Ἐπετηρίς

Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν

ΕΤΟΣ Ι΄

Ἐβραβεύθη ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν καὶ τοῦ ἐν Παρισίοις Συλλόγου πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν Ἑλληνικῶν Σπουδῶν.

ΑΘΗΝΑΙ 1933

ΤΥΠ. "ΕΣΤΙΑ,, 6416

ΑΝΔΡΕΑΣ Ο ΠΗΡΟΣ Ἢ ΤΥΦΛΟΣ

Οἱ ἀσχοληθέντες περὶ τὸν Ἀνδρέαν, ἕνα τῶν μεγάλων ἐκκλησιαστικῶν ποιητῶν ἀκμάσαντα, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, κατὰ τὸν Η' αἰῶνα, ὄχι μόνον οὐδὲν θετικὸν περὶ αὐτοῦ εἶπον, ἀλλ' οὐδὲ τὸ ἐπίθετον αὐτοῦ ὀρθῶς ἡμῖν παρέδωκαν, ἐκ τῶν σφαλμάτων τῶν ἀντιγραφέων παραπλανηθέντες. Οὕτως ὁ Christe καὶ Παρανίκας[1] ἀποκαλοῦσιν αὐτὸν Πυρὸν ἢ Πυρρὸν ἢ Πυρσόν, ὁ Γ. Παπαδόπουλος[2] ὡσαύτως Πυρρόν, ὁ Pitra Πυρόν, καὶ διακρίνει αὐτὸν τοῦ Ἀνδρέου Τυφλοῦ[3], καὶ ἄλλοι ἄλλως. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι πᾶσαι αὗται αἱ παραλλαγαὶ φέρονται εἰς τοὺς Κώδικας, ὡς φαίνεται κατωτέρω ἐν τῇ ἀναγραφῇ τῶν ποιημάτων αὐτοῦ, ἀλλὰ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ ποιητὴς Ἀνδρέας ἦτο τυφλός, ὡς καὶ προσωνυμεῖται εἰς πολλοὺς Κώδικας, καὶ ἑπομένως ἡ ἀντίστοιχος καὶ ἰσοδύναμος τοῦ τυφλὸς λέξις πηρὸς εἶναι ἡ ὀρθοτέρα καὶ ἡ γραμματικώτερον ἐπιβαλλομένη, ταύτην δὲ καὶ φέρουσι πολλοὶ Κώδικες. Ἀνδρέας ὅθεν ὁ Πηρός, ἤγουν ὁ Τυφλὸς δέον καὶ νὰ λέγεται καὶ νὰ γράφεται.

Οἱ τῆς Anthologia Graeca ἐκδόται δὲν δύνανται νὰ εἴπωσιν οὔτε πότε ἔζησεν οὔτε ποῦ[4], ὁ δὲ Γ. Παπαδόπουλος[5], ἄνευ οὐδεμιᾶς μαρτυρίας καὶ ἀποδείξεως, ὁρίζει τὴν ἀκμὴν αὐτοῦ εἰς τὸν ε' αἰῶνα! Ἀλλ' ὁ Ἀνδρέας, τὸν ὁποῖον ἐγνωρίζομεν μέχρι τοῦδε ποιητὴν ἓξ μόνον Ἰδιομέλων καὶ δύο Στιχηρῶν[6], ἀποδεικνύεται διὰ τῆς γενομένης ἐρεύνης ποιητὴς μὲν Εἱρμῶν ἀγνώστων μέχρι τοῦ νῦν ἑξήκοντα ἕξ, Ἰδιομέλων δὲ ἑκατὸν καὶ ἑνός. Ἀνήκει ἄρα εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς Εἱρμοποιΐας, ἥτις, ἀρξαμένη ἀπὸ τοῦ η' αἰῶνος (ἀπὸ Ἰωάννου

---

[1] Anthologia Graeca σ. XLII.

Πηγαί: Chiste καὶ Παρανίκα, Anthologia Graeca Carminum Cristianorum, Lipsiae 1871. Pitra, Hymnographie de l' Eglise grecque (ἐν σ. CLIII διακρίνει τὸν Ἀνδρέαν Πηρὸν ἀπὸ Ἀνδρέαν τὸν τυφλόν), Γ. Παπαδοπούλου, Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς παρ' ἡμῖν ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, ἐν Ἀθήναις 1904. Petridis, André l' Aveugle, ἐν Dict. d' hist. et de geogr. στήλ. 1638. Krumbacher, Gesch. Byz. Litt[2]. σ. 672. Emereau, Hymnographi Byzantini, ἐν Echos d' Orient ἔτ. 25 (1922) σ. 276. Α. Κεραμέως, Ἱεροσολ. Βιβλ. σ. 157.

[2] Συμβολαὶ εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς παρ' ἡμῖν ἐκκλ. μουσικῆς σ. 139.

[3] Hymnographie de l'Eglise grecque σ. CLIII.

[4] Ἔνθ' ἀνωτ.

[5] Ἔνθ' ἀνωτ. σ. 139.

[6] Πρβλ. Γ. Παπαδοπούλου, Ἔνθ' ἀνωτ. καὶ Emereau, Hymnographi Byzantini, ἐν Echos d'Orient ἔτ. 25 (1922) σ. 267.

τοῦ Δαμασκηνοῦ) ἐξηκολούθει ἀκμάζουσα μέχρι τοῦ ια' σχεδὸν αἰῶνος. Τὴν
ἀκμὴν ὅθεν τοῦ Ἀνδρέου δέον νὰ ὁρίσωμεν περὶ τὰ τέλη τοῦ η' ἢ τὰς ἀρχὰς
τοῦ θ' αἰῶνος. Μεταξὺ τῶν Εἱρμῶν αὐτοῦ (Ἦχος πλ. α' ᾠδὴ θ') εὕρηται εἷς
πολλὴν ἔχων συγγένειαν πρὸς Εἱρμὸν τοῦ Σαβαΐτου Στεφάνου· ὁ τοῦ
Ἀνδρέου ἔχει οὕτως: «Ἀνθρωπότητος καὶ θεότητος σύνοδος ἐν σοί, Θεοτόκε,
πέπρακται· τῆς μὲν προσληφθείσης, τῆς δὲ προσλαβούσης καὶ μεινάσης ἑκατέ-
ρας ἀτρέπτου» [1]· ὁ δὲ τοῦ Στεφάνου οὕτως: «Ἀνθρωπότητος σύνοδος ἐν τῇ
γαστρί σου γέγονε, Μαρία Θεονύμφευτε, καὶ γὰρ ὁ εἷς τῆς Τριάδος προσλήψει
σαρκὸς ἐμψυχωμένης τῆς ἐκ σοῦ ἀφράστως σεσωμάτωται» [2].

Ἐκ τῶν δύο ποιητῶν ὁ εἷς ἐδανείσθη πάντως ἐκ τοῦ ἄλλου τὴν αὐτὴν
ἔκφρασιν, ἢ ὁ Στέφανος παρὰ τοῦ Ἀνδρέου ἢ ὁ Ἀνδρέας ἐκ τοῦ Στεφάνου·
ἀλλὰ τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι δέον ν' ἀναζητήσωμεν τὸν Ἀνδρέαν εἰς ἄλλην
ἐποχήν· ὁ Στέφανος καὶ ὁ Ἀνδρέας εἶναι σύγχρονοι, καὶ δὴ καὶ συνεργάται·
εἶναι οἱ πρῶτοι τοῦ Τριῳδίου συντάκται, εἶναι οἱ πρῶτοι οἱ δι' ᾀσματικῶν
κατανυκτικωτάτων Τροπαρίων τὸν ἀπὸ τῆς Κυριακῆς τοῦ Τελώνου καὶ Φαρι-
σαίου μέχρι τῆς Κυριακῆς τῶν Βαΐων κύκλον στεφανώσαντες καὶ πλουτίσαντες.
Πάντα τὰ Ἰδιόμελα τοῦ Τριῳδίου, ἄνευ ἐξαιρέσεως, εἶναι ἔργα τῶν δύο καὶ
μόνον τούτων ποιητῶν. Ἐν τῷ αὐτῷ αὐστηρῷ ἀσκητικῷ πνεύματι ἀπὸ τοῦ
βάθους τῶν ἀσκητικῶν κελλίων ἐξαίρουσι καὶ ἐξυμνοῦσι τὴν νηστείαν, ὡς τὸ
μόνον τῆς ψυχῆς φάρμακον, καὶ ἰδίως ὁ Ἀνδρέας. Μόνον ἐκ τῆς ἀσκητικῆς
σχολῆς τοῦ ἁγίου Σάβα ἠδύναντο, ν' ἀκουσθῶσι τοιαῦται φωναὶ συντριβῆς
καὶ ταπεινώσεως καὶ μόνον ἀσκηταὶ ἐν τῇ νηστείᾳ ζήσαντες καὶ παλαιωθέντες
ἠδύναντο νὰ ἔχωσι πεῖραν τῆς δυνάμεως τῆς νηστείας ὡς ζωγραφοῦσι
θαυμασίως ἀμφότεροι, καὶ ἰδίως ὁ Ἀνδρέας. Οὐδεμίαν ἔχω ἀμφιβολίαν ὅτι
ὁ Ἀνδρέας ὁ Τυφλὸς ἦν μοναχός, καὶ δὴ Ἁγιοσαβίτης. Τὸ ἐν τῷ Ἑσπερινῷ
τῆς Τετάρτης πρὸ τῶν Βαΐων Ἰδιόμελον μᾶς διαβεβαιοῖ ὅτι ὁ Ἀνδρέας ἦν
μοναχός. Ἐν τούτῳ λέγει· «πλούσιος ἐν πάθεσιν ὑπάρχων τὴν ἀπατηλὴν
τῆς ὑποκρίσεως περίκειμαι στολήν, εὐφραινόμενος τοῖς κακοῖς
τῆς ἀκρασίας καὶ τὴν ἄμετρον ἀσπλαγχνίαν ἐνδείκνυμαι, παρορῶν μου τὸν
νοῦν πρὸ τοῦ πυλῶνος βεβλημένον τῆς μετανοίας λιμώττοντα παντὸς ἀγαθοῦ
καὶ νοσοῦντα τὴν ἀπραξίαν». Ὁ τόνος καὶ ἡ φωνὴ τῶν ᾀσμάτων τοῦ Ἀνδρέου
εἶναι φωνὴ αὐστηροῦ ἀσκητοῦ· ἡ νηστεία καὶ ἡ ἐγκράτεια εἶναι τὸ προσφι-
λέστερον ᾆσμα εἰς τὴν λύραν τοῦ τυφλοῦ ποιητοῦ καθ' ὅλον τὸ στάδιον τῆς
νηστείας. Ἀπὸ πρωΐας τῆς Κυριακῆς τῆς Τυρινῆς εὐτρεπίζει τὸν πνευματικὸν
αὐτοῦ αὐλόν, ἵνα ἐξυμνήσῃ τῆς νηστείας τὴν λαμπρότητα καὶ δύναμιν καὶ
σπουδαιότητα καὶ καλῶν τοὺς συνασκητὰς αὐτοῦ εἰς τοὺς ὑψηλοὺς πνευμα-
τικοὺς ἀγῶνας ψάλλει: «Τὸ στάδιον τῶν ἀρετῶν ἠνέωκται· οἱ βουλόμενοι

---

[1] Κῶδ. Β 32 φ. 117 β, Λαύρας.

[2] Εἱρμὸς πλ. δ' ἤχου ἐν τῷ ἀνωτέρω Κώδ. φ. 205 β.

ἀθλῆσαι εἰσέλθετε ἀναζωσάμενοι τὸν καλὸν τῆς νηστείας ἀγῶνα [1]... Ἔφθασε καιρός, ἡ τῶν πνευματικῶν ἀγώνων ἀρχή, ἡ κατὰ τῶν δαιμόνων νίκη, ἡ πάνοπλος ἐγκράτεια, ἡ τῶν ἀγγέλων εὐπρέπεια, ἡ πρὸς Θεὸν παρρησία ... [2] Ἐλήλυθεν ἡ νηστεία ἡ μήτηρ τῆς σωφροσύνης, ἡ κατήγορος τῆς ἁμαρτίας... [3] Νηστεύσωμεν νηστείαν δεκτὴν εὐάρεστον τῷ Κυρίῳ· ἀληθὴς νηστεία ἡ τῶν κακῶν ἀλλοτρίωσις, ἐγκράτεια γλώσσης, θυμοῦ ἀποχή, ἐπιθυμιῶν χωρισμός, καταλαλιᾶς, ψεύδους καὶ ἐπιορκίας... [4] Ἀρξώμεθα λαοὶ τῆς ἀμώμου νηστείας, ἥτις ἐστὶν ἡ τῶν ψυχῶν σωτηρία... [5] Νηστείαν οὐκ ἀποχὴν βρωμάτων μόνον τελέσωμεν, ἀλλὰ παντὸς ὑλικοῦ πάθους ἀλλοτρίωσιν»... [6]

Τὰ ἀνωτέρω, ὀλίγα ἐκ τῶν πολλῶν τοῦ Ἀνδρέου, σκοπίμως παρέθεσα, ἵνα δειχθῇ ὅτι μόνον ἀπὸ στόματος ἀσκητοῦ ἠδύναντο ν' ἀκουσθῶσι τὰ τοιαῦτα περὶ νηστείας παραγγέλματα, ἐν αὐστηροτάτῳ τόνῳ καὶ σταθερᾷ πεποιθήσει. Πάντα δὲ τοῦ Ἀνδρέου τὰ ποιήματα κατὰ τὴν μεγάλην Τεσσαρακοστὴν [7] ἀποπνέουσι τὸ ἄρωμα τῆς ἐρήμου, τὴν εὐωδίαν τῆς ἀσκήσεως. Ἑβδομήκοντα καὶ ἐννέα ᾄσματα ἀσκητικοῦ περιεχομένου ἀπετέλεσαν τὸν τῆς νηστείας κύκλον, γνήσια ταῦτα καὶ μεμαρτυρημένα ἔργα τοῦ Ἀνδρέου. Εἰς ταῦτα, προστιθεμένων καὶ τῶν 31 τοῦ Σαβαΐτου Στεφάνου, ἔχομεν τὴν πρώτην τοῦ Τριῳδίου μορφήν, ἀποτελουμένην ἐκ τῶν Κοντακίων τοῦ Ρωμανοῦ καὶ τῶν Ἰδιομέλων τῶν ἐν λόγῳ ποιητῶν, Ἀνδρέου καὶ Στεφάνου. Ὥστε τὸ Τριῴδιον μέχρι τῆς ἐποχῆς αὐτῶν οὐδὲν ἕτερον ᾆσμα περιεῖχεν εἰμὴ τὰ ἐκτενῆ μόνον τοῦ Ρωμανοῦ Κοντάκια· δεύτεροι δὲ μετὰ τὸν Ρωμανὸν οἱ δύο οὗτοι Ἁγιοσαβῖται ποιηταὶ ἐπλάτυναν τὸν κύκλον διὰ τῆς προσθήκης τῶν ἑωθινῶν καὶ ἑσπερινῶν Τροπαρίων, καὶ συνεπλήρωσαν αὐτόν, ὡς ὁρᾶται σήμερον, οἱ Στουδῖται αὐτάδελφοι Θεόδωρος καὶ Ἰωσὴφ προσθέσαντες Στιχηρὰ προσόμοια, Καθίσματα, Τριῴδια, Κανόνας καὶ εἴτι ἄλλο περιέχει τὸ Τριῴδιον. Ὁ Δαμασκηνὸς Ἰωάννης οὐδεμίαν συμβολὴν παρέσχεν εἰς αὐτό· ἠσχολήθη ἀποκλειστικῶς εἰς καταρτισμὸν τῆς Παρακλητικῆς καὶ μόνον ἀπὸ τῆς Κυριακῆς τῶν Βαΐων ἀναφαίνεται ἡ συμμετοχὴ αὐτοῦ εἰς τὸ βιβλίον τοῦ Τριῳδίου.

Ὁ Ἀνδρέας ἀνήκει εἰς τὴν χορείαν τῶν μεγάλων τῆς ἐκκλησίας ποιητῶν. Τὰ ποιητικὰ αὐτοῦ ἔργα φέρουσι πάντα τὴν σφραγῖδα τοῦ ἀσκητισμοῦ, περιηνθισμένα διὰ λεκτικοῦ σοβαροῦ καὶ μεμετρημένου, ἁμιλλώμενα κατὰ τὸ κάλλος

---

[1] Κυριακὴ τῆς Τυρινῆς πρωΐ.

[2] Αὐτόθι.

[3] Δευτέρα πρωΐ τῆς Α' ἑβδομάδος τῶν νηστειῶν.

[4] Δευτέρα ἑσπέρας τῆς Α' ἑβδομάδος· ὁρισμὸς τῆς νηστείας ἀσκητικώτατος σύμφωνος μὲ τὰ παραγγέλματα τῆς ὑψηλῆς ἀσκήσεως.

[5] Τρίτη πρωῒ τῆς Α' ἑβδομάδος τῶν νηστειῶν.

[6] Τρίτη ἑσπέρας τῆς Α' ἑβδομάδος τῶν νηστειῶν.

[7] Ἴδε τὸν κατάλογον τούτων κατωτέρω.

τῶν ἐννοιῶν καὶ τῆς φράσεως πρὸς τὰ κάλλιστα προϊόντα τοῦ πνεύματος τῆς ποιητικῆς Ἁγιοσαβιτικῆς σχολῆς. Ἡ συγγένεια τῶν ἔργων αὐτοῦ πρὸς τὰ τοῦ Δαμασκηνοῦ, τοῦ Κοσμᾶ, τοῦ Κυπριανοῦ, τοῦ Στεφάνου καὶ τῶν λοιπῶν Ἀνατολικῶν εἶναι καταφανής. Ταῦτα διακρίνονται εἰς τρία εἴδη: Εἱρμούς, Ἰδιόμελα καὶ Προσόμοια καὶ εἶναι τὰ ἀκόλουθα.

Α΄. Εἱρμοί.

Ἦχος β΄

1) ᾠδὴ α΄ Ἐπάγη ὡσεὶ τεῖχος τὰ ὕδατα ἐπάγη καὶ τὰ κύματα...
2) » β΄ Ἴδετε ἴδετε ὅτι ἐγώ εἰμι λέγει Κύριος...
3) » γ΄ Ὑψώθη ἐν σοὶ κέρας μου ὁ Θεός μου...
4) » δ΄ Νοεροῖς ὄμμασι προορῶν τὴν ἔνσαρκόν σου...
5) » ε΄ Ἐκ νυκτὸς ὀρθρίζοντες ἀνυμνοῦμέν σε...
6) » ς΄ Τύπος τῆς τριημέρου ταφῆς σου...
7) » ζ΄ Ἐν τῇ φλογοφόρῳ καμίνῳ ὡς ἐν δροσοπόκῳ...
8) » η΄ Πατέρα καὶ υἱὸν καὶ Πνεῦμα ἅγιον...
9) » θ΄ Τὸν πάλαι δροσίσαντα τῶν Ἑβραίων τοὺς παῖδας...
10) » ι΄ Ὑπὲρ πᾶσαν ἔννοιαν λόγῳ τὸν Λόγον τοῦ πατρός...[1]

β΄

Ἦχος β΄

11) ᾠδὴ α΄ Ἐν νεφέλῃ φωτεινῇ καὶ στύλῳ πυρός...
12) » β΄ Κρίσιν ἀληθῆ ποιήσει Κύριος...
13) » γ΄ Στήριξον ἡμᾶς ὑπεράγαθε ἐν τῇ πέτρᾳ...
14) » δ΄ Κατανοῶν τὰ ἔργα σου ὁ προφήτης...
15) » ε΄ Τὴν ἐν σκότει μου ψυχὴν τῷ φωτισμῷ...
16) » ς΄ Ἐκ τῶν ἀνομιῶν μου ἔδυ ἡ κεφαλή μου...
17) » ζ΄ Ὡς κακοῦργον κήρυγμα καὶ ἀσεβείας...
18) » η΄ Τρεῖς παῖδες ἐν Βαβυλῶνι μὴ πειθόμενοι...
19) » θ΄ Σὲ τὴν ἀειπάρθενον καὶ ἀειθαλῆ ἄρουραν...[2]

γ΄

Ἦχος β΄.

20) ᾠδὴ α΄ Ἆσμα καινὸν ὕμνον ᾄσωμεν Χριστῷ...
21) » β΄ Ἴδετε ἴδετε ὅτι ἐγώ εἰμι Θεός...

[1] Κῶδ. 220 Coislin φ. 44α Ἐθν. Βιβλ. Παρισίων Β 32 φ. 60β, Λαύρας. Οἱ Εἱρμοὶ οὗτοι τοῦ Ἀνδρέου ἐδημοσιεύθησαν εἰς τὸ ὑπ᾽ ἐμοῦ ἐκδοθὲν Εἱρμολόγιον ἐν Παρισίοις 1932.

[2] Κῶδ. Β 32 φ. 59β, Λαύρας.

22) ᾠδὴ γ΄ Ὁ τῷ λόγῳ σου, Κύριε, οὐρανοὺς ἐν συνέσει πηξάμενος...
23) » δ΄ Τῆς οἰκονομίας σου τὴν ἀκοὴν εἰσακήκοα...
24) » ε΄ Τὸν φωτισμὸν τῆς γνώσεώς σου ἔλλαμψον...
25) » ς΄ Ἐκ βάθους τῆς καρδίας μου, Κύριε, δέομαι...
26) » ζ΄ Τῆς Χαλδαϊκῆς καμίνου προστάξει τοῦ τυράννου...
27) » η΄ Οἱ ἐν Βαβυλῶνι παῖδες προθύμως ἀγαλλόμενοι...
28) » θ΄ Ἐν τῇ θάμνῳ τῆς βάτου προετύπου σε...[1]

δ΄

Ἦχος δ΄.

29) ᾠδὴ α΄ Σημεῖα καὶ τέρατα ἐν Αἰγύπτῳ διὰ Μωσέως...
30) » β΄ Ἴδετε ἴδετε ὅτι ἐγώ εἰμι ὁ Θεὸς ὁ θανάτῳ...
31) » γ΄ Ἀσθενοῦντά με, Χριστὲ ὁ Θεός, πρὸς πόλεμον...
32) » δ΄ Οὐδὲν τῶν γεγονότων εἰσακήκοα, Κύριε...
33) » ε΄ Οὐρανοὺς ἀφομοίωσον τῇ γῇ, Κύριε...
34) » ς΄ Ἁμαρτίᾳ ἀφωτίστοις ἐν ᾅδου βάθεσιν ἐνδιαιτώμενόν με...
35) » ζ΄ Νικήσαντες τρεῖς ἀπειλὴν τυράννου...
36) » η΄ Ζῶντες καὶ νῦν ἀγγελικῶς οἱ πρὶν ὑπερφυῶς...
37) » θ΄ Θεομῆτορ Δέσποινα, σὺν τῷ υἱῷ σου ἡ κτίσις ...[2]

ε΄

Ἦχος πλ. α΄.

38) ᾠδὴ α΄ Πόντῳ Ἐρυθρῷ πεζοπορήσας Ἰσραήλ...
39) » γ΄ Ἡ πολλὴ ἐν τέκνοις ἠσθένησε συναγωγή...
40) » δ΄ Ἐφριαξάμην καὶ ἐπτοήθη ἡ καρδία μου...
41) » ε΄ Ὁ ἐξ ἀδύτου φωτὸς ἄδυτος ἥλιος...
42) » ς΄ Φεύγει προβλέπων ὁ Ἰωνᾶς...
43) » ζ΄ Δίκαιος εἶ, Κύριε, καὶ πᾶσαι αἱ κρίσεις ἀληθεῖς...
44) » η΄ Ἱερῶν δογμάτων ἀντιποιούμενοι παῖδες...
45) » θ΄ Ἀνθρωπότητος καὶ θεότητος σύνοδος ἐν σοί, Θεοτόκε...[3]

ς΄

Ἦχος πλ. β΄.

46) ᾠδὴ α΄ Τῷ καταδιελόντι τὸ ἀνυπόστατον ὕδωρ...
47) » β΄ Ἴδετε ἴδετε ὅτι ἐγώ εἰμι Θεὸς ὁ τὸν λαόν...
48) » γ΄ Ἐν τῇ πέτρᾳ με τῶν ἐντολῶν σου στήριξον...

[1] Ἔνθ᾽ ἀνωτ. φ. 61β.
[2] Ἔνθ᾽ ἀνωτ. φ. 152β.
[3] Ἔνθ᾽ ἀνωτ. φ. 177β.

49) ᾠδὴ δ' Ἐκ φοβερᾶς σου ἀκοῆς ἀκηκοότες...
50) » » Ἀκηκοὼς τὴν ἐπ' ἐσχάτων σου ἔλευσιν, Κύριε...
51) » ε' Ὑπεραυγάζουσι παντὸς φωτὸς αἱ θεαυγεῖς...
52) » » Ἔχων ὁ μόνος τὴν ἀθανασίαν...
53) » ς' Ἰωνᾶς ὁ προφήτης ἐν τῷ κήτει ὑπάρχων...
54) » ζ' Δόγμα ἠλλοίωσαν βασιλέως ἀσεβοῦς...
55) » η' Ἄψυχον ἐξεφαύλισαν χρυσότευκτον ἄγαλμα...
56) » θ' Τὸ ἀλατόμητον ὄρος, ὃ προεῖδε Δανιήλ...[1]

ζ'

Ἦχος πλ. δ'.

Εἰς τὸν ἅγιον Εὐθύμιον.

57) ᾠδὴ α' Ὁ παράδοξον ὁδὸν ἐν θαλάσσῃ τῷ λαῷ...
58) » β' Ἴδετε ὅτι ἐγώ εἰμι ὁ Θεὸς ὑμῶν...
59) » γ' Ὁμοίωσόν με, Χριστέ, νυκτῶς τῷ ὄρει τῷ Σιών...
60) » δ' Τὴν σὴν ἐνανθρώπησιν ἣν πρὸ αἰώνων προώρισας...
61) » ε' Ἀγαθέ, φωτὸς καὶ εἰρήνης χορηγέ...
62) » ς' Ὑπερῆραν τὴν κεφαλήν μου αἱ ἀνομίαι μου...
63) » ζ' Μιμητὰς τῶν τριῶν σου, Κύριε, παίδων ποίησον...
64) » η' Ἱερουσαλὴμ ἡγιασμένης εὐγενεῖς ὄντες παῖδες...
65) » θ' Σωματώσεως θείας ὄργανον, Παρθένε...[2]

Β' Ἰδιόμελα.

α) Ἐν τῷ Τριῳδίῳ.

Τῇ Κυριακῇ τοῦ Τελώνου καὶ Φαρισαίου.

Ἦχος α'

1) Μὴ προσευξώμεθα
φαρισαϊκῶς, ἀδελφοί,
ὁ γὰρ ὑψῶν ἑαυτὸν ταπεινωθήσεται...[3]

Τῇ Κυριακῇ τῆς Ἀπόκρεω.

Ἦχος πλ. β'

2) Ἐννοῶ τὴν ἡμέραν
ἐκείνην καὶ τὴν ὥραν
ὅταν μέλλωμεν πάντες...[4]

---

[1] Κῶδ. 220 Coislin φ. 169β, Παρισίων. Β 32 φ. 222β, Λαύρας.
[2] Κῶδ. 220 Coislin φ. 219β, Παρισίων. Β 32 φ. 280α, Λαύρας.
[3] Κῶδ. 1493 φ. 189, Βατοπεδίου. Γ 86 φ. 166β, Λαύρας· ὁ δὲ 1499 φ. 225α, Βατοπεδ. ἀναγράφει τοῦτο εἰς τὸν Σαβαΐτην Στέφανον.
[4] Κῶδ. 1493 φ. 191α, Βατοπ. 1499 φ. 228α, Βατοπ. Γ 86 φ. 169α, Λαύρας.

Ἦχος πλ. β'

3) Ὢ ποία ὥρα τότε
καὶ ἡμέρα φοβερά!
ὅταν καθίσῃ ὁ κριτής...[1]

Ἦχος α'

4) Προκαθάρωμεν ἑαυτούς, ἀδελφοί,
τῇ βασιλίδι τῶν ἑορτῶν.
ἰδοὺ γὰρ παραγέγονε...[2]

Τῇ αὐτῇ Κυριακῇ ἑσπέρας.

Ἦχος πλ. δ'

5) Λιχνευσάμενοι
τὴν πρώτην ὑπέστημεν γύμνωσιν
ἡττηθέντες τῆς πικρᾶς βρώσεως...[3]

Τῇ Δευτέρᾳ πρωΐ.

Ἦχος γ'

6) Παντα τὸν χρόνον
ἡ νηστεία ὠφέλιμός ἐστι
τοῖς αἱρουμένοις καὶ ποιοῦσιν αὐτὴν...[4]

Τῇ Δευτέρᾳ ἑσπέρας.

Ἦχος πλ. δ'

7) Διὰ νηστείας καθαρθῆναι σπεύσωμεν
τοῦ ῥύπου τῶν πταισμάτων ἡμῶν
καὶ δι' ἐλέους καὶ φιλανθρωπίας...[5]

Τῇ Τρίτῃ πρωΐ.

Ἦχος γ'

8) Ἀσμένως λαοὶ
τὴν νηστείαν ἀσπασώμεθα
ἔφθασε γάρ...[6]

Τῇ Τρίτῃ ἑσπέρας.

Ἦχος α'

9) Περιχαρῶς δεξώμεθα πιστοὶ
τὸ θεόπνευστον διάγγελμα τῆς νηστείας
οἱ πρώην ὡς Νινευΐται...[7]

---

[1] Κῶδ. 1493 καὶ 1499, Βατοπ. Γ 86 φ. 169β, Λαύρας.
[2] Κῶδ. 1493 φ. 193α, Βατοπ. 1499 φ. 231α, Βατοπ. Γ 86 φ. 171α, Λαύρας.
[3] Κῶδ. 1493 φ. 193α, Βατοπ. 1499 φ. 231α, Βατοπ. Γ 86 φ. 171α, Λαύρας.
[4] Κῶδ. 1493 καὶ 1499, Βατοπ. Γ 86 φ. 171β, Λαύρας.
[5] Ἔνθ' ἀνωτ.
[6] Ἔνθ' ἀνωτ.
[7] Ἔνθ' ἀνωτ.

Τῇ Τετάρτῃ πρωΐ.

Ἦχος α'

10) Βρωμάτων νηστεύουσα ψυχή μου
καὶ παθῶν μὴ καθαρεύουσα
ματην ἐπαγάλλῃ τῇ ἀτροφίᾳ...[1]

Τῇ Τετάρτῃ ἑσπέρας.

Ἦχος γ'

11) Ἀνέτειλε τὸ ἔαρ τῆς νηστείας
καὶ τὸ ἄνθος τῆς μετανοίας
ἁγνίσωμεν οὖν ἑαυτούς ἀδελφοί...[2]

Τῇ Πέμπτῃ πρωΐ.

Ἦχος γ'

12) Ἔλαμψε τῆς ἐγκρατείας ἡ εὐπρέπεια
τῶν δαιμόνων τὴν ἀχλὺν φυγαδεύουσα
ἐπεδήμησε τῆς νηστείας ἡ σεμνότης...[3]

Τῇ Πέμπτῃ ἑσπέρας·

Ἦχος β'

13) Ὁ τοῦ Κυρίου Σταυρὸς
τοῖς ἀκλινῶς αὐτὸν προσκυνοῦσι
πάσης ἡδονῆς χαλινός ἐστι...[4]

Τῇ Παρασκευῇ πρωΐ.

Ἦχος πλ. β'

14) Πρὸ τοῦ σωτηρίου σταυροῦ
τῆς ἁμαρτίας βασιλευούσης
τῆς ἀσεβείας ἐπικρατούσης...[5]

Τῇ Παρασκευῇ ἑσπέρας.

Ἦχος β'

15) Καθαρίσωμεν ἑαυτοὺς ἀδελφοὶ
ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ
σαρκὸς καὶ πνεύματος...[6]

---

[1] Ἔνθ' ἀνωτ., Βατοπ. Γ 86 φ. 172α, Λαύρας.
[2] Ἔνθ' ἀνωτ.
[3] Ἔνθ' ἀνωτ. φ. 172β, Λαύρας.
[4] Ἔνθ' ἀνωτ.
[5] Ἔνθ' ἀνωτ.
[6] Ἔνθ' ἀνωτ. φ. 173α, Λαύρας.

Τῇ Κυριακῇ τῆς Τυρινῆς (εἰς τὸν Ἑσπερινόν).

Ἦχος πλ. β'

16) Ἐκάθησεν Ἀδὰμ
ἀπέναντι τοῦ Παραδείσου
καὶ τὴν ἰδίαν γύμνωσιν θρηνῶν ὠδύρετο...[1]

Ἦχος πλ. β'

17) Ἥλιος ἀκτῖνας ἔκρυψεν
ἡ σελήνη σὺν τοῖς ἄστροις
εἰς αἷμα μετετράπη...[2]

Ἦχος πλ. β'

18) Ἐξεβλήθη Ἀδὰμ τοῦ Παραδείσου
διὰ τῆς βρώσεως
διὸ καὶ καθιζόμενος ἀπέναντι τούτου...[3]

Τῇ Κυριακῇ πρωΐ (εἰς τοὺς Αἴνους).

Ἦχος πλ. α'

19) Οἴμοι! ὁ Ἀδὰμ
ἐν θρήνῳ κέκραγεν
ὅτι ὄφις καὶ γυνὴ...[4]

Ἦχος πλ. α'

20) Τὸ στάδιον τῶν ἀρετῶν ἠνέῳκται
οἱ βουλομενοι ἀθλῆσαι εἰσέλθετε
ἀναζωσάμενοι τὸν καλὸν τῆς νηστείας ἀγῶνα...[5]

Ἦχος πλ. β'

21) Ἔφθασε καιρὸς
ἡ τῶν πνευματικῶν ἀγώνων ἀρχὴ
ἡ κατὰ τῶν δαιμόνων νίκη...[6]

Τῇ Δευτέρᾳ τῆς Α' ἑβδομάδος (πρωΐ).

Ἦχος πλ. α'

22) Ἐλήλυθεν ἡ νηστεία
ἡ μήτηρ τῆς σωφροσύνης
ἡ κατήγορος τῆς ἁμαρτίας...[7]

---

[1] Ἔνθ' ἀνωτ. φ. 174β, Λαύρας.
[2] Ἔνθ' ἀνωτ. φ. 175α, Λαύρας.
[3] Ἔνθ' ἀνωτ. φ. 174β, Λαύρας· ἐν δὲ τῷ Δ 68 Λαύρας, ποίημα Βυζαντίου.
[4] Ἔνθ' ἀνωτ.
[5] Ἔνθ' ἀνωτ.
[6] Ἔνθ' ἀνωτ.
[7] Ἔνθ' ἀνωτ.

Τῇ Δευτέρᾳ ἑσπέρας.
Ἦχος γ'

23) Νηστεύσωμεν νηστείαν δεκτὴν
εὐάρεστον τῷ Κυρίῳ
ἀληθὴς νηστεία...[1]

Τῇ Τρίτῃ πρωΐ.
Ἦχος γ'

24) Ἀρξώμεθα λαοὶ
τῆς ἀμώμου νηστείας
ἥτις ἐστὶν τῶν ψυχῶν σωτηρία...[2]

Τῇ Τρίτῃ ἑσπέρας.
Ἦχος πλ. δ'

25) Νηστείαν
οὐκ ἀποχὴν βρωμάτων μόνον τελέσωμεν
ἀλλὰ παντὸς ὑλικοῦ πάθους ἀλλοτρίωσιν...[3]

Τῇ Τετάρτῃ πρωΐ.
Ἦχος α'

26) Νηστείᾳ
τῶν λογισμῶν τὰ πάθη
δεῦτε δουλώσωμεν...[4]

Τῇ Τετάρτῃ ἑσπέρας.
Ἦχος πλ. δ'

27) Νηστεύοντες, ἀδελφοί, σωματικῶς
νηστεύσωμεν καὶ πνευματικῶς
λύσωμεν πάντα σύνδεσμον ἀδικίας...[5]

Τῇ Πέμπτῃ πρωΐ.
Ἦχος γ'

28) Κύριε
ἐμοὶ τῷ ἁμαρτωλῷ ἔθου μετάνοιαν
ἐμὲ τὸν ἀνάξιον...[6]

---

1 Ἔνθ' ἀνωτ.
2 Ἔνθ' ἀνωτ.
3 Ἔνθ' ἀνωτ.
4 Ἔνθ' ἀνωτ.
5 Ἔνθ' ἀνωτ.
6 Ἔνθ' ἀνωτ.

Τῇ Πέμπτῃ ἑσπέρας.
Ἦχος δ'

29) Οἱ ποθοῦντες τοῦ θείου πάσχα μετασχεῖν
οὐκ ἀπ' Αἰγύπτου
ἀλλ' ἐκ Σιὼν ἀρχομένου...[1]

Τῇ Παρασκευῇ πρωΐ.
Ἦχος πλ. δ'

30) Τὸ τῆς νηστείας διάγγελμα
περιχαρῶς ὑποδεξώμεθα
εἰ γὰρ ταύτην ὁ προπάτωρ διεφυλάξατο...[2]

Τῇ Κυριακῇ τῆς Ὀρθοδοξίας (πρωΐ).
Ἦχος πλ. β'

31) Μωσῆς ἐν καιρῷ τῆς ἐγκρατείας
νόμον ἐδέξατο
καὶ λαὸν ἀπεσπάσατο...[3]

Τῇ Κυριακῇ ἑσπέρας.
Ἦχος πλ. δ'

32) Δεῦτε ἐκκαθάρωμεν ἑαυτοὺς
ἐν ἐλεημοσύναις
καὶ οἰκτιρμοῖς πενήτων...[4]

Τῇ Δευτέρᾳ πρωΐ.
Ἦχος πλ. α'

33) Θαυμαστὸν ὅπλον
ἡ προσευχὴ καὶ νηστεία
αὕτη τὸν Μωϋσέα | νομογράφον ἔδειξε...[5]

Τῇ Δευτέρᾳ ἑσπέρας.
Ἦχος γ'

34) Τὴν πνευματικὴν νηστείαν νηστεύσωμεν
διαρρήξωμεν πᾶσαν στραγγαλιὰν
ἐκφευξώμεθα δὲ καὶ τῶν σκανδάλων τῆς ἁμαρτίας...[6]

---

1 Ἔνθ' ἀνωτ.
2 Ἔνθ' ἀνωτ.
3 Ἔνθ' ἀνωτ. Γ 86 φ. 180α, Λαύρας.
4 Ἔνθ' ἀνωτ.
5 Ἔνθ' ἀνωτ.
6 Ἔνθ' ἀνωτ.

Τῇ Τρίτῃ πρωΐ.
Ἦχος πλ. α'

35) Ἵνα τί ῥαθυμοῦσα ψυχή μου
τῇ ἁμαρτίᾳ δουλεύεις;
ἵνα τί ἀσθενοῦσα... [1]

Τῇ Τρίτῃ ἑσπέρας.
Ἦχος γ'

36) Ὁ σαρκὶ σταυρωθείς, Κύριε,
καὶ σαυτῷ συσταυρώσας
τὸν παλαιὸν ἡμῶν ἄνθρωπον... [2]

Τῇ Τετάρτῃ πρωΐ.
Ἦχος βαρὺς

37) Ὁ διὰ σταυροῦ σου, Κύριε,
λύσας θάνατον
ἐπεισαχθέντα τῷ κόσμῳ... [3]

Τῇ Τετάρτῃ ἑσπέρας.
Ἦχος α'

38) Τὴν πνευματικήν, ἀδελφοί,
ἀναλαβόντες νηστείαν
τῇ γλώττῃ μὴ λαλεῖτε δόλια... [4]

Τῇ Πέμπτῃ πρωΐ.
Ἦχος πλ. δ'

39) Μετανοίας ὁ καιρὸς
καὶ ζωῆς αἰωνίου πρόξενος ἡμῖν
ὁ τῆς νηστείας ἀγών... [5]

Τῇ Πέμπτῃ ἑσπέρας.
Ἦχος πλ. α'

40) Μὴ νηστεύσαντες
κατ' ἐντολὴν τοῦ κτίσαντος
ἀπὸ τοῦ φυτοῦ τῆς γνώσεως οἱ πρωτόπλαστοι... [6]

---
[1] Ἐνθ' ἀνωτ.
[2] Ἐνθ' ἀνωτ.
[3] Ἐνθ' ἀνωτ.
[4] Ἐνθ' ἀνωτ.
[5] Ἐνθ' ἀνωτ.
[6] Ἐνθ' ἀνωτ.

Τῇ Παρασκευῇ πρωΐ.
Ἦχος πλ. δ'

41) Ἡ παθοκτόνος νηστεία παροῦσα
τοὺς κακωθέντας ὑπὸ τῆς ἁμαρτίας
ἰατρεύειν ἐπαγγέλλεται... [1]

Τῇ Παρασκευῇ ἑσπέρας.
Ἦχος δ'

42) Νῦν καιρὸς εὐπρόσδεκτος
νῦν ἡμέρα σωτηρίας
ἐν τῷ πλήθει τοῦ ἐλέους σου... [2]

Τῇ Γ' Κυριακῇ τῶν Νηστειῶν (ἑσπέρας).
Ἦχος πλ. δ'

43) Χαλινοὺς ἀποπτύσας τοὺς πατρικοὺς
ἀστάτῳ φρενὶ
τοῖς κτηνώδεσι τῆς ἁμαρτίας
λογισμοῖς συνέζησα... [3]

Τῇ Δευτέρᾳ πρωΐ.
Ἦχος δ'

44) Τὸν χαλεπὸν τῶν πταισμάτων μου
ῥύπον ἐνδέδυμαι
καὶ τῆς χαρᾶς τοῦ νυμφῶνος ἐκβέβλημαι... [4]

Τῇ Δευτέρᾳ ἑσπέρας.
Ἦχος β'

45) Πάτερ ἀγαθὲ
πάντων ὧν μοι δέδωκας
ἐγύμνωσέ με ἡ ἀφροσύνη... [5]

Τῇ Τρίτῃ πρωΐ.
Ἦχος βαρὺς

46) Ἥμαρτον ὁμολογῶ σοι, Κύριε,
ὁ ἄσωτος ἐγὼ
οὐ τολμῶ ἀτενίσαι... [6]

---
[1] Ἐνθ' ἀνωτ.
[2] Ἐνθ. ἀνωτ.
[3] Κῶδ. 1493 καὶ 1499, Βατοπεδ.
[4] Κῶδ. 1493 καὶ 1499, Βατοπ. Γ 86, Λαύρας.
[5] Ἐνθ' ἀνωτ.
[6] Ἐνθ' ἀνωτ.

Τῇ Τρίτῃ ἑσπέρας.

Ἦχος β'

47) Πατέρα σε τὸν κτίστην ἐπιγράφεσθαι
τολμῶ, Κύριε,
ζῷον ὑπάρχον γηγενές...[1]

Τῇ Τετάρτῃ πρωΐ.

Ἦχος β'

48) Ἐν τιμῇ ὢν υἱότητος
πατρὸς ἀγαθοῦ
ὁ ἄνους ἐγὼ οὐ συνῆκα...[2]

Τῇ Τετάρτῃ ἑσπέρας.

Ἦχος δ'

49) Ἀσώτως διασπείρας
τὸν πατρικόν μου πλοῦτον
ἔρημος γέγονα...[3]

Τῇ Πέμπτῃ πρωΐ.

Ἦχος πλ. β'

50) Τῆς υἱοθεσίας ἐκπεσὼν
ὁ ἄσωτος ἐγὼ
δουλοπρεπῶς χοίροις συνδιαιτώμενος...[4]

Τῇ Πέμπτῃ ἑσπέρας.

Ἦχος πλ. β'

51) Ἡ ἐν τῷ ξύλῳ τοῦ σταυροῦ
κρεμασθεῖσα ζωὴ τῶν ἁπάντων
Χριστὲ ὁ Θεός...[5]

Τῇ Παρασκευῇ πρωΐ.

Ἦχος πλ. β'

52) Τῆς πατρικῆς δωρεᾶς
διασκορπίσας τὸν πλοῦτον
ἀσωτίᾳ τὸν βίον κατηνάλωσα...[6]

---

[1] Ἐνθ' ἀνωτ.
[2] Ἐνθ' ἀνωτ.
[3] Ἐνθ' ἀνωτ.
[4] Ἐνθ' ἀνωτ.
[5] Ἐνθ' ἀνωτ.
[6] Ἐνθ' ἀνωτ.

Τῇ Παρασκευῇ ἑσπέρας.

Ἦχος βαρὺς

53) Ἀσώτου δίκην ἀπέστην
τῆς χάριτός σου, Κύριε,
καὶ τὸν πλοῦτον δαπανήσας τῆς χρηστότητος...[1]

Τῇ Δ' Κυριακῇ τῶν Νηστειῶν (ἑσπέρας).

Ἦχος πλ. δ'

54) Ἀτενίσαι τὸ ὄμμα εἰς οὐρανὸν
οὐ τολμῶ ὁ τάλας ἐγὼ
ἐκ τῶν πονηρῶν μου πράξεων...[2]

Τῇ Δευτέρᾳ πρωΐ.

Ἦχος πλ. β'

55) Ἀρίστην ὁδὸν ὑψώσεως, Χριστέ,
τὴν ταπείνωσιν ἔδειξας
σεαυτὸν κενώσας...[3]

Τῇ Δευτέρᾳ ἑσπέρας.

Ἦχος πλ. δ'

56) Μεγαλορρήμων Φαρισαῖος
ἐβδελύχθη καυχησάμενος
καὶ Τελώνης ταπεινόφρων...[4]

Τῇ Τρίτῃ πρωΐ.

Ἦχος πλ. δ'

57) Τοῦ μεγαλαύχου Φαρισαίου
τὴν ἐξ οἰήσεως
ἐννοοῦσα ψυχή μου κατάκρισιν...[5]

Τῇ Τρίτῃ ἑσπέρας.

Ἦχος γ'

58) Νικῶν τὸν Τελώνην τοῖς παραπτώμασιν
οὐ ζηλῶ τῇ μετανοίᾳ
τοῦ δὲ Φαρισαίου...[6]

---

[1] Ἐνθ' ἀνωτ.
[2] Κῶδ. 1493, Βατοπ.
[3] Κῶδ. 1493 καὶ 1499 Βατοπ. Γ. 86, Λαύρας.
[4] Ἐνθ' ἀνωτ.
[5] Ἐνθ' ἀνωτ.
[6] Ἐνθ. ἀνωτ.

Τῇ Τετάρτῃ πρωΐ.

Ἦχος πλ. δ'

59) Τῆς νηστείας τὴν ὁδὸν μεσάσαντες
τὴν ἄγουσαν ἐπὶ τὸν σταυρόν σου τὸν τίμιον
τὴν σὴν ἡμέραν ἰδεῖν ...[1]

Τῇ Τετάρτῃ ἑσπέρας.

Ἦχος δ'

60) Ἡ τῶν ἀγαθῶν πρόξενος νηστεία
τὴν ἑαυτῆς μεσότητα νῦν ἐπήγαγε
ταῖς προλαβούσαις ἡμέραις εὐαρεστήσασα ...[2]

Ἦχος πλ. α'

61) Οἱ ἐν κρυπτῷ ἀρετὰς ἐργαζόμενοι
πνευματικὰς ἀμοιβὰς ἐκδεχόμενοι
οὐ μέσον τῶν πλατειῶν θριαμβεύουσι ταύτας ...[3]

Τῇ Πέμπτῃ πρωΐ.

Ἦχος βαρὺς

62) Ζηλώσωμεν οἱ πιστοὶ
τοῦ Τελώνου τὴν μετάνοιαν
καὶ μὴ Φαρισαϊκῶς ἐγκαυχησώμεθα ...[4]

Τῇ Πέμπτῃ ἑσπέρας.

Ἦχος πλ. β'

63) Παρὰ Κυρίου
τοῦ ταπεινώσαντος ἑαυτὸν
μέχρι τοῦ διὰ σταυροῦ θανάτου ...[5]

Τῇ Παρασκευῇ πρωΐ.

Ἦχος δ'

64) Ὁ τῆς ἀληθείας ἐξεταστὴς
καὶ τῶν κρυπτῶν γνώστης Κύριος
τὸν Φαρισαῖον ἐν κενοδοξίᾳ νικώμενον ...[6]

[1] Ἔνθ' ἀνωτ.
[2] Ἔνθ' ἀνωτ.
[3] Ἔνθ' ἀνωτ.
[4] Ἔνθ' ἀνωτ.
[5] Ἔνθ' ἀνωτ.
[6] Ἔνθ' ἀνωτ.

Ἦχος πλ. δ'

65) Σήμερον ὁ Δεσπότης τῆς κτίσεως
καὶ Κύριος τῆς δόξης
ἐν σταυρῷ προσπήγνυται ...[1]

Τῇ Παρασκευῇ ἑσπέρας.

Ἦχος βαρὺς

66) Τοῖς πάθεσι δουλώσας
τῆς ψυχῆς μου τὸ ἀξίωμα
κτηνώδης ἐγενόμην ...[2]

Τῇ Δευτέρᾳ τῆς Ε' ἑβδομάδος πρωΐ.

Ἦχος πλ. δ'

67) Τῷ τοῖς λῃσταῖς περιπεσόντι
ὡμοιώθην ἐγὼ
Δέσποτα τῶν ἁπάντων ...[3]

Τῇ Δευτέρᾳ ἑσπέρας.

Ἦχος βαρὺς

68) Ὡς ὁ περιπεσὼν εἰς τοὺς λῃστὰς
καὶ τετραυματισμένος
οὕτω κἀγὼ περιέπεσον ...[4]

Τῇ Ε' Κυριακῇ τῶν Νηστειῶν πρωΐ.

Ἦχος α'

69) Οὐκ ἔστιν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ
βρῶσις καὶ πόσις
ἀλλὰ δικαιοσύνη καὶ ἄσκησις ...[5]

Τῇ Κυριακῇ ἑσπέρας.

Ἦχος α'

70) Θαυμαστὴ τοῦ σωτῆρος
ἡ δι' ἡμᾶς φιλάνθρωπος γνώμη
τῶν μελλόντων γὰρ τὴν γνῶσιν ...[6]

[1] Ἔνθ' ἀνωτ.
[2] Ἔνθ' ἀνωτ.
[3] Ἔνθ' ἀνωτ.
[4] Ἔνθ' ἀνωτ.
[5] Ἔνθ' ἀνωτ.
[6] Ἔνθ' ἀνωτ.

Τῇ Δευτέρᾳ πρωΐ.
Ἦχος πλ. α'

71) Μή καταδικάσῃς με, Χριστέ,
ἐν φλογὶ γεέννης
ὡς τὸν πλούσιον διὰ Λάζαρον ...[1]

Τῇ Δευτέρᾳ ἑσπέρας.
Ἦχος δ'

72) Τῆς ψυχοβλαβοῦς πλεονεξίας
ἐλευθέρωσον, σωτήρ,
καὶ μετὰ Λαζάρου τοῦ πένητος ...[2]

Τῇ Τρίτῃ πρωΐ.
Ἦχος πλ. α'

73) Ὀλισθηρῶς τοῖς παραπτώμασι
καὶ ταῖς σειραῖς τῶν ἁμαρτημάτων
συνδεδεμένη, ὦ ψυχή ...[3]

Τῇ Τρίτῃ ἑσπέρας.
Ἦχος α'

74) Πορφύραν αὐτοκρατορίας θεότευκτον
καὶ βύσσον ἀφθαρσίας
ἐστολισμένη, ψυχή μου ...[4]

Τῇ Τετάρτῃ πρωΐ.
Ἦχος α'

75) Ὁ Ἰσραὴλ πορφύραν καὶ βύσσον ἐνεδέδυτο
στολαῖς ἱεραῖς καὶ βασιλείοις λάμπων
νόμον δὲ καὶ προφήτας πλουτῶν ...[5]

Τῇ Τετάρτῃ ἑσπέρας.
Ἦχος πλ. α'

76) Πλούσιος ἐν πάθεσιν ὑπάρχων
τὴν ἀπατειλὴν τῆς ὑποκρίσεως
περίκειμαι στολήν ...[6]

---

[1] Ἐνθ. ἀνωτ.
[2] Ἐνθ' ἀνωτ.
[3] Ἐνθ' ἀνωτ.
[4] Ἐνθ' ἀνωτ.
[5] Ἐνθ' ἀνωτ.
[6] Ἐνθ' ἀνωτ.

Τῇ Πέμπτῃ πρωΐ.
Ἦχος πλ. α'

77) Δεῦτε πρὸ τέλους πάντες ἀδελφοὶ
ἐν καθαρᾷ καρδίᾳ
προσέλθωμεν τῷ εὐσπλάγχνῳ θεῷ ...[1]

Τῇ Πέμπτῃ ἑσπέρας.
Ἦχος πλ. δ'

78) Τοῦ πλουσίου τῆς ἀσυμπαθοῦς ὁμοιώσεως
καὶ ἀμεταδότου γνώμης
ρῦσαί με, Χριστὲ ὁ Θεός ...[2]

Τῇ Παρασκευῇ ἑσπέρας.
Ἦχος πλ. δ'

79) Τὴν ψυχωφελῆ πληρώσαντες τεσσαρακοστὴν
βοήσωμεν· χαῖρε πόλις Βηθανία
πατρὶς ἡ τοῦ Λαζάρου ...[3]

Τῇ Κυριακῇ τῶν Βαΐων (εἰς τὸν ἑσπερινόν).
Ἦχος πλ. β'

80) Δεῦτε καὶ ἡμεῖς σήμερον
πᾶς ὁ νέος Ἰσραὴλ
ἡ ἐξ ἐθνῶν ἐκκλησία ...[4]

Ἦχος πλ. β'

81) Τὴν σεπτὴν ἀνάστασιν
τὴν σὴν προτυπούμενος ἡμῖν
ἤγειρας θανόντα τῇ προστάξει σου ...[5]

β) Ἐν τοῖς Μηναίοις

Ἐν μηνὶ Σεπτεμβρίῳ.

Τῇ Α' τῆς Ἰνδίκτου (εἰς τοὺς Αἴνους).
Ἦχος δ'

82) Αἱ πορεῖαί σου ὁ Θεὸς
αἱ πορεῖαί σου μεγάλαι καὶ θαυμασταί.
διὸ τῆς οἰκονομίας σου ...[6]

---

[1] Ἐνθ' ἀνωτ.
[2] Ἐνθ' ἀνωτ.
[3] Κατὰ τὰ ἔντυπα· ὁ Βατοπ. κῶδ. 1493 ἐπιγράφει τοῦτο εἰς Λέοντα τὸν δεσπότην.
[4] Κῶδ. 1493 φ. 235[β], Βατοπ. Γ 86 φ. 200[α], Λαύρας.
[5] Ἐνθ' ἀνωτ.
[6] Κῶδ. 1493 φ. 11[β], Βατοπ.

Τῇ κ' Εὐσταθίου μεγαλομάρτυρος (εἰς τοὺς Αἴνους).

Ἦχος δ'

83) Τίς μὴ μακαρίσει σου
τὸν πανόλβιον τρόπον Εὐστάθιε;
ὅτι γενναίως ὑπήνεγκας...[1]

Τῇ κς' Ἰωάννου Θεολόγου ἡ μετάστασις (εἰς τὴν Λιτήν).

Ἦχος δ'

84) Ποταμοὶ θεολογίας
ἐκ τοῦ τιμίου σου στόματος
ἀνέβλυσαν, ἀπόστολε...[2]

Ἦχος δ'

85) Τὸ φυτὸν τῆς ἁγνείας
τὸ μύρον τῆς εὐωδίας
πάλιν ἀνέτειλεν ἡμῖν...[3]

Ἦχος δ'

86) Μαθητὰ τοῦ σωτῆρος
παρθένε καὶ Θεολόγε
σοὶ ὡς παρθένῳ...[4]

Ἦχος δ'

87) Ὡς τῶν ἀπορρήτων μυστηρίων αὐτόπτης
ἐκέκραγες βοῶν
τὸν προαιώνιον Λόγον...[5]

Τῇ Α' Γρηγορίου τῆς μεγάλης Ἀρμενίας.

Ἦχος πλ. β'

88) Εἰς τὸν ἄδυτον γνόφον
τοῦ ἀφράστου φωτὸς
εἰσδύσας νοητῶς...[6]

---

1 Κῶδ. 1493 φ. 16^{α}, Βατοπ. Γ 86 φ. 19^{β}, Λαύρας.

2 Κῶδ. 1493 φ. 32^{α} Βατοπ. Ἀνδρέου ἢ Γερμανοῦ. Γ 86 φ. 23^{β}, Λαύρας. 13 φ. 317^{α}, Ἐθνικ. Βιβλ. Παρισίων.

3 Κῶδ. 1499 φ. 20^{β}, καὶ 1493 φ. 32^{α}, Βατοπ. Γ 86 φ. 23^{β}, Λαύρας. 13 φ. 317^{α}, Παρισίων.

4 Κῶδ. 1499 φ. 20^{β}, καὶ 1493 φ. 32^{α}, Βατοπ. 13 φ. 317^{β}, Παρισίων. 586 φ. 24^{α}, Λαύρας Ι 70 φ. 220^{α}, Λαύρας.

5 Ἐνθ' ἀνωτ.

6 Κῶδ. 13 φ. 76^{β}, Παρισίων· οἱ δὲ Γ 86 φ. 26^{α}, Λαύρας καὶ 1499 φ. 35^{α}, Βατοπ. ποίημα Σεργίου.

Ἐν Μηνὶ Ὀκτωβρίῳ.

Τῇ ς' Θωμᾶ τοῦ ἀποστόλου.

Ἦχος πλ. δ'

89) Τῷ ἅρματι
τῶν ἀρετῶν ἐποχούμενος
ὡς διφρηλάτης ὤφθης Ἠλίας...[1]

Ἐν μηνὶ Νοεμβρίῳ.

Τῇ Α' Κοσμᾶ καὶ Δαμιανοῦ.

Ἦχος πλ. β' (Ἀνέκδοτον)

90) Φαιδρὰ καὶ ἐπίφωτος ἀνέτειλε σήμερον
ἡ μνήμη τῶν Ἀναργύρων Χριστοῦ
λαμπρῶς καταλάμπουσα...[2]

Τῇ Λ' Ἀνδρέου τοῦ πρωτοκλήτου (εἰς τὴν Λιτήν).

Ἦχος α'

91) Ὑμνήσωμεν οἱ πιστοὶ
Πέτρου τὸν σύγγονον
Ἀνδρέαν τὸν Χριστοῦ μαθητήν...[3]

Ἐν μηνὶ Δεκεμβρίῳ.

Τῇ Δ' Βαρβάρας μάρτυρος (εἰς τοὺς Αἴνους).

Ἦχος β'

92) Ἡ θεόκλητος μάρτυς Βαρβάρα
ἐν τῷ σταδίῳ πάσχουσα ἔλεγε·
δεινὰ μὲν τὰ παρόντα κολαστήρια...[4]

---

1 Κῶδ. 1493 φ. 37^{β}, Βατοπ. 1499 φ. 29^{α}, Βατοπ. Γ 86 φ. 29^{β}, Λαύρας· τὸ παρὸν ἀνέκδοτον κεῖται ἀνωνύμως εἰς τοὺς Παρισινοὺς Κώδ. 13 φ. 102^{β}, 267 σ. 214, τοὺς Λαυριωτικοὺς Θ 32 φ. 53^{α}, Θ 54 φ. 54^{α}, Ε 152 φ. 71^{β} καὶ Γ 71 φ. 27^{α}, ἐν δὲ τῷ Λαυριωτικῷ Δ 68 ποίημα Θεοφάνους.

2 Κῶδ. 1493 φ. 54, Βατοπ. Γ 86 φ. 42^{α}, Λαύρας· ἐν τοῖς Κώδ. Θ 32 φ. 64^{α}, καὶ Γ 71 φ. 41^{β}, Λαύρας κεῖται ἀνωνύμως· ἐν δὲ τῷ Βατοπ. 1499 φ. 45^{α} ποίημα Ἀνδρέου Ἱεροσολυμίτου.

3 Κῶδ. 1499 φ. 68^{α}, Βατοπ. ὁ δὲ 1493 φ. 71^{α}, Βατοπ. Ἀνδρ. Ἱεροσολυμίτου.

4 Κῶδ. 1499 φ. 70^{α}, Βατοπ. ὁ δὲ 1493 φ. 72^{α}, Βατοπ. Ποίημα Ἀνατολίου· τὰ ἔντυπα Βυζαντίου.

Τῇ Κ' τοῦ ἁγίου Ἰγνατίου.

Ἦχος β'

93) Δεῦτε ἅπαντες
Χριστοῦ τὰ γενέθλια
πιστῶς προεορτάσωμεν ...[1]

Ἐν μηνὶ Ἰανουαρίῳ.

Τῇ Ζ' Προδρόμου Σύναξις (εἰς τὸν Ἑσπερινόν).

Ἦχος δ'

94) Ὡς τοῦ πνεύματος ἐραστὴς
καὶ τῆς χάριτος θεόφθογγος χελιδὼν
τρανῶς τὴν οἰκονομίαν τοῦ βασιλέως ...[2]

Ἐν μηνὶ Φεβρουαρίῳ.

Τῇ Η' Θεοδώρου τοῦ Στρατηλάτου.

95) (Ἀνέκδοτον).
Ἀθλητικὸν συστησάμενος στάδιον ...[3]

Ἐν μηνὶ Μαρτίῳ.

Τῇ Θ' Τῶν ἐν Σεβαστείᾳ μ' μαρτύρων.

Ἦχος β'

96) Τὴν τετραδεκάριθμον χορείαν τῶν μαρτύρων
τίς μὴ ἀνυμνήσει;
τῷ γὰρ ὕδατι τῆς λίμνης εἰσῆλθον θαρσαλέως ...[4]

Ἦχος β'

97) Τὴν λίμνην ὡς παράδεισον
καὶ τὸ κρύος ὡς καύσωνα
οἱ μάρτυρες ἡγήσαντο ...[5]

---

[1] Κατὰ τα ἔντυπα Μηναῖα.

[2] Κῶδ. 1499 φ. 124^{α}, Βατοπ. Τὰ ἔντυπα Βύζαντος, ὁ δὲ Παρισινὸς 13 φ. 215^{α}, Βυζαντίου.

[3] Κῶδ. 13 φ. 250^{α}, Παρισίων.

[4] Κῶδ. 1493 φ. 133^{α} καὶ 1499 φ. 153^{β}, Βατοπ. Γ 86 φ. 118^{β}, Λαύρας. 13 φ. 272^{β}, Παρισίων.

[5] Κῶδ. 1493 φ. 153^{α} καὶ 1499 φ. 154^{α}, Βατοπ. Γ 86 φ. 118^{β}, Λαύρας. 13 φ. 272^{β}, Παρισίων.

Ἦχος β'

98) Προφητικῶς ἀνεβόα ὁ Δαυὶδ ἐν ψαλμοῖς
διήλθομεν διὰ πυρὸς καὶ ὕδατος
καὶ ἐξήγαγες ἡμᾶς εἰς ἀναψυχήν ...[1]

Ἐν μηνὶ Ἰουνίῳ.

Τῇ ΚΘ' Πέτρου καὶ Παύλου.

Ἦχος β'

99) ***Στιχηρὰ Αὐτόμελα.***

α) Ποίοις εὐφημιῶν στέμμασιν ...
β) Ποίοις ὑμνῳδιῶν κάλλεσιν ...
γ) Ποίοις πνευματικοῖς ᾄσμασιν ...[2]

Ἐν μηνὶ Αὐγούστῳ.

Τῇ ς' τῆς Μεταμορφώσεως.

Ἦχος πλ. δ'

100) Τὸν γνόφον τὸν νομικὸν
ἡ φωτεινὴ τῆς Μεταμορφώσεως
διεδέξατο νεφέλη ...[3]

Τῇ ΙΕ' Ἡ Κοίμησις τῆς Θεοτόκου (εἰς τὴν Λιτήν).

Ἦχος α'

101) Ἔπρεπε τοῖς αὐτόπταις
τοῦ Λόγου καὶ ὑπηρέταις
καὶ τῆς κατὰ σάρκα μητρὸς αὐτοῦ ...[4]

† Ο ΠΡ. ΛΕΟΝΤΟΠΟΛΕΩΣ ΣΩΦΡΟΝΙΟΣ ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ

---

[1] Κῶδ. 1493 φ. 133^{β}, καὶ 1499 φ. 154^{α}, Βατοπ. Γ 86 φ. 119^{α}, Λαύρας. Τὰ ἔντυπα Κυπριανοῦ μοναχοῦ.

[2] Κῶδ. 1493 φ. 151^{α}, καὶ 1499 φ. 178^{α}, Βατοπ. Γ 74 φ. 75^{α}, Λαύρας.

[3] Κῶδ. 1499 φ. 210^{α} Βατοπ. ὁ δὲ Λαυριωτικὸς Δ 68, ποίημα Βυζαντίου.

[4] Κῶδ. 1499 φ. 211^{α}, Βατοπ. οἱ δὲ 13 φ. 267^{β}, Παρισίων καὶ Γ 86 φ. 158^{α}, Λαύρας· ποίημα Ἰωάννου μοναχοῦ.

Ο ΧΡΟΝΟΣ ΤΗΣ ΑΚΜΗΣ ΣΥΜΕΩΝ ΤΟΥ ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΟΥ

Εἰς τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος «πότε ἤκμασε Συμεὼν ὁ Μεταφραστὴς» τοῦ ἀπασχολήσαντος ἐπιφανεῖς Βυζαντινολόγους, συνεισέφερον ὀλίγα τινὰ δημοσιεύσας προσφάτως ἐν τῇ Ἐπετηρίδι τῆς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν (τ. Η´ σ. 47 - 65) σχετικὴν μικρὰν μελέτην, διὰ τῆς ὁποίας ἀπεπειράθην νὰ ἀποδείξω, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς ἄλλως φρονοῦντας, ὅτι οὗτος ἤκμασε κατὰ τὸν ια´ αἰῶνα. Τὸ σοβαρώτερον καὶ ἰσχυρότερον ἐπιχείρημά μου ἦν ἡ προσαγωγὴ μαρτυρίας ἀρχαίου Παρισινοῦ Κώδικος (ὑπ᾽ ἀριθ. 13 φ. 381 α) ἐν ᾧ κανών τις εἰς τὸν Πρόδρομον φέρει τὴν ἐπιγραφὴν «ποίημα τοῦ Λογοθέτου Συμεὼν ὡς ἐκ προσώπου τοῦ βασιλέως κυροῦ Μιχαὴλ τοῦ Δούκα». Ἡ μαρτυρία αὕτη τοῦ Παρισινοῦ Κώδικος, ἡ μόνη φέρουσα εὐθὺ εἰς λύσιν τοῦ ζητουμένου, ἐχρησίμευσεν ὡς ὁδηγὸς καὶ βάσις, ἐφ᾽ ἧς ἐστηρίχθησαν καὶ αἱ λοιπαὶ ἀποδείξεις ἐμμέσως ταύτην ἐμπεδοῦσαι· ἀλλὰ τὴν βάσιν ταύτην, παρ᾽ ὅλην αὐτῆς τὴν ἀσφάλειαν, ἐπεζήτησα νὰ στηρίξω ἀσφαλέστερον καί, εἰ δυνατόν, διὰ τῆς φωνῆς καὶ μαρτυρίας αὐτοῦ τοῦ Μεταφραστοῦ ἐκ τῶν ἀνεκδότων αὐτοῦ ἐπιστολῶν τῶν σῳζομένων ἐν τῷ Λαριωτικῷ κώδικι (Ω 126 φ. 113 α) τῶν ὁποίων μόνον τὰς ἐπιγραφὰς ἐγνώριζον καὶ παρέθεσα ἐν τῇ ἀνωτέρω μνησθείσῃ μελέτῃ μου (σ. 51 - 53).

Αἱ μέχρι τοῦδε γνωσταὶ τοῦ Συμεὼν ἐπιστολαὶ αἱ δημοσιευθεῖσαι ὑπὸ Ἀλλατίου (De Simeonibus) καὶ ἀνατυπωθεῖσαι ὑπὸ τοῦ Migne (τ. 114, 227) οὐδὲν εἰς ἐνίσχυσιν τῶν ἐξενεχθεισῶν γνωμῶν συνεισέφερον. Αἱ ὑπολειπόμεναι ἄγνωστοι, αἱ καὶ πλειότεραι καὶ σπουδαιότεραι, ἤλπισα ὅτι θὰ παρεῖχόν τι νεώτερον πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν ἐπιχειρημάτων τῶν διαφόρων παρατάξεων, ἵνα λυθῇ ἐπὶ τέλους ὁριστικῶς τὸ σοβαρὸν ἀληθῶς τοῦτο ζήτημα. Ἀπετάθην πρὸς τὸν γνωστὸν λόγιον καὶ φιλόπονον προϊστάμενον τῆς Λαύρας Σπυρίδωνα, τὸν ἰατρόν, παρακαλῶν νὰ μοὶ φωτογραφήσῃ τὰ ἐν τῷ Λαυριωτικῷ Κώδικι σῳζόμενα πολύτιμα λείψανα τῆς μούσης τοῦ Συμεών, ἀλλὰ δυστυχῶς διά τε τὴν φθορὰν τοῦ Κώδικος καὶ τὴν ἀτέλειαν τῆς φωτογραφικῆς μηχανῆς τὰ σταλέντα μοι φωτογραφικὰ ἀποτυπώματα ἦσαν σκοτεινὰ καὶ δυσανάγνωστα· ἐδέησεν ὅθεν νὰ ἀντιγραφῶσιν ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἀκαταπονήτου Σπυρίδωνος καὶ νὰ μοὶ ἀποσταλῶσι τὰ ποθούμενα. Ἡ ἐπισταμένη μελέτη τῶν μέχρι τοῦδε ἀγνώστων μνημείων τοῦ Συμεών, ἤτοι τῶν ἐπιστολῶν αὐτοῦ εἰς διάφορα τῆς ἐποχῆς του πρόσωπα, ἐδικαίωσε τὰς ἐλπίδας, διότι ἐν αὐταῖς γίνεται

σαφὴς μνεία ἱστορικῶν γνωστῶν γεγονότων ἀναγομένων εἰς τὴν ἐποχὴν αὐτοῦ καὶ μεμαρτυρημένων ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν χρονογράφων.

Ἡ δημοσίευσις ὅθεν τῶν πολυτίμων τούτων μνημείων ἐπιβάλλεται, ἵνα λάβῃ γνῶσιν τοῦ συνόλου τῶν περιεχομένων ὁ ἐπιστημονικὸς κόσμος καὶ κατασφαλισθῇ διὰ τῶν νέων στοιχείων ὁ χρόνος τῆς ἀκμῆς τοῦ Μεταφραστοῦ. Ἡ σπουδαιότης τούτων καθίσταται ἔτι μᾶλλον καταφανής, καθ᾽ ὅσον ὁμιλεῖ αὐτὸς οὗτος ὁ Συμεὼν καὶ τὰς μαρτυρίας λαμβάνομεν ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ, μὴ ἐπιδεχομένας ἀντίρρησιν, ὡς ἐκ τῆς συντομωτάτης περιλήψεως τῶν ἐν λόγῳ ἐπιστολῶν δειχθήσεται.

Ἐκ τῆς πρώτης ἐπιστολῆς (ἀριθ. 1) μανθάνομεν ὅτι νέος τὴν ἡλικίαν, ὡς δημόσιος ὑπάλληλος, εἶχε τὴν ἐπὶ τῶν πτωχῶν ἐπιστασίαν καὶ μέριμναν ὑπὲρ τῶν ὁποίων ἐξαιτεῖται παρ᾽ ἀνωτέρου ὑπαλλήλου τοῦ κράτους εὐθηνοτέραν τὴν εἰς αὐτοὺς πώλησιν τῶν χρειωδῶν.

Ἡ δευτέρα ἐπιστολὴ (ἀριθ. 2) εἶναι ἡ σπουδαιοτάτη πασῶν διὰ τὴν ἐν αὐτῇ μνείαν τῆς εἰσβολῆς τοῦ γνωστοῦ ἀρχηγοῦ τῶν Τούρκων Χαμβδᾶν ἐπαπειλοῦντος νὰ εἰσβάλῃ εἰς τὸ Βυζαντινὸν κράτος. Γράφει ἀποτεινόμενος εἰς τοὺς μοναχοὺς τοῦ Ὀλύμπου, τοῦ Κυμηνᾶ, τοῦ Λάτρους καὶ τοῦ Ἄθω καὶ παρορμᾷ αὐτοὺς εἰς εὐχὰς καὶ δεήσεις πρὸς τὸν Θεὸν καὶ παρακαλεῖ, ἵνα ἐκτενέστερον δεηθῶσι «διὰ τὸ νῦν ἐπὶ θύραις εἶναι τὴν τοῦ πονηροῦ καὶ ἀθέου Χαμβδᾶ ἐξέλευσιν καὶ ἐπειδὴ μέλλουσι, Θεοῦ συμμαχίᾳ, τὰ στρατεύματα ἡμῶν πρὸς αὐτὸν ἀγωνίσασθαι». Ὁ Συμεὼν ὁμιλεῖ ἐνταῦθα περὶ δευτέρας ἐπιθέσεως τῶν Τούρκων ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Χαμβδᾶν «ἐπεὶ αὖ πεπληροφορήμεθα νῦν ἐπὶ θύραις εἶναι τὴν τοῦ πονηροῦ καὶ ἀθέου Χαμβδᾶ ἐξέλευσιν» περὶ τῆς ὁποίας ὁ Κεδρηνὸς (Migne, 122, 65) παρέχει πολυτίμους πληροφορίας. Κατ᾽ αὐτὸν ὁ Χαμβδᾶν δύο ἀνέλαβεν ἐπιθέσεις κατὰ τοῦ βασιλείου κράτους. Κατὰ τὴν πρώτην ἐπέτυχε, καίτοι ἡττηθείς, νὰ συλλάβῃ αἰχμάλωτον, μεταξὺ καὶ ἄλλων, καὶ τὸν υἱὸν τοῦ Μαγίστρου καὶ δομεστίκου τῶν Σχολῶν τῆς Ἀνατολῆς Βάρδα Φωκᾶ, Κωνσταντῖνον, τὸν ὁποῖον ἀπήγαγεν εἰς Χαλέπιον καὶ προέτρεπε ν᾽ ἀπαρνηθῇ τὴν πάτριον θρησκείαν· διὰ δὲ τὴν ἄρνησιν αὐτοῦ διὰ φαρμάκων διέφθειρε. Τοῦτο μαθὼν ὁ πατὴρ αὐτοῦ Βάρδας Φωκᾶς, καὶ ἀντεκδικούμενος, ἐφόνευσε πάντας τοὺς συγγενεῖς τοῦ Χαμβδᾶν. Τὰ γεγονότα ταῦτα λαμβάνουσι χώραν ἐπὶ τῆς βασιλείας Κωνσταντίνου τοῦ Η´ (1025 - 1028). Βαρέως δὲ φέρων τὴν τῶν συγγενῶν αὐτοῦ σφαγὴν ὁ Χαμβδᾶν, ἡτοιμάζετο διὰ στρατοῦ ἰσχυροῦ νὰ ἐπιτεθῇ καὶ πάλιν κατὰ τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους, παρὰ τὰς περὶ εἰρήνης διαπραγματεύσεις τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου ἀποστείλαντος ἐπὶ τούτῳ πρὸς τὸν Χαμβδᾶν Νικήταν πατρίκιον τὸν Χαλκούτζην. «Καὶ παρὰ τοῦτο, λέγει ὁ Κεδρηνός, (σ. 65) ὁ τὸ ἀλλάγιον πεμφθεὶς ποιήσασθαι Παῦλος μάγιστρος ὁ Μονομάχος ἄπρακτος ὑπέστρεψεν· ἀσχέτῳ δὲ περιωδυνίᾳ ληφθεὶς ὁ Χαμβδᾶν διὰ τοὺς αὐτοῦ συγγενεῖς ἐκστρατεύει κατὰ Ῥωμαίων ἄγων μετ᾽ αὐτοῦ καὶ

τὸν παρὰ βασιλέως πεμφθέντα εἰς αὐτὸν πρεσβευτὴν περὶ εἰρήνης Νικήταν πατρίκιον τὸν Χαλκούτζην καὶ πολλοὺς ἀγαθοὺς ἄνδρας τῶν ἀνδρειοτέρων καὶ γενναίων Ρωμαίων ἐζώγρησε». Ὅτε ἡ τοιαύτη προετοιμασία τῆς νέας εἰσβολῆς τοῦ Χαμβδᾶν ἐγένετο γνωστὴ εἰς τὴν βασιλεύουσαν, τότε γράφει ὁ Συμεὼν εἰς τοὺς ἐν λόγῳ μοναχοὺς τῶν ἀνωτέρω ὀνομασθέντων ἡσυχαστηρίων καὶ παρακαλεῖ νὰ δεηθῶσι τοῦ Θεοῦ «μὴ παρόψεσθαι τὸν λαὸν αὐτοῦ μηδὲ δοῦναι ἀφορμὴν τοῖς ἀθέοις...τὸ ὑπεράγιον αὐτοῦ βλασφημεῖσθαι ὄνομα, ἀλλὰ μνησθῆναι τῶν οἰκτιρμῶν αὐτοῦ...καὶ ἐνισχύσαι τὸν κλῆρον αὐτοῦ ὅπως κἀκεῖνος ἐνδοξασθῇ πάλιν ἐν τῇ θεομάχῳ ψυχῇ καὶ ὁμοζήλῳ τοῦ Φαραὼ» (ἐπιστ. 2). Καὶ πράγματι, κατὰ τὰς διαδόσεις, εἰσέβαλεν εἰς τὸ Βυζαντινὸν κράτος ὁ Χαμβδᾶν μετὰ στρατοῦ ἰσχυροῦ, καὶ κατ᾽ αὐτοῦ ἀπεστάλη ὁ στρατηγὸς Βάρδας Φωκᾶς, ὅστις καὶ κατετρόπωσαν αὐτόν. Τὰ πράγματα εἶναι σαφέστατα καὶ οὐδεμίαν ἐπιδέχονται ἀντίρρησιν καὶ ἀμφιβολίαν. Ὁ Χαμβδᾶν εἰσβάλλει εἰς τὸ κράτος ἐπὶ τῆς βασιλείας Κωνσταντίνου τοῦ Η´ κατὰ τὸ πρῶτον τέταρτον τοῦ ἑνδεκάτου αἰῶνος καὶ ὁ Μεταφραστής, νεαρὸς ἔτι ὑπάλληλος, κατὰ βασιλικὴν ἴσως προσταγήν, γράφει εἰς τοὺς μοναχοὺς ὑποκινῶν αὐτοὺς εἰς δεήσεις πρὸς καταστροφὴν τοῦ Χαμβδᾶν.

Ἀλλ᾽ αἱ πολεμικαὶ εἰδήσεις τοῦ Συμεὼν δὲν περιορίζονται εἰς τοῦτο καὶ μόνον τὸ γεγονός. Ἐξ ἄλλης αὐτοῦ ἐπιστολῆς (ἀριθ. 4) πληροφορούμεθα ὅτι ὁ Βυζαντινὸς στόλος ἐξέπλευσεν εἰς Καλάβριαν ἐναντίον καὶ πάλιν τῶν ἀπίστων, ἵνα ἀγωνισθῇ κατ᾽ αὐτῶν, παρακαλεῖ δὲ καὶ ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ τοὺς ἀνωτέρω μοναχοὺς νὰ ἑνώσωσι τὰς δεήσεις αὐτῶν ὑπὲρ σωτηρίας τῶν χριστιανῶν, ἵνα ὁ Κύριος «ἐξαποστείλῃ βοήθειαν ἐξ ἁγίου καὶ ἐνισχύσῃ καὶ κραταιώσῃ αὐτοὺς κατὰ τῶν ἀθετησάντων αὐτὸν καὶ παύσῃ καὶ γλῶσσαν βλάσφημον κατ᾽ αὐτοῦ κινουμένην καὶ χεῖρα ὑπερήφανον καθ᾽ ἡμῶν διεγειρομένην». Ὥστε ἔχομεν καὶ δεύτερον ἱστορικὸν γεγονός, τὴν κατὰ τῆς Σικελίας ἐκστρατείαν τῶν Βυζαντινῶν, καθ᾽ ἥν, κατὰ τὰς πληροφορίας τοῦ Μεταφραστοῦ, ἀπεστάλη εἰς Καλάβριαν ὁ θεοφύλακτος στόλος. Γνωστὸν δὲ ἐκ τῆς ἱστορίας ὅτι κατὰ τὸ 1038 ἐπὶ τῆς βασιλείας Μιχαὴλ τοῦ Παφλαγόνος (1034-1041) ἔφθασεν εἰς Καλάβριαν ὁ περιφανὴς στρατηγὸς Γεώργιος Μανιάκης, ἵνα ἐλευθερώσῃ τὴν νῆσον κατεχομένην ὑπὸ τῶν Ἀράβων [1]. Οὗτος περισυλλέξας καὶ τὰ στρατεύματα τῆς Ἀπουλίας καὶ Καλαβρίας διεπέρασεν εἰς Σικελίαν καὶ πεισματώδη συνάψας μάχην κατετρόπωσε τοὺς Ἄραβας καὶ ἀνέκτησε σχεδὸν ἅπασαν τὴν νῆσον [2].

Ἐν τῇ ἀνωτέρω ἐπιστολῇ προτρέπει ὁ Συμεὼν τοὺς ἐν Ὀλύμπῳ μονα-

[1] Προγενεστέραν ἐκστρατείαν κατὰ Σικελίας κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος τῆς βασιλείας Νικηφόρου Φωκᾶ (963-969) ἀναφέρει ὁ Κεδρηνὸς ἔνθ᾽ ἀνωτ. σ. 88.

[2] Ἴδ. Παπαρρηγοπούλου, Ἱστορ. Ἑλλην. Ἔθνους τ. Δ´ σ. 281-2 (ἔκδ. Καρολίδου 1905).

χοὺς νὰ προσλάβωσι συνεπίκουρον εἰς τὰς πρὸς Θεὸν εὐχὰς αὐτῶν καὶ δεήσεις καὶ τὸν πνευματικὸν πατέρα Δερμοκαΐτην [1].

Ὡς καὶ ἐν τῇ προγενεστέρᾳ μου μελέτῃ περὶ Συμεὼν τοῦ Μεταφραστοῦ ἐσημείωσα (σ. 53 σημ. 3) γνωστὸς τοῦ Ὀλύμπου μοναχὸς ὑπὸ τὸ αὐτὸ ἐπίθετον ἐνάρετος καὶ ἅγιος ἔζη κατὰ τοὺς χρόνους Ρωμανοῦ τοῦ Λεκαπηνοῦ, ὅστις μετὰ τὴν ἀπὸ τοῦ θρόνου ἀπομάκρυνσιν (945-948) ὑπὸ τοῦ συνειδότος ἐλεγχόμενος ἔγραψεν αὐτῷ ἐξομολογούμενος τὰς ἁμαρτίας του καὶ ἐπιζητῶν τὴν τούτων ἄφεσιν. Ἀλλά, πλὴν τούτου τοῦ Δερμοκαΐτου, ἔχομεν καὶ ἕτερον ἄγνωστον μοναχὸν τοῦ Ὀλύμπου, τὸν πρότερον στρατηγὸν καὶ εἶτα μοναχὸν γενόμενον, πρὸς ὃν διεσώθη ἐπιστολὴ τοῦ Συμεὼν (ἀριθ. 3) διὰ τῆς ὁποίας παρακαλεῖ αὐτὸν νὰ ἐκθέσῃ εἰς αὐτὸν «τὰς συνηθείας, ἃς ἐκ τῶν αὐτῶν θεμάτων ἐν οἷς ἐστρατήγησεν ἀνελάμβανε καὶ πρὸς τὴν βασιλείαν ἐκπέμψαι ἵνα τοῖς νῦν στρατηγοῦσι καὶ πολεμίων μὲν κρατεῖν ἀγωνιζομένοις, αἰσχροκερδίας δὲ ἡττᾶσθαι μὴ αἰσχυνομένοις, τύπος αὐτοῖς γένωνται καὶ κανών». Ὅτι ὁ μοναχὸς Δερμοκαΐτης ἦν πρότερον στρατηγὸς σαφῶς τοῦτο δείκνυται ἐκ τῆς ἐν λόγῳ ἐπιστολῆς· ἀλλὰ τίς οὗτος ἄγνωστον· ὅτι δὲν δύναται νὰ συνταυτισθῇ μὲ τὸν γνωστὸν στρατηγὸν Μιχαὴλ τὸν Δερμοκαΐτην εἶναι προφανές, ἀφοῦ οὗτος μέχρι τοῦ 1040 διετέλει ἔτι ἐν ἐνεργείᾳ στρατηγὸς εἰς ἀντικατάστασιν τοῦ παυθέντος Βασιλείου Συναδηνοῦ διορισθείς, ἵνα πολεμήσῃ κατὰ τοῦ βασιλέως τῶν Βουλγάρων Πέτρου τοῦ Δελεάνου [2].

Κατὰ τὰ ἀνωτέρω ὅθεν ἐκτεθέντα Συμεὼν ὁ Μεταφραστὴς ἐγεννήθη περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς ἑνδεκάτης ἑκατονταετηρίδος καὶ παρέτεινε τὸ ζῆν, ὑπερβὰς τὸ ἑβδομηκοστὸν ἔτος τῆς ἡλικίας, μέχρι τῆς βασιλείας Μιχαὴλ τοῦ Δούκα (1071-1078) ὁπότε καὶ ἀπέθανεν ἐγκωμιασθεὶς ὑπὸ τοῦ Ψελλοῦ († 1079). Εἰς ἐνίσχυσιν τῶν ἀνωτέρω θὰ εἴχομεν συνεπίκουρον καὶ τὴν ἐν τῇ ἕκτῃ ἐπιστολῇ μνείαν τοῦ ἀπὸ Σακελλαρίου εἰς τὴν μητρόπολιν Λαοδικείας προαχθέντος Πέτρου, ἂν οὗτος ἐκ τῶν ἐπισκοπικῶν καταλόγων ἐτύγχανε γνωστός. Τὴν ἐκλογὴν τοῦ φίλου αὐτοῦ Πέτρου καθιστᾷ γνωστὴν ὁ Συμεὼν εἰς τὸν μητροπολίτην Σμύρνης Νικήταν καὶ προτρέπει αὐτὸν νὰ εὐαγγελισθῇ ταύτην εἰς τὴν ἐκκλησίαν Λαοδικείας. Μετὰ τοῦ Πέτρου τούτου διετήρησε καὶ μετὰ τὴν ἐκλογὴν αὐτοῦ εἰς μητροπολίτην Λαοδικείας φιλικὴν ἀλληλογραφίαν ὁ Μεταφραστής, ὡς μαρτυροῦσιν αἱ τρεῖς πρὸς αὐτὸν ἀπευθυνόμεναι ἐπιστολαί του, ἐν μιᾷ τῶν ὁποίων οὑτωσὶ ἐκφράζεται περὶ τοῦ Πέτρου. «Ἐδεξάμην τὴν καλὴν ἐκείνην καὶ ἡδίστην ἐπιστολήν, ἐναργῆ τῷ ὄντι χαρακτῆρα τῆς ἀγαθῆς σου καὶ γλυκείας ψυχῆς· καὶ γὰρ φέρων αὐτῇ ἐνέθηκας ἦθός τε σῶφρον καὶ ἡμερότητα καὶ μελιχρὸν πνεῦμα καὶ τὴν ἀπὸ τῶν χειλέων ῥέουσαν ἡδονήν· καί μοι ἐδόκεις δι᾽ αὐτῆς ὁμιλεῖν ὥσπερ ἔθους ἔχεις,

[1] Βλ. τὰ σημειωθέντα ὑπὸ Αἰμιλίας Ζολώτα περὶ Δερμοκαϊτῶν, ἐν Ἀθηνᾶς 22.146 ἑξ.

[2] Παπαρρηγοπούλου, Ἔνθ᾽ ἀνωτ. σ. 285.

μάλα κοσμίως παραμιγνύων κόσμῳ τὰς χάριτας». Ἐκ τούτων καὶ ἐξ ὅσων ἐν συνεχείᾳ γράφει, φαίνεται ὅτι ὁ Πέτρος ἦν ἐκ τῶν εὐπαιδεύτων ἱεραρχῶν τῆς ἐποχῆς του ἀπολαύων τῆς εὐνοίας καὶ ἐκτιμήσεως τοῦ πανισχύρου Μεταφραστοῦ καὶ τὸ πρῶτον ἤδη γνωριζόμενος.

Ἐκ τῶν λοιπῶν ἐπιστολῶν τοῦ Συμεὼν (ἀριθ. 8 - 16) τῶν ἀπολυθεισῶν ὡς ἀπὸ μέρους τοῦ βασιλέως εἰς μητροπολίτας, πνευματικοὺς πατέρας, συγκλητικοὺς καὶ στρατηγούς, μανθάνομεν βασιλικήν τινα συνήθειαν, ἀποστολῆς ἄρτου καὶ οἴνου εἰς πρόσωπα τῆς εὐνοίας του.

Τὰς ἐπιστολὰς ταύτας, τὰς μέχρι τοῦδε ἀγνώστους, καὶ διὰ τὴν γλαφυρότητα αὐτῶν καὶ διὰ τὰς πολυτίμους ἐν αὐταῖς εἰδήσεις δημοσιεύομεν ἐνταῦθα βέβαιοι ὄντες ὅτι σημαντικὴν παρέχομεν συμβολὴν εἰς τὰ ἀφορῶντα τὸν Μεταφραστὴν καὶ τὴν ἐποχὴν αὐτοῦ.

Ἐπιστολαὶ Συμεὼν Μαγίστρου καὶ Λογοθέτου.

1.

(Ἀνεπίγραφος)

Ἀλλὰ σὺ μέν, τιμία μοι καὶ θεοφιλεστάτη ψυχή, ζήλῳ τῷ περὶ τοὺς πένητας διαφλεγόμενος καὶ ῥύεσθαι τε βουλόμενος ἀπὸ τῶν διαρπαξάντων αὐτοὺς γνωρίσεις ἡμῖν διὰ φίλης σου καὶ γλυκείας γραφῆς τὰ παρὰ τῶν καὶ Θεοῦ καὶ ἡμῶν τῆς ἐντολῆς ἀφισταμένων παλαμώμενα κατ᾿ αὐτῶν· πλὴν καὶ ἡμῖν πολυπραγμονοῦσι ταῦτα καὶ ἔργον οὐ μικρὸν τιθεμένοις οὐχ οὕτως ἤκουσται τὰ περὶ τοῦ βρομίου, ἀλλ᾿ εὐωνότερόν τι διαπιπράσκεσθαι· καὶ γὰρ αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ τοῦ δρόμου λογοθέτης ἡμῖν εἶπεν ἐπὶ τῶν λ̅ τοῦτο πιπράσκεσθαι· ἡμεῖς δὲ τοιαύτας ἀμφιβολίας καταλιπόντες καὶ τοῦ ἀσφαλοῦς γενόμενοι διωρισάμεθα τεθεῖναι ἐν τῷ τοῦ κτηματικοῦ ἐντάλματι ἐξωνήσασθαι τοῦτο καθὼς ἐπὶ τοῦ τόπου πιπράσκεται. αὐτὸς δὲ τὸ ἐμὸν πολυτιμότατον κτῆμα σώζοιό μου παρὰ Θεοῦ καὶ σώζοις τοὺς ἐμοὺς πένητας ἀπὸ τῶν βλάπτειν καὶ ἀδικεῖν αὐτοὺς μὴ εὐλαβουμένων.

2.

Εἰς τὸν Ὄλυμπον εἰς τὸν Κυ[μινᾶν] εἰς τὸ Λάτρος καὶ εἰς τὸν Ἄθω.

Οἶδα κόπων ὑμῖν καὶ ἀγώνων γινόμενος πρόξενος, πατέρες μοι τιμιώτατοι, συνεχῶς γράφων καὶ παρορμῶν ὑμᾶς εἰς εὐχὰς καὶ δεήσεις τὰς πρὸς τὸν Κύριον· ἀλλ᾿ ἐπεὶ ὁ κόπος οὗτος ὑπὲρ τῆς τῶν Χριστιανῶν ἐστι σωτηρίας, πέπεισμαι μὴ ἀκούσιον εἶναι, ἂν καὶ μεθ᾿ ἡδονῆς παρ᾿ ὑμῶν γίνεται. Ἐπεὶ αὖ πεπληροφορήμεθα νῦν ἐπὶ θύραις εἶναι τὴν τοῦ πονηροῦ καὶ ἀθέου

Χ α μ β δ ᾶ ἐξέλευσιν καὶ μέλλουσι, Θεοῦ συμμαχίᾳ, τὰ στρατεύματα ἡμῶν πρὸς αὐτὸν ἀγωνίσασθαι, παρακαλοῦμεν τὴν ὑμῶν εὐλάβειαν ἐκτενέστερον πρὸς τὸν Θεὸν τὰς ὑμετέρας ὁσίας ὑψῶσαι χεῖρας καὶ δεηθῆτε τῆς αὐτοῦ ἀγαθότητος μὴ περιόψεσθαι τὸν λαὸν αὐτοῦ μηδὲ δοῦναι ἀφορμὴν τοῖς ἀθέοις διὰ τὰς ἡμῶν ἁμαρτίας τὸ ὑπεράγιον αὐτοῦ βλασφημεῖσθαι ὄνομα, ἀλλὰ μνησθῆναι τῶν οἰκτιρμῶν αὐτοῦ ὅτι ἀπ᾿ αἰῶνός εἰσι καὶ ἐνισχύσαι τὸν κλῆρον αὐτοῦ, ὅπως κἀκεῖνος ἐνδοξασθῇ πάλιν ἐν τῇ θεομάχῳ ψυχῇ καὶ ὁμοζήλῳ τοῦ Φαραώ, καὶ ἡμεῖς ᾄσωμεν τὸ ἐπινίκιόν τε καὶ εὐχαριστήριον ᾆσμα τῷ ἐς ἀεὶ δεδοξασμένῳ αὐτοῦ ὀνόματι. ὅμως καὶ πρὸς τὸν ἁγιώτατον καὶ θεοφιλέστατον μητροπολίτην Κυζίκου γράφομεν ἵνα κἀκεῖνος προτρέψῃ ὑμῖν εἰς τὰς ὑπὲρ χριστιανῶν θεοπειθεῖς εὐχὰς ὑμῶν καὶ δεήσεις.

3.

Εἰς τὸν Δερμοκαΐτην.

Ἐπειδή περ τὴν σὴν εὐλάβειαν ἐπιστάμεθα μὴ μόνον ἐν τῇ μοναχικῇ διαλάμψαι καταστάσει, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ κοσμικῇ οὐχ ἧττον ἐπιπρέψαι διαγωγῇ, βουλόμεθα ἐν ὅσοις ἂν θέμασιν ἐστρατήγησας ἀκριβῶς ἐκθέσθαι τὰς συνήθεις, ἃς ἐκ τῶν αὐτῶν θεμάτων ἀνελάβου καὶ πρὸς τὴν βασιλείαν ἡμῶν ἐκπέμψαι, ἵνα τοῖς νῦν στρατηγοῦσι καὶ πολεμίων μὲν κρατεῖν ἀγωνιζομένοις, αἰσχροκερδείας δὲ ἡττᾶσθαι μὴ αἰσχυνομένοις, τύπος αὐτοῖς γένωνται καὶ κανών. Καὶ ὥσπερ τοῖς κατὰ τὸ μοναχικὸν ἁμαρτανομένοις ὑπάρχεις θεραπευτὴς οὕτω καὶ τοῖς κατὰ τὸ πολιτικὸν σφαλλομένοις γένῃ διορθωτής. Σπουδασάτω οὖν ἡ σὴ ἀρετὴ καὶ τοῦτο κατὰ θέλησιν ἡμετέραν γενέσθαι καὶ πρὸς ἡμᾶς ἐξαποσταλῆναι.

4.

Εἰς τὸν Ὄλυμπον εἰς τὸν Κυ[μινᾶν] εἰς τὸ Λάτρος καὶ εἰς τὸν Ἄθω.

Ἐπειδή περ τοῖς τοῦ Χριστοῦ ἀρνηταῖς καὶ τὸ τοῖς εἰρήνης ἀγαθὸν τέλεον ἐξαρνήσασθαι καὶ πρὸς μάχην ὁπλιζομένοις ὁ θεοφύλακτος ἡμῶν στόλος ὁ εἰς Καλαυρίαν ἀποσταλεὶς μέλλουσιν ἤδη πολεμεῖν καί, Θεοῦ συμμαχίᾳ, κατ᾿ αὐτῶν ἀγωνίζεσθαι, ἀκριβῶς εἰδότες σου τὴν ἱερὰν καὶ Θεῷ ἠγκαλισμένην ψυχὴν σφόδρα τῆς τῶν χριστιανῶν σωτηρίας φροντίζουσαν, αἰτούμεθα θερμότερον σεαυτὸν διαναστῆσαι περὶ τὰς πρὸς τὸν κοινὸν Δεσπότην δεήσεις, προσλαβέσθαι δὲ καὶ τὸν πνευματικὸν ἡμῶν πατέρα, τὸν Δ ε ρ μ ο κ α ΐ τ η ν πᾶσί τε τοῖς ἐν τῷ Ὀλύμπῳ μοναχοῖς διαλαλῆσαι καὶ κοινὴν πρὸς τὸν κοινὸν Δεσπότην τὸν Χριστὸν καὶ Θεὸν ἡμῶν ἱκεσίαν ποιήσασθαι ἵνα ἱλέῳ ὄμματι ἐπόψηται τὸν κλῆρον αὐτοῦ, ἐξαποστείλῃ τε βοήθειαν ἐξ ἁγίου καὶ ἐνισχύσῃ καὶ κραταιώσῃ αὐτοὺς κατὰ τῶν ἀθετησάντων αὐτὸν καὶ παύσῃ καὶ γλῶσσαν βλάσφημον κατ᾿ αὐτοῦ κινουμένην καὶ χεῖρα ὑπερήφανον καθ᾿ ἡμῶν διαγειρομένην.

5.

('Ανεπίγραφος)

Ἐδεξάμην σου τὴν ἐπιστολήν, ἀδελφέ, τὴν καλὴν ἐκείνην καὶ πολλὴν ἐμοὶ τὴν ἡδονὴν ἐμποιήσασαν. ἐγὼ γάρ, μὰ τὴν σὴν φιλτάτην μοι κεφαλήν, ἀφ' οὗ τῶν μὲν ἐνταῦθα διέστης, οὐ διέλιπον πυνθανόμενος τοῦτο μὲν εἰ ἐφοίτησεν αὐτόθι γράμματα πρὸς ἡμᾶς, τοῦτο δὲ καὶ μᾶλλον εἰ βουλοιτό τις πρὸς τὰ αὐτόθι ἀποδημεῖν οἷος ἐμπιστευθῆναι πρὸς σὲ γράμματα....[1] διεκώλυσε πάντως ἀμφότερα ἡ πρὸ μικροῦ τῶν Ἀγαρηνῶν ἔφοδος, οὐκ ἀπροσδόκιμος οὖσα, καὶ τὴν τῶν Ἀρμενιακῶν καταδραμεῖν, ὅ με καὶ δεινῶς ἔθραττε καὶ δέους ἐποίει μεστόν· εὐπτόητος γὰρ πᾶσα ψυχὴ καὶ φύσει δειλὴ περὶ τὸ φιλούμενον. Ποσάκις δέ με δοκεῖς καὶ διαλογίσασθαι μήποτέ μου καὶ ἐπελάθετο, μήποτε οὐ τὴν αὐτήν μοι σῴζει καὶ εἰς ἔτι διάθεσιν οἵαν ὅτε περὶ τὴν ἐνδημίαν ἐτύγχανεν ἔχων. Ἐπεὶ δὲ κατέλαβεν ἡ ἐπιστολὴ διελύθη ταῦτα καθάπερ ὀνείρων σκιὰ μετὰ τὴν γρήγορσιν· ὡς δὲ καὶ εἰς χεῖρας εἶχον αὐτὴν τὸν δεσμὸν λύσας ἀπεῖδον εὐθὺς εἰς τὸ μῆκος, καθάπερ οἱ διψῶντες πρὸ τοῦ πιεῖν εἰς τὸ μέγεθος τῆς κύλικος ἀποβλέπουσιν· ἔπειτα σχολαίως τε καὶ πρὸς ἑκάστην ἐνδιατρίβων συλλαβὴν ἀνεγίνωσκον παρατείνων ἐμαυτῷ τὸ ἡδὺ καὶ θέλων μὴ λῆξαι πρὸ τοῦ κόρου τὸ τῆς ἡδονῆς αἴτιον, συνεχῶς τε παρ' ἕκαστα ἐπιστένων μετά τινος εὐφροσύνης· ταὐτὸν γὰρ ἦν μοι λύπης τε τῆς παρούσης φάρμακον καὶ ἑτέρας ποιητικόν. καθὸ μὲν γὰρ εἰκὸς τῆς σῆς ἐθεώμην ψυχῆς θεραπείαν τοῦ λυποῦντος εἶχον· εἶτα δι' αὐτῆς πάλιν εἰς μνήμην ἀγόμενος, αὐτοῦ ἐκείνου τοῦ πρωτοτύπου φημὶ καὶ τῆς ἀληθείας, τί μὴ λέγω φανερῶς; σοῦ τῆς ἐμῆς ψυχῆς, ὀδυνηρῶς διεκείμην καὶ μέ τι τοιοῦτον πάθος εἰσῄει οἷον φασὶ πάσχειν τὰς τίγρεις τῶν τέκνων αὐταῖς θηρωμένων· καὶ γὰρ οἱ λαβόντες ἔρημα ταῦτα, τῆς μητρὸς ἀπούσης, εἰδότες ὡς ἄφυκτον αὐτῇ τὸ τάχος καὶ ὡς οὐκ ἂν λάθοιεν εἰς τέλος ἢ διαφυγεῖν δυνηθεῖεν, ἄγγη τινὰ φέροντες ὑελᾶ εἰς ἓν αὐτῶν ἓν εἰσάγουσι τῶν σκυμνίων· εἶτα τὴν ἔξοδον ἀποφράξαντες ἀκριβῶς ἀφιᾶσι τοῦτο κατὰ τῆς ὁδοῦ φεύγοντες· τοῦτο δὲ ποιοῦσιν, ἐκείνῃ μὲν διατριβήν τινα καὶ προσεδρίαν, ἑαυτοῖς δὲ καιρὸν ἀπαλλαγῆς μηχανώμενοι· καὶ γὰρ ἐντυχοῦσα, φασίν, ἥδεται μὲν ὁρῶσα καὶ παύεται τῆς ὁρμῆς, προβαλεῖν δὲ πειρωμένη καὶ ἐν χρῷ πελάσαι θορυβεῖται δεινῶς ἀπὸ τῆς ἀφῆς καὶ οὕτως ἀλύει περὶ αὐτὸ καὶ οὐκ ἔχει τίς γένηται. Τοιοῦτον δὴ καὶ ἡμᾶς οἶον περὶ τὴν σὴν ἐπιστολὴν πεπονθέναι· οἱονεὶ γάρ σε βλέποντες δι' αὐτῆς ἑστάναι τε ὥσπερ ἔχεις δοκοῦντες καὶ ἡμῖν ἡδέως κατὰ τὸ σύνηθες ὁμιλεῖν ἐμαχόμεθα περὶ τὴν σκιὰν καὶ προσβαλεῖν οὐκ ἦν οὔτε ἀσπάσασθαι τὰ φίλτατα πάντως ἐκεῖνα καὶ πνευματικά· ἀλλὰ γένοιτό μοι καὶ πάλιν αὐτῶν τῷ ὄντι περιτυχεῖν, αὐτὸν δηλονότι σὲ τοῖς ὀφθαλμοῖς ὄψεσθαι,

[1] Λέξις δυσανάγνωστος.

μηδὲ δεομένων τῶν αἰνιγμάτων· νυνὶ δὲ καλὰ πάντως καὶ τὰ αἰνίγματα, τὰ παρὰ σοῦ φημι γράμματα, τὰ χρυσᾶ μειλίγματα ὄντα ψυχῆς πόθῳ καμμούσης καὶ πρὸς οὐδὲν ἐπιστρεφομένης ἕτερον ἢ λυούσης τὴν ἀλγηδόνα· χαῖρέ μοι, ἀδελφέ, χαῖρε ἡ μόνη ἐμοὶ χαρὰ καὶ παρὼν τῷ ὄντι καὶ μὴ παρὼν τοῖς εἰκάσμασιν.

6.

Εἰς τὸν Σμύρνης [Νικήταν].

Ὁ τῶν παρόντων μοι τούτων πρὸς σὲ γραμμάτων, φίλων ἥδυτατε καὶ προσφιλέστατε, διακομιστὴς εἷς ἐστι τῶν ὑπὸ χεῖρα τινὶ τῶν κατὰ γένος μοι προσηκόντων, δεῖται δὲ τῆς σῆς χειρὸς καὶ μάλιστα ἐφ' οἷς τῷ δημοσίῳ τέτακται λειτουργεῖν, ᾧ καὶ βοηθῆσαι καὶ φανῆναι δυνάμενος μὴ ἀπόσχῃ Θεοῦ τουτό σοι δεδωκότος. Τὰ δ' ἄλλα πάντα αὐτὸς ἀπὸ γλώσσης ἐρεῖ, παρ' ὅσα τοῦτον ἡ χρεία παρακαλεῖ. Ἡμεῖς δὲ τὸ ἐλπίζειν τὰς τοῦ μεγάλου Βασιλείου ἐπιστολὰς ἤδη καὶ ἀπειρήκαμεν λογιζόμενοι ὅτι πόσον εὐφρανεῖς ἄρα μετὰ τὸ δοῦναι ὅσον ἐκόλασας ταῖς ἐλπίσι· καί τοι γε καὶ τὴν ὀκτάτευχον οὐ μακρὰν ἡ προθεσμία ποιεῖ, ὥστε καὶ ταύτην λαβεῖν· ἀλλὰ σὺ τοιοῦτος οἷος ἐξαρτᾶν τῶν ἀγαθῶν ἐλπίδων τοὺς φιλουμένους, βραδὺς μετὰ τὴν ὑπόσχεσιν ὢν καὶ σφόδρα διαμέλλων ἐν τῷ διδόναι, μέσους τε αὐτοὺς ἱστῶν[1] τούτοις ἐλπίζειν καὶ τοῦ μὴ τρυφᾶν, ὥστε καὶ τὰ κατὰ τὸν Τάνταλον ψευδῆ ἐκεῖνα καὶ μυθικὰ σπεύδειν πρὸς ἀλήθειαν ἄγειν, καὶ τότε πρὸς τίνας χρᾶσθαι τούτοις ὁ κλεπτίστατος σὺ πρὸς τοὺς φιλοῦντας[2]. Εὐαγγελίζομαι τοῦ καλοῦ Πέτρου, τοῦ κοινοῦ φίλου τοῦ Σακελλαρίου τὴν εἰς τὸ εἶναί σοι συλλειτουργὸν προσδόντες καὶ τιμήν, αὐτὸς δὲ τῇ Λαοδικείᾳ τῇ καλῇ τὰ εὐαγγέλια κόμιζε, ἥτις ἐκεῖνον ἕξει καλῶς αὐτὴν κοσμοῦντα καὶ περιλαμβάνοντα.

7.

Εἰς τὸν Κοιαίστωρα.

Τιμίας σου ἀναφορᾶς, κύριέ μου, καταλαβούσης, περιφανέστατε, γράμματα πρὸς ἡμᾶς οὐκ ἦν· τὴν οὖν αἰτίαν ἐπιζητοῦντες οὐδεμίαν ἑτέραν ἔχομεν ἐννοεῖν ἢ κατὰ ἄμυναν τοῦτο γενέσθαι, τῷ γράμματα ἡμᾶς πρότερον σὰ δεξαμένους μὴ ἀντιδοῦναι· τοῦτο οὖν πάντως ἔγνωμέν σε ποιῆσαι σιωπῇ τὴν σιωπὴν ἀμυνόμενος· ἀλλὰ τὸ μὲν ἡμέτερον ἀκούσιον, τοῦ τὴν ἀναφορὰν διακομισαμένου εὐθὺς μετὰ τῆς λήψεως ἀπελθόντος καὶ μὴ συνεγνωκότων ἡμῶν· τὸ δὲ σὸν φανερῶς ἑκούσιον· ἐπεὶ οὖν καὶ δικαστὴς εἶ καὶ δικαστῶν ὁ σοφώτατός τε καὶ δικαιότατος, κρῖνον μεταξὺ ἐμοῦ τε καὶ σοῦ καὶ εἰ μὲν καλῶς τετιμώρημαι, εἰ καὶ ἄκων, ὑποίσω τὴν τιμωρίαν· εἰ δ' οὐ δίκαιον ἑκουσίῳ

[1] Ἑαυτοὺς ἱστῶν ὁ Κῶδ.

[2] Ἡ πρότασις αὕτη ἀκατάληπτος.

τραύματι κολάζεσθαι τὸ ἀκούσιον, αὐτὸς ὁ πλήξας, αὐτὸς καὶ θεραπεῦσαι δικαίωσον· θεραπεύεις δὲ πάντως δικαίως μὴ τὸ παρὸν τουτὶ φαῦλον γραμματεῖον καλῷ τε καὶ εὐγενεῖ τῷ παρὰ σοῦ ἀμειψάμενος, ἀλλὰ καὶ τὸ χρεωστούμενον ἀποδούς.

8.

Ὡς ἐκ τοῦ βασιλέως τινὶ μητροπολίτῃ.

Οἶδα ὅτι τὸν παρὰ σοῦ γνησίως λατρευόμενον Κύριον καὶ δι᾿ ἐγκρατείας θεραπεύειν βουλόμενος ἱκανῶς ἂν τὸ σῶμα τῇ ἀσκήσει κατέτηξας, ὅσον καὶ τὸν καιρὸν ἔχεις εἰς τοῦτο παρακαλοῦντα· διὰ τοῦτό σε καὶ μετρίως ἀναλαβεῖν τῷ βραχεῖ τούτῳ ἄρτῳ καὶ τῷ οἴνῳ προεθυμήθημεν, ὧν καὶ μετασχεῖν πάντως οὐ παραιτήσῃ διὰ τὸν πέμψαντα, μηδὲν τῶν κατὰ Θεὸν σκοπῶν σου λυμαινομένων· ὥσπερ γὰρ τῶν σωματικῶν ἄρχειν παθῶν ἐπαίνων ἄξιον, οὕτω καὶ τὸ τῶν φιλικῶν ἡττᾶσθαι θεσμῶν μακαρισμῶν οὐκ ἀμέτοχον.

9.

Τινὶ κατὰ πνεῦμα πατρί.

Σύντροφον μέν σοι τὴν νηστείαν καὶ συνήθη ἐπίσταμαι καὶ κατὰ τὸν ἄλλον πάντα καιρόν, νῦν δὲ καὶ πλέον ὅτε καὶ τοὺς ἄλλως ἔχοντας ἐγκρατείας ὁρῶμεν μιμνησκομένους· εἴ τι οὖν ἐμοὶ πείθεσθαι δεῖ, πάτερ πνευματικέ, υἱῷ τῷ ἐν πνεύματι, τῶν ἐξ ἀγάπης εἰλικρινοῦς ἀποσταλέντων σοι μετρίων, μὴ παραιτήσῃ μεταλαβεῖν καὶ τῷ διακόνῳ σώματι βραχεῖαν χαρίσασθαι τὴν παράκλησιν· οὕτω γὰρ κἀκεῖνο χρησίμως ὑπηρετούμενον ἕξεις εἰς τὴν ἐπαινετὴν ἐργασίαν καὶ καρπὸν ἕτερον ἡδίω τρυγήσεις ἐκ τῆς κατὰ Θεὸν ἀγάπης φυόμενον.

10.

Τινὶ Στρατηγῷ.

Ὥσπερ αὐτὸς ἀπαιτεῖς εὐλόγως παρὰ τῶν ὑποτεταγμένων σοι τὴν εὐπείθειαν, οὕτω δίκαιον εὐπειθῆ δείκνυσθαι τῷ καὶ σοῦ, Θεοῦ νεύματι, Κύριον εἶναι λαχόντι. Ἐπεὶ οὖν οἶδά σου τὴν ἀρετὴν οὐ κατὰ τῶν ὁρατῶν μόνον ἀνδριζομένην ἐχθρῶν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τῶν νοητῶν μᾶλλον ὁπλιζομένην καὶ τὸν νοῦν σπεύδουσαν διὰ νηστείας καθαίρειν, νηστεία δὲ ἄμετρος ἄτονον οἶδε τὸ σῶμα ποιεῖν, τὸν βραχὺν τοῦτον ἄρτον μετὰ τοῦ πόματος ὁ σὸς ἐγὼ κηδεμὼν μᾶλλον ἢ βασιλεύς, παράκλησιν ὥσπερ μετρίαν τοῦ πεπονηκότος σοι σώματος ἐξαπέστειλα. Πείσθητι τοιγαροῦν τῷ γνησίῳ φίλῳ καὶ βασιλεῖ καὶ τῶν πεμφθέντων ἀνυποκρίτως μετάλαβε· οὐδὲ γὰρ ἧττονα νηστείας ὁ τῆς ὑπακοῆς καρπὸς τὸν μισθὸν προξενεῖ.

11.

Τινὶ Στρατηγῷ.

Καὶ νηστεύειν οὐκ ἀποτρέπω — συμφέρειν γὰρ οἶδα κατὰ τῶν ἀοράτων ἐχθρῶν — καὶ ἀσιτεῖν ἀμέτρως οὐκ ἐπιτρέπω· βλάπτει γὰρ τοῦτο τοὺς κατὰ τῶν ὁρατῶν ἐχθρῶν ἀγωνιζομένους. Ἐπεὶ οὖν σε γινώσκομεν οὐχ ἡμῖν μόνον, ἀλλὰ καὶ Θεῷ ἀρέσκειν βουλόμενον καὶ θερμοτέρῳ ἔρωτι τῆς νηστείας ἀντιποιούμενον, ἵνα μὴ λάθῃς διαλύσας σου τὸν τόνον τοῦ σώματος, τὰ μικρὰ ταυτὶ πρὸς ἀνάκτησιν ἐξαπεστείλαμεν. Μετάλαβε τοίνυν τῶν πεμφθέντων ἀνενδοιάστως διὰ τὴν τοῦ πέμψαντος ἐντολὴν καὶ πάλιν ἔχου τῆς προκειμένης ἐγκρατείας· ὁ κωλύσων οὐδείς· ἵν᾿ ἀμφότερα κατὰ λόγον ᾖς δεδωκώς· Θεῷ μὲν τὸ καθαίρεσθαι καὶ ἡμῖν τὸ πείθεσθαι.

12.

Τινὶ Συγκλητικῷ.

Καλὸν καὶ νηστείας εἰδέναι καιρὸν καὶ τοὺς τῆς φιλίας νόμους μὴ παρορᾶν. Ἐπεὶ οὖν σε σαφῶς ἐπιστάμεθα καὶ Θεῷ δι᾿ ἀρετῆς οἰκειούμενον, ὥσπερ αὐτῷ τὴν ἐγκράτειαν, οὕτω ἐμοὶ τὴν εὐπείθειαν ἐπίδειξον ἐν καιρῷ καὶ τῶν πεμφθέντων σοι μετρίων εἰς ἀνάρρωσιν τοῦ πεπονηκότος σοι σώματος μὴ παραιτήσῃ μεταλαβεῖν· δείξωμεν ἀλλήλοις ἀμφότεροι τὴν στοργήν· ἐγὼ πέπομφα τὸ πρὸς ἀνάκτησιν κηδεμονικῶς, αὐτὸς μετάλαβε τῶν πεμφθέντων περιχαρῶς.

13.

(Ἀνεπίγραφος)

Ἡ νηστεία βρωμάτων ἐστὶν ἀποχή, οὐ τῆς κατὰ Θεὸν ἀγάπης ἀποτροπή· ἐπεὶ οὖν νενήστευκας νόμῳ θείων πατέρων πειθόμενος, δεῖξον ὅτι καὶ φιλεῖς, τῶν τῆς φιλίας ὅρων μὴ ἀφιστάμενος· δείξεις δὲ πάντως εἰ τῶν ἀποσταλέντων σοι διαθέσει ψυχῆς μεταλάβοις· δύναται γὰρ βρωμάτων ἀποχὴ καὶ μετάληψις κατὰ καιρὸν γενομένη κἂν ἐναντία ᾖ, καὶ νηστείας νόμους τιμᾶν καὶ τοὺς τῆς φιλίας ὅρους μὴ ἀθετεῖν.

14.

Τινὶ κατὰ πνεῦμα πατρί.

Οἶδ᾿ ὅτι καὶ τὸν τοῖς ἄλλοις τρυφῆς ὄντα καιρόν, αὐτὸς διὰ νηστείας ἁγιάζεις Θεῷ, καὶ μάλιστα νῦν ὅτε καὶ τοῖς ποσῶς εὐλαβουμένοις τὸν Κύριον ἄξιος ὁ καιρὸς ἐγκρατείας κρίνεται· ἀλλ᾿ ἐπείπερ καὶ ἀγάπῃ μᾶλλον ἢ νηστείᾳ Θεὸς θεραπεύεται, ἀφ᾿ ἧς ὁρμώμενοι τὰ βραχέα ταῦτα πέμψαι προεθυμήθημεν, μὴ παραιτήσῃ μεταλαβεῖν· οὐ γὰρ τὸ τῆς ἐγκρατείας ἐντεῦθεν ὑψηλόν σου βλαβήσεται καὶ ὁ τῆς ἀγάπης πληροφορηθήσεται νόμος.

15.

Τινὶ Στρατηγῷ.

Οὐ πρὸς τοὺς ὁρατοὺς οἶδά σε μόνον ἐχθροὺς μαχόμενον, ἀλλὰ καὶ κατὰ τῶν ἀοράτων μᾶλλον πολεμίων ἀγωνιζόμενον. διὸ καὶ τὴν ἐκ Θεοῦ ῥοπὴν κατὰ τῶν ὁρατῶν σύμμαχον ἔχεις. Εἴ τι οὖν ἐμοὶ πείθῃ μετάλαβε τῶν πεμφθέντων ἐξ εὐμενείας διὰ τὴν πρὸς ἡμᾶς εὔνοιαν. ἐντεῦθεν γὰρ καὶ πρὸς τὸ καλὸν τῆς νηστείας στάδιον οὐδ᾽ ὁτιοῦν ἐμποδισθήσῃ καὶ πρὸς τὸν ὑπὸ χεῖρα πάλιν ἕξεις αὐτὸς εὐλόγως ἀπαιτεῖν εὐπείθειαν.

16.

Τινὶ Μητροπολίτῃ.

Αὐτός, ᾧ παρίστασαι καὶ λατρεύεις Θεός, αὐτὸς καὶ τὸ τῆς νηστείας ἔδειξε χρήσιμον καὶ τὸ τῆς ἀγάπης ἐθέσπισε καιριώτατον· εἴ τι οὖν ἐμοὶ πείθει, τῶν φιλίας τρόπῳ πεμφθέντων σοι, νόμῳ καὶ αὐτὸς φιλίας μὴ παραιτήσῃ μεταλαβεῖν, ἵνα δείξῃς ὅτι καὶ σάρκα λεπτύνειν οἶδας διὰ νηστείας καὶ ψυχὴν λιπαίνειν τῇ τῆς φιλίας πιότητι.

17.

Τοῦ Μητροπολίτου Κυζίκου.

Εἰ ἐν τῷ πληθυνθῆναι τὴν ἀνομίαν ψυγῆναι τὴν ἀγάπην τῶν πολλῶν, εἶπεν ὁ Κύριος, τί χρὴ λογίσασθαι, κύριέ μου καὶ ἀδελφέ, τὴν ἄφιλόν σου ταύτην καὶ μακρὰν σιωπὴν καὶ τὴν τῶν πάλαι συνήθων τελείαν λήθην τε καὶ παρόρασιν, ἣν ὁ αὐχμὸς τῆς ἀγάπης καὶ ἡ ἐπομβρία τοῦ μίσους ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἴωθεν ἀπογεννᾶν καὶ τελεσφορεῖν; Εἰ δὲ καὶ ἐξισάζειν τὸ πρᾶγμα ὑπὸ τῆς περιουσίας τῆς σοφίας σου ἀποδεῖξαι πειραθῇς καὶ περιτρέψαι πρὸς τὸν ἐγκαλοῦντα τὸ ἔγκλημα, ἀλλ᾽ οὐκ ἔστιν ἴσον τὸν εὐτυχοῦντα καὶ πρὸς τὰς πρώτας ἀνιόντα τιμὰς καὶ πολλαχόθεν τὸ ἐλλαμπρύνεσθαι καὶ εὐθυμεῖν ἔχοντα καὶ δαψιλεῖς τοὺς τῶν λόγων αὐτοῦ ποταμοὺς καθ᾽ ἑκάστην ῥαδίως πρὸς οὓς βούλεται ἐπαφιέντα ἀντιπαραβλέπειν ἢ προσαγορεύειν ἐθέλειν τοὺς δυστυχοῦντας καὶ ἀθετοῦντας τῶν φίλων, καὶ πολλαχόθεν πρὸς τὸ μισεῖν τὸ ζῆν λαμβάνοντας ἀφορμὰς καὶ τὸ αὐτοὺς ἐκείνους πάλιν πρὸς τοὺς εὐτυχοῦντας παρρησιάζεσθαι καὶ θρασύτητος μὴ διαφεύγειν αἰτίαν καὶ ὀχληροὺς δοκεῖν ἐν τῷ προθυμεῖσθαι γράφειν καὶ προσαγορεύειν ἀπὸ τοῦ ἴσου αὐτοῖς. Ἐγὼ γὰρ ἔλεγον ὅτι εἴ τίς ἐστι παράκλησις ἀγάπης, εἴ τινα σπλάγχνα οἰκτιρμῶν, ἐθελήσει ποτὲ ὁ καλὸς Συμεὼν τὸν ὄγκον τὸν περὶ αὐτὸν παριδὼν ἐπισταλάξαι τινὰ παραμυθίας ῥανίδα διὰ τῶν λόγων ἡμῖν τοῖς κατὰ τῆς ἐπιφθόνου καὶ ζηλωτῆς διαζευχθεῖσι φιλίας καὶ παρόρασιν δυστυχήσασι φίλων πολλῶν καὶ ὑπὸ μυρίων καθ᾽ ἑκάστην πολιορκουμένοις ἀσθενειῶν καὶ

καρτερῶς ἐλαυνομένοις ἀπὸ τοῦ ζῆν, εἰ καὶ μόνῃ τῇ ἀρρήτῳ καὶ ἀνεξιχνιάστῳ τοῦ πλάστου οἰκονομίᾳ πρὸς τὸν βίον ἔτι κατεχόμεθα καὶ τῶν αὐτοῦ μετέχομεν δυσχερῶν. Ἐπεὶ δὲ αὐτὸς ὡς πάλαι οὓς νεκροὺς ἡμᾶς σεσηπότας ἤδη καὶ ὀδωδότας μεγαλοψύχως παρέδραμες καὶ ὡσεὶ σκεῦος ἐλογίσω διαρρυὲν καὶ ἀπολωλός, ἠναγκάσθημεν κάτωθεν ἐκ τῆς τῶν κακῶν δίνης βραχύ τι ἀνανηψάμενοι τῷ ἐκ τοῦ ἰοῦ τῆς ἀμαθίας ἀχρήστῳ λογικῷ σιδηρίῳ τούτῳ τὴν λογοτόκον σου πλῆξαι διάνοιαν, εἴ πως βραχύς τις φιλίας σπινθὴρ ἐξαφθείη ὁ τῆς ἀγάπης σου πυρσός, ὃς ὑπὸ συχνῇ σποδιᾷ ἐπὶ χρόνον πολὺν καλυφθεὶς τέλεον ὅσον οὔπω ἀποσβεσθῆναι δοκεῖ καὶ οὐκ ἔστιν ὅθεν αὐτὸν αὖθις ἀνάψωμεν. Διὰ ταῦτα τοίνυν ἴσως ἀπεθρασύνθημεν εἰς ἀνάμνησίν σε τῆς ἐκκλεισθείσης φιλίας ἀνακαλέσασθαι καὶ πρὸς τὰ κάτω καὶ περὶ ἡμᾶς τὸν ὀφθαλμόν σου, κἂν μὴ τὸν αἰσθητόν, τὸν γοῦν τῆς διανοίας πεῖσαι μεταγαγεῖν καὶ εὐμενῶς ἰδεῖν ἐφ᾽ ἡμᾶς καὶ τῆς ἡδίστης σου μεταδοῦναι φωνῆς. Εἰ δὲ μὴ μάτην καὶ παραβόλως καὶ τολμηρῶς ἐθαρρήσαμεν τὰ μετὰ ταῦτα μαρτυρήσει σαφῶς· τὰ δὲ βραχέα ἡμῶν λάχανα προσδεχθείη σοι.

Πρὸς ταῦτα ἀντέγραψε

Χάριν ἔχω τῇ μακρᾷ ταύτῃ μου σιωπῇ, κἂν πολλὴν ἔσχε παρ᾽ ὑμῶν τὴν αἰτίαν κἂν πολλοὺς ἡμῖν τοὺς ὀνειδισμοὺς προεξένησεν, ὅτι μοι ἀφορμὴ γέγονε νῦν πρὸς τῆς φίλης ἐμοὶ τῷ ὄντι καὶ ποθουμένης προσαγορευθῆναι γλώττης· ὥστε ὁπότε βούλει κολάζειν ἡμᾶς πρὸς σέ τι πλημμελοῦντας οὕτω κόλαζε μάστιγι τῇ τῆς γλώττης, οὐχ ὥσπερ νῦν μαλακῶς καὶ ἠπίως ἡμῶν καθικόμενος, ἀλλὰ καὶ σφοδροῖς ἄλλως καὶ δριμυτέροις παίων τοῖς ῥήμασι, καὶ χάριν ὁμολογήσομέν σοι τῶν πληγῶν τούτων εὐφραίνειν μᾶλλον ἢ λυπεῖν δυναμένων· σὺ δὲ ἀλλ᾽ ὅπως μὴ δόξῃς οὐ πρὸς φίλους ἀλλὰ πρὸς κόλακας μόνον ἔχειν καὶ τὸ ὅλον ἁπλῶς σοι χαρίζεσθαι βουλομένους, ἀπολογησόμεθά τι καὶ πρὸς τὰ καθ᾽ ἡμῶν ἐπενηνεγμένα οὐ φιλικὰς μόνον, ἀλλὰ καὶ φιλαλήθεις ποιοῦντες τὰς ἀποκρίσεις. τὴν γὰρ σιωπὴν ἡμῶν πικρῶς ὠνείδισας· καὶ εἰδὼς ὅτιπερ ἀντεγκαλεῖν τὰ ἴσα δυνάμεθα καὶ τὴν αὐτὴν ἐπάγειν σοι σιωπήν, προλαβὼν αὐτὸς καὶ λύειν πάσας σπεύδων τὰς ἀντιθέσεις ὥσπερ οὐκ ἀγαπῶν νικᾶν ἣν μόνον ἴδῃς τοὺς νικωμένην φωνὴν ἔχοντας, μή τι γε καὶ ἴχνος ἀπολογίας, οὐκ ἴσον ἔφης τὸ χρῆμα παρ᾽ ἀμφοτέροις τῆς σιωπῆς, ἀλλὰ τοὺς εὐτυχοῦντας, ἀλλὰ τοὺς ἠρεμοῦντας καὶ πολλῆς ὥσπερ ὑμεῖς ἀπολαύοντας τῆς ἀπραγμοσύνης τοῦτο ῥάδιον ποιεῖν δύνασθαι, ὡς ἥ γε εὐτυχία αὕτη, ἥν τινα δὴ καὶ καλεῖς εὐτυχίαν, πολλὴν οὖσαν ἀτεχνῶς δυστυχίαν, ἱκανωτάτη μηδὲ ἀναπνεῖν ἐλευθερίως ποιεῖν, μή τι γε καὶ γράφειν ἀκωλύτως παρέχειν τούς, ὥσπερ ἡμεῖς, ὡς δεσμῶν ἀλύτων ὑπ᾽ ἐκείνης κατειλημμένους. Αὐτὸς τοίνυν, ὦ μακάριε, αὐτὸς μᾶλλον ἔχου τῶν σῶν καὶ δίδου τῇ καλῇ ταύτῃ καὶ ᾠδικῇ γλώττῃ τὰ ἑαυτῆς ἐνεργεῖν, ᾗ τὸ εὖ λέγειν οὕτως ἐστὶ ῥάδιον, ὡς τὸ ἁπλῶς λέγειν ἑτέροις, οὐ κατὰ ὥρας τινὰς ἐπιτηδείους ὥσπερ οἱ μουσικοὶ τῶν ὀρνί-

θων, ἀλλ' ὥσπερ τὸ ᾄδειν προθυμουμένους. μηδὲ βιάζου ταύτην ῥεῖν πεφυκυῖαν τῇ μακρᾷ τῇδε σιωπῇ περιφράττων. Οἶσθα ὅτι οὐδὲν μετὰ τὴν ὄψιν ἕτερον τοῖς μακρὰν διεστηκόσι τῶν φίλων ὡς τὸ τῶν λόγων ἐστὶ παραμύθιον· εἰ γὰρ εἰκὼν σώματος ἀρκοῦσα παράκλησις τοῖς πόθῳ κατειργασμένοις, πῶς οἱ λόγοι ψυχῆς ὄντες εἰκόνες, ὡς οἱ πάλαι λόγοι φασίν, οὐχὶ μᾶλλον παρακαλεῖν δυνήσονται τοὺς φιλοῦντας; Ὥστε οὐδέν σοι λείπεται μὴ γράφοντι πρὸς ἀπολογίαν, ἢ τὸ μὴ φιλεῖν ὑποπτεύεσθαι, ἐπεὶ καὶ γλῶτταν ἔχεις λέγειν εὖ δυναμένην.

† Ο ΠΡ. ΛΕΟΝΤΟΠΟΛΕΩΣ ΣΩΦΡΟΝΙΟΣ ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ

ΛΕΙΨΑΝΟΝ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΑΓΑΠΩΝ ΕΝ ΤΗι ΟΡΘΟΔΟΞΩι ΕΚΚΛΗΣΙΑι

Κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τῆς δευτέρας ἑκατονταετηρίδος ἡ Θεία Εὐχαριστία ἀπεσπάσθη τοῦ κοινοῦ δείπνου τῶν Χριστιανῶν καὶ μετετέθη εἰς τὴν πρωΐαν. Τὸ κοινὸν δεῖπνον, τὸ ὁποῖον ὠνομάζετο Ἀγάπη, μετὰ τὴν ἀπόσπασιν τῆς Θείας Εὐχαριστίας, διετήρησεν ὁμοίωμά τι αὐτῆς, ἤτοι κλάσιν ἄρτου καὶ εὐλογίαν ποτηρίου, χωρὶς βεβαίως ταῦτα νὰ θεωρῶνται ὡς Θεία Εὐχαριστία.

Ἡ Ἀγάπη ἐτελεῖτο τὴν ἑσπέραν ἐν τῷ ναῷ ἢ ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ ἀμφιτρύωνος. Τοῦ δείπνου προΐστατο ὁ ἐπίσκοπος ἢ ἄλλος τις κληρικός. Οὗτος ἐλάμβανεν εἰς τὰς χεῖρας αὐτοῦ ὁλόκληρον ἄρτον, ἔλεγεν ἐπ' αὐτοῦ εὐχήν, ἔκοπτεν αὐτὸν καὶ διένεμεν εἰς τοὺς συνδαιτυμόνας. Ἕκαστος πρὸ αὐτοῦ εἶχε ποτήριον οἴνου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔλεγεν εὐχήν, προεξάρχοντος βεβαίως τοῦ προεδρεύοντος κληρικοῦ. Συγκρίνων τις τὰς δύο ταύτας ἱερουργικὰς πράξεις πρὸς ἀλλήλας, παρατηρεῖ, ὅτι μεγαλυτέραν τοῦ οἴνου σημασίαν εἶχεν ὁ ἄρτος. Οὗτος μόνον διενέμετο ἐκ τῶν χειρῶν τοῦ κληρικοῦ καὶ ὠνομάζετο «εὐλογία». Ἀμφότεραι αἱ πράξεις αὗται ἐτελοῦντο, ἄλλου μέν, πρὸ τοῦ κοινοῦ δείπνου, ἄλλου δὲ μετ' αὐτό.

Ἡ τέλεσις τῶν Ἀγαπῶν περιωρίσθη νὰ γίνεται εἰς μνήμας ἁγίων. Τοῦτο μαρτυρεῖται ὑπὸ τοῦ Ἀλεξανδρείας Εὐσεβίου, ὁ ὁποῖος ἔζησε μεταξὺ τῆς $5^{ης}$ καὶ τῆς $7^{ης}$ ἑκατονταετηρίδος (Migne, SG. 86, I. 357 καὶ 364). Ἐκ τῶν λόγων αὐτοῦ ἐξάγεται μέν, ὅτι αἱ Ἀγάπαι ἐτελοῦντο δαπάναις ἰδιωτῶν, δὲν δύναταί τις ὅμως νὰ ἐξαγάγῃ, ἂν αὗται ἐτελοῦντο πλέον μόνον ἐν ἰδιωτικοῖς οἴκοις ἢ καὶ ἐν τοῖς ναοῖς.

Περὶ τοῦ ζητήματος τούτου ἔχομεν ἄλλην μαρτυρίαν. Εἶναι ἀληθές, ὅτι ἡ σύνοδος τῆς Λαοδικείας (343/381) ἀπηγόρευσε τὴν τέλεσιν τῶν Ἀγαπῶν ἐν τοῖς ναοῖς, ὁρίσασα «ὅτι οὐ δεῖ ἐν τοῖς κυριακοῖς ἢ ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τὰς λεγομένας ἀγάπας ποιεῖν καὶ ἔνδον ἐν τῷ οἴκῳ (τοῦ Θεοῦ) ἐσθίειν καὶ ἀκκούβιτα στρωννύειν» (κανὼν 28). Ἀλλὰ τὸν κανόνα τοῦτον ἠναγκάσθη νὰ ἐπαναλάβῃ ἡ σύνοδος τοῦ Τρούλλου (692) καὶ μάλιστα μετὰ τῆς προσθήκης, «οἱ δὲ τοῦτο ποιεῖν τολμῶντες ἢ παυσάσθωσαν ἢ ἀφοριζέσθωσαν» (κανὼν 74). Ἐκ τούτων καταφαίνεται ὅτι τοὐλάχιστον μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης, ἤτοι τέλη τῆς $7^{ης}$ ἑκατονταετηρίδος, ἐξηκολούθει ἡ τέλεσις τῶν Ἀγαπῶν καὶ ἐν τοῖς ναοῖς.

Ὡς ἀναμφισβήτητον γεγονὸς ἐν τῇ Ἐκκλησιαστικῇ Ἱστορίᾳ ἀναφέρεται, ὅτι αἱ Ἀγάπαι ἐξηφανίσθησαν. Ἐν τούτοις λείψανον αὐτῶν ἔμεινεν μέχρι σήμερον ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ ἐκκλησίᾳ καὶ εἶναι ἡ «Ἀρτοκλασία». Αὕτη τελεῖται ἐν τῷ ναῷ, τὴν ἑσπέραν τῆς παραμονῆς μνήμης ἁγίου, ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ ἑσπερινοῦ. Ἰδιώτης, δι᾿ οἱονδήποτε λόγον ἑορτάζων κατὰ τὴν ἑορτὴν ἐκείνην, προσφέρει πέντε ἄρτους, ὁμοίους ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι προσφέρονται διὰ τὴν τέλεσιν τοῦ μυστηρίου τῆς θείας εὐχαριστίας, ἤτοι ἐφωδιασμένους μὲ τὰς γνωστὰς σφραγῖδας. Πρὸς τούτοις προσφέρει μικρὸν δοχεῖον οἴνου. Ὅσα ἄλλα παρατίθενται σήμερον, ὡς θὰ ἴδωμεν, δὲν παρετίθεντο εἰς παλαιοτέρους χρόνους. Ὁ ἱερουργῶν κληρικός, ἐπίσκοπος ἢ πρεσβύτερος, εἰς ὡρισμένην στιγμὴν λαμβάνει εἰς χεῖρας ἕνα τῶν ἄρτων τούτων, λέγει εὐχὴν καὶ ἐπ᾿ αὐτοῦ διὰ τῆς δεξιᾶς ποιεῖ τὸ σημεῖον τῆς εὐλογίας. Οἱ ἄρτοι κόπτονται εἰς τεμάχια καὶ διανέμονται εἰς ὅλους τοὺς παρόντας ἐν τῷ ναῷ, ἕκαστος δὲ τρώγει τὸ τεμάχιον αὐτοῦ ἐπὶ τόπου, ἢ παραλαμβάνει αὐτὸ εἰς τὸν οἶκον. Ὁ οἶνος δὲν διανέμεται, εἶναι ἄλλως τε καὶ ἀνεπαρκὴς πρὸς ὁμοίαν διανομήν. Ὡς ἀνωτέρω εἴδομεν, καὶ ἐν ταῖς Ἀγάπαις μεγαλυτέραν τοῦ οἴνου σημασίαν εἶχεν ὁ ἄρτος, διότι οὗτος μόνον διενέμετο ἐκ τῶν χειρῶν τοῦ κληρικοῦ καὶ ὠνομάζετο «εὐλογία». Κοινὸν δεῖπνον οὔτε πρὸ τῆς τελετῆς τῆς Ἀρτοκλασίας, οὔτε μετ᾿ αὐτὴν γίνεται.

Ἐκ τούτων ἐξάγονται τὰ ἑπόμενα. Ὅπως κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τῆς 2ας ἑκατονταετηρίδος ἐκ τοῦ κοινοῦ δείπνου τῶν χριστιανῶν ἀπεσπάσθη ἡ θεία Εὐχαριστία καὶ ἔμεινε τὸ κοινὸν δεῖπνον μετά τινος ὁμοιώματος αὐτῆς, ἤτοι κλάσεως ἄρτου καὶ εὐλογίας ποτηρίου, οὕτω μετὰ τὴν 7ην ἑκατονταετηρίδα[1] ἔγινε νέα ἀπόσπασις, τ. ἔ. ἀπεσπάσθη πάλιν τοῦ κοινοῦ δείπνου τὸ ὁμοίωμα τοῦτο τῆς θείας Εὐχαριστίας καὶ ἀπετέλεσεν ἰδιαιτέραν ἐκκλησιαστικὴν τελετήν, ἡ ὁποία διετήρησε τὸ ἀρχαῖον ὄνομα τῆς Θείας Εὐχαριστίας Ἀρτοκλασία («κλάσις ἄρτου»). Τὸ κοινὸν δεῖπνον ὁλοτελῶς πλέον ἐξωβελίσθη ἐκ τοῦ ναοῦ. Πότε ἀκριβέστερον ἔγινεν ἡ δευτέρα αὕτη ἀπόσπασις, δύναται ἴσως νὰ ὁρισθῇ ἐκ τῆς ἐρεύνης τῶν διαφόρων ἀρχαίων χειρογράφων τοῦ Εὐχολογίου.

Τὴν κατὰ τὴν τέλεσιν τῆς Ἀρτοκλασίας λεγομένην εὐχὴν παραθέτομεν ἐκ τοῦ εὐχολογίου τοῦ Goar, τὸ ὁποῖον ὁμιλεῖ περὶ τῆς τελέσεως τῆς τελετῆς ταύτης ἐν μοναστηρίῳ καὶ προτάσσει τὰ ἑπόμενα. «Ὁ κελλαρίτης προτίθησιν ἐν τῷ ἀναλογίῳ ἄρτους πέντε, ἐξ ὧν ἐσθίομεν ἐν τῇ τραπέζῃ, ὡσαύτως καὶ στάμνον μεστὴν οἴνου τοῦ καλλίστου, ὁ δὲ ἱερεὺς λαβὼν ἄρτον ἕνα ἐπὶ χεῖρας καὶ τυπώσας ἐν αὐτῷ σταυρόν, ἐπεύχεται τὴν εὐχὴν ταύτην μεγαλοφώνως» (σελ. 34). Ἐκ τῆς σημειώσεως ταύτης καταφαίνεται, ὅτι ἐν τῇ ἐκκλη-

[1] Διὰ τὸν ἀριθμὸν τῆς ἑκατονταετηρίδος ἴδε ἀνωτέρω τὰ περὶ τοῦ κανόνος τῆς συνόδου τοῦ Τρούλλου λεχθέντα.

σίᾳ παρετίθεντο μόνον ἄρτοι καὶ οἶνος καὶ ὅτι ἐνταῦθα οἱ ἄρτοι τῆς Ἀρτοκλασίας οὐδόλως διέφερον τῶν συνήθων ἄρτων τῆς τραπέζης. Ἐκ τούτου δύναται τὸ ἑπόμενον νὰ ἐξαχθῇ. Ὅτε δηλαδὴ ἡ σημείωσις αὕτη ἐγράφετο, ὁ ἄρτος τῆς Θείας Εὐχαριστίας παρεσκευάζετο ἤδη κατ᾿ ἄλλον τρόπον, ἤτοι φέρων τὰς σφραγῖδας καὶ ψηνόμενος ἐν ἀγγείῳ, ἀλλ᾿ ἀρχαιότερον, ὡς γνωστόν, καὶ οὗτος δὲν διέφερε τοῦ συνήθους ἄρτου. Πρῶτον ἑπομένως ἐτροποποιήθη ὁ ἄρτος τῆς Θείας Εὐχαριστίας καὶ ἔπειτα ἠκολούθησαν αὐτῷ οἱ ἄρτοι τῆς Ἀρτοκλασίας. Ἡ μνημονευθεῖσα εὐχὴ ἔχει ὡς ἑξῆς. «Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ εὐλογήσας τοὺς πέντε ἄρτους ἐν τῇ ἐρήμῳ καὶ ἐξ αὐτῶν πεντακισχιλίους ἄνδρας χορτάσας, Αὐτὸς εὐλόγησον καὶ τοὺς ἄρτους τούτους, τὸν σῖτον, τὸν οἶνον καὶ τὸ ἔλαιον καὶ πλήθυνον αὐτὰ ἐν τῇ μονῇ ταύτῃ καὶ εἰς τὸν κόσμον σου ἅπαντα καὶ τοὺς ἐξ αὐτῶν μεταλαμβάνοντας πιστοὺς ἁγίασον. Ὅτι σὺ εἶ ὁ εὐλογῶν καὶ ἁγιάζων τὰ σύμπαντα, Χριστὲ ὁ Θεὸς ἡμῶν, καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν, σὺν τῷ ἀνάρχῳ σου πατρὶ καὶ τῷ παναγίῳ καὶ ἀγαθῷ καὶ ζωοποιῷ πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν».

Ἡ εὐχὴ βεβαίως ὤφειλε νὰ συμφωνῇ πρὸς τὰ ἐν τῷ ναῷ παρατιθέμενα ὑλικὰ καὶ ἐν αὐτῇ νὰ γίνεται λόγος μόνον περὶ ἄρτου καὶ οἴνου. Διὰ τοῦτο δύναταί τις νὰ διατυπώσῃ τὴν εἰκασίαν, ὅτι ὑπῆρχεν ἀρχαιοτέρα μορφὴ τῆς εὐχῆς ταύτης, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἔλειπεν ἡ φράσις «τὸν σῖτον... καὶ τὸ ἔλαιον». Πιθανῶς προσετέθησαν πρῶτον αἱ λέξεις τὸν «σῖτον» καὶ ἀνεφέροντο εἰς τὸν σῖτον, ἐκ τοῦ ὁποίου εἶχον παρασκευασθῇ οἱ ἄρτοι. Ἡ εὐρυτέρα ἐκδοχὴ τοῦ σίτου προὐκάλεσε τὴν προσθήκην καὶ τοῦ ἐλαίου. Πότε ἔγιναν αἱ προσθῆκαι αὗται ἐν τῇ εὐχῇ, δύναται ἴσως νὰ ὁρισθῇ ἐπίσης ἐκ τῆς ἐρεύνης τῶν διαφόρων χειρογράφων τοῦ Εὐχολογίου. Σήμερον πλέον κατὰ τὴν τέλεσιν τῆς Ἀρτοκλασίας προστίθενται δύο μικρὰ δοχεῖα, περιέχοντα σῖτον καὶ ἔλαιον. Οὕτω βεβαίως ἡ Ἀρτοκλασία προσήγγισε πρὸς τὰς προσφορὰς διαφόρων προϊόντων (ὀπωρῶν κτλ.), ἀλλὰ πάλιν οὐσιωδῶς διαφέρει ἐκείνων, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῆς συγκρίσεως τῶν οἰκείων τελετῶν καὶ εὐχῶν.

Ἡ σύγκρισις αὕτη δεικνύει τὰ ἑπόμενα. Πρῶτον, τὰ προϊόντα προσφέρονται κατὰ τὴν συγκομιδὴν αὐτῶν, ἐνῷ ἡ Ἀρτοκλασία τελεῖται ὅλως ἀσχέτως πρὸς τὴν συγκομιδὴν τῶν κατ᾿ αὐτὴν παρατιθεμένων προϊόντων, τὰ ὁποῖα ἄλλως τε συγκομίζονται ὄχι κατὰ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἐποχήν. Δεύτερον, τὰ σχετικὰ πρὸς τὴν προσφορὰν τῶν προϊόντων ἐν τῷ Εὐχολογίῳ κεῖνται ἀνεξαρτήτως τοῦ Ἑσπερινοῦ ἢ ἄλλης ἐκκλησιαστικῆς ἀκολουθίας (Εὐχολόγιον Goar, σελ. 522), ἐνῷ ἡ Ἀρτοκλασία ἐν αὐτῷ κεῖται ὡς ἀναπόσπαστον στοιχεῖον τῆς τελετῆς τοῦ Ἑσπερινοῦ (αὐτ. σελ. 34), ἂν καὶ δὲν τελεῖται κατ᾿ αὐτὴν τακτικῶς, ἀλλ᾿ ἐκτάκτως. Τρίτον, αἱ εὐχαὶ τῆς προσφορᾶς τῶν προϊόντων περιέχουσιν αἴτησιν παροχῆς ὑλικῶν ἀγαθῶν ἢ εὐχαριστίαν διὰ τὴν ἤδη γενομένην παροχὴν αὐτῶν, ἐν μιᾷ δὲ τῶν εὐχῶν τούτων κεῖται ἡ φράσις «καὶ τοῖς

αἰωνίοις θησαυροῖς ἐναποθέσθαι ταῦτα (τ. ἔ. τὰ προσφερθέντα προϊόντα) καταξίωσον» (αὐτ. σελ. 522). Ἐνῷ ἐν τῇ εὐχῇ τῆς Ἀρτοκλασίας γίνεται κυρίως λόγος περὶ καθαγιάσεως τῶν ἐν τῷ ναῷ παρατιθεμένων καί, διὰ τῆς μεταλήψεως αὐτῶν, καθαγιάσεως τῶν πιστῶν.

Ἡ παρατεθεῖσα εὐχὴ τῆς Ἀρτοκλασίας σχετίζει αὐτὴν πρὸς τὴν ἐν τῇ ἐρήμῳ ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ θαυμασίαν σίτισιν τῶν πεντακισχιλίων. Εἶναι γνωστόν, ὅτι ἡ σίτισις αὕτη σχετίζεται πρὸς τὴν θείαν Εὐχαριστίαν καὶ τὰς Ἀγάπας. Ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ τοῦ Ἰωάννου (6, 1-15 καὶ 27-58) ἡ περὶ τοῦ ἄρτου τῆς ζωῆς καὶ τῆς θείας Εὐχαριστίας ὁμιλία τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀκολουθεῖ ἀμέσως μετὰ τὴν θαυμασίαν σίτισιν καὶ ἐξ ἀφορμῆς αὐτῆς. Τὸ αὐτὸ δεικνύουσι καὶ αἱ εἰκόνες τῶν Κατακομβῶν, ἐν ταῖς ὁποίαις ἡ θαυμασία σίτισις καὶ ἡ Θεία εὐχαριστία ἐναλλάσσονται, τῆς μιᾶς ἀπαντώσης ἀντὶ τῆς ἄλλης, καὶ ἀμφότεραι λαμβάνονται ὡς ἐξεικόνισις τῆς μελλούσης μακαριότητος. Ὁ καθηγητὴς H. Lietzmann διὰ τῆς θαυμασίας ταύτης σιτίσεως θέλει νὰ ἐξηγήσῃ τὴν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐκκλησίᾳ ἐνίοτε ἀπαντῶσαν τέλεσιν τῆς Θείας εὐχαριστίας μόνον δι᾽ ἄρτου (Messe und Herrenmahl, 1926, Bonn, σελ. 245). Ἡ συσχέτισις ἑπομένως τῆς Ἀρτοκλασίας πρὸς τὴν θαυμασίαν σίτισιν τῶν πεντακισχιλίων εἶναι ἄλλη ἀπόδειξις, ὅτι ἡ Ἀρτοκλασία εἶναι λείψανον τῶν ἀρχαίων Ἀγαπῶν. Ἐν τῇ εὐχῇ τῆς Ἀρτοκλασίας δὲν λέγεται, ὅτι οἱ προσφερόμενοι ἄρτοι εἶναι πέντε («εὐλόγησον τοὺς ἄρτους τούτους»). Ἠδύναντο ἑπομένως οὗτοι νὰ εἶναι περισσότεροι ἢ ὀλιγώτεροι, ἀλλ᾽ ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν ταχέως ἐταυτίσθη πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν ἄρτων τῆς ἐρήμου, οἱ ὁποῖοι ἐμνημονεύοντο ἐν τῇ εὐχῇ ὡς πρότυπον. Ἐν γένει δύναταί τις νὰ εἴπῃ ὅτι ἡ συσχέτισις πρὸς τὴν θαυμασίαν σίτισιν τῶν πεντακισχιλίων περισσότερον ἐξεφράσθη ἐν τῇ Ἀρτοκλασίᾳ ἢ ἐν ταῖς ἀρχαίαις Ἀγάπαις.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Κ. ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ

ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΤΙΝΑ ΕΚ ΤΗΣ ΕΚΛΟΓΗΣ ΤΩΝ ΙΣΑΥΡΩΝ

Α′

Πλὴν τῶν ὑπὸ τοῦ Σ. Βάση [1] ἐπενεχθεισῶν διορθώσεων εἰς τὸ κείμενον τῆς Ἐκλογῆς, προτείνω καὶ τὰς ἑξῆς:

1) ΙΙ. 10 καὶ 11. Τὸ «προτέρ**ων** γάμ**ων**» διορθωτέον εἰς «προτέρ**ου** γάμ**ου**». Ἡ Ἐκλογὴ πραγματεύεται μόνον περὶ δευτέρου γάμου. Τὴν σιωπήν της περὶ τρίτου γάμου ἡ Νεαρὰ 28 τῆς Εἰρήνης (797-802) ἑρμηνεύει ὡς σημαίνουσαν ἀπαγόρευσιν τούτου: «ἕως γὰρ δευτέρου γάμου συνοικεσίου μνήμην πεποίηνται καὶ περαιτέρω οὐδαμῶς ὡς παρανόμου καὶ κτηνώδους». Ἡ τοιαύτη ἑρμηνεία, γενομένη μόλις 75 ἔτη περίπου μετὰ τὴν ἔκδοσιν τῆς Ἐκλογῆς, εἶνε πιθανωτάτη [2]. Τούτων οὕτως ἐχόντων, ἡ ἐν ΙΙ. 10-11 τῆς Ἐκλογῆς φράσις «προτέρων γάμων» ἀνατρέπει τὴν ἄνω ἑρμηνείαν τῆς Εἰρήνης, θὰ ἔπρεπε δ᾽ ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει τὸν ἐν ΙΙ. 10 ὅρον «δευτερογαμία» νὰ ἐκλάβωμεν οὐχὶ κυριολεκτικῶς, ἀλλ᾽ ὡς σημαίνοντα ὅ,τι καὶ ὁ γερμανικὸς ὅρος Wiederverheiratung. Πιθανώτερον ὅμως εἶνε, ὅτι ἐν ΙΙ. 10 καὶ 11 πρόκειται περὶ κακῆς ἀναγνώσεως, διότι ἐκ τῆς ἐπικεφαλίδος τοῦ ΙΙ^{ου} τίτλου τῆς Ἐκλογῆς («... πρώτου καὶ δευτέρου») ἡ λέξις δευτερογαμία φαίνεται μᾶλλον χρησιμοποιουμένη κυριολεκτικῶς, ὁπότε μόνον διὰ τῆς προτεινομένης διορθώσεως εὐοδοῦται ἡ ἔννοια. Σημειωτέον ὅτι τὸ χειρ. Bodl. 264 τῆς Ὀξφόρδης, ἐν τέλει τοῦ ΙΙ^{ου} τίτλου τῆς Ἐκλογῆς προσθέτει: «περὶ τριτογαμούντων ἐκ τοῦ ἁγίου βασιλείου. τριτογαμίας νόμος οὐκ ἐστίν ...». Πρόκειται περὶ τοῦ **καν. 50 τοῦ Μ. Βασιλείου.**

2) V. 1. Τὸ «ἀνήλικοι» διορθωτέον εἰς «ἄνηβοι», ὡς ἄλλως τε ἔχει τὸ ἀντίστοιχον χωρίον (V. 1) τῆς ecloga privata aucta, διότι ὁ προσδιορισμὸς αὐτόθι τῆς ἡλικίας (15-13 ἐτῶν) ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὰ ὑπὸ τῆς Ἐκλογῆς (ΙΙ. 1) τιθέμενα ὅρια τῆς ἥβης, ἐν ᾧ ἡ ἐνηλικότης («τῶν ἐντελῶν χρόνων ὤν») ἄρχεται ἀπὸ τοῦ 25^{ου} ἔτους τῆς ἡλικίας (XV. 2, 3).

3) V. 7. Ὁ κληρονόμος, ὁ μὴ ἐκπληρῶν ἐντὸς ἔτους τὴν βούλησιν τοῦ διαθέτου, περιορίζεται εἰς τὴν νόμιμον μοῖραν, ἐὰν εἶνε τέκνον ἢ ἔγγονος τοῦ

---

[1] Ἐν Βυζαντίδι 1 (1909) 336 ἑπ.

[2] Πρβλ. Zachariae, Geschichte [3], 82, Siciliano-Villanueva, dir. biz. (1906) 45 καὶ Γ. Μαριδάκη, Τὸ ἀστ. δίκαιον ἐν ταῖς Νεαραῖς (Ἀθ. 1922), 63.

διαθέτου, ἐκπίπτει δὲ καθόλου τῆς κληρονομίας, ἐὰν εἶνε ἕτερος συγγενής, ὑπὲρ τῶν συγκληρονόμων ἢ τῶν κληροδόχων ἢ ὑπὲρ ἑτέρων συγγενῶν. Τὸ τελευταῖον τοῦτο σημεῖον τῆς διατάξεως εἶνε ἀσαφές· διότι ἡ ὑπὲρ «τῶν ἑτέρων συγγενῶν» ἔκπτωσις σημαίνει προφανῶς, ὅτι ἐπέρχεται ἡ ἐξ ἀδιαθέτου διαδοχή, τοῦτο δὲ καθ᾽ ἣν περίπτωσιν δὲν ὑπάρχουσι συγκληρονόμοι ἢ κληροδόχοι. Ἐφ᾽ ὅσον ὅμως, ἀφ᾽ ἑνός, μὴ ὑπαρχόντων συγκληρονόμων, ἡ κληρονομία περιέρχεται εἰς τοὺς κληροδόχους, ἀφ᾽ ἑτέρου δ᾽ ἐν τῇ προκειμένῃ περιπτώσει πάντως θὰ ὑπάρχῃ κληροδόχος (διότι ἄλλως δὲν δύναται νὰ νοηθῇ μὴ πλήρωσις τῆς βουλήσεως τοῦ διαθέτου), εἰς τίνα περίπτωσιν ἡ κληρονομία περιέρχεται εἰς τοὺς «ἑτέρους συγγενεῖς»; Ὅθεν φρονῶ ὅτι τὸ «ἢ καὶ ἑτέρους συγγενεῖς» εἶνε διαγραπτέον.

4) V. 8. «***καὶ*** ἐν ὁδῷ περιπατῶν». Τὸ παρισινὸν χειρ. gr. 1720 (περιέχον τὴν ecl. ad proch. mutata) ἔχει «ἢ». Τὰ πλεῖστα τῶν χειρογράφων ἀντὶ «ἢ» ἔχουσι «καί». Αἱ ἐκδόσεις Leunclavius καὶ Μομφερράτου ἔχουσιν «ἢ καί». Ἐκ τῆς κατωτέρω φράσεως: «ἐπ᾽ ἀμφοτέροις δὲ αὐτῶν» οὐδεμία μένει ἀμφιβολία ὅτι πρόκειται περὶ δύο διαφόρων περιπτώσεων, συνεπῶς ὀρθότερον τὸ διαζευκτικὸν «ἢ», τοῦ συνδετικοῦ «καί».

5) IX. 2. Ἡ φράσις «ὡς ἀτελοῦς ὄντος τοῦ συναλλάγματος» σημαίνει προφανῶς: «δεδομένου, ὅτι ἡ σύμβασις δὲν δύναται νὰ παραγάγῃ τὰ ἔννομα αὐτῆς ἀποτελέσματα (ἐφ᾽ ὅσον ἑκάτερος τῶν συμβαλλομένων δύναται ν᾽ ἀποστῇ ταύτης)[1]». Συνεπῶς ἡ γνώμη τοῦ Σ. Βάση[2], ὅτι ἡ ἔννοια τῆς φράσεως εἶνε: «ἐὰν τὸ συνάλλαγμα δὲν ἐκτελεσθῇ» ἐλέγχεται ἐσφαλμένη· ἡ μετοχὴ ὄντος εἶνε αἰτιολογικὴ καὶ οὐχὶ ὑποθετική. Εἰς τὸ αὐτὸ σφάλμα ὑπέπεσε καὶ ὁ Spulber[3] ἐν τῇ μεταφράσει του.

6) XIV. 1. Τὸ «εὐπορίαν» διορθωτέον εἰς «ἐμπορίαν», ὡς ἔχουσιν ἄλλως τέ τινα τῶν χειρογράφων· ἐφ᾽ ὅσον ἡ Ἐκλογὴ ἐπιτρέπει κατ᾽ ἀρχὴν[4] τὴν μαρτυρίαν τοῦ δούλου (XIV. 3), θὰ ἦτο ἀνακόλουθον ν᾽ ἀποκλείῃ τοὺς ἀπόρους. Βεβαίως ἡ διάκρισις μεταξὺ πλουσίων καὶ πενήτων ἐξακολουθεῖ ὑφισταμένη ἐν τῇ Ἐκλογῇ, ἀλλ᾽ οὐχὶ μετὰ τῆς αὐτῆς ἐντάσεως μεθ᾽ ἧς πρὸ καὶ μετ᾽ αὐτὴν ὑφίστατο[5].

Β΄

Ὁ Μανουὴλ Μαλαξὸς περιέλαβεν ἐν τῷ νομοκάνονι αὐτοῦ διατάξεις ἐκ τῆς Ἐκλογῆς; Καταφατικῶς ἀπήντησε κατ᾽ ἀρχὰς ὁ Zachariae[6], παρασυρθεὶς

[1] Οὕτως ἑρμηνεύει καὶ ὁ Δ. Παπούλιας, Περὶ ἀρραβῶνος σ. 104.

[2] Ἔνθ᾽ ἀνωτ. 337.

[3] L'Eclogue des Isauriens (Cernautzi, 1929) 42.

[4] Πλήν, ἐὰν πρόκειται νὰ μαρτυρήσῃ ὑπὲρ ἢ κατὰ τοῦ κυρίου του.

[5] Πρβλ. Monnier, Les novelles de Leon le Sage (Bordeaux, 1923) 68 ἑπ.

[6] Ὁ πρόχ. νόμος (Heidelb. 1837) XLIII σημ. 123, Delineatio (Heidelb. 1839) 55, Collectio librorum JGR (Lipsiae 1852) 4 σημ. 5. Ἐπίσης ὁ Mortreuil, Histoire du

ἴσως ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Μαλαξός, παραθέτων συνήθως τὰς πηγάς, ἐξ ὧν παρέλαβεν ἑκάστην διάταξιν, διατείνεται ὅτι 26 τούτων εἰσὶ «λέοντος καὶ κωνσταντίνου βασιλέων»[1]· ἁπλῆ ὅμως παραβολὴ τῶν διατάξεων τούτων πρὸς τὴν Ἐκλογὴν ἀποδεικνύει, ὅτι ἐξ ἑτέρου, ἀγνώστου, ἰδιωτικοῦ ἐγχειριδίου[2] ἤντλησεν ὁ Μαλαξός, οὐχὶ δ᾽ ἐκ τῆς Ἐκλογῆς, ὡς ἀνεγνώρισε βραδύτερον καὶ ὁ Zachariae[3]. Ἐν τῷ προοιμίῳ τῆς β΄ ἐκδόσεώς του (1562 ἢ 1563) ὁ Μαλαξὸς γράφει, σχετικῶς πρὸς τὰς πηγάς, μόνον τὰ ἑξῆς: «... ἠβουλήθην ... ποιῆσαι ἐκλογὴν ἐκ πάντων ... καί τινων νεαρῶν βασιλέων ...» Ἐν δὲ τῷ καν. ΦΚΓ΄, γράφων ὁ Μαλαξὸς περὶ τῶν πηγῶν, ἐξ ὧν ἤντλησεν, ἀναφέρει μόνον τὰ ἑξῆς: «... ὁμοίως καὶ εἰς τὰς νεαρὰς τῶν βασιλέων ἔχομεν ἑκάστου τὸ ὄνομα τίνος ἐστί»[4]. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω φαίνεται ὅτι ὁ Μαλαξὸς τοὺς περὶ ὧν ὁ λόγος 26 κανόνας ὑπελάμβανεν ὡς περιέχοντας Νεαρὰς βασιλέων. Ἀντιθέτως ὁ Μαλαξός, ἐπαναφέρων τὸ ἐξ ἀδιαθέτου κληρονομικὸν δίκαιον τῆς Ἐκλογῆς (ΣΖ. 1), ἠγνόει προφανῶς τὴν πηγήν, διότι ἐσφαλμένως διατείνεται, ὅτι τὸν καν. ΣΖ, 1 παρέλαβεν ἐκ τοῦ Ἁρμενοπούλου[5].

Γ΄

Μεταξὺ τῶν χειρογράφων τῶν περιεχόντων τὴν Ἐκλογήν, ὑπάρχουσι πέντε (Παρισίων gr. 1391 καὶ 1751, Κρυπτοφέρρης V. 60, Βιέννης jur.

droit byz. (Paris 1843-6) 1, 272 σημ. a, ὁ Heimbach, ἐν Enzycl. Ersch-Grube, τόμ. 87 σ. 45 καὶ 52, ὁ Λ. Σγούτας, ἐν Θέμιδι, 7 (1856) 165 σημ. καὶ τελευταῖος ὁ Spulber, ἔνθ᾽ ἀνωτ. 101 καὶ 132. Ἐκ τῶν δύο ἀσχοληθέντων εἰσέτι ἐκτενέστερον περὶ τοῦ νομοκάνονος τούτου, ὁ μὲν Ξ. Σιδερίδης, ἐν τῷ περιοδικῷ τοῦ ἐν Κων/πόλει ἑλλ. φιλ. συλλόγου, 30 (1905-7) 182-205, οὐδαμῶς ἀσχολεῖται περὶ τῶν πηγῶν, ὁ δὲ Κ. Δυοβουνιώτης (ὁ νομοκάνων τοῦ Μανουὴλ Μαλαξοῦ, Ἀθῆναι 1916) ἐλάχιστα γράφει περὶ τῶν πηγῶν (58 ἑπ.) προλογίζων ταῦτα διὰ τῆς φράσεως: «περὶ τῶν πηγῶν.... δὲν εἶνε ἀνάγκη νὰ γείνῃ λόγος μακρὸς» καὶ δὲν ἀσχολεῖται εἰδικῶς ἐπὶ τοῦ ζητήματος.

[1] Αὗταί εἰσιν αἱ ἑξῆς: ΡΜΒ. 3, 4, ΡΜΓ. 2, ΡΞΑ. 1, 3, ΡΟΔ. 1, 3, ΡϞΕ. 4, ΡϞΘ, ΡϞΔ. 1, 3, ΡϞΕ. 2, ΡϞΖ. 3, ΡϞΗ. 3, 6, ΡϞΘ. 1, ΣΑ, 2, ΣΘ. 1, ΣΙΓ. 2, ΣΙϚ. 9, ΣΙΖ. 7 ΣΙΗ. 1. 4, ΣΚΓ. 1, 6 καὶ ΣΚϚ. 1.

[2] Μὴ ἔχῃ σχέσιν ἡ ἄγνωστος πηγὴ τοῦ Μαλαξοῦ πρὸς τοὺς ἐν δυσὶ χειρογράφοις τῆς Μονῆς Γρηγορίου τοῦ Ἁγίου Ὄρους, ὑπ᾽ ἀριθ. 83 καὶ 86 ἀναφερομένους κανόνας «κωνσταντίνου καὶ λέοντος βασιλέων»; Ἐκ τῆς περιγραφῆς τούτων (Σ. Λάμπρου, Κατάλ. τῶν ἐν ταῖς βιβλιοθ. τοῦ Ἁγ Ὄρους ἑλλην. κωδίκων, 1, 54 ἑπ.) οὐδεμίαν δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν πληροφορίαν περὶ τοῦ περιεχομένου των.

[3] Die Handbücher d. geistl. Rechts, ἐν Mémoires de l'Académie de St Petersbourg, 7η σειρά, τόμ. 28, Nº 7, σ. 5. Ἐκ τῶν ἄνω χωρίων, μόνον ὁ καν. ΡϞΖ. 3 προέρχεται ἐκ τῆς Συνόψεως Χ. 1. 1.

[4] Τὸν καν. ΦΚΓ΄ ὡς καὶ τὸ προοίμιον ἐδημοσίευσεν ὁ Κ. Δυοβουνιώτης, ἔνθ᾽ ἀνωτ. 20 ἑπ., 60 ἑπ.

[5] Ὡς παρετήρησεν ὀρθότατα ὁ Zachariae, Geschichte, 145 σημ. 426.

gr. 8, Βατικανοῦ 1168), ἐν οἷς τὸ κείμενον ὑφίσταται ὁμοιομόρφως τὰς ἑξῆς παραλλαγάς: α) ὁ 16ος τίτλος τῆς Ἐκλογῆς παρεντίθεται μεταξὺ τῶν τίτλων 6ου καὶ 7ου αὐτῆς, καὶ β) ὁ 2ος τίτλος τῆς Ἐκλογῆς διαιρεῖται εἰς δύο, ἐξ ὧν ὁ μὲν 2ος περιλαμβάνει τὰ κεφ. 1 - 11, ὁ δὲ 3ος τὰ κεφ. 12 - 13 ὑπὸ νέαν ἐπικεφαλίδα: «περὶ λύσεως τοῦ γάμου καὶ τῶν αἰτιῶν αὐτῆς»[1]. Ἡ ἐποχὴ τῆς παραλλαγῆς ταύτης, ἣν ὁ Zachariae ὠνόμασεν ecloga privata, εἶνε ἄγνωστος. Ὁ Zachariae κατ᾽ ἀρχάς, ἐκ τῆς σειρᾶς τῶν τίτλων, προσεγγιζούσης πρὸς τὴν τοῦ προχείρου νόμου, ὑπέθεσεν, ὅτι ἡ ecl. privata συνετάχθη περὶ τὰ τέλη τοῦ Θ΄ ἢ καὶ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Ι΄ αἰῶνος[2]. Βραδύτερον[3], ἐκ τῆς μὴ ὑπάρξεως ἐν αὐτῇ οὐδενὸς ἴχνους τῆς νομοθεσίας Βασιλείου τοῦ Μακεδόνος, συνεπέρανεν, ὅτι ἡ ecl. privata συνετάχθη εἰς ἐποχὴν προγενεστέραν τοῦ αὐτοκράτορος τούτου, ἀφ᾽ οὗ προηγουμένως εἶχε διατυπώσει τὴν ὑπόθεσιν, μὴ ἡ ecl. privata εἶνε νέα ἔκδοσις τῶν ἀρχικῶν νομοθετῶν της[4]· ἀπέκρουσεν ὅμως ὁ ἴδιος τὴν ὑπόθεσιν ταύτην, διότι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, λέγει, θὰ ἔγραφον οὗτοι νέον προοίμιον καὶ θὰ ἐτροποποίουν τὸ κείμενον[5].

Θὰ ἠδύνατό τις, προχωρῶν ἔτι πλέον, νὰ ὑποστηρίξῃ, ὅτι ἡ ecl. privata εἶνε ἡ ἀρχικὴ Ἐκλογὴ καὶ τἀνάπαλιν. Θὰ εἶχε δὲ ὑπὲρ τῆς τοιαύτης γνώμης δύο σοβαρὰ ἐπιχειρήματα: α) ὅτι ἐν τῷ προοιμίῳ τριῶν[6] ἐκ τῶν πέντε χειρογράφων τῆς ecloga privata ἀναγράφονται τὰ ὀνόματα τῶν συντακτῶν τῆς Ἐκλογῆς (Νικήτα, Μαρίνου καὶ Νόννου), παραλειπόμενα ἐν τοῖς σῳζομένοις χειρογράφοις τῆς ἀρχικῆς Ἐκλογῆς καὶ β) ὅτι οἱ συντάκται τριῶν ἰδιωτικῶν παραλλαγῶν τῆς Ἐκλογῆς ἐν τῇ μεσημβρινῇ Ἰταλίᾳ (ecloga privata aucta, ecloga ad prochiron mutata καὶ τῆς Ἐπιτομῆς τοῦ νοταρίου Ἰωάννου) ὡς ἐπίσης τῆς Ἐπιτομῆς τῆς Κύπρου καὶ τῆς Hexabiblos aucta, ἐπὶ τῆς ecloga privata καὶ οὐχὶ ἐπὶ τῆς ἀρχικῆς Ἐκλογῆς εἰργάσθησαν, (ὡς προκύπτει ἐκ τῆς σειρᾶς τῶν τίτλων ἐν αὐταῖς). Ἀλλ᾽ ἡ ὑπόθεσις αὕτη πίπτει ἀφ᾽ ἑαυτῆς, οὐ μόνον, διότι ὁ ἀριθμὸς τῶν σωθέντων χειρογράφων τῆς ἀρχικῆς Ἐκλογῆς εἶνε ἀσυγκρίτως ἀνώτερος τῶν τῆς ecl. privata (ὅπερ θὰ ἠδύνατο νὰ ὀφείληται εἰς ἁπλῆν σύμπτωσιν), ἀλλὰ κυρίως, διότι ὁ συντάκτης τῆς τελευταίας ὑπέπεσεν ἐξ ἀπροσεξίας εἰς λάθος, μαρτυροῦν τὴν μεταγενεστέραν ἐπεξεργασίαν του· ἐπιλαθόμενος δηλ. οὗτος, ὅτι ἡ λύσις τοῦ γάμου διαλαμβάνεται ἐν τῷ νέῳ 3ῳ τίτλῳ τῆς παραλλαγῆς του, ἀφῆκεν ἐν τῇ ἐπικεφαλίδι τοῦ 2ου τίτλου τὰς λέξεις: «... καὶ λύσεως αὐτοῦ».

[1] Πρβλ. Zachariae, Ὁ πρόχ. νόμος XLVIII ἑπ., Collectio, 5.
[2] Ὁ πρόχ. νόμος, LIII.
[3] JGR. IV, 4.
[4] Collectio σ. 5.
[5] Ἀλλ᾽, ὡς παρατηρεῖ ὀρθῶς ὁ Spulber (ἔνθ᾽ ἀν. 95), δὲν ἦτο τοῦτο ἀπαραίτητον.
[6] Παρισ. 1751, Κρυπτ. V. 60, Βατ. 1168, διότι τὰ ἕτερα δύο στεροῦνται τοῦ προοιμίου.

Δ΄

Ὡς γνωστόν, ἡ Ἐκλογή, καίπερ καταργηθεῖσα διὰ τοῦ προχείρου νόμου[1] ἐξηκολούθησε χρησιμοποιουμένη οὐ μόνον κατὰ τὴν σύνταξιν τῶν διαφόρων ἰδιωτικῶν ἐγχειριδίων τῶν ἑπομένων αἰώνων, ἀλλὰ καὶ αὐτοτελῶς ὡς τοιαύτη (ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν σῳζομένων χειρογράφων ταύτης, ὧν τὸ ἀρχαιότερον εἶναι μόλις τοῦ Ι΄ αἰῶνος). Ἡ τοιαύτη διάδοσις καθίστησιν ἔτι μᾶλλον ἀνεξήγητον τὸ γεγονός, ὅτι οἱ μεταγενέστεροι δὲν φαίνονται ἔχοντες σαφῆ ἰδέαν, ὅτι ἡ Ἐκλογὴ εἶναι ἔργον τῶν Ἰσαύρων. Π.χ. ὁ συντάκτης τῆς Ἐπιτομῆς τῶν νόμων (920) ἀναγράφων ὡς πηγὴν τὴν «ἐκλογὴν τοῦ ἐγχειριδίου», ὑπονοεῖ προφανῶς τὸν πρόχειρον νόμον, ὁ δὲ συντάκτης τῆς ecloga ad proch. mutata (περὶ τὸ 1120), ἀναφέρων μεταξὺ τῶν πηγῶν τοῦ ἐγχειριδίου του «νόμον λέοντος καὶ κωνσταντίνου», ὑπονοεῖ πιθανώτατα δι᾽ αὐτοῦ ἐπίσης τὸν πρόχειρον νόμον, πάντως δ᾽ οὐχὶ τὴν Ἐκλογήν. Περὶ παρομοίου λάθους τοῦ Μαλαξοῦ ἀνεφέραμεν ἀνωτέρω (Β΄).

Ἐκτὸς ὅμως τούτου, πάντες ἀνεξαιρέτως οἱ περὶ τὴν ἱστορίαν τῆς νομοθεσίας ἀσχοληθέντες βυζαντῖνοι, παραλείπουσι νὰ μνημονεύσωσι τῆς Ἐκλογῆς, μεταπηδῶντες ἐκ τῆς ἰουστινιανείου νομοθεσίας ἀπ᾽ εὐθείας εἰς τὴν τῆς μακεδονικῆς δυναστείας[2]. Ἑπομένως δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἐπέτυχεν ὁ Λέων ὁ Σοφός, καταδικάσας τὴν νομοθεσίαν τῶν Ἰσαύρων εἰς «εἰς τὸν ἔπειτα χρόνον διηνεκῆ ἀφωνίαν»[3].

Ε΄

Τὸ ζήτημα τῆς χρονολογίας τῆς Ἐκλογῆς νομίζω ὅτι ἔλυσα ὁριστικῶς διὰ τῆς μελέτης μου: Das Promulgationsjahr der isaurischen Ekloge[4], ἐν ᾗ δὲν ἠρκέσθην ν᾽ ἀποδείξω ἐκ τοῦ περιεχομένου τῆς Ἐκλογῆς, ὅτι αὕτη συνετάχθη τῷ 726, ὅπερ ἔτος συμπίπτει πρὸς τὴν θ΄ ἰνδικτιῶνα, πρὸς δὲ ὅτι

[1] Ὁ Spulber, Ἔνθ᾽ ἀνωτ. 94, προφανῶς παρανοῶν τὴν φράσιν «ἀποτρόπαιος γέγονε» τοῦ προοιμίου (§ 2) τοῦ Προχ. νόμου, φρονεῖ ὅτι οἱ Μακεδόνες αὐτοκράτορες διατείνονται αὐτόθι, ὅτι ἡ Ἐκλογὴ εἶχε καταργηθῇ καὶ πρὸ αὐτῶν ἐν μέρει. Ὁ Mortreuil (I, 371) εἶνε ἧττον κατηγορηματικός, καίτοι παρερμηνεύει καὶ οὗτος τὴν φράσιν (a été rejété). Ὁ Zachariae (ὁ πρόχ. νόμος, 9), μεταφράζων repudiatus est, ὀρθῶς ἡρμήνευσε, διότι τὸ repudio σημαίνει καὶ «ἀποστρέφω».
[2] Οὕτως ἐν τῷ προοιμίῳ τῆς Ἐπιτομῆς τῶν νόμων (Zachariae, JGR. II. 280 ἑπ.), ἐν τῷ προοιμίῳ τοῦ Νομικοῦ ποιήματος τοῦ Ἀτταλειώτου (ἐν Θέμιδι Σγούτα 8, 55) ἐν τῇ προθεωρίᾳ τοῦ Συντάγματος Ματθαίου τοῦ Βλαστάρεως (Ράλλη - Ποτλῆ, 6,30) ἐν τῇ Ἐξηγήσει τοῦ Βαλσαμῶνος τοῦ Συντάγματος τοῦ Φωτίου (Ράλλη-Ποτλῆ, 1, 32), ἐν τῇ Συνόψει τῶν Νόμων τοῦ Μιχαὴλ Ψελλοῦ, ἐν τῇ Ἑξαβίβλῳ τοῦ Ἁρμενοπούλου (1.1.7), ἐν τῷ περὶ Ὑποβόλου πονήματι Εὐσταθίου μαγίστρου τοῦ ρωμαίου (Zachariae, Geschichte, 96 σημ. 254) κλπ.
[3] Νεαρὰ 2, ἐν τέλει.
[4] Ἐν B. Z. 24 (1923 - 4) 346 - 358.

ἦτο ἀδύνατον νὰ συνετάχθη αὕτη κατὰ τὰ τέλη τῆς συμβασιλείας Λέοντος καὶ Κωνσταντίνου (739 ἢ 740), ὡς ἦτο κοινῶς παραδεδεγμένον, ἀλλ' ἀντέκρουσα καὶ τὴν γνώμην, ὅτι ἡ σχέσις τῶν ἰνδικτιώνων πρὸς τὴν ἀπὸ κτίσεως κόσμου χρονολογίαν μετερρυθμίσθη ἐπὶ τῆς ἐποχῆς ἀκριβῶς τῶν Ἰσαύρων, ἐπαρκῶς ἀποδείξας, ὅτι ἡ χρονολογικὴ αὕτη ἀνωμαλία βασίζεται ἐπὶ σφαλμάτων τοῦ χρονογράφου Θεοφάνους.

Συνομολογῶ μετὰ τοῦ G. Ostrogorsky [1], ὅτι το ζήτημα τῶν χρονολογικῶν σφαλμάτων τοῦ Θεοφάνους εἶνε ὅλως ἄσχετον πρὸς τὸ ζήτημα τῆς χρονολογίας τῆς Ἐκλογῆς. Ἀλλ' ἐφ' ὅσον οἱ πρὸ ἐμοῦ ἀσχοληθέντες ἐπὶ τοῦ ζητήματος συνέδεσαν τὰ δύο ταῦτα ζητήματα, δὲν ἠδυνάμην νὰ παραλείψω τὴν ἐξέτασιν ἀμφοτέρων. Ἐν πάσῃ περιπτώσει τὸ ζήτημα τῶν χρονολογικῶν σφαλμάτων τοῦ Θεοφάνους ἐλύθη, φρονῶ, ὁριστικῶς πλέον, διὰ τῆς εἰρημένης μελέτης τοῦ Ostrogorsky, ἀποδειχθέντων ὑπ' αὐτοῦ τελείως ἀνυποστάτων τῶν ἰσχυρισμῶν τοῦ Bury [2] καὶ τοῦ Hubert [3], ὅτι Λέων ὁ Ἴσαυρος, διὰ φορολογικοὺς λόγους, ἐν ἑνὶ καὶ τῷ αὐτῷ ἔτει (726) ὑπελόγισε δύο ἰνδικτιῶνας [4]. Συνεπῶς, σχετικῶς πρὸς τὴν χρονολογίαν τῆς Ἐκλογῆς, ἀποδειχθέντος πλέον, ὅτι, μὴ μεταβληθείσης ἐπὶ τῶν Ἰσαύρων τῆς σχέσεως τῶν ἰνδικτιώνων πρὸς τὴν χρονολογίαν ἀπὸ κτίσεως κόσμου, ὁ ἐν ἅπασι τοῖς χειρογράφοις ἀπαρεγκλίτως ἀπαντώμενος μὴν Μάρτιος τῆς θ' ἰνδικτιῶνος ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὰ ἔτη 6234 (=1 Σεπτ. 725 μέχρι 31 Αὐγ. 726) ἢ 6249 (=1 Σεπτ. 740 μέχρι 31 Αὐγ. 741) τῆς συμβασιλείας Λέοντος τοῦ Γ' καὶ Κωνσταντίνου τοῦ Ε', δηλ. ὁ μὴν Μάρτιος τῆς θ' ἰνδικτιῶνος δὲν δύναται νὰ εἶνε (ἐντὸς τῆς περιόδου ταύτης) εἰ μὴ ἢ ὁ τοῦ 726 ἢ ὁ τοῦ 741. Ἀλλ' ἀνεξαρτήτως τοῦ ὅτι τὴν μὲν χρονολογίαν 6249 οὐδὲν ἀπολύτως τῶν σῳζομένων χειρογράφων τῆς Ἐκλογῆς ἀναγράφει, ἐν ᾧ ἡ χρονολογία 6234 (=726) ἀναφέρεται εἰς ἓν τοὐλάχιστον τῶν σῳζομένων χειρογράφων [5], λόγοι ἀντλούμενοι ἐξ αὐτοῦ τοῦ περιεχομένου τῆς ἐκλογῆς πείθουσιν, ὅτι αὕτη ἀσφαλῶς συνετάχθη κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς βασιλείας Λέοντος τοῦ Γ' καὶ οὐχὶ ὀλίγους μόλις μῆνας πρὸ τοῦ θανάτου του [6], ἐπελθόντος κατὰ μῆνα Ἰούνιον 741 [7]. Σήμερον δὲν θὰ εἶχον νὰ προσθέσω ἐπιχείρημά τι εἰς ὅσα ἄλλοτε ἔγραψα ὑπὲρ τῆς γνώμης μου.

[1] Die Chronologie d. Theophanes im 7. u. 8. Jahrh., ἐν Byz. neugr. Jahrb. 7 (1928 - 9) 5 σημ. 2.

[2] A hisrory of the Later Roman empire from Arcadius to Irene (London 1899) 422 ἑπ. 426.

[3] Ἐν B. Z. 6. (1897) 493 ἑπ.

[4] Πρβλ. καὶ Spulber, Ἔνθ' ἀνωτ. 83 ὑποσ. 2.

[5] Πρβλ. ἀνωτέρω μνημονευομένην μελέτην μου, 347 σημ. 1.

[6] Ὅρα τοὺς λόγους τούτους ἐν τῇ ἀνωτ. μελέτῃ μου, ἔνθ' ἀνωτ. 354 ἑπ.

[7] Πρβλ. Ostrogorsky, Ἔνθ' ἀνωτ. 34 ἑπ.

Νομίζω ὅτι αὕτη ἐπεκράτησεν ἤδη· πλὴν τῶν εἰδικώτερον ἀσχοληθέντων ἐπὶ τοῦ ζητήματος Spulber [1] καὶ Ostrogorsky [2], ἀπεδέχθησαν τὸ ἔτος 726 ἐπίσης οἱ Κ. Τριανταφυλλόπουλος [3], A. Albertoni [4], Γρ. Κασιμάτης [5], Κ. Τσάτσος [6], Κ. Γεωργόπουλος [7] καὶ οἱ Ἰ. καὶ Π. Ζέπος [8]. Διστακτικοὶ εἶνε: ὁ A. Vasiliev [9], ὁ Collinet [10] καὶ ὁ Γ. Μαριδάκης [11]. Ἰδιαιτέρως λυποῦμαι, ὅτι ὁ F. Dölger [12] δὲν θεωρεῖ πειστικὰ τὰ ἐπιχειρήματά μου βασιζόμενος ἐπὶ τοῦ Hubert καὶ τῆς παραδόσεως [13].

Ἀλλ' αἱ μὲν θεωρίαι τοῦ Hubert, κατέρρευσαν πλέον σήμερον μετὰ τὴν ἄνω μνημονευθεῖσαν μελέτην τοῦ Ostrogorsky, ψέγοντος τὸν Dölger [14] διὰ τὴν ἐν προκειμένῳ προσήλωσίν του εἰς τὸν Hubert, ὡς πρὸς δὲ τὴν παράδοσιν (Überlieferung), ὁμολογῶ, ὅτι δὲν ἀντιλαμβάνομαι τί ἀκριβῶς ἐννοεῖ ὁ Dölger.

Τέλος οἱ Freshfield [15] καὶ Dinon Arion [16] φαίνονται ἀγνοοῦντες τὴν ὕπαρξιν κἂν ζητήματος χρονολογίας τῆς Ἐκλογῆς.

[1] Ἔνθ' ἀνωτ. 83.

[2] Ἔνθ' ἀνωτ. 7, ὑποσ.

[3] Ἐν τῇ Ἑλλην. Ἐγκυκλοπαιδείᾳ 7, 915 α'.

[4] Per una esposizione del dir. bizantino (1927), 49.

[5] Les interêts dans la leg. de Justinien (Paris 1931) 110.

[6] Εἰσηγήσεις ἀστ. Δικ. (1933) 36.

[7] Ἡ ποινὴ τῆς μαστιγώσεως (1933) 22.

[8] Ἐν JGR II, σ. VII. πρβλ. καὶ Π. Ζέπου, ἐν Ἑλλην. Ἐγκυκλ. 13, 206γ'.

[9] Ἱστορία τῆς βυζαντ. αὐτοκρατορίας (ρωσ.)· τῆς ἀγγλικῆς μεταφρ. ὑπὸ J. Ragozin (1928) 1. 295.

[10] Ἐν Mélanges Diehl, 1. 49.

[11] Ἐν Ἐγκ. Λεξικῷ Ἐλευθερουδάκη, 3, 624 β'.

[12] Regesten d. Kaiserurkunden d. oströmischen Reichs von 565 - 1453, 1 N° 304.

[13] «Was Ginis, B. Z. 24 (1923) 344 ff. zugunsten eines Ansatzes 726 bringt, ist gegenüber den Ausführungen Huberts und in Anbetracht der Überlieferung nicht überzeugend». Ἐπὶ τῆς γνώμης τοῦ Dölger στηρίζεται καὶ ὁ G. Ferrari (ἐν τῇ Encicl. italiana di scienze, lettere ed arti, 7, 144 β'): Quanto sostiene Ginis a favore di un precedente disegno legislativo da attribuirsi al 726, non pare convincente (Dölger, Regest. 1, 304)».

[14] Ἔνθ' ἀνωτ. 7, ὑποσημ.

[15] A manual of Roman Law. The Ecloga κλπ. (Cambridge, 1926)· οὗτος τυχαίως ὅλως δέχεται τὸ ἔτος 726, ἐπειδὴ συνέπεσε νὰ ἔχῃ πρὸ αὐτοῦ τὴν ἔκδοσιν τῆς Ἐκλογῆς ὑπὸ Μομφερράτου (ἐκδόσαντος ταύτην ἐκ τοῦ μοναδικοῦ χειρογράφου τοῦ ἔχοντος τὴν χρονολογίαν ταύτην).

[16] Le νόμος γεωργικὸς et le régime de la terre dans l' ancien droit roumain (Paris, 1929) 8 ἑπ.

ϛ′

Θὰ ἦτο εὐκτέον νὰ μελετηθῇ τὸ ὑπ᾽ ἀριθ. 78 χειρόγραφον τῆς μονῆς τῶν Ἰβήρων[1] τοῦ ΙΕ′ αἰῶνος, περιέχον (φ. $3^{α}$ - $51^{α}$) ἐγχειρίδιον τοῦ βυζ. δικαίου, ἀποτελούμενον ἐκ 18 τίτλων, ἄνευ προοιμίου. Ἕνεκεν ἀκρωτηριασμοῦ τοῦ χειρογράφου, ἐλλείπουσιν οἱ τίτλοι VI, VII, VIII, XIV, καὶ XV. Ἐκ τῶν σῳζομένων τμημάτων καὶ ἐκ τῆς περιγραφῆς τῶν τίτλων, φαίνεται, ὅτι οἱ μὲν τίτλοι I - V ἐλήφθησαν ἐκ τοῦ προχείρου νόμου, οἱ δὲ τίτλοι IX, XI, XII, XVI, XVII καὶ XVIII ἐκ τῆς Ἐκλογῆς, ἀντιστοιχοῦντες πρὸς τοὺς τίτλους IX, XII, XIII, XVI, XVII, καὶ XVIII αὐτῆς.

Ζ′

Ἐν τῷ κώδικι Βιέννης jur. gr. 3, περιέχοντι (φ. 6 - 20) τμήματα τῆς ecloga privata aucta, ἀπαντᾷ δίς, ὡς παραπομπὴ εἰς τὴν πηγήν, ἡ φράσις «ἐκ τοῦ β′ ἐκλογαδίου»[2]. Ὅτι ἡ Ἐκλογὴ ἀποκαλεῖται ὑποκοριστικῶς ἐκλογάδιον, ἐξηγεῖται ἴσως ἐκ τῆς συντομίας της. Ἀλλὰ διατὶ β′; Ἐκ τῶν ἀριθμῶν τῶν τίτλων παραπομπῆς (ϛ′ καὶ η′) ἀποκλείεται ἡ ὑπόθεσις, ὅτι ἐννοεῖ τὴν ecloga privata, διότι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει θὰ παρέπεμπεν εἰς τοὺς τίτλους ζ′ καὶ ι′. Ὑποθέτω, ὅτι πρόκειται μᾶλλον περὶ κακῆς ἀναγνώσεως, τὸ δὲ β′ δὲν εἶναι ἀριθμητικὸν (ὁπότε θὰ ἐγράφετο ϐ) ἀλλ᾽ ἡ συντετμημένη λέξις βι[βλίον], σύντμησις ἄλλως τε συνηθεστάτη, ἀπαντῶσα καὶ ἐν τῷ ἰδίῳ κώδικι.

Η′

Ἐν περιπτώσει συνάψεως ἀγράφου γάμου, ὅτε δὲν ὑπάρχει προίξ, εἰδικῶς ὁρίζει ἡ Ἐκλογὴ (II. 9), ὅτι, προτελευτῶντος τοῦ ἀνδρὸς ἄνευ τέκνων, λαμβάνει ἡ γυνὴ ἐξ ἀδιαθέτου, λόγῳ κάσου ἐξ ἀπαιδίας τὸ $1/4$ τῆς περιουσίας τοῦ ἀνδρός, ἐφ᾽ ὅσον ἡ περιουσία αὕτη δὲν ὑπερβαίνει τὰς 10 λίτρας· ἀλλὰ κἂν ὑπερβαίνῃ ἡ περιουσία τοῦ ἀνδρὸς τὰς 10 λίτρας, πάλιν ἡ γυνή, οὐδὲν ἐπὶ πλέον (τοῦ $1/4$ τῶν 10 λιτρῶν) λαμβάνει[3]. Καίτοι τὸ κείμενον εἶνε σαφές, ἡ ecloga privata aucta (II. 9) καὶ ἡ ecloga ad prochiron mutata (II 17) ὁρίζουσιν ἔτι σαφέστερον τοῦτο. Ἐν τούτοις ὁ Zachariae[4] παρενόησε προφανῶς τὸ χωρίον τοῦτο, διδάσκων ὅτι τὸ $1/4$ δὲν δύναται νὰ ὑπερ-

[1] Πρβλ. Σ. Λάμπρου, Ἔνθ᾽ ἀνωτ. 2, 9 ἑπ.

[2] Πρβλ. Witte, ἐν Rhein. Mus. f. Jurispr. 3 (1829) 42 σημ. 78 καὶ Zachariae, JGR. IV. 3 ἑπ.

[3] «... κομίζεσθαι τὴν γυναῖκα ἐκ τῆς ἀνδρῴας ὑποστάσεως ὑπὲρ ἐξ ἀπαιδίας κάσου τέταρτον μέρος κατὰ τὴν εὐπορίαν τοῦ ἀνδρὸς ἕως λιτρῶν ῑ. εἰ δὲ καὶ ἐπάνω τῶν ῑ λιτρῶν εὐπορεῖ ὁ ἀνήρ, μὴ ἔχειν αὐτὴν ἄδειαν ἕτερόν τι κομίζεσθαι...».

[4] Geschichte, 91 σημ. 234.

βαίνῃ τὰς 10 λίτρας, ἐκλαβὼν ὅτι τὸ «ἕως λιτρῶν ῑ» εἶναι ἀντικείμενον τοῦ «κομίζεσθαι», ἐνῷ ἐκ τῆς συνεχείας («εἰ δὲ καὶ ἐπάνω τῶν ῑ λιτρῶν εὐπορεῖ ὁ ἀνὴρ») φαίνεται, ὅτι τὸ «ἕως λιτρῶν ῑ» ἀποτελεῖ τμῆμα τῆς φράσεως «κατὰ τὴν εὐπορίαν τοῦ ἀνδρός». Ὡς δὲ νὰ μὴ ἔφθανεν ἡ ὑπὸ τοῦ Zachariae αὔξησις τοῦ εἰς τὴν ἄπορον καὶ ἄτεκνον χήραν παρεχομένου ἀνωτάτου ὁρίου ἀπὸ 2 $1/2$ λιτρῶν εἰς 10, ὁ Spulber[1] οὐ μόνον ὑποπίπτει εἰς τὴν αὐτὴν παρανόησιν, ἀλλὰ καὶ ἐπαυξάνει τὸ μερίδιόν της καὶ διὰ τοῦ κάσου ἐξ ἀπαιδίας, νομίζων, ἐσφαλμένως, ὅτι «ὑπὲρ ἐξ ἀπαιδίας κάσου» σημαίνει ἐπὶ πλέον τοῦ ἐξ ἀπαιδίας κάσου, ἐν ᾧ ἐν προκειμένῳ ἡ πρόθεσις ὑπέρ, συντασσομένη μετὰ γενικῆς, σημαίνει ἕνεκα, πρὸς χάριν[2]. Ὁ Spulber ἐπανερχόμενος[3] ἐπὶ τοῦ ζητήματος, ὑπεραμύνεται τῆς γνώμης του, ἐπιμένων, ὅτι τὸ «ὑπὲρ κάσου» σημαίνει «ἐπὶ πλέον», φέρων δὲ πρὸς τούτοις τὸ ἐπιχείρημα ὅτι περὶ τῆς περιπτώσεως τοῦ $1/4$ μόνον προέβλεψεν ἡ Ἐκλογὴ ἐν II. 4.

Πρὸς ἑρμηνείαν τῆς τελευταίας διατάξεως, ἐπιτραπήτω μοι σύντομος ἀνασκόπησις τοῦ θεσμοῦ τῶν κάσων. Ἐπὶ τῆς πρὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐποχῆς ἐκράτει ἡ συνήθεια, ὅπως ἐν τῷ προικῴῳ συμβολαίῳ ὁρίζωνται διάφορα lucra nuptialia ὑπὲρ τοῦ ἐπιζῶντος τῶν συζύγων, διὰ τὴν περίπτωσιν τῆς λύσεως τοῦ γάμου θανάτῳ ἑνὸς τούτων, δι᾽ ὧν συμφωνιῶν ἐκάμπτοντο αἱ αὐστηραὶ διατάξεις τοῦ νόμου. Ὅτι δὲ αἱ τοιαῦται συμφωνίαι ἦσαν συνήθεις, ἀποδεικνύεται ἐξ αὐτοῦ τούτου τοῦ θεσμοῦ τῆς προγαμιαίας δωρεᾶς, ὅστις ἄνευ ἰδιαιτέρων συμφωνιῶν περὶ τῆς τύχης αὐτοῦ μετὰ τὴν λύσιν τοῦ γάμου θὰ ἦτο ἀκατανόητος, ἀφ᾽ οὗ, κατὰ νόμον, πλὴν ἐλαχίστων περιπτώσεων, ἡ γυνή, ὑπὲρ ἧς ἐθεσπίσθη ἡ προγ. δωρεά, οὐδὲν ἀπολύτως ἐκ ταύτης ἐλάμβανε, τοῦ μὲν ἀνδρός, συνεστῶτος τοῦ γάμου, τῶν κληρονόμων δ᾽ αὐτοῦ μετὰ τὸν θάνατόν της, ὄντων κυρίων καὶ ἐπικαρπωτῶν τῆς προγαμιαίας δωρεᾶς. Ἐν τοῖς γαμικοῖς τούτοις συμφώνοις, ἅτινα οἱ βυζαντῖνοι ἀπεκάλεσαν ἐνωρὶς κάσους, δύο κυρίως περιπτώσεις προεβλέποντο: α′) γενικῶς ἡ περίπτωσις τοῦ θανάτου (ἀπὸ τελευτῆς κάσος) καὶ β′) ἡ εἰδικὴ περίπτωσις τῆς λύσεως τοῦ γάμου θανάτῳ ἑνὸς τῶν συζύγων, ἄνευ τέκνων (κάσος ἐξ ἀπαιδίας). Πρῶτον βῆμα πρὸς ἀναγνώρισιν τῶν γαμικῶν τούτων συμφωνιῶν ὑπὸ τῆς νομοθεσίας ἀπετέλεσαν αἱ διατάξεις ἐκεῖναι τοῦ Ἰουστινιανοῦ, δι᾽ ὧν δὲν καθιερώθη μὲν τὸ ὑποχρεωτικὸν τοῦ καθορισμοῦ τῶν ἀπὸ τελευτῆς καὶ ἐξ ἀπαιδίας κάσων, ἀλλ᾽ ἐθεσπίσθη, ὅτι, ὁσάκις συμφωνῶνται τοιοῦτοι, ὁ μὲν ἀπὸ τελευτῆς κάσος δέον νὰ ἐξισῶται πρὸς παιδὸς μοῖραν (Nov. 127. 3), ὁ δ᾽ ἐξ ἀπαιδίας κάσος δέον νὰ ὁρίζηται ὁ αὐτὸς δι᾽ ἀμφοτέρους τοὺς συζύγους (Nov. 97. 1). Ἡ Ἐκλογὴ προχωρεῖ ἔτι πλέον, νομοθετοῦσα τὴν συν-

[1] Ἔνθ᾽ ἀνωτ., σ. 19.

[2] Πρβλ. ecloga privata aucta II. 9: «ὀνόματι κάσου».

[3] Ἐν Byz. neugr. Jahrbücher, 9 (1931 - 2) 212, ἀπαντῶν εἰς κριτικήν μου, αὐτόθι 8 (1830 - 1) 192 ἑπ.

ήθειαν· δὲν ἀφίνει πλέον εἰς τὴν ἐλευθέραν βούλησιν τῶν συμβαλλομένων, ἐὰν θὰ προσθέσωσιν ἢ οὔ γαμικὰ κέρδη ἐν τῷ προικῴῳ συμβολαίῳ, ἀλλὰ τὸν μὲν κάσον ἀπὸ τελευτῆς ὁρίζει εἰς παιδὸς μοῖραν (II. 7), πλὴν τῆς περιπτώσεως δευτερογαμίας τοῦ ἐπιζῶντος, ὅτε ἀπόλλυται ὁ κάσος οὗτος[1], τὸν δὲ κάσον ἐξ ἀπαιδίας θεωρεῖ ὑποχρεωτικὸν ὡς συστατικὸν στοιχεῖον τοῦ ἐγγράφου γάμου[2], ὁρίζει δὲ τὴν ποσότητα τοῦ κάσου τούτου εἰς τὸ $^1/_4$ τοῦ ἀθροίσματος προικὸς καὶ προγαμιαίας δωρεᾶς (II. 3. 4). Κυρίως ἡ Ἐκλογὴ κάσον ἐξ ἀπαιδίας προβλέπει μόνον ὑπὲρ τῆς γυναικὸς (II. 3), ὁρίζει ὅμως, ὅτι καὶ ὁ ἀνήρ, ἐὰν προτελευτήσῃ ἡ γυνὴ ἄνευ τέκνων, κρατεῖ τὸ $^1/_4$ τῆς προικὸς καὶ τῆς προγ. δωρεᾶς «εἰς ἴδιον κέρδος»[3]. Ἑπομένως, ἀνεξαρτήτως τῆς λεκτικῆς διαφορᾶς, εἰς ταὐτὸ καταλήγομεν.

Ἐν περιπτώσει συνάψεως ἀγράφου γάμου, ὅτε δὲν ὑπῆρχε προίξ, ἦτο ἀνάγκη νὰ ὁρίσῃ ἡ Ἐκλογή, ἐὰν καὶ τί ἐλάμβανεν ἡ γυνή, ἀποβιοῦντος τοῦ ἀνδρός, ἄνευ τέκνων, μὴ προστατευομένων ὑπὸ τῆς διατάξεως II. 4. Ὁ κάσος τῆς ἀπαιδίας τῆς περιπτώσεως ταύτης διαφέρει τοῦ τοῦ ἐγγράφου γάμου (II. 4), πλὴν τοῦ τρόπου τοῦ ὑπολογισμοῦ[4], καὶ κατὰ τοῦτο: ὅτι ἐπὶ μὲν τοῦ ἐγγράφου γάμου ὁ ἐξ ἀπαιδίας κάσος ἀποτελεῖ νόμιμον μοῖραν τῆς γυναικός, ἐν ᾧ ὁ ἐξ ἀπαιδίας κάσος τοῦ ἀγράφου γάμου ἰσχύει μόνον ἐπὶ τῆς ἐξ ἀδιαθέτου διαδοχῆς· προφανῶς ὅμως τὸ κενὸν τοῦτο τῆς ἰσαυρικῆς νομοθεσίας πληροῦται διὰ τῶν περὶ νομίμου μοίρας τῆς ἀπόρου καὶ ἀπροίκου χήρας διατάξεων τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

Θ΄

Ἀνασκευάζομεν τὰς κάτωθι ἀνακριβείας, ὀφειλομένας μᾶλλον εἰς μὴ καταβολὴν τῆς προσηκούσης προσοχῆς, ἃς ἀπηντήσαμεν παρὰ διαφόροις συγγραφεῦσι, σχετικὰς δὲ πάντοτε πρὸς τὴν Ἐκλογήν:

1) Ἐκ τῆς διατάξεως V. 5 τῆς Ἐκλογῆς θὰ ἠδύνατό τις νὰ ὑποθέσῃ

---

[1] II. 5. 6. πρβλ. Κ. Πολυγένους, Περὶ προικός, 49. Ἀντιδοξεῖ ὁ Βορρές, Περὶ προγ. δωρεᾶς (Ἀθῆναι 1884) 52.

[2] II. 3. Περὶ τοῦ κάσου ἐξ ἀπαιδίας συνετάσσετο ἴδιον συμβόλαιον· πρβλ. Μομφερράτου, Περὶ προγ. δωρεᾶς, 69. Οὐκ ὀρθῶς ὁ Ρακτιβάν, (περὶ προικός, 341 ἐπ.), ἐκ τοῦ II. 4 τῆς Ἐκλογῆς συνάγει, ὅτι ὁ κάσος παρέχεται ἀδιακρίτως, εἴτε ἐνεγράφη εἴτε οὔ, διότι ῥητῶς ἐν II. 4 ἀναγράφεται «ἐπὶ πάσης τῆς ὡς εἴρηται ὁμολογηθείσης προικός». Συνεπῶς οὐδεμία χωρεῖ ἀμφιβολία περὶ τοῦ ὑποχρεωτικοῦ διὰ τὴν σύστασιν τοῦ ἐγγράφου γάμου τῆς συντάξεως τοῦ συμβολαίου περὶ τοῦ ὑπὲρ τῆς γυναικὸς κάσου ἐξ ἀπαιδίας.

[3] II. 4. Οὕτω καὶ ὁ Πολυγένης, Ἔνθ' ἀνωτ. 44 καὶ ὁ Βορρές, Ἔνθ' ἀνωτ. 46. Ἀντιθέτως ὁ Καλλιγᾶς (Οἰκογ. 147) καὶ ὁ Μομφερρᾶτος (Ἔνθ' ἀνωτ. 69 ἐπ.) φρονοῦσιν ὅτι ὁ ἐξ ἀπαιδίας κάσος ὑπάρχει μόνον ὑπὲρ τῆς γυναικός.

[4] Ἐν τῇ περιπτώσει II. 4 ὁ κάσος ἀνέρχεται εἰς τὸ $^1/_4$ τοῦ προικοϋποβόλου καὶ οὐχὶ εἰς τὸ $^1/_4$ τῆς ἀνδρικῆς περιουσίας.

ὅτι ἀναγκαῖοι κληρονόμοι ἐκ τῶν κατιόντων[1] εἰσὶ μόνον τὰ τέκνα· εἰς τὸ συμπέρασμα δὲ τοῦτο κατέληξε καὶ ὁ Zachariae[2]· ἐν τούτοις ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ πρὸς τὴν διάταξιν V. 7 σαφῶς συνάγεται, ὅτι καὶ οἱ ἔγγονοι εἰσὶν ἀναγκαῖοι κληρονόμοι. Σημειωτέον, ὅτι καὶ ἐπὶ τῆς ἐξ ἀδιαθέτου κληρονομίας εἰς τὴν α' τάξιν καλοῦνται τὰ τέκνα καὶ οἱ ἔγγονοι (VI. 1).

2) Ἡ ecl. privata aucta (VII. 2) καὶ ἡ ecl. ad. prochiron mutata (VIII. 7) περιέχουσι τὴν περίεργον, ἴσως νορμανδικῆς καταγωγῆς, διάταξιν[3], καθ' ἣν τὸ δικαίωμα τοῦ διαθέτειν περιορίζεται ποσοτικῶς εἰς τὸ ἥμισυ τῆς περιουσίας, ἐάν τις, μὴ ἔχων συγγενεῖς, καταλίπῃ τὴν περιουσίαν του εἰς ἐξωτικόν, τοῦ ἑτέρου ἡμίσεος περιερχομένου εἰς τὸ Δημόσιον. Ἐν προκειμένῳ ὁ Zachariae[4] παρενόησεν ἐλαφρῶς τὴν διάταξιν ταύτην, γράφων: «wer nicht Verwandten sondern Fremden...», ἐν ᾧ τὸ κείμενον τῆς ecl. priv. aucta (VII. 2) ἔχει: μὴ ὑπόντων αὐτῷ πρὸς διαδοχὴν συγγενῶν». Παρεμφερῶς καὶ ἡ ecl. ad proch. mutata.

3) Ὁ Κ. Ρακτιβὰν[5] διαβλέπει ἐν τῇ διατάξει II. 8 τῆς Ἐκλογῆς, ἔνθα ἐπὶ ἀγράφου γάμου (καὶ συνεπῶς ἀπροίκου γυναικὸς) ὑποχρεοῦται ὁ λύων ἀναιτίως τὸν γάμον ἀνὴρ εἰς καταβολὴν τοῦ $^1/_4$ τῆς περιουσίας του, χαρακτῆρα ποινῆς. Φρονῶ, ὅτι, ἀφ' οὗ οὐδ' ἐπὶ μοιχείας κἂν τῆς γυναικὸς ἀναγνωρίζει ἡ Ἐκλογὴ (XVII. 27) ἀπώλειαν τῆς προικὸς λόγῳ ποινῆς, πολλῷ ἧττον δέον νὰ δεχθῶμεν τοιοῦτον ποινικὸν χαρακτῆρα ἐν II. 8, τῆς καταβολῆς τοῦ $^1/_4$ τῆς περιουσίας τασσομένης προφανῶς πρὸς ἀνόρθωσιν τῆς ὑλικῆς ζημίας.

4) Ὁ Α. Μομφερρᾶτος[6] ἑρμηνεύει τὴν διάταξιν II. 7 τῆς Ἐκλογῆς καὶ δὴ τὴν ὑπαναχώρησιν τοῦ ἐπιζῶντος τῶν γονέων ἀπὸ τῶν τέκνων, ὡς σημαίνουσαν τὴν ἐπιλογὴν τοῦ μοναχικοῦ βίου· ἔχω ἀμφιβολίας τινὰς ὡς πρὸς τὴν ὀρθότητα τῆς ἑρμηνείας ταύτης[7], φρονῶν ὅτι ἡ ἔννοια τοῦ χωρίου τούτου εἶναι γενικωτέρα[8]. Ἐν πάσῃ περιπτώσει παρερμηνεύει τελείως ὁ Μομ-

---

[1] Οἱ δ' ἀνιόντες; Ἡ Ἐκλογὴ πραγματεύεται περὶ τῆς νομ. μοίρας τῶν γονέων οὐχὶ ἐν τῷ οἰκείῳ (V) τίτλῳ, ἀλλ' ἐν τῷ περὶ χρηματίων τῶν ὑπεξουσίων (XVI). Καὶ εὐλόγως διερωτᾶται ὁ Zachariae (Geschichte, 173), ἐὰν τοῦτο ὀφείλεται εἰς ἔλλειψιν τοῦ περισωθέντος κειμένου τῆς Ἐκλογῆς, ἢ μὴ ἔχῃ ἡ παράλειψις βαθύτερα αἴτια. Ὁ Κ. Τριανταφυλλόπουλος (ὁ Φαλκίδιος νόμος, Ἀθ. 1912, 32) ἐκ τῆς διατάξεως V. 7 συνάγει ἀδιστάκτως ὅτι εἰς τοὺς γονεῖς δὲν ἐχορηγήθη κατ' ἀρχὴν δικαίωμα νομίμου μοίρας, πλὴν τῶν γονέων ὑπεξουσίων (XVI. 4).

[2] Geschichte, 172.

[3] Zachariae, Geschichte, 149 σημ. 435.

[4] Ἔνθ' ἀνωτέρω.

[5] Περὶ προικός, 239.

[6] Κληρ. δίκαιον τῶν κληρικῶν καὶ μοναχῶν (Ἀθ. 1890) 110 ἐπ.

[7] Πρβλ. καὶ Ε. Νικολαΐδου, Περὶ τῆς μοναχικῆς ἀκτημοσύνης (Ἀθῆναι 1901) 70 σημ. 2.

[8] Πρβλ. Ecl. privata aucta II. 7.

φερρᾶτος[1] τὴν φράσιν τῆς Ἐκλογῆς (II 7): «...ἐπ᾽ ἀδείας ἔχειν τὸ τοιοῦτο πρόσωπον μετὰ τῶν ἰδίων πραγμάτων ἐγκράτησιν καὶ ἑνὸς παιδὸς μοῖραν λαμβάνειν αὐτόν», ἰσχυριζόμενος, ὅτι τὰ τέκνα παρακρατοῦσι τὴν περιουσίαν τοῦ ὑπαναχωροῦντος γονέως, πλὴν ἑνὸς παιδὸς μοῖραν, ἐν ᾧ προφανῶς ὁ ὑπαναχωρῶν γονεὺς παραλαμβάνει μεθ᾽ ἑαυτοῦ, πλὴν τῆς ἰδίας αὐτοῦ περιουσίας, καὶ παιδὸς μοῖραν ἐκ τῆς κληρονομίας τοῦ προαποβιώσαντος συζύγου.

5) Ὁ Ἰουστινιανὸς καθώρισε τὸ κατώτατον ὅριον ἡλικίας, καθ᾽ ἣν ἐπιτρέπεται ὁ γάμος, εἰς τὸ $14^{ον}$ ἔτος συμπεπληρωμένον διὰ τὰ ἄρρενα καὶ τὸ $12^{ον}$ ἔτος συμπεπληρωμένον διὰ τὰ θήλεα[2]. Ταὐτὰ ὅρια ἔθετο καὶ ἡ Ἐκλογὴ (II. 1), μετὰ μόνης τῆς λεκτικῆς διαφορᾶς, ὅτι, ἀντὶ νὰ ὁρίσῃ τὰ ἔτη 14 καὶ 12 συμπεπληρωμένα, ὥρισε τὸ ὅριον ἀπὸ τοῦ $15^{ου}$ καὶ $13^{ου}$ ἔτους, ὅπερ ταὐτό. Συνεπῶς ἐσφαλμένως ὁ Zischmann[3] φρονεῖ, ὅτι τὸ ὅριον τῆς πρὸς γάμον ἡλικίας ἐν τῇ Ἐκλογῇ εἶνε διάφορον τοῦ ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ὁρισθέντος.

ΔΗΜ. ΓΚΙΝΗΣ

[1] Αὐτόθι, 111.

[2] D. 23. 1. 9. C. 5. 60. 30.

[3] Τὸ δίκαιον τοῦ γάμου, 1, 370.

ΑΝΕΚΔΟΤΑ ΕΓΚΩΜΙΑ ΕΙΣ ΤΟΥΣ ΤΡΕΙΣ ΙΕΡΑΡΧΑΣ

Προτιθέμενος νὰ ἐκδώσω τύποις τὰ σῳζόμενα ἀνέκδοτα ἐγκώμια εἰς τοὺς τρεῖς Ἱεράρχας[1] συνήθροισα φωτογραφικὰ ἀποτυπώματα ἐκ τῶν κωδίκων, τῶν περιεχόντων αὐτά, καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τούτων ἡτοίμασα πρὸς ἔκδοσιν τὰ κείμενα αὐτῶν. Ἐκ τῶν ἡτοιμασμένων τούτων κειμένων ἐξέδωκα ἐν τῷ ἀναμνηστικῷ τόμῳ τοῦ «Ἐκκλησιαστικοῦ Φάρου» Ἀλεξανδρείας[2], ἕνεκα τῶν στενῶν ὁρίων αὐτοῦ, μόνον τὸ ἀνέκδοτον ἐγκώμιον εἰς τοὺς τρεῖς Ἱεράρχας τοῦ Ἰωάννου Εὐχαΐτων, τὸ φέρον ἐπιγραφὴν «τοῦ σοφωτάτου μητροπολίτου Εὐχαΐτων Ἰωάννου ἐγκώμιον εἰς τοὺς ἐν ἁγίοις πατέρας ἡμῶν, Βασίλειον τὸν μέγαν, Γρηγόριον τὸν Θεολόγον καὶ Ἰωάννην τὸν Χρυσόστομον», ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ κώδικος 262 τῆς Ἀμβροσιανῆς βιβλιοθήκης (φ. 340^{6} - 349^{6}) καὶ τοῦ 153 Ω τῆς ἐν Ἄθῳ μονῆς τῆς ἁγίας Λαύρας (φ. $275^{α}$ - $282^{α}$). Συνεχίζων δ᾽ ἐνταῦθα τὴν ἔκδοσιν τῶν ἀνεκδότων τούτων ἐγκωμίων εἰς τοὺς τρεῖς Ἱεράρχας, ἐκδίδω κατωτέρω τὸ τοῦ Ματθαίου Καμαριώτου[3], ἐπὶ τῇ βάσει τῶν κωδίκων Paris. 817 (φ. 134^{6} - $146^{α}$) καὶ 1214 (φ. $1^{α}$ - 11^{6}), ἐν τῷ πρώτῳ τῶν ὁποίων φέρει τὴν ἐπιγραφὴν «Τοῦ σοφωτάτου καὶ λογιωτάτου Ματθαίου τοῦ Καμαριώτου ἐγκώμιον εἰς τοὺς ἁγίους τρεῖς Ἱεράρχας, Βασίλειον τὸν μέγαν, Γρηγόριον τὸν Θεολόγον καὶ Ἰωάννην τὸν Χρυσόστομον», ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ «Ματθαίου τοῦ Καμαριώτου ἐγκώμιον εἰς τοὺς ἁγίους τρεῖς Ἱεράρχας, Βασίλειον τὸν μέγαν, Γρηγόριον τὸν Θεολόγον καὶ Ἰωάννην τὸν Χρυσόστομον».

[1] Ἐκτὸς τῶν ἐκδεδομένων ἐγκωμίων εἰς τοὺς τρεῖς Ἱεράρχας, τοῦ τοῦ πατριάρχου Φιλοθέου (παρὰ Migne, τόμ. 154 σ. 767 - 820) καὶ τοῦ τοῦ Ἰωάννου Εὐχαΐτων, τοῦ ἐκδοθέντος τὸ πρῶτον (1852) ὑπὸ τῶν μαθητῶν τῆς θεολογικῆς σχολῆς τῆς Χάλκης ἐπὶ τῇ βάσει δύο κωδίκων, ἑνὸς τῆς θεολογικῆς σχολῆς τῆς Χάλκης καὶ ἑτέρου τῆς ἐν Ἄθῳ μονῆς τοῦ Βατοπεδίου, καὶ τὸ δεύτερον (1882) ὑπὸ τοῦ Παύλου de Lagarde ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ κώδικος 676 τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Βατικανοῦ, εὕρηνται ἐν τοῖς κώδιξι καὶ τέσσαρα ἐγκώμια ἀνέκδοτα, ἤτοι 1) τοῦ Ἰωάννου Εὐχαΐτων, διάφορον τοῦ ἐκδεδομένου 2) τοῦ Νικολάου Καβάσιλα 3) τοῦ Ματθαίου Καμαριώτου καὶ 4) τοῦ Ἰωάννου Ψελλοῦ.

[2] Τόμ. 31 (1932) σ. 77 - 91.

[3] Περὶ τοῦ βίου καὶ τῶν ἔργων τοῦ Ματθαίου Καμαριώτου πρβλ. ἰδίᾳ Μ. Γεδεών, «Χρονικὰ τῆς πατριαρχικῆς ἀκαδημίας» (ἐν Ἐκκλ. Ἀληθ. ἔτ. Γ΄ (1882) τεῦχ. Ζ΄ σ. 106 ἑ), ἔνθα παρατίθεται καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

Ἐκ τοῦ περιεχομένου τοῦ ἐγκωμίου τούτου, ἰδίᾳ δὲ ἐκ τῶν ἐν τῷ ἐπιλόγῳ αὐτοῦ ἀναγραφομένων, γίνεται δῆλον ὅτι τοῦτο ἀπηγγέλθη ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὸ τοῦ Ματθαίου τοῦ Καμαριώτου κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν [1] καὶ δὴ 1) πρὸ τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων (1453), περὶ ἧς οὐδένα ποιεῖται λόγον, καὶ 2) μετὰ τὴν ψευδῆ ἐν Φλωρεντίᾳ ἕνωσιν (1439)· ἑπομένως μεταξὺ τοῦ 1439 καὶ 1453, ὁπότε ἀναμφισβητήτως ὁ Ματθαῖος Καμαριώτης διέμενεν ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ἀλλὰ καὶ ἀκριβέστερον ἔτι, ὡς νομίζω, δύναται νὰ προσδιορισθῇ ὁ χρόνος τῆς ἀπαγγελίας τοῦ ἐγκωμίου τούτου. Κατὰ τὰ λεγόμενα ἐν τῷ ἐπιλόγῳ ἡ ἐκκλησία ἐπιθυμεῖ τὴν εἰρήνην, ἧς ἀπὸ μακροῦ χρόνου ἔχει στερηθῇ [2]. Πρὸς τοῦτο πρέπει νὰ εὑρεθῶσιν ὡς διαλλακταὶ οὐχὶ οἱ τὰ τοῦ κόσμου τούτου φρονοῦντες καὶ ἐκ τοῦ κόσμου λαλοῦντες, οἵτινες μᾶλλον διασπῶσι καὶ διαιροῦσι τὴν ἐκκλησίαν, ἀλλ' οἱ τὰ τοῦ Θεοῦ [3]. Τὸ τοιοῦτον ὅμως εἶναι δυσχερέστατον κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐπληθύνθη ἡ ἀνομία καὶ ἐψύγη ἡ ἀγάπη ἐπὶ τοσοῦτον «ὡς μηδὲ εὑρεῖν εἶναι τὸν εἰρηνικῶς τὰ μέλη συνδεῖν μέλλοντα καὶ εἰς μίαν κεφαλὴν τὴν τῶν ἁπάντων συνάγειν Χριστοῦ». Διὰ τοῦτο ταῖς ἐντεύξεσι τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν πρέπει ἓν ἐκ τῶν δύο νὰ γίνῃ «ἢ τοῖς οὖσιν εἴη χρηστέον μεταβληθεῖσι πρὸς τὴν τῆς ἀληθείας ἐπίγνωσιν νῦν γοῦν, εἰ μὴ καὶ μήπω πρότερον, ἢ οἱ τοῦτο ποιεῖν μέλλοντες ἀντεισάγοιντο». Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καταφαίνεται ὅτι τὸ ἡμέτερον ἐγκώμιον ἐξεφωνήθη ἐπὶ τῆς αὐτοκρατορίας τοῦ Ἰωάννου Η΄ τοῦ Παλαιολόγου († 1448) πρὸ τῆς ἀναρρήσεως εἰς τὸν αὐτοκρατορικὸν θρόνον τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου (1449) καὶ ἐπὶ τῆς πατριαρχείας τοῦ Μητροφάνους (1440 - 1445) ἢ μᾶλλον τοῦ Γρηγορίου (1445 - 1450) πάντως πρὸ τῆς ἀναρρήσεως εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον τοῦ Ἀθανασίου (1450), ἑπομένως μεταξὺ τοῦ 1439 καὶ 1448.

Ἐκδίδων κατωτέρω τὸ ἐγκώμιον τοῦτο ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὑπ' ἀριθμὸν 817 καὶ 1214 χειρογράφων τῆς Παρισινῆς βιβλιοθήκης, παρατηρῶ ὅτι αἱ μεταξὺ αὐτῶν διαφοραὶ εἶναι ἐλάχισται, ἀνάξιαι λόγου.

[1] Ὡς γνωστὸν ἡ ἑορτὴ τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν καθιερώθη ἐν τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ κατὰ τὸ τέλος τοῦ ἑνδεκάτου αἰῶνος ἐπὶ Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ πρὸς κατάπαυσιν τῶν ἐρίδων μεταξὺ ἰδίᾳ τῶν λογίων τοῦ Βυζαντίου περὶ τοῦ τίς τῶν τριῶν ὑπερέχει τῶν δύο ἄλλων. Ἐκ τοῦ ἡμετέρου λόγου καταφαίνεται ὅτι ἡ ἑορτὴ τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν, ἡ καθιέρωσις τῆς ὁποίας ἐγένετο κατὰ τὸν ἡμέτερον συγγραφέα διὰ θείου φωτισμοῦ «μὴ ἀθεεὶ τοῦτο γενέσθαι μηδὲ ἀνθρωπίνης ἁπλῶς ἐπινοίας εὕρημα τὴν ἀρχὴν ὑπάρξαι τὸ διανόημα», ἔχει ἤδη πανταχοῦ διαδοθῆ καὶ ἐπικρατήσει «ἄλλως γὰρ μὴ ἂν εἰς πάντας διαδοθῆναι καὶ ἐπικρατῆσαι τὸ ἐνθύμημα».

[2] «Ἀλλὰ καὶ νῦν, ὡς καὶ πάλαι, τῆς ἐκκλησίας προέστητε πολεμουμένης κακῶς· εἰρήνην αὐτῇ βραβεύσατε, ἧς μακρὸν ἤδη χρόνον ἐρᾷ στερηθεῖσα».

[3] «Χρήσασθε διαλλακταῖς μὴ τοῖς τὰ κόσμου τοῦδε φρονοῦσι καὶ ἐκ τοῦ κόσμου λαλοῦσιν· οὗτοι γάρ εἰσιν οὐχ οἱ συνάπτειν εἰδότες, ἀλλ' οἱ διασπᾶν ἐκμαθόντες· ὁρᾶτε γὰρ ὡς μᾶλλον διαιροῦσι καὶ κατατέμνουσιν ἢ συνάπτουσί τε καὶ εἰς μίαν ἁρμονίαν συνάγουσιν».

Τοῦ σοφωτάτου καὶ λογιωτάτου Ματθαίου τοῦ Καμαριώτου ἐγκώμιον εἰς τοὺς ἁγίους τρεῖς Ἱεράρχας, Βασίλειον τὸν μέγαν, Γρηγόριον τὸν Θεολόγον καὶ Ἰωάννην τὸν Χρυσόστομον.

Εἴπερ ἄλλο τι τοῖς τοῦ λόγου θεραπευταῖς καὶ λόγος ἐγκωμίων προσήκων· ὧν γὰρ τῆς ὠφελείας αὐτοὶ προέστησαν, ὑπὸ τούτων εὔλογον τιμᾶσθαι καὶ τὴν γινομένην εὐλογίαν προσίεσθαι, οὐχ' ἵν' ἐντεῦθεν αὐτῶν αὐτοὶ λαμπρότεροι δειχθεῖεν ἢ γένοιντο. Οὐ γάρ, οὐχ οἷόν τε τοῦτο τῶν ἁπάντων οὐδένα νομίζειν κἂν εἰς ἓν συνελθόντας ἅπαντας ὑφ' ἓν συμβαίη τὴν εὐφημίαν συνεξυφήνασθαι· οἷς γὰρ ἐν οὐρανοῖς τὸ πολίτευμα τὴν γῆν ὑπεραναβᾶσι τί ἄν τις τῶν περὶ γῆν ἀναστρεφομένων καὶ γήϊνα φρονούντων εἰπὼν ἔτι τούτους λαμπροτέρους ἀποφήνειε καὶ ἐξεργάσαιτο. Ἀλλ' ἵνα οἷς τε λέγειν ἔξεστι περὶ αὐτῶν καὶ ὅσοις τῶν λεγομένων ἀκροᾶσθαι συμβαίνει βελτίους αὐτῶν γίνοιντο τοῖς λόγοις ὡς πρὸς παράδειγμα χειραγωγούμενοι τοὺς εὐφημουμένους, εἰωθὸς ὂν ὡς τὰ πολλὰ πρὸς μίμησιν ὑπὸ τῶν λόγων ἐρεθίζεσθαι τῶν καλῶν καὶ τοὺς λέγοντας, οἷς συμβέβηκε λέγειν, καὶ τοὺς ἀκροωμένους, ὁπόσοις ἄκουσμα χάριεν ἡ τῶν καλῶν εὐλογία. Οἷς γὰρ ἐνασμενίζουσιν εὖ ἔχουσι λόγοις, πρὸ τῶν λόγων δήπουθεν τὴν πρᾶξιν τιμῶσι καὶ τὸν ζῆλον ἐπαινοῦντες τῆς μιμήσεως οὐ πάνυ τοι λείπεσθαι βούλονται αἰσχυνόμενοι καλῶς ἐχόντων πραγμάτων λόγοις μὲν ἐπιχαίρειν, ἔργα δὲ παραβαίνειν καὶ τῇ μὲν ἔξω καταστάσει τὸ γῆθος ὑποσημαίνειν, αὐτοὶ δὲ πρὸς ἑαυτοὺς ἀσυμφώνως ἔχειν τὰ ἔνδον ἐθέλειν. Εἰ γοῦν τοῦθ' οὕτως ἔχειν εἰκὸς καὶ προσήκων ὁ τῆς εὐφημίας λόγος τοῖς τοῦ λόγου θεραπευταῖς οὐχ ὑπὲρ αὐτῶν, ἀλλ' ὧν χάριν καὶ λέγεται καὶ ἀκούεται, ἐμοὶ μὲν ἔργον ἂν εἴη τὸ πρὸς δύναμιν ἤδη λέγειν, ὑμῖν δὲ μετὰ σπουδῆς προσέχειν τοῖς λεγομένοις, οὐχ ὑπό τινος οἱ λόγοι σκοποῦντας, ἀλλ' ὑπέρ τινων λογιζομένους. Ἐμοί τε γὰρ οὕτως ἴσως ἵλεω ἂν γένοισθε, ὑμῖν τε προσήκοντα καὶ λισιτελῆ πράξαιτε καὶ τοῖς ἁγίοις χαριεῖσθε χάριν, αὖθις εἰς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀνακάμπτουσαν. Ὡς μὲν μὲν οὖν πολλῶν ἕνεκα προσήκων ὁ λόγος τοῖς τοῦ λόγου θεραπευταῖς διὰ τοσούτων ὑμῖν ὑπομεμνήσθω τανῦν. Τί γὰρ δεῖ μηκύνειν, οἷς ἀρκεῖ καὶ βραχεῖα μόνον ὑπόμνησις τὴν ὠφέλειαν ἀφ' ἑαυτῶν καὶ πρὸ ταύτης ὁρῶσι καὶ τοῖς ἄλλοις ἅπασιν ἑτοίμως ἔχουσι τὸ ἐπὶ σφίσι ταύτην προτείνειν. Ἴωμεν δὲ λοιπὸν ἐπὶ τὸν λόγον αὐτὸν αὐτοὺς ἀρωγοὺς ἐπικαλεσάμενοι τοὺς προκειμένους νῦν ἡμῖν εἰς λόγων ὑπόθεσιν. Τῆς γὰρ αὐτῶν ἄνευ ἐπικουρίας καὶ συμμαχίας οὐχ οἷοί τε πάντως ἂν εἴημεν τὸν ἆθλον διενεγκεῖν, κἂν εἰ κατ' αὐτοὺς ἐκείνους εἴχομεν τὰ εἰς λόγους, καὶ ἐν τρισὶ μὲν γλώτταις, τοσούτοις δὲ στόμασι συνέβαινεν ἡμῖν τὴν εὐφημίαν συνείρειν. Εἰ δ' οὕτως ἔχουσιν, οὐκ ἂν οἷόν τε ἦν καθ' ἑαυτούς πως δεξιῶς τὸν ἆθλον διενεγκεῖν, τίς ἂν εἴην ἐγὼ σήμερον μίαν ἐπιφερόμενος γλῶτταν καὶ ταύτην, ὡς ὁρᾶτε, φαύλως

οὕτως ἔχουσαν περὶ λόγους ἢ δῆλον τὸ μέλλον πάντως ἐκβήσεσθαι, κἂν αὐτὸς ἐγὼ σιωπῶ, τὸ μηδ᾽ ὃ παθεῖν εἰκός ἐστιν ἰσχύειν πως ἐξειπεῖν; Μόνως γὰρ ἂν ἦν ἡμῖν τὸ ἔργον ἀνύσιμον, εἰ αὐτοὶ παρόντες ἡμῖν ἔκ τινος ἀδήλως οἱ εὐφημούμενοι μηχανῆς τὴν σφῶν αὐτῶν εὐφημίαν συνεξεπόνουν. Ἀλλὰ δεῦτε μοι τὴν ἄνωθεν καὶ παρὰ τῶν ἁγίων ἐπευξάμενοι χάριν καὶ συμμαχίαν συνεξεργάσασθέ μοι τὸν λόγον, ὅσοις ὁ τῶν ἁγίων λόγος ὥσπερ τι πόμα σωτήριον ταῖς ψυχαῖς ἐγχυθεὶς ὡς ἀπὸ πηγῆς τινος ἀφθόνου καὶ διειδοῦς ἀρύεσθαι παρέχει τοῖς βουλομένοις χρῆσθαι τῷ νάματι.

Τριὰς ἡμῖν ἱεραρχῶν τὸ σήμερον εἰς εὐφημίαν προκείμενον καὶ λόγων ὑπόθεσιν. Τριάς, ἧς εὐαγγελικῶς εἰπεῖν οὐκ ἐξ αἱμάτων ἡ γέννησις οὐδὲ ἐκ θελήματος σαρκός, οὐδὲ ἐκ θελήματος ἀνδρός, ἀλλ᾽ ἐκ Θεοῦ, ὃν πατέρα σφίσιν ἐπικεκλήκασί τε καὶ ἐπεγράψαντο, ᾧπερ εἰσποιηθέντες πίστει καὶ χάριτι τῷ τὸν αὐτοῦ λόγον καὶ λαβεῖν ἐν ἑαυτοῖς καὶ τοῖς ἄλλοις ἅπασιν ἐνσπεῖραί τε καὶ διδάξαι τέκνα Θεοῦ γεγένηνται τῇ δοθείσῃ σφίσι τῆς υἱοθεσίας ἐξουσίᾳ πάνυ χρησάμενοι δεξιῶς. Τοῦτο Βασίλειος ὁ μέγας, ἡ τοῦ πιστοῦ λαοῦ βάσις ὡς ἀληθῶς, ἐφ᾽ ἧς ὁ βεβηκὼς οὐδέποτε σαλευθήσεται. Τοῦτο Γρηγόριος, ὁ γρήγορος καὶ ἔνθεος νοῦς, ᾧπερ ὁ προσέχων ὄντως ἐγρήγορε καὶ διὰ τοῦτο οὐ νυστάξει, οὐδὲ ὑπνώσει ὕπνον, τὸν τῆς σωτηρίας ἀπάγοντα. Τοῦτο Ἰωάννης, ὁ τὴν γλῶτταν χρυσοῦς, ἡ κατ᾽ ἀλήθειαν χάρις, ἧς οἱ ἀπολαύειν αἱρούμενοι χαρίεντες χρηματίζουσι τῷ Θεῷ καὶ χάριν πλουτοῦσιν, ἧς τῶν ἁπάντων οὐδὲν χαριέστερον ἢ τιμιώτερον. Τούτους ὑμνεῖν προϊστάμεθα σήμερον. Τούτοις ὁ ἡμέτερος οὑτοσὶ λόγος ἀναφέρει τὴν εὐφημίαν. Τούτων ἄγομεν μετ᾽ ἐγκωμίων τὴν μνήμην, οἷς ἡ εὐλογία παρὰ Κυρίου ὑπὲρ κεφαλῆς κατακέχυται. Οὗτοι τὴν κάτω καὶ χαμερπῆ καὶ σαρκικὴν παραιτησάμενοι γέννησιν καὶ τέκνα καλεῖσθαι πατέρων ἐπιγείων ἀπανηνάμενοι, ὅλοι δ᾽ ὅλως τῆς ἄνω γεγεννημένοι, καθ᾽ ἣν καὶ τέκνα Θεοῦ χρηματίζουσιν, ὡς ὁ τῆς βροντῆς υἱὸς ἐκήρυξε τῷ πνεύματι προλαβών. Καὶ διαφόρων μὲν ἐκπεφυκότες γονέων καὶ τόπων, ἐπειδή περ ἔδει λειτουργῆσαι τῇ φύσει καὶ τῷ θεσμῷ τῆς γεννήσεως, εἰς ἕνα δ᾽ ἀναφέρειν ἔχοντες, ὃν καὶ γνησίως τῇ τοῦ πατρὸς προσηγορίᾳ ἐπικεκλήκασι καὶ ἀδελφοὶ μὲν ἀλλήλοις οὕτως ὑπάρξαντες, καλεῖσθαι δὲ τοῦτο καθάπαξ ἀξιωθέντες καὶ παρὰ τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ τῷ τοῦ αὐτοῦ πατρὶ εἰσποιηθῆναι καὶ λοιπὸν καὶ υἱοὶ Θεοῦ γεγενῆσθαι καθ᾽ ὃ καὶ ὁ τοῦ Θεοῦ υἱὸς αὐτός, αὐτοὺς ἀδελφοὺς κατωνόμασεν, ἀδελφοί μου λέγων εἰσὶν οἱ ἀκούοντες καὶ φυλάττοντες τὸν τοῦ πατρός μου λόγον ἐν ἑαυτοῖς.

Οὗτοι τοίνυν τοῦτο γενόμενοι καὶ υἱοὶ Θεοῦ κληθέντες καὶ χρηματίσαντες οὐδὲ δουλεύειν ἐγκωμίων νόμῳ προσίενται. Οἷς γὰρ ἡ γέννησις ἄνωθεν, τί ἄν τις τὰ κάτω περιεργαζόμενος τούτους αὖθις ἐπιχειροίη καταβιβάζειν ἀφ᾽ ὕψους εἰς τὴν ταπείνωσιν. Καίτοι καὶ εἴτις κἀντεῦθεν αὐτοὺς ὑμνεῖν προῃρεῖτο, θᾶττον ἂν αὐτῷ ἐπιλείποι τὸ λέγειν ὅλως ἢ ἔχειν ὅ,τι περ ὑπὲρ αὐτῶν λέγοι, εἰ μὴ τρόπον ἕτερον ἐνταῦθα τὰ τῆς ἀπορίας συμβαίη τῷ ἀδυνάτως

ἔχειν ἐφαμίλλους τοῖς πράγμασιν ἀποδιδόναι τοὺς λόγους. Ἡττᾶται γὰρ κἀνταῦθα λόγος ἅπας αὐτοῖς προσφερόμενος καὶ πολλοὶ πολλοὺς ὑπὲρ ἑκάστου καὶ πάνυ δεξιῶς ἔχοντας καταβέβληνται, ἐφικνεῖται δ᾽ ὅμως τῆς ἀξίας οὐδείς. Τούτους εἰ καθ᾽ ἕνα νῦν ἀπολαβὼν ἐπαινοίης, ὥσπερ δὴ νόμος ἐγκωμίων, οὐ καταδέξονται, οὐ μόνον ὅτι τοῦτο προλαβὸν γεγένηται σφίσι καὶ καιρὸς ἑκάστῳ τῶν ἐπαίνων καὶ τῆς εὐφημίας ἀφώρισται ἴδιος, ἀλλ᾽ ὅτι καὶ διιστᾶν συμβαίνει τὰ τῆς συγγενείας αὐτοῖς μὴ πεφυκότα διίστασθαι καθ᾽ αὐτά. Οὐ γάρ ἐστιν ὑπεροχὴ καὶ ὕφεσις παρ᾽ αὐτοῖς, οὐ τὸ πλέον καὶ ἔλαττον καὶ μεῖζον καὶ μεῖον, ἀλλ᾽ ἕκαστος ἑκάστῳ ἴσος καὶ πάντες ἀλλήλοις καὶ ἑαυτοῖς, εἰ μὴ τοῦτο φαίη τις πλεονεκτεῖν ἕκαστον τῶν λοιπῶν τὸ πλέον ἐμφιλοτιμεῖσθαι ταῖς πνευματικαῖς ἀναβάσεσιν ἐπεκτείνεσθαι καὶ πάντας πρὸς τὸν ὅμοιον αὐτοῖς ζῆλον τῶν καλῶν παραθήγειν. Ἀλλὰ κἂν τούτῳ τὸ ἴσον συνάγεται ὡς μηδαμοῦ προσήκειν αὐτοῖς τὸ μεῖζον ἢ ἔλαττον καὶ τὴν ὑπεροχήν τε καὶ ὕφεσιν ἢ ὅ,τι τις ἄλλο τῶν ἁπάντων ἐθέλοι κατονομάζειν. Μαρτυρεῖ μοι τῷ λόγῳ καὶ ὁ λόγος αὐτῶν· οὐ γὰρ ἂν ἂν ἀνὰ χεῖρας ἑκάστοτε φέροις τὴν βίβλον, τούτῳ πάντως τὸ μεῖζον δίδως, ὡς τὸν ἕνα τοῖν δυοῖν ὑπερτιθέναι, εἶτ᾽ αὖθις τοῖν δυοῖν τὸν ἕτερον καὶ τὸν λοιπὸν τῶν λοιπῶν καὶ τοῦθ᾽ οὕτως ἀεὶ καὶ ἄλλως οὐδέποτε. Οὕτως εἰσὶ παραπλήσιοι καὶ ἴσοι πάντες ἀλλήλοις καὶ ἑαυτοῖς, ὡς μηδὲ τὰ τῶν ἐπαίνων ἀπονέμεσθαι μεμερισμένως σφίσιν ἀνέχεσθαι. Τοιγάρτοι καὶ λίαν ἐπαινῶ καὶ ὑπερασπίζομαι τὸν πρώτως ἐπὶ νοῦν βαλλόμενον εἰς ἓν συναγαγεῖν τὴν μνήμην τῶν καθάπαξ ἓν πεφυκότων καὶ μίαν ἀποδοῦναι καὶ συγκροτῆσαι πανηγύρεως ἑορτήν, ἵν᾽ ὑφ᾽ ἓν ὑμνεῖν εἴη τοὺς ἓν γεγενημένους τῷ πνεύματι καὶ πείθομαι μὴ ἀθεεὶ τοῦτο γενέσθαι μηδ᾽ ἀνθρωπίνης ἁπλῶς ἐπινοίας εὕρημα τὴν ἀρχὴν ὑπάρξαι τὸ διανόημα, ἀλλ᾽ ᾧπερ εἰσεποιήθησαν, τοῦτον ἐπὶ νοῦν ἀνθρώπινον τοῦτο βαλεῖν, ὃς εἶχεν εὖ λελειτουργηκέναι τῷ ἐπιτάγματι. Ἄλλως γὰρ μὴ ἂν εἰς πάντας διαδοθῆναι καὶ κρατῆσαι τὸ ἐνθύμημα. Ἐχρῆν γὰρ καὶ μίαν καὶ κοινὴν συγκεκροτεῖσθαι πανήγυριν, οἷς κοινὴ μὲν ἡ τῶν περιγείων ἐπίσης ὑπεροψία, κοινὸν δὲ τῆς ἐργασίας τὸ τάλαντον, κοινὴ δὲ τῶν προσεχόντων αὐτοῖς ἡ ὠφέλεια, κοινὸν δὲ καὶ τὸ τῆς υἱοθεσίας καὶ ἀναγεννήσεως χάρισμα, ἵνα καὶ κοινὴν περὶ αὐτῶν καὶ μίαν ἔχωμεν ἄνθρωποι δόξαν, ὅπερ ἴσως ἐπ᾽ ἔλαττον ἂν ἦν, εἴ γε μὴ τοιοῦτό τι ἐπενενόητο τὴν ἀρχήν. Καὶ τοίνυν ἡ μὲν γέννησις αὐτοῖς· δεῖ γὰρ αὖθις ἐπανελθεῖν, ὅθεν ὁ λόγος ὑποσημαίνει, πρὸ δὲ τοῦ λόγου μᾶλλον ὁ εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης ὅσοι λέγων ἔλαβον αὐτόν, ἔδωκεν αὐτοῖς ἐξουσίαν τέκνα Θεοῦ γενέσθαι τοῖς πιστεύουσιν εἰς αὐτόν, τῇ δὲ γεννήσει καὶ ἡ πολιτεία πάντως ἀνάλογος καὶ τὸ ἐνδιαίτημα τῇ πολιτείᾳ προσῆκον. Ὁ γὰρ οὐρανὸς αὐτοῖς πολίτευμά τε καὶ ἐνδιαίτημα, οὗ τῇ ψυχῇ βαίνοντες τὰ τοῦ Θεοῦ φρονοῦντες ἦσαν, οὗ λέγεται θρόνος ὁ οὐρανός, ὅντινα δὴ τὸν θρόνον τοῦτον ὑποληπτέον. Οἶμαι δὲ τὸ τῇ ἀγγελικῇ καθαρότητι καὶ τῇ κατ᾽ ἀνθρώπους ἐξ ἀρετῆς αἰνίττεσθαι χαίρειν τε καὶ ἐπαναπαύε-

σθαι τὸν Θεόν, καθὸ καὶ ἡ γῆ τῶν αὐτοῦ ποδῶν ὑποπόδιον εἴρηται, πρὸς τούτοις ἔτι καὶ τὴν συνεκτικὴν αὐτοῦ τῶν πάντων δύναμιν ὑποδεικνύντος τοῦ λόγου· τῷ γὰρ τοῦ θρόνου τε καὶ τοῦ ὑποποδίου ὀνόματι βάσις τις ὑποσημαίνεται καὶ ἑδραίωσις, τὴν δὲ συνοχὴν ἡ βάσις παραδηλοῖ. Ἐν οὐρανοῖς τοίνυν τοῖς ἁγίοις τὸ ἐνδιαίτημα ἔτι τὴν γῆν περιπολοῦσι τῷ σώματι, ὡσὰν μηδὲ κατὰ τοῦτο λίαν ἀπάδοιεν, ᾧπερ υἱοθετήθησαν τὴν ἀρχήν. Ὡς γὰρ ἐκείνῳ θρόνος μὲν ὁ οὐρανός, ἡ δὲ γῆ ὑποπόδιον, οὕτως σφίσιν ἡ γῆ μὲν ἀπενεμήθη τῷ σώματι, τῇ δὲ ψυχῇ βαίνειν ἐξῆν ἐν οὐρανοῖς, οὗ πολιτευόμενοι ταῖς θείαις ἐνηγάλλοντο θεωρίαις καὶ τρυφὴν ἐτρύφων, τὴν μόνην ἀληθῶς ἀγήρω καὶ μαραινομένην οὐδέποτε. Δυοῖν γὰρ τοῦ τῶν ἀνθρώπων βίου τελειουμένου, πράξει τε καὶ θεωρίᾳ, ὧν αὖθις ὡς εἰς τέλος ἡ πρᾶξις ἀποβλέπει τὴν θεωρίαν, δυσὶ τούτοις καὶ σφεῖς τὸν βίον σφῶν αὐτῶν συνεκρότουν. Καὶ τῇ μὲν πράξει τὸ σῶμα καθαίροντες εὐπετῶς αὐτῷ χρῆσθαι τὴν ψυχὴν παρεσκεύαζον, τῇ θεωρίᾳ δὲ τῇ ἀληθείᾳ τὴν ψυχὴν προσβιβάζοντες ἡνίοχον ἐδίδουν ταύτην τῷ σώματι, ὃς ὡς ἐφικτὸν ἀνθρώπῳ συμμετεωρίζειν εἶχεν αὐτὸ πρὸς τὰ ὑπερκόσμια, μᾶλλον δὲ δι᾽ ἀμφοῖν, πράξεώς τε καὶ θεωρίας, ἄμφω ψυχήν τε καὶ σῶμα τοῦ ὑπερουρανίου χώρου παρασκευάζοντες ἄξια καὶ πτεροῖς ὥς τισι χρώμενοι ταῖς κατὰ ἀρετὴν προκοπαῖς τε καὶ ἀναβάσεσιν ἢ ὥς τι κολποῦντες ἱστίον εὐφόρῳ πνεύματι τῷ τῆς ψυχικῆς καθαρότητος, διηνήχοντο μὲν ὑπὲρ τὸν αἰθέρα, διέπλεον δὲ τῶν ὑπερουρανίων τὸ κῦτος ἁψίδων, αὐτοῖς δὲ τοῖς κατ᾽ οὐρανὸν ἐτύγχανον ἐνδιαιτώμενοί τε καὶ ἐνηδόμενοι θαύμασι καὶ ὅλως ὅλοι μετέωροι γινόμενοι ταπεινὸν οὐδὲν ἐφρόνουν οὐδὲ γηΐνοις οὐδόλως ἐοικότες ἦσαν χρώμενοι σώμασιν, εἰ καὶ ἄλλως ἑαυτοὺς περίψημά τε καὶ ἔκτρωμα, τὸ τοῦ ἀποστόλου, καὶ ὅ τι τούτων ἔχοι τις ἂν ἐννοῆσαι ἢ εἰπεῖν εὐτελέστερον ἐνόμιζόν τε καὶ κατωνόμαζον, ἐκείνως μὲν ἐπεκτεινόμενοι τῷ τῆς ψυχικῆς ἀναβάσεως πλάτει, οὕτω δὲ τὸν τύφον ἀποδιοπομπούμενοι καὶ τὸ ψυχικὸν συστέλλοντες φρόνημα μὴ λαθόν που παρενεχθὲν τῷ πνεύματι τῆς οἰήσεως ἀφ᾽ ὕψους τοῦ τῆς ἀρετῆς εἴς τινα περικρουσθῇ τῆς ἀπωλείας σπιλάδα καὶ περιρρήξῃ τὸ σκάφος εὐπλοοῦν καὶ τὸν ἐμφερόμενον πολύτιμον μαργαρίτην τῷ βυθῷ παραπέμψῃ, ὅπερ ἐν εὐαγγελίοις παθεῖν λέγεται Φαρισαῖος ἑνὶ τῷ τῆς ὑπερηφανείας ῥήματι σύμπαν ἄρδην τὸ σκάφος περιτρέψας τῆς ἀρετῆς καὶ τὸν πολὺν ἐκεῖνον πλοῦτον ὑφ᾽ ἓν τῷ βάθει τῆς κακίας ὑποβρύχιον παραδούς. Μὴ οὖν τι τοιοῦτον δεδιότες καὶ ἐπὶ σφῶν αὐτῶν συμβὰν λάθῃ, καίτοι τὸν οὐράνιον ἐκεῖνον ἐμβατεύοντες χῶρον, οὐδέσιν ἄλλοις ταπεινοτέροις εἶναι δοκεῖν κατελίμπανον ἐφοδίῳ καὶ τούτῳ πρὸς τὴν ψυχικὴν ἐν οὐρανοῖς ἀνάβασιν χρώμενοι, ἐπειδήπερ οὐδὲν οὕτως ὡς τὸ ταπεινά τινα περὶ αὐτοῦ φρονεῖν πέφυκε μετεωρίζειν πρὸς πολιτείαν τὴν ὑπερουράνιόν τε καὶ ἔνθεον. Ὡς γὰρ τὸ τοῦ ἐναντίου βρῖθος τὸν χρώμενον καταβιβάζει πρὸς ἐσχάτην ταπείνωσιν, ὡς μολυβδὶς ὑπὸ βυθὸν τὸ δίκτυον βρύχιον, κἂν πᾶσαν ἄλλην ἀρετὴν ἐν ἑαυτῷ

περιφέρῃ φιλονεικοῦσαν κουφίζειν καὶ μετεωρότερον τίθεσθαι, οὕτως ἡ ταπείνωσις ἐπαίρειν οἶδε πρὸς ὕψος καὶ τὸ ὑπερουράνιον, κἂν ἄλλως πένης ᾖ τις κατὰ τὸν τελώνην ἐκεῖνον, λέγει δ᾽ ὅμως κατ᾽ ἐκεῖνον μετὰ τοῦ μηδὲ τὸ ὄμμα πρὸς τὸν οὐρανὸν αἴρειν ἐθέλειν, ὁ Θεὸς ἱλάσθητί μοι τῷ· ἁμαρτωλῷ. Εἶ δὲ τὸν ἔχοντα πρὸς οὐρανὸν αὐτὸν ἡ ταπείνωσις αἴρουσα τίθησι, κἂν τύχῃ τις πενέστατος ὢν τὴν ψυχικὴν βελτίωσίν τε καὶ καθαρότητα, τί χρὴ περὶ τῶν πάσῃ κεχρημένων ἀρετῇ φαντάζεσθαι, ἢ δῆλον ὡς αὐτῷ Θεῷ φέρουσα παριστᾷ, δι᾽ ὃν ὑψηλοὶ τυγχάνοντες ἄλλως ταπεινὰ φρονεῖν ὅμως εἵλοντο τὴν αὐτοῦ πτωχείαν μιμούμενοι. Τοιαύτη μὲν ἡ γέννησις τοῖς ἁγίοις καὶ τοιοῦτον τὸ ἐνδιαίτημα θέσει θεοῖς τῇ χάριτι χρηματίσασι καὶ Θεοῦ υἱέσιν εἶναι τε καὶ καλεῖσθαι κριθεῖσιν ἀξίοις τῷ τῇ ἐξουσίᾳ τῆς υἱοθεσίας πάνυ χρήσασθαι δεξιῶς καὶ ὡς οὐδ᾽ ἂν ἐνεῖναι βέλτιον διανοηθῆναι.

Τροφὴ δ᾽ αὐτοῖς ἴδωμεν εἰ τῇ γεννήσει κατάλληλος· χρῆναι γὰρ οἶμαι συμφωνεῖν ἀλλήλοις γέννησιν καὶ τροφὴν καὶ συγγενῆ ταυτὶ τυγχάνειν ἀλλήλοις καὶ τοῦτό γε ὂν πάντως τὸ τρέφεσθαι τὸ τὴν γέννησιν συντηρεῖν καὶ μὴ ἐᾶν διαφθαρῆναι τὸ ἐφ᾽ ἑαυτῷ τὸ καθάπαξ γενόμενον. Μὴ συγγενοῦς δὲ τῷ γενομένῳ παρασχεθείσης τροφῆς οὐ μόνον οὐκ ἔσται τὸ τὰ τῆς τροφῆς μὴ ἐνεργηθῆναι, ἀλλὰ καὶ προσδιαφθαρήσεται τὸ παρὰ φύσιν ταύτῃ γε κεχρημένον. Οὐ γὰρ ὑοσκυάμῳ γε τὸν ἄνθρωπον θρέψεις, οὐδὲ κώνειον ἐγχειριεῖς πρὸς πόσιν αὐτῷ, οὐ γὰρ δὴ συντηρήσεις γε τούτοις, ἀλλ᾽ ἀνελεῖς πάντας, ᾧ τὴν τράπεζαν παραθήσεις ἐκ τῶν τοιούτων· τίς οὖν ἂν εἴη τροφὴ τοῖς ἁγίοις κατάλληλος ἄνωθεν γεννηθεῖσι καὶ πατέρα καταξιωθεῖσιν ἐπικαλεῖσθαι γνησίως, ὃν ὑπὸ τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ καλεῖν ἐπετράπησαν, οὐκ ἐπαισχυνομένου καλεῖν αὐτοὺς ἀδελφοὺς τῷ τε τῷ αὐτοῦ φύσει πατρὶ εἰσποιηθῆναι, πίστει τε καὶ τῇ αὐτοῦ τοῦ λόγου παραδοχῇ καὶ τῷ τὸν ἁγιάζοντά τε καὶ αὐτοὺς τοὺς ἁγιαζομένους κατὰ τὸν ἀπόστολον ἐξ ἑνὸς εἶναι. Τίς οὖν ἡ νῦν ἡμῖν σκοπουμένη τοῖς ἁγίοις τροφή; Μήποτε οἷα γένοιτο ἂν ἁρμοδία περὶ γῆν ἔτι στρεφομένοις καὶ γήϊνα φρονοῦσιν, ὑψηλὸν δ᾽ οὐδὲν οὐδέπω σκοπουμένοις τε καὶ διανοουμένοις, μὴ ὅτι γε δὴ καὶ ποιοῦσιν; Ἀλλ᾽ ἐκ γῆς αὕτη τυγχάνουσα εἰκότως καὶ γηΐνοις ἐνδίδοται καὶ γῇ παραδίδωσιν αὖθις ὅσοις ταύτῃ μόνῃ τρέφεσθαι πρόθεσις, οἷς δὲ συμβέβηκεν ὑπεραναβᾶσι τὴν γῆν αὐτοῖς τοῖς κατ᾽ οὐρανὸν ἐνδιαιτᾶσθαι σκηνώμασι, πῶς δοτέον ἔτι τούτοις τοῖς αὐτοῖς τρέφεσθαι, οἷς οἱ περὶ γῆν τε καὶ ταπεινοί· οἱ γὰρ ἐκ γῆς ἔτι τρεφόμενοι γηΐνοις ἐναριθμοῖντ᾽ ἂν καὶ οὐκ ἐπαληθεύσει σφίσι τὰ τῆς ἄνω γεννήσεως καὶ γεννηθεῖσιν ἄνωθεν ἐκ τοῦ αὐτοῦ γένους. Ἐπιζητητέον καὶ τὴν τροφήν, εἴ γε μέλλει κατάλληλος εἶναι καὶ τῷ ὄντι περιούσιος ἄρτος, ὃν καὶ παρὰ τοῦ ἐν οὐρανοῖς πατρὸς ἐπιζητεῖν ἐπιτέτραπται καθ᾽ ἑκάστην. Τίς οὖν οὗτος ὁ ἄρτος ἢ δῆλον ὡς ὁ τοῦ Θεοῦ υἱός, ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς· ἐγὼ γάρ φησίν, εἰμὶ ὁ ἄρτος ὁ ζῶν, ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς. Τούτῳ παρὰ τοῦ πατρὸς οὐρανόθεν καταβάντι καὶ τῷ κόσμῳ δοθέντι τραφέντες, ὕδατί τε

ποτισθέντες ἀλλομένῳ εἰς ζωὴν αἰώνιον, οὗπερ ὁ πιὼν οὐ διψήσει εἰς τὸν αἰῶνα, οὐδ᾽ ὁ τὸν ἄρτον φαγὼν οὐκέτι πεινήσει λοιπόν. Ταύτῃ τοίνυν τῇ οὐρανίῳ τραφέντες τροφῇ αἰώνια ζῶσι τῷ αἰωνίῳ συνδιαιωνίζοντες βασιλεῖ· ὡς γὰρ τὸν φθαρτῆς μετειληφότα τροφῆς καὶ μὴ διαμενούσης, φθαρτῆς οὐσίας τυγχάνοντα, μὴ ἐσαεὶ διαμένειν οἷόν τε, κἂν ἐπὶ μήκιστον αὐτῷ τὰ τῆς ζωῆς μέτρα παραταθείη, ἀλλ᾽ ἀνάγκη λελειτουργηκότα τῷ τῆς φύσεως νόμῳ ἀπὸ γεννήσεως μεταπεσεῖν εἰς φθορὰν λεληθότως πως καὶ κατὰ μικρὸν φθίνοντα, οὕτω τὸν διαιωνίῳ καὶ διαμενούσῃ καὶ ἀϊδίῳ τροφῇ κεχρημένον καθάπαξ ἀμήχανον μὴ διαιωνίζειν τε καὶ ἐσαεὶ διαμένειν καὶ μετέχειν ἀϊδιότητος. Οἰκεῖον μὲν γὰρ τοῖς μὲν φθαρτῆς μετειληφόσι τροφῆς πάντως τὸ φθίνειν, τοῖς δ᾽ ἀφθάρτου τε καὶ ἀθανάτου καὶ ἀεὶ διαμενούσης, τούτοις διαιωνίως ζῆν ἐν ἀϊδίῳ διαμένοντας ἀφθαρσίᾳ, καὶ οὐχ οἷόν τε τῷ ζῶντι τραφέντας ἄρτῳ καὶ τῷ ἀλλομένῳ ποτισθέντας ὕδατι, ὅθεν οὐκ ἔστιν εἰς τὸν αἰῶνα πεινῆσαί τε καὶ διψῆσαι, θάνατον ἐπισπάσασθαι καθάπαξ δικαιωθέντας τε καὶ ἀθανατισθέντας, καθ᾽ ὃ καὶ εἴρηται τὸ τοὺς δικαίους εἰς τὸν αἰῶνα ζῆν, ἐν Κυρίῳ τε τὸν μισθὸν ἔχειν καὶ τὴν φροντίδα παρὰ τῷ ὑψίστῳ λήψεσθαί τε διὰ τοῦτο τὸ βασίλειον τῆς εὐπρεπείας καὶ τὸ διάδημα τοῦ κάλλους ἐκ χειρὸς Κυρίου. Ὁ γὰρ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβὰς διὰ τοῦτο δήπουθεν κατελήλυθεν, ἵνα αὖθις ἀναβὰς ἑλκύσῃ πρὸς ἑαυτὸν τοὺς πεπιστευκότας αὐτῷ καὶ τῷ πνεύματι καταλλάξῃ τοὺς ἐπταικότας καὶ υἱοὺς ἀντὶ φυγάδων ἐργάσηται.

Ἡ τοίνυν ἱερὰ τριὰς τῶν ἱερῶν τῆς μακαρίας καὶ ὑπερουσίου Τριάδος ἱεραρχῶν τῇ οὐρανόθεν καταβάσῃ τεθραμμένη τροφῇ, ταύτῃ τε δικαιωθεῖσα πρός τε τὸν οὐρανὸν ἀνελκυσθεῖσα καὶ τῷ τῆς υἱοθεσίας ἀξιώματι τιμηθεῖσα ζῇ μὲν εἰς τὸν αἰῶνα καὶ ἐν Κυρίῳ τὸν μισθὸν ἔχει καὶ τὴν φροντίδα παρὰ τῷ ὑψίστῳ, εἴληφε δὲ τὸ βασίλειον τῆς εὐπρεπείας καὶ τὸ διάδημα τοῦ κάλλους ἐκ χειρὸς Κυρίου, αὐτῷ συμβασιλεύουσα εἰς τὸν αἰῶνα. Ἐτράφησαν μὲν οὖν, ὡς εἴρηται, τῷ ὑπερουρανίῳ ἄρτῳ καὶ ὕδατι καὶ σφίσιν ἡ οὐσία πρὸς τὴν τῆς τροφῆς μεταπεποίηται φύσιν ἀνθρώποις οὐρανίοις καὶ θέσει θεοῖς χρηματίσασιν, ὅπερ ὁ θρέψας κατὰ φύσιν, τοῦτο κατὰ μέθεξιν γενομένοις, ὃ καὶ παράδοξον τὸ τρεφόμενον τὴν φύσιν τῆς τροφῆς ὑπελθεῖν τε καὶ πρὸς ταύτην μεταβαλεῖν. Τοὐναντίον γὰρ ὁρῶμεν γινόμενον ἐπὶ πάντων τῶν ἐν γενέσει τε καὶ φθορᾷ τὴν τῆς τροφῆς φύσιν εἰς τὴν τοῦ τρεφομένου μεθισταμένην καὶ ὅπερ τὸ τρεφόμενον, τοῦτο καὶ αὐτὴν γινομένην, ἀλλ᾽ οὐχ ὅπερ τὸ τρέφον καὶ τὸ τρεφόμενον, ἥτις δὴ φύσις τῆς ὑφ᾽ ἡμῶν θεωρουμένης τροφῆς· πρὸς ἑαυτὴν γὰρ μεταβάλλει τὸ ταύτης μετειληφός, οὐ πάσχουσά τι παρὰ τοῦ μετασχόντος αὐτῆς, ἀφθαρτίζουσα δὲ κἀκεῖνο καὶ ὅπερ αὐτῇ κατὰ φύσιν, τοῦτο ἐκεῖνο κατὰ μέθεξιν ἀπεργαζομένη. Ἐτράφησαν μὲν οὖν, ὡς εἴρηται, καὶ τὴν ἀνθρωπίνην ὑπεραναβεβήκασι φύσιν. Κατανοοῦσι δὲ λοιπόν, οὐράνιοι γεγενημένοι, τὰ ἐκεῖ μυστήρια καὶ τί μὲν οἰκονομία, τί δὲ θεολογία διδάσκονται καὶ πῶς μὲν ἔχει πρὸς ἑαυτήν τε καὶ τὰ ἔνδον αὐτῆς ἡ Τριάς, πῶς δὲ πρὸς

τὰ ἔξω τε καὶ τὰ ὑπ᾽ αὐτὴν καὶ τί μὲν ἰσότης τε καὶ ταυτότης ἐν αὐτῇ, τί δὲ ἑτερότης καὶ τίνα μὲν ἰσότητα παραδεκτέον καὶ ἑτερότητα, τίνα δ᾽ ἀπορριπτέον, ὡς ἐπισφαλῆ καὶ εἰς κρημνὸν ἀπωλείας κατάγουσαν. Πρὸς δὲ τούτοις ἔτι τί μὲν οἰκονομία μυοῦνται καὶ ἐνανθρώπησις, τίς δὲ τῆς οἰκονομίας σκοπὸς καὶ πῶς ὁ ἐνανθρωπήσας, ὅπερ ἦν θεὸς μείνας, ὃ οὐκ ἦν προσελάβετο γενόμενος ἄνθρωπος, τοῦτό τε κἀκεῖνο τελείως ὑπάρξας μετὰ τοῦ τετηρηκέναι τὰ ἑκατέρας ἀσυγχύτως ἰδιώματα φύσεως, τί τε κατώρθωσεν ἐνανθρωπήσας καὶ ὡς τὴν τῆς θεώσεως ἀποπεσοῦσαν φύσιν αὖθις ἀπεθέωσε καὶ εἰς οὐρανοὺς ἀναβιβάσας τῷ πατρὶ συνεκάθισε, τοῦ τυραννοῦντος τῶν χειρῶν ἀφαρπάσας αὐτήν. Ταῦτά τε τοίνυν ἐκεῖθεν καὶ παραπλήσια τούτοις μυοῦνται καὶ μυοῦσι πάντας τὰ εἰ μὴ διὰ τούτους, ἵν᾽ εἴπω τι καὶ τολμηρότερον, σχεδὸν ἄν, εἰ καὶ μὴ πᾶσι, τοῖς γέ τοι πλείστοις ἀγνοηθέντα, καὶ βοηθοῦσι τῇ φύσει βοηθήματα σφόδρα κατὰ σκοπὸν τῷ πράγματι τῆς οἰκονομίας, οὗπερ εἰ μὴ ἐτετυχήκει, δότε μοι τολμηρῶς εἰπεῖν, ῥιψοκίνδυνος γάρ τις, ὡς ὁρᾶτε, νῦν ἐγὼ τῷ ἔνθους, ὥσπερ ὑφ᾽ ἡδονῆς, γεγενῆσθαι, ἢ δευτέρας ἂν ἐδέησεν οἰκονομίας, ἢ τὸ δ᾽ ἐφεξῆς ἄμεινον εἰσεβοῦντι σιγῇ κρύπτεσθαι, ὅπερ οὐδὲ συγκεχώρηται δεινῶς εἰς τέλος ὑποστῆναι τὴν φύσιν. Καὶ μή με οἰέσθω τις τῷ μυστηρίῳ τῆς οἰκονομίας ἐμπαροινοῦντα τοῦτον ταῦτα λέγειν τὸν τρόπον. Μὴ οὕτω μανείην. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο τῇ οἰκονομίᾳ λογίζομαι· μὴ γὰρ ἐνανθρωπήσαντος τοῦ Θεοῦ λόγου, πείθομαι μηδ᾽ ἂν τούτους τῷ φωτὶ τῆς γνώσεως φωτισθέντας τὴν ἀλήθειαν ἐπεγνωκέναι, ὡς τὸ ψεῦδος διαμείψασθαι ταύτης, ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς ἐν ζόφῳ, τῷ τῆς ἀγνωσίας τε καὶ ἀθεΐας, παραπλησίως τοῖς ἄλλοις διαμεμενηκέναι, ἢ εἰ καὶ ἐφωτίσθησαν ἄν, ὡς ἔνιοι πρὸ τῆς χάριτος, ἀλλ᾽ ἀμυδρότερον καὶ οὐχ ὅσον νῦν ὥστε καὶ λαμπτῆρας γενέσθαι φωτίζειν ἔχοντας περιφανῶς τὴν περίγειον. Καὶ τὸ κατὰ τοὺς ἁγίους οὖν τῷ μυστηρίῳ τῆς οἰκονομίας λογίζομαι καὶ οὐκ ἐγὼ μόνος, ἀλλὰ καὶ πᾶς εὐσεβεῖν ᾑρημένος καὶ διαιτᾶν ὑγιῶς δυνάμενος πράγμασιν· ἐχρῆν γὰρ τὸν τοῦ Θεοῦ λόγον τὴν ἀνθρωπίνην ἀναπλάττοντα φύσιν καὶ τὴν ταύτης σωτηρίαν πραγματευόμενον δι᾽ αὐτοῦ, ὀργάνοις χρήσασθαι, δι᾽ ὧν εἶχεν ἂν εὐπαραδεκτότερον ἀνθρώποις τὸν λόγον τῆς οἰκονομίας καὶ τὸ κήρυγμα τοῦ κατ᾽ αὐτὴν μυστηρίου παρασκευάσαι· μηδὲ γὰρ ἂν ὑποδέξασθαι ῥαδίως αὐτὸ μὴ τοιούτου γεγονότος τινός, ἔχειν δ᾽ ἂν καὶ τοὺς ἀπωσαμένους τὸ μυστήριον λόγον ἀποφυγῆς, εὔλογον ἴσως τὸ τοῦ πράγματος ὑπερφυὲς ἀθρόως κηρυττόμενον προπαρασκευῆς δίχα τινὸς τὰς ψυχὰς διατεθείσης πρὸς τὴν τοῦ λόγου παραδοχὴν καὶ πειθούσης ὑπερφυὲς μὲν οὐδὲν ἧττον τὸ πρᾶγμα νομίζειν, τῷ γε μὴν συνεχεῖ τῆς ὑποφωνήσεως ἐθιζούσης μὴ δυσχεραίνειν, εἰ ἀληθῶς κηρύττοιτο τὸ μόνον ἔχον σῴζειν τὴν φύσιν αὐτὸ τοῦτο, τὸ ὑπερφυὲς εἶναί τε καὶ ὀνομάζεσθαι. Νῦν δ᾽ ὅσοις ὁ λόγος οὐχ ὑποδέδεκται ἀναπολόγητοι πάντως ὑπολείπονται μηδεμιᾶς ἀποφυγῆς εὐπροσώπου καταλειφθείσης αὐτοῖς. Διὰ τοῦτο προκαταβάλλεται προφήτας, αὐτὸς ἐπιδημεῖ, ἀποστόλους ἐκλέγεται, εὐαγγελι-

στὰς ἀπεργάζεται, μάρτυρας ἀποτελεῖ, διδασκάλους προχειρίζεται ἄλλοις τε καὶ μάλιστα τοὺς ἰσαρίθμους τουτουσὶ τῇ μακαρίᾳ καὶ ὑπερουσίῳ Τριάδι, δι᾽ ὧν ἁπάντων κρατύνεται τὸ μυστήριον καὶ ἡ βελτίωσις τῇ ἀνθρωπίνῃ πραγματεύεται φύσει.

Τρία τοίνυν ὄργανα ταυτί, τῷ μεγέθει τοῦ πράγματος προσφυέστατα, προνοίας ἀρρήτοις λόγοις ἐμπαρασχεθέντα τῇ φύσει, βοήθημα ταύτῃ μέγιστον γίνεται καὶ σφόδρα κατὰ σκοπὸν τῆς οἰκονομίας τῷ μυστηρίῳ, κινούμενα μὲν εὐσήμως τῷ πνεύματι, τῆς σωτηρίας δὲ τὸν λόγον εὐήχως πᾶσιν ὑποφωνοῦντα καὶ τοῦτο τῇ διδασκαλίᾳ γινόμενα, ὅπερ τῇ σαρκώσει τοῦ Θεοῦ λόγος ὁ προαιώνιος· ὃς γὰρ δὴ σκοπὸς τῇ τρισυποστάτῳ καὶ ὑπερουσίῳ θεότητι τῆς οἰκονομίας, ὁ αὐτὸς τῇ τριάδι τῶν ἁγίων τοῦ λόγου καὶ τῆς διδασκαλίας. Καὶ εἰ μὴ σύμπας ὁ κόσμος οὐδὲν ἧττον καὶ διὰ τῆς διδαχῆς αὐτῶν σώζοιτο, ὡς πᾶσαν ἔχειν γλῶσσαν ἐξομολογεῖσθαι Κυρίῳ Ἰησοῦ Χριστῷ εἰς δόξαν θεοῦ πατρός, οὐδὲν ἡγοῦντο σφίσιν εἶναι τὸ κατορθούμενον· οὐ γὰρ ἠγάπησαν, εἰ σώζοιντο μόνοι, ἀλλὰ εἰ μὴ καὶ τοῖς ἄλλοις ἅπασι τοῦτ᾽ αὐτὸ περιπραγματευθείη. Οὐδὲν ἧττον καὶ δι᾽ αὐτοὺς ἡδέως ἂν εὗρες τὸ τοῦ μακαρίου λέγοντας Παύλου βούλεσθαι ἀνάθεμα εἶναι ὑπὲρ τῆς τῶν ἀδελφῶν, τῶν κατὰ σάρκα συγγενῶν, σωτηρίας. Ἐντεῦθεν τί μὲν οὐκ ἔλεγον, τί δ᾽ οὐκ ἐποίουν, ποίαν οὐ διηρεύνησαν γραφήν, τί τῶν πάντων παρῆκαν ἀκίνητον; Οὐ δημιουργίας ἀνεκάλυπτον λόγους, ὡς τὸ πᾶν ἐξακριβούμενοι τόδε συνέστη, καὶ δι᾽ ἥν τινα τὴν αἰτίαν τὰ ἐν τῷ παντὶ διεξιόντες θαύματα κατὰ μέρος καὶ ἀπὸ τῶν ὁρατῶν ἐπὶ τὴν τοῦ ἀοράτου θεοῦ βιβάζοντες γνῶσιν; Οὐ διηρεύνων προφήτας ἀκριβέστερον τῶν τὰς χρυσίτιδας περιεργαζομένων φλέβας συμπροφητεύοντες αὐτοῖς καὶ τὸν ἐν βάθει τῆς αὐτῶν διανοίας κεκρυμμένον ἀνακαλύπτοντες πλοῦτον; Οὐκ εὐαγγελισταῖς συνευηγγελίζοντο τῶν εὐαγγελίων πολλαπλασιάζοντες τὴν τετράδα καὶ τῇ ἑρμηνείᾳ τούτων εἰς τὰ τοῦ κόσμου παρατείνοντες πέρατα; Οὐ συνεπέστελλον ἐπιστέλλουσι τοῖς τοῦ Χριστοῦ μαθηταῖς καὶ ταῖς ἐπιστολαῖς ὥσπερ ἐνεβάκχευον τὸν νοῦν ἐξετάζοντες αὐτῶν καὶ τὰ τέως πρὸ αὐτῶν λανθάνοντα πᾶσι δῆλα ποιοῦντες καὶ προτιθέντες εἰς φῶς οὕτως ἀκριβῶς ὡς δοκεῖν συμφθεγγομένους αὐτοῖς ἔχειν καὶ τὸν λόγον συνεκπονοῦντας τοὺς αὐτὰς ἐπιστέλλοντας; Οὐ τῶν ἐν ἀποκαλύψεσιν ἀπορρήτων ὑποφητεύοντες ἦσαν τὰ θαύματα, ἐπὶ μεῖζον τοὺς προσέχοντας ἀνεγείροντες θαῦμα καὶ ἔκπληξιν; Οὐ πᾶσα ἡ Γραφὴ λειμὼν ὥς τις εὐανθὴς καὶ ἄλλος ὑφηπλώθη σφισι παράδεισος κατ᾽ ἐξουσίαν ἑκάστοτε τὸ κατὰ βούλησιν αἱρουμένοις, τόν τε καρπὸν τοῦ πνεύματος ἀπὸ παντὸς τοῦ ἐν αὐτῷ φυτοῦ δρεπομένοις, γνώσεώς τε παρατιθεῖσι τράπεζαν πᾶσι καὶ πανδαισίαν παρασκευάζουσιν ἄφθονον, ὅθεν οὐκ ἔστιν οὐδένα καρποῦ θανατηφόρου πεῖραν λαβεῖν; Ἔτι τε πρὸς τούτοις οὐ θεολογίας ἐνηγάλλοντο μυστηρίοις καὶ κανόνας ὁσημέραι παρεδίδουν καὶ τύπους, δι᾽ ὧν ἔνεστι τοῦ ἀπλανοῦς ἔχεσθαι καὶ τὰς πλάνας ἐξελέγχειν τῶν ἀντιθέτων, τόν τε δόλον ἐκκαλύπτειν

αὐτῶν καὶ τὴν λύμην ἀποδιώκειν καὶ ὡς ἰὸν θανατηφόρον ἀποφεύγειν τὴν μετὰ τῆς μωρανθείσης σοφίας συζήτησίν τε καὶ ἔρευναν; Οὐ τοὺς ἠθικοὺς διεξῄεσαν καθ᾽ ἑκάστην τὸν τῶν ἀνθρώπων βίον ῥυθμίζοντες καὶ παιδαγωγοῦντες ἐπὶ τὴν εὐαγγελικὴν καθαρότητα πάντας; Οὐ παλαιῶν ἀνδρῶν εὐδοκιμηκότων ἱστορίας ἀνέλεγον, οὐ μικρὰν ἐντεῦθεν ἀπὸ τῆς παραθέσεως προτείνοντες τὴν ὠφέλειαν; Οὐχ ἁγίων μνήμας ἐκόσμουν, οὐ μαρτύρων πανηγύρεις ἐφαίδρυνον; Ἐῶ γὰρ λέγειν ὅτι καὶ πολλοὺς τοῖς λόγοις ἀπετέλεσαν μάρτυρας ἀκριβέστερον πρὸς τοὺς ἀγῶνας ὑπαλείφοντες τοῖς προτρεπτικοῖς ἢ οἱ παιδοτρίβαι τοὺς γυμναστάς. Οὐ καὶ νῦν ἔτι πάντα ταῦτα καὶ εἰσι καὶ σὺν Θεῷ, θαρρῶ λέγειν, ἔσονται ταῖς βίβλοις ὡς παρόντες ἀεὶ λαλοῦντες καὶ ὅπερ ἔτι τῷ βίῳ τῷδε περιόντες, τοῦτο καὶ νῦν ὑπερκοσμίως ζῶντες ταύταις γινόμενοι. Καὶ πρόσεστι τὸ κεκαλλωπισμένον τῶν λόγων καὶ εὔοσμον, ὡς μηδὲ κατὰ τοῦτο τὰς τῶν φιλοκάλων ἀκοὰς ἀποκναίεσθαι, ἀλλ᾽ ἔχειν ἡδύνειν καὶ τῷ ῥυθμῷ τοῦ λόγου ὡς δή τινι μουσικῇ ἁρμονίᾳ τὴν ἀκοήν, οἷς καὶ τοῦτο διὰ σπουδῆς. Καὶ οὐχ ἧττον ἄν τις τῶν φιλολόγων τούτων ἡσθείη τοῖς λόγοις καὶ τέχνην ἅμα καὶ κάλλος ἐξακριβώσαιτο σὺν τῷ πανταχοῦ λαμπρῷ καὶ δοκίμῳ ἢ τοῖς Ἰσοκράτους καὶ Πλάτωνος καὶ εἴ τις ἄλλος κατ᾽ Ἰσοκράτην καὶ Πλάτωνα. Ἐχρῆν γὰρ καὶ τοῦτο προσεπιγενέσθαι σφισίν, ἵν᾽ ἔχοιεν τὴν σφετέραν εὐγλωττίαν τοῖς μὲν σὺν τῷ ὠφελίμῳ καὶ ταύτην ἐπιζητοῦσιν, ὥσπερ ἄλλο τι δῶρον προτείνειν, μετὰ ταύτης δ᾽ ἀντιτείνειν πρὸς τοὺς ἐπὶ ταύτῃ μέγα φρονοῦντας καὶ τοὺς ἄλλως τῶν λόγων ἔχοντας, κἂν τὰ κάλλιστα προτείνωνται, διασύροντας. Οὕτω διὰ πάντων τὰ τῆς ὠφελείας προβάλλονται. Οὕτω κατὰ τὸν ἀπόστολον πᾶσι πάντα γεγόνασιν, ἵνα πάντας, ἢ τούς γε πλείους, κερδήσωσι καὶ λαὸν περιποιήσωνται περιούσιον τῷ Κυρίῳ. Ἂν ἀσθενῇ τις, μὴ δυσχεραίνειν παρακινοῦσι τῇ νόσῳ φάρμακον ὥσπερ τὸν οἰκεῖον ἐπιχέοντες λόγον. Ἂν πενίᾳ πιέζηται, τοὺς τῶν πλουτούντων αὐτῷ θησαυροὺς ὑπανοίγουσιν. Ἂν ἄλλως κακοπαθῇ, πρᾴως φέρειν πείθουσι τὸ δεινὸν τὴν ἀπὸ τῶν θλίψεων εἰωθυῖαν ἐγγίνεσθαι ταῖς ψυχαῖς ὠφέλειαν προδεικνύντες, εἰ μὴ δυσανασχετοίη τις πρὸς αὐτάς. Ἠδίκηταί τις; Οἳ δὲ τὴν ψυχὴν παθόντες οὐκ ἀνέχονται μὴ οὐχὶ βεβοηθηκέναι γε τῷ ἠδικημένῳ. Ἐπλεονέκτησε καὶ τῶν ἀλλοτρίων ἐπεθύμησε καὶ τὰ μηδὲν αὐτῷ προσήκοντα σπουδὴν ἔσχηκε κτήσασθαι; Οἳ δὲ τὴν κακίαν αὐτοῦ στηλιτεύουσι καὶ οὐκ ἐῶσιν ἀλλοτρίων ἐπιχαίρειν κακοῖς. Βλάσφημον ἠκόνησέ τις γλῶσσαν ὡς ῥομφαίαν κατὰ Θεοῦ; Οἳ δὲ τὴν μάχαιραν τοῦ Πνεύματος κατ᾽ αὐτοῦ, ὅπερ ἐστὶ ῥῆμα Θεοῦ. Ἁπαξαπλῶς δ᾽ εἰπεῖν, οἷά τις ἰατρὸς σοφὸς τὸ λογικὸν ἑκάστῳ καταλλήλως πόμα κιρνῶσι καὶ δεινὸν μὲν οὐδέν, ὅπερ οὐκ ἐξορίζουσι πόρρω, παντὸς πιέζοντος, ἀπαλλάττοντες πάντας, χρηστὸν δ᾽ οὐδέν, ὅπερ οὐκ ἀντεισάγουσιν, εἰ δὲ βούλει καὶ προεισάγουσι κατὰ τοὺς τὰ προφυλακτικὰ μηχανᾶσθαι δεινῶς ἔχοντας, οἳ οὐ παροῦσαν μόνον ἐξελαύνουσιν, ἀλλὰ καὶ μέλλουσαν τὴν νόσον προαναστέλλουσι τοῖς μὲν ἐπανακτώμενοι τὴν ὑγείαν, τοὺς δὲ οὐδὲ νοσῆσαι τὸ παρά-

παν παρασκευάζοντες. Ὅς δὴ τρόπος ἰατρείας ἄριστος καὶ τελειότατος καὶ τοῖς ἁγίοις διαφερόντως ζηλωθείς τε καὶ σπουδασθείς, ὅσῳ καὶ περὶ μειζόνων τούτοις ἢ ἐκείνοις τὸ σπούδασμα, εἰ δὴ σώματος ψυχὴ μείζων καὶ τῆς σωματικῆς ὑγείας ἡ κατὰ ψυχὴν πραγματευομένη καὶ ζητουμένη. Τούτοις ἁρμόττον οὐχ᾽ ἧττον ἢ περὶ ὧν ἄλλων εἴρηται διὰ ταῦτα τὸ εἰς πᾶσαν ἐξελθεῖν τὴν γῆν τὸν φθόγγον αὐτῶν καὶ εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης τὰ ῥήματα αὐτῶν. Ἐκ γὰρ τῆς τριφθόγγου σάλπιγγος αὐτῶν ὁ σύμπας περιεχεῖται κόσμος, ἀφ᾽ ἧς ἔξεστιν ἑκάστῳ τὰ πρόσφορα καταλλήλως ἐκλέγεσθαι. Τούτοις προσᾴδεσθαι προσῆκον τὸ ἐσκόρπισαν, ἔδωκαν τοῖς πένησιν, ἡ δικαιοσύνη αὐτῶν μένει εἰς τὸν αἰῶνα. Τί γὰρ εἰ μὴ χρυσός τε καὶ ἄργυρος καὶ εἴ τι τούτοις παραπλήσιον τὸ σκορπιζόμενον τε καὶ διδόμενον παρ᾽ αὐτῶν; Οὐδὲ γὰρ οὐδ᾽ ἦν τι τοιοῦτον αὐτοῖς τὸ πᾶν ὅσον περ ἦν προεκκεχῦσθαι, ἀλλά τι πολὺ τιμιώτερον ἐκείνων χρῆμα καὶ οὐδ᾽ ὅσον ἐξεῖναι παραβαλεῖν ἡ τῶν σωτηρίων λόγων ὑφήγησις. Καίτοι τούτοις αὐτοῖς οὐδὲν ἧττον κακεῖνο γεγενημένον ἐστί. Τὴν γὰρ τῶν πενήτων χεῖρα τῷ χρυσῷ τῶν πλουτούντων ὑφήπλωσαν καὶ πεινῶσι διέθρεψαν ἄρτον, ὃν ἡ τῶν πλουσίων ἔφερεν ἐκ περισσοῦ τράπεζα καὶ τούτων τὰς ἀποθήκας τοῖς μὴ κεκτημένοις ἀνέῳξαν πείθοντες μὴ νομίζειν οἰκεῖα τὰ τοῖς χρῄζουσιν ὀφείλοντα διανέμεσθαι, ἀλλὰ τῶν δεομένων εἰσηγούμενοι δεῖν ὑπολαμβάνειν εἶναι τὰ παρ᾽ αὐτοῖς εἰς περιττὸν ἀποκείμενα. Καί πως ὁ τῶν ἁγίων λόγος ἀνυσιμώτερος πένησιν ἢ τῶν ἐχόντων οἱ θησαυροί· δι᾽ ἐκείνους μὲν γὰρ ὁ πολὺς ἄργυρος καὶ χρυσός, ὁ μάργαρός τε καὶ ὁ λίθος ὁ τίμιος καὶ πᾶσα ἄλλη πολυτάλαντος κτῆσις, ὅθεν οἴονταί τινες ὡς ἔκ τινος στοιχείου συνίστασθαι τὸ εὐδαιμονεῖν, οὐδὲν τῆς ἀτιμοτάτης διενήνοχεν ὕλης, ἄχθος ἐναποκείμενα τῇ γῇ περιττὸν καὶ εἰς οὐδὲν τῶν πάντων ἀνύσιμον, εἰ μὴ τοῖς κεκτημένοις καὶ σφόδρα ἐπιζήμιον ψυχικῆς ἀπωλείας γινόμενον πρόξενον πρὸς τὸ μηδὲ τῆς παρούσης ζωῆς ἀταράχως ἐᾶν ἀπολαύειν ὑφορωμένοις μὴ λαθόν τι τὴν φυλακὴν αὐτῶν εἰς τὰ ἔξω παραρρυῇ, τῶν τε τοιχωρύχων τὰς ἐπιβουλὰς δεδιότας καὶ τῶν ἄλλως αὐτοῖς ἐνεδρευόντων τὰς μηχανάς, διὰ δὲ τούτους ὁ πολὺς εἰς δέον πλοῦτος ἐκκέχυται καλῶς διανεμηθείς, ὁ τέως πρὶν τηρούμενος σφαλερῶς, καὶ κενωθεὶς μὲν ἐν ταῖς πενομένων κοιλίαις, ὡς δὲ τῷ Θεῷ παρασχεθεὶς δάνειον ὀφειλέτην αὐτὸν καθιστῶν ἀποδίδοντα μυριοπλάσιον καὶ τῆς οὐρανίου βασιλείας αὐτοὺς παρασκευάζων κληρονομεῖν. Εἰκότως δὴ οὖν αὐτοῖς προσᾴδεσθαι προσήκειν ἐλέγομεν τὸ ἐσκόρπισαν, ἔδωκαν τοῖς πένησιν, ἡ δικαιοσύνη αὐτῶν μένει εἰς τὸν αἰῶνα. Ὁ γὰρ αὐτῶν, ὡς εἴρηται, λόγος τοὺς τῶν πλουτούντων θησαυροὺς καὶ τὰς ἀποθήκας τοῖς δεομένοις ἐκένωσε καὶ τούτους μὲν τοῦ λιμοῦ, τῆς δὲ θηριωδίας ἐκείνους καὶ ψυχικῆς ἀπήλλαξε λύμης, τὴν αὐτῶν ὠμότητα μεταποιήσας πρὸς ἡμερότητα καὶ τὸ ἀμετάδοτον ἐπὶ τὸ μεταδοτικὸν μεταστήσας. Τούτοις οὖν τὸ πλέον, μᾶλλον δὲ τὸ πᾶν τῆς τοιαύτης λογιστέον διανομῆς· εἰ μὴ γὰρ διὰ τούτους, ἔκειτ᾽ ἂν ἀκίνητον καὶ ἀνενέργητον τὸ παχὺ τοῦ

πλούτου φορτίον, αὐτὸ μὲν ἐφ᾽ ἑαυτοῦ πολλαπλασιαζόμενον, μηδενὶ δὲ μηδὲν λυσιτελοῦν τὸ παράπαν. Ταυτὶ δὲ σφίσιν ἐκ τῆς τοῦ Εὐαγγελίου πάντως ὑπῆρξε δυνάμεως· τὴν γὰρ εὐαγγελικὴν ὑπαναγινώσκοντες ἑκάστοτε ῥῆσιν καὶ ταύτην ἐπεξηγούμενοι, οὐδὲ γὰρ οὐδ᾽ ἠνείχοντό ποτε τῶν εὐαγγελικῶν οὐδενὶ ῥημάτων ἀφίστασθαι, θᾶττον γὰρ ἂν αὐτοῖς ἐπέλιπε τὸ ζῆν ἢ τῆς εὐαγγελικῶς ἀμνημονῆσαι δυνάμεως. Ταύτην τοίνυν ἐπεξηγούμενοι καὶ τὴν παρὰ τῆς ἄλλης ἁπάσης θεοπνεύστου Γραφῆς ἐπιφερόμενοι συμμαχίαν πείθειν εἶχον, ὅσους αὐτοῖς ὁ τῆς διδασκαλίας ἐνεσπείρετο λόγος. Καὶ καθηγοῦντο μὲν αὐτοὶ τοῦ λόγου προσεπαγρυπνοῦντες κατὰ τὸν ἀπόστολον ὑπὲρ τῶν ψυχῶν τῶν ἀκροωμένων, ὡς λόγον ἀποδώσοντες ὑπὲρ αὐτῶν, οἱ δὲ ἐπείθοντο τῇ τῶν λόγων ἴυγγι καὶ τῇ τοῦ Πνεύματος κατακηλούμενοι χάριτι, συμβούλῳ δεξιῷ καὶ Παύλῳ χρώμενοι, πείθεσθαι λέγοντι τοῖς ἡγουμένοις καὶ ὑπείκειν αὐτοῖς ὡς τῶν ψυχῶν αὐτῶν ὑπεραγρυπνοῦσι καὶ λόγον ἀποδώσουσιν ὑπὲρ αὐτῶν.

Ἐξηγοῦντο δὲ τὰ τῆς Γραφῆς ἁπάσης οὐ κατὰ τοὺς ἑτεροδιδασκαλοῦντας, τοὺς δεινοὺς τῆς ἀληθείας σπαράκτας, τοὺς λύκους ὄντας καὶ ποιμένων ἀφ᾽ ἑαυτῶν ὑφαρπάζοντας τάξιν καὶ διὰ τῆς αὐλῆς ὑπερβαίνοντας ἐπιβούλως καὶ λῃστρικῶς, ἀλλ᾽ ὡς ὑπαγορεύει τὸ Πνεῦμα τὸ τῆς ἀληθείας βάθος ἀνερευνῶντες καὶ συνιστῶντες καὶ ποιμένες ἀληθινοὶ χρηματίζοντες, αὐτοί τε διὰ τῆς θύρας εἰς τὸ Εὐαγγέλιον εἰσιόντες καὶ τοὺς ἄλλους εἰσάγοντες, τήν τε ψυχὴν ὑπὲρ τῶν προβάτων τιθέμενοι καὶ τὸ ποίμνιον τῆς ἁρπαγῆς τῶν λύκων καὶ λύμης ῥυόμενοι, ὡς ἐξεῖναι καὶ περὶ αὐτῶν τῷ λόγῳ τῆς ὁμοιώσεώς τι καὶ μεθέξεως λέγειν, ὃ περὶ ἑαυτοῦ ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις ὁ Κύριος εἴρηκεν· οὗτοί εἰσιν οἱ καλοὶ ποιμένες, οἱ ἐπὶ νομὴν σωτήριον τὸ ποίμνιον ἄγοντες, οἱ τὴν ψυχὴν ὑπὲρ τῶν προβάτων τιθέντες, οἷς ἀκολουθεῖ τὸ ποίμνιον τῷ τὴν φωνὴν αὐτῶν ὡς ποιμένων ἐπιγινώσκειν, ἀποστρέφεται δὲ τοὺς ἀλλοτρίους τῷ μὴ τὴν φωνὴν εἰδέναι τῶν ἀλλοτρίων. Ποσάκις ὑπὸ πόσων ἐπεβουλεύθησαν. Ποσάκις ὑπερήθλησαν τοῦ Εὐαγγελίου. Ποσάκις διωγμοὺς καὶ θλίψεις ὑπήνεγκαν μαχόμενοι δυνάσταις, βασιλεῦσι, τυράννοις, αὐτοῖς τοῖς κοσμοκράτορσι, ταῖς ἀρχαῖς τε καὶ ταῖς ἐξουσίαις τοῦ σκότους, ἵνα ἐξείη μηδαμοῦ τοῦ τῆς ἀληθείας σφάλλεσθαι λόγου σφᾶς καὶ τὸ ποίμνιον, ὑπὲρ οὗ τιθέναι τὴν ψυχὴν εἵλοντο. Καὶ ἐν οὐδενὶ οὐδέποτε ἀγενὲς οὐδὲν οὐδὲ διενοήσαντο· οὐ γὰρ ἀνεκηρύττοντο λαμπροὶ νικηταὶ κατὰ πάντων, ὡς νενικηκότες τὸν κόσμον κατὰ τὸν οἰκεῖον δεσπότην, ἀλλ᾽ ἐν Κυρίῳ τε ἐνεδυναμοῦντο καὶ ἐν τῷ κράτει τῆς ἰσχύος αὐτοῦ. Καὶ μαρτυρίῳ μὲν οὐκ ἐτελειώθησαν, ὁ δὲ σύμπας αὐτοῖς βίος μαρτύριον, οἷς ἔφημεν καθ᾽ ἑκάστην τε παλαίουσι καὶ διακαρτεροῦσι γενναίως. Ἔνθεν τοι καὶ ἀρχιερεῖς κατὰ τὸν πρῶτον ἐχρημάτισαν ἀρχιερέα Χριστὸν ὁσίως τε καὶ καθαρῶς ἱερουργοῦντες τὸ Εὐαγγέλιον καὶ λατρείαν ἄμωμον ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου σωτηρίας ἀναφέροντες τῷ Θεῷ, τῶν ἁμαρτωλῶν τε καθάπαξ ἀποχωρήσαντες ἑαυτοὺς καὶ ὅλοι ὅλων τῶν κατ᾽ οὐρανοὺς θεαμάτων γεγενημένοι καὶ τὴν ψυχὴν ὑπὲρ τῆς τοῦ ποιμνίου

ταὐτὸν δ᾽ εἰπεῖν καὶ τῆς τοῦ κόσμου σωτηρίας παντὸς ἑτοίμως ἔχοντες προϊέσθαι καὶ προϊέμενοι. Εἰ γὰρ ταῦτα γνωρίσματα τοῦ ἀληθινοῦ καὶ πρώτου ποιμένος καὶ ἀρχιερέως Χριστοῦ, ἐζήλωσαν δὲ τοῦτον καὶ οὗτοι καὶ ὡς ἐφικτὸν ἀνθρώπῳ μεμίμηνται τῷ τὴν σάρκα μὲν σταυρῶσαι σὺν τοῖς παθήμασι καὶ ταῖς ἐπιθυμίαις, τὴν δὲ ψυχὴν ὡς ἱερεῖον ἄμωμον τῷ Θεῷ καθαρὰν παραστῆσαι καὶ νεκρῶσαι μὲν τὰ μέλη τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, Χριστοῦ δὲ μέλη γενέσθαι, τοῦ εἰς τὸν αἰῶνα ζῶντος, ὃς τῶν μελῶν ἐστι τε καὶ λέγεται κεφαλή. Πῶς οὐχὶ κατὰ τὸν πρῶτον ἐχρημάτισαν ἀρχιερέα Χριστόν, ὡς καὶ σφίσιν ἁρμόττειν μετ᾽ ἐκεῖνον καὶ δι᾽ ἐκεῖνον τὸ τοιούτους ἡμῖν λέγεσθαι πρέπειν ἀρχιερεῖς. Οἳ γὰρ αὐτοὶ θύται τε καὶ θῦμα γεγόνασι, θύοντες μὲν ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου σωτηρίας τὸν ἀμνὸν τοῦ Θεοῦ, τὸν πάντοτε θυόμενον καὶ μηδέποτε δαπανώμενον, Θεῷ τε μεσιτεύοντες καὶ ἀνθρώποις καὶ τῷ δημιουργῷ τοῦ κόσμου τοὺς ἐν κόσμῳ πταίοντας καταλλάττοντες; Θῦμα δὲ γενόμενοι τῷ τὴν προσευχὴν εἰς Θεὸν ὡς θυμίαμα κατευθύνειν καὶ προσφορὰς εὐπροσδέκτους ἑαυτοὺς ἀπεργάζεσθαι, οὓς οὕτως ἔχοντας οὐκ ἔστιν ὅστις τῆς τῶν ἀληθινῶν ἀρχιερέων, τῶν ἡμῖν πρεπόντων, ὥς φησιν ὁ ἀπόστολος, προσηγορίας ἀπαξιώσειεν εὐσεβεῖν ᾑρημένος. Οὔκουν οὐδ᾽ ἀμφιγνοεῖ τῶν ἁπάντων οὐδεὶς μὴ οὐχὶ ταῦθ᾽ οὕτως ἔχειν, ὡς ὁ λόγος ὑπαγορεύει, πρὸ δὲ τοῦ λόγου τὰ πράγματα μᾶλλον, ἀλλὰ πάντες, ὡς εἰπεῖν, ἓν τοῦτο συνομολογήσαιεν ἄν, ὡς δὴ καὶ συνομολογοῦσιν, εἰ καὶ τἄλλα διαφωνεῖεν, εἰ μή τις οὕτως ἀμβλύς ἐστι καὶ μυωπάζων περὶ τὸ φῶς καὶ περὶ τὴν σοφίαν ἀνοηταίνων, ὡς μὴ τὴν ἀλήθειαν ἀποδιαιρεῖν εἰδέναι τοῦ ψεύδους καὶ τὸ μεταξὺ φωτὸς διαγινώσκειν καὶ σκότους. Ἀλλ᾽ ἐκεῖνος μὲν εἰ καί τις ὅλως τῶν ἁπάντων τοιοῦτός ἐστι τὴν ἑαυτοῦ βαδιζέτω· οὐ γὰρ οὐδὲν ὅ γε τοιοῦτος λυμανεῖται τῇ ἀληθείᾳ, τοὺς δ᾽ ἁγίους ὁ τοῦ πατρὸς μονογενὴς λόγος καὶ τοῦ τῆς ἀρχιερωσύνης ἀληθῶς αὐτῷ κοινωνεῖν ὀνόματός τε καὶ πράγματος οὐκ ἂν ἀπαξιώσει δήπουθεν, ἀλλ᾽ ὡς τοῦ τῆς υἱότητος ὀνόματός τε καὶ χρήματος αὐτοὺς ἀπέφηνε κοινωνοὺς καὶ ἀδελφοὺς οὐκ ἐπῃσχύνθη καλεῖν, ἀπαγγελῶ λέγων τὸ ὄνομά σου τοῖς ἀδελφοῖς μου, οὕτω καὶ ἀρχιερεῖς αὐτοὺς καλεῖσθαι γνησίως οὐκ ἀποναίνεται, μᾶλλον μὲν οὖν, εἰ μή τις τοῦθ᾽ ὅπερ εἰσὶν αὐτοὺς ἐθέλοι κατονομάζειν, τοῦτον ἀποστρέφεται καὶ μισεῖ τὸ ψεῦδος προτιμῶντα τῆς ἀληθείας. Αὐτὸς δὲ καὶ φῶς αὐτοὺς ὀνομάζεσθαι βούλεται, εἴπερ εἰσιν αὐτοῦ μαθηταί, καὶ κλήματα, φῶς ὑπάρχων ἐκ φωτὸς καὶ ἄμπελος ἀληθινή· ἡμεῖς γάρ, φησίν, ἐστὲ τὸ φῶς τοῦ κόσμου καὶ αὖθις, ἐγώ εἰμι ἡ ἄμπελος, ὑμεῖς τὰ κλήματα, ὧν καὶ γεωργός ἐστιν ὁ πατήρ. Καί που, πολλαχοῦ δὲ μᾶλλον, μακαρίους προσείρηκεν, ὡς τὸν τοῦ Θεοῦ λόγον ἀκούοντας προθύμως καὶ φυλάξαντας· οὐ γὰρ ἤκουσαν μέν, οὐκ ἐφύλαξαν δέ, οὐδὲ ἐφύλαξαν μέν, οὐκ ἐδίδαξαν δέ, ἀλλ᾽ ἐδίδαξαν μὲν ὅ,τι περ ἐφύλαξαν, ἐφύλαξαν δὲ ὅ,τι μὴ παρέργως ἤκουσαν. Μὴ παρέργως δ᾽ ἀκούσαντες πτωχοὶ μὲν ὑπῆρξαν τῷ πνεύματι καὶ πραεῖς, πενθοῦντές τε καὶ σὺν τῷ διψᾶν ἀεὶ τὴν δικαιοσύνην πεινῶντες, ἐλεήμονές τε

καὶ καθαροὶ τὴν καρδίαν καὶ εἰρηνοποιοὶ καὶ δικαιοσύνης ἕνεκα δεδιωγμένοι. Ἀνέῳγε δέ σφισιν ἡ ἐν οὐρανῷ βασιλεία καὶ παρακέκληνται, ὑφήπλωταί τε ἡ ἐν οὐρανοῖς εἰς κληρονομίαν γῆ, ἥντινα δὴ τὴν γῆν αὐτὴν νοητέον, καὶ τῷ οὐρανίῳ ἐχορτάσθησαν ἄρτῳ ἐλεηθέντες τε καὶ Θεὸν ἰδόντες, αὐτοῦ τε κέκληνται υἱοὶ καὶ ἐν οὐρανοῖς αὐτῷ συμβασιλεύουσιν εἰς αἰῶνα. Ὡς γὰρ ἐν κύκλῳ τῇ τῶν μακαρισμῶν αὖθις ἀρχῇ τὸ πέρας συνάπτεται, οὗ περ ὡς πρὸς κέντρον ἓν τὰ πανταχόθεν νένευκε πέρατα, τὴν μακαριότητα καὶ τὸν μισθὸν τὸν οὐράνιον.

Τοιγαροῦν χαίρουσί τε καὶ ἀγαλλιῶνται πολὺν ἀπειληφότες ἐν οὐρανοῖς τὸν μισθόν, τῇ μακαρίᾳ μετὰ παρρησίας παρεστῶτες Τριάδι καὶ τῇ ταύτης θεωρίᾳ ἐμφαιδρυνόμενοι, τῷ κόσμῳ τε παντὶ ταῖς πρὸς αὐτὴν ἐντεύξεσιν αὐτὴν ἱλεούμενοι καὶ πρὸς τὴν τῆς υἱοθεσίας πάντας ἀνακτώμενοι χάριν. Οὗπερ αὐτοὶ μετέσχον, τοῦτο καὶ τοῖς ἄλλοις ᾑρημένοι βραβεύειν καὶ ἣν εἰσεποιήσαντό σφισι πατρίδα τὴν οὐράνιον Ἱερουσαλήμ, τὴν ὄντως τῆς ἀληθινῆς εἰρήνης μητρόπολιν, μᾶλλον δ᾽ εἰς ἣν γνησίαν οὖσαν τὸ κατ᾽ ἀρχὰς ἀποπεσόντες αὐτῆς διὰ τὸν ἀρχηγέτην τοῦ γένους αὖθις ἀναδραμεῖν σπουδάσαντες ἀναδεδραμήκασι πρὸς ταύτην τὸ ὁμόφυλον ἀνέλκοντες πᾶν καὶ ἀπὸ τῆς κάτω συρομένης Βαβυλῶνος, τῆς κοσμικῆς φημι συγχύσεως καὶ περιπλανήσεως, ἐπὶ τὴν ἄνω μεταθέντες Ἱερουσαλήμ, τὴν ἀληθινὴν τῆς εἰρήνης φύλακά τε καὶ πρύτανιν, τὴν μόνην ἄσυλον καὶ ἐσαεὶ διαμένουσαν, ἧς οὐ καθαιρεῖται τὰ τείχη τῷ ταῖς χερσὶν τοῦ ἀοράτου ἐνιδρῦσθαι Θεοῦ, ὃς δὴ πόλις τε καὶ πολιοῦχος καὶ εἰρήνη καὶ εἰρήνης πρύτανις καὶ πάντα μόνος ἐστί. Τῇ μακαρίᾳ τοίνυν ταύτῃ καὶ ὑπερουσίῳ παρεστῶτες Τριάδι, τῶν ἀρχιερέων ἡ ἀοίδιμος καὶ θεία τριὰς χαίρουσι πολὺν ἔχοντες ἐν οὐρανοῖς τὸν μισθόν. Οὗτος δέ ἐστι τὸ τῆς Τριάδος τῇ θεωρίᾳ ἐνήδεσθαι, οὐκέτι μὲν ὡς ἐν ἐσόπτρῳ καὶ αἰνίγματι φωτιζούσης αὐτούς, ὑψηλότερον δέ τινα τρόπον καὶ ἡμῖν ἄγνωστον ἔτι καὶ γλώσσαις οὐ λαλητόν. Κατήργηται γὰρ αὐτοῖς τὸ ἐκ μέρους, λοιπὸν ἐπιγινώσκουσιν αὐτήν, ὡς ὑπ᾽ αὐτῆς ἐπεγνώσθησαν καὶ τῇ ἀκτῖνι τοῦ ἐκεῖθεν ἀποπαλλομένου φωτὸς ἐνατενίζουσιν ἀσκαρδαμυκτί. Οὗτος τε τοίνυν αὐτοῖς ὁ μισθὸς καὶ πρὸς τούτῳ ἡ υἱοθέτησίς τε καὶ ἀποθέωσις. Εἰ δὲ βούλει διὰ ταῦτα μᾶλλον κἀκεῖνο. Ἐντεῦθεν ἀγγέλοις μὲν αἰδέσιμον χρηματίζουσιν, ἀνθρώποις δὲ πλέκειν μὲν ἐφετὸν τὸν στέφανον τῆς εὐφημίας αὐτοῖς, ἀδυνατοῦντας δέ, τῷ μὲν παντὶ παραχωροῦσι καὶ ὑπεξίστανται, ὃ δ᾽ ἐφικτὸν ὅμως ἀφοσιοῦνται τὸν πόθον ἐκ μέρους ἀποπληροῦν ἐμφιλοτιμούμενοι, τὸ θαρρεῖν ἔχοντες ἐκ τοῦ πεποιθέναι ἵλεων αὐτοῖς ἐμβλέπειν τοὺς διὰ τὸ πτωχεῦσαι τῷ πνεύματι πρὸς ὕψος καὶ τὸ ὑπερουράνιον ἐπαρθέντας· πρὸς γὰρ τὴν πρόθεσιν ἀποβλέπουσι καὶ ταύτην ἐπαινοῦσί τε καὶ ἐπιζητοῦσιν, εἰ πάσης καθαρεύει περιπεζίου καὶ ταπεινῆς προσποιήσεως, εἰ δὲ μὴ ἐξικνεῖται τοῦ μεγέθους αὐτῶν πρὸς τὸν τῆς ἁγιότητος λόγον, τοῦτο δὲ οὐκέτι κρίνουσι περιεργάζεσθαι δεῖν. Μᾶλλον μὲν οὖν αὐτοί τε καὶ πάλαι καὶ νῦν

οὐδὲν ἧττον ἔχουσιν οὕτως καὶ τοὺς ἄλλους ἅπαντας τοῖς αὐτῶν λόγοις ἐπὶ τὴν ὁμοίαν παρακαλοῦσι διάθεσιν, ὡς τοῦτο πάντως ὂν ὠφέλιμον, τὸ μὴ ὅπερ ἐφικτὸν μεθιέναι καὶ τοῦτο τῷ μὴ τοῦ παντὸς ἐφικνεῖσθαι. Ἐπείπερ εἴ τις ἄλλως διατεθείη τῷ βάρει τῆς ἀπογνώσεως ἄγαν κατενεχθείς, οὐδὲ δυνήσεταί ποτε οὐδ᾽ ἀνανεῦσαι θῦσαί τε τῷ Θεῷ θυσίαν αἰνέσεως καὶ τῷ ὑψίστῳ τὰς εὐχὰς ἀποδοῦναι. Τίς γὰρ ἂν εὑρεθείη λόγος, ποία θυσία, τίς εὐχὴ τοῦ τῆς θεότητος ὅλως ἀξιώματος ἐφαπτομένη, ᾗ καὶ τὸ ἔχειν τι προσενεγκεῖν καὶ τοῦτο δῶρον αὐτῆς. Οὐ τοίνυν εἰ μὴ τοῦ παντὸς ἐφικνεῖταί τις καὶ ὅπερ ἐφικτόν, οὐδὲ τοῦτο προσίενται, ἀλλ᾽ οὕτω τῷ ἐκ μέρους χαίρουσι, τῷ πρὸς τὸ πᾶν ἁμωσγέπως εἰδέναι φέρειν, ὡς εἰ καὶ τὸ πᾶν κατεβάλλετο· μιμηταί γάρ εἰσι τοῦ πᾶν, ὃ προσενέγκῃ τις ἐκ πόθου κατὰ πρόθεσιν δεχομένου, ἀλλ᾽ οὐχὶ τοῦ προσαγομένου τὴν ποσότητα κρίνοντος καὶ πρὸς τὴν πρόθεσιν τὰ τῆς ἀντιδόσεώς τε καὶ ἀντιμισθίας ἐπιμετροῦντος. Τοῦτο καὶ ὑμῖν, ὦ μακαρία τῶν ἀρχιερέων τριάς, τῆς παρούσης αἴτιον ἑορτῆς τε καὶ πανηγύρεως καὶ ἡμῖν τοῦ λόγου τοῦδε τοῦ πρὸς ὑμᾶς.

Καὶ δέδεχθε μετ᾽ εὐμενείας αὐτὸν καὶ χάριν ἀντίδοτε, ἧς ἐφιέμεθα μὲν ἡμεῖς, ὑμεῖς δὲ γίνεσθαι εἰώθατε βραβευταί. Θεὸν ἡμῖν ἱλεώσατε, μετάδοτε πρεσβείας καὶ βοηθείας τοῖς εἰ μὴ διὰ ταύτην οὐδ᾽ ἔστι λέγειν, ὅπερ ἂν εἴημεν. Ὑμεῖς γὰρ πρὸς Θεὸν τέταχθε πρέσβεις, ὑμῖν τὸ πνεῦμα τῆς υἱοθεσίας ἐπαναπέπαυται καὶ ἀναγεννήσεως. Ὑμεῖς ἐστε πρὸς πᾶσιν ἔτι τοῖς εἰρημένοις οὐρανοὶ Θεοῦ διηγούμενοι δόξαν καὶ στερέωμα χειρῶν αὐτοῦ ποίησιν ἀναγγέλλον καὶ διὰ τοῦτο αἱ λαλιαὶ ὑμῶν καὶ οἱ λόγοι λαλούμενοι πάντα τὰ τῆς γῆς περιειλήφασι πέρατα. Ὑμεῖς ὄντως ἐστὲ τὰ ἅγια ὄρη, ἐφ᾽ ὧν οἱ θεμέλιοι τῆς ἐκκλησίας πεπήγασι. Τετυρωμένοι γὰρ ὡς στερέμνιοι πρὸς ὑποδοχὴν Θεοῦ καὶ πίονες γεγονότες αὐτὸν ἐσχήκατε τὴν ἐν ὑμῖν οἴκησιν εὐδοκοῦντα. Ὑμᾶς ναοὺς Θεοῦ προσείρηκεν ὁ ἀπόστολος καὶ μέλη ἐκ μέρους, οἷς ὁ Θεὸς ἐνοικήσας καὶ κεφαλὴ γεγονὼς ἔθετο διδασκάλους ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τὸν αὐτοῦ λόγον καταταπιστεύσας ὑμῖν. Ὑμεῖς φωστῆρες ἡλίου δίκην τὰ τῆς γῆς περιαυγάζοντες πέρατα καὶ μιμηταὶ Θεοῦ τὰ πάντα καταφωτίζοντες. Ὡς γὰρ ὁ Θεὸς τὸν ἥλιον ἐπὶ δικαίους καὶ ἁμαρτωλοὺς ἀνατέλλει καὶ ὑμεῖς τὸ τοῦ λόγου καὶ τῆς διδασκαλίας φῶς ἐπὶ πάντας ἀφθόνως κατασκεδάννυτε. Κεφάλαιον ἐπὶ πᾶσιν, ἡ ὑπερούσιος ὑμῖν ἐπαναπέπαυται Τριὰς καὶ διὰ τοῦτο καὶ τὰ πνεύματα ὑμῶν αὖθις ταύτῃ ἐπαναπαύεται. Πᾶν γὰρ ὕψωμα κατὰ τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ ἐπαιρόμενον καθελόντες ὥς τινα βαβυλώνια τείχη τῆς κακοδόξου συγχύσεως καὶ περιπλανήσεως, τὴν δὲ τοῦ Θεοῦ παρὰ πᾶσι δόξαν κρατύναντες, τῇ τε Τριάδι δεδιῃτηκότες καλῶς καὶ τῷ κατὰ τὴν οἰκονομίαν ἀπορρήτῳ μυστηρίῳ καὶ ὡς οἰκονόμοι φρόνιμοι τῶν τοῦ Θεοῦ μυστηρίων πάνυ δεξιῶς τὸν διδασκαλικὸν λόγον ταλαντεύσαντες καὶ ζυγοστατήσαντες ἐφ᾽ ἑκάτερα διείλετέ τε τὴν Τριάδα, εἰ θέμις διαιρεῖσθαι, καὶ ὡς αὐτὴ διῄρηται καθ᾽ ἑαυτὴν καὶ συνήψατε πάλιν, ᾗ συνάπτεσθαι πέφυκε, τὸ μὲν τῇ οὐσίᾳ τε καὶ πᾶσι

τοῖς οὐσιώδεσι, τὸ δὲ ταῖς ὑποστάσεσι καὶ ὅσα ταύταις παρακολουθεῖν ἀναγκαῖον πᾶσαν οὕτω σύγχυσιν καὶ διαστολὴν ἀποποιούμενοι μὴ ἐπαινετήν, εἰρήνην δ᾽ ἀντεισάγοντες τῇ τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίᾳ, ἧπερ αὐτός τε χαίρει καλούμενος καὶ ὑμεῖς ὑμᾶς αὐτοὺς ἀσπάζεσθε οἰκειοῦν, ᾗ καὶ τρεῖς ὄντες ἑνοῦσθε καὶ αὖθις ἑνούμενοι διακρίνεσθε ὡς καὶ κατὰ τοῦτο τῇ Τριάδι τὴν τριάδα προσήκειν τῇ ὑπερουσίῳ τὴν τῶν ἀρχιερέων. Ἀλλὰ καὶ νῦν ὡς καὶ πάλαι τῆς ἐκκλησίας προέστητε πολεμουμένης κακῶς, εἰρήνην αὐτῇ βραβεύσατε, ἧς μακρὸν ἤδη χρόνον ἐρᾷ στερηθεῖσα. Συνάψατε τὰ μέλη πρὸς ἄλληλα, καθὼς ἂν συνάπτοιτο δεξιῶς ἀπ᾽ ἀλλήλων πάλαι γεγενημένα. Χρήσασθε διαλλακταῖς μὴ τοῖς τὰ τοῦ κόσμου τοῦδε φρονοῦσι καὶ ἐκ τοῦ κόσμου τοῦδε λαλοῦσι· οὗτοι γάρ εἰσιν οὐχ οἱ συνάπτειν εἰδότες, ἀλλ᾽ οἱ διασπᾶν ἐκμαθόντες. Χρήσασθε τοίνυν μὴ τούτοις διαλλακταῖς, ὁρᾶτε γὰρ ὡς μᾶλλον διαιροῦσι καὶ κατατέμνουσιν ἢ συνάπτουσί τε καὶ εἰς μίαν ἁρμονίαν συνάγουσιν, ἀλλὰ τοῖς τὰ τοῦ Θεοῦ μετὰ Θεοῦ, εἴη δὲ καὶ ὑμῶν εἰπεῖν, λαλοῦσι καὶ φρονοῦσι καὶ πράττουσιν, οἳ δὴ καὶ οὕτως κληθεῖεν εἰρηνοποιοὶ καὶ Θεοῦ υἱοί, ὡς τὰ τοῦ Θεοῦ φρονοῦντες καὶ ποιοῦντες καὶ τὸν μαμωνᾶν ἀποχωρίζειν εἰδότες αὐτοῦ. Ἐκεῖνοι δὲ τί τε καὶ τίνος ἂν ὀνομασθεῖεν υἱοί, παραιτοῦμαι λέγειν τὸ δύσφημον εὐλαβούμενος ὀνόματι φράζειν, ὅπερ εἰσὶν ἔργῳ καὶ πράγματι. Δότε τῷ λόγῳ τῆς εὐσεβείας στρατιώτας, τοὺς δυναμένους τε καὶ ᾑρημένους τῇ ὑμετέρᾳ χρῆσθαι δεξιῶς πανοπλίᾳ καὶ τῆς πίστεως ὑπερασπίζειν ὑγιῶς καὶ καλῶς μεταχειρίζειν τὴν τοῦ Πνεύματος μάχαιραν. Καίτοι τί ὥσπερ ὑμῖν ἐπιτάττων αἰτοῦμαι ταυτί, ποιεῖτε μὲν ὑμεῖς ἐκ περιουσίας ἅπαντα ταῦτα, οἱ δὲ προσέχειν ὑμῖν ᾑρημένοι οὔπω καὶ νῦν εἰσιν εὑρημένοι. Ὃ καὶ χαλεπώτατον διὰ τὸ πληθυνθῆναι τὴν ἀνομίαν καὶ τὴν ἀγάπην ἐπὶ τοσοῦτον τῶν πολλῶν κατεψύχθαι ὡς μηδὲ εὑρεῖν εἶναι τὸν εἰρηνικῶς τὰ μέλη συνδεῖν μέλλοντα καὶ εἰς μίαν κεφαλὴν τὴν τῶν ἁπάντων συνάγειν Χριστοῦ τῷ ζωτικῷ τοῦ Πνεύματος συνδέσμῳ ταῦτα συσφίγγοντα. Εἰ δὲ μηδέπω καὶ νῦν εἰσιν εὑρημένοι, οὓς ὁ τῆς ἀληθινῆς εἰρήνης, τῆς σὺν τῷ Πνεύματι γινομένης, ἐπιζητεῖ ὁ λόγος, ἀλλὰ ταῖς ὑμῶν πρὸς τὸν Θεὸν ἐντεύξεσιν, ὦ μακαρία τῶν ἀρχιερέων τριάς, δυοῖν γένοιτο θάτερον ἢ τοῖς οὖσιν εἴη χρηστέον μεταβληθεῖσι πρὸς τὴν τῆς ἀληθείας ἐπίγνωσιν νῦν γοῦν, εἰ καὶ μήπω πρότερον, ἢ οἱ τοῦτο ποιεῖν μέλλοντες ἀντεισάγοιντο, ἵνα οὕτω ἓν γενόμενοι, συναρμολογηθέντες καὶ εἰς μίαν ἁρμονίαν συναχθέντες τῷ Πνεύματι τὸ παναρμόνιον σὺν ὑμῖν τῆς ὁμονοίας καὶ εἰρήνης ἀνακρούωμεν μέλος, εἰ καὶ ἄλλως ὑμῖν οὐδέν τι προσήκομεν λατρείαν ἄμωμον ἀνατιθέντες τῇ μιᾷ τρισυποστάτῳ Τριάδι καὶ ὑπερουσίῳ καὶ ὑπερηνωμένῃ θεότητι, ᾗ πρέπει δόξα, αἴνεσις, τιμὴ καὶ προσκύνησις εἰς τοὺς αἰῶνας ἀμήν.

Κ. ΔΥΟΒΟΥΝΙΩΤΗΣ

ΣΙΔΕΡΟΚΑΣΤΡΟΝ[1]

Διὰ τῆς παρούσης μελέτης σκοπεύομεν κυρίως νὰ προσδιορίσωμεν τὴν θέσιν τοῦ μεσαιωνικοῦ φρουρίου τοῦ Σιδεροκάστρου, τοῦ εὑρισκομένου εἰς τὰ ὅρια τῶν δουκάτων Ἀθηνῶν καὶ Νέων Πατρῶν· ἀναγκαῖον ὅμως θεωροῦμεν, ὅπως προτάξωμεν ὀλίγα τινὰ περὶ τῆς ἱστορίας του, συμπληροῦντες τὸν περὶ τούτου ἐκτενῶς διαλαβόντα Ἱσπανὸν ἱστορικὸν Rubió y Lluch[2].

Τὸ Σιδερόκαστρον ἀναφαίνεται κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς λατινοκρατίας ἐν Ἑλλάδι. Ὁ ῥόλος του εἶναι βραχὺς καὶ ὅμως σημαίνων. Ὁ βίος του μόλις ὑπερβαίνει τὴν ἑκατονταετηρίδα, ἡ δὲ κυρία δρᾶσίς του συμπίπτει μὲ τὴν ἐποχήν, καθ᾽ ἣν οἱ Καταλώνιοι ἐκυριάρχησαν τῶν δουκάτων Ἀθηνῶν καὶ Νέων Πατρῶν. Αἱ πηγαὶ ἐξ ὧν αἱ ἐλάχισται περὶ Σιδεροκάστρου συνεκεντρώθησαν εἰδήσεις εἶναι φραγκικαί. Εἰς οὐδεμίαν ἄλλην παλαιοτέραν, σύγχρονον ἢ καὶ μεταγενεστέραν ἑλληνικὴν πηγὴν τὸ εὗρον ἀναφερόμενον, εἰμὴ μόνον εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἔμμετρον παραλλαγὴν τοῦ χρονικοῦ τοῦ Μορέως, καὶ εἰς ταύτην ἅπαξ καὶ μάλιστα ὑπὸ ἄλλον τύπον, τὸν τύπον Σιδερόπορτα. Οὐδεμία, ὡς θὰ δείξωμεν, γεννᾶται ἀμφιβολία, ὅτι ἡ Σιδερόπορτα[3] τοῦ χωρίου τούτου τοῦ χρονικοῦ εἶναι ἡ αὐτὴ μὲ τὸ Σιδερόκαστρον τῶν ἄλλων φραγκικῶν πηγῶν.

Ὁ Rubió y Lluch ἐν τῇ ἀναφερθείσῃ αὐτοῦ μελέτῃ[4] λέγει, ὅτι τὸ φρούριον τοῦτο ἀναφέρεται διὰ πρώτην φορὰν τὸ ἔτος 1275. Κατὰ τὴν διατύπωσιν τῆς γνώμης του ταύτης φαίνεται, ὅτι δὲν ἔλαβεν ὑπ᾽ ὄψιν τὰ χωρία τοῦ χρονικοῦ τοῦ Μορέως[5] ὡς καὶ τοῦ βιβλίου τῆς κουγκέστας[6], εἰς τὰ ὁποῖα ἀναγράφονται τὰ γεγονότα τοῦ ἔτους 1259 καὶ ἰδίᾳ ἡ μάχη τῆς Πελαγονίας[7]. Ὁ ποιητὴς ἐκθέτων τὰ τῆς μάχης ταύτης τῆς συναφθείσης μεταξὺ τοῦ δεσπότου τῆς Ἠπείρου Μιχαὴλ Β′ Ἀγγέλου Δούκα, ἔχοντος ὡς σύμμαχον τὸν

1 Ἐν τῇ μελέτῃ μου παρέχω τὸν τύπον Σιδερόκαστρον καὶ οὐχὶ Σιδηρόκαστρον, διότι πανταχοῦ εἰς ὅλας τὰς πηγὰς ὁ τύπος οὗτος ἀπαντᾷ.

2 Rubió y Lluch, Περὶ τῶν καταλανικῶν φρουρίων τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος, μετφρ. Γ. Μαυράκη, σ. 36 - 43, Ἀθῆναι 1912.

3 Χρονικὸν τοῦ Μορέως, στίχ. 3634 ἔκδ. John Schmitt, London 1904.

4 Ἔνθ᾽ ἀνωτ. σ. 36.

5 Στίχ. 3626 - 3636, ἔκδ. Schmitt.

6 Buchon, Recherches historiques de la principauté française de Morée, Paris, 1845, τόμ. Α′ σ. 123. Chronique de Morée, § 274 ἔκδ. Jean Longnon, Paris 1911.

7 Οὐΐλλιαμ Μίλλερ, Ἱστορία τῆς Φραγκοκρατίας ἐν Ἑλλάδι, μετφρ. Σπ. Λάμπρου, τόμ. Α′ σ. 162, Ἀθῆναι 1909 - 1910.

πρίγκιπα τοῦ Μορέως Γουλιέλμον ἄγοντα ὁμοίως ὡς συμμάχους ἡγεμόνας τινὰς τῶν ἄλλων λατινοκρατουμένων ἐπαρχιῶν τῆς Ἑλλάδος, καὶ τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου, ἀδελφοῦ τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Νικαίας Μιχαὴλ Η′ τοῦ Παλαιολόγου, ἀναφέρει τὸ Σιδερόκαστρον ὡς κείμενον ἐπὶ τῆς ὁδοῦ, τὴν ὁποίαν ἠκολούθησαν οἱ σύμμαχοι τοῦ πρίγκιπος σπεύδοντες πρὸς συνάντησίν του εἰς Μεγαλοβλαχίαν.

Ἐπειδὴ ὁ λόγος εἶναι περὶ τῶν ἄνω χωρίων τῶν δύο χρονικῶν, δὲν κρίνω περιττὸν νὰ προσθέσω, ὅτι αὐτόθι ἀπαντᾷ ὁ τύπος Σιδερόπορτα καὶ ὅτι εἰς τὴν γαλλικὴν παραλλαγὴν καὶ κατὰ τὴν ἀναγραφὴν τῶν γεγονότων τοῦ ἔτους 1304[1] ἀπαντᾷ τύπος Σιδερόκαστρον. Τέλος δέ, ὅτι μόνον εἰς τὰ ἀναφερθέντα δύο πρῶτα χωρία ἀπαντᾷ τὸ φρούριον ὑφ᾽ ὃν ἀπαντᾷ τύπον· εἰς ὅλας τὰς ἄλλας πηγὰς ἔχομεν Σιδερόκαστρον.

Τὸ ὀχυρὸν τοῦτο ἀνῆκε μέχρι τοῦ 1275 εἰς τὸν δεσπότην Νέων Πατρῶν καὶ Μεγαλοβλαχίας Ἰωάννην Α′ τὸν σεβαστοκράτορα (1271 - 1295). Τὸ ἔτος τοῦτο ἐκδοθείσης τῆς Ἑλένης Ἀγγελίνας Κομνηνῆς, θυγατρὸς τοῦ Ἰωάννου, εἰς γάμον εἰς τὸν Γουλιέλμον de la Roche, νεώτερον ἀδελφὸν τοῦ δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν Ἰωάννου, τὸ Σιδερόκαστρον ὁμοῦ μετὰ τοῦ Ζιτουνίου, τοῦ Γαρδικίου (Κρεμαστῆς Λαρίσσης) καὶ τῆς Γραβιᾶς ἀπετέλεσε τὴν προῖκα τῆς ἡγεμονίδος[2]. Τοιουτοτρόπως τὰ φρούρια ταῦτα περιελθόντα εἰς τὸ φραγκικὸν δουκᾶτον τῶν Ἀθηνῶν ἀπετέλεσεν εἰς τὸ ἑξῆς τὴν προκάλυψιν τοῦ δουκάτου τούτου ὡς καὶ ὅλου τοῦ φραγκικοῦ φεουδαλικοῦ κόσμου τῆς κυρίως Ἑλλάδος κατὰ τῶν ἀπὸ βορρᾶ προσβολῶν, πρῶτον μὲν τῆς τῷ 1261 ἀνασυγκροτηθείσης βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, εἶτα δὲ Σέρβων, Ἀλβανῶν, καὶ Τούρκων. Καὶ ἐπὶ ἀρκετὸν χρόνον ἡ ἀντίδρασις τῶν φράγκων κατακτητῶν τῆς Ἑλλάδος ἦτο ἐπιτυχής, ὅταν ὅμως ἔφθασεν ἡ στιγμὴ ν᾽ ἀντικρύσῃ ἡ φραγκικὴ πολυκέφαλος δύναμις τὸν Ἀσιάτην πολεμιστὴν κατασυνετρίβη.

Ἅπαξ ἔτι ἀναφέρεται τὸ Σιδερόκαστρον εἰς τὸ βιβλίον τῆς κουγκέστας, ἤτοι κατὰ τὴν ἀναγραφὴν τῶν γεγονότων τοῦ ἔτους 1304 ὡς εὑρισκόμενον ἐπὶ τῆς ὁδοῦ, τὴν ὁποίαν ἠκολούθησεν ὁ πρῖγκιψ τοῦ Μορέως[3] σπεύδων, ἵνα ἑνωθῇ μετὰ τοῦ δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν Guy de la Roche εἰς κοινὸν ἀγῶνα κατὰ τῆς δεσποίνης τῆς Ἠπείρου Ἄννης Παλαιολογίνης, συζύγου τοῦ ἀποθανόντος δεσπότου Νικηφόρου. Ὁ δοὺξ τῶν Ἀθηνῶν ἦλθε κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην εἰς πόλεμον πρὸς τὴν δέσποιναν, διότι αὕτη κατέλαβε τὸ

1 Buchon, Ἔνθ᾽ ἀνωτ. σ. 414. — Chronique de Morée, § 891, ἔκδ. J. Longnon,

2 Hopf, Chroniques greco - romanes σ. 136. Livre de la conqueste σ. 408, ἐν Buchon, Recherches historiques κλπ. Gregorovius, Geschichte der Stadt Athen, τόμ. Α′. σ. 429. Rubió y Lluch, Ἔνθ᾽ ἀν. σ. 36. Οὐ. Μίλλερ, Ἔνθ᾽ ἀνωτ. τόμ. Α′. σ. 194.

3 Buchon, Ἔνθ᾽ ἀνωτ. τόμ. Α′ σ. 414. Ὁ Buchon ἐνταῦθα καὶ ἐν σ. 411 λέγει, ὅτι ὁ Guy de la Roche εἰσέβαλεν εἰς τὴν Βλαχίαν τῷ 1301.

θεσσαλικὸν κάστρον Φανάρι ἀνῆκον εἰς τὸ δουκᾶτον τῶν Νέων Πατρῶν, ὅπερ διετέλει τότε ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ Γουΐδωνος de la Roche, διότι οὗτος εἶχεν ὁρισθῆ ὑπὸ τοῦ ἀποθανόντος († 1303) δουκὸς Ν. Πατρῶν Κωνσταντίνου Ἀγγέλου Δούκα Κομνηνοῦ, ἀδελφοῦ τοῦ Ἰωάννου Α΄, ὡς κηδεμὼν τοῦ ἀνηλίκου υἱοῦ του Ἰωάννου Β΄[1].

Συχνότερον ἀπαντᾷ τὸ Σιδερόκαστρον εἰς τὰς ἀραγωνικὰς πηγὰς τῆς Καταλωνοκρατίας καὶ δι᾽ αὐτῶν καθίσταται εἰς ἡμᾶς περισσότερον γνωστόν. Τὰ ἐπίσημα ἔγγραφα τῆς πλέον τῆς 75τίας ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος κυριαρχησάσης καταλωνικῆς ἑταιρείας παρέχουν εἰς ἡμᾶς πλείστας περὶ τούτου εἰδήσεις.

Ἡ ἑταιρεία τῶν Καταλωνίων πλείστας κατὰ τῶν Τούρκων ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ καταγαγοῦσα νίκας, περισσοτέρας δὲ καταστροφὰς εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς ἐπαρχίας τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας[2], διελθοῦσα Μακεδονίαν καὶ Θεσσαλίαν λεηλατοῦσα, τὴν ἄνοιξιν τοῦ 1310 διέβη τὰ στενὰ τῆς Φούρκας[3] καὶ οὕτω «ἡ στρατιὰ τῶν Φράγκων τῶν ἀρχόντων τοῦ βασιλείου τῆς Μακεδονίας»[4] ἦλθεν εἰς ἐπαφὴν μετὰ τοῦ φράγκου δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν, τοῦ γενναίου ἱππότου Βελθέρου Βριεννίου. Ἀποτέλεσμα δὲ τῆς ἐπαφῆς ταύτης ἦτο ἡ φονικωτάτη μάχη τοῦ Κηφισοῦ (15 Μαρτίου 1311)[5], ἥτις ἔθεσε τέρμα εἰς τὴν φραγκικὴν κυριαρχίαν τῶν Ἀθηνῶν καὶ Θηβῶν διὰ τῆς ὑπαγωγῆς τῶν δύο τούτων ἐπαρχιῶν εἰς τὴν ἑταιρείαν.

Αὕτη ἐγκατασταθεῖσα ἐν τῷ δουκάτῳ τῶν Ἀθηνῶν καὶ διανείμασα τὴν ὕπαιθρον κατὰ τὸ φεουδαλικὸν τῆς δύσεως σύστημα καὶ καθιερώσασα τὰ τῆς ἐσωτερικῆς διοικήσεως κατὰ τὰ ἤθη τῆς Βαρκελῶνος δὲν περιωρίσθη εἰς τοῦτο, ἀλλ᾽ ὅταν τῷ 1318 ἀπέθανεν ὁ τελευταῖος Ἕλλην δοὺξ τῶν Νέων Πατρῶν Ἰωάννης Β΄ Ἄγγελος ἄτεκνος καὶ οἱ γειτονικοὶ αὐτοῦ ἡγεμόνες

[1] Νερούτσου, Χριστιανικαὶ Ἀθῆναι, ἐν ΔΙΕΕ, τόμ. Δ΄ σ. 117.

[2] Ἡ τοιαύτη ἀπέναντι τῶν ἰθαγενῶν συμπεριφορὰ τούτων κατώρθωσε νὰ ἀφίσῃ τὴν χειροτέραν ἀνάμνησιν ὅλων τῶν φράγκων κατακτητῶν ἑλληνικῶν χωρῶν, ὥστε καὶ σήμερον ἀκόμη ἡ λέξις Καταλάνος - Καταλάνα λέγεται ὡς ὕβρις εἰς πολλὰ μέρη, ὡς π. χ. εἰς τὴν Ἀκαρνανίαν δηλοῖ τὸν θηριώδη, τὸν ἅρπαγα, εἰς τὴν Εὔβοιαν τὸν ἄδικον, τὸν παράνομον. Εἰς τὴν Τρίπολιν ἡ θυμώδης καὶ χονδροειδὴς γυνὴ λέγεται Κατελάνα. Ἐπ. Σταματιάδου, Οἱ Καταλανοὶ ἐν τῇ Ἀνατολῇ, σελ. 222, Ἀθῆναι 1869 — Ἐφημερὶς «Ἐμπρὸς» 9 Αὐγούστου 1917. — Λαογραφία Ε΄ 358. Φ. Κουκουλέ, Διὰ τῆς Ἑλληνικῆς ἱστορίας καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ βίου σ. 15.

[3] Οὐΐλ. Μίλλερ, Ἔνθ᾽ ἀνωτ. τόμ. Α΄ σελ. 317. Τοῦ αὐτοῦ, Οἱ Καταλώνιοι ἐν Ἀθήναις, μετφρ. Σπ. Λάμπρου, σ. 5, Ἀθῆναι 1926.

[4] Ἐκ τῆς ἐπισήμου σφραγῖδος τῆς Ἑταιρείας, ἴδ. Μίλλερ, οἱ Καταλώνιοι ἐν Ἀθήναις, σελ. 4.

[5] Περὶ ταύτης ἴδ. Νικηφ. Γρηγορᾶν τόμ. Α΄ σελ. 253. — Θεόδουλον, παρὰ Boissonade, Anecdota Graeca τόμ. Β΄. σελ. 200. — Buchon, Chroniques étrangères, σ. 474 - 477, Paris 1875. — Μίλλερ, Φραγκοκρατία, τόμ. Α΄. σ. 321. — Νερούτσον, Χριστιανικαὶ Ἀθῆναι, ἐν ΔΙΕΕ τόμ. Δ΄. σ. 130.

ἐπέπεσον κατὰ τοῦ δουκάτου ἀποσπῶντες τὰς χώρας του, δὲν ἔχασε τὴν εὐκαιρίαν, ὅπως ἐπεκταθῇ βορειότερον. Οὕτως οἱ Καταλώνιοι τῶν Ἀθηνῶν ὑπὸ τὸν δὸν Ἀλφόνσον Φαδρῖγον, νόθον υἱὸν τοῦ βασιλέως τῆς Σικελίας καὶ γενικὸν ἐπίτροπον τοῦ δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν, εἰσέβαλον εἰς τὸ δουκᾶτον τῶν Νέων Πατρῶν καταλαβόντες τὰ κάστρα τῶν Ν. Πατρῶν, Ζιτουνίου, Δομοκοῦ, Λοιδωρικίου, Γαρδικίου, Φαρσάλων καὶ Σιδεροκάστρου[1]. Ἂς σημειωθῇ, ὅτι ἡ κατάκτησις αὕτη τοῦ δουκάτου τῶν Ν. Πατρῶν ὑπὸ τοῦ ἀντιπροσώπου τοῦ βασιλέως τῆς Ἀραγωνίας παρεχώρησεν εἰς τὸ στέμμα ταύτης καὶ τὸν τίτλον τοῦ δουκὸς Ν. Πατρῶν διατηρηθέντα ἐπὶ μακρὸν καὶ μετὰ τὴν ἀπώλειαν τούτου.

Ἐφθάσαμεν λοιπὸν εἰς τὴν ἐποχήν, ἀφ᾽ ἧς ἄρχεται ἡ καταλωνικὴ ἱστορία τοῦ Σιδεροκάστρου, δηλ. τὴν τῆς κυρίας αὐτοῦ δράσεως, περὶ τῆς ὁποίας, ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐλέχθη, διὰ μακρῶν διέλαβεν ὁ καθηγητὴς Ἀντώνιος Rubió y Lluch[2].

Τοῦτο ὑπὸ τοὺς Καταλωνίους ἀπετέλεσεν ἰδίαν αὐθεντίαν διατελέσασαν ὑπὸ διαφόρους αὐθέντας. Τὰ ὀνόματα μερικῶν ἐκ τούτων διεσώθησαν μέχρις ἡμῶν. Δύο ἐκ τῶν de Novelles ὁ Odo καὶ ὁ Armengol ηὐθέντευσαν ἀπὸ τοῦ 1333 - 1365 (Odo de Novelles 1333 - 1335 καὶ Armengol de Novelles 1335 - 1365), ὁπότε τὸ Σιδερόκαστρον κατελήφθη ὑπὸ τοῦ κόμητος τῶν Σαλώνων Ἰακώβου Φαδρίγου τοῦ Ἀραγωνίου ἐκδιώξαντος τὸν ἀποστάτην Armengol de Novelles[3]. Ἔκτοτε τοῦτο περιῆλθεν εἰς τοὺς κληρονόμους τοῦ τὸ αὐτὸ ἔτος (1365) ἀποθανόντος Ἰακώβου Φαδρίγου, τὸν Λουδοβῖκον Φαδρῖγον τὸν Ἀραγώνιον (1365 - 1382) καὶ εἰς τὴν θυγατέρα τούτου Μαρίαν Φαδρίγην τὴν Καντακουζηνὴν κόμησσαν τῶν Σαλώνων (1382-1396)[4]. Κατὰ τὸν Rubió y Lluch[5] τὸ Σιδερόκαστρον ἀναφέρεται διὰ τελευταίαν φορὰν τὸ ἔτος 1382. Πράγματι ὀλίγον κατόπιν τοῦτο ἐξέλιπε διὰ παντός.

Οἱ Καταλώνιοι, ἐνῷ τῷ 1387[6] εἶχον ἤδη ἀποβάλει τὸ δουκᾶτον τῶν Ἀθηνῶν καταληφθὲν ὑπὸ τοῦ Νερίου Ἀτζαγιώλη, διετήρουν ἀκόμη τὴν κομητίαν τῶν Σαλώνων μετὰ τοῦ δουκάτου τῶν Νέων Πατρῶν. Καὶ ταῦτα,

[1] Ὁ Tafel ἐν Urkunden der Republik Venedig, τόμ. Α΄ σ. 496 - 501, Wien 1856, παραθέτει χωρίον τοῦ Marino Sanudo περὶ τῆς κατὰ τὸ 1325 ἐν Ἑλλάδι καταστάσεως· ἐν αὐτῷ ἀναφέρεται, ὅτι οἱ Καταλώνιοι «ἐκυρίευσαν καὶ κατέχουν in Blachia Lapater (= Ὑπάτην), et castra Lodorichi et Siderocastri, Gitonis, Gardichie, Donchi (= Δομοκοῦ) et Ferselle». — Μίλλερ, Ἔνθ᾽ ἀνωτ. τόμ. Α΄. σελ. 347. — Νεροῦτσος, Ἔνθ᾽ ἀνωτ. σελ. 147.

[2] Ἔνθ᾽ ἀνωτ.

[3] Νερούτσου, Ἔνθ. ἀνωτ. σ. 187.

[4] Rubió y Lluch, Συμβολαὶ εἰς τὴν Ἱστορίαν τῶν Καταλωνίων ἐν Ἑλλάδι, ἐν ΔΙΕΕ τόμ. Β΄. σ. 458 κἑξ. — Νερούτσου, Ἔνθ᾽ ἀνωτ. σ. 176.

[5] Περὶ τῶν καταλανικῶν φρουρίων τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος σ. 43.

[6] Νερούτσου, Ἔνθ᾽ ἀνωτ. σ. 176.

ὡς εἶναι γνωστόν, μέχρι τῆς καθόδου τοῦ Βαγαζὴτ Α΄. (1396)[1], ὁπότε ἐξέλιπε διὰ παντὸς ἡ καταλωνικὴ ἀρχὴ ἐν Ἑλλάδι. Τὰ τῆς καθόδου ταύτης μᾶς παρέχει λεπτομερῶς ὁ Χαλκοκονδύλης[2] γράφων τὰ ἑξῆς· «ἀφικόμενος δὲ ἐς Θετταλίαν τήν τε Δομακίην παρέλαβεν... καὶ δὴ καὶ Φαρσάλων πόλιν... ὑφ' αὑτῷ ἐποιήσατο· προήλαυνε δὲ ἐς τὸ πρόσω τό τε Ζητοῦνι τὸ ἐν Θερμοπύλαις καὶ Πάτρας τὰς ἐν τῷ πεδίῳ πρὸς τῇ ὑπωρείᾳ τῶν Λοκρῶν ὄρους κατεστρέψατο καὶ αὐτῷ προσεχώρησε· καὶ ἄλλα δὲ τῶν ταύτῃ πολισμάτων οὐκ ὀλίγα προσεχώρησεν αὐτῷ καθομολογίῃ..... τὴν δὲ χώραν (δηλ. τῆς Φωκίδος) παραλαβὼν ταύτῃ ἐπέστησε ἄρχοντα».

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐξάγεται, ὅτι ἡ ζωὴ τοῦ Σιδεροκάστρου λήγει μὲ τὴν πτῶσιν τῆς καταλωνικῆς ἀρχῆς τῶν Σαλώνων, διότι διὰ τῆς ὑπὸ τὴν τουρκικὴν ἐξουσίαν ὑπαγωγῆς τῶν νοτίως τῆς Οἴτης καὶ τῶν Θερμοπυλῶν ἐπαρχιῶν ἐξέλιπε πᾶς λόγος ὑπάρξεως τοῦ μεθοριακοῦ τοῦ δουκάτου τῶν Ἀθηνῶν τούτου φρουρίου, ὅπερ, ἂν καὶ ἐπὶ Καταλωνίων ἀπετέλει ἀξιόλογον κοινότητα[3], ἐθεωρεῖτο, ὡς καὶ πράγματι ἦτο, σημαντικὸν μόνον ὡς στρατηγικὸν σημεῖον, ὡς εὑρισκόμενον ἐπὶ δημοσίας ὁδοῦ καὶ ἐπί τινων στενοποριῶν[4]. Ὅταν, ἐννοεῖται, ἔπαυσε νὰ εἶναι τοιοῦτον, ὑπέστη τὴν αὐτὴν τύχην καὶ ὡς κοινότης.

Τὸ Σιδερόκαστρον λοιπὸν ἀνεγερθὲν εἰς τὰ βόρεια σύνορα τοῦ δουκάτου, τῶν Ἀθηνῶν ἐπὶ τῆς Οἴτης, σκοπὸν εἶχεν, ὅπως ἐμποδίζῃ τὰς καθόδους ἐκ βορρᾶ εἰσβολέων[5]. Ἡ σημασία του αὐτὴ διὰ τὸ δουκᾶτον τῶν Ἀθηνῶν φαίνεται καὶ ἐκ τοῦ χαρακτηρισμοῦ, ὁ ὁποῖος τοῦ ἐδόθη· ἐκλήθη, ὡς γνωστόν, «κλεὶς τοῦ δουκάτου Ἀθηνῶν[6]».

Ὁ φόβος τῶν διαφόρων ἀπὸ βορρᾶ εἰσβολῶν δὲν ἔπαυσε νὰ ὑπάρχῃ, παρὰ μόνον ἐπὶ τουρκοκρατίας. Ὁ Τοῦρκος κατακτητὴς ἐξεμηδένισεν ὅλας τὰς μέχρι τῆς ἐποχῆς του ἀνησυχίας τῆς βαλκανικῆς χερσοννήσου, τὸ μωσαϊκὸν τῶν κρατιδίων ἐν τῇ χερσοννήσῳ ἀπαλείφεται ὑπὸ τῆς ὀθωμανικῆς δυνάμεως, αἱ δὲ μεταξὺ τῶν φυλῶν συγκρούσεις ἐκλείπουσιν, ἅμα τῇ τουρκικῇ κατακτήσει, διὰ νὰ ἐπανεμφανισθοῦν ἐπὶ τῆς ἐποχῆς μας.

Τώρα ἐρχόμεθα εἰς τὸ ζήτημα τῆς θέσεως τοῦ κάστρου. Τοῦτο ἀπησχόλησε τοὺς ἐρευνητὰς τῆς μεσαιωνικῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας, ἕκαστος τῶν ὁποίων ἀλλαχοῦ ἔβλεπε τὴν θέσιν του. Ὁ Buchon[7], ὁ πρῶτος περὶ τούτου τοῦ ζητήματος διαλαβών, τὸ τοποθετεῖ ἐπὶ τοῦ ὄρους Κνημῖδος τῶν Ὀπουντίων

[1] Νερούτσου, Ἔνθ' ἀνωτ.
[2] Βιβλ. 2, 27 - 28, σ. 67 ἔκδ. Βόννης.
[3] Rubió y Lluch, Περὶ τῶν καταλανικῶν φρουρίων κλπ. σ. 39.
[4] Αὐτόθι, σ. 38.
[5] Κατ' ἐμὲ ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ, Περὶ τούτου ἴδ. κατωτέρω σ. 81 ἰδίας μας σκέψεις.
[6] Μίλλερ, Ἔνθ' ἀνωτ. τόμ. Α', σ. 497. Rubió y Lluch, Ἔνθ' ἀνωτ. σ. 39.
[7] Buchon, Recherches historiques κλπ. τόμ. Α', σ. 123 καὶ 414.

Λοκρῶν καὶ ἀπέναντι τῆς Εὐβοίας. Εἰς τὸν σχηματισμὸν τοιαύτης γνώμης ἀσφαλῶς παρεσύρθη ἐκ τῆς ἐκεῖ σήμερον ἀπαντώσης τοπωνυμίας Σιδερόπορτα[1], ἀγνοῶν βεβαίως ὅτι τοιαῦτα μὲ α΄ συνθετικὸν σίδηρος τοπωνύμια συναντᾷ τις πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος[2]. Ἀκόμη τὴν γνώμην ταύτην τοῦ Buchon θὰ ἐνίσχυε καὶ τὸ γεγονός, ὅτι ὁ τύπος Σιδερόπορτα ἀπαντᾷ εἰς τὸ χρονικόν, ὡς καὶ ἀνωτέρω ἀνεφέραμεν. Τὴν ἄποψιν ταύτην δέχεται καὶ ὁ Jean Longnon[3] ἐν τῇ κριτικῇ αὐτοῦ ἐκδόσει τοῦ χρονικοῦ τοῦ Μορέως. Ὁ Γρηγορόβιος[4] ὑπεστήριξεν, ὅτι τοῦτο εἶναι τὸ Καστρὶ (δηλ. οἱ Δελφοί, ὡς καὶ σήμερον παρὰ τῷ λαῷ λέγονται) ἢ ἡ Ἀράχωβα, τὴν ὁποίαν ἐκδοχὴν καὶ ὁ Ἱσπανὸς Rubió y Lluch[5] εἰς τὰς πρώτας αὐτοῦ μελέτας εἶχε παραδεχθῇ. Εἰς ἀκριβῆ ὅμως τούτου τοποθέτησιν ἐπλησίασεν ὁ Νεροῦτσος[6] στηριχθεὶς εἰς χωρίον τοῦ βιβλίου τῆς Κουγκέστας[7], τὸ ὁποῖον μᾶς δίδει ὅλα τὰ στοιχεῖα πρὸς τοῦτο. Ὁ Νεροῦτσος λοιπὸν ὑπεστήριξεν, ὅτι ἔκειτο ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἀμφίσσης - Γραβιᾶς - Λαμίας καὶ μάλιστα ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς ἀρχαίας Ἡρακλείας, παρὰ τοὺς πρόποδας τῆς Οἴτης καὶ τὸ ρεῦμα τοῦ Ἀσωποῦ. Τὰ συμπεράσματα ταῦτα τοῦ συγγραφέως τῶν Χριστιανικῶν Ἀθηνῶν δέχεται ἀσμένως ὁ Rubió y Lluch ἐν τῇ πολλάκις μνημονευθείσῃ λαμπρᾷ αὐτοῦ μελέτῃ «Περὶ τῶν καταλανικῶν φρουρίων τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος». Ὁμοίως καὶ ὁ ἐκδότης τοῦ ἐμμέτρου ἑλληνικοῦ χρονικοῦ τοῦ Μορέως Schmitt ἐν τῷ ἐπιτιθεμένῳ γεωγραφικῷ πίνακι.

Πράγματι τὰ ἀναφερθέντα χωρία τοῦ βιβλίου τῆς Κουγκέστας οὐδόλως μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ ἀμφιβάλλωμεν περὶ τοῦ ὅτι τὸ φρούριον τοῦ Σιδεροκάστρου εὑρίσκετο ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἀμφίσσης - Γραβιᾶς - Λαμίας καὶ μάλιστα μετὰ τὴν Γραβιὰν πρὸς τὴν Λαμίαν. Ἀπομένει μόνον νὰ καθορισθῇ τὸ σημεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον εὑρίσκετο καὶ νὰ ἀνακαλυφθοῦν ἴχνη αὐτοῦ τυχὸν σῳζόμενα μέχρι σήμερον.

Καὶ ἐν μὲν σελ. 123 τῆς ἐκδόσεως Buchon[8] λέγονται τὰ ἑξῆς: Ὁ πρίγκιψ τοῦ Μορέως Γουλιέλμος συμμαχῶν τῷ δεσπότῃ τῆς Ἠπείρου Μιχαὴλ (1259) ἦλθεν εἰς Ἄρταν, ὅπου ἡνώθη μετὰ τοῦ δεσπότου διὰ τὸν πόλεμον κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Νικαίας Κωνσταντίνου Η΄ Παλαιολόγου, καὶ ἑνωθέντες entrerent.. en la Blaquie; et cil dou duchame d'Athenes et

[1] Χρονικὸν τοῦ Μωρέως, στίχ. 3634, ἔκδ. Schmitt.
[2] Πβλ. Πληθυσμὸς τῆς Ἑλλάδος, ἔκδ. στατιστικῆς ὑπηρεσίας Ὑπουργείου Ἐθν. Οἰκονομίας, Ἀθῆναι 1929.
[3] Chronique de Morée (1204 - 1305), § 277 καὶ 891, ἔκδ. J. Longnon, Paris 1911.
[4] Geschichte der Stadt Athen, τόμ. Β', σ. 168.
[5] Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν Καταλωνίων ἐν Ἑλλάδι, ἐν ΔΙΕΕ, τ. Β', σ. 458 κἑξ.
[6] Νερούτσου, Χριστιανικαὶ Ἀθῆναι σ. 108 ὑποσημείωσις.
[7] Buchon, Ἔνθ' ἀνωτ. σ. 123 καὶ 414.
[8] Buchon, Recherches historiques κλπ. σ. 123 καὶ 414.

cil de Negropont et des autres ysles si passerent par la Gravie; et descendirent par Sideroporta; et vindrent par le playn de la Patre et là assemblèrent avec la despot et le prince.

Ἀκριβέστερον εἶναι τὸ χωρίον τοῦ αὐτοῦ χρονικοῦ τῆς σελ. 414, ὅπου διαγράφεται ἡ πορεία, τὴν ὁποίαν ἠκολούθησεν ὁ στρατηγὸς τῆς Ἀχαΐας Νικόλαος Γ' Saint-Omer σπεύδων εἰς βοήθειαν τοῦ δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν Γουΐδωνος Β' de la Roche κηρύξαντος τὸν πόλεμον (1304) κατὰ τῆς δεσποίνης τῆς Ἠπείρου Ἄννης Παλαιολογίνης Καντακουζηνῆς. Λέγει λοιπὸν ἐπὶ λέξει τὸ χρονικὸν τὰ ἑξῆς: Ἀφοῦ διῆλθε μετὰ τοῦ στρατοῦ του ἐκ Βοστίτσης εἰς Βιτρινίτσαν si se mist à la voye...; et passa par delès la Sole et ala à la Gravie (= Γραβιά)... Et quant il fu à la Gravie, si enquist dou duc d'Athenes son cousin ou il estoit. Si lui dirent: car li dux l'avoit attendu une sepmaine à la rivieve de la Elade dessus Sidero-Castro... A lendemain se parti li mareschaux ou sa compaignie; et passa par Sidero-Castro et avala la grant avalée et vint à la riviere de la Elade (à un lieu) que on appelle le Lutro[1].

Ἐκ τῶν παρατεθέντων χωρίων συνάγεται, ὅτι τὸ Σιδερόκαστρον εὑρίσκετο μετὰ τὴν Γραβιὰν καὶ ὑπὲρ τὴν πεδιάδα τοῦ Σπερχειοῦ. Ὁ διπλοῦς τύπος Σιδερόπορτα καὶ Σιδερόκαστρον δὲν πρέπει νὰ μᾶς παρασύρῃ, ὅπως τὸν Buchon[2]. Δηλ. τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος κάστρον εὑρίσκετο ἐντὸς τῆς περιοχῆς τῆς ἀρχαίας Τραχῖνος. Ἡ στρατηγικὴ σημασία τῆς περιοχῆς ταύτης διὰ τὴν λατινοκρατουμένην μεσαιωνικὴν Ἑλλάδα ὡς καὶ τὸ παραδοθέν, ὅτι τὸ Σιδερόκαστρον «ἦτο ἐκτισμένον ἐν τῷ μέσῳ τῶν φρουρίων τοῦ κόμητος (τῆς Ἀμφίσσης), ἐπὶ δημοσίας ὁδοῦ καὶ ἐπί τινων στενοποριῶν»[3] ἐνισχύουν τὴν ἄποψιν τῆς αὐτόθι ὑπάρξεως αὐτοῦ. Πρόσθες ὅτι ἡ συντομωτέρα ὁδὸς ἐξ Ἀμφίσσης καὶ Γραβιᾶς πρὸς τὴν Φθιώτιδα εἶναι ἡ διερχομένη μεταξὺ Οἴτης καὶ Καλλιδρόμου. Ἡ διὰ τῆς κλεισούρας τῆς Βοδονίτσης, ὡς θέλει ὁ Buchon, πρὸς τὴν κοιλάδα τοῦ Σπερχειοῦ πορεία διὰ τὸν ἐξ Ἀμφίσσης-Γραβιᾶς ἐρχόμενον σημαίνει μεγάλην πρὸς τὰ δεξιὰ ἀπόκλισιν καὶ ἡμερῶν καθυστέρησιν.

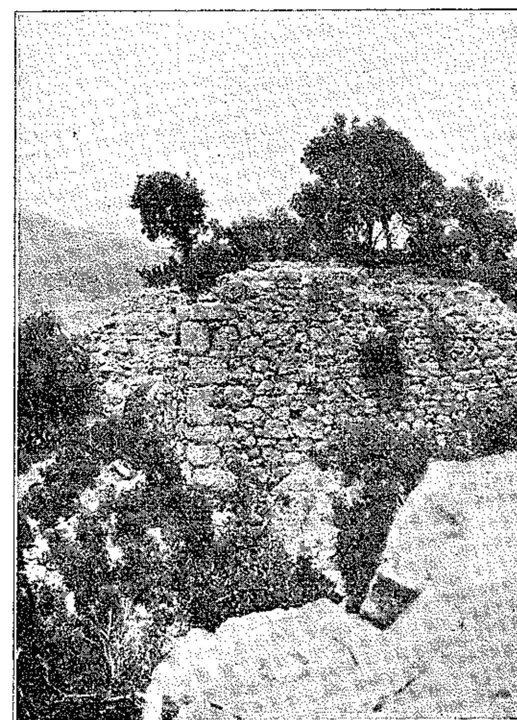
Ἐκ τῶν ἄνω σκέψεων ὁρμώμενος κατὰ τὸ παρελθὸν θέρος (1932) ἐπεχείρησα διαδρομὴν ἀνὰ τὴν Τραχῖνα ἀναζητῶν λείψανα μεσαιωνικοῦ φρουρίου. Ἡ ὀνομασία Κάστρο τοῦ ἄνω τῶν καλυβιῶν τοῦ Κούβελου, τῆς

[1] Ὁ Buchon ὑποσημειοῖ Les bains thermaux au-dessous de Neo-Patras.

[2] Ἂς σημειωθῇ, ὅτι τοπωνύμιον Σιδερόπορτο ἀπαντᾷ σήμερον καὶ κατὰ τὴν ἄνω περιοχὴν τῆς Φθιώτιδος, οὐχὶ εἰς μεγάλην ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς θέσεως εἰς τὴν ὁποίαν ἀνεκαλύψαμεν τὰ λείψανα τοῦ Σιδεροκάστρου. Τὸ τοπωνύμιον τοῦτο ἀπαντᾷ εἰς τοὺς πρόποδας τῆς Οἴτης καὶ κατὰ τὸ σημεῖον τῆς ἐξόδου τοῦ Ἀσωποῦ ἐκ τῆς διασφάγος πρὸς τὴν πεδιάδα τοῦ Σπερχειοῦ.

[3] Rubio y Lluch, Περὶ τῶν καταλανικῶν φρουρίων κλπ. σ. 38.

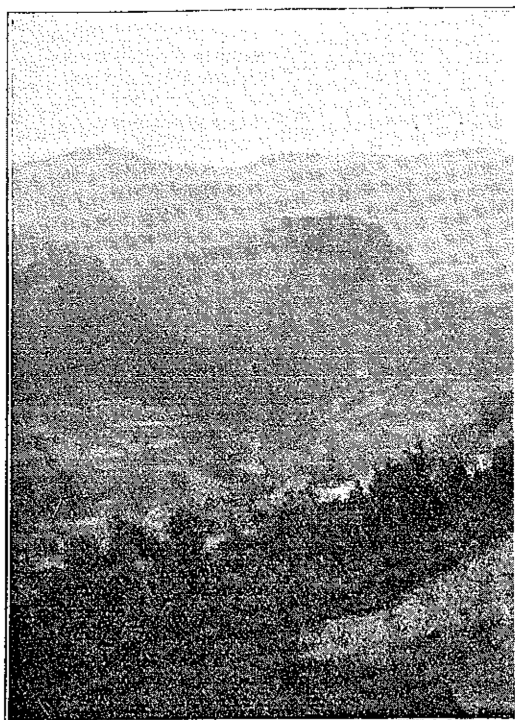
Παύλιανης, ὑψώματος μὲ ἔφερε πρὸς αὐτό. Ἡ ἄνοδος ἀπὸ τὰ καλύβια διαρκεῖ 30' τῆς ὥρας πρὸς τὰ ΝΔ. Τὸ ὕψωμα πέριξ ἀποκλείεται διὰ βράχων ἀποτομωτάτων καὶ ὑψηλοτάτων. Ἡ κορυφὴ τοῦ ὑψώματος εἶναι ἐπίπεδος σχηματίζουσα ἐκτεταμένον ὀροπέδιον, τὸ ὁποῖον κατὰ τὸ ἥμισυ εἶναι καλλιεργημένον, ἐνῷ κατὰ τὸ ἄλλο ἥμισυ εἶναι κατάφυτον ἐκ θαμνωδῶν πρίνων. Τοῦτο εἶναι προσιτὸν ἐκ μιᾶς μόνον πλευρᾶς, τῆς βορείας, ἥτις εἶναι μᾶλλον ὁμαλή, ἀρκετὰ ὅμως καὶ αὕτη ἐπικλινής. Ὡς ἀνερχόμεθα ἀπὸ τὸν Κούβελο, δεξιὰ εἰς τὴν βορείαν ἄκραν τοῦ ὀροπεδίου, ἐπὶ βράχου, σῴζονται τὰ λείψανα μεσαιωνικοῦ ὀχυρώματος, ὡς ἐκ τῆς οἰκοδομικῆς του φαίνεται, συγκειμένου ἐκ διπλοῦ περιβόλου. Ὁ ἐξωτερικὸς τοιοῦτος, ὁ καὶ περισσότερον κατεστραμμένος, εἶναι δίπλευρος, διότι τὰς ἄλλας δύο πλευρὰς ἀντικαθίστα βράχος ἀπότομος. Ἐντὸς τοῦ περιβόλου τούτου καὶ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ἀπορρῶγος βράχου σῴζονται, ὡς καὶ ἐν τῇ φωτογραφίᾳ (εἰκ. 1) φαίνονται, λείψανα πύργου, τὰ ὁποῖα ἀκόμη σήμερον οἱ ἐντόπιοι οὕτω καλοῦν, ἐνῷ ἡ ὅλη ἔκτασις τοῦ ὀροπεδίου λέγεται Κάστρο. Αὕτη εἶναι πλήρης θραυσμάτων κεράμων καὶ λίθων ἐκ καταρρευσασῶν οἰκιῶν, τῶν ὁποίων ἡ ὕπαρξις εἶναι καταφανής. Τοῦτο βεβαίως ἀποδεικνύει, ὅτι τὸ Σιδερόκαστρον δὲν ἦτο ἁπλῶς φρούριον, ἀλλὰ καὶ συνοικισμός, κοινότης. Ὁμοίως ἐντὸς τοῦ χώρου τούτου σῴζεται ὑπόγειος δεξαμενή, μεταξὺ τῶν ἐρειπίων τῶν οἰκημάτων εὑρισκομένη, ἡ ὁποία ἐπληροῦτο ὀμβρίου ὕδατος συγκεντρουμένου ἐκ τῶν στεγῶν καὶ αὐλῶν. Τὸ στόμιον ταύτης εἶναι ὅμοιον πρὸς φρέατος καὶ ἡ ἐσωτερική της ἐπιφάνεια εἶναι κεκαλυμμένη διὰ στρώματος ἀσβέστου. Τέλος τὸ ὅλον σχῆμά της εἶναι ἀπιδοειδές.

Εἰκ. 1. Τὰ σῳζόμενα λείψανα τοῦ πύργου τοῦ Κάστρου τοῦ Κούβελου.

Κάτωθεν τοῦ Κάστρου πρὸς τὰ ΝΔ. καὶ εἰς τὸ βάθος ἀποτομωτάτης χαράδρας ῥέει ὁ ἄνω Ἀσωπός, ὁ ἀρχαῖος ποταμὸς τῆς Τραχῖνος. Ἡ ἐντύ-

πωσις ἐκ τῆς θέας τῆς ὅλης θέσεως ἐκ τῆς ἀπέναντι πλαγιᾶς, ὅπου τὰ καλύβια τοῦ Ἐλευθεροχωρίου, εἶναι ἑνὸς τεραστίου βραχώδους ὄγκου. (Εἰκ. 2). Ἡ ἐντύπωσις αὕτη σχετιζομένη πρὸς τὸ ἐν ἀραγωνικῷ ἐγγράφῳ[1] λεγόμενον «Mola y castell de Siderocastro» (= ὄγκος καὶ φρούριον τοῦ Σιδεροκάστρου) μᾶς ἐνισχύει εἰς τὴν ἀναγνώρισιν τούτου ἐν τοῖς σῳζομένοις λειψάνοις τοῦ Κάστρου τοῦ Κούβελου. Τοῦτο εὑρίσκεται εἰς ἀπόστασιν 45΄ τῆς ὥρας δυτικῶς τοῦ σιδηροδρομικοῦ σταθμοῦ Ἀσωποῦ καὶ ἀκριβῶς ἄνωθεν τῆς σιδηρᾶς γεφύρας τοῦ Ἀσωποῦ.

Εἰκ. 2.
Ὁ ὄγκος τοῦ Σιδεροκάστρου ὁρώμενος ἐκ τῆς δημ. ὁδοῦ Γραβιᾶς - Λαμίας, παρὰ τὸ Ἐλευθεροχώριον.

Ἐπὶ τῆς δυτικῆς ἄκρας τοῦ ὑψώματος, ἐφ᾽ οὗ τὸ Κάστρο τοῦ Κούβελου, σῴζονται μέχρι τῆς σήμερον αἱ βάσεις πολυγωνικοῦ τείχους. Μαρτύριον βεβαίως ὅτι παλαιότατα εἶχον διίδει τὸ ὀχυρὸν τοῦ χωρίου. Εἰς τὰ λείψανα δὲ ταῦτα ὁ Lolling[2] ἀνεγνώρισε τὴν ἀρχαίαν Τραχῖνα, κατ᾽ ἀντίθεσιν πρὸς ἄλλους ἐρευνητάς, οἵτινες, στηριζόμενοι εἰς τὰ ἀνακριβῆ χωρία τοῦ Στράβωνος[3] καὶ Παυσανίου[4], ἐτοποθέτουν ταύτην παρὰ τὴν τῷ 427 π.Χ. ὑπὸ τῶν Λακεδαιμονίων ἱδρυθεῖσαν Ἡράκλειαν τῆς Οἴτης, τῆς ὁποίας τὰ ἐρείπια σῴζονται παρὰ τὸ χωρίον Μουσταφάμπεη.

Πράγματι τὸ χωρίον τοῦ Ἡροδότου[5], ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐστηρίχθη ὁ Lolling μᾶς πείθει, ὅπως παραδεχθῶμεν τὴν ἄποψιν τούτου ὡς μόνην ὀρθήν. Ἡ Τραχὶς λοιπὸν ὡς καὶ τὸ Σιδερόκαστρον ἔφραζον μίαν τῶν ἀγνώστων διόδων ἐκ τῆς Θεσσαλίας πρὸς τὴν Φωκίδα καὶ μάλιστα τὴν διήκουσαν διὰ

[1] Rubió y Lluch, Ἔνθ᾽ ἀνωτ. σ. 39.
[2] Lolling, Griechenland, σ. 258. Ἴδ. καὶ Baedeker.
[3] Στράβ. βιβλ. Θ΄, κεφ. Δ΄ § 14.
[4] Παυσ. Φωκικά, βιβλ. Ι, κεφ. XXII.
[5] Ἡροδ. βιβλ. Ζ΄. κεφ. 198 - 199.

τῆς χώρας τῶν Αἰνιάνων ἐξ Ὑπάτης κατὰ μῆκος τῶν ἀνατολικῶν ὑπωρειῶν τῆς Οἴτης καὶ εἶτα διὰ τῆς Τραχινίας εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Κηφισοῦ ἀπολήγουσαν. Ἐπὶ τῆς ὁδοῦ ταύτης σήμερον κεῖνται τὰ χωρία Μεξάτες, Φραντζῆ, Κάτω Δυὸ - Βουνά, Κούβελος (Σιδερόκαστρο), Γαρδικάκι.

Τὴν στρατηγικὴν σημασίαν τοῦ χωρίου τούτου θὰ διεῖδεν ὁ αὐτοκράτωρ Ἰουστινιανός. Κατὰ τὸν ἱστορικὸν Προκόπιον[1] ὁμιλοῦντα περὶ τῶν ὀχυρωματικῶν αὐτοῦ ἔργων ἐν Θερμοπύλαις: «τῶν τε γὰρ ἄλλων προὐνόησε πάντων καὶ οὐχ ἥκιστα τῶν ἐν Θερμοπύλαις ἀνόδων· ἦν γάρ, εἴ τις προσίοι, εὐπετῶς ἁλωτὰ καὶ οὐ τετειχισμένα τὰ ὄρη, ἃ ταύτῃ ἀνέχει, ἀλλ᾽ ἀποτετριγχωμένα ἐδόκει εἶναι... ἔπειτα δὲ καὶ ἀνόδους πολλὰς ἀφυλάκτους καὶ ἀτειχίστους τὰ πρότερα οὔσας εἰς τὸ ἀκριβὲς ἐτειχίσατο...καὶ σηράγγων τε καὶ χαραδρῶν ἀδιεξόδων ἐνταῦθα οὐσῶν, ἀμήχανα ἔδοξεν εἶναι τοῖς πάλαι ἀνθρώποις τειχίσμασιν εἰς τὸ ἀκριβὲς περιβαλέσθαι τὰ διῃρημένα τῇ φύσει... ἐπὶ τῇ τύχῃ κατέλιπον, ἐς τὴν ἐσομένην βαρβάροις τῆς ὁδοῦ ἄγνοιαν ἀποθέμενοι τὰς τῆς σωτηρίας ἐλπίδας... Οὕτω μὲν Ἰουστινιανὸς βασιλεὺς τὰ ἐν Θερμοπύλαις ἐρύματα ἐκρατύνατο».

Ἐκ τοῦ παρατεθέντος χωρίου τοῦ Προκοπίου μανθάνομεν, ὅτι πρῶτος ὁ Ἰουστινιανὸς ὠχύρωσε τὰς Θερμοπύλας καὶ τὰς τῆς Οἴτης διόδους· οὐδαμῶς ἄρα ἀπίθανον καὶ τὰ τείχη τοῦ Σιδεροκάστρου, ἐκτιμήσας τὴν θέσιν του, νὰ ἀνήγειρεν οὗτος.

Τῆς αὐτῆς, ὁποίας καὶ τὸ Σιδερόκαστρον, ἐποχῆς βάσεις τείχους διακρίνονται μέχρι σήμερον ἀνατολικῶς τοῦ χωρίου Ἐλευθεροχωρίου καὶ εἰς ἀπόστασιν 15΄ τῆς ὥρας ἐπὶ τῆς ὁδοῦ πρὸς τὴν μονὴν Δαμάστας, γνωστὰ μὲ τὸ ἐνδιαφέρον ὄνομα Φυλακή. Τὸ τεῖχος τοῦτο ἔφρασσε τὴν ἀτραπὸν τὴν ἀνερχομένην ἐκ τῆς ἀρχαίας Ἡρακλείας διὰ τῆς Χαλκομάτας πρὸς τὸ σημερινὸν Ἐλευθεροχώριον καὶ διὰ τούτου πρὸς τὴν Φωκίδα.

Τὸ ὅτι τὸ Σιδερόκαστρον εἰς μόνον τῆς ἐν Ἑλλάδι λατινοκρατίας πηγὰς ἀναφέρεται, οὐδαμῶς ἄπορον. Ὀφείλεται εἰς τὰς συνθήκας, αἱ ὁποῖαι κατὰ τὴν ἀναφερθεῖσαν τῆς λατινοκρατίας ἐποχὴν ἐδημιουργήθησαν εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας· πρότερον δῆλα δὴ ἐπὶ βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας ὡς καὶ μετὰ τὸ τέλος τοῦ 14 αἰῶνος ἐπὶ τῆς τουρκοκρατίας, τῆς βαλκανικῆς χερσοννήσου οὔσης ἡνωμένης ὑπὸ ἓν σκῆπτρον, σημαίνοντα ρόλον ἔπαιζον τὰ παραμεθόρια κάστρα, μὲ τὴν διάλυσιν ὅμως τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας (1204) ἀνεφύησαν πλεῖστα ὅσα κρατίδια, τὰ ὁποῖα φυσικῶς ἔπρεπε νὰ ἐξασφαλίσουν τὰ παραμεθόρια αὐτῶν φρούρια. Ἓν τῶν τοιούτων κρατῶν ἦτο καὶ τὸ δουκᾶτον τῶν Ἀθηνῶν, τὸ ὁποῖον ἔφθανε μέχρι τῆς Οἴτης, καὶ τοῦ ὁποίου τὸ Σιδερόκαστρον ἀπετέλει τὸν ἀκραῖον σταθμὸν ὡς καὶ τὸ προκάλυμμα κατὰ τῶν ἀπὸ βορρᾶ κινδύνων. Διὰ τοῦτον ἀκριβῶς τὸν λόγον ἐκλήθη καὶ «ἡ κλεὶς

[1] Προκοπ. Περὶ κτισμάτων IV, 2.

τοῦ δουκάτου τῶν Ἀθηνῶν». Τοιουτοτρόπως λοιπὸν ἐξηγεῖται, διατί ἡ μὲν ἐν ταῖς πηγαῖς μνεία τοῦ κάστρου μας συμπίπτει μὲ τὴν λατινοκρατίαν ἐν Ἑλλάδι, ἡ δὲ ἐξαφάνισις μὲ τὴν τουρκοκρατίαν. Ὁ αὐστηρὸς στρατηγικὸς αὐτοῦ διὰ τὸ δουκᾶτον τῶν Ἀθηνῶν χαρακτὴρ συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ μὴ ὑπάρχῃ οὐδεμία ἐπὶ τῆς τουρκοκρατίας τούτου μνεία.

Τὸ κάστρο τοῦ Κούβελου λέγεται καὶ «Κάστρο τῆς Ὀβριγιᾶς» δηλ. τῆς Ὡριᾶς. Ἡ σῳζομένη περὶ τῆς ἁλώσεως αὐτοῦ παράδοσις εἶναι ὁμοία πρὸς τὰς τῶν ἄλλων κάστρων τῆς Ὡριᾶς σῳζομένας. Εἰς τὸ γεγονὸς δὲ τοῦτο τῆς ἁλώσεως ἀναφέρεται σῳζόμενον μέχρι σήμερον παρὰ τοῖς χωρικοῖς ᾆσμα ἀποτελοῦν παραλλαγὴν τοῦ ᾄσματος τοῦ Κάστρου τῆς Ὡριᾶς τοῦ πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος ᾀδομένου[1]. Κατὰ ταύτην Τοῦρκος μεταμφιεσθεὶς εἰς ἔγκυον γυναῖκα τὸ κυριεύει.

Ἀθῆναι Δεκέμβριος 1932

Γ. ΚΟΛΙΑΣ

[1] Passow, Carm. popul. σ. 363 ἀριθ. 485. Πολίτου, Παραδόσεις Β', 717.

Η ΛΕΞΙΣ ΑΤΙΕ ΤΩΝ ΚΡΗΤΙΚΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ[1]

Αἱ παρατηρήσεις, τὰς ὁποίας κατωτέρω δημοσιεύω, ἀφοροῦν εἰς λέξιν τινὰ τοῦ *Ἐρωτοκρίτου* καὶ τοῦ *Φορτουνάτου*,[2] διὰ τὴν ὁποίαν νομίζω ὅτι ἕως τώρα δὲν ἐλέχθη τίποτε τὸ τελειωτικόν. Πρόκειται περὶ τῆς λέξεως *ἄτιε*, ἡ ὁποία ἀπαντᾷ εἰς τέσσαρα χωρία τοῦ *Ἐρωτοκρίτου* καὶ εἰς ἓν τοῦ *Φορτουνάτου*.

Τὰ χωρία τοῦ *Ἐρωτοκρίτου* εἶναι τὰ ἑξῆς:

Α 1021: Ἡ Ἀρετοῦσα, ὡς γνωστόν, ἔχει ἐρωτευθῆ «τσὶ νύχτας τὸν τραγούδιστὴ» καὶ ἐξομολογεῖται τὸ πάθος της εἰς τὴν προσφιλῆ της Νέναν.

Δὲν εἶμαι πλέον, τῆς λέγει, ἡ παλαιά, ἡ μικρὰ Ἀρετοῦσα, εἰς τὴν ὁποίαν τόσον πολὺ ἤρεσαν τὰ παιχνίδια καὶ τὰ κουτσουνικά. Θυμᾶσαι, Νένα μου, ποὺ

... πᾶσ' ἀργὰ ὡς πρᾶμ' ἀκριβὸ 'ς τσὶ μόσκους ἤβανά τα[3]
καὶ στ' ἀργυρὰ καὶ στὰ χρυσᾶ ἐμοσκοφύλασσά τα
καὶ τὸ ταχὺ πρὶ σηκωθῶ καὶ πρὶ ντυθῶ, *ἄτιε* Νένα,
στὸ στρῶμα μοῦ τὰ φέρνασι κ' ἐθώρουν τα ἕνα - ἕνα. (Α 1019 - 22)

Τὸ δεύτερον χωρίον, εἰς τὸ ὁποῖον ἀπαντᾷ ἡ λέξις, εἶναι τὸ Γ 267. Ἡ Ἀρετοῦσα πάλιν ὁμιλεῖ πρὸς τὴν Νέναν. Δὲν πρόκειται, τῆς λέγει, νὰ παράσχω ἄλλην εὐχαρίστησιν εἰς τὸν Ἐρωτόκριτον, ἐκτὸς τοῦ νὰ μὲ βλέπῃ καὶ νὰ μὲ ἀκούῃ.

Ἀμ' ἄλλο τίβοτσ' ἀπὸ μὲ δὲ θέλεις δεῖ, *ἄτιε* Νένα,
καὶ λογισμὸ μὴ βάνῃς μπλιὸ καὶ πίστεψέ μου μένα. (Γ 267 - 8)

Τὸ τρίτον σχετικὸν χωρίον τοῦ Ἐρωτοκρίτου εἶναι τὸ Γ 423. Πάλιν πρὸς τὴν Νέναν ἀποτείνεται ἡ Ἀρετοῦσα.

... *Ἄτιε* Νένα,
τὰ μέλη μου γροικῶ πολλὰ κ' εἶναι τυραννισμένα,
κι ἂν ἕν' καὶ τοῦ Ρωτόκριτου μιὰ ὥρα δὲ μιλήσω,
γὴ σφάζομαι γὴ πνίγομαι γὴ ἔχω ν' ἀφορμίσω. (Γ 423 - 6)

[1] Ἡ μελέτη αὐτὴ ἀνεκοινώθη ἐν συνεδρίᾳ τῆς Ἐπιστημονικῆς Ἑταιρείας τῇ 28 Μαρτίου 1933.

[2] Ὁ *Φορτουνᾶτος*, κωμῳδία τοῦ Μάρκου Ἀ. Φωσκόλου, ἐγράφη τῷ 1669 καὶ ἐξεδόθη τῷ 1922 ὑπὸ τοῦ Στεφάνου Ξανθουδίδου.

[3] Τὰ παιχνίδια δηλ. καὶ τὰ κουτσουνικά.

Τὸ *ἄτιε* ἀπαντᾷ καὶ εἰς τέταρτον χωρίον τοῦ Ἐρωτοκρίτου: τὸ Ε 831. Λέγει ἡ Ἀρετοῦσα πάλιν πρὸς τὴν Νέναν της:

Πρικαίνεις κι ἀναγκάζεις με, *ἄτιε* κ᾽ ἐσὺ Φροσύνη,
καὶ δὲ μὲ σώνει ὁ λογισμὸς κ᾽ ἡ παίδα ποὺ μὲ κρίνει. (Ε 831 - 2)

Ἀλλ᾽ ἡ λέξις *ἄτιε* ἀπαντᾷ, ὡς εἶπα, καὶ εἰς τὴν Κρητικὴν κωμῳδίαν τοῦ 17ου αἰῶνος, *Φορτουνᾶτον* τοῦ *Μάρκου Ἀ. Φωσκόλου*. Τὸ σχετικὸν χωρίον τῆς κωμῳδίας εἶναι τὸ Γ 528. Ὁ ὑπηρέτης Μπερναμποῦτσος ἀποτεινόμενος πρὸς τὸν συνάδελφόν του Μποζίκην τοῦ λέγει:

Μποζίκη, σὰ χαιράμενο καὶ καλοκαρδισμένο
ἄτιες σὲ βλέπω, εἶντα καλὸ νὰ σέ ᾽χῃ ἐδὰ βρεμένο; (Γ 527 - 8)

Ἂς σημειωθῇ ὅτι εἰς τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ *Φορτουνάτου* δὲν ἀπαντᾷ ὁ τύπος *ἄτιε*, ἀλλ᾽ ὁ *ἄτιες*· περὶ τοῦ τύπου ὅμως τούτου τῆς λέξεως θὰ μοῦ δοθῇ εὐκαιρία νὰ εἴπω τὰ δέοντα μετὰ τὴν διαλεύκανσιν ὡρισμένων ἄλλων ζητημάτων, σχετιζομένων μὲ τὴν παραγωγὴν τῆς λέξεως.

Τὴν λέξιν πρῶτος κατέγραψεν ὁ μακαρίτης Ἀντώνιος Γιάνναρης,[1] ἀλλ᾽ ἐρωτᾷ περὶ τῆς σημασίας της. Ταύτην ἀναφέρει καὶ ὁ σεβαστὸς καθηγητὴς κ. Γ. Χατζιδάκις,[2] καταλέγων αὐτὴν μεταξὺ τῶν λέξεων ἐκείνων, αἱ ὁποῖαι σήμερον ὄχι μόνον δὲν λέγονται, ἀλλ᾽ οὔτε καὶ νοοῦνται. Μὲ τὴν λέξιν οὐχὶ ἅπαξ ἠσχολήθη καὶ δι᾽ αὐτὴν ἔγραψεν ὁ μακαρίτης Στέφανος Ξανθουδίδης.

Θὰ παρακολουθήσω χρονολογικῶς τὰ ὑπ᾽ αὐτοῦ γραφέντα καὶ θὰ διατυπώσω τὰς ἐπ᾽ αὐτῶν παρατηρήσεις μου.

Ὁ Ξανθουδίδης ἐν τῇ λαμπρᾷ αὐτοῦ ἐκδόσει τοῦ *Ἐρωτοκρίτου*[3] (σελ. 398 - 400) θεωρεῖ τὴν λέξιν «θωπευτικὴν ἢ τιμητικὴν προσφώνησιν νεωτέρας πρὸς πρεσβυτέραν γυναῖκα, σημαίνουσαν *σεβαστὴ Νένα, ἀγαπητὴ Νένα, θειὰ Νένα,* ἤ τι παρόμοιον[4]· ἔχει ὅθεν (συνεχίζει ὁ Ξανθουδίδης) τὸ *ἄτιε* τὴν αὐτὴν σημασίαν, ἣν ἔχει καὶ τὸ Ὁμηρικὸν *ἄττα* λεγόμενον ὑπὸ τοῦ Ἀχιλλέως εἰς τὸν Φοίνικα Ι 607 *Φοῖνιξ, ἄττα γηραιέ,* (καὶ Ρ 561) καὶ ὑπὸ τοῦ Τηλεμάχου πρὸς τὸν Εὔμαιον π 31». Ἀναφέρων περαιτέρω ὁ Ξανθουδίδης συγγενεῖς ἴσως πρὸς τὸ *ἄττα* τοῦτο διαφόρων Ἰνδοευρωπαϊκῶν γλωσσῶν λέξεις, χρησιμοποιουμένας πάσας εἰς διατύπωσιν θωπευτικῆς ἐπικλήσεως πρὸς πρεσβύτερα πρόσωπα, καταλήγει εἰς τὸ «πιθανώτατον» (κατ᾽ αὐτὸν) συμπέρασμα

[1] Περὶ τοῦ Ἐρωτοκρίτου καὶ τοῦ ποιητοῦ αὐτοῦ. Ἐν Ἀθήναις 1889. Σελ. 84.

[2] Ἐπιστ. Ἐπετ. 5 (1908 - 9), 147.

[3] Ἐν Ἡρακλείῳ Κρήτης 1915.

[4] Γράφων ταῦτα ὁ Ξανθουδίδης τῷ 1915 δὲν εἶχε βεβαίως ὑπ' ὄψιν του τὸ χωρίον τοῦ *Φορτουνάτου,* εἰς τὸ ὁποῖον ἀπαντᾷ ἡ λέξις, ἀφοῦ ἕως τότε δὲν εἶχεν ἐκδοθῇ τὸ κείμενον τῆς κωμῳδίας ταύτης.

ὅτι «καὶ τοῦ Ἐρωτοκρίτου τὸ *ἄτιε* εἶναι ἡ αὐτὴ λέξις» καὶ θεωρεῖ παράδοξον μόνον τὸ «πῶς εὑρέθη οὕτω μονήρης εἰς τόσον νεωτέραν ἐποχὴν χωρίς... νὰ σῴζεται εἰς ἄλλα κείμενα», θεωρεῖ δὲ «σχεδὸν ἀδύνατον νὰ ἔχωμεν ἄλλην λέξιν παρ᾽ Ἐρωτοκρίτῳ». Ἐν τέλει ἀποκλείει τὴν συσχέτισιν τῆς λέξεως πρὸς τό: *ἄ θειά,* διότι τοῦτο, περιέχον λέξιν κοινοτάτην, δὲν ἦτο «εὔκολον νὰ διαφθαρῇ εἰς τὸ ἄγνωστον *ἄτιε*».

Ἀλλ᾽ οὐδ᾽ ἑαυτόν, φαίνεται, ἱκανοποίει ὁ Ξανθουδίδης τἀνωτέρω περὶ τῆς λέξεως γράφων. Ἐπανερχόμενος λοιπὸν εἰς τὸ ζήτημα ἐν τῇ αὐτῇ ἐκδόσει τοῦ Ἐρωτοκρίτου ἐν ταῖς ἀπὸ σελ. 742 - 744 «Προσθήκαις εἰς τὸ Γλωσσάριον» συσχετίζει τὸ *ἄτιε* πρὸς τὸ ἐν Κρητικῷ κειμένῳ τοῦ 1645[1] ἀπαντῶν *ἄντις*, τὸ ὁποῖον, προερχόμενον, καθὼς ὁ Ξανθουδίδης νομίζει, ἐκ τοῦ Ἑνετικοῦ *anzi,* εἶναι βεβαιωτικὸν ἢ ἐπιτατικὸν μόριον, σημαῖνον: ἀληθῶς, πράγματι, μάλιστα. Τὴν μεταξὺ τοῦ Ἰταλικοῦ τύπου *anzi* καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ *ἄντις* διαφορὰν ἀποδίδει εἰς ἐξελληνιστικὴν τάσιν κατὰ τὴν ἐν Ἑλληνικῷ κειμένῳ χρησιμοποίησιν τῆς λέξεως. Προσθέτει δὲ ἐπίσης ὅτι ἡ ἐπιτατικὴ ἢ βεβαιωτικὴ σημασία τοῦ *ἄτιε* ἁρμόζει καὶ εἰς τὰ τέσσαρα χωρία τοῦ Ἐρωτοκρίτου. Ἀλλὰ καὶ πάλιν δὲν πείθει ἑαυτὸν καθ᾽ ὁλοκληρίαν ὁ ἐρευνητής· δι᾽ ὃ προσθέτει[2]: «Τὸ πρᾶγμα χρῄζει περαιτέρω ἐρεύνης, ἵνα εὑρεθῶσι καὶ ἄλλοθεν παραδείγματα ἢ κατ᾽ ἄλλον τρόπον ἐξακριβωθῇ τὸ πρᾶγμα».

Ὁ Ξανθουδίδης δὲν ἐγκατέλιπε τὸ ζήτημα. Γράφων πάλιν περὶ αὐτοῦ ἐν Ἀθηνᾶς τόμῳ 26 (1914), Λεξ. Ἀρχ. σ. 135 - 138, ἐπαναλαμβάνει ὅσα ἐδημοσίευσεν ἐν τοῖς σχολίοις τῆς ἐκδόσεως τοῦ *Ἐρωτοκρίτου*[3], συμπεπληρωμένα διὰ τῆς ἐν σελ. 742 - 3 τῆς αὐτῆς ἐκδόσεως προσθήκης εἰς τὸ γλωσσάριον, καταλήγει δὲ καὶ πάλιν εἰς τὸ ὅτι «τὸ πρᾶγμα χρῄζει εἰσέτι ἐξετάσεως, ἵνα ἐξακριβωθῇ κατὰ πόσον ἡ δευτέρα αὕτη ἑρμηνεία, δηλ. ἡ διὰ βεβαιωτικοῦ μορίου, τοῦ αἰνιγματώδους *ἄτιε* εἶναι πιθανωτέρα τῆς πρώτης, ἐκείνης δηλ. ἡ ὁποία ἐκλαμβάνει αὐτὸ ὡς ἐπίκλησιν.

Ἐν τῇ ὑπ᾽ αὐτοῦ ἐκπονηθείσῃ ἐκδόσει τοῦ *Φορτουνάτου*[4] ὁ Ξανθουδίδης, γνωρίζων τώρα τὴν λέξιν καὶ ἐκ τῆς κωμῳδίας ταύτης, παρατηρεῖ ὅτι ἡ λέξις σημαίνει: βεβαίως, μάλιστα, καὶ προσθέτει: «Θεωρῶ σχεδὸν βέβαιον πλέον ὅτι ἡ λέξις προῆλθεν ἐκ τοῦ Ἑνετικοῦ anzichè, ὅπως καὶ ὁ βραχύτερος τύπος *ἄντις* εἶναι τὸ *anzi*».

Τέλος ὁ αὐτὸς ἐρευνητὴς ἐν τῇ μικρᾷ του ἐκδόσει τοῦ *Ἐρωτοκρίτου*[5] ἐπαναλαμβάνει ὅσα εἶπε περὶ τῆς λέξεως ἐν τῷ λεξιλογίῳ τοῦ *Φορτουνάτου,*

[1] E. Legrand, Bibliographie Hellénique du XVII siècle, τ. 2, σελ. 7, 8, 11.

[2] Ἐρωτόκριτος, σελ. 743 ἐν λέξει *ἄτιε*.

[3] Σελ. 398 - 400.

[4] Λεξιλόγιον, σελ. 226.

[5] Σύλλογος πρὸς διάδοσιν ὠφελίμων βιβλίων, ἀρ. 53, Βιβλιοπωλεῖον Ἰ. Σιδέρη, Ἀθῆναι [1928], σελ. 411.

προσθέτων μόνον ὅτι εὗρεν ἀκόμη τὴν λέξιν ὑπὸ τὸν τύπον *ἄντις* εἰς μετάφρασιν ἐγγράφου τοῦ 1635 τοῦ δουκὸς τῆς Νάξου Κρίσπη [1].

Ταῦτα πάντα ἔγραψεν ὁ Ξανθουδίδης περὶ τῆς περιέργου λέξεως. Ἀλλὰ προτοῦ βασανίσωμεν τὰς γνώμας ταύτας τοῦ Κρητὸς ἐρευνητοῦ, ἂς ἴδωμεν πῶς μᾶς παραδίδουν τὴν λέξιν τὸ χειρόγραφον καὶ αἱ ἐκδόσεις τοῦ *Ἐρωτοκρίτου*, ὅπως καὶ τὸ χειρόγραφον τοῦ *Φορτουνάτου*.

Τὸ μὲν χειρόγραφον τοῦ *Ἐρωτοκρίτου* παρέχει εἰς τὰ τρία ἐκ τῶν τεσσάρων σχετικῶν χωρίων τὴν λέξιν ὑπὸ τὸν τύπον *ἄτιε* [2]. Τὰ τρία χωρία ταῦτα εἶναι τά: Α 1021, Γ 423 καὶ Ε 831. Αἱ δὲ δύο Ἐρωτοκρίτειοι ἐκδόσεις τῆς Βενετίας (ἡ Α΄ τοῦ 1713, ἡ Β΄ τοῦ 1737) [3] παρέχουν τοὺς ἑξῆς τύπους. Καὶ αἱ δύο αὐταὶ ἐκδόσεις εἰς τὰ χωρία Γ 267 καὶ Ε 831 παρέχουν τὴν λέξιν ὑπὸ τὸν τύπον *ἄτιες*. Ἡ λέξις παραδίδεται εἰς τὸ χωρίον Α 1021 *ἄτιε* μὲν ὑπὸ τοῦ χειρογράφου τοῦ *Ἐρωτοκρίτου* καὶ τῆς πρώτης (1713) ἐν Βενετίᾳ ἐκδόσεως, *ἄτιες* δὲ ὑπὸ τῆς δευτέρας (1737). Εἰς τὸ χωρίον Γ 267 μᾶς παρέχεται ἡ λέξις ὑπὸ τὸν τύπον *ἄτιες* καὶ εἰς τὰς δύο πρώτας Βενετικὰς ἐκδόσεις. Ὑπὸ τοῦ χειρογράφου ἡ λέξις δὲν παραδίδεται εἰς τὸ χωρίον τοῦτο. Εἰς τὸ χωρίον Γ 423 εὑρίσκομεν τὴν λέξιν ὑπὸ τὸν τύπον *ἄτιε* μόνον ἐν τῷ χειρογράφῳ. Ἀμφότεραι αἱ Βενετικαὶ ἐκδόσεις ἀντικατέστησαν αὐτὴν εἰς τὸ χωρίον τοῦτο διὰ τῆς λέξεως *ἀζάπη*. Εἰς τὸ τέταρτον σχετικὸν χωρίον τοῦ Ἐρωτοκρίτου, Ε 831, τὸ μὲν χειρόγραφον παρέχει *ἄτιε*, ἀμφότεραι δ' αἱ Βενετικαὶ ἐκδόσεις *ἄτιες*. Εἰς τὰς κατόπιν μετατυπώσεις τοῦ *Ἐρωτοκρίτου* ἡ λέξις τείνει ὁλονὲν νὰ ἐξαφανισθῇ ἐκ τοῦ κειμένου, ὥστε, κατὰ τὴν ὁμολογίαν τοῦ Ξανθουδίδου [4], ἐν τῇ Βενετικῇ ἐκδόσει τοῦ 1847 ἀπαντᾷ ἅπαξ, μόνον εἰς τὸ χωρίον Α 1021. Εἰς τὰ ἄλλα χωρία ἀντικατεστάθη ὑπὸ γνωστοτέρων, ἔστω καὶ μὴ ἁρμοζουσῶν, ἐν ᾧ τόπῳ ἐτέθησαν, λέξεων. Χαρακτηριστικὸν τοῦτο τοῦ ὅτι τὴν λέξιν ἐνωρὶς ἔπαυσαν νὰ νοοῦν οἱ ἀντιγραφεῖς τοῦ Ἐρωτοκριτείου κειμένου. Ἐξ ἴσου χαρακτηριστικὸν εἶναι καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι εἰς τὸ χωρίον Γ 423 τῆς Α΄ ἐκδόσεως τοῦ Ἐρωτοκρίτου ἔγραψεν ὁ ἐκδότης ἀντ' αὐτῆς τὴν λέξιν *ἀζάπη* [5]. Ὡς πρὸς τὸ μοναδικὸν χειρόγραφον τοῦ *Φορτουνάτου*, τὸ ὁποῖον, ἂς σημειωθῇ, εἶναι γεγραμμένον δι' Ἰταλικῶν χαρακτήρων, τοῦτο εἰς τὸ χωρίον Γ 527-8 τῆς κωμῳδίας παρέχει τὸν τύπον *ἄτιες*.

Ἀλλὰ τί κατ' ἀλήθειαν εἶναι δυνατὸν νὰ σημαίνῃ ἡ λέξις, εἰς ἃ χωρία εὑρίσκεται; Μόνον ἀφοῦ τοῦτο διαπιστώσωμεν, ἔχομεν, νομίζω, δικαίωμα

---

[1] Ἡ μετάφρασις αὕτη ἐδημοσιεύθη ἐν Δ. Ι. Ε. Ε. Ε. τ. 7 (1916), σ. 430.

[2] Ὑπὸ τὸν τύπον τοῦτον ἔγραψε τὴν λέξιν ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Ἐρωτοκρίτου ὁ Ξανθουδίδης, καθὼς καὶ ἐκ τῶν ἀνωτέρω παρατεθέντων χωρίων ἐμφαίνεται.

[3] Ἂς σημειωθῇ ὅτι ἡ Β΄ ἐν Βενετίᾳ ἔκδοσις τοῦ Ἐρωτοκρίτου (1737) εἶναι πιστὴ ἀνατύπωσις τῆς Α΄ ἐκδόσεως τοῦ 1713. Πβ. Ξανθουδίδου, Ἐρωτόκριτον σελ. XXVI.

[4] Ἐρωτόκριτος σελ. 398.

[5] Περὶ τῆς ἀντικαταστάσεως ταύτης βλ. κατωτέρω σελ. 87 καὶ 88.

νὰ προχωρήσωμεν εἰς τὴν ἐτυμολογίαν αὐτῆς, ἂν δὲν θέλωμεν νὰ εἴπωμεν ἀπίθανα.

Νομίζω ὅτι εἰς τὸ ζήτημα τῆς σημασίας τῆς λέξεως ὁ Ξανθουδίδης κατὰ τὴν πρώτην περὶ αὐτῆς ἔρευναν, ἣν ἐπεχείρησεν [1], ὅτε τὴν ἐχαρακτήρισε θωπευτικὴν ἢ τιμητικὴν προσφώνησιν νεωτέρας πρὸς πρεσβυτέραν γυναῖκα, δηλοῦσαν σεβασμόν, δὲν ἀπέτυχεν ἀπολύτως τοῦ ὀρθοῦ. Προσφώνησιν ὄντως ἀποτελεῖ ἡ λέξις μετὰ τῆς ἀκολουθούσης κλητικῆς, ἀλλ' οὐχί, ὡς ὁ Ξανθουδίδης ἐνόμισε, δηλοῦσαν σεβασμόν. Ἡ λέξις ἐκφράζει ἁπλῶς συγκαταβατικότητα, καλωσύνην, προερχομένην ἐκ μέρους τῆς Ἀρετούσας, (εἰς τὸ στόμα τῆς ὁποίας καὶ εἰς τὰ τέσσαρα χωρία τοῦ Ἐρωτοκρίτου ἔθεσε τὴν λέξιν ὁ ποιητής), καλωσύνην, λέγω, ἐκφραζομένην πρὸς τὴν Νέναν, πρὸς πρόσωπον δηλ. πρεσβύτερον μέν, ἀλλὰ τὸ ὁποῖον ἵσταται εἰς κατωτέραν βαθμίδα κοινωνικῆς ἱεραρχίας ἐν σχέσει πρὸς τὴν προσφωνοῦσαν. Διὰ τοῦ «*καημένη Νένα*» θὰ ἐξέφραζε τὴν αὐτὴν ἔννοιαν κατ' ἄλλον τρόπον σύγχρονος Ἕλλην, ἀλλὰ καὶ σύγχρονος ἀκόμη τοῦ ποιητοῦ τοῦ Ἐρωτοκρίτου [2]. Καὶ εἰς τὰ τέσσαρα λοιπὸν χωρία τοῦ Ἐρωτοκρίτου ἁρμόζει ἀπολύτως ἡ ὑπ' ἐμοῦ διδομένη ἑρμηνεία τῆς λέξεως, ἀλλ' ὑπὲρ τὰ ἄλλα κυρίως εἰς τὸ χωρίον Ε 831-2:

Πρικαίνεις κι ἀναγκάζεις με, *ἄτιε κ' ἐσὺ* Φροσύνη,
καὶ δὲ μὲ σών' ὁ λογισμὸς κ' ἡ παίδα πού μὲ κρίνει.

Τὸ *ἄτιε κ' ἐσὺ Φροσύνη* τοῦ χωρίου τούτου δὲν εἶναι ἄλλο ἢ τὸ νεώτερον: *καημένη κ' ἐσύ*. Καὶ τὸ ὅτι αἱ δύο πρῶται ἐκδόσεις τοῦ *Ἐρωτοκρίτου* γράφουσαι ἐν Γ 423 *ἀζάπη Νένα* = ταλαίπωρη Νένα, ἀντὶ τοῦ ἐν τῷ χειρογράφῳ *ἄτιε Νένα* τοῦ αὐτοῦ χωρίου, συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς γνώμης μου ὅτι τὸ *ἄτιε* σημαίνει: *ταλαίπωρη, καημένη*, ἤ τι παρόμοιον. Εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι αἱ Ἑνετικαὶ ἐκδόσεις μετέβαλον τὸ *ἄτιε* τοῦ χειρογράφου, τὸ ὁποῖον θὰ εἶχον ὑπ' ὄψιν των, εἰς τὸ συνώνυμον *ἀζάπη* [3], ἀφοῦ ἄλλως τε, ἂν ὁ στίχος ἐγράφετο διὰ τοῦ *ἄτιε*, θὰ ἐχώλαινε μετρικῶς.

Ἀλλ' ἐξ ἴσου πιθανὸν εἶναι ὅτι ὁ γραφεὺς τοῦ χειρογράφου τοῦ Λονδίνου (1710) εὑρὼν εἰς τὸ πρότυπον, τὸ ὁποῖον ἀντέγραφε, τὴν προσφώνησιν *ἀζάπη Νένα* καὶ προσκρούσας εἰς τὸ ἀσυνήθιστον [4] τῆς ἐκφορᾶς ἀρσενικοῦ

---

[1] Ἐρωτόκριτος σελ. 398-400.

[2] Τὸ *καημένος* = ταλαίπωρος, ἀπαντᾷ πλειστάκις εἰς τὸ Κρητικὸν ποίημα *Φαλλίδος*, δημοσιευθὲν καὶ τοῦτο ὑπὸ Ξανθουδίδου (Ἐπετ. Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδ. 4 (1927), 96-105). Ὁμοίως οὐχὶ ἅπαξ συναντῶμεν τὴν λέξιν καὶ εἰς τὰ ἔργα τοῦ Κρητικοῦ θεάτρου.

[3] Τὸ *ἀζάπης* = ταλαίπωρος, καημένος, ἀπαντᾷ πολλάκις εἰς τὸν Ἐρωτόκριτον. Ἀλλὰ καὶ σήμερον ἐν Κάσσῳ καὶ Καρπάθῳ μὲ τὴν αὐτὴν σημασίαν λέγεται. Πρὸς τὸ *ἀζάπης* τοῦτο δὲν πρέπει νὰ ταυτισθῇ τὸ μεσαιων. *ἀζάπης* (ἐκ τοῦ ἀραβικοῦ *azap*), τὸ σημαῖνον ἄγαμον στρατιώτην, τὸ ὁποῖον καὶ σήμερον πολλαχοῦ λέγεται μὲ τὴν σημασίαν: ἄγαμος, ἐλεύθερος, ἀτίθασσος.

[4] Περὶ τοῦ ἀσυνήθους τούτου βλ. κατωτέρω σελ. 91 καὶ 92.

ἐπιθέτου μετὰ ὀνόματος θηλυκοῦ γένους ἀντικατέστησε τὸ *ἀζάπη Νένα* διὰ τοῦ *ἄτιε Νένα,* τὸ ὁποῖον ἐγνώριζε καὶ ἐξ ἄλλων τριῶν χωρίων τοῦ Ἐρωτοκρίτου.

Ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ χωρίον τοῦ Φορτουνάτου Γ 527 - 8

Μποζίκη, σὰ χαιράμενο καὶ καλοκαρδισμένο
ἄτιες σὲ βλέπω, εἶντα καλὸ νὰ σέ ᾽χῃ ἐδὰ βρεμένο;

καθόλου δὲν μᾶς ἐμποδίζει νὰ ἑρμηνεύσωμεν: Μποζίκη, σὰ χαιράμενο καὶ καλοκαρδισμένο, *καημένε,* σὲ βλέπω... Πβ. τὸ καὶ νῦν λεγόμενον: *χαρούμενο, καημένε, σὲ βλέπω καὶ δὲν ξέρω...* Εἰς τὸ ἀνωτέρω χωρίον συνομιλοῦν πρὸς ἀλλήλους φίλοι (ὁ Μπερναμποῦτσος καὶ ὁ Μποζίκης, τύποι ὑπηρετῶν ἐν τῇ κωμῳδίᾳ) καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι εἰς τὴν προσφώνησιν τοῦ πρώτου πρὸς τὸν δεύτερον γίνεται χρῆσις τῆς λέξεως *ἄτιες* καθιστᾷ ἀπίθανον τὴν ἀνωτέρω [1] ἀναπτυχθεῖσαν (πρώτην κατὰ σειρὰν) γνώμην τοῦ Ξανθουδίδου ὅτι ἡ λέξις εἶναι προσφώνησις δηλοῦσα σεβασμόν.

Ἐκ τῶν εἰρημένων, νομίζω, προκύπτει ὅτι ἡ λέξις ἀποτελεῖ προσφώνησιν δηλοῦσαν οὐχὶ σεβασμόν, ἀλλὰ συγκατάβασιν ἀνωτέρου πρὸς κατώτερον (οὕτω παρ᾽ Ἐρωτοκρίτῳ) ἢ ἁπλῶς ἐκδήλωσιν οἰκειότητος ἴσου πρὸς ἴσον (ὅπως εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ χωρίου τοῦ *Φορτουνάτου),* πρέπει δὲ ν᾽ ἀποδίδεται διὰ τῆς ἡμετέρας προσφωνήσεως: *καημένε, καημένη.*

Τώρα, ἀφοῦ διεπιστώθη ἡ πραγματικὴ σημασία τῆς λέξεως, ἂς προχωρήσωμεν καὶ εἰς τὸ ἔτυμον αὐτῆς.

Φρονῶ ὅτι οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἡ λέξις εἰμὴ ἡ ἑνικὴ κλητικὴ τοῦ ἀρσενικοῦ ἐπιθέτου *ἄτυχος,* δηλ. *ἄτυχε.* Πῶς ὅμως ἀπὸ τοῦ τύπου *ἄτυχε* ἤλθομεν εἰς τὸν ἀγνώριστον καταστάντα τύπον *ἄτιε;* καὶ ἀκόμη· πῶς ἡ προσφώνησις *ἄτυχε,* ἀρσενικοῦ γένους οὖσα, ἐχρησιμοποιήθη καὶ ὅταν ἀκόμη ἐπρόκειτο νὰ προσφωνηθῇ πρόσωπον θηλυκοῦ γένους, ὡς ἡ *Νένα;* Ταῦτα πρέπει νὰ διαλευκάνωμεν.

Ἂς ἀρχίσωμεν ἀπὸ τοῦ πρώτου ζητήματος. Πῶς ἀπὸ τοῦ *ἄτυχε* προῆλθε τὸ *ἄτιε;*

Προτοῦ προχωρήσω εἰς τὸ ζήτημα ὀφείλω νὰ ἐξετάσω πῶς προεφέρετο ἡ λέξις *ἄτιε* ἐν Κρήτῃ, καθ᾽ ἣν ἐποχὴν ἐχρησιμοποιήθη εἰς τὰ κείμενα, εἰς τὰ ὁποῖα ἀπαντᾷ. Καὶ τώρα, ἂν τυχὸν ἤθελεν ἀκουσθῇ ἀπὸ στόμα Κρητός [2], ἀλλὰ καὶ τότε ἡ λέξις προεφέρετο *ἄτχε.* Περὶ τούτου πειθόμεθα ἐκ τῶν ἑξῆς: Εἰς τὰ χειρόγραφα Κρητικῶν ἔργων τοῦ 16^{ου} καὶ 17^{ου} αἰῶνος οὐχὶ ἅπαξ ἀπαντῶμεν γραφάς, οἷον (Ζήνων [3] Πρόλ. 1) *πχοιὸς* = ποιός, (Ζήνων Α 81) *νὰ πχαίνῃς* = νὰ πηγαίνῃς, (Ζήνων Α 83) *πχιάσ᾽ ἄλλο* = πιάσε ἄλλο, (Κρητ.

[1] Σελ. 84.

[2] Ἂς ληφθῇ ὑπ᾽ ὄψιν πῶς θὰ προέφερε σημερινὸς Κρὴς τὴν λέξιν *ἄτια* = ἄλογα. Ἡ προφορά του θὰ ἦτο *ἄτχια.*

[3] Σάθα, Κρητικὸν Θέατρον, ἐν Βενετίᾳ 1879.

Πόλεμ. [1] 461, 6) *Χαλεπχιοῦ,* ἀλλὰ καὶ (χειρόγρ. Ἐρωτοκρ. Α 2145) ὅπιος, (χειρόγραφ. Ἐρωτοκρ. Β 348) *σηχνοπιενοδιαβένῃ* = συχνοπηαινοδιαβαίνει, (Ζήν. Γ 160) *νὰ πιάσῃς,* (Ζήν. Γ 177) *πιάστε με,* (Στάθης [2] Πρόλ. 31) *πηαίνω* = πηγαίνω, προσέτι δὲ (Κρητικ. Πόλεμ. 462, 23) *πγοιοὶ* = ποιοί, (ἐν συμβολαίοις τοῦ 17^{ου} αἰῶνος [3] τὸ *ὁπγιὸ σιτάρι* = τὸ ὁποῖον σιτάρι, *ὁδιαφαγητὸ πγιωτῶ* = διὰ φαγητό, πιοτό. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ποικίλων γραφῶν τῶν χειρογράφων Κρητικῶν ἔργων διδασκόμεθα ὅτι τὸ ἀκολουθοῦν τὸν φθόγγον **π** ἰῶτα συνιζηθὲν ἐτράπη εἰς **χ** οὐρανικόν, ἀλλ᾽ οἱ γραφεῖς τῶν χειρογράφων, ἀδέξιοι ὄντες περὶ τὴν ἀκριβῆ φωνητικὴν ἀπόδοσιν τῶν καταγραφομένων [4], ἀπέδιδον τὴν προφορὰν τοῦ συμπλέγματος **π** + οὐρανικῷ **χ** ἄλλοτε μὲν διὰ τοῦ **πχ** (αὕτη εἶναι ἡ συνηθεστέρα ἀπόδοσις), ἄλλοτε διὰ τοῦ **πγ,** ἄλλοτε δὲ πάλιν ἀκόμη ὀλιγώτερον πιστῶς διὰ τοῦ **πι.** Ἀλλ᾽ ἀνάλογόν τι συνέβαινε καὶ περὶ τὴν παράστασιν τοῦ οὐρανικοῦ **χ,** εἰς τὸ ὁποῖον ἐτράπη τὸ μετὰ τὸ **τ** **ι,** τὸ ὁποῖον ἔπαθε συνίζησιν διὰ τὸ ἀκολουθοῦν φωνῆεν.

Καὶ οὕτως εἰς Κρητικὸν συμβόλαιον τοῦ 1636 [5] ἀπαντῶμεν: τὸ *μετόχι σταβούτγια* [= τὸ μετόχι στὰ Βούτια]. Ἐδῶ βεβαίως ὁ γραφεὺς τοῦ συμβολαίου ἠθέλησε ν᾽ ἀποδώσῃ τὴν προφορὰν τοῦ **τ** + οὐρανικῷ **χ,** ἀλλὰ δὲν ἐπέτυχεν ἀπολύτως. Οἱ γραφεῖς τῶν Κρητικῶν συμβολαίων, ὡς ἀνωτέρω ἐδείχθη, ἐξ ἴσου ἀπετύγχανον καὶ περὶ τὴν ἀπόδοσιν τῆς προφορᾶς τοῦ συμπλέγματος **π** + οὐρανικῷ **χ,** γράφοντες ἐσφαλμένως **πγ,** ἐνῷ ἄλλοι προσεκτικώτεροι γραφεῖς τῆς αὐτῆς ἐποχῆς ἀπέδιδον πολλάκις ὀρθῶς τὴν προφορὰν διὰ τοῦ **πχ,** ὅπως ὁ γραφεὺς τοῦ χειρογράφου τοῦ *Ζήνωνος,* τοῦ *Κρητικοῦ Πολέμου* κ. ἄ. Ἐκ τῆς γραφῆς λοιπὸν ταύτης τοῦ Κρητικοῦ συμβολαίου τοῦ 1636 πειθόμεθα ὅτι καὶ μετὰ τὸ **τ** τὸ συνιζηθὲν **ι** ἐτράπη εἰς οὐρανικὸν **χ**· γράφοντες ἄρα οἱ γραφεῖς τῶν χειρογράφων τοῦ *Ἐρωτοκρίτου* καὶ *Φορτουνάτου ἄτιε (ἢ ἄτιες)* προέφερον *ἄτχε (ἢ ἄτχες),* ὅπως ἔγραψεν ὁ αὐτὸς τοῦ Ἐρωτοκριτείου χειρογράφου γραφεὺς *ἔτιος, στρατιώτης, βοήθια,* χωρὶς νὰ προφέρῃ *τι-ο* ἢ *θι-α,* ἀλλὰ **τ** + οὐραν. **χ** καὶ **ϑ** + οὐραν. **χ**. [6] Ὅτι ἓν ἀπὸ τὰ περισσότερον ἀξιοσημείωτα φαινόμενα τῆς Κρητικῆς διαλέκτου, ἡ τροπὴ τοῦ

[1] Ἔκδοσις Ἀγαθαγ. Ξηρουχάκη, Τεργέστη 1908.

[2] Σάθα, Κρητικὸν Θέατρον, ἐν Βενετίᾳ 1879.

[3] Χριστιανικὴ Κρήτη 1 (1912), σελ. 74 καὶ 172.

[4] Ὅτι τὰ χειρόγραφα τῶν Κρητικῶν ἔργων δὲν παρέχουν πάντοτε διὰ τῆς γραφῆς πιστῶς τὴν προφορὰν καθίσταται καὶ ἐξ ἄλλων φανερόν, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν δύο τούτων χωρίων τοῦ Ζήνωνος Πρόλ. (πεζ.) *ἐβιαίνει* [= ἐβγαίνει] καὶ Πρόλ. 168 ἡ *γιώρα* [= ἡ ὥρα]. Ἐν τῇ δευτέρᾳ περιπτώσει ἔχομεν πιστὴν τῆς προφορᾶς ἀπόδοσιν.

[5] Βλ. Χριστιανικὴν Κρήτην 1 (1912), 193.

[6] Ὅ,τι συνέβαινε καὶ συμβαίνει ἐν Κρήτῃ μὲ τὸ **π** μετὰ τὴν συνίζησιν τοῦ ἀκολουθοῦντος αὐτὸ **ι** καὶ ὅ,τι συνέβαινε (παλαιότερον μόνον) μὲ τὸ **τ,** συνέβαινε καὶ συμβαίνει καὶ ὡς πρὸς τὸ **ϑ** καὶ τὸ **φ**.

συμπλέγματος **τ** + οὐραν. **χ** εἰς **ϑ** + οὐραν. **χ**, δὲν ἀπαντᾷ κατὰ τὸν 16ον καὶ 17ον αἰῶνα εἶναι ἐκ τῶν κειμένων τῆς ἐποχῆς ταύτης ἀπολύτως βέβαιον[1].

Ἀφοῦ, ὡς πιστεύω, ἀπεδείχθη ὅτι εἰς τὴν γραφὴν *ἄτιε* ὑπόκειται προφορὰ *ἄτχε*, ἑρμηνευτέον πῶς τὸ *ἄτχε* τοῦτο προῆλθεν ἐκ τοῦ *ἄτυχε*.

Ἡ μεταβολὴ αὕτη ἐπῆλθε κατόπιν ἁπλῆς ἀποβολῆς τοῦ *ί* τῆς παραληγούσης. Εἶναι γνωστὸν[2] ὅτι καὶ εἰς τὰ νότια ἰδιώματα τῆς Ἑλληνικῆς (καὶ ἐν Κρήτῃ ἑπομένως) εἶναι δυνατὸν ν' ἀποβληθῇ ὁ ἀσθενέστατος φθόγγος *ί*, ἐφ' ὅσον οὗτος μὲν εἶναι ἄτονος, τὰ δὲ μετὰ τὴν ἀποβολὴν ταύτην προκύπτοντα συμφωνικὰ συμπλέγματα εἶναι εὐπρόφερτα. π.χ. *περιβόλι - περβόλι, περιμαζώνω - περμαζώνω - πρεμαζώνω, φυλακὴ - φλακή, συχαίνομαι - σχαίνομαι - σκαίνομαι, ἰχιτὰς - ἰχτὰς κ.ἄ.*[3].

Οὐδεὶς βεβαίως θ' ἀρνηθῇ ὅτι τὸ μετὰ τὴν ἀποβολὴν τοῦ *ί* τῆς παραληγούσης ἐν τῇ λέξει *ἄτυχε* προκῦπτον σύμπλεγμα *τχ* εἶναι εὐπρόφερτον, ἐφ' ὅσον, ὡς ἀνωτέρω ἐδείχθη, τὸ σύμπλεγμα τοῦτο ἦτο σύνηθες ἐν τῇ παλαιοτέρᾳ Κρητικῇ διαλέκτῳ. Πρέπει βεβαίως νὰ τονισθῇ ὅτι ἡ ἀποβολὴ αὕτη τοῦ ἀτόνου *ί* εἰς τὰ νότια ἰδιώματα τίποτε τὸ κοινὸν δὲν ἔχει πρὸς τὸ φαινόμενον τῆς ἀποβολῆς τοῦ ἀτόνου *ί* εἰς τὰ βόρεια ἰδιώματα τῆς νέας Ἑλληνικῆς.

Ἀλλὰ καὶ ἐὰν δὲν ἦτο δυνατὸν τὸ φαινόμενον τῆς ἀποβολῆς τοῦ *ί* τῆς παραληγούσης νὰ ἑρμηνευθῇ, ὡς ἀνωτέρω ἡρμηνεύθη, πάλιν τὸ πρᾶγμα κατ' ἄλλον τρόπον εὐκόλως ἐξηγεῖται. Ἀπεδείχθη ἀνωτέρω ὅτι ἡ λέξις *ἄτιε* ἀποτελεῖ προσφώνησιν. Εἶναι δὲ παραδεδεγμένον ὅτι λέξεις καὶ φράσεις, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν προσφωνήσεις, προσταγάς, ἀπειλάς, ἱκεσίας, ὅρκους, ἀράς, εὐχὰς κλπ., μεταβάλλονται, καθ' ἃ ὁ σεβαστὸς καθηγητὴς κ. Γ. Χατζιδάκις ἐδίδαξε[4], «βιαιότερον, διότι κατὰ τὴν ἔκφρασιν αὐτῶν κατεχόμεθα συνήθως ὑπὸ ψυχικοῦ τινος πάθους· τούτου δ' ἕνεκα σπεύδοντες εἰς δήλωσιν τοῦ συναισθήματος ἡμῶν δὲν κατασκευάζομεν πάντοτε τὸν λόγον πλήρη καὶ ἄρτιον, ἀλλ' ἀρκούμεθα πολλάκις εἰς ἁπλῆν ὑποτύπωσιν αὐτοῦ διὰ τῶν σημαντικωτέρων λέξεων καὶ φθόγγων... Ἐκ τούτου καὶ φθόγγων καὶ συλλαβῶν ἀσυνήθεις παραλήψεις καὶ ἀλλοιώσεις καὶ λέξεων ὅλων, ἀναγκαίων ἄλλως συστατικῶν τῆς προτάσεως, παραλήψεις παρατηροῦνται». Εἰς τὰς ἀλλοιώσεις αὐτάς, καθὼς ὁ αὐτὸς κ. Γ. Χατζιδάκις παρετήρησε[5], διατηρεῖται συνήθως ἀπαθὴς ὁ πρῶτος φθόγγος[6], κατὰ δεύτερον δὲ λόγον καὶ ὁ τελευ-

[1] Πβ. Χατζιδάκιν, ἐν Ἐπιστημ. Ἐπετηρ. 10 (1913-14), 59.

[2] Πβ. Γ. Χατζιδάκι, Einleitung, σελ. 347-8, καὶ ΜΝΕ 1, 257.

[3] Πβ. Ξανθουδίδην ἐν Λεξ. Ἀρχ. 5, 111.

[4] Λεξικογρ. Ἀρχ. 5 (1918), 8. Πβ. καὶ Γλωσσολογ. Μελέτας 1, 210. Ἀκαδ. Ἀναγν. 2, ιζ'.

[5] Χατζιδάκις, Λεξ. Ἀρχ. 5, 8.

[6] Ἐνίοτε καὶ ὁ πρῶτος φθόγγος ἢ ἡ πρώτη συλλαβὴ λέξεως πάσχει, π. χ. ἐν Ἀμοργῷ *ρὰ Θοδώρα* [= κυρὰ Θ.] (Thumb, Indog. Forsch. 2, 101), εἰς τὴν Μόρφουν καὶ τὴν

ταῖος, ὑφίστανται δὲ ἀλλοιώσεις οἱ ἐν τῷ μέσῳ. Αὐτὸ τοῦτο συμβαίνει καὶ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ λέξει *ἄτυχε - ἄτχε*. Ἐνταῦθα πρέπει νὰ παραβάλωμεν τὴν ἀρχαίαν προσφώνησιν *πότνα* ἀντὶ *πότνια*[1]. Ἐκ τῆς νέας Ἑλληνικῆς παραβλητέοι ἐν πρώτοις οἱ τύποι *διάολος, κυρά, κύρ*, μὴ προελθόντες φωνητικῶς ἐκ τῶν ἀλωβήτων *διάβολος, κυρία, κύριος*. Ὁμοίως ἐκ τοῦ Κρητικοῦ ἰδιώματος παράβαλε τὴν ὀνομαστικὴν *ἀφὲς* = ἀφέντης, τὴν γενικὴν καὶ αἰτιατικὴν ἀφέ[2], μὴ προελθούσας φωνητικῶς ἐκ τῶν ἀλωβήτων τύπων *ἀφέντης, ἀφέντη* ἢ *ἀφεντός, ἀφέντη*[3], ἀλλ' ἐκ τῆς κλητικῆς *ἀφὲ* = ἀφέντη, οὐχὶ κατὰ φωνητικούς, ἀλλὰ κατὰ ψυχολογικούς, ὡς ἀνωτέρω ὑπεστηρίχθη, λόγους.

Τώρα μένει νὰ ἑρμηνεύσωμεν τὴν ὕπαρξιν εἰς τὰ τέσσαρα χωρία τοῦ Ἐρωτοκρίτου τοῦ ἀρσενικοῦ τύπου ἀντὶ τοῦ θηλυκοῦ, ἐφ' ὅσον προσφωνεῖται ὑπὸ τῆς Ἀρετούσας ἡ Νένα.

Ἀλλὰ καὶ ἡ ὕπαρξις τοῦ τύπου τούτου οὐδόλως πρέπει νὰ μᾶς ξενίζῃ. Τὸ ἐπίθετον *ἄτυχε*, τοῦ ὁποίου συχνότατα ἐγίνετο χρῆσις εἰς προσφωνήσεις (βλ. κατωτέρω), μετέπεσεν εἰς ἁπλοῦν ἐπιφώνημα. «Κατὰ τὰς προσφωνήσεις, διδάσκει ὁ κ. Χατζιδάκις[4], ἔχει τις πρὸ αὐτοῦ τὸν προσφωνούμενον ἢ τοὺς προσφωνουμένους καὶ δὴ οὐδεμία ἀνάγκη νὰ δηλώσῃ διαρρήδην τὸν ἀριθμὸν ἢ τὸ γένος κλπ. Πρὸς τούτοις συνήθως ἐπείγεται, ἐντεῦθεν ἀρκεῖται ἐν τῇ ἁπλῇ, τῇ γυμνῇ ὡς εἰπεῖν ὑποδηλώσει τοῦ ποθουμένου. Ἔπειτα αἱ προσφωνήσεις αὗται πλειστάκις συνοδεύονται εὐθὺς κατόπιν ὑπ' ἄλλης ἑπομένης κλητικῆς, μεθ' ἧς ἀπαρτίζουσι τρόπον τινὰ σύνθετόν τι, οὕτω δὲ τὸ προτασσόμενον τῆς κλητικῆς ταύτης ... γίνεται ἄτονον καὶ ἐντεῦθεν ὑπόκειται εἰς δεινὰς παραμορφώσεις». Οὕτως ἑρμηνεύονται πλεῖσται κλητικαὶ ἀρσενικῶν ἐπιθέτων, μεταπεσοῦσαι εἰς ἁπλᾶ ἐπιφωνήματα π. χ. *καλέ, μωρέ*[5], *γιέ μου*[6], κλπ.

Καὶ ἡ προσφώνησις *ἀζάπη Νένα* (Ἐρωτόκρ. Γ 423), τὴν ὁποίαν ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ χειρόγραφον τοῦ Λονδίνου διετήρησαν καὶ αἱ δύο πρῶται ἐκδόσεις τοῦ Ἐρωτοκρίτου, αἱ ὁποῖαι διὰ τὸ ἀκριβὲς κείμενον τοῦ ποιήματος

Μεσαριὰν τῆς Κύπρου *ρὰ Ἀούστα, ρὰ Λενοὺ* [πάλιν, = κυρὰ] (Μενάρδου, Περὶ τῶν ὀνομάτων τῶν Κυπρίων, Ἀθηνᾶς 16 (1904), 277), ἐν Μεγαλοπόλει *λὲ μάννα* [= καλὲ μ.] (Χατζιδ. Γλωσσολ. Μελέτ. 1, 210 κἑ.). Πβ. καὶ τὸ σύνηθες *ρὲ* = μωρέ.

[1] Χατζιδάκι, Ἀκαδ. Ἀναγν. 1, 384 καὶ 2, 81 (σημ. 4).

[2] Στάθης (Σάθα, Κρητικ. Θέατρ.) Α 226, Β 239, 262, Γ 483.

[3] Καὶ οἱ μᾶλλον ἀλώβητοι οὗτοι τύποι ἀπαντοῦν εἰς τὴν Κρητικὴν παραγωγήν.

[4] Γλωσσολ. Μελέτ. 1, 210.

[5] Περὶ τῆς ἁπλοῦ ἐπιφωνήματος καταστάσης λέξεως *μωρὲ* βλ. Χατζιδάκιν, Byzant. Zeitschr. 4 (1895), 412 κἑ. καὶ τοῦ αὐτοῦ Γλωσσολ. Μελέτ. 1, 204 κἑ., περὶ δὲ τῶν ἐπιφωνηματικώτερον λεχθεισῶν ἀρχαίων λέξεων *ἠλὲ* (ἀντὶ *ἠλεέ*), *ὀλὲ* (ἀντὶ *ὀλεέ*), *μέλε* (ἀντὶ *μέλεε*) καὶ τῆς προσφωνήσεως *ὦ τὰν* (ἀντὶ *ὦ τάλαν*) βλ. Χατζιδάκι, Ἀκαδ. Ἀναγν. 1, 384· 2, 82 (σημ. 1) καὶ P. Kretschmer ἐν Glotta 1 (1909), 58.

[6] Τοῦτο ἐν Κέῳ καὶ ἐν Μάνῃ ἐπὶ προσφωνήσεως κορασίδων.

εἶναι πολυτιμότεραι τοῦ χειρογράφου [1], ἡ προσφώνησις λέγω αὕτη: *ἀζάπη Νένα* δεικνύει τάσιν νὰ χρησιμοποιηθῇ ἐπιφωνηματικῶς τὸ καὶ ἐξ ἄλλων χωρίων τοῦ Ἐρωτοκρίτου καὶ ἑτέρων Κρητικῶν ἔργων γνωστὸν ἐπίθετον *ἀζάπης*, τὸ σημαῖνον: ταλαίπωρος, καημένος [2].

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω λεχθέντων προκύπτουν, νομίζω, τὰ ἑξῆς κατὰ σειρὰν συμπεράσματα.

1) Τὸ *ἄτιε* σημαίνει καημένη ἢ καημένε.

2) Εἶναι ἡ κλητικὴ *ἄτυχε* (τοῦ ἐπιθ. *ἄτυχος*).

3) Ἡ κλητικὴ αὕτη ἐχρησιμοποιήθη ἀκλίτως.

Ἡ χρῆσις αὕτη τῆς κλητικῆς *ἄτυχε* διαπιστοῦται καὶ εἰς παλαιότερα κείμενα δημοτικά. Εἰς τὸ γνωστὸν στιχούργημα *Πουλλολόγος* [3] ἐν στίχῳ 333 ἀποτεινομένη ἡ κίσσα πρὸς τὴν πασιδόνα λέγει:

> πάντως οὐ λέγω ψέματα, οἱ πάντες θεωροῦν το,
> τὸ πῶς καθίζεις, *ἄτυχε*, κάτω εἰς περιγιάλιν.

Ὁμοίως ἐν στίχῳ 475 τοῦ αὐτοῦ ποιήματος τὸ ὀρτύκιν λέγει πρὸς τὴν κουκουβάγιαν:

> καὶ τζουρουχεύουν τὸν παππᾶν, *ἄτυχε*, φεῦ τὸ κρῖμα.

Συχνότατα ἐπίσης ἀπαντᾷ ἡ προσφώνησις *ἄτυχε* εἰς ἕτερον μεσαιωνικὸν ποίημα, τὴν *Διήγησιν παιδιόφραστον τῶν τετραπόδων ζῴων* [4], ὅπου πάντοτε ἀναφέρεται οὐχὶ ἀκλίτως, ὡς ἐν στίχοις 162, 588, 666, 961.

Δέον νὰ σημειωθῇ ὅτι καὶ πολλῶν ἄλλων ἐπιθέτων κλητικαὶ ἀπαντῶσιν εἰς τὸν *Πουλλολόγον* ἄκλιτοι, ἀλλ' ἡ τοιαύτη χρῆσις τῶν ἐπιθέτων τούτων δὲν ἐπέδωκε, φαίνεται, καὶ διὰ τοῦτο εἰς μεταγενέστερα τοῦ *Πουλλολόγου* στιχουργήματα δὲν ἀπαντῶμεν τὰς ἀπολελιθωμένας τῶν ἐπιθέτων τούτων κλητικάς [5].

Ἂς ἐξετάσωμεν νῦν τὸ ζήτημα τῆς σημασίας τοῦ ἐπιθέτου *ἄτυχος*.

Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ λέξις *ἄτυχος* εἰς πολλὰ δημοτικὰ κείμενα ἀπαντᾷ μὲ τὴν σημασίαν ἐλεεινός, οὐτιδανός, δειλός [6]. Ἀλλ' ἦτο, νομίζω, εὔκολον

---

[1] Τὸ χειρόγραφον τοῦ Ἐρωτοκρίτου δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς Ἑπτανησιακὴ (πιθανῶς μάλιστα Κεφαλληνιακὴ) τοῦ ἔπους διασκευή. Πβ. Ξανθουδίδην, ἐν Εἰσαγωγῇ ἐκδόσ. Ἐρωτοκρίτου, σελ. II, XV καὶ XVIII.

[2] Πβ. ἀνωτ. σελ. 87, σημ. 3.

[3] Wagner, Carmina Graeca med. aevi, 178 - 198.

[4] Wagner, Ἔνθ' ἀν. σελ. 141 - 178.

[5] Στίχοι τοῦ Πουλλολόγου, εἰς τοὺς ὁποίους τοιαῦται κλητικαὶ ἐπιθέτων ἀρσενικοῦ γένους ἀπαντῶσιν ἀντὶ κλητικῶν θηλυκοῦ γένους, εἶναι οἱ ἑξῆς: 105, 216, 221, 321, 415, 416, 440, 452. (Εἰς τὸν στίχον 458 τοῦ αὐτοῦ ποιήματος ἀπαντᾷ τὸ *καλὲ* μὲ πλήρη ἐπιφωνηματικὴν ἀπὸ σημασιολογικῆς ἀπόψεως διαμόρφωσιν).

[6] Πβ. Ξανθουδίδην, ἐν Γλωσσαρ. Ἐρωτοκρίτου σελ. 514 καὶ Φορτουνάτου σελ. 226, Somavera καὶ Σίμωνα Πόρτιον, Λεξικὸν Λατινικόν, Ρωμαῖκον καὶ Ἑλληνικόν, Παρίσιοι 1635 (Λεξικόπουλο Ρωμαῖκο κλπ. σ. 35) ἐν λέξει *ἄτυχος*.

ἀπὸ τῆς σημασίας τοῦ *ἐστερημένου τύχης* νὰ σημάνῃ τὸν *ἄθλιον*, τὸν *κακομοίρη* [1] (μὲ τὴν ὑβριστικήν των σημασίαν) καὶ ἀκόμη περαιτέρω τὸν *οὐτιδανόν*, τὸν *τιποτένιον*. Ἡ λέξις, βοηθούντων ἑκάστοτε καὶ τῶν συμφραζομένων, ἐχρησιμοποιήθη καὶ ἐπὶ τῆς ἐννοίας τοῦ *δειλός*, περιορισθείσης κάπως τῆς προτέρας της σημασίας, τῆς σημασίας δηλ. τοῦ οὐτιδανοῦ. Ἀνάλογον σημασιολογικὴν ἐξέλιξιν ὑπέστη ἐν τῇ γλώσσῃ μας καὶ ἡ ἐκ τοῦ Τουρκικοῦ *yoursouz* γνωστὴ λέξις *γουρσούζης* ἢ *γρουσούζης*, ἡ ὁποία, ἐνῷ κατ' ἀρχὰς ἐσήμαινε τὸν μὴ φέροντα ἢ μὴ ἔχοντα καλὴν τύχην, ἐσήμανε πολλαχοῦ (ἐν Κρήτῃ [2] κ. ἀλλ.) καὶ τὸν ἀκάθαρτον, τὸν ἐλεεινόν.

Ἡ ἐξειλιγμένη αὕτη σημασία τῆς λέξεως *ἄτυχος* δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ἐμπόδιον διὰ τὴν εἰς τὸ *ἄτυχε* ἀναγωγὴν τοῦ *ἄτιε*, διότι ἡ λέξις *ἄτυχος*, ἂν καὶ προσέλαβε καὶ τὰς νέας ταύτας σημασίας, οὐδέποτε ἔχασε καὶ τὴν παλαιοτέραν της.

Μένει τώρα νὰ ἐξετάσω τὴν δευτέραν περὶ τῆς λέξεως γνώμην τοῦ Ξανθουδίδου, ἡ ὁποία, ὡς ἀνωτέρω (σελ. 85) ἐλέχθη, διετυπώθη κατὰ πρῶτον εἰς τὰς *Προσθήκας τοῦ Γλωσσαρίου τοῦ Ἐρωτοκρίτου* καὶ εἰς τὸ *Γλωσσάριον τοῦ Φορτουνάτου*, κατόπιν δὲ καὶ ἐν τῇ μικρᾷ τοῦ Ἐρωτοκρίτου ἐκδόσει. Ὅτι ἡ λέξις δὲν δύναται νὰ εἶναι βεβαιωτικὸν μόριον, ὡς ὁ Ξανθουδίδης ἐκεῖ ὑπεστήριξεν, ἱκανῶς, νομίζω, ἐδείχθη, ὅτε ἐξητάσθη ἡ σημασία αὐτῆς, ὁπότε κατελήξαμεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι μόνον τὴν σημασίαν τοῦ *καημένη* ἢ *καημένε* εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχῃ. Ἀλλ' οὔτε πρὸς τὸ Ἰταλικὸν *anziché* πρέπει νὰ σχετισθῇ τὸ *ἄτιε*, ὅπως θέλει ὁ *Ξανθουδίδης* [3]. Ἐκ τοῦ Ἰταλικοῦ τούτου τύπου ἀδύνατον θὰ ἦτο νὰ προέλθῃ φωνητικῶς τὸ *ἄτιε*. Ἀλλὰ καὶ ὅτι τολμηρὸν θὰ ἦτο νὰ συνδέσωμεν τὴν λέξιν *ἄτιε* πρὸς τὸ κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα ἀπαντῶν βεβαιωτικὸν *ἄντις* [4], ὡς ὁ Ξανθουδίδης ὑπεστήριξεν, οὐδείς, νομίζω, θὰ ἀμφισβητήσῃ, διότι τὴν σύνδεσιν ταύτην κωλύουν λόγοι φωνητικοί. Ὥστε ὄχι μόνον σημασιολογικοί, ἀλλὰ καὶ φωνητικοὶ λόγοι κωλύουν ἡμᾶς νὰ συν-

---

[1] Καὶ ἡ λέξις αὕτη σημαίνουσα κατ' ἀρχὰς τὸν ἔχοντα *κακὴ μοῖρα* ἐσήμανε κατόπιν τὸν ἄθλιον, τὸν ἐξουθενωμένον.

[2] Ἐν Κρήτῃ λέγεται καὶ *ὀγρουσούζης*. Περὶ τῆς ἐν Κρήτῃ σημασίας τῆς λέξεως βλ. Χατζιδάκι, Γεν. Γλωσσικὴν 118.

[3] Ἔκδ. Φορτουνάτου, σελ. 226.

[4] Τὸ *ἄντις* τοῦτο ἀπαντᾷ παρὰ Legrand, Bibl. Hell. XVII siècle τ. 2, σ. 7,8, 11 (δὶς) καὶ Δ. Ι. Ε. Ε. Ε. τ. 7 (1916), 430 εἰς κείμενα τοῦ 17ου αἰῶνος. Τὸ *ἄντις* τοῦτο ἐσφαλμένως ὁ Ξανθουδίδης ἀνήγαγεν εἰς τὸ Βενετικὸν *anzi*, ἀποδίδων τὴν μεταξὺ τῶν δύο τούτων τύπων διαφορὰν εἰς ἐξελληνιστικὴν τάσιν. Τὸ *ἄντις* δὲν εἶναι παρὰ ὁ ἀντὶ τοῦ *anzi* παλαιότερος Ἰταλικὸς τύπος *anti* (βλ. P. Petròcchi, Novo Dizionario Universale della Lingua Italiana, Milano 1915, ἐν λ. *ante*). Τὸ Βενετικὸν καὶ νεώτερον Ἰταλικὸν *anzi* ἀπαντῶμεν ἐν τῷ ἰδιώματι τῶν Ἀργυράδων ἐν Κερκύρᾳ ἀπαράλλακτον *ἄντσι*, μὲ βεβαιωτικήν, ἐπιτατικὴν σημασίαν (Γ. Σαλβάνου, Μελέτη περὶ τοῦ ἰδιώματος τῶν ἐν Κερκύρᾳ Ἀργυράδων, Ἐν Ἀθήναις 1918, σελ. 20).

δέσωμεν τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος *ἄτιε* εἴτε πρὸς τὸ Βενετικὸν anzichè, εἴτε πρὸς τὸ τοῦ 17ου αἰῶνος *ἄντις*, τὸ ἐκ τοῦ παλαιτέρου Ἰταλικοῦ *anti* προελθόν.

Εἴς τινα τῶν ἀνωτέρω παρατεθέντων χωρίων τοῦ *Ἐρωτοκρίτου*, ὅπως καὶ εἰς τὸ τοῦ *Φορτουνάτου*, ἡ λέξις *ἄτιε* ἀπαντᾷ ὑπὸ τὸν τύπον *ἄτιες*. Τὸ πρᾶγμα εὐκόλως ἐξηγεῖται. Ἡ λέξις καταστᾶσα ἄκλιτος προσέλαβε τελικὸν ς, καθὼς καὶ πλεῖσται ἄλλαι λέξεις τοῦ Κρητικοῦ ἰδιώματος: *μὰ τὸ ναὶ - μὰ τὸ ναίς, χάμαι - χάμαις, πάραυτα - πάραυτας, ὀψὲ - ὀψές, ἀργὰ - ἀργὰς* κ. τ. ὅ.

Ἀπεδείχθη, νομίζω, ἐκ τῶν ἀνωτέρω ὅτι τὸ *ἄτιε* ἢ *ἄτιες* οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ἡ κλητικὴ *ἄτυχε* τοῦ ἐπιθέτου *ἄτυχος*, ἡ ὁποία, δι' οὓς ἀνέπτυξα λόγους, κατήντησεν *ἄτιε* μὲ τὴν σημασίαν, τὴν ὁποίαν καὶ πρότερον εἶχε *(= ἄτυχε, καημένε)*[1].

Φεβρουάριος 1933.

ΜΑΝΟΛΗΣ ΚΡΙΑΡΑΣ

[1] Εἶχεν ἀνακοινωθῆ ἡ ἀνωτέρω μελέτη εἰς τὴν Ἐπιστημονικὴν Ἑταιρείαν, ὅτε ἐκ γενομένης εἰς τὸ Ἀρχεῖον τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ ἐρεύνης προέκυψεν ὅτι ἡ λέξις *ἄτιε* ὑπὸ τὸν τύπον *ἀτιὲ* εἶναι καὶ σήμερον γνωστὴ ἐν Κορινθίᾳ καὶ Καλαβρύτοις, χρησιμοποιουμένη ὡς προσφώνησις κατὰ τὴν προσαγόρευσιν πρεσβυτέρου ὑπὸ νεωτέρου, ἀλλὰ καὶ νεωτέρου ὑπὸ πρεσβυτέρου. Ἀπόδειξις καὶ τοῦτο τοῦ ὅτι δὲν πρόκειται περὶ ἐπιφωνήματος δηλοῦντος σεβασμόν, ὡς ὁ Ξανθουδίδης ὑπεστήριξεν. Οὕτως ἐν Κορινθίᾳ λέγεται *ἀτιὲ μάννα, ἀτιὲ σώπα τσ' ἀτήσου, μαλώνουν ἀτιὲ* (= καλέ), ἐν Καλαβρύτοις δὲ *νὰ σοῦ φτειάσω καφὲ ἀτιέ; μίλησες ἀτιέ; ἀτιὲ ρούφα τσαὶ μέρωνε* (ἡ μήτηρ πρὸς τὸ μέλλον νὰ θηλάσῃ τέκνον της).

Εἰς τὸν καταβιβασμὸν τοῦ τόνου *ἄτιε - ἀτιὲ* ἀσφαλῶς ἐπέδρασε τὸ εἰς τὴν λήγουσαν τονιζόμενον συνώνυμον *καλέ*.

ΤΟ ΥΠ' ΑΡΙΘΜΟΝ 3 ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟΝ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΜΟΝΗΣ ΟΛΥΜΠΙΩΤΙΣΣΗΣ

Ἡ παρὰ τὴν Ἐλασσῶνα ἱερὰ καὶ σεβασμία Μονὴ Παναγίας τῆς Ὀλυμπιωτίσσης, χάρις εἰς τὰς ἀόκνους προσπαθείας τοῦ ρέκτου Ἡγουμένου αὐτῆς πανοσ. Θεοφάνους, εἰσῆλθεν εἰς ὁδὸν τάξεως, εὐπρεπείας καὶ προόδου εἴπερ τις καὶ ἄλλη Μονή.

Ἐν τῇ τελείως εὐπρεπισθείσῃ Βιβλιοθήκῃ αὐτῆς φυλάσσεται μεταξὺ ἄλλων, καὶ χειρόγραφος κῶδιξ τοῦ ΙϚ' αἰῶνος, λίαν ἐνδιαφέρων:

Ἀριθ. 3, 20 $^1/_2 \times 14,^1/_2$, χαρτ., ΙϚ' αἰῶν. φ. 514.

Ἀρχ.: «Χρονογραφικῶν περιέχων». τέλ. φ. 514^α: «τὴν ὁποίαν ἔλαβεν ἀποθανόντος τοῦ ρεγάτζου». Γραφὴ καθαρὰ καὶ ἐπιμεμελημένη, σφάλματα ὅμως ὀρθογραφικὰ πλεῖστα.

Ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος κῶδιξ περιέχει χρονογραφίαν λαϊκὴν περιλαμβάνουσαν τὴν ἱστορίαν τῆς Ῥώμης, τοῦ Βυζαντίου καὶ τῶν Ὀσμανιδῶν μοναρχῶν μέχρι τοῦ ἔτους 1571.

Τὸ ἐνδιαφέρον, ὅπερ παρουσιάζει ὁ κῶδιξ ἀριθ. 3 ἔγκειται ἐν τῷ ὅτι οὗτος τυγχάνει τοῦ ἰδίου τύπου τοῦ σπουδαίου παρισινοῦ κώδικος Gr. suppl. 467, περὶ τοῦ ὁποίου ὁ Κρουμβάχερ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Βυζ. Λογοτεχνίας (Μετάφρασις Σωτηριάδου, Α'. τόμος, σελ. 811) ἀποφαίνεται ὡς ἑξῆς:

«Περιεργότατον παράδειγμα τῶν δημωδῶν παραφράσεων εἶναι ὁ παρισινὸς κῶδιξ suppl. Gr. 467 τοῦ ιζ' αἰῶνος. Περιέχει ἱστορίαν Ρωμαϊκήν, Βυζαντινὴν καὶ Τουρκικὴν ἀπὸ Αἰνείου μέχρι Μουρὰτ τοῦ Δ' (1623 - 1640) εἰς δημῶδες εὔληπτον λεκτικόν, ἐφ' οὗ ὀλίγιστα ἐπέδρασεν ἡ λογία γλῶσσα. Ἐπιγραφὴν φέρει: Βιβλίον χρονογραφικὸν κυροῦ Γεωργίου τοῦ Συγγέλου (οὕτως) καὶ Ἰωσήπου καὶ Εἰρηναίου τῶν παλαιῶν χρονογράφων».

Ὁ κῶδιξ τῆς Μονῆς Ὀλυμπιωτίσσης δὲν ἀναφέρει τὰ ὀνόματα τῶν ἱστορικῶν, οὐδὲ τὴν ἐπιγραφὴν ἐν ᾗ ταῦτα ἀπαντῶσι καὶ ἐξ ἧς ἐτήρησε μόνον τὴν δηλωτικὴν λέξιν τῆς ἰδιότητος τοῦ συγγράμματος: «Χρονογραφικὸν» ὑπὸ τὴν μορφὴν χρονογραφικῶν. Ἐν τῇ συνεχείᾳ ὅμως τὸ κείμενον τοῦ κώδικος τῆς Μονῆς Ὀλυμπιωτίσσης καὶ τοῦ Παρισινοῦ εἶναι τὸ αὐτό, ὡς τοῦτο κατάδηλον γίνεται ἐκ τῶν κατωτέρω παρατιθεμένων χωρίων εἰλημμένων ἐκ τῆς ἀρχῆς ἑνὸς ἑκάστου αὐτῶν:

Κῶδιξ παρισινὸς Gr. suppl. 467.

«... Περιέχων περὶ τοῦ πότε ἐκτίσθη ἡ Ρώμη καὶ περὶ τῶν βασιλέων αὐτῆς καὶ περὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως πότε βασιλὶς (ἐγένετο προσθέτει ὁ Κρουμβάχερ) καὶ περὶ τῆς ἁλώσεως αὐτῆς ὑπὸ τῶν Ἀγαρηνῶν. Βασιλεὺς πρῶτος τῆς Ρώμης. Ἀπὸ τὸν καιρὸν ὅπου ἠφανίσθη ἡ Τρωάδα ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας..»

Κῶδιξ Μονῆς Ὀλυμπιωτίσσης ἀριθ. 3.

«Περιέχων περὶ τοῦ πότε ἐκτίστη ἡ Ρώμη καὶ περὶ τῶν βασιλέων αὐτῆς καὶ περὶ τῆς Κωνταντινουπόλεως πότε ἐκτίσθη καὶ πόσοι βασιλεῖς ἐβασίλευσαν ἐν αὐτῇ καὶ περὶ τοῦ πῶς ἠχμαλωτίσθη ὑπὸ τῶν Ἀγαρηνῶν καὶ περὶ τοῦ πόσοι βασιλεῖς ἐβασίλευσαν ἀπὸ τὸν καιρὸν ὅπου ἐπῆραν τὴν βασιλείαν. Ἀπὸ τὸν καιρὸν ὅπου ἠφανίσθη ἡ Τρωάδα».

Ὡς εἴπομεν ἀνωτέρω, τὸ χρονικὸν τῆς Μονῆς Ὀλυμπιωτίσσης λήγει εἰς τὸ ἔτος 1571 μὲ τὴν περιγραφὴν τῆς ἐκστρατείας τοῦ Σουλτὰν Σελὴμ εἰς τὴν νῆσον Κύπρον [1], ἐνῷ ὁ παρισινὸς κῶδιξ φθάνει μέχρι τοῦ ἔτους 1640, συμφώνως μὲ τὴν συνήθειαν τῶν συγγραφέων τοιούτων λαϊκῶν παραφράσεων, οἵτινες, χρησιμοποιοῦντες τὰ προηγούμενα χρονικά, προσέθετον καὶ τὰ μέχρι τῶν ἡμερῶν αὐτῶν γεγονότα.

Ἔγραφον ἐν Ἑρμουπόλει τῆς νήσου Σύρου τῇ 25 Ἰουλίου 1933.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ
Καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

[1] Σημειωτέον ὅτι ἐν ταῖς μοναῖς τοῦ Ἁγίου ὄρους ὑπάρχουσι πολλαὶ παρόμοιαι δημώδεις χρονογραφίαι.

ΓΕΥΜΑΤΑ, ΔΕΙΠΝΑ ΚΑΙ ΣΥΜΠΟΣΙΑ ΤΩΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ

Ἐν τῷ παρόντι κεφαλαίῳ, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν συγγραφέων καὶ ἐγγράφων παρεχομένων πληροφοριῶν, τῶν ἐν χειρογράφοις ἢ τοιχογραφίαις σχετικῶν εἰκόνων καὶ τῇ βοηθείᾳ τοῦ Νοελληνικοῦ βίου, θὰ πραγματευθῶ περὶ τῶν ἑξῆς ζητημάτων· ποσάκις τῆς ἡμέρας ἔτρωγον οἱ Βυζαντινοί, ποῖον τὸ ὄνομα, τὸ σχῆμα, τὸ μέγεθος καὶ ἡ ὕλη τῶν Βυζαντινῶν τραπεζῶν, ποῖα τὰ ἐπικαλύμματα τῶν τραπεζῶν τούτων καὶ πῶς ταῦτα ἐλέγοντο, ποῖον τὸ ὄνομα, τὸ σχῆμα καὶ ἡ ὕλη καὶ ποία ἡ χρῆσις τῶν διαφόρων ἐπιτραπεζίων σκευῶν, ἂν ἔτρωγον οἱ Βυζαντινοὶ καθήμενοι ἐπὶ ἑδρῶν ἢ ἀνακεκλιμένοι, ὁποία τις ἦτο ἡ ἐν τῇ τραπέζῃ τάξις, ἂν συνέτρωγον τότε ἄνδρες καὶ γυναῖκες, ἂν καὶ πότε προσηύχοντο οἱ τρώγοντες, ἂν καὶ πότε οἱ αὐτοὶ ἐνίπτοντο, πῶς ἔτρωγον καὶ πῶς καθ' ὅλου συμπεριεφέροντο οἱ συνδαιτυμόνες κατὰ τὸ φαγητὸν καὶ τίνες ὑπηρέτουν τοὺς τρώγοντας.

Ἐπιθυμῶν δὲ νὰ συμπληρώσω τὴν μελέτην μου, λαμβάνω ὑπ' ὄψιν, ἐν τῇ ἐξετάσει τῶν ἀνωτέρω θεμάτων, οὐ μόνον τὰ κατὰ τὰ λαϊκὰ συμπόσια τῶν Βυζαντινῶν, ἀλλ' ἐν μέρει καὶ τὰ κατὰ τὴν κοινὴν ἑστίασιν τῶν μοναχῶν ἐν τοῖς κοινοβίοις μοναστηρίοις, ὁμιλῶ δὲ πρὸς τούτοις συντόμως καὶ περὶ τῶν ἐπισήμων ἐν τοῖς ἀνακτόροις γευμάτων, ἐξετάζων πότε καὶ ποῦ ταῦτα ἐγίνοντο, τίνες καὶ ὑπὸ τίνος προσεκαλοῦντο, ποία ἡ ἐν τῇ τραπέζῃ τάξις, τίνες διασκεδάσεις κατ' αὐτὰ ἐγίνοντο, τίνα δῶρα προσεφέροντο εἰς τοὺς συνδαιτυμόνας, τίνες οἱ εἰδικοὶ ὑπουργοῦντες ὑπάλληλοι κλπ. Ταῦτα ὡς προεισαγωγὴν εἰς τὸ δεύτερον μέρος, τὸ ὁποῖον, ἵνα μὴ ὑπερβῶ κατὰ πολὺ τὸν ὑπὸ τῆς Ἐπετηρίδος παρεχόμενόν μοι χῶρον, θὰ δημοσιεύσω, ἐὰν Θεὸς θέλῃ, εἰς τὸν προσεχῆ τόμον.

Ἐν τῷ δευτέρῳ τούτῳ μέρει θὰ ἐξετάσω τί ἔτρωγον οἱ Βυζαντινοί, ἤτοι θὰ ὁμιλήσω περὶ διαφόρων ζωμῶν, περὶ φαγητῶν παρασκευαζομένων μὲ κρέατα τετραπόδων, πτηνῶν, ἰχθύων, περὶ τυροῦ καὶ ὀρεκτικῶν προσφαγίων, περὶ οἴνου καὶ διαφόρων ἄλλων ποτῶν καὶ τέλος περὶ ἐπιδορπίων, καρπῶν, γλυκυσμάτων κλπ.

Ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος (1432. 1) ἐξετάζων ποσάκις ἔτρωγον οἱ Ὁμηρικοὶ Ἕλληνες, παρατηρεῖ· «Ἰστέον δὲ ὅτι τρισὶ τροφαῖς ἐχρῶντο οἱ παλαιοί, ὧν τὸ πρῶτον ἐκαλεῖτο ἄριστον... εἶτα τὸ δεῖπνον... ὃ καὶ ἄριστον φασί τινες, τρίτον δὲ δόρπον... ὅπερ ἡμεῖς, παρὰ τὸ δεῖν τότε ὕπνου, δεῖπνον καλοῦμεν». Συμπληρῶν δὲ κατωτέρω (1432. 6) τὴν πληροφορίαν ταύτην, ἐπάγεται· «δῆλον δὲ καὶ ὅτι δεῖπνον μὲν οἱ πλείους τὸ

πρωϊνόν φασιν ἔμβρωμα, μεθ᾽ ὃ πόνου δεῖ, ἄριστον δὲ τὸ κοινῶς λεγόμενον γεῦμα».

Διὰ νὰ λέγῃ ὁ συγγραφεὺς ὅτι τρισὶ τροφαῖς ἐχρῶντο οἱ παλαιοὶ καὶ ὄχι **καὶ** οἱ παλαιοί, ἕπεται ὅτι οἱ σύγχρονοί του ὑπὲρ τὰς τρεῖς φορὰς καθ᾽ ἑκάστην ἔτρωγον [1], ὅτι δ᾽ εἰς τὴν τετάρτην ταύτην φορὰν ἀνῆκε «τὸ δειλινὸν βρῶμα» ἢ τὸ «δειλινὸν» κεῖται ἐκτὸς πάσης ἀμφιβολίας, τὸ δειλινόν, τὸ ὁποῖον, καὶ ἐν τοῖς Ὁμηρικοῖς ἔπεσι μνημονεύεται [2].

Δοθέντος ὅτι τετράκις τῆς ἡμέρας ἔτρωγον οἱ Βυζαντινοί, ἐξετάσωμεν πῶς ἕκαστον τῶν φαγητῶν ἐκαλεῖτο. Τὸ πρωϊνὸν λοιπὸν ἔμβρωμα ἐκαλεῖτο πρόγευμα [3] ἢ πρόγεμα [4] ἢ πρόφαγον [5], τὸ μεσημβρινὸν γεῦμα ἢ γέμα [6], παρὰ Μαλάλᾳ (Χρον. 397. 6) καὶ τὸ μεσημβρινόν, κατὰ παράλειψιν τῆς λ. γεῦμα, ἐν μεταγεστέροις αἰῶσι καὶ γιόμα(ν) [7], δειλινὸν ἢ

---

[1] Περὶ τῆς χρήσεως ταύτης τοῦ καὶ παρ᾽ Εὐσταθίῳ βλ. Φ. Κουκουλέ, Ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος ὡς λαογράφος ἐν Ἐπετ. Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδῶν 1. σ. 22.

[2] Σὺ δ᾽ ἔρχεο δειελιήσας (ρ. 599).

[3] Δεῖπνός ἐστι τὸ πρόγευμα, ἄριστον τὸ γεῦμα, δόρπος ὁ παρ᾽ ἡμῖν λεγόμενος δεῖπνος. Ι. Τζέτζου, Σχόλια εἰς τὰ ἔργα καὶ τὰς ἡμέρας στίχ. 440 καὶ τοῦ αὐτοῦ Σχόλια εἰς Λυκόφρονος Ἀλεξάνδραν στίχ. 15. Εἶπε δὲ καὶ ὁ Πρόδρομος

ἐξάφες τὰ προγεύματα καὶ τὰ διπλοσφουγγᾶτα

Hesseling-Pernot, Poèmes Prodromiques 3. 54. Παρὰ Προδρόμῳ ἐπ᾽ ἴσης (Ἔνθ᾽ ἀν. 4. 53) κεῖται καὶ τὸ ῥῆμα προγεύομαι, ὅπερ, ἐπὶ τῆς αὐτῆς σημασίας φέρεται νῦν καὶ ἐν Ἠπείρῳ, Γορτυνίᾳ, Μακεδονίᾳ καὶ Χίῳ, εἶπε δὲ καὶ ὁ κρασοπατέρας διὰ τοὺς τέσσαρας ποταμοὺς τοῦ παραδείσου, οἵτινες θὰ ἐπεθύμει νὰ ἔρρεον οἶνον

ὁ εἷς ἀρκεῖ με πρόγευμα, μόνον μὴν τύχῃ φίλος·
ὁ δεύτερος εἰς γεῦμά μου κι᾽ εἰς δειλινὸν ὁ τρίτος

(Σπ. Λάμπρου, Φυσιολογικὴ διήγησις τοῦ ὑπερτίμου κρασοπατέρος Πέτρου τοῦ ζυφομούστου Ν. Ἑλληνομν. 1. 446).

[4] Ἡ λ. ἐν μεταγενεστέρῳ γλωσσαρίῳ M. Vasmer, Ein russisch-byzantinisches Gesprächbuch σ. 56. Τὸ πρόγε(υ)μα νῦν ἐν Καρπάθῳ καὶ Ρόδῳ λέγεται δάκαμα, ἐν Κύθνῳ δάκωμα, μπούκκωμα ἐν Κύπρῳ καὶ ξενηστίκωμα ἐν Ἀμοργῷ.

[5] Τὴν λ. ἀναφέρει Κωνστ. ὁ Πορφυρογέννητος ἐν τῇ ἐκθέσει τῆς βασιλείου τάξεως 487. 7.

[6] Ὅρα τὰ ἀνωτέρω σημειωθέντα χωρία τοῦ Ι. Τζέτζου καὶ τῆς φυσιολογικῆς διηγήσεως τοῦ ὑπερτίμου κρασοπατέρος. Τὸ γεῦμα καὶ ἐν τοῖς Προδρομείοις ποιήμασι (4. 58) «ὅταν δὲ πάλιν, δέσποτα, γεύματος ὥρα φθάσῃ.» Ἐν τῇ Χρονικῇ διηγήσει Νικήτα τοῦ Χωνιάτου (139. 8) ἐν τῇ φρ. ἐνστάσης τοίνυν ὥρας ἀρίστου, ὁ τὸ δημῶδες κείμενον περιέχων κῶδιξ Β, ἀντὶ ἀρίστου, δίδει γεύματος.

[7] Ἐν τῇ Ἀχιλληΐδι στίχ. 960 (χ. Ν ἔκδ. Hesseling) φέρεται

ἡ κόρη δὲ τὸ δειλινόν, ὥραν ἀπὸ τὸ γιόμαν

εἶπε δὲ καὶ ὁ Στέφανος Σαχλίκης

οἱ συντροφιές, τὰ γιόματα κι᾽ οἱ δεῖπνοι καθ᾽ ἡμέραν
. . . .
εἰς γιόμα μου κι᾽ εἰς δεῖπνόν μου ἀντάμα τρώμε πάντα

(Στεφ. Σαχλίκη, Ἀφήγησις παράξενος στίχ 71. 574 ἔκδ. Σ. Παπαδημητρίου.) Νῦν τὸ

δείλη τὸ μεταμεσημβρινὸν καὶ δεῖπνος ἢ δεῖπνον τὸ ἑσπερινόν [1]. Τὸ μεσημβρινὸν φαγητὸν ἐλέγετο κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους καὶ ἄριστον. Ὁ Κλήμης ἐν τῷ παιδαγωγῷ του [2] ἀναφέρει δειπνάριά τε καὶ ἄριστα, ὁ Λιβάνιος εἶπε περὶ διδασκάλου, ἐκ τοῦ διδασκαλείου τοῦ ὁποίου ἔφευγον οἱ μαθηταί, «οὐκ ἀηδὲς ἄριστον; οὐκ ἀπορία δείλης, οὐ πικρὸν τὸ δεῖπνον» [3]; διέστειλε δ᾽ ὁ αὐτὸς τὸ ἄριστον τοῦ δείπνου ἐν τῷ ἐργιδίῳ του παράσιτος τοῦ τρέφοντος αὐτὸν φιλοσοφήσαντος ἑαυτὸν προσαγγέλλει (§ 18 τόμ. 6 σελ. 602 Förster.) Παρὰ Χρυσοστόμῳ, τὸ μεσημβρινὸν φαγητὸν συχνότατα χαρακτηρίζεται ὡς ἄριστον [4], ὁ Μ. Βασίλειος ἔγραψε «πῶς δεῖ περὶ τὰς καθέδρας καὶ τὰς κατακλίσεις ἐν καιρῷ τῶν ἀρίστων ἢ τῶν δείπνων ἔχειν» [5], ὁ Ἡσύχιος ἐν τῷ λεξικῷ του (ἐν λ. ἄριστον) ἔγραψεν· «ὃ ἡμεῖς λέγομεν ἄριστον, τοῦτο ὁ ποιητὴς καλεῖ δεῖπνον», Θεόδωρος ὁ Στουδίτης ἐν τῇ ὑποτυπώσει του ὡμίλησεν περὶ μοναχοῦ θραύσαντος σκεῦος ἐν καιρῷ ἀρίστου, ἤτοι γεύματος [6], ἐν τοῖς θαύμασι τοῦ ἁγίου Ἀρτεμίου ὁ φαγὼν τὸ μεσημβρινὸν φαγητὸν χαρακτηρίζεται ὡς ἀριστήσας [7], συχνότατα δὲ φέρεται ἐν τῇ ἐκθέσει τῆς βασιλείου τάξεως Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου τὸ ἀριστᾶν ἐπὶ τῆς σημασίας τοῦ γευματίζειν [8]. Περαιτέρω ἐν τῷ ἐπ᾽ ὀνόματι τοῦ Ζωναρᾶ φερομένῳ λεξικῷ κεῖται «δειπνητός· ὁ τοῦ καθ᾽ ἡμᾶς ἀρίστου καιρός», ὁ Ἰωάννης Κίνναμος ὡμίλησε περὶ λόγων προφερομένων ἐπὶ ἀρίστου, ἤτοι γεύματος [9], περὶ ὥρας ἀρίστου, τουτέστι μεσημβρινοῦ φαγητοῦ, ὁ Νικήτας Χωνιάτης [10], συχνὰ δ᾽ ἀναφέρονται ἐν τυπικοῖς μονῶν καὶ ἁγιολογικοῖς κειμένοις τὰ ἄριστα,

---

μεσημβρινὸν φαγητὸν λέγεται γιόμα ἐν Σίφνῳ, Κύθνῳ, Γορτυνίᾳ, Κύπρῳ, Ἠπείρῳ καὶ ἀλλαχοῦ καὶ γέμα δ᾽ ἐνιαχοῦ, ὡς δηλοῖ ἡ λ. ἀπόγεμα = ὁ μετὰ μεσημβρίαν χρόνος.

[1] Εὐσταθ. Παρεκβ. 1432. 6, 1782. 63, 1791. 35.

[2] Κλήμεντος, Παιδαγ. βιλ. 2 κεφ. 1. 4 σελ. 156. 18 (ἔκδ. Stählin.)

[3] Λιβανίου, Περὶ τῶν συνθηκῶν 6 (τόμ. 3. 340. 3 ἔκδ. Förster.)

[4] Οὗτοι οἱ τὰ μὲν ἄριστα συντελοῦντες μέχρις ἑσπέρας, τὰ δὲ δεῖπνα εἰς μέσας νύκτας ἐκτείνοντας, Χρυσοστόμου, Περὶ κατανύξεως λόγος α′. (Migne, P.G. 47.409). Ἐκεῖνοι μὲν γάρ, μετὰ τὸ ἀριστοποιήσασθαι, μᾶλλον δὲ μετὰ τὸ δεῖπνον, ἄριστον γὰρ οὐκ ἴσασί ποτε, τοῦ αὐτοῦ, Εἰς Ματθαῖον ὁμιλία ΝΕ′. (Migne, P. G. 47.409), Πβ. τοῦ αὐτοῦ, Εἰς τὴν πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολὴν ὁμιλία ΛΑ′. (Migne, P. G. 60.674) καὶ εἰς Ἰωάννην ὁμιλία ΝΘ′. (Migne, P. G. 59.328.)

[5] Migne, P.G. 31.976.

[6] Θεοδώρου Στουδίτου, Ὑποτύπωσις καταστάσεως τῆς μονῆς τῶν Στουδίου (Migne, P.G. 99. 1717 c.)

[7] Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, Varia Graeca sacra 30. 17. Ἐν τοῖς αὐτοῖς κειμένοις (57. 12) οἱ συνδαιτυμόνες λέγονται ἀριστηταί.

[8] Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις 91. 1, 98. 11, 114. 1, 160. 17 καὶ ἀλλαχοῦ.

[9] Ι. Κιννάμου, Ἱστ. 127. 21.

[10] Νικήτα Χωνιάτου, Χρον. Διήγ. 139. 8.

ἀντὶ τοῦ γεύματα[1], τέλος δὲ τῶν τελευταίων αἰώνων συγγραφεῖς περὶ τοῦ μεσημβρινοῦ φαγητοῦ τὸν λόγον ποιούμενοι ὡς ἄριστον αὐτὸ χαρακτηρίζουσιν[2]. Ὅτι δ' ἡ χρῆσις δὲν εἶναι τῶν συγγραφέων, ἀλλὰ δημώδης, φανερώνει τό τε τοῦ Ἡσυχίου «ὃ ἡμεῖς λέγομεν ἄριστον» καὶ τὸ ὅτι σήμερον ἐν Τσακωνίᾳ τὸ ἄριστε δηλοῖ ὅ,τι καὶ τὸ γεῦμα[3].

Ὁ μετὰ μεσημβρίαν χρόνος, περὶ τὴν τετάρτην που ὥραν, ὡς καὶ ἡ κατ' αὐτὸν ἀπόγευσις τροφῆς ἐκαλεῖτο κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους ἡ δείλη[4], τὸ δείλι(ο)ν καὶ τὸ δειλινόν[5], ἀκριβῶς ὡς καὶ νῦν πολλαχοῦ[6]. Τέλος ἐκ τῶν ἀνωτέρω παρατεθεισῶν μαρτυριῶν σαφῶς φαίνεται ὅτι τὸ ἑσπερινὸν φαγητὸν καθ' ὅλους τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους ἐλέγετο ὁ δεῖπνος ἢ τὸ δεῖπνον, χρῆσις ἥτις καὶ μέχρι σήμερον ἐξακολουθεῖ, ἀφ' οὗ νῦν ἐν Κρήτῃ τὸ ἑσπερινὸν φαγητὸν λέγεται ὁ δεῖπνος, ἐν Καρδαμύλοις Χίου τὸ δεῖπνος, ἐν Τσορνόβῳ Βερροίας δεῖπνα (τὰ) ἡ ὥρα τοῦ ἑσπερινοῦ φαγητοῦ, κοινότατα δ' εἶναι καὶ τὰ δειπνῶ ἢ δειπνάω καὶ ἐν Κύθνῳ δειπνίζω ἐπὶ τῆς σημασίας τοῦ τρώγω τὸ ἑσπερινὸν φαγητόν.

Ἐνταῦθα δὲ τοῦ λόγου γενόμενοι δὲν κρίνομεν ἄσκοπον νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι παρ' ἡμῖν, κατὰ διαφόρους ἐποχάς, διὰ τῆς αὐτῆς λέξεως διάφοροι χρόνοι τοῦ φαγητοῦ ἐδηλοῦντο. Οὕτως, ὡς ἀρχόμενοι τοῦ λόγου ἐσημειώσαμεν, ὁ Ὅμηρος γνωρίζει τὸ ἄριστον (= πρωϊνὸν ἔμβρωμα), τὸ δεῖπνον (= τὸ φαγητὸν τῆς μεσημβρίας) καὶ τὸν δόρπον, τὸ ἑσπερινὸν τουτέστι φαγητόν· οἱ μεταγενέστεροι ὅμως, ὡς καὶ ὁ Εὐστάθιος μαρτυρεῖ (1432. 6) δεῖπνον ἐκάλουν τὸ πρωϊνὸν ἔμβρωμα[7] καὶ ἄριστον τὸ μεσημβρινὸν φαγητόν. Μετὰ ταῦτα, πρὸς δήλωσιν τοῦ μεσημβρινοῦ φαγητοῦ, μετεχειρίζοντο τὰς λέξεις ἄριστον καὶ γεῦμα καὶ τοῦ ἑσπερινοῦ τὸ δεῖπνος.

[1] Miklosich-Müller, Acta et Diplomata 5.361, 6.134, Σωφρονίου Εὐστρατιάδου, Τυπικὸν τῆς μονῆς τοῦ ἁγ. μεγαλομάρτυρος Μάμαντος (Ἑλληνικὰ 1.20), Καλλινίκου, Βίος τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Ὑπατίου 10 (ἔκδ. Seminarii Bonnensis)

[2] Γ. Φραντζῆ, Χρονικ. 227,6, 269.11, Ἰωσὴφ τοῦ Βρυεννίου, Κεφάλαια ἑπτάκις ἑπτὰ (σ. 69 ἔκδ. Εὐγενίου Βουλγάρεως.)

[3] Περὶ ἀρίστου καὶ δείπνου παρ' ἀρχαίοις βλ. Hermann-Blümner, Lehrbuch[3] σελ. 128.

[4] Λιβανίου, Περὶ τῶν συνθηκῶν 6 (τόμ. 3.340.3 Förster), Νικ. Χωνιάτου, Χρον. Διήγ. 534. 19. Βλ. καὶ τὸ ὑπ' ἀριθ. 1493 φ. 58^6 χ. τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης Ἀθηνῶν.

[5] Εὐσταθίου, Παρεκβ. 1791. 47. Φυσιολογικὴ διήγησις τοῦ ὑπερτίμου κρασοπατέρος, Ἔνθ' ἀν. Παλαιότερον ἀναγινώσκομεν παρ' Ἀθηναίῳ (Β'. 19) «ὃ καλοῦσί τινες δειλινόν, ὅ ἐστι μεταξὺ τοῦ ὑφ' ἡμῶν ἀρίστου καὶ δείπνου».

[6] Τὸ δειλινὸ εἶναι νῦν κοινότερον· ἐν Πόντῳ λέγουσι τὸ δείλιν, ἐν Πελοποννήσῳ δὲ τὸ δείλι καὶ ἐν Τραπεζοῦντι τὸ δειλινάρι. Ἐν Κύμῃ διαστέλλεται τὸ δειλινὸν εἰς μικρὸν (2 μ. μ.) καὶ μεγάλο (4 μ. μ.).

[7] Ἅπαξ παρ' Ὁμήρῳ δεῖπνον λέγεται τὸ πρωϊνὸν ἔμβρωμα (Εὐστάθ. 1399.20). Τὸ ἄριστον ἐπὶ τοῦ πρωϊνοῦ φαγητοῦ συχνὰ φέρεται παρὰ τοῖς συγγραφεῦσι.

Πόση δὲ σύγχυσις θὰ ἐπεκράτει καὶ κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους ὡς πρὸς τὰ ὀνόματα πείθεται πᾶς τις λαμβάνων ὑπ' ὄψιν ὅτι νῦν γιόμα ἐν Δρυοπίδι τῆς Κύθνου, Σίφνῳ καὶ Λεονταρίῳ τῆς Ἀρκαδίας λέγεται τὸ δειλινόν, ἀντιστρόφως δ' ἐν Ἀργυρᾶδες τῆς Κερκύρας καὶ Κερασοῦντι τοῦ Πόντου δειλινὸν λέγεται τὸ μεσημβρινὸν φαγητόν[1], ὅπερ οὕτω θὰ ἐκάλουν καὶ οἱ Βυζαντινοί, ἀφ' οὗ τὸ παρὰ Νικήτᾳ Χωνιάτῃ ἐν τῷ δημώδει κειμένῳ (Χρον. Διήγ. 534.19) «κατὰ τὴν δείλην» μεταγράφεται «ὥρᾳ γεύματος».

Ἐννοεῖται δ' ὅτι ἐκ τῶν τεσσάρων χρόνων τοῦ φαγητοῦ ἀπαραίτητοι ἐθεωροῦντο οἱ τοῦ γεύματος καὶ τοῦ δείπνου, τοῦ γεύματος γινομένου, κατὰ κανόνα, τὴν μεσημβρίαν[2].

Ἂν δὲ τὴν μεσημβρίαν ἐδήλου, ὡς καὶ παρ' ἡμῖν πολλαχοῦ νῦν, ἡ κροῦσις τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ κώδωνος ἢ τοῦ ξύλου, ἀγνοοῦμεν· τοῦτο μόνον δυνάμεθα νὰ βεβαιώσωμεν ὅτι ἐν τοῖς μοναστηρίοις ἡ πρόσκλησις εἰς τὴν τράπεζαν τοῦ φαγητοῦ, τὸ δειπνοκλητήριον, τὸ ὁποῖον δὲν συνέπιπτε πάντοτε μὲ τὴν μεσημβρίαν, ἀλλὰ συνήθως ἐπηκολούθει τὴν ἐκ τοῦ ναοῦ μετὰ τὴν ἱερουργίαν ἔξοδον[3], τὸ δειπνοκλητήριον, λέγω, ἐγίνετο διὰ τῆς κρούσεως τρὶς «τοῦ τραπεζικοῦ συμβόλου» ἢ τοῦ «ξύλου τῆς βρώσεως»[4], αὐτὸ δ' εἶναι τὸ ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου ἀναφερόμενον τρίκρουσμα[5] καὶ τὰ μήπω ἑρμηνευθέντα τρία, τὰ ὑπὸ τοῦ Προδρόμου μνημονευόμενα[6].

[1] Δειλινὸς ἐν Ὀρτάκιοϊ Ἀδριανουπόλεως λέγεται ἡ μεσημβρία, ἐν Λακωνικῇ δ' ἀποδείλινο ὁ μετὰ μεσημβρίαν χρόνος.

[2] Ἕκτῃ ὥρᾳ ἔφαγε, κανὼν γὰρ φύσεως· Σεβεριανοῦ, Περὶ κοσμοποιΐας λόγος στ'. (Migne, P.G. 56.490.)

[3] Συνήθως οἱ μοναχοὶ συνεκεντροῦντο μετὰ τὴν ἱερουργίαν ἐν τῷ νάρθηκι καὶ ἐκεῖθεν, προπορευομένου τοῦ ἡγουμένου, μετέβαινον εἰς τὴν τράπεζαν ψάλλοντες τὸ ὑψώσω σε, κύριε ὁ Θεός μου, ὁ βασιλεύς μου, (Miklosich-Müller, Acta et Diplomata 5.184 L. Petit, Typicon du monastère de la Kosmosotira § 21 (Izwestia 13.32) Hesseling-Pernot, Poèmes Prodromiques 3.142, Φ. Κουκουλέ, Ἐκ τοῦ βίου τῶν Βυζαντινῶν σ. 24.

[4] L Petit, Ἔνθ' ἀν. Κρούοντος τοῦ ξύλου ἀπέρχονται οἱ ἀδελφοὶ καὶ ἐσθίουσιν ἄρτον· Θεοδ. Στουδίτου, Ὑποτύπωσις καταστάσεως τῆς μονῆς τῶν Στουδίου (Migne, P.G. 1713 B). Ὑποτύπωσις καταστάσεως τῆς λαύρας τοῦ ὁσίου Ἀθανασίου (Ph. Mayer, Die Haupturkunden für die Geschichte d. Athosklöster 136. Πβ. καὶ τὰ τοῦ τυπικοῦ τῆς Κεχαριτωμένης (Miklosich-Müller, Akta et Diplomata 5.361.)

[5] Πᾶς ὁ ἀκούων τοῦ τρικρούσματος καὶ μὴ συνερχόμενος μετὰ σπουδῆς ἀνὰ κ'. μετανοίας βαλέτω· Θεοδώρου Στουδίτου, Ἐπιτίμια (Migne, P.G. 99. 1736.)

[6] *Ὅταν τὰ τρία δώσουσι καὶ πάντες συναχθῶσι*
καὶ ψάλουν τὸ ὑψώσω σε καὶ ἄρξωνται τοῦ τρώγειν

Hesseling-Pernot, Poèmes Prodromiques 3. 141. Βλ. καὶ Φ. Κουκουλέ, Ἐκ τοῦ βίου τῶν Βυζαντινῶν σ. 24.

Ἡ τράπεζα, ἐφ' ἧς ἔτρωγον οἱ Βυζαντινοὶ ἐκαλεῖτο καὶ οὕτω [1] καὶ τραπέζιν καὶ τάβλα [2]. Ἦτο δὲ τὸ σχῆμα τῆς Βυζαντινῆς τραπέζης ἢ στρογγύλον [3] ἢ καὶ τετράπλευρον, ὡς ἐκ διαφόρων εἰκόνων φαίνεται [4]. Τὸ πρῶτον εἶχε μάλιστα καὶ πρακτικὴν διὰ τοὺς χωρικοὺς σημασίαν, διότι, τρώγοντες οὗτοι πολλάκις μετὰ τῶν οἰκείων των ἀπὸ μιᾶς λεκανίδος, ἐν τῷ μέσῳ τοποθετουμένης, ἀνάγκη ἦτο ν' ἀπέχωσιν ἐξ αὐτῆς ἐξ ἴσου, τοῦθ' ὅπερ μόνον διὰ τοῦ κυκλικοῦ σχήματος τῆς τραπέζης ἐπετυγχάνετο.

Τὸ στρογγύλον σχῆμα, ὅπερ ὡς λίαν σύνηθες διὰ τοὺς χρόνους του πιστοποιεῖ ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος [5], προσπαθεῖ νὰ ἑρμηνεύσῃ ὡς προελθὸν «διά τε τὴν ἀνυπέρβλητον ἰσότητα [6] καὶ πρὸς ὁμοιότητα τῆς τροφοφόρου ἅλωνος».

Τινὲς τῶν ἐρευνητῶν παρασυρόμενοι ἐκ τοῦ ὅτι οἱ μετὰ τοῦ βασιλέως ἐν τοῖς ἀνακτόροις συνεστιώμενοι τοποθετοῦνται «κύκλῳ τῆς βασιλικῆς τραπέζης» [7], συνεπέραναν ὅτι ἡ βασιλικὴ τράπεζα ἦτο κυκλική [8]. Ἡ φράσις ὅμως δὲν μᾶς ἀναγκάζει νὰ δώσωμεν τοιαύτην ἑρμηνείαν, ἀφ' οὗ μάλιστα ὅ τε Λιουτπράνδος εἰς γεῦμα ἀνακτορικὸν προσκληθεὶς ὁμιλεῖ περὶ μακρᾶς καὶ στενῆς τραπέζης [9] καὶ αἱ ἐκ χειρογράφων εἰκόνες ὀρθογώνιον μᾶλλον δεικνύουσι τὸ σχῆμα αὐτῆς [10]. Τὸ ὅτι ἄλλως τε γίνεται ἰδιαίτερος λόγος περὶ τοποθετήσεως παρατραπεζίου στρογγύλου ἐν τῷ τρικλίνῳ τῶν ιθ'. ἀκκουβίτων κατὰ τὴν ὑποδοχὴν τοῦ Δελεμίκη, Ἀμιρᾶ τοῦ Ἔμετ [11], εἶναι δεῖγμα ὅτι ἡ βασιλικὴ τράπεζα κατὰ κανόνα δὲν ἦτο στρογγύλη.

Ἂς προστεθῇ δ' ἐνταῦθα ὅτι ἐν τοῖς μοναστηρίοις ὑπῆρχον καὶ τραπέζια

---

1 Ἡ βασιλικὴ τράπεζα χαρακτηρίζεται καὶ ὡς τιμία καὶ περίβλεπτος· Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις 157.20, 158.20, 161, 15, 632.19 καὶ ἀλλαχοῦ.

2 Διήγησις ἐξαίρετος Βελθάνδρου τοῦ Ρωμαίου στίχ. 783. 998. 1002, Διήγησις Ἀπολλωνίου τοῦ Τύρου στίχ. 177, Ι. Κανανοῦ, Διήγ. 474.5.

3 Ὁ κυκλικὸς σοφᾶς, accubitale, εἰσήχθη εἰς τὴν Ρώμην περὶ τὸ τέλος τῆς δημοκρατίας, ἀντὶ τῶν πρῴην τετραπλεύρων τραπεζῶν.

4 Ὁ Ἀμασείας Ἀστέριος, Ὁμιλία κατὰ πλεονεξίας (Migne, P.G. 40.209 Δ) ὁμιλεῖ περὶ τρυφῶντος «ἀργυρᾶν τράπεζαν ἐλαύνοντος εἰς πλάτος».

5 Τράπεζαν δὲ τανύεσθαι εἰπών, ἐμφαίνει μήπω κυκλοτερεῖς εἶναι τότε τὰς τραπέζας, ἀλλὰ τετανυσμένας εἰς μῆκος. Εὐσταθίου, Παρεκβ. 1401.44. Ἐν τῇ διηγήσει περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς πολιτείας τοῦ μακαρίου Φιλαρέτου, (Βυζαντ. Χρονικ. 5. 75. 15) γίνεται λόγος περὶ παμμεγίστης στρογγυλοειδοῦς τραπέζης, περὶ ἣν ἠδύναντο νὰ καθήσουν περὶ τὰ τριάκοντα ἓξ ἄτομα.

6 Περὶ τῆς σημασίας τῆς φράσεως θὰ ὁμιλήσω κατωτέρω.

7 Φιλοθέου, Κλητορολόγιον σ. 160.2, (J. Bury, The imperial administrative system.)

8 J. Ebersolt, Le grand palais de Constantinople σ. 60.

9 Liudprandi, Legatio 11. 13. 17. 32.

10 Βλέπε τὰς ὑπ' ἀριθ. 2 καὶ 6 εἰκόνας.

11 Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις 594.9.

συμβαλτά, ἀνοιγοκλειόμενα δῆλα δή [1], καὶ ὅτι, ἐκστρατεύοντος τοῦ βασιλέως, ἐχρησιμοποιοῦντο τραπέζια συστελτά, ἐπ' ἴσης δῆλα δὴ ἀνοιγοκλειόμενα, διὰ τρεῖς ἄνδρας τοὐλάχιστον [2], οὐχὶ δὲ σπανίως ἡ τράπεζα ἐγίνετο τότε χαμόκκουμβα, ἐπὶ ταπήτων δῆλα δὴ ἁπλουμένων ἐπὶ τοῦ ἐδάφους [3]. Ὅτι δ' ἐν ἀνάγκῃ, μὴ ὑπαρχούσης τραπέζης, καὶ ἐπὶ σκάμνων ἔτρωγον οἱ Βυζαντινοί, ἁπλώνοντες ἐπ' αὐτῶν μανδήλιον, λέγουσιν οἱ συγγραφεῖς [4].

Κατεσκευάζοντο δ' αἱ μὲν τῶν πτωχῶν τράπεζαι ἐξ ἁπλοῦ ξύλου, αἱ δὲ τῶν πλουσίων καὶ ματαιοδόξων ἐξ ἀργύρου [5]. Αἱ τελευταῖαι δ' αὗται ἦσαν ἢ ἁπλῶς ἐπενδεδυμέναι δι' ἐλάσματος ἀργυροῦ ἢ ὁλάργυροι «τῷ στίλβοντι ψυχαγωγοῦσαι τῆς ὕλης» [6]. Ἰδιαιτέρας μάλιστα μνείας δέον νὰ τύχῃ καὶ ἡ ὑπὸ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου κατασκευασθεῖσα ἀργυρᾶ τράπεζα ἡ τοποθετηθεῖσα ἐν τῇ ἀριστητηρίῳ, αἰθούσῃ δῆλα δὴ παρακειμένῃ τῷ Χρυσοτρικλίνῳ, «ἣν κατεσκεύασε πολυχρόοις ὕλαις καὶ πλαξὶ καὶ αὐτοφυεῖ χροιᾷ καλλύνας, πλείονα τῆς ἐκ τῶν βρωμάτων γλυκύτητος τοῖς κεκλημένοις τὴν τέρψιν παρέχουσαν» [7].

Πλὴν τῶν ἀργυρῶν τραπεζῶν, οἱ πλούσιοι καὶ οἱ ἄρχοντες μετεχειρίζοντο καὶ ἐλεφαντίνας τοιαύτας, ἐχούσας δῆλα δὴ ἐλάσματα ἐλεφαντοστοῦ ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας, περικεχρυσωμένα, ἢ ἐξ ἐλεφαντοστοῦ τοὺς πόδας [8]. Τέλος ἐν τοῖς ἀνακτόροις, καὶ δὴ ἐν τῷ Χρυσοτρικλίνῳ, ἀναφέρεται μεγάλη καὶ μικρὰ χρυσῆ τράπεζα [9].

Ἐφ' ὅσον δ' οἱ τρώγοντες δὲν ἀνεκλίνοντο [10], ἐκάθηντο ἐπὶ σελλίων ἢ σκάμνων ἢ σκαμνίων ἢ θρονίων [11], κεκαλυμμένων διὰ ταπήτων ἐν

---

1 Miklosich-Müller, Acta et Diplomata 6.243.

2 Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἔνθ' ἀν. 465.9.

3 Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἔνθ' ἀν. 465.15, 487.6.

4 Λιβανίου, Φιλάργυρος ἐρασθεὶς ἑταίρας 22 (τόμ. 7.54 Förster), Συμεὼν Μάγιστρος, Παρὰ τοῖς συνεχίζουσι τὸν Θεοφάνη 661.7.

5 Ἀστερίου Ἀμασείας, Ὁμιλία κατὰ πλεονεξίας (Migne, P.G. 40.209 D), Χρυσοστόμου, Εἰς Ματθαῖον ὁμιλία Κ' (Migne, P.G. 57.289), Λιβανίου, Φθονερὸς τοῦ γείτονος αὐτοῦ πλουτήσαντος ἐξαίφνης ἑαυτὸν προσαγγέλλει 24 (τόμ. 6 σελ. 631).

6 Χρυσοστόμου, Εἰς Ματθαῖον ὁμιλία ΝΑ'. (Migne, P.G. 58.509.) Κατὰ τὰ Βασιλικὰ (βιβλ. 19 τίτλ. 1,39) ἐτιμωρεῖτο ὁ πωλῶν ὡς ὁλάργυρον τράπεζαν τὴν ἀργύρῳ ἠμφιεσμένην. Βλ. καὶ Δ. Μπαλάνου, Ἡ πολυτέλεια κατὰ τοὺς χρόνους τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας (Νέα Σιὼν τόμ. 17 (1922) σ. 436.)

7 Οἱ συνεχίζοντες τὸν Θεοφάνη 450.22. Πβ. καὶ J. Ebersolt, Le grand palais de Constantinople σ. 89.

8 Κλήμεντος, Παιδαγωγὸς βιβλ. 2 κεφ. 3 σ. 179. Διήγησις περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς πολιτείας τοῦ μακαρίου Φιλαρέτου (Βυζαντ. Χρονικ. 5.75. 8.15.)

9 Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις 70.12.17, 93.10, 587.15, 597.18, Φιλοθέου, Κλητορολόγιον σ. 168.24. 35, 169.33, 170.15 (ἔκδ. Bury.)

10 Περὶ τῆς ἀνακλίσεως θὰ γίνῃ κατωτέρω ὁ προσήκων λόγος.

11 Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις 586.2. Ὁ βασιλεὺς ἀναφέρεται ὅτι

τοῖς οἴκοις τῶν πλουσίων [1] ἅτινα, κατὰ τὰς περιστάσεις, ἦσαν συστελτὰ ἢ συμβαλτά [2]. Ἐν καιρῷ δ᾽ ἐκστρατείας ἀναφέρεται ὅτι οἱ μετὰ τοῦ βασιλέως συντρώγοντες ἐκάθηντο ἐπὶ ταπήτων [3]. Τέλος ὁ βασιλεὺς τρώγων λέγεται ὅτι ἐπάτει ἐπὶ σουππεδίου, ἤτοι ὑποποδίου [4].

Ἐδηλοῦτο δ᾽ ἡ ἑτοιμασία τῆς τραπέζης κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους διὰ τῶν φράσεων «θέτω τράπεζαν ἢ τραπέζιν» [5], «στήνω τραπέζι(ο)ν» [6], «στήνω ἢ στρώνω τὴν τάβλαν» [7], καὶ «τραπεζώνω» δέ, ὡς ὑποδηλοῖ ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος ὁμιλῶν περὶ γοργοῦ τραπεζώματος (1586. 15) καὶ ἡ σημερινὴ ἐν Πόντῳ, Κύπρῳ, Ἀδριανουπόλει καὶ ἁγίῳ Ὄρει χρῆσις.

Προκειμένου δὲ νὰ στηθῇ ἡ τράπεζα, πρῶτον ἔργον τῆς οἰκοδεσποίνης ἦτο νὰ τὴν ἀποσπογγίσῃ διὰ σπόγγου ἐμβεβαπτισμένου εἰς ἁπλοῦν ὕδωρ, ἤ, εἰς τὰς οἰκίας τῶν πλουσίων, ῥαντισθέντος διὰ βαλσάμου [8], εἶτα δὲ νὰ ἐπιθέσῃ ἐπ᾽ αὐτῆς τὸ ἐπιτραπέζιον κάλυμμα. Τὸ ἐπικάλυμμα τοῦτο, ἅτε καλύπτον τὴν τράπεζαν, mensam, ἐλέγετο (με(ν)σάλι(ο)ν, μι(ν)σάλι(ο)ν [9], ὡς δὲ θέλει ὁ Ἰωάννης Κίτρους «οἷα πρὸς κόσμον τῆς τραπέζης καὶ τῶν μίνσων προτιθέμενον» [1].

Τὸ μενσάλιον τοῦτο, ἐξ ὑφάσματος διαφόρου ποιότητος κατασκευαζόμενον, ἀναλόγως τῆς κοινωνικῆς θέσεως τοῦ οἰκοδεσπότου — ὁ Χρυσόστομος ἀναφέρει καὶ χρυσόπαστα ἐπιβλήματα τῶν τραπεζῶν [2] — ἐκάλυπτε φυσικὰ ὅλην τὴν ἐπιφάνειαν τῆς τραπέζης· οὐδὲ πρέπει νὰ δώσωμεν πίστιν εἰς τοῦ πικροχόλου Λιουτπράνδου τὴν πληροφορίαν, ὅτι τῆς βασιλικῆς τραπέζης τὸ ὀθόνιον, ὅταν αὐτὸς προσεκλήθη εἰς δεῖπνον, ἦτο τόσον μικρόν, ὥστε ἓν τμῆμα αὐτῆς, κατὰ μῆκος, νὰ ἀφίνῃ ἀκάλυπτον [3].

Ἐπὶ τῆς τραπέζης τῶν Βυζαντινῶν ἐτίθεντο ἔπειτα, πρὸς ἀποσπόγγισιν τῶν χειρῶν, καὶ χειρόμακτρα [4] ἢ ἐγχείρια ἢ ἐγχέρια [5] ἢ καὶ μανδήλια [6], ἅτινα τελευταῖα σαφῶς τῶν μενσαλίων διαστέλλονται [7].

Ἦσαν δὲ τὰ χειρόμακτρα ταῦτα, ἡ χρῆσις τῶν ὁποίων ἐχαρακτήριζεν εὐποροῦντα καὶ εὖ ἠγμένον ἄνθρωπον [8], ἢ μικρὰ τετράπλευρα ἢ καὶ ἓν ἑνιαῖον καὶ λίαν ἐπίμηκες, τοιοῦτον δ᾽ ἐννοεῖ καὶ ὁ Πρόδρομος, ὅταν λέγῃ «καὶ τὸ τραπέζιν μ᾽ ἔθηκεν καὶ σύρνει με μανδήλιν» [9] καὶ ὁ Θεσσαλονίκης

τρώγει καθήμενος ἐπὶ σελλίου χρυσοῦ (Ἔνθ᾽ ἀν. 92.17)· εἶπε δὲ καὶ ὁ Πρόδρομος (Poèmes 2.244)

ἐκ τῆς χειρὸς λαβούσης με καὶ θρόνον ἐκτεθείσης
καὶ τὸ τραπέζιν μ᾽ ἔθηκε τοιαῦτα λέγων πρός με.

1 Λιβανίου, Φθονερὸς τοῦ γείτονος αὐτοῦ πλουτήσαντος ἐξαίφνης ἑαυτὸν προσαγγέλλει 24 (τμ. 6 σελ. 631 Förster.)

2 Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις 465.10, Miklosich-Müller, Acta et Diplomata 6.243.

3 Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἔνθ᾽ ἀν. 465.12.15.

4 Κωδινοῦ, Περὶ τῶν ὀφφικιαλίων 63.1.

5 Ἰουλίου Πολυδεύκους, Ἑρμηνεύματα καὶ καθημερινὴ ὁμιλία σ. 42. 51 (ἔκδ. Boucherie), Παλλαδίου ἐπισκόπου Ἑλενουπόλεως, Ἡ πρὸς Λαῦσον ἱστορία (Migne, P.G. 34. 1081 D), Θεοδώρου Προδρόμου, Τὰ κατὰ Ροδάνθην καὶ Δοσικλέα Β'. 55, Hesseling-Pernot, Poèmes Prodromiques 4. 61. 244, 247, M. Vasmer, Ein russisch-byzantinisches Gesprächbuch σ. 99.

6 Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις 602.4· ἐν τοῖς Προδρομείοις ποιήμασι (1.241) φέρεται

καὶ τὸ τραπέζιν ἔστησαν μὲ τὴν ἐξοπλισίν του.

Πβ. καὶ τὰς ἐν τῷ κλητορολογίῳ τοῦ Φιλοθέου φράσεις (158.37, 159.9, 160.35 162.8), εὐτρεπίζειν εἰς πρόσκλησιν ἐν τῇ βασιλικῇ τραπέζῃ, εὐτρεπίζειν εἰς κλῆσιν τῆς βασιλικῆς τιμίας τραπέζης, εὐτρεπίζειν εἰς συνεστίασιν ἐπὶ τῆς βασιλικῆς τραπέζης. Ἐν Τήνῳ νῦν λέγουσι καὶ ἀρματώνω τραπέζι.

7 Διήγησις ἐξαίρετος Βελθάνδρου τοῦ Ρωμαίου στίχ. 783, 999, 1002.

8 Ἰουλίου Πολυδεύκους, Ἑρμηνεύματα 42.51. Ἡ ἀποσπόγγισις ἐγίνετο καὶ μετὰ τὸ φαγητόν, Χρυσοστόμου, Ἑρμηνεία εἰς τὸν ΜΑ'. ψαλμὸν (Migne, P.G. 55.157.)

9 Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις 465.10, Συμεὼν Μάγιστρος 661.7, Τὰ κατὰ Βέλθανδρον καὶ Χρυσάντζαν στίχ. 999, Γ. Κωδινοῦ, Περὶ τῶν ὀφφικιαλίων 62.21. Νῦν τὸ τραπεζομάνδηλον λέγεται μεσάλα ἐν Κυζίκῳ, μισάλα ἐν Ἀδραμυττίῳ, ἔνθα καί μισάλι, ἐν Μεσσηνίᾳ ταβλομεσάλα, ταβλομέσαλο παλαιότερον ἐν Κερκύρᾳ καὶ ταβλομάντηλο ἐν Θήρᾳ, Μήλῳ καὶ Καρπάθῳ.

1 Βλέπε τὸ Ἑλληνικὸν γλωσσάριον τοῦ Du Cange ἐν λ.

2 Χρυσοστόμου, Εἰς Ματθαῖον ὁμιλία ΝΑ'. (Migne, P.G. 58.509.)

3 Liudprandi, Legatio 11.32.

4 Ἡ λ. μᾶλλον τῶν συγγραφέων. Μιχαὴλ Ψελλοῦ, Ἐγκώμιον εἰς τὴν μητέρα (Κ. Σάθα, Μεσ. βιβλ. 5.44), Θεοδώρου τοῦ Προδρόμου, Στίχοι μονῳδικοὶ στίχ. 316 (Boissonade, Anecdota Nova σ. 384), Εὐσταθίου, Παρεκβ. 1887.49, Ι. Τζέτζου, Χιλιάδες, χιλ. 5 ἱστορ. 13 στίχ. 545. Βλ. καὶ τὸ ἐπ᾽ ὀνόματι τοῦ Ζωναρᾶ λεξικὸν ἐν λ.

5 Trinchera, Syll. σελ. 356 καὶ 487. Νῦν ἔν τισι χωρίοις τῆς Καλαβρίας açςeri (G. Rohlfs, Griechen und Romanen in Unteritalien σ. 14.) Ἂς σημειωθῇ δ᾽ ἐνταῦθα ὅτι πολλάκις παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς συγγραφεῦσιν ἐγχείριον λέγεται ὄχι τὸ κοινὸν ἐπιτραπέζιον χειρόμακτρον, ἀλλὰ μανδήλιον ἐν τῇ χειρὶ κρατούμενον.

6 Παλαιοτέρα μνεία τοῦ μανδηλίου (μανδήλας) ἐπὶ τῆς σημασίας ταύτης παρὰ Πολυδεύκει, ὅστις ἔγραψεν (Ὀνομαστ. 7.74), «τὰ μαλλοὺς ἔχοντα χειρόμακτρα ὡς ἀπὸ τῆς δασύτητος, ὥστ᾽ οὐδὲν ἂν κωλύοι τὰς ὀνομαζομένας μαντήλας οὕτω καλεῖν».

7 Μενσάλια καὶ μανδήλια τὰ ἀρκοῦντα τῇ βασιλικῇ τραπέζῃ· Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις 465.10 .... τοῦ δὲ βασιλέως ἀποτιθεμένου τὸ μανδήλιον αὐτοῦ ἐπὶ τῆς τραπέζης (Ἔνθ᾽ ἀν. 371.20) ὁ πιγκέρνης αὐτίκα τὸ τοῦ οἰνοχείου φέρει σκουτέλλιον κρατῶν καὶ μανδήλιον, ἐπεὶ προαπῆραν, ὡς εἴρηται, τὸ μενσάλιον (Κωδινοῦ, Περὶ τῶν ὀφφικιαλίων 62.21 63.8.) Ὅ,τι δ᾽ εἴπομεν περὶ τῆς λ. ἐγχείριον, ἐφαρμόζεται καὶ διὰ τὸ μανδήλιον, ὅπερ δηλοῖ καὶ τὸ ἐν ταῖς χερσὶ κρατούμενον ὕφασμα, δι᾽ οὗ ἀπεσπογγίζετο ὁ ἱδρὼς καὶ αἱ τοῦ προσώπου καθ᾽ ὅλου ὑγρότητες.

8 Ὁ Ἰ. Τζέτζης ἔγραψεν «ἐγὼ δὲ ἕτερον μὲν αἰτιῶμαι οὐδένα ἢ κατὰ Ἰώσηπον τὴν ἄδικον εἱμαρμένην, ἥτις πολλοὺς μὲν μηδὲ χειρόμακτρον ἔχοντας, τροφὴν δὲ μαγδαλιὰν ποιουμένους, καθάπερ οἱ κύνες, ἐν ἀνθρώπων τετίμηκεν ἀριθμῷ (Th. Pressel, Joh. Tzetzae epist. σελ. 6 ἀριθ. 5.) Διὰ τὸν λόγον τοῦτον τὸ μονοκόμματον μακρὸν χειρόμακτρον καλεῖται ἐν Λακωνικῇ ἀνθρωπέα, ὡς ἀνθρωπισμοῦ δεῖγμα.

9 Hesseling-Pernot, Poèmes Prodromiques 4.247.

Εὐστάθιος χαρακτηρίζων ὡς μέτρια, χειρόμακτρα ἐξ ἀμιάντου ὕλης κατασκευαζόμενα [1], τοιοῦτο δὲ πολλαχοῦ καὶ νῦν ἔτι χρησιμοποιοῦσιν οἱ χωρικοί [2].

Κατεσκευάζοντο δὲ τὰ μανδήλια ταῦτα συνήθως ἐξ ὑφάσματος λινοῦ, ἁπλοῦ ἢ λωρωτοῦ ἢ καὶ πολυτελοῦς [3], ἅπαξ δ' ἀνέφερε καὶ ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος ὅτι εἶδε «χειρόμακτρα μέτρια ἐκ μίτων ἀμιάντου ὕλης ἐξυφανθέντα... οἷς βαθὺς ἐγκαθίσας ῥύπος ῥᾷον ἀπήρχετο διὰ πυρὸς καὶ καύσεως ἤπερ ἄλλως διὰ τοῦ ῥύψασθαι» [4].

Φαίνεται δ' ὅτι ὡς πρὸς τοὺς ὅρους μενσάλιον καὶ μανδήλιον κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους αἰῶνας θὰ συνέβη ἐναλλαγή, ἄλλως δὲν ἐξηγεῖται διατὶ μεσάλι νῦν πολλαχοῦ λέγεται τὸ ἐπιτραπέζιον χειρόμακτρον ἢ τὸ προσόψιον, μαντήλιν δ' ἐν Κύπρῳ καὶ ἀλλαχοῦ τὸ ἐπικάλυμμα τῆς τραπέζης, τοῦθ' ὅπερ ὑποστηρίζει τό τε ἀνωτέρω μνημονευθὲν ταβλομάντηλο καὶ τὸ κοινὸν τραπεζομάντηλο.

Τὰ οἰκιακὰ καθ' ὅλου σκεύη καὶ μετ' αὐτῶν καὶ τὰ ἐπιτραπέζια, κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους ἦσαν ἢ πήλινα ἢ ξύλινα ἢ ὑάλινα ἢ ἀργυρᾶ ἢ χρυσᾶ. Ἐκ τούτων τὰ πρῶτα, ἐν γενικῇ χρήσει ὑπάρχοντα, ἐθεωροῦντο εὐτελῆ [5], ἔντιμα δὲ τὰ χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ τὰ κοσμοῦντα τὰς τραπέζας τῶν εὐγενῶν καὶ πλουσίων, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἀνωτέρων κληρικῶν [6], ὡς μᾶς πληροφοροῦσι διάφοροι συγγραφεῖς ψέγοντες τὴν μανίαν τῶν πλουσίων νὰ στολίζωσι μὲ ἀργυρᾶ καὶ χρυσᾶ σκεύη τὰς τραπέζας των, ἔθιμον ὅπερ καὶ μέχρι

[1] Παρὰ Migne, P.G. 136.664 D.

[2] Τὸ μῆκος τοῦ χειρομάκτρου τούτου φθάνει πολλάκις καὶ τοὺς δέκα πήχεις. Μακρὸν τοιοῦτον χειρόμακτρον ἐκ τοιχογραφίας τοῦ ΙΖ'. αἰῶνος βλ. ἐν Ἀρ. Ζάχου, Μεσαιωνικὰ μνημεῖα Γορτυνίας (Ἀρχαιολ. Δελτ. τόμ. 8 (1923) 81 εἰκ. 21. Τοιαῦτα μακρὰ πεσκίρια εἶναι νῦν ἐν χρήσει, ὅσον ἐγὼ γνωρίζω, ἐν Ἄνδρῳ, Λακωνικῇ καὶ Κρήτῃ. Περὶ δὲ τῆς ἐν τῇ περιοχῇ Ἰκονίου χρήσεως αὐτῶν ἄλλοτε βλ. Βακαλοπούλου, Ὁ Συλλαῖος σ. 64.

[3] Περὶ πολυτελῶν χειρομάκτρων ὡμίλησεν ὁ Μιχ. Ψελλός, Ἐγκώμιον εἰς τὴν μητέρα (Κ. Σάθα, Μεσ. βιβλ. 5.44.)

[4] Προοίμιον εἰς τὸν ἐξηγηθησόμενον ἰαμβικὸν κανόνα· παρὰ Migne, P.G. 136.664 D.

[5] Ἐν μεγάλῃ οἰκίᾳ οὐκ ἔστι μόνον σκεύη χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ, ἀλλὰ καὶ ξύλινα καὶ ὀστράκινα καὶ ἃ μὲν εἰς τιμήν, ἃ δὲ καὶ ἀτιμίαν· Νικόλαος Μεσαρίτης (παρὰ A. Heisenberg, Grabeskirche 2.89) πβ. καὶ Χρυσοστόμου, Ὁμιλία εἰς Εὐτρόπιον (Migne, P.G. 52.400), L. Petit, Typicon du Grégorie Pacourianos (Βυζαντ. Χρον. 11.31.) Ὁ ἰατρὸς Φοιβάμων τῷ 570 μ.Χ. κληροδοτεῖ διὰ τῆς διαθήκης του εἰς τοὺς υἱούς του τὰ πράγματά του «ἀπὸ πολυτελοῦς εἴδους μέχρις εὐτελοῦς καὶ ξυλικοῦ καὶ ὀστρακίνου καὶ ὑαλίνου» J. Maspero, Papyrus Grecs d'époque Byzantine 2.67151 στίχ. 92, ἔγραψε δὲ καὶ ὁ Πρόδρομος, Ἀνατροπὴ τοῦ ἡ πενίη σοφίην ἔλαχε (Migne, P.G. 33.1314). «Τί γὰρ εἰ ὁ δεῖνα χρυσείων μὲν κυπέλλων οὐκ εὐποροίη, ὀστράκῳ δὲ ὅμως ὑπηρετοῖτο τὴν πόσιν;» καὶ ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος (1401.18) «ξύλινοι δὲ οἱ πίνακες ὡς αὐτοὶ τοῦ συρφετοῦ ἤδη ὄντες καὶ μὴ πρέποντες ἐκ τιμίας ὕλης εἶναι.»

[6] Βίος τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου τοῦ Ἐλεήμονος (Anal. Boll. 45.55.19.)

τῆς ἁλώσεως ἐξηκολούθησεν [1], ἀφ' οὗ, ὡς μαρτυροῦσι σύγχρονοι συγγραφεῖς, οἱ σουλτάνοι, μετὰ τὴν ἅλωσιν, ἐκόσμουν τὰς συμποσιακάς των τραπέζας μὲ χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ Βυζαντινὰ σκεύη.

Ὅτι δὲ καὶ ἐν τοῖς ἀνακτόροις ἐπὶ τῆς τραπέζης ἐτίθεντο κατὰ τὰ ἐπίσημα γεύματα ἀργυρᾶ καὶ χρυσᾶ σκεύη καὶ αὐτονόητον εἶναι καὶ μεμαρτυρημένον ἔχομεν [2]. Ἐξαίρεσις ἐγίνετο μόνον εἰς περιστάσεις κρατικῆς δυστυχίας, ὁπότε, κατὰ τὸν Νικηφόραν Γρηγορᾶν (2.788.15) «τοσαύτῃ πενίᾳ κατείχετο τὰ βασίλεια, ὥστε οὐδὲν ἦν τῶν τρυβλίων καὶ ἐκπωμάτων ἐκεῖ χρυσοῦν ἢ ἀργυροῦν, ἀλλ' ἔνια μὲν κασσιτέρινα, τὰ δ' ἄλλα πάντα κεραμεᾶ ἢ ὀστράκινα». Καὶ ἀναφέρει μὲν κατὰ τὸν ΙΒ' αἰῶνα ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος ὅτι τὰ ξύλινα ἐπιτραπέζια σκεύη ἐπὶ τῶν χρόνων του «ἦσαν τίμια πολλαχοῦ» (1632) καὶ ὅτι πολλοὶ τῶν παρὰ τὰ σύνορα τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους οἰκούντων ὡς καὶ οἱ ἄρχοντες αὐτῶν μετεχειρίζοντο ξύλινα ἐπιτραπέζια σκεύη, ἅτινα ἐκάλουν κάνεα καὶ τραπεζώματα [3], τὸ ἀληθὲς ὅμως εἶναι ὅτι δυσηρεστεῖτο ὁ φιλοξενούμενος, ἂν μὴ ὁ φιλοξενῶν παρέθετεν ἐπὶ τῆς τραπέζης σκεύη ἐκ χρυσοῦ καὶ λίθων διαφανῶν [4]. Τούτου ἕνεκα πολλάκις πενέστεροι, φιλοξενοῦντές τινας, ἵνα αὐτοὺς τιμήσωσιν, ἐδανείζοντο παρὰ φίλων ἀργυρᾶ ἐπιτραπέζια σκεύη, ἅτινα, λήξαντος τοῦ δείπνου, καὶ ἐπέστρεφον [5].

[1] Οἱ πλούσιοι τότε ἐνηβρύνοντο διὰ τὸ πλῆθος τῶν ἀνδραπόδων των καὶ τὰ χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ σκεύη των, καὶ δὴ τὰ ἐπιτραπέζια. Κλήμεντος, Παιδαγ. βιβλ. 2 κεφ. 3.35 (σ. 178.7) καὶ βιβλ. 3 κεφ. 38.1 (σ. 179.28, 180.4.), Χρυσοστόμου, Εἰς Ματθαῖον ὁμιλία ΙΕ'. (Migne, P.G. 57.235), τοῦ αὐτοῦ, Εἰς Ἰωάννην ὁμιλία ΞΕ'. (Migne, P.G. 59.364) Ἀστερίου Ἀμασείας, Ὁμιλία εἰς τὸν πλούσιον καὶ τὸν Λάζαρον (Migne, P.G. 40.169), Χορικίου, Ὑπὲρ τῶν ἐν Διονύσου τὸν βίον εἰκονιζόντων § 2. Τὰ κατὰ Καλλίμαχον καὶ Χρυσορρόην στίχ. 362. Σκεύη καὶ χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ καθόλου ἀναφέρονται ὑπάρχοντα καὶ ἐν τῷ ἀνακτόρῳ Θεοδώρου τοῦ Μετοχίτου· R. Guilland, Le palais de Thédore Métochite (Revue des Études Grecques 35.38.) βλ. καὶ Δ. Μπαλάνου, Ἡ πολυτέλεια κατὰ τοὺς χρόνους τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας (Νέα Σιὼν τόμ. 17 (1922) σελ. 436.)

[2] Ὑπὸ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου (Ἔκθεσ. 463.11) ἀναφέρεται «τὸ ἀσήμιον τῆς βασιλικῆς τραπέζης» ὡς καὶ τὸ ἀνάγλυφον ἀσήμιον «δι' οὗ γέγονεν ἡ πᾶσα ὑπηρεσία τοῦ τραπεζίου, ὅταν ἐν τοῖς ἀνακτόροις ἐγένετο ἡ ὑποδοχὴ τῶν Ταρσιτῶν πρέσβεων (Ἐνθ' ἀν. 592.4), ὁ Λιουτπράνδος μάλιστα μᾶς πληροφορεῖ ὅτι τὰ ἐπιτραπέζια σκεύη ἐν ταῖς βασιλικαῖς τραπέζαις ἦσαν ἀργυρᾶ, χρυσᾶ δὲ μόνον παρετίθεντο κατὰ τὰς ἡμέρας τῶν ιθ'. ἀκκουβίτων, ἤτοι κατὰ τὸ ἀπὸ τῶν Χριστουγέννων μέχρι τῶν Φώτων χρονικὸν διάστημα· (Liudprandi, Antapodosis 6.8.)

[3] Εὐσταθίου, Παρεκβ. 1402. 18. Ὁ Μιχ. Ψελλός, Ἐγκώμιον εἰς τὴν μητέρα, (Κ. Σάθα, Μεσ. βιβλ. 5.44) ὡμίλησε διὰ «κανᾶ καὶ χειρόμακτρα καὶ εἴτι ἄλλο τῶν περὶ τράπεζαν», τὸ δ' ἐν τῇ Χρονικῇ διηγήσει τοῦ Νικήτα Χωνιάτου (758.5) κανᾶ ὁ κῶδ. Β. ἀποδίδει διὰ τοῦ σκουτέλλια καὶ πινάκια.

[4] Cusa, I diplomi 299.5.

[5] Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Μακαρίου τοῦ Αἰγυπτίου (Migne, P.G. 34.637 A). Ὅμοια συνέβαινον καὶ κατὰ τοὺς γάμους, Φ. Κουκουλέ, Συμβολὴ εἰς τὸ περὶ τοῦ γάμου παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς Κεφ. (Ἐπετ. Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδ. 2 σ. 20.40).

Οἱ Βυζαντινοὶ συγγραφεῖς ὁμιλοῦντες περὶ ἐπιτραπεζίων σκευῶν, τὴν ἀρχαίαν ὁρολογίαν ἀντὶ τῆς δημώδους μεταχειριζόμενοι, ἀναφέρουσι ψυκτῆρας καὶ κανᾶ καὶ ῥυτὰ ἐμβάφια καὶ ἐπαρυστρίδας καὶ κύπελλα καὶ ἐκπώματα καὶ τρυβλία καὶ ὀξύβαφα καὶ πινακίσκους καὶ ἀμφορίσκους, συγχέοντες οὕτω τὰ πράγματα καὶ τὴν σχετικὴν ἔρευναν δυσχεραίνοντες. Παρὰ ταῦτα ἐν τούτοις σήμερον, ἐπὶ τῇ βάσει διαφόρων πληροφοριῶν, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ἀκριβῆ, προκειμένου περὶ τῶν ἐπιτραπεζίων σκευῶν.

Ἐν πρώτοις ἐπὶ τῆς Βυζαντινῆς τραπέζης, κατὰ τὴν ὥραν τοῦ φαγητοῦ, ἐτίθετο τὸ μαχαίρι(ο)ν, τὸ ὁποῖον ἦ ἦτο ὁλοσίδηρον ἢ ἐν ταῖς τῶν πλουσίων οἰκίαις εἶχε λαβὴν ἀργυρᾶν ἢ ἐξ ἐλεφαντοστοῦ ἢ καὶ ἐξ ἠλέκτρου [1].

Περόνια [2] ἐπὶ τῶν Βυζαντινῶν τραπεζῶν οὔτε ὑπὸ τῶν συγγραφέων ἀναφέρονται οὔτε καὶ ἐπὶ εἰκόνων ἐν χειρογράφοις ἢ καὶ ἐπὶ τοιχογραφιῶν παριστάνονται [3]. Καὶ ὅμως εἶναι γνωστὸν ὅτι ἀπὸ τοῦ δεκάτου μ. Χ. αἰῶνος ἦσαν ταῦτα γνωστά, τοὐλάχιστον ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Βυζαντίου, ἀφ' οὗ, ὡς οἱ Δυτικοὶ χρονογράφοι ἀναφέρουσι, τὰ εἰσήγαγεν εἰς Βενετίαν ἐλθοῦσα ὡς νύμφη ἡ Βυζαντινὴ πριγκήπισσα Θεοδώρα Δούκα, ἥτις καὶ κακῶς, κατὰ τοὺς διαβάλλοντας αὐτήν, διὰ τοῦτο κατέστρεψε τὸν βίον, ὡς εἰσαγαγοῦσα ἐπικίνδυνον νεωτεριστικὴν πολυτέλειαν [4].

Ποῖον σχῆμα εἶχον τὰ παλαιότερα περόνια ἀγνοοῦμεν· ἴσως νὰ ὡμοίαζον ἁπλῶς πρὸς σουβλίον, καλούμενα, πιθανῶς, καὶ σουβλία· τοὐλάχιστον ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος ὁμιλῶν περὶ τοῦ ἀρχαίου μαγειρικοῦ ἐργαλείου πεμπωβόλου τὸ χαρακτηρίζει (136) ὡς «πενταδάκτυλον καὶ ὡς ἄν τις ἰδιωτευόμενος εἴποι πεντάσουβλον». Μετὰ ταῦτα θὰ ἦσαν δίχηλα, ἀντιγραφέντα ἁπλῶς ἐκ τῶν διχαλωτῶν ξύλων [5], ἔπειτα τρίχηλα [6] καὶ τέλος

[1] Κλήμεντος, Παιδαγ. βιβλ. 2 κεφ. 3.37 (σ. 179.15), Εὐσταθίου, Ἐξήγησις εἰς Διονύσιον τὸν περιηγητὴν στίχ. 288 (σελ. 267.27 Bernhardy). Βλ. καὶ Δ. Μπαλάνου, Ἔνθ' ἀν. σ. 437.

[2] Νῦν περόνια καὶ πιρούνια. Ὁ τελευταῖος τύπος ὡς ἐκ τοῦ περόνιον παραγόμενος δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ γράφεται διὰ τοῦ ει.

[3] Πβ. καὶ τὰ τοῦ Προδρόμου (Poèmes 4.186).

ταῦτα δὲ λέγων, βασιλεῦ, τὴν μάχαιραν κρατήσας
ἠρξάμην ἐμβουκκώνεσθαι μέχρι τοῦ κορεσθῆναι.

[4] Πρῶτος τὴν πληροφορίαν παρέχει ὁ Petrus Damianus († 1072). Βλ. καὶ Paul Courteault, La fourchette de Théodora (Revue Archéologique 5e serie 27 (1928) σ. 351 - 352. Ἔπιθι καὶ Brockhaus, Konversations Lexicon ἐν λ. Gabel.

[5] Νῦν πολλαχοῦ οἱ ποιμένες ὡς περόνια μεταχειρίζονται δίχηλα ξυλάρια σπάρτου· συνήθως ἀκούει τις παρ' αὐτοῖς κόψε μου ἕνα πιρούνι. Βλ. καὶ τὰ σημειούμενα ἐν Λαογραφίας τόμ. 2.714.

[6] Ἐν εἰκόνι Ζακυνθίου τεχνίτου τοῦ τέλους τοῦ ΙΣΤ'. ἢ τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΖ'. αἰῶνος παριστανούσῃ τὸν μυστικὸν δεῖπνον καὶ ἀποκειμένῃ ἐν τῷ Βυζαντινῷ μουσείῳ τῶν Ἀθηνῶν ζωγραφίζεται τοιοῦτον τρίχηλον περόνιον. Διὰ τὰ ἐν τῇ Δύσει βλ. La Grande Encyclopédie ἐν λ. fourchette.

πεντάχηλα, ἀφ' οὗ οὐδὲν ἄλλο ἦσαν ἢ ἀπομιμήσεις τῶν πέντε δακτύλων τῆς χειρός, οὕς, ὡς μικρὸν κατωτέρω θὰ εἴπωμεν, καθ' ὅλους σχεδὸν τοὺς αἰῶνας τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας ἀντὶ περονίων μετεχειρίζοντο οἱ Βυζαντινοί [1].

Ἐφ' ὅσον δὲ ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν δὲν μνημονεύονται περόνια, φυσικὰ περιττὸν εἶναι νὰ ζητήσῃ τις καὶ ἐκ τίνος ὕλης ταῦτα κατεσκευάζοντο.

Εἰκ. 1. Σχήματα διαφόρων ἐπιτραπεζίων σκευῶν. Ἐκ τοιχογραφίας τῆς Περιβλέπτου τοῦ Μυστρᾶ, ΙΔ'. αἰῶνος, παριστανούσης τὸν μυστικὸν δεῖπνον. (G. Millet, Monuments Byzantins de Mistra πίν. 120_2).

Πιθανὸν εἶναι ὅτι παρὰ τοῖς πτωχοῖς, ἀφ' ὅτου καὶ ἐφ' ὅσον τὰ μετεχειρίζοντο, ἦσαν ὁλοσίδηρα ἢ ἐκ κασσιτέρου, παρὰ τοῖς πλουσίοις δὲ ἐξ ἀργύρου ἢ καὶ ἐκ χρυσοῦ [2].

[1] Σημείωσον καὶ ὅ,τι διὰ τὸ πεμπώβολον εἶπεν ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος (1477.3) «τὰ δὲ πεμπώβολα δῆλον ὅτι κατά τι μίμημα τριαίνης ἢ καὶ χειρὸς ἦσαν.»

[2] Ἐν Κερκυραϊκῷ προικοσυμφώνῳ τοῦ 1521 ἀναφέρονται ὡς προὶξ καὶ πέντε ἀργυρᾶ περόνια, Ν. Τ. Βουλγάρεως καὶ Ν. Β. Μάνεση, Ἀληθὴς ἔκθεσις περὶ τοῦ ἐν Κερκύρᾳ θαυματουργοῦ λειψάνου τοῦ ἁγίου Σπυρίδωνος σ. 27. Ἐκ τῆς μαρτυρίας ταύ-

Πλὴν τῶν περονίων, χάριν τῶν ζωμῶν, ἐτίθεντο ἐπὶ τῆς τραπέζης καὶ κοχλιάρια [1], οὕτω δημωδῶς καλούμενα, ὡς ἀρχικῶς ἐκ κελυφῶν κοχλιῶν κατασκευασθέντα [2] ἢ κουτάλαι [3] ἢ κουτάλια [4] ἀπὸ τὸ τοῦ ψωμοῦ κύταλον καὶ αὐτὰ ἀρχικῶς προελθόντα [5], ἢ καὶ μύστραι [6] ἢ μυστρία [7]. Ὅτι δ᾽ εἰς τὰ γενικῶς μνημονευόμενα ξύλινα ἐπιτραπέζια σκεύη, τὰ κανᾶ, ὑπήγοντο καὶ τὰ κουτάλια οὐδεμία ὑπάρχει ἀμφιβολία, ἀφ᾽ οὗ καὶ σήμερον ταῦτα πολύχρηστα τυγχάνουσι παρὰ τοῖς χωρικοῖς, ὡς πάλιν οὐδεμία χωρεῖ ἀμφισβήτησις ὅτι μετὰ τῶν ὑπὸ τῶν συγγραφέων μνημονευομένων ἀργυρῶν καὶ χρυσῶν ἐπιτραπεζίων σκευῶν πρέπει νὰ συνυπονοήσωμεν καὶ τὰ κοχλιάρια [8].

της φαίνεται ὅτι παρ᾽ ἡμῖν ἡ χρῆσις τῶν πιρουνίων ἐγενικεύθη πολὺ πρότερον ἢ ἐν τῇ Δύσει, ἀφ᾽ οὗ ἐκεῖ εἰς μὲν τὴν Γαλλικὴν αὐλὴν εἰσήχθησαν μόλις τὴν ΙΣΤ΄. ἑκατ. θεωρηθέντα ὡς ἐξεζητημένη πολυτέλεια, ἐν Ἀγγλίᾳ δὲ ἦσαν σπάνια μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς ΙΖ΄. ἑκατονταετηρίδος καὶ μόλις κατὰ τὸν ΙΗ΄. αἰῶνα περιῆλθον εἰς κοινὴν χρῆσιν.

1 Τὸν δημώδη χαρακτῆρα τῆς λ. δεικνύει τό τε σημερινὸν χουλιάρι (κοχλιάριον) καὶ τὸ ὅτι αὕτη χρησιμοποιεῖται ὡς ἑρμήνευμα. Ἐν τῷ ἐπ᾽ ὀνόματι λ.χ. τοῦ Ζωναρᾶ φερομένῳ λεξικῷ κεῖται· δοΐδυξ· κοχλιάριον, ἐτνήρυσις· τὸ κοχλιάριον. Συχνὴ ἡ χρῆσις τῆς λ. καὶ ἐν ἰατρικοῖς κειμένοις, βλ. καὶ Α. Κοραῆ, Ἄτακτ. 1.58.

2 Ἐν Κερασοῦντι τοῦ Πόντου τέως μετεχειρίζοντο καὶ ὄστρακα κοχλιῶν τρώγοντες, τὸ ὀμυδοπίλαφον δ᾽ ἐκεῖ ἔτρωγον μὲ τῶν μυδίων τὰ κελύφη.

3 Κουτάλη· trulla (Ἰουλίου Πολυδεύκους, Ἑρμηνεύματα καὶ καθημερινὴ ὁμιλία σ. 154 Boucherie). Ὅτι ἡ ὀνομασία εἶναι παλαιοτέρα δεικνύει ἡ λ. κώταλις, ἥτις ἐσήμαινε τὴν ζωμήρυσιν. Βλ. Εὐσταθίου, Παρεκβ. 1675.57, λεξικὸν Σουΐδα ἐν λ. λάκτιν καὶ Κ. Ἀμάντου, Κούταλι - κουτάλι ἐν Λεξ. Ἀρχ. 4.16. Καὶ νῦν ἐν Πόντῳ τὸ κοχλιάριον λέγεται κούταλη.

4 Ὁ Πρόδρομος (Poèmes 4.66) εἶπε·

τὸ πῶς ἀνακομπώνεται νὰ πιάσῃ τὸ κουτάλιν

Πβ. καὶ τὸ γνωστὸν οἰκογενειακὸν ἐπίθετον Κουταλᾶς (Tafel, Eustath. Opusc. 293.18) καὶ Κουτάλης. Θαύματα ἁγίου Ἀρτεμίου (Α. Παπαδοπούλου Κεραμέως, Varia Graeca sacra 61.30.)

5 Α. Κοραῆ, Ἄτακτ. 1.58, Γ. Χατζιδάκι ἐν Λεξ. Ἀρχ. 4.9. Ἄλλως ὁ Κ. Ἄμαντος, Ἔνθ᾽ ἀν.

6 Μύστρα lingula· Ἰουλίου Πολυδεύκους, Ἑρμηνεύματα σ. 163 (Boucherie.) Ὅτι δ᾽ ἡ λ. ἦτο τότε δημώδης δηλοῖ ἥ τε χρῆσις αὐτῆς ἐν ἰατρικοῖς κειμένοις καὶ ὅτι νῦν ἐν μὲν Τσακωνίᾳ τὸ κοχλιάριον λέγεται μύσκυα (Μ. Δέφνερ, Λεξικὸν τῆς Τσακωνικῆς διαλέκτου σ. 241) ἐν Μπόβᾳ δὲ τῆς κάτω Ἰταλίας μύστρα, ἔνθα καὶ ὁ ὑποκοριστικὸς τύπος mistrúḍḍa (Morosi, Dialetti Romaici del mandamento di Bova 42.90.228.)

7 Αἱ δέ γε μυστίλαι.... ψωμοί εἰσιν κοῖλοι οἷον μύστρα κατὰ Αἴλιον Διονύσιον τουτέστι μυστρία εἰπεῖν ἰδιωτικῶς· Εὐσταθίου, Παρεκβ. 1476.63. Βλ. καὶ 1368.55. Σήμερον σῴζεται κοινῶς ἡ λ. μυστρὶ δηλοῦσα τὸ ἐργαλεῖον, δι᾽ οὗ ὁ κτίστης παρεμβάλλει ἢ εὐθειάζει τὸν πηλόν.

8 Πβ. καὶ τὴν Πελοποννησιακὴν παροιμίαν, ἃς κάνουν χρυσᾶ κουτάλια, ἤτοι ἃς πλουτίσουν, ἀδιαφορῶ.

Περὶ ἐπιτραπεζίων σκευῶν ὄντος τοῦ λόγου, οἱ συγγραφεῖς ἀναφέρουσι τοὺς πρὸς ὑποδοχὴν τοῦ φαγητοῦ πίνακας [1], πινάκια καὶ πινακίσκους [2]. Κατ᾽ ἐμέ, οἱ πρῶτοι εἶναι αἱ λεκανίδες αἱ μετὰ βάσεως παριστανώμεναι εἰς τὰς παρατιθεμένας εἰκόνας, ἐν ᾧ οἱ δεύτεροι, τὰ σημερινὰ πιάττα. Ἄγομαι δ᾽ εἰς τὸ συμπέρασμα τοῦτο ἔκ τε τῆς παρατηρήσεως ὅτι ὁ πίναξ χαρακτηρίζεται ὡς σκεῦος «ἐφ᾽ οὗ τὰ ἐδέσματα παραφέρεται» [3] καὶ ἐκ τοῦ ὅτι νῦν ἐν Βιάννῳ Κρήτης πίνακας λέγεται μεγάλη ξυλίνη λεκάνη, ἐξ ἧς ἀπὸ κοινοῦ τρώγουσιν οἱ συνδαιτυμόνες.

Καὶ παρετίθετο μὲν ἐπὶ τῶν πινακίων συνήθως τροφή, ἀλλὰ καὶ ὕδωρ πρὸς πόσιν [4], δικαιολογουμένης οὕτω τῆς ἐκ τοῦ πίνω παραγωγῆς τῆς λέξεως [5].

Κατεσκευάζοντο δὲ τότε τὰ πινάκια, τὰ ὁποῖα καὶ νῦν εἶναι πολύλεκτα, εἴτε, ἐκ ξύλου εἴτε ἐκ πηλοῦ, φέροντα γάνωμα ἔσωθεν ἢ ἔξωθεν καὶ σχήματα διάφορα τοῦ ζωϊκοῦ ἢ φυτικοῦ κόσμου ἢ γεωμετρικά, γραπτὰ ἢ χαρακτὰ εἴτε καὶ συναμφότερον εἴτε ἦσαν ἀργυρᾶ ἢ χρυσᾶ, φέροντα ἐγγεγλυμμένας διαφόρους παραστάσεις [6].

---

1 Ἐπὶ πίνακος, ἐφ᾽ οὗ τὰ ἐδέσματα παραφέρεται, Χρυσοστόμου, Περὶ μετανοίας (Migne, P.G. 59.763) πίνακες· ἀγγεῖα ἐν οἷς ἐσθίομεν, Φαβωρῖνος. Καὶ ὁ Πρόδρομος (Poèmes 3.170) εἶπε

μὴ νὰ τσακώσω πίνακα κἀνέναν εἰς τὰς χεῖρας·

πίνακας, παρὰ τοὺς πινακίσκους, ἀνέφερε καὶ ὁ Ἰωσὴφ Τραπεζοῦντος ἐν τῷ ἐγκωμίῳ εἰς τὸν ἅγιον Εὐγένιον (Ἔνθ᾽ ἀν.)

2 Πινάκιον, ἐν ᾧ ἐσθίομεν· λεξικὸν Ζωναρᾶ ἐν λ. πεινάκιον

πλύσιμον οὐκ ἠθέλασι καθόλου τὰ πινάκια (Poèmes Prodromiques 4.200)

Σκουτέλλια καὶ πινάκια ἀναφέρει καὶ ὁ κῶδ. Β τῆς Χρονικῆς διηγήσεως Νικήτα τοῦ Χωνιάτου, (758.5) πολύλεκτα δ᾽ εἶναι ταῦτα ἐν ἁγιολογικοῖς κειμένοις καὶ τυπικοῖς μονῶν· Gelzer, Leontios von Neapolis 46.6, L. Petit, Typicon du monastère de la Kosmosotira § 70 (Izwestia 13.54), Miklosich - Müller, Acta et Diplomata 6.245, Σωφρονίου Εὐστρατιάδου, Τυπικὸν τῆς ἐν Κων/πόλει μονῆς τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος Μάμαντος (Ἑλληνικὰ 1.271.7.)

3 Χρυσοστόμου, Περὶ μετανοίας (Migne, P.G. 59.763.)

4 *ἐκεῖνοι πάντα τὸ γλυκὺν μετὰ τῶν κουτρουβίων,*
ἡμεῖς δὲ τὸ νερούτσικον μετὰ τῶν πινακίων

(Poèmes Prodr. 3.314). Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος, ἐν τῇ ἐκθέσει του, (464.15) ἀναφέρει καὶ καυκοπινάκια, ἵνα πίνωσιν.

5 Οἴνου πίνακες λέγοιντο ἂν· καὶ μᾶλλον τοῦτο κυρίως, δοκεῖ γὰρ ἐκ τοῦ πίνειν παρῆχθαι ὁ πίναξ συνδηλουμένου καὶ τοῦ ἐσθίειν τρόπῳ συλληπτικῷ Εὐστ. Παρ. (1794.7.)

6 Αὐτονόητον ὅτι, ὅταν γίνεται λόγος περὶ χρυσῶν καὶ ἀργυρῶν ἐπιτραπεζίων σκευῶν πρόκειται καὶ περὶ πινακίων. Ὁ Ι. Τζέτζης (χιλ. Ε΄. ἱστορ. ιβ΄ στίχ. 538) ἰδιαιτέρως εἶπε περὶ γαλῆς

κἂν οὐ χρυσοῖς ἐν σκεύεσιν, ἐν ἀργυροῖς ἐσθίει

Φ. Κουκουλέ, Συμβολὴ εἰς τὴν μεσαιωνικὴν Ἑλληνικὴν λαογραφίαν, Ἀθηνᾶς τόμ. 26.147. Χρυσοῦς δὲ πίνακας ἀναφέρει καὶ ὁ Ἰωσὴφ ἐν τῷ προμνημονευθέντι ἐγκωμίῳ του εἰς τὸν ἅγιον Εὐγένιον.

Πινάκια βαθέα ἦσαν τὰ ὑπὸ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου ἀναφερόμενα μινσούρια (Λατ. missoria), τὰ ὁποῖα ἦσαν ἢ μεγάλα ἀναρτώμενα ἐν τῷ Χρυσοτρικλίνῳ κατὰ τὰς ἐπισήμους δεξιώσεις ἢ μικρότερα ὡς μινσουράκια χαρακτηριζόμενα. Τὰ πρῶτα περιγράφονται ὡς ἀργυρᾶ καὶ ἀνάγλυφα, τὰ δὲ δεύτερα ὡς ὁλόχρυσα [1].

Οὐ μόνον δὲ μινσούρια, ἀλλὰ καὶ μῖνσοι ἢ μίσσοι ἐκαλοῦντο τὰ πινάκια ὡς περιέχοντα τὰ παρατιθέμενα φαγητά, τοὺς missos. Περὶ τούτου οὐδεμίαν ἀφίνει ἀμφιβολίαν τὸ ἐν τῷ κλητορολογίῳ τοῦ Φιλοθέου «ἀπὸ δὲ τοῦ κουφίσματος τοῦ πρώτου μίνσου δεῖ ἡμᾶς εἰσάγειν...» [2] τὸ Προδρόμειον

καὶ νὰ τοὺς ἐσυνέτριψα τοὺς παλαμναίους μίσσους [3]

ὡς καὶ τὰ τοῦ Κωδινοῦ, ὅστις (62. 16) ἀναφέρει ὡς δῶρα κατὰ τὰς ἐπισήμους ἑστιάσεις ὑπὸ τοῦ βασιλέως παρεχόμενα «εἴτε χρύσια εἴτε ἀργύρια διὰ μίνσων» ἐν ἄλλαις λέξεσι χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ τρυβλία.

Ἐν τῷ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ζωναρᾶ φερομένῳ λεξικῷ κεῖται τρυβλίον· τὸ σκουτέλλιον, συνώνυμα δὲ φαίνονται ἀμφότερα ἐν τοῖς Προδρομείοις ποιήμασιν [4]. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι τὰ σκουτέλλια, ὡς καὶ τὸ ὄνομά των δηλοῖ [5], ἦσαν βαθύτερα ἀσπιδοειδῆ πινάκια, διάφορα τῶν πινακίων, πρὸς τὰ ὁποῖα καὶ συχνὰ ἐκ παραλλήλου ἀναφέρονται [6], ἀποτελοῦντα μετὰ τῶν πινακίων τὰ σκουτελλοπίνακα, ἤτοι πινάκια καὶ σκουτέλλια [7], κατόπιν δὲ φαίνεται

[1] Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις 472.8, 582.17.21, τοῦ αὐτοῦ, περὶ θεμάτων 15. 14. Βλ. καὶ τὸ ὑπόμνημα τοῦ Reiske 2.691 καὶ Α. Κοραῆ, Ἄτακτα 1.113. Νῦν μ(ι)σοῦρες ἐν Γρεβενοῖς λέγονται πήλινα χονδροειδῆ πινάκια, ἐν Θεσσαλίᾳ δὲ οἱ γαβάθες. Ὡς δὲ καὶ ἐν ἄλλοις, οὕτω καὶ ἐνταῦθα ἡ αὐτὴ λέξις ἐδήλου καὶ τὸν δίσκον τῶν τρωγόντων, ἀλλὰ καὶ ἀγγεῖον δι' ὑγρά. Ἴσως μάλιστα ἀγγεῖα εἶναι τὰ δύο ὁλόχρυσα μινσουράκια τὰ ὑπὸ τοῦ Πορφυρογεννήτου ἀναφερόμενα. Νῦν ἐν Βιάννῳ Κρήτης τὸ μουζουράκι εἶναι ἀγγεῖον ἐλαίου.

[2] Φιλοθέου, Κλητορολόγιον 165.22 (Bury.)

[3] Hesseling - Pernot, Poèmes Prodromiques 3. 166. Βλ. καὶ Α. Κοραῆ, Ἄτακτα 1.256.

[4] *ἀφ' οὗ δὲ δῶ ὅτι πάρουσι σαβούρα τὰ σκουτέλλια*
καὶ ηὗραν τὰ σκουτέλλια τους πλήρης καθερισμένα
πλύσιμον οὐκ ἠθέλασιν καθόλου τὰ πινάκια (Poèmes 3.2162, 4.200.)

[5] Scutum - scutulum - scutella, Α. Κοραῆ, Ἄτακτα 1.59.

[6] Ὡς λ.χ. ἐν τοῖς τυπικοῖς τῶν μονῶν, L. Petit, Typicon du monastère de la Kosmosotira § 70 (Izwestia 13.54.) Σωφρονίου Εὐστρατιάδου, Τυπικὸν τῆς ἐν Κων/πόλει μονῆς τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος Μάμαντος, (Ἑλληνικὰ 1.271.7). Καὶ ἐν τῷ δημώδει κειμένῳ τῆς Χρονικῆς διηγήσεως Νικήτα τοῦ Χωνιάτου (758.5), παρὰ τὰ πινάκια ἀναφέρονται σκουτέλλια.

[7] Hesseling - Pernot, Poèmes Prodromiques 2.50.

ὅτι καὶ ἀντ' ἀλλήλων ἐλέχθησαν, ὡς πιστοποιοῦσι τά τε ἀνωτέρω μνημονευθέντα παραδείγματα καὶ ἡ νῦν χρῆσις [1].

Τὰ συχνὰ δ' ἀναφερόμενα ταῦτα σκουτέλλια [2] ἢ μεσοσκούτελλα [3], ἤτοι σκουτέλλια τῆς mesae, τῆς τραπέζης δῆλα δή, ἦσαν παρὰ τοῖς πτωχοτέροις πήλινα, ἀλλ' οὐχὶ σπανίως καὶ ὑάλινα [4], παρὰ δὲ τοῖς πλουσίοις καὶ ἀργυρᾶ καὶ χρυσᾶ ἀκόμη [5], ἀναφέρουσι δὲ κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας αἱ Ἀσίζαι τῆς Κύπρου καὶ σκουτέλλια μαρμαρένια, ζωγραφιστά, ἐκ Σαρακηνίας ἐρχόμενα [6]. Ὅτι δὲ εἰς τὸ ἔνζωδον καὶ διάχρυσον ἀσήμιν τοῦ βασιλικοῦ τραπεζίου [7] καὶ εἰς τὰ σκεύη τῆς τραπέζης τὰ ἀπὸ χρυσοῦ μετὰ πολλῶν τεχνωμάτων [8] θὰ ὑπήγοντο, μετὰ τῶν μινσουρίων καὶ τὰ σκουτέλλια, τὰ ὁποῖα ὡς καὶ διάλιθα ἐν τοῖς ἀνακτόροις ἀναφέρονται, εἶναι πολὺ πιθανόν [9].

Βαθύτεραι τῶν σκουτελλίων ἦσαν οἱ κοῦπες, ἐντὸς τῶν ὁποίων παρετίθεντο κρέατα, ὡς πληροφορεῖ ἡ παιδιόφραστος διήγησις τῶν τετραπόδων ζῴων [10].

Τέλος πιθανὸν εἶναι ὅτι ἐπὶ τῆς τραπέζης τῶν Βυζαντινῶν παρετίθετο τὸ ὑπὸ τῶν νεωτέρων σχολίων ἀναφερόμενον σαλτζάριον, νῦν σαλτσιέρα [11].

Ἐπὶ τὰς λεκάνας καὶ λεκανίδας νῦν ἐρχόμενοι, λέγομεν ὅτι ἐπὶ τῆς τραπέζης τῶν Βυζαντινῶν ἐτοποθετοῦντο, ὁσάκις μάλιστα ἀπὸ κοινοῦ δοχείου

[1] Νῦν πολλαχοῦ σκουτέλλια λέγονται τὰ πήλινα τρυβλία, κανατοσκούτελλα δ' ἐν Κύπρῳ τὰ τῆς τραπέζης κανάτια καὶ σκουτέλλια. (Α. Σακελλαρίου, Κυπριακὰ 2.572.)

[2] Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσ. 472.7, 582.21, Hesseling - Pernot, Poèmes Prodromiques 3.210, 4.200, Διήγησις παιδιόφραστος τῶν τετραπόδων ζῴων στίχ. 151 (Wagner, Carmina Graeca medii aevi σελ. 297), Miklosich - Müller, Acta et Diplomata 6.245, L. Petit, Typicon de Grégoire Pacourianos (Βυζαντ. Χρον. 11.53). Ἔπιθι καὶ τὰς ἀνωτέρω ἐκ τῶν τυπικῶν καὶ τοῦ Νικήτα Χωνιάτου σημειωθείσας μαρτυρίας καὶ πρόσθες ὅτι ὁ Διόνυσος ὑπὸ τοῦ Ι. Τζέτζου (Χιλ. 8.586) λέγεται ζαβοσκουτέλλης. Ὁ τύπος σκουτελλίτσιν ἐν τοῖς Προδρομείοις ποιήμασι Hesseling - Pernot, Ἔνθ' ἀν. 4.247.

[3] Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις 582.17.21.

[4] Miklosich - Müller, Acta et Diplomata 6.245.

[5] Ἐν τῇ παιδιοφράστῳ διηγήσει τῶν τετραπόδων ζῴων (Ἔνθ' ἀν.) γίνεται λόγος δι' ἀργυρᾶ καὶ χρυσᾶ σκουτέλλια. Σκουτέλλια καὶ μεσοσκούτελλα ἀργυρᾶ ἀναφέρει καὶ Κωνστ. ὁ Πορφυρογέννητος ἐν τῇ ἐκθέσει τῆς βασιλείου τάξεως 582.17.21 καὶ καὶ πάλιν ὁ αὐτὸς (472.7) σκουτέλλια ὁλόχρυσα καὶ πάλιν (597.17) σκουτέλλια χυμευτὰ καὶ διάλιθα.

[6] Κ. Σάθα, Μεσ. βιβλ. 6.495.

[7] Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμανὸν 232.20.

[8] Τὰ κατὰ Καλλίμαχον καὶ Χρυσορρόην στίχ. 362.

[9] Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις 597.19, 585.17.

[10] Στίχ. 300.

[11] Σχολ. εἰς Ἀριστοφ. Βατράχ. 1016.

οὗτοι ἔτρωγον, καὶ γαβάθαι ἢ γαβάθια[1] ἢ γαβαδίτζια[2] ἢ ἀπαλαρέαι, τῆς τελευταίας λέξεως ἐκ τοῦ Λατινικοῦ epularia παραφθαρείσης, ὡς παρατηρεῖ ὁ Ἰωάννης Λυδός[3], μουχρούτια[4] καὶ πατέλλαι[5] ἢ πατέλλια[6]. Πάντα ταῦτα τὰ ὀνόματα δεικνύουσιν ἀφ᾽ ἑνὸς τὸ σχῆμα, ἀφ᾽ ἑτέρου δὲ τὴν χρῆσιν ἢ τὴν ὕλην, ἐξ ἧς τὰ σκεύη ταῦτα κατεσκευάζοντο. Οὕτως ἡ λ. γαβάθα, ἥτις ὡς δημώδης ἤδη παρ᾽ Ἡσυχίῳ μνημονεύεται[7], εἶναι ἡ cavata, ἡ κοίλη δῆλα δὴ λεκάνη ἢ λεκανίς, ἡ μουχρούτα, ἐκ τοῦ Τουρκικοῦ mahrút εἶναι ἡ πηλίνη λεκάνη[8], ἡ ἀπαλαρέα, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Ι. Λυδός, παρεφθάρη ἐκ τοῦ epularia, τὸ πατέλλα σχετίζεται ὄχι βέβαια, ὡς θέλουσιν οἱ Βυζαντινοί, μὲ τὸ ἐκπέταλος, ἀλλὰ μὲ τὸ πατάνη καὶ τὸ Λατινικὸν patina καὶ δηλοῖ πάντως ἀνοικτὴν λεκάνην.

Κατεσκευάζοντο δ᾽ αἱ λεκάναι αὗται, τῶν ὁποίων τὰ ὀνόματα σῴζονται νῦν κατὰ τόπους[9], εἴτε ἐκ ξύλου, εἴτε ἐκ πηλοῦ (γαβάθια, μουχρούτια, ἀπαλαρέαι) εἴτε καὶ ἐκ μετάλλου (ἀπαλαρέαι-πατέλλια) ἐφ᾽ οὗ ἔγλυφον διάφορα κοσμήματα[1] ἢ καὶ γράμματα καὶ ῥητὰ Ἀραβικά, κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας[2]. Ἐν ταῖς Ἀσίζαις τῆς Κύπρου ἀναφέρονται καὶ μουχρουτοσκούτελλα μαρμάρινα, ζωγραφιστά[3].

Τέλος ἂς μνημονευθῶσιν ἐνταῦθα καὶ οἱ ἐπιτραπέζιοι δίσκοι, οἵτινες, ἐκ μετάλλου ὄντες, ἐνίοτε μάλιστα ἐκ χρυσοῦ[4], ἐδέχοντο τοὺς καρποὺς καὶ τὰ γλυκύσματα[5].

Τὰ ἐπιτραπέζια Βυζαντινὰ ἀγγεῖα διαιρετέα εἰς τὰ διαφόρου εἴδους ποτήρια ἢ τὰ ἀγγεῖα τὰ περιέχοντα τὰ χωνευτικὰ ποτὰ καὶ εἰς μεγαλύτερα ὑδροφόρα ἢ οἰνοφόρα δοχεῖα.

Τὰ ἀγγεῖα, ἐξ ὧν ἔπινον οἱ Βυζαντινοὶ ὕδωρ ἢ οἶνον ἐκαλοῦντο, κατὰ τὴν ἀρχαίαν χρῆσιν, ποτήρια (ἑνικ. ποτήρι(ο)ν) καὶ ἦσαν ἢ σύστομα ἢ ἐκπέταλα, ὁπότε ἐκαλοῦντο πατέλλια[6]. Τὸ ποτήριον τὸ προωρισμένον κυρίως διὰ τὸν οἶνον καὶ πήλινον ἐκαλεῖτο καῦκος[7] ἢ καυκί(ο)ν[8], ἡμισφαιρικὸν βεβαίως κατ᾽ ἀρχὰς ἔχον σχῆμα καὶ κατόπιν ἁπλῶς τὸ τοῦ κοινοῦ ποτηρίου. Ὡς ἕτερον τύπον τοῦ καυκίου θεωρῶ τὸ καυκάλιον[9], ἀφ᾽ οὗ

---

[1] Hesseling-Pernot, Poèmes 3.412⁶.

[2] Miklosich-Müller, Acta et Diplomata 6.245.

[3] Ἰστέον δὲ Ῥωμαίοις τὸ κανοῦν ἐπὶ μὲν τῶν ἱερῶν σατούραν, ἐπὶ δὲ τῶν εὐωχιῶν ἐπουλαρίαν, ἣν ἀπαλαρέαν ἐξ ἀγνοίας προσαγορεύομεν (Ι. Λυδοῦ, Περὶ μηνῶν 1.29 Wuensch). Καὶ ἐν τοῖς Προδρομείοις ποιήμασι φέρεται

καὶ ἀπαλαρέαν μουχρούτινον, γλυκὺν κρασὶν ἐπάνω.

(Poèmes, 3.185). Ἀπαλαρέα μουχρούτινος εἶναι λεκάνη πηλίνη. Ἄλλας ἑρμηνείας, μὴ ὀρθάς, βλ. παρὰ Du Cange ἐν λ., Α. Κοραῆ, Ἄτ. 1.262.338 καὶ Hesseling-Pernot, Poèmes Podromiques σ. 120.

[4] Μουχρούτια = πήλινα λεκανίδια, ἀναφέρονται ἐν τοῖς τυπικοῖς τῶν μονῶν· Miklosich-Müller, Acta et Diplomata 6.245 ὡς καὶ ἐν ταῖς Ἀσίζαις τῆς Κύπρου, ἔνθα καὶ μουχρουτοσκούτελλα (Κ. Σάθα, Μεσ. βιβλ. 6.243.)

[5] Ὁ Πολυδεύκης, Ὀνομαστ. 6.12 ἔγραψε· τὰς δὲ καλουμένας πατέλλας λεκανίδας ὀνομαστέον εἰ καὶ ἐξ ἀργύρου εἶεν.

[6] Ὁ Πολυδεύκης (Ἔνθ᾽ ἀν. κεφ. 13) «εἴη δ᾽ ἂν ἡ πατάνη λοπάδιον ἐκπέταλον, ὃ νῦν ἴσως ἀπὸ τούτου καλοῦσι πατέλλιον» καὶ Ἀλέξανδρος ὁ Τραλλιανὸς (2.161) εἶπεν· ἐπίβαλλε ἀπὸ τοῦ ὕδατος εἰς μέγα καθαρὸν πατέλλιν». Κεῖται δὲ καὶ ἐν τῷ λεξικῷ τοῦ Φωτίου «πατάνια· τὰ ἐκπέταλα καὶ ἀναπεπταμένα λοπάδια, οἱ δὲ πολλοὶ διαστρέφουσιν ὡς Ῥωμαϊκὸν τὸ ὄνομα». Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Εὐσταθίου (229.2) πατέλλια ἐλέγοντο τὰ πλατέα ποτήρια.

[7] Ἐν. λ. γαβαθόν.

[8] Φ. Κουκουλέ, Προδρόμεια λαογραφικὰ ζητήματα, ἐν Λαογρ. τόμ. 5 σ. 327 ἑξ.

[9] Ἡ γαβάθα καὶ τὸ γαβάθι εἶναι πολύλεκτα νῦν. Ἐν Ἄνω Ἀμισῷ τοῦ Πόντου παλαρέα τέως ἐλέγετο ἡ γαβάθα, ἐξ ἧς ἀπὸ κοινοῦ ἔτρωγον οἱ συνεστιώμενοι (Ἀρχεῖον Πόντου 1.186), αὐτόθι δὲ «βάλλω παλαρέαν» ἰσοδυνάμει τῷ παρατίθημι τράπεζαν. Ἐν Κρήνῃ τῆς Μ. Ἀσίας ἀπαλαρεὰ ἐλέγετο ἡ κοινῶς ἄλλως ἁπλάδα (Δ. Πουλάκη, Λεξικόν, ἰδίᾳ τῆς Σικίνου καί τινων ἄλλων τόπων (Ζωγρ. Ἀγὼν 2. ⁶), ἀπαλερεὰ δὲ ἢ ἀπαλαρεὰ ἐν Χίῳ γλυκύσματα καὶ ἐδώδιμα προσφερόμενα κατὰ τὰ μνημόσυνα (ἐντὸς ἀπαλαρεᾶς βέβαια) Πασπάτη, Τὸ Χιακὸν γλωσσάριον σ. 75.

[1] Μακάριος ὁ Αἰγύπτιος ὁμιλεῖ περὶ ἀργυροκόπου καὶ ἀναγλυφαρίου γλύφοντος διάφορα ζῴδια ἐπὶ τοῦ δίσκου· Μακαρίου τοῦ Αἰγυπτίου, Ὁμιλίαι· ὁμιλία 16η (Migne, P.G. 34.617.)

[2] Γ. Παχυμέρους, Μιχαὴλ Παλαιολόγος 1.453.17.

[3] Κ. Σάθα, Μεσ. βιβλ. 6. 243.

[4] Περὶ χρυσῶν δίσκων ὁμιλεῖ ὁ Χρυσόστομος, Ὁμιλία εἰς τὸν ιγ᾽. ψαλμὸν (Migne, P.G. 55.552.)

[5] Ὁ Λιβάνιος, (Φθονερὸς τοῦ γείτονος αὐτοῦ πλουτήσαντος ἐξαίφνης ἑαυτὸν προσαγγέλλει 24 τόμ. 6 σελ. 631 Förster) ὁμιλεῖ διὰ τοὺς ἐπὶ τῆς τραπέζης πινακίσκους καὶ δίσκους. Ὁ Πρόδρομος (Poèmes 3.321g) παραπονεῖται διὰ τοὺς ἡγουμένους ὅτι τρώγουν

ἐκεῖνοι τὰ γλυκύσματα μετὰ τῶν δισκαρίων

Σχετικὸς καὶ ὁ ἐκ ποιήματος τοῦ ΙΕ΄. αἰῶνος στίχος

εἴκοσι μῆλα κείτουνται ᾽ς χρυσῆν ἀπαλαρέαν

(Hesseling-Pernot, Ἐρωτοπαίγνια στίχ. 260 σελ. 24.)

[6] Ἐκ δὲ τῶν Ὁμηρικῶν πετάλων καὶ ποτήρια ἐκπέταλα τὰ πλατέα, ὁποῖα τὰ ἰδιωτικῶς λεγόμενα πατέλλια· Εὐσταθίου, Παρεκβ. 229.2.

[7] Πβ. καὶ τὸ σκωπτικὸν ποιημάτιον

πάλιν τὸν καῦκον ἔπιες
πάλιν τὸν νοῦν ἀπώλεσες (Θεοφάν. 457.20 ἔκδ. Βόνν.)

[8] Καυκίον παρ᾽ ὑμῖν, κάλιξ δὲ παρὰ σοφοῖς· Σουΐδας. Παρὰ Προδρόμῳ (Poèmes 3. 124) κεῖται· καυκὶν κρασὶν οὐ δίδουν με τὸ λέγουν εὐλογίαν· καυκία ἀναφέρονται ἐν τῷ τυπικῷ τῆς Κοσμοσωτείρας (L. Petit, Typicon du monastère de la Kosmosotira § 70, Izwestia 13.54.)

[9] Ὤφθη ... κατέχουσα καυκάλιον ὕδατος· Παλλαδίου ἐπισκόπου Ἑλενουπόλεως, Ἡ πρὸς Λαῦσον ἱστορία (Migne, P.G. 34.1057). Καυκάλιον ὑέλινον ἀναφέρει καὶ ὁ Ἀχμὲτ ἐν τῷ ὀνειροκριτικῷ του κεφ. ρπζ΄. σελ. 163 (Drexl.)

καὶ σήμερον ἔτι ἐν Καλαμιτσίῳ Θράκης καυκάλα λέγεται τὸ ποτήριον. Καὶ τὰ βασιλικὰ δὲ χαλίντζια, τὰ ὡς καυκία ὑπὸ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου χαρακτηριζόμενα [1], ἦσαν ποτήρια αὐτόξυλα καὶ ἀγροικικά, ὡς διδάσκει ὁ Καισαρείας Ἀρέθας [2]. Ποτήριον δ' οἴνου ἦτο, κυρίως ἐν τοῖς μοναστηρίοις, τὸ κρασοβόλιν [3], ἐν ᾧ δῆλα δὴ ἐβάλλετο τὸ πρὸς πόσιν κρασίον.

Ὁ Μ. Βασίλειος (κατὰ μεθυόντων ὁμιλία ΙΔ΄. Migne, P. G. 31.456) ἀναφέρει ὅτι ἐπὶ τῶν χρόνων των οἱ πίνοντες εἶχον ἐπὶ τῆς τραπέζης ψυκτῆρας καὶ κρατῆρας καὶ φιάλας. Ὅτι ὁ ψυκτὴρ ἦτο εἶδος ποτηρίου κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους μανθάνομεν ἐκ τοῦ Ἡσυχίου, παρ' ᾧ ἀναγινώσκομεν· ψυκτήριον· ποτήριον, ὃ ἡμεῖς ψυκτῆρά φαμεν [4], καὶ πάλιν· ψυκτήρ, ὃν ἡμεῖς ψυγέα, ὅτι δὲ τὰ ὑπὸ τῶν παροινοχόων φερόμενα κρυωτήρια κατὰ τὰς ἐν τοῖς ἀνακτόροις ἑστιάσεις ἦσαν οἱ ψυκτῆρες, θεωρῶ πολὺ πιθανόν [5].

Μέχρι τοῦ Δ΄. καὶ Ε΄. μ.Χ. αἰῶνος ἀναφέρονται ὑπὸ τῶν συγγραφέων μεταξὺ τῶν ἐπιτραπεζίων ἀγγείων οἱ κρατῆρες [6], ἴσως δὲ τότε νὰ εἶχον οὗτοι τὸ σχῆμα καὶ τὴν χρῆσιν τῶν ἀρχαίων τοιούτων. Πάντως κατὰ τοὺς μετὰ ταῦτα αἰῶνας, παρὰ Βυζαντινοῖς, τὸ κρατὴρ ἰσοδυνάμει πρὸς τὸ μέγα ποτήριον ἢ καὶ ἁπλῶς ποτήριον [7], κατὰ δὲ τοὺς τελευταίους αἰῶνας πρὸς ὑδροφόρον ἀγγεῖον [8].

---

1 Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις 468.12 ὁ Reiske ἐν τοῖς σχολίοις του (2.28) παράγει ἐκ τοῦ Ἀραβικοῦ khalig.

2 Σχόλια εἰς Λουκιαν. Ψευδολ. ἢ περὶ τῆς ἀποφρ. 27. Πρ. καὶ Σ. Κουγέαν ἐν Λαογρ. 4.249.

3 *ἢ κἂν τὸ κρασοβόλιν μου ὄξος νὰ τὸ πληρώσῃ*
Poèmes 3.221. Τὸ μέντοι πόμα μετὰ τοῦ μείζονος δοθήσεται κρασοβολίου· L. Petit, Ἔνθ' ἀν. § 24. Βλ. καὶ Σωφρονίου Εὐστρατιάδου, (Ἔνθ' ἀν. Ἑλληνικά· 1.274.35.) Κρασοβόλιν ἦτο καὶ τὸ δοχεῖον, ἐν ᾧ ἐβάλλετο ὁ οἶνος καὶ αὐτὴ ἡ ποσότης τοῦ οἴνου. Μὲ τὴν σημασίαν ταύτην φέρεται ἡ λ. καὶ παρὰ Προδρόμῳ (Poèmes 3.120) καὶ ἐν ταῖς μοναῖς τῆς Κρήτης, ἔνθα κρασοβόλι = ποτηρεὰ ἢ ποσὸν πινομένου οἴνου, (Ι. Κονδυλάκη, Ἀπὸ Χανίων εἰς ἁγίαν Τριάδα, Ἑβδομὰς 4 1 καὶ 2) Βλ. καὶ Α. Κοραῆ, Ἄτακτα 1.246 καὶ Γ. Χατζιδάκιν ἐν Glotta 2.290.

4 Βλ. καὶ τὸ λεξικὸν τοῦ Σουΐδα ἐν λ. ψυκτήρ.

5 Γ. Κωδινοῦ, Περὶ τῶν ὀφφικιαλίων 108.13.

6 Μ. Βασιλείου, Ὁμιλία ΙΔ΄. κατὰ μεθυόντων (Migne, P.G. 31.456), Χρυσοστόμου, Λόγος εἰς τὸν ἑαυτὸν μὴ ἀδικοῦντα οὐδεὶς παραβλάψαι δύναται (Migne, P.G. 52.471) τοῦ αὐτοῦ, Ἑρμηνεία εἰς τὸν ΜΘ΄. ψαλμὸν (Migne, P.G. 55.239), τοῦ αὐτοῦ, Εἰς Ματθαῖον ὁμιλία ΝΗ΄. (Migne, P.G. 58.566.)

7 Β. Γεωργιάδου, Μιχαὴλ Ἀκομινάτου τοῦ Χωνιάτου καὶ Γεωργίου Βούρτζου μητροπολιτῶν Ἀθηνῶν λόγοι σελ. 45. Καὶ ὁ Δούκας δ' ἔγραψεν ἐν τῇ ἱστορίᾳ του (312.13) ὅτι οἱ Τοῦρκοι κατὰ τὴν ἅλωσιν ἦσαν «τὸν ἄκρατον πίνοντες ἐκ τῶν ἱερῶν κρατήρων».

8 Ὁ Ι. Λαζαρόπουλος, Σύνοψις τῶν θαυμάτων τοῦ ἁγίου Εὐγενίου (Α. Παπα-

Ὅ,τι ἐλέχθη διὰ τὸν κρατῆρα, ἰσχύει καὶ διὰ τὰς κύλικας. Πλατεῖαι οἰνηραὶ ἢ ὑδροφόροι κύλικες ἀναφέρονται ὑπὸ τοῦ Κλήμεντος [1] καὶ τοῦ Χρυσοστόμου [2], τὸ τῶν ἀρχαίων κυλίκων ἀκόμη, πιθανῶς, τότε ἔχουσαι σχῆμα, εἰς τοὺς μεταγενεστέρους ὅμως αἰῶνας κύλιξ καὶ ποτήριον εἶναι ἰσοδύναμα, ὡς δεικνύουσι καὶ ἄλλα καὶ τὸ ὅτι τὸ ποτήριον τίθεται ὡς ἑρμήνευμα τῆς λ. κύλιξ [3].

Οὐ μόνον δ' οἱ κρατῆρες καὶ αἱ κύλικες, ἀλλὰ καὶ αἱ ὑπὸ Κλήμεντος, Χρυσοστόμου καὶ Μ. Βασιλείου ἀναφερόμεναι φιάλαι πιστεύω ὅτι ἦσαν ἐν χρήσει μέχρι τοῦ Ε΄ μ.Χ. αἰῶνος [4].

Τέλος παρὰ τὸ καυκὶν καταλεκτέον καὶ τὸ σκυφί(ο)ν, κοῖλον καὶ σφαιροειδὲς δοχεῖον πρὸς πόσιν [5]. Τὸ δ' ἐν ἐγγράφῳ τοῦ ΙΓ΄. αἰῶνος ἀναφερόμενον κεραστικὸν [6] ὑποθέτω ὅτι εἶναι δοχεῖον μικρὸν περιέχον εἶδος πνευματώδους ποτοῦ.

Ἐρχόμενοι νῦν ἐπὶ τὴν ὕλην, ἐξ ἧς τὰ ἀγγεῖα ταῦτα κατεσκευάζοντο, λέγομεν ὅτι τὰ μὲν ποτήρια ἦσαν ὑάλινα, καὶ παρὰ τοῖς ἐπιδεικτιῶσιν ἀλα-

---

δοπούλου - Κεραμέως, Fontes historiae imperii Trapezuntini 96.10.30) ἀντιδιαστέλλει τοὺς κρατῆρας πρὸς τὰ τρυβλία καὶ τὰ κύπελλα. Ἐν τῷ Corpus glossar. Latinorum τὸ κρατὴρ μεταφράζεται διὰ τοῦ ποτηροπλύτης. Πρόκειται λοιπὸν ἐνταῦθα περὶ λεκανίδος, ἐν ᾧ ἐπλύνοντο τὰ ποτήρια. Τὸν ποτηροπλύτην παραβάλλει ὁ Ἀρέθας πρὸς τὸ ἀρχαῖον κυλικεῖον (Λουκιαν. Λεξιφ. 7 - 10. Σ. Κουγέα, Αἱ ἐν τοῖς σχολίοις τοῦ Ἀρέθα λαογραφικαὶ εἰδήσεις, Λαογρ. 4.250.) Νῦν ποτηροπλύτης λέγεται εἶδος χόρτου, δι' οὗ πλύνουσι τὰ ποτήρια (σόρι ἐν Σινασῷ τῆς Καππαδοκίας), κατ' ἀναλογίαν τοῦ ὁποίου ἔχομεν νῦν τὸ τσιανακοπλύτ'ς ἐν Ἴμβρῳ καὶ Σαμοθράκῃ, καὶ τέως ἐν Σάντᾳ τοῦ Πόντου σ̌κευοπλύτη (ἡ). (Βλ. καὶ Λαογρ. Ἔνθ' ἀν.)

1 Κλήμεντος, Παιδαγ. βιβλ. 2 κεφ. 2 σ. 176. 14.

2 Χρυσοστόμου, Εἰς Ἰωάννην ὁμιλία ΝΑ΄. (Migne, P.G. 59.283.) Κύλικα ἀνέφερε βραδύτερον καὶ ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος (Tafel, Eust. Opusc. 356.9.)

3 Κομψῶς ἄγαν καὶ τρισὶ δακτύλοις ὀχεῖν τὴν κύλικα· Μιχαὴλ Ἀκομινάτου, τοῦ Χωνιάτου, Τὰ σῳζόμενα 2.169.13· κύλιξ τὸ ποτήριον, Θεοδώρου Προδρόμου, Κανὼν περὶ ἀντιστοίχων (Annuaire de l'Association 10.132)· φέρεται δὲ καὶ ἐν τῷ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ζωναρᾶ λεξικῷ κυλικεῖον· ἡ ποτηριοθήκη.

4 Κλήμεντος, Παιδαγ. βιβλ. 2 κεφ. 2.31 σελ. 175.7, Χρυσοστόμου, Εἰς Ματθαῖον ὁμιλία ΝΗ΄. (Migne, P.G. 58.566.), Μ. Βασιλείου, Κατὰ μεθυόντων ὁμιλία ΙΔ΄. (Migne, P.G. 31.456.) Νῦν ἐν Λακωνικῇ φιάλα λέγεται τὸ ἡμίτομον κολοκύνθης τῆς λαγηνοφόρου, τὸ ἔχον περίπου τῆς ἀρχαίας φιάλης τὸ σχῆμα.

5 Σφαιροειδῆ σκύφον ἀναφέρει Θεόδωρος ὁ Βαλσαμὼν (K. Horna, Die Epigramme des Theodoros Balsamon, Wiener Studien 25.185) σκυφίν· ἐν ᾧ ὕδωρ φέρεται ἐν τῇ διηγήσει τῶν θαυμάτων τοῦ ἁγίου Ἀρτεμίου (Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, Varia Graeca sacra 35.22,36.9.) Ἐν τῷ Μ. Ἐτυμολογικῷ (549.9) ἀναγινώσκομεν· κύφων· γίνεται παρὰ τὸ κῦφος· ὅπερ ἐστὶν σκεῦος ἐγγεγλυμμένον, κοῖλον, τὸ λεγόμενον σκαφίον. Βλ. καὶ τὸ παράρτημα τοῦ γλωσσ. τοῦ Du Cange ἐν λ. σκύφη. Παρὰ Κωνσταντίνῳ τῷ Πορφυρογεννήτῳ, (Ἔκθεσις 401.19) ἡ λ. σκύφιον ἔχει γενικωτέραν σημασίαν δηλοῦσα τὸ πρὸς πόσιν ποτήριον καὶ ἀγγεῖον.

6 Miklosich - Müller, Acta et Diplomata 4.75.202.

βάστρινα καὶ τορνευτά [1], οὐχὶ σπανίως καὶ χρυσᾶ [2] κρατούμενα ὑπὸ τῶν κομψοτέρων καὶ προσφερόμενα διὰ τῶν τριῶν τῆς χειρὸς δακτύλων [3], τὰ δὲ καυκία κυρίως πήλινα μὲ ἀλοιφὴν πολλάκις ἔσωθεν [4], δι᾽ ὃ καὶ μουχρούτια ποτήρια ἢ ἁπλῶς μουχρούτια ἐκαλοῦντο [5], ἐνίοτε ὅμως καὶ ξύλινα [6]. Οἱ σκύφοι ἦσαν πήλινοι ἢ ξύλινοι ἢ καὶ χρυσοῖ ἀκόμη [7].

Ὡς δὲ τὰ πινάκια εἰς τὰς τραπέζας τῶν πλουσίων καὶ ἁβροδιαίτων ἦσαν ἀργυρᾶ ἢ χρυσᾶ, οὕτως ἦσαν, κατὰ τὰς μαρτυρίας τῶν συγγραφέων, καὶ τὰ παντοειδῆ ποτήρια [8], λιθοκόλλητα μάλιστα κἄποτε κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν ἐπι-

[1] Κλήμεντος, Παιδαγ. βιβλ. 2 κεφ. 2.33.1 καὶ 32.2 (σελ. 176.14.27) καὶ βιβλ. 2 κεφ. 3 (σελ. 178.3.)

[2] Χρυσοστόμου, Εἰς Ματθαῖον ὁμιλία ΝΑ΄. (Migne, P.G. 58.509.)

[3] Ὁ Μιχαὴλ Ἀκομινᾶτος (Ἔνθ᾽ ἀν. 2.169.13) ὁμιλεῖ περὶ τοῦ «οἰνοχοεῖν κομψῶς ἄγαν καὶ τρισὶ δακτύλοις ὀχεῖν τὴν κύλικα», ὁ Μιχαὴλ Ψελλός, Πρός τινα κάπηλον μεγάλαυχον (Κ. Σάθα, Μεσ. βιβλ. 5.502) διὰ τοὺς «δυσὶ κυπέλλοις ἄκροις δακτύλων εὐφυῶς πως οἰνοχοοῦντας», ὁ Ἰ. Τζέτζης (Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, Varia Graeca sacra 83.27) διὰ «κύπελλα τὰ οἰνοχοοῦσι τρισὶ δακτύλοις εὐφυῶς ἐποχούμενα, ἃ τοῖς καθηδυπαθοῦσι... μέγα τι δοκεῖ καὶ ἐράσμιον», ὁ Παλλάδιος, Λόγος ἱστορικὸς (Migne, P.G. 47.39) περὶ συνδαιτυμόνος δυσαρεστουμένου, ἐὰν μὴ ὁ ἑστιάτωρ «ἐπ᾽ ἄκρων δακτύλων χλιαρὰν φέρῃ τὴν κύλικα», ἐπῃνέθησαν δὲ παλαιότερον ὑπὸ τοῦ Φιλοστράτου (Ἐπιστολαὶ ἐπιστ. ξ΄. σ. 484 Hercher) τῆς καπηλίδος· «καὶ τῶν τριῶν δακτύλων αἱ ξυνθέσεις, ὑφ᾽ ὧν ὀχεῖται τὸ ποτήριον».

[4] Πῶς κατεσκευάζοντο καὶ ἐστολίζοντο τὰ ἀγγεῖα βλ. Ch. Diehl, Manuel 2 σ. 710.

[5] Μουχρούτια ποτήρια δεκαεπτά· L. Petit, Typicon de Grégoire Pacourianos (Βυζαντ. Χρον. 11.53)

αὐτὸς χορταίνει τὸ γλυκὺν εἰς τὸ τρανὸν μουχρούτιν
. . . .
καὶ Χιώτικον νὰ ἐτσάκωσα κἂν τέσσαρα μουχρούτια

Hesseling-Pernot, Poèmes Prodromiques 3.156, 4.70.

Τέως ἐν Πόντῳ μαχούρτ᾽ ἐλέγετο τὸ πήλινον ποτήριον· Σ. Ἰωαννίδου, Ἱστορία καὶ στατιστικὴ Τραπεζοῦντος σ. κβ΄. τοῦ γλωσσαρίου. Τὴν ἐκ πηλοῦ κατασκευὴν ποτηρίων καὶ καυκίων δηλοῖ ἥ τε μεσαιωνικὴ παροιμία «ποδονιπτὴρ καὶ κύπελλον ἐκ τῶν αὐτῶν χωμάτων» (Κ. Μανασσῆ, Σύνοψις Χρον. στίχ. 2093, 6031 (σελ. 91 καὶ 256.) Βόν.) τὸ ἐν τοῖς τυπικοῖς μονῶν καυκίον ὀστράκινον (L. Petit, Typicon du monastère de la Kosmosotira § 70. (Izwestia 13.54) καὶ τὸ τοῦ σχολιαστοῦ τοῦ Ἀριστοφάνους, (Νεφέλ 380) ποτήριον κεραμεοῦν... τὸ λεγόμενον καυκίον. Περὶ κυπέλλων ἐξ ὑάλου καὶ χοὸς ὡμίλησε καὶ ὁ Μιχ. Ψελλὸς πρός τινα κάπηλον μεγάλαυχον (Κ. Σάθα, Μεσ. βιβλ. 5.502).

[6] Leo Sternbach, Nicolai Calliclis carmina ἀριθ. 17.1. Περὶ καυκίου ἐκ λίθου σαρδώνυχος βλ. κατωτέρω.

[7] Ἐκ τοῦ αὐτοῦ πηλοῦ ἡ κεραμεύτρια χείρ, κατὰ τὸν Κωνστ. Μανασσῆν οἶδε κεραμεύειν

οὐράνην καὶ κυπέλλιον καὶ σκύφον καὶ νιπτῆρα

E. Miller, Poème moral de Constantin Manassés (Annuaire 9.47. 337) K. Horna, Die Epigramme des Theodoros Balsamon (Wiener Studien 25.185.)

[8] Ὁ Λέων ἐν τοῖς τακτικοῖς του (20.80 Migne, P. G. 107.1033) συνίστα, ἵνα ἐν τῷ στρατῷ τὰ ποτήρια εἶναι ἀργυρᾶ διὰ τοὺς ἔχοντας, διὰ δὲ τοὺς ἄλλους ξύλινα.

φάνειαν. Θὰ ἦσαν δὲ τὰ ἐκ πολυτίμου μετάλλου ἐκπώματα ταῦτα πολὺ συνήθη, ἄλλως δὲν ἐξηγεῖται διατί οἱ συγγραφεῖς ἀποτρέπουσιν ἀπὸ τῆς χρήσεως αὐτῶν λέγοντες ὅτι, ἐάν τις ἐμβάλῃ εἰς αὐτὰ θερμὸν πόμα, ἡ λῆψις θὰ εἶναι ἐπώδυνος καὶ ἂν πάλιν ψυχρόν, τὸ κρᾶμα θὰ ἐπηρεασθῇ ὡς πρὸς τὴν γεῦσιν ἀπὸ τὴν περιέχουσαν ὕλην [1]. Γνωστοῦ δὲ ὄντος ὅτι ὑδροφόρα ἀγγεῖα, ὡς οἱ ἐμπόται, ἦσαν κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους καὶ ἐκ λίθου διαφανοῦς, τοῦ κοινῶς λεγομένου κρύου [2], δὲν πρέπει νὰ θεωρήσωμεν ὑπερβολὴν ὅτι τὸ ἐν τῷ ἐπυλλίῳ τὰ κατὰ Καλλίμαχον καὶ Χρυσορρόην ἀναφερόμενα λίθινα ποτήρια ἦσαν φανταστικά. Ὑπερβολή πως βεβαίως εἶναι ὅτι ταῦτα ἦσαν ἐξ ὑακίνθου λίθου ἢ σμαράγδου [3]. Πάντως Ἄννα ἡ Κομνηνὴ ἐν τῇ Ἀλεξιάδι της (177.2.5) ἀναφέρει καυκίον σαρδωνύχιον, ὁ Πορφυρ. (Ἔκθ. 661. 13) ποτήριον ὀνυχίτου καὶ τὸ τυπικὸν τῆς μονῆς Γρηγορίου τοῦ Πακουριανοῦ [4] ξεστίον κρύον.

Πάντα σχεδὸν τἀνωτέρω ποτήρια σῴζονται καὶ παρ᾽ ἡμῖν βοηθοῦντα ἡμᾶς ἐν πολλοῖς, ἵνα κατανοήσωμεν ὁποῖα ἦσαν κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους τὰ ὁμώνυμά των, λέγω δ᾽ ἐν πολλοῖς, διότι πρέπει νὰ ἔχωμεν ὑπ᾽ ὄψιν ὅτι τὸ αὐτὸ ὄνομα κατὰ διαφόρους αἰῶνας ἐδήλου πολλάκις δοχεῖον διαφόρου εἴδους.

Λοιπὸν παρ᾽ ἡμῖν πολύλεκτα καὶ πολύχρηστα εἶναι τὰ ποτήρια, ἐν Πόντῳ δέ, Σαράντα Ἐκκλησίαις καὶ Κρήτῃ τὸ καυκὶ [5] καὶ ἐν Μακεδονίᾳ τὸ καυκόπουλλο [6]. Κρασοβόλι ἐν Μαδύτῳ καὶ Ἠπείρῳ λέγεται τὸ ποτήριον τοῦ οἴνου, τὸ κοινῶς ἄλλως κρασοπότηρο, κρατῆρας ἐν Πολιχνήτῳ καί τισι ἄλλοις χωρίοις τῆς Δυτικῆς Λέσβου λέγεται σκεῦός τι, δι᾽ οὗ πίνουσιν οἶνον, κρατηροπότηρο ἐν Ἠπείρῳ λέγεται τὸ μέγα κρασοπότηρον καὶ ἐν Μάνῃ κρατηροπότηρα τὰ ποτήρια τοῦ οἴνου ἢ τοῦ ὕδατος. Ἀφ᾽ ἑτέρου ἀκύλικας ἔν τισι χωρίοις τῆς Ρόδου λέγεται εἶδος ἀρχαίου οἰνηροῦ ἀγγείου, σκύφος ἐν Ἠπείρῳ [7] ξύλινον μονοκόμματον

[1] Κλήμεντος, Παιδαγ. βιβλ. 2 κεφ. 3 (σ. 177.22.) Πρ. καὶ τὴν εἰς τὸν Χρυσόστομον ἀποδιδομένην ὁμιλίαν εἰς τὸν Φαρισαῖον (Migne, P.G. 59.592.) καὶ τοῦ αὐτοῦ, ὁμιλία εἰς Ματθαῖον ΝΑ΄. (Migne, P.G. 58.509) καὶ πάλιν τοῦ αὐτοῦ, Ὁμιλία εἰς τὸν ΜΘ΄. ψαλμὸν (Migne, P.G. 55.239).

[2] Οἱ παλαιοὶ (ὕαλον ἐκάλουν) τὴν διαφανῆ λίθον, τὸν ἰδιωτικῶς λεγόμενον κρύον, ἐοικότα δὲ ὑάλῳ· Σχολ. εἰς Ἀριστοφ. Νεφέλ. 768.

[3] Τὰ κατὰ Καλλίμαχον καὶ Χρυσορρόην στίχ. 393 ἑξ. 523.

[4] L. Petit, Typicon de Grégoire Pacourianos (Βυζαντ. Χρον. 11.53.)

[5] Κυρίως τὸ τοῦ οἴνου· Σ. Ἰωαννίδου, Ἔνθ᾽ ἀν. σ. ιη΄. τοῦ γλωσσαρίου. Ἐν Σαράντα Ἐκκλησίαις τῆς Θρᾴκης καὶ Πόντῳ καυκὶ λέγεται τὸ φλιτζάνι τοῦ καφέ. Ἐν Κρήτῃ καυκὶ λέγεται τὸ ἡμίτομον τῆς λαγηνοφόρου κολοκύνθης, ἐξ οὗ πίνουσιν ὕδωρ ἢ οἶνον οἱ ἐν τοῖς ἀγροῖς ἐργαζόμενοι.

[6] *μὲ τὸ μικρὸ καυκόϊπουλλο*
θέλω νὰ πιῶ πεντέξι στίχ. ποιήμ.

[7] Ζωγρ. Ἀγὼν 1.54, Ν. Νίτσου, Μονογραφία περὶ τῆς ἐν Ἠπείρῳ κώμης τοῦ Τσαμαντᾶ σ. 283.

ἀγγεῖον, ἐν ᾧ θέτουσι τὴν τροφὴν τῶν βοῶν ἢ ἐν Κύμῃ [1], ἔνθα ποτίζουσι τὰ ζῷα, ἐν Βιάννῳ Κρήτης μέγα κοχλιάριον, δι' οὗ ἀναδεύουσι τὸ βραζόμενον γάλα καὶ τέλος ἐν Καλαβρίᾳ τῆς κάτω Ἰταλίας σύφου ἢ σύφα καλεῖται ὁ τῶν ἀρχαίων σκύφος [2].

Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος ἐν τῇ ἐκθέσει τῆς βασιλείου τάξεως λέγει ὅτι, ὁσάκις ὁ βασιλεὺς ἐν ἐκστρατείᾳ συνέτρωγε μὲ ἐθνικούς, ἐπὶ τῆς βασιλικῆς τραπέζης παρετίθεντο σκουτέλλια ὁλόχρυσα, μινσουράκια ὁλόχρυσα δύο καὶ ὀρθομίλια ὁλόχρυσα δύο [3]. Καὶ προσεπάθησε μὲν ὁ τὸ κείμενον σχολιάσας Reiske νὰ ὁρίσῃ τί εἴδους ἀγγεῖα ἢ δοχεῖα ἦσαν τὰ ὀρθομίλια ταῦτα, δὲν τὸ κατώρθωσεν ὅμως, νομίζω [4]. Οὐδὲ βοηθοῦσιν ὅσα λέγει ὁ Σουΐδας, ὅστις ἐν λ. τρύβλιον γράφει· τρύβλιον· ὀξυβάφιον, πινάκιον, ποτήριον, ὀρθομίλιον. Πάντως, ἄν τις εἰς τὴν ἐτυμολογίαν τῆς λέξεως ἀπίδῃ, ὀρθομίλιον θὰ ἦτο ἀγγεῖον ὀρθοῦ μιλίου, ἤτοι μιλιαρίου τὸ σχῆμα ἔχον, ἤτοι κιονίσκου εὐρυτέρου κατὰ τὴν βάσιν καὶ στενωτέρου κατὰ τὴν κορυφήν, πάντως δ' εὐρυχώρου, ἀφ' οὗ καὶ νῦν παχὺς σὰν θρομίλι ἢ σὰν θρομίλα λέγεται ἐπὶ παχυσάρκου ἀτόμου [5]. Τώρα, ἄν, ὡς θέλει ὁ Reiske, τὸ ἀγγεῖον ἐχρησίμευε πρὸς θέρμανσιν ὕδατος, ἀγνοοῦμεν. Ἐλέγετο μὲν ὁ ἰπνολέβης παρὰ Βυζαντινοῖς μιλιάριν [6] καὶ ἔχομεν ἐπὶ τῶν Βυζαντινῶν τραπεζῶν ἀγγεῖα θερμὸν δεχόμενα πόμα [7], εἶναι ἐν τούτοις ἐπὶ τοῦ παρόντος παρακεκινδυνευμένον, μὲ τὰ πενιχρὰ στοιχεῖα, ἅτινα ἔχομεν ὑπ' ὄψιν, νὰ ὁρίσωμεν

[1] Τρίμη. Κυμαϊκὰ σ. 28.

[2] G. Morosi, L'elemento Greco nei dialetti dell'Italia meridionale (Archiv. Glott. 12.93.)

[3] Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἔκθ. τῆς βασιλ. τάξ. 472.7.

[4] Βλ. τὰ σχόλιά του εἰς τὸ ἀνωτέρω χωρίον τόμ. 2.562.

[5] Ἐν Κρήνῃ καὶ Ἰκαρίᾳ λέγουσι παχὺς σὰν τὸ θρομίλι, ἐπὶ γυναικὸς δ' ἐν Σύρῳ Κύθνῳ, Κυθήροις καὶ Κρήτῃ, εἶναι σὰ θρομίλα.

[6] Ἰπνολέβης τὸ ἐν τῇ συνηθείᾳ μιλιάριον, Ἀρέθας εἰς Λουκιαν. Λεξιφ. 8. Βλ. τὸν θησαυρὸν ἐν λ. μιλιάριον καὶ Σ. Κουγέαν, Ἐνθ' ἀν. 4.250. Hesseling-Pernot, Poèmes Prodromiques 3.102. S. Krauss, Zur griech. u. latein. Lexikographie aus jüdischen Quellen B. Z. 2.506. 507.

[7] Περὶ θερμοῦ κράματος ἐγχεομένου εἰς μετάλλινα ἐκπώματα ὡμίλησεν ὁ Κλήμης ἐν τῷ παιδαγωγῷ του (βιβλ. 2 κεφ. 3.35 σελ. 177.23), περὶ θερμοῦ ὕδατος χρησιμοποιουμένου κατὰ τὸ φαγητὸν καὶ τὸ ποτὸν ὁ Χρυσόστομος, Εἰς τὴν Ἄνναν λόγος Δ'. (Migne, P.G. 54,666), ὁ δὲ Παλλάδιος, Λόγος ἱστορικὸς (Migne, P.G. 47.39.) περὶ συνδαιτυμόνος δυσαρεστουμένου, ἐὰν μὴ ὁ ἑστιάτωρ «ἐπ' ἄκρων δακτύλων χλιαρὰν φέρῃ τὴν κύλικα», γνωστὸν δ' εἶναι τὸ ἐν ταῖς τραπέζαις τῶν μοναχῶν κυμινόθερμον ἢ «τὸ θερμὸν ὕδωρ κυμίνῳ συνηρτυμένον» ἢ τὸ «κυμινᾶτον θερμὸν πόμα» L. Petit, Typicon du monastère de la Kosmosotira (Izwest. 13.35), Miklosich-Müller, Acta et Dipl. 5.363 καὶ τὸ εὔκρατον τὸ συνιστάμενον ἐκ πεπέρεως καὶ κυμίνου καὶ ἀνίσου θερμοῦ, (Θεόδ. Στουδίτ. τόμ. 99 στήλ. 1716.) Βλ. καὶ E. Jeanselme et L. Oeconomos, Aliments et recettes culinaires des Byzantins σ. 14 τοῦ ἰδ. ἀποσπάσματος.

τὴν χρῆσιν αὐτοῦ. Ἂς ἀρκεσθῶμεν πιστοποιοῦντες ὅτι τὸ ὀρθομίλιον ἦτο μετάλλινον δοχεῖον, εὐρύχωρον, ὀρθοῦ μιλιαρίου τὸ σχῆμα ἔχον [1].

Κατὰ τὸν Ἀθήναιον (ΙΑ'. 87c) ἡ κοινὴ συνήθεια ὀξύβαφον ἐκάλει «τὸ ὄξους δεκτικὸν σκεῦος», ἐν τοῖς νόθοις δὲ λόγοις τοῦ Χρυσοστόμου γίνεται λόγος περὶ ἀγγείου δεχομένου ὄξος [2]. Ὅτι οἱ Βυζαντινοὶ εἶχον ἐπὶ τῶν τραπεζῶν των τὸ ἡμέτερον ξιδερό, ὅπερ κατὰ τὸν σχολιαστὴν τοῦ Νικάνδρου, ἐλέγετο γαράριον [3], εἶναι ἐκτὸς πάσης ἀμφιβολίας, ἐκεῖνο μόνον, τὸ ὁποῖον εἶναι ἄγνωστον εἶναι ὁποῖόν τι σχῆμα εἶχε τοῦτο. Ἐγὼ τὸ φαντάζομαι ὡς φιαλίδιον ἢ φιαλοειδές, μὴ ἀποδίδων πίστιν εἰς τὰς μαρτυρίας τῶν σχολιαστῶν, οἵτινες τὰ ὀξύβαφα θέλουσι τρυβλία, κυμβία ἢ ἐμβάφια [4].

Ἐκ τῆς Λατινικῆς λέξεως cucuma κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους, ὡς κατωτέρω θὰ ἴδωμεν, δοχεῖον μετάλλινον, ἐν ᾧ ἐθερμαίνετο τὸ πρὸς νίψιν τῶν χειρῶν ὕδωρ ἐλέγετο κούκουμος ἢ κουκούμιον. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ δὲ cucuma ἐλέχθη καὶ κουκουμάριον. Τὸ κουκουμάριον τοῦτο, ὅπερ καὶ οὕτω καὶ κουμάρι κοινῶς νῦν λέγεται, [5], ἀναφέρεται ὡς οἰνηρὸν ἀγγεῖον ἐν τῇ ἐκθέσει τῆς βασιλείου τάξεως (95.14.15, 153.11.15) θὰ εἶχε δὲ ἀναμφιβόλως, ὅπερ καὶ νῦν σχῆμα, ἤτοι θὰ ἦτο ἄνευ λαβῆς μὲ λαιμὸν κάποτε

[1] Τὸ ὀρθομίλιον, ἀρτομίλι ἐν Ρόδῳ καὶ θρομίλι νῦν ἐν Κρήτῃ καὶ παλαιότερον παρὰ Σαχλίκῃ (Ἑρμην. 537) εἶναι ὄργανον ταλασιουργίας ἀποτελούμενον ἐκ βάσεως ἢ ξυλίνης ἡμίσεος περίπου μέτρου μήκους ἢ ἐκ λίθου ὁμοίου πρὸς τὴν βάσιν τῶν τῆς ἐκκλησίας μανουαλίων, εἰς τὸ κέντρον τοῦ ὁποίου ὑπάρχει κοίλωμα, ἐντὸς τοῦ ὁποίου περιστρέφεται διὰ τῆς χειρὸς ὁ ἄτρακτος, εἰς ὃν περιελίσσεται τὸ ἐκ τῆς ἀνέμης ἐξελισσόμενον νῆμα. Τὸ θρομίλι τοῦτο γράφουσι διὰ τοῦ υ, πρὸς τὸ ὀρθὸς μύλος συνδέσαντες τὸν περιστρεφόμενον ἄτρακτον (Γ. Χατζιδάκι, ΜΝΕ' 2.170, Ἐπιστ. Ἐπετ. 3.97) ἢ πρὸς τὸ ἀτρακτομύλιον, (Βενετοκλέους, Βραχεῖαι παρατηρήσεις σ. 68) ἢ πρὸς τὸ τροχομύλιον (Α. Κοραῆ, Ἄτακτ. 4.179.719.) Φρονῶ ὅτι καὶ τὸ ὅλον ταλασιουργικὸν ὄργανον ἔλαβε τὸ ὄνομα ἐκ τῆς βάσεώς του τῆς λιθίνης, ἥτις ὁμοιάζει πρὸς μίλιον, δι' ὃ καὶ θρομίλι γραπτέον.

[2] Χρυσοστόμου, Εἰς τὴν Χαναναίαν καὶ εἰς τὸν Φαραὼ (Migne, P.G. 59.663.)

[3] Κύμβοιο ἀντὶ τοῦ ὀξυβάφου, οἷον ἐμβαφίου εἰς τράπεζαν πεποιημένου, ὅπερ καλεῖ γαράριον ἡ συνήθεια (Σχόλια εἰς Νικάνδρου θηριακὰ 526.)

[4] Ὀξίδες, ἃ καλοῦμεν ὀξυβάφια (Σχόλ. εἰς Ἀριστοφ. Ἱππεῖς 1301.) Ὅτι τὸ τρύβλιον μεῖζον τοῦ ὀξυβάφου (Σχόλ. εἰς Ἀριστοφ. Ὄρνιθας 360.) τρύβλια· Λεκάνια δὲ καὶ λεκανίδας τὰ μείζονα τῶν ὀξυβάφων καὶ ἐκπέταλα (Σχόλ. εἰς Ἀριστοφ. Ἀχαρν. 1109.) Ὁ Κλήμης, Παιδαγ. βιβλ. 3 κεφάλαιον 2.35 σελ. 178.6 διαστέλλει τὰ ὀξύβαφα τῶν λεκανῶν καὶ πινακίσκων καὶ τρυβλίων.

[5] Κουμάρι νῦν κοινῶς λέγεται ὀρθόλαιμον ὑδροφόρον ἀγγεῖον, κουκουμάρα ἐν Κύπρῳ, (Α. Σακελλαρίου, Κυπριακὰ 2.609) ἀγγεῖον ὕδατος κατὰ τὸν λαιμὸν ἔχον ἔσωθεν ὀπάς, παρὰ Ροδίοις ἡ ἄλλως λεγομένη λαγήνα, (Βενετοκλέους, Βραχεῖαι παρατηρήσεις σ. 114), κουκουμάρι δ' ἐν Σύμῃ μικρὰ στενόλαιμος λάγηνος, (Μ. Γρηγοροπούλου, Ἡ νῆσος Σύμη σ. 44.) Περὶ τῆς λ. κουμάρι βλ. G. Meyer, Neugr. Stud. 3.34., M. Vasmer, Études Gréco-Slaves 2.249, Reiske ἐν τοῖς σχολίοις εἰς τὴν ἔκθεσιν τῆς βασιλ. τάξεως 2.201.

στενόν, ἐξ οὗ μετά τινος ἤχου θὰ ἐξήρχετο τὸ ὑγρόν, θὰ ἐτίθετο δ᾽ ἐντὸς αὐτοῦ ὕδωρ ἢ οἶνος[1].

Ἕτερον ἀγγεῖον οἴνου ἢ ὕδατος, παρομοίου πρὸς τὸ κουκουμάριον σχήματος, ἦτο καὶ ὁ ἐμπότης ἢ τὸ ἐμποτόπουλλον[2], σήμερον ὁ μπότης, νεμπότης ἢ τὸ νεμπότι ἢ μπότι[3] (παρὰ τὸ (ἐμ)πίνειν) πήλινον κυρίως, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἄλλης ἐνίοτε πολυτιμοτέρας ὕλης κατασκευαζόμενον. Ἄννα λ. χ. ἡ Κομνηνὴ (Ἀλεξ. 1.177.6) ἀναφέρει καὶ ἐμπότην κρύον.

Παρὰ τὸν ἐμπότην δὲ μνημονευτέος καὶ ὁ βομβυλιός[4], σήμερον πολλαχοῦ μπούμπουλας ἢ μπούρμπουλας, σύστομον πήλινον ἀγγεῖον, οὕτω κληθὲν ἐκ τοῦ βόμβου, ὃν παράγει καταφερόμενον τὸ ἐν αὐτῷ ὑγρόν.

Εἶδος βομβυλιοῦ ἦτο καὶ τὸ κουτρούβιον πολλάκις ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν συγγραφέων μνημονευόμενον[5], κροταφοειδὲς ἀρχικῶς δοχεῖον πήλινον δι᾽ οἶνον ἢ ὕδωρ, μετὰ ἢ ἄνευ λαβῆς, σῳζόμενον νῦν ὑπὸ τὸν τύπον κουτρούβι ἢ κουτρούπι, περὶ οὗ διὰ μακροτέρων ἄλλοτε ἐπραγματεύθημεν ἐν τῷ περιοδικῷ Λαογραφίᾳ, ἔνθα καὶ τὸν φιλόμουσον ἀναγνώστην παραπέμπομεν[6].

Ἐπειδὴ δὲ τὰ πήλινα ταῦτα ἀγγεῖα ἐχρησιμοποιοῦντο πρὸς ψῦξιν τοῦ ἐμβαλλομένου ὕδατος κατὰ τὸ θέρος, διὰ τοῦτο ἐχαρακτηρίζοντο ταῦτα καὶ ὡς

---

1 Ἀγνοῶ ποῦ στηριζόμενος ὁ Κ. Ἄμαντος ὑπεστήριξεν (ἐν Ἀθηνᾶς τόμ. 23.488) ὅτι τὰ κουκουμάρια εἶναι ποτήρια.

2 *ἀλλὰ καὶ τὸ μποτόπουλλον νὰ γέμιζα κρασίτζιν·*
τὸ ἄσπρον ἐμποτόπουλλον γεμᾶτον κρασοβόλιν

Hesseling-Pernot, Poèmes Prodromiques 4.89.117.

3 Τὸ πήλινον, ἀλλ᾽ ἐνίοτε καὶ ξύλινον ἀγγεῖον τοῦ ὕδατος λέγεται πότης ἐν Κύπρῳ, μπότης ἐν Ἠπείρῳ καὶ Λευκάδι, νεμπότης ἐν Χίῳ, μπότι ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐμπότι καὶ νεμπότι ἐν Χίῳ.

4 Σὺ δὲ μὴ ἀπαξιώσῃς τὴν κύλικα, ἣν δὲ βούλῃ τὸν βομβυλιόν, οἷς γὰρ ὁ ἀνὴρ ἐντέθραπται, τούτοις σε δεξιώσεται, εἶπεν ὁ Μιχ. Ψελλὸς (Tafel, Eustathii Opusc. 356.9.) Βομβυλιὸς τὸ στρογγύλον, οἷα τὰ νῦν πιθάκνια· Ἀρέθας εἰς Λουκιαν. Λεξιφ. 7-10. Ἐπιθι Σ. Κουγέαν ἐν Λαογρ. 4.250.

5 Διὰ τοὺς ἡγουμένους εἶπεν ὁ Πρόδρομος ὅτι πίνουσιν

ἐκεῖνοι πάντα τὸ γλυκὺν μετὰ τῶν κουτρουβίων

Hesseling-Pernot, Poèmes 3.314· ἐψυχρισμένα κουτρούβια ἀναφέρει Χριστόφορος ὁ Μυτιληναῖος (E. Kurtz, Die Gedichte des Christophoros Mitylenaios 29), ἔγραψε δὲ καὶ ὁ Ι. Τζέτζης (Σχόλια εἰς Λυκόφρ. Ἀλεξάνδραν στίχ. 786) βομβυλιὸς ζωΰφιον παρὰ τὸ βομβεῖν, ὥσπερ καὶ τὸ πινόμενον κουτρούβιον.

6 Φαίδωνος Κουκουλέ, Προδρόμεια λαογραφικὰ ζητήματα ἐν Λαογραφ. τόμ. 56.327 ἑξ. Ὡς κουτρούβια ἐχαρακτήρισεν ὁ Γ. Σωτηρίου καὶ ἀγγεῖα εὑρεθέντα κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τῶν ἐρειπίων τοῦ παρὰ τὸν Ἄρειον Πάγον Βυζαντινοῦ ναοῦ (Ἀρχαιολ. Δελτ. 2.136).

κρυωτήρια, ἐξ ἧς λέξεως ἐξειλίχθη τὸ σημερινὸν κρ(υ)ωντήρι[1], πρὸς ὃ ἀντιστοιχεῖ τὸ σημερινὸν Λήμνιον κρυγιουκάνατου καὶ ὁ τῆς Σκύρου κρυολόγος[2], ὡς ψυχριστάρια δ᾽ εἶναι ταῦτα γνωστὰ ἐκ τῆς ἐκθέσεως

Εἰκ. 2. Πίνακες, πινάκια, ποτήρια καὶ ἐμποτόπουλλα ἐπὶ τῆς τραπέζης τοῦ φαγητοῦ. Ἐκ ψηφιδωτοῦ τοῦ ἁγ. Μάρκου Βενετίας (ΙΓ΄. αἰ.) ἀπομιμουμένου Βυζαντινὸν βασιλικὸν γεῦμα. (Ch. Diehl, Manuel 2.805.)

τῆς βασιλείου τάξεως (466.16,467.1) μὲ μόνην τὴν διαφορὰν ὅτι ἐκεῖ εἶναι ταῦτα ἀργυρᾶ ἢ χαλκᾶ[3] καὶ ἐνίοτε μεγάλα ἀντιστοιχοῦντα πρὸς τὰς σημε-

---

1 Περὶ τῆς λ. βλ. Α. Κοραῆ, Ἄτακτα 2.415,416, Γ. Χατζιδάκιν ἐν ΜΝΕ. 1.239, P. Kretschmer, Der heutige lesbische Dialekt 118, Π. Παπαγεωργίου ἐν Β. Ζ. 3.238. Νῦν πολλαχοῦ γνωστὴ ὡς κρεντήρι καὶ κρωντήρι, ἐν Ἀδριανουπόλει κρυωντήρι.

2 Ἀγγελικῆς Χατζημιχάλη, Ἑλληνικὴ λαϊκὴ τέχνη-Σκῦρος σ. 174 (ἀρ. 215.)

3 Τὸ ψυχριστάριον ὁ Μ. Φιλήντας, Γλωσσογνωσία καὶ γλωσσογραφία Ἑλληνικὴ 3.164 παρήγαγεν ἐκ τοῦ ψεκαστήριον, Βλ. Μιχ. Στεφανίδην, ἐν Λεξικογρ. Ἀρχ. 5.76.

ρινὰς στάμνας, αἵτινες πάλιν, διὰ τὸν αὐτὸν λόγον, καλοῦνται νῦν κρυολόγοι[1], κουργιολόγοι[2] ἢ κουρλόγοι[3].

Ἀνωτέρω ἐμνημόνευσα χωρίου τοῦ Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου (1402.18), πιστοποιοῦντος ὅτι ἐπὶ τῶν χρόνων του τὰ ξύλινα ἐπιτραπέζια σκεύη ἐκαλοῦντο κανᾶ, μαρτυρία, ἣν ἐπιστοποίησε καὶ τὸ εἰς τὴν καθαρεύουσαν γεγραμμένον κείμενον τοῦ μικρὸν μεταγενεστέρου Νικήτα τοῦ Χωνιάτου, διὰ τοῦ κανᾶ ἀποδῶσαν τὸ τοῦ δημώδους κειμένου πινάκια καὶ σκουτέλλια[4]. Ὅτι μὲ τὰ κανᾶ ταῦτα σχετίζεται ἀφ' ἑνὸς τὸ σημερινὸν κανὶ(ν) τὸ δηλοῦν ὑέλινον ἢ ἀργυροῦν ἀγγεῖον ροδοστάγματος[5], ἀφ' ἑτέρου δὲ τὸ ἐν ἐγγράφοις τοῦ ΙΑ΄. καὶ ΙΒ΄. αἰῶνος ἀναφερόμενον κανάτιν ἢ κανάτη[6], οὐδεμία ὑπάρχει ἀμφιβολία.

Θὰ ἦτο δὲ τὸ κανάτιον ἢ ἡ κανάτη (νῦν κανάτα), ἧς γνωρίζομεν τὸ σχῆμα, ἀρχικῶς ξυλίνη — κατόπιν βέβαια καὶ πηλίνη — ὡς καὶ ἡ ἐτυμολογία δηλοῖ καὶ ἡ νῦν χρῆσις πιστοποιεῖ, καὶ θὰ ἐχρησιμοποιεῖτο, ὡς καὶ σήμερον, δι' οἶνον ἢ ὕδωρ.

Κανάτας δὲ εἶδος, δι' ὕδωρ ἢ οἶνον ἐπ' ἴσης χρησιμοποιουμένης, θεωρῶ καὶ τὸ μεσαιωνικὸν μισούριν[7], στηριζόμενος εἰς τὸ ὅτι ἐν Κοζάνῃ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Μακεδονίας νῦν μπσούρα λέγεται ἡ πηλίνη κανάτα, δι' ἧς κιρνῶσι τὸν οἶνον, μτζούρι ἐν Μακεδονίᾳ ἀγγεῖον χωρητικότητος ἡμισείας ὀκᾶς, μουζουράκι δ' ἐν Κρήτῃ κανατοειδὲς ἀγγεῖον δι' ἔλαιον. Ὅτι δὲ τὸ μεσαιωνικὸν μισούριν ἦτο πολλάκις πήλινον, δεικνύει πρῶτον ὅτι ἐν τοῖς Προδρομείοις ποιήμασιν ἀντικαθίσταται διὰ τοῦ μουχρούτιν[8] καὶ δεύτερον ὅτι ἐν χειρογράφῳ τοῦ τέλους τοῦ ΙΒ΄. ἢ τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΓ΄. αἰῶνος

---

1 Κρυολόγος ἐν τῇ περιοχῇ Κυλλήνης καὶ Ἀροανίων ἐν Πελοποννήσῳ ὡς καὶ ἐν Θάσῳ λέγεται στάμνος πηλίνη διὰ τὴν ψύξιν τοῦ ποσίμου ὕδατος χρησιμοποιουμένη.

2 Οὕτως ἐν Μαδύτῳ.

3 Ἐν τῷ χωρίῳ τῆς Θάσου Θεολόγῳ.

4 Νικήτα Χωνιάτου, Χρον. διήγ. 758.5.

5 Νῦν πολλαχοῦ κανὶ ἢ ροδοκάνι λέγεται ὑάλινον ἀγγεῖον, ἐν ᾧ τοποθετοῦσι ροδόσταγμα. Ἡ λέξις καὶ ἐν ποιήμασι τοῦ ΙΕ΄ αἰῶνος

κανὶν τοῦ ροδοστάγματος, μόσχος τῆς Ἀλεξάνδρειας

Hesseling-Pernot, Ἐρωτοπαίγνια στίχ. 349. Κανὶ ἐν Λήμνῳ λέγεται καὶ τὸ πλεκτὸν καλάθιον τὸ χρησιμεῦον ὡς φίμωτρον τῶν βοῶν. Περὶ τῆς λ. κανὶ βλ. Α. Κοραῆ, Ἄτακτα 4.218 καὶ τοῦ αὐτοῦ εἰς Ἡλιοδώρου Αἰθιοπικῶν μέρ. Β΄ σ. 114.

6 Trinchera, Syll. 161. 121, F. Schneider, Mittelgriechische Urkunden ἐν Quellen und Forschungen τόμ. Ι΄ σ. 273. Βλ. καὶ Σπ. Λάμπρου, Βησσαρίωνος ἐγκώμιον εἰς Τραπεζοῦντα (Ν. Ἑλλην. 13.202.)

7 *αὐτὸς χορταίνει τὸ γλυκὺν εἰς τὸ τρανὸν μισούριν*

Hesseling-Pernot, Poèmes Prodromiques 4-70.

8 Hesseling-Pernot, Ἔνθ' ἀν.

ὑπάρχουσι στίχοι ἀναφερόμενοι «εἰς ὀστράκινον μισούριν ἀποσταλὲν τῷ Πατριάρχῃ»[1].

Οἱ Βυζαντινοὶ ἔτρωγον καθήμενοι ἢ ἀνακεκλιμένοι;

Ἵνα τις εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο ἀπαντήσῃ σαφῶς, πρέπει νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν
κυρίως τοὺς χρόνους καὶ δεύτερον νὰ μὴ ἀπατηθῇ ἐκ τῆς χρήσεως τῶν
λέξεων ἀνακλίνεσθαι καὶ ἀνάκλισις[2] (κακῶς ὑπὸ τῶν κειμένων διὰ
τοῦ η γραφομένων), αἵτινες, ἀπὸ τοῦ Θ΄ μάλιστα αἰῶνος καὶ ἐντεῦθεν, πολ-
λάκις ἰσοδυναμοῦσι πρὸς τὸ καθέζεσθαι. Οὕτως ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος
εἶπεν (Opusc. 324.25) «ἀνεκλίθην ἐπιτραπέζιος», ἐν δὲ τοῖς τυπικοῖς τῶν
μονῶν[3] γίνεται λόγος περὶ συνανακειμένου τοῖς μοναχοῖς ἡγουμένου, ἐν ᾧ
εἶναι γνωστὸν ὅτι ἐν οἷς χρόνοις ταῦτα ἐγράφησαν οἱ Βυζαντινοὶ ἔτρωγον
οὐχὶ ἀνακεκλιμένοι, ἀλλὰ καθήμενοι.

Κατὰ τοὺς παλαιοτέρους λοιπὸν αἰῶνας οἱ Βυζαντινοὶ ἡμῶν πρόγονοι,
τὴν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συνήθειαν ἀκολουθοῦντες, ἔτρωγον ἀνακεκλιμένοι.
Οὕτω Κλήμης ὁ Ἀλέξανδρεὺς περὶ τῶν περὶ τὴν τράπεζαν ὁμιλῶν μεταξὺ
τῶν λεκανῶν καὶ πινακίσκων καὶ ὀξυβάφων καὶ τρυβλίων ἀναφέρει «κλιν-
τῆρας ἀργυροῦς», ψέγει δ' ὁ αὐτὸς καὶ θεωρεῖ ἀχρεῖον «τὸ ἐπανίστα-
σθαι ταῖς κλισίαις μονονουχὶ τὸ πρόσωπον ταῖς λοπάσιν ἐπιρριπτοῦν-
τας»[4]. Βραδύτερον παρὰ Λιβανίῳ ὁ παράσιτος παρίσταται «τὰς γνάθους
ἐξασκῶν καὶ κατακεκλίσθαι προσδοκῶν», πρὸς δὲ ἐπὶ τοῦ τάφου του
ἐπιθυμῶν νὰ γραφῶσι συμπόσια καὶ δεῖπνα καὶ «συγκατακείμενος
αὐτός», παρὰ τῷ αὐτῷ δὲ ἀναφέρεται καὶ ἡμικύκλιον ἠσκημένον ἤτοι ἀκκού-
βιτον[5]. Μικρὸν μετὰ ταῦτα ὁ Μ. Βασίλειος ἔγραψε περὶ τοῦ «πῶς δεῖ περὶ
τὰς καθέδρας καὶ τὰς κατακλίσεις ἐν καιρῷ τῶν ἀρίστων καὶ τῶν δείπνων
ἔχειν», προσθεὶς ὅτε «δεῖ ἐν τοῖς ἀρίστοις κατακλινομένους τὸν ἔσχατον τόπον προκαταλαμβάνειν»[6]. Ὁ Χρυσόστομος ὡμίλησε διὰ τοὺς «ἐπὶ

---

1 Εἰς ὀστράκινον μισούριν ἀποσταλὲν τῷ Πατριάρχῃ (Ι. Σακκελίωνος, Ἀνέκδοτα ἱερὰ Δ.Ι.Ε.Ε. 2.568.) Ὁ Du Cange glossarium mediae et infimae Latinitatis ἐν λ. Caucus ἀναφέρει mensuram liquidorum. Ὀρθῶς δ' ὁ Σακελλίων, ἔνθ' ἀν. ἐχαρακτήρισε τὸ μισούριν ὡς «ἄγγος κεράμιον πρὸς ὑδροποσίαν ἴσως πεποιημένον».

2 Φιλοθέου, Κλητορολόγιον, 160.8, 163.18. Ἡ λ. συχνὴ καὶ ἐν τῇ ἐκθέσει τῆς βασιλείου τάξεως Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου.

3 Izwestia 6.85

4 Κλήμεντος, Παιδαγ. β. βλ. 2 κεφ. 1. 11 σελ. 161.30 καὶ βιβλ. 3 κεφ. 2.35 σ. 178. Τὸν κλιντῆρα διὰ τοῦ συγχρόνου κλινοκαθέδριον ἀποδίδει ὁ Καισαρείας Ἀρέθας, Σχόλ. εἰς Λουκιαν. Συμπόσ. 8. Πβ. καὶ Σ. Κουγέαν ἐν Λαογρ. 4.250.

5 Λιβανίου, Παράσιτος ἐπὶ δεῖπνον κληθεὶς τόμ. 6 σελ. 580.7, 587.13 (Förster)· τοῦ αὐτοῦ, Φθονερὸς τοῦ γείτονος αὐτοῦ πλουτήσαντος ἐξαίφνης ἑαυτὸν προσαγγέλλει 24 (τόμ. 6.31).

6 Migne, P.G. 31.976.

στιβάδων κατακειμένους καὶ τὰ δεῖπνα τοῖς ἀρίστοις συνάπτοντας» [1], κατὰ τὸν ἕκτον δ' αἰῶνα ὁ Προκόπιος εἶπε διὰ τὴν Θεοδώραν, ὅτι ἐλθοῦσα εἰς τὴν οἰκίαν τινὸς τῶν ἐπιφανῶν, μεταξὺ πότου «εἰς τὸ προῦχον ἀναβᾶσα τῆς κλίνης... οὐδενὶ κόσμῳ ἀπηξίωσε τὴν ἀκολασίαν ἐνδείκνυσθαι» [2].

Κατὰ τὸν ΚΗ'. κανόνα τῆς ἐν Λαοδικείᾳ συνόδου ἀπηγορεύθη «ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Θεοῦ ἐσθίειν καὶ ἀκκούβιτα στρωννύειν» [3]. Κατὰ τὸν Ι'. αἰῶνα, ἐπὶ Νικηφόρου Φωκᾶ, ὁ Λιουτπράνδος παρεπονεῖτο ὅτι, ἐν ᾧ ἔτρωγεν ἐν τῇ τραπέζῃ Μιχαὴλ τινος στρατηγοῦ Χερσῶνος, ἐκεῖνος ἐπεξέτεινεν ἐπ' αὐτοῦ τὴν πτέρναν [4], κατὰ δὲ τὸν βίον τοῦ ὁσίου Λουκᾶ τὸν συνταχθέντα κατὰ τὸν Ι' αἰῶνα, ὁ ὅσιος ἐν Θήβαις εὑρίσκει τὸν καλέσαντα αὐτὸν Κρινίτην «ἐπὶ τραπέζης ἅβρᾶς ἀνακεκλιμένον, ἐπεὶ ἀρίστου καιρὸς ἦν» καὶ ψέγει αὐτὸν λέγων· «οἷον δὲ καὶ σαυτὸν ἐπέδωκας τοῖς ἑστιωμένοις οὐκ ἐπὶ κλίνης οὐκ ἐπὶ ἄλλου του καθεζόμενον εὐσχημόνως, ἀλλ' ἐπὶ στρωμνῆς ὕπτιον ἀνακείμενον» [5].

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω μαρτυριῶν φαίνεται ὅτι μέχρι τέλους τοῦ Ι'. αἰῶνος συνήθιζον οἱ Βυζαντινοὶ νὰ τρώγωσιν ἀνακεκλιμένοι, ἡ συνήθεια ὅμως αὕτη δὲν ἦτο γενική. Ἐν τῷ μεταξύ, καὶ δὴ πολὺ πρὸ τοῦ Ι'. αἰῶνος, εἶχεν εἰσαχθῇ καὶ τὸ ἔθιμον τοῦ κάθησθαι ἐπὶ ἑδρῶν [6]. Ὁ συγγραφεὺς τοὐλάχιστον τοῦ βίου τοῦ ὁσίου Λουκᾶ ὁμιλεῖ ἐν τῷ προμνημονευθέντι χωρίῳ περὶ τοῦ ἐξηπλωμένου ἐπὶ κλίνης ἢ «ἐπὶ ἄλλου του καθημένου», ἔχομεν δὲ καὶ ῥητὴν μαρτυρίαν τοῦ Καισαρείας Ἀρέθα (850 - 932), ὅστις, σχολιάζων τὸ ἀνωτέρω ἐκ τοῦ Παιδαγωγοῦ τοῦ Κλήμεντος παρατεθὲν χωρίον, λέγει· «ἐκ τούτου δῆλον ὡς οἱ παλαιοὶ ἐπὶ στιβάδων εὐωχοῦντο ἀνακείμενοι, ὃ νῦν ἐπὶ τῶν ιθ'. ἀκκουβίτων διατηρεῖται μόνων» [7]. Βραδύτερον καὶ ὁ Λιουτπράνδος

[1] Χρυσοστόμου, Λόγος ὅτι τὸν ἑαυτὸν μὴ ἀδικοῦντα οὐδεὶς παραβλάψαι δύναται (Migne, P.G. 52.468.)

[2] Προκοπίου, Ἀνέκδοτα 61.15. (Βόνν.)

[3] Πβ. καὶ τὸν 74ον κανόνα τῆς ἐν Τρούλλῳ συνόδου.

[4] Σπ. Ζαμπελίου, Βυζαντιναὶ μελέται σ. 572.

[5] Γ. Κρέμου, Φωκικὰ 1.49 καὶ 50. Ἐκ τῆς παρατιθεμένης εἰκόνος (ἀριθ. 4) τῆς παριστανούσης τὸν μυστικὸν δεῖπνον φαίνεται ὅτι οἱ ἀνακεκλιμένοι ἐξηπλοῦντο οὐχὶ εἰς πραγματικὸν accubitum, ὅστις εἶχεν ἡμικυκλικὸν σχῆμα, σίγμα, ἕνεκα τούτου, καλούμενος, ἀλλ' εἰς ἁπλοῦν κλινίδιον, ἐκτὸς ἐὰν ὁ ζωγράφος, ζῶν εἰς ἐποχήν, καθ' ἣν τὰ ἀκκούβιτα δὲν ἦσαν ἐν χρήσει κοινῇ, συγχέῃ τὰ πράγματα.

[6] Ὁ Ἑλενουπόλεως Παλλάδιος, Ἡ πρὸς Λαῦσον ἱστορία (Migne, P.G. 34.1106) ἔγραψε περὶ μοναχῆς ὅτι, κατὰ τὴν ὥραν τοῦ φαγητοῦ «οὐδέποτε ἐκαθέσθη ἐπὶ τραπέζης».

[7] Σ. Κουγέα, Αἱ ἐν τοῖς σχολίοις τοῦ Ἀρέθα λαογραφικαὶ εἰδήσεις (Λαογρ. τόμ. 4. 249.) Ἔπιθι καὶ τὸ ὑπόμνημα τοῦ Reiske εἰς τὴν ἔκθεσιν τῆς βασιλείου τάξεως 2.124, 229.868.

βεβαιοῖ ὅτι ἐν τῇ αἰθούσῃ τῶν ιθ'. ἀκκουβίτων «convivae non sedendo ut ceteris diebus, sed recumbendo epulantur» [1], μαρτυρίαι, ἃς ἐπιβεβαιοῦσιν ὅ τε Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος ἐν τῇ ἐκθέσει τῆς βασιλείου τάξεως καὶ ὁ Φιλόθεος ἐν τῷ κλητορολογίῳ του ὁμιλοῦντες κατὰ τὰς ἡμέρας ταύτας περὶ τῶν ἀνακειμένων ἢ ἀνακλινομένων [2], κατὰ τὰς ἄλλας δὲ

Εἰκ. 3. Οἰκογενειακὸν Βυζαντινὸν γεῦμα.
Ἐκ χειρογράφου τοῦ 1368 τῆς Ἐθν. Βιβλ. τῶν Παρισίων. (Ch. Diehl, Manuel 2.880).

περιστάσεις λέγοντες περὶ τοῦ βασιλέως ὅτι ἐκαθέσθη ἐπὶ τῆς τιμίας αὐτοῦ τραπέζης καὶ ὁμιλοῦντες περὶ τῶν ἐν αὐτῇ παρισταμένων καὶ καθεζομένων [3]. Οὐδὲ πρέπει τὸ ῥῆμα ἀκκουμβίζειν ἐπὶ τῆς τραπέζης, τὸ ὁποῖον μεταχειρίζεται Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος περὶ τοῦ εἰς τὴν

[1] Liudprandi, Antapod. 6.8.

[2] Φιλοθέου, Κλητορολ. σ. 157.21, 158.4, 24,160.34, 161.20, 162.4, 163. 18, Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις τῆς βασιλ. τάξ. 361.9.

[3] Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις 92.17, 97.5, 113.22, 277.15, 598.4.6, 602.8, 10.13.18. Βραδύτερον μόνον τὸ κάθημαι καὶ συγκαθίζω μεταχειρίζονται οἱ συγγραφεῖς· Hesseling - Pernot, Poèmes Prodromiques 4.166.

τράπεζαν καθημένου βασιλέως [1] νὰ παραπείσῃ τινὰ νὰ δισχυρισθῇ ὅτι τοῦτο ὑποδηλοῖ τὴν χρῆσιν ἀκκουβίτων [2]. Τοῦτο δηλοῖ ἁπλῶς ὅ,τι καὶ τὸ κάθησθαι, ἀφ᾽ οὗ μάλιστα ὑπάρχει καὶ ἡ σαφὴς μαρτυρία ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους μόνον ἐπὶ τῶν συμποσίων τῶν γινομένων κατὰ τὰς ἡμέρας τῶν ιθ΄. ἀκκουβίτων, ἤτοι ἀπὸ τῶν Χριστουγέννων μέχρι τῶν Φώτων, ἔτρωγον ἐπὶ ἀκκουβίτων, ἅτινα χαρακτηρίζονται ὡς στρωμναὶ μαλακαὶ εἰς ὕψος ἠρμέναι» [3].

Τώρα, ἂν κατὰ τὰς ἐκστρατείας οἱ εἰς τὴν βασιλικὴν τράπεζαν προσκεκλημένοι καὶ χαμόκκουμβα [4] ἐσθίοντες ἔτρωγον ἀνακεκλιμένοι ἐπὶ τῶν ὑποστρωννυμένων ταπήτων, τῶν accubitalium ἢ σταυροπόδι, ὡς πολλαχοῦ νῦν εἰς τὴν ὕπαιθρον, δὲν δύναμαι νὰ βεβαιώσω.

Ὑποβάλλεται συχνὰ ἡ ἐρώτησις, ἂν κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους συνέτρωγον αἱ γυναῖκες μετὰ τῶν ἀνδρῶν. Καὶ ἐνταῦθα τὰ ζητήματα πρέπει νὰ διασταλοῦν, νὰ ἐξετασθῇ δῆλα δὴ τί ἐγίνετο κατὰ τὰ οἰκογενειακὰ ἢ συγγενικὰ γεύματα καὶ τί κατὰ τὰ συμπόσια.

Λοιπὸν οἱ ἔγγαμοι καὶ λαϊκοὶ ἠδύναντο νὰ συντρώγωσι μετὰ συγγενῶν γυναικῶν ἐν στενῷ κύκλῳ. Τοῦτο φαίνεται καὶ ἐκ τοῦ ΚΒ΄. κανόνος τῆς ἐν Νικαίᾳ τὸ Β΄. οἰκουμενικῆς Συνόδου καὶ ἐξ εἰκόνων, ἃς ἔχομεν [5]. Τοὐναντίον οἱ μοναχοὶ καὶ οἱ τοῦ κλήρου ἀπηγορεύετο κατ᾽ ἰδίαν νὰ συντρώγωσι μετὰ γυναικῶν, ἔστω καὶ συγγενῶν, καὶ μόνον τοῦτο ἐπετρέπετο ἐν ἀνάγκῃ, ὁσάκις π. χ. ὁδοιποροῦντες εὑρίσκοντο ἐν πανδοχείῳ [6].

Κατὰ τὰ συμπόσια τὸ πρᾶγμα εἶχεν ἄλλως. Τότε ἄνδρες καὶ γυναῖκες, καὶ μάλιστα κόραι, δὲν ἐπετρέπετο, χάριν κοσμιότητος, νὰ συνευωχῶνται. Ὁ Κλήμης π. χ. λέγει [7]. «ὅσαι δὲ μὴ ὕπανδροι, ἐσχάτη ταύταις διαβολὴ εἰς ἀνδρῶν παρεῖναι συμπόσια καὶ ταῦτα οἰνωμένων», ψέγων δὲ ὁ Λιβάνιος τὸν εἰς ἑορταστικὸν συμπόσιον ἀγαγόντα καὶ τοὺς ἑπτὰ υἱούς του, προσθέτει· «οἶμαι δὲ καὶ εἰ τῷ θήλει μετῆν ταυτησὶ τῆς ἑορτῆς καὶ τὰς θυγατέρας αὐτὰς ἐκεῖνος ἂν ἦγε» [8], καὶ ὁ Καισαρείας δ᾽ Ἀρέθας σχολιάζων χωρίον τοῦ Λουκιανοῦ (Συμπόσ. ἢ Λαπίθαι 8) παρατηρεῖ [9]· «σημείωσαι ὅτι ἐπὶ τῶν γάμων οἱ παλαιοὶ τὰς γυναῖκας ἐπὶ μιᾶς τραπέζης τοῖς ἀνδράσι

[1] Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἔνθ᾽ ἀν. 47.3, 52.5, 54.16, 103.20 καὶ πολλαχοῦ ἀλλαχοῦ.

[2] J. Ebersolt, Le grand palais de Constantinople σελ. 97. βλ. καὶ σ. 60.

[3] Βλ. τὸ ἐπ᾽ ὀνόματι τοῦ Ζωναρᾶ λεξικὸν ἐν λ. ἀκκούμβιτα. Περὶ τῆς συγχύσεως τραπέζης καὶ ἀκκουβίτου παρὰ Πορφυρογεννήτῳ βλ. J. Ebersolt, Ἔνθ᾽ ἀν. σ. 60.

[4] Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἔνθ᾽ ἀν. 465.11.15.19.

[5] Βλ. τὴν ὑπ᾽ ἀριθ. 3 εἰκόνα καὶ ἔπιθι Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 2.642.

[6] Ράλλη-Ποτλῆ, Ἔνθ᾽ ἀν.

[7] Κλήμεντος, Παιδαγ. βιβλ. 2 κεφ. 7 σ. 190.19.

[8] Λιβανίου, Περὶ τῶν ἐν ταῖς ἑορταῖς κλήσεων λόγος 53ος (τόμ. 4.59 Förster.)

[9] Σ. Κουγέα, Αἱ ἐν τοῖς σχολίοις τοῦ Ἀρέθα λαογραφικαὶ εἰδήσεις (Λαογρ. τόμ. 4 σελ. 258.)

συνειστίων καὶ ἀντιπροσώπους αὐτὰς ἐκάθιζον τῶν ἀνδρῶν, ὅπερ οὐ σεμνόν», πληροφορία, ἣν μετὰ δύο καὶ πλέον αἰῶνας ἐπικυροῖ ὅ τε Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος (1420.56) παρατηρῶν ὅτι «σύνηθες ἦν τὸ παλαιὸν φοιτᾶν τὰς γυναῖκας εἰς τὰ τῶν ἀνδρῶν συμπόσια», καὶ Θεόδωρος ὁ Πρόδρομος παριστῶν τὴν Ροδάνθην λέγουσαν πρὸς τὸν καλοῦντα αὐτὴν Δοσικλέα νὰ μετάσχῃ συμποσίου·

οὐκ ἦλθον ἐντός, ἐντροπῆς ἀντιστάσει·
ἐγὼ γάρ εἰμι καὶ γυνὴ καὶ παρθένος·
πῶς οὖν, Δοσίκλεις, εἰσιοῦσα τὴν θύραν
τόσων μετ᾽ ἀνδρῶν συμφάγω γυνὴ μία [1];

Σημείωσον δ᾽ ὅτι κατὰ τὴν 117 Νεαρὰν τοῦ Ἰουστινιανοῦ ὁ ἀνὴρ ἠδύνατο νὰ χωρίζῃ τὴν σύζυγόν του, ἂν αὕτη, παρὰ τὴν θέλησίν του, συνεποσίαζεν ἐξωτικοῖς [2]. Ὅ,τι δὲ συνέβαινε παρὰ τοῖς ἀστοῖς, συνηθίζετο καὶ εἰς τὰ ἀνάκτορα. Οὕτω Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος περιγράφει τὸν βασιλέα γευματίζοντα ἐν στενῷ οἰκογενειακῷ κύκλῳ, «ἐν μυστικωτέρᾳ τραπέζῃ», μετὰ τῆς συζύγου, τῆς νύμφης καὶ τῶν τέκνων του [3], κατὰ τὴν ὑποδοχὴν δὲ τῆς Ρωσσίδος ἡγεμονίδος Ὄλγας αὐτὴν μὲν ἐν τῷ τρικλίνῳ τοῦ Ἰουστινιανοῦ γευματίζουσαν μετὰ τῆς βασιλίσσης, τῆς νύμφης της καὶ τῶν ζωστῶν (Ἔκθεσ. 596.22 ἑξ.), χωριστὰ δὲ ἐν τῷ Χρυσοτρικλίνῳ τὸν βασιλέα συνεστιώμενον μετὰ τῶν ἀποκρισιαρίων τῶν ἀρχόντων τῆς Ρωσσίας, τῶν συγγενῶν τῆς Ὄλγας καὶ τῶν ἐν Κων/πόλει Ρώσσων πραγματευτῶν (Ἔκθ. 597.7). Τόσον δὲ εὐρὺ ἦτο τὸ ἔθιμον τοῦ χωρισμοῦ ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν κατὰ τὰ συμπόσια, ὥστε καὶ σήμερον ἔτι ἐπικρατεῖ τοῦτο ἐνιαχοῦ, ὅπου τὰ ἔθιμα διατηροῦσι τὴν παλαιὰν αὐτῶν αὐστηρότητα, ὡς ἐν Πόντῳ, Πελοποννήσῳ, Κρήτῃ, καὶ ταῖς παρὰ τὴν Μ. Ἀσίαν νήσοις [4].

Μέλλοντες νὰ φάγωσιν οἱ Βυζαντινοί, ἐπειδή, ὡς κατωτέρω θὰ ἴδωμεν, ἔτρωγον διὰ τῆς χειρός, ἐνίπτοντο ἀκολουθοῦντες καὶ τὴν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συνήθειαν [5]. Τῆς πράξεως ταύτης, ἥτις ἦτο ἀναγκαία, μνείαν ἔχομεν ἐν παλαιοτέροις Ἑλληνολατινικοῖς γλωσσαρίοις ἀναφέρουσι τὸ «ὕδωρ εἰς χεῖρας» ἢ «πρὸς χεῖρας» [6] καὶ εἶτα παρὰ μεταγενεστέροις συγγραφεῦσι,

[1] Θεοδώρου τοῦ Προδρόμου, Τὰ κατὰ Ροδάνθην καὶ Δοσικλέα Β΄. 67.

[2] Jach. v. Lingenthal, Imperatoris Justiniani novellae 2.218. Πβ. καὶ Νεαρ. 22, Ἔνθ᾽ ἀν. σ. 300.

[3] Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις 597.20, 598.6.

[4] Φ. Κουκουλέ, Συμβολὴ εἰς τὴν μεσαιωνικὴν Ἑλληνικὴν λαογραφίαν (Ἀθηνᾶς τόμ. 26 σελ. 146.)

[5] Ἀθήναιος Β΄. 55.

[6] Ἰουλίου Πολυδεύκους, Ἑρμηνεύματα καὶ καθημερινὴ ὁμιλία 49. (Boucherie) Πβ. καὶ Corp. gloss. Latin. 3.70.3. Τοῦτο οἱ ἀρχαῖοι ἔλεγον τὸ κατὰ χειρὸς καὶ βραδύτερον τὸ κατὰ χειρῶν ὕδωρ.

παρά τε δῆλα δὴ τῷ Μιχαὴλ Ψελλῷ μνημονεύοντι, κατὰ τὴν ἀρχαίαν φρασεολογίαν, «τὸ κατὰ χειρὸς ὕδωρ» [1], παρὰ Προδρόμῳ γράψαντι

ἀφ' οὗ δὲ παραθέσωσι καὶ νίψεται καὶ κάτσῃ [2]

καὶ τέλος παρὰ Στεφάνῳ Σαχλίκῃ, ὅστις εἶπε περὶ τοῦ φυλακάτορός του

ὀμπρὸς ἐκεῖνος νίβεται, ὀμπρὸς καθίζει εἰς τὴν τάβλαν [3].

Πόσον δὲ εὐρέως διαδεδομένον ἦτο τὸ ἔθιμον αὐτό, τὸ ὁποῖον ἐδηλοῦτο διὰ τοῦ νίβομαι ἤ, πιθανῶς, καὶ χειρονίβομαι [4], δηλοῦσιν αἱ σημεριναὶ παροιμιώδεις φράσεις «ὅσοι νίβονται μὲ τὸ δεσπότη δὲν τρώνε» [5] ἢ «δεσπότη μου, κι' αὐτὸς ποῦ πλύνεται μαζί μας θὰ φάῃ;» [6] «Θέλω καλὸ φαεῖ —νίψ' πρῶτα», ἤτοι μὴν περιμένῃς [7].

Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς συνίστα «πρὶν ἡμᾶς μεταλαβεῖν τροφῆς τῶν συμπάντων εὐλογεῖν τὸν ποιητήν» [8], συμφωνοῦντα ἔχων καὶ τὸν Χρυσόστομον, ὅστις ἐν τῷ περὶ προσευχῆς λόγῳ του ἤθελεν οἱ Χριστιανοὶ νὰ προσεύχωνται κανονικῶς τοὐλάχιστον τρὶς τῆς ἡμέρας «τῆς κλίνης ἐπανιστάμενοι, τραπέζης ἁπτόμενοι καὶ καθεύδειν μέλλοντες» [9], καὶ ἀλλαχοῦ ἐπανελάμβανε «μὴ πρότερον ἅπτεσθαι τραπέζης, ἕως ἂν εὐχαριστήσωμεν τῷ τὴν τροφὴν ἡμῖν ταύτην παρέχοντι» [10], ἀφ' οὗ καὶ «τράπεζα ἀπὸ εὐχῆς ἀρχομένη καὶ εἰς εὐχὴν καταλήγουσα οὐδέποτε ὑστερηθήσεται» [11]. Ὁμόλογα δὲ τούτοις ἀποφαινόμενος καὶ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς ἀπῄτει «πρὸ τῆς τροφῆς εὐλογεῖν τὸν Θεὸν τῶν ἁπάντων», ἀφ' οὗ «τράπεζα μὴ ἔχουσα μνήμην Θεοῦ φάτνης ἀλόγων οὐδὲν διενήνοχεν» [12]. Καὶ παρεπονεῖτο μὲν Γρηγόριος ὁ Νύσσης ὅτι παρημελεῖτο τότε ὑπὸ τῶν πολλῶν τὸ ἱερὸν καὶ ἔνθεον ἔργον,

[1] Μιχαὴλ Ψελλοῦ, Χρονογρ. 153.16 (ἔκδ. Σάθα.)

[2] Hesseling-Pernot, Poèmes Prodromiques 4.64.

[3] Στεφάνου Σαχλίκη, Ἀφήγησις παράξενος στίχ. 574 (ἔκδ. Σ. Παπαδημητρίου.)

[4] Παρ' ἀρχαίοις χερνίπτομαι. Νῦν ἐν Πόντῳ χερονίφτομαι καὶ ἐν Καππαδοκικοῖς ποιήμασι χειρονίβομαι. Βλ. Ε. Κούση, Περὶ τῆς Τραπεζουντίας διαλέκτου ἐν Πλάτωνος τόμ. 7.373 καὶ P. de Lagarde, Neugriechisches aus Kleinasien σ. 20.

[5] Ε. Σταματιάδου, Σαμιακὰ 5.147.

[6] Βενετοκλέους, Βραχεῖαι παρατηρήσεις σ. 128. Ἐν Κύπρῳ λέγουσι καὶ κεῖνος ποῦ πλυνίσκεται μετά μας ἐννὰ φάῃ;

[7] Ἡ φρ. συνήθης ἐν Αἰτωλίᾳ.

[8] Κλήμεντος, Παιδαγ. βιβλ. 2 κεφ. 4.44 (184.9.)

[9] Τὸν κανόνα τοῦτον ἠκολούθουν οἱ Χριστιανοὶ προσευχόμενοι τρὶς τῆς ἡμέρας «τὸ πρωΐ, ἐν τῷ ἀρίστῳ καὶ ὅτε θέλουσι κοιμηθῆναι» (Βυζαντ. Χρον. 8.395.)

[10] Χρυσοστόμου, Ὁμιλία εἰς Ματθαῖον ΜΘ'. (Migne, P.G. 58.498.)

[11] Χρυσοστόμου, Εἰς τὴν Ἄνναν λόγος Β'. (Migne, P.G. 54.650.)

[12] Ι. Δαμασκηνοῦ, Τὰ ἱερὰ παράλληλα τίτλ. ΚΖ'. (Migne, P.G. 95.1413.)

ἡ προσευχή [1], καὶ ὁ μέγας Ἀθανάσιος ὅτι πολλοί, καὶ δὴ οἱ πλεονέκται, «οὐκ οἴδασι τὸν Θεὸν δοξάζειν ἐπὶ τῆς τραπέζης» [2], οἱ Χριστιανοὶ ὅμως καθ' ὅλους τοὺς αἰῶνας φαίνεται ὅτι δὲν ἐκάθηντο, ἵνα φάγωσι, πρὶν ἢ εὐχαριστήσωσι τὸν Θεόν· καὶ αὐτὸς δὲ ὁ τσαγγάρις τοῦ Προδρόμου

εἶπε τὸ κύριε εὐλόγησον καὶ ἤρξατο ρουκανίζειν [3].

Καὶ ἐν τοῖς βασιλικοῖς δὲ ἐπισήμοις γεύμασι συνήθης ἦτο ἡ προσευχή, τὴν ὁποίαν ἔκαμνον ἱερατικὰ πρόσωπα, ἐὰν ἦσαν παρόντα, εὐλογοῦντος τοῦ Πατριάρχου διὰ τῆς εὐχῆς «εὐλογία κυρίου ἐφ' ἡμᾶς καὶ ἐπὶ ταύτην τὴν τράπεζαν» [4], εἰς μεταγενεστέρους δ' αἰῶνας τοῦ πρωτοπαππᾶ [5]. Διὰ τὰ μοναστήρια ἡ πρὸ καὶ μετὰ τὸ φαγητὸν προσευχὴ καὶ ὁ ψαλμὸς ἦσαν, ἐννοεῖται, ἀπαραίτητα [6].

Ὡς δὲ πρὸ τοῦ φαγητοῦ προσηύχοντο οἱ εἰς τὴν τράπεζαν καθήμενοι, οὕτω καὶ μετὰ τὸ φαγητόν, μνείαν δὲ τῆς προσευχῆς ταύτης ποιοῦνται ὅ τε Κλήμης καὶ ὁ Χρυσόστομος καὶ ὁ Λέων ἐν τοῖς τακτικοῖς του [7]. Ὁποίας δὲ προσευχὰς ἔλεγον οἱ τρώγοντες δὲν γνωρίζομεν ἐπακριβῶς, διότι φρονοῦμεν ὅτι ἄλλοι ἄλλας ἔλεγον. Πάντως οἱ μὲν καλόγηροι μέλλοντες, ἵνα φάγωσιν ἔψαλλον τὸ ὑψώσω σε κύριος ὁ Θεός μου, ὁ βασιλεύς μου, καὶ Χριστὲ ὁ Θεὸς εὐλόγησον τὴν βρῶσιν καὶ πόσιν τῶν δούλων σου, οἱ δὲ λαϊκοὶ κατέληγον προσευχόμενοι εἰς τὸ κύριε ἐλέησον [8]. Οἱ στρατιῶται γνωρίζομεν ὅτι μετὰ τὸ ἑσπερινὸν φαγητὸν ἔψαλλον τὸν τρισάγιον ὕμνον [9]. Ἂς ἀναγραφῇ τέλος ἐνταῦθα ἥ τε ἐπ' ὀνόματι τοῦ Κλήμεντος παραδοθεῖσα εὐχὴ ἐπ' ἀρίστῳ· «Εὐλογητὸς εἶ, κύριε, ὁ τρέφων με ἐκ νεότητός μου, ὁ διδοὺς τροφὴν πάσῃ

[1] Γρηγορίου Νύσσης, Εἰς τὴν προσευχὴν (Migne, P.G. 44.1120.)

[2] Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἀθανασίου, Περὶ παρθενίας (Migne, P.G. 28.269.)

[3] Hesseling-Pernot, Poèmes Prodromiques 4.75.

[4] Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις 79.13, 96.3.

[5] Κωδινοῦ, Περὶ τῶν ὀφφικιαλίων 59. 12.

[6] L. Petit, Typicon du monastère de la Kosmosotira § 21 (Izwest. 13. 33.) Φιλοθέου, Πατριάρχου Κων/πόλεως, Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου Πατρὸς ἡμῶν Σάββα τοῦ νέου (Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς σταχυολογίας 5.312-25, 313.21, 318.20.) Ὑποτύπωσις καταστάσεως τῆς μονῆς τῶν Στουδίου (Migne, P.G. 99. 1713 c.) Ὑποτύπωσις καταστάσεως τῆς λαύρας τοῦ ὁσίου Ἀθανασίου, (Ph. Meyer, Die Haupturkunden für die Gesch. d. Athosklöster 136), Miklosich-Müller, Acta et Diplomata 5.361.

[7] Κλήμεντος, Παιδαγ. βιβλ. 2 κεφ. 9 σ. 204.17 ἑξ., Χρυσοστόμου, Εἰς Ματθαῖον ὁμιλία ΝΕ καὶ ΠΒ'. (Migne, P.G. 58.546.740), Λέοντος, Τακτικὰ 11.21.12.115. (Migne, P.G. 107.797.837.)

[8] Hesseling-Pernot, Poèmes Prodromiques, 4.75 Φ. Κουκουλέ, Ἐκ τοῦ βίου τῶν Βυζαντινῶν σελ. 24.

[9] Λέοντος, Τακτικὰ 11.21. 12.115 (Migne, P.G. 107.797.837.)

σαρκί, πλήρωσον χαρᾶς καὶ εὐφροσύνης τὰς καρδίας ἡμῶν, ἵνα πάντοτε πᾶσαν αὐτάρκειαν ἔχοντες περισσεύωμεν εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ κυρίῳ ἡμῶν, δι' οὗ σοι δόξα, τιμὴ καὶ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας ἀμήν»[1] ὡς καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ Μ. Ἀθανασίου συνιστῶντος πρὸ μὲν τοῦ φαγητοῦ τὸ πάτερ ἡμῶν καὶ πάλιν τὸ «Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς ὁ ἐλεῶν καὶ τρέφων ἡμᾶς, ἐκ νεότητος ἡμῶν ὁ διδοὺς τροφὴν πάσῃ σαρκὶ πλήρωσον χαρᾶς καὶ εὐφροσύνης τὰς καρδίας ἡμῶν, ἵνα πάντοτε πᾶσαν αὐτάρκειαν ἔχοντες περισσεύωμεν εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν μεθ' οὗ σοι πρέπει δόξα, τιμὴ καὶ προσκύνησις σὺν ἁγίῳ πνεύματι εἰς τοὺς αἰῶνας ἀμήν», μετὰ δὲ τὸ φαγητὸν τὸ «Ἐλεήμων καὶ οἰκτίρμων ὁ Κύριος τροφὴν ἔδωκεν τοῖς φοβουμένοις αὐτόν. Δόξα πατρὶ καὶ υἱῷ καὶ ἁγίῳ πνεύματι καὶ νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας ἀμήν»[2].

Μετὰ τὴν προσευχήν, οἱ Βυζαντινοὶ καθισμένοι εἰς τὴν τράπεζαν, ὅπου παρέθετον[3] ἢ παρέβαλλον[4] τὸ φαγεῖν ἢ τὰ παραθέματα[5] ἢ τοὺς διαφόρους μίσσους[6], τὰς ἐντὸς δῆλα δὴ τῶν πινακίων μερίδας, ἤρχιζαν νὰ τρώγουν.

---

[1] Κλήμεντος, Διαταγαὶ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων κεφ. ΜΘ'. (Migne, P.G. 1.1057.)

[2] Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἀθανασίου, Περὶ παρθενίας (Migne, P.G. 28.268.)

[3] Ἀφεκτέον δουλοπρεπείας ἁπάσης τῶν παρατιθεμένων κοσμίως ἐφαπτομένους. Κλήμεντος, Παιδαγ. βιβλ. 2 κεφ. 1 σελ. 163.3. Τὸ παραθέτειν ἐπὶ τῆς σημασίας ταύτης καὶ παλαιόν. Ἐγείρεται ἡ μήτηρ καὶ ὀρύζιον ἑψήσασα τῷ παιδὶ παρέθηκεν... ὁ δὲ παῖς πάλιν θέλων καὶ ἕτερον παράθεμα πρὸς τὴν μητέρα ἐθρήνει (Συντίπας 92.17, 93.1.)

ἀφ' οὗ δὲ παραθέσωσι καὶ νίψεται καὶ κάτσῃ

Hesseling-Pernot, Poèmes Prodromiques 4.64. Ἐν Ἑλληνορρωσσικῷ γλωσσαρίῳ τοῦ ΙΣΤ' αἰῶνος σημειοῦται· παραθέσετε· ἐπαρέθηκαν, παραθεμένο· M. Vasmer, Ein russisch-byzantinisches Gesprächbuch σ. 34. Σύνηθες νῦν τὸ παραθέτω ἐν Λακωνικῇ καὶ τὸ παραθένου ἐν Τσακωνίᾳ.

[4] *καὶ σὺ καθέζεσαι ὡς πωλὶν χασμένον εἰς τὸ βρῶμα*
καὶ καθ' ἡμέραν προσδοκᾷς τί νά σε παραβάλω
. . . .
πεῖσμα ἐθέκασιν αὐτοὶ νὰ μὲ τὸ παραβάλουν

Hesseling-Pernot, Poèmes Prodromiques 1.100 3.3259, εἶπε δὲ καὶ ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος (619.40) τοῦ ὀποῦ τούτου καθὰ γάλακτος παραβάλλοντες ἰδιωτικώτερον. Διὰ τὴν χρῆσιν τοῦ ῥήματος πβ. καὶ τὰ ἐκ τοῦ μαρτυρίου τοῦ ἁγίου Πολυκάρπου (κεφ. 11) «ὁ δὲ ἀνθύπατος εἶπε· θηρία ἔχω· τούτοις σε παραβαλῶ, ἐὰν μὴ μετανοήσῃς» (Th. Zahn, Ignatii et Polycarpi epistulae, martyria, fragmenta σ. 150).

[5] Βλ. τὸ ἀνωτέρω σημειωθὲν χωρίον τοῦ Συντίπα. Ἐν Τσακωνίᾳ νῦν παράθεμα λέγεται ἡ ἐπὶ τῆς τραπέζης τοποθέτησις τοῦ φαγητοῦ, τὸ ἄλλως ξεκένωμα.

[6] Ἀπολαύοντες καὶ αὐτοὶ τὸν δεύτερον μίνσον τῆς βασιλικῆς τραπέζης. Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις 740.7, ὁ τοῦ ὀπτομίνσου μίνσος, Φιλοθέου, Κλητορολόγιον 160.11, πρὸς τοῦ ἡγουμένου πάντοτε τοὺς μίσσους ἀποβλέπω, Hesseling-Pernot, Poèmes 3.216y, τρεῖς μίνσους ἐσθίειν ἑκάστης ἡμέρας, Miklosich-Müller, Acta et Diplomata 5.185, διακομίζοντος δὲ μίνσους τοῦ δομεστίκου τοῦ δομεστικίου, οὓς μέλλει φαγεῖν ὁ βασιλεύς, Κωδινοῦ, Περὶ τῶν ὀφφικιαλίων 59.20 καὶ πολλαχοῦ ἀλλαχοῦ.

Διῃρεῖτο δὲ (περὶ τῶν τραπεζῶν τῶν πλουσίων καὶ ἀρχόντων καὶ βασιλέων προκειμένου) τὸ φαγητὸν εἰς τὰ προδόρπια, εἰς τὸν «μίνσον τοῦ ὀπτομίνσου», τὴν παράθεσιν δῆλα δὴ διαφόρων μερίδων κρέατος ἢ μαγειρεύματος[1] καὶ εἰς τὸ δούλκιον (dulcium), ὑφ' ὃ κυρίως καὶ ἀρχικῶς θὰ ἐνοοῦντο τὰ γλυκύσματα, κατόπιν ὅμως γενικῶς τὰ ἐπιδόρπια, συμπεριλαμβανομένων, ἐννοεῖται, καὶ τῶν διαφόρων καρπῶν[2] καὶ τραγημάτων, ἅτινα δημωδῶς, κατὰ τὴν ΙΒ'. τοὐλάχιστον αἰῶνα, ἐκαλοῦντο ἀναδείπνια[3].

Ἤρχιζε λοιπὸν τὸ φαγητόν, ἐκτεινόντων τῶν ἑστιωμένων τὰς χεῖρας ἐπὶ τὰς στερεὰς τροφάς[4], ἀφ' οὗ, ὡς προείρηται, ἡ χρῆσις τῶν περονίων ἦτο ἄγνωστος κατὰ τοὺς πρὸ τοῦ Ι'. αἰῶνος χρόνους, μετὰ ταῦτα δὲ σπανιωτάτη.

Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς ἐζήτει, ἵνα οἱ τρώγοντες κοσμίως ἐφάπτωνται τῶν παρατιθεμένων, ἀμόλυντον τὴν χεῖρα φυλάττοντες[5]. Ἐν τῷ μαρτυρίῳ τοῦ ἁγίου Παφνουτίου λέγεται ὅτι «ἤνεγκαν αὐτῷ φαγεῖν καὶ ἐκτείνας τὴν χεῖρα εἰς τὸ πινάκιον...»[6], ὁ Πρόδρομος εἶπε διὰ τὴν παλαμίδα

πάλιν ἐξαναπιάνω την, μαλάσσω καὶ τσιμπῶ την,[7]

ὁ δὲ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος (Opusc. 311.54) «...συχνὰ ἐπεβάλλομεν χεῖρας καὶ τὸ πτηνὸν διέσπαστο» «ἤδη ἡ χεὶρ εἰς μαγειρίαν ἐβάπτετο» (Ἔνθ' ἀν. 324.25) «γευσάμενος οὐκ ἂν ἀπέστης μέχρις ἂν εἰς αὐτὸν τῇ χειρὶ τὸν πυθμένα κατέδυς» (Αὐτόθι 312.50). Ὁ Μιχαὴλ Ἀκομινᾶτος «εἰ καὶ τράπεζαν παραφέρων τις ὄψων πολλῶν καὶ καλῶν γέμουσαν πρὶν ἢ τὰς χεῖρας ἐπιβαλεῖν εὐθὺς ἥρπασε τὸν δαιτυμόνα ἀφεὶς ἐπιχαίνοντα»[8], ἐν δὲ τῷ ὁμωνύμῳ σατιρικῷ

---

[1] Ὁ μίνσος τοῦ ὀπτομίνσου, ἐν καιρῷ τοῦ μίνσου τῶν δουλκίων, κατὰ τὸν καιρὸν τοῦ μίνσου τῶν λεγομένων δουλκίων· Φιλοθέου, Κλητορολόγιον 160.10, 161.20, 163.19. Βλ. καὶ τὸ ὑπόμνημα τοῦ Reiske II. 865, 878. Διὰ τὸ δούλκιον ἔπιθι Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσ. 597.16. Liudprandi, Antapod. 6.8 καὶ J. Ebersolt, Le grand palais de Constantinople σ. 89.

[2] Ι. Τζέτζου, Εἰς τὴν παρθενομάρτυρα τοῦ Χριστοῦ Λουκίαν ὑπόμνημα βράχιστον (Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, Varia Graeca sacra 82.22.)

[3] «Ταῖς δὲ ῥηθείσαις λέξεσιν (ἐπιτραπεζώματα, ἐπαίκλια) ἐρίζειν βούλεται πρὸς ἰσοδύναμον καὶ τὰ παρὰ Λυκίοις ἀναδείπνια, ἑσπερινὰ ἐδέσματα τραγηματώδη μετὰ κρέα καὶ ἰχθῦς». «Ἦν δὲ ὡς εἰκὸς ἡ ἀναλογία τοῦ ἐπάϊκλα κατὰ τὰ ἐπιδόρπια τὰ παρὰ τοῖς βαρβαροτέροις ἀναδείπνια καλούμενα»· Εὐσταθίου Θεσσαλονίκης, Παρεκβ. 1141.11, 1715.1.

[4] Τὴν τροφὴν ἔπρεπε νὰ λαμβάνωσι διὰ δύο ἢ τριῶν δυκτύλων, Τιμαρίων 17, (Ellissen, Analekten 4.60.)

[5] Κλήμεντος, Παιδαγ. βιβλ. 2 κεφ. 1 σελ. 163.3.

[6] Anal. Boll. 40.341.

[7] Hesseling-Pernot, Ἔνθ' ἀν. 3.216.

[8] Μιχαὴλ Ἀκομινάτου, τοῦ Χωνιάτου, Τὰ σῳζόμενα 2.9.28.

διαλόγῳ ὁ Τιμαρίων παριστάνεται εὑρὼν ἐν τῷ κάτω κόσμῳ γέροντα, ὅστις «ἐνέβαλλε κατὰ σχολὴν τῇ χύτρᾳ τὴν δεξιάν, πλὴν οὐ κατὰ δύο ἢ τρεῖς τῶν δακτύλων, ἀλλ' ὅλῃ παλάμῃ ἀνειληφὼς» καὶ προσεκλήθη νὰ φάγῃ διὰ τοῦ «ἴθι, ὦ ξένε, παριζήσας ἡμῖν ἔμβαλε καὶ αὐτὸς τῇ χύτρᾳ» [1], μαρτυρίαι, ἃς καὶ εἰκόνες ἐπιβεβαιοῦσι (βλ. εἰκ. 4). Ταῦτα ἂς συμπληρωθῶσι διὰ τῆς παρατηρήσεως ὅτι κατὰ τοὺς μετὰ τὴν ἅλωσιν χρόνους, ὡς καὶ νῦν, τὸ πιάσε ἐσήμαινε φάγε [2] καὶ ὅτι νῦν τὴν αὐτὴν σημασίαν ἔχει τὸ τσιμπῶ.

Ἐν ᾧ δ' ἡ κοσμιότης καὶ ἡ καλὴ συμπεριφορὰ ἀπήτουν, ἵνα ἡ εὐπρέπεια βασιλεύῃ κατὰ τὰ γεύματα καὶ τὰ δεῖπνα, ἐν τούτοις φαίνεται ὅτι αὕτη δὲν ἐτηρεῖτο πάντοτε, τοῦθ' ὅπερ ἠνάγκαζε τοὺς συγγραφεῖς νὰ ὑπομιμνήσκωσι τὸ πρέπον εἰς τοὺς συνδαιτυμόνας. Ὡς λοιπὸν ἐκ τῶν σχετικῶν ψόγων μανθάνομεν, πολλοί, ἀπροσέκτως φερόμενοι, τρώγοντες ἀκόσμως οὐ μόνον ἐμόλυνον ὑπερμέτρως τὴν χεῖρα, ἀλλὰ καὶ τὸ γένειον καὶ τὴν στρωμνήν, ἐφ' ἧς εἰς παλαιοτέρους αἰῶνας ἀνεκλίνοντο. Οἱ αὐτοί, μὴ τηροῦντες τὴν τάξιν, διαρκῶς, καὶ οὐχὶ κατὰ διαστήματα, ἔτεινον τὴν χεῖρα ἐπὶ τὰ φαγητά, ἀπλήστως τρώγοντες, τὰς γνάθους ἔχοντες πάντοτε ἐξωγκωμένας καὶ διαμασσώμενοι καὶ ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν πλησιάζοντες εἰς τὰς λοπάδας καὶ ἀναπνέοντες τὸν ἀπ' αὐτῶν ἀναδιδόμενον ἀτμόν. Ἄλλη ἀπρέπεια ἦτο ὅτι, συγχέοντες τοὺς καιρούς, ἐν ᾧ ἔτρωγον, ἔπινον συγχρόνως, καὶ δὴ κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ συσπᾶται τὸ πρόσωπον αὐτῶν, νὰ κινῶνται ἀσχημόνως οἱ ὀφθαλμοί των, νὰ ἠχῇ ἐντὸς τοῦ λαιμοῦ τὸ καταπινόμενον ὑγρὸν καὶ νὰ περιβρέχεται τὸ γένειον καὶ τὸ φόρεμά των. Οὐδὲ ἔλειπον, δυστυχῶς, κατὰ τὸ λέγειν τῶν συγγραφέων, καὶ οἱ ὁμιλοῦντες ἐν ᾧ ἔτρωγον ὡς καὶ οἱ κατὰ τὸν χρόνον τοῦ φαγητοῦ συνεχῶς χρεμπτόμενοι ἢ ἐρευγόμενοι καὶ ἀποπτύοντες ἢ ἀπομυττόμενοι [3].

Ταῦτα διὰ τοὺς ἄνδρας· εἰς τὰς γυναῖκας, αἵτινες, εὐσχημοσύνης δῆθεν χάριν, δὲν ἔπινον ἀπὸ πλατείας, ἀλλὰ συστόμους κύλικας, συνιστᾶτο, ἵνα μὴ ἀνακλῶσι τὰς κεφαλάς, γυμνοῦσαι τοὺς τραχήλους, οὐδὲ νὰ γυμνῶσι τὸ στῆθος ἢ τοὺς βραχίονας, ἐρεθίζουσαι οὕτω τοὺς συνεστιωμένους [4]. Καλῆς ἐπ' ἴσης συμπεριφορᾶς δεῖγμα ἐθεωρεῖτο νὰ δίδῃ τις ἐκ τῶν πρὸ αὐτοῦ φαγητῶν εἰς τὸν πόρρω κατακείμενον ἀντιλαμβάνων παρ' αὐτοῦ [5], καίτοι τοῦτο εἰς

[1] Τιμαρίων, Ἔνθ' ἀν.

[2] Ἐν τῷ προμνημονευθέντι Ἑλληνορρωσσικῷ γλωσσαρίῳ τοῦ ΙΣΤ' αἰῶνος κεῖται· φάγετε· πιάσετε (M. Vasmer, Ἔνθ' ἀν. 34.)

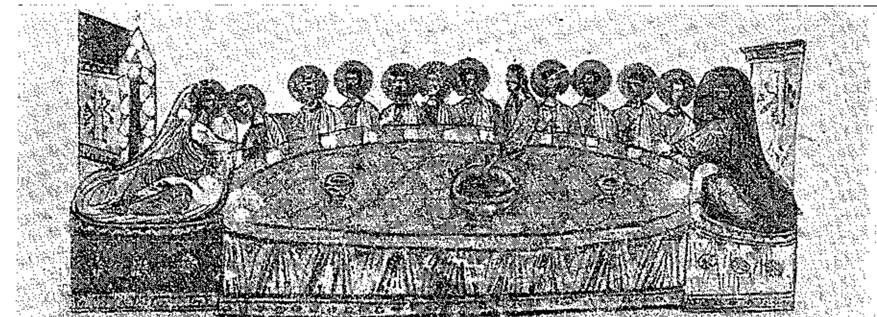
[3] Κλήμεντος, Παιδαγ. βιβλ. 2 κεφ. 1.11, 12.2, 13.1, (σελ. 161.29, 162.20, 163.3 ἑξ.) καὶ βιβλ. 2 κεφ. 2.31-1, 33.1-3 καὶ κεφ. 7 (σελ. 175.6, 176.14 ἑξ. 193.7 ἑξ.), Χρυσοστόμου, Εἰς τὸ Ἀποστολικὸν ῥητὸν διὰ δὲ τὰς πορνείας ἕκαστος τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα ἐχέτω (Migne, P.G. 51.208.)

[4] Κλήμεντος, Παιδαγ. βιβλ. 2 κεφ. 2.33 (σελ. 176.14.19.32.)

[5] Χρυσοστόμου, Πρὸς Στελέχιον Λόγος Β' (Migne, P.G. 47.419.)

τὰς μοναχικὰς τραπέζας ἐθεωρεῖτο ἐπίψογον [1], νὰ μὴ τείνῃ κατὰ πάσας τὰς διευθύνσεις τὴν χεῖρα, καὶ μάλιστα ὄπισθεν πρὸς τὰ νῶτα [2], νὰ μὴ ἐκτείνῃ πρῶτος τὴν χεῖρα ἐπὶ τὰ φαγητὰ καὶ πρῶτος [3] νὰ παύεται τρώγων.

Καὶ ἂν ἐπεβάλλοντο ὡρισμένοι κανόνες εὐκοσμίας καὶ εὐταξίας κατὰ τὴν ἑστίασιν τῶν κοσμικῶν, φαντάζεταί τις ὁποία τάξις ἀπητεῖτο διὰ τὰς τραπέζας τῶν μοναχῶν. Οἱ πρὸς κοινὴν λοιπὸν ἑστίασιν καθήμενοι μοναχοί, ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ τραπεζαρίου ἢ «τοῦ τῆς σιωπῆς ἐξάρχου» ἤ, ἐν ταῖς γυναικείαις μοναῖς, τῆς τραπεζαρίας διατελοῦντες [4], ὤφειλον πρῶτον

Εἰκ. 4. Συνεστίασις καθεζομένων καὶ ἀνακεκλιμένων καὶ λῆψις τοῦ φαγητοῦ διὰ τῆς χειρός. Ἐκ παραστάσεως τοῦ μυστικοῦ δείπνου ἐν Εὐαγγελίῳ τοῦ ΙΑ'. αἰ. (Omont, Évangiles avec peintures Byzantines du XIe s. τόμ. I πίν. 82).

νὰ προσέρχωνται ἐγκαίρως μετὰ τῶν ἄλλων ἀδελφῶν εἰς τὴν τράπεζαν καὶ νὰ τρώγωσιν ἡσύχως, τῶν διακονητῶν βηματιζόντων ἡσύχως περὶ αὐτήν [5]. Οἱ μάταιοι καὶ ἀστεῖοι λόγοι ἐν τῇ μοναχικῇ τραπέζῃ ἀπηγορεύοντο [6], ἵνα μάλιστα τοῦτο ἐπιτευχθῇ, εἴς τινας μονάς, μεταξὺ τῶν νεωτέρων μοναχῶν ἐτοποθέτουν γεροντοτέρους «ἵνα πᾶς λόγος ἀργὸς ἦθός τε καὶ νεῦμα παρὰ τὸ προσῆκον γινόμενα ἀναστέλλοιντο» [7]. Ὁ θέλων νὰ ζητήσῃ τι ἐπὶ πλέον τοῦ παρατεθέντος, ἔπρεπε νὰ λάβῃ τοῦ ἡγουμένου τὴν ἄδειαν [8], ἐπίψογον

[1] Miklosich-Müller, Acta et Diplomata 5.361.

[2] Λιβανίου, Περὶ τῶν ἐν ταῖς ἑορταῖς κλήσεων λόγος 53. 8 (τόμ. 4. σ. 58 Förster).

[3] Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, Τὰ ἱερὰ παράλληλα τίτλ. ΚΖ' (Migne, P.G. 95. 1413.)

[4] L. Petit, Typikon du monastère de la Kosmosotira § 21 (Izwestia 13.33.) Φιλοθέου, πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Σάββα τοῦ νέου (Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς σταχυολογίας 5. 312.25), Miklosich-Müller, Acta et Diplomata 5.352.

[5] L. Petit, Typicon de Grégoire Pacourianos (Βυζαντ. Χρον. 11.24.)

[6] Θεοδώρου Στουδίτου, Ἐπιστολὴ ΙΓ' (Migne, P.G. 99.953 D.)

[7] Miklosich-Müller, Acta et Diplomata 5.184.

[8] Φ. Κουκουλέ, Ἐκ τοῦ βίου τῶν Βυζαντινῶν σελ. 25.

δὲ καὶ τιμωρίας ἄξιον ἐθεωρεῖτο τὸ νὰ προεγερθῇ τις τῶν ἀδελφῶν ἐκ τῆς τραπέζης, ἄνευ ἀνάγκης [1].

Καὶ ἐπειδὴ περὶ μοναχῶν ὁ λόγος, δὲν εἶναι, ἴσως, ἄσκοπον νὰ σημειωθῇ ὅτι ἐν Αἰγύπτῳ, τοὐλάχιστον κατὰ τοὺς πρὸ τῆς Ἀραβικῆς κατακτήσεως χρόνους, οἱ Ταβεννησιῶται μοναχοὶ ἦσαν «μηλωτὰς φοροῦντες καὶ κεκαλυμμένῳ προσώπῳ ἐσθίοντες, κάτω νεύοντες, μή τις τὸν πλησίον θεάσηται ἐσθίοντα καὶ σιωπὴν ἀσκοῦντες πολλὴν ὡς δοκεῖν ἐν ἐρημίᾳ εἶναι» [2].

Καὶ αὐτὰ μὲν ὤφειλον νὰ τηροῦν οἱ μοναχοὶ ἐν τοῖς κοινοβίοις τρώγοντες· ἂν ὅμως τὰ παρέβαινον, τότε ἐπηκολούθει καὶ ἡ σχετικὴ τιμωρία. Ὁ ὑστερήσας λ. χ. μοναχὸς κατὰ τὴν πρὸ τῆς ἑστιάσεως κοινὴν προσευχὴν κατηγγέλλετο ὑπὸ τοῦ τραπεζαρίου εἰς τὸν ἡγούμενον, ὅστις ἐπέβαλλε τὴν προσήκουσαν τιμωρίαν, σωματικὴν ἢ συνισταμένην εἰς ὡρισμένον ἀριθμὸν γονυκλισιῶν [3], ὁ ἐνοχλῶν καὶ θορυβῶν κατὰ τὴν ὥραν τοῦ φαγητοῦ ἐξεδιώκετο τῆς τραπέζης μένων νῆστις καὶ ἄλλως σωφρονιζόμενος [4], κατὰ δὲ τὰ ἐπιτίμια Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου, ὁ μὲν δι' ἀμέλειαν μὴ συμπαρακαθίσας εἰς τὴν τράπεζαν ἀδελφὸς ἔπρεπε νὰ ξηροφαγῇ ἢ νὰ μείνῃ νῆστις μέχρις ἑσπέρας ἢ μέχρι τῆς ἑπομένης, ὁ προεγερθεὶς τῶν ἄλλων, ἄνευ ἀνάγκης, νὰ μὴ πίῃ οἶνον ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας καὶ νὰ βάλῃ ἑκατὸ μετανοίας, ὁ ἀργολογῶν ἢ εὐτράπελα κατὰ τὴν ὥραν τοῦ φαγητοῦ λέγων νὰ μὴ πίνῃ οἶνον κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην καὶ νὰ βάλῃ τεσσαράκοντα μετανοίας, ὁ δὲ μὴ ἀποχωρῶν μετὰ τὴν εὐχὴν τὴν μετὰ τὸ φαγητόν, νὰ βάλῃ εἴκοσι μετανοίας [5].

Ἄλλαι ποιναὶ ἐπιβαλλόμεναι εἰς τοὺς κατὰ τὸ φαγητὸν πταίοντας μοναχοὺς ἦσαν αἱ ἑξῆς. Ὁ διακονῶν ἐν τῇ τραπέζῃ καὶ θραύσας σκεῦός τι, ἵνα τύχῃ συγγνώμης, ἔπρεπε νὰ σταθῇ πλησίον τοῦ ἀναγνώστου καὶ νὰ τὸ κρατῇ εἰς τὴν δεξιὰν ὑψωμένην [6] ἢ νὰ περικαλυφθῇ καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ φαγητοῦ μὲ τὸ κουκούλλιον τοῦ ἡγουμένου κρατῶν τὸ συντριβὲν σκεῦος εἰς ἐπίδειξιν τοῦ οἰκείου σφάλματος [7].

---

1 Θεοδώρου Στουδίτου, Ἐπιτίμια κοινὰ τῆς ὅλης ἀδελφότητος (Migne, P.G. 99. 1753 b.)

2 Παλλαδίου ἐπισκόπου Ἑλενουπόλεως, Ἡ πρὸς Λαῦσον ἱστορία (Migne, P.G. 34. 1131 c.)

3 L. Petit, Typicon du monastère de la Kosmosotira § 21 (Izwestia 13.33.)

4 Miklosich-Müller, Acta et Diplomata 5.409. Κατὰ Θεόδωρον τὸν Στουδίτην (Migne, P.G. 99.953 D.) ἔπρεπε ν' ἀπέχῃ οἴνου ἐπὶ τριήμερον καὶ νὰ πληρώνῃ ἓν ἀργύριον.

5 Migne, P.G. 99.1736. 1753 B.

6 L. Petit, Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου καὶ θεοφόρου πατρὸς ἡμῶν Ἀθανασίου τοῦ ἐν Ἄθῳ (Anal. Boll. 25. 40. 20 ἑξ.)

7 Θεοδώρου Στουδίτου, Ὑποτύπωσις καταστάσεως τῆς μονῆς τῶν Στουδίου, (Migne, P.G. 99, 1717. c. A.), Dmitriewski, Τυπικὰ 1.237.

Καὶ ἀφ' οὗ περὶ μοναστηρίων ὁ λόγος, ἂς εἴπωμεν ἀκόμη ὀλίγα τινὰ σχετικὰ μὲ τὰ ἔθιμα τῆς μοναχικῆς ἑστιάσεως.

Εἴδομεν ὅτι οἱ μοναχοὶ ψάλλοντες μετέβαινον εἰς τὴν τράπεζαν, ὅπου καὶ μετὰ τὴν προσευχήν, ἔτρωγον. Ἵνα δὲ καθ' ὅλον τὸ διάστημα τοῦ φαγητοῦ μὴ περισπᾶται ἡ προσοχὴ αὐτῶν περὶ σκέψεις ἐγκοσμίους, συνήθεια ἐπεκράτει, ἵνα ἀκούωσιν ἀπὸ ἄμβωνος ἢ ἀναλογίου ἀναγινωσκόμενα ἱερὰ ἀναγνώσματα, θρησκευτικοὺς τουτέστι λόγους, τὸν βίον τοῦ ἁγίου ἢ τοῦ ὁσίου τῆς ἡμέρας, ἐνίοτε, ἅπαξ λ. χ. τοῦ μηνός, τὸ τυπικὸν τῆς μονῆς [1] καὶ τὰ παρόμοια [2], συνήθεια, ἥτις καὶ νῦν ἀκόμη πολλαχοῦ ἐν τοῖς μοναστηρίοις ἐπικρατεῖ.

Εἴς τινα μοναστήρια, ὡς εἰς τὴν ἐν Ἄθῳ λαύραν τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου, ὁ ἐκκλησιάρχης ἐφρόντιζε κατὰ τὸν χρόνον τοῦ φαγητοῦ ν' ἀναγινώσκωνται ὅσα δὲν ἐπρόφθασαν ν' ἀναγνωσθῶσιν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, τὸ δὲ τέλος τῆς τοιαύτης ἀναγνώσεως ἐδήλου «ὁ ἦχος τῶν κοχλιαρίων ἐν τῇ ὑστάτῃ μαγειρίᾳ πάντων ὁμοῦ ἐπὶ τῶν παροψίδων ἐπιρριπτομένων» [3], κατὰ μίμησιν τῶν ἐν τῇ μονῇ τῶν Στουδίου συνηθιζομένων [4]. Ἀνάγνωσις ἐγίνετο καὶ κατὰ τὴν ἐν τοῖς Πατριαρχείοις ἑστίασιν, ἀφ' οὗ περὶ μοναχῶν καὶ ἐκεῖ πρόκειται· ἔχομεν μάλιστα καὶ ὡρισμένην μαρτυρίαν, καθ' ἥν, ὅταν ὁ βασιλεὺς τὴν Τρίτην τῆς Τυροφάγου ἐκαλεῖτο εἰς τὸ Πατριαρχεῖον καὶ ἐν τῷ σεκρέτῳ αὐτοῦ συνέτρωγε μετὰ τοῦ Πατριάρχου, μετὰ τὴν ἄρσιν τοῦ πρώτου μίνσου, εἰσήρχετο ὁ Πρωτονοτάριος τοῦ Πατριάρχου μετὰ τοῦ ἀναλογίου καὶ βιβλίου του, ὅστις καὶ τοποθετούμενος ἀριστερὰ τῆς βασιλικῆς τραπέζης ἀνεγίνωσκε τὸν περὶ νηστείας ἁρμόζοντα λόγον [5]. Καὶ ἐν τοῖς ἀνακτόροις δὲ συνηθίζετο ἡ ἀνάγνωσις αὕτη ἐπὶ Ρωμανοῦ τοῦ Λεκαπηνοῦ, ὡς μᾶς πληροφοροῦσιν οἱ συγγραφεῖς [6].

Τῆς ἀναγνώσεως δὲ ταύτης θρησκευτικῶν κειμένων διάφορος εἶναι ὁ ψαλμός, ὁ ὁποῖος ἐγίνετο εἴτε ὑπὸ ψαλτῶν καὶ ἀναγνωστῶν κατὰ τὴν Τρίτην τῆς Τυροφάγου ἐν τῷ σεκρέτῳ τῶν Πατριαρχείων, συντρώγοντος τοῦ Πατρι-

---

1 H. Delehaye, Deux typica de l'époque des Paléologues σελ. 83, Φ. Κουκουλέ, Ἐκ τοῦ βίου τῶν Βυζαντινῶν σ. 26.

2 Εὐσταθίου Θεσσαλονίκης, Opusc. 251.74, L. Petit, Typicon du monastère de la Kosmosotira § 21 (Izwestia 13.33.), Φ. Κουκουλέ, Ἐκ τοῦ βίου τῶν Βυζαντινῶν σ. 26, Miklosich-Müller, Acta et Diplomata 5.361.

3 Ὑποτύπωσις καταστάσεως τῆς λαύρας τοῦ ὁσίου Ἀθανασίου (Ph. Mayer, Die Haupturkunden für die Gesch. d. Athosklöster σ. 136.)

4 Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου, Ὑποτύπωσις καταστάσεως τῆς μονῆς τῶν Στουδίου (Migne, P.G. 99. 1713 c.). Ἐν τοῖς αὐτοῖς δὲ μοναστηρίοις «καὶ τὸ κεράσαι καὶ τὸ παραθῆναι διὰ κρούσματος ἐγίνετο» Ἔνθ' ἀν.

5 Φιλοθέου, Κλητορολόγιον 165. 21 (Bury.)

6 Λέοντος Γραμματικοῦ, Χρονογρ. 319.20, Οἱ συνεχίζοντες τὸν Θεοφάνη 418. 11, Συμεὼν Μάγιστρος 744. 2.

άρχου μετὰ τοῦ βασιλέως[1], εἴτε ἐν τῷ Χρυσοτρικλίνῳ τοῦ Παλατίου κατὰ τὴν ἕκτην ἡμέραν τῶν ιθ΄. ἀκκουβίτων, ψαλλόντων τῶν προσκεκλημένων δώδεκα ἡγουμένων καὶ μοναχῶν ἐν καιρῷ τοῦ μίνσου τῶν ὀπτομίνσων, ἤτοι κατὰ τὴν παράθεσιν τῶν μετὰ κρέατος ἐδεσμάτων, τῇ βοηθείᾳ τῶν διδόντων τὸν χρόνον δύο δομεστίκων τῆς ἁγίας Σοφίας ἢ κατὰ τὴν ἡμέραν τῶν Φώτων ἐν τῷ αὐτῷ Χρυσοτρικλίνῳ, ὅτε, κατὰ τὰ ἐπιδόρπια, εἰσήγοντο οἱ δομέστικοι τῆς ἁγίας Σοφίας μετὰ ψαλτῶν καὶ ὀρφανῶν καὶ εἰς δύο ἡμιχόρια διαιρούμενοι ἔψαλλον ἀντιφώνως[2].

Ἐπὶ τὰ μοναστήρια ἐπανερχόμενοι, λέγομεν ὅτι, μετὰ τὴν ἄρσιν τῆς τραπέζης, ἐν ᾗ ἔτρωγον οἱ μοναχοί, παρετίθετο, κατά τινας μαρτυρίας, τράπεζα διὰ τοὺς διακονητάς[3], ἀπερχόμενος δ᾽ ὁ ἡγούμενος συνεχώρει τοὺς ὁπωσδήποτε πταίσαντας, εὐλογῶν αὐτοὺς ζητοῦντας συγγνώμην, ταπεινῷ τῷ σχήματι[4].

Εἰς τὸ ἐρώτημα, ἂν ἐπὶ τῆς τραπέζης τῶν Βυζαντινῶν παρετίθεντο πολλὰ ἢ ὀλίγα φαγητά, ἀπαντῶμεν ὅτι αὐτὸ ἐξηρτᾶτο ἑκάστοτε ἐκ τῆς κοινωνικῆς ἢ οἰκονομικῆς καταστάσεως τοῦ οἰκοδεσπότου. Πάντως τὰ φαγητά, τὰ ὁποῖα διὰ τοὺς χωρικοὺς ἦσαν ὀλίγα καὶ ἁπλούστερα, ἐπὶ τῶν τραπεζῶν τῶν πλουσίων ἦσαν πολλὰ καὶ πολυσύνθετα. Ὁ Κλήμης ἐν τῷ παιδαγωγῷ του ὁμιλεῖ περὶ ποικίλων καὶ πολυτελῶν βρωμάτων παρατιθεμένων ἐπὶ τῶν τραπεζῶν τῶν συγχρόνων του[5], ὁ Λιβάνιος περὶ ὄψων ποικίλων[6], ὁ Χρυσόστομος διὰ τοὺς Συβαριτικὰς ἔχοντας τραπέζας καὶ τὰ ἐδέσματα[7], ὁ Μέγας Βασίλειος περὶ πλήθους βρωμάτων[8], ὁ Χορίκιος διὰ τράπεζαν «τρυφῆς γέμουσαν»[9], ὁ Ἰωσὴφ Τραπεζοῦντος διὰ «ποικίλην τράπεζαν καὶ διαφορὰς πομάτων καὶ βρωμάτων»[10] καὶ τὰ μεσαιωνικὰ μυθιστορήματα περὶ πολλῶν

1 Φιλοθέου, Κλητορολόγιον 160.9, 163.18, 165.22.

2 Φιλοθέου, Ἔνθ᾽ ἀν. 163.14.20.28.

3 Σωφρονίου Εὐστρατιάδου, Τυπικὸν τῆς μονῆς τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος Μάμαντος (Ἑλληνικὰ 1.274.5.)

4 Φιλοθέου Πατριάρχου Κων/πόλεως, Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Σάββα τοῦ νέου (Α. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς σταχυολογίας 5.319, 12.16), Φ. Κουκουλέ, Ἐκ τοῦ βίου τῶν Βυζαντινῶν σελ. 34.

5 Κλήμεντος, Παιδαγ. βιβλ. 2 κεφ. 1.10 (σελ. 160.20.)

6 Λιβανίου, Φθονερὸς τοῦ γείτονος αὐτοῦ πλουτήσαντος ἐξαίφνης ἑαυτὸν προσαγγέλλει 24 (τόμ. 6 σελ. 631.)

7 Χρυσοστόμου, Ἑρμηνεία εἰς τὸν ΡΘ΄. ψαλμὸν (Migne, P.G. 55.278.)

8 Βασιλείου τοῦ Μ., Περὶ γαστριμαργίας καὶ μέθης λόγος ΙϚ΄, (Migne 32. 1316. 1320.)

9 Χορικίου, Ἐγκώμιον εἰς Μαρκιανὸν ἐπίσκοπον Γάζης 1.17 (ἔκδ. Förster-Richtsteig.)

10 Ἰωσὴφ Τραπεζοῦντος, Ἐγκώμιον εἰς τὸν ἅγιον μεγαλομάρτυρα Εὐγένιον (Α. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Fontes historiae imperii Trapezuntini 66.11.

τροφῶν καὶ πολυπλόκων μίσσων[1]. Καὶ τὰ πολλὰ δὲ τάγματα τῶν μαγείρων, τῶν ὁποίων μνημονεύουσιν οἱ συγγραφεῖς, τοὺς πλουσίους τῆς ἐποχῆς των ψέγοντες, προϋποθέτουσι, φυσικά, καὶ μεγάλην ποικιλίαν φαγητῶν[2].

Αἱ βασιλικαὶ τράπεζαι καὶ ἐκ τῶν προτέρων φυσικὸν εἶναι νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἐφορτίζοντο μὲ ποικιλίαν φαγητῶν καὶ σχετικὰς περὶ τούτου μαρτυρίας ἔχομεν. Ὅταν λ.χ. οἱ συγγραφεῖς ὁμιλοῦσι περὶ κουφίσματος τοῦ πρώτου μίνσου[3], φυσικὸν εἶναι νὰ δεχθῶμεν ὅτι καὶ ἄλλοι ἐπηκολούθουν (ὁ δεύτερος καὶ ἀναφέρεται) ἀλλὰ καὶ ὡρισμένως διὰ βασιλικὰ πολυτελῆ καὶ πολύοψα γεύματα ὁμιλοῦσιν οἱ συγγραφεῖς[4], ὧν τινες ἐξαίρουσι τὴν σχετικὴν πολυτέλειαν ὡρισμένων βασιλέων. Οὕτως ὁ Ζώσιμος παραδίδει ὅτι ἐπὶ Θεοδο-

Εἰκ. 5. Παρασκευὴ καὶ μεταφορὰ φαγητῶν εἰς τὴν τράπεζαν.
Δεξιὰ καὶ παρὰ τὴν χύτραν τὸ κουκούμιον. Ἐκ χειρόγ. Εὐαγγελίου τοῦ ΙΑ΄. αἰῶνος.
(Omont, Evangiles avec peintures Byzantines du XIe s. τόμ. I. πίν. 82).

σίου τοῦ Μεγάλου ἡ βασιλικὴ τράπεζα εἶχε πλῆθος ἐδεσμάτων καὶ τάγματα πολυάνθρωπα μαγείρων καὶ οἰνοχόων[5], περὶ δὲ τοῦ Ἰσαακίου Ἀγγέλου λέγει ὁ Νικήτας Χωνιάτης, ὅτι «εἶχεν ἀτεχνῶς τὴν τράπεζαν Σολομώντειον, βουνίζων μὲν τοὺς ἄρτους, λόχμην δὲ κνωδάλων ἰχθύων τε διάπλευσιν καὶ πόντον οἴνοπα δεικνὺς τὴν ἑστίασιν»[6].

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς μοναχικὰς κοινοβιακὰς τραπέζας, λέγομεν ὅτι εἰς αὐτὰς λιτοτέρα τροφὴ παρετίθετο κατὰ τὰς νηστισίμους ἡμέρας Τετάρτην καὶ Παρασκευὴν — κατὰ τὰς ἡμέρας μάλιστα αὐστηροτέρας νηστείας οἱ ἀδελφοὶ εἰς ὡρισμένας μονὰς ἔτρωγον ἅπαξ τῆς ἡμέρας —[7] γενικῶς ὅμως

1 Τὰ κατὰ Καλλίμαχον καὶ Χρυσορρόην στίχ. 361.

2 Βλ. κατωτέρω τὰ λεγόμενα περὶ τῶν περὶ τὴν τράπεζαν διακονούντων.

3 Φιλοθέου, Κλητορολόγιον 165.22.

4 Οἱ συνεχίζοντες τὸν Θεοφάνη σ. 284.

5 Ζωσίμου, Ἱστορ. 205.15.

6 Νικήτα Χωνιάτου, Χρον. Διήγ. 579.4.

7 Διὰ δὲ τὴν σμικρότητα τῶν ἡμερῶν τῆς μ΄. τοῦ ἁγίου Φιλίππου μονοσιτοῦμεν, Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου, Ὑποτύπωσις καταστάσεως τῆς μονῆς τῶν Στουδίου (Migne, P.G. 99. 1716 A.)

εἰπεῖν καὶ ἐκεῖ οἱ παρατιθέμενοι μίσσοι δὲν ἦσαν ὀλίγοι. Δαψιλεστέρα λ. χ. καὶ πολυτελεστέρα τροφή, ἀπαγορευομένου τοῦ κρέατος, παρετίθετο κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἑορτῆς τοῦ φερωνύμου τῆς μονῆς [1] ἢ καὶ κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἐκλογῆς τοῦ ἡγουμένου [2] ἢ τοῦ Πάσχα [3], γνωρίζομεν δὲ καὶ ἐκ διαφόρων τυπικῶν ὅτι οἱ μοναχοί, κατὰ μονάς, ἔτρωγον δύο [4] ἢ τριῶν ἢ τεσσάρων ἢ ἐνίοτε καὶ πέντε εἰδῶν φαγητά [5].

Εἰκ. 6. Ἀπόνιψις, τῇ βοηθείᾳ χερνιβοξέστου. Ἐκ Βατικ. κώδ. 752, ΙΑ'; αἰ. (J. Tikkanen, Die Psalterillustration im Mittelalter σ. 137 εἰκ. 131).

Ἀφ' οὗ, ὡς προείπομεν, οἱ Βυζαντινοὶ ἔτρωγον πολλὰ φαγητὰ διὰ τῆς χειρός, φυσικὸν ἦτο ὅτι ἐρρυπαίνοντο τὰς χεῖρας. Τούτου ἕνεκα ἀναγκαῖον ἦτο, μετὰ τὸ φαγητόν, νὰ νίπτωσι τὰς χεῖρας [6] μὲ Γαλλικὸν ἢ σαπώνιον καὶ θερμὸν ὕδωρ, ὅπερ, λεγόμενον θερμόν [7], ἐθερμαίνετο ἐντὸς μεταλλίνου δοχείου, τὸ ὁποῖον ἐλέγετο κούκουμος ἢ κουκούμιν [8] καὶ ἔπειτα ἐκομίζετο εἰς τὸ μέρος τῆς ἀπονίψεως ὑπὸ τοῦ

[1] H. Delehaye, Deux typica σ. 80 καὶ 81.

[2] L. Petit, Typicon de Grégoire Pacourianos (Βυζαντ. Χρον. 11.18.)

[3] L. Petit, Ἔνθ' ἀν. 11.25.

[4] Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου, Ἔνθ' ἀν.

[5] L. Petit, Ἔνθ' ἀν. 11.25, H Delehaye, Ἔνθ' ἀν. 124, Miklosich - Müller, Acta et Diplomata 5.185, Φ. Κουκουλέ, Ἐκ τοῦ βίου τῶν Βυζαντινῶν σ. 31.

[6] Ὁ Στέφανος Σαχλίκης (Ἀφήγησις παράξενος στίχ. 801 ἔκδ. Παπαδημητρίου) εἶπεν

ἠγέρθησαν ἐκ τὸ φαγὶν τὰ χέρια των ἐνίψαν.

[7] *Ἄπελθε, φτειάσε τὸ θερμόν, δὸς νίμμαν τοῖς πατράσι*
καὶ δίδε τὸ θερμούτσικον οὐκ εἶσαι τῶν ἐνδόξων

Hesseling-Pernot, Poèmes Prodromiques 3.103.107. Ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος, Opusc. 249.1 λέγει ὅτι ἐπὶ τῶν χρόνων του σύνηθες ἦτο νὰ λέγῃ πρὸς τὸν πατέρα ὁ κομίζων τὸ θερμόν· εὐλόγησον, τὸ θερμόν. Προθερμῶ ἐν Κυθήροις (Πανδώρας 15.34) σημαίνει ὑπηρετῶ μεταφέρων θερμὸν ὕδωρ, θερμάρι, δ' ἐν Κοζάνῃ καὶ θερμάρ' ἐν Λέσβῳ λέγεται τὸ ἀγγεῖον, ἐν ᾧ θερμαίνεται τὸ ὕδωρ, ἐν ᾧ θερμὸ (τὸ) ἐν Κῷ τὸ πρὸς ζύμωσιν χρησιμοποιούμενον θερμὸν ὕδωρ, θερμὸς δὲ (ὁ) πολλαχοῦ τὸ κατὰ τὴν πλύσιν θερμὸν ὕδωρ. Ἐν Ρόδῳ θερμὸν λέγεται τὸ θερμὸν καθ' ὅλου ὕδωρ (Βενετοκλέους, Βραχεῖαί τινες παρατηρήσεις σ. 3.)

[8] Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις 95.14.15, 466.5, 677.8, Θεοδώρου Στουδίτου, Ἐπιτίμια (Migne, P.G. 99.1737), H. Usener, Der heilige Theodosios 107.17, L. Petit, Actes de l'Athos, Actes de Chilandar παράρτ. ΙΖ' τόμ. Βυζαντ. Χρον.

θερμοδότου [1]. Ἐδηλοῦτο δὲ ἡ μὲν πρᾶξις τῆς νίψεως, ὡς καὶ παρ' ἀρχαίοις, διὰ τοῦ ἀπονίπτεσθαι [2] —συνήθης εἰς τὰ μοναστήρια ἡ φράσις «ἀπόνιψαι, πάτερ» ἢ «εὐλόγησον, τὸ θερμόν» [3] — τὸ δὲ πρὸς νίψιν ὕδωρ ἐκαλεῖτο νίμμα [4].

Ἐκ δὲ τῶν πρὸς νίψιν χρησιμοποιουμένων δοχείων, τὸ μὲν τὸ ὕδωρ ὑποδεχόμενον λεκάνιον ἐκαλεῖτο χέρνιβον [5] ἢ χερνίβιον [6] ἢ χερόνι-

σ. 61. J. Aufhauser, Miracula sancti Georgii 33.1. Gy. Moravcsik, Κουκούμιον ein altbulgarisches Wort? ἐν Körösi csoma - Archivum (1932) σ. 1-5 τοῦ ἰδιαιτέρου ἀποσπάσματος. Βλ. καὶ Α. Κοραῆ, Ἐπικτήτου Διατριβαὶ Γ' κβ' καὶ Κ. Ἀμάντου, Ποικίλα γλωσσικὰ ἐν Ἀθηνᾶς τόμ. 23 σ. 488. Νῦν ἐν Πόντῳ κουκούμ'. Ἐν Μάνῃ κουκούμι λέγεται ἡ χύτρα. Ἔπιθι καὶ τὰ ἀνωτέρω περὶ τοῦ κουμαρίου λεγόμενα.

[1] Εἶχε μίσθιον θερμοδότην αὐτοῦ ὄντα, Gelzer, Leontios von Neapolis 5.6. Οὗτος ἐν τοῖς κειμένοις χαρακτηρίζεται ὡς «ὁ τὸ ὕδωρ ἐπὶ τὰς χεῖρας ἐκχέων» H. Usener, Der heilige Theodosios 49.3 ἢ «ὁ τὴν τοῦ θερμοῦ ὑπηρεσίαν ἐκτελῶν» J. Aufhauser, Miracula sancti Georgii 31.2 ἢ ὁ δίδων τὸ θερμούτσικον Hesseling-Pernot, Poèmes Prodromiques 3.102.

[2] Νεανίας τις ἐν τῷ ἀριστᾶν ποτε ὕδωρ αἰτήσας τοῦ ἀπονίψασθαι. Εἰς τὰ θαύματα τοῦ ἁγίου καὶ μεγάλου προφήτου Ἠσαΐου, Anal. Boll. 42.260, 9. Νῦν ἀπονίβω σημαίνει νίπτω τὰς χεῖρας μετὰ τὸ φαγητόν· πβ. καὶ τὰς παροιμιώδεις φράσεις φάγε καὶ ἀπονίψου (Ἤπειρος) ἤτοι ὧν μετέλαβες οὐκέτι μεταλήψει, ἢ νίψ' κι' ἀποφάγαμι (Αἰτωλία) ἤτοι τετέλεσται, ἐπῆλθε τὸ κακόν.

[3] Ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος, Ἐπίσκεψις βίου μοναχικοῦ (Opusc. 249.4) εἶπεν ὅτι οἱ μοναχοὶ τῶν χρόνων του ἀγράμματοι, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὄντες, οὐδὲν ἄλλο ἐγνώριζον ἢ τὸ ἀπόνιψαι πάτερ, εὐλόγησον τὸ θερμόν. Ἔπιθι καὶ Φ. Κουκουλέ, Ἐκ τοῦ βίου τῶν Βυζαντινῶν σ. 26.

[4] Δὸς νίψομαι... καὶ μετὰ τὸ νίψασθαι λαμβάνει καὶ αὐτὸς τὸ νίμμα καὶ λέγει τῷ ἀδελφῷ δέξου καὶ αὐτὸς νίψαι. Τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Δωροθέου διδασκαλίαι ψυχωφελεῖς (Migne, P.G. 88.1640.)

ἄπελθε, φτειάξε τὸ θερμόν, δὸς νίμμαν τοῖς πατράσι

Hesseling-Pernot, Poèmes Prodromiques 3.107.

[5] Χέρνιβον δὲ Ὁμήρῳ μὲν ἀσυνήθως, ἅπαξ γὰρ νῦν εἶπεν, ἡμῖν δὲ συνήθως τὸ χερόνιπτρον, τουτέστι τὸ τοῦ ὑγροῦ ὑποδεκτικὸν ἀγγεῖον, Εὐσταθίου, Παρεκβ. 1351.54, ὃ ἡμεῖς ἐν τῇ συνηθείᾳ χέρνιβόν φαμεν, ἔστι καὶ παρὰ Ὁμήρῳ ἐν Ἰλιάδι, Εὐσταθίου, Ἔνθ' ἀν. 1401.18· καὶ παρ' Ἀθηναίῳ Θ'. 408 κεῖται, καὶ πάλιν ὁ Οὐλπιανὸς ἐζήτει εἰ χέρνιβον εἴρηται, καθάπερ ἡμεῖς λέγομεν ἐν τῇ συνηθείᾳ· χέρνιβον trulleum, Ἰουλίου Πολυδεύκους, Ἑρμηνεύματα καὶ καθημερινὴ ὁμιλία σ. 163 (Boucherie.)

[6] Τὸ χέρνιβον ἀναφέρει ὁ Κλήμης ἐν τῷ παιδαγωγῷ του βιβλ. 2 κεφ. 3.37 σελ. 179.19. Τὸ χέρνιβον, ὁ ἐνταῦθα δῆλα δὴ λέβης, ὃν ἡ κοινὴ γλῶσσα χερνίβιον λέγει, Εὐσταθ. Παρεκβ. 1401.61. Ἀρέσκει δὲ τοῖς παλαιοῖς λέβητα κἀνταῦθα νοεῖν τὸ καθ' ἡμᾶς χερνίβιον, Εὐσταθίου, Ἔνθ' ἀν 1476. 9. Λέβης δὲ νῦν παρὰ τῷ ποιητῇ τὸ παρ' ἡμῖν λεγόμενον χερνίβιον, καθ' οὗ νιπτόμεθα, Εὐσταθίου, Ἔνθ' ἀν. 1401.32. Δοκιμάζουσι δὲ τοῦτον (τὸν μόσχον) τινὲς εἰ ἀνόθευτός ἐστιν οὕτως, ἐν καθυγρασμένῃ λεκάνῃ ἢ χερνίβῳ... Συμεὼν Σήθ, Περὶ τροφῶν δυνάμεων 67.15. Καὶ ἐν τῷ ἐπ' ὀνόματι δὲ τοῦ Ζωναρᾶ φερομένῳ λεξικῷ κεῖται· χερνίβιον· σκεῦος ἐν ᾧ τὰς χεῖρας νίπτομεν καὶ πάλιν· λέβης· τὸ χερνίβιον. Ἔγραψε δὲ καὶ ὁ Τζέτζης (Σχόλια εἰς Λυκόφρ. Ἀλεξάνδραν στίχ. 184) χερνίψουσι· σφαγιάσουσιν, ἀπὸ μεταφορᾶς τῶν χερνίβων, οἷς καθαίρομεν τὰς χεῖρας.

πτρον[1] ἢ σιτλολέκανον[2], εἰς μεταγενεστέρους δ᾽αἰῶνας καὶ καδάριν[3], τὸ δὲ δι᾽ οὗ ἐπέχεον ἐπιχύτης,[4] ἐπιχυτάριν[5] καὶ ξεστίον[6], καὶ τὰ δύο δὲ ὁμοῦ ἀπετέλουν τὸ χερνιβόξεστον[7] ἢ σιτλοεπιχυτάρι(ο)ν[8]. Ἦσαν δὲ τὰ δοχεῖα ταῦτα πήλινα ἢ χάλκινα παρὰ τοῖς πενεστέ-

1 Τὸ χειρόνιπτρον καὶ παρὰ παλαιοῖς. Τὸ χερόνιπτρον παρ᾽ Εὐσταθίῳ 1351.54 καὶ ἐν τῇ περιγραφῇ τῶν ἀνακτόρων Θεοδώρου τοῦ Μετοχίτου R. Guilland, Le palais de Théodore Métochite (Revue des études Grecques 35.88.) Ὁ Σίλβεστρος Σγουρόπουλος, Vera historia unionis non verae c'. c'., συγχέων διὰ τοὺς χρόνους του τὰ πράγματα, καλεῖ καὶ τὸ ἐπιχυτάριν χέρνιβον.

2 Σιτλολέκανα καὶ ἐπιχυτάρια ἀναφέρει ὁ Κωνστ. Πορφυρογέννητος ἐν τῇ ἐκθέσει τῆς βασιλείου τάξεως 468.4.

3 Καδάριν μετὰ ἐπιχύτου ἀναφέρεται ἐν ἐγγράφῳ τοῦ τέλους τοῦ ΙΓ'. αἰῶνος, καδαροεπιχυτάριν δ᾽ ἐν διαθήκῃ τοῦ 1255, Miklosich - Müller, Acta et Diplomata 4.75, 6.245.

4 Ὅρα Ἔνθ᾽ ἀν. Τὸ εὐλόγιον κατὰ τὰ ἐγκαίνια τοῦ ναοῦ ἀναφέρει σίτλαν καὶ ἐπιχύτην (Du Cange ἐν λ. ἐπιχύτης).

5 Σιτλολέκανα καὶ ἐπιχυτάρια· Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις 46.84. Βλ. καὶ τὸν θησαυρὸν ἐν λ. ἐπίχυσις. Ἔπιθι καὶ τὸ ἀνωτέρω μνημονευθὲν καδαροεπιχυτάριν καὶ τὰ ἐν διαθήκῃ τοῦ 1314 σιτλοεπιχυτάρια, L. Petit, Actes de l'Athos, Actes de Chilandar (παράρτ. ΙΖ'. τόμ. Βυζ. Χρον. σ. 61.)

6 Ἔοικε δὲ λέγειν λέβητα τὴν πρόχουν, ἤτοι τὸν ἰδιωτικῶς λεγόμενον ξέστην, Εὐσταθίου, Παρεκβ. 147.8, πρόχους δὲ θηλυκῶς ὁ ξέστης παρὰ τὸ προχέειν, Εὐσταθίου, Ἔνθ᾽ ἀν. 1400.62. Ὁ ξέστης (sextarius) σῴζεται νῦν ὡς ξέστα ἐν Ρόδῳ, Μεγαλοπόλει, Ἠπείρῳ καὶ Κερκύρᾳ, ὡς ξίστα ἐν Χίῳ καὶ ξέστρα ἐν Ἠπείρῳ, ξεστὶ ἐνιαχοῦ καὶ ξιστὶ ἐν Ἀθήναις καὶ Μπόβᾳ τῆς κάτω Ἰταλίας (Pellegrini, Bova 246) καὶ δηλοῖ τὸ πήλινον, ἐν Ἠπείρῳ καὶ ξύλινον ἀγγεῖον, ἐν ᾧ τίθεται τὸ πρὸς πόσιν ὕδωρ. Ἐν Ἀθήναις ἦτο μέτρον ἐλαίου χωρητικότητος 5 ½ ὀκάδων (Πανδώρας τόμ. 8.462), ἐν Χιμάρᾳ μέτρον οἴνου 13 - 15 ὀκάδων, ἐλαιηρὸν δὲ δοχεῖον ἐν χωρίοις τῆς Ρόδου.

7 Χρυσᾶ ἐκ λίθων τιμίων κατεσκευασμένα χερνιβόξεστα, Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις 9.18, 676.8. Σκεύη ... ἃ ἡ κοινὴ γλῶττα καὶ μὴ καθαρὰ καλεῖ χερνιβόξεστα. Οἱ συνεχίζοντες τὸν Θεοφάνη 96.14. Δῶρα... ἐν οἷς καὶ διττὰ ἐτύγχανον χερνιβόξεστα, Ζωναρᾶ, Χρονικ. 15.26. Χερνιβόξεστα ἀναφέρει καὶ ὁ Ἀνώνυμος περὶ τῆς ἁγίας Σοφίας (Th. Preger, Scriptores originum Constantinopolitanarum 99.9, τὰ μεσαιωνικὰ Ἑλληνολατινικὰ γλωσσάρια, παρ᾽ οἷς φέρεται χερνιβόξεστον· aquiminale καὶ διάφορα τυπικὰ (L. Petit, Typicon de Grégoire Pacourianos Βυζαντ. Χρον. 11.53. Σπ. Λάμπρου, Τὸ τυπικὸν τῆς μονῆς τοῦ Παντοκράτορος, Ν. Ἑλληνομν. 5.399.) Ὁ τύπος χερνιβόξιστα φέρεται ἐν ἐγγράφῳ τοῦ τέλους τοῦ ΙΓ'. αἰῶνος, Miklosich-Müller, Acta et Diplomata 6.243 καὶ ἐν τῷ δημώδει κειμένῳ τῆς χρονικῆς διηγήσεως Νικήτα τοῦ Χωνιάτου (583.8). Διὰ τὰ χερνιβόξεστα βλ. τὰ σχόλια τοῦ Reiske εἰς τὴν ἔκθεσιν τῆς βασιλείου τάξεως Κωνστ. τοῦ Πορφυρογεννήτου Β'. 61 - 62 καὶ τὸ λεξικὸν τοῦ Cabrol ἐν λ. bassin.

8 Ἐν διαθήκῃ τοῦ 1314 ἀναφέρονται, μεταξὺ ἄλλων οἰκιακῶν σκευῶν, καὶ σιτλοεπιχυτάρια, L. Petit, Actes de l'Athos, Actes de Chilandar (παράρτ. τοῦ ΙΖ'. τόμου τῶν Βυζαντ. Χρον. σ. 61), καδαροεπιχυτάριν δὲ ὁμοίως ἐν διαθήκῃ τοῦ 1255 τοῦ Μαξίμου Πλανήτου, Miklosich-Müller, Acta et Diplomata 4.75.

ροις[1], παρὰ δὲ τοῖς πλουσιωτέροις ἀργυρᾶ ἢ χρυσᾶ μετὰ ποικίλων κοσμημάτων[2]. Ἐν τοῖς ἀνακτόροις ἀναφέρονται χρυσᾶ ἀνάγλυφα καὶ διὰ λίθων τιμίων κατεσκευασμένα χερνιβόξεστα[3], ξέστης δὲ κρύος ἐν τῷ τυπικῷ τῆς μονῆς Γρηγορίου τοῦ Πακουριανοῦ[4].

Ἀφ᾽ οὗ ἔνιπτον τὰς χεῖρας οἱ φαγόντες, ἐσπόγγιζον αὐτὰς διὰ χειρομάκτρων, ἡ ποιότης τοῦ ὑφάσματος τῶν ὁποίων ἐξηρτᾶτο ἀπὸ τὴν οἰκονομικὴν καὶ κοινωνικὴν θέσιν τοῦ οἰκοδεσπότου[5], οὐχὶ δὲ σπανίως οἱ πλούσιοι ἠλείφοντο καὶ διὰ μύρων. Κατὰ τὰ ἀνακτορικὰ μάλιστα γεύματα ἐπανειλημμένως ἀναφέρεται ὅτι εἰς τοὺς ἐπισήμους συνδαιτυμόνας ἀπεστάλησαν ἀλοιφαὶ καὶ ἀρώματα, δι᾽ ὧν οὗτοι, μετὰ τὴν ἀπόνιψιν, ἐμυρίσθησαν[6].

Τὸ ἔθιμον τῆς διὰ θερμοῦ ὕδατος ἀπονίψεως τῶν χειρῶν, μετὰ τὸ φαγητόν, ἐφ᾽ ὅσον οἱ πρόγονοι ἡμῶν καὶ κατὰ τοὺς μετὰ τὴν ἅλωσιν χρόνους συνήθως ἄνευ περονίων ἔτρωγον, διετηρήθη πολλαχοῦ καὶ μέχρι σήμερον, μάλιστα εἰς τὰ τέως Τουρκοκρατούμενα μέρη τῆς Ἀνατολῆς, ὅπου καὶ οἱ Τοῦρκοι, τὴν Βυζαντινὴν συνήθειαν ἀκολουθοῦντες, ἐνίπτοντο μετὰ τὸ φαγητόν[7]. Νῦν λοιπόν, ἢ τοὐλάχιστον τέως, ἐν Ἀνατολῇ, καὶ μέχρι πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἐν Ἠπείρῳ, Μακεδονίᾳ, Θρᾴκῃ καὶ ἀλλαχοῦ τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν, μετὰ τὸ φαγητὸν δουλίσκη ἢ ὑπηρέτης κρατῶν χαλκῆν ἢ ἀργυρᾶν πρόχουν, ἰμπρίκι καλουμένην, ἔχυνεν εἰς τοὺς γευματίσαντας ἢ δειπνήσαντας θερμὸν

1 Ὁ Κλήμης (Παιδαγ. βιβλ. 2 κεφ. 3.37 σελ. 179.19) εἶπε· τί δὲ εἰ κεραμεοῦν εἴη τὸ χερνίβιον οὐ δέξεται τὸ ἀπόνιμμα τῆς χειρός; Χαλκοῦν πρόχουν ἐμνημόνευσεν ὁ Ι. Τζέτζης (Th. Pressel, Joh. Tzetzae epist. σελ. 48 ἐπιστ. 57), χαλκᾶ χερνιβόξεστα, τὸ τυπικὸν τῆς μονῆς τοῦ Παντοκράτορος (Σπ. Λάμπρου, Ν. Ἑλλην. 5.399) σίτλαν δὲ καὶ ἐπιχύτην χαλκοῦν ἢ κεραμεοῦν τὸ εὐχολόγιον, Du Cange ἐν λ. ἐπιχύτης.) Σιτλολέκανα ἀσπρόχαλκα καὶ γανωτὰ ἀναφέρονται ἐν τῇ ἐκθέσει τῆς βασιλείου τάξεως Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου 468.5.17, 314. Ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ (Ἔνθ᾽ ἀν.) καὶ σιτλολέκανα καὶ ἐπιχυτάρια ἀργυρᾶ, ἀργύρεα δὲ χερόνιπτρα ἐν τῇ περιγραφῇ τῶν ἀνακτόρων Θεοδώρου τοῦ Μετοχίτου R. Guilland, Le palais de Théodore Métochite (Revue des études Grecques 35.88), χερνιβόξεστα ἀνάγλυφα καὶ χρυσᾶ καὶ ἐκ πολυτίμων λίθων κατεσκευασμένα ἀναφέρει Κωνστ. ὁ Πορφυρογέννητος (Ἔκθεσ. 9.17, 586.4) καὶ πάλιν ὁ Ι. Ζωναρᾶς ἐν τῷ χρονικῷ του 15.26 «χερνιβόξεστα χρύσεά τε καὶ διάλιθα» καὶ πάλιν χερνιβόξεστα ὁλόχρυσα ὁ Ἀνώνυμος περὶ τῆς ἁγίας Σοφίας (Th. Preger, Scriptores originum Constantinopolitanarum 99.9) ὑδροχόους καὶ χέρνιβα χειρῶν ἀμάχους τὸ κάλλος τέλος ἀναφέρει ὁ Νικήτας Χωνιάτης, Χρον. Διήγ. 583.3.

2 Ὁ Σίλβεστρος Σγουρόπουλος, Ἔνθ᾽ ἀν. ὁμιλεῖ περὶ ἐπιχύτου ἔχοντος στόμιον λεοντόμορφον.

3 Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἔνθ᾽ ἀν. 9.17.586.4.

4 L. Petit, Typicon de Grégoire Pacourianos (Βυζαντ. Χρον. 11.53.)

5 Οἱ εἰς βασιλικὰ γεύματα προσκαλούμενοι πρεσβευταὶ ἀναφέρεται ὅτι ἀπεσπογγίζοντο διὰ πολυτίμων χειρομάκτρων. Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἔκθ. 586.4.

6 Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις 586.15,592.15.

7 Φ. Κουκουλέ, Βυζαντινὰ καὶ οὐχὶ Τουρκικὰ ἔθιμα, Β. Ζ. 30.183.

ὕδωρ, ἵνα πλυθῶσιν. Ἡ λεκάνη μετὰ τοῦ ξεστίου ἐλέγετο μπρικολέγενο ἢ λεκανοΐμπρικο ἢ λεγενόμπρικον.

Κατὰ τὰ γεύματα καὶ τὰ δεῖπνα τῶν Βυζαντινῶν ὑπηρέτουν ἐν σιγῇ [1] τοὺς τρώγοντας στρώνοντες τὴν τράπεζαν, κομίζοντες τὰ φαγητά, αἴροντες τὰ πινάκια, ἀποσπογγίζοντες τὴν τάβλαν καὶ προσφέροντες τὸ πρὸς νίψιν τῶν χειρῶν ὕδωρ, οἱ δοῦλοι ἢ αἱ δουλίσκαι, εἰς τὰς πτωχοτέρας δὲ οἰκογενείας αὐτὴ ἡ οἰκοδέσποινα. Διὰ τὰς τραπέζας τῶν πλουσιωτέρων τὸ πρᾶγμα εἶχεν ἄλλως [2].

Ὡμιλήσαμεν ἤδη διὰ τὸν θερμοδότην· πλὴν αὐτοῦ ὅμως καὶ ἄλλοι ὑπάλληλοι ἠσχολοῦντο περὶ τὴν τράπεζαν. Ὁ Κλήμης π.χ. ὁμιλεῖ περὶ «δαιτρῶν καὶ καρυκευτῶν καὶ συσκευαστῶν πεμμάτων καὶ μελιπήκτων καὶ ροφημάτων, περὶ σμηχόντων τὰ ἐκπώματα καὶ εὐτρεπιζόντων τὰς περὶ τὰς ἑστιάσεις παρασκευάς» [3], ὁ Λιβάνιος περὶ ὀψοποιῶν, οἰνοχόων καὶ πλήθους διακόνων [4], ὁ Χρυσόστομος περὶ τῶν πανταχόθεν συλλεγόντων ποικίλα γένη μαγείρων καὶ περὶ στρατοπέδων μαγείρων καὶ χορῶν οἰνοχοούντων καὶ πάλιν περὶ μαγείρων καὶ τραπεζοποιῶν [5], ὁ Ἀμασείας Ἀστέριος καταλέγει εἰς τὸ δορυφορικὸν τῆς τραπέζης τραπεζοποιούς, οἰνοχόους καὶ ταμίας [6], ὁ Χορίκιος μνείαν ποιεῖται πολλῶν ὀψοποιῶν καὶ πολλῶν οἰνοχόων [7], πολλὰ κείμενα ἀναφέρουσι μαγείρους, Θεόδωρος ὁ Πρόδρομος ὡμίλησε περὶ δούλου προοριζομένου διὰ τὴν τροφὴν τοῦ αὐθέντου του καὶ ἄλλου διὰ τὴν οἰνοχοΐαν [8], ὁ Ι. Τζέτζης περὶ πλουσίου ἔχοντος «ὀψοποιούς, δαιτρούς, κανηφοροῦντας καὶ ὑδροκιρνῶντας» [9] τὰ μεσαιωνικὰ ποιήματα περὶ σκουτελλᾶ, μαγείρου καὶ ἐπὶ τραπέζης [10], περὶ τραπεζαρίου ἐπιβλέποντος τὴν ἐν τῇ τρα-

---

1 Χρυσοστόμου, Εἰς Ματθαῖον ὁμιλία Ο′. (Migne, P.G. 58.662.)

2 Περὶ τῶν ὑπουργούντων ἐν τῇ βασιλικῇ τραπέζῃ βλέπε τὰ σημειούμενα ἐν τέλει τῆς παρούσης μελέτης.

3 Κλήμεντος, Παιδαγ. βιβλ. 3 κεφ. 4 σ. 251.22 ἑξ.

4 Λιβανίου, Φθονερὸς τοῦ γείτονος αὐτοῦ πλουτήσαντος ἐξαίφνης ἑαυτὸν προσαγγέλλει 24 (τόμ. 6. σελ. 631 Förster.)

5 Χρυσοστόμου, Ἑρμηνεία εἰς τὸν ΡΘ′. ψαλμὸν (Migne, P.G. 55.278), τοῦ αὐτοῦ, Λόγος εἰς τὸν ἑαυτὸν μὴ ἀδικοῦντα οὐδεὶς παραβλάψαι δύναται (Migne, P.G. 52.471), τοῦ αὐτοῦ, Εἰς Ἰωάννην ὁμιλία ΛΑ′. (Migne, P.G. 59.179.)

6 Ἀστερίου Ἀμασείας, Ὁμιλία εἰς τὸν πλούσιον καὶ τὸν Λάζαρον (Migne, P.G. 40.169). Βλ. καὶ Δ. Μπαλάνου, Ἡ πολυτέλεια κατὰ τοὺς χρόνους τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας. Νέα Σιὼν τόμ. 17 (1922) σ. 438.

7 Χορικίου, Ἐγκώμιον εἰς Μαρκιανὸν ἐπίσκοπον Γάζης 1.17 (Förster-Richtsteig.)

8 Migne, P.G. 133.1355.

9 Ι. Τζέτζου, Χιλιάδες, χιλ. 5 ἱστορ. 12 στίχ. 533 ἑξ.

10 Τὰ κατὰ Καλλίμαχον καὶ Χρυσορρόην στίχ. 1888.

πέζῃ τάξιν τὰ τυπικὰ τῶν μονῶν [1] καὶ τέλος διάφορα κείμενα περὶ ἐπικέρνη ἢ πιγκέρνη, ἤτοι οἰνοχόου [2].

Τοσαῦτα διὰ τὰ κατ' ἰδίαν γεύματα ἢ δεῖπνα τῶν Βυζαντινῶν· ὑπῆρχον ὅμως, ἐννοεῖται, καὶ περιστάσεις, καθ' ἃς καὶ κοιναὶ εὐωχίαι ἐγίνοντο, ὡς λ.χ. κατὰ τὴν τέλεσιν γάμων, τὸν ἑορτασμὸν τῆς ὀνομαστικῆς ἑορτῆς ἢ τῶν γενεθλίων τινός, τὰς θρησκευτικὰς πανηγύρεις, τὸν ἑορτασμὸν νίκης [3], τὴν φιλικοῦ ὁμίλου ἀπὸ κοινοῦ διασκέδασιν κτλ. Ἐκαλοῦντο δ' αἱ εὐωχίαι αὗται μὲ τὸ ἀρχαῖον ὄνομα συμπόσια [4], ὅρον, ὅστις καὶ σήμερον ἀκόμη διεσώθη, ἀφ' οὗ κοινῶς νῦν τσουμπούσι [5] λέγεται τὸ συμπόσιον, σουμπόσα δ' ἐν Πόντῳ λέγονται ἡ κατὰ τὴν ἑσπέραν τῆς πρὸ τοῦ γάμου Πέμπτης ἐν τῇ οἰκίᾳ τῆς νύμφης γινομένη εὐωχία καὶ τὰ κατ' αὐτὴν χρησιμοποιούμενα τρόφιμα.

Διὰ τὰ ἐν τοῖς ἀνακτόροις ἐπίσημα γεύματα οἱ συγγραφεῖς μεταχειρίζονται τὸν ὅρον κλητόριον [6], οὗτινος ἴσως καὶ παρὰ τοῖς ἀστοῖς νὰ ἐγίνετο χρῆσις, κοινοτέρα δ' ἦτο ἡ χρῆσις τοῦ ὅρου δειπνοκλητόριον [7].

---

1 L. Petit, Typicon du monastère de la Kosmosotira § 37 (Βυζαντ. Χρον. 13.40) Miklosich-Müller, Acta et Diplomata 6.75.

2 Μόσχου, Λειμωνάριον (Migne, P.G. 87^3. 2952), Γ. Κωδινοῦ, Περὶ τῶν ὀφφικιαλίων 58.16, Παναρέτου, Χρονικὸν Τραπεζοῦντος (Tafel, Eustathii opusc. 365.56) καὶ πολλαχοῦ ἀλλαχοῦ, Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, Εἰς Καισάριον τὸν ἑαυτοῦ ἀδελφὸν ἐπιτάφιος (Migne, P.G. 35.780 β) ὁμιλεῖ δι' οἰνοχόους καὶ οἰνοχόας.

3 Λέοντος, Τακτικὰ 16.12 (Migne, P.G. 107.909.)

4 Παρὰ τῇ κοινῇ συνηθείᾳ τὸ συμπόσιον καὶ ὁ πότος λέγεται· Εὐσταθίου, Παρεκβ. 1105.27. Ἐν τῷ corpus gloss. Latin. 3.172.3 φέρεται καὶ ὁ τύπος sumposion. Νῦν ἐν Κῷ σῴζεται ἡ λ. πότος.

5 Τουρκοπερσικὸν djumbich.

6 Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις 26.1, 277.6, 585.13. Τὸ κλητόριον καλεῖται κλητούριν ἐν τῷ πουλλολόγῳ στίχ. 2 (Wagner, Carmina Graeca medii aevi σ. 179.) Τὸ κλητόριον ἐννοεῖται ὅτι ἔχει καὶ ἄλλας σημασίας δηλοῦν καὶ τὴν πρόσκλησιν εἰς γεῦμα ἢ δεῖπνον (Κ. Πορφυρογ. Ἔκθ. 751.12) τὴν αἴθουσαν τῆς συνεστιάσεως (Ἔνθ' ἀν. 70.7, 113.22, 277.15) ὡς καὶ τὸ βιβλίον, ἐν ᾧ ἀναγράφονται οἱ μέλλοντες νὰ κληθῶσι, κατὰ ἀξιώματα. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ φράσις στοιχεῖν τὸ κλητόριον (Ἔνθ' ἀν. 118.10, 121.11 καὶ ἀλλαχοῦ) = ὁρίζειν τοὺς κατὰ στίχον γεγραμμένους ὡς προσκλητέους. Βλ. πρὸς τούτοις καὶ τὸ ὑπόμνημα τοῦ Reiske B′. 169.

7 Εὐσταθίου, Παρεκβ. 766.57, K. Horna, Die Epigramme des Theodoros Balsamon (Wiener Stud. 25 σελ. 180), Β. Γεωργιάδου, Μιχαὴλ Ἀκομινάτου τοῦ Χωνιάτου καὶ Γεωργίου Βούρτζου, μητροπολιτῶν Ἀθηνῶν λόγοι σελ. 47.48. Ὁ Θεόδωρος Πρόδρομος, Ἐξήγησις εἰς τοὺς κανόνας (Migne, P.G. 133.1230) ἔγραψε καὶ δειπνοκλητήριον. Ὁ καλῶν εἰς συμπόσιον καὶ ἑστιῶν τινας καλεῖται δειπνοκλήτωρ· Εὐσταθίου, Παρεκβ. 773.44, 942.41, 1413.2, τοῦ αὐτοῦ Opusc. 189.44, Ι. Τζέτζου, Εἰς τὴν Παρθενομάρτυρα τοῦ Χριστοῦ Λουκίαν ὑπόμνημα βράχιστον (Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, Varia Graeca sacra 83.22), Β. Γεωργιάδου, Ἔνθ' ἀν. 45-46. Τὸν δειπνοκλήτορα ὁ Νικηφόρος Βρυέννιος, Ἱστορ. 66.14 λέγει ἑστιάτορα. Παρὰ Κωνστ. Πορφυρογεννήτῳ, Ἔνθ' ἀν. 465.20, 523.6 φέρεται καὶ τὸ ῥῆμα κλητορεύειν.

Τὰ συμπόσια ἐπ᾽ ἴσης ἐλέγοντο κλήσεις, περὶ ὧν μάλιστα καὶ εἰδικὸν ἔχομεν λόγον τοῦ Λιβανίου [1], εἰς τοὺς μεταγεστέρους δ᾽ αἰῶνας, πιθανῶς, καὶ κλήματα [2]. Τέλος ὁ Ι. Τζέτζης παραδίδει ὅτι ἐπὶ τῶν χρόνων του τὸ μέγα συμπόσιον δημωδῶς ἐκαλεῖτο καὶ θαλία [3], χαμαιτζίκιον δὲ καλεῖται τὸ συμπόσιον καὶ ἐν τῷ κειμένῳ τῆς Χρον. διηγήσεως Νικ. τοῦ Χωνιάτου (149. 23, 269. 25). Τὰ κατὰ τὰς θρησκευτικὰς πανηγύρεις γινόμενα συμπόσια ἐκαλοῦντο εἰδικῶς, ὡς καὶ νῦν, ἁγιομνήσια [4].

Τέλος ὁ Κλήμης καλεῖ τὰ συμπόσια δοχάς [5], ἐν τοῖς τακτικοῖς δὲ τοῦ Λέοντος ὀνομάζονται τράπεζαι [6], ὅρος, ὅστις θὰ ἦτο κοινός, ἀφ᾽ οὗ καὶ σήμερον ἀκόμη τὸ συμπόσιον καλεῖται κοινῶς τραπέζι.

Ὡς δὲ οἱ ἀρχαῖοι εἶχον τὰ ἀπὸ συμβολῆς δεῖπνα, καθ᾽ ἃ πάντες οἱ συνευωχούμενοι ἀπὸ κοινοῦ τὰ πρὸς συνεστίασιν συνεισέφερον, οὕτω καὶ παρὰ Βυζαντινοῖς, οἵτινες τὰ τοιαῦτα ἐκάλουν καταβόλια, ταῦτα ὅμως ἀπηγόρευον οἱ ἱεροὶ κανόνες, μὴ ἐπιτρέποντες εἴς τε τὰ λαϊκὰ καὶ τὰ ἱερατικὰ πρόσωπα, ἵνα μετέχωσιν αὐτῶν, ἐπειδὴ ἦσαν αἴτια «μέθης καὶ ἀδηφαγίας καὶ ἄλλων ἀσχημονιῶν» [7].

Κατὰ τὰ συμπόσια, τὰ ὁποῖα ἐγίνοντο κατόπιν προσκλήσεως τοῦ δειπνοκλήτορος, ἐπεβάλλετο νὰ τηρῆται ὡρισμένη τάξις. Ἐκεῖνος, ὅστις ὥριζε τὴν θέσιν ἑκάστου συνδαιτυμόνος, πρᾶγμα, ὅπερ ἐθεωρεῖτο σημαντικόν, ἦτο ὁ προσκαλῶν, σεμνὸν δ᾽ ὑπελαμβάνετο, ὁσάκις ἡ θέσις δὲν ἦτο ὡρισμένη, νὰ μὴ φιλονικῇ τις περὶ πρωτοκαθεδρίας, ἀλλά, τὴν ταπείνωσιν αὐτοῦ δεικνύων, νὰ καταλαμβάνῃ τὸν ἔσχατον τόπον [8] οἱ ἀνήκοντες μάλιστα εἰς διάφορα σωματεῖα ὤφειλον, ἀναλόγως τοῦ βαθμοῦ των, νὰ λαμβά-

[1] Λιβανίου, Περὶ τῶν ἐν ταῖς ἑορταῖς κλήσεων λόγος 53.8 (τόμ. 4 σ. 58 Förster.) Πβ. καὶ Κ. Σάθα, Ἱστορικὸν δοκίμιον περὶ τοῦ θεάτρου καὶ τῆς μουσικῆς τῶν Βυζαντινῶν ος΄ οζ΄.

[2] Οὕτως ἐν τῷ χρονικῷ τοῦ Μαχαιρᾶ καὶ νῦν ἐν Κύπρῳ.

[3] Θαλία νῦν παρ᾽ ἡμῖν ἡ μεγάλη εὐωχία λέγεται· Ι. Τζέτζου, Σχόλια εἰς τὰ ἔργα καὶ τὰς ἡμέρας στίχ. 115.

[4] Ἀγάπαι καλοῦνται τὰ παρὰ φιλοχρίστων γινόμενα συμπόσια, ἤγουν ἁγιομνήσια, λέγει ὁ Βαλσαμὼν σχολιάζων τὸν ΚΖ΄ κανόνα τῆς ἐν Λαοδικείᾳ συνόδου (Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 3. 195 βλ. καὶ σελ. 465.) Νῦν ἐν Κρήτῃ καὶ ταῖς Κυκλάσι ἁγιομνήσι λέγεται θρησκευτικὴ πανήγυρις τελουμένη κατὰ τὴν μνήμην ἁγίου τινός, ἔξω τῶν πόλεων συνήθως.

[5] Κλήμεντος, Παιδαγ. βιβλ. 2 κεφ. 2-4 σελ. 156.17. Δοχὴ ἐν τῇ ἐκθέσει τῆς βασιλείου τάξεως Κωνσταντίνου τοῦ Ποργυρογεννήτου λέγεται ἡ ὑποδοχή.

[6] Στρατηγέ, πρὸς εὐωχίας, ἤγουν τραπέζας, καὶ ἄριστα προτρέπου καθίστασθαι τούς τε ἄρχοντας καὶ τοὺς στρατιώτας· Λέοντος, Τακτικὰ 16, 12, (Migne, P.G. 107.909.)

[7] Εἰς τὸν ΝΕ΄. κανόνα τῆς ἐν Λαοδικείᾳ συνόδου (Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 3.221.)

[8] Μ. Βασιλείου, Πῶς δεῖ περὶ τὰς καθέδρας καὶ τὰς κατακλίσεις ἐν τῷ καιρῷ τῶν ἀρίστων καὶ τῶν δείπνων ἔχειν (Migne, P.G. 31.976.)

νωσι τὴν οἰκείαν θέσιν εἰς τὰ δημόσια συμπόσια, ἄλλως ἐσωφρονίζοντο [1]. Βαρὺ τέλος καὶ ἐπίψογον ἐθεωρεῖτο ἄτομον κατωτέρας κοινωνικῆς τάξεως νὰ προηγηθῇ κατὰ τάξιν ἄλλου ἔχοντος καλυτέραν κοινωνικὴν θέσιν [2], οὐχὶ δὲ ὀρθὸν πλούσιοι νὰ συντρώγωσι μετὰ πενήτων [3]. Τόσον δὲ σπουδαῖον ἐθεωρεῖτο νὰ τηρῆται ἐν τοῖς συμποσίοις ἡ κατὰ σειρὰν ἀξιώματος τοποθέτησις καὶ τόσον προσβεβλημένος ἐθεωρεῖτο ὁ οὕτως ὑποβιβασθείς, ὥστε, πρὸς ἀποφυγὴν παρεξηγήσεων, ἐδέησεν οἱ Βυζαντινοὶ νὰ κάμνωσι καὶ κυκλικῶν τραπεζῶν χρῆσιν, ἐν αἷς δὲν ἐφαίνετο τίς ὁ προκαθήμενος. Ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος ὁμιλῶν σχετικῶς λέγει, ὅτι παρὰ τοῖς ὕστερον, τοῖς μεθ᾽ Ὅμηρον δῆλα δή, «ἐπενοήθησαν αἱ κυκλοειδεῖς τράπεζαι διὰ τὴν ἀνυπέρβλητον ἰσότητα καὶ πρὸς ὁμοιότητα τῆς τροφοφόρου ἅλωνος» (1401.45). Καὶ δύναταί τις μὲν καὶ ἄλλην σημασίαν ν᾽ ἀποδώσῃ εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ περικλεοῦς ἱεράρχου λεγόμενα, τὰ συμβάντα ὅμως ἐν τοῖς ἀνακτόροις ἐπὶ Κωνσταντίνου καὶ Ρωμανοῦ τῶν πορφυρογεννήτων βασιλέων κατὰ τὴν ὑποδοχὴν τοῦ Σαρακηνοῦ Ἀμιρᾶ τοῦ Ἔμετ Δελεμίκη πιστοποιοῦσι τὸ πρᾶγμα. Κατὰ τὴν περίστασιν δῆλα δὴ ἐκείνην, ὡς ἀναφέρει Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος «ἐν δὲ τῷ δεξιῷ πρὸς δύσιν μέρει (τοῦ τρικλίνου τῶν ιθ΄. ἀκκουβίτων) ἔστη παρατραπέζιον στρογγύλον διὰ τὸ μὴ δόξαι τοὺς φίλους Σαρακηνοὺς ἕτερος τοῦ ἑτέρου προκαθέζεσθαι» [4]. Τὰ λεγόμενα λοιπὸν περὶ ἐφευρέσεως τῆς στρογγύλης τραπέζης ὑπὸ τῶν Ἄγγλων δὲν ἔχονται ἀληθείας, ἀφ᾽ οὗ τὸ πρᾶγμα ἐγνώριζον πολὺ παλαιότερον οἱ ἡμέτεροι πρόγονοι.

Ἐθεωρεῖτο δὲ καλῆς συμπεριφορᾶς δεῖγμα καὶ ἐκολάκευε πολὺ τὸν καλέσαντα ὁ δηλώσας συμμετοχὴν εἰς τὸ συμπόσιον νὰ παρευρεθῇ εἰς αὐτό. Ἡ παραμέλησις τοῦ καθήκοντος τούτου, παρὰ τὰς προβαλλομένας δικαιολογίας, εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν δυσαρέσκειαν καὶ ὀργὴν τοῦ δειπνοκλήτορος [5].

Ἡ πρωτοκαθεδρία εἰς τὰ κοινὰ μὴ ἐπίσημα γεύματα, παρόντων κληρικῶν, ἐδίδετο εἰς αὐτούς, ὑποχωρούντων τῶν λαϊκῶν [6]. Εἰς τὰς κοινοβιακὰς τραπέζας τὴν πρωτοκαθεδρίαν, ὡς εἰκός, εἶχεν ὁ ἡγούμενος, ἢ ἡ ἡγουμένη, οἵτινες καὶ ὥριζον τὴν θέσιν τῶν ἀδελφῶν, τιμωροῦντες πολλάκις διὰ τῆς τοποθετήσεως εἰς τὴν ἐσχάτην θέσιν ἐκείνους, οἵτινες ἐφιλονίκουν περὶ καταλήψεως ἀνωτέρας θέσεως [7].

Μικρὸν ἀνωτέρω ὡμίλησα περὶ κληρικῶν παρόντων εἰς τὰ συμπόσια.

[1] J. Nicole, Λέοντος τοῦ σοφοῦ τὸ ἐπαρχιακὸν βιβλίον § 9.

[2] Πουλλολόγος, στίχ. 161 (Wagner, Carmina Graeca medii aevi σ. 184.)

[3] Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἀθανασίου, Περὶ παρθενίας (Migne, P. G. 28.268.)

[4] Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις 594-9.

[5] Λιβανίου, Παράσιτος ἐπὶ δεῖπνον κληθεὶς (τόμ. 6 σελ. 583.10 Förster.)

[6] Μ. Βασιλείου, Ἔνθ᾽ ἀν.

[7] Miklosich - Müller, Acta et Diplomata 5.184.361.

Τοιαύτη εὐκαιρία παρουσιάζετο μάλιστα ὁσάκις ἐτελεῖτο γάμος ἢ θρησκευτικὴ πανήγυρις. Τότε, κατὰ τὰς διατάξεις τῶν ἱερῶν συνόδων, οἱ κληρικοὶ ἠδύναντο νὰ παρακαθήσωσιν εἰς τὴν κοινὴν τράπεζαν καὶ νὰ τὴν εὐλογήσωσιν, ὤφειλον ὅμως νὰ ἐγκαταλίπωσιν αὐτὴν εὐθὺς ὡς εἰσήρχοντο τὰ θυμελικά, οἱ παίζοντες δῆλα δὴ διάφορα ὄργανα ἢ οἱ ἐκτελοῦντες διάφορα παίγνια πρὸς διασκέδασιν τῶν συμποσιαζόντων [1]. Θεόδωρος μάλιστα ὁ Στουδίτης αὐστηρότερον περὶ μοναχῶν ὥρισεν «ἐὰν μετὰ κοσμικῶν καθίσῃ μοναχὸς εἰς συμπόσιον, ἔστω ἀκοινώνητος ἡμέρας μ´» [2].

Ἐκ κειμένων μοναχικοῦ περιεχομένου πληροφορούμεθα ὅτι οἱ ἀπαίδευτοι ἦσαν «ἐν τῷ πίνειν ἀλλήλους φιλοτιμούμενοι καὶ δεξιούμενοι ταῖς προπόσεσι καὶ ἀντιπόσεσιν» [3]. Ὅτι δ᾽ οὐ μόνον οἱ ἀπαίδευτοι, ἀλλὰ καὶ οἱ μορφωμένοι καὶ καλῆς κοινωνικῆς τάξεως Βυζαντινοί, εὐκαιρίας διδομένης, ἔκαμνον προπόσεις [4], σαφῶς συνάγεται ἐκ τοῦ ὅτι οὐχὶ σπανίως μνημονεύονται τοιαῦται καὶ ἐν τοῖς βασιλικοῖς ἐπισήμοις γεύμασιν [5].

Ἐδηλοῦτο δὲ τότε τὸ προπίνειν εἴτε κατ᾽ ἀρχαίαν συνήθειαν διὰ τοῦ «ἐπονομάζειν» ἢ «ἐπονομάζειν εἰς τὴν πρεσβείαν τῆς Θεοτόκου ἢ ἁγίου τινὸς» [6] ἢ «πίνειν εἰς πρεσβείαν ἁγίου τινὸς» ἢ «πρεσβεύειν εἰς τὸ ὄνομα τῆς Θεοτόκου ἢ ἁγίου τινὸς» [7] ἤ, ὅπως ἡμεῖς λέγομεν, «πίνειν εἰς ὑγείαν τινός» [8]. Ἴσως δὲ ἡ πρόποσις νὰ ἐλέγετο καὶ μὲ τὴν Σλαυϊκὴν λέξιν τράβιτζα (zdravica) παρὰ τοῖς κατοίκοις τῶν χωρῶν ἐκείνων, οἵτινες ἦλθον εἰς ἐπικοινωνίαν μὲ Σλαύους [9].

---

1 Κανὼν ΚΔ´ τῆς ἐν Λαοδικείᾳ συνόδου (Ράλλη - Ποτλῆ, Σύνταγμα 3.220.)

2 Θεοδώρου Στουδίτου, Ἐπιτίμια κοινὰ τῆς ὅλης ἀδελφότητος (Migne, P.G. 99.1756 B.)

3 L. Petit, Typicon du monastère de la Kosmosotira (Izwestia 13.34.)

4 Ὁ Κλήμης, (Παιδαγ. βιβλ. 2 κεφ. 2.26 σελ. 171.24) ὁμιλεῖ περὶ τῶν διαπυτιζόντων ἀλλήλοις τὸν ἄκρατον φιλοτησίας ὀνόματι.

5 Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις 602.14. Βλέπε καὶ τὰ σχετικὰ σχόλια τοῦ Reiske Β´ 708-709.

6 Παρ᾽ Ἀθηναίῳ Ι´. 27, ὁ Κειτούκειτος λέγει

Τήνδ᾽ ἐγὼ
μεστὴν ἅπαξ ἐπονομάσας προπίομαι
συγγενέσι, πίστωμα φιλίας.

Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις 602.14.

7 Anrich, Hagios Nikolaos 1. 408. 28, J. Aufhauser, Miracula sancti Georgii 38.1, 60.2, Δούκα Ἱστορ. 254.22, Ἀρέθας, Εἰς Λουκιανοῦ συμπόσ. ἢ Λαπίθ. 16 (Σ. Κουγέα, Ἔνθ᾽ ἀν. 4. 240). Τὸ εἰς πρεσβείαν καὶ πρεσβεύειν βεβαίως ἐκ φράσεων οἷαι πρεσβείαις τοῦ . . . πρεσβείαις τῆς . . .

8 Ἀρέθας, Ἔνθ. ἀν., Ι. Κιννάμου, Ἱστορία 272.3.

9 Ἡ πληροφορία ἐκ μεταγενεστέρου κειμένου, τοῦ χρονικοῦ τοῦ Μαν. Μαλαξοῦ. Βλ. Marshall, The Chronicle of M. Malaxos (Βυζαντ. καὶ Νεοελλ. Χρον. 5.15). Ἔπιθι καὶ τὰ ὑπὸ Μ. Λάσκαρι σημειωθέντα ἔνθ᾽ ἀν. σελ. 370.

Νῦν τὸ προπίνειν λέγεται, ὡς προείπομεν, «πίνειν εἰς ὑγείαν», ἡ δὲ πρόποσις ἐντολὴ ἐν Ἠπείρῳ [1] καὶ ἡ ἀντιπρόποσις ἐν Βυτίνῃ εὐχαρίστησι, ἥτις λέξις φέρει εἰς τὴν μνήμην ἡμῶν τὸ ὑπὸ τοῦ Ματθαίου λεγόμενον (26.27) «καὶ λαβὼν ποτήριον καὶ εὐχαριστήσας ἔδωκεν αὐτοῖς».

Κατὰ τὰ συμπόσια, καὶ μάλιστα τὰ ἰδιωτικά, μετὰ τὸ φαγητὸν καὶ τὰς προπόσεις, τοὐλάχιστον κατὰ τοὺς παλαιοτέρους αἰῶνας, ἐπηκολούθει ὁ κῶμος, τουτέστιν ᾄσματα ἐρωτικὰ συμποτικὰ καὶ θεατρικὰ [2] ὑπὸ τοὺς ἤχους σύριγγος καὶ αὐλοῦ καὶ κιθάρας, πρὸς δὲ καὶ χοροὶ ὑπὸ τοὺς ἤχους κροτάλων, τυμπάνων καὶ κυμβάλων [3]. Ἵνα δὲ ἡ τέρψις καταστῇ μεγαλυτέρα, πολλοὶ τῶν εὐπόρων εἰσῆγον εἰς τὰ συμπόσια, παρὰ τοὺς κιθαρῳδούς, αὐλητὰς καὶ αὐλητρίδας, ἃς ὡς πόρνας χαρακτηρίζουσιν οἱ συγγραφεῖς, καὶ παρασίτους καὶ ὀρχηστὰς καὶ γελωτοποιοὺς καὶ κόλακας καὶ μίμους, εἰς θέατρον οὕτω μεταβάλλοντες τὸ συμπόσιον [4].

---

1 Ἴσως ἐκ τοῦ ὅτι, ὡς συμβαίνει ἀλλαχοῦ, ἐν Σιατίστῃ π. χ., ὁ προϊστάμενος τῆς τραπέζης δίδει εἰς ὡρισμένον πρόσωπον ἐντολήν, ἵνα προπίῃ ὑπέρ τινος.

2 Κλήμεντος, Παιδαγ. βιβλ. 2 κεφ. 2-26 (σελ. 171.24), Ἰσίδωρος Πηλουσιώτης, 1.456.

3 Κλήμεντος, Παιδαγ. βιβλ. 2 κεφ. 4.40 (σελ. 181. 15, 182. 5), Χρυσοστόμου, Εἰς τὸ Ἀποστολικὸν ῥητὸν διὰ δὲ τὰς πορνείας ἕκαστος τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα ἐχέτω (Migne, P.G. 51. 211), τοῦ αὐτοῦ Ἑρμηνεία εἰς τὸν ΜΣΤ´ ψαλμὸν (Migne, P.G. 55.208), τοῦ αὐτοῦ, Περὶ ὑπομονῆς (Migne, P. G. 60.725), τοῦ αὐτοῦ, Περὶ σωτηρίας (ἔνθ. ἀν. 60.736), Ἄννης Κομνηνῆς, Ἀλεξ. 2.344.12, Μιχ. Ψελλοῦ, Εἰς τοὺς βασκαίνοντας αὐτῷ τῆς τοῦ ὑπερτίμου τιμῆς (Κ. Σάθα, Μεσ. βιβλ. 5.177), Θεοδώρου Προδρόμου, Τὰ κατὰ Ροδάνθην καὶ Δοσικλέα Β´ 106. Ὁ Χρυσόστομος, Εἰς τὴν πρὸς Ἐφεσίους ἐπιστολὴν ὁμιλία ΙΕ´ Migne, P. G. 62.112) ἐκ τῶν μουσικῶν ὀργάνων τὰ μὲν τύμπανα ἐθεώρει ἀηδῆ, εὐχάριστα δὲ τὸν αὐλόν, τὴν κιθάραν καὶ τὴν σύριγγα. Τὰ ᾄσματα καὶ λυγίσματα κατὰ τὰ συμπόσια ἀπηγόρευσεν ὁ ΚΒ´ κανὼν τῆς ἐν Νικαίᾳ τὸν δεύτερον Ζ´ οἰκουμ. συνόδου (Ράλλη - Ποτλῆ, Σύνταγμα 2.643.644.)

4 Λιβανίου, Φθονερὸς τοῦ γείτονος αὐτοῦ πλουτήσαντος ἐξαίφνης ἑαυτὸν προσαγγέλλει 25.67 (τόμ. 6. σελ. 632.657 Förster), τοῦ αὐτοῦ, Παράσιτος τοῦ τρέφοντος αὐτὸν φιλοσοφήσαντος ἑαυτὸν προσαγγέλλει 10 (τόμ. 6 σελ. 598), Χρυσοστόμου, Εἰς Γένεσιν λόγος Η´ (Migne, P.G. 54.616), τοῦ αὐτοῦ, Εἰς τὸ Ἀποστολικὸν ῥητὸν διὰ δὲ τὰς πορνείας . . . (Migne, P.G. 51.211), τοῦ αὐτοῦ, Λόγος εἰς τὸν ἑαυτὸν μὴ ἀδικοῦντα (Migne, P.G. 52.471), τοῦ αὐτοῦ, Περὶ μετανοίας (Migne, P.G. 59.762), τοῦ αὐτοῦ, Εἰς Ματθαῖον ὁμιλία ΜΗ´ (Migne, P.G. 58.494), τοῦ αὐτοῦ, Ἑρμηνεία εἰς τὸν ΜΑ´ καὶ ΜΗ´ ψαλμὸν (Migne, P.G. 55. 158.505), τοῦ αὐτοῦ, Εἰς τὰς πράξεις τῶν Ἀποστόλων ὁμιλία ΜΒ´ καὶ ΜΗ´ (Migne, P.G. 60.302.337), τοῦ αὐτοῦ, Εἰς τὴν Γένεσιν λόγος Γ´ (Migne, P.G. 56.525), τοῦ αὐτοῦ, Ὁμιλία εἰς Εὐτρόπιον (Migne, P.G. 52.391), τοῦ αὐτοῦ, Λόγος περὶ μετανοίας Β´ (Migne, P.G. 60.703), Ἀστερίου, Ὁμιλία εἰς τὸν πλούσιον καὶ τὸν Λάζαρον (Migne, P.G. 40.169), Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, Εἰς Καισάριον τὸν ἑαυτοῦ ἀδελφὸν ἐπιτάφιος (Migne, P.G. 35.780 B.) Περὶ παρασίτων ὅρα τὸν λόγον τοῦ Λιβανίου, Παράσιτος ἐπὶ δεῖπνον κληθεὶς (τόμ. 6 σελ. 573 ἑξ. Förster). Διὰ παρασίτους ἐν τῇ βασιλικῇ τραπέζῃ ἐν Τραπεζοῦντι ὡμίλησεν Ἰωσὴφ ὁ Τραπεζοῦντος, Ἐγκώμιον εἰς τὸν ἅγιον μεγαλομάρτυρα

Καὶ προσεπάθουν μὲν εἰς ταῦτα ν' ἀντιδράσωσιν οἱ πατέρες τῆς ἐκκλησίας συνιστῶντες ἵνα, ἀντὶ τοῦ πλήθους τῶν φαύλων τούτων ἀνθρώπων καλῶσιν εἰς τὰς τραπέζας αὐτῶν οἱ πλούσιοι πένητας σεμνὸν διάγοντας βίον [1] καὶ ἀντὶ ἐρωτικῶν ᾀσμάτων νὰ ψάλλωσιν ἱερὰς ᾠδάς [2], αἱ προτροπαὶ ὅμως αὗται ἀκριβῶς δεικνύουσιν ὅτι, ὅσα οὗτοι ἔψεγον, ἦσαν ἐν εὐρυτάτῃ χρήσει.

Πρὸς συμπλήρωσιν τῆς μελέτης ἡμῶν, δὲν κρίνομεν ἄσκοπον νὰ εἴπωμεν ὀλίγας λέξεις καὶ περὶ τῶν ἐν τοῖς ἀνακτόροις ἐπισήμων γευμάτων, τὰ ὁποῖα ἐδίδοντο ἐπὶ τῷ ἑορτασμῷ τῶν γενεθλίων τοῦ βασιλέως ἢ τῶν γάμων αὐτοῦ ἢ κατὰ τὴν ἐπέτειον τῆς στέψεως αὐτοῦ (στεφηφορία, στέψιμον) εἴτε κατὰ τὰς ἑορτὰς τῆς αὐτοκρατορίας [3], τῆς ἀναγορεύσεως τουτέστι τοῦ δεσπότου, ἢ τοῦ βρουμαλίου αὐτοῦ [4], εἴτε ἐπὶ τῷ ἑορτασμῷ τῶν γενεθλίων τῆς πόλεως, εἴτε ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τῆς ὑποδοχῆς ξένων ἡγεμόνων ἢ πρέσβεων εἴτε τέλος κατὰ τὰς ἡμέρας μεγάλων θρησκευτικῶν ἑορτῶν, οἷαι ἦσαν αἱ ἑορταὶ τῶν ιθ' ἀκκουβίτων (25 Δεκεμβρίου - 6 Ἰανουαρίου) ἢ τῆς 25ης Μαρτίου, τῆς Μ. Πέμπτης, τοῦ Μ. Σαββάτου, τοῦ Πάσχα (ἐπὶ ὀκτὼ ἡμέρας) τῆς Πεντηκοστῆς [5] κτλ.

Ἡ συνεστίασις αὕτη κατὰ τὰς θρησκευτικὰς ἑορτὰς ἐτηρεῖτο ἐπὶ μακρὰν σειρὰν ἐτῶν, μὲ τὴν πάροδον ὅμως τοῦ χρόνου περιωρίσθη, οὕτως ὥστε Γεώργιος ὁ Κωδινὸς νὰ γράψῃ ἐν τῷ περὶ τῶν ὀφφικιαλίων ἔργῳ του ὅτι ἐπὶ τῶν χρόνων του ὁ βασιλεὺς πεντάκις μόνον τοῦ ἔτους συνέτρωγεν ἐν

Εὐγένιον (Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, Fontes historiae imperii Trapezuntini 66.11.) Τὰ θυμελικὰ παίγνια κατὰ τὰ δεῖπνα ἀπηγόρευσεν ὁ ΝΔ' κανὼν τῆς ἐν Λαοδικείᾳ συνόδου (Ῥάλλη - Ποτλῆ, Σύνταγμα 2.356). Ἔπιθι καὶ ὅσα ἐσημείωσεν ὁ Θ. Βαλσαμὼν σχολιάζων τὸν ΚΒ' κανόνα τῆς ἐν Νικαίᾳ τὸ δεύτερον Ζ' οἰκουμενικῆς συνόδου (Ῥάλλη Ποτλῆ, Σύνταγμα 2.645.)

[1] Χρυσοστόμου, Εἰς ἐπιστολὴν πρὸς Ἐφεσίους κεφ. Ε'. ὁμιλία Κ'. (Migne, P.G. 62.147.)

[2] Κλήμεντος, Παιδαγ. βιβλ. 2 κεφ. (4 σελ. 184.214). Βλ. καὶ Εὐσεβίου, Προπαρασκευῆς Εὐαγγελικῆς βιβλ. ΙΒ' κεφ. ΚΔ'. (Migne, P.G. 21.993), Ι. Δαμασκηνοῦ, Τὰ ἱερὰ παράλληλα τίτλ. ΚΖ'. (Migne, P.G. 95.1413), Χρυσοστόμου, Ἑρμηνεία εἰς τὸν ΜΑ'. ψαλμὸν (Migne, P.G. 55.157.158.)

[3] Τὰ ἄκτα ἐπὶ τῷ ἑορτασμῷ τῆς αὐτοκρατορίας βλέπε ἐν τῇ Κωνστ. τοῦ Πορφυρογεννήτου ἐκθέσει τῆς βασιλείου τάξεως 278.5 ἑξ. Βλ. καὶ Φιλοθέου, Κλητορολόγιον 174.35.

[4] Ταῦτα ἐτελοῦντο κατὰ μῆνα Νοέμβριον καὶ Δεκέμβριον· Φιλοθέου, Κλητορολόγιον 175.27, Reiske σχόλια Β'. 705. Τῶν ἑορτῶν τῶν βρουμαλίων διαρκουσῶν ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας καὶ διὰ τῶν γραμμάτων τοῦ ἀλφαβήτου διακρινομένων, ὁ βασιλεὺς ἑώρταζε καὶ παρεῖχε συμπόσια καὶ διασκεδάσεις κατ' ἐκείνην, καθ' ἣν συνέπιπτε τὸ ἀρχικὸν γράμμα τοῦ ὀνόματός του. Ὁ Ἀναστάσιος π. χ. ἑώρταζε κατὰ τὴν πρώτην ἡμέραν, ὁ δὲ Ζήνων κατὰ τὴν ἕκτην.

[5] Φιλοθέου, Κλητορολ. 156.35, 166.18, 167.6.18, 168.23, 172.17.28, 174.35, 177.20, Γ. Κωδινοῦ, Περὶ τῶν ὀφφικιαλίων 98.18.

ἐπισήμοις γεύμασι μετὰ τῶν ἀρχόντων του, ἤτοι κατὰ τὰ Χριστούγεννα, τὰ Φῶτα, τὴν ἡμέραν τῶν Βαΐων, τοῦ Πάσχα καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος [1].

Ἐγίνοντο δὲ τὰ ἐπίσημα γεύματα εἰς τρεῖς κυρίως αἰθούσας (τρικλίνους), εἴτε δῆλα δὴ ἐν τῷ τρικλίνῳ τῶν ιθ' ἀκκουβίτων (25 Δεκεμβρίου - 6 Ἰανουαρίου), ὅστις λέγεται ὅτι ἱδρύθη ὑπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου [2], εἴτε ἐν τῷ Χρυσοτρικλίνῳ, ὅστις, ἱδρυθεὶς ὑπὸ Ἰουστίνου τοῦ Β'. (565-578) ἐκοσμήθη ὑπὸ Τιβερίου τοῦ Β'. (578-582) [3], εἴτε ἐν τῷ τρικλίνῳ τοῦ Ἰουστινιανοῦ τῷ ἱδρυθέντι ὑπὸ Ἰουστινιανοῦ τοῦ Β'. τῷ 694 [4].

Εἶπον συνήθως, διότι σπανίως καὶ εἰς ἄλλας αἰθούσας συνέτρωγον οἱ ἐπίσημοι, ὡς ἐν τῷ ἀριστηρίῳ, ὅπερ ἦτο αἴθουσα προσκειμένη εἰς τὸν Χρυσοτρίκλινον [5] ἢ ἐν μιᾷ τῶν αἰθουσῶν τοῦ παλατίου τῶν Βλαχερνῶν, ὅταν οἱ δεσπόται μετέβαινον εἰς τὰς Βλαχέρνας, ἵνα λουσθῶσιν [6]. Ἅπαξ δὲ κατὰ τὴν ὑποδοχὴν Ὄλγας τῆς Ῥωσαίνης ἀναφέρεται καὶ κλητόριον γενόμενον ἐν τῷ Πεντακουβουκλίῳ τοῦ ἁγίου Παύλου, εἰς ὃ παρεκάθησεν ἡ Αὐγοῦστα μετὰ τῶν τέκνων καὶ τῆς νύμφης της καὶ τῆς φιλοξενουμένης ἡγεμονίδος [7].

Ἐγίνετο δ' ἡ συνιστίασις, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, κατὰ τὴν μεσημβρίαν, ἐνίοτε δὲ καὶ κατὰ τὴν ἑσπέραν, ὁπότε σαφῶς λέγεται ὅτι ἐγίνετο κλητόριον δείπνου. Κατὰ τὴν δευτέραν ταύτην περίπτωσιν διὰ τοῦ ἀρτικλίνου οἱ μέλλοντες νὰ συμφάγωσιν ἐκαλοῦντο ἀπὸ τῆς πρωΐας, προσήρχοντο δὲ πρὸς τὴν ἑσπέραν [8].

Ἦσαν δ' οἱ κατὰ διαφόρους περιστάσεις εἰς τὰ ἐπίσημα γεύματα προσκαλούμενοι, ὧν ὁ ἀριθμὸς δὲν ἦτο ὡρισμένος [9], στενοὶ φίλοι τοῦ βασιλέως, ἄρχοντες, οἵτινες ὤφειλον νὰ προσέλθωσιν ἠλλαγμένοι, ἤτοι ἐν ἐπισήμῳ περιβολῇ, ὁ Πατριάρχης μετὰ τοῦ ἀνωτέρου κλήρου ἢ καὶ κατωτέρου, ξένοι

[1] Γ. Κωδινοῦ, Ἔνθ' ἀν. 64.11 ἑξ.

[2] J. Ebersolt, Le grand palais de Constantinople 58.59.60.

[3] Φιλοθέου, Κλητορολ. 173.9, J. Ebersolt, Ἔνθ' ἀν. 77.

[4] Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἔκθ. 277.18, 502.19, 592.4, 597.7, Φιλοθέου, Κλητορολ. 162.25, 164.13, 166.18.38, 167.15.34, 171.20, 172.16, 173.17, 174.4, 175.16.

[5] Ἐν τῷ ἀριστητηρίῳ παρετίθετο τράπεζα δείπνου κατὰ τὸν ἑορτασμὸν τοῦ βρουμαλίου τοῦ βασιλέως (Κ. Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσ. 602.4, 603.2), ἐκεῖ δὲ παρετέθη καὶ τὸ δούλκιον κατὰ τὸ γεῦμα τὸ δοθὲν ἐν τῷ Χρυσοτρικλίνῳ πρὸς τιμὴν Ὄλγας τῆς Ῥωσαίνης (Ἔνθ' ἀν. 597.16). Διὰ τὴν θέσιν τῆς αἰθούσης βλ. J. Ebersolt, Ἔνθ' ἀν. 89.

[6] Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις 560.4.

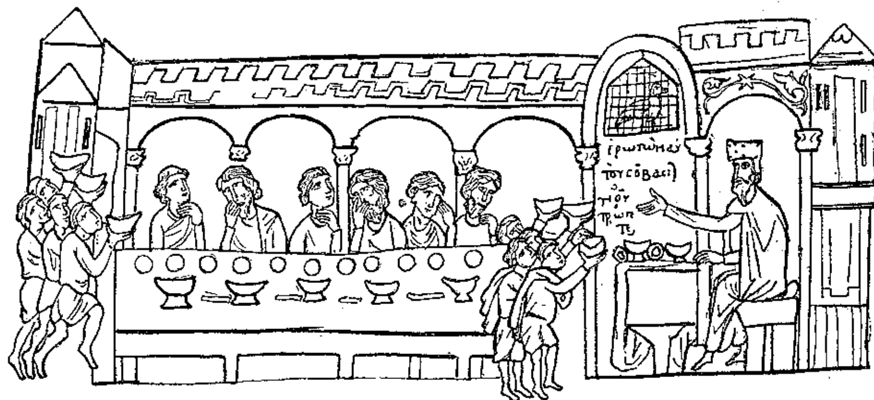
[7] Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἔνθ' ἀν. 598.6. Τὸ πεντακουβούκλιον ἱδρύθη ὑπὸ Βασιλείου τοῦ Α'. Βλ. J. Ebersolt, Le grand palais de Constantinople σ. 139, 142, 173, 175.

[8] Φιλοθέου, Κλητορολόγιον 161.24.28.30, 162.24, 167.7.24.

[9] Μόνον οἱ ἐν τῇ βασιλικῇ τραπέζῃ κατὰ τὰς ἑορτὰς τῶν ιθ'. ἀκκουβίτων τρώγοντες ἦσαν δώδεκα «εἰς τύπον τῆς Ἀποστολικῆς δωδεκάδος», Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις 742.5, J. Ebersolt, Ἔνθ' ἀν. 59.

ἡγεμόνες ἢ πρεσβευταί, ὁμοεθνεῖς αὐτῶν διαμένοντες ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀντιπρόσωποι τοῦ λαοῦ, κατὰ τὰς ἡμέρας δὲ τῶν ιθ΄. ἀκκουβίτων, καὶ πένητες.

Καὶ οἱ μὲν εὐγενεῖς, οἵτινες μεθ᾽ ἑαυτῶν ἔφερον καὶ ὑπαλλήλους, ἵνα οὗτοι κρατῶσιν ἐκεῖνα τῶν φορεμάτων των, ἅτινα ἐξεδύοντο κατὰ τὴν ἐθιμοτυπίαν, ἢ ἵνα παραλάβωσι τὰ τρόφιμα καὶ δῶρα τοῦ βασιλέως [1], οἱ εὐγενεῖς, λέγω, εἶχον ἐλευθέραν τὴν εἴσοδον, τοὐναντίον οἱ ὑποδεεστέρας τάξεως ἄνθρωποι, ὡς π.χ. οἱ πένητες καὶ μοναχοί, παρουσίαζον σφραγίδια, τὰ ὁποῖα καὶ κρατούμενα ἀντηλλάσσοντο μὲ προσφερόμενα χρήματα [2].

Εἰκ. 7. Ὁ βασιλεὺς συγγευματίζει μετὰ τῶν ἀρχόντων του καθήμενος ἐπὶ ἀποκοπτῆς τραπέζης. Ἐκ τοῦ χειρογράφου τοῦ Σκυλλίτση. (L. de Beylié, L' habitation Byzantine σ. 92_2).

Ἐστρώννυτο δ᾽ ἡ τράπεζα τῶν προσκαλουμένων ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἐπιπέδου τοῦ τρικλίνου καὶ μόνον ἡ προοριζομένη διὰ τὸν βασιλέα καὶ τοὺς μετ᾽ αὐτοῦ συντρώγοντας ἦτο ἀποκοπτή, ξεχωριστὴ δῆλα δή, κειμένη ἐπὶ ὑψηλοτέρου ἐπιπέδου, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήρχετό τις διὰ κλίμακος ἐχούσης τρεῖς βαθμίδας. Τοῦτο ἐξάγεται ἐκ φράσεων οἷαι· «τὸ τρίβαθμον τῆς βασιλικῆς εὐωχίας», «ὁ ἐπὶ τῆς τραπέζης ἵσταται ἄνω καθυπουργῶν τῷ βασιλεῖ» [3].

Ἐν περιβάλλοντι, ἔνθα αὐστηροτάτη ἐτηρεῖτο ἡ ἐθιμοτυπία, φαντάζεταί τις ὁποία σημασία ἀπεδίδετο εἰς τὸ τίνα θέσιν θὰ κατελάμβανεν ἕκαστος τῶν προσκεκλημένων. Ταύτην ὤφειλε νὰ γνωρίζῃ καλῶς ὁ εἰδικὸς ἀνακτορικὸς ὑπάλληλος, ὁ ἀρτικλίνης ἢ ἀρτοκλίνης (a triclinio), ὁ ὁποῖος ἠδίκει καὶ προσέβαλλε σφόδρα ἐκεῖνον, εἰς ὃν δὲν ὥριζε τὴν προσήκουσαν

1 Γ. Κωδινοῦ, Περὶ τῶν ὀφφικιαλίων 58.10, 61.7.

2 Φιλοθέου, Κλητορολόγιον 160.6, 173.25.

3 Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις 70.15.19, 742.13. Ὁ βασιλεὺς καὶ φυσικὸν εἶναι καὶ ὑπὸ τοῦ Κωδινοῦ (63.1) μαρτυρεῖται ὅτι ἐπάτει ἐπὶ ὑποποδίου, σουππεδίου. Βλ. καὶ τὴν ὑπ᾽ ἀριθ. 6 εἰκόνα.

θέσιν, διότι, ὅπως λέγει καὶ ὁ Φιλόθεος ἐν τῷ κλητορολογίῳ του, «πᾶσα περιφάνεια βίου ἢ ἔνδοξος ἀξιωμάτων ἀξία ἐν οὐδενὶ ἄλλῳ τοῖς ὁρῶσιν ἐνδείκνυται, ἀλλ᾽ ἢ ἐν τῇ κλήσει τῆς προκαθεδρίας τῆς ἐν τῇ λαμπρᾷ τραπέζῃ καὶ περιποθήτῳ συνεστιάσει τῶν σοφωτάτων ἡμῶν βασιλέων» [1].

Παραλείποντες τὰ κατὰ τὴν μυστικωτέραν τράπεζαν, δῆλα δὴ τὴν ἐν στενῷ οἰκογενειακῷ κύκλῳ, ἐφ᾽ ἧς ἔτρωγεν ὁ βασιλεὺς μετὰ τῆς Αὐγούστης, τῶν πορφυρογεννήτων καὶ ἄλλων συγγενῶν, ὁσάκις δ᾽ ἔκρινε καὶ «τῶν ἰδίων καὶ μάλιστα οἰκειοτέρων ἀρχόντων» [2], λέγομεν ὅτι μεγάλη τιμὴ ἐθεωρεῖτο νὰ παρακαθήσῃ τις εἰς τὴν βασιλικὴν τράπεζαν καὶ νὰ συμφάγῃ μετὰ τοῦ βασιλέως. Τῆς τιμῆς ταύτης πρώτιστα πάντων ἐτύγχανον ἓξ κυρίως τιτλοῦχοι, καθὰ μαρτυρεῖ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος, ὁ Πατριάρχης, ὁ Καῖσαρ, ὁ νωβελήσιμος, ὁ κουροπαλάτης, ὁ βασιλεοπάτωρ καὶ ἡ πατρικία ζωστή [3]. Καὶ πάλιν ἐκ τῶν θέσεων τούτων τιμητικωτέρα ἐθεωρεῖτο ἡ τοῦ πρωτοκλήτου φίλου, αὕτη δ᾽ ἦτο ἡ πρὸς τὰ ἀριστερὰ τοῦ ἄνακτος, ἣν καὶ κατελάμβανε πάντοτε ὁ Πατριάρχης, ὁσάκις παρίστατο εἰς ἐπίσημον γεῦμα, τοῦ Καίσαρος καθημένου πρὸς τὰ δεξιά [4]. Ἰδιαιτέρα δὲ τιμὴ καὶ εὔνοια ἐθεωρεῖτο νὰ καλέσῃ ὁ βασιλεύς τινα τῶν προσκεκλημένων, ἵνα καθήσῃ πλησιέστερόν του [5].

Εἰς ὡρισμένας περιστάσεις, κατὰ τὰ βασιλικὰ κλητόρια, ἤτοι γεύματα, οἱ ψάλται τῆς ἁγίας Σοφίας, οἱ Ἁγιοσοφῖται καὶ οἱ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων, οἱ Ἁγιαποστολῖται καλούμενοι, ἔψαλλον βασιλίκια, ἤτοι ἐπαίνους εἰς τὸν βασιλέα, ἠρεμοῦντες, καθ᾽ ὃν χρόνον ηὔλουν τὰ δύο ἀργυρᾶ ὄργανα. Βασιλίκια π.χ. ἐψάλησαν, ὅταν ἐδόθη ἐν τοῖς ἀνακτόροις ἐπίσημον γεῦμα πρὸς τιμὴν Σαρακηνῶν πρέσβεων καὶ τῆς Ρωσσίδος ἡγεμονίδος Ὄλγας [6], βασιλίκια ὁμοίως, καὶ δὴ ἀντιφώνως, ἐψάλλοντο κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ ἑορτασμοῦ τοῦ βρουμαλίου τοῦ βασιλέως ὑπὸ πάντων τῶν κατὰ τὴν ἑστίασιν παρισταμένων, οἵτινες καὶ ἀνεφώνουν «πολλὰ τὰ ἔτη», ὅταν κατὰ τὴν ὥραν τοῦ δουλκίου τινὲς τῶν ἐπὶ τῆς τραπέζης ἀπήγγελλον μετά τινος ρυθμοῦ τὴν εὐχὴν ταύτην [7]. Ψάλται δ᾽ ἐπ᾽ ἴσης, κατὰ περιστάσεις, εἰσήγοντο καὶ ἔψαλλον ἐν καιρῷ τοῦ μίνσου τῶν δουλκίων, ἤτοι κατὰ τὰ ἐπιδόρπια, ὡς πληροφορεῖ ὁ Φιλόθεος [8].

1 Φιλοθέου, Κλητορολόγιον 131.24.

2 Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις 603.2.

3 Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἔνθ᾽ ἀν. 146.4.

4 Φιλοθέου, Κλητορολόγιον 145.32.

5 Φιλοθέου, Ἔνθ᾽ ἀν. 160.3.

6 Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις 585.12.16, 597.5.

7 Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις 600.15, 601.13, 602.10.17, 603.21, 606.4. Βλ. καὶ Κωδινοῦ, Περὶ τῶν ὀφφικιαλίων 60.8.

8 Φιλοθέου, Κλητορολόγιον 163.18.

Οἱ προσκεκλημένοι ἐπευφήμουν καὶ ηὔχοντο τὸν βασιλέα καὶ εἰς ἄλλας περιστάσεις π. χ. κατὰ τὸ γεῦμα τὸ διδόμενον α΄) τὴν ἑπομένην τῆς Πεντηκοστῆς β΄) κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ Πάσχα γ΄) κατὰ τὴν ἡμέραν τῶν Φώτων δ΄) κατὰ τὴν πρώτην ἡμέραν τῶν ιθ΄. ἀκκουβίτων ε΄) κατὰ τὴν ἐπέτειον τῶν γενεθλίων του καὶ ς΄) κατὰ τὸν ἑορτασμὸν τῆς αὐτοκρατορίας, ἤτοι τῆς ἀναγορεύσεως [1].

Πλὴν δὲ τῶν εὐχῶν καὶ ἐπευφημιῶν, ἐγίνετο χορός, σάξιμον, ἐν τῇ αἰθούσῃ τῆς ἑστιάσεως. Τοιοῦτον χορὸν «χορευόντων πάντων πέριξ τῆς βασιλικῆς τραπέζης καὶ τὴν ἀνάρρησιν εὐφημούντων τοῦ σοφωτάτου δεσπότου» ἀναφέρει Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος ὡς γινόμενον τῇ ἐπαύριον τῆς Πεντηκοστῆς (Ἔκθεσις τῆς βασιλ. τάξ. 173.23). Σάξιμον ἐπ᾽ ἴσης μετ᾽ ἀπαγγελίας ἐπαίνων ὑπὲρ τῶν δεσποτῶν ἐγίνετο μετὰ τὴν εἴσοδον τοῦ ὀπτομίνσου ὑπὸ τοῦ δομεστίκου τῶν Σχολῶν καὶ τῶν Νουμέρων, τοῦ δημάρχου τῶν Βενέτων καὶ τῶν τριβούνων καὶ βικαρίων κατὰ τὸ κλητόριον τῆς ἑορτῆς τῆς αὐτοκρατορίας [2], χορὸς δ᾽ ἐπ᾽ ἴσης καὶ κατὰ τὸ βρουμάλιον τοῦ βασιλέως [3].

Ἀλλὰ καὶ ἄλλα τινὰ συνηθίζοντο κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἀνακτορικῶν γευμάτων. Ὡς εἰς τῶν πλουσίων καὶ εὐγενῶν τὰς τραπέζας ἐκαλοῦντο μῖμοι καὶ ὀρχησταί, οὕτω καὶ εἰς τὰ ἀνακτορικὰ γεύματα, κατὰ τὴν κατάλληλον στιγμήν, εἰσήρχοντο παντοειδῶν παιγνίων καὶ παραστάσεων ἐκτελεσταί, πρὸς τέρψιν τῶν συνδαιτυμόνων. Ὁ Κωνσταντ. Πορφυρογέννητος, μνείαν ποιούμενος τοῦ πράγματος, ἐπανειλημμένως ἀναφέρει ὅτι εἰσήρχοντο «παίγνια ἐν τῷ ἀρίστῳ» ἢ ὅτι «ἔπαιζον τὰ θυμελικὰ πάντα παίγνια» [4], ὁμιλεῖ δὲ καὶ ὁ Φιλόθεος ἐν τῷ κλητορολογίῳ του περὶ ἐκτελέσεως «θυμελικοῦ τινος πρὸς τέρψιν» [5]. Καὶ τὸ κατὰ τὴν θ΄. δὲ ἡμέραν τοῦ δωδεκαημέρου ἐν τῷ δείπνῳ τῶν ιθ΄. ἀκκουβίτων τελούμενον Γοτθικὸν (χορὸς μετὰ μιμικῆς παραστάσεως) οὗτινος περιγραφὴν μᾶς δίδει Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος [6], εἰς τὰς διασκεδάσεις ταύτας καταλεκτέον. Διάφορα τέλος παίγνια (ludos) γινόμενα κατὰ τὸ φαγητὸν ἀναφέρει ἐν τῇ ἀνταποδόσει του καὶ ὁ Λιουτπράνδος, εἰς τὸν ὁποῖον ἰδιαιτέραν ἐντύπωσιν ἔκαμον δύο σχοινοβάται δυσκολώτατα ἐκτελέσαντες γυμνάσια [7].

---

1 Φιλοθέου, Ἐνθ᾽ ἀν. 158.5, 164, 23, 169.10, 173.26, 277.18. Εὐχὰς ἐπὶ ἀναγορεύσει βλέπε ἐν τῇ τοῦ Πορφυρογεννήτου Ἐκθέσει σ. 410 ἑξ., ἐπὶ αὐτοκρατορίᾳ σελ. 278 ἑξ. καὶ ἐπὶ τῆς τραπέζης τῶν ιθ΄. ἀκκουβίτων, Λατινιστὶ τοιαύτας, σελ. 370.371.

2 Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις 293.10 ἑξ.

3 Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις 603.14, Φιλοθέου, Κλητορολόγιον 175.3.29.

4 Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις 416.14, 592.6, 597.7.

5 Φιλοθέου, Κλητορολόγιον 158.9, 161.7.

6 Κ. Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις 381. 1 ἑξ. Βλ. καὶ K. Krumbacher, BLG². 256.

7 Liudprandi, Antapodosis 6.9.

Κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας, ὡς μᾶς πληροφορεῖ ὁ Κωδινός, μετὰ τὸ τέλος τοῦ γεύματος καὶ τὴν ἄρσιν τοῦ μενσαλίου, ὁ βασιλεὺς ἐλάμβανε τεμάχιον ἀντιδώρου κομιζομένου ἐντὸς εἰδικοῦ δίσκου, παναγιαρίου, καὶ ἔπινεν ὀλίγον οἶνον προσφερόμενον ὑπὸ τοῦ ἐπικέρνη ἐντὸς σκουτελλίου, ἔπειτα δὲ καθήμενος καὶ στρεφόμενος πρὸς τὸν ὑπηρετοῦντα αὐτὸν μέγαν δομέστικον ἔλεγεν «εἰς πολλὰ ἔτη, μέγα δομέστικε, ἄπελθε· καὶ παρευθὺς συνεξήρχοντο πάντες τῷ μεγάλῳ δομεστίκῳ» [1].

Ὁ σοφιστὴς Λιβάνιος ἐν τῷ λόγῳ αὐτοῦ περὶ τῶν ἐν ταῖς ἑορταῖς κλήσεων λέγει ὅτι τότε ἐγίνοντο καὶ δεῖπνα καὶ «ἦν μέν ποτε τὰ τοιαῦτα δεῖπνα καθαρά, ἔπειτα εἰσέπεσε δῶρα καὶ ὁ δαιτυμὼν ἀπῄει τι φέρων οἴκαδε». Καὶ ὁμολογεῖ μὲν ὅτι ἐπὶ τῶν χρόνων του τὰ τοιαῦτα «λέλυται καὶ πέπαυται καὶ ὑποκεχώρηκεν» [2], τὸ ἔθιμον ὅμως τοῦ παρέχειν δῶρα κατὰ τὰ δεῖπνα, τοὐλάχιστον κατὰ τὰ ἐπίσημα βασιλικά, δὲν ἐξέλιπεν, ὡς μαρτυρεῖται ὑπὸ τῶν συγγραφέων. Ἦσαν δὲ διάφορα τὰ εἰς τοὺς συνδαιτυμόνας τότε προσφερόμενα δῶρα ἢ δῆλα δὴ τρόφιμα, δεῖγμα ταῦτα τῆς εὐνοίας τοῦ βασιλέως, ἢ φορέματα ἢ καὶ πολύτιμα ἐπιτραπέζια σκεύη.

Τὴν προσφορὰν φαγητῶν βέβαια ὑπονοεῖ ὁ Φιλόθεος ἐν τῷ κλητορολογίῳ του, ὅταν λέγῃ ὅτι ὁ ἀρτικλίνης πρὸς τὸ ἀριστερὸν μέρος τοῦ βασιλέως τοποθετεῖ τὸν πρωτόκλητον φίλον «ὅπως ἡ τῆς βασιλικῆς ἀξίας ἐπίδοσις (=φιλοφρόνησις φαγητοῦ) εὐχερὴς τῷ πρωτοκλήτῳ γένηται φίλῳ» [3], σαφῶς δὲ τὸ λέγει, ὅταν ποιῆται λόγον περὶ τοῦ τερπνοῦ κασ τρησίου, δι᾽ οὗ ἐξαποστέλλεται «βρώσιμόν τι ἐκ τῆς βασιλικῆς τραπέζης πρὸς τοὺς δαιτυμόνας» [4], πιστοποιεῖ δὲ ἐν μέρει πρὸς τούτοις τὸ πρᾶγμα καὶ ὁ Λιουτπράνδος λέγων ὅτι ὁ Νικηφόρος τοῦ ἔστειλεν εἰς τὸν ξενῶνά του ὡς δῶρον παχὺ ἐρίφιον μετὰ σκορόδων, κρομμύων καὶ πράσων θαυμασίως ὠνθυλευμένον καὶ διὰ χαβιαρίου κεκαρυκευμένον, οὗτινος πρότερον αὐτὸς ἀπεγεύθη [5]. Ἐχαρακτήρισε δὲ καὶ ὁ Νικήτας Χωνιάτης (Χρον. Διήγ. 579.3) τὸν Ἰσαάκιον Ἄγγελον ὡς «πολυτελέστατον καὶ διαδοτικὸν βρωμάτων τοῖς παρεστῶσι». Μνείαν τέλος προσφορᾶς διαφόρων μίνσων κατὰ τὴν ἡμέραν τῶν Χριστουγέννων εἴς τε τοὺς ἄρχοντας καὶ τοὺς συγγενεῖς τοῦ βασιλέως ἀναφέρει καὶ ὁ Γ. Κωδινὸς ἐν τῷ περὶ ὀφφικιαλίων ἔργῳ του [6].

Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος ἐν τῇ ἐκθέσει τῆς βασιλείου τάξεως ὁμιλεῖ περὶ φορεμάτων δωρηθέντων κατὰ διαταγὴν αὐτοῦ «τοῖς συνεστιω-

---

1 Κωδινοῦ, Περὶ τῶν ὀφφικιαλίων 62.21 ἑξ, 63.13 ἑξ.

2 Λιβανίου, Περὶ τῶν ἐν ταῖς ἑορταῖς κλήσεων λόγος 53ος 16 (τόμ. 4 σελ. 62 Förster.)

3 Φιλοθέου, Κλητορολόγιον 145.32.

4 Φιλοθέου, Ἐνθ᾽ ἀν. 158.10.

5 Liudprandi, Legatio 18.

6 Γ. Κωδινοῦ, Περὶ τῶν ὀφφικιαλίων 57.21, 58.8, 61.5.16. Βλ. καὶ 97.20.

μένοις φίλοις κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ βρουμαλίου του»[1] πολλαπλασιάζων, ὡς λέγουσιν οἱ συνεχίζοντες τὸν Θεοφάνη, τὸ φαιδρὸν τῆς ἑορτῆς «χορηγίαις σηρικῶν περιβολαίων καὶ πολλῶν ἐσθημάτων ἁλουργῶν»[2]. Ὁ αὐτὸς Πορφυρογέννητος ὁμιλεῖ περὶ παροχῆς βεστομιλιαρησίων (=φορεμάτων καὶ νομισμάτων) κατὰ τὸ ἐπίσημον γεῦμα τὸ δοθὲν ἐν τῷ τρικλίνῳ τοῦ Ἰουστινιανοῦ μετὰ ἐπάνοδον ἐκ νικηφόρου πολέμου Βασιλείου τοῦ Μακεδόνος[3]. Περαιτέρω ὁ Πατριάρχης Κων/πόλεως Νικηφόρος παραδίδει ὅτι ὁ Ἡράκλειος, συμφαγὼν μετὰ ἡγεμόνος Τούρκου παρὰ τὴν Κολχίδα, «στολὴν βασιλικὴν καὶ ἐνωτίοις ἐκ μαργάρων κεκοσμημένοις δωρεῖται αὐτόν»[4].

Ἀλλὰ καὶ δωρεᾶς ἐπιτραπεζίων σκευῶν παραδείγματα ἔχομεν. Κατὰ τὸν Νικηφόρον Κων/λεως ὁ Ἡράκλειος εἰς τὸν προμνημονευθέντα Τοῦρκον ἡγεμόνα «πάντα τὰ εἰς ὑπηρεσίαν τοῦ συμποσίου σκεύη δωρεῖται»,[5] περὶ παρομοίων δὲ δώρων ὁμιλεῖ ὁ Κωδινός, ὅταν γράφῃ ὅτι ὁ βασιλεὺς κατὰ τὴν ἡμέραν τῶν Χριστουγέννων λαμβάνει ὀπίσω ὅσα χρυσᾶ ἢ ἀργυρᾶ πινάκια μετὰ φαγητῶν δωρεῖται εἰς τοὺς ἄρχοντάς του, πλὴν τοῦ δοχείου, τὸ ὁποῖον προσφέρει εἰς τὸν μέγαν δομέστικον, εἴτε χρυσοῦν εἶναι τοῦτο εἴτε ἀργυροῦν[6].

Καὶ κατὰ τοὺς ἐσχάτους δὲ χρόνους τῆς ἡμετέρας αὐτοκρατορίας Ἰωσὴφ ὁ Τραπεζοῦντος ὁμιλεῖ περὶ τοῦ βασιλέως τῆς Τραπεζοῦντος δωρησαμένου μετὰ τὴν εὐωχίαν δῶρα φιλοτίμως εἰς τοὺς συνδαιτυμόνας, εἴς τινα δ' ἐξ αὐτῶν καὶ τὴν βασιλικὴν κύλικα[7].

Τὰ συνηθέστερον ὅμως παρεχόμενα δῶρα εἰς τοὺς συνδαιτυμόνας ἦσαν ἢ χρυσᾶ νομίσματα, ἢ ἀργυρᾶ μιλιαρήσια, ἐντὸς μάλιστα χρυσῶν διαλίθων σκουτελλίων, ὧν ὁ ἀριθμὸς ἐποίκιλλεν ἀναλόγως τοῦ ἀξιώματος τοῦ πρὸς ὃν ἡ δωρεά. Βεστομιλιαρήσια λ.χ. ἐδόθησαν εἰς τοὺς συγκλητικοὺς κατὰ τὸ κλητόριον τὸ γενόμενον μετὰ τὴν νικηφόρον ἐπάνοδον Βασιλείου τοῦ Μακεδόνος[8] ἀπὸ Τεφρικῆς καὶ Γερμανικίας καὶ μιλιαρήσια καὶ φορέματα εἰς τοὺς συνεστιαθέντας κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ ἑορτασμοῦ τοῦ βρουμαλίου Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου[9]. Μιλιαρήσια ἐλάμβανον γενικῶς οἱ συνδαιτυμόνες πάντες κατὰ τὴν αἰσίαν ἡμέραν τοῦ βρουμαλίου τοῦ βασιλέως[10], μιλια-

1 Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις 607.1.
2 Οἱ συνεχίζοντες τὸν Θεοφάνη 457.6.
3 Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις 502.21.
4 Νικηφόρου Πατριάρχου Κων/πόλεως 16.5 (ἔκδ. de Boor.) Περὶ προσφορᾶς φορεμάτων βλ. καὶ Reiske σχόλια Β΄. 589.
5 Νικηφόρου Πατριάρχου Κων/πόλεως, Ἔνθ' ἀν.
6 Γ. Κωδινοῦ, Περὶ τῶν ὀφφικιαλίων 62.16.
7 Ἰωσὴφ Τραπεζοῦντος, Ἐγκώμιον εἰς τὸν ἅγιον μεγαλομάρτυρα Εὐγένιον (Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, Fontes historiae imperii Trapezuntini 66.20.)
8 Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις 502.21.
9 Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἔνθ' ἀν. 607.1.
10 Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἔνθ' ἀν. 604.15.

ρήσια ἐδόθησαν εἰς τοὺς Σαρακηνοὺς πρέσβεις καὶ εἰς τοὺς ἀκολούθους αὐτῶν, ὅταν προσεκλήθησαν εἰς ἐπίσημον γεῦμα ὑπὸ Κωνσταντίνου καὶ Ρωμανοῦ[1] ὁμοίως καὶ εἰς τοὺς Ταρσίτας πρέσβεις καὶ τοὺς ἀκολούθους αὐτῶν[2], μιλιαρήσια ἐδόθησαν εἰς τὴν Ρωσσίδα ἡγεμονίδα Ὄλγαν καὶ εἰς τοὺς ἀκολούθους ἢ τὰς ἀκολούθους καὶ συγγενεῖς αὐτῆς[3], νομίσματα δὲ ἐδίδοντο εἰς τοὺς κατὰ τὴν ἡμέραν τῶν ιθ΄. ἀκκουβίτων ἐν τῷ τρικλίνῳ συνεστιωμένους ἡγουμένους, μοναχοὺς καὶ δομεστίκους[4], ἀνὰ νόμισμα ἓν εἰς τοὺς δώδεκα πένητας τοὺς προσκαλουμένους, ἵνα φάγωσιν εἰς τὰ ἀνάκτορα κατὰ τὴν 8ην ἡμέραν τῶν ιθ΄. ἀκκουβίτων, κατὰ τὴν ἡμέραν τῶν Χριστουγέννων ἢ κατὰ τὴν μεθεπομένην τῆς Πεντηκοστῆς[5], ἀποκόμβια δὲ διάφορα ἀναφέρονται διδόμενα εἰς χορευτὰς ἢ ψάλτας παραστάντας κατὰ τὰ γεύματα[6]. Τὴν συνήθειαν δὲ ταύτην ἀκολουθῶν καὶ Ρωμανὸς ὁ Λεκαπηνὸς λέγεται ὅτι ἔδιδε καθ' ἑκάστην ἀνὰ ἓν νόμισμα εἰς τοὺς τρεῖς πένητας, μεθ' ὧν συνέτρωγεν, ἀνὰ ἓν δ' ἐπ' ἴσης νόμισμα καὶ εἰς τρεῖς μοναχοὺς μεθ' ὧν κατὰ Τετάρτην καὶ Παρασκευὴν συνεγευμάτιζεν[7].

Οὐδεμία δ' ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι τὰ εἰς εἴδη ἢ χρήματα δῶρα ἐννοεῖ καὶ ὁ Λιουτπράνδος, ὅταν ἐν τῇ ἀνταποδόσει του λέγῃ περὶ τοῦ βασιλέως «magnoque post convivium me meosque asseculos munere donavit»[8].

Ἂς σημειωθῇ ὅτι τὰ δῶρα ταῦτα, καὶ μάλιστα τὰ χρήματα, ἐμοιράζοντο εἰς τοὺς συνδαιτυμόνας ἢ κατὰ τὸ τρίτον μέρος τοῦ συμποσίου, ἤτοι κατὰ τὸ δούλκιον, ἢ πρὸ τῆς ἀναχωρήσεως αὐτῶν ὑπὸ τοῦ ἐπὶ τῆς τραπέζης, ἐνίοτε δὲ καὶ ἰδιοχείρως ὑπὸ τοῦ βασιλέως[9].

Τὸν λόγον ἡμῶν ἂς καταστρέψωμεν σημειοῦντες ὀλίγας λέξεις καὶ περί τινων τῶν εἰς τὴν βασιλικὴν τράπεζαν ὑπουργούντων.

Ἂς ἀρχίσωμεν ἀπὸ τῶν κατωτέρων.

Γεώργιος ὁ Κωδινὸς ἀναφέρει διὰ τοὺς χρόνους του[10] τοὺς δομεστίκους τοῦ δομεστικίου. Οὗτοι ἦσαν ὑπηρέται ἔργον ἔχοντες νὰ φέρωσι μέχρι τῆς αἰθούσης τοῦ φαγητοῦ τοὺς διαφόρους μίσσους καὶ νὰ τοποθετῶσιν αὐτοὺς

1 Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἔνθ' ἀν. 585.17.
2 Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἔνθ' ἀν. 592.9.
3 Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἔνθ' ἀν. 597.11,598.8.
4 Φιλοθέου, Κλητορολ. 160.14.
5 Φιλοθέου, Κλητορολ. 160.16, 161.21.
6 Φιλοθέου, Κλητορολ. 173.25, 175.5.27, Κωνσταντ. Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις 114.2.
7 Λέοντος Γραμματικοῦ, Χρον. 319.17. Πβ. καὶ Συνεχ. τὸν Θεοφάνη, 418.7. καὶ Συμεὼν Μάγιστρον, 743.19.
8 Liudprandi, Antapodosis, 6.7.
9 Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσ. 585.15, 602.15.21, 607.4.
10 Καθ' οὓς χρόνους ἔγραφεν ὁ Κωδινός, τινὲς τῶν τίτλων εἶχον καταργηθῆ, ἄλλοι εἶχον τροποποιηθῆ καὶ νέοι τινὲς δημιουργηθῆ.

εἰς τὸ ἄκρον τῆς βασιλικῆς τραπέζης καὶ μετὰ τὸ φαγητὸν νὰ σηκώνωσι τὴν βασιλικὴν τράπεζαν [1]. Ἄλλοι κατώτεροι ὑπηρέται ἦσαν οἱ **ἐγγιστιάριοι**, οἱ ὁποῖοι ἦσαν ἐπὶ τῶν μηχανημάτων, δι' ὧν ἀνυψοῦντο καὶ ἐτοποθετοῦντο ἐπὶ τῆς τραπέζης οἱ βαρεῖς δίσκοι οἱ περιέχοντες τὰ γλυκύσματα καὶ ἐπιδόρπια. Ἔργον αὐτῶν προσέτι ἦτο νὰ ὑπανεγείρωσι τὸ βῆλον, ἵνα εἰσέρχωνται οἱ εἰς τὴν ἑστίασιν προσκεκλημένοι, πρὸς δὲ νὰ παραλαμβάνωσι τὰ χλανίδια τῶν πατρικίων καὶ στρατηγῶν, ἅτινα οὗτοι τρώγοντες ἀφῄρουν [2].

Εἰς τὸ κατώτερον προσωπικὸν ὑπήγοντο καὶ οἱ νιψιστιάριοι. Οὗτοι, εὐνοῦχοι ὄντες, εἶχον τὴν ἐπιμέλειαν τῶν χρυσῶν καὶ ἐκ λίθων τιμίων κατεσκευασμένων χερνιβοξέστων καὶ ἔχυνον τὸ πρὸς νίψιν τῶν χειρῶν ὕδωρ εἰς τὸν βασιλέα καὶ τοὺς ἄλλους προσκεκλημένους [3].

Οἱ περὶ τὴν διευθέτησιν καθ' ὅλου τῆς βασιλικῆς τραπέζης ἀσχολούμενοι καλοῦνται «οἱ τοῦ τραπεζίου» ἢ «οἱ ἐπὶ τῆς τραπέζης εὐνοῦχοι», ὁ προϊστάμενος δ' αὐτῶν ἦτο «ὁ (ἐπὶ) τῆς τραπέζης» [4]. Οὗτος, εἰς τὴν τάξιν τῶν πατρικίων ἀνήκων [5], πλὴν τῆς ἀνωτάτης ἐποπτείας πρὸς τήρησιν τῆς τάξεως ἐν τῇ ταπέζῃ (praefectus mensae), κατὰ περιστάσεις, εἶχε καὶ ἄλλα καθήκοντα· π.χ. κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ προφήτου Ἠλιοῦ παρουσίαζε μετὰ τοῦ ἀρτοκλίνη εἰς τὸν βασιλέα τὸ κλητόριον, τὸν κατάλογον τουτέστι τῶν ἐπισήμων, ὁ δὲ βασιλεὺς ἐκ τούτων ὥριζε τοὺς προσκληθησομένους [6], ἔδιδε τὸ σύνθημα τοῦ χοροῦ εἰς τοὺς χορευτὰς κατὰ τὸ ἐπὶ αὐτοκρατορίᾳ, ἤτοι ἀναγορεύσει, τελούμενον ἐπίσημον γεῦμα «ἐκτείνων τὴν δεξιὰν αὐτοῦ χεῖρα καὶ τοὺς δακτύλους ἀκτινοειδῶς διαστέλλων καὶ πάλιν βοτρυδὸν ἐπισυστέλλων» [7], ἐν καιρῷ δ' ἐκστρατείας α΄) ἐλάμβανε μετὰ τοῦ δομεστίκου τῆς ὑπουργίας «λογάριον ἀπὸ τοῦ εἰδικοῦ εἰς ἔξοδον λόγῳ ἀρτυσίας» β΄) τὰ διάφορα βρώσιμα τὰ καθ' ὁδὸν δωρούμενα ὑπὸ τῶν ὑπηκόων εἰς τὸν βασιλέα καὶ γ΄) ἐφρόντιζε νὰ φορτωθῇ εἰς τὰ βασιλικὰ ὑποζύγια «πᾶσα χρεία βασιλική» [8]. Κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους αἰῶνας, ὡς μαρτυρεῖ Γεώργιος ὁ Κωδινός, κατὰ τὰ συμπόσια

[1] Γ. Κωδινοῦ, Περὶ τῶν ὀφφικιαλίων 59.20, 61.3, 62.3. 14, 63.12.

[2] Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσ. 70.20, 79.23, 277.22. Βλ. καὶ τὰ σχόλια τοῦ Reiske Β΄. 171.

[3] Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις 9.17, Φιλοθέου, Κλητορολόγιον 143.4.

[4] Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις 578.20, 600. 14.20. Σημειωτέον ὅτι ἔχομεν ἰδιαίτερον ἐπὶ τῆς τραπέζης τοῦ Βασιλέως καὶ ἰδιαίτερον τῆς Αὐγούστης· Φιλοθέου, Κλητορολ. 135.24, 145. 14-16, Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμανὸν 235.19, 236.14. Ἐπιθι καὶ Bury Ἔνθ' ἀν. 125-126.

[5] Φιλοθέου, Κλητορολ. 176.22.

[6] Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις 118.10.

[7] Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις 294.8.

[8] Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις 463.12, 487.16.

ἐπὶ στεφηφορίᾳ ἢ γάμοις τοῦ βασιλέως ὑπηρέτει τοὺς βασιλεῖς καὶ ἄρχοντας μετὰ τοῦ δομεστίκου [1].

Γεώργιος ὁ Κωδινὸς μᾶς πληροφορεῖ ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους του ὁ ἐπὶ τῆς τραπέζης εἶχεν ὡς προϊστάμενον τὸν δομέστικον, ὅστις ὑπηρέτει μετ' ἐκείνου τοὺς βασιλεῖς καὶ ἄρχοντας κατὰ τὰ γεύματα τὰ ἐπὶ στεφηφορίᾳ ἢ γάμοις βασιλέως. Οὗτος κατὰ τὰ Χριστούγεννα λαμβάνων προσέφερε τοὺς μίνσους εἰς τοὺς διαφόρους τὴν παράστασιν ἀποτελοῦντας ἄρχοντας, κράζων ἕκαστον αὐτῶν κατὰ τὴν σειρὰν τοῦ ἀξιώματός του [2]. Τέλος ὡς ἀνώτατος θεράπων καθ' ὡρισμένας βασιλικὰς ἑστιάσεις ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Κωδινοῦ ἐχρησίμευεν καὶ ὁ μέγας δομέστικος, ὅστις, λαμβάνων τοὺς μίνσους παρὰ

Εἰκ. 8. Οἱ τοῦ τραπεζίου τοῦ βασιλέως ὑπηρετοῦντες ἐν ἐπισήμῳ γεύματι. Ἐκ Σλαυωνικοῦ χειρογράφου τῆς Βατικαν. Βιβλιοθήκης. (G. Schlumberger, Nicéphore Phocas σ. 343).

τοῦ δομεστίκου, λαμβάνοντος καὶ τούτου παρὰ τοῦ ἐπὶ τῆς τραπέζης, τοὺς ἐτοποθέτει πρὸ τοῦ βασιλέως καὶ εἶτα τοὺς διένεμεν εἰς τοὺς προσκεκλημένους, αὐτὸς παρὰ τοῦ βασιλέως τὸν ἴδιον μίνσον λαμβάνων. Μνείαν τῆς ὑπουργίας αὐτοῦ ἔχομεν κατὰ τὴν παραμονὴν τῶν Χριστουγέννων, κατὰ τὰ Χριστούγεννα, κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Βαΐων καὶ κατὰ τὸ γεῦμα τῆς πρώτης ἡμέρας τῶν ἐπὶ στεφηφορίᾳ τελετῶν [3].

Εἰς τὸν σύλλογον τέλος τῶν περὶ τὴν τράπεζαν ὑπαλλήλων κατελέγετο καὶ «ὁ καστρήσιος τῆς βασιλικῆς τραπέζης», ὅστις, διατελῶν ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ περιφανοῦς πραιποσίτου, ἔργον εἶχε νὰ μεταβιβάζῃ εἰς τοὺς προσκεκλημένους τὰ ἐκ τῆς βασιλικῆς τραπέζης ὡς δῶρα ἐξαποστελλόμενα φαγητὰ καί,

[1] Γ. Κωδινοῦ, Περὶ τῶν ὀφφικιαλίων 57. 18, 88.21.

[2] Γ. Κωδινοῦ, Ἔνθ' ἀν. 57.20. Τοὺς μίνσους τούτους, ὅταν οἱ ἄρχοντες ὑποχωροῦντες ἔφθανον εἰς τὴν θέσιν των, ἀμέσως ἐλάμβανον βασιλικὰ παιδόπουλλα ἀπὸ τῶν χειρῶν αὐτῶν· Κωδινοῦ, Περὶ τῶν ὀφφικιαλίων 58.2.

[3] Γ. Κωδινοῦ, Ἔνθ' ἀν. 59.20 ἑξ., 69.1, 97.16.

προπορευόμενος, νὰ τοποθετῇ τοὺς προσκεκλημένους κύκλῳ τῆς βασιλικῆς τραπέζης [1].

Αὐτὰ διὰ φαγητά· ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν οἰνοχοΐαν, ὑπῆρχεν ἰδιαίτερος ὑπάλληλος ὁ ἐπι(γ)κέρνης ἢ πι(γ)κέρνης [2], ὁ οἰνοχόος τοῦ βασιλέως, ὑφ' ὃν ὑπῆρχον καὶ ἄλλοι ὑπουργοί, οἳ ὡς παροινοχόοι χαρακτηριζόμενοι» [3]. Ἐάν ποτε δέ, δι' οἱανδήποτε αἰτίαν, ἀπουσίαζε τῆς βασιλικῆς τραπέζης ὁ ἐπικέρνης, τότε ἐκίρνα τὸν βασιλέα «ὁ ἐντιμότατος τῶν ἀρχόντων», κατὰ μάρτυρα τὸν Κωδινόν [4].

Ἂς σημειωθῇ δ' ἐνταῦθα ὅτι, ὅπως ὑπῆρχεν ὁ ἐπὶ τῆς τραπέζης καὶ ὁ ἐπικέρνης τοῦ δεσπότου, οὕτως ὑπῆρχε καὶ ἰδιαίτερος ἐπὶ τῆς τραπέζης καὶ ἐπικέρνης τῆς Αὐγούστης [5].

Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Κωδινοῦ δὲν ὑπῆρχε πλέον τὸ ἀξίωμα τοῦ ἀρτικλίνη ἢ ἀρτοκλίνη, περὶ οὗ εὐρύτερος γίνεται λόγος καὶ ἐπανειλημμένη μνεία ἐν τῷ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Ι΄. αἰῶνος συνταχθέντι κλητορολογίῳ τοῦ ἀρτοκλίνη Φιλοθέου. Ποῖον ἦτο τὸ ἔργον αὐτοῦ γνωρίζομεν καλῶς ἐκ τοῦ προειρημένου συγγράμματος. Καθῆκον λοιπὸν οὗτος εἶχε νὰ γνωρίζῃ καὶ διαστέλλῃ τὰ διάφορα ἀξιώματα, ἀναλόγως δὲ νὰ καλῇ ἐκφωνῶν καὶ νὰ τοποθετῇ τοὺς ἐπισήμους εἰς τὰς οἰκείας θέσεις, ἃς τοῖς ἐδείκνυε διὰ τῆς δεξιᾶς, φροντίζων, ἵνα μὴ ἐπέλθῃ σύγχυσίς τις ἐν τῇ ἀπαγγελίᾳ τῆς σειρᾶς τῶν ἀξιωμάτων καὶ τῇ σειρᾷ τῆς τοποθετήσεως, ὁπότε καὶ αὐτὸς θὰ ἐγίνετο καταγέλαστος καὶ τοὺς ἄρχοντας θὰ προσέβαλλεν [6].

Ἐννοεῖται δ' ὅτι, προκειμένου νὰ σταλῶσι προσκλήσεις εἰς ἐπίσημον γεῦμα, ὁ ἀρτικλίνης εἶχεν ὅλην τὴν φροντίδα τῆς ἐγκαίρου ἀποστολῆς αὐτῶν, καταλλήλως πολλάκις συνεννοούμενος καὶ μετὰ τοῦ βασιλέως, εἰς ὃν παρουσίαζε καὶ τὸν σχετικὸν τῶν προσκλητέων κατάλογον [7].

ΦΑΙΔΩΝ ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ

[1] Φιλοθέου, Κλητορολόγιον 157.17, 158.9, 160.2, 161.13, 163.9.

[2] Φιλοθέου, Κλητορολόγιον 145.16, Γ. Κωδινοῦ, Περὶ τῶν ὀφφικιαλίων 19.10, 58.12, 60.1

[3] Γ. Κωδινοῦ, Περὶ τῶν ὀφφικιαλίων 108.14.

[4] Γ. Κωδινοῦ, Ἔνθ' ἀν. 60.2.

[5] Φιλοθέου, Κλητορολόγιον 145.16.

[6] Φιλοθέου, Ἔνθ' ἀν. 145.29, 176.22.

[7] Φιλοθέου, Ἔνθ' ἀν. 161.24. 28, 162.24, 167.7.24.

Η ΠΡΩΤΗ ΚΑΘΑΙΡΕΣΙΣ ΤΟΥ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΚΥΡΙΛΛΟΥ ΤΟΥ Ε΄ ΤΟΥ ΚΑΡΑΚΑΛΟΥ

Ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Κύριλλος ὁ Ε΄ ὁ Καράκαλος [1], ἐγεννήθη ἐν Δημητσάνῃ περὶ τὰ τέλη, πιθανῶς, τῆς ΙΖ΄ ἑκατονταετηρίδος, ἄγνωστον πότε ἀκριβῶς [2]. Κατ' ἀρχὰς ἐφοίτησεν εἰς τὴν Σχολὴν

[1] Τὸ οἰκογενειακὸν ἐπίθετον Καράκαλος ἀπαντᾶται ἐν Πελοποννήσῳ. Ὡς γνωστόν, μία τῶν Μονῶν τοῦ Ἁγίου Ὄρους φέρει τὸ ὄνομα Καρακάλου, ἡ δὲ παράδοσις τῶν Μοναχῶν σχετίζει τὸ ὄνομα τοῦτο πρὸς τὸ τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Ῥώμης Καρακάλλα, πρὸς ὃν βεβαίως οὐδεμίαν ἔχει σχέσιν. Ἐπίσης ἐν τῇ Ἀργολίδι, ἐντὸς κοιλάδος παρὰ τὸ ὄρος Ἀραχναῖον, ὑπάρχει Μονὴ ἐπικαλουμένη τοῦ Καρακάλου ἢ Ξεροκαστέλλι (Μ. Λαμπρυνίδου, Ἡ Ναυπλία σελ. 56 ἐν σημ. Ἐν Ἀθήναις 1898). Κατὰ τὸν μακαρίτην Σπυρίδωνα Λάμπρον αἱ Μοναὶ αὗται δὲν εἶναι ἀπίθανον νὰ ἐπωνομάσθησαν ἐξ αὐτοῦ τοῦ Πατριάρχου Κ/πόλεως Κυρίλλου τοῦ Ε΄, ἕνεκεν οἱωνδήποτε εὐεργεσιῶν. (Νέος Ἑλληνομνήμων τόμ. Η΄ (1911) σελ. 236 - 237).

[2] Αἱ περὶ αὐτοῦ εἰδήσεις εἰσὶ συγκεχυμέναι· ἄλλοι ὑπερεπαινοῦσιν αὐτόν, ἄλλοι δὲ σκαιῶς γράφουσι περὶ αὐτοῦ. Τὰς βιογραφικὰς εἰδήσεις περὶ αὐτοῦ ἀρυόμεθα ἐκ τῶν δύο καθαιρέσεών του, περὶ ὧν ὁ λόγος ἔσται κατωτέρω. Ἐπίσης ἴδε Σεργίου Μακραίου, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία παρὰ Κ. Σάθᾳ, Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη τόμ. Γ΄ σελ. 203 κ.ἑ. 214 κ.ἑ. Ἐν Βενετίᾳ 1872. Βενδότη Γεωργίου, Προσθήκη τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας Μελετίου Μητροπολίτου Ἀθηνῶν τόμ. Δ΄ σ. 86 § 9, σελ. 87 § 11 κἑ. Ἐν Βιέννῃ 1795. Κωνστ. Οἰκονόμου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων, Τὰ σῳζόμενα Ἐκκλησιαστικὰ Συγγράμματα, ἔκδοσις Σοφ. Κ. τοῦ ἐξ Οἰκονόμων τόμ. Α΄ σελ. 447 - 479. Ἀθήνησι 1862. Ζαχαρίου Ν. Μαθᾶ, Κατάλογος ἱστορικὸς τῶν πρώτων Ἐπισκόπων καὶ τῶν ἐφεξῆς Πατριαρχῶν τῆς ἐν Κων/λει Ἁγίας καὶ Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, ἔκδοσις Β΄. σελ. 151 - 153. Ἐν Ἀθήναις 1884. Κωνσταντίου Α΄ τοῦ ἀπὸ Σιναίου, Βιογραφία καὶ συγγραφαὶ αἱ ἐλάσσονες Ἐκκλησιαστικαὶ καὶ Φιλολογικαί, καί τινες ἐπιστολαὶ αὐτοῦ. Ἐξεδόθησαν ὑπὸ Θ. Μ. Ἀριστοκλέους σελ. 156. Ἐν Κων/λει 1866. Σκαρλάτου τοῦ Βυζαντίου, Ἡ Κωνσταντινούπολις τόμ. Β΄. Παράρτημα Γ΄ σελ. 541 - 542. Ἀθήνησι 1862. Ἐλευθερίου Ταπεινοῦ, Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία τῆς ἐπαρχίας Μελενίκου ἐν «Ἐκκλησιαστικῇ Ἀληθείᾳ» τόμ. ΙΒ΄ σελ. 64, 79, 80 κ.ἑ. 87 κ.ἑ. 95 κ.ἑ. 100 - 102 κ.ἑ. 126 - 127. Ἐν Κ/πόλει (1892 - 1893). Μανουὴλ Ἰω. Γεδεών, Πατριαρχικοὶ Πίνακες σελ. 641 - 642, 644 - 645 κ.ἑ. Ἐν Κων/πόλει 1884. Τοῦ αὐτοῦ, Ἑτεροδιδασκαλίαι ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ Κωνσταντινουπόλεως μετὰ τὴν Ἅλωσιν, ἐν «Ἐκκλησιαστικῇ Ἀληθείᾳ» τόμ. Γ΄ σελ. 595 - 599, 671 - 673, 718 - 722, 774 - 780 κ. ἑ. Κων/λις (1882 1883). Τοῦ αὐτοῦ, Ἑτεροδιδασκαλίαι ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῶν κάτω χρόνων, ἐν «Ἐκκλησιαστικῇ Ἀληθείᾳ» τόμ. Θ΄ σελ. 197-200, 259-262, 270-272, 279-280. Ἐν Κων/πόλει (1888-1889). Τοῦ αὐτοῦ, Κυρίλλου Λαυριώτου Πατριαρχικὸν Χρονικὸν νῦν πρῶτον ἐκδιδόμενον, ἐν «Ἀθηναίῳ» Συγγράμματι περιοδικῷ τόμ. Ϛ΄ σελ. 45 κἑ. Ἀθήνησιν (1877). Κ. Κούμα, Ἱστορίαι τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων τόμ. Ι΄ σελ. 397-398. Ἐν

τῆς Μονῆς τοῦ Φιλοσόφου [1], εἶτα, κατὰ τὴν τελευταίαν κατάληψιν τῆς Πελοποννήσου ὑπὸ τῶν Τούρκων [2] τῷ 1715, συνελήφθη αἰχμάλωτος καὶ ἐστάλη εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐκεῖθεν δὲ εἰς Ἅγιον Ὄρος, ὡς ἀναφέρεται ἐν τῇ Α΄ καθαιρέσει αὐτοῦ· ἐπειδὴ ὅμως ἦτο ἀδόκιμος διὰ τὸν μοναχικὸν βίον, ἐξεδιώχθη ὑπὸ τῶν μοναχῶν καὶ ἦλθεν εἰς Πάτμον, ἔνθα ἠκροάσατο τοῦ Μακαρίου Καλογερᾶ [3], χειροτονηθεὶς μάλιστα καὶ ὑπ᾿ αὐτοῦ μοναχός. Ἐκδιωχθεὶς ἐκεῖθεν διὰ τὴν ἀνοίκειον αὐτοῦ διαγωγήν, ἦλθεν εἰς Κ/πολιν, ἔνθα ὑπηρέτησε τῇ Μεγάλῃ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίᾳ. Ἐν ἔτει 1737 ἐξελέγη Μητροπολίτης Μελενίκου, ἐπὶ διαδοχῇ τοῦ ἀποθανόντος Ἀνθίμου [4] ἐπὶ πατριαρχείας τοῦ Νεοφύτου τοῦ Ε΄ τοῦ ἀπὸ Καισαρείας, καὶ διετέλεσε τοιοῦτος μέχρι τοῦ 1745 ἔτους, ὅτε, πατριαρχεύοντος τοῦ Παϊσίου τοῦ Β΄ τοῦ ἀπὸ Νικομηδείας τὸ γ΄, συνεπείᾳ τῆς εἰς Καραπούζαν, ἐπιμονῇ τοῦ ἡγεμόνος τῆς Βλαχίας Κωνσταντίνου Μαυροκορδάτου ὑπερορίας τοῦ ἀπὸ Σερρῶν Νικομηδείας Γαβριήλ, ἐκλήθη ἐπὶ τὸν θρόνον τῆς Νικομηδείας τῇ 21ῃ Ἰανουαρίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους, ὡς ἀναφέρεται ἐν τῷ ὑπομνήματι τῆς ἐκλογῆς αὐτοῦ (Πατριαρχ. Κῶδ. 334 σελ. 42) [5].

Βιέννῃ 1831. Κ. Σάθα, Νοελληνικὴ Φιλολογία σελ. 486 - 487. Ἐν Ἀθήναις 1868. Ἀθ. Κομνηνοῦ Ὑψηλάντου, Τὰ μετὰ τὴν Ἅλωσιν (1453 - 1789) ἔκδ. Ἀρχιμ. Γερμανοῦ Ἀφθονίδου σ. 353 κἑ. 361 - 367, 370 - 373, 387. 403. 408. 476. 548. 611. Ἐν Κ/λει 1870. Τάκη Κανδηλώρου, Ἡ Γορτυνία σελ. 149. Ἐν Πάτραις 1898. Γ. Ἰ. Παπούλα, Π. Πατρῶν Ἀπομνημονεύματα. Ἔκδ. Γ΄ ὑπὸ Δ. Γρ. Καμπούρογλου σελ. 4 - 6. Ἐν Ἀθήναις 1900. Τελευταίως ἐξέδωκε μονογραφίαν περὶ αὐτοῦ ὁ καθηγητὴς (καὶ νῦν Γυμνασιάρχης ἐν Δημητσάνῃ) κ. Γεώργιος Ἰ. Καρβελᾶς, Ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Κύριλλος Ε΄. ὁ ἐκ Δημητσάνης σ. 39. Ἐκδότης Κ. Καρβελᾶς Muskegon, Michigan 1930. Ἀτυχῶς ἡ ἐργασία αὕτη εἶναι ἀτελεστάτη, διότι ὁ συγγραφεὺς ἔχει ὑπ᾿ ὄψιν του μόνον τὸν Ἀθ. Κομνηνὸν Ὑψηλάντην, τὸν Κ. Σάθαν (Νεοελ. Φιλολογία) καὶ τὸν Ζαχ. Μαθᾶν. Εἶναι δὲ κυρίως ἁπλοῦν ἐγκώμιον καὶ ἐπανάληψις τῶν ὅσων ἀναφέρει ὁ Κομνηνὸς Ὑψηλάντης περὶ τοῦ Κυρίλλου Ε΄ Ἐπίσης περιπίπτει ὁ συγγραφεὺς καὶ εἴς τινας ἱστορικὰς ἀνακριβείας. Πάντως ἡ ἐργασία αὕτη ἔχει μᾶλλον λαϊκὸν χαρακτῆρα. Καὶ εἰς τὰς σχετικὰς δὲ ἐργασίας περὶ τοῦ Πατριάρχου Καλλινίκου τοῦ Δ΄ τοῦ ἀπὸ Προϊλάβου εὑρίσκομεν ἀρκετὰς περὶ Κυρίλλου τοῦ Ε΄. πληροφορίας, ὡς θὰ ἀναφέρω κατωτέρω.

[1] Μ. Γεδεών, Πατριαρχικοὶ Πίνακες σελ. 641, ἔνθ᾿ ἀναφέρεται, ὅτι οὗτος κατήγετο ἐκ Ναυπλίου. Πρβλ. Ἐλευθ. Ταπεινοῦ, Ἔνθ᾿ ἀν. σελ. 79, Εὐθυμίου Καστόρχη, Περὶ τῆς ἐν Δημητσάνῃ Ἑλληνικῆς Σχολῆς καὶ περὶ τῶν καθιδρυτῶν καὶ πρώτων αὐτῆς διδασκάλων σελ. 43. Ἐν Ἀθήναις 1847. Περὶ τῶν ἐκ τῆς οἰκογενείας Καρακάλου ἱεραρχῶν βλ. Εὐθύμιον Καστόρχην, Ἔνθ᾿ ἀν. σ. 43.45.

[2] Τάκη Κανδηλώρου, Ὁ Ἀρματωλισμὸς τῆς Πελοποννήσου 1500 - 1821 σελ. 42 κἑ. 47 κἑ. Ἐν Ἀθήναις 1924. Πρβλ. καὶ Μάνθου Ἰωάννου τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων, Συμφορὰ καὶ αἰχμαλωσία τοῦ Μωρέως σελ. 5. κἑ. Βενετία 1870.

[3] Ὁ Μ. Μαλανδράκης δὲν ἀναφέρει αὐτὸν μεταξὺ τῶν μαθητῶν τοῦ Μακαρίου. Μ. Η. Μαλανδράκη, Ἡ Πατμιὰς Σχολὴ σελ. 7, 42 - 55. Ἐν Ἀθήναις 1911.

[4] Ἐλευθ. Ταπεινοῦ, Ἔνθ᾿ ἀν. σελ. 79.

[5] Ἐλευθ. Ταπεινοῦ, Ἔνθ᾿ ἀν. σελ. 120. Ἐν τῷ ὑπομνήματι τῆς ἐκλογῆς αὐτοῦ καλεῖται «λογιώτατος».

Ἡ ἐφεξῆς ἱστορία τοῦ Κυρίλλου Νικομηδείας συνέχεται, κατὰ τὸν Ἀθανάσιον Κομνηνὸν Ὑψηλάντην, μετὰ τῆς τοῦ εἰς ὑπερορίαν καταδικασθέντος Γαβριήλ. Οὗτος μετ᾿ ὀλίγον ἀπαλλαγεὶς τῆς ὑπερορίας, τῇ μεσιτείᾳ τοῦ Ἀρχιάτρου τῶν Αὐτοκρατορικῶν Ἀνακτόρων Χαγιατηζαδέ, κινεῖ πάντα λίθον πρὸς τὸν εἰρημένον Πατριάρχην Παΐσιον Β΄, ὅπως καὶ αὖθις καταλάβῃ τὸν θρόνον τῆς Νικομηδείας, ἀποτυχὼν ὅμως, διορίζεται προεδρικῶς εἰς τὴν Μητρόπολιν Ἐφέσου καὶ ὢν ἐνταῦθα διαρκῶς προτείνει τῷ Νικομηδείας Κυρίλλῳ, ἵν᾿ ἀνταλλάξῃ τὴν Ἔφεσον μετὰ τῆς Νικομηδείας. Μὴ εἰσακουόμενος ὅμως, θανόντος τοῦ Χαλκηδόνος Καλλινίκου, λῃστρικῶς ἐπιβαίνει τῆς Χαλκηδόνος, καὶ ἐπὶ τῷ τολμήματι αὐτοῦ τούτῳ, ὡς καὶ ἄλλοις παραπλησίοις ἀνδραγαθήμασιν, ὀλίγον βραδύτερον, τῷ 1747, καθαιρεῖται ὑπό τε τοῦ Πατριάρχου Παϊσίου Β΄ καὶ τῆς Συνόδου καὶ ἀποστέλλεται εἰς ὑπερορίαν αὖθις εἰς τὴν ἀπέναντι τῆς ἐν Συρίᾳ Τριπόλεως κειμένην νῆσον Ἀβρέτ, Χαλκηδόνος δ᾿ ἐκλέγεται ὁ πρῴην Πεκίου Ἰωαννίκιος ὁ Καρατζᾶς. Τὸ φιλοτάραχον ὅμως αὐτοῦ πνεῦμα δὲν εὕρισκε ποσῶς ἡσυχίαν ἐνταῦθα, διὸ καὶ ἐν ἔτει 1748 ἀποδρὰς ἐκ τοῦ τόπου τῆς ἐξορίας αὐτοῦ ἔρχεται εἰς Κων/λιν, καὶ κρυπτόμενος ἔν τινι κατὰ τὸ Πέραν οἰκίᾳ ὁμογενοῦς, τοῦ ἰατροῦ τοῦ Αὐτοκρατορικοῦ Ἐπιτρόπου Λουκῆ [1], συνεννοεῖται μετὰ τοῦ ῥηθέντος Νικομηδείας Κυρίλλου καὶ πείθει αὐτόν, ἵνα παραχωρήσῃ αὐτῷ τὴν Νικομήδειαν καὶ ἀπαλλάξῃ τῆς καθαιρέσεως, δεχθῇ δ᾿ ὡς ἀντάλλαγμα τὸν πατριαρχικὸν θρόνον, ἐφ᾿ ᾧ καὶ ἐκ τῶν προτέρων πᾶσαν τὴν σύμπραξιν αὐτοῦ ὑπέσχετο. Ὁ ῥηθεὶς Πατριάρχης Παΐσιος Β΄, μαθὼν τὴν ἄφιξιν τοῦ Γαβριήλ, συνεκάλεσεν ἀμέσως Σύνοδον τῶν ἐν Κ/πόλει ἐνδημούντων Συνοδικῶν ἀρχιε-

[1] Ἀθ. Κομνηνοῦ Ὑψηλάντου, Τὰ μετὰ τὴν ἅλωσιν σελ. 373. Σημειωτέον, ὅτι ὁ Γαβριὴλ ἦν πρόεδρος Ἐφέσου, κατὰ τὸν Louis Petit, κατὰ τὴν συνοδικὴν περίοδον 1746 - 1747, κατὰ δὲ τὴν συνοδικὴν περίοδον 1747 - 1748 ἦν Ἐφέσου ὁ ἀπὸ Θεσσαλονίκης Ἰωακείμ. (L. Petit, Les Évêques de Thessalonique ἐν «Échos d'Orient» ἔτ. 1902 σελ. 214 - 215). Πάντως ὅμως ἡ ἀρχιερατεία τοῦ Γαβριὴλ ὡς προέδρου Ἐφέσου ἦτο βραχεῖα, καθότι τῷ 1746-1747, ἀποθανόντος τοῦ Χαλκηδόνος Καλλινίκου, μετετέθη εἰς τὴν Μητρόπολιν Χαλκηδόνος· ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα ἔμεινεν ὀλίγον διάστημα, καθότι, ἅμα τῇ ἐκλογῇ τοῦ Νικομηδείας Κυρίλλου, ὡς ἀναφέρω κατωτέρω, ἐξελέγη οὗτος τὸ β΄ Νικομηδείας τῷ 1748, διατελέσας τοιοῦτος μέχρι τοῦ θανάτου αὐτοῦ, ἐπελθόντος κατὰ Μάρτιον τοῦ 1759. (Ταῦτα ἀρυόμεθα ἐκ τῶν ἀνεκδότων καταλόγων τοῦ Πανιερωτάτου Μητροπολίτου πρῴην Παραμυθίας κ. Ἀθηναγόρα). Τὴν καθαίρεσιν τοῦ Χαλκηδόνος Γαβριὴλ ἴδε παρὰ τῷ Ἀθανασίῳ Κομνηνῷ Ὑψηλάντῃ, Ἔνθ᾿ ἀν. σελ. 356 - 360. Περὶ τοῦ Γαβριὴλ τοῦ ἐκ Βουρλῶν τῆς Μ. Ἀσίας καταγομένου ἴδε Κ. Σάθα, Μαισαιων. Βιβλιοθήκη τόμ. Γ΄ σελ. 110. Πέτρου Παπαγεωργίου, Αἱ Σέρραι καὶ τὰ προάστεια τὰ περὶ τὰς Σέρρας καὶ ἡ μονὴ Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου ἐν Byzantinische Zeitschrift Bd. III S. 262, 265 - 267. Μ. Γεδεών, Ὀρθοδόξων Μητροπολιτῶν οἱ ἐκδεδομένοι κατάλογοι συμπληρούμενοι. Α΄ Μητροπολῖται Ἡρακλείας ἐν «Ἐκκλησιαστικῇ Ἀληθείᾳ» τόμ. Η΄ σελ. 400 ὑποσ. 8. Ἐν Κων/πόλει (1887 - 1888). Ἀθ. Κομνηνοῦ Ὑψηλάντου, Ἔνθ᾿ ἀν. σελ. 353.

ρέων, ἐν οἷς ἦτο καὶ ὁ Νικομηδείας Κύριλλος, καὶ συνοδικῶς ἀπεφασίσθη, ἵνα ἀφ' ἑνὸς μὲν καταδιωχθῇ ὁ Γαβριήλ, ἀφ' ἑτέρου δὲ διατηρηθῇ ὁ Παΐσιος Β΄ ἐπὶ τοῦ Πατριαρχικοῦ θρόνου. Ἐν τούτοις παρασπονδήσας, κατὰ τὸν Κομνηνὸν Ὑψηλάντην, ὁ Κύριλλος Νικομηδείας, ἄλλως ἐβουλεύθη, ἵνα πράξῃ. Μεταβὰς εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Αὐτοκρατορικοῦ ἐπιτρόπου ἐνδύεται τὴν χλαμύδα τῆς πατριαρχείας καὶ ἀφικνεῖται ἐν πομπῇ ἀκολούθως εἰς τὰ Πατριαρχεῖα, ἔνθα, ἐπινεύσει καὶ τῆς Ὑψηλῆς Πύλης, ἀναγορεύεται ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης ἄνευ κανονικῆς ἐκλογῆς καὶ παρὰ τὸν ἐπισήμως παρὰ τῶν Συνοδικῶν καὶ αὐτοῦ τοῦ Κυρίλλου Νικομηδείας δοθέντα τῷ Παϊσίῳ Β΄ ὅρκον, ὅτι οὐδέποτε θὰ ἐπιβουλευθῶσι τὴν πατριαρχείαν. Ὁ Κύριλλος, Πατριάρχης γενόμενος, ἀθῳοῖ τὸν Γαβριὴλ τῆς προκαταγνωσθείσης αὐτῷ καθαιρέσεως καὶ ἀποκαθίστησιν εἰς τὸν θρόνον τῆς Νικομηδείας [1].

Καὶ ταῦτα μὲν ἱστοροῦνται παρὰ τοῦ Κομνηνοῦ Ὑψηλάντου περὶ τοῦ Κυρίλλου Ε΄ μέχρι τῆς πρώτης ἀναβάσεως αὐτοῦ ἐπὶ τὸν Οἰκουμενικὸν Θρόνον. Ἔκτοτε τὰ κατὰ τὸν βίον τούτου εἶναι ἀσαφῆ καὶ πλήρη ἀνακριβειῶν· ἄλλοι ὑπερεπαινοῦσιν αὐτόν, ἄλλοι δὲ ψέγουσιν.

Ἡ γ΄ πατριαρχεία τοῦ Παϊσίου τοῦ Β΄ διήρκεσεν ἀπὸ τοῦ 1744 μέχρι 30 Σεπτεμβρίου 1748, ὅτε παρῃτήθη καὶ μετέβη εἰς τὴν ἐν Χάλκῃ μονὴν τῆς Θεοτόκου τῆς Καμαριωτίσσης, ὅπως ἐφησυχάσῃ [2]. Ἐν τῷ ἐγγράφῳ παραιτήσει αὐτοῦ (Πατριαρχ. Κῶδ. 333) ἀναφέρεται, ὅτι «ἰδιοθελεῖ ἡμῶν καὶ ἀβιάστῳ γνώμῃ καὶ προαιρέσει ἐποιησάμεθα ἤδη τελείαν παραίτησιν τοῦ ἁγιωτάτου Οἰκουμενικοῦ θρόνου... ὑποσχόμενοι κατοικεῖν καὶ ἐφησυχάζειν ἡσύχως καὶ ἀταράχως ἐν τῇ κατὰ τὴν νῆσον Χάλκην σταυροπηγιακῇ τε καὶ πατριαρχικῇ σεβασμίᾳ μονῇ τῆς Ὑπεραγίας ἡμῶν Θεοτόκου ἐφ' ὅρῳ ζωῆς ἡμῶν, καὶ φυλάττειν τὴν ἀδελφικὴν εἰρήνην καὶ ἀγάπην, ἅτε καὶ τῆς ἱερᾶς συνόδου ὑποσχομένης ὡσαύτως φυλάττειν διὰ παντὸς τὴν πρὸς τὴν ἡμῶν μετριότητα ἀδελφικὴν ἀγάπην καὶ ὁμόνοιαν, καὶ τὰ διὰ κοινοῦ συνοδικοῦ αὐτῶν γράμματος ὑποσχεθέντα πρὸς ἡμᾶς...»

Εἰς διαδοχὴν δὲ τοῦ παραιτηθέντος Παϊσίου ἐξελέγη κανονικῶς ὁ Νικομηδείας Κύριλλος, ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ ἐγγράφου τῆς ἐκλογῆς αὐτοῦ, σῳζομένου ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 333 Πατριαρ. Κώδικι καὶ ἐκδοθέντος ὑπὸ τοῦ Μ. Χαμουδοπούλου [3], ἐν ᾧ ἀναφέρονται, πρὸς τοῖς ἄλλοις, καὶ τὰ ἑξῆς: «...ἅτε δὴ τοῦ Πατριαρχεύοντος ἐν αὐτῷ κυρίου Παϊσίου παραίτησιν οἰκειοθελῆ ποιησαμένου,...πρῶτον μὲν ἐθέμεθα τὸν πανιερώτατον καὶ θεοσεβέστατον μητροπολίτην τῆς ἁγιωτάτης μητροπόλεως Νικομηδείας, ὑπέρτιμον καὶ

[1] Ἀθ. Κομνηνοῦ Ὑψηλάντου, Ἔνθ' ἀν. σελ. 361 - 365.
[2] Μ. Γεδεών, Πατριαρχικ. Πίνακες σελ. 639.
[3] Μηνᾶ Χαμουδοπούλου, Πατριαρχικαὶ Πινακίδες, ἐν «Ἐκκλησιαστικῇ Ἀληθείᾳ» τόμ. Β' (1881 - 1882) σελ. 230 - 231.

ἔξαρχον πάσης Βιθυνίας κύριον κὺρ Κύριλλον, δεύτερον δὲ τὸν πανιερώτατον μητροπολίτην Τορνόβου κὺρ Ἄνθιμον, καὶ τρίτον τὸν πανιερώτατον μητροπολίτην Καισαρείας κὺρ Παρθένιον...»

Τὸ ἔγγραφον τῆς ἐκλογῆς χρονολογεῖται κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον Ἰνδικτιῶνος ιβ΄ τοῦ 1748 ἔτους.

Ἐν ἀμφοτέροις τούτοις τοῖς ἐγγράφοις οὐδὲν ἀναφέρεται ἐξ ἐκείνων, τὰ ὁποῖα ἀνωτέρω ἀναφέρει ὁ Κομνηνὸς Ὑψηλάντης.

Ἐκ τῶν ἱστορικῶν τῶν ποιουμένων λόγον περὶ τοῦ Πατριάρχου Κυρίλλου τοῦ Ε΄, ἄλλοι μὲν ἀπρεπῶς καταφέρονται κατ' αὐτοῦ, θεωροῦντες αὐτὸν αἴτιον πάντων τῶν ἐκκλησιαστικῶν σκανδάλων τῆς ἐποχῆς του καὶ ἀναφέρουν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, πληροφορίας δυσμενέστατα διακειμένων πρὸς αὐτόν, τοιοῦτοι δὲ ἱστορικοὶ εἶναι ὁ Βενδότης [1], ὁ Κούμας [2], ὁ Μαθᾶς [3], ὁ ῥηθεὶς Κομνηνός [4], εἰ καὶ ἐνιαχοῦ καλεῖ αὐτὸν ὀρθόδοξον, παρ' ὅλην τὴν δυσμένειαν, ὁ Κύριλλος Λαυριώτης [5] καὶ ἄλλοι [6], πρὸ πάντων δὲ ὁ Γάλλος Baron de Tott [7], ἄλλοι δὲ λίαν ἀμερόληπτοι καὶ μετριοπαθέστεροι ἀποφαίνονται ἐπαινετικῶς ὑπὲρ αὐτοῦ, ὡς εἶναι ὁ Σέργιος Μακραῖος [8], ὅστις εἶναι ὁ μᾶλλον φιλαλήθης καὶ ἀμερόληπτος ἐπὶ τοῦ προκειμένου καὶ ὅστις σχετικῶς λέγει τὰ ἑξῆς: «Ἦν μὲν οὖν ὁ παναγιώτατος κύριος Κύριλλος ὁ Ε΄ τὸ γένος Πελοποννήσιος, τὴν γνώμην εὐθύς, τὸν τρόπον ἁπλοῦς, εἰ καί τισι ποικίλος ἐδόκει, πρὸς τὰς πολλὰς μηχανὰς τῶν ἀντιπάλων πολλαχῶς ἀντιτασσόμενος, φιλάρετος, φιλάγαθος, ἐπιεικής, φιλομαθής, τῇ ἀναγνώσει τῶν θείων βιβλίων προσκείμενος, βίον ἠρημένος τὸν τελειότερον, διὸ καὶ ἀγρυπνίας μείζονας καὶ νηστείας συνεχεστέρας ἐποίει, καὶ ἀκολουθίας ἐκκλησιαστικὰς μακροτέρας ἐφίλει, καὶ πρὸς πάντα γενναῖος ἐδόκει, ὀξύς τε περὶ τὰ πρακτέα, καὶ σφοδρὸς πρὸς τὰ δόξαντα, ἄτρεπτος καὶ ἀδεὴς πρὸς τὰ ἀντιπίπτοντα. Ἐντεῦθεν καὶ ζηλωτὴς τῶν ὀρθοδόξων δογμάτων διάπυρος ἐγνωρίζετο καὶ παρὰ παντὸς τοῦ λαοῦ διεθρυλλεῖτο καὶ διαφερόντως ἠγαπᾶτο, τῇ ἀγλαΐᾳ τῶν ἰδίων ἀρε-

[1] Γεωργίου Βενδότη, Προσθήκη τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας Μελετίου Μητροπολίτου Ἀθηνῶν... τόμ. Δ' σελ. 87 § 11. Ἐν Βιέννῃ 1795.
[2] Κ. Κούμα, Ἔνθ' ἀν. τόμ. Ι' σελ. 397 - 398.
[3] Ζαχαρίου Μαθᾶ, Ἔνθ' ἀν. σελ. 351 κέ.
[4] Ἀθ. Κομνηνοῦ Ὑψηλάντου, Ἔνθ' ἀν. σελ. 368.
[5] Κυρίλλου Λαυριώτου, Πατριαρχικὸν Χρονικόν... σελ. 45.
[6] Πρβλ. Σκαρλάτου Δ. τοῦ Βυζαντίου, Ἔνθ' ἀν. σελ. 541. Κωνσταντίου Α' τοῦ ἀπὸ Σιναίου, Ἔνθ' ἀν. σελ. 156. Ἀνδρ. Παπαδοπούλου Βρετοῦ, Νεοελληνικὴ Φιλολογία τόμ. Α' σελ. 203.
[7] Βασιλείου Γεωργιάδου, Ἐκκλησιαστικὰ πάρεργα, ἐν «Ἐκκλησιαστικῇ Ἀληθείᾳ» τόμ. Γ' (1882 - 1883) σελ. 617 - 618. Πρβλ. Baron de Tott, Mémoires sur les Turcs et les Tartares. Part. A' p. 92 κέ. Τὰς σχετικὰς περὶ αὐτοῦ πληροφορίας ἀντιγράψας μοὶ παρεχώρησεν ὁ κ. Μ. Γεδεών, ᾧ ἀπείρως εὐχαριστῶ.
[8] Σεργίου Μακραίου, Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία... σελ. 206 - 207.

τῶν συμπάντων τὰς ψυχὰς καταθέλγων καὶ ἐφελκόμενος, εἰ καὶ τὸν ἀληθῆ ζῆλον τοῦ ἀνδρὸς ποικίλως συγκαλύψαι ἐτεχνῶντο οἱ διαβάλλοντες, πανοῦργον αὐτὸν ἀποκαλοῦντες, ὥσπερ οἱ αἱρετικοὶ αἱρετικὸν ἐδυσφήμουν τὸν ὀρθοδοξότατον».

Ὁ Κύριλλος ἦτο ἀνὴρ δραστήριος καὶ ὁρμητικὸς πολλάκις, διὸ βλέπων, ὅτι αἱ ἀπὸ τῆς δύσεως ῥᾳδιουργίαι πολλαχοῦ κατετάραττον τοὺς ὀρθοδόξους καὶ ἐκλόνουν τὰς πεποιθήσεις τινῶν, ἐνόμισεν, ὅτι δι' ἀποφάσεώς τινος τολμηρᾶς καὶ γενναίας ἠδύνατο νὰ ἐπιφέρῃ καλὸν ἀποτέλεσμα [1]. Δοθείσης λοιπὸν ἀφορμῆς, κατόπιν μάλιστα συνεννοήσεως μετὰ τῶν Πατριαρχῶν Ἀλεξανδρείας Ματθαίου καὶ Ἀντιοχείας Σιλβέστρου καὶ πολλῶν ἄλλων λογίων καὶ ἐκκλησιαστικῶν ἀνδρῶν, ἀπεφάσισε, κατὰ τὸ 1750 ἔτος [2], ὅπως οἱ ἐκ Δυτικῶν προσερχόμενοι εἰς τὴν Ὀρθοδοξίαν βαπτίζωνται, ὡς ἀκύρου ὄντος τοῦ διὰ ῥαντισμοῦ βαπτίσματος. Τοῦτο δυσηρέστησεν, ὡς ἦτο ἑπόμενον, τοὺς Δυτικοὺς λαϊκοὺς καὶ κληρικοὺς τοῦ Πέραν, οἵτινες καὶ ἀπεφάσισαν νὰ ἐξώσωσιν αὐτὸν τοῦ θρόνου, διὸ παρέπεισάν τινας ἐκ τῶν προκρίτων καὶ ἀρχιερέων διὰ τὴν μελετωμένην ἔξωσιν αὐτοῦ. Ἐπὶ τῇ προφάσει λοιπὸν ὅτι διὰ χρηματικῶν δανείων κατεβάρυνε τὴν Μεγάλην τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαν, ὡς λέγει ὁ Μακραῖος [3], παύεται καὶ ἐξορίζεται εἰς τὴν ἐν Χάλκῃ Μονὴν τῆς Θεοτόκου.

Οὕτως ἡ πρώτη πατριαρχεία τοῦ Κυρίλλου τοῦ Ε' διήρκεσε, κατὰ τὸν Σέργιον Μακραῖον [4], δύο ἔτη καὶ ὀκτὼ μῆνας, ἀπὸ τοῦ 1748-1751 [5]. Τοῦτον διεδέξατο κατὰ μῆνα Μάϊον τοῦ 1751 ὁ Παΐσιος ὁ Β' τὸ δ' καὶ τελευταῖον, παραμείνας μέχρι τῆς 7ης Σεπτεμβρίου τοῦ 1752.

Ἤδη περὶ τὰ τέλη τῆς πατριαρχείας τοῦ Κυρίλλου τοῦ Ε' ἐνεφανίσθη μία ἑτεροδιδασκαλία Αὐξεντιανὴ καλουμένη ἐκ τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτῆς τοῦ Αὐξεντίου ὀνομαζομένου. Οὗτος, Ἄνδριος τὴν καταγωγήν, κατ' ἀρχὰς ἐχρημάτισε νεωκόρος τοῦ ἐν Γαλατᾷ ναοῦ τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ, εἶτα δ' ἐχει-

---

[1] Περὶ τῶν ἀντιχριστιανικῶν ἐνεργειῶν τῶν Δυτικῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους μακρότατον λόγον ποιοῦνται σὺν τοῖς ἄλλοις ὁ Σέργιος Μακραῖος (Ἔνθ' ἀν. σελ. 203, 204, 214, 215, 402, 411) καὶ ὁ Κομνηνὸς Ὑψηλάντης (Ἔνθ' ἀν. σελ. 308, 364, 366, 372, 373, 377, 411.)

[2] Σεργίου Μακραίου, Ἔνθ' ἀν. σελ. 203, 204, 408-9.

[3] Ἔνθ' ἀν. σελ. 204-206, 409-410. Πρβλ. Ἀθ. Κομνηνοῦ Ὑψηλάντου, Ἔνθ' ἀν. σελ. 366-7.

[4] Σεργίου Μακραίου, Ἔνθ' ἀν. σελ. 206. Πρβλ. Μ. Γεδεών, Πατριαρχ. Πίνακες σελ. 639.

[5] Ὁ Κομνηνὸς Ὑψηλάντης οὐχὶ ὀρθῶς ἀναφέρει, ὅτι διήρκεσε τρία ἔτη καὶ ὀκτὼ μῆνας, ὁ δὲ Κύριλλος Λαυριώτης ἐσφαλμένως ἀναβιβάζει αὐτὴν εἰς πέντε ἔτη καὶ ὁρίζει ὡς τόπον τῆς ἐξορίας αὐτοῦ τὴν νῆσον Κύπρον, ἀντὶ τῆς νήσου Χάλκης. Ἀθ. Κομνηνοῦ Ὑψηλάντου, Ἔνθ' ἀν. σελ. 366-367. Κυρίλλου Λαυριώτου, Ἔνθ' ἀν. σελ. 45.

ροτονήθη διάκονος. Περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1751 ἔτους ἤρχισε νὰ διδάσκῃ οὗτος ἐν τοῖς πέριξ τῆς Νικομηδείας, ἐν Κατιρλίῳ, τὸν Ἀναβαπτισμὸν [1] πάντων τῶν ἐξ αἱρέσεων καὶ σχισμάτων προσερχομένων εἰς τὴν Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν, ἡ δὲ συρροὴ τοῦ πλήθους ἦτο τοσαύτη, ὥστε εὐλόγως ὑπεβλέπετο, ὡς δυνάμενος κακόν τι νὰ προξενήσῃ. Καὶ ὄντως τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπί τινα ἔτη ἐτάραξεν. Ὁ Κύριλλος Ε' ὅμως καὶ «διὰ τὸ πρὸς τοὺς παπιστὰς μῖσος», ὡς λέγει ὁ Κομνηνὸς Ὑψηλάντης [2], καὶ διότι πιθανῶς ὀλίγον καιρὸν εἶχεν, ἵνα τὰ κατ' αὐτὸν ἐξακριβώσῃ, ἐσιώπησε καὶ μετὰ ταῦτα, ἐξόριστος ὤν, ἐπεσκέφθη τὸν Αὐξέντιον, ὡς καὶ πολλοὶ ἄλλοι τῶν ἀρχιερέων καὶ προκρίτων καὶ πρότερον ἤδη τοῦτο ἔπραξαν, ἐν οἷς καὶ ὁ Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Ματθαῖος ὁ Ἄνδριος καὶ αὐτὸς ὁ Παΐσιος ὁ Β', καὶ ὁ Κριτίας [3].

Ἐν τούτοις τὸ πλῆθος τῶν θαυμαστῶν τούτου καθ' ἑκάστην ηὐξάνετο, ὁ δὲ Αὐξέντιος ἐκήρυττε κατ' αὐτοῦ τοῦ Πατριάρχου Παϊσίου Β' ὡς λατινόφρονος καὶ Ἀρμενίου. Ἐντεῦθεν ὁ Πατριάρχης Παΐσιος ὁ Β' μετὰ τῆς περὶ αὐτὸν Συνόδου, νομίσας, ὅτι τῇ συνεργείᾳ καὶ τοῦ παυθέντος Κυρίλλου Ε' ἐγίγνοντο ταῦτα, ἐσκέφθη, ἵνα ὑποβάλῃ εἰς ἀνάκρισιν περὶ τούτου αὐτὸν καὶ πληροφορηθῇ τοιουτοτρόπως τὴν ἀλήθειαν. Ὁ Κύριλλος Ε', κατὰ Σέργιον τὸν Μακραῖον, «ἐνόρκως ἐβεβαιοῦτο μήτε συνειδέναι μήτε ἐπευδοκεῖν καὶ ἀρέσκεσθαι τοῖς ἐκεῖ πραττομένοις καὶ λεγομένοις, μηδὲ ὅλως πατριαρχείας ἐρᾶν, ἀρκεῖσθαί τε τοῖς χορηγουμένοις καὶ αἱρεῖσθαι ἐφησυχάζειν διὰ βίου, εἰ μόνον τὰ τῆς ἐκκλησίας μένοι ἀβλαβῆ καὶ ἀπήμονα. Τούτων ἐνόρκως βεβαιωθέντων ἐν τῷ ναῷ τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου ἐν Χάλκῃ τῇ νήσῳ, ὁ μὲν παναγιώτατος Κύριλλος ἔμεινεν ἐφησυχάζων...» [4]. Ἡ μανία ὅμως τοῦ λαοῦ τοσοῦτον ἐκορυφώθη διὰ τὸ διάβημα τοῦ Πατριάρχου Παϊσίου Β', ἕνεκα τῆς ἀγάπης αὐτοῦ πρὸς τὸν ἐφησυχάζοντα Κύριλλον Ε', ὥστε μετά

---

[1] Μ. Γεδεών, Ἑτεροδιδασκαλίαι ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ Κωνσταντινουπόλεως μετὰ τὴν Ἅλωσιν, Ἔνθ' ἀν. σελ. 718-722. Τοῦ αὐτοῦ, Ἑτεροδιδασκαλίαι ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῶν κάτω χρόνων, Ἔνθ' ἀν. σελ. 197-200, 259 κέ. Πρβλ. Μ. Κλεωνύμου καὶ Χρ. Παπαδοπούλου, Βιθυνικὰ ἢ ἐπίτομος μονογραφία τῆς Βιθυνίας καὶ τῶν πόλεων αὐτῆς σελ. 94-96. Ἐν Κων/πόλει 1867.

[2] Ἀθ. Κομνηνοῦ Ὑψηλάντου, Ἔνθ' ἀν. σελ. 369.

[3] Πλείονα περὶ τοῦ ἀναβαπτισμοῦ ἴδε Μ. Γεδεών, Ἑτεροδιδασκαλίαι ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῶν κάτω χρόνων σελ. 259-262, 270-272, 279-280, ἔνθα δημοσιεύεται ὁ λόγος τοῦ Κριτίου σταλέντος ὑπὸ τῆς Συνόδου τῷ 1752 λεχθεὶς ἐν Κατιρλίῳ. Πρβλ. Ἰακώβου Δημοπούλου Βατοπαιδινοῦ, Ἐπιστολιμαία διατριβὴ περὶ τοῦ ἐν τῇ Βατοπαιδινῇ Βιβλιοθήκῃ ὑπ' ἀριθ. 588 ὑπάρχοντος χειρογράφου, ἐν «Ἀληθείᾳ» τόμ. Α' σελ. 223-225, 274 276. Κ/πόλις (1880-1881). Τὸ χειρόγραφον τοῦτο εἶναι πολύτιμον διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἀναβαπτισμοῦ, διότι ἐν αὐτῷ περιέχονται αἱ ἐπιστολιμαῖαι διατριβαὶ καὶ ἡ ἔμμετρος σάτιρα ἐκ 3479 πολιτικῶν στίχων, ἥτις εἶναι τοῦ Καλλινίκου Δ' τοῦ ἀπὸ Προϊλάβου κατὰ τοῦ Κυρίλλου τοῦ Ε' καὶ τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ, οὐχὶ δὲ τοῦ Παϊσίου Β'.

[4] Σεργίου Μακραίου, Ἔνθ' ἀν. σελ. 210.

τινας ἡμέρας, ὅτε ὁ Πατριάρχης Παΐσιος Β΄ κατέβη τῶν Πατριαρχείων, ὅπως καταπραΰνῃ τὸ κατ᾽ αὐτοῦ μαινόμενον πλῆθος, συνελήφθη ὑπ᾽ αὐτοῦ, ἐδάρη ἀνηλεῶς καὶ μόλις ἐσώθη τῇ παρεμβάσει τῆς Ἀρχῆς, ὡς ἀναφέρει λεπτομερῶς ὁ Σέργιος Μακραῖος [1]. Οὕτω λοιπόν, παραιτηθέντος ἀναγκαστικῶς τοῦ Πατριάρχου Παϊσίου Β΄, ἐξελέγη, κατ᾽ ἐπίμονον ἀπαίτησιν τοῦ λαοῦ, Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης [2] τὸ β΄ Κύριλλος ὁ Ε΄, τῇ 7ῃ Σεπτεμβρίου 1752 καὶ οὐχὶ τῷ 1753, ὡς ἀνακριβῶς πάλιν ἀναφέρει ὁ Κομνηνός [3], διατελέσας τοιοῦτος μέχρι τῆς 16 Ἰανουαρίου τοῦ 1757, ὅτε, παυθείς, ἐξωρίσθη εἰς τὴν Κύπρον, ὡς ἀναφέρεται ἐν τῇ κατωτέρω καθαιρέσει αὐτοῦ· κατ᾽ ἄλλους ὅμως εἰς τὸ Σίναιον ὄρος [4], ὁπόθεν λαβὼν ἄδειαν ἦλθεν εἰς Κων/πολιν καὶ ἀνεχώρησεν εἰς Ἅγιον Ὄρος, ἔνθα ἡσύχασεν ἐν τῇ Σκήτῃ τῆς Ἁγίας Ἄννης [5].

Ἅμα τῇ ἀναρρήσει τοῦ Κυρίλλου τοῦ Ε΄ τὸ β΄. ἐπὶ τὸν Οἰκουμενικὸν θρόνον οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει Λατῖνοι ἦσαν ἐν μεγίστῃ ὀργῇ, διότι παρρησίᾳ διηλέγχοντο ἀβάπτιστοι· τὸν κατεδίωκον λοιπόν, ἐπειδὴ οὗτος, ὡς λέγει ὁ Μακραῖος [6], «καὶ ἀπὸ τοῦ θρόνου κατελάλει αὐτῶν τῆς καινοτομίας, καὶ λέγειν καὶ γράφειν ἀδεῶς ἐπέτρεπε τοῖς βουλομένοις διελέγχειν τὰ τῶν Λατίνων κατὰ τῆς ὀρθῆς πίστεως νέα ἐφευρήματα καὶ ἀλλοκότους αὐτῶν δόξας, ὀρθῶς κρίνων τὴν ὕπουλον φιλίαν ἐπιβλαβεστέραν τῆς προφανοῦς ἔχθρας».

Τέλος ἐν ἔτει 1755 διὰ Συνοδικῆς ἀποφάσεως, τὴν ὁποίαν ἀπεδέξαντο καὶ οἱ Πατριάρχαι Ἀλεξανδρείας Ματθαῖος καὶ Ἱεροσολύμων Παρθένιος, ἀνθισταμένων ὅμως τινῶν ἐκ τῶν Συνοδικῶν ἀρχιερέων, ἐν οἷς ἦσαν ὁ Δέρκων Σαμουὴλ καὶ ὁ Κυζίκου Ἀνανίας, ἐκηρύχθη ὁ Ἀναβαπτισμός, ἤτοι ἡ

1 Τοῦ αὐτοῦ, Ἔνθ᾽ ἀν. σελ. 208 - 213, 238, 410 - 411.

2 Μ. Γεδεών, Πατριαρχικοὶ Πίνακες σελ. 644 - 645. Πρβλ. Κ. Δαπόντε, Ἱστορ. Κατάλογ. Ἔνθ᾽ ἀν. σελ. 129 - 131. Ἀθ. Κομνηνοῦ Ὑψηλάντου, Ἔνθ᾽ ἀν. σελ. 366.367 - 371. Γ. Βενδότη, Ἔνθ᾽ ἀν. σελ. 87.88. Κ. Κούμα, Ἔνθ᾽ ἀν. σελ. 397 κἑ. Ζαχ. Μαθᾶ, Ἔνθ᾽ ἀν. σελ. 247 - 248. Τότε ἐξεδόθη καὶ Βεράτιον τούτου κυροῦν τὸ δοθὲν κατὰ τὴν ἐκ δευτέρου ἀνάβασιν αὐτοῦ εἰς τὸν θρόνον, ὅπερ ἀπόκειται ἐν τῷ ὑπ᾽ ἀριθ. 66 χειρογράφῳ (φ. 218α) τῆς ἐν Ἀθήναις Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς, δωρηθέντι ὑπὸ τοῦ Μ. Γεδεὼν καὶ δημοσιευθέντι ὑπ᾽ αὐτοῦ. (Μ. Γεδεών, Βραχεῖα σημείωσις περὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν ἡμῶν δικαίων ὑποβληθεῖσα τῇ 12 Δεκεμβρίου 1908 τῷ Παναγιωτάτῳ Οἰκουμενικῷ Πατριάρχῃ, σελ. 51 - 62. Ἐν Κων/πόλει 1909. Ὁ μακαρίτης Σπ. Λάμπρος (Νέος Ἑλληνομνήμων τόμ. Γ΄ (1906) σελ. 463.) οὐχὶ ὀρθῶς ἀποδίδει τοῦτο εἰς Κύριλλον τὸν ϛ΄ (1813 - 1819).

3 Ἀθ. Κομνηνοῦ Ὑψηλάντου, Ἔνθ᾽ ἀν. σελ. 370.

4 Μ. Γεδεών, Πατριαρχ. Πίνακες σελ. 644 - 645. Πρβλ. Σεργίου Μακραίου, Ἔνθ᾽ ἀν. σελ. 222. Ἐλευθ. Ταπεινοῦ, Ἔνθ᾽ ἀν. σελ. 95. Μ. Γεδεών, Ἑτεροδιδασκαλίαι... Ἔνθ᾽ ἀν. σελ. 775 κἑ.

5 Κατὰ τὸν Κομνηνὸν (σελ. 373 - 387) ἐξωρίσθη ἀμέσως εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος, κατὰ δὲ τὸν Κύριλλον Λαυριώτην, (ἔνθ᾽ ἀν. σ. 46) ἐφησύχασεν ἐν τῇ Μονῇ Βατοπεδίου καὶ διεδέξατο αὐτὸν ὁ Καλλίνικος ὁ Δ΄, ὁ ἀπὸ Προϊλάβου, περὶ οὗ κατωτέρω θὰ γίνῃ λόγος.

6 Σεργίου Μακραίου, Ἔνθ᾽ ἀν. σελ. 217.

βάπτισις τῶν προσερχομένων Λατίνων τῇ Ὀρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ καὶ διετυπώθη ὁ περὶ τούτου Ὅρος, ἐν ᾧ πρὸς τοῖς ἄλλοις ἀναφέρεται, ὅτι «... τοὺς δ᾽ ἐξ᾽ αὐτῶν ἀβαπτίστως βαπτιζομένους ὡς ἀβαπτίστους ἀποδεχόμεθα προσερχομένους τῇ ὀρθοδόξῳ πίστει, καὶ ἀκινδύνως αὐτοὺς βαπτίζομεν, κατὰ τοὺς Ἀποστολικοὺς καὶ συνοδικοὺς κανόνας, οἷς ἀραρότως ἐπιστηρίζεται ἡ ἁγία τοῦ Χριστοῦ καὶ Ἀποστολικὴ καὶ καθολικὴ Ἐκκλησία, ἡ κοινὴ μήτηρ πάντων ἡμῶν» [1].

Ὁ Κύριλλος ὅμως πρὸς ἐπικύρωσιν τούτου εὑρίσκων τὴν Σύνοδον διχοστατοῦσαν, ἠναγκάσθη νὰ διαλύσῃ αὐτὴν καὶ ἐκδιώξῃ τοὺς ἀνθισταμένους ἀρχιερεῖς, ἐν οἷς τὸν Χαλκηδόνος Ἰωαννίκιον τὸν Καρατζᾶν, τὸν ἀπὸ Πεκίου, καὶ τὸν Προϊλάβου Καλλίνικον καὶ τὸν Κριτίαν, καὶ νὰ συγκαλέσῃ νέαν, δι᾽ ἧς ἐπεκύρωσε τὸν ἐν λόγῳ Συνοδικὸν Ὅρον. Οἱ δὲ ἀπελαθέντες Ἀρχιερεῖς, ὡς καὶ οἱ κρυπτόμενοι ἐν τοῖς περὶ τὰς Συκᾶς (Γαλατᾶν) τόποις ἀρχηγὸν ἔχοντες τὸν πρῴην Προϊλάβου Καλλίνικον ἤρξαντο ἐργαζόμενοι πρὸς ἔξωσιν αὐτοῦ καὶ κατώρθωσαν, ἵνα τὸν καταβιβάσωσι τοῦ θρόνου καὶ ἐξορίσωσιν εἰς τὴν Κύπρον, καὶ οὐχὶ εἰς τὸ Σίναιον Ὄρος, ἀναβιβάσωσι δ᾽ ἀντ᾽ αὐτοῦ τὸν εἰρημένον Προϊλάβου Καλλίνικον [2] τῇ 16ῃ Ἰανουαρίου 1757.

1 Κ. Οἰκονόμου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων, Τὰ σῳζόμενα Ἐκκλησιαστικὰ συγγράμματα. Ἔκδοσις Σοφοκλέους Κ. τοῦ ἐξ Οἰκονόμων. Τόμ. Α΄ σ. 478 - 479. Ἀθήνησι 1862. Πρβλ. Μ. Γεδεών, Κανονικαὶ Διατάξεις τόμ. Α΄ σελ. 252 - 255. Ἐν Κ/πόλει 1888. Ἐπεκυρώθη τότε καὶ τὸ Ἐγχειρίδιον Ῥαντισμοῦ Στηλίτευσις τὸ ἐκδοθὲν ὑπὸ τοῦ Χίου Εὐστρατίου Ἀργέντου ἐν Κων/λει ἐν τῇ Ἀρμενικῇ τυπογραφίᾳ τῷ 1756, ἐν τέλει τοῦ ὁποίου συνεξεδόθη τὸ πρῶτον καὶ ὁ ῥηθεὶς Συνοδικὸς Ὅρος. Ἐν Ἱεροσολυμιτικῷ κώδ. ἀρ. 298 (φ 1-19) σῴζεται ἀντίγραφον Συνοδικῆς Πράξεως γενομένης ἐν Κ/λει τῷ 1756 πρὸς τὸν Πατριάρχην Ἱεροσολύμων Παρθένιον, κατακρινάσης τὸ λατινικὸν βάπτισμα καὶ δογματισάσης, ὅτι δεῖ ἀναβαπτίζεσθαι τοὺς ἐκ Λατίνων προσερχομένους εἰς τὴν Ὀρθόδοξον Καθολικὴν Ἐκκλησίαν. Τὴν πρᾶξιν αὐτὴν ἐπεκύρωσεν ἰδίᾳ χειρὶ ὁ Κύριλλος Ε΄ καὶ ὁ Ἀλεξανδρείας Ματθαῖος. Ἀθ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Ἱεροσυλ. Βιβλιοθ. τόμ. Δ΄ σελ. 269 - 270. Πρβλ. καὶ Ἀνδρέου Παπαδοπούλου Βρετοῦ, Νεοελληνικὴ Φιλολογία Μέρ. Α΄ σελ. 78 ἀριθ. 216. σελ. 79 ἀριθ. 219. σ. 72 ἀριθ. 197. Ἐνταῦθα ἐσφαλμένως ἀναγράφεται ὡς ἔτος τῆς πρώτης ἐκδόσεως τοῦ ἐγχειριδίου τούτου τὸ 1746 ἀντὶ 1756. Πρβλ. Ἀθ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη τόμ. Δ΄ σ. 104. Ἐν Πετρουπόλει 1899. Ὅρα καὶ Μ. Παρανίκα, Περὶ τοῦ κατὰ τὴν ΙΗ΄ ἑκατονταετηρίδα ἀναφανέντος ζητήματος τοῦ Ἀναβαπτισμοῦ ἐν τῷ «Ἑλληνικῷ Φιλολογ. Συλλόγῳ Κ/πόλεως» τόμ. Ι΄ σελ. 33-41. Ἐν Κων/λει (1875 - 76), ἔνθα καὶ διάφορα σχετικὰ γράμματα τῶν Πατριαρχῶν Κ/πόλεως Κυρίλλου Ε΄ καὶ Ἱεροσολύμων Παρθενίου, Ἐφραὶμ καὶ ἄλλων.

2 Ἀτυχῶς καὶ αἱ περὶ αὐτοῦ ἐργασίαι τῶν παλαιοτέρων εἶναι λίαν μεροληπτικαὶ καὶ ἔν τισιν ἀσαφεῖς. Ἡ καλυτέρα περὶ τούτου διεξοδικὴ μελέτη, γεγραμμένη ἐπὶ τῇ βάσει τῶν χειρογράφων αὐτοῦ, εἶναι ἡ τοῦ Καθηγητοῦ καὶ Ἀκαδημαϊκοῦ κ. Κ. Δυοβουνιώτου, Καλλίνικος Δ΄ (οὐχὶ Γ΄) Πατριάρχης Κων/πόλεως ἐν τῷ «Ἱερῷ Συνδέσμῳ» ἔτ. ΙΑ΄ (ΙΘ΄) Περίοδ. Β΄ (1915). Ἐν Ἀθήναις ἀριθ. 251 - 276 καὶ ἐν ἰδιαιτέρῳ ἀποσπάσματι. Ἐκ τῶν παλαιοτέρων ἀναφέρω τὴν μελέτην τοῦ ἀειμνήστου Βασιλείου

Αἰτία τῶν διωγμῶν τούτων ἐγένετο, ὡς προείρηται, ἡ περὶ τοῦ Ἀναβαπτισμοῦ ἔρις, τοῦ μὲν Κυρίλλου τοῦ Ε´ καὶ τῶν περὶ αὐτὸν διϊσχυριζομένων, ὅτι οἱ ἐξ αἱρέσεων προερχόμενοι, καὶ δὴ ἐκ τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας, πρέπει ν' ἀναβαπτίζωνται, τοῦ δὲ Καλλινίκου Δ´ [1] καὶ τῶν περὶ αὐτὸν φρονούντων ὅτι οὐχὶ πάντες οἱ αἱρετικοὶ πρέπει ν' ἀναβαπτίζωνται, ἀλλά τινες μόνον τούτων, ἐν ᾧ οἱ λοιποί, ἐν οἷς καὶ οἱ Δυτικοί, πρέπει νὰ γίνωνται δεκτοὶ διὰ μύρου [2].

Ἡ ἐκλογὴ τοῦ Καλλινίκου τοῦ Δ´ ἐγένετο τῇ 16 Ἰανουαρίου τοῦ 1757, ἡμέρᾳ Πέμπτῃ, ὡς καθίσταται δῆλον ἐκ τῶν σημειωμάτων τούτου τῶν ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 93 χειρογ. καὶ ἐκ τῆς συνοπτικῆς αὐτοῦ διηγήσεως τῶν μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κ/πόλεως πατριαρχευσάντων.

Οἱ ὀπαδοὶ ὅμως τοῦ Κυρίλου Ε´ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἡσυχάσωσι· διὰ τοῦτο τὴν ἑπομένην ἀμέσως ἡμέραν τῆς ἑορτῆς τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου, μετὰ τὸ τέλος τῆς λειτουργίας, ἐπέπεσον κατὰ τοῦ Καλλινίκου ἐξερχομένου ἐκ τῆς Ἐκκλησίας καὶ μικροῦ δεῖν ἐφόνευον αὐτόν, μόλις δὲ ἡμιθανῆ διέσωσαν αὐτόν [3]. Ἐξεδόθη τότε ἀμέσως ὁρισμός, ἵνα πάντας τοὺς συλληφθέντας κρεμάσωσιν, ὁμοῦ καὶ τὸν Κύριλλον τὸν Ε´, ἀλλὰ τῇ ἐπεμβάσει τοῦ Καλλινίκου Δ´ ὁ μὲν Κύριλλος Ε´ ἀπῆλθεν εἰς ἐξορίαν, οἱ δὲ ἄλλοι μετὰ τρίμηνον ἐλυτρώθησαν. Ταῦτα πάντα διὰ μακρῶν ἐκτίθενται ὑπ' αὐτοῦ ἐν τοῖς σημειώμασι τοῦ ὑπ' ἀριθ. 93 χειρογράφου, ἐν τῇ Συνοπτικῇ διηγήσει τοῦ ὑπ' ἀριθ. 91

Γεωργιάδου (τοῦ μετὰ ταῦτα Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου), Ἐκκλησιαστικὰ πάρεργα. Β´ Ἀνέκδοτος ἐπιστολὴ τοῦ πρῴην Κωνσταντινουπόλεως Καλλινίκου τοῦ Γ´ ἐν «Ἐκκλησιαστικῇ Ἀληθείᾳ» τόμ. Γ´ σελ. 601-604, Τεῦχ. Μ´ σελ. 617 κέ. Τεῦχ. ΜΑ´ σ. 633 κέ. Ἐν Κ/πόλει (1882-1883). Πρβλ. καὶ Μ. Γεδεών, Ἑτεροδιδασκαλίαι ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ Κωνσταντινουπόλεως μετὰ τὴν Ἅλωσιν. Ἐν αὐταῖς δύναταί τις νὰ εὕρῃ πλείστας ὅσας εἰδήσεις περὶ ὅλων τῶν λαβόντων χώραν ἐν Κων/λει κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην.

[1] Σημειωθήτω ἐνταῦθα, ὅτι ὁ Πατριάρχης Ἱερεμίας ὁ Γ´. ἐξέδωκε γράμμα, δι' οὗ «ἔδει δέχεσθαι τοὺς ἐκ τῆς αἱρέσεως τοῦ Λουθήρου καὶ Καλβίνου προσιόντας τῇ ἐκκλησίᾳ μύρῳ μόνον ἁγίῳ χριομένους». Πβλ. Μ. Γεδεών, Κανονικαὶ διατάξεις τόμ. Α´. σελ. 148. Κ. Οἰκονόμου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων, Ἔνθ. ἀν. τόμ. Α´. σελ. 431-476.

[2] Ὁ Καλλίνικος Δ´ καὶ ἀλλαχοῦ ἀνέπτυξε τὰς περὶ Ἀναβαπτισμοῦ ἰδέας αὐτοῦ καὶ ἐν τῷ ἐγχειριδίῳ αὐτοῦ κατὰ αἱρέσεων ἢ κατὰ Ἀναβαπτιστῶν, ὅπερ συνετάχθη ἐν Κωνσταντινουπόλει κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον τοῦ 1752 ἔτους. Ἐπίσης καὶ ἐν τῇ Συνοπτικῇ διηγήσει τῶν μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κων/πόλεως πατριαρχευσάντων (ἀριθ. χειρογρ. 91) ποιεῖται οὗτος λόγον περὶ τῶν διωγμῶν αὐτῶν, τοὺς ὁποίους πληροφορηθεὶς ὁ Ὀσμάνης ὁ Γ´ ἐξέδοτο ὁρισμοὺς ἰδιοχείρους δύο, τὸν μὲν πρὸς τὸν Ἀνθύπατον, τὸν δὲ πρὸς τὸν Ἀρχιστράτηγον, ἵνα καταβιβάσωσι «τὸν ἀντάρτην» καὶ ἀναβιβάσωσι τὸν Προϊλάβου Καλλίνικον τὸν ζητούμενον. (Κ. Δυοβουνιώτου, Ἔνθ' ἀν. ἀριθ. 251 σελ. 1-5.) Καὶ ἐξ ἄλλων αὐτογράφων σημειωμάτων τούτου πειθόμεθα, ὅτι οὗτος καὶ πρὸ τῆς ἀναρρήσεως τοῦ Κυρίλλου τοῦ Ε´ εἶχε προταθῆ. Πρβλ. Κ. Δυοβουνιώτου, Ἔνθ' ἀν. ἀρθ. 267 (1916) σελ. 11 κέ.).

[3] Ἀθανασίου Κομνηνοῦ Ὑψηλάντου, Ἔνθ' ἀν. σελ. 373 κέ.

χειρογράφου καὶ ἐμμέτρως ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 102 χειρογράφῳ [1] τῆς Ζαγορᾶς.

Εὐθὺς μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς τάξεως καὶ τὴν εἰρήνευσιν τῆς Ἐκκλησίας, Καλλίνικος ὁ Δ´ συνεκάλεσε τὴν Σύνοδον καὶ καθήρεσε τὸν Κύριλλον τὸν Ε´, ἅτε αἴτιον ὄντα τῆς γενομένης κατ' αὐτοῦ προσβολῆς τοῦ σύρφακος ὄχλου καὶ ὅλων ἐν γένει τῶν γεγονότων τῶν λαβόντων χώραν πρότερον. Ἡ καθαίρεσις αὕτη σῴζεται ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. χειρογράφῳ 24 (φ. 124^{α}-131^{α}) τῆς ἐν Ἀθήναις Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων καὶ ἐγράφη ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Καλλινίκου τοῦ Δ´ καὶ οὐχὶ ὑπὸ τοῦ Καλλινίκου τοῦ Ε´ τοῦ ἀπὸ Νικαίας, ὡς ἀναφέρει ὁ μακαρίτης Σπυρίδων Λάμπρος [2]. Ἐν αὐτῇ ἐκτίθησι διὰ μακρῶν τὰ τοῦ βίου τοῦ Κυρίλλου μετ' ἐκφράσεων λίαν ὑβριστικῶν καὶ ἐπιτίθεται λάβρως κατ' αὐτοῦ καὶ τοῦ Αὐξεντίου καὶ τῶν ἀκολουθούντων αὐτούς· περὶ αὐτῆς μάλιστα ποιεῖται μνείαν καὶ ἐν τῇ Συνοπτικῇ διηγήσει [3]. Δέον δὲ νὰ σημειωθῇ ἐνταῦθα, ὅτι ὁ Καλλίνικος ὁ Δ´ καὶ ἐν ἄλλοις συγγράμμασιν αὐτοῦ ἐπιτίθεται κατ' αὐτῶν, διὸ καὶ ὑπερβαίνει ἡ φράσις αὐτοῦ πᾶν ὅριον εὐπρεπείας· ἀδικεῖ μάλιστα καί τινας τῶν ἀντιπάλων αὐτοῦ, καὶ δὴ αὐτὸν τοῦτον τὸν Κύριλλον Ε´, πράττει δὲ τοῦτο, ὡς ὀρθῶς ἀναφέρει ὁ καθηγητὴς κ. Δυοβουνιώτης [4], οὐχὶ πρὸς ὑπεράσπισιν ἑαυτοῦ οὐδὲ ἐξ ὀργῆς καὶ ἐκδικήσεως προσωπικῆς, ἀλλ' ἐξ ἀγάπης πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τοὺς πιστούς, τοὺς ὁποίους δὲν ἠδύνατο νὰ βλέπῃ ἐμπαιζομένους καὶ ἀπατωμένους ἐκ τῆς ψευδοῦς καὶ σφαλερᾶς διδασκαλίας.

Περὶ τῆς πρώτης καθαιρέσεως τοῦ Κυρίλλου Ε´ τῆς γενομένης ἐπὶ τῆς πατριαρχείας Καλλινίκου Δ´, οὐδεὶς ἀναφέρει τι, καὶ τοῦτο, διότι, ἴσως, παρεσύρθησαν ὑπὸ τοῦ μακαρίτου Σπυρ. Λάμπρου, διισχυρισθέντος, ὅτι αὕτη εἶναι τοῦ Καλλινίκου Ε´. Ὅτι ὅμως ἡ καθαίρεσις αὕτη εἶναι τοῦ Καλλινίκου Δ´, γίνεται φανερὸν καὶ ἐξ αὐτοῦ τοῦ χειρογράφου, ὅπερ εἶναι τῆς Βιβλιοθήκης Ζαγορᾶς καὶ ἀνῆκεν εἰς αὐτόν, ἀφιερώσαντα τοῦτο εἰς τὴν Σχολὴν τῆς πατρίδος αὐτοῦ. Ἐν φ. 2^{α} φέρει τοῦτο τὴν ὑπογραφὴν αὐτοῦ: † Προϊλάβου Καλλίνικος, Θείῳ δ' ἐλέει καὶ Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἐν φ. 3^{α} τὴν Πατριαρχικὴν σφραγῖδα, τῆς ὁποίας πανομοιότυπον ὡς καὶ τῆς ὑπογραφῆς αὐτοῦ ἐξέδωκεν ὁ καθηγ. κ. Δυοβουνιώτης [5] ἐκ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 36 χειρογράφου τῆς Βιβλιοθήκης

[1] Κ. Δυοβουνιώτου, Ἔνθ' ἀν. ἀριθ. 251 σελ. 1-5, ἀριθ. 252 σελ. 1-5, καὶ ἀριθ. 267 (1916) σελ. 11-13. Πρβλ. Βασιλείου Γεωργιάδου, Ἔνθ' ἀν. τεῦχ. Μ. σελ. 617 κέ. Μ. Γεδεών, Ἑτεροδιδασκαλίαι... σελ. 775 κέ. Τοῦ αὐτοῦ, Πατριαρ. Πίνακες σελ. 648-649. Ἐλευθ. Ταπεινοῦ, Ἔνθ' ἀν. σελ. 95 κέ.

[2] Σπ. Λάμπρου, Νέος Ἑλληνομνήμων τόμ. Α´ σ. 493. Πρβλ. Νίκου Α. Βέη, Das Corpus der griechischen Urkunden des Mittelalters und der neueren Zeit ἐν Β. Ζ. XV (1906) σελ. 447.

[3] Κ. Δυοβουνιώτου, Ἔνθ' ἀν. ἀριθ. 267 (1916) σελ. 11-13.

[4] Τοῦ αὐτοῦ, Ἔνθ' ἀν. ἀριθ. 254 σελ. 9-12.

[5] Κ. Δυοβουνιώτου, Ἔνθ' ἀν. ἀριθ. 253 σελ. 11. Σημειωτέον δ' ὅτι ἐν τῷ καταλόγῳ τοῦ καθηγητοῦ κ. Δυοβουνιώτου ἀναγράφονται ἐν ὅλῳ 134 Κώδικες, φαίνεται

Ζαγορᾶς. Ἐπίσης ἐν φ. 122^{6} σημειοῦται τὸ ἑξῆς: Καλλίνικος Πατριάρχης καὶ ὁ ἀφαιραίσας ἀφωρισμένος ἀπὸ θῦ΄ καὶ ἀδιάλυτος μετὰ θάνατον.

Ἀφιερώθη εἰς τὸ Σχολεῖον Ζαγορᾶς (μονοκονδυλιακῶς). Πρβλ. φ. 4^{α}.

Ἐν φ. 13^{6} ἐν τῇ ᾦᾳ: Ἐκ τῶν τῆς Σχολῆς Ζαγορᾶς (μονοκονδυλιακῶς).

Ἐκ τούτου καταφαίνεται, ὅτι τὸ ἐν λόγῳ χειρόγραφον προέρχεται ἐκ τῆς Βιβλιοθήκης Ζαγορᾶς καὶ ἦτο κτῆμα τοῦ Καλλινίκου Δ΄ [1].

Ἐν τούτοις ἡ εἰρήνη τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἡσυχία δὲν διήρκεσεν ἐπὶ πολὺν χρόνον, διότι οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Κυρίλλου Ε', ὡς καὶ οἱ ὑπ᾿ αὐτοῦ διορισθέντες Ἐπίτροποι τοῦ Κοινοῦ, οἵτινες, κατὰ τὸν Κομνηνόν [2], ἦσαν ἐκ τῶν θαυμαστῶν τοῦ Αὐξεντίου, ὁλονὲν συσπειρούμενοι καὶ ἐνεργοῦντες κατώρθωσαν τέλος δι᾿ ὑποσχέσεων καὶ διαβολῶν καὶ χρημάτων μετὰ ἓξ μηνῶν πατριαρχείαν νὰ ἐκβάλωσι τοῦ θρόνου τὸν Καλλίνικον καὶ ἀναβιβάσωσιν εἰς αὐτὸν Σεραφεὶμ τὸν Β΄ τὸν ἀπὸ Φιλιππουπόλεως τῇ 27ῃ Ἰουλίου 1757, τὸν δὲ Καλλίνικον Δ΄ ἐξώρισαν κατ᾿ ἀρχὰς εἰς Λῆμνον [3] καὶ εἶτα εἰς τὸ Σινᾶ [4].

Ὁ Σεραφεὶμ ὁ Β', ἅμα τῇ ἀναρρήσει αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ Οἰκουμενικοῦ θρόνου, ἐνόμισεν, ὅτι πρώτιστα πάντων ἔπρεπε νὰ ἐξευμενίσῃ τὸν λαόν, πρὸς τοῦτο δὲ ἀνεκάλεσεν ἐκ τῆς Κύπρου [5] τῷ 1757 τὸν Κύριλλον τὸν Ε', ἔνθα εἶχεν ἐξορισθῇ ὑπὸ τοῦ Καλλινίκου Δ΄, καὶ παρέσχεν αὐτῷ τὴν ἄδειαν νὰ μεταβῇ, ὅπου ἂν βούληται, οὗτος δὲ πρὸ παντὸς ἄλλου προυτίμησεν, ἵνα μεταβῇ καὶ ἐφησυχάσῃ εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος ἐν τῇ Σκήτῃ τῆς Ἁγίας Ἄννης [6].

ὅμως, ὅτι παλαιότερον ὑπῆρχον καὶ ἄλλοι ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Ζαγορᾶς, οἵτινες, ἀτυχῶς, ἀπωλέσθησαν ἢ ἐκλάπησαν, εἷς δ᾿ ἐξ αὐτῶν εἶναι καὶ ὁ ἀποκείμενος ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων.

[1] Ἀντίγραφον τῆς ἐν λόγῳ καθαιρέσεως σῴζεται καὶ ἐν τῷ ὑπ᾿ ἀριθ. 122 χειρογράφῳ τῆς αὐτῆς Βιβλιοθήκης Ζαγορᾶς, ἐν ᾧ περιέχονται, πρὸς τοῖς ἄλλοις, καὶ ἄλλα ἔργα τοῦ Καλλινίκου, Κ. Δυοβουνιώτου, Κατάλογος τῶν κωδίκων τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ζαγορᾶς, ἐν Νέῳ Ἑλληνομνήμονι τόμ. ΙΔ΄ (1917) σελ. 89 - 90.

[2] Ἀθ. Κομνηνοῦ Ὑψηλάντου, Ἔνθ᾿ ἀν. σελ. 370.

[3] Κ. Δυοβουνιώτου, Ἔνθ᾿ ἀν. ἀριθ. 259 (1915) σελ. 1 - 5. Πρβλ. Μ. Γεδεών, Πατριαρχ. πίνακες σελ. 649. Τοῦ αὐτοῦ, Ἑτεροδιδασκαλίαι . . . σελ. 776 κέ.

[4] Ἐν ἔτει 1762 ἀπῆλθεν ἐκεῖθεν κρυφίως καὶ ἦλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐπὶ τῆς πατριαρχείας Ἰωαννικίου Γ' τοῦ ἀπὸ Χαλκηδόνος καὶ ζητήσας τὴν ἀθώωσιν αὐτοῦ καὶ ἄδειαν, ἵνα, ἀπέλθῃ εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ Ζαγοράν, δι᾿ ὁρισμοῦ καὶ ἀδείᾳ τῆς Ἐκκλησίας ἀπῆλθεν, ὅπως ἐφησυχάσῃ ὡς φίλος τῆς εἰρήνης καὶ ἡσυχίας, λαμβάνων πρὸς ζωάρκειαν τὰς εἰς τὸ Πατριαρχικὸν ταμεῖον κατ᾿ ἔτος διδομένας ἐπιχορηγήσεις τῶν Ἀρχιεπισκόπων Δημητριάδος καὶ Κασσανδρείας. Οὕτως ὁ Καλλίνικος ὁ Δ' παρέμεινε παρὰ τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ τῷ ἀρχιεπισκόπῳ Δημητριάδος Γρηγορίῳ, ἀποθανὼν ὑπέργηρως τῷ 1792 ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ. Κ. Δυοβουνιώτου, Ἔνθ. ἀν. ἀριθ. 252 (1915) σελ. 1 - 5, ἀριθ. 253 (1915) σ. 7 - 11, Μ. Γεδεών. Πατριαρχ. Πίνακες σελ. 649. Βασιλείου Γεωργιάδου, Ἔνθ᾿ ἀν. σελ. 618.

[5] Κ. Δυοβουνιώτου, Ἔνθ᾿ ἀν. ἀριθ. 267 (1916) σελ. 11 - 13.

[6] Σεργίου Μακραίου, Ἔνθ᾿ ἀνωτ. σελ. 227, Μ. Γεδεών, Πατριαρχ. Πίνακες σελ. 644, Ἐλευθ. Ταπεινοῦ, Ἔνθ᾿ ἀν. σελ. 95 κέ.

Οὕτως ὁ Κύριλλος ὁ Ε΄ παρέμεινεν ἐν Ἄθωνι ἐφησυχάζων, ὅτε τῷ 1763 κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος τῆς πατριαρχείας τοῦ Σαμουὴλ Α΄ τοῦ Χαντζερῆ τοῦ ἀπὸ Δέρκων, πιεζόμενος ὑπὸ τῶν δανειστῶν, ἀπῆλθεν, ἄνευ συνοδικῆς ἀδείας, εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ διατρίβων εἴς τινα τῶν αὐτόθι ἐπιφανῶν οἴκων, τὸν τοῦ Μιχαὴλ Ῥακοβίτζα, ἐπεζήτει διὰ τῆς συνδρομῆς τῶν συγγενῶν αὐτοῦ, ὡς καὶ τοῦ Κοινοῦ, τὴν τοῦ χρέους αὐτοῦ ἀπαλλαγὴν οὕτως, ὥστε νὰ μὴ ἐνοχλῆται ὑπ᾿ οὐδενὸς ἐν Ἁγίῳ Ὄρει ἐφησυχάζων [1].

Ὁ Πατριάρχης Σαμουὴλ ὁ Α΄ ὅμως φοβηθείς, μήπως πάλιν καταλάβῃ τὸν Οἰκουμενικὸν θρόνον, ἐνήργησε καὶ «ἐδόθη λίβελλος τῷ ἄνακτι κατ᾿ αὐτοῦ κοινῇ γνώμῃ ὡς δημεγέρτου καὶ ἀντάρτου. Διὸ ἐδόθη βασιλικὸς Ὁρισμὸς τῷ ἀρχικηπουρῷ, ἵνα συλλάβῃ αὐτόν,ὅπου ἂν ᾖ». Ζητηθεὶς δὲ ἐπὶ πολὺ καὶ μὴ εὑρεθεὶς καθῃρέθη τὸ δεύτερον ὡς ἐπίορκος καὶ φονεὺς καὶ αἱρετικὸς ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Σαμουὴλ τοῦ Α΄ τῷ 1763 ἔτει, καὶ μετ᾿ ὀλίγας ἡμέρας συλληφθεὶς ὑπερωρίσθη εἰς Σιναῖον, ζημιώσας καὶ τὸν θρόνον Ἱεροσολύμων, διότι ἤθελε νὰ ἐπιβῇ εἰς ἐκεῖνον. Μετ᾿ οὐ πολὺ ὅμως ἐδόθη ὑπὸ τῆς ἀδελφῆς τοῦ Κυρίλλου τοῦ Ε΄ λίβελλος τῷ ἄνακτι, ὁ δὲ Πατριάρχης καὶ ὁ κλῆρος, πλήν τινων, προσέδραμον ὁμοφώνως τῷ κριτῇ τῆς Πόλεως καὶ καταμαρτυρήσαντες ἐκείνου ἔλαβον ἰλάμι, τὸ ὁποῖον καὶ ἐδόθη εἰς τὸν Ἄνακτα, καὶ ἐξεδόθη χάτι, ἵνα μὴ ἐξέλθῃ τῆς τοῦ Σινᾶ. Μετὰ παρέλευσιν τριῶν μηνῶν ἔλαβον καὶ ἕτερον Ὁρισμόν, ὅπως τελευτήσῃ ἐκεῖ καὶ μηδ᾿ ἐξέλθῃ τῆς τοῦ Σινᾶ [2]. Φαίνεται ὅμως ὅτι μετὰ ταῦτα, ἄγνωστον πότε ἀκριβῶς, ἀπῆλθεν ἐκ τοῦ Σινᾶ καὶ ἦλθε πάλιν εἰς τὸ Ἁγιώνυμον Ὄρος, ἔνθα διῆλθε τὸ ὑπόλοιπον τοῦ βίου αὐτοῦ ἐν τῇ Σκήτῃ τῆς Ἁγίας Ἄννης [3].

Ἡ δευτέρα αὕτη καθαίρεσις ὑπάρχει ἐν τῷ ὑπ᾿ ἀριθ. 320 Πατριαρχικῷ Κώδικι (σελ. 31, 32 καὶ 33), ἀντίγραφον δ᾿ αὐτῆς εὑρίσκεται ἐν τῷ ἀνωτέρω

[1] Σεργίου Μακραίου, Ἔνθ᾿ ἀν. σελ. 224. Σημειωτέον ἐνταῦθα, ὅτι ὁ Σάθας συγχέει τὸν Κύριλλον τὸν Ε' μετὰ τοῦ Καλλινίκου τοῦ Δ', διότι λέγει, ὅτι οὗτος (ὁ Κύριλλος) ἀποδρὰς ἐκ τοῦ Σιναίου Ὄρους ἦλθεν εἰς Κ/πολιν καὶ ἐκρύπτετο ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ ὁμογενοῦς Χρυσοσκούλλου Ῥάλλη, πρεσβευτοῦ τῶν Ἑνετῶν, καὶ ὅτι ἠθωώθη δεκτὸς γενόμενος ἐν τοῖς Πατριαρχείοις καὶ ἀπῆλθεν εἰς Πελοπόννησον, ὁρισθείσης αὐτῷ ἰσοβίου συντάξεως. Ὡς ὅμως ἀνωτέρω ἐλέχθη, ὁ Καλλίνικος ὁ Δ', ὁ ἀπὸ Προϊλάβου, ἐκ Σιναίου κατέφυγεν εἰς Κων/πολιν καὶ ἐκρύβη ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Χρυσοσκούλλου τούτου Ῥάλλη καὶ ἀθωωθεὶς ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας μετέβη οὐχὶ εἰς Πελοπόννησον, ἀλλὰ εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ τὴν Δημητριάδα. (Κ. Σάθα, Νεοελ. Φιλολογία σελ. 486).

[2] Κ. Δυοβουνιώτου, Ἔνθ᾿ ἀν. ἀριθ. 268 (1916) σελ. 5-7. Πρβλ. Γ. Καρβελᾶ, Ἔνθ᾿ ἀν. σελ. 28.30, ἔνθα περὶ οὐδετέρας τῶν καθαιρέσεων ποιεῖται μνείαν.

[3] Τὰ περὶ συμμετοχῆς τοῦ ἐφησυχάζοντος ἐνταῦθα Κυρίλλου Ε', εἰς τὴν ἐπανάστασιν τῆς Πελοποννήσου τὴν ὑποκινηθεῖσαν τῷ 1769 ὑπὸ τῆς Ῥωσσίας εἶναι λίαν ἀπίθανα, (Γ. Παπούλα, Ἔνθ᾿ ἀν. σελ. 5.) Ὁ μακαρίτης Π. Κοντογιάννης οὐδὲν ἀπολύτως περὶ τούτου ἀναφέρει. (Π. Κοντογιάννη, Οἱ Ἕλληνες κατὰ τὸν πρῶτον ἐπὶ Αἰκατερίνης Β' Ῥωσσοτουρκικὸν πόλεμον. Ἀθῆναι 1903. Πρβλ. Γ. Καρβελᾶ, Ἔνθ᾿ ἀν. σελ. 38 ὑπ. 1)..

Κώδικι τῆς Βιβλιοθήκης Ζαγορᾶς ὑπ᾽ ἀριθ. 122, περὶ ἧς λόγον ποιεῖται ὁ Ἐλευθέριος Ταπεινός [1]. Διαφέρει δὲ αὕτη τῆς κατωτέρω δημοσιευομένης πρώτης καθαιρέσεως κατὰ τοῦτο, ὅτι ἐν αὐτῇ οὐδὲν ἀναφέρεται περὶ τῶν περὶ Ἀναβαπτισμοῦ κακοδόξων δῆθεν θεωριῶν τοῦ Κυρίλλου Ε΄ μεταξὺ τοσούτου πλήθους ἄλλων κατηγοριῶν καὶ μομφῶν, ἐν ᾧ ἐν τῇ κατωτέρω γίνεται μακρὸς λόγος περὶ αὐτοῦ. Ἐπίσης ἀναφέρεται ἐν αὐτῇ, ὅτι αἰτία τῆς πρώτης πτώσεως αὐτοῦ ἐκ τοῦ Πατριαρχικοῦ θρόνου ἦτο ἡ ἀνάμιξις αὐτοῦ εἰς τὰ τῆς Κύπρου πράγματα, τοῦθ᾽ ὅπερ ἀναφέρει καὶ ὁ Κομνηνὸς Ὑψηλάντης [2], ἐν ᾧ ὁ Σέργιος Μακραῖος ἀναφέρει ὡς κυρίαν αἰτίαν τὴν ὕπαρξιν ἐπιβουλῶν ἐκ μέρους τῶν Δυτικῶν. Τοὐναντίον ἐν τῇ κατωτέρω πρώτῃ καθαιρέσει οὐδὲν περὶ αὐτῶν ἀναφέρεται. Ἐπὶ πλέον ἀναφέρεται ἐν αὐτῇ, ὅτι οὗτος τὸ δεύτερον πατριαρχεύσας καὶ ὑποσκελίσας τὸν γέροντα Παΐσιον κατεχρέωσε τὴν Ἐκκλησίαν, καίπερ διατεινόμενος, ὅτι ἐξέπιπτε τὸ χρέος αὐτῆς, καὶ κατέτρεχε τοὺς Ἀρχιερεῖς, ὅτι διὰ 1700 πουγγίων ἐξ ὑπαιτιότητος αὐτοῦ ἐπεβαρύνθη ἡ Ἐκκλησία, καὶ ὅτι ἐπὶ τέλους ἐξωρίσθη εἰς τὸ ἐν Ἄθωνι μονύδριον τῆς Ἁγίας Ἄννης, ἅτινα ἀναφέρονται ἐν τῇ κατωτέρω καθαιρέσει. Διαφέρουσιν ὅμως πρὸς ἀλλήλας ἀμφότεραι αἱ καθαιρέσεις ὡς πρὸς τὸν τόπον τῆς ἐξορίας, διότι αὕτη μὲν ἀναφέρει εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς μετὰ τὴν δευτέραν πτῶσιν αὐτοῦ ἐκ τοῦ Πατριαρχικοῦ θρόνου τὴν Σκήτην τῆς Ἁγίας Ἄννης ἐν Ἄθωνι, τοῦθ᾽ ὅπερ δέχονται σχεδὸν πάντες, ἐν ᾧ ἡ κατωτέρω τὴν Κύπρον, ὡς καὶ ὁ Καλλίνικος ὁ Δ΄ ἀλλαχοῦ ἀναφέρει, ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη. Κατὰ τὰ ἄλλα, ἐξ ὅσων ἀναφέρει περὶ αὐτῆς ὁ Ἐλευθέριος Ταπεινός, φαίνεται, ὅτι δὲν διαφέρουσι πολὺ αὗται πρὸς ἀλλήλας, ἀλλὰ μᾶλλον ὅτι συμφωνοῦσιν. Ἐν τῇ καθαιρέσει ταύτῃ φαίνονται ὑπογεγραμμένοι οἱ ἑξῆς:

† Σαμουὴλ ἐλέῳ Θεοῦ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως.

† Ἱερόθεος ἐλέῳ Θεοῦ πατριάρχης Ἱεροσολύμων καὶ πάσης Παλαιστίνης,

† Ὁ Καισαρείας Μελέτιος, † ὁ Ἐφέσου Μελέτιος, † ὁ Κυζίκου Γεράσιμος, † ὁ Βερροίας Δωρόθεος, † ὁ Ἰκονίου Διονύσιος, † ὁ Ξάνθης Κύριλλος.

Ὡς πρὸς τοὺς λόγους δὲ τοὺς περιεχομένους ἐν ἀμφοτέραις ταῖς καθαιρέσεσι, δέον νὰ σημειωθῇ, ὅτι οὗτοι δὲν ἔχουσι πολλὴν ὑπόστασιν, καθότι περὶ μὲν τῆς Α΄ καθαιρέσεως ἐλέχθη ἀνωτέρω, ὅτι ἐν αὐτῇ καὶ ἐν ἄλλοις συγγράμμασιν αὐτοῦ ὁ Καλλίνικος ὁ Δ΄ καταφέρεται κατὰ Κυρίλλου τοῦ Ε΄ οὐχὶ ἐξ ὀργῆς καὶ ἐκδικήσεως πρὸς αὐτὸν καὶ τοὺς ὀπαδοὺς αὐτοῦ, ἀλλ᾽ ἐξ ἀγάπης πρὸ παντὸς πρὸς τὴν ἐκκλησίαν καὶ τοὺς πιστούς, περὶ δὲ τῆς Β΄ καθαιρέσεως ὁ Ἐλευθέριος Ταπεινὸς ἀναφέρει, ὅτι καὶ αὕτη συνετάγη ἐσπευσμένως καὶ ἄνευ σπουδαίων αἰτίων. Δύο ὅμως τῶν σπουδαιοτέρων λόγων, δι᾽ οὓς κατεδικάσθη δὶς εἰς καθαίρεσιν ὁ Κύριλλος ὁ Ε΄, ἤτοι ἡ δῆθεν αὐτοῦ

[1] Ἐλευθ. Ταπεινοῦ, Ἔνθ᾽ ἀν. σελ. 100 - 102. Πρβλ. Μ. Γεδεών, Πατριαρχικοὶ Πίνακες σελ. 641 - 642 καὶ Σεργίου Μακραίου, Ἔνθ᾽ ἀν. σελ. 247 - 248.

[2] Ἀθ. Κομνηνοῦ Ὑψηλάντου, Ἔνθ᾽ ἀν. σελ. 367.

ἐπίβασις εἰς τὴν Μητρόπολιν Νικομηδείας καὶ αἱ δύο πατριαρχεῖαι αὐτοῦ, ἃς λῃσταρχείας καλεῖ ὁ Καλλίνικος ὁ Δ΄, καταπίπτουσιν ἀφ᾽ ἑαυτῶν, ἐὰν λάβωμεν ὑπ᾽ ὄψιν αὐτὰ τὰ περισωθέντα ἐν τοῖς πατριαρχικοῖς κώδιξιν ὑπομνήματα τῶν ἐκλογῶν, περὶ ὧν ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος.

Δὲν προτίθεμαι ἐνταῦθα ν᾽ ἀναφέρω τὰς περὶ τοῦ Κυρίλλου τοῦ Ε΄ γνώμας τῶν χρονογράφων, διότι θὰ ἦτο μακρὸς ὁ λόγος, τοῦτο μόνον παρατηρῶ, ὅτι αὗται δὲν συμφωνοῦσι πρὸς ἀλλήλας [1]. Ὅπως καὶ ἂν ἔχῃ τὸ πρᾶγμα, ὁ Κύριλλος, παρ᾽ ἅπασαν τὴν ἄλλην ἀξίαν αὐτοῦ, κατὰ τοῦτο μόνον δύναται νὰ κατακριθῇ, ὅτι συμμετέσχεν ἐνεργῶς τῶν περὶ τοῦ Ἀναβαπτισμοῦ θεωριῶν τοῦ κακο - Αὐξεντίου καὶ ἐγένετο αἰτία τόσων κακῶν, τὰ ὁποῖα ἐπί τινα χρόνον ἐτάραξαν τὴν Μεγάλην τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαν. Ἐκεῖνο ὅμως τὸ ὁποῖον ἀναδεικνύει αὐτὸν ἄνδρα ἀξιόλογον καὶ πεπαιδευμένον καὶ δύναται μάλιστα νὰ κατατάξῃ αὐτὸν μεταξὺ τῶν ἐπισημοτέρων ἀνδρῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ Γένους, εἶναι ἡ σύστασις τῆς Ἀθωνιάδος Ἀκαδημίας [2] ἐν ἔτει 1749. Ὁ προηγούμενος δηλ. τῆς ἐν Ἄθῳ Μονῆς τοῦ Βατοπεδίου Ἱερομόναχος Μελέτιος μελετῶν τὴν ἐν Ἁγίῳ Ὄρει ἵδρυσιν Ἑλληνικοῦ φροντιστηρίου εὗρεν αὐτὸν πρόθυμον. Οὗτος διὰ σιγιλλίου ἐθέσπισε κατὰ Μάϊον τοῦ 1750 Ἰνδ. Γ΄ (Πατριαρχ. Κῶδ. Ε΄ σελ. 101) τὰ κατ᾽ αὐτὴν καὶ ἐκανόνισε τὴν διοίκησιν καὶ συντήρησιν αὐτῆς, διορίσας ἐν αὐτῇ πρῶτον καὶ ἰσόβιον ἐπιστάτην τὸν εἰρημένον προηγούμενον Μελέτιον. Ἐκλήθη δὲ διδάσκαλος ἐν αὐτῇ τῷ 1753 ὁ πολὺς Εὐγένιος Βούλγαρις, ὅστις μετὰ ἑξαετῆ διδασκαλίαν ἀνεχώρησε καὶ τοῦτο λίαν ἐλύπησε τὸν Κύριλλον τὸν Ε΄ διατρίβοντα ἐν Ἁγίῳ Ὄρει, ὡς φαίνεται ἔκ τινος ἐπιστολῆς τοῦ Δέρκων Σαμουὴλ τοῦ Χαντζερῆ πρὸς αὐτὸν τοῦ 1759 ἔτους [3].

Αἰτία ὅμως τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ Εὐγενίου Βουλγάρεως ἐξ αὐτῆς ἦτο ὁ Κύριλλος ὁ Ε΄, ὅστις διῄρεσε τοὺς μαθητὰς αὐτῆς εἰς τέσσαρας μερίδας,

[1] Μ. Γεδεών, Ἑτεροδιδασκαλίαι... σελ. 777. Πρβλ. Βασ. Γεωργιάδου, Ἔνθ᾽ ἀν. σελ. 618 - 619.

[2] Περὶ τοῦ ἔτους τῆς συστάσεως τῆς Ἀθωνιάδος Ἀκαδημίας αἱ γνῶμαι διΐστανται, ὀρθοτέρα ὅμως εἶναι, κατ᾽ ἐμέ, ἡ γνώμη τοῦ Ἄρχοντος Μ. Γεδεών, Χρονικὰ Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας σελ. 162 Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1883. Πρβλ. Μ. Παρανίκα, Σχεδίασμα... σελ. 48 Ἐν Κων/λει 1867. Κατ᾽ ἄλλους ἱδρύθη τῷ 1753, ὡς ἀναφέρει ὁ Παρανίκας, κατ᾽ ἄλλους πάλιν τῷ 1743. Ἴδε Κοσμᾶ Βλάχου, Ἡ Χερσόνησος τοῦ Ἁγίου Ὄρους Ἄθω. σελ. 104. Βόλος 1903. Πρβλ. Ἀρχιμ. Χριστοφόρου Κτενᾶ, Τὰ γράμματα ἐν Ἁγίῳ Ὄρει καὶ ἡ Μεγάλη τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία σελ. 19 κέ. 25 κέ. Ἐν Ἀθήναις 1928. Καὶ «Ἀποθήκη τῶν Ὠφελίμων καὶ τερπνῶν γνώσεων» Σύγγραμμα περιοδικὸν ἐκδιδόμενον ὑπὸ Ἰακώβου Γ. Πιτζιπιοῦ ἔτος Β΄ σελ. 171. (1848) Ἐν Σύρῳ. Ὁ Πατριάρχης Κωνστάντιος ὁ Α΄ τίθησι τὴν ἵδρυσιν αὐτῆς τῷ 1755. (Ἔνθ᾽ ἀν. σελ. 156).

[3] Μ. Γεδεών, Σαμουὴλ τοῦ Χαντζερῆ, Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως ἐπιστολαὶ ἀνέκδοτοι ἐν «Ἐκκλησιαστικῇ Ἀληθείᾳ τόμ. Δ΄ σελ. 26 - 28. Ἐν Κων/πόλει (1883 - 1884) Ἐν αὐτῇ πρὸς τοῖς ἄλλοις γίνεται λόγος καὶ περὶ τῶν ἀνωτέρω θρησκευτικῶν ἐρίδων.

ἤτοι τὴν τῶν Πατριαρχιτῶν (δηλ. τοῦ Κυρίλλου Ε΄), τὴν τῶν Εὐγενιτῶν κ.ἄ. Ταῦτα πάντα διὰ μακρῶν ἐκτίθησιν ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις [1] ἐν τῇ Ἀπολογίᾳ αὐτοῦ τῇ συνταχθείσῃ τῇ 29 Ἰανουαρίου τοῦ 1759 ἔτους ἐν τῇ Μονῇ Ἰβήρων καὶ ἀπευθυνομένῃ πρὸς τὸν Κύριλλον τὸν Ε΄ ἐφησυχάζοντα τότε ἐν Ἁγίῳ Ὄρει. Ἐν αὐτῇ, πρὸς τοῖς ἄλλοις, γράφει αὐτῷ: «...Βλέπων τοίνυν ἐγὼ τὴν ὑμετέραν Παναγιότητα πολλά μου καταψηφιζομένην καὶ περισσῶς καταστηλιτεύουσαν τὴν ἐμὴν ἀναξιότητα διὰ πλήθους γραμμάτων, ὧν τὰ μὲν τοῖς ἐν αὐτῷ τῷ Ὄρει, τὰ δὲ τοῖς ἐν Κωνσταντινουπόλει, τὰ δὲ τοῖς ἐν Θεσσαλονίκῃ, πολλά τε καὶ πολλοῖς γράφει κατ᾽ ἐμοῦ, ὅσοι εἶναί τινος ὀνόματος, καὶ οὐ μόνον γράφει, ἀλλὰ καὶ ἄλλους εἰς τοῦτο διεγείρει, δηλαδὴ μαθητάς, ἡγουμένους, προηγουμένους, Σχολεῖα, Μοναστήρια, διὰ νὰ ἀπολέσῃ ἴσως, ἂν εἶναι δυνατόν, καὶ τὸ ἐμὸν ὄνομα μετὰ πλείονος ἤχου καὶ νὰ προξενήσῃ περιφανεστέραν τὴν πτῶσίν μου.» Ἐξ αὐτῆς καταφαίνεται, ὅτι οὗτος συνετέλεσεν εἰς τὴν παρακμὴν τῆς Σχολῆς διὰ τῆς εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀναχωρήσεως τοῦ Εὐγενίου Βουλγάρεως.

Καθ᾽ ὃν χρόνον ὁ Κύριλλος ὁ Ε΄ εὑρίσκετο ἐξόριστος ἐν Ἁγίῳ Ὄρει, δὲν ἔπαυσαν ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν καταβαλλόμεναι νέαι προσπάθειαι πρὸς ἐπαναφορὰν αὐτοῦ εἰς Κωνσταντινούπολιν. Τῷ 1761 ὁ Σερρῶν Ἰωαννίκιος, μνησικακῶν κατὰ τοῦ Πατριάρχου Σεραφεὶμ τοῦ Β΄ τοῦ ἀπὸ Φιλιππουπόλεως, ὡς ἀποκλεισθεὶς δύο ἐπισημοτάτων Μητροπόλεων, ἀπὸ μὲν τῆς Νικομηδείας τῷ 1759, ἕνεκα τοῦ ἐκλεγέντος εἰς αὐτὴν Προικοννήσου Νικηφόρου ἐπὶ διαδοχῇ τοῦ ἀποθανόντος Γαβριήλ, ἀπὸ δὲ τῆς Ἡρακλείας τῷ 1760, ἕνεκα τοῦ ἀναρρηθέντος εἰς αὐτὴν ἐπισκόπου Μετρῶν Μεθοδίου, διαδεξαμένου τὸν ἀποθανόντα θεῖον αὐτοῦ Γεράσιμον, καὶ ἔχων συνεργοὺς τοὺς Μητροπολίτας Καισαρείας Παΐσιον, Δρύστρας Βαρθολομαῖον καὶ Χαλκηδόνος Ἰωαννίκιον εἰργάζετο σπουδαίως καὶ ἐπὶ πολὺν χρόνον πρὸς ἐπάνοδον τοῦ Κυρίλλου τοῦ Ε΄ ἐκ τοῦ Ἁγίου Ὄρους καὶ ἀνάρρησιν αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ Οἰκουμενικοῦ θρόνου. Αἱ ἐνέργειαι αὗται ἐπανελήφθησαν καὶ βραδύτερον ἐπὶ τῆς πατριαρχείας Θεοδοσίου τοῦ Β΄, τοῦ ἀπὸ Θεσσαλονίκης, ἀλλ᾽ ἐπειδὴ ἡ Σύνοδος δυσμενῶς διέκειτο τῷ Κυρίλλῳ τῷ Ε΄, διεβίβασεν ἐγγράφως τὴν περὶ τούτου σκέψιν αὐτῆς τῇ Ὀθωμανικῇ Κυβερνήσει καὶ διὰ Συνοδικοῦ γράμματος πρὸς ἡσυχίαν τῆς Ἐκκλησίας κατεκλείσθη οὗτος εἰς τὸν πύργον τῆς Λαύρας ἐν Ἄθωνι [2], φαίνεται ὅμως, ὅτι μετ᾽ οὐ πολὺ πάλιν μετέβη εἰς τὴν Σκήτην τῆς Ἁγίας Ἄννης, ἔνθα ἦτο καὶ πρότερον, καὶ διῆλθε τὰς ὑπολοίπους ἡμέρας τοῦ βίου αὐτοῦ, κτίσας μάλιστα καὶ ὡραίαν καλύβην ἐν ἀπό-

[1] Ἡ ἀπολογία αὕτη ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον ἐν τῇ ἐκδόσει τῶν ἔργων αὐτοῦ ὑπὸ Γεωργίου Αἰνιᾶνος Τόμ. Α΄ σελ. 54-64. Ἐπανεξεδόθη τελευταίως καὶ ὑπὸ τοῦ Πανοσιολογιωτάτου Ἀρχιμ. Χριστοφόρου Κτενᾶ, Ἔνθ᾽ ἀν. σελ. 90-98.

[2] Ἐλευθ. Ταπεινοῦ, Ἔνθ᾽ ἀν. σελ. 95 κέ. Ἀθ. Κομνηνοῦ Ὑψηλάντου, Ἔνθ᾽ ἀν. σελ. 379. 384. 387. 476-477.

πτῳ θέσει [1]. Ἀπέθανε δὲ τῇ 27ῃ Ἰουλίου τοῦ 1775 ἔτους καὶ ἐτάφη ἔξω τοῦ κυριακοῦ τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Ἄννης, ἔνθα μάλιστα σῴζεται καὶ ἡ εἰκὼν αὐτοῦ μέχρι σήμερον, τῆς ὁποίας ἀντίγραφον εὕρηται καὶ ἐν τῇ μεγάλῃ αἰθούσῃ τῶν τελετῶν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου [2]. Ὁ Σέργιος Μακραῖος ὅμως [3] οὐχὶ ὀρθῶς ἀναφέρει, ὅτι μετὰ δεκαετίαν ἀπὸ τῆς εἰς Κωνσταντινούπολιν ἄνευ συνοδικῆς ἀδείας μεταβάσεως καὶ τῆς εἰς Ἄθω ἐπανόδου, δηλονότι τῷ 1773, ἐτελεύτησε τὸν βίον, ὁ δὲ Κομνηνὸς Ὑψηλάντης [4] οὐδὲν περὶ τούτου ἀναφέρει.

Σημειωτέον τέλος, ὅτι ἐν τῇ ἐκδόσει τῆς κατωτέρω καθαιρέσεως, τὰς μὲν συντετμημένας λέξεις κατὰ τὸ πλῆρες ἔγραψα, διώρθωσα δὲ τὴν ἐσφαλμένην ἐνιαχοῦ ὀρθογραφίαν τοῦ κώδικος, γράψας τῶν κυρίων ὀνομάτων πόλεων καὶ χωρῶν τὸ ἀρχικὸν μόνον γράμμα διὰ κεφαλαιώδους γράμματος, χωρὶς νὰ μεταβάλω οὐδόλως τὴν ὀρθογραφίαν αὐτῶν. Προσθέτω, ὅτι ὁ κῶδιξ εἶναι σιλφόβρωτος, ἡ δὲ ἀρίθμησις τῶν φύλλων αὐτοῦ εἶναι ἐσφαλμένη, ὡς σημειῶ κατωτέρω.

Κῶδ. 29 (φ. 124α-131α)

αψνζῳ [=1757ῳ] Ἰανουαρίου [5]

(φ. 124α) Ἡ καθαίρεσις τοῦ Κυρίλλου τοῦ εἰς τὴν βίβλον ταύτην ἐμπεριεχομένου ἤτοι τοῦ πρὸ ἡμῶν.

» Βαβαὶ ὡς χαλεπὴ καὶ ἐργώδης ἐκ προοιμίου, δυσάντητός τε καὶ ἀποτρόπαιος ἡμῖν προσπίπτει καὶ ἀναφαίνεται ἡ τοῦ λόγου εἰσβολή τε καὶ εἴσοδος, καὶ γὰρ ὠκεανόν τινα ὑπανοίγει τῇ ἀφηγήσει, οὐ καθαροῦ ὕδατος καὶ πλοΐμου, βορβόρου δὲ μᾶλλον κακίας ἀνεξαντλήτου καὶ ἀκενώτου, οὔτε ὀφθείσης πώποτε, οὔτε ἀκοῇ παραληφθείσης ἐν τῷ χριστιανικῷ γένει ἀνάπλεων· τοιούτῳ δὴ πελάγει τὸ τοῦ λόγου πλοῖον καθελκύσαι βουλόμενοι σκύλλας τε καὶ χαρύβδεις, ὑφαλίους διαμεῖψαι πέτρας, καὶ ὅσα ἄλλα τοῖς

[1] Μ. Γεδεών, Ἑτεροδιδασκαλίαι... Ἔνθ᾽ ἀν. σελ. 775.

[3] Σεργίου Μακραίου, Ἔνθ᾽ ἀν. σελ. 248.

[2] Ἀντίγραφον τῆς εἰκόνος τοῦ Κυρίλλου τοῦ Ε΄ ἀπόκειται καὶ παρὰ τῷ κ. Μ. Γεδεών, κάτωθεν δ᾽ αὐτῆς ἀναγινώσκομεν: 1775 Ἰουλίου 27 Ἁγίας Ἄννης Σκήτη. Πρβλ. Ἐλευθ. Ταπεινοῦ, Ἔνθ᾽ ἀν. σελ. 95 κέ. ὅπου ἀναφέρει ὡς ἔτος τοῦ θανάτου αὐτοῦ τὸ 1775.

[4] Ἀθ. Κομνηνοῦ Ὑψηλάντου, Ἔνθ᾽ ἀν. σελ. 476-477.

[5] Ἐν τῷ Κώδ. σημειοῦται ἡ λ. Ἀπριλ. ἥτις διαγράφεται. Πρβλ. Σπ. Λάμπρου, Νέον Ἑλληνομνήμονα τόμ. Α΄ (1904) σελ. 493.

πλέουσι πιστεύεται συμπτώματα φοβερά τε καὶ ἄθλια, ἢ ἵν᾽ οἰκειοτέρῳ χρησώμεθα παραδείγματι, χείμαιράν τινα, μυθικὴν καταβαλεῖν πειρώμενοι, οὐχὶ ἑπτὰ ἀλλὰ μυρίας κεφαλὰς δρακοντείους ἐκ τῆς τομῆς τῆς μιᾶς ἀναδιδοῦσαν, οὐ πάνυ τοι εὔτολμοι ἐσμὲν πρὸς τὸν πλοῦν τὸ ἀδιεξήτητον αὐτοῦ καθορῶντες, οὐδ᾽ εὐέλπιδες λίαν ἐπὶ τῇ τοῦ θηρίου κατατομῇ, τὸ πλῆθος τῶν ἀναφυομένων κακῶν ἀριθμόν τε νικῶντος καὶ λόγου δύναμιν πᾶσαν προτεκμαιρόμενοι, καὶ ὅτι πᾶσα ἀνάγκη πολὺ κατόπιν τῆς ἀξίας ἀπολειφθῆναι τὸν δημοσιεῦσαι καὶ στηλιτεῦσαι τηλικαύτην κακίας ὑπερβολὴν ἐπιβαλλόμενον λόγον· ἀλλὰ καίτοι δυσκολίας πολλῆς ἐν αὐτοῖς τοῖς προθύροις ὑποδεικνυμένης, οὐ παραιτητέον τὸ ἐγχείρημα, διὰ τὴν ἐπιγενομένην τοὐντεῦθεν τῷ ἡμετέρῳ γένει ὠφέλειαν· ὥσπερ γὰρ ἀρετῆς ἐπαινουμένης μέγα τι ὄφελος ἐπακολουθεῖ, πολλῶν ἑλκομένων εἰς μίμησιν καὶ ἀντιποίησιν αὐτῆς· ἐγκωμιαζομένου γάρ φησι τὸ ἱερὸν λόγιον δικαίου, εὐφρανθήσονται λαοί, οὕτω κακίας στηλιτευομένης πολὺ τὸ κέρδος παρομαρτεῖν εἴωθε διὰ τῆς ἀποστροφῆς, καὶ φ. 124β τοῦ μίσους τοῦ πρὸς αὐτήν· ἥτε γὰρ πρὸς ἀρετὴν προτροπὴ | καὶ παράκλησις διὰ τῶν κατ᾽ αὐτὴν ἐγκωμίων ἐνεργουμένη, καὶ ἡ ἀπὸ τῆς κακίας φυγὴ διὰ τοῦ κατ᾽ αὐτῆς ψόγου τοὺς ἀκροωμένους παιδεύουσα, ἀναγκαίως ἑκάτερα τὴν τῶν εὐσεβῶν πραγματεύοντες σωτηρίαν, κατὰ τὴν ἔκκλινον ἀπὸ κακοῦ, καὶ ποίησον ἀγαθὸν κελεύουσαν θεόπνευστον προφητικὴν ἐντολήν, ἐπεὶ δ᾽ ὑπεθέμεθα τῷ λόγῳ τὸ τῆς διηγήσεως ἀναγκαῖον καὶ χρήσιμον, σκεπτέον ὅθεν χρὴ τῆς τραγικῆς ταύτης ἀφηγήσεως ἄρξασθαι· πρόκειται γὰρ ἡμῖν θηρίον πολύμορφον καὶ τερατῶδες ἐν ἀνθρωπίνῳ εἴδει· τὸ μὲν φαινόμενον γηγενὲς καὶ ἐπίγειον, τῇ δὲ ἀληθείᾳ καὶ τῷ πράγματι αὐτῶν τοῦ Ἅδου ἀνερπύσαν πυθμένων, καὶ τῶν ταρταρείων ἀναδῦσαν μυχῶν, καὶ κατὰ τὰς ἐν μύθῳ Ἐριννύας ἀθλίως ἐπεισκομάσαν τῷ βίῳ τῷ ἀνθρωπίνῳ, οὗ καὶ τὸ ἔξω δυσειδές καὶ αἰσχρὸν τῆς ὄψεως τὴν ἀφανῶς ἐνδομυχοῦσαν τῆς ψυχῆς ῥυπαρίαν ἀποχρώντως ὑπεσήμαινε καὶ προσφυῶς ὑπεδείκνυε· παράλληλα γὰρ ταῦτα ἐξ ἀντιθέσεως διαμέτρου παρά γε σοφοῖς, καὶ πεπαιδευμένοις ἀνδράσι κέκριταί γε καὶ ὥρισται, ὥσπερ τὸ α^ον εἶδος ἄξιον τυραννίδος διὰ τοῦ κάλλους εἰς ἀρχικὴν ἀρετὴν ἀναγόμενον οὕτω καὶ τὸ αἶσχος διὰ τοῦ εἰπόντος, τὸν μορφὰς ἀτερπεῖς, ταῖς ὄψεσι κεκτημένον, παρεμφερεῖς ταυταισὶ ἔχειν καὶ τοὺς τρόπους εἰς κακίαν συνωθούμενον· οὗτος δέ ἐστιν ὁ κατὰ παραχώρησιν Θεοῦ φθάσας, ὡς μὴ ὤφελεν, ἐπιβατικῶς ἐπιλαβέσθαι, βίᾳ τε καὶ ὁρμῇ καὶ ληστρικῇ ἐφόδῳ ἁρπάσαι τὸν ἁγιώτατον πατριαρχικόν, καὶ οἰκουμενικὸν θρόνον Κακοκύριλλος λύκου τε ὠμοφάγου δίκην σπαράξας, καὶ θύσας, καὶ ἀπολέσας τὸ λογικὸν τοῦ Χριστοῦ ποίμνιον, καὶ τὸν περιούσιον τοῦ Κυρίου λαόν, οὐ διὰ τῆς θύρας εἰσελθών, ἀλλ᾽ ἀλλαχόθεν βιαίως καὶ παρανόμως εἰσωθισθείς, καὶ μιάνας τόγε εἰς αὐτὸν ἧκον ταῖς μιαραῖς καὶ παρανόμοις αὐτοῦ κακουργίαις τὴν ἀμίαντον καὶ ἀμώμητον νύμφην τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίαν· ὅθεν μὲν οὖν ὥρμηται τὴν φ. 125α ἀρχήν, καὶ ὁποία τις θεήλατος | λεηλασία τῆς Πελοποννήσου, καλῶς μὲν καὶ

δικαίως νόμῳ πολέμου αἰχμάλωτον δείξασα τὸν δοῦλον ἐκ παιδὸς χρηματίσαντα τοῦ διαβόλου καὶ τοῖς ἐκείνου θελήμασιν εἴκοντα, οὐ καλῶς δὲ κατά τινα θεομηνίαν διὰ τὰς τοῦ λαοῦ ἁμαρτίας οἷά τινα σκηπτὸν καὶ πρηστῆρα τῷ ἀθλίῳ καὶ ταλαιπώρῳ τῆς βασιλίδος τῶν πόλεων Κωνσταντίνου ὀρθοδόξῳ συστήματι, πυρὶ παραδώσοντα αὐτὴν ὠμῶς καὶ ἀπανθρώπως ἐξηκόντισε καὶ ἐπαφῆκεν· αἰχμάλωτον γὰρ καὶ ἐωνημένον ἀνδράποδον ἐπιδημῆσαν αὐτῇ, θητεῦόν τε αἰσχρῶς, καὶ ἀγενῶς τῇ ὑδροφορίᾳ παρὰ τοῖς ὠνησαμένοις, ἐπεὶ πρὸς ὁτιοῦν τῶν καλῶν ἐπιτηδευμάτων ἄχρηστος ἔδοξεν αὐτοῖς, τὸ μὲν πρῶτον εἰς τὸ ἅγιον ἀποπέμπεται ὄρος, μήποτε τῆς ἐμφύτου ρυπαρίας καὶ τῶν ἀναγώγων καὶ ἀπαιδεύτων ἠθῶν καθαρισμόν τινα καὶ διόρθωσιν λήψεται, ὡς δὲ κἀκεῖσε ὤφθη τῆς τῶν πατέρων διαίτης ἀδόκιμος καὶ ἀπόβλητος, εἰς τὴν νῆσον Πάτμον ἀπαίρει, ἔνθα τῷ ἀοιδίμῳ ἐκείνῳ διδασκάλῳ Μακαρίῳ ὁμιλήσας καιρόν τινα καὶ ἐπιγνωσθεὶς ὁποῖός τις ἦν τὴν ἔσω διάθεσιν, ἐξήτησε μὲν τὸ ἱερὸν ἐπιδέξασθαι σχῆμα, ἀντεῖπε δὲ ὁ τῷ ὄντι μακάριος ἀνήρ, δήπουθεν προγνοὺς κατά τινα θείαν ἐπίπνοιαν τὴν ἀναξιότητα αὐτοῦ, ἐπικειμένῳ δὲ καθ᾽ ὑπόκρισιν καὶ γοητείαν ἔρωτος ἀληθοῦς περὶ τὸ ζητούμενον, μόλις συνεχώρησεν αὐτῷ τὸ καλογερικὸν ὑποδέξασθαι σχῆμα, ἐπὶ συνθήκῃ τοῦ μένειν ἐφ᾽ ὅρῳ ζωῆς αὐτοῦ ἐν τῷ τῶν μοναχῶν καὶ ἰδιωτῶν τάγματι τῆς ἱερωσύνης ἀπεχόμενον· προεῖπε γὰρ θεοπνεύστως καὶ προεφήτευσεν (οἷά που παρὰ πολλῶν ἀξιοπίστων ἀνδρῶν συμπαρόντων καὶ αὐτηκόων γενομένων ἀκριβῶς ἔγνωμεν διηγουμένων), ὡς εἴποτε τὸ ἀνθρωπάριον τοῦτο ἱερωσύνης ἐπιδράξηται μεγάλην ἐπάξει τῇ ἐκκλησίᾳ φθοράν τε καὶ ταραχήν, οἷά που ἐς ὕστερον εἰς ἔκβασιν ἦλθεν ἡ πρόρρησις· τοιαῦτα αὐτῷ τὰ πρῶτα νεανιεύματα, καὶ προοίμια κάκιστα, καὶ αἰσχρά, καὶ γοητείας ἀνάμεστα, καὶ θεὸς ὁ μυκτηριζόμενος· οὗ γὰρ ἡ ἀρχὴ ἀδόκιμος, | κατὰ τὸν φ. 125β οὐρανοφάντορα, καὶ τὸ πᾶν ἀβέβαιον. Οὕτω μὲν οὖν κλέπτει τὴν ἀρχὴν κακούργως τὸ καλογερικὸν σχῆμα ὑποσχόμενος τῆς ἱερωσύνης ἀφέξεσθαι διὰ βίου. Εἶτα καταλαβὼν αὖθις τὴν Κωνσταντίνου καὶ τὴν ὑπόσχεσιν καὶ τὰς συνθήκας περικρύψας καὶ ἱερωσύνην ἔχειν ἀληθῆ ὑποκρινάμενος, καὶ ψευσάμενος εἰς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὡς ἄλλος τις Ἀνανίας σὺν τῇ Σαπφείρᾳ εἰ καὶ μὴ παραυτίκα τὴν δίκην ἔδωκεν ὡς ἐκεῖνος, ἐπιτιμῶντος τοῦ κορυφαίου τῶν Ἀποστόλων Πέτρου, ταμιευομένης αὐτῷ τῆς ἀξίας κολάσεως ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ, καὶ ἀνομήματι συνάπτων τὴν ἀνομίαν, ἀρχιερωσύνης κατατολμᾷ, ὁ καὶ αὐτῆς τῆς ἱερωσύνης ἀνάξιος εἶναι ὑπὸ τοιούτου ἐναρέτου ἀνδρὸς κεχρηματισμένος· κἀντεῦθεν πρῶτον μὲν ἁρπάζει διὰ μεσιτείας ἐξωτερικῆς καὶ παρανόμου τὴν ἐπαρχίαν Μελενίκου, ἐν ᾗ κακῶς διαγενόμενος καὶ μέλλων φονευθῆναι διὰ τὰ πάντολμα αὐτοῦ δεινά, φεύγει μετ᾽ ὀλίγον ἐκεῖθεν νυκτός, καὶ διὰ τῆς φυγῆς ἐξωνεῖται τὸν θάνατον. Ἐπιδημήσας δὲ πάλιν τῇ Κωνσταντίνου οἷά τις λοιμὸς ἐπιδήμιος καὶ ἐποφθαλμιῶν ἀείποτε τῷ θρόνῳ αὐτῆς, ὁ μήτοι γε πατριαρχικῆς ἀξίας, ἀλλὰ καὶ τοῦ χριστιανισμοῦ ὅλως ἀμέτο-

χος, καὶ καιροφυλακῶν ἐπὶ καταστροφῇ καὶ ὀλέθρῳ τῆς τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίας, ἐφωράθη μὲν κἀπὶ τῆς πατριαρχείας τοῦ ἐν μακαρίᾳ τῇ λήξει πατριάρχου κὺρ Νεοφύτου διώκων τὴν τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαν, ἀλλὰ τῆς ἐπιβουλῆς ἐλεγχθείσης, οὐκ ἴσχυσε τότε εἰς ἔργον ἀγαγεῖν τὸν σκοπόν, ἀλλ' ἐπεσχέθη βαρείαις ἐπιτιμήσεσι· μετὰ δὲ ταῦτα ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ μακαρίτου Παϊσίου, εὐκαιρίας λαβόμενος διὰ τὴν ἐπισυμβᾶσαν τῇ μητροπόλει Νικομηδείας ἐπήρειαν καὶ ἐξορίαν τοῦ ἀρχιερατεύοντος ἐν αὐτῇ, μηδενὸς τῶν ἄλλων ἁγίων ἀρχιερέων τοῦ φρονήσει, καὶ συνέσει, θεοσεβείᾳ τε καὶ κανονικῇ ἀκριβείᾳ κεκοσμημένου τολμήσαντος ἀντιλαβέσθαι τῆς ἐπαρχίας αὐτῆς, ἅτε ἐπισταμένου καλῶς παράνομον εἶναι καὶ παρὰ τοὺς ἱεροὺς κανόνας τὸ ἐγχείρημα, ναὶ μὴν καὶ διὰ τὸ ἐλπίζειν τὴν μετ' οὐ πολὺ κάθοδον τοῦ ὁπωσδήποτε ἐξωσθέντος, καὶ τὴν εἰς τὴν μητρόπολιν αὐτοῦ αὖθις ἀποκατάστασιν, αὐτὸς
φ. 126α[1] μόνος ὁ ἀλιτήριος ὡς τολμητίας | αὐθάδης καὶ ἑωσφορικοῦ τύφου πεπληρωμένος, ἁρπάζει ὡς μὴ ὤφειλε τὴν μητρόπολιν Νικομηδείας οὐ μόνον παρανόμως καὶ παρ' ἀξίαν, ἀλλὰ καὶ παρὰ πᾶσαν ἀνθρωπίνην ἐλπίδα· τίς γὰρ ᾤετό ποτε παρευδοκιμηθῆναι μεταξὺ τῆς ἀρχιερατικῆς ὁμηγύρεως τοσούτους καὶ τηλικούτους ἀξίους καὶ προσφόρους εἰς προβιβασμὸν ἀρχιερεῖς, καὶ τὸν χθὲς καὶ πρῴην ἀπὸ Πελοποννησιακῆς αἰχμαλωσίας ἐωνημένον, καὶ ἐν ταῖς στενωποῖς ὑδροφοροῦντα δίκην θητός, τοιαύτης ἐπισήμου ἐπαρχίας ἐπιδράξασθαι καὶ ταῦτα κατεγνωσμένου καὶ ἀπὸ τῆς προλαβούσης ἐπαρχίας ὡς διείληπται; ἀλλὰ τούτῳ τετόλμηται ἀναιδῶς τῷ παραβολωτάτῳ, ἵν' ἔχῃ ἐκ τοῦ σύνεγγυς ἀκροβολίζεσθαι καὶ διώκειν τὸν θρόνον τῆς Κωνσταντίνου. Ἐπιλαβόμενος δὲ καὶ τῆς Νικομηδέων ὅσα κἀκεῖσε ἐρρᾳδιουργήσατο πάντες ἴσασι· τὸ γὰρ σατανικὸν ἐκεῖνο ἀγγεῖον τὸν ἐν τῇ χώρᾳ τοῦ Κατιρλίου ἀναφανέντα, καὶ τὸ καθ' ἡμᾶς χριστιανικὸν γένος, κρίμασιν οἷς οἶδε Θεός, ἀναστατώσαντα, αὐτὸς ἐπενόησε καὶ ἐσύστησε καὶ ὅσιον ἀνεκήρυξε τὸν ἀνόσιον, ἄλλος τις χρηματίσας ψευδαπόστολος τοῦ ψευδοσίου ὁδηγός τε καὶ διδάσκαλος τῶν τολμηθέντων ὑπ' ἐκείνου ἐσύστερον δημοσίων κακῶν. Καὶ ταῦτα μὲν τὰ ἐν ταῖς δυσὶν ἐπαρχίαις τετολμημένα αὐτῷ· ὁποῖα δὲ τὰ μετὰ ταῦτα ἐν ταῖς δυσὶ παρανομωτάταις ἐπιβατικαῖς Πατριαρχείαις, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν λῃσταρχείαις, δι' ὧν τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον λῃστρικῶς κατεπάτησε, πολλῷ τῶν προτέρων χείρω καὶ δυσσεβέστερα· τούτου γὰρ τῆς μὲν προτέρας ἐπιορκία ἦν ἡ βάσις καὶ ἡ κρηπίς, ἥτις οὐδὲν ἄλλο ἐστίν, εἰ μὴ ἄρνησις Θεοῦ· ἀπὸ γὰρ τῶν προβεβιωμένων καὶ προτετολμημένων αὐτῷ ἐπιβουλεύειν καὶ ἐνεδρεύειν τῷ πατριαρχικῷ θρόνῳ ὕποπτος γεγονὼς ὡς ταραξίας καὶ τολμητίας ἀναίσχυντος, σωφρονισθῆναι καὶ ἀποχὴν ποιῆσαι τῶν τοιούτων
φ. 126β[2] ἐπιβουλῶν συνοδικῶς προτρεπόμενος, τὴν μὲν ἣν ὤδινεν | ἔνδοθεν ἐπιβουλὴν

[1] Ἐν τῷ Κώδ. σημειοῦται ἐσφαλμένως φ. 127α ἀντὶ φ. 126α.
[2] Ἐν τῷ Κώδ. φ. 127β.

κρύπτει καὶ ἀρνεῖται διόλου, ὅρκῳ δὲ τὴν ἀποχὴν βεβαιοῖ, ὃν καὶ ἐδέξατο ἔνδον τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ μεταξὺ τοσούτου πλήθους, προκειμένου τοῦ ἱεροῦ Εὐαγγελίου. Τί οὖν τοὐντεῦθεν; Ὀλίγων ἡμερῶν παραδραμουσῶν ἔργῳ ἀπέδειξε τὴν ἐπιορκίαν, ὁρμήσας λῃστρικῶς καὶ ἁρπάσας τὸν πατριαρχικὸν θρόνον καὶ ἐπ' αὐτοφώρῳ ἁλούς, καὶ καταγνωσθεὶς ἀναφανδὸν ἐπίορκος πατριάρχης, ἡ δὲ δευτέρα τοσούτῳ διενήνοχε τῆς προτέρας καὶ πλεονεκτεῖ τὴν ἀσέβειαν, ὅσῳ πρὸς τῇ ἐπιορκίᾳ ἀπέδειξεν αὐτὸν καὶ φονέα τῇ προαιρέσει πασίδηλον· ἀπὸ γὰρ τῆς ἐξώσεως καὶ ἐξορίας, ἣν κατεδεδίκαστο ἐν τῇ πρώτῃ πατριαρχείᾳ διὰ τὰ μυρία κακουργήματα αὐτοῦ, χρημάτων δόσεσιν ἑαυτὸν ἀπαλλάξας κἂν τῇ νήσῳ Χάλκῃ γενόμενος, ὡς μὴ ὤφελεν, ἐν τῷ διατρίβειν ἐκεῖσε· ἐπεὶ προδιαθέμενος ἦν τὸν ἐν τῷ Κατιρλίῳ ὡς εἴρηται ἀναφανέντα γόητα, εἰς ἀπάτην καὶ πλάνην τοῦ ἐν ἁπλότητι χριστιανικοῦ πλήθους ταῖς κατὰ μικρὸν διεγέρσεσι καὶ παντοίαις σατανικαῖς μεθόδοις ταῖς σκευωρηθείσαις ἀπὸ τοῦ ἐν τῷ Κατιρλίῳ μαθητοῦ αὐτοῦ τε καὶ τοῦ διαβόλου τὸν χύδην λεώ, ὡς εὐεξαπάτητον ὑποποιησάμενος ἐπὶ προσχήματι ὁσιότητος πεπλασμένης, πλῆθός τε οὐκ ὀλίγον διεγείρας καὶ ἐκταράξας καὶ κατὰ τῆς Χριστοῦ Ἐκκλησίας ὁπλίσας, τί τερατεύεται τελευταῖον ὁ τῆς ἐκκλησίας διώκτης καὶ πολέμιος; Τὸν καλῶς καὶ γνησίως πατριαρχεύοντα μακαρίτην κὺρ Παΐσιον, ἡσύχως διάγοντα καὶ ποιμαίνοντα ἀνεπιμώμως καὶ ἐν εἰρηνικῇ καταστάσει τὴν τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίαν, διὰ τῶν σατανικῶν αὐτοῦ κινημάτων καὶ μηχανημάτων ἐξῶσαι τοῦ θρόνου βεβουλευμένος κακῶς, πλῆθος διεγείρει ἀμαθὲς καὶ ἀπαίδευτον, ἐξ εὐτελεστάτων καὶ οὐτιδανῶν ἀνδραρίων τοῦ συρφετώδους ὄχλου ἠθροισμένων νέων ἀφρόνων, εὐκαθέκτων ταῖς ὁρμαῖς ὑπὸ μέθης, ὡς ὑπὸ μαινάδος τινὸς ἐκβεβακχευμένων, τοιοῦτον δὴ δαιμονῶντα στρατὸν συγκροτήσας, ἐκπέμπει ἐπὶ φόνῳ μὲν τοῦ ἀοιδίμου ἐκείνου πατριάρχου, καταστροφῇ δὲ καθόλου τῆς ἐκκλησίας· | οἳ τὰ πατριαρχικὰ πατήσαντες φ. 127α[1]
ἀνάκτορα καὶ τοῦ πατριάρχου ὡς λῃσταὶ φόνον πνέοντες βαρβαρικῷ θράσει ἐπιλαβόμενοι, τοῦ μὲν φόνου διήμαρτον, τοῦ Θεοῦ διασώσαντος τὸν ἀνεύθυνον, αἰκίαις δὲ καὶ πληγαῖς καὶ τῶν τριχῶν τοῦ πώγωνος ἀποτίλσεσι καθυβρίσαντες καὶ κατεργασάμενοι, καὶ ἐμπαροινήσαντες, ὅσα καὶ ἀκοαῖς εὐσεβῶν ἀκούεσθαι ἀφόρητα, αὐτὸν μὲν κατάγουσι καὶ ἐκδιώκουσι τοῦ θρόνου μετὰ τοσαύτης θεομάχου ὕβρεως ὡς τὸν Σωτῆρα Χριστὸν οἱ παράνομοι Ἰουδαῖοι, ἀντεισάγουσι δὲ τὸν ἀσεβέστατον τοῦτον καὶ παρανομώτατον Κύριλλον ἐφηδόμενον τῷ συμβάματι καὶ γαυριῶντα τῷ ἀνδραγαθήματι, ὅτι εὐτυχῶς καὶ κατὰ γνώμην αὐτῷ ἀπέβη τὰ τοῦ θεομάχου σκοποῦ, εἰς αἶσχος καὶ ὄνειδος τοσοῦτον τοῦ Χριστιανικοῦ γένους, ἃ οὐδέποτε εἴδομεν, οὔτε ἀκοῇ παρειλήφαμέν τινα χριστιανὸν ὑπὸ πατριάρχου ἐμπαροινηθέντα, οὐ μόνον ἀδίκως καὶ ἀναιτίως, ἀλλὰ καὶ εἰς ἔσχατον ὅρον ἀσεβείας ἐληλακότα,

[1] Ἐν τῷ Κώδ. φ. 128α.

ὅσα οὔτε ἐθνικοὶ καὶ οἱ ἔξω τῆς εὐσεβοῦς ἡμῶν πίστεως ἐτόλμησαν ἂν καθ᾽ ἡμῶν, μᾶλλον δὲ καὶ ἐξεπλήττοντο οἱ τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους ὁρῶντες τὴν τοσαύτην ἀναίδειαν καὶ ἀποστατικὴν ἀνταρσίαν, δι᾽ ἣν καὶ δικαίως ἀγανακτήσαντες οἱ πολυχρόνιοι ἡμῶν αὐθένται ἀγχόνῃ κατεδίκασαν δύο χριστιανοὺς ἐκ τῶν ἡγουμένων τοῦ ἀνταρτικοῦ ἐκείνου συστήματος, ἔξωθεν τῆς Πύλης τοῦ Φαναρίου, εἰς παράδειγμα τῶν λοιπῶν αὐτοὺς ἀπηωρήσαντες· ἀλλ᾽ οὐδὲ τοῦτο τὸν μιαρώτατον Κύριλλον ἐσωφρόνισεν, οὐδ᾽ ἐπαισχύνθη ὁ ἀσυνείδητος ὁρῶν σὺν ἅμα τῇ ἐξαγίστῳ πατριαρχείᾳ αὐτοῦ δύο χριστιανοὺς ἀπηγχονηθέντας, δι᾽ ἣν πεποιήκασιν ἀποστασίαν τῇ ὁδηγίᾳ αὐτοῦ, ἀλλ᾽ ἐναμβρυνόμενος τοῖς κοινοῖς ἀτυχήμασιν, ἐπέτεινε μᾶλλον τὴν ἀνταρσίαν φρυαξάμενος κατ᾽ αὐτῆς τῆς Ἐκκλησίας καὶ εὐσεβείας, νουθετούμενος | φ. 127β[1] καὶ γὰρ ὑπὸ τῆς ἱερᾶς τῶν ἀρχιερέων Συνόδου παύσασθαι τῶν ἀνοσίων αὐτοῦ τολμημάτων τούτων, πλεονεξίας, ἁρπαγῆς, ἀδικίας, καὶ μάλιστα τῆς ἧς ἐπενόησε καὶ ἐφεῦρε κακούργως καὶ δολίως καὶ ἔξω τῆς κανονικῆς διατάξεως περὶ τοῦ ἀναβαπτισμοῦ ἀνοήτου φιλονεικίας, καὶ τῷ εὐσεβῶς καὶ συνῳδὰ τοῖς ἱεροῖς κανόσιν ὑφ᾽ ἁπάσης τῆς ἱερᾶς Συνόδου καὶ τοῦ εὐγενοῦς καὶ ἀρχοντικοῦ, παιδείᾳ τε καὶ μαθήσει νόμων τε καὶ ἱερῶν κανόνων μελέτῃ καὶ ἀκριβεῖ πείρᾳ γεγυμνασμένου καὶ κεκοσμημένου συστήματος συγγραφέντι καὶ κυρωθέντι τόμῳ, ὡς ἄλλος τις αἱρετικὸς ἀντιφερόμενος, καί τινας ἀφανεῖς καὶ ἀγενεῖς, ἀμαθείᾳ τε ἐσχάτῃ, καὶ βδελυρίᾳ συντετηκότας ἔξωθεν ἐπιδεδημηκότας καὶ πάντῃ ἀγνοουμένους ψευδοκαλογήρους, γόητας καὶ πλάνους καὶ ῥυπαροὺς καὶ ὑποκριτὰς καὶ ῥάκια περιβεβλημένους εἰς ἔνδειξιν τῆς ψευδωνύμου ὁσιότητος συλλεξάμενος εἰς ἀπάτην τοῦ χυδαΐζοντος λαοῦ, καὶ τὰ τῆς εὐσεβείας ὄργια ἀγνοοῦντος, καὶ συγγραφεῖς αὐτοὺς ψευδοβιβλίου τινὸς μυρίων βλασφημιῶν καὶ αἱρέσεων πεπληρωμένου ἀποφήνας, αἱρεσιάρχης ἀναγορεύεται ὑπ᾽ αὐτῶν καὶ διώκτης τῆς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας παρρησιάζεται διδάσκων καὶ ἐνεργῶν παρρησίᾳ τὸν ἀναβαπτισμόν, μήπω ἄχρι τοῦδε ἢ γνωρισθέντα, ἢ ἐνεργηθέντα ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὴν τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαν ἐπὶ πέτρας ἀρραγοῦς καὶ ἀσείστου θεμελιωθεῖσαν, καὶ θείᾳ νεύσει συντηρουμένην ἀδιάπτωτον μέχρι τέρματος αἰῶνος τῷ οἰκοδομήσαντι καὶ πήξαντι αὐτὴν θεανθρώπῳ λόγῳ, καὶ ἧς οὐδὲ πύλαι Ἅδου κατισχῦσαι δυνήσονται κατὰ τὴν θεόφθεγκτον ῥῆσιν, αὐτὸς ὁ πάντολμος ἀποστάτης, καὶ πεπωρωμένος τὸν νοῦν διισχυρίζεται δεῖξαι ἁμαρτάνουσαν ἄχρι τοῦδε ὡς μὴ ἐπιγνοῦσαν τὴν τοῦ ἀναβαπτισμοῦ θεωρίαν, ὡς ἀληθεύειν ἐπ᾽ αὐτῷ τὸ προφητικὸν ῥῆμα, ἤνοιξεν εἰς οὐρανὸν τὸ στόμα αὐτοῦ καὶ ἡ γλῶσσα αὐτοῦ διῆλθεν ἐπὶ τῆς γῆς. Εἰδὼς δὲ ὅτι ἀνένδεκτον πάντῃ τὸ ληρῴδημα αὐτοῦ τοῦτο | φ. 128α[2] καὶ μισητὸν καὶ ἀποτρόπαιον, τῇ τε ἱερᾷ Συνόδῳ καὶ τοῖς σοφοῖς καὶ πεπαιδευμένοις τῆς

[1] Ἐν τῷ Κώδ. 128β.
[2] Ἐν τῷ Κώδ. φ. 129α.

ἐκκλησίας, τὸν διωγμὸν τῶν ἀρχιερέων καὶ πάσης τῆς ἱερᾶς Συνόδου σοφίζεται ὁ παμμίαρος, οὓς δυνάμενος ἀποπέμψαι εἰς τὰς ἐπαρχίας αὐτῶν ἡσύχως, καὶ ἐντίμως καὶ εὐσχημόνως ⟨ἑτοίμων⟩[1] καὶ προθύμων ὄντων ἀπιέναι οἴκοθεν χωρίς τινος βίας καὶ ταραχῆς, καὶ ἐφησυχάσαι ταῖς ἐπαρχίαις αὐτῶν, ἐφ᾽ ᾧ κατακόρως ἔχῃ ἐντρυφᾶν τῇ ἐσχάτῃ ὕβρει τῶν ἀδίκως διωκομένων ὑπ᾽ αὐτοῦ ἀρχιερέων, τυραννικῶς αὐτοὺς ἐκδιώκει ἁλύσεσι καὶ πέδαις αὐτοὺς καθειργνύς, ἐγκρίτους καὶ προβεβηκότας τῇ ἡλικίᾳ γέροντας καὶ αἰδεσίμους ἀρχιερεῖς, εἶτα καὶ δημίοις καὶ βασανισταῖς παραδιδοὺς ἐπὶ τῆς λεωφόρου ἐλαυνομένους πανδημεὶ καὶ εἰς ἐξορίαν ἀγομένους, φρίκης ἐσχάτης τόλμημα, ὃ οὐδ᾽ ἂν αὐτοὶ οἱ καταχθόνιοι δαίμονες ἀπετόλμησαν. Συνάμα δὲ τῷ ἀρχιερατικῷ διωγμῷ, βαρβαρικῷ θράσει, καὶ ὠμοτάτῳ κατὰ Φάλαριν ἐκεῖνον τὸν εἰς ὠμότητα ὀνομαστότατον τύραννον συναπελαύνει καὶ ὅσον σοφίας καὶ διδασκαλίας, καὶ ἱερᾶς νομοθεσίας μέτοχον σύστημα αὐτῆς· οὐ φέρων ὁ ἀναιδὴς τῶν αἰσχρῶν καὶ ἀσεβῶν αὐτοῦ ἔργων ἔχειν σεμνοὺς καὶ εὐσεβεῖς ἐπόπτας, οὕτως οὖν δραματουργήσας τὴν διαίρεσιν καὶ τὸ σχίσμα ἐν τῷ χριστιανικῷ γένει εἴς τε τὸ πεπαιδευμένον καὶ λόγου μέτοχον, καὶ εἰς τὸ ἀμαθείᾳ, καὶ ἀπειρίᾳ κατεχόμενον, τὸ μὲν διώκει καὶ κατατρέχει, τὸ δὲ οἰκειοῦται καὶ προσλαμβάνει· καὶ ἦν ἰδεῖν μετὰ τὴν ἔξωσιν καὶ τὸν διωγμὸν τῶν ἀρχιερέων καὶ τοῦ κλήρου συνεδριάζοντας τῷ παλαμναίῳ πατριάρχῃ ἀντὶ τοῦ ἀρχιερατικοῦ καταλόγου καὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ κλήρου ἄνδρας ἐκ τῶν βαναυσικῶν τεχνῶν ἑτερογλώττους, πάντῃ ἀγραμμάτους καὶ ἀμυήτους καὶ οὐδὲ τὴν χύδην καθ᾽ ἡμᾶς γλῶτταν ἐπισταμένους, πολλοῦ γε δεῖ ⟨καὶ⟩[2] τὰ ἐκκλησιαστικὰ καὶ θεῖα καὶ τοῖς θείοις καὶ ἱερεῖς νόμοις καὶ κανόσιν ἀνήκοντα· καὶ διὰ τῶν τοιούτων συνέδρων ἐπετέλει τὰς τῶν ἀρχιερέων ψήφους ὁ ἀντάρτης καὶ ἀλιτήριος καὶ | φ. 128β[3] τῆς βαναυσικῆς ὄντως ἄξιος ἔργον ἐσχάτης ἀσεβείας καὶ παρανομίας ἀνάμεστον ἀρχιερεῖς ὑπὸ βαναύσων ψηφίζεσθαι· ὅσα δὲ ἐκ τούτου τοῦ ἀσεβεστάτου τολμήματος ἐπεγένοντο τῇ ἐκκλησίᾳ αἴσχιστα δεινά, καὶ ὀλέθρια, ἀμήχανον ὅλως ἐξαριθμῆσαι καὶ διηγήσασθαι κατὰ μέρος. Ἰλιὰς γὰρ κακῶν τὴν ἐκκλησίαν τὸ τοῦ λόγου κατέλαβε· καθαιρέσεις ἐγκρίτων ἀρχιερέων, τῶν μὲν χωρίς τινος ἐγκληματικῆς καὶ κανονικῆς αἰτίας, ἢ ἁπλῶς ἐξετάσεώς τινος καὶ κρίσεως ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ ἀναγινωσκόμεναι ἄμβωνος· ἄλλων ἀρχιερέων ἀνευθύνων ἐξορίαι καὶ διωγμοὶ καὶ γυμνώσεις καὶ ἀφαιρέσεις τῶν ἐπαρχιῶν παράνομοι, ἄλλων καταδρομαὶ σατανικῶς δραματουργούμεναι ἐπὶ ζημίαις χρηματικαῖς ἀφορήτοις, ὧν τὰς μὲν αὐτὸς ἥρπαζε, τὰς δὲ τοῖς δορυφοροῦσιν αὐτὸν βαναύσοις εἰς ἁρπαγὴν παρεχώρει, ἄλλαι δὲ ἐφορολογοῦντο τοῖς κατὰ τόπον ἐξουσιασταῖς καὶ δυνάσταις τῶν διωκομένων καὶ πολεμουμένων καὶ συκοφαντουμένων ἀδίκως ὑπ᾽ αὐτοῦ ἀρχιερέων, ἐπὶ

[1] Ἡ λ. διαγράφεται.
[2] Ἡ λ. διαγράφεται.
[3] Ἐν τῷ Κώδ. φ. 129β.

τούτοις μαστιγώσεις ὠμότατοι Ἱερωμένων καὶ λαϊκῶν ἀδίκως συλλαμβανομένων, καὶ ἀνηλεῶς τιμωρουμένων διὰ μαστίγων καὶ πληγῶν ἔνδον τῆς πατριαρχικῆς αὐλῆς, βασανιστήριον δημόσιον καταστάσης εἰς κόλασιν εὐσεβῶν καὶ τὸ μὲν βαναυσικὸν καὶ ἄτιμον πλῆθος θεραπευόμενον, τὸ δὲ ἔγκριτον καὶ εὐγενὲς καὶ τίμιον καὶ τὴν ἁγίαν Ἐκκλησίαν τῇ ἀρετῇ καὶ παιδείᾳ κοσμοῦν καὶ συνέχον βαρβαρικῶς λίαν διωκόμενον, καὶ ὑβριζόμενον. Καὶ τίς ἂν ἀπαριθμῆσαι ἰσχύσειεν ὅσα ἐκ τῆς ἐλεεινῆς αὐτῆς καταστάσεως ἐν τῇ ἁγίᾳ Ἐκκλησίᾳ ἀνεφύοντο δεινὰ καὶ ὀλέθρια ὅσαι ὧραι συμπτώματα, καὶ πρὸ πάντων ἡ φθορὰ τῶν ἐκκλησιαστικῶν εἰσοδημάτων, ὅσα ἐν διαστήματι χρόνων δύο, τὰ μὲν εἰς μάτην ἐκδαπανηθέντα, τὰ δὲ καὶ διαρπαγέντα οὐ τὴν τυχοῦσαν ζημίαν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐπήγαγον, ἐξ ὧν ὁ μὲν ἀσυνείδητος ἐκεῖνος ἐκόμπαζε μεγαληγορῶν, καὶ διεφήμιζεν εἰς τὸ | φ. 129α[1] πλῆθος ὑφαίρεσιν καὶ ἐλάφρωσιν ποιῆσαι τῶν τῆς ἐκκλησίας χρεῶν· ἐφωράθη δὲ ἤδη ἐν τῷ θεωρηθέντι μεταξὺ τοσούτων χριστιανῶν λογαριασμῷ τῆς γενομένης δοσοληψίας τῶν Ἐκκλησιαστικῶν εἰσοδημάτων τε καὶ δαπανημάτων, οὐ μόνον οὐδεμίαν ὕφεσιν χρέους πεποιηκώς, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τὰ διακόσια πουγγία ἐκ τῶν συμπεσόντων εἰσοδημάτων φθείρας καὶ ἀπολέσας, καὶ διώκτης γενόμενος, καὶ φθορεὺς κατὰ πάντα τῆς Ἐκκλησίας· ἀλλ᾿ ὁ πατάσσων, καὶ πάλιν ἰώμενος Θεός, εἰ καὶ πρὸς καιρὸν συνεχώρησε διὰ τὰς ἁμαρτίας τοῦ λαοῦ τὴν ἁγίαν αὐτοῦ ἐκκλησίαν τηλικαύτῃ περιπεσεῖν συμφορᾷ καὶ τοσούτων πειραθῆναι κακῶν, ὅσα οὐδέποτε ἄλλοτε ἠκούσαμεν συμβεβηκέναι, ἔμπης αὖθις εὐσπλαγχνισθεὶς ἐφ᾿ ἡμᾶς διὰ τὸ ἄφατον αὐτοῦ ἔλεος θείᾳ δυνάμει πατάσσει τὸν τῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦ ὀρθοδόξου γένους κοινὸν ἐχθρὸν καὶ πολέμιον καὶ αὐτὸς μὲν δικαίᾳ βασιλικῇ ὀργῇ τοῦ πολυχρονίου ἡμῶν ἄνακτος, ἀναμαθόντος τὰ αἴσχιστα καὶ παμμίαρα κακουργήματα αὐτοῦ, λαμβάνει ἐπαξίως τὰ τῆς κακίας ἐπίχειρα· τοῦ τε ἁγιωτάτου θρόνου ἐκβάλλεται καὶ εἰς τὴν νῆσον Κύπρον ἐξόριστος ἀποπέμπεται. Ἡ δὲ τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησία ἀναλαβοῦσα καὶ ἀναπνεύσασα τῶν ἀνυποίστων ἐκείνων κακῶν καὶ κοσμηθεῖσα αὖθις τῇ ἱερᾷ ὁμηγύρει καὶ τῇ τῶν ἱερῶν κανόνων καὶ θείων νόμων εὐθυδικίᾳ Θεῷ τῷ εὐσπλαγχνισθέντι καὶ διασώσαντι καὶ τὴν εἰρήνην τῇ ἁγίᾳ αὐτοῦ ἐκκλησίᾳ φιλαγάθως πρυτανεύσαντι, τοὺς εὐχαριστηρίους ἀναπέμπει ὕμνους καὶ τὸν οὕτω τῆς Ἐκκλησίας κατορχησάμενον καὶ θεῖα καὶ ἀνθρώπινα ἀνατρέψαντα, καὶ συγχέαντα δίκαια καὶ οὐ μόνον τὸ χριστιανικὸν ἐκταράξαντα σέβας ταῖς μιαραῖς αὐτοῦ καινοτομίαις, ἀλλὰ καὶ τὸ χριστώνυμον πλήρωμα σχίσαντα καὶ διελόντα κατατομῇ θεηλάτῳ, καὶ τὴν εἰρήνην διόλου ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας ἀφελόμενον καὶ ἔχθραν καὶ πόλεμον μεταξὺ τῶν Χριστιανῶν | φ. 129β[2] ἐμβαλόντα, ἐφ᾿ ᾧ ἔχει καταδυναστεύειν καὶ τυραννικῶς καταπατεῖν τὸν ἁγιώτατον θρόνον, τὸν ἐπίορκον, τὸν ὑποκρι-

[1] Ἐν τῷ Κώδ. φ. 130α.

[2] Ἐν τῷ Κώδ. φ. 130β.

τήν, τὸν γόητα καὶ φατριαστὴν ἀποστάτην τε καὶ ἀντάρτην καὶ διώκτην τῆς ἐκκλησίας καὶ τῆς Συνόδου, τὸν ἀναιρέτην τῶν νόμων καὶ τῶν κανόνων δεῖν ἔγνω κατὰ πᾶσαν ἀνάγκην ταῖς ὑπὸ τῶν νόμων ὡρισμέναις ποιναῖς μετελθεῖν δικαίως τε καὶ νομίμως καὶ κανονικῶς ἐσχάτῃ καθυποβαλεῖν ἐκκλησιαστικῇ παιδείᾳ διὰ παντελοῦς καθαιρέσεως διὰ τὰ τοσαῦτα καὶ τηλικαῦτα κανονικὰ αὐτοῦ ἐγκλήματα ὧν οἱ νόμοι καὶ κανόνες ἀπαραιτήτως τὴν δίκην εἰσπράττονται καὶ ὅπως σῴζηται ὑπόμνημα τοῖς εἰσέπειτα αἰῶσιν εἰς ἀποτροπιασμὸν καὶ μύσος καὶ ὄνειδος τοῖς ἀκούουσι τὸ τοσοῦτον φθόνῳ τοῦ διαβόλου φθάσαν παρεισφρῆσαι τῇ ἐκκλησίᾳ μύσος καὶ ἄγος καὶ μηδένα ἔχοι τὸν μιμηθῆναι τολμήσοντα· καὶ δὴ γράφοντες Συνοδικῶς μετὰ τῶν περὶ ἡμᾶς ἱερωτάτων ἀρχιερέων καὶ ὑπερτίμων, τῶν ἐν ἁγίῳ πνεύματι ἀγαπητῶν ἡμῶν ἀδελφῶν καὶ συλλειτουργῶν τῇ δυνάμει καὶ χάριτι καὶ ἐξουσίᾳ τοῦ παναγίου πνεύματος ἀποφαινόμεθα, ἵνα ὁ διαληφθεὶς Κακοκύριλλος καθῃρημένος ὑπάρχῃ πάσης ἀρχιερατικῆς καὶ πατριαρχικῆς ἐνεργείας καὶ τάξεως καὶ ἔκπτωτος τοῦ ἀρχιερατικοῦ καταλόγου καὶ ἀπόβλητος καὶ γεγυμνωμένος τῆς θείας χάριτος καὶ μηδεμίαν ἄδειαν ἔχῃ ἀρχιερατικὴν ἐνδυθῆναι στολήν, ἢ ἀρχιερατικόν τι ἐκτελέσαι ὑπούργημα, ὡς καθῃρημένος καὶ ἀνίερος, Κύριλλος μόνον λεγόμενος, καὶ ὡς εἷς τῶν ἰδιωτῶν γνωριζόμενος, καὶ μηδεὶς τολμῆσαι συμφορέσαι αὐτῷ ἢ συλλειτουργῆσαι, ἢ ὡς ἀρχιερέα ἢ πατριάρχην τιμῆσαι ἢ τὴν ἀνίερον αὐτοῦ χεῖρα ἀσπασθῆναι ἢ εὐλογίαν καὶ ἁγιασμὸν παρ᾿ αὐτοῦ δεχθῆναι ἐν βάρει ἀργίας ἀσυγγνώστου καὶ ἀλύτου ἀφορισμοῦ, τοῦ ἀπὸ Θεοῦ κυρίου παντοκράτορος· ἀλλὰ καὶ ὅστις τῶν εὐσεβῶν καὶ ὀρθοδόξων χριστιανῶν τολμήσῃ πώποτε τὸν ἀσεβέστατον τοῦτον διώκτην καὶ παράνομον ἐπιβάτην καὶ θανάσιμον ἐχθρὸν [1] [καὶ «ὁ διαφθείρας δὲ ταύτην, ἢ σχίσας καὶ πρὸς ἀφανισμὸν ἐκδοὺς» ἀφωρισμένος | φ. 130α[2] καὶ πολέμιος τῆς ἁγίας τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίας καὶ τοῦ ὀρθοδόξου] συστήματος βοηθῆσαι ἢ συνεργῆσαι, ἢ συμπράξασθαι λόγῳ ἢ ἔργῳ ἐμμέσως, ἢ ἀμέσως, ἢ ὅλως κοινωνῆσαι καὶ συνεφάψασθαι αὐτῷ πρὸς ἡντιναοῦν βοήθειαν εἴτε ἐκ τοῦ ἱερατικοῦ καταλόγου ἢ τῆς τῶν λαϊκῶν τάξεως ἀνήρ, ἢ γυνή, ἄρχων, ἢ ἀρχόμενος, μικρός, ἢ μέγας ὡς κοινωνῶν τῷ ἀνομωτάτῳ, διώκτης τε καὶ αὐτὸς καὶ ἐχθρὸς τῆς ἁγίας Ἐκκλησίας γενόμενος, ἀφωρισμένος παρὰ Θεοῦ καὶ κατηραμένος καὶ ἀσυγχώρητος καὶ ἄλυτος μετὰ θάνατον ἔν τε τῷ νῦν αἰῶνι καὶ ἐν τῷ μέλλοντι, αἱ πέτραι καὶ τὰ ξύλα καὶ ὁ σίδηρος λυθήσονται, αὐτὸς δὲ οὐδαμῶς· κληρονομήσειε τὴν λέπραν τοῦ Γιεζῆ καὶ τὴν ἀγχόνην τοῦ Ἰούδα, σχισθείη ἡ γῆ καὶ καταπίοι αὐτὸν ὡς τὸν Δαθάν ποτε καὶ Κορὲ καὶ Ἀβειρών. Τὰ πράγματα, κτήματα καὶ ὑπάρχοντα αὐτοῦ εἴησαν εἰς παντελῆ ἀφανισμὸν καὶ ἐξολόθρευσιν γενόμενα ὡσεὶ κονιορτὸς ὑπὸ ἅλωνος, καὶ ἄγγελος Κυρίου καταδιώξοι

[1] Τὰ ἐντὸς τῶν ἀγκυλῶν φέρονται ἐν τῷ κώδικι, οὐχὶ ὅμως, ὡς φαίνεται, εἰς τὴν προσήκουσαν θέσιν.

[2] Ἐν τῷ Κώδ. φ. 131 α.

αὐτὸν ἐν διστόμῳ μαχαίρᾳ· ἡ ὀργὴ τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τὴν κεφαλήν, καὶ προκοπὴν οὐ μὴ ἴδοι πώποτε ἐπὶ ζωῆς αὐτοῦ, εἴη δὲ καὶ πάσαις ταῖς πατριαρχικαῖς καὶ συνοδικαῖς ἀραῖς καὶ τῷ αἰωνίῳ ἀναθέματι ὑπόδικος καὶ ἔνοχος τῷ πυρὶ τῆς γεένης. Οὕτω γενέσθω ἐξ ἀποφάσεως.

ᾳψνζῳ. Ἐν μηνὶ Ἰανουαρίῳ ἐπ5.

Ὁ Ἡρακλείας Γεράσιμος, Ὁ Νικομηδείας Γαβριήλ, Νικαίας Ἱερεμίας, Χαλκηδόνος Ἰωαννίκιος, Δέρκων Σαμουήλ, Θεσσαλονίκης Γαβριήλ, Ἀδριανουπόλεως Διονύσιος, Ἀμασείας Βενιαμήν, Πισσιδείας Παΐσιος, Νεοκαισαρείας Γεράσιμος, Φιλιππουπόλεως Σεραφείμ, Σεῤῥῶν Ἰωαννίκιος, Μιτυλήνης Ἄνθιμος, Διδυμοτείχου Αὐξέντιος, Νέων Πατρῶν Φιλόθεος, Γάνου καὶ Χώρας Νεόφυτος, Χίου Διονύσιος, Προικοννήσου Νικηφόρος, Κῶ Μελέτιος, Δημητριάδος Θεόκλητος, πρῴην Νικαίας Καλλίνικος, πρῴην Κρήτης Γεράσιμος, πρῴην Προϊλάβου Φιλόθεος, πρῴην Τήνου Κύριλλος, Νύσσης Ἰγνάτιος, πρῴην Μύλου Ἀνανίας.

Οὗτος ἔστιν ὁ Κύριλλος ὁ τοῦ πλήθους ἅγιος καὶ ὁ ἁγίους καὶ ὁσίους ὡς ἄλλος πάπας ἀναδείξας καὶ χειροτονήσας, ἀπὸ Θεοῦ ἀδιάλυτος αἰωνίως.

† Ο ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

Ἐν Ἀθήναις κατὰ μῆνα Ἰούλιον 1933

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΙΩ. ΣΑΒΡΑΜΗΣ

ΣΥΜΒΟΛΑΙ

ΕΙΣ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑΝ ΤΩΝ ΙΟΥΔΑΪΚΩΝ ΠΑΡΟΙΚΙΩΝ ΕΝ ΤΗι ΑΝΑΤΟΛΙΚΗι ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗι ΕΛΛΑΔΙ [1]

ΧΑΛΚΙΣ

Βενιαμὶν ὁ ἐκ Τουδέλης τῆς Ἱσπανίας, μεσοῦντος τοῦ ΙΒ' αἰῶνος, εὗρεν ἐν Χαλκίδι 200 οἰκογενείας Ἰουδαίων [2]. Οὗτοι κατῴκουν ἀνέκαθεν ἐντὸς τοῦ φρουρίου, ἐν ἰδίᾳ συνοικίᾳ, ἔχοντες μίαν Συναγωγήν. Ἐπειδὴ δ' οἱ Ἰσραηλῖται τῆς Χαλκίδος ὁμιλοῦσι νῦν μόνον τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν, δυνάμεθα ἐκ τούτου νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἡ παροικία αὕτη ἦτο παλαιά, ἐκ τῶν ἀρχαιοτάτων ἐν Ἑλλάδι Ἰουδαϊκῶν παροικιῶν.

Οἱ Ἰουδαῖοι ἐν Χαλκίδι περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΓ' αἰῶνος (1296 μ.Χ.) δὲν εἶχον λόγον, ὡς λέγει ὁ Μίλλερ, νὰ ἀγαπῶσι τὴν Ἑνετικὴν διοίκησιν, διότι αὐτοὺς μάλιστα ἐβάρυνε τὸ ἄχθος τῆς φορολογίας. Ὅτε ηὐξήθησαν οἱ μισθοὶ τῶν Ἑνετῶν συμβούλων, χάριν ἀποζημιώσεως αὐτῶν, διὰ τὴν εἰς αὐτοὺς ἐπιβληθεῖσαν ἀπαγόρευσιν τοῦ ἐμπορεύεσθαι, διετάχθη ἡ εἴσπραξις τῆς διαφορᾶς παρὰ τῶν Ἰουδαίων, οἵτινες τῷ 1304 ὑπεχρεώθησαν, πρὸς τοῖς ἄλλοις, νὰ πληρώνωσι τὰς δαπάνας τῆς δι' ὀχυρῶν τειχῶν καὶ πυλῶν ὀχυρώσεως τῆς μέχρις ἐκείνου τοῦ χρόνου ἀτειχίστου Ἑνετικῆς συνοικίας τῆς Χαλκίδος.

Τῷ 1373 οἱ Ἰουδαῖοι, οἵτινες ἠναγκάζοντο νὰ συνεισφέρωσι πρὸς ὀχυρώτερον τειχισμὸν τῆς Χαλκίδος ἐναντίον τῶν Τούρκων, προῦτίμησαν νὰ ταχθῶσιν ὑπὸ τὴν ἄμεσον διοίκησιν τοῦ βαΐλου, εἰς ὃν ἤδη ἐπλήρωνον φόρους 2300 δραχμῶν περίπου, ἀντὶ νὰ ἐξακολουθῶσιν ὄντες «Ἰουδαῖοι τῶν Λομβαρδῶν», εἰς οὓς εἶχον πληρώσει μόνον τὸ ἥμισυ τοῦ ποσοῦ τούτου [3].

Τῷ 1410 εἰς ἅπαντας τοὺς κατοίκους Χαλκίδος διπλασιάζονται τὰ τέλη, πλὴν τῶν Ἰουδαίων, εἰς οὓς παρέχονται προνόμια, καὶ καταργεῖται ὁ φόρος τῶν ἑστιῶν, προσωρινῶς [4].

Τοσαῦτα διὰ τοὺς ἐν Χαλκίδι Ἰουδαίους πρὸ τῆς ἁλώσεως.

---

1 Βλέπε τῆς παρούσης Ἐπετηρίδος τόμ. Ζ' σ. 263.
2 Μίλλερ-Λάμπρου, Ἱστορία τῆς Φραγκοκρ. ἐν Ἑλλάδι, τόμ. Α' σ. 13.
3 Μίλλερ-Λάμπρου, Ἔνθ' ἀν. τόμ. Α' σ. 298 καὶ 340.
4 Αὐτόθι, τόμ. Β' σ. 47.

Ἐν τῇ Συναγωγῇ τῆς Χαλκίδος, καὶ δὴ ἐπὶ τῆς μεσημβρινῆς πλευρᾶς τοῦ τοίχου τοῦ περιβόλου, εἶναι ἐντετοιχισμέναι πολλαὶ Ἑβραϊκαὶ ἐπιγραφαί, ἐπίσης πρὸς τὸ βόρειον μέρος τῆς Συναγωγῆς χαμηλά, ἐπὶ τοῦ τοίχου, κεῖται ἐντετοιχισμένη μακρὰ ἐπιγραφὴ μνημονεύουσα ἰατροῦ Ἑβραίου κατὰ τὴν Ις´ ἑκατονταετηρίδα, καθ᾽ ἃ ἀνεκοίνωσε προφορικῶς ἡμῖν ὁ ἐν Χαλκίδι μακαρίτης λόγιος Ἰσραηλίτης Μποχὼρ Φόρνης. Ἑτέρα ἐπίσης μακρὰ ἐπιγραφὴ κεῖται πρὸ τοῦ σχολείου τῆς Ἰουδαϊκῆς κοινότητος, παρὰ τὴν Συναγωγήν [1]. Καὶ ἐν τῷ εὐρυχώρῳ δὲ νεκροταφείῳ τῆς ἐν Χαλκίδι Ἰσραηλιτικῆς κοινότητος, ἐπὶ τάφων, κεῖνται πολλαὶ παλαιαὶ ἐπιγραφαὶ Ἑβραϊκαί. Ἡ δημοσίευσις ὅλων αὐτῶν ἱκανὸν φῶς θὰ ἐπέχεεν ἐπὶ τῆς ἱστορίας τῆς ἐν Χαλκίδι Ἰουδαϊκῆς παροικίας.

Ἐν τῷ Μουσείῳ ἐπίσης Χαλκίδος κεῖνται τέσσαρες Ἑβραϊκαὶ ἐπιγραφαί. Μία χρησιμοποιεῖται ὡς βαθμὶς τῆς ἐξωτερικῆς λιθίνης κλίμακος τῆς οἰκίας Ἀλεξανδρῆ, ἐν τῇ ὁδῷ Βώκου.

Ἐκ τῶν ἐν τῷ μουσείῳ Χαλκίδος ἀποκειμένων Ἑβραϊκῶν ἐπιγραφῶν μία ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ κ. Χρ. Οἰκονόμου ἐν τῇ τοῦ Μίλλερ-Λάμπρου Ἱστορίᾳ τῆς Φραγκοκρατίας ἐν Ἑλλάδι (τόμ. Α´. σελ. 116). Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη εἶναι χαραγμένη ἐπὶ κυβολίθου λευκοῦ μαρμάρου, ὀρθογωνίου σχεδόν, παχέος, κανονικῶς τετμημένου, καὶ δὴ ἐπὶ τῆς προσθίας ὄψεως. Τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης 7 στίχοι εἶναι δυσανάγνωστοι ἐκ τῆς φθορᾶς τοῦ χρόνου, τοὺς δὲ ἑπομένους ἀντεγράψαμεν, ὡς ἠδυνήθη νὰ διακρίνῃ αὐτοὺς ὁ μακαρίτης Μποχὼρ Φόρνης. Ἔχουσι δὲ ὡς ἑξῆς: (εἰκ. 1).

Εἰκὼν 1.

Ὁ Σπ. Π. Λάμπρος παρέδωκε τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην εἰς ἀνάγνωσιν εἰς ἑβραϊστάς, τὸν ἐν Βενετίᾳ ἀρχιρραβῖνον κ. Λέοντα Luzzato καὶ τὸν ἐν Παρι-

1 Αἱ ἐπιγραφαὶ αὗται δέον νὰ φωτογραφηθῶσι καὶ μεταφρασθῶσιν.

σίοις κ. Μωϋσέα Schwab. Καὶ ὁ Λάμπρος ὁμολογεῖ ὅτι, ἕνεκα τῆς φθορᾶς τοῦ χρόνου, ὀκτὼ στίχοι εἶναι ἀφανεῖς καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς δὲ ὑπάρχουσι πολλὰ τὰ ἀφανῆ καὶ ἀμυδρά. Ἡ ἐπιγραφὴ εἶναι ἀναθηματικὴ (votive), καθ᾽ ἃς ἀνακοινώσεις ἔλαβεν ὁ Σπ. Λάμπρος. Καὶ ὁ μὲν Luzzato ἀνέγνω, καίπερ ἀγνοῶν ποῦ εὑρέθη αὕτη, (Negro) ponte, ὁ δὲ Schwab Εὔριπος· ὥστε πρόκειται περὶ τῆς Χαλκίδος. Καὶ ἐν τῇ μηνολογίᾳ συμφωνοῦσιν ἀμφότεροι οἱ ἑρμηνευταὶ ἀναγνόντες τὸν Ἑβραϊκὸν μῆνα Νισὰν (= Ἀπρίλιον), ἀλλὰ διαφωνοῦσιν ὡς πρὸς τὸ ἔτος. Ἡ ὀρθοτέρα ὅμως ἀνάγνωσις τοῦ ἔτους εἶναι ἡ τοῦ Luzzato, ἣν παρεδέχθη καὶ ὁ Μποχὼρ Φόρνης, ἤτοι τὸ καθ᾽ ἡμᾶς ἔτος 1523 [1].

Ὁ Μποχὼρ Φόρνης μοὶ ἔδωκε τὰς ἑξῆς πληροφορίας περὶ τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης. Ἦτο, λέγει, ἐντετοιχισμένη ἐν τῇ ἀρχαίᾳ πύλῃ τοῦ φρουρίου Χαλκίδος, τῇ λεγομένῃ «Κάτω Πόρτα»· ἔκειτο ὅμως ἀνεστραμμένη ἐν τῇ ἀψῖδι τῆς πύλης. Ὁ Τὸμ Τὸβ Παριάντα, ἀπεσταλμένος τῆς ἐν Παρισίοις ἑδρευούσης τότε Παγκοσμίου Ἰσραηλιτικῆς Ἑνώσεως, ἐπισκεφθεὶς τὴν Χαλκίδα κατὰ Μάϊον τοῦ 1887 (7ην τοῦ Σεβὰν μηνός, ἑορτὴν τῆς Σαβινώθ, ἤτοι Πεντηκοστῆς) ἀπεκόμισε σὺν ταῖς ἄλλαις περὶ Ἑβραίων Χαλκίδος πληροφορίαις καὶ ἔκτυπον τῆς ἐν λόγῳ ἐπιγραφῆς [2].

Κατεδαφιζομένου τοῦ φρουρίου κατὰ τὸ 1890-1891, τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην παρέλαβεν ἡ Ἰσραηλιτικὴ Κοινότης Χαλκίδος καὶ παρέδωκεν διὰ τοῦ Μποχὼρ Φόρνη καὶ τοῦ Συμαντοῦ Σακῆ εἰς τὸ Μουσεῖον Χαλκίδος. Ἡ ἐπιγραφὴ παλαιότερον ἦτο μᾶλλον εὐανάγνωστος, ἐγκαταλειφθεῖσα ὅμως εἰς τὸ ὕπαιθρον ἐφθάρη καὶ ἴσως σὺν τῷ χρόνῳ καταστραφῇ τελείως μνημεῖον μεσαιωνικὸν τοιαύτης ἀξίας.

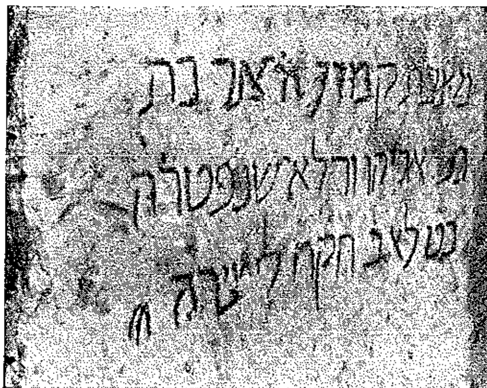
Ἐν τῷ 4ῳ στίχῳ τῆς ἐπιγραφῆς ἀναφέρεται ὁ μὴν Νισὰν καὶ τὸ ἔτος 5086 ἀπὸ κτίσεως κόσμου διὰ τῆς φράσεως: Γιαρέαχ καὶ χόδες, Νισὰν ͵επς´ (= 5086 ἀπὸ κτίσεως κόσμου) συμπῖπτον ἀκριβῶς πρὸ τὸ ἔτος 1326 μ.Χ. Ἐν δὲ τῷ 6ῳ στίχῳ ἀναφέρεται ἡ πόλις Ἀγριπόν, ἥτις εἶναι ἡ Χαλκίς. Ἡ λέξις Ἀγριπὸν ἀναφέρεται εἰς πάντα τὰ ἐπίσημα κατὰ τὸ παρελθὸν καὶ νῦν ἔγγραφα καὶ προικοσύμφωνα τὰ συντασσόμενα ἐν Χαλκίδι (διὰ τῶν ἑβραϊκῶν φράσεων: «Σιανὸν μονὴμ ἀκάαλ καδὸς Ἀγριπόνγια ἀνικρὰ [ἢ καὶ ἀνικραῒθ σπανίως] ἀγιὼμ Χαλκίδα για)».

Κατὰ τὸν Μποχὼρ Φόρνην ἡ ἐν τῷ Μουσείῳ Χαλκίδος ἀποκειμένη καὶ ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τῆς φραγκοκρατίας ἐν Ἑλλάδι τοῦ Μίλλερ-Λάμπρου (τόμ. Α´. 1909 σ. 116) δημοσιευθεῖσα Ἑβραϊκὴ ἐπιγραφὴ ἀναγινώσκεται ὡς ἑξῆς: Στίχ. 3 πενιμά, στίχ. 4 γκὺ λιβριὰθ βαῦ πέε σενὰθ Νισὰν λεγιαρεάχ, στίχ. 5 χακάαλ πέ; μονὴμ σεάνου λεμιγιά, στίχ. 6 Ἀγριπὸν ἀκόδες.

1 Σπ. Π. Λάμπρου, Λόγοι καὶ ἄρθρα ἐκ Βορρᾶ, Ἀθῆναι 1909, σ. 150-152.

2 Ὁ Μποχὼρ Φόρνης ἔγραψε περὶ τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης ἐν τῇ Ἰσραηλιτικῇ Ἐπιθεωρήσει Ἀθηνῶν, ἔτος Α´. φυλλάδιον 7-8 (Σ/βρίου-Ν/βρίου 1912).

2. Στήλη ἐξ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ μνημείου εἰλημμένη, ὀρθογώνιος, λευκοῦ μαρμάρου, ἀποκεκρουμένη ἀπὸ τοῦ μέσου καὶ κάτω ὀλίγον ἀριστερά. Ἐπ᾽ αὐτῆς ἐνεχαράχθη Ἑβραϊκὴ ἐπιγραφὴ τρίστιχος. Κεῖται δὲ ὡς βαθμὶς τῆς ἐξωτερικῆς λιθίνης κλίμακος τῆς οἰκίας Ἀλεξανδρῆ (ὁδὸς Βώκου 3). Ἡ στήλη ἔχει ὕψος 1,22, πλάτος 0,41· πάχος 0,17· γραμμ. ὕψος 0,03. Φέρει δύο τόρμους ἄνω καὶ κάτω ἀρχαίους (εἰκ. 2).

Εἰκὼν 2.

«Ἐπιτύμβιος τῆς Ἐσθὴρ θυγατρὸς Ἐλγιάσου (= Ἠλιοὺ) Βρίλα (ἢ Βρέλα) ἀποβιωσάσης τὴν 29ην (ἢ 9ην) Ἄβ, 5108 (= ͵ΕΡΗ΄) ἀπὸ κτίσεως κόσμου (λιτσερά)[1].

Κατὰ τὴν μετάφρασιν, τὸ ἔτος ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ 1349 μ.Χ. Ὥστε ἡ ἐπιγραφὴ εἶναι 584 ἐτῶν, ἀρκούντως ἀρχαία.

Εἰκὼν 3.

3. Ἑτέρα πλὰξ λευκοῦ μαρμάρου, ὀρθογώνιος, ἀποκεκρουμένη ὀλίγον κατὰ τὴν ἀριστερὰν γωνίαν. Φέρει τετράστιχον Ἑβραϊκὴν ἐπιγραφὴν καὶ αὔξοντα ἀριθμὸν εὑρετηρίου Μουσείου Χαλκίδος 321 (εἰκ. 3).

Μετάφρασιν τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης δὲν ἔχομεν. Ἡ μεταγραφὴ ὅμως εἶναι πιστή.

4. Στήλη μακρά, μέλανος πωρίνου λίθου, ὀρθογώνιος καὶ ἀκατέργαστος, κειμένη ἐν τῷ Μουσείῳ Χαλκίδος ὑπ᾽ ἀρ. εὑρετηρίου 319. Φέρει ἓξ στίχους γραμμάτων εὐμεγέθων, ὧν τὸ μεῖζον ὕψος εἶναι 0,05 – 06 (εἰκ. 4).

5. Ἐν τῇ δευτέρᾳ παραλιακῇ ὁδῷ εἶναι ἐντετοιχισμένον τεμάχιον λευκοῦ μαρμάρου παρά τι ἀρτοποιεῖον, ἀποκεκρουμένον κατὰ τὴν κάτω δεξιὰν καὶ

[1] Ἡ μετάφρασις ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Μποχὼρ Φόρνη.

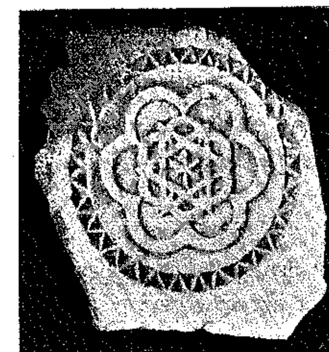
ἄνω ἀριστερὰν γωνίαν, ἔχον ἐπιπεδόγλυφον διακόσμησιν. Ἐν αὐτῷ ὑπάρχει κύκλος διὰ τεθλασμένης γραμμῆς, ὅστις περιβάλλει ἕτερον κύκλον τεμνόμενον εἰς ἓξ ἡμικύκλια· οὗτος δὲ πάλιν περιβάλλει πολύγωνον ἑξάγωνον· ἐντὸς δὲ τοῦ πολυγώνου κεῖται τὸ Ἰουδαϊκὸν σύμβολον, ἡ λεγομένη πεντάλφα ἢ ἑξάλφα, ἤτοι δύο τρίγωνα ἀνεστραμμένα ἀντιθέτως καὶ ἐπιτεθειμένα τὸ ἓν ἐπὶ τοῦ ἄλλου. Οἱ Ἰουδαῖοι λέγουσιν ὅτι τοῦτο συμβολίζει τὴν ἀσπίδα τοῦ Δαυΐδ, ἄλλοι δὲ διισχυρίζονται ὅτι συμβολίζει τὸ ἀγαθὸν καὶ πονηρὸν πνεῦμα, τὸ φῶς καὶ τὸ σκότος. Ὅπως καὶ ἂν ἔχῃ τὸ πρᾶγμα, τὸ σύμβολον τοῦτο εἶναι τὸ διακριτικὸν θρησκευτικὸν σύμβολον τῶν Ἰουδαίων τιθέμενον εἰς τὰς Συναγωγάς, τὰς σφραγῖδας κλπ.

הנה ציזמצב
-קכורתתצהותזכט
חמדהבחורותהירה
סירהלפנאמדהאצדר
שטבטיאיבכיטוסזרלטי
ילטכפטרתכעטמזהשלס
רור

Εἰκὼν 4.

Ἡ φέρουσα δὲ τὸ σύμβολον τοῦτο πλάξ, (εἰκ. 5) κατὰ τὸν Μποχὼρ Φόρνην, θὰ ἔκειτο ἐντετοιχισμένη ἐν μεσαιωνικῇ τινι Συναγωγῇ τῆς Χαλκίδος.

Ν. Ι. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ

Εἰκ. 5.

ΕΙΔΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΕΓΓΡΑΦΑ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΚΡΗΤΗΣ ΕΠΙ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ — ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΑΙ

1) Ἀπομνημονεύματα τοῦ περὶ αὐτονομίας τῆς Ἑλλάδος πολέμου τῶν κρητῶν, συνταχθέντα ὑπὸ Κ. Κριτοβουλίδου. Ἐν Ἀθήναις (ἐκ τοῦ τυπογραφείου Ἀθηνᾶς) 1859 (= Κριτοβ.).

2) Στατιστικὴ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Κρήτης μετὰ διαφόρων γεωγραφικῶν, ἱστορικῶν ἀρχαιολογικῶν ἐκκλησιαστικῶν κλπ. εἰδήσεων περὶ τῆς νήσου ὑπὸ Νικολάου Σταυράκη. Ἀθήνησι 1890 (= Σταυρ. Σ Κ).

3) Στεφάνου Ξανθουδίδου, Χριστιανικαὶ Ἐπιγραφαὶ Κρήτης. Ἐν Ἀθηνᾶς τόμ. ΙΕ΄ σ. 49 - 163. Ἀθῆναι 1903 (= Χρ. Ἐπιγρ.).

4) Ἐπαρχιακὰ Ἐκκλησίας Κων/πόλεως ἐκδοθέντα ὑπὸ Ἰ. Σοκολῶφ ἐν Κων/λει (= ΕΕΚ).

5) Εὐμενίου (Ξηρουδάκη), μητροπ. Κρήτης, Οἱ ἀφιερωταὶ τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ. Περιοδικὸν Κρητικὸς Λαὸς 1909. Ἡράκλειον (Κρ. Λαός).

6) Χριστιανικὴ Κρήτη Α-Β περιοδ. Ἡράκλειον 1912 - 1915 (= Χρ. Κρ.).

7) Ἀρχιμ. Τιμ. Βενέρη (νῦν μητροπ. Κρήτης), Ποίημα Παύλου Πρεσβυτέρου περὶ τοῦ ἐν Ἡρακλείῳ ἱερ. ναοῦ τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ. Χρ. Κρ. Α΄ σ. 379 - 437 (= Παυλ. Οἰκ.).

8) Μεγάλη Ἑλλην. Ἐγκυκλοπαίδεια, εἰς τὰ σχετικὰ ἄρθρα (= ΜΕΕ).

9) Ν. Β. Τωμαδάκη καὶ Σ. Π. Βογιατζάκη, Σημειώματα ἐκ τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Γωνιᾶς. Ἐν Χανίοις 1931 (= Σημ. Γωνιᾶς).

10) Ν. Τωμαδάκη, Ἡ ἱερ. μονὴ Ἁγ. Τριάδος τῶν Τζαγκαρόλων ἐν Ἀκρωτηρίῳ Μελέχα Κρήτης. Ἐπετ. Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδῶν Θ΄ σ. 289 - 350, Ἀθῆναι 1932 (= ΕΕΒΣ. Θ΄ σ. . .).

11) Συλλογαὶ ἐγγράφων Ἱστορικοῦ Ἀρχείου Κρήτης (= ΙΑΚ συλλογή).

Α΄.

Διὰ τὴν πολυκύμαντον περίοδον τῆς ἐν Κρήτῃ ἐνετοκρατίας (1210-1669) ὑπάρχουν ἱστορικαὶ ἐργασίαι σχετικαὶ μὲ τὴν ἐκκλησίαν τήν τε γηγενῆ ὀρθόδοξον καὶ τὴν ἐπιβληθεῖσαν λατινικήν [1]· δὲν συμβαίνει ὅμως τὸ ἴδιον προκει-

[1] Fl. Cornelii, Creta Sacra I - II, Venetiis 1755. Eva Tea, Saggio sulla storia religiosa di Candia dal 1590 al 1630, Venezia 1913, (περίληψίς του ἐν Χρ. Κρ. Β΄ σ. 247 - 296), G. Gerola, Per la cronotassi dei vescovi cretesi all' epoca veneziana,

μένου περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας τῆς μεγαλονήσου ἐπὶ τουρκοκρατίας. Καὶ ἱστορία μὲν ἐκκλησιαστικὴ δὲν εἶναι οὔτε ἡ ἁπλῆ τῶν μητροπόλεων καὶ ἐπισκοπῶν γνῶσις καὶ ἡ τῶν ὀνομάτων τῶν ἀναβάντων εἰς αὐτὰς ἐξακρίβωσις, οὔτε ἡ μεμονωμένη μελέτη τῆς ἱστορίας τῶν μοναστηρίων τῆς Κρήτης. Τοῦτο δὲν διαφεύγει τὸν συγκεντρώνοντα τὰς κατωτέρω παρατιθεμένας εἰδήσεις, τὸν ὁποῖον παρεκίνησαν εἰς τὴν παροῦσαν ἐργασίαν, ἀφ᾽ ἑνὸς μὲν ἡ ἀνάγκη τῆς γνώσεως τῶν κατὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν διοίκησιν καὶ δρᾶσιν, προϋποθέτουσα γνωστὴν τὴν ἱστορίαν τῆς μητροπόλεως καὶ τῶν ἐπισκοπῶν της κατὰ τοὺς τρεῖς τελευταίους αἰῶνας, καὶ ἐξ ἄλλου αὐτὸ τὸ τῶν πραγμάτων ἐνδιαφέρον, ἀφοῦ μάλιστα οὐδὲν συστηματικὸν ἢ μὴ ἐγράφη μέχρι τοῦδε ἀπηκριβωμένον ἱστορικῶς, κατ᾽ ἀντίθεσιν πρὸς τὰς περὶ τῶν κρητικῶν μονῶν ἐργασίας [1].

Venezia 1914 (περίληψίς του ἐν Χρ. Κρ. Β΄ σ. 296 - 300), τοῦ αὐτοῦ, Οἱ Ἕλληνες ἐπίσκοποι ἐν Κρήτῃ ἐπὶ Ἑνετοκρατίας. Χρ. Κρ. Β΄ 301 - 316, Στ. Α. Ξανθουδίδου, Περὶ τῆς μητροπόλεως Κρήτης καὶ τοῦ μητροπολιτικοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Τίτου κατὰ τὴν β΄ Βυζαντινὴν περίοδον (961 - 1204). Χρ. Κρ. 317 - 338, ἀρχ. Χρυσοστ. Ἀγγελιδάκη, Ἡ κατάστασις τῆς ἐκκλησίας τῆς Κρήτης ἐπὶ ἑνετοκρατίας (1204 - 1669) Ἀθῆναι 1926, ἀρχ. Ἀγαθ. Ξηρουχάκη, Περὶ τῶν τριῶν συνόδων τοῦ Gerolamo Lando λατίνου ἀρχιεπισκόπου ἐπὶ βενετοκρατίας ἐν Κρήτῃ (1467 - 1474) Θεολογία Η΄ σ. 97-109, Θ΄ 27-45, 114 - 125 καὶ Ι΄ σ. 156 - 162, 250 - 261. Ἀθῆναι 1930 - 1932, τοῦ αὐτοῦ, Ἡ ἐν Κρήτῃ ἐπανάστασις τοῦ 1363 - 1366 καὶ τὸ διοικητικὸν σύστημα τῆς Βενετίας ἀπέναντι τῶν κοινωνικῶν τάξεων καὶ τῆς ἐκκλησίας κατὰ τὴν μακρὰν περίοδον τῆς ἐν τῇ νήσῳ κυριαρχίας αὐτῆς. Ἀλεξάνδρεια 1932. Διὰ τὴν πρὸ τῆς ἑνετοκρατίας ἱστορίαν: Ἐμμ. Λ. Πετράκι, Ἱστορία τῆς ἐκκλησίας ἐν Κρήτῃ Μέρος Α΄ [Β΄ δὲν ὑπάρχει]. Ἡράκλειον 1925.

[1] Γενικῶς: Ξανθουδ. Χρ. Ἐπιγρ. G. Gerola, Monumenti Veneti nell' isola di Creta 3 Ven. 1917 (καὶ ἰδίᾳ I monasteri Greci p. 156-197). Σταυρ. ΣΚ. σ. 173-183 καὶ 202-205 καὶ πίναξ 18.—ΜΕΕ ἐν λέξεσιν (Ἀσωμάτων μονή, Γουβερνέτου, Ἀρκαδίου κλπ.).

Εἰδικώτερον: Περὶ τῶν ἐν νομῷ Χανίων μονῶν 1) Χρυσοπηγῆς: Στεφ. Ξανθουδίδου, Δουκικὰ διατάγματα καὶ πατριαρχικὰ σιγίλλια καὶ γράμματα Χρυσοπηγῆς. Χρ. Κρ. Β΄ 195 - 246. — Ν. Ἰ. Παπαδάκη, Τὸ οἰκόσημον τοῦ Χαρτοφύλακος καὶ ἡ μ. Χρυσοπηγῆς. Περ. Δελτίον Κ. Φ. Σ. Α΄ σ. 19 - 30 καὶ 149 - 152. Χανιὰ 1927 - 28. 2) Γωνιᾶς: Ἀνθίμου Λελεδάκι, Περὶ τῆς ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Κισάμου τῆς Κρήτης... μονῆς... τῆς Κυρίας Ὁδηγητρίας τῆς ἐπικαλουμένης Γωνιᾶς. Χρ. Κρ. Β΄ 3 - 53, Ἐμμ. Γ. Γενεράλι, Ἡ Κυρία Γωνιά. Χριστιανικὸν Φῶς ΣΤ΄ καὶ Ζ΄. Χανιὰ 1921 - 22. Σημ. Γωνιᾶς (ὅρα βιβλιογραφ.-συντομογρ.) ὅπου καὶ ἡ λοιπὴ βιβλιογραφία.— 3) Ἁγίας Τριάδος: ΕΕΒΣ. Θ΄ σελ. 289-350. 4) Γουβερνέτου: Ἐμμ. Γ. Γενεράλι, Ἡ ἱερὰ μονὴ τῆς Κρήτης Γουβερνέτο, Κρητικὰ Α΄ 5 - 15. Χανιὰ 1930. 5) Μονῆς Καλογραιῶν (Κορακιές): Σπ. Λάμπρου, Λόγοι καὶ ἄρθρα, Ἀθῆναι 1902 εἰς σελ. 473 - 477. — Καὶ περὶ τῶν πέντε συλλογὴ ἐγγρ. Μονῶν ΙΑΚ Α΄. Περὶ τῶν ἐν τῷ νομῷ Ρεθύμνης μονῶν ὅρα 1) Περὶ τῆς μονῆς τοῦ προφήτου Ἠλιοῦ τῶν Ρουστίκων ὑπὸ Ἀνδρ. Π. Βουρδουμπάκη, Χρ. Κρ. Β΄ 339-341 καὶ 2) συλλογὴ μονῶν Β΄ ΙΑΚ. ἀνέκδοτα ἔγγραφα περὶ Ἀρκαδίου.

Περὶ τῶν ἐν τῷ νομῷ Ἡρακλείου ὅρα: Ἐμμ. Γ. Γενερέλι, Ἀπεζανές. ΜΕΕ Ε΄ 85, τοῦ αὐτοῦ, Γοργολαήνης αὐτόθι Η΄ 626 - 7.

Περὶ τῶν ἐν τῷ νομῷ Λασιθίου ὅρα συλλογὴν ἐγγρ. μονῶν ΙΑΚ Β΄, ὅπου ἐργασίαι περὶ τῶν μονῶν Σητείας (Φανερωμένης, Ἁγίας Σοφίας, Καψᾶ ἢ Ἁγ. Ἰω. Προδρόμου καὶ Τοπλοῦ) καὶ Ἱεραπέτρας (Φανερωμένης καὶ Ψάθης) ὑπὸ Ν. Ι. Παπαδάκη. Ὁμοίως

Εἶναι γνωστόν, ὅτι τὸ Βυζάντιον ἀνακτῆσαν τὴν Κρήτην ἀπὸ τῶν Ἀράβων, ἐπανέφερεν εἰς αὐτὴν τὴν ἀρχαίαν ἐκκλησιαστικὴν τάξιν, δι' ὃ διετήρησε τὰς παλαιὰς ἐπισκοπὰς μετὰ τῶν ὀνομάτων τῶν ἀρχαίων πόλεων (ἐξαιρέσει τῶν τῆς Καντάνου Σελίνου καὶ Φοίνικος Σφακίων, αἱ ὁποῖαι δὲν ἀνιδρύθησαν). Ἐπειδὴ δὲ αἱ ἀρχαῖαι πόλεις, ὧν τὰ ὀνόματα ἔφερον αἱ ἐπισκοπαὶ εἶχον καταστραφῆ καὶ ἐκλείψει, οἱ ἀρχιερεῖς ἥδρευον εἰς ἐπαρχιακὰ κέντρα, μοναστήρια ἢ χωρία παρέχοντα μεγαλυτέραν ἀσφάλειαν ἐκ τῶν πειρατικῶν ἐπιθέσεων. Ἡ ἐπισκοπὴ Κισάμου διετήρησε τὸ ὄνομα, ἀλλὰ μετεκομίσθη εἰς χωρίον ἐπικληθὲν ὡς ἐκ τούτου Ἐπισκοπή, ἡ τῆς Κυδωνίας μετηνέχθη ἔξω τῶν Χανίων εἰς τόπους ἐπικληθέντας Πισκοπὴ καὶ Ἁγιὰ (Ἐπισκοπὴ) καὶ ἤλλαξε τὸ ὄνομα, τοῦ Ἀγρίου διετήρησε τὸ ὄνομα, ἡ Λάππας μετεκομίσθη εἰς Καλαμῶνα Ρεθύμνης (Μεγ. Ἐπισκοπή), πιθανὸν ἡ τῆς ἐν Μυλοποτάμῳ Ἐλευθέρνης ἐγένετο Αὐλοποτάμου (ἕδρα ἡ Πισκοπή), ἡ Κνωσοῦ μετηνέχθη εἰς Ἅγ. Μύρωνα Μαλεβιζίου ἢ τὸν Χάνδακα, ἡ Χερρονήσου διετήρησε τὸ ὄνομα (ἕδρα εἰς Πισκοπιανῶ), αἱ δὲ Σητείας καὶ Ἱεραπέτρου ἤχθησαν εἰς μεσόγεια χωρία κληθέντα διὰ τοῦτο Πισκοπή [1], χωρὶς νὰ χάσουν τὸ ὄνομα.

Οἱ Ἑνετοὶ καταλαβόντες τὴν νῆσον ἀπηγόρευσαν μὲν τὴν ὕπαρξιν ἢ διαμονὴν ἐν Κρήτῃ ὀρθοδόξων ἐπισκόπων [2], ἔδωσαν δὲ κατὰ μικρὸν τὰς ὑπαρχούσας εἰς λατίνους, διατηρήσαντες τὴν ὑπάρχουσαν ἐκκλησιαστικὴν διαίρεσιν καὶ τὰ ὀνόματα τῶν ἐπισκοπῶν καὶ τὰς ἕδρας των. Οὕτως ἔχομεν εἰς ἑνετικὰ ἔγγραφα ἐπισκοπὰς Κισάμου, Ἁγιᾶς, Καλαμῶνος, Ἀ(γ)ρίου, Μυλοποτάμου, Ἁγ. Μύρωνος, Χερρονήσου, Ἀρκαδίας, Ἱεραπέτρας, Σητείας, δι' ὀλίγον δὲ (1346) καὶ Καντάνου. Βραδύτερον ὑπήχθη ἡ τῆς Καλαμῶνος εἰς Ρεθύμνην, ἡ τῆς Ἁγιᾶς εἰς τὰ κτισθέντα Χανιὰ καὶ τῆς Σητείας εἰς τὴν ἀνακαινισθεῖσαν κωμόπολιν. Ἡ μητρόπολις παρέμενεν εἰς τὸν Χάνδακα. Ἐπειδὴ δ' οἱ ἐπίσκοποι διέμενον ἔξω τῶν ἄνευ ποιμνίου ἐπισκοπῶν των, ὧν μόνον ἐνέμοντο τὰ εἰσοδήματα, συχνὰ ἔμενον αὗται ἐν χηρείᾳ ἢ συνεχωνεύοντο μετὰ παρακειμένων ἢ ἀπομεμακρυσμένων ἐπισκοπῶν [3]· οὕτως ηὔξανε καὶ τὸ εἰσόδημα τοῦ ἐπισκόπου.

Μὲ τοὺς Τούρκους ἔρχεται εἰς Κρήτην (1645) καὶ ὀρθόδοξος μητροπολίτης καὶ ἐπίσκοποι. Ὁ μητροπολίτης μάλιστα μέχρι τῆς παραδόσεως τοῦ

1) περὶ μονῆς Ἀρετίου ὑπὸ Σ. Ξανθουδίδου, ἐν Χρ. Κρ. Α' σ. 2-6. 2) Περὶ Τοπλοῦ: Μ. Καταπότη, Ἀνέκδοτα ἔγγραφα μονῆς Τοπλοῦ Μύσων Α' 4-20 Ἀθῆναι 1932. — τοῦ αὐτοῦ, Ἱστ. σημειώματα περὶ τῆς μονῆς Τοπλοῦ αὐτ. 38-40. — τοῦ αὐτοῦ, Μονὴ Τοπλοῦ. Χειρόγραφα, αὐτόθι Β' σελ. 3-5. Ἀθῆναι 1933. — 3) περὶ μονῆς Τράχηλα ἢ Κυρίας Φανερωμένης. Μ. Καταπότη, Μύσων Α' 33-37. — 4) περὶ μονῆς Ἁγίου Νικολάου ὑπὸ Μ. Καταπότη, Μύσων Α' 59-62. — καὶ 5) περὶ τῆς μονῆς Ἁγίας Σοφίας ὑπὸ Ἑ. Σ. Ἀγγελάκη, Μύσων Α' 75-78.

1 Χρ. Κρ. Β' 297 καὶ σημ.

2 Περὶ τῶν ἐξαιρέσεων τοῦ κανόνος τούτου Χρ. Κρ. Β' 299, 306, 316.

3 Περὶ τῶν συγχωνεύσεων καὶ καταργήσεων Χρ. Κρ. Β' 298.

Χάνδακος (1669) καὶ ἀρκετὰ μετὰ ταῦτα ἔτη, ἥδρευεν εἰς τὰς δυτικὰς ἐπαρχίας.

Ποίας καὶ πόσας ἐπισκοπὰς ἀνασυνέστησαν οἱ Τοῦρκοι καὶ πόσους ἐπισκόπους ἐγκαθίδρυσε τὸ πατριαρχεῖον δὲν γνωρίζομεν ἐπακριβῶς, οὔτε εἶναι εὔκολον νὰ γνωσθῇ. Ἐκτὸς τῆς μητροπόλεως, κατὰ τὸ 1756 ἀναφέρονται εἰς σουλτανικὸν φιρμάνιον αἱ ἐπισκοπαὶ Κνωσοῦ, Ἀρκαδίας, Χερρονήσου, Μυλοποτάμου, Ἀμαρίου (ἴσως ἥδρευεν ἐκεῖ ὁ Ρεθύμνης), Ἁγίου Βασιλείου (Λάμπης), Κυδωνίας, Κισάμου, Πέτρας Μεραμπέλλου, Ἱερᾶς, καὶ Σητείας [1]. Μετὰ μίαν τριακονταετίαν (1786) ὁ καταγράφων τὰ κανονικὰ πεσκέσια τοῦ μητροπ. Κρήτης ἐσημείωσεν ἐπισκόπους Κνωσοῦ, Ἀρκαδίας, Χερρονήσου, Αὐλοποτάμου, Ριθύμνης, Κυδωνίας, Λάμπης, Πέτρας, Ἱερᾶς καὶ Κισάμου. Ἴσως ὁ Σητείας νὰ εἶχεν ἀποθάνει καὶ δι' αὐτὸ δὲν ἀνεφέρετο [2]. Εἰς φιρμάνιον ἐκδοθὲν τῷ 1823 αἱ ἐπισκοπαὶ δὲν ἀναφέρονται, διὰ τὸν ἁπλούστατον λόγον, ὅτι οὐδεὶς ὡς ἐκ τῆς ἐπαναστάσεως ἐπίσκοπος ἐπέζησεν ἐν Κρήτῃ [3]. Ἀλλ' αἱ ἐπισκοπαὶ ἦσαν πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως ἕνδεκα, πλὴν τῆς μητροπόλεως, δωδεκάτη δ' ἦτο ἡ ψιλὴ τοῦ τιτουλαρίου Διοπόλεως, ἐξάρχου τοῦ μητροπολίτου εἰς τὰς ἐπαρχίας τῆς Μεσαρᾶς καὶ πιθανῶς τῶν Σφακιῶν. Ἐξ ὅσων δὲ περαιτέρω δι' ἑκάστην τῶν ἐπισκοπῶν σημειοῦνται, πρὸ τοῦ 1756 ἀπαντῶμεν τὰς ἐπισκοπὰς Κνωσοῦ (1744), Χερρονήσου (πρὸ τοῦ 1669), Ρεθύμνης (1684), Κυδωνίας (1684), Ἱερᾶς (1701), Σητείας (1745) καὶ Κισάμου (1684) [4].

I. ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΑΙ ΚΡΗΤΗΣ [5]

1. Νεόφυτος Πατελλάρος.

Φίλος τοῦ Παναγιωτάκη Νικουσίου (1613-73) μεγάλου διερμηνέως, συγγενὴς τοῦ πατριάρχου Κων/λεως Ἀθανασίου Γ' (1633-1652), Κρής, Ρεθύμνιος, ἔχων τὴν μετάνοιάν του εἰς τὴν μονὴν Ἀρκαδίου, τουρκομαθὴς καὶ

1 Γ. Ἰ. Οἰκονομίδου, Βεράτιον καὶ φιρμάνιον μητροπολ. Κρήτης. Χρ. Κρ. Β' 109-120. Οὗτος ὑποθέτει μίαν τὴν ἐπισκοπὴν Ἀμαρίου καὶ Ἁγ. Βασιλείου, χωρὶς νὰ προσέξῃ, ὅτι εἰς τὸ φιρμάνιον ἐτέθησαν αἱ ἐπαρχίαι τῆς δικαιοδοσίας τῶν ἐπισκόπων, δὲν ἦτο δὲ δυνατὸν νὰ ἔμενεν ἡ τῆς Ρεθύμνης ἄνευ ἐπισκοπῆς.

2 Χρ. Κρ. Β' σ. 67-68.

3 Γ. Ἰ. Οἰκονομίδου, Φιρμάνιον αὐτοκρατορικὸν Χρ. Κρ. Β' 237-246.

4 Ὁ Παῦλος Οἰκονόμος προσφωνῶν τῷ 1736 τὸν μητροπολίτην Γεράσιμον, λέγει:

Χαίροις λυχνία φωτεινὴ μὲ δώδεκα λαμπάδες
λέγω οἱ ἐπισκόποι σου κι' οἱ περισσοὶ παπᾶδες (στ. 313).

5 Ὁ μητροπ. Ἀμασείας Ἄνθιμος Ἀλεξούδης ἐν τοῖς χρονολογικοῖς καταλόγοις τῶν ἀπὸ Χριστοῦ ἀρχιερατευσάντων κατ' ἐπαρχίας (συμπληρωθεῖσι ἐκ τοῦ Νεολόγου Κων/πόλεως 28 Φεβρουαρίου 1890 κἑ. ὑπὸ Μ. Γεδεὼν) ἐν τῷ Πανελληνίῳ Λευκώματι ἐθν. ἑκατονταετηρίδος ἐκδιδομένῳ ὑπὸ Ἰω. Χ. Χατζηιωάννου Δ' (1927) ἐν Ἀθήναις σελ. 215-216, οἰκτρῶς παρεμόρφωσε τὴν σειρὰν καὶ τὴν ἀλήθειαν ὡς πρὸς τοὺς Κρῆτας τοὐλάχιστον. Οὕτω θέτει μετὰ τὸν Νεόφυτον Πατελλάρον Γεράσιμόν τινα τῷ 1672, τὸν Κωνστάντιον δὲ (ἀγνοῶν τοὺς ἐν τῷ μεταξὺ ἑπτὰ μητροπ.) θέτει τῷ 1672-1717, τὸν

ἑλληνομαθέστατος, προοδευτικός, ἂν κρίνωμεν ἀπὸ ἐπίγραμμα ποιηθὲν ὑπ' αὐτοῦ ἐπὶ τῇ μεταφράσει τοῦ εὐαγγελίου εἰς τὴν δημώδη, τῇ γενομένῃ ὑπὸ Μαξίμου τοῦ Καλλιπολίτου [1]. Ἰσχυρὸς ἐν Κων/πόλει τόσον ὅσον καὶ ἐν Ρεθύμνῃ, ὁ πρῶτος μητροπολίτης Κρήτης Νεόφυτος ἐχειροτονήθη καὶ ἐστάλη ἐκ Κων/πόλεως εἰς Κρήτην. Ὡς ἔτος τῆς ἀναρρήσεώς του θέτουν τὸ 1645, πρᾶγμα ἀβέβαιον. Κατὰ τὸν Παῦλ. Οἰκ. ἐστάλη εἰς Κρήτην, ἀφοῦ ὁ Νικούσιος ἠγόρασε τὸν ναΐσκον τοῦ Ἁγ. Ματθαίου, τῷ 1669 ἢ 1670. Ἀλλ' ἂν καὶ πρὸ τῆς χρονολογίας ταύτης, ὡς κρίνομεν πιθανόν, ὑπῆρξε Κρήτης [2], θὰ ἤδρευεν εἰς τὴν μονὴν Ἀρκαδίου ἢ ἀλλοῦ, ἔξω τοῦ Χάνδακος. Οὕτω εἰς ἔγγραφον 14 Ἰανουαρίου 1664 Ρουστίκων Ρεθύμνης ἡ Ἐργίνα Κουμιωτοπούλα δηλοῖ, παρόντος καὶ τοῦ συζύγου της, ὅτι ἐξωφλήθησαν αἱ πρὸς τὸν Γ. Κλιναρᾶτον ὑπηρεσίαι της διὰ τῆς ἐκ μέρους του καταβολῆς ἓξ ρεαλίων ὡς δαπάνης ὑπανδρείας της εἰς τὸν μητροπολίτην καὶ δωρεᾶς ἐνδυμάτων τινῶν· «ἔδωκα ρεάλια ϛ' εἰς ἔξοδον τῆς παντρείας των ἤγουν τοῦ μητροπολίτη βοϊβότα εἰς εὐλογητικά, τὰ ὁποῖα...» [3].

Ὅταν ὁ Χάνδαξ παρεδόθη εἰς τοὺς Τούρκους, οἱ χριστιανοὶ ἔφυγον ἐξ ὁλοκλήρου, αἱ ἐκκλησίαι μετεβλήθησαν εἰς τζαμιὰ καὶ διὰ νὰ προσελκύσῃ ραγιᾶδες μᾶλλον ὁ πασᾶς ἐπέτρεψεν εἰς τὸν Νικούσιον νἀγοράσῃ τὸ κατόπιν μονύδριον τῶν σιναϊτῶν, τὸν Ἅγιον Ματθαῖον [4]. Τὴν μικρὰν αὐτὴν ἐκκλησίαν προσέφερεν ὁ Νικούσιος εἰς τὸν Πατελλάρον, ὡς καθεδρικὸν ναόν, ἀλλὰ ἐπελθούσης μεταξύ των διενέξεως, ὁ Νικούσιος ἔδωκε τὴν ἐκκλησίαν εἰς τοὺς ἰσχυροὺς σιναΐτας, καὶ ἀφῆκε τὸν Νεόφυτον ἄνευ ἐκκλησίας, ὑποχρεωμένον καὶ «μετάνοιαν νὰ ποιήσῃ» εἰς τοὺς καλογήρους, διὰ νὰ τοῦ ἐπιτρέψουν νὰ λειτουργήσῃ ἐν αὐτῇ. Θλιβεὶς ἐκ τῆς αἰσχροκερδείας τῶν σιναϊτῶν καὶ τῶν ἄλλων ἀπὸ τῶν Τούρκων δυσχερειῶν ὁ ἱεράρχης, ἀπῆλθεν εἰς Κων/πολιν, ἴσως

Γεράσιμον 1734-48, τὸν Ἰωάσαφ τῷ 1752, τὸν Γεράσιμον (Χῖον) τῷ 1752-69, τὸν Παρδάλην τῷ 1793-1821, τὸν Καλλίνικον ἐξ Ἀγχιάλου τῷ 1831. Χάριν ἡμῶν τὸ σχετικὸν μέρος τοῦ καταλόγου ἀντέγραψεν ὁ φίλος κ. Εὐάγγ. Σαβράμης, καθηγητής, ᾧ ὁμολογοῦμεν εὐχαριστίας.

[1] Σημ. Γων. σ. 5. Ὅρα τὰ εἰς τὸν 1ον κώδικα σημειούμενα.

[2] Ὁ Ἀνθ. Ἀλεξούδης, Ἐνθ' ἀν. σημειοῖ παρὰ τὸν Πατελλάρον τὸ ἔτος 1655.

[3] Χρ. Κρ. Β'. 387-8. Ὁ τίτλος τοῦ βοϊβότα ξενίζει ἡμᾶς, ἀλλὰ δὲν δυνάμεθα καὶ νὰ τὸν ἐξηγήσωμεν ἐπιτυχῶς, προκειμένου περὶ ἱεράρχου.

[4] Οἱ ἰσχυρότατοι ἐν Χάνδακι σιναΐται εἶχαν μετόχιον μ' ἐκκλησίαν τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης, ἣν ἡ Τοῦρκοι μετέβαλον εἰς Ἁγιὰ Κατερίνα τζαμὶ (1669). Περὶ τῆς ἐπὶ ἐνετοκρατίας ἐπιβολῆς των βλέπε G. Martin Thomas, Commission des Dogen Andreas Dandolo für die Insel Creta 1350, München 1887. Προστατευτικὰς διατάξεις τῆς περιουσίας των καὶ ἀπαγορεύσεις καταπιέσεων (§ § 30,104-106). Περὶ τῶν σιναϊτικῶν ἐν Χάνδακι ναῶν βλέπε Σ. Ξανθουδίδου, Χάνδαξ-Ἡράκλειον. Ἡράκλειον 1927 εἰς σελ. 78 καὶ τοῦ αὐτοῦ, Χρ. Ἐπιγ. σ. 163, ὅπου ἐπιγραφὴ «τέμενος θεῖον τοῦ ἁγίου ἀποστόλου καὶ εὐαγγελιστοῦ Ματθαίου ‚αχ' μηνὶ Μαρτ. α'».

πρὸς διόρθωσιν τοῦ κακοῦ (1679). Εἰς ἀντικατάστασίν του ἐστάλησαν ἄλλοι:

καὶ ἀντ' αὐτοῦ ἐστείλασιν ἄλλο μητροπολίτη
κι' ἀκόμη ἄλλοι ἀρχιερεῖς ἦρθαν ἐδῶ στὴν Κρήτη
ὅμως ὅλοι περάσασι θλιμμένη τὴ ζωή τους
μὲ κόπους καὶ μὲ βάσανα ποὺ νἄχω τὴν εὐχή τους

ὡς λέγει ὁ Παῦλ. Οἰκ. μοναδικὸς πληροφορητὴς περὶ τῶν πρώτων ἀρχιεπισκόπων Κρήτης. Ὁ δὲ Πατελλάρος ἀπέθανε «στὴ Βλαχία» [1].

2. Νικηφόρος Σκωτάκης (1679-1683).

Οὗτος ἐστάλη εἰς διαδοχὴν τοῦ Πατελλάρου. Κάτωθι σιγιλλίου τοῦ πατρ. Ἰακώβου (1681) ἀποκειμένου εἰς μ. Χρυσοπηγῆς, ἀνεγνώσθη ἡ ὑπογραφή του «ὁ Κρήτης Νικηφόρος ἐχαίτω τω Κύρως ἀπαραλάκτως ἀμετασαλευτα [2]. Ὁμοίως καὶ κάτωθι ἐγγράφου τοῦ Ν. Πατελλάρου [3]. Περὶ τούτου οὐδὲν ἕτερον θὰ ἐγνωρίζομεν, ἂν δὲν ἐδημοσιεύοντο αἱ διαθῆκαί του [4].

Ὁ Μητροπολίτης οὗτος, μὴ δυνηθεὶς νὰ ἐπιτύχῃ πλειότερον τοῦ προκατόχου του, παρῃτήθη καὶ ἄγνωστον διατὶ ἦλθεν εἰς Ζάκυνθον. Ἀπὸ τὴν διαθήκην του φαίνεται ὅτι πολλὰ εἶχε πλούτη, ἑπομένως ἀρκετὰ ἔτη ἱερωσύνης, τέσσαρα δ' ἀρχιερατείας τοὐλάχιστον (1679-1683). Ἐπίσης ὅτι δὲν ἤδρευεν εἰς Μεγάλο Κάστρο (Χάνδακα), ὅπως καὶ ὁ διάδοχός του Καλλίνικος, ὁ πρῴην Κυδωνίας. «Ἀκόμη ἀφήνω τοῦ πρῴην Κυδωνίας [5] κὺρ Καλλινίκου ρεάλια ἑκατὸ (100) νὰ λειτουργᾷ κάθε χρόνον ἐφ' ὅρου ζωῆς αὐτοῦ κατὰ τὴν ἡμέρα ὅπου ἀποθάνω· καὶ ἂν ἴσως καὶ αὐτὸς ὁ κὺρ Καλλίνικος βρίσκεται εἰς τὴν αὐτὴν μητρόπολιν, τοῦ ἀφήνω τὸ μπλάβο μου σάκκο καὶ τὸ μανδύ μου καὶ τὴν πατερίτζα μου τὴν ἀργυρῆ καὶ τὸ ὠμόφορόν μου τὸ καινούργιο, νὰ τὰ ἔχῃ ἕως νὰ βρίσκεται εἰς τὴν αὐτὴν μητρόπολιν καὶ μετὰ τὴν αὐτοῦ ἀποβίωσιν νὰ τὰ γοντέρνουν (ἀπολαύουν) καὶ οἱ καθ' ἑξῆς μητροπολιτᾶδες τῆς Κρήτης, ἡ δὲ πατερίτζα νὰ πηγαίνῃ ὅπου εὑρίσκεται ζωντανὸς ἢ ἀποθαμένος ὁ πρῴην Ρεθύμνης κὺρ Φιλόθεος ὁ Πατελλάρος» [6].

Πιθανώτατον εἶναι ὅτι ὁ μητροπολίτης οὗτος ἤδρευεν εἰς Γουβερνέτο, εἰς τὴν μονὴν δηλαδή, ἐξ ἧς κατήγετο «εἰς τὴν πατρίδα μου εἰς τὸ Γδερνέτο»

---

[1] Παυλ. Οἰκ. δίστ. 32-50. Ὁ Ἀρχανιώτης οὗτος στιχουργὸς τὸν χαρακτηρίζει οὕτω:

Νεόφυτον τὸν λέγασι, σοφώτατος περίσσα
καὶ Πατελλάρο στὴ γενιά, π' ὅσοι κι' ἂν τὸν γνωρίσα
ὅλοι μεγάλως τὸν παινοῦν πὼς ἦτον προκομμένος (32-33α).

[2] Χρ. Κρ. Β' σ. 215.

[3] Χρ. Κρ. Β' σ. 216.

[4] Λεων. Χ. Ζώη, Νικηφόρου Σκωτάκη (μητροπολίτου Κρήτης) διαθήκη. Χρ. Κρ. Α' 507-518.

[5] Κακῶς ἀνέγνωσεν ὁ Ζώης «Κυδωνιῶν».

[6] Χρ. Κρ. σ. 512.

ὅπως λέγει [1]. Καὶ ὄχι μόνον αὐτὸς ἥδρευεν ἐκεῖ, ἀλλὰ καὶ ὁ διαδεχθεὶς αὐτὸν μητροπ. Καλλίνικος, ὁ πρὸ τῆς ἀναρρήσεώς του ἐπίσκοπος Κυδωνίας, περὶ οὗ ἀνωτέρω. Ἐφαίνετο δὲ εἰς τὸν Σκωτάκην εὐλογώτατον τότε (1684) νὰ ἑδρεύῃ ὁ διάδοχος τοῦ Καλλινίκου εἰς τὸ ἴδιον μοναστήριον καὶ οὐχὶ εἰς Μεγ. Κάστρον, δι᾿ ὃ καὶ ἄφηνεν εἰς αὐτὸν τἄμφιά του.

3. Καλλίνικος, ὁ κατὰ τἀνωτέρω λεχθέντα διαδεχθεὶς τὸν Νικηφόρον. Θὰ παύσῃ δὲ ν᾿ἀμφιβάλλῃ τις περὶ τοῦ ὑπαρκτοῦ μητροπολίτου Κρήτης Καλλινίκου ὡς διαδόχου τοῦ Νικηφόρου, ἂν ἴδῃ ὅτι τῇ 14 Νοεμβρίου 1685 ὁ Θ. Γουρίας κρατῶν ὡς ἐνέχυρον παρὰ τοῦ Μ. Βαρτζάκη ἕνα πετραχήλι καὶ ἕνα σταυρὸν ἀσημένιον διὰ 15 ρεάλια, ἐζήτει νὰ τὰ πωλήσῃ, ὁ πρῴην ὅμως μητροπ. Κρήτης Νικηφόρος Σκωτάκης, ὑποπτευόμενος ὅτι ταῦτα ἀνῆκον τῷ μητροπ. Κρήτης Καλλινίκῳ, δὲν ἐπέτρεψε τὴν πώλησιν αὐτῶν [2]. Ὥστε τὸν Νοέμβριον τοῦ 1685 ἦτο ἔτι ὁ Καλλίνικος μητροπολίτης Κρήτης καὶ ἕδραν εἶχε τὸ Γουβερνέτο. Περὶ τούτου οὐδὲν ἕτερον γνωρίζομεν.

4. Ἀρσένιος. Κατὰ τὸν κατάλογον Νικολαΐδου δεύτερος μητροπολίτης [3].

5. Ἀθανάσιος Καλλιπολίτης (1688 - 3 Φεβρουαρ. 1697).

Οὗτος προσεπάθησε νἀνακαινίσῃ τὸν ναὸν τῶν Ταξιαρχῶν τοῦ Μ. Κάστρου, ἀλλ᾿ οἱ Σιναῗται κατώρθωσαν νὰ κατεδαφισθῇ ὑπὸ τῶν Τούρκων τὴν παραμονὴν τῶν ἐγκαινίων του. Ὁ Ἀθανάσιος ἀπέθανεν ἀπὸ τὴν λύπην του [4].

6. Καλλίνικος (1697 -   )

Λοιπὸν ἀπῆς ἀπέθανεν ὁ τρισμακαρισμένος,
λέγω ὁ κὺρ Ἀθανάσιος ὁ μυριοαγιασμένος,
ἦρθεν ὁ κὺρ Καλλίνικος ἄνδρας ἡγιασμένος (Παῦλ. Οἰκ. 110-111 [α]).

Οὗτος εἶναι γνωστὸς καὶ ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς, ἣν ἐχάραξεν ὕπερθεν βρύσεως, ἣν ᾠκοδόμησεν ἔναντι τῆς εἰσόδου τῆς μονῆς Γωνιᾶς (1708).

Πηγῆ χαριτόβρυτε, ὕδωρ μοι βλῦσον
ὕδωρ γὰρ ζοηρὸν ἥδιστον παντὶ γένει
οἰκοδομήθοι διὰ δαπάνης τοῦ πανιερωτάτου
μητροπολίτου πρῴην Κρήτης κὺρ κὺρ
Καλλινίκου Αὐγούστου 10
,αψη' [5]

[1] Ὅρα Ν. Β. Τωμαδάκη, Τὸ Γουβερνέτον ὡς ἕδρα μητροπόλεως. Ἠχὼ τῆς Κρήτης (ἐφ.) ἀριθ. 2228, Χανιὰ 25 Νοεμβρ. 1931. Περὶ δὲ τοῦ τοπωνυμίου Γουβερνέτο, (τὸ) ὁ φίλος κ. Σ. Βογιατζάκης μοῦ ἀνεκοίνωσεν, ὅτι εἰς τὸν κώδικα τῆς μ. Γωνιᾶς ἀπήντησεν «ἐκ τοῦ χωρίου Γδερνέτο», ὅπερ ἐπιβεβαιοῖ τὴν προΰπαρξιν χωρίου εἰς τὴν τοποθεσίαν τῆς μονῆς τῆς Κυρίας τῶν Ἀγγέλων. Ὥστε οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει τὸ τοπων. μὲ τὸ guvernare, ὡς ἠθέλησάν τινες νὰ παραστήσουν, προερχόμενον ἐξ ἐπιθέτου ὁ Γδερνέτος (γδέρνω ρ. καὶ ἡ κατάληξις ἰταλ. - etto). Καὶ εἰς συμβόλαιον ἐκδοθησόμενον παρ᾿ ἡμῶν τοῦ ἔτους 1837 ἀπαντᾷ ἡ φράσις «τὰ καταλύματα τῆς ἱερᾶς μονῆς τοῦ Γδερνέτου».

[2] Χρ. Κρ. Α´ σ. 509.

[3] Σταυρ. ΣΚ. 178 καὶ σημ. 2.

[4] Παῦλ. Οἰκ. δίστ. 54 - 101.

[5] Χρ. Ἐπιγρ. σ. 121. Χρ. Κρ. Β´ σ. 4.

Ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς συμπεραίνεται, ὅτι ὁ μητροπολίτης μετὰ τὴν λόγῳ ἀδήλου αἰτίας παραίτησίν του ἀπὸ τὸν θρόνον, ἦλθε καὶ ἀνεπαύθη εἰς τὴν Γωνιάν· ἴσως δ᾿ εἶχεν ἐκεῖ τὴν μετάνοιάν του [1].

7. Ἀρσένιος.

ἦρθεν ὁ κὺρ Καλλίνικος ἄνδρας ἡγιασμένος
καὶ ἀντ᾿ αὐτοῦ Ἀρσένιος ὁ πολιαρρωστημένος [2].

Εἶναι δ᾿ ἡ μοναδικὴ τὸ δίστιχον τοῦτο εἴδησις· ἦλθεν ὅμως ὁ Ἀρσένιος πρὸ τοῦ 1708, ὅτε ὁ προκάτοχός του ἦτο «πρῴην Κρήτης».

8. Ἰωάσαφ.

Καὶ ἀντ᾿ αὐτοῦ [τοῦ Ἀρσενίου] εἶχον ἐρθεῖ λέγω κὺρ Ἰωάσαφ
ἄνθρωπος νέος ἦτονε μὰ κεῖνα ἐπεράσα [3].

Ἐκ τοῦ πικροχόλου σχολίου φαίνεται ὅτι ὁ Ἰωάσαφ δὲν ἔζησε σεμνῶς.

9. Κωνστάντιος Χαλκιόπουλος.

Καὶ ἀντ᾿ αὐτοῦ [τοῦ Ἰωάσαφ] μᾶς στέλνουσι ἄνδρα ἡγιασμένον
λέγω τὸν κὺρ Κωστάντιον τὸν περιβλογημένον·
τὸ γένος τού᾿τον ἀπεδῶ, Χαλκιόπλος ἡ γενιά του,
μικροὺς μεγάλους κρητικοὺς τοὺς εἶχε σὰν παιδιά του [4]

Κατὰ τὴν ἐξακολουθητικὴν διήγησιν τοῦ στιχουργοῦ ὁ Κωνστάντιος ἦλθεν εἰς ρῆξιν μὲ δύο ἄρχοντας τοῦ Μ. Κάστρου, οἱ ὁποῖοι ἀνεβίβασαν εἰς τὸν θρόνον Κρήτης τὸν Κισάμου Γεράσιμον, κηρύξαντα τὴν ἐκκλησίαν τῆς νήσου αὐτοκέφαλον. Ὁ Κωνστάντιος ἐξωρίσθη (1716), ἀλλ᾿ ὅτε ὁ οἰκουμενικὸς θρόνος ἐπανέφερε τὴν ἐκκλησιαστικὴν τάξιν, ὁ Κωνστάντιος ἐπανῆλθε καὶ «ἔκαμε χρόνον ἱκανὸν» ἕως οὗ ὁ ἀπὸ Ρεθύμνης Δανιὴλ τὸν ἀπεμάκρυνεν εἰς Ἅγιον Ὄρος, ὅπου καὶ ἀπέθανεν.

10. Γεράσιμος ἀπὸ Κισάμου. Ὁ περὶ οὗ ἀνωτέρω ἀποστάτης.

[1] Τοῦτ᾿ αὐτὸ ἐξάγεται καὶ ἐκ τοῦ κώδικος τῆς μονῆς Γωνιᾶς σ. 271. Ὅρα καὶ Χρ. Κρ. Β´ 35 - 36. «Καλλίνικος ὁ πανιερώτατος καὶ λογιώτατος μητροπολίτης πρῴην Κρήτης μετὰ τὴν παραίτησιν αὐτοῦ τῆς μητροπόλεως, ἦλθεν ἐδῶ εἰς τὴν ἡμετέραν μονὴν τῆς Ὁδηγητρίας. Πρῶτον μὲν νὰ προσκυνήσῃ, δεύτερον δὲ νὰ ἡσυχάσῃ καὶ νὰ ἀναπαυθῇ ἔνδον τῆς μονῆς ὡς τέκνον καὶ ἀναθροφὴ αὐτῆς...».

[2] Παῦλ. Οἰκ. δίστ. 111.

[3] Αὐτόθι δίστ. 112. Ὁ Ἰωάσαφ καθῃρέθη. Τούτου ἡ καθαίρεσις σῴζεται ἐν τῷ ὑπ᾿ ἀριθ. 482 Σιναϊτικῷ κώδικι. Ἀρχ. «Οὐδένα οἶμαι τῶν καὶ καλοῦ μικρὸν γευσαμένου καὶ θεοπνεύστου ῥήματος, ἀγνοεῖν καὶ ἀμφιβάλλειν». (Ἴδε V. Benesevic, Catalogus Codd. mss. Graec. qui in monasterio S[ae] Catharinae in Monte Sina asservantur tom. Α´ σελ. 367. Petropoli 1911), ὡς σημειοῖ ἡμῖν ὁ συνάδελφος κ. Εὐαγγ. Ἰω. Σαβράμης.

[4] Αὐτόθι δίστιχ. 113 - 114.

11 Δανιὴλ ὁ ἀπὸ Ρεθύμνης, ὁ δεύτερος ἀποστάτης.

Ἔπειτα εἷς ἐπίσκοπος ποὺ λέγετον Ρεθύμνης,
ἐλέγαν τον κὺρ Δανιήλ, λέγει μὴν ἀπομείνῃς.
Ἐγὼ Κρήτης θὲ νὰ γενῶ καὶ σένα νὰ ξορίσω ...
Ἔπειτα συλλογίζεται διὰ νἀποστατήσῃ
κἰ ἀπὸ τὸν οἰκουμενικὸ θρόνον νἀποχωρήσῃ [1].

Ἐπιστολαί του, σχετικαὶ μὲ τὴν ἐπιζητουμένην ἀποστασίαν, περιῆλθον εἰς χεῖρας τοῦ πατριάρχου καὶ τῆς συνόδου, ἥτις τὸν καθῄρεσε [2].

12 Γεράσιμος Λετίτζης ὁ ἀπὸ Μονεμβασίας, Κρὴς (1725 - 1755). Κατήγετο ἐκ τῆς κώμης Βενεράτο τοῦ Τεμένους [3], μητροπολίτης δὲ Μονεμβασίας ὤν, εὑρέθη εἰς Κων/λιν, ἐνῷ τὰ πατριαρχεῖα, ἀπησχόλει ἡ διευθέτησις τῶν ἐν Κρήτῃ· ὅλοι τότε ἐστράφησαν πρὸς αὐτόν. Ἀποδεχθεὶς τὴν μετάθεσιν εἰς τὴν μητρόπολιν Κρήτης κατῆλθεν εἰς Χανιὰ [4] κι᾿ ἐκεῖθεν μετέβη εἰς Μ. Κάστρο· ἀλλά, λόγῳ τῶν ἐρίδων, ἀπῆλθεν εἰς Κων/λιν, ὅπου ἔμεινεν ἐπὶ μίαν τριετίαν. Κατελθὼν πάλιν εἰς Κυδωνίαν καὶ ἐκεῖθεν μεταβὰς εἰς Μ. Κάστρον, ἐκόμισε φιρμάνιον, δι᾿ οὗ τῷ ἐπετρέπετο νἀνεγείρῃ ναὸν μητροπολιτικὸν καὶ κατώρθωσε νὰ τὸ καταστήσῃ σεβαστὸν παρὰ τῷ πασᾷ δι᾿ ἀφθόνων χορηγιῶν. Οὕτως ἡ μητρόπολις ἀπέκτησε τὸν παλαιὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ, τὸν ὁποῖον ὁ ἴδιος Γεράσιμος ἐνεκαινίασε λαμπρῶς τῷ 1735 [5].

Ἐπὶ τῆς ἀρχιερατείας τοῦ Γερασίμου τούτου τὰ ἐν Κρήτῃ μοναστήρια ἐγένοντο ἐνοριακά, δι᾿ ὀλίγον ὅμως χρόνον [6]. Τῷ 1756 ὁ Γεράσιμος ἀπεχώρησε τῆς ἕδρας του, παραιτηθείς. Ἔκτοτε (1757) τὸν συναντῶμεν ὑπογραφόμενον «ὁ πρῴην Κρήτης Γεράσιμος» εἰς τὸ τοῦ Ἱεροσολύμων Παρθενίου καὶ συνόδου καὶ τοῦ κλήρου καὶ ἀρχόντων κοινὸν ἐνυπόγραφον καὶ ἐμμάρτυρον γράμμα, περὶ τοῦ ὅτι ὁ Κων/λεως Καλλίνικος Δ´ δὲν λατινίζει [7].

[1] Αὐτόθι δίστιχ. 122 - 124α καὶ 127.

[2] Αὐτόθι δίστιχ. 136. Αἱ συχναὶ μεταβολαὶ μητροπολιτῶν καὶ ἐπισκόπων κατὰ τὸν ΙΖ´ καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΗ´ αἰῶν. ἔχουν ὁμοίας τὰς αἰτίας μὲ τῶν πατριαρχῶν τὴν καταπληκτικὴν ἐναλλαγὴν κατὰ τοὺς ἰδίους χρόνους.

[3] Ὡς δῆλον γίνεται ἐκ τῶν στίχων «Κρήτης ὄρπιξ ὤν | ἧς καὶ μητροπολίτης | Γεράσιμος δόμου|τε τοῦδε δομήτωρ | Προῆγε τοῦτον | Βενεράτων ἁ κώμα | Λετίτζῃ ἐπίκλην | γε φάμα σαώζει». Χρ. Κρ. Α´ 380 σημ.

[4] Τὸ δίστιχον 155, κακῶς παραδοθέν, ὁ ἐκδότης ἐτύπωσεν ἀμέτρως

Ἦχεν [ερθη εδων.] πουφτάξε σταχάνια
ἐκὶ ξεβαρκαριστήκε μόμορφη παρισία

θὰ ἠδύνατο, τολμηρῶς ὅμως, νὰ διορθωθῇ:

Εἶχεν [περάσει καὶ καιρὸς] ποὔφταξε στὰ Χανία ...

[5] Παῦλ. Οἰκ., Ἐνθ᾿ ἀν. κέ.

[6] Ἐπὶ Παϊσίου Β´ 1744. Χρ. Κρ. Β´ 229.

[7] Περιοδ. Θεολογία Ζ´ σ. 179. Εἰς διαδοχήν του ὁ νῦν Κρήτης Τιμόθεος θέτει εἰς τὸν κατάλογον τῶν μητροπολ. Κρήτης Ἄνθιμόν τινα τῷ 1756. Ἡμεῖς ὅμως δὲν ἐπείσθημεν περὶ τῆς ὑπάρξεως τοιούτου μητροπολίτου, ἀμαρτύρου. Σημειωτέον δ᾿ ὅτι ὁ πρῴην Κρήτης Γεράσιμος ὑπογράφεται ἐν τῇ Α´ καθαιρέσει τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Κυρίλλου Ε´ τοῦ ἀπὸ Νικομηδείας τὸ 1757. (Ἴδε Εὐαγγ. Ἰω. Σαβράμη, Ἡ πρώτη καθαίρεσις τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Κυρίλλου τοῦ Ε´ τοῦ Καρακάλου, ἐν τῷ παρόντι τόμῳ τῆς Ἐπετηρίδος σελ. 186).

13. Γεράσιμος ὁ Χῖος (1756 - 1769).

Ἀπὸ τὸ προαναφερθὲν φιρμάνιον τοῦ 1756 μανθάνομεν, ὅτι «ὁ ἔτι καὶ νῦν μητροπολίτης Κρήτης Γεράσιμος ἔχων πρὸς τὸ κράτος παλαιὰς ἐκδουλεύσεις καὶ ὑπηρεσίας πολλῶν ἐτῶν, οἰκειοθελῶς καὶ αὐτοπροαιρέτως ἀπεχώρησε τῆς θέσεως τοῦ μητροπολίτου Κρήτης, ἐπομένως παρακαλεῖ μετὰ τῶν δημογερόντων καὶ προκρίτων τῆς χρ. κοινότητος.... ὅπως... διορισθῇ ὁ ἕτερος Γεράσιμος ἱερεὺς ἐκ τοῦ γένους τῶν ρωμαίων, κατάλληλος καὶ ἱκανὸς εἰς τὴν θέσιν τοῦ μητρ. Κρήτης....» [1]. Ἦτο δὲ Χῖος [2].

14. Ζαχαρίας Μαριδάκης (1769 - 1786).

Τούτου τὴν ὕπαρξιν γνωρίζομεν ἐκ τοῦ καταλόγου τοῦ Νικολαΐδου [3] καὶ ἐκ σιγιλλίου τοῦ πατριάρχου Θεοδοσίου, ἐκδοθέντος τῷ 1769, δι᾿ οὗ ἅπαντα τὰ ἐν Κρήτῃ σταυροπήγια μοναστήρια καὶ χωρία μετατρέπονται εἰς ἐνοριακά, «ὑπὸ τὴν ἐπιστασίαν τοῦ μητρ. Κρήτης Ζαχαρίου καὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ» [4].

15. Μάξιμος Προγιαννακόπουλος (1786 - 1800).

Οὗτος ἐκαλεῖτο Μάξιμος καὶ οὐχὶ Γεράσιμος, ὡς φέρεται εἰς τὸν κατάλογον Νικολαΐδου [5]. Περὶ τούτου ἔχομεν τὰς ἑπομένας ἐνθυμήσεις. «Ἔτος 1786 Μαΐου 19 ἡμέρα Τρίτη ἐχειροτονήθη ὁ κὺρ Μάξιμος Κρήτης καὶ ἦρθε εἰς τὸ αὐτὸ ἔτος Ὀκτωβρίου 19 ἡμέρα Δευτέρα καὶ ἐκοιμήθη εἰς τοὺς 1800 Μαΐου 4 ἡμέρα Παρασκευή» [6]. «Τοῦ ἁγίου Κρήτης Μαξίμου εἶναι ἐτουτὰ ὁποὺ ἔδωκεν ὅταν ἦλθεν νέος ἀπὸ τὴν Πόλιν» [7]. «Ἔδωσεν ὁ πανιερώτατος κυριάρχης κύριος κὺρ Μάξιμος εἰς τὴν ἐκκλησίαν γρ. 500, λέγω πεντακόσια, διὰ νὰ μνημονεύεται οἱ γονέοι του. Ἔτι ἀφιέρωσε εἰς τὰ σπιτάλια γρόσια 500, λέγω πεντακόσια, διὰ τοὺς πτωχούς» [8]. «1800 τῷ αὐτῷ ἔτει οἱ κληρονόμοι τοῦ ἐν μακαρίᾳ τῇ λήξει πρῴην ἁγίου Κρήτης κυρίου κυρίου Μαξίμου ἀφιέρωσαν μίαν ἀρχιερατικὴν στολήν, δηλαδὴ στιχάριν, σάκκον, ἐπιτραχήλιον, περιζώνιον, ὑπομάνικα, ὠμοφόριον, μίτραν, πατερίτζαν, καὶ μανδύ, ἐκτὸς ἐπιγονατίου....» [9].

[1] Χρ. Κρ. Β´ 110. Τοῦτο ἐνισχύει τὴν ἀνυπαρξίαν τοῦ Ἀνθίμου, περὶ οὗ ἡ προηγουμένη σημείωσις.

[2] Χρ. Κρ. Β´ σ. 120.

[3] Σταυρ. ΣΚ σ. 178.

[4] Χρ. Κρ. Β´ 229.

[5] Σταυρ. ΣΚ σ. 178.

[6] Χρ. Κρ. Β´ σ. 91.

[7] Αὐτόθι Β´ σ. 60.

[8] Κρ. Λαὸς σ. 143.

[9] Αὐτόθι σ. 116.

16. Γεράσιμος Παρδάλης (1800 - 1821).

Πόθεν μὲν ἀκριβῶς τῆς Κρήτης κατήγετο ὁ μητρ. οὗτος δὲν γνωρίζομεν. Οἰκογένεια ὅμως Παρδάληδων ἢ — άκηδων ὑπῆρχεν ἐπὶ τουρκοκρατίας καὶ ἐν αὐτῇ τῇ πόλει Χανίων [1]. Ὁ Παπαδοπετράκης εἰκάζει, ὅτι εἷλκε τὴν καταγωγήν του ἐκ Σφακίων [2].

Κατὰ σωθεῖσαν ἐνθύμησιν «Καὶ εἰς τοὺς 1800 Μαΐου 25, ἡμέρα Παρασκευή, ἐχειροτονήθη ὁ κὺρ Γεράσιμος Κρήτης καὶ ἦρθεν εἰς τὸ αὐτὸ ἔτος Ὀκτωβρίου 17, ἡμέρα Τετράδη. Καὶ ἔμεινε εἰς τὸ καράβι ἕως τὴν Πέφτην δὲν ἐβγῆκεν ἔξω, ἤγουν 18. Καὶ εἰς τοὺς 1814 Ἰουνίου 18 ἡμέραν Δευτέραν εἰς τὲς 9 ὧρες [τῆ]ς ἡμέρας] ἐμίσσεψε καὶ πάλιν εἰς τὴν Πόλιν. Ὁμοίως καὶ εἰς τοὺς 1815 Μαρτίου 18 Πέφτην τὸ πουρνόν, ἦρθεν πάλιν ἀπὸ τὴν Πόλιν. Καὶ πάλιν ὑπ[ῆ]εν εἰς τὴν Πόλιν ὁ αὐτὸς εἰς τοὺς 1817 Ἰουνίου 4 ἡμέραν Δευτέραν καὶ εἰς τοὶς 1820 Νοεμβρίου 13 ἡμέραν Σαββάτο ἦρθεν πάλιν ἀπὸ τὴν πόλιν» [3]. Τὰ εἰς τὴν ἐνθύμησιν ἀναφερόμενα ταξίδια (1814 - 15 καὶ 1817 - 1820) ἐγένοντο διὰ λόγους μὴ ἀναφερομένους ἐν αὐτῇ· φαίνεται ὅμως ὅτι κατὰ τὰ ἔτη ἐκεῖνα ὁ Γεράσιμος ἐχρημάτισε συνοδικὸς εἰς τὴν Κων/λιν. Τοῦτο βεβαιοῖ μὲν ἐγκύκλιος Γρηγορίου τοῦ Ε΄ ἐν ἔτει ϙωιθ' (1819) ἐκδοθεῖσα, ἐν ᾗ μετὰ τῶν ἄλλων συνοδικῶν ὑπογράφεται καὶ «ὁ Κρήτης Γεράσιμος» [4], ἐνισχύει δὲ τὸ δημοσιευόμενον γράμμα του (ἀρ. 4) ἀποστελλόμενον ἐκ Κων/λεως, εἰς ὃ ἐπισείει συνοδικὸν ἀφορισμὸν κατὰ συγγενοῦς του, ἣν ὀνομάζει «Κεραλενιό».

Τῶν πρώτων χρόνων τῆς ἀρχιερατείας του εἶναι τὰ ἐνθυμήματα «1800 ὁ πανιερώτατος καὶ θεοπρόβλητος ἡμῶν δεσπότης ἅγιος Κρήτης κύριος κύριος Γεράσιμος ἀφιέρωσεν ἕνα ἐπιτάφιον κεντητόν· ἔτι ἀφιέρωσεν ἡ αὐτοῦ πανιερότης ἓν σκαμνὶ δι᾿ ἀρχιερατικὴ λειτουργία.... μίαν κανδήλαν ἀσημένιαν, ἥτις ζυγίζει δράμια 80» [5]. «1800 ὁ πανιερώτατος καὶ θεοπρόβλητος ἡμῶν δεσπότης ἅγιος Κρήτης κύριος κύριος Γεράσιμος ἀφιέρωσεν ἕνα ἐπιτάφιον κεντητόν. Ἔτι ἀφιέρωσεν ἡ αὐτοῦ πανιερότης, πέντε εἰκόνας· μεγάλας τοῦ Βροντησίου...» [6]. «1800 ὁ πανιερώτατος καὶ θεοπρόβλητος ἡμῶν δεσπότης ἅγιος Κρήτης κύριος κύριος Γεράσιμος ἀφιέρωσε μίαν ἀρχιερατικὴν στολὴν ἀπὸ στόφα δίχα ὠμοφορίου. 1800 ἔτι ἀφιέρωσεν ἡ αὐτοῦ πανιερότης ἓν φελώνιον ἀπὸ στόφαν γύρωθεν ἀπὸ ἀτλάζι» [7].

Πιθανώτατα εἰς τὴν Κων/λιν ὁ Γεράσιμος ἐμυήθη εἰς τὰ τῆς Φιλικῆς

[1] Καὶ σήμερον δὲν εἶναι τὸ ἐπίθετον σπάνιον.

[2] Γρ. Παπαδοπετράκη, Ἱστορία Σφακίων σ. 178 κέ. Ἀθῆναι 1888

[3] Χρ. Κρ. Β' σ. 91.

[4] Δύο ἐγκύκλια ἔγγραφα Γρηγορίου Ε' ΔΙΕΕ τόμ. Δ' 1892 σ. 271 - 5.

[5] Κρητ. Λαὸς σ. 118.

[6] Αὐτόθι σ. 84.

[7] Αὐτόθι σ. 116.

Ἑταιρείας [1], ἡ δὲ κάθοδός του λήγοντος τοῦ 1820 θὰ ἐνέτεινε τὴν σχετικὴν ἐν Κρήτῃ κίνησιν, εἰς ἣν ἦσαν καὶ ἄλλοι μεμυημένοι, κληρικοί τε καὶ λαϊκοί.

Ἐκραγείσης τῆς Ἑλλην. ἐπαναστάσεως οἱ ἐπίσκοποι τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν ἐκλήθησαν ὑπὸ τοῦ μητροπολίτου, ἐντολῇ τοῦ ἐν Μ. Κάστρῳ πασᾶ, εἰς τὴν ἕδραν του· ἐσκοπεύετο, ἀφ᾿ ἑνὸς μὲν νὰ πιέσουν λαὸν καὶ προκρίτους νὰ μὴ συμμετάσχουν τῆς πανελληνίου ἐξεγέρσεως, ἐξ ἄλλου δὲ νὰ κρατηθοῦν οἱ πνευματικοὶ ἡγήτορες τοῦ τόπου ὡς ὅμηροι. Ὡς δ᾿ ὁ Γρηγόριος ὁ Ε΄ ἐν Κων/λει, οὕτω καὶ ὁ Γεράσιμος μετὰ τῆς συνόδου του ἐξέπεμπον φρικτοὺς κατὰ τῶν ἐπαναστατῶν ἀφορισμοὺς καὶ ἐξώρκιζον τὸν λαὸν νὰ μένῃ πιστὸς εἰς τὴν τουρκικὴν αὐθεντίαν [2]. Ἀλλὰ μετὰ τὸν ἐν Χανίοις, μεσοῦντος τοῦ Μαΐου ἀπαγχονισμὸν τοῦ Κισάμου καὶ Σελίνου Μελχισεδὲκ Σαρπάκη καὶ τοῦ Κυδωνίας καὶ Ἀποκορώνου Καλλινίκου Δεσποτάκη τὴν κάθειρξιν [3], μαθόντων τῶν ἐν Μ. Κάστρῳ τούρκων τὰ τῶν σφαγῶν τῆς Σμύρνης καὶ Κων/λεως [4] καὶ γενομένης «ὀχλαγωγίας», ὁ μὲν μητροπολίτης μετὰ τῶν ἐπισκόπων τῆς Κνωσοῦ Νεοφύτου Φυντικάκη, τῆς Χερσονήσου Ἰωακείμ, τῆς Λάμπης Ἱεροθέου καὶ τῆς Σητείας Ζαχαρίου καὶ πιθανῶς τοῦ Διοπόλεως Καλλινίκου [5] ἐσφάγησαν ἐν τῇ πρωτεούσῃ, ὁ δ᾿ ἐπίσκοπος Πέτρας Ἰωακείμ,

[1] Ξανθουδίδου, Κρήτη Ἀθ. 1909 σ. 126 κέ.

[2] Πρβλ. τὴν πηγὴν τῆς ἱστορίας ταύτης Κριτοβ. σελ. 39 κ.έ. «Εὐθὺς δ᾿ ἅμα ἔγιναν γνωστὰ καὶ ἐνταῦθα τὰ κατὰ τὴν Κυδωνίαν καὶ Ρεθύμνην γεγονότα, ὁ Σερὶφ πασᾶς τοῦ Ἡρακλείου.... ἐνέδωκεν εἰς τὴν ἐπίμονον αἴτησιν τοῦ νὰ ὁπλοφορήσωσιν ἅπαντες οἱ τοῦρκοι· καὶ παρευθὺς δὲν ἠκούετο ἄλλο ἢ κρότος τρομακτικὸς διηνεκῶν πυροβολισμῶν νυχθημερὸν ὡς εἰς πολυστένακτον μάχην.... Συνεχῶς ἐπρόσταξεν ἡ ἐξουσία τὸν μητροπολίτην καὶ τοὺς λοιποὺς ἐπισκόπους καὶ ἐξέδιδον προκηρύξεις καὶ φρικτοὺς ἀφορισμοὺς συνάμα καὶ ἰδίως ἕκαστος πρὸς τὸν κατὰ τὴν ἐπισκοπήν του λαόν, διὰ νὰ εἶναι πιστοὶ εἰς τὴν ὀθωμανικὴν βασιλείαν· καὶ τέλος ἐπέβαλον εἰς τὸν πρῶτον ὥστε ὅσον τάχος νὰ μετακαλεσθῶσιν οἱ ἐπίσκοποι ἀπὸ τὰς ἐπαρχίας, οἱ ἡγούμενοι τῶν μοναστηρίων, οἱ πρότερον ἀποδράντες τοῦ φρουρίου διάσημοι πολῖται...... καὶ νὰ ἐπιστραφῶσι τάχιστα εἰς τὸ φρούριον, ἐπὶ ἀπειλῇ, ὅτι, ἐὰν ἀπειθήσωσι θέλουσι δημευθῇ αἱ περιουσίαι των....».

[3] Κριτοβ. σ. 1 κ.έ. Ξανθουδίδης, Ἔνθ᾿ ἀνωτ. σ. 126 - 7. Ἐπισκόπου Κυδωνίας Ἀγαθαγγέλου Νινολάκη, Λόγος ἐπὶ τῇ ἑορτῇ τῆς ἑκατονταετηρίδος, ἐν Χανίοις 1930 σελ. 7 κ.έ.

[4] Κατὰ Κριτοβ. τὴν νύκτα τῆς 23 πρὸς τὴν 24 Ἰουνίου κατέπλευσεν ἐξ Ἁλικαρνασσοῦ τουρκοκρής τις Μπιλὰλ Πουλάκας· «οὗτος μετακόμισε καὶ τάταριν ἐκ τοῦ Βυζαντίου ἀποστελλόμενον μὲ σουλτανικὰ προστάγματα καὶ ἕνα δερβίσσην», οἵτινες μετέδωκαν τὰς περὶ σφαγῶν εἰδήσεις. Ἡ δ᾿ ἀποστολὴ μετὰ τοῦ δερβίσσου καὶ τῶν σουλτανικῶν διαταγῶν δεικνύει πόσον ὀλίγον ἀμέτοχος ἦτο ἡ ἐπίσημος Τουρκία εἰς τὰς «ὀχλαγωγίας», καθ᾿ ἃς ἐφονεύοντο χιλιάδες χριστιανῶν μετὰ τῶν προκρίτων των καὶ τῶν πνευματικῶν ἀρχηγῶν.

[5] Κατ᾿ ἐπιστολὴν τοῦ φιλίστορος γέροντος Σ. Νικολαΐδου, χρονολογουμένην ἀπὸ τοῦ 1900 «ὁ Διοπόλεως Καλλίνικος καὶ ὁ Αὐλοποτάμου ἦσαν πεθαμένοι εἰς τὴν μονὴν τῶν Ἀπεζανῶν πρότερον». Πρβλ. Αἱ σφαγαὶ ἐπὶ Ἀγριολίδη, ἐφ. Ἐλ. Σκέψις Β' ἀρ. 526

καθυστερῶν εἰς τὴν ἐπαρχίαν του εὗρεν ἐκεῖ ὑπὸ τῶν τούρκων τοῦ Χουμεριάκου τὸ αὐτὸ τέλος [1]. Δεδομένου δ᾽ ὅτι καὶ ὁ Ρεθύμνης ἀπέθανεν εἰς τὰς φυλακάς, ὅπου ἐρρίφθη κατόπιν «ὀχλαγωγίας» τοπικῆς [2], μόνον ὁ Ἱερᾶς Ἀρτέμιος διεσώθη καὶ οὗτος, διότι εὑρίσκετο ἔξω τῆς νήσου [3]. Ὁ Αὐλοποτάμου εἶχεν ἀποθάνει τῷ 1820 ἐκ πανώλους [4], ὁ δ᾽ Ἀρκαδίας Νεόφυτος ἀχθεὶς εἰς Μ. Κάστρον ὡς μητροπ. ἐπίτροπος ἀπέθανεν ἐκ τῆς ἰδίας νόσου (θέρος 1821), ἔμεινε δ᾽ ἐπιτροπεύων ὁ Μελέτιος Νικολετάκης, τότε ἀρχιδιάκονος [5].

Ἐκ τῶν δεκατριῶν δ᾽ ἀρχιερέων τῆς νήσου οὐδεὶς ὑπελείφθη διὰ τὸ μυστήριον τῆς χειροτονίας καὶ τὴν καθιέρωσιν ναῶν, ὥστε εἰς ἔγγραφόν των οἱ κάτοικοι Σφακίων ἐζήτουν ἀπὸ τὸν Ἀλεξανδρείας Θεόφιλον ἔνδοσιν πατριαρχικὴν πρὸς ἀναστήλωσιν καὶ καθαγιασμὸν μιανθέντων ναῶν, ἐν ἀπουσίᾳ ἀρχιερέων «...καὶ ἀφάνισαν καὶ ἐφόνευσαν ὅλους τοὺς ἀρχιερεῖς τῆς Κρήτης ἐκτὸς τοῦ Ρεθύμνης καὶ Κυδωνίας, τὸν μὲν Κυδωνίας ἔχουν εἰς τὴν πλέον ἐσωτερικὴν καὶ ἀσφαλῆ φυλακήν, τὸν δὲ Ρεθύμνης εἰς ἕνα καταφρονεμένον καὶ ἄχρηστον ὀσπίτιον καὶ τόσον δυσῶδες, ὁποὺ μόνον δι᾽ αὐτοὺς ἐχρησίμευε. Τοὺς δ᾽ ἄλλους ἀπὸ φοῦρκα, σπαθὶ καὶ μπάλα τοὺς ἐφόνευσαν» [6].

17. Μεθόδιος ὁ ἀπὸ Καρπάθου (1823).

Οὗτος ἐκλεγεὶς Κρήτης δὲν ἀπεδέχθη τὸ ἀξίωμα διὰ τὴν ἀκαταστασίαν τῶν καιρῶν [7].

18. Καλλίνικος ὁ ἐξ Ἀγχιάλου (1823-1831).

Δύο καὶ πλέον ἔτη μετὰ τὸν μαρτυρικὸν θάνατον τοῦ Γερασίμου ἡ ἱερὰ Σύνοδος Κων/πόλεως ἐξέλεξε τὸν ἐξ Ἀγχιάλου Καλλίνικον. Τὸ ἐπικυρωτικὸν

10 Μαΐου 1930. Ἡράκλειον. Πάντες ὅμως οἱ γράψαντες φέρουν τὸν Καλλίνικον σφαγέντα τῷ 1821, ἀπὸ τοῦ Κριτοβουλίδου ἀντλοῦντες. (Παπαδοπετράκη, Ἱστορ. Σφακίων σ. 220 κ.ἄ.).

1 Κριτοβ. σ. 42 καὶ Νινολάκη, Ἔνθ᾽ ἀνωτ. σ. 9. Ὁ δεύτερος λέγει καὶ τὸν Ἀρκαδίας σφαγέντα εἰς τὴν ἐπαρχίαν του· ἀλλὰ περὶ τούτου ὅρα περαιτέρω καί, εἰς τὰ κατὰ τὴν ἐπισκοπὴν Ἀρκαδίας.

2 Κριτοβ. σ. 10, Νινολάκη σ. 9.

3 Ὅρα ἐπιστολὴν Σ. Νικολαΐδου, Ἔνθ᾽ ἀνωτ.

4 Τινὲς ἠμφεσβήτησαν τὴν ὕπαρξιν πανώλους κατὰ τὸ 1820, ἀλλ᾽ ἐκ τοῦ παρατιθεμένου ἀνεκδότου σημειώματος τοῦ Ζ. Πρακτικίδου (συλλογή του ΙΑΚ) ἀναιρεῖται ἡ ἀμφισβήτησις· «1820 Μαΐου 17 ἀπέθανεν ἡ θεία μου Ἑλένη, ἀδελφὴ τοῦ πατρός μου, μὲ πανοῦκλαν καὶ ἔμεινε κληρονόμος ὁ πατήρ μου εἰς τὸ πρᾶγμα της κινητὸν καὶ ἀκίνητον».

5 Νικολαΐδου, Ἔνθ᾽ ἀνωτ., Σταυρ. ΣΚ 179 σ. 2 καὶ Τιμοθέου, ἐπισκόπου Ρεθύμνης (νῦν Κρήτης) Κρήτη, ἐκκλ. ἱστορία. ΜΕΕ ΙΕ΄ σ. 196.

6 Τρύφωνος Εὐαγγελίδου, Ἀνέκδοτον ἔγγραφον ἐκ Σφακίων. Μύσων Α΄ 39-40.

7 Ὅρα Τιμόθεον Βενέρην, Ἔνθ᾽ ἀνωτ. ὅστις λέγει ὅτι ὁ Μεθόδιος ἐγένετο μετὰ ταῦτα Ρόδου καὶ Βερροίας. Ἑπομένως ἄλλος Μεθόδιος θὰ εἶναι ὁ τῷ 1835 συνυπογράφων μετὰ τοῦ Μελετίου Νικολετάκη ὡς «ὁ Καρπάθου καὶ Κάσσου Μεθόδιος» (Κρ. Λαὸς σ. 144).

τῆς ἐκλογῆς του φιρμάνιον λέγει «ἐπειδὴ ὁ ἐκ τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου ἐξαρτώμενος μητροπολίτης Κρήτης... Γεράσιμος ἐδολοφονήθη καὶ ἡ θέσις τῆς μητροπόλεως ταύτης διατελεῖ κενή, συνῆλθον ἐπὶ τούτῳ ὁ εἰρημένος πατριάρχης καὶ οἱ συνοδικοὶ μητροπολῖται καὶ ἐξελέξαντο ὡς κατάλληλον καὶ δεδοκιμασμένης πείρας περὶ τὴν ἀκριβῆ ἐκτέλεσιν τῶν εἰς τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν ὑπαγομένων ὑποθέσεων τὸν ἀρχιερέα Καλλίνικον, οὗ τὰ τέλη σφραγισθείησαν ἐπ᾽ αἰσίοις οἰωνοῖς.... » [1].

Ἐπειδὴ τὸ φιρμάνιον λέγει αὐτὸν ἀρχιερέα, θὰ ἦτο ἐπίσκοπος πρὸ τῆς ἐκλογῆς του εἰς τὸν μητροπολιτ. θρόνον Κρήτης. Οὗτος ἐλθὼν εἰς Κρήτην ἐφρόντισε νὰ συμπληρώσῃ τὰς χηρευούσας ἐπισκοπάς· καὶ πρῶτον μὲν ἐνήργησε καὶ ἐχειροτονήθη ἐν Κων/πόλει ὁ συμπατριώτης του Δωρόθεος Διαμαντίδης ἐπίσκοπος Πέτρας. Εἶτα ὁ ἴδιος ἐχειροτόνησε τὸν Ἀρκαδίας Μάξιμον, τὸν Χερρονήσου, τρίτον ὡς Σητείας τὸν ἀρχιδιάκονον τοῦ Γερασίμου Μελέτιον, τέταρτον τὸν Ρεθύμνης Ἰωαννίκιον καὶ τελευταῖον τὸν Κυδωνίας Ἀρτέμιον. Κατήργησε δὲ τὴν ἐπισκοπὴν Κνωσοῦ, προσθέσας οὕτω εἰς τὴν περιοχὴν τῆς μητροπόλεως τὰς ἐπαρχίας Μαλεβιζίου καὶ Τεμένους [2].

Ἐξ ἐνθυμήσεως μανθάνομεν· «1827 ὁ πανιερώτατος δεσπότης καὶ κυριάρχης ἅγιος Κρήτης κύριος κύριος Καλλίνικος ἀφιέρωσε μίαν κανδήλαν ἀργυρᾶν εἰς τὸν ναὸν τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος Μηνᾶ, ἥτις ζυγιάζει δρ. 82, διὰ μημόσυνον τῶν αὐτοῦ γονέων Δημητρίου καὶ Μεταξένιας» [3]. Εὑρισκόμενος δὲ τῷ 1830 εἰς Χανιὰ ἀπέθανε [4].

19. Μελέτιος Νικολετάκης, ὁ ἀπὸ Σητείας (1831-1839).

Οὗτος ἀνῆκεν εἰς λογίαν οἰκογένειαν τοῦ Μ. Κάστρου, ἀφοῦ πρόγονός του ὑπῆρξε Γεώργιος Νικολετάκης ἐκκλησιάρχης [5], ἰατρός, ἐξάδελφος δ᾽ ὁ Αὐλοποτάμου Καλλίνικος. Ὑπηρέτησε δὲ τὸν Γεράσιμον Παρδάλην ὡς ἀρχιδιάκονος καὶ ὡς τοιοῦτος ἐπετρόπευε τῷ 1821, ἐν ἀπουσίᾳ ἐπισκόπου, μετὰ τὴν σφαγὴν καὶ τὸν ἀφανισμὸν τῶν συνοδικῶν [6]. Ὡς εἴδομεν, ὁ Καλλίνικος τὸν ἐχειροτόνησε Σητείας· ἀποθανόντος δὲ τούτου, ἐξελέγη μητροπολίτης.

Μεταβὰς εἰς Κων/πολιν διὰ νὰ προχειρισθῇ, ἐχειροτόνησεν ἐκεῖ τὸν Λάμπης Καλλίνικον, προσαρτήσας εἰς τὴν ἐπισκοπὴν ταύτην καὶ τὴν ἐπαρχίαν Σφακίων. Ἐπίσης τὴν χηρεύουσαν ἐπισκοπὴν Χερρονήσου ἥνωσε μὲ τὴν μητρόπολιν, ἐχειροτόνησε τὸν συγγενῆ του Καλλίνικον Αὐλοποτάμου, ὅστις ἐγένετο καὶ Ρεθύμνης, ἑνωθεισῶν τῶν ἐπισκοπῶν (1838). Ἡνώθησαν δ᾽ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του αἱ ἐπισκοπαὶ Ἱερᾶς μὲ τὴν Σητείας καθὼς καὶ Κυδω-

1 Χρ. Κρ. Β΄ σ. 237.

2 Σταυρ. ΣΚ 180.

3 Κρητ. Λαὸς σ. 118-9.

4 Σ. Νικολαΐδης, Ἔνθ᾽ ἀνωτέρω.

5 Χρ. Κρ. Α΄ 380 σημ. 2.

6 Σ. Νικολαΐδης, Ἔνθ᾽ ἀνωτ.

νίας μὲ τὴν Κισάμου ὥστε, ὅτε ἀπέθανε (1839), νὰ ὑπάρχῃ ἡ μητρόπολις μὲ ἓξ μόνον ἐπισκοπὰς (Ἀρκαδίας, Πέτρας, Ἱεροσητείας, Ρεθύμνης καὶ Αὐλοποτάμου, Λάμπης καὶ Σφακίων καὶ Κυδωνίας καὶ Κισάμου) [1].

Ἐνθύμησις περὶ τούτου λέγει «1839 ἀφιέρωσαν οἱ συγγενεῖς τοῦ ἐν μακαρίᾳ τῇ λήξει πρῴην μητροπολίτου Κρήτης Μελετίου εἰς τὸν ναὸν τοῦ μεγαλομάρτυρος Μηνᾶ διὰ μνημόσυνόν του τὴν κόκκινην μίτραν καὶ ἕνα σάκκον χρυσὸν καὶ μίαν ζυγὴν ποτηροκαλύμματα [2].

20. Πορφύριος Φωτιάδης ἀπὸ Μυτιλήνης (1839).

Οὗτος ἦτο Λέσβιος· ἀπὸ Σερρῶν ἐγένετο τῷ 1829 Μυτιλήνης, τῷ 1839 προεβιβάσθη εἰς τὸν θρόνον Κρήτης· ἀλλὰ δὲν ἐδέχθη καὶ παραιτηθεὶς ἀνεπαύετο ἐν Μυτιλήνῃ, ἔνθα καὶ ἀπέθανε τῇ 9 Φεβρουαρίου 1852 [3].

21. Καλλίνικος ὁ Γαργαλάδος (1839-1842) [4].

22. Καλλίνικος ὁ Χούγιας (1842-3).

Οὗτος φαίνεται ὅτι ἦτο Κρής, διότι ἀφιερωτὴς τοῦ ἁγίου Μηνᾶ κατὰ τὸ 1761 ὠνομάζετο Δημητράκης Χούγια [5]. Ὁ Καλλίνικος οὗτος προέβη εἰς ἀντικανονικὰς ἐνεργείας. Τῷ 1843 ἀπέσπασε τὴν Χερρόνησον ἀπὸ τῆς μητροπόλεως καὶ ἐχειροτόνησεν ἐπίσκοπον Χερρονήσου τὸν τότε ἡγούμενον τῆς μονῆς Κερᾶς Μελέτιον [6]. Ὁ πατριάρχης Γερμανὸς Δ', μαθὼν ὅτι ὁ Καλλ. προὐτίθετο νὰ χωρίσῃ ἀπὸ τῆς μητροπόλεώς του τὰς ἡνωμένας αὐτῇ ἐπισκοπάς, ἀποκαταστήσῃ δ' ἐν αὐταῖς ἰδίους ἐπισκόπους, ἀπηγόρευσε διὰ τῶν ἀπὸ 15 Μαΐου 1843 ἐπιστολῶν εἰς μὲν τὸν μητροπολίτην νὰ προβῇ εἰς τὸν χωρισμόν, εἰς τοὺς ἐπισκόπους δὲ νὰ μετάσχουν τῆς ψηφίσεως καὶ χειροτονίας ἐπισκόπων ἐν ταῖς ὑπὸ τοῦ ἑαυτῶν μητροπολίτου τυχὸν αὐθαιρέτως χωρισθησομέναις ἀπὸ τῆς μητροπόλεως ἐπισκοπαῖς [7]. Ἐστάλη δὲ τότε ἔξαρχος ὁ πρῴην Σμύρνης Χρύσανθος, ὅστις, καί, παυθέντος τοῦ Καλλινίκου, τὸν διεδέχθη.

23. Χρύσανθος ὁ Λέσβιος, ἀπὸ Σμύρνης. (1843-1850).

Οὗτος ἦτο πατριαρχικὸς ἔξαρχος εἰς Κρήτην, ἐξελέγχων λογαριασμοὺς μοναστηρίων, ὡς φαίνεται ἐκ κώδικος τῆς μ. Ἁγ. Τριάδος ἔτους 1843 «ὁ πρῴην Σμύρνης καὶ ἔξαρχος πατριαρχικοῦ θρόνου Χρύσανθος ἐπιβεβαιοῖ» καὶ περαιτέρω «ὁ Κρήτης Χρύσανθος» [8].

---

[1] Σταυρ. ΣΚ σ. 180.

[2] Κρητ. Λαὸς σ. 116.

[3] Τιμοθέου Βενέρη, ΜΕΕ ΙΕ' σ. 196. Τὰς κυριωτέρας πληροφορίας περὶ τούτου ὀφείλω εἰς τὸν φίλον κ. Εὐάγγ. Σαβράμην, ἀντλήσαντα ἐκ τοῦ Εὐστρατίου Δράκου, Λεσβιακὰ Τοπογραφικὰ καὶ ἐκκλησιαστικὰ ἤτοι κλπ. τόμ. Β' σελ. 11-12 Ἀθήνησι 1899.

[4] Βενέρης, Ἔνθ' ἀνωτέρω, καὶ Σταυρ. ΣΚ σ. 180.

[5] Κρ. Λαὸς σ. 84 καὶ 117.

[6] Σταυρ. ΣΚ. σ. 180-181.

[7] Κ. Μ. Ῥάλλη, Περὶ διαιρέσεως τῶν ἐπισκοπῶν. Πρ. Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν τόμος ΣΤ', 1931, σ. 306-9.

[8] ΕΕΒΣ. Θ' σ. 349.

Ἐν ἔτει 1843 ἠκυρώθη ὁ ἀντικανονικῶς καὶ ἄνευ ἀδείας τῆς πατριαρ. συνόδου γενόμενος χωρισμὸς τῆς ἐπισκοπῆς Χερρονήσου ἀπὸ τῆς μητροπ. Κρήτης, ἐκελεύσθησαν δὲ διὰ τοῦ ἀπὸ 31 Δεκεμβρίου 1843 πατριαρχ. καὶ συνοδικοῦ γράμματος ὁ μὲν μητρ. Κρήτης Χρύσανθος, ἵνα διὰ τὸ ἔκθεσμον καὶ ἀπαράδεκτον τῆς τοῦ προκατόχου του περὶ χωρισμοῦ πράξεως ἀπομακρύνῃ τῆς Χερρονήσου τὸν ἐν αὐτῇ παρανόμως χειροτονηθέντα ἐπίσκοπον, διατελῇ δ' ἔχων ἡνωμένην τὴν εἰρημένην ἐπισκοπὴν τῇ μητροπόλει του, ὁ δὲ κλῆρος καὶ λαὸς τῆς Χερρονήσου νὰ μὴ ἀναγνωρίζῃ τὸν παρανόμως χειροτονηθέντα ἐπίσκοπον, διατελῇ δ' ἀναγνωρίζων ἀρχιερέα τὸν μ. Κρήτης [1]. Τῷ 1850 ὁ Χρύσανθος μετετέθη εἰς Φιλιππούπολιν, ἐξελέγη δ' ὁ

24. Σωφρόνιος ὁ ἀπὸ Αἴμου (1850), ὅστις παρῃτήθη εὐθύς.

25. Διονύσιος ὁ Βυζάντιος ἀπὸ Βόσνης (1850-1856) [2].

26. Ἰωαννίκιος [3] Ζαγορίσιος ἀπὸ Ἰωαννίνων (1856-58) ὁ Ξεφλούδης, καλούμενος οὕτω διὰ τοῦ δέρματος νόσον.

Οὗτος σκανδαλωδῶς φιλότουρκος καὶ ὑποστηρικτὴς τοῦ ἀσώτου Βελῆ πασᾶ, υἱοῦ τοῦ Μουσταφᾶ Κιριτλῆ πασᾶ, καθ' οὗ ἐξηγέρθη ἡ Κρήτη τὴν ἄνοιξιν τοῦ 1858 καὶ συνεταῖρος ἐν τῇ ὑποστηρίξει ταύτῃ μετὰ τοῦ προξένου τῆς Ἀγγλίας Ὄγλεϋ καὶ τοῦ ὑπαλλήλου τῆς Γ. Διοικήσεως Φωτιάδου καὶ τῆς Ἑλισσάβετ Κονταξάκη, περιωνύμου γυναικὸς διὰ τὴν λογιότητα καὶ τὴν ἀνάμειξιν εἰς τὴν πολιτικήν [3], δὲν ἐτύγχανε τῶν συμπαθειῶν τοῦ κρητικοῦ λαοῦ. Καὶ αὐτὸ τὸ Οἰκουμ. Πατριαρχεῖον τῷ ἔγραψεν ἐπιστολήν, ἐν ᾗ τῷ ἔλεγεν «ὅτι οἱ πρόξενοι ὅλοι κατεφέροντο ἐναντίον του, ὅτι δὲν ἐπροσπάθησε νὰ οἰκονομῇ τὰς περιστάσεις, ἀλλ' ἐπεσκέπτετο τὸν Βελῆ πασᾶν καὶ συνανεστρέφετο ἀεννάως ἐκείνους ἐναντίον τῶν ὁποίων ἡ νῆσος ἅπασα κατεφέρετο» ἐπίεζε δ' αὐτὸν διὰ τοῦ μεγάλου πρωτοσυγκέλλου καὶ πατριαρχικοῦ ἐξάρχου Διονυσίου εἰς παραίτησιν. Μετὰ δὲ τὸ ἐν Χανίοις ἐπεισόδιον καὶ τὸν θάνατον τοῦ Κυδωνίας καὶ Κισάμου Καλλίστου (περὶ οὗ περαιτέρω ἐν τῇ οἰκείᾳ θέσει) ἢ ἐδηλητηριάσθη ὑπὸ τῶν ἐν Χανίοις ἑλληνοφρόνων, ὡς ἰσχυρίζεται ἐν ἀνεκδότῳ πρὸς τὸν Ὄγλεϋ ἐπιστολῇ της ἡ Ἑλισσάβετ, ἢ ἐκ τῆς θλίψεως

---

[1] Ράλλης, Ἔνθ' ἀνωτέρω καὶ ΕΕΚ σ. 131-2, 133-5, 135-6.

[2] Κατὰ πληροφορίαν τοῦ κ. Ἐ. Γενεράλι, εἰς ἔγγραφον Ἱ. Μονῆς Ἀσωμάτων τοῦ 1848, ὑπογραφόμενον ὑπὸ τοῦ μητρ. Κρήτης Χρυσάνθου, «ὁ Κρήτης Διονύσιος ὑποβεβαιοῖ» τῷ 1852 μετὰ σφραγῖδος.

[3] Τοῦτον ὁ Κριτοβ. λέγει Ἱερόθεον (σελ. 526 ἐν σημ. καὶ 565), ἀλλ' ἡ σύγχρονος καὶ φίλη του Κονταξάκη, περὶ ἧς εὐθὺς κατωτέρω, ρητῶς τὸν ὀνομάζει Ἰωαννίκιον, ὥστε οὐδεμία περὶ τούτου ἀμφισβήτησις νὰ χωρῇ.

[3] Περὶ Κονταξάκη ὅρα Κ. Γ. Φουρναράκη, Ἑλισσάβετ Κονταξάκη ἢ Βασιλακοπούλα. Κρητικὰ Α' 41-44. Χανιὰ 1930 καὶ ἴδιον φάκελλον ἐγγράφων ΙΑΚ. Ὁμοίως Π. Κριάρη, Ἱστορία Κρήτης. Χανιὰ 1902 σ. 485-7, Ψιλάκη, Ἱστορία Κρήτης. Χανιὰ 1909 Γ' σ. 820 καὶ σημ. καὶ ἐφημερίδα Ἐλευθέραν Γνώμην Χανίων φύλλον 99 τῆς 30 Μαρτίου 1931.

ἀπέθανεν ἐν Χανίοις μεσοῦντος τοῦ Ἰουλίου 1858, κηδευθεὶς κατὰ τρόπον ἥκιστα ἁρμόζοντα εἰς τὸ ἀξίωμά του [1].

27. Διονύσιος Χαριτωνίδης (1858-1868).

Οὗτος ἐγεννήθη ἐν Ἀδριανουπόλει τῷ 1820. Εἰσελθὼν δ' ἀπὸ τοῦ 1851 εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῶν πατριαρχείων ἀνῆλθε δι' ὅλων τῶν βαθμίδων εἰς τὴν θέσιν τοῦ μεγάλου πρωτοσυγκέλλου. Τῇ 27 Ἰουλίου 1858 ἐχειροτονήθη Κρήτης, ὡς τοιοῦτος δὲ παρέμεινε μέχρι τοῦ 1868. Ἐγένετο διαδοχικῶς Διδυμοτείχου, Ἀδριανουπόλεως (1873), Νικαίας (1880), Ἀδριανουπόλεως (1886) καὶ οἰκουμενικὸς πατριάρχης (26 Ἰαν. 1887 - 12 Αὐγ. 1899, ὅτε ἀπέθανεν) [2]. Ἐπὶ τῆς ἐν Κρήτῃ ἀρχιερατείας του τῷ μὲν 1859 ἐχωρίσθη ἡ Κίσαμος ἀπὸ τῆς Κυδωνίας, τῷ δὲ 1862 ἀνασυνεστήθη ἡ ἐπισκοπὴ Λάμπης καὶ Σφακίων. Προέκυψε δὲ καὶ ζήτημα σοβαρὸν τῷ 1859· οἱ καθολικοὶ δῆλα δὴ μοναχοὶ ἀσκοῦντες προσηλυτισμὸν τῶν ὀρθοδόξων ὑπισχνοῦντο τὴν γαλλικὴν προστασίαν· ἐπειδὴ δ' ἔλαβε τὸ πρᾶγμα ἀσυνήθη διάστασιν, ἐλήφθησαν ἔκτακτα μέτρα διαφωτίσεως τοῦ πληθυσμοῦ, ἀποσταλέντων ἱεροκηρύκων καὶ κληρικῶν. Ὁ Διονύσιος διὰ προκηρύξεώς του ἐκ Χανίων (31 Δεκεμβρίου 1859) ἐξήγει τὴν ἀπάτην τῶν προσηλυτιστῶν, ἐκάλει δὲ τοὺς πλανηθέντας νὰ ἐπανέλθουν εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν [3]. Ἡ κατὰ τὴν ἐπανάστασιν δὲ τοῦ 1866-69 πολιτικὴ τοῦ Διονυσίου δὲν ἠδύνατο νὰ εἶναι εὐνοϊκὴ τοῦ κινήματος [4].

28. Μελέτιος ὁ Καλύμνιος (1868-1874 καὶ 1877-1882).

Ἀπὸ Συνάδων γενόμενος μητροπ. Διδυμοτείχου (1860) μετετέθη κατὰ Νοέμβριον 1868 εἰς Κρήτην, ἣν ἐποίμανε μέχρι τῆς 23 Νοεμβρίου 1874, ὅτε ἐπανῆλθεν εἰς Διδυμότυχον, τοῦ μητροπολίτου αὐτοῦ Σωφρονίου μετατεθέντος εἰς Κρήτην. Ἐκεῖθεν πάλιν μετετέθη εἰς Κρήτην τῇ 6 Ἰουνίου 1877, ἀπέθανε δὲ διατελῶν μητροπολίτης Κρήτης εἰς Ἡράκλειον τῇ 13 Αὐγούστου 1882.

Εἰς στιχηρὸν λίβελλον τοῦ 1873 ὁ ριμαδόρος ἀποτεινόμενος πρὸς τὸν σουλτάνον γράφει:

καὶ μὴ ρωτᾷς πασᾶδες σου μήτε μητροπολίτη
γιατὶ κι' αὐτὸς ἐγίνηκε ἕνα μὲ τσοὶ πασᾶδες
ψυχή, ζωή του καὶ τιμὴ δίνει γιὰ τσοὶ παρᾶδες [5].

[1] Ὅλως ἀνακριβῶς διηγοῦνται τὰ τοῦ θανάτου τοῦ Ἰωαννικίου οἱ ἐξιστορήσαντες τοῦτον Γρηγ. Παπαδοπετράκης, Ἱστορία Σφακίων σ. 459 κ.ἑ. Ψιλάκης, Ἔνθ' ἀνωτ. σ. 826-7. Κριάρης, Ἔνθ' ἀνωτ. σ. 113-20. Διότι ὄχι μόνον δὲν ἀπέθανεν ὁ Ἰωαννίκιος ἡμέρας τινὰς ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Καλλίστου, ἀλλὰ πιθανώτατα τὸν Ἰούλιον, μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Βελῆ πασᾶ. Ὄχι μόνον δὲν ἐκηδεύθη, ὡς παρεστάθη, «ὑπὸ τεσσάρων ἑτεροθρήσκων ἀχθοφόρων», ἀλλὰ καὶ ὑπὸ ἱερέων ἐτάφη, καὶ λόγος ἐξεφωνήθη εἰς αὐτόν, ἀδιάφορον ἂν ἐπικριτικὸς τῆς πολιτείας του.

[2] Μ. Ἰ. Γεδεών, ΜΕΕ Θ' ἐν τῇ λέξει.

[3] Τὴν προκήρυξιν ὅρα παρὰ Π. Κριάρῃ. Ἔνθ' ἀν. σ. 127-29, ὅπου καὶ τὰ σχετικά.

[4] Ὅρα παρὰ Κριάρῃ αὐτόθι σ. 134-5, ἐπικύρωσιν ἀναφορᾶς σφακιανῶν ὑπὸ Διονυσίου καὶ τεσσάρων ἀρχιερέων.

[5] Κρητικά, Α' σελ. 20.

Ἐκ τούτου φαίνεται, ὅτι ὁ Μελέτιος ἦτο φιλότουρκος καὶ φιλοχρήματος [1]. Ἐπὶ τούτου ἠγέρθη καὶ τὸ θλιβερὸν καὶ μακροχρόνιον ἐπισκοπικὸν ζήτημα, τὰ καλούμενα δεσποτικά, ἐκανονίσθησαν δὲ τὰ ἐκκλησιαστικὰ δικονομικὰ ζητήματα τὰ προκύψαντα ἐκ τῆς μεταβολῆς τῆς πολιτικῆς καταστάσεως (1878), δι' «Εἰδικῆς Δικονομίας» [2].

29. Σωφρόνιος ὁ ἀπὸ Διδυμοτείχου, (1874-1877).

Οὗτος, ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη, μετετέθη ἐκ Διδυμοτείχου εἰς Κρήτην, ἐντεῦθεν δὲ πάλιν εἰς Διδυμότειχον.

30. Τιμόθεος Καστρινογιαννάκης ἀπὸ Χερρονήσου (1882-1897).

Οὗτος ἦτο ἐξ Ἡρακλείου Κρήτης, ἐχειροτονήθη ἐπὶ Μελετίου ἐπίσκοπος Χερρονήσου (1870-1882), ἐγκαθιδρυθεὶς δ' εἰς τὴν μητρόπολιν μετὰ τὸν θάνατον τούτου [3] κατώρθωσε νὰ δώσῃ λύσιν εἰς τὰ δεσποτικά [4]. Ὁ θάνατός του [5] συνέπεσε μὲ τὰς ἀνωμαλίας τοῦ 1897, ὡς ἐκ τούτου δ' ἡ ἐκλογὴ ὡς δια-

[1] Ὁ Ν. Ἰ. Παπαδάκης, Ποίημα Ἱστορικόν, Κρητικὰ Α' σ. 24 κακῶς ἀποδίδων τὸ ποίημα εἰς τὸν ἱστορικὸν Ψιλάκην ὑπεραμύνεται τοῦ Μελετίου ἀναφέρων τὰς διενέξεις του μὲ τὸν μουτεσαρίφην Ἡρακλείου διά τε τὸ ζήτημα τῆς Παναγίας Καλυβιανῆς καὶ τὰς ἐξωμοσίας, ἅτινα ἦσαν καὶ ἀφορμὴ τῆς ἐκ Κρήτης ἀνακλήσεώς του. Ὑποθέτει δὲ ὅτι καὶ οἱ στίχοι ὑπαινίσσονται τὴν δρᾶσιν τοῦ Διονυσίου. Ἀλλ' εἶναι δύσκολον νὰ πιστεύσωμεν ὅτι ὁ κρὴς στιχουργὸς ὁ γνωρίζων τόσα ἄλλα ἠγνόει ὅτι ὁ Διονύσιος εἶχε μετατεθῆ ἐκ Κρήτης πέντε ἔτη προηγουμένως. Ἡμεῖς ὑπολαμβάνομεν τοὺς στίχους ὡς γενικὸν ψόγον κατὰ τῶν ἑκάστοτε μητροπολιτῶν, οἵτινες ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως τῆς θέσεώς των δὲν ἠδύναντο νὰ πράξουν ἄλλως.

[2] Ὅρα Ἰ. Σκαλτσούνη, Ἀπομνημονεύματα ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἀναγέννησιν τῆς Κρήτης. Ἐν Χανίοις 1900 σ. 239 κ.ἑ.

[3] Μετὰ τὴν εἰς Κων/λιν ἐγκαθίδρυσίν του, ἐπανερχόμενος εἰς Χανιὰ ἀπεβιβάσθη διὰ τῆς λέμβου τοῦ ἑλλ. προξενείου, φερούσης τὴν ἑλλην. σημαίαν, τοῦτο δ' ἤρκεσε νὰ προκαλέσῃ ἐπεισόδιον (ὅρα ἐπιστολὴν Λεβίδου ἐν ἀλληλογραφίᾳ Ἀργυροπούλου ΙΑΚ ἀπὸ 27 Δεκεμβρίου 1882).

[4] Ἱερόθεος ὁ Πραουδάκης ἐκλεγεὶς Κυδωνίας εἰς ἀντικατάστασιν τοῦ θανόντος Γαβριὴλ δὲν ἐγένετο δεκτὸς ἐν Χανίοις, ὡς σφακιανός. Ἦσαν δὲ σφακιανοὶ ἐπίσκοποι μὲν ὁ Γρηγόριος Παπαδημητράκης Ἱεροσητείας καὶ ὁ Λάμπης καὶ Σφακίων Εὐμένιος, ἐψηφισμένος δὲ Κισάμου καὶ Σελίνου ὁ Παρθένιος Κελαϊδῆς. Οὐδ' εἰς τὸν μητροπολίτην ἐπετράπη νὰ λειτουργήσῃ ἐν Χανίοις, δι' ὃ ὁ μὲν Ἱερόθεος μετετέθη εἰς τὴν Ρεθύμνης καὶ Αὐλοποτάμου, ἡ δὲ σύνοδος ἤθελε νὰ χειροτονήσῃ τὸν Δωρόθεον Κλωναράκην (τὸν κατόπιν Κισάμου) ἀπαρέσκοντα ὅμως τῇ Διοικήσει. Ὁ λαὸς ὑπεδείκνυε εἰς μὲν τὴν Κυδωνίαν τὸν Νίκανδρον, εἰς δὲ τὴν Κίσαμον τὸν πολὺν Παρθένιον Περίδην οἱ μέν, τὸν ἡγούμενον Ἁγ. Τριάδος Γεράσιμον Σφακιωτάκην οἱ δέ. Ὁ Κελαϊδῆς παρῃτήθη τῷ 1882 τῆς χειροτονίας (βλέπε ἀλληλογραφίαν του ΙΑΚ), τὸ δ' ὅλον ζήτημα ἔληξε διὰ τῆς κατὰ τὸ 1887 μεταθέσεως τοῦ Ἀρκαδίας εἰς τὴν Κυδωνίας, καὶ χειροτονίας τοῦ Παρθενίου Μπιτσάκη ἐκ Σελίνου ἐπισκόπου Κισάμου καὶ Σελίνου. Ἡ δ' ὅλη διαίρεσις τοῦ λαοῦ διὰ τὰ δεσποτικὰ ἦτο ἀποτέλεσμα τοῦ κατὰ τὸ 1878 (Σύμβασις Χαλέπας) εἰσαχθέντος προώρως ἐν Κρήτῃ κοινοβουλευτισμοῦ (ὅρα καὶ ἐφημ. Ἄπτερα, φύλλα 32 καὶ 33, Δεκεμβρίου 1880, Χανιά· ὁμοίως ἐφημ. Λευκὰ Ὄρη 5 Δεκεμβρ. 1886 Χανιά).

[5] Φωτογραφία του μετὰ τῆς ἱερᾶς Συνόδου (Ἀρκαδίας Νικοδήμου, Χερρονήσου

δόχου του τοῦ Εὐμενίου Ξηρουδάκη ἀπὸ Λάμπης ἤγειρε δεινὴν ἔριν ἐν Κρήτῃ καὶ ζήτημα μεταξὺ ἁρμοστείας Κρ. Πολιτείας καὶ πατριαρχείου, διαρκέσαν ἐπὶ διετίαν, μετὰ τὴν λῆξιν τοῦ ὁποίου τὰ ἐν Κρήτῃ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα διηυθετήθησαν κατὰ τρόπον ἐκφεύγοντα τῶν ὁρίων τῆς παρούσης μελέτης [1].

II. ΕΠΙΣΚΟΠΟΙ

1. Κνωσοῦ.

Ἡ ἐπισκοπὴ Κνωσοῦ ἀπετελεῖτο ἀπὸ τὰς ἐπαρχίας Μαλεβιζίου καὶ Τεμένους. Συνεχωνεύθη, ὡς εἴδομεν, ἐπὶ μητροπ. Καλλινίκου τοῦ ἐξ Ἀγχιάλου (1823) μὲ τὴν μητρόπολιν. Γνωστοὶ ἐπίσκοποί της:

1. Μεθόδιος «1744 ἀφιέρωσεν ὁ ἅγιος Κνωσοῦ κὺρ Μεθόδιος φελόνιον κόκκινον ἕνα, κλαδιὰ καὶ στιχάρι ἀτλαζένιον ἕνα κίτρινον φγιοράδο διὰ μνημόσυνόν του» [2].

2. Ἀνώνυμος, περὶ οὗ ἡ ἐνθύμησις «Ἔδωκεν ὁ πρωτοσύγκελλος τοῦ ἁγίου Κνωσοῦ ὁ κὺρ Γεδεὼν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ ἁγίου Μηνᾶ γρόσσια ἑκατὸν σαράντα διὰ νὰ κάμουν κανδῆλα μὲ 4 φωτιές» [3].

3. Ὁ εἰς τὸ δημοσιευόμενον ἔγγραφον 4 ὑπογραφόμενος Κνωσοῦ Γεράσιμος.

4. Ὁ Νεόφυτος Φυντικάκης σφαγιασθεὶς τῇ 24 Ἰουνίου 1821 [4].

2. Ἀρκαδίας.

Περιελάμβανε μέρος τῆς ἐπαρχίας Βιάννου (Ρίζου). Διετηρήθη πάντοτε. Ἐπίσκοποι γνωστοί:

Διονυσίου, Ρεθύμνης Ἱεροθέου, Κυδωνίας Νικηφόρου, Λάμπης Εὐμενίου, Ἱεροσητείας Ἀμβροσίου, Πέτρας Τίτου, Κισάμου Δωροθέου) εὕρηται ἐν τῇ Ἱ. μονῇ Γωνιᾶς.

[1] Περὶ τῶν μετὰ ταῦτα ἁπλῶς σημειοῦμεν, ὅτι ὁ Εὐμένιος Ξηρουδάκης ἐψηφίσθη μὲν τῷ 1897 καὶ ἐγκαθιδρύθη αὐτοβούλως εἰς Ἡράκλειον, ἀνεγνωρίσθη δὲ μόλις τῷ 1900 (Σκαλτσούνης, Ἔνθ' ἀνωτ. σ. 242-256 καὶ πολλὰ ἐν τῷ ΙΑΚ ἔγγραφα, ὧν αὐτόγραφοι ἀτομικαὶ ἐπιστολαὶ τοῦ Εὐμενίου ἀρκεταί). Διετέλεσε δὲ μέχρι τοῦ 1920, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ 1917 εὑρίσκετο ἐν ἐξορίᾳ εἰς Χίον, ὅπου καὶ ἀπέθανεν. Ἀνεμείχθη πολλάκις ἀτόπως εἰς τὴν πολιτικὴν κατ' ἀρχὰς πολέμιος τοῦ πρίγκιπος, εἶτα δὲ φανατικός του ὑποστηρικτής, ἦτο δὲ μορφωμένος καὶ δραστήριος (πλειότερα εἰς τὰ περὶ ἐπισκοπῆς Λάμπης). Τὸν Εὐμένιον διεδέχθη ὁ Τίτος Ζωγραφίδης, ἀπὸ Πέτρας, κατ' ἀρχὰς ὡς ἀρχιερατικὸς ἐπίτροπος καὶ εἶτα ὡς μητροπολίτης (1922-25 Ἀπρ. 1933) καὶ τοῦτον ἀποθανόντα ὁ Τιμόθεος Βενέρης ἀπὸ Ρεθύμνης, ψηφισθεὶς τῇ 22 Ἰουλίου 1933. Οὐδεὶς τῶν τριῶν τούτων συγχρόνων μητροπολιτῶν ἐγκαθιδρύθη διὰ βερατίου, ὡς οἱ προηγούμενοι τῆς τουρκοκρατίας.

[2] Κρ. Λαὸς σ. 85.

[3] Αὐτόθι σ. 118.

[4] Ὅρα τὰ περὶ Γερασίμου μητρ. τοῦ Παρδάλη προσημειωθέντα.

1. Γαβριήλ, ἐκ τῆς ἐνθυμήσεως «1757 ἀφιέρωσεν ἅγιος Ἀρκαδίας κὺρ Γαβριὴλ σταυρὸν ἕνα ἀργυρὸν μὲ μαργαριτάρια μὲ τὸν πόδα παραχρυσωμένος μὲ τὴν θήκην καὶ ἄξιος ὁ μισθὸς αὐτοῦ» [1].

2. Νεόφυτος, ὑπογραφόμενος εἰς τὸ ἔγγραφον 4 τῷ 1812 [2].

Οὗτος προσκληθεὶς τῷ 1821 ὑπὸ τοῦ μητροπολίτου, ἐντολῇ τοῦ πασᾶ, εἰς Μ. Κάστρον «καθυστέρησεν καὶ τὴν ἡμέραν τῆς σφαγῆς κατέβη εἰς Ἁγιὲς-Παρασκὲς διὰ ν' ἀνταμώσῃ τοὺς Χερρονήσου καὶ Σητείας, διότι εὑρίσκοντο ἐκεῖ ἕνεκα τῆς πανώλους προφυλαττόμενοι καθὼς καὶ ὁ Λάμπης Ἱερόθεος εἰς Ἅγ. Μύρωνα καὶ τοὺς ὁποίους ὅλους ἐπροσκάλεσεν ὁ μητροπολίτης δι' ἐπίτηδες ἀπεσταλμένου κατὰ ἔντονον διαταγὴν τοῦ Χερὶφ πασᾶ, ὅπου ἐπρόκειτο καὶ οἱ τρεῖς μαζὶ νὰ κατέλθουν εἰς Ἡράκλειον ἐξ Ἁγιῶν Παρασκιῶν καὶ ἐκεῖ ἔμεινε τότε ὁ Ἀρκαδίας μόνος ἔνθα ἔμαθε τὴν τραγικὴν σκηνὴν καὶ ἐπέστρεψε διὰ νυκτὸς εἰς τὴν ἐπαρχίαν του. Προσεκλήθη μετὰ μῆνα ὁλόκληρον παρὰ τῷ Χερὶφ πασᾶ καὶ ἀνέλαβε χρέη μητροπολίτου, διότι ὁ διοικητὴς Χερὶφ εἶχε σφραγίσει ἕως τότε τὴν μητρόπολιν, ἀλλὰ μετὰ ἕνα μῆνα ἀπέθανε καὶ αὐτὸς ἐκ τῆς πανώλους καὶ ἔμεινεν ἐπιτροπεύων ὁ Μελέτιος ὁ ἀρχιδιάκονος, ὁ μετὰ ταῦτα Σητείας» [3].

3. Μάξιμος, χειροτονηθεὶς ὑπὸ Καλλινίκου τοῦ ἐξ Ἀγχιάλου [4].

4. Ἰωακεὶμ ἐξ Ἀγχιάλου.

5. Ματθαῖος Ἀρκαδίας μὲ ἕδραν τὴν Ἄνω Βιάννον (κατὰ πληροφορίαν τοῦ Νεαπόλεως κ. Διονυσίου).

6. Γρηγόριος περὶ τὸ 1875 [5], ἐκ τῆς μονῆς Ἀπανωσήφη.

7. Νικηφόρος Ζαχαριάδης. Οὗτος ἐγεννήθη εἰς Πλάτην Λασιθίου τῷ 1835, ἐγένετο Ἀρκαδίας 1878-1886, ὅτε μετετέθη εἰς τὴν Κυδωνίας. Ἀπέθανεν ἐν Χανίοις ὡς πρῴην Κυδωνίας τῇ 24 Ἰουλ. 1913 [6].

8. Νικόδημος Κατσαράκης ἐκ Βιάννου (1887 - 12 Δεκ. 1900) [7].

3. Χερρονήσου.

Ἡ ἐπισκοπὴ περιλάμβανε τὴν ἐπαρχ. Πεδιάδος Ἡρακλείου. Ἐπὶ Μελετίου Νικολετάκη ἡνώθη μὲ τὴν μητρόπολιν. Ὁ Καλλίνικος ὁ Χούγιας τὴν ἀπέσπασε (1843) ἀντικανονικῶς, ἀλλ' ἡ Μ. Ἐκκλησία δὲν ἐνέκρινε τὸν χωρι-

[1] Κρ. Λαὸς σ. 117.

[2] Κακῶς ὁ περὶ πολλὰ σφαλλόμενος Γρ. Παπαδοπετράκης, Ἔνθ' ἀνωτ. σ. 220 τὸν ὀνομάζει Ἄνθιμον.

[3] Στ. Νικολαΐδης, Ἔνθ' ἀνωτ.

[4] Σταυρ., ΣΚ σ. 180.

[5] Εὐαγγ. Γ. Φουρναράκη, Γεωγραφία Κρήτης. Σῦρος 1875.

[6] Νεκρολογίαν του ὅρα εἰς τὴν ἐφ. Ἑλ. Βῆμα 27 Ἰουλίου 1913. Χανιά.

[7] Σταυρ., ΣΚ σελ. 182 σ. 2. Τοῦτον διεδέχθη ὁ μέχρι σήμερον διατελῶν Βασίλειος Μαρκάκης.

σμόν. Εἶτα ἀνασυνεστήθη πάλιν (1870;) ἕως οὗ κατηργήθη διὰ τοῦ καταστατ. χάρτου (1900). Γνωστοὶ ἐπίσκοποι:

1. Ραφαὴλ ἐπίσκοπος πρῴην Χερσονήσου Κρήτης· ἐξελέγη εἰς διαδοχὴν τοῦ παυθέντος Ζωσιμᾶ τὸν Ἰούνιον τοῦ 1699 ἀρχιεπίσκοπος τῆς αὐτοκεφάλου ἀρχιεπισκοπῆς Α' Ἰουστινιανῆς Ἀχριδῶν [1].

2. Γεράσιμος, ὅστις τὴν 8 Μαΐου 1783 καταχωρίζει ἀφορισμὸν κατὰ τῶν μελλόντων νὰ ἐξαλείψουν τὸ μνημόσυνον, ὅπερ παραγγέλλει, νὰ γίνῃ, διότι ἀφιέρωσεν εἰς τὸν ἅγιον Μηνᾶν ἕνα σπίτι «ὅπερ ἐπριάσατο καὶ ἠγόρασε παρὰ τοῦ γείτονος Χασὰν ἀγᾶ, κατὰ τὸ ἐξωτερικὸν τεμεσούκιον, ὅπερ ἐπεδόθη τοῖς ἐπιτρόποις τῆς ἐκκλησίας αὐτῆς· παραγγέλλει νὰ μνημονεύεται ὁ πατήρ του Νικόλαος, μήτηρ Παλμέτα καὶ ὁ Παΐσιος ἱερομόναχος, διδάσκαλός του». Ἐκ τῆς καταχωρίσεως φαίνεται ἐγγράμματος [2].

3. Ἰωακείμ, ὁ σφαγεὶς τῷ 1821.

4. Μελέτιος, ἡγούμενος τῆς μονῆς Κερᾶς, χειροτονηθεὶς ὑπὸ τοῦ Καλλ. Χούγια τῷ 1843 καὶ ἀπομακρυνθεὶς διὰ τὸ ἀντικανονικὸν τῆς χειροτονίας του ὑπὸ τοῦ Χρυσάνθου [3]. Δὲν γνωρίζω ἂν εἶναι ὁ ἴδιος ὁ σημειούμενος ὡς συνδρομητὴς τοῦ Κριτοβουλίδου «ἐπίσκοπος Χερρονήσου Μελέτιος» τῷ 1860 [4].

5. Τιμόθεος Καστρινογιαννάκης (1870-1882) ὁ εἶτα Κρήτης [5].

6. Διονύσιος Καστρινογιαννάκης ὁ ἀπὸ Ρεθύμνης (1883-1896) καὶ εἶτα πάλιν Ρεθύμνης [6].

7. Ἀγαθάγγελος Παπαδάκης ἐκ Σελλιῶν Ἁγ. Βασιλείου (γεννηθεὶς τῷ 1859). Ἐχειροτονήθη Χερρονήσου τὴν 17 Μαρτίου 1896. Τῷ 1900 μετετέθη εἰς τὴν Λάμπης καὶ Σφακίων.

4. Αὐλοποτάμου.

Ἡ ἐπισκοπὴ περιελάμβανε τὴν ἐπαρχίαν Μυλοποτάμου. Τῷ 1779 τὰ Σφακιὰ ἡνώθησαν μετὰ τῆς ἐπισκοπῆς Αὐλοποτάμου «διὰ τὸ δύσκολον τοῦ νὰ ἐπισκέπτεται (ὁ μητροπολίτης) συνεχῶς τὸ ἐν Σφακίοις πνευματικὸν ποίμνιον» [7] ἀλλ' ἡ ἐξάρτησις δὲν ἐκράτησεν ἐπὶ πολύ [8]· τῷ 1838, ἐκλεγέντος τοῦ

---

[1] Κ. Μ. Ράλλη, Περὶ τῆς ἐκλογῆς τῶν ἀρχιεπισκόπων τῆς αὐτοκ. ἀρχιεπ. Α' Ἰουστινιανῆς Ἀχριδῶν, ἀπὸ τοῦ ιζ' αἰῶνος. Πρ. Ἀκαδημία Ἀθηνῶν ΣΤ' σελ. 303-6. Ἀθ. 1931.

[2] Κρ. Λαὸς σ. 142-3.

[3] Σταυρ., ΣΚ σ. 180-1.

[4] Κριτοβ., σ. 609.

[5] Σταυρ., ΣΚ σ. 182 σημ. 2. Φωτογραφία του εἰς τὸ ΙΑΚ.

[6] Ὅπου ὅρα καὶ τὰ σχετικά. Καὶ τούτου φωτογραφία εἰς τὸ ΙΑΚ.

[7] Σταυρ., ΣΚ σ. 179.

[8] Ὅρα περαιτέρω τὰ περὶ ἐπισκοπῆς Λάμπης.

Ρεθύμνης Ἰωαννικίου μητροπολίτου Ἰωαννίνων καί, κενωθείσης οὕτω τῆς ἕδρας Ρεθύμνης ἡνώθησαν αἱ δύο ἐπισκοπαί [1]. Γνωστοὶ ἐπίσκοποι:

1. Αὐλοποτάμου καὶ ἔξαρχος Σφακίων Παρθένιος (περὶ τὸ 1779).

2. Αὐλοποτάμου Γεδεών, ἀποθανὼν ἐκ πανώλους τῷ 1820 [2].

3. Αὐλοποτάμου Καλλίνικος Νικολετάκης (1832-1838), πιθανώτατα ἀπὸ Λάμπης, ὁ εἶτα Ρεθύμνης καὶ Αὐλοποτάμου.

5. Ρεθύμνης (καὶ εἶτα Ρεθύμνης καὶ Αὐλοποτάμου).

Ἡ ἐπισκοπὴ περιλαμβάνει τὴν ἐπαρχίαν Ρεθύμνης. Γνωστοὶ ἐπίσκοποι:

1. «ὁ Ρεθύμνης Μακάριος» (1671-1680), ὡς ὑπογράφεται εἰς πατρχ. γράμμα Διονυσίου πρὸς τὸν Φιλαδελφείας Μελέτιον Χορτάκην τὸν Ρεθύμνιον, ἀπὸ αχοα', μηνὶ Δεκεμβρίῳ, περὶ τοῦ μνημοσύνου τοῦ πατριαρχικοῦ ὀνόματος [3]. Ὁ αὐτὸς ἀναφέρεται εἰς γράμμα τοῦ πατρ. Ἰακώβου (1680), δι' οὗ ἀναγγέλλεται ἡ προαγωγὴ τοῦ Γερασίμου Βλάχου ἐκ Φιλαδελφείας, ὡς «ὁ Μεθύμνης Μακάριος» [4]. Πιθανῶς δὲν πρόκειται περὶ τοῦ ἐπισκόπου τῆς ἐν Λέσβῳ Μηθύμνης.

2. Φιλόθεος Πατελλάρος πρῴην Ρεθύμνης, εἰς ὃν τῷ 1684 ἀφήνει διὰ διαθήκης ὁ μητροπ. Νικηφόρος Σκωτάκης τὴν πατερίτσα του [5].

3. Ρεθύμνης Δανιὴλ (περὶ τὸ 1725) προκάτοχος τοῦ Γερασίμου τοῦ ἀπὸ Μονεμβασίας [6].

4. Ρεθύμνης Γεράσιμος Περδικάρης ἢ Κοντογιαννάκης, φυλακισθεὶς τῷ 1821 καὶ κατόπιν πολλῶν βασάνων ἀπαγχονισθεὶς ἐν Ρεθύμνῃ μετὰ ἓν περίπου ἔτος [7].

5. Ρεθύμνης Ἰωαννίκιος Λαζαρίδης (1827-38), ἀνεψιὸς τοῦ Αὐλοποτάμου Γεδεών, διδάσκαλος τοῦ ἑλλην. σχολείου Ρεθύμνης, μετακληθεὶς ἐκ τοῦ τότε περιφήμου γυμνασίου τῶν Κυδωνιῶν [8]. Τούτου μετατεθέντος εἰς Ἰωάννινα (1838-40) [9] συνεχωνεύθη ἡ ἐπισκοπὴ μὲ τὴν Αὐλοποτάμου καὶ ἀνῆλθεν ὁ ἐπίσκοπος αὐτῆς ὡς

6. Ρεθύμνης καὶ Αὐλοποτάμου Καλλίνικος Νικολετάκης (1838-1869) ὁ ἀπὸ Αὐλοποτάμου [10].

---

[1] Σταυρ. ΣΚ 180.

[2] Αὐτόθ. σ. 179.

[3] Ἰω. Βελούδου, Χρυσόβουλλα καὶ γράμματα ἀνήκοντα εἰς τοὺς μητροπολίτας Φιλαδελφείας Βενετία 1893 σ. 57.

[4] Αὐτόθι σ. 63.

[5] Χρ. Κρ. Α' σ. 512.

[6] Αὐτόθι σ. 395-6.

[7] Κριτοβ. σ. 21 κ.ἑ.

[8] Αὐτόθι σ. 21 σημ. β'.

[9] Ἠπειρ. Χρονικὰ Γ' (1928) σελ. 43-44.

[10] Ἔγγραφον φέρον τὴν ὑπογραφήν του 28 Αὐγ. 1863 βλέπε παρὰ Κριάρῃ, Ἔνθ' ἀνωτ. σελ. 134-5.

7. Ρεθύμνης καὶ Αὐλοποτάμου Ἱλαρίων Κατσούλης (1869-1880) ὁ ἀπὸ Ἱεραπέτρας [1]. Οὗτος τῷ 1880 ἀπεχώρησε τῆς ἐπισκοπῆς καὶ μετέβη εἰς τὸ ὄρος Σινᾶ, ὅπου καὶ ἀπέθανε (1884). Συνέπεσαν δ' ἐν τῷ μεταξὺ τὰ δεσποτικά.

8. Διονύσιος Καστρινογιαννάκης (1881-1883) ἀδελφὸς τοῦ μητροπολίτου Τιμοθέου, ὅστις τὸν ἐχειροτόνησε μόλις εἰκοσιπενταετῆ. Εἶχε σπουδάσει εἰς τὴν ἐν Παλαιστίνῃ σχολὴν τοῦ Σταυροῦ καὶ ἦτο ἐξόχου ἐμφανίσεως κληρικός. Πρὸς διευθέτησιν τῶν δεσποτικῶν μετετέθη εἰς Χερρόνησον (1883-1896), ἐκεῖθεν δ' ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Ρεθύμνης (1896-†12 Ἰουνίου 1910). Ἐπεδίωξε νὰ διαδεχθῇ τὸν ἀδελφόν του (1897), ἀλλὰ δὲν τὸ ἐπέτυχεν, ὀξυνθέντος μόνον τοῦ μητροπολιτικοῦ ζητήματος (1898-1900) [2].

9. Ἱερόθεος Πραουδάκης (Μπραγουδάκης) (1883-1896) ἀπὸ Κυδωνίας. Ἐγεννήθη ἐκ γονέων Σφακιανῶν εἰς Μῆλον τῷ 1836. Ἐσπούδασεν ἐπὶ τετραετίαν θεολογίαν εἰς τὸ Πανεπιστήμιον, καὶ εἶτα ἐστάλη εἰς Μόναχον διὰ σπουδάς. Ἐφημέρευσε καὶ εἰς Τύνιδα [3]. Ἐξελέγη τὸ πρῶτον Κυδωνίας, κατελθὼν δ' ἐκ Μονάχου, ὅπου ἐφημέρευε, καὶ χειροτονηθεὶς δὲν ἐγένετο δεκτός, ἀρξαμένων τῶν δεσποτικῶν, ἅτινα ὑπεσημειώσαμεν εἰς τὰ περὶ μητροπ. Τιμοθέου. Μετὰ ματαίας προσπαθείας συμβιβασμοῦ μετετέθη εἰς τὴν Ρεθύμνης, ὅπου καὶ παρέμεινε μέχρι τοῦ θανάτου του [4].

6. *Λάμπης* (*καὶ Σφακίων*).

Ἡ ἐπισκοπὴ Λάμπης περιελάμβανε τὰς ἐπαρχίας Ἀμαρίου [5] καὶ Ἁγ. Βασιλείου, ἀπὸ δὲ τοῦ 1831 καὶ τὴν Σφακίων. Ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Νικοδήμου, κατ' Ἰούλιον 1845 ἐπὶ πατριάρχ. Μελετίου Γ', μέχρι τοῦ 1862 προσηρτήθη ὁλόκληρος εἰς τὴν μητρόπολιν, τοῦτο δ' ἐγένετο καὶ διὰ τὴν ἀρχαίαν ἐξάρτησιν τῶν Σφακίων ἀπὸ τῆς μητροπόλεως. Γνωστοὶ ἐπίσκοποι:

1. Μανασσῆς (1780) ἐπίσκοπος Λάμπης [6]. Περὶ τούτου μοὶ ἀνεκοίνωσεν ὁ κ. Γενεράλις, ὅτι «κατὰ τὸ χειρόγραφον Κτιτορικὸν τῆς Μονῆς

[1] Ὅρα τὰ κατ' αὐτὸν εἰς τὰ περὶ ἐπισκοπῆς Ἱεραπέτρας.

[2] Τὰς περὶ αὐτοῦ βιογραφικὰς σημειώσεις ὡς καὶ ἄλλας, ἃς παρεθέσαμεν περὶ ἄλλων μέχρι τοῦδε ἀμαρτύρους συνελέξαμεν οἱ ἴδιοι ἀσφαλῶς· θὰ ἦτο δὲ μακρὸν νὰ παραπέμπωμεν, προκειμένου τοὐλάχιστον περὶ συγχρόνων σχεδὸν γεγονότων.

[3] Σπυρ. Παπαγεωργίου, Ἡ ἐν Μονάχῳ ἑλληνικὴ Κοινότης καὶ ἡ ἑλληνικὴ ἐκκλησία. Ἐπετηρὶς Παρνασσοῦ Ζ' σ. 49 κ.ἑ. Ἀθῆναι 1903 σ. 121-125.

[4] Ἡ Κρητικὴ Πολιτεία εὗρε Ρεθύμνης τὸν Διονύσιον, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ὁποίου ἐξελέγη ὁ ἐργατικώτατος διευθυντὴς τοῦ ἐν μ. Ἁγίας Τριάδος Ἱεροδιδασκαλείου Χρύσανθος Τσεπετάκης (1911-1915) καὶ τούτου θανόντος, ἐξελέγη ὁ Τιμόθεος Βενέρης (1916-1933) ὁ εἶτα Κρήτης.

[5] Κριτοβ., σ. 565.

[6] Σημ. Γωνιᾶς σ. 9 σημ.

Ἀσωμάτων τῷ 1764 ὁ ἀδελφὸς τῆς μονῆς Μονῆς Μανασσῆς ἐξελέχθη ἡγούμενος, καὶ ὕστερον (πότε ἀκριβῶς ἄγνωστον) [1] ἐπίσκοπος Λάμπης. Ἀπέθανε καὶ ἐτάφη ἐν Ἀσωμάτοις τῷ 1779». Ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ ἀρχιερέως Μανασσῆ ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφὴ «Μνήσθητι Κύριε τοῦ Δούλου Σου Μανασῆ ἀρχιερέως καὶ κτίτορος, 1779» [2].

2. Ὁ ἐπίσκοπος Λάμπης Ματθαῖος, μαρτυρούμενος ἐξ ἀντιμηνσίου, φέροντος τὴν ἐπιγραφὴν «Ἐπίσκοπος Λάμπης Ματθαῖος ΑΨΠ' Μάιος 8» [3].

3. Μεθόδιος Λάμπης, ὃν ἐφόνευσαν Τοῦρκοι (9 Ἰουλίου 1793), θεῖος τοῦ Μ. Βερνάρδου, ὅστις παρέχει τὴν πληροφορίαν [4]. Περὶ τοῦ θανάτου του ᾄδεται καὶ δημοτικὸν ᾆσμα [5].

4. Κατὰ φιλικὴν ἀνακοίνωσιν τοῦ σεβαστοῦ μου διδασκάλου κ. Ἐμμ. Γ. Γενεράλι, πρῴην γυμνασιάρχου, ὁ πατήρ του, ἱερεὺς ἐν Ἀμαρίῳ ὤν, ἐμνημόνευε τῶν κάτωθι ἐπισκόπων «Παμφύλου, Γεδεών, Μανασσῆ, Παρθενίου, Ἱεροθέου, Μεθοδίου, Καλλινίκου καὶ Νικοδήμου».

Δέον λοιπὸν νὰ προστεθῇ εἰς τοὺς γνωστοὺς ἐπισκόπους καὶ κατὰ σειρὰν τέταρτος ὁ Πάμφυλος. Περὶ τούτου ὁ κ. Γενεράλις, ἐπισκεφθεὶς ἐσχάτως τὴν μονὴν Ἀσωμάτων Ἀμαρίου πρὸς μελέτην τῶν ἐν αὐτῇ ἱστορικῶν ἐγγράφων, μοὶ ἐγνώρισεν ὅτι, μνημονεύεται ἐπὶ τῆς ἡγουμενείας Ἀσωμάτων Ἱερεμίου Λίμα (μετὰ τὸ 1779) ὡς ἐπίσκοπος Λάμπης, ἐφ' οὗ ἠγοράσθη ὑπὸ τῆς μονῆς τὸ μετόχιον Βούλγαρι (Μαρτυρικὸν ἀνέκδοτον τῶν προκρίτων ἐπ. Ἀμαρίου, πρὸς τὸν μητροπολίτην Χρύσανθον).

Ὁ Γεδεὼν καὶ ὁ Παρθένιος δὲν ἦσαν, κατὰ τὴν κρίσιν μου, Λάμπης ἀλλὰ οἱ προσημειωθέντες Αὐλοποτάμου.

[1] Καὶ τῷ 1768 ἦτο, ὡς φαίνεται ἐξ ἐπιγραφῆς, ἡγούμενος. Ὅρα Γ. Ε. Ἀνδρεαδάκη, Ἱστορικὰ Σημειώματα. Ἐν Ρεθύμνῃ 1926 σ. 47.

[2] Κατὰ τὸν Ἀνδρεαδάκην, Ἔνθ' ἀν. σ. 17 ἡ χρονολογία εἶναι 1775. Ἀλλ' ὁ ἴδιος σημειώνει ἐν σελίδι 42 ὡς ἔτος θανάτου τοῦ Μανασσῆ τὸ 1779. Ὥστε πρόκειται περὶ ἀβλεπτήματος τυπογραφικοῦ.

[3] Ἀνδρεαδάκη, Ἔνθ' ἀν. σελ. 47.

[4] «Κατὰ τὸ 1793 Ἰουλίου 9 ἐμαρτύρησεν ἐκεῖ (Ἀμάρι) εἷς ἐπίσκοπος Λάμπης, Μεθόδιος καλούμενος, ἀδελφὸς τῆς ἐμῆς μητρός, φονευθεὶς καὶ μεληδὸν κατακερματισθεὶς ἀδίκως ὑπὸ τριῶν αἱμοβόρων Ὀθωμανῶν... μετακομισθεὶς δ' ἐτάφη ἐν τῷ ἐκεῖ μοναστηρίῳ τῶν Ταξιαρχῶν. Ἐποίησα δ' αὐτῷ τὸ ἀκόλουθον ἐπιτύμβιον.

Τὸν ρ' ἤνεγκε πόλις Βυζάρη ἀρχιερεία
Λάμπης, τὴν κλῆσιν Μεθόδιον, ἀνέρες
τριχθὰ καὶ τετραχθὰ τρεῖς ὡς αἱμοβόροι, φεῦ!
ἔκτανον, ὅν τε ὑπὲρ μοῖραν κείμενον κάλλιπον, ὢ!
Ω δολιχόσκιον ἔγχος, ὃ μόρον ἔδωκας ἀνδρὸς
σφριγανοῦ θ' ἡδυφαοῦς τ' ἀγετοῦ, φεῦ.

Μ. Βερνάρδου, Κρητός, ἀκριβὴς περιγραφὴ Κρήτης Δάπερ Ἀθ. 1836 σ. 226 σημ. β'.

[5] Γ. Βλαστοῦ, Ὁ γάμος ἐν Κρήτῃ, Ἀθῆναι 1893 σ. 112-113.

5. Ἱερόθεος Λάμπης, ὑπογραφόμενος εἰς τὸ ἔγγραφον 4 τῷ 1812. Ἐσφάγη εἰς Μ. Κάστρο 24 Ἰουνίου 1821.

6. Καλλίνικος Λάμπης καὶ Σφακίων, χειροτονηθεὶς ἐπὶ Μελετίου τοῦ Νικολετάκη, ἐν Κων/λει τῷ 1831 [1].

7. Νικόδημος (1832 - τοὐλάχιστον 1843). Οὗτος τὴν 25 Σεπτεμβρίου 1832 ἐτέλεσεν ἐγκαίνια τῆς μονῆς Ρουστίκων [2]. Τῷ 1836 ἵδρυσε σχολὴν εἰς τὴν μονὴν Ἁγ. Πνεύματος (Ἁγ. Βασιλείου), ἥτις ὡς δημοτικὴ διήρκεσε μέχρι τοῦ 1870, ὅτε ἐγένετο ἑλληνικὸν σχολεῖον, ἐπὶ Εὐμενίου δ' ἱερατικὴ σχολή [3]. Τὴν δὲ 7 Αὐγούστου 1843 ἐπεσκέφθη τὴν μονὴν τῆς Γωνιᾶς [4]. Ἡ χρονολογία τοῦ θανάτου τοῦ ἐπισκόπου Λάμπης Νικοδήμου, κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ ἰδίου κ. Γενεράλι, εἶναι 1845, Ἰουνίου 17. Οὗτος ἵδρυσε σχολὰς εἰς Μοναστηράκι Ἀμαρίου καὶ Σελλιὰ Ἁγ. Βασιλείου, ἐκτὸς τῆς ἀνακαινισθείσης τοῦ Ἁγίου Πνεύματος [5].

8. Παΐσιος ὁ ἐκ Περγάμου Λάμπης καὶ Σφακίων (1863 - 1886). Οὗτος ἦτο καὶ τουρκόφωνος, ἐδημιούργησε δὲ καὶ πράγματα κατὰ τὴν ἐπανάστασιν 1866 - 69 [6].

9. Εὐμένιος Ξηρουδάκης ἐκ Σφακίων. Ἐγεννήθη τῷ 1850, ἐσπούδασεν εἰς Χάλκην, ἐδίδαξε καὶ ἔδρασε κοινωφελῶς εἰς Χανιά. Τῷ 1880 κατέβαλε προσπάθειαν νὰ πείσῃ τὸν Κυδωνίας Γαβριὴλ νὰ παραιτηθῇ ὑπὲρ αὐτοῦ, ἀλλὰ δὲν κατώρθωσεν εἰμὴ μόνον νὰ ὑποδειχθῇ διάδοχός του· ἔφυγε διὰ τοῦτο εἰς Κων/λιν, ὅπου ἔδρασεν ὡς πρόεδρος σωματείου Κρητῶν, ἐδίδαξε δὲ καὶ ἐν Χάλκῃ. Ἐχειροτονήθη Λάμπης καὶ Σφακίων ἐν Ἡρακλείῳ τῇ 28 Δεκεμβρ. 1886. Ἐθεωρεῖτο ὁ σοφώτατος τῶν ἐν Κρήτῃ ἀρχιερέων. Τῷ 1897 ἐψηφίσθη Κρήτης, ἐγένετο δὲ παραίτιος τοῦ μητροπολιτικοῦ ζητήματος, περὶ οὗ ἐσημειώσαμεν τὰ δέοντα ἐν τῇ οἰκείᾳ θέσει [7].

Οὕτω ἡ σειρὰ τῶν γνωστῶν ἐπισκόπων Λάμπης ἔχει ὡς ἑξῆς: 1) Μανασσῆς 2) Ματθαῖος 3) Μεθόδιος 4) Πάμφυλος 5) Ἱερόθεος 6) Καλλίνικος 7) Νικόδημος 8) Παΐσιος 9) Εὐμένιος.

[1] Σταυρ. ΣΚ. σ. 180. Πιθανώτατα εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Καλλίν. Νικολετάκης ὁ κατόπιν Αὐλοποτάμου (1832) καὶ εἶτα Ρεθύμνης καὶ Αὐλοποτάμου (ὅρα ἀνωτέρω).

[2] Χρ. Κρ. Β' σ. 341.

[3] Ἐμμ. Γενεράλι, Ἡ παιδεία ἐν τῷ τμήματι Ρεθύμνης ἐπὶ τουρκοκρατίας. Ἐφ. Βῆμα Ρεθύμνης 22 Νοεμβρ. 1931.

[4] Χρ. Κρ. Β' σ. 35.

[5] Εὐμενίου, Ἐπισκόπου Λάμπης, Ἡ Σχολὴ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος Ἁγ. Βασιλείου 1899 σελ. 21, 22.

[6] Ὅρα ΙΑΚ ἀρχεῖον 1866 ἐν λέξει τοῦ εὑρετηρίου.

[7] Τοῦτον διεδέχθη, μετὰ τὴν ἀναχώρησίν του, ὁ ἀπὸ Χερρονήσου Ἀγαθάγγελος Παπαδάκης, ἀποθανὼν πρὸ δεκαετίας περίπου.

7. *Κυδωνίας (καὶ Ἀποκορώνου)* [1].

Περιελάμβανεν ἡ ἐπισκοπὴ τὰς ἐπαρχίας Κυδωνίας καὶ Ἀποκορώνου, ὅτε δ' ἠνοῦτο πρὸς αὐτὴν καὶ ἡ τῆς Κισάμου, ὁλόκληρον τὸν νομὸν Χανίων, πλὴν τῆς ἐπαρχίας Σφακίων. Γνωστοὶ ἐπίσκοποι.

1. Καλλίνικος ὁ τῷ 1684 ἀναφερόμενος ὑπὸ τοῦ Σκωτάκη ὡς πρῴην Κυδωνίας [2].

2. Ἀρσένιος περὶ τὸ 1700 [3]. Ἐκ τοῦ δημοσιευομένου ἐγγράφου 1 φαίνεται ὅτι ἔζη μέχρι τοῦ 1705· τὸν διεδέχθη

3. Εὐφραὶμ ἢ Εὐφραῒμ περὶ τὸ 1706. Ὁ πατρ. Κων/λεως Γαβριὴλ διὰ σιγιλλίου του πρὸς τὸ μοναστ. Ἁγίου Ἐλευθερίου, τὸ συνηνωμένον μετὰ τῆς μονῆς Χρυσοπηγῆς, ὁρίζει ὅτι τὸ χωρίον Μουρνιὲς θὰ ὑπάγεται εἰς τὸ μοναστήριον τοῦ Ἁγ. Ἐλευθερίου, διότι κατὰ τὰ παραδεδομένα ἐκεῖ ὑπήγετο, ἕως ὅτου ὁ Ἐφραὶμ κατώρθωσε νὰ ἐκδοθῇ συνοδικὴ ἀπόφασις παραχωροῦσα εἰς τὴν δικαιοδοσίαν του τὸ χωρίον [4]. Πιθανώτατα εἶναι οὗτος ὁ ἐν τῷ κώδικι τῆς μ. Γωνιᾶς «Ἐφραὶμ ἀρχιερεύς, ἐγράφη ἐν τῇ ἁγίᾳ προθέσει. Διὰ τὸν ὁποῖον ἐλάβαμεν ἀπὸ ἕναν χριστιανὸν ἀπὸ τὸ Κάστρον γρόσια 6» [5].

4. Ὁ Χίου Δανιὴλ (1714 - 1741) ἦτο πρῴην Κυδωνίας [6].

5. Μακάριος ὁ θεοφ. ἐπίσκοπος Κυδωνίας ὁ Ντεπάρης «διὰ πολλὰς καλωσύνας εἰς ἀγάπην πατρικήν... κοινῇ γνώμῃ ἐγράψαμεν αὐτὸν εἰς τὴν ἁγίαν πρόθεσιν...» [7].

6. Μαρτινιανός, ἄνευ ἄλλης πληροφορίας περὶ αὐτοῦ.

7. Γεράσιμος, Κυδωνίας, ὅστις τὸν Μάϊον τοῦ 1776 βεβαιοῖ τὸ ὑπ' ἀριθ. 1 δημοσιευόμενον ἔγγραφον, καθ' ὃ ἀπέδωκε τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ἁγίας Φωτεινῆς εἰς τοὺς νομίμους ἰδιοκτήτας της.

8. Ἰωάσαφ ἀπὸ Χίου (περὶ τὸ 1780) «Ἰωάσαφ ὁ ἀείμνηστος ἀρχιερεὺς ἀπὸ Χίου καὶ πρῴην Κυδωνίας ἔτι ζῶν ἐφιλοδώρησε τὴν παροῦσαν μονὴν γρόσια 160... τὰ ὁποῖα ἐλάβομεν παρὰ τοῦ θ. ὑμῶν ἐπ. ἁγίου Κισάμου κ. Σωφρονίου» [8].

9. Δαμασκηνός, ἄνευ ἄλλης περὶ αὐτοῦ πληροφορίας.

[1] Οἱ ὑπ' ἀριθμοὺς 6, 9 καὶ 12 ἐπίσκοποι μαρτυροῦνται κυρίως ἐκ τῶν διπτύχων τῆς μονῆς Χρυσοπηγῆς, περὶ δὲ τῶν ἄλλων ἐν τοῖς διπτύχοις σημειουμένων (7, 8, 10, 11, 13, 14, 15, 16 καὶ 17) ὑπάρχουν καὶ ἄλλαι πληροφορίαι, σημειούμεναι.

[2] Χρ. Κρ. Α' σ. 512.

[3] Χρ. Κρ. Β' σ. 230 κ.ἑ.

[4] Αὐτόθι σ. 218 - 22.

[5] Αὐτόθι σ. 32.

[6] Δ. Πασχάλης ἐν περ. Θεολογίᾳ Ζ' σ. 214 - 20.

[7] Χρ. Κρ. Β' σ. 33.

[8] Αὐτόθι.

10. Καλλίνικος Σαρπάκης (-1821). Ἅμα τῇ ἐκρήξει τῆς ἐπαναστάσεως ἐν Κρήτῃ καθείρχθη (τὴν 15 Ἰουνίου) [1], ἕως οὗ βασανιζόμενος ἀπέθανε [2]. Παρὰ τῷ νῦν ἁγίῳ Κυδ. κ. Ἀγαθαγγέλῳ ἐσώθη σταυρὸς χρυσοῦς τοῦ Καλλ. μὲ τὴν ἐπιγραφὴν «Καλλίνικος πρωτοσύγκελλος Κυδωνίας».

11. Ἀρτέμιος, διάκονος τοῦ προηγουμένου, μεθ' οὗ διετέλεσεν ἐν τῇ εἱρκτῇ. Ἐχειροτονήθη ὑπὸ Καλλινίκου τοῦ ἐξ Ἀγχιάλου (μετὰ τὸ 1823) [3].

12. Βενιαμίν, ὁ εἶτα Θεσσαλονίκης, οὗ ἡ ἐπιγραφὴ σῴζεται χαραγμένη ἐπὶ ἁγίου ποτηρίου τῆς Χρυσοπηγῆς, κατὰ τὰς πληροφορίας τοῦ νῦν ἁγίου Κυδωνίας.

13. Κάλλιστος Φυντίκης. Τὸ πρῶτον ἐπιγράφεται εἰς ἔγγραφον ἀπὸ 14 Ὀκτωβρ. 1830 ὡς πληρεξούσιος τῆς ἐπαρχίας Κυδωνίας «Κάλλιστος Ἱερομνήμων» [4]. Ἀδελφὸς καὶ ἡγούμενος τῆς μονῆς Ἁγίου Ἐλευθερίου, ἀνακαινιστὴς τοῦ κώδικος Χρυσοπηγῆς (1843) «.... ἐμεταγράφθη δὲ καὶ ἀνεκαινίσθη ἐπὶ τῆς ἡγουμενίας τοῦ πανοσιωτάτου ἁγίου καθηγουμένου τοῦ νῦν Καλλίστου Φυντικάκη κατὰ τὸν νῦν γε ἐνεστῶτα ͵αωμγ' Ἰουλίου λα'» [5].

Καὶ πότε μὲν ἐχειροτονήθη καὶ ποῖον διεδέχθη δὲν γνωρίζομεν ἀκριβῶς. Τῷ 1846 ἦτο Κυδωνίας [6]. Εἰς τὴν μονὴν Ἁγ. Τριάδος ἐσώθη αὐτόγραφον δωρητήριόν του τοῦ ἔτους 1852, ὅπερ θὰ δημοσιεύσωμεν μετ' ἄλλων συμβολαίων τῆς τουρκοκρατίας, εἰς δὲ τὸ ΙΑΚ καὶ εἰς τὸ κατάστιχον τῶν ἀνακαινιστῶν τοῦ ἐν Χανίοις ναοῦ τῶν Εἰσοδίων (Τριμάρτυρη) ὑπάρχει ἡ ἰδιόχειρος ὑπογραφή του «ὁ Κυδωνίας καὶ Κισάμου (1856)», «Ὁ κυδωνίας κάλλιστος γρ. 1000» (1-11-1857).

Πιεζόμενος ὑπὸ τοῦ Βελῆ πασᾶ καὶ τοῦ μητροπ. Ἰωαννικίου νὰ ὑπογράψῃ ἀποκήρυξιν τῶν εἰς Μπουτσουνάρια συναθροισθέντων χριστιανῶν κατὰ Μάϊον 1858, ἀπέθανεν ἀπόπληκτος [7]. Ἐδίσταζεν, ἐντόπιος αὐτός, νὰ παραστήσῃ τοὺς ἐπαναστάτας «κατσικοκλέφτες», ἦτο δὲ κατὰ τὸν Παπαδοπετράκην ἀσθενοῦς χαρακτῆρος [8], πάντως γέρων. Ὁ θάνατός του ἰσώθη πρὸς μαρτύριον, ἡ κηδεία του ἐγένετο μεγαλοπρεπής, εἰς δὲ τὸν ἐν τῷ περιβόλῳ τῆς Χυρσοπηγῆς τάφον του ἐχαράχθη τὸ ἐπίγραμμα

Ὀνόματι καὶ πράγματι Κάλλιστος Κυδωνίας
ὡς μάρτυς ἐτελεύτησεν ὑπὲρ τῆς ἀληθείας
τὴν 8 Μαΐου 1858.

---

[1] Κριτοβ. σ. 7. Τοῦτον ὁ Κυδωνίας Ἀγαθάγγελος λέγει Δεσποτάκην, ὑποστηρίζων, ὅτι Σαρπάκης ἦτο ὁ τῆς Κισάμου Μελχισεδέκ.
[2] Νινολάκης, Ἐνθ' ἀνωτ. σ. 8.
[3] Κριτοβ. σ. 7. Σταυρ. ΣΚ. σ. 180.
[4] Κριτοβ., σ. 526.
[5] ΙΑΚ. Φάκελλος Μονῶν Α', σημειώσεις Ν. Ἰ. Παπαδάκη περὶ Χρυσοπηγῆς.
[6] ΕΕΒΣ Θ' σ. 349.
[7] Ὅρα τὰ προσημειωθέντα περὶ Ἰωαννικίου, περὶ δὲ τοῦ θανάτου τοῦ Καλλίστου τὸν Κριτοβ. σ. 526 ἐν σημειώσει.
[8] Ἐν τῇ χειρογρ. ἱστορίᾳ τῆς μ. Ἁγ. Τριάδος.

14. Μισαὴλ Τσιστράκης [1] ἐκ Μαλάξας. Ἐβεβαίωσε τὰς ὑπογραφὰς τῶν ὑπογραψάντων τὸ ὑπόμνημα τοῦ 1866 ἐπαναστατῶν, μετὰ τοῦ Κισάμου Γερασίμου. Τὸ ἐπὶ τοῦ τάφου του ἐν τῷ περιβόλῳ τῆς Χρυσοπηγῆς, εἰς ἣν ὡς εἰκὸς ἐμόναζεν, ἐπίγραμμα λέγει:

Τύμβος ὅδε σκῆνος κατέχει Μισαὴλ ὁσίοιο
ἀρχιερέω πόλιος πουλυκλεῆος ὅθι
ναιετάουσι Κύδωνες Κρῆτες ψυχὴ δ' ἐσθλὴ
ἔπτη οἰκήσουσ' οὐρανίωνα πόλον
Γεννηθεὶς τὸ 1821
ἀπεβίωσε τὴν 18 Ἀπριλίου 18 1869.

15. Γαβριὴλ Γρηγοράκης ἐξ Ἀφράτων Κισάμου (1869-1881). Μικρᾶς μορφώσεως καὶ προχωρημένης ἡλικίας ἐπένετο, διότι ἐκλεγεὶς εἰς ἀνωμάλους καιρούς, δὲν κατώρθωνε νὰ εἰσπράττῃ τὰ δικαιώματά του, ἔμενε δὲ συνήθως εἰς Χρυσοπηγήν [2]. Εἰς τὸν περίβολον τῆς ἰδίας μονῆς ἐπιγέγραπται ὁ τάφος του·

Γαβριὴλ τοῦ Κυδωνίας τὸ φθαρτὸν ἐνθάδε κεῖται
κ ἡ ψυχὴ μετὰ δικαίων τὴν ἀνάπαυσιν ποιεῖται.
Ἀπεβίωσε τῇ 4 Σεπτεμβρίου 1881.

16. Ἱερόθεος Πραουδάκης (1881-1883), ὁ εἶτα Ρεθύμνης, ὅπου ὅρα τὰ σχετικά.

---

[1] Ἀναφέρεται καὶ οὗτος εἰς στιχούργημα Φουντούλη τινὸς ἐκ Καμάρας Κουμούλη Κισάμου «Ἱστορικὸν ποίημα τῆς Ἐπαρχίας Κισάμου ἀρχόμενον ἀπὸ τὰ 1821 μέχρι τοῦ 1834 (sic). Ἐν Ἀθήναις κατὰ Μάρτιον 1895».

Ἐγέννησες κι' ἀνάθρεψες καὶ ἔξι ἐπισκόπους
δὲν εἶχε ἡ Κρήτη ἀπ' αὐτοὺς περίφημους ἀνθρώπους.
Ἀρτέμιον, Μελχισεδέκ, Κάλλιστον καὶ Γαβρίλη
εἶχες καὶ τὸν Γεράσιμον καὶ πάτερ Μισαήλη.
Ὁ ἴδιος ὁ Γεράσιμος ἦτονε καπετάνιος
ὁπού ἐβρόντα κι' ἄστραπτε εἰς τἄρματάν του ἀπάνω,
τὸν Κάλλιστο ἐξεκάνανε, τὸν Μελιχὴ ἐφουρκίσαν
τὸν μακαρὶ Ἀρτέμιον πολὺ τὸν βασανίσαν
τρεῖς χρόνους μέσα σὲ βουτσὶ καὶ τὸν ἐβασανίζαν
κι' ὅταν ἐζήτησε νερό, οὖρος τὸν ἐποτίζαν.

Ἐκ τῶν ἀναφερομένων ἀποδεδειγμένως ἦσαν Κισαμῖται οἱ Γαβριὴλ καὶ Μισαὴλ Κυδωνίας καὶ ὁ Γεράσιμος Κισάμου, ὁ δὲ Μελχισεδὲκ (κ. Μελιχὴς) ἐξ ἀνατολ. ἐπαρχιῶν τῆς Κρήτης, (ὅρα κατὰ τόπους).
[2] Ὅρα τὰ προσημειωθέντα εἰς τὰ περὶ Λάμπης Εὐμενίου.

17. Νικηφόρος Ζαχαριάδης (1887-1912) ὁ ἀπὸ Ἀρκαδίας [1], ὅπου ὅρα καὶ τὰ σχετικά [2].

8. Ἱερᾶς.

Ἡ ἐπισκοπὴ Ἱερᾶς περιελάμβανε τὴν ἐπαρχίαν Ἱεραπέτρας. Γνωστοὶ ἐπίσκοποι.

1. Μελέτιος Τριβιζᾶς (1700-1713). Εἰς ἐπιγραφὴν Ἐθιᾶς Σητείας ἀναγινώσκεται «οἰκοδομήθη ἡ πηγὴ ταύτη ὑπὸ ἐξόδου καὶ μόχθου τοῦ θεοφιλεστάτου ἐπισκόπου κυροῦ Μελετίου Ἱερᾶς, τὸ ἐπίκλην Τριβιζᾶς, ποτὲ Θεοδώρου» [3]. Χρονολογία θανάτου του 1713 Ἀπριλίου 5 [4]. Διορισμὸν εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ κετχουδᾶ πρὸς εἴσπραξιν πατριαρχικῶν φόρων Μελετίου Τριβιζᾶ ἐδημοσίευσαν ἐσχάτως, τοῦ ἔτους 1686 [5]. Ὁμοίως καὶ τὴν ἐνθύμησιν τοῦ θανάτου του [6].

2. Γεδεὼν ἐκ Κισάμου, ἀδελφὸς τῆς μονῆς Ἁγίας Τριάδος καὶ ὁ ἀνεψιός του.

3. Αὐξέντιος ἐκ Κισάμου, ἀδελφὸς τῆς αὐτῆς μονῆς [7].

4. Ἀρτέμιος Παρδάλης (— 1821) ὁ κατόπιν Κεστεντηλίου καὶ τιτουλάριος Ἀλεξανδρείας. Ἐπιστρέφων ἐκ Κων/λεως εἰς Κρήτην εὑρέθη εἰς Σαντορίνην κατὰ τὰς σφαγὰς τοῦ 1821, καὶ διεσώθη, ἀλλὰ δὲν ἐπανῆλθε πλέον εἰς Κρήτην [8].

9. Σητείας *(καὶ εἶτα Ἱεροσητείας)*.

Πότε ἀνιδρύθη ἡ ἐπισκοπὴ Σητείας δὲν γνωρίζω. Εἰς πανταχοῦσαν Παϊσίου Β' (1745) περὶ μονῆς Τοπλοῦ ἀναγινώσκομεν· «Γνωστὸν τοιγαροῦν ἔστω πᾶσιν ὑμῖν, ὅτι ἐν τῇ νήσῳ Κρήτῃ κατὰ τὴν ἐπισκοπὴν Σητείας...» [9]. Περιελάμβανε τὴν ἐπαρχίαν Σητείας, μετὰ δὲ τὴν ἕνωσίν της μετὰ τῆς ἐπισκοπῆς Ἱερᾶς ἐπὶ Μελετίου Νικολετάκη (1832) καὶ τὴν Ἱεραπέτρας. Ἐκ τοῦ κώδικος τῆς ἐπισκοπῆς Ἱεροσητείας ἀποκειμένου εἰς τὸ ΙΑΚ ἔχομεν καὶ ἄλλας πληροφορίας καὶ τὸν ἑξῆς κατάλογον ἐπισκόπων.

«Ὀνόματα ἀρχιερέων Σητείας πρὸ τῆς ἑνώσεως τῶν ἐπισκοπῶν: Μελέτιος, Παρθένιος, Γρηγόριος, Ἀθανάσιος, Διονύσιος, Ἰωσήφ, Κωνστάντιος,

---

1 Ἐγκύκλιον ἐπὶ τῇ ἐγκαθιδρύσει του ὅρα ἐν ἐφημ. Ἀμύνῃ 16 Μαΐου 1887, Χανιά.
2 Τοῦτον παραιτηθέντα τῆς ἐπισκοπῆς τῷ 1912 διεδέχθη ὁ Ἀγαθάγγελος Νινολάκης (Μάϊος 1912 μέχρι σήμερον).
3 Χρ. Ἐπιγρ. σ. 80.
4 Μ. Γ. Καταπότη, Σημειώματα, ἐφ. Ἐλευθέρα Σκέψις. 21-2-31.
5 Περ. Μύσων Β' σ. 137, Ἀθῆναι 1933.
6 Αὐτόθι σ. 134-5.
7 Παπαδοπετράκης, Ἐν τῇ χειρ. ἱστορ. Ἁγ. Τριάδος.
8 Κατὰ πληροφορίας Στ. Νικολαΐδου, Ἐνθ' ἀνωτ. Ὅρα καὶ Κριτοβ. σ. 575 σημ.
9 Μύσων Α' 6 σ. κ.ἑ.

Θεοφύλακτος, Ζαχαρίας, Μελέτιος, καὶ μετὰ τὴν ἕνωσιν, Γεράσιμος, Καλλίνικος, Ἱλαρίων, Νεόφυτος, Γρηγόριος» [1].

Εἰδήσεις περὶ τῶν ἐπισκόπων τούτων.

1. Μελέτιος
2. Παρθένιος
3. Γρηγόριος
4. Ἀθανάσιος
5. Διονύσιος

(1–5:) ἄνευ ἄλλης μαρτυρίας ἢ εἰδήσεως ἢ τῆς ἀνωτέρω τοῦ κώδικος.

6. Ἰωσήφ. Οὗτος εἶναι γνωστὸς ἐξ ἐπιγραφῆς μεγαλογραμμάτου ἀναγλύφου ἐπὶ ξυλίνης θήκης σταυροῦ εἰς τὴν μονὴν Τοπλοῦ. «Τῷ θεοφιλεστάτῳ καὶ θεοπροβλήτῳ κυρίῳ κὺρ Ἰωσὴφ Σητείας, ὑπόδουλος Μιχαὴλ Μαστροκωνσταντουλάκης ἐκ κώμης Κεφαλᾶ» [2].

7. Κωνστάντιος «1785 Νοεμβρίου 23. Ἔδωσε Γιάννος τοῦ Σητεία ὁ υἱὸς γρόσια 100 ἤγουν 100 ὁποὺ τὰ ἀφῆκε ὁ πατέρας του Κωνστάντιος ἀρχιερεὺς Σητείας, διὰ νὰ μνημονεύεται παρρησία» [3]. Θὰ ἦτο δ' ἔγγαμος κληρικὸς ὁ Κωνστάντιος, γενόμενος ἐπίσκοπος μετὰ τὴν χηρείαν του.

8. Θεοφύλακτος, ἄνευ ἄλλης περὶ αὐτοῦ πληροφορίας.

9. Ζαχαρίας, σφαγεὶς τῷ 1821 ἐν Ἡρακλείῳ [4].

10. Μελέτιος Νικολετάκης, χειροτονηθεὶς ἐπὶ Καλλινίκου, καὶ εἶτα διάδοχός του. Εἰσηγήσει του ἡνώθησαν αἱ ἐπισκοπαὶ Σητείας καὶ Ἱερᾶς.

11. Γεράσιμος.

12. Καλλίνικος. Τούτου ἐπιστολὴν τοῦ Σεπτεμβρίου 1844 ἐδημοσίευσεν ὁ κ. Καταπότης [5].

13. Ἱλαρίων Κατσούλης (1847-Μάϊος 1896) ὁ εἶτα Ρεθύμνης (1869-1880). Οὗτος κατήγετο ἀπὸ τὰ Μάλια Πεδιάδος (1808-1884). Κατ' ἀρχὰς δὲ ἦτο οἰκονόμος τοῦ Ἁγ. Ματθαίου σιναϊτικοῦ μετοχίου ἐν Ἡρακλείῳ. Ἀπέθανεν ἐν Σινᾷ, ὅπου ἡσύχαζεν [6].

---

1 Ἐν κώδικι μονῶν Ἱεραπέτρας ΙΑΚ, ἰδιόχειρος σημείωσις τοῦ τελευταίου ἐπισκόπου Ἱεροσητείας Ἀμβροσίου «Ἐπίσκοποι ὧν μνημονεύω· Γεδεὼν — Γερασίμου — Καλλινίκου — Νεοφύτου — Γρηγορίου καὶ (ἐσχάτως ἑνωθείσης (μέρους) τῆς ἐπαρχίας Βιάννου μὲ τὴν ἐπαρχίαν Μου) καὶ Νικοδήμου». Ὁ δὲ Νικόδημος οὗτος εἶναι ὁ Κατσαράκης, ἐπ. Ἀρκαδίας.
2 Χρ. Ἐπιγρ. σ. 93.
3 Κρ. Λαὸς σ. 143.
4 Κριτοβ. σελ. 41. Παράδοσιν σχετικὴν μὲ τὸν ἐπίσκοπον τοῦτον ὅρα Ἐμμ. Σ. Ἀγγελάκι, ὁ Γενιτσαρισμὸς ἐν Σητείᾳ. Ὁ ἐπίσκοπος Ζαχαρίας κλπ. Κρητικαὶ Μελέται Α' 91-92. Ἀθῆναι 1933.
5 Αὐτόθι σ. 138.
6 Βιογραφίαν του κατὰ τὰς μαρτυρίας παπᾶ Τίτου Φακιολάκη ὅρα ἐν ἐφημ. Ἴδη Ἡρακλείου 27 καὶ 30 Σεπτεμβρίου, 1-24 Ὀκτωβρίου 1931. Αὐτόγραφόν του ἀνταλλαγῆς περιουσίας βλέπε αὐτόθι 1 Νοεμβρίου 1931, κατὰ δημοσίευσιν Ἐμμ. Βλαστοῦ.

14. Νεόφυτος Καλογερίδης ἐκ Καλύμνου (1869 - Φεβρ. 1878). Εἶχε σπουδάσει ἐν Χάλκῃ. Σημείωμά του εἰς τὸν κώδικα τῆς ἐπισκοπῆς αὐτόγραφον λέγει· «τοῦ κὺρ Ἱλαρίωνος εἰς τὴν Ἱερὰν ἐπισκοπὴν Ρεθύμνης καὶ Αὐλοποτάμου μετατεθέντος, προήχθημεν ἡμεῖς τῇ χάριτι τοῦ Παναγίου καὶ τελεταρχικοῦ πνεύματος εἰς τὴν ἁγιωτάτην ταύτην ἐπισκοπὴν Ἱερᾶς καὶ Σητείας τὴν 10 Μαΐου 1869». Τούτου ἐδημοσίευσεν ὁ κ. Καταπότης ἐπιστολὴν τοῦ 1872 [1].

15. Μισαὴλ ὁ ἀπὸ Κισάμου (Ἰανουάριος - Ὀκτώβριος 1879). Δὲν ἐγένετο δεκτὸς ὑπὸ τῆς ἐπαρχίας.

16. Γρηγόριος Παπαδοπετράκης ἐκ Καλλικράτους Σφακίων (1828 - 1888). Ἱερομόναχος τῆς μ. Ἁγίας Τριάδος Ἀκρωτηρίου, σπουδάσας ἐν Ἀθήναις, ἡγουμενεύσας δὶς εἰς τὴν μονὴν (1862 - 1866 καὶ 1873 - 1876). Ἔλαβε μέρος εἰς τὰς ἐπαναστάσεις 1866 καὶ 1878, χρηματίσας πληρεξούσιος καὶ πρόεδρος ἐπαν. συνελεύσεων. Ἱεροσητείας ἐγένετο τῷ 1880. Ἀπέθανεν ἐν Παρισίοις, ἐτάφη δ' ἐν Ἀθήναις. Ἡγουμενεύων συνέγραψε τὴν ἱστορίαν τῆς μ. Ἁγ. Τριάδος, παραμένουσαν ἔτι χειρόγραφον. Τῷ 1877 συνέγραψεν ἱστορίαν τῶν Σφακίων, ἣν ἐξέδωκε μετὰ δεκαετίαν ἐν Ἀθήναις. Τούτου ἡ εἰς τὸν κώδικα τῆς ἐπισκοπῆς αὐτόγραφος καταχώρισις. «Παυθέντος δὲ τοῦ ἐπισκόπου κυρίου Νεοφύτου κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1878 καὶ διαδόχου αὐτοῦ ψηφισθέντος τοῦ πρῴην Κισάμου κυρίου Μισαὴλ κατὰ τὰς ἀρχὰς Ἰανουρίου 1879, ἀλλὰ καὶ τούτου δεκτοῦ μὴ γενομένου ὑπὸ τῶν ἐπαρχιῶν καὶ παυθέντος περὶ τὰ τέλη Ὀκτωβρίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους, προήχθημεν ἡμεῖς τῇ χάριτι τοῦ παναγίου καὶ τελεταρχικοῦ πνεύματος καὶ τῇ κοινῇ ψήφῳ ἁπάντων τῶν ἁγιωτάτων τῆς Κρήτης ἐπισκόπων εἰς τὸν ἁγιώτατον τοῦτον τῆς Ἱεροσητείας θρόνον τῇ δεκάτῃ Φεβρουαρίου 1880 καὶ ἀκολουθοῦμεν ἐργαζόμενοι ἀναλόγως τῶν ἀσθενῶν ἡμῶν δυνάμεων ὡς ἀκολούθως δηλοῦται. Ὁ Ἱεροσητείας Γρηγόριος». Ἐχειροτονήθη δ' οὗτος τὴν 3 Φεβρουαρ. 1880.

17. Ἀμβρόσιος Σφακιανάκης (1890 - 1927). Ἦτο ἀρχιμανδρίτης τοῦ θρόνου Ἀλεξανδρείας, ἐκεῖθεν δ' ἐξελέγη λήγοντος τοῦ 1889 Ἱεροσητείας. Τὴν ἀλληλογραφίαν του (ἐν ᾗ καὶ ἀξιόλογος ἐπαναστατικὴ 1897 - 8) κατέθηκε πρὸ τοῦ θανάτου του εἰς τὸ ΙΑΚ.

10. Πέτρας.

Ἡ ἐπισκοπὴ περιελάμβανε τὰς ἐπαρχίας Λασιθίου καὶ Μεραμπέλλου. Πότε ἱδρύθη ἄγνωστον δὲν μοῦ φαίνεται ὅμως παλαιοτέρα τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΗ΄ αἰῶνος. Αἱ πρῶται πληροφορίαι περὶ αὐτῆς συναντῶνται εἰς τὸ περὶ

1 Μύσων, Β' σ. 138.

μητροπ. Κρήτης φιρμάνιον τοῦ 1756. Οἱ Πέτρας ἥδρευον εἰς τὴν μονὴν Ἀρετίου (Μεραμπέλλου), ἀλλ' ἔμενον καὶ εἰς τὴν ἐπάνω Φουρνήν, ὅπου εἶχον οἰκίας [1]. Γνωστοὶ ἐπίσκοποι:

1. Μελέτιος
2. Γεράσιμος [2].
3. Ἰωακείμ. Ἐφονεύθη ὑπὸ τῶν Τούρκων τοῦ Χουμεριάκου τῷ 1821 [3].
4. Δωρόθεος Διαμαντίδης ἐξ Ἀγχιάλου 1824 [4].

Κατὰ πληροφορίαν τοῦ νῦν ἐπισκ. Νεαπόλεως κ. Διονυσίου ἐπὶ τοῦ ἀρχιερατικοῦ θρόνου τῆς Ἱ. Μονῆς Ἀρετίου σῴζεται ἐπιγραφή: «Ὑπὲρ ἀφέσεως τῶν ἁμαρτιῶν τοῦ δούλου τοῦ θεοῦ τοῦ ἀνακαινίσαντος τὴν Ἱ. Μονὴν ταύτην Δωροθέου τοῦ καὶ Λασκάρεως Ἐπαρχία Ἀγχιάλου δι' ἀρχιτέκτονος Νικολάου Γυαλινᾶ τοῦ κρητὸς ἐν ἔτει σωτηρίῳ ΑΩΜΔ Γαμηλιῶνος Β΄ ἱσταμένου».

5. Μελέτιος Χλαπουτάκης. Οὗτος φέρεται ὑπογράφων ἔγγραφον ἀπὸ 16 Φεβρουαρίου 1871 [5]. Ἐχρημάτισε Πέτρας μέχρι τοῦ 1889.

6. Τίτος Ζωγραφίδης (1889 - 1922) ἐκ Γαλύφας Πεδιάδος, ὁ εἶτα Κρήτης [6].

11. Κισάμου (καὶ Σελίνου).

Ἡ ἐπισκοπὴ αὐτὴ περιελάμβανε τὰς ἐπαρχίας Κισάμου καὶ Σελίνου. Μετὰ τὴν θανάτωσιν τοῦ Μελχισεδὲκ (1821) ἔμεινε κενή, διὰ τὸ ἀραιὸν δὲ τῶν χριστιανῶν τῶν ἐπαρχιῶν της προσηρτήθη ἐπὶ Μελετίου τὸν Ἰούλιον 1831, ἐπὶ πατριάρχου Κωνσταντίνου Α΄, εἰς τὴν Κυδωνίας. Ἐχωρίσθη δ' αὐτῆς, ἐπὶ Κυρίλλου ΣΤ΄, ἀρχομένου τοῦ 1860 [7]. Γνωστοὶ ἐπίσκοποι.

1. Φιλόθεος Παγᾶς. Ὡς πρῴην Κισάμου εὑρισκόμενος ἐν Ζακύνθῳ ἐκλέγει τὴν 2 Αὐγ. 1684 ἐπίτροπον αὐτοῦ τὸν ἐν Κρήτῃ Ἀντ. Σολωμόν [8].

2. Γεράσιμος, περὶ οὗ ἡ ἐνθύμησις· «1711 Γεράσιμος, ὁ τῆς Κισάμου προχρηματίσας ἐπίσκοπος, ἔγραψεν εἰς τὸ βραβεῖον τῆς ἁγίας προσθέσεως τὰ παρόντα τρία ὀνόματα. Ὁ πατὴρ αὐτοῦ ὀνόματι Μανουὴλ Φλουρῆς, ἡ δὲ μήτηρ αὐτοῦ Εὐγενία καὶ Ἑλένη ἐδώρησεν εἰς τὴν παροῦσαν μονὴν [Γωνιᾶς] γρ. 6 καὶ ὁ θεὸς νἀναπαύσῃ τὰς ψυχὰς αὐτῶν ἔνθα οἱ δίκαιοι ἀναπαύονται» [9].

1 Χρ. Κρ. Α' 1.
2 Αὐτόθι.
3 Σταυρ. σ. 179 σ. 2.
4 Αὐτόθ. σ. 180.
5 Μύσων Α' σ. 22 - 3. Ἕτερον ἔγγραφον τοῦ 1872 αὐτόθι σ. 16.
6 Βιογραφίαν τούτου ὅρα ἐν περ. Κρητ. Μελέται Α' σ. 106 - 108. Τοῦτον γενόμενον Κρήτης διεδέχθη ὁ Διονύσιος Μαραγκουδάκης, νῦν ἐπίσκοπος Νεαπόλεως.
7 25 Φεβρουαρ. 1866 πατρ. γράμμα πρὸς τὸν Κρήτης Διονύσιον ΕΕΚ σ. 150 - 1.
8 Χρ. Κρ. Α' σ. 508.
9 Χρ. Κρ. Β' σ. 32.

3. Γεράσιμος, ὁ εἶτα Κρήτης, ἀποστάτης, μετὰ τὸ 1716. Περὶ τούτου ὁ Παῦλ. Οἰκ. γράφει:

Μά 'τον ἐδῶ εἰς ἄρχοντας ποὺ λέγασιν Μοσκάκη
καὶ ἄλλος ποὺ ἐτούρκεψε ποὺ κράζονταν Μπονάκη
καὶ μὲ αὐτοὺς ἐπιάστηκε λέγω μητροπολίτης
ὥστε ποὺ τὸν ξορίσασι κι' ἤφυγε ἀπ' τὴν Κρήτη.
Καὶ ὁ Μοσκάκης ἤκαμε κι' ἡ Κρήτη ἀποστατίζει
Κισάμου κὺρ Γεράσιμον βάνουσι καὶ καθίζει... [1]

Θὰ ἠδύνατό τις νὰ τὸν ταυτίσῃ μὲ τὸν προηγούμενον Γεράσιμον, ἂν οὗτος δὲν ἐχαρακτηρίζετο ἤδη κατὰ τὸ 1711 ὡς «προχρηματίσας», χωρὶς καὶ νὰ σημειοῦται ὡς μητροπολίτης ἢ πρῴην Κρήτης [2].

4. Παρθένιος (-1635) «ὁ ἐν μακαρίᾳ τῇ λήξει προχρηματίσας ἐν τῇ ἐπισκοπῇ Κισάμου πρὸς Κύριον ἀπεδήμησεν αχλε' Ἰουλίου ε'» [3].

5. Ἄνθιμος 1731 - 1750. (Ἀναγράφεται εἰς τὴν σειρὰν αὐτὴν καὶ εἰς τὴν μεγάλην παρρησίαν τῆς μονῆς Γωνιᾶς).

6. Παρθένιος ὁ Φαζάκης. Ἡ ἀρχαιοτέρα ὑπογραφή του ὡς Κισάμου εἶναι τοῦ 1751 καὶ ἡ νεωτέρα τοῦ 1770, συναντᾶται δὲ πολλάκις εἰς τὸν κώδικα τῆς μ. Γωνιᾶς. Ἐπίγραμμά του ἐδημοσιεύθη ἐκ τῆς εἰκόνος τῆς ρίζης Ἰεσσαί, ἣν ἀφιέρωσεν εἰς τὴν μονήν [4]. «Διὰ παρακλήσεως τοῦ θεοφιλεστάτου ἐπισκόπου Κισάμου κυρίου Παρθενίου Φαζάκη κατὰ τὸ αψνα'» (1751) ἐνεγράφη εἰς τὸν κώδικα τῆς μ. Γωνιᾶς ὁ Ἰω. Γονάλης [5].

7. Σωφρόνιος. Ἡ ἀρχαιοτέρα ὑπογραφή του τοῦ 1777 καὶ ἡ νεωτέρα τοῦ 1796, ἐνδιάμεσοι δὲ τῶν ἐτῶν 1778, 1786, 1790. Περὶ τούτου ἡ ἐνθύμησις· «Σωφρόνιος ὁ θεοφ. ἡμῶν ἐπίσκοπος καὶ ἀρχιερεὺς ἀπὸ τὸ χωρίον Ροδοποῦ ἀφιέρωσεν... 1777 ἐν μηνὶ Νοεμβρίῳ» [6].

8. Γεδεὼν
9. Ἰγνάτιος
10. Σεραφεὶμ
Ἐκ τῆς μεγάλης παρρησίας Γωνιᾶς, εἰς ἣν μετὰ τὸν Γεδεὼν σημειοῦται Καλλίνικος, κατὰ τὴν κρίσιν μου ὁ Κυδωνίας ἀριθ. 10.

11. Μελχισεδὲκ Δεσποτάκης (1818 - 1821). Κρής, ἐξ ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν «Ἀποδημήσας ἁπλοῦς κληρικός, νέος ἔτι ὤν, διήνυσε τὸ πλεῖστον

[1] Χρ. Κρ. Α' σ. 395.

[2] Χαρακτηριστικὸν διὰ τοὺς ἐπισκόπους Κισάμου, εἶναι ὅτι εἶχον τὰ ὀνόματα Γεράσιμος καὶ Παρθένιος. Ἐξηγῶ δὲ τοῦτο ἐκ τοῦ ὅτι προήρχοντο ἐκ τῆς μονῆς Γωνιᾶς, εἰς ἣν τὰ ὀνόματα ταῦτα εἶναι συνήθη (μέχρις ἡμῶν ἔτι, ὡς εἰς τὸ Γουβερνέτο τὸ Δαμασκηνός, εἰς τὴν Ἁγ. Τριάδα τὸ Γεράσιμος κ.ἀ.ἄ.).

[3] Χρ. Κρ. Β' σ. 35.

[4] Σημ. Γωνιᾶς σ. 13.

[5] Χρ. Β' σ. 32 καὶ Σημ. Γωνιᾶς σ. 9. σημ. 1.

[6] Χρ. Κρ. Β' σ. 35 καὶ Σημ. Γωνιᾶς ἔνθ' ἀνωτέρω.

τοῦ βίου εἰς βουλγαρικὰς ἐπαρχίας, προχειρισθεὶς καὶ πρωτοσύγκελλος. Ἐκεῖθεν ἔπειτα τῷ 1818 προήχθη εἰς ἀρχιερέα τῆς κατὰ τὴν Κρήτην χηρευσάσης ἐπισκοπῆς Κισάμου. Γενναίου καὶ ἀτρομήτου χαρακτῆρος ἀνήρ, ἀπέκρουεν ἀπτοήτως πολλὰς παραλόγους ὁρμὰς καὶ ἀδίκους ἀπαιτήσεις καὶ αὐτῶν προσέτι τῶν λίαν ἐπιφόβων Τούρκων...» [1]. Ἐκ τῆς φυλακῆς δ' ἀπήχθη εἰς ἀγχόνην τὴν ἡμέραν τῆς Ἀναλήψεως τοῦ 1821 ἔτους «ὀχλαγωγικῶς» ἐν Χανίοις [2].

12. Γεράσιμος Στρατηγάκης (1860-1866) ἐκ Κισάμου. Πατριώτης λαβὼν μέρος εἰς ὅλα τἀπὸ τοῦ 1821 πολιτικὰ κινήματα. Ἐμόνασεν εἰς τὴν μονὴν Ἁγ. Τριάδος, ὅπου καὶ ἡγουμένευσεν (1850 - 54) [3]. Ἠὑνόησε τὴν κρητ. ἐπανάστασιν τοῦ 1866 - 69, ἕνεκα τῆς ὁποίας παρῃτήθη καὶ ἐγκατεστάθη εἰς Ἀθήνας. Εἰς Κρήτην ἐπανῆλθε τῷ 1880, ἀπέθανε δὲ τὴν 8/20 Ἰουνίου 1886 εἰς Πλακοῦρες Ἀκρωτηρίου καὶ ἐτάφη εἰς τὴν μονὴν τῆς μετανοίας του, ὅπου ὁ τάφος του μετ' ἐπιγράμματος [4].

13. Μισαήλ, ἐκ Καλύμνου, πρῴην διάκονος τοῦ Κρήτης Διονυσίου, πιθανῶς φιλότουρκος. Ὡς εἴδομεν οὔτε εἰς τὴν Ἱεροσητείας ἐγένετο δεκτὸς τῷ 1880 [5].

14. Πανάρετος, πιθανῶς ἐκ Κων/λεως. (— 1880). Ἰωακεὶμ ὁ Γ' διὰ γράμματός του ἀπὸ 4 Αὐγ. 1880 παραγγέλλει νὰ παραδοθῇ ἡ περιουσία τοῦ ἀποθανόντος Κισάμου Παναρέτου εἰς τὸν Κυδωνίας Γαβριὴλ [6].

15. Παρθένιος Μπιτσάκης (1 Ἰανουαρ. 1887 - 1892) ἐξ Ἀγριλὲ Σελίνου, ὁ εἶτα Καμπανίας.

16. Δωρόθεος Κλωναράκης ἐξ Ἀποκορώνου [7] (1892 - 1903).

[1] Κριτοβ. σ. 3.

[2] Αὐτόθι σ. 2. Μετὰ τὸν Μελχισεδὲκ ἡ μεγάλη παρρησία Γωνιᾶς ἀναγράφει τὸν Γεράσιμον καὶ Νικόδημον, ἄγνωστον ποίας ἐπισκοπῆς ἀρχιερεῖς. Εἶτα τοὺς (Κυδωνίας καὶ Κισάμου) Ἀρτέμιον καὶ Κάλλιστον, τοὺς (Κισάμου) Μισαὴλ καὶ Πανάρετον, τὸν (Κυδωνίας) Γαβριὴλ καὶ τελευταῖον τὸν (Κισάμου) Γεράσιμον. Ἐσημειώθη δ' οὗτος τελευταῖος ὡς θανὼν τελευταῖος, ἐξ οὗ δείκνυται ὅτι ἡ ἐν τῇ παρρησίᾳ σειρὰ δὲν εἶναι ἡ τῆς ἀρχιερατείας. Οἱ σημειούμενοι ἦσαν εἴτε ἐπίσκοποι Κισάμου εἴτε ἀρχιερεῖς πληρώσαντες, διὰ νὰ ἐγγραφοῦν, ὡς οἱ μετὰ τὸν Παρθένιον Φαζάκην σημειωθέντες Ἰωάσαφ καὶ Μανασσῆς, οἵτινες, ὡς ἐκ τοῦ κώδικος κρίνω, ἦσαν ὁ μὲν Κυδωνίας, ὁ δὲ Λάμπης (ὅρα κατὰ τόπους).

[3] ΕΕΒΣ Θ' σ. 338.

[4] Νεκρολογία του εἰς ἐφ. Ἄμυναν 14 Ἰουνίου 1886. Χανιά.

[5] Εἰς ἔγγραφον ΙΑΚ, 1 Μαρτίου 1871, ὑπογράφεται μετὰ τοῦ μητρ. Μελετίου καὶ τοῦ Κυδωνίας Γαβριήλ.

[6] Σημ. Γωνιᾶς σ. 11.

[7] Τοῦτον διεδέχθη ὁ μέχρι σήμερον Ἄνθιμος Λελεδάκης (1903 —).

12. Διοπόλεως.

Ἄνευ ἐπαρχίας· πότε ἱδρύθη δὲν γνωρίζομεν [1]. Γνωστοὶ ἐπίσκοποι (Τιτουλάριοι) 1) ὁ Διοπόλεως Μελέτιος, ὑπογραφόμενος εἰς τὸ ἔγγρ. ὑπ' ἀρ. 4 τῷ 1812 καὶ 2) ὁ Διοπόλεως Καλλίνικος, ὁ κατά τινας σφαγεὶς (1821), μᾶλλον ὅμως ἀποθανὼν ἐκ πανώλους [2].

Β'

Δημοσιεύομεν ἐνταῦθα καὶ πέντε ἔγγραφα σχετικὰ μὲ τὴν ἐκκλ. ἱστορίαν τῆς Κρήτης ἐπὶ τουρκοκρατίας. Τὸ πρῶτον προέρχεται ἐκ τῆς μονῆς Ἁγίας Τριάδος τῶν Τζαγκαρόλων, ὅπερ, μὴ εὑρόντες τὸ πρωτότυπον, δημοσιεύομεν κατ' ἀντίγραφον σταλὲν ὑπὸ τοῦ ἱερομονάχου Δαμασκηνοῦ Λιονάκη, ἐκ τοῦ κώδικος ὑπ' ἀριθ. 17 τῆς μονῆς [3]. Τὰ ἄλλα τέσσαρα προέρχονται ἐκ τῆς τελευταίως δωρηθείσης εἰς τὸ ΙΑΚ συλλογῆς ἐγγράφων τοῦ λογίου καὶ πατριώτου Ζαχαρίου Τσιριγώτου ἢ Πρακτικίδου [4] καὶ εἶναι τῶν πρὸ τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος χρόνων, καὶ δὴ τῆς ἀρχιερατείας Γερασίμου τοῦ Παρδάλη.

Τὸ πρῶτον τῶν ἐγγράφων ἀφορᾷ εἰς τὸ ἐν Κυδωνίᾳ μετόχιον τῆς μονῆς, καλούμενον Ἁγία Φωτεινὴ (Ἁγιὰ Φωθιά), ἀπεκτήθη δὲ κατὰ τὰ τέλη τοῦ α' ἡμίσεος τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, καθ' ἃ ἐν τῷ κώδικι 17 ἱστορεῖται. Ἐξ αὐτοῦ δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν τὰς τύχας τῶν ἰδιωτικῶν ἐκκλησιῶν μεταβιβαζομένων ἀπὸ πατρὸς εἰς υἱὸν ἢ κληρονόμον, ὡς καὶ ἐπὶ Ἑνετοκρατίας, μανθάνομεν δὲ πλὴν τῶν περὶ Εὐφραὶμ καὶ Ἀρσενίου σημειουμένων, τοὺς ὁποίους ἐγνωρίζαμεν ὡς Κυδωνίας καὶ ἐξ ἄλλης πληροφορίας, τὴν ὕπαρξιν Γερασίμου Κυδωνίας, τοῦ συντάκτου τοῦ ἐγγράφου, ἀγνώστου ἐξ ἄλλης πηγῆς.

---

[1] Ὑπεστηρίχθη ὅτι τὴν ἵδρυσεν ὁ Γεράσιμος Παρδάλης, ὅτε ἦτο συνοδικός, διὰ ν' ἀναπληροῦται ὑπὸ τοῦ Διοπόλεως εἰς τὰς ἐπαρχίας, ἀλλ' ὅτι προϋπῆρχε τοῦ Καλλινίκου καὶ Διοπόλεως Μελέτιος (1812) δὲν ἐγνώριζεν ὁ ὑποστηρίξας.

[2] Βλέπε ἀνωτέρω τὰ περὶ τοῦ Κρήτης Γερασίμου Παρδάλη.

[3] ΕΕΒΣ Θ' σ. 350.

[4] Οὗτος ἦτο ἱεροδιάκονος τοῦ Γερασίμου (Ψιλάκης, Ἐνθ' ἀνωτ. Γ' σ. 352 καὶ Παπαδοπετράκης, Ἱστορ. Σφακίων σ. 178 κ.ἑ.). Ἐσπούδασεν, ὡς φαίνεται, εἰς τὴν Μολδοβλαχίαν καὶ ἐγράφετο διδάκτωρ τοῦ δικαίου καὶ διδάσκαλος. Ἦτο ὁ κομιστὴς τῶν ἀφορισμῶν τοῦ μητροπολ. κατὰ τῆς ἐπαναστάσεως εἰς Σφακιά, ὅπου ἔμεινε τῷ 1802 - 1808, καὶ ὑπηρέτει τῷ 1820 - 1821 ὡς διδάσκαλος, μένων εἰς μονήν τινα, ὡς ἐξάγεται ἐξ ἐπιστολῆς του. Καίτοι δὲ δὲν ηὐνόησεν ἐξ ἀρχῆς τὴς ἐπανάστασιν, εἶτα ἀπεξεδύθη τὸ ἱερατικὸν σχῆμα καὶ μετέσχεν αὐτῆς ἐνεργῶς. Τῷ 1822 πληρεξούσιος ὢν ἐγένετο φροντιστὴς τοῦ δικαίου. Διὰ τὴν ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας ἀποστασίαν ὁ Παπαδοπετράκης τὸν ἐχαρακτήρισεν «αὐτόχρημα ἐργαστήριον τοῦ Σατανᾶ, καὶ δοχεῖον πάσης κακίας». Ὁ ἀνὴρ ἐστάλη μετὰ τοῦ Δημ. Παρδαλάκη εἰς Πελοπόννησον «παραστάτης» τῆς Κρήτης τῷ 1823 καὶ πολλάκις ὕστερον ἀντεπροσώπευσε τὴν νῆσον (εἰς τὴν ἐν Ἄργει Δ' Ἐθν. Συνέλευσιν 1829 κ.ἀ.).

Τὸ δεύτερον εἶναι συνοδικὸν «ἐπιτίμιον» κατὰ κλεπτῶν καὶ φονέων καὶ τῶν περιθαλπόντων αὐτούς, ἐκδοθὲν διὰ τὴν κατάπαυσιν τῶν ἐν Σφακίοις ζωοκλοπῶν καὶ φόνων, αἰτήσει τῶν ἰδίων κατοίκων. Τὸ τέταρτον εἶναι ἀτομικὴ ἐπιστολὴ τοῦ Γερασίμου πρὸς τὸν οἰκονόμον τοῦ Σιναϊτικοῦ μετοχίου Μελχισεδέκ, ἣν προσυπογράφει καὶ ὁ ἐν Κων/πόλει μέγας δραγομάνος. Τὸ τρίτον εἶναι πανταχοῦσα γραφεῖσα ὑπὸ τοῦ Πρακτικίδου, ὁμοίαν τῆς ὁποίας ἄλλοτε ἐδημοσίευσα [1]. Τὸ πέμπτον παρέθηκα, καίτοι εἶναι ἁπλοῦν σχέδιον τῆς ἐπιστολῆς τῶν προκρίτων τοῦ Μ. Κάστρου, ἐπειδὴ εἶναι γραμμένον εἰς τὸ 1ᵟ καὶ 2ᵅ φ. τοῦ τετάρτου ἐγγράφου, καὶ ἔτι διὰ τὴν διαφώτισιν τῶν κατὰ τὸν Μελχισεδὲκ τοῦτον καὶ τὸ ἐν Ἡρακλείῳ μετόχιον τοῦ Ἁγίου Ματθαίου.

Διετήρησα δὲ τὴν ὀρθογραφίαν τῶν κειμένων, γράψας μόνον μὲ κεφαλαῖα τὰ τοπωνύμια καὶ κύρια ὀνόματα, διεσαφήνισα δ' ἔτι ἐν τοῖς ἀναγκαιοτέροις γλωσσικῶς τὰ ἔγγραφα. Δι' ἀγκυλῶν [ ] ἐσημειώθησαν αἱ δι' ἄλλης χειρὸς προσθῆκαι (εἰς τὸ ἔγγραφον 2 κυρίως τοῦ Πρακτικίδου), δι' ὀξειῶν δ' ἀγκυλῶν ⟨ ⟩ αἱ διαγραφεῖσαι λέξεις.

1 (1777).

Ἱστορία διαλαμβάνουσα περὶ τῆς Παναγίας εἰς Τσουκαλαριά [2], *οὔσης ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Κυδωνίας ἐν Κρήτῃ.*

Αὕτη ἡ ἐκκλησία ἦτον παλιὰ καὶ βρόμικη, εἰς δὲ τούς, αχιγ' οἰκοδομήθη ὑπό τινος ἱερέως τὸ ὄνομα Μιχαήλ, ὅστις τὴν ηὔξησε μὲ τοὺς χοροὺς καὶ τὸν κουμπέ, καθὼς τὴν βλέπετε· αὐτὸς ἔκτισεν ἐκ θεμελίων καὶ τὸν Ἀρχιστράτηγον εἰς τὸ αὐτὸ χωρίον καὶ τὸν ἀφιέρωσεν εἰς τὴν Παναγίαν, ἔκτισε δὲ καὶ ὀσπίτια ἀρκετὰ διὰ τὸν κατὰ καιροὺς ἐφημέριον. Εἰς δὲ τοὺς αχμε' ἐκοιμήθη ἐν Κυρίῳ ὁ αὐτὸς παπᾶ Μιχαὴλ (τὸ αὐτὸ ἔτος ἔγινε καὶ ἡ ἅλωσις τῶν Χανίων καὶ ἐκυριεύθησαν ὑπὸ τῶν ἀγαρηνῶν). Τὴν δὲ ἐκκλησίαν ἐδέξατο ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Ἀντώνιος καὶ αὐτοῦ θανόντος ἔλαβεν αὐτὴν ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν της ἡ θυγάτηρ τοῦ παπᾶ Ἀντωνίου, Μαρούλα ὀνομαζομένη. Αὕτη ἔβανεν ἐφημέριον, λαμβάνουσα τὸ ἥμισυ ἀπὸ ὅ,τι ἐσυνάζετο εἰς τὴν ἐκκλησίαν. Μετὰ δὲ καιρόν, ὁ αὐτὸς ἐφημέριος ἀποστατήσας δὲν ἤθελε νὰ δίδῃ τῆς Μαρούλας οὐδέν, καὶ αὕτη στέλνουσα ἄνθρωπον εἰς τὴν Μ. Ἐκκλησίαν μὲ ἀποδείξεις ὅτι εἶναι ἡ ἐκκλησία πατρογονική της ἔστειλαν ἕνα γράμμα συνοδικὸν καὶ ἀφοριστικὸν μὲ τὸ ὁποῖον τὸν ἐξωστράκισε καὶ ἔβαλεν ἄλλους.

Ἀπέθανε δὲ καὶ αὐτὴ ἡ Μαρούλα καὶ ἡ ἐκκλησία ἔμεινε ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ παιδὸς αὐτῆς Ἀντωνίου, εἰς τοῦ ὁποίου τὸν καιρὸν τὴν ἥρπασαν οἱ Τοῦρκοι νὰ τὴν κάμουν μετζίτιον [3]. Τότε ἐχάλασαν τὰ ὀσπίτια καὶ ἔβγαλαν

---

[1] ΕΕΒΣ Θ' σ. 311 - 313.

[2] Τσουκαλαριά, τὰ νῦν Τσικαλαργιά. Κώμη τῆς Κυδωνίας, ὅπου κατεσκευάζοντο παλαιότερον «τσικάλια» κλπ. πήλινα ἀγγεῖα.

[3] μετζίτιον = τζαμί, τέμενος προσευχῆς.

τὰς εἰκόνας ἀπὸ τὰς ἐκκλησίας καὶ τοῦ τὴν ἐρήμωσαν παντελῶς. Ἐπῆγαν οἱ χριστιανοὶ τοῦ χωρίου καὶ τὴν ἐζητοῦσαν, ὅμως τοὺς ἐδίωχναν ἀπράκτους. Κάποιος δὲ παπᾶ-Ἰωάννης Δασκαλάκης Μπάλμπης καὶ γενεά του ἔχων παρρησίαν πρὸς τοὺς ἀγαρηνούς, ὑπῆγε καὶ μὲ μεγάλα ἔξοδα καὶ πολλοὺς κόπους τὴν ἐξηγόρασε, δίδοντας τῶν ἀγαρηνῶν χίλια πεντακόσια γρόσια, ἤγουν 1500, τοῦ δὲ Ἀντωνίου Λουκάκη καὶ Μποϊποῦ ἐπονομαζομένου, τοῦ ἀπογόνου τῶν κτιτόρων, ἔδωκε καὶ αὐτοῦ γρόσια πεντακόσια, ἤγουν 500.

Λαμβάνοντας γοῦν ὁ παπᾶ Ἰωάννης τὴν ἐκκλησίαν εἰς τὴν ἐπιστασίαν του, ἔκαμεν εἰκόνας καὶ ἱερὰ καὶ βιβλία καὶ τὴν ἐστόλισεν ἀπὸ εἴτι ἐχρειάζετο, ἐσκέπασε καὶ ἕνα ὀσπίτιον καὶ ἐκάθησεν εἰς αὐτὸ καὶ ἐφημέρευε τὴν ἐκκλησίαν αὐτὴν χρόνους ιβ΄. Εἶτα ἐκοιμήθη καὶ αὐτὸς ἐν Κυρίῳ αψε΄, ὢν ἐπίσκοπος Κυδωνίας ὁ κὺρ Ἀρσένιος, ὅστις μετ᾽ ὀλίγον καιρὸν ἐτελεύτησε καὶ ἔγινε ὁ κὺρ Εὐφραΐμ, ὅστις ἐκυρίευσε αὐτὴν τὴν ἐκκλησίαν καὶ τὴν ἐπώλησε κάποιου παπᾶ-Γεωργίου ἐκ τοῦ αὐτοῦ χωρίου Τσικαλαρίων. Ὑπῆγεν ἡ πρεσβυτέρα τοῦ παπᾶ-Ἰωάννου φέρουσα ὁμοῦ καὶ τὰ ὀρφανά της τέκνα (ὁποὺ εἶχε τέσσαρας υἱούς), ὅμως τὴν ἀπέβαλεν ὁ δεσπότης· στέλλουσι λοιπὸν καὶ αὐτοὶ εἰς τὴν Μ. Ἐκκλησίαν ἄνθρωπον καὶ φανερώνουσι τὴν ἐξαγορὰν καὶ τὸ ἄδικον ὁποὺ τοὺς γίνεται καὶ γενομένης συνόδου ἔκριναν εὔλογον νὰ δοθῇ πάλιν ἡ ἐκκλησία εἰς τὰ ὀρφανὰ τοῦ παπᾶ Ἰωάννου, δίδοντάς του ἐκεῖνο τὸ συνοδικὸν ὁποὺ εὑρίσκεται ἕως τῆς σήμερον καὶ οὕτω μὲ ἔξοδον διακοσίων γροσίων πάλιν τὴν ἐξανάλαβαν.

Εἶτα ἔγινεν ὁ ἕνας υἱὸς τοῦ παπᾶ Ἰωάννου ἱερομόναχος 1725 καὶ ἐφημέρευεν εἰς αὐτὴν τὴν ἐκκλησίαν χρόνους κη΄. Εἰς τοῦ ὁποίου τὸν καιρὸν ἀφιερώθησαν εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἐλιὲς ρίζες 100 καὶ δύο ὀσπίτια καὶ ἱερὰ ἀρκετά, εἰς δὲ τοὺς αψνα΄ ἔγιναν δύο ἱερεῖς ἔγγονοι τοῦ παπᾶ Ἰωάννου τοῦ ἀγοραστοῦ, Μανουὴλ καὶ Ἰωάννης ὀνομαζόμενοι, αὐτοὶ οἱ δύο ἐφημερεύοντες χρόνους ἱκανοὺς καὶ εἰς τὸν καιρὸν αὐτῶν ἀφιερώθησαν πάλιν ἐλιὲς ρίζες 80 καὶ ἕτερα ἱερά. Ὁ παπᾶ Ἰωάννης ἐξώδευσε καὶ ἔκαμε τὰ τέμπλα, τὰ διάστυλα καὶ τὸ ἱερὸν καὶ τὴν θύραν καὶ ἄλλα, ἀνεκαίνισε δὲ τὰ ὀσπίτια τῆς ἐκκλησίας καὶ ἐξώδευσε ὑπὲρ τὰ πεντακόσια γρόσσια.

Ἀπέθανε δὲ καὶ ὁ παπᾶ Μανόλης αψος΄(;) καὶ οἱ Τοῦρκοι ἔφεραν ἄλλον παπᾶ καὶ ἔβαλαν εἰς τὸ ποδάρι του. Αὐτὸς ὡς διεστραμμένος ὁποὺ ἦτον δὲν ἄφησεν εἰς τὸν καιρόν του νὰ γίνῃ κανένα καλὸν εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ἔκαμε δὲ καὶ αὐτὸς χρόνους δέκα ὁμοῦ μὲ τὸν παπᾶ Ἰωάννην, πλὴν ἡ θεία δίκη τὸν ἐπρόφθασεν εἰς τὸν δρόμον, ὁποὺ ἐπεριπάτει· τὴν μεγάλην Παρασκευὴν ἐβγαίνοντας ἀπὸ τὰ Χανιὰ τοῦ ἀπήντησεν ἕνας Τοῦρκος καὶ τὸν ἐθανάτωσε χωρὶς αἰτίαν.

Ὕστερον ἐπῆγε ὁ παπᾶ Ἰωάννης εἰς τὸν ἅγιον Κυδωνίας κὺρ Γεράσιμον καὶ ἔδειξε τὰ γράμματα τὰ πατριαρχικὰ καὶ ἄλλα ὁποὺ εἶχεν ἀπὸ τοὺς γονεῖς του καὶ ἔχοντας καὶ υἱὸν νὰ ἱερωθῇ τοῦ ἔδωκεν ὅλην τὴν ἐκκλησίαν

μετὰ τῶν ἀφιερωμάτων της, πλὴν ἐξώδευσε, πάλιν ἕως γρόσια τετρακόσια, τὰ ὁποῖα ἔλαβον οἱ Τοῦρκοι αψοζ΄ Μαΐῳ».

Ὁ Κυδωνίας Γεράσιμος βεβαιοῖ.

2.

(Ἀρχιερατικὸν Ἐπιτίμιον κατὰ κλεπτῶν [καὶ φονέων] καὶ περιθαλπτόντων αὐτούς. 1812. Εἰς φύλλον 0,31×0,44).

† *Γεράσιμος Μητροπολίτης Κρήτης ὑπέρτιμος καὶ ἔξαρχος Εὐρώπης.*

† Εὐλαβέστατοι Ἱερεῖς οἱ ψάλλοντες εἰς τὸ Καστέλλι τῶν Σφακιῶν [1], τιμιώτατοι καπεταναῖοι, χρήσιμοι γέροντες καὶ λοιποὶ ἁπαξάπαντες εὐλογημένοι χριστιανοὶ μικροὶ καὶ μεγάλοι, τέκνα ἐν κυρίῳ ἀγαπητὰ τῆς ἡμῶν ταπεινότητος, χάρις εἴη ὑμῖν καὶ εἰρήνη παρὰ Θεοῦ, παρ᾽ ἡμῶν δὲ εὐχή, εὐλογία, καὶ συγχώρησις. Ἐπειδὴ ἐπληροφορήθημεν ἀπὸ τὸ κοινὸν ὑμῶν γράμμα, καὶ ἐσφραγισμένον μὲ τὴν κοινὴν βούλλαν τοῦ Καστελιοῦ τῶν Σφακιῶν, ὅτι φωτισθέντες παρὰ Θεοῦ ἐσυμφωνήσατε ὅλοι κοινῶς, Ἱερεῖς καὶ κοσμικοί, καπεταναῖοι καὶ προεστοί, ὅτι ἐὰν τινὰς ἐξ ὑμῶν, ὁποῖος καὶ ἂν εἶναι, ἤθελε τολμήσῃ εἰς τὸ ἑξῆς νὰ κλέψῃ ἄλλου τινὸς ἀνθρώπου ἢ ὀξὸν ἢ ἄλλο τι [2] [ἢ ἤθελεν ἀποτολμήσῃ νὰ φονεύσῃ τινὰ] πρᾶγμα πολὺ ἢ ὀλίγον καὶ ἤθελε φοραθῇ καὶ μαρτυρηθῇ κλέπτης [ἢ φονιὰς] τούτου τὸ μὲν κινητὸν πρᾶγμα νὰ λαμβάνῃ ἡ κοινότης ὑμῶν εἰς τὴν πλήρωσιν τοῦ ἁρπαχθέντος καὶ κλεφθέντος πράγματος, τὸ δὲ ἀκίνητον νὰ δίδεται εἰς τὸν πανεκλαμπροενδοξότατον δευτερτὰρ [3] ἐφένδη μας διὰ τὸν τζερεμέν [4] του· καὶ κατὰ τὴν συμφωνίαν σας ταύτην ἐξεδόθη καὶ πανένδοξος προσκυνητὸς διβὰν δεσκερές [5], παρὰ τοῦ ἐνδοξοτάτου δευτερτὰρ ἐφένδη μας, εἰς βεβαίωσιν καὶ πίστωσιν τῆς συμφωνίας σας. Ἐπὶ τούτοις δὲ ζητεῖτε καὶ παρ᾽ ἡμῶν ἐκκλησιαστικὸν φρικτὸν ἐπιτίμιον, κατ᾽ ἐκείνων ὁποὺ ἤθελαν κλέψῃ ποτὲ τὸ πρᾶγμα ἄλλου ἀνθρώπου [ἢ φονεύσῃ ἄλλον τινὰ] καὶ κατ᾽ ἐκείνων ὁποὺ ἤθελον διαφενδεύσῃ ἢ ὑπερασπισθῇ αὐτοὺς τοὺς κλέπτας καὶ ἅρπαγας [καὶ φονεῖς] καὶ ἐναντιωθῇ εἰς τὴν κοινὴν ὑμῶν ὠφέλιμον συμφωνίαν. Τούτου χάριν γράφοντες ἀποφαινόμεθα ἐν ἁγίῳ πνεύματι μετὰ τῶν περὶ ἡμᾶς ἐπισκόπων τῶν ἐν ἁγίῳ πνεύματι ἀγαπητῶν ἡμῶν ἀδελφῶν καὶ συλλειτουργῶν, ἵνα ὅποιος τῶν χριστιανῶν [τῶν κατοικούντων εἰς τὸ Καστέλλιον τῶν Σφακιῶν] μικρὸς

[1] Καστέλλι Σφακιῶν, ὁ Μπρόσγιαλος, ἡ νῦν Χώρα Σφακίων. Χωρίον παραθαλάσσιον, ἕδρα τῆς ἐπαρχίας. Ἐκαλεῖτο δὲ Καστέλλι ἀπὸ τοῦ ἐνετικοῦ φρουρίου.

[2] Παροιμιώδης εἶναι ἡ ἐπίδοσις τῶν ἄλλως εὐγενῶν καὶ ἡρωϊκῶν σφακιανῶν εἰς τὴν ζωοκλοπήν, ὀφειλομένη εἰς τοῦ ἐδάφους τὸ ἀπότομον καὶ τῶν ποιμνίων τὴν ἐκτροφήν.

[3] Δεφτερτάρης, (ὁ κρατῶν τὰ δεφτέρια) ἀνώτατος οἰκονομικὸς ὑπάλληλος.

[4] Τζερεμές, ἡ ζημία, ἡ ἀποζημίωσις.

[5] Διάταγμα τοῦ ἐν Κων/λει διβανίου, τῆς κυβερνήσεως δηλονότι.

ἢ μεγάλος, νέος ἢ γέροντας, ἤθελε τολμήσῃ ἀπὸ τώρα καὶ εἰς τὸ ἑξῆς νὰ κλέψῃ ἄλλου τινὸς ἀνθρώπου ζῷον ἢ πρᾶγμα, πολὺ ἢ ὀλίγον [⟨ ἢ φονεύσῃ τινὰ⟩ ἢ ἀπὸ τὸ Καστέλλιον ἢ ἀπὸ τὰ πέριξ χωρία, ἢ φονεύσῃ τινά,] καὶ ὅποιος ἤθελε διαφενδεύσῃ καὶ ὑπερασπισθῇ τοῦτον τὸν κλέπτην καὶ ἅρπαγα [καὶ φονέα] φανεὶς ἐναντίος εἰς τὴν κοινωφελῆ ὑμῶν κοινὴν συμφωνίαν σας, οἱ τοιοῦτοι ὅποιοι καὶ ἂν εἶναι, ὡς κλέπται ἅρπαγες ⟨ καὶ ⟩ ἄδικοι [καὶ φονεῖς] ἐχθροί τε καὶ πολέμιοι τοῦ Καστελιοῦ τῶν Σφακιῶν, τῆς πατρίδος αὐτῶν καὶ τῶν χριστιανῶν εἴησαν ἀφορισμένοι παρὰ θεοῦ κυρίου παντοκράτορος, καταραμένοι καὶ ἀσυγχώρητοι, καὶ μετὰ θάνατον ἄλυτοι, αἱ πέτραι καὶ ὁ σίδηρος λυθήσονται αὐτοὶ δὲ μηδαμῶς, κληρονομήσοιεν τὴν λέπραν τοῦ Γιεζῆ καὶ τὴν ἀγχόνην τοῦ Ἰούδα [σχειθίει ἡ γὴ καταποίσι καυτοὺς ὃς τὸν Δάθαν καὶ Ἄβιρον], ἠκόντες [1] εἴησαν καὶ τρέμοντες ἐπὶ τῆς γῆς ὡς Κάϊν, ἡ ὀργὴ τοῦ θεοῦ εἴη ἐπάνω εἰς τὰς κεφαλὰς καὶ εἰς τὰ πράγματα καὶ εἰς τὰ ζῷα αὐτῶν, καὶ προκοπὴν οὐ μὴ ἴδοιεν πώποτε εἰς ὅσα ἐργάζονται, ἄγγελος κυρίου καταδιώξοι αὐτοὺς [ἐν φλογίνῃ ρομφέα] ἐπὶ πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς αὐτῶν· ἐὰν δὲ καὶ φοραθῶσι προφανῶς κλέπται καὶ ἅρπαγες [καὶ φονεῖς] καὶ διαφενδευταὶ καὶ ὑπερασπισταὶ τῶν κλεπτῶν, εἴησαν ἔξω τῆς Χριστοῦ ἐκκλησίας· μηδεὶς τῶν ἱερέων θυμιάσῃ ἢ ἁγιάσῃ ἢ μνημονεύσῃ μετὰ θάνατον, αὐτούς τε καὶ τὰς φαμελίας αὐτῶν [ἐν βάρει ἀργίας καὶ ἀλύτου ἀφορισμοῦ]. Οὕτω γενέσθω ἐξ ἀποφάσεως, ἵνα καὶ ἡ παρ᾿ ἡμῶν εὐχὴ καὶ εὐλογία εἴη μετὰ πάντων ὑμῶν.

,αωιβῳ μαΐου κθῃ

† Ὁ Κρήτης Γεράσιμος

Ὁ Κνωσοῦ Γεράσιμος — *Ὁ Ἀρκαδίας Νεόφυτος* — *Ὁ Χερρονήσου Ἰωακεὶμ*

Ὁ Διοπόλεως Μελέτιος — *Ὁ Λάμπης Ἱερόθεος* — *Ὁ Σιτείας Ζαχαρίας*

3.

(Πανταχοῦσα 1815, Μαΐου 2. Δίφυλλον 0,15×0,42).

Οἱ ἀνὰ πᾶσαν τὴν ὑπ᾿ οὐρανὸν διαλάμπο[ν]τες ἀστέρες θεόφωτοι τοῦ νοητοῦ στερεώματος, ⟨οἱ ἁπανταχοῦ διατελοῦντες⟩ Πανιερώτατοι καὶ Θεοπρόβλητοι Μητροπολῖται καὶ ⟨ὑπέρτιμοι⟩ ἀρχιεπίσκοποι, Θεοφύλακτοι καὶ σεβασμιώτατοι ἐπίσκοποι, πανοσιώτατοι Οἰκονόμοι καὶ Πρωτοσύγκελλοι, Καθηγούμενοί τε καὶ Προηγούμενοι, τῶν Ἱερῶν ⟨καὶ εὐαγῶν⟩ σταυροπηγιακῶν καὶ ἐνοριακῶν Μοναστηρίων, σοφολογιώτατοι Διδάσκαλοι καὶ Ἱεροκήρυκες, ὁσιώτατοι Ἱερομόναχοί τε καὶ Μοναχοὶ ⟨ἐντιμότατοι κληρικοὶ ἑκάστης ἐπαρχίας⟩ εὐλαβέστατοι Ἱερεῖς, ⟨καὶ ὁσιώτατοι Ἱερομόναχοί τε καὶ μοναχοί, λογιώτατοι Διδάσκαλοι⟩ εὐγενέστατοι ἄρχοντες, ἐντιμότατοι κληρικοί, τίμιοι γέροντες καὶ προεστῶτες ⟨πὸλ⟩ ἑκάστης πόλεως καὶ κωμοπόλεως ⟨καὶ⟩

1 Βεβαίως στένοντες.

τιμιώτατοι ⟨χρησιμώτατοι⟩ πραγματευταὶ ⟨καὶ⟩ θεοκυβέρνητοι καραβοκύριοι καὶ ναῦται, χρησιμώτατοι πρωτομαΐστορες καὶ μαΐστορες παντοίας τέχνης καὶ ἐπιτηδεύματος, θεοδίδακτοι γεωργοὶ καὶ ⟨καὶ ζευγολάται, τίμιοι γέροντες καὶ προεστῶτες⟩ καὶ λοιποὶ ἁπαξάπαντες εὐλογημένοι χριστιανοί, ἄνδρες τε καὶ γυναῖκες νέοι καὶ γέροντες, μικροί τε καὶ μεγάλοι ⟨ἔθνος ἅγιον, βασίλειον Ἱεράτευμα⟩ μαθηταὶ τοῦ Χριστοῦ διὰ τὴν εὐσέβειαν, καὶ υἱοὶ τοῦ θεοῦ κατὰ τὴν χάριν, ἡμῶν δὲ ἀδελφοὶ κατὰ πνεῦμα περιπόθητοι, χαίρετε ἐν κυρίῳ, ὑπὸ τῆς παντοδυνάμου δεξιᾶς τοῦ ὑψίστου σκεπόμενοί τε κατ᾿ ἄμφω καὶ φυλαττόμενοι!

Γνωστὸν ἔστω πᾶσιν ὑμῖν, ὅτι κατὰ τὴν νῆσον Κρήτην, ἐν τῇ ἁγιωτάτῃ ἐπισκοπῇ Χερρονήσου, εὑρίσκεται κώμη τις, Ἀϊτάνια ὀνομαζομένη, ἐν ᾗ κεῖται ἱερὸς ναός, ἐπ᾿ ὀνόματι τιμώμενος τῆς ὑπεραγίας Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας, καθ᾿ ὃν πανηγυρίζεται ἡ πάνσεπτος αὐτῆς κοίμησις, ὅστις, καθ᾿ ἑκάστην βρύει πηγὰς θαυμάτων. Ἐφάνη δὲ πρὸ χρόνων καὶ ἓν σημεῖον κυκλικόν, ⟨ἐκ μέρους τοῦ καμπαναρίου ὡσὰν σφαῖρα⟩ ἐξελθὸν ἔνδοθεν τῆς σκέπης τῆς ἐκκλησίας φαινόμενον ὥσπερ Ἴσκιος ὁ ὁποῖος κατ᾿ ὀλίγον κινούμενος ⟨ἄνωθεν τῆς⟩ ἔξωθεν τῆς ὀροφῆς ⟨τῆς⟩ κατευθεῖαν μεταξὺ πολλῶν χρόνων ἔφθασεν ἤδη εἰς τὴν κόγχην τοῦ Ἱεροῦ βήματος· ὁ αὐτὸς φαινόμενος νύκτα τε καὶ ἡμέραν, ὅπου καὶ ἵσταται μέχρι τῆς σήμερον. Πρὸ δὲ τοῦ φοβεροῦ σεισμοῦ [1] τοῦ ἐπακολουθήσαντος ἐνταῦθα ἐν τῇ Κρήτῃ κατὰ τὸ ᾳωθον ἔτος, φευρουαρίου αῃ ἐσείετο μία τῶν ἀργυρῶν κανδήλων, τῆς Ἱερᾶς εἰκόνος τῆς Θεοτόκου, χρόνου ἑνὸς ὁλοκλήρου διάστημα, προδηλοῦσα τὸν μέγαν ἐκεῖνον καὶ φοβερὸν σεισμόν, ἐκ τοῦ ὁποίου κατηδαφίσθησαν πολλὰ τῶν χωρίων, καὶ μάλιστα ἡ ἄνω ρηθεῖσα κώμη (Ἀϊτάνια) [2] ⟨ἐφ᾿ ἣν⟩ ἐν ᾗ δὲν ἔμεινε λίθον ἐπὶ λίθον, πλὴν τοῦ Ἱεροῦ ναοῦ τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου, ὅστις ἔμεινεν ὁλοτελῶς ἀβλαβής. Μετὰ δὲ τὴν ἀπειλὴν τοῦ σεισμοῦ, ἐστάθη ἀκίνητον τὸ κανδήλιον ἡμέρας εἴκοσι, καὶ μετὰ ταῦτα ἤρχισε πάλιν νὰ σείεται σταυροειδῶς μέχρι τῆς σήμερον. Ἐξέρχεται δὲ καὶ ἐκ τοῦ Ἱεροῦ Βήματος εὐωδία ἄρρητος καὶ γλυκυτάτη· ἀναβρύει δὲ καὶ ἐκ τοῦ βορείου τοίχου τοῦ Ἱεροῦ τούτου ναοῦ ὕδωρ ἁγιάσματος, θεραπεῦον πᾶσαν νόσον τῶν μετὰ πίστεως καὶ πόθου προσερχομένων, καὶ λαμβανόντων ἐξ αὐτοῦ. Ἐκ τούτων οὖν καὶ ἑτέρων θαυμασίων εὐλαβούμενοι πάντες οἱ εὐσεβεῖς τὴν Θεοτόκον, προστρέχουσι καθ᾿ ἑκάστην, λαμβάνοντες ἔπειτα τὸ ποθούμενον· ἀλλ᾿ ἐπειδὴ καὶ εἶναι ὀλίγον χαλασμένος ὁ ναός, καὶ μικρός, πρὸς τούτοις δὲ καὶ ἀπεριτοίχιστος, ἡμεῖς φωτισθέντες ὑπὸ τῆς Θεοτόκου,

1 Οὗτος κατὰ Σταυρ. ΣΚ. σ. 108 (ἀντλοῦντα ἐκ τοῦ Raulin, Description physique de l'île de Crète) ἐγένετο τῇ 4/16 Φεβρουαρίου 1810, ἢ κατ' ἄλλους τῇ 16 Μαρτίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους. Νῦν προστίθεται καὶ ἡ παροῦσα πληροφορία.

2 Τ' Ἀϊτάνια κατεστράφησαν καὶ κατὰ τὸν σεισμὸν τῆς 30/12 Ὀκτωβρίου 1856 (Σταυρ. ΣΚ. σελ. 109)

ἀπεφασίσαμεν νὰ τὸν μεγαλώσωμεν μὲ παρεκκλήσιον, εἰς ὄνομα τοῦ ἁγίου Ἱερομάρτυρος Χαραλάμπους καὶ νὰ τὸν περιτειχίσωμεν γύρωθεν μὲ τεῖχος, καὶ κελλία, καὶ ἄλλα ἔτι οἰκοδομήματα, διὰ τὴν ἡσυχίαν, καὶ ἀνάπαυσιν τῶν καθ᾽ ἑκάστην προσερχομένων προσκυνητῶν, διὰ τὰ ὁποῖα ὡς συμπεραίνομεν δὲν ἐξαρκοῦσι μή τε δεκαπέντε χιλιάδες γρόσια, εἰς τὰ διάφορα χρειώδη καὶ ἀναγκαῖα τῶν νέων τούτων οἰκοδομημάτων καὶ εἰς τὰς αὐθεντικὰς αὐλάς, καθὼς ἡ ἐπιχείρησις τοῦ ἔργου μᾶς βεβαιοῖ. Μὴ δυνάμενοι λοιπὸν νὰ ἐξοικονομήσωμεν ἐνταῦθα τὰ βαρύτατα ταῦτα ἔξοδα, διὰ τὴν στενοχωρίαν καὶ πτωχείαν τῶν ἐνταῦθα χριστιανῶν, ἣν ἔχουσιν ἐκ τῶν καθημερινῶν βαρυτάτων δοσιμάτων, ἔγνωμεν μετὰ θεὸν προσδραμεῖν εἰς τὰ φιλελεήμονα καὶ φιλοικτίρμονα σπλάγχνα ὑμῶν τῶν φιλελεημόνων καὶ ἀδελφῶν χριστιανῶν, χάριν ἐλέους καὶ βοηθείας· καὶ δὴ ἐκλεξάμενοι κοινῇ ψήφῳ τὸν παρόντα τιμιώτατον ἐπίτροπόν μας κὺρ Μάρκον, ἄνδρα τίμιον, συνέσει τε καὶ φρονήσει κεκοσμημένον, ἀποστέλλομεν τὴν αὐτοῦ τιμιότητα πρὸς τὴν ὑμετέραν φιλάδελφον ἀγάπην.

Δεόμεθα τοίνυν καὶ παρακαλοῦμεν θερμῶς πάντας ὑμᾶς, ὅπως ἀποδεξάμενοι αὐτὸν μὲ τὴν συνήθη χριστομίμητον ὑμῶν προαίρεσιν, ὁ μὲν ἔργῳ, ὁ δὲ λόγῳ συνδράμητε καὶ βοηθήσητε αὐτῷ, καὶ ἐλεημοσύνην παρέξητε, ὁ μὲν πρόθεσιν, ὁ δὲ σαραντάριον, ἕτερος δὲ ἀδελφάτον, ἄλλος δὲ σκεῦός τι ἱερόν, καὶ ἄμφιον, ἕκαστος καθὰ δυνάμεως ἔχει καὶ ἀγαθῆς προαιρέσεως. Ταῦτα γὰρ πάντα καὶ τῷ ἱερῷ τούτῳ ναῷ χρειώδη, καὶ τῷ θεῷ εὐπρόσδεκτα, καὶ ὑμῖν τοῖς παρέχουσιν ἐπωφελῆ καὶ σωτήρια. Οὕτως οὖν ποιήσατε ἀδελφοὶ ἐν Χριστῷ περιπόθητοι, ἵνα διὰ τῆς ὑμετέρας εὐποιΐας δυνηθῶμεν καὶ ἡμεῖς ἀπαρτίσαι καὶ ἐξοικονομῆσαι τὰ ἄφευκτα καὶ βαρύτατα ταῦτα ἔξοδα, διὰ νὰ παρακαλοῦμεν ἀκαταπαύστως τὴν παντάνασσαν ᾀειπάρθενον Δέσποιναν, νὰ μεσιτεύῃ εἰς τὸν μονογενῆ αὐτῆς υἱόν, τὸν κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν καὶ θεόν, διὰ τὴν ὑγιείαν καὶ εὐτυχίαν σας, τόσον σωματικήν, ὅσον καὶ ψυχικήν· διὰ νὰ μακαρίζεσθε καὶ νὰ μνημονεύησθε ὡς κτίτορες τοῦ ἱεροῦ καὶ πανσεβάστου τούτου ναοῦ, καὶ νὰ ἐπιβρέχῃ πρὸς ἡμᾶς ὁ πλουσιόδωρος καὶ μισθαποδότης θεὸς οὐρανίους ἐπιρροὰς τῶν χαρίτων αὐτοῦ, ἐπιχορηγῶν εἰς τοὺς εὐλογημένους οἴκους ὑμῶν τὴν εὐλογίαν Ἀβραάμ, Ἰσαάκ, καὶ Ἰακώβ, εὐλογῶν τὰς εἰσόδους καὶ ἐξόδους ὑμῶν, καὶ τέλος ἀξιώσατε πάντας ὑμᾶς τῆς μερίδος τῶν σωζομένων, τῆς χαρᾶς τῶν ἐκλεκτῶν, τῆς ἀλήκτου τροφῆς, τῆς ἀκηράτου ζωῆς, καὶ ἀϊδίου μακαριότητος, ἐν τῇ ἐπουρανίῳ καὶ ἀτελευτήτῳ αὐτοῦ βασιλείᾳ· ἀμήν.

,αωιε^ῳ Μαΐου β^ᾳ

4. Ἐπιστολὴ (ἀχρονολόγητος).

† Πανοσιώτατε ἅγιε ἔξαρχε κὺρ Μελχισεδέκ! Τὴν πανοσιότητά σου ἐν Κυρίῳ εὐχόμενοι ἡδέως προσαγορεύομεν. Τὸ ἀπὸ θ^ης αὐγούστου γράμμα

σου ἐλάβομεν σήμερον τῇ ιδ^η τοῦ ἰδίου καὶ εἴδομεν τὰ ὅσα μᾶς γράφεις. Ἰδοὺ ὁποῦ στέλνομεν ἀπὸ μέρους μας ἕνα ἀρζουχάλι [1] πρὸς τὸν ὑψηλότατον πασᾶ ἐφένδη μας, τὸ ὁποῖον νὰ δώσῃς μόνος σου, καὶ ἀφοῦ φιλήσῃς τὴν ποδιά του ἐκ μέρους μας νὰ τοῦ δώσῃς νὰ καταλάβῃ ὅτι ὁ δοῦλος του ὁ πατριάρχης καὶ τὸ δεμασίτι [2] τῶν μητροπολιτῶν ὁποῦ εὑρίσκεται εἰς τὴν Πόλιν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ δώσουν εἰς τὸ ὑψηλὸν δεβλέτι ἄρζι [3] ψεύτικον, καὶ νὰ ζητῇ μαλιμηρί [4], ἀπὸ ἐκείνους ὁποῦ δὲν χρεωστοῦν· αὐτὸς ὁ Δημήτρης ἀπ᾽ ἀρχῆς τέτοια ψεύματα προβάλλει, πότε μᾶς λέγει πῶς τὰ ἔστειλεν ὁ θεῖος του, καὶ πότε πῶς αὐτὸς δὲν χρεωστεῖ διὰ νὰ δώσῃ ἀλλὰ ὁ πατριχανὲς [5], ἔχει τερκενάρι [6] καὶ εἶναι γραμμένον ποῖος χρωστεῖ καὶ ποῖος δὲν χρεωστεῖ, καὶ ψεύματα ποτὲ δὲν ἠμπορεῖ νὰ εἴπῃ ὁ πατριάρχης καὶ νὰ ζητῇ νὰ πάρῃ ἀπὸ ἐκεῖ ὁποὺ δὲν ἔχει νὰ πάρῃ. Ἐπιμελήσου ὅσον εἶναι δυνατὸν νὰ γενοῦν ταξίλι [7] διὰ νὰ φανῇ καὶ ἡ πανοσιότης σου εὐπρόσωπος εἰς τὴν ἱερὰν Σύνοδον· μεχτοῦπι [8] ὁ πασᾶς ἤθελε νὰ μᾶς δώσῃ, πλὴν κοιμᾶται ἀκόμη, καὶ κατόπι αὐτὰ τὰ ἄσπρα θέλομε σοῦ τὸ προφθάσει ἂν γένῃ χρεία. Τὸ κεραλενιὸ ἦταν καλὰ νὰ μὴν ἀνακατώνεται εἰς αὐτὴν τὴν δουλειά, διατὶ ἠμπορεῖ νὰ τῆς ἔλθῃ κανένα ἀφοριστικὸν συνοδικόν, καὶ ἐντρεπόμεθα διατὶ εἶναι συγγενής μας· σὲ λυπούμεθα πῶς κοιμᾶσαι ἐπάνω εἰς ταῖς τάβλαις, καὶ ὁ θεὸς νὰ σὲ γλυτώσῃ μίαν ὥραν προτήτερα.

Τὸν σιὼρ Χαϊμάκην μὲ ὅλην του τὴν φαμελιὰν καὶ τὴν ἀρχόντισσάν του ἀκριβῶς χαιρετοῦμεν, εὐχήθημεν καὶ τὸν υἱόν της, δὲν ἠξεύρομεν ὅμως ἂν ἔχῃ εἰς ὑπόληψιν τὰς εὐχάς μας. Ὁ σαὴς [9] στέλνεται μαξοῦς [10] καὶ νὰ μᾶς γράψῃς μὲ τὸν ἴδιον τὰ πάντα, ἡ δὲ παρ᾽ ἡμῶν εὐχὴ καὶ εὐλογία εἴη μετὰ τῆς πανοσιότητός σου.

Τῇ ιδ^η αὐγούστου

† Ὁ Κρήτης Γεράσιμος εὐχέτης σου ἐν Χῷ

Ὁ ἄρχων Δραγουμάνος τὴν προσκυνεῖ

---

1 Arsehal τουρκ. ἔκθεσις καταστάσεως, ἀναφορά.
2 Τζεμὰτ = ἡ σύνοδος.
3 Ἄρζι = ἀναφορά, ἀρτζουχάλι.
4 Μαλιμιρὶ = φόρος ἰδιοκτησίας.
5 Πατριχανὲς = τὸ πατριαρχεῖον.
6 Τερκενάρι = περιθώριον, πρᾶξις γινομένη εἰς τὴν γωνίαν τοῦ ἐγγράφου.
7 Ταξίλι = εἴσπραξις, μελέτη.
8 Μαχτούπι = ἔγγραφον, γράμμα· ἐξ οὗ καὶ χαζὶρ μαχτούπι = ἕτοιμος ἐπιστολή.
9 Σαής, ὁ = ὁ ταχυδρόμος.
10 Μαξοὺς = ἐπίτηδες. Καὶ τῶν δέκα ἀνωτέρω τουρκ. λέξεων τὴν ἐξήγησιν ὀφείλω εἰς τὸν τουρκομαθῆ δημοσιογράφον κ. Κ. Γ. Φουρναράκην.

5.

(Σχέδιον ἐπιστολῆς πρὸς Γεράσιμον Παρδάλην (ἀχρονολόγητον).
Περὶ τῶν οἰκονόμων τοῦ σιναϊτικοῦ μετοχίου Ἡρακλείου).

Τὴν ὑμετέραν σεβασμίαν Πανιερότητα ὡς εἰκὸς προσκυνοῦντες τὴν πανίερον αὐτῆς δεξιὰν εὐλαβῶς κατασπαζόμεθα.

† Καὶ μετὰ τὰς ταπεινὰς ἡμῶν προσκυνήσεις καὶ εἴδησιν τῆς δεσποτικῆς ἡμῖν ἀγαθῆς αὐτῆς ὑγιείας δηλωποιοῦμεν τῇ σεβασμιότητί της, ὅτι ἐξαίφνης καὶ παρ᾽ ἐλπίδα εἴδωμεν νὰ ἔλθῃ νέος οἰκονόμος εἰς τὸ ἐδῶ εὑρισκόνον Σιναϊτικὸν μετόχειον, τοῦ ἁγίου ἐνδόξου ἀποστόλου καὶ εὐαγγελιστοῦ Ματθαίου, ἀντὶ τοῦ κὺρ Μελχισεδέκ, παρ᾽ ἐλπίδα δὲ λέγωμεν, διότι ὄντες πληροφορημένοι, ἠξεύρωμεν ὅτι ὁ ἀρχιερεὺς ἡμῶν σεβασμιώτατος ἅγιος Κρήτης προέγραψεν εἰς τὴν τζουβενίαν [1] τῶν ἁγίων πατέρων καὶ τοὺς ἠξίου νὰ ἀφήσωσιν ⟨εἰσέτι⟩ ἓν ταξίδιον εἰς τὸν κὺρ Μελχισεδέκ, ἐπειδὴ καὶ κατεξοδεύθη εἴς τινα ἀναγκαῖα μουμέζα [2] κατεχρεώθη τότε ὡς πέντε χιλιάδες γρόσσα ὄντον καὶ τῶν χρόνων δυστυχῶν καὶ ἀκάρπων, καὶ εἰς τοῦτο τὸ ταξίδι ἀνιμπορέσῃ καὶ ἐξηκονομήσῃ καὶ ἀπληρόσῃ τὸ χρέος του καὶ μετὰ τοῦτο νὰ ἀπέλθῃ ἡ πανοσιότης του εἰς τὴν τζουβενίαν καὶ νὰ τὸ ἀφίσῃ πάλιν ἐλεύθερον, νὰ τὸ εὕρῃ ὁ διάδοχός του καὶ ἄνευ χρέους καὶ τὰς ἐκκλησίας οὐ μόνον ἀνακαινισμένας, ἀλλὰ καὶ ἐγκεκοσμημμένας, καθὼς οὐδέποτε ἦσαν, καὶ τὰ γύρωθεν κελλία καὶ ὀντάδες διορθωμένα καὶ ἀνακαινισμένα, καὶ μὲ ὅλας τὰς δυσκολίας καὶ οὕτως χωρὶς χρέος καὶ διορθωμένον ἀφήσας τὸ μετόχιον νὰ φανῇ καὶ τῆς πανοσιότητός του ἡ προκοπή, καὶ νἀκούσῃ εὐχαριστίαν διὰ τὰ ὅσα καλὰ εἰς αὐτὸ ἔκαμε, καὶ διὰ τὰς ὅσας δυσκολίας εἰς τόσους χρόνους εἰς τὴν ἀκανθώδη Κρήτην ἐτράβιξε. ἀλλὰ εἰς τούτο ὁ ἀρχιερεύς μας δὲν εἰσηκούσθη· ἀλλ᾽ ἐστάλη ἄλλος οἰκονόμος. ⟨καὶ⟩ μὲ ὅλον τοῦτον ἐδέχθη ὁ κὺρ Μελχισεδὲκ κατὰ τὴν συνήθειαν, τοῦ ἐπαράδωσε τὸ μετόχιον μὲ ἀβεντάριον [3] ἐπειδὴ δὲν εἶχε ⟨εἰσέτι⟩ χρεώσει εἰσέτι ἐπλήρωσε διὰ προλαβόντως ἔξοδά του γρ. 3240: ἐκρίθη εὔλογον νὰ τὰ πληρώσῃ ὁ νέος οἰκονόμος, ὁ ὁποῖος λαμβάνει τὸ μετόχιον, χωρὶς νὰ θέλῃ κανένα ἔξοδον καὶ ἐν ἡμέροις χρόνοις, καὶ κατὰ τὸ εἰσόδημα ηὐξημένον. Ὁ Μελχισεδὲκ ἐπειδὴ μὲ παντοίους τρόπους ἔπασχε νὰ δίδῃ εἰς τοῦτο αὔξησιν καὶ ἡμεῖς δὲ διὰ χατῆρι τοῦ μοναστηρίου καὶ τῆς πανιερότητός της τὸν ἐδέχθημεν, μὲ ὅλον ὁποὺ ἐπαραπονέθημεν, διατὶ ὁ ἀρχιερεύς μας γράψας δὲν εἰσηκούσθη, ἀλλ᾽ ἔγινε ὅλον τὸ ἐναντίον, δὲν ἠξεύρωμεν διατί· ἀλλ᾽ ὡς φαίνεται διὰ κάποιον πάθος ἦτε ταυτοῦ τοῦ Μελχισεδὲκ ἢ διὰ νὰ ἀποδείξωσιν οἱ ἅγιοι πατέρες ὅτι μήτε ἀξιώσεις

1 Τζουβενία, ἡ = ἡ σύναξις τοῦ ὄρους Σινᾶ.
2 Μουμέζα = δοσίματα, ἔξοδα.
3 ἀβεντάριον = inventario, μὲ πρωτόκολλον.

μήτε συμβουλὰς τῶν κατατόπον ἀρχιερέων δέχονται, τὰ ὁποῖα αὐτὰ βλέποντες καὶ νοοῦντες ἡμεῖς διὰ τοὺς ὁποίους ὑπάρχει καὶ ὁ Ἅγ. Ματθαῖος, ἔρχεται καὶ οἰκονόμος, βλέποντες καὶ νοοῦντες, καὶ ἀποναρκῶμεν καὶ ἀνευλαβούμεθα, τὸ ὁποῖον δὲν προξενεῖ κἀνένα καλὸν μήτε εἰς τὸ ἱερὸν μοναστήριον μήτε εἰς τοὺς οἰκονόμους μήτε εἰς ἡμᾶς. Ἡμεῖς πρὸ χρόνων ἐγράψαμεν κατὰ τοῦ οἰκονόμου Μελχισεδὲκ καὶ ἐζητήσαμεν παρὰ τῶν ἁγίων πατέρων ⟨νὰ τὸν σικώσωσιν⟩ νὰ στείλωσιν ἀντ᾽ αὐτοῦ ἄλλον διότι διὰ τὰ νιτερέσα τοῦ ἁγίου Ματθαίου ἐσύγχιζε [καὶ ἐ]πείραζε τὴν πολιτείαν μας καὶ μὲ ὅλους ἡμᾶς σχεδὸν ἔγινε ἐχθρός, μόνον καὶ μόνον διὰ νὰ φυλάξῃ τὸ μοναστήριόν του, τρόπον τινὰ τὴν ὑπόληψιν ὕστερον δὲ καὶ ἡμεῖς βλέποντες τὸν ἀνακαινισμὸν τὸν ὁποῖον ἔκαμνε εἰς τὸ μετόχιον καὶ ὅτι ἄλλως νὰ κάμῃ δὲν ἠμποροῦσε παρεβλέψαμεν εἰς τὸ ἑξῆς, καὶ ἐπέρνα ἡ πανοσιότης του μὲ ἡμᾶς ἥσυχα καὶ ἀγαπημένα καὶ ἡμεῖς μετ᾽ αὐτοῦ, ἀλλ᾽ ἐπειδὴ καὶ οἱ ἅγιοι πατέρες μήτε κατ᾽ αὐτοῦ γράψαντας εἰσήκουσαν μήτε εἰς τὸν ἀρχιερέα μας ὑπὲρ αὐτοῦ, ἔστωσαν ἐν ὑγείᾳ, ἐκτελοῦντες ἀείποτε τὸ ὅτι εἰς τὴν πανοσιότητά τους εὑρέθη εὔλογον, καὶ ταῦτα δεσπότη μου τῶς γράφονται ⟨ἐγράφομεν ὅτι ἐκ τοῦ προλαβόντων θέλει⟩ δὲν γνορίσῃ ὅτι ἐπαραπονέθημεν, διότι ἡμεῖς, μὲ ὅλον ὁποὺ καὶ τὸ μοναστήριον ἀγαποῦμεν καὶ τὸν ἅγιον Ματθαῖον καὶ εὐλαβούμεθα, καὶ κατὰ τὸ δυνατόν μας βοηθοῦμεν μήτε οὕτως μήτε ἄλλως ⟨δὲν⟩ εἰσακουώμεθα ἀπὸ τοὺς ἁγίους πατέρας, ὁ κὺρ Μελχισεδὲκ παραδόσας τὸ μετόχιον καὶ τὰ τοῦ μετοχίου ἀφοῦ ἂν ἔχῃ τινὰ ὑπόθεσιν νὰ τὴν ξεκάμει εἶχε ἀπόφασιν· ⟨δὲν ἠξεύρομεν⟩ ἢ αὐτὸν θέλει νὰ ἔλθῃ πρὸς τὴν πανιερότητά της, ἢ θέλει ἀπέλθῃ εἰς τζουβανίαν νὰ θεωρήσῃ τὸν λογαριασμόν του καθὼς τὸν διορίζουσι. ⟨ἀφίσας τὸν νέον ἡμιθανῆ οἰκονόμον διὰ νὰ ἐξοικονομῇ τὰς ὑποθέσεις τοῦ μετοχίου ἀλλὰ καθὼς ἡμᾶς βλέπομεν τὰ ὅσα ὁ Μελχισεδὲκ τὸ πολὺ ἢ ὀλίγον κατόρθωμα τοῦ Μελχισεδὲκ θέλει φθαρῇ ἐν ὀλίγῳ καὶ ταῦτα καταγράφομεν ὄχι ἐπειδὴ⟩ Ἔστω εἰς εἴδησίν τους ἡμεῖς δὲν κατατρέχομεν τὸν νέον ⟨οἰκονόμον ἀλλὰ εἶναι ἀλήθεια καὶ ὁρισμὸς τῆς πανιερότητός της⟩ διότι τὰ ὅσα τῆς γράφομεν εἶναι ἀλήθεια καὶ ταῦτα μὲν προσκυνητῶς, αἱ πανίεροι δὲ αὐτῆς εὐχαὶ καὶ εὐλογίαι εἴησαν μετὰ πάντων ἡμῶν.

Ἔγγραφον ἐν τῷ Ἱστορικῷ Ἀρχείῳ Κρήτης
Ἰούνιος — Αὔγουστος 1933.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ
Διευθυντὴς τοῦ Ἱστ. Ἀρχείου Κρήτης.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΙΚΟΣ ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΩΝ ΤΗΣ ΕΝ ΤΗι ΝΗΣΩι ΧΑΛΚΗι ΙΕΡΑΣ ΜΟΝΗΣ ΤΗΣ ΠΑΝΑΓΙΑΣ

Τὸν Κατάλογον τοῦτον, περιλαμβάνοντα περὶ τοὺς 180 κώδικας, ἐξεπονήσαμεν, ὅτε, μετὰ τὴν δευτέραν ἐκ τῆς Μ. Πρωτοσυγκελλίας ἀπομάκρυνσιν ἡμῶν τῇ 28 Ἀπριλίου 1921, διεμένομεν ἐν τῇ μυροβόλῳ Χάλκῃ, μόνην ἀναψυχὴν καὶ ἀνακούφισιν εὑρίσκοντες εἰς τὴν μελέτην καὶ τὴν ἐργασίαν, ἔλαβε δὲ πέρας τῇ 2ᾳ Ἀπριλίου 1922, ἡμέρᾳ τοῦ Μ. Σαββάτου. Εἰς τὴν πολύπονον ταύτην ἐργασίαν ἀνεκούφισεν ἡμᾶς οὐκ ὀλίγον διὰ τῆς ἀναγνώσεως τῶν μᾶλλον δυσνοήτων σημειώσεων ὁ ἀείμνηστος Βυζαντινολόγος καὶ πολύτιμος φίλος Ξενοφῶν Σιδερίδης, ὅστις, χάριν τῶν ἰδιαιτέρων αὐτοῦ μελετῶν καὶ χάριν ἡμῶν, ἐπεσκέπτετο τότε συχνότερον τὴν Χάλκην· διὰ τοῦτο ἱερὸν χρέος ἐκτελοῦντες τὸν Κατάλογον τοῦτον ἀφιεροῦμεν τῇ προσφιλεῖ καὶ τιμίᾳ αὐτοῦ μνήμῃ.

Περὶ τῆς Ἱερᾶς ταύτης Μονῆς πρῶτος ἔγραψεν ἐλάχιστα ὁ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Κωνστάντιος ὁ Α΄ ὁ Σοφὸς ὁ ἀπὸ Σιναίου [1]. Μετ' αὐτὸν συντόμως ἐπίσης ἔγραψεν ὁ Σκαρλᾶτος Δ. Βυζάντιος [2]. Εἰδικὰς πραγματείας περὶ τῆς Μονῆς καὶ ἐν μέρει περὶ τῆς Βιβλιοθήκης αὐτῆς ἔγραψαν ὁ Βαρθολομαῖος Κουτλουμουσιανὸς [3] καὶ ὁ Ξενοφῶν Δ. Μογέ [4], ὡς καὶ ὁ Μ. Γεδεὼν [5], δημοσιεύσας σημείωμα περὶ τῆς Μονῆς Καμαριωτίσσης. Ἐπίσης ὁ Ἀθανάσιος Παπαδόπουλος Κεραμεύς [6], ὅστις ἐν περισπουδάστῳ αὐτοῦ μελέτῃ ἀναγράφει 40 κώδικας τῆς Μονῆς Χάλκης κομισθέντας μετὰ τὴν

[1] Κωνσταντίου Α΄ τοῦ ἀπὸ Σιναίου, Κωνσταντινιὰς παλαιά τε καὶ νεωτέρα. σελ. 213 - 217. Ἐν Κ/πόλει 1844.

[2] Σκαρλάτου Δ. Βυζαντίου, Ἡ Κωνσταντινούπολις ἢ περιγραφὴ τοπογραφική, ἀρχαιολογικὴ καὶ ἱστορικὴ τῆς περιωνύμου ταύτης μεγαλοπόλεως τόμ. Β΄ σελ. 303-309. Ἀθήνησιν 1862.

[3] Βαρθολ. Κουτλουμουσιανοῦ, Ὑπόμνημα Ἱστορικὸν περὶ τῆς κατὰ Χάλκην Μονῆς τῆς Θεοτόκου. Ἐν Κ/πόλει 1846.

[4] Ξενοφ. Δ. Μογέ, Ἡ ἐν Χάλκῃ Ἑλληνοεμπορικὴ σχολή. Ἐν Κων/λει 1875.

[5] Μ. Ι. Γεδεών, Σημείωμα περὶ Καμαριωτίσσης, ἐν «Ἐκκλησιαστικῇ Ἀληθείᾳ» τόμ. ΚΒ΄ σελ. 473 - 475, 482 - 486, 508 - 510. Πρβλ. Ἀλεξ. Λαυριώτου, Περὶ τῆς κατὰ τὴν νῆσον Χάλκην Ἱερᾶς Μονῆς τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου, ἐν «Ἐκκλησιαστικῇ Ἀληθείᾳ» τόμ. ΚΑ΄ σελ. 7 - 8.

[6] Ἀθανασίου Παπαδοπούλου Κεραμέως, Ἡ ἐν τῷ νησίῳ Σῳζουπόλεως βασιλικὴ μονὴ Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου καὶ ἡ τύχη τῆς Βιβλιοθήκης αὐτῆς, ἐν Βυζαντινοῖς Χρονικοῖς Πετρουπόλεως τόμ. Ζ΄ σελ. 661 - 695.

καταστροφὴν τῆς Μονῆς Σῳζοπόλεως τοῦ Τιμίου Προδρόμου εἰς τὴν Μονὴν τῆς Παναγίας τοὺς ὑπ' ἀριθ. 1. 2. 10. 16. 17. 28. 32. 34. 40. 42. 49. 57. 63. 77. 85. 87. 89. 102. 103. 104. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 119. 129. 131. 137. 138. 144. 147. 155· καὶ τέσσαρας ἄλλους ἀποκειμένους ἐν τῷ Σκευοφυλακίῳ τῆς Μονῆς Χάλκης [1], χωρὶς ὅμως νὰ περιγράφῃ αὐτοὺς λεπτομερῶς, ἀρκούμενος μόνον εἰς τὴν ἀντιγραφὴν τῶν διαφόρων ἐν αὐτοῖς σημειωμάτων.

Ὁ αὐτὸς Ἀθανάσιος Παπαδόπουλος Κεραμεὺς [2] ἐκ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 157 κώδικος τῆς Μονῆς ἐδημοσίευσεν ἐπιστολὰς Ἰουλιανοῦ τοῦ Παραβάτου, περιγράψας λεπτομερῶς αὐτόν. Ἐπίσης περιέγραψε τὸν ὑπ' ἀρ. 158 κώδικα, ὅστις περιλαμβάνει καὶ πέντε ἐπιστολὰς τοῦ Λιβανίου (φ. 264 - 265), ὡς καὶ τὸν ὑπ' ἀριθ. 159 περιέχοντα καὶ τοῦτον ἐπιστολὰς τοῦ Λιβανίου (φ. 115α - 143β). Ἡ ἐργασία αὕτη τοῦ μακαρίτου Ἀθανασίου Παπαδοπούλου Κεραμέως εἶναι περισπούδαστος. Τὰ ὑπ' αὐτοῦ παραλειφθέντα συνεπληρώσαμεν ἐν τῷ Καταλόγῳ ἡμῶν.

Ἐν ἔτει 1901 ὁ Dr Jos. Boyens [3] ἐδημοσίευσε Κατάλογον κωδίκων ἁγιογραφικοῦ περιεχομένου ὑπὸ τὸν τίτλον «Catalogus Codicum Hagiocraphicorum Graecorum Bibliothecae Monasterii Deiparae in Chalce insula», ἐν ᾧ ἀναγράφει τοὺς βίους, τὰς πολιτείας καὶ τὰ μαρτύρια διαφόρων ἁγίων καὶ μαρτύρων περιεχομένων εἰς τοὺς ὑπ' ἀριθ. κώδικας 6. 8. 10. 13. 17. 18. 19. 20. 34. 47. 62. 82. 83. 129. 139 καὶ 157 τῆς Μονῆς τῆς Παναγίας. Τὰ ὑπ' αὐτοῦ παραλειφθέντα συνεπληρώσαμεν ἐπίσης ἐν τῷ ἡμετέρῳ Καταλόγῳ.

Ἐν ἔτει 1901 ὁ ἀείμνηστος Ξενοφῶν Σιδερίδης ἐν τῇ ὑπ' ἀριθ. ΑΥΙΘ τακτικῇ εἰδικῇ συνεδρίᾳ τοῦ ἐν Κ/πόλει Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου [4] ἐποιήσατο ἀνακοίνωσιν, ἐν ᾗ μετὰ τῆς συνήθους αὐτοῦ θαυμαστῆς κριτικῆς ἐξετάζει τὰ περὶ τῆς ἱδρύσεως τῆς Μονῆς τῆς Παναγίας ἐν Χάλκῃ, παρέχων πλείστας ὅσας πολυτίμους πληροφορίας περὶ αὐτῆς.

Ἐν ἔτει 1914 ὁ † Σ. Γ. Σ. ἔγραψε σημείωσιν ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἡ Ἱερὰ Μονὴ τῆς Θεοτόκου ἐν Χάλκῃ» [5]. Ἐκ ταύτης λαβὼν ἀφορμὴν ὁ κλεινὸς

[1] Ἀθ. Παπαδοπούλου Κεραμέως, Ἔνθ' ἀν σελ. 678.

[2] Ἀθαν. Παπαδοπούλου Κεραμέως, Συνοπτικὴ Ἔκθεσις παλαιογραφικῶν ἐρευνῶν ἔν τε Κων/λει καὶ ταῖς χώραις τοῦ Πόντου διὰ τὴν Μαυρογορδάτειον Βιβλιοθήκην. Ἐν τῷ Ἑλλην. Φιλολογ. Συλλόγῳ Κων/λεως Παραρτ. τόμ. ΙϚ΄ σελ. 3 - 8. Τοῦ αὐτοῦ, Ἰουλιανοῦ Αὐτοκράτορος Ἀνέκδοτοι ἐπιστολαὶ μετὰ προλεγομένων καὶ κριτικῶν σημειώσεων, Ἔνθ' ἀν. σελ. 9 - 26, 27 - 35. Τοῦ αὐτοῦ, Λιβανίου Ἐπιστολαί... Ἔνθ' ἀν. σελ. 36 - 64.

[3] Dr Jos. Boyens, Catalogus Codicum Hagiocraphicorum Graecorum Bibliothecae Monasterii Deiparae in Chalce insula ἐν «Analectis Bollandianis» tom XX p. 45 - 70.

[4] Τόμ. ΚΘ σελ. 7 (1907).

[5] Ἐν Ἐκκλησιαστικῇ Ἀληθείᾳ τόμ. ΛΔ΄ σελ. 87 - 89 (1914).

Μητροπολίτης Νικομηδείας Φιλόθεος Βρυέννιος ἔγραψεν ἀξιόλογον μελέτην ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἀναστήλωσις τῆς Ἱστορικῆς ἀληθείας διὰ τῆς εὐτυχοῦς ἀνακαλύψεως τοῦ Πανιερωτάτου Μητροπολίτου Σελευκείας κυρίου Γερμανοῦ Στρηνοπούλου» [1]. Κατὰ πόσον ἡ ἀνακάλυψις τοῦ Σελευκείας Γερμανοῦ Στρηνοπούλου ὑπῆρξεν εὐτυχὴς γράφομεν ἐν ἰδιαιτέρᾳ ἀνεκδότῳ μελέτῃ ἡμῶν «Περὶ τῆς Ἱερᾶς Μονῆς τῆς Παναγίας Χάλκης».

Περὶ τῆς Ἱερᾶς Μονῆς τῆς Παναγίας ἔγραψε καὶ ὁ Ἀββᾶς Marin εἰς τὸ ἔργον αὐτοῦ «Les Moines de Constantinople». Ἐν ἔτει δὲ 1841 ἐξεδόθη ἐν Κων/λει μικρὸν φυλλάδιον ἐκ 13 σελίδων ὑπὸ τὸν τίτλον «Πρόγραμμα Ἱστορικὸν τῆς ἀνέκαθεν οἰκοδομῆς τοῦ κατὰ Χάλκην Ἑλληνικοῦ Φροντιστηρίου καὶ τῆς καταστάσεως αὐτοῦ δηλωτικόν».

Περὶ τῆς Μονῆς ἐπίσης ἔγραψαν συνοπτικῶς ὁ Sestini, ὁ Schlumberger, ὁ Καισάριος Δαπόντης καὶ ἄλλοι, περὶ ὧν ποιούμεθα λόγον ἐν τῇ μελέτῃ ἡμῶν περὶ τῆς Ἱστορίας τῆς Μονῆς. Ἐκτὸς τῶν σῳζομένων κωδίκων τῆς Μονῆς ὑπάρχουσι καί τινες μὴ περιλαμβανόμενοι ἐν τῷ Καταλόγῳ αὐτῆς πρὸ πολλοῦ φυγαδευθέντες ἐξ αὐτῆς, καὶ δὴ

1) Ὁ κτιτορικὸς κῶδιξ τῆς Μονῆς τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου τοῦ ἐν τῇ νήσῳ Σωζοπόλεως, περιγραφὴν τοῦ ὁποίου ἐποιήσατο ὁ ἀείμνηστος Ἰωάννης Σακκελίων [2].

2) Ὁ ὑπ᾽ ἀριθ. 224 κῶδιξ τῆς ἐν Ἁγίῳ Ὄρει Μονῆς τοῦ Φιλοθέου [3].

3) Ὁ ὑπ᾽ ἀριθ. 329 κῶδιξ τοῦ ἐν Κων/λει Μετοχίου τοῦ Παναγίου Τάφου «Αἱ τρεῖς Λειτουργίαι» [4].

4) Ὁ ὑπ᾽ ἀριθ. 426 (5933) κῶδιξ τῆς ἐν Ἁγίῳ Ὄρει Μονῆς τοῦ ἁγίου Παντελεήμονος «Αἱ θεῖαι Λειτουργίαι» [5].

5) Ὁ ὑπ᾽ ἀριθ. 204 (2217) κῶδιξ τῆς Μονῆς Ἐσφιγμένου τῆς ἐν Ἁγίῳ Ὄρει «Αἱ θεῖαι λειτουργίαι» γραφεὶς ὑπὸ Θεοδοσίου Μηδείας τοῦ ταπεινοῦ μητροπολίτου ἐν ἔτει 1634 Σεπτεμβρίου α΄ Ἰνδ. γ΄. Βεβαίως ὁ κῶδιξ οὗτος ἀνήκει εἰς τὴν Μονὴν τῆς Παναγίας Χάλκης, ἐν ᾗ ἔζησε καὶ ἀπεβίωσεν ὁ Θεοδόσιος [6].

6) Οἱ ἐν τῇ Ἐθνικῇ Βιβλιοθήκῃ Παρισίων ὑπ᾽ ἀριθ. 755 τοῦ ια΄ αἰῶνος καὶ ὁ ὑπ᾽ ἀριθ. 1543 τοῦ ιγ΄ αἰῶνος ἁγιογραφικοὶ κώδικες προέρχονται ἐκ τῆς Μονῆς τῆς Παναγίας τῆς Χάλκης [2].

[1] Ἐν Ἐκκλησιαστικῇ Ἀληθείᾳ τόμ. ΛΕ΄ σελ. 203 - 206 (1915).
[2] Ἰωάν. Σακκελίωνος, Ἰωάννου Ε΄ καὶ Ἰωάννου Ζ΄ τῶν Παλαιολόγων χρυσόβουλλον καὶ ἀργυρόβουλλον περὶ τῆς κατὰ τὴν Σωζόπολιν Μονῆς τοῦ Τιμίου Προδρόμου ἐν τῷ Δελτίῳ τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολ. Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος τόμ. Β΄ σελ. 612 - 613.
[3] Ἀθ. Παπαδοπούλου Κεραμέως, Ἡ ἐν τῷ νησίῳ ... σελ. 679.
[4] Τοῦ αὐτοῦ, Ἔνθ᾽ ἀν.
[5] Σπ. Λάμπρου, Catalogue of the Greek Manuscripts on Mount Athos Vol. II σελ. 373, Cambridge 1900.
[6] Σπ. Λάμπρου, Catalogue of the Greek Manuscripts on Mount Athos Vol. I σελ. 191, Cambridge 1895.
[7] Bollandista Catalogus Hagiographicorum Graecorum.

7) Ὁ ἐν τῷ Βατικανῷ Cod. Reg. Svec. 34 τοῦ ιβ΄ αἰῶνος «Βίοι τῶν ὁσίων Βαρλαὰμ καὶ Ἰωάσαφ» [1].

8) Ὁ ὑπ᾽ ἀριθ. 49 κῶδιξ τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης τῶν Ἱεροσολύμων γραφεὶς ἐν ἔτει 1726 ὑπὸ Παύλου μοναχοῦ Μυτιληναίου ἦν κτῆμα τῆς Μονῆς Παναγίας τῆς Χάλκης [2].

Ἐν τῇ καταρτίσει τοῦ Καταλόγου ἡμῶν κυρίως εἴχομεν ὑπ᾽ ὄψιν τοὺς κώδικας τῆς Μονῆς μετ᾽ ἐπιμελείας μελετήσαντες λεπτομερῶς αὐτούς. Ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς Μονῆς εὕρομεν σύντομον Κατάλογον χειρόγραφον ὑπὸ τὸν τίτλον «Περιγραφικὸς Κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς ἐν Χάλκῃ Ἑλληνικῆς Ἐμπορικῆς Σχολῆς συνταχθεὶς ὑπὸ Ἀντωνίου Ῥώτα ἐπὶ τῆς διευθύνσεως τοῦ Γ. Α. Λιανοπούλου κατ᾽ Αὔγουστον τοῦ 1887». Τὸν Κατάλογον τοῦτον τοῦ γηραιοῦ ἐπιμελητοῦ τῆς Σχολῆς καὶ τῆς Βιβλιοθήκης αὐτῆς, ἀτελέστατον ὄντα, ἐλάχιστα ἐλάβομεν ὑπ᾽ ὄψιν. Εἴχομεν ὅμως τὸ εὐτύχημα, ἀφ᾽ οὗ πλέον συνεπληρώσαμεν τὸν ἡμέτερον Κατάλογον, νὰ εὕρωμεν μεταξὺ τῶν ἐντύπων βιβλίων τῆς Μονῆς ἕτερον Κατάλογον χειρόγραφον, πάσης προσοχῆς ἄξιον, συνταχθέντα ὑπὸ τοῦ Διευθυντοῦ τῆς Σχολῆς καὶ εἶτα Μ. Πρωτοσυγκέλλου Δωροθέου Εὐελπίδου, τοῦ μετὰ ταῦτα πολυκλαύστου Μητροπολίτου Κορυτσᾶς.

Ὁ Κατάλογος οὗτος, ἐλάχιστα διαφέρων τοῦ ἡμετέρου, ἔδωκεν εἰς ἡμᾶς ἀφορμὴν νὰ συμπληρώσωμεν τὴν ἡμετέραν ἐργασίαν, ἐν οἷς ὁ ἀείμνηστος Δωρόθεος Εὐελπίδης σημειοῖ περὶ τῶν διαφορῶν, αἵτινες ἀπαντῶνται μεταξὺ κωδίκων καὶ τῶν ἐκδιδομένων ἐν σχέσει πρὸς τὰς μνήμας τῶν Ἁγίων καὶ τοῦ Τριῳδίου. Ἐν τῷ Καταλόγῳ ἡμῶν σημειοῦμεν ὅσα ἐξ αὐτοῦ παρελάβομεν.

Ἀτυχῶς, ὡς ἐμάθομεν παρὰ τοῦ φιλοπονωτάτου Μητροπολίτου Σάρδεων Γερμανοῦ, ὅστις ἠσχολήθη περὶ τὴν μελέτην τῶν χειρογράφων τῆς Μονῆς, ὁ Κατάλογος οὗτος τοῦ Δωροθέου Εὐελπίδου δὲν ὑπάρχει πλέον ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς Μονῆς, παραπεσὼν πιθανῶς μεταξὺ ἀχρήστων ἐγγράφων. Ἡ εὕρεσις αὐτοῦ θὰ ἦτο εὐτύχημα διὰ τὴν Βιβλιοθήκην τῆς Μονῆς, ἂν καὶ ὁ ἡμέτερος πληρέστερος αὐτοῦ ἀναπληροῖ αὐτὸν ἐν πᾶσι.

1.

***Χαρτ.** 0,40,5 × 0,26,5. ΙΔ΄ **αἰῶνος** (1360), φ. 511.*

Στίχοι σελίδων 40. Σελίδες δίστηλοι. Δέσιμον παλαιὸν μετὰ χάρτου λευκοῦ ἐξωτερικῶς ἐπὶ χονδρῶν ξυλίνων πλακῶν. Διατήρησις καλή.

Συναγωγὴ λόγων 87.

Λείπει ὁ α΄ λόγος. Ἄρχεται ἐκ τοῦ τέλους τοῦ α΄ λόγου φ. $1^{α}$.

Ὁ β΄ *Ἀνδρέου Κρήτης* λόγος εἰς τὸ Γενέσιον τῆς Θεοτόκου. Ἀρχ. «Ἀρχὴ μὲν ἡμῖν ...».

[1] Ἀθ. Παπαδοπούλου Κεραμέως, Ἡ ἐν τῷ νησίῳ ... σελ. 679.
[2] Τοῦ αὐτοῦ, Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη τόμ. Β΄ σελ. 93.

Ὁ γ΄ (φ. 5α) *Ἀνδρέου Κρήτης* λόγος εἰς τὸ Γενέσιον τῆς Θεοτόκου. Ἀρχ. «Εἰ μετρᾶται γῆ σπιθαμῇ».

Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ

1. (φ. 9α) Εἰς τὸ Γενέσιον τῆς Θεοτόκου.
2. (φ. 14α) Εἰς τὸ Γενέσιον τῆς Θεοτόκου.
3. (φ. 20α) Εἰς τὴν Γενέθλιον ἡμέραν τῆς παναμώμου κτλ.

Φωτίου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως

(φ. 24β) Λόγος εἰς τὸ Γενέθλιον τῆς Θεοτόκου. Ἀρχ. «Πᾶσα μὲν ἑορτὴ καὶ πᾶσα πανήγυρις».

(φ. 29α) *Λέοντος Βασιλέως* λόγος εἰς τὴν ἐκ στηρωτικῶν λαγόνων ἀνθήσασαν ἐν ἀνθρώποις σωτήριον γονήν.

Ὅλοι οἱ ἄνω λόγοι περιλαμβάνονται μέχρι τοῦ φ. 31.

(φ. 32α) *Φιλοθέου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως* λόγος εἰς τὸν Ἅγιον Φωκᾶν Ἱερομάρτυρα καὶ θαυματουργόν. Ἀρχ. «Εἰ δὲ καὶ τοὺς λαμπροὺς ἐκείνους μαθητὰς καὶ ὑπηρέτας τοῦ λόγου οὐκ αὐτὸ τοῦτο μόνον» κλπ. Τέλ. «Τὴν μόνην ἀληθινὴν καὶ ἀστασίαστον εἰρήνην καὶ ἡδίστην κατάπαυσιν καὶ ἀπόλαυσιν».

(φ. 40α) Ἱστορία *Ἰακώβου Ἀρχιεπισκόπου Ἱεροσολύμων* εἰς τὸ Γενέσιον τῆς Θεοτόκου.

(φ. 45α) *Πρόκλου Ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως* ἐγκώμιον εἰς τὴν Θεοτόκον.

(φ. 47β) *Κοσμᾶ Βεστίτωρος* λόγος ἐγκωμιαστικὸς εἰς τὸν Προφήτην καὶ Ἀρχιερέα Ζαχαρίαν.

(φ. 49α) *Σωφρονίου Πατριάρχου Ἱεροσολύμων* λόγος εἰς τὴν ὕψωσιν τοῦ Τιμίου Σταυροῦ καὶ τὴν ἁγίαν Ἀνάστασιν.

(φ. 51α) *Παντολέοντος Διακόνου Μονῆς τῶν Βυζαντίων* λόγος εἰς τὴν ὕψωσιν τοῦ Τιμίου Σταυροῦ.

(φ. 52β) *Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου* ἑρμηνεία εἰς τὸ ῥητὸν «ὁ λόγος ὁ τοῦ Σταυροῦ κλπ.».

(φ. 55β) *Ἀλεξάνδρου μοναχοῦ* λόγος ἱστορικὸς περὶ τῆς εὑρέσεως τοῦ Τιμίου καὶ Ζωοποιοῦ Σταυροῦ.

(φ. 71α) *Ἀνδρέου Κρήτης* εἰς τὴν ὕψωσιν τοῦ Σταυροῦ.

(φ. 77α) *Λέοντος Βασιλέως* εἰς τὴν ὕψωσιν τοῦ Τιμίου Σταυροῦ.

(φ. 79β) *Ἀνωνύμου* λόγος περὶ τῆς εὑρέσεως καὶ ὑψώσεως τοῦ Τιμίου Σταυροῦ. Ἀρχ. «Ἔτος ἠνύετο τριακοσιοστὸν τρίτον».

(φ. 83α) *Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου* ἑρμηνεία εἰς τὸ ῥητὸν «ὁ λόγος ὁ τοῦ Σταυροῦ».

(φ. 86α) Βίος καὶ πολιτεία καὶ μαρτύριον τῆς ὁσίας μητρὸς ἡμῶν Σωσάνης μηνὶ 19 Σεπτεμβρίου.

(φ. 91α) Μηνὶ κγ΄ *Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου* λόγος εἰς τὴν σύλληψιν τῆς Ἐλισσάβετ.

(φ. 93α) *Ἀνωνύμου* ἐγκώμιον εἰς τὴν σύλληψιν τοῦ Τιμίου Προδρόμου. Ἀρχ. «Εὔκαιρος ἡμέρα ὁσία ἑορτή».

(φ. 97α) *Νικηφόρου τοῦ Βλεμμύδου* λόγος ἐγκωμιαστικὸς εἰς τὸν Εὐαγγελιστὴν Ἰωάννην τὸν Θεολόγον. Ἀρχ. «Εὐαγγελιστῇ Θεολόγῳ ἂν αἶνος προσήκῃ».

(φ. 104β) Ὀκωβρ. 9. *Νικήτα Ῥήτορος τοῦ Παφλαγόνος* ἐγκώμιον εἰς τὸν Ἰάκωβον τοῦ Ἀλφαίου.

(φ. 108α) Βίος καὶ πολιτεία καὶ μερικὴ θαυμάτων διήγησις τῶν ἁγίων καὶ θεοφόρων πατέρων ἡμῶν Κοσμᾶ *καὶ* Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ τῶν ποιητῶν. Ἐν τῇ κάτω ῴᾳ τοῦ φ. 108β σημειοῦται: «† Τοῦτον τὸν λόγον μηδεὶς τῶν γραμματέων ἀναγνώτω, ἐπεὶ σύμπας ψευδὴς ἐστὶ μηδὲν ἀληθὲς φθεγγόμενος ὥσπερ γὰρ ἂν εἴ τις τὸ τῆς κύλικος χεῖλος χρίσει μέλιτι τὸ δ' ἐντὸς ἔχῃ φαρμάκου ἀναιρετικοῦ μεστὸν οὕτω καὶ οὑτοσὶ ὁ λόγος ἔχει».

(φ. 121β) *Νικήτα Ῥήτορος τοῦ Παφλαγόνος* ἐγκώμιον εἰς τὸν Ἅγιον Διονύσιον τὸν Ἀρεοπαγίτην.

(φ. 128β) *Τοῦ αὐτοῦ* εἰς τὸν Ἀπόστολον Θωμᾶν.

(φ. 132α) *Τοῦ αὐτοῦ* εἰς τὸν Ἀπόστολον καὶ Εὐαγγελιστὴν Λουκᾶν.

(φ. 136α) *Τοῦ αὐτοῦ* εἰς τὸν ἅγιον καὶ πανεύφημον καὶ Ἀπόστολον καὶ Ἱεράρχην τὸν Ἀδελφόθεον.

(φ. 140β) *Τοῦ αὐτοῦ* εἰς τὸν Φίλιππον.

(φ. 144β) » » » » Ματθαῖον.

(φ. 148β) » » » » Ἀνδρέαν.

(φ. 156α) *Λέοντος Βασιλέως* ἐγκώμιον εἰς τὸν ἅγιον Δημήτριον.

(φ. 160β - 192β) *Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου* λόγος κατὰ μεθυόντων κλπ. καὶ εἰς τὸν Λάζαρον καὶ πλούσιον.

(φ. 193α) *Τοῦ αὐτοῦ* εἰς τὸ ῥητὸν «Περὶ δὲ τῶν κεκοιμημένων οὐ θέλω ὑμᾶς ἀγνοεῖν».

(φ. 198β) *Τοῦ αὐτοῦ* ὁμιλία εἰς τὸ ῥητὸν «Ἐγένετο τοῦτο ἐνιαυτοῦ οὗ ἀπέθανεν Ὀζίας ὁ βασιλεύς».

(φ. 201β) *Τοῦ αὐτοῦ* ὁμιλία εἰς τὸ ῥητὸν «Ὑψώθη ἡ καρδία Ὀζίου».

(φ. 206β) » » ἑρμηνεία εἰς τὰ ὑπόλοιπα τοῦ Ὀζίου.

(φ. 209β) » » ὁμιλία εἰς τὰ Σεραφείμ.

(φ. 213β) *Παντολέοντος Διακόνου τῆς Ἁγίας τοῦ Θεοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας* διήγησις τῶν θαυμάτων τοῦ Ταξιάρχου Μιχαήλ.

(φ. 233β) *Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου* ἔπαινος τῶν ἀπαντησάντων ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ.

(φ. 240$^{\alpha}$) *Μιχαὴλ Συγκέλλου* ἐγκώμιον εἰς τοὺς Ἀρχαγγέλους καὶ τοὺς Ἀγγέλους καὶ πάσας τὰς ἐπουρανίους δυνάμεις. Εἰς τὸν λόγον αὐτὸν ἐλλείπουσι 2 φύλλα 240 - 241 μὴ ἀριθμηθέντα.

(φ. 250$^{\alpha}$) *Βίος καὶ πολιτεία Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου.* Ἀρχ. «Καὶ πᾶσι μὲν ἡδὺς καὶ τοῦ παντὸς ἄξιος».

(φ. 278$^{\beta}$) Διαθήκη Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου.

(φ. 281$^{\beta}$) *Ναυκρατίου* ἐγκύκλιος τοῖς ἀδελφοῖς ἐπιστολή.

(φ. 287$^{\alpha}$) *Ἰωάν. Χρυσοστόμου* ἐγκώμιον εἰς τὸν Ἱερομάρτυρα Ῥωμανόν.

(φ. 290$^{\beta}$) *Τοῦ αὐτοῦ* ἐγκώμιον εἰς τὸν μάρτυρα Βαρλαάμ.

(φ. 294$^{\alpha}$) Βίος καὶ πολιτεία καὶ θαυμάτων διήγησις *Γρηγορίου Δεκαπολίτου.* Ἀρχ. «Ἅπαν μὲν τῶν πάντων οὐδὲν οὕτω πέφυκεν».

(φ. 305$^{\beta}$) *Γερμανοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως* ἐγκώμιον εἰς τὴν εἴσοδον τῆς Θεοτόκου.

(φ. 308$^{\alpha}$) *Γεωργίου Νικομηδείας* λόγος εἰς τὴν εἴσοδον τῆς Θεοτόκου.

(φ. 313$^{\alpha}$) *Γεωργίου μοναχοῦ καὶ χαρτοφύλακος τῆς Μ. Ἐκκλησίας* ἐγκώμιον εἰς τὰ εἰσόδια τῆς Θεοτόκου.

(φ. 317$^{\beta}$) *Τοῦ αὐτοῦ* ἐγκώμιον εἰς τὴν ἀπόδοσιν τῶν εἰσοδίων.

(φ. 322$^{\alpha}$) *Θεοφυλάκτου Βουλγαρίας* ἐγκώμιον εἰς τὰ εἰσόδια.

(φ. 325$^{\alpha}$) *Λέοντος Βασιλέως* ἐγκώμιον εἰς τὰ Εἰσόδια.

(φ. 328$^{\alpha}$) Βίος καὶ πολιτεία Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ ὑπὸ *Ἰωάννου Ἀντιοχείας.*

(φ. 338$^{\beta}$) *Γεωργίου Νικομηδείας* εἰς τὴν σύλληψιν τῆς Θεοτόκου.

(φ. 344$^{\alpha}$) *Νικήτα Παφλαγόνος* ἐγκώμιον εἰς τὸν Μέγαν Νικόλαον.

(φ. 349$^{\alpha}$) *Νικήτα Παφλαγόνος* ἐγκώμιον εἰς τὸν Εὐστράτιον καὶ Αὐξέντιον.

(φ. 355$^{\beta}$) *Τοῦ αὐτοῦ* ἐγκώμιον εἰς τὸν Ἀπόστολον Τιμόθεον.

(φ. 360$^{\alpha}$) *Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου* εἰς τὸ μὴ πλησιάζειν θεάτροις καὶ εἰς τὸν Ἀβραάμ.

(φ. 369$^{\alpha}$) *Γρηγορίου Νύσσης* εἰς τοὺς λέγοντας ὅτι ὁ Πατὴρ μείζων τοῦ υἱοῦ.

(φ. 371) Ἄγραφον.

(φ. 376$^{\alpha}$) Αἱ ὁράσεις τοῦ προφήτου Δανιήλ.

(φ. 381$^{\alpha}$) *Ἐφραὶμ τοῦ Σύρου* ἐγκώμιον εἰς τὸν σώφρονα Ἰωσήφ.

(φ. 390$^{\beta}$) *Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου* λόγος εἰς τὸν ἅγιον Φιλογόνιον.

(φ. 395$^{\beta}$) *Ἀθανασίου Ἀλεξανδρείας* λόγος εἰς τὴν ἀπογραφὴν τῆς Θεοτόκου.

(φ. 399$^{\alpha}$) *Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου* λόγος εἰς τὸ Γενέθλιον τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

(φ. 409$^{\alpha}$) *Γρηγορίου Νύσσης* λόγος εἰς τὸ Γενέθλιον τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

(φ. 416$^{\alpha}$) *Φιλοθέου Κωνσταντινουπόλεως* εἰς τὴν ὁσιομάρτυρα Ἀνυσίαν.

(φ. 424$^{\alpha}$) *Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου* λόγος εἰς τὸν Ἡρώδην καὶ εἰς τὰ βρέφη.

(φ. 425$^{\beta}$) *Ἀμφιλοχίου Ἰκονίου* λόγος εἰς τὸν βίον καὶ τὰ θαύματα Βασιλείου τοῦ Μεγάλου.

(φ. 441$^{\beta}$) Βίος Σιλβέστρου Ἐπισκόπου Ῥώμης.

(φ. 456$^{\alpha}$) *Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου* λόγος εἰς τὰ ἅγια Θεοφάνεια.

(φ. 460$^{\alpha}$) *Τοῦ αὐτοῦ* λόγος εἰς τὸ ἅγιον Βάπτισμα.

(φ. 462$^{\alpha}$) *Τοῦ αὐτοῦ* λόγος εἰς τὰ ἅγια Θεοφάνεια.

(φ. 464$^{\alpha}$) *Ἀδήλου* λόγος εἰς τὴν ὀκταήμερον περιτομὴν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ ἔπαινος εἰς τὸν Μέγαν Βασίλειον.

(φ. 467$^{\alpha}$) *Γρηγορίου Νεοκαισαρείας* λόγος εἰς τὰ ἅγια Φῶτα.

(φ. 470$^{\beta}$) *Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου* εἰς τὰ ἅγια Θεοφάνεια.

(φ. 475$^{\beta}$) *Σωφρονίου Ἱεροσολύμων* εἰς τὸ βάπτισμα.

(φ. 483$^{\alpha}$) *Ἀδήλου* βίος καὶ πολιτεία καὶ μερικὴ θαυμάτων διήγησις τῆς ὁσίας Δομνίνας.

(φ. 489$^{\beta}$) *Ἀδήλου* μαρτύριον τῆς ἁγίας μάρτυρος Τατιανῆς.

(φ. 500$^{\beta}$) Ἐγκώμιον ἐκ μέρους εἰς τὸν ἐν ἀσκήσει διαλάμψαντα ὅσιον πατέρα ἡμῶν Μακάριον τὸν Αἰγύπτιον παρὰ τοῦ ἁγίου πατρὸς ἡμῶν *Ἰωάννου τοῦ Ἁγιοπολίτου.*

(φ. 502$^{\alpha}$) *Κοσμᾶ Βεστίτωρος* λόγος εἰς τὴν ἀνακομιδὴν τοῦ λειψάνου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου.

(φ. 505$^{\beta}$) *Ἰωάν. Δαμασκηνοῦ* ἐγκώμιον εἰς Ἰωάννην τὸν Χρυσόστομον. Εἶτα ἕπονται ἓξ φύλλα χειρόγραφα φέροντα διὰ μολυβδίδος ἀριθ. 455 - 460, ἐξ ὧν τὰ τρία πρῶτα ἠκρωτηριασμένα, τὰ δὲ δύο ἄλλα κατὰ τὸ ἥμισυ συνέχεια τοῦ λόγου. Εἰς τὸ τέλος ἐλλείπουσι σελίδες περὶ τὰς δέκα ἀτελεῖς καὶ ἠκρωτηριασμέναι. Ἐπὶ τῆς πρώτης σελίδος ὑπάρχει ἡ ἑξῆς σημείωσις διὰ μεταγενεστέρας χειρός. «Βιβλίον Πατερικὸν χειρόγραφον τῆς Παναγίας τῆς ἐν νήσῳ Χάλκῃ». Ἐν δὲ τῷ φύλ. 463$^{\beta}$ ὑπάρχει ἡ ἑξῆς σημείωσις.

« † Ἡ παροῦσα βίβλος ἐγράφη παρὰ Ἰακώβου μοναχοῦ διὰ καταβολῆς καὶ ἐξόδου, Εἰρηναρχίας μοναχῆς. Ὑπὲρ ἀνέσεως καὶ μακαρίας μνήμης τοῦ υἱοῦ αὐτῆς Θεοδούλου μοναχοῦ· προσετέθη δὲ καὶ ἀφιερώθη παρ᾽ ἀμφοτέρων τῇ σεβασμίᾳ καὶ βασιλικῇ μονῇ τοῦ ἁγίου παμμάκαρος Βασιλείου τοῦ Μεγάλου ἐν ἔτει ἑξακισχιλιοστῷ τελειωθεῖσα, ὀκτακοσιοστῷ ἑξηκοστῷ ὀγδόῳ Ἰνδικτιῶνος τεσσαρεσκαιδεκάτης μηνὶ Ἰουλίῳ (6868 - 1360) ε´ καὶ ι´ ἐν ᾧ μηνὶ δ^{η} γέγονε καὶ ἡ ἅλωσις τῆς μεγάλης πόλεως Ἡρακλείας τῆς εἰς τὸν Πόντον ὑπὸ τῶν Μουσουλμάνων ἐπὶ τῆς βασιλείας Ἰωάννου τοῦ Παλαιολόγου. Μετὰ δὲ ταῦτα ἀφιερώθη ἐν τῇ ἁγίᾳ καὶ βασιλικῇ μονῇ τοῦ Τιμίου ἐνδόξου, προφήτου Προδρόμου καὶ βαπτιστοῦ Ἰωάννου τῇ νήσῳ· ἀντίκρυς Σωζουπόλεως.

Ὁ κῶδιξ οὗτος προέρχεται ἐκ τῆς Μονῆς τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου τῆς ἐν τῷ νησίῳ Σωζοπόλεως.

2.

Μεμβρ. *0,39×0,30. ΙΑ'* ***αἰῶνος,*** *φ. 239.*

Στίχοι σελίδων 31. Σελίδες δίστηλοι. Δέσιμον μεταγενεστέρας ἐποχῆς, διατήρησις καλή.

Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου ὁμιλίαι 30 εἰς τὴν Γένεσιν.

Ἐν ἀρχῇ τῶν ὁμιλιῶν καὶ εἰς τὸ πρῶτον γράμμα ἔχει ποικίλματα. Τῆς τρίτης ὁμιλίας τὸν ἐζωγραφισμένον τίτλον (φ. 10^{α}) βέβηλος χεὶρ ἀπέκοψε κατὰ μῆκος. Ἐν τοῖς φύλλοις 106^{α} καὶ 118^{α} ἡ αὐτὴ ἱερόσυλος καὶ βέβηλος χεὶρ ἀπέκοψε καλλιγραφήματα καὶ ζωγραφήματα. Ἐν τῇ προσθέτῳ σελίδι τοῦ φ. 238 ὑπάρχει ἡ ἑξῆς σημείωσις.

«† Τὸ παρὸν βιβλίον ὑπάρχ(ει) τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου, τῆς ἐν τῇ νήσῳ Χάλκῃ, καὶ τοῦ Τιμίου Προδρόμου τοῦ ἐκ Σωζοπόλεως ͵ζρμ$^{\varphi}$ [=7140=1631-2] Ἰνδ. ιε' +—+ ὁ μητροπολίτης Νικαίας Πορφύριος γράφει ταῦτα εἰς ἀνάμνησιν». Καὶ ἐν τῇ ὀπισθίᾳ σελίδι τοῦ φ. 239^{β} ὑπάρχει ἡ ἑξῆς πάλιν σημείωσις. «Μετὰ τὴν παραίτησιν τοῦ θρόνου καὶ τῆς ἐπαρχίας Νικαίας, ἐλθοῦσα ἡ ταπεινότης ἡμῶν, κατῴκησε εἰς τὰ ἀνεγερθέντα νέα κελλία παρ' αὐτήν. Τότε καὶ τὴν ἱερὰν ταύτην βίβλον, τὴν Χρυσοστομικὴν Ἑξαήμερον, ἀνέγνω πᾶσαν καὶ κατετρύφησεν ἐξ ἀρχῆς μέχρι τέλους, εἰς δόξαν, θεοῦ, ἀμήν:—͵ζρν': αχμβ [=1642] μηνί, Ἰουνίῳ: +—+ Ὁ Ταπεινὸς μητροπολίτης πρῴην Νικαίας, Πορφύριος ἔγραψα ταῦτα εἰς ἀνάμνησιν».

Ἐν τῇ αὐτῇ σελίδι, πρὸς τὸ κάτω μέρος, γέγραπται: «νὰ κόψῃ ὁ Θεὸς τὰς χεῖρας αὐτοῦ, ὃς ἔκοψε τὰ φύλλα ταῦτα ἐκ ταύτης τῆς βίβλου καὶ ὅστις θέλει κόψει ἀπὸ τὴν σήμερον νὰ εἶναι ἀφωρισμένος ἀπὸ Θεοῦ παντοκράτορος».

Ἐν τῇ ἄνω ᾤᾳ τοῦ φ. 238 σημειοῦται: «ἔτους ͵ζγ' [=7003=1475] ἡλίου κύκλοι γ' σελ. κύκλ. ι' καὶ θέμ. τῆς σελήνης δ' ἐγεννήθην Ἀνδρέας υἱὸς Ἱερομονάχου Πέτρου εἰς τὴν τρίτην ἄγοντος τοῦ Ἰανουαρίου μηνὸς ἡμέρᾳ Σαββάτῳ ὥρᾳ ι' τῆς ἡμέρας».

(φ. 238^{β}) «† Τὸ παρὸν βιβλίον ὑπάρχει τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου τῆς ἐν τῇ νήσῳ Χάλκῃ καὶ τοῦ Τιμίου Προδρόμου τοῦ ἐκ Σωζουπόλεως ͵ζρμ' Ἰνδ. ιε' [=7140=1631] ὁ Μητροπολίτης Νικαίας Πορφύριος γράφει ταῦτα εἰς ἀνάμνησιν.

Ἡ στάχωσις τοῦ χειρογράφου εἶναι νέα, καὶ ἡ μεμβράνη λεπτὴ καθαρωτάτη. Τὰ καλλιγραφήματα ὁμοιάζουσι πολὺ πρὸς τὰ τοῦ χειρογράφου. Καὶ τὸ χειρόγραφον τοῦτο προῆλθεν ἐκ τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Μονῆς Προδρόμου Σωζουπόλεως.

3.

Μεμβρ. *0,37,8×0,29. ΙΒ'* ***αἰῶνος,*** *φ. 111.*

Στίχοι σελίδων 62. Σελίδες δίστηλοι. Ἐν τῷ μέσῳ ἓν φύλλον ἀπεκόπη κατὰ μῆκος. Διατήρησις καλή. Γραφὴ καλή· μελάνη ὑπόξανθος. Τὸ ἐρυθρόν, ὠχρόν. Δέσιμον στερεὸν καὶ παλαιὸν μὲ δέρμα μέλαν ἐπὶ ξυλίνων πλακῶν. Ἡ μεμβράνη κιτρινωπὴ καὶ ἐρρυπωμένη.

Ψαλτήριον καὶ Μηναῖα Μαρτίου καὶ Ἀπριλίου.

Περιέχει τοὺς ψαλμοὺς τοῦ Δαβὶδ μετὰ τῶν δέκα ᾠδῶν (φ. 1-25) καὶ τὰς ἀκολουθίας τῶν δύο μηνῶν Μαρτίου καὶ Ἀπριλίου (ἀπὸ τοῦ φ. 25-73) μετὰ συναξαρίων (ἀπὸ τοῦ φ. 74 μέχρι τέλους).

Παρατηροῦνται, κατὰ τὰς παρατηρήσεις τοῦ Δωροθέου Εὐελπίδου, αἱ ἀκόλουθοι διαφοραὶ πρὸς τὰς ἀκολουθίας τῶν αὐτῶν μηνῶν εἰς τὰ ἔντυπα.

Εἰς τὴν α' Μαρτίου ὁ κανὼν εἶναι διάφορος. Εἰς τὰς β' τοῦ αὐτοῦ μηνὸς ἀντὶ τῆς εἰς τὰ ἔντυπα ἀκολουθίας ὑπάρχει ἀκολουθία τοῦ ἁγίου ἱερομάρτυρος Θεοδότου Κηρυνίας. Τὸ δὲ τῆς ἁγίας Εὐθαλίας συναξάριον ἐλλείπει. Εἰς τὰς γ' ὁ κανὼν εἶναι διάφορος, προστίθεται δὲ συναξάριον καὶ Θεοδωρήτου πρεσβυτέρου Ἀντιοχείας. Αἱ εἰς τὰς δ' καὶ ε' τοῦ αὐτοῦ μηνὸς ἀκολουθίαι ἐναλλάσσονται. Ἐκ δὲ τῶν εἰς τὰς ε' ὑπομνημάτων ἐλλείπει ὁ Κόνων ὁ κηπουρός. Εἰς τὰς ς' ὁ κανὼν εἶναι διάφορος, εἰς δὲ τὸν ἅγιον Ἡσύχιον προστίθεται καὶ συναξάριον. Εἰς τὰς θ' ὑπάρχουσι καὶ προφητεῖαι, μετὰ δὲ τοὺς ἀναβαθμοὺς καὶ Εὐαγγέλιον, τὸ ἐξαποστειλάριον εἶναι διάφορον, εἰς τοὺς αἴνους προστίθεται ἓν στιχηρόν, τὸ εἰς στίχους δοξαστικὸν εἶναι διάφορον, εἰς δὲ τὸ τέλος προστίθεται καὶ ἕτερον.

Εἰς τὴν ι' τὰ εἰς τὸ Κύριε ἐκέκραξα στιχηρὰ εἶναι διάφορα. Εἰς τὰς ια' προστίθεται Ἀβδᾶς ἐπίσκοπος· Βενιαμὶν διάκονος καὶ οἱ σὺν αὐτῷ ἐν Περσίδι, ἕτερος Βενιαμὶν καὶ ἐννέα μάρτυρες ἐν τοῖς ὄνυξιν αὐτοῦ καλάμων ἐμβληθέντων τελειοῦται, μετὰ στίχου, ἀλλ' ἄνευ συναξαρίου. Εἰς τὰς ιβ' τὸ μετὰ τὴν τρίτην Ὠδὴν κάθισμα εἶναι διάφορον. Προστίθεται ἅγιοι μάρτυρες ὑπὸ μυῶν καὶ γαλῶν ἐσθιόμενοι, καὶ ἕτεροι ἐννέα μάρτυρες. Εἰς τὰς ιγ' τὰ εἰς τὰ Κύριε ἐκέκραξα στιχηρὰ εἶναι διάφορα. Προστίθεται ὁ Σαβῖνος μετὰ στίχων καὶ συναξαρίου. Εἰς τὰς ιε' οἱ εἰς τὸ συναξάριον δύο πρῶτοι στίχοι ἐλλείπουσιν. Ἐλλείπει προσέτι ὁ ἅγιος Ἀριστόβουλος, ἀλλὰ προστίθεται ὁ ἅγιος Μόνιγνος ὁ Κναφεὺς μετὰ στίχων καὶ ἐκτεταμένου συναξαρίου· Εἰς τὰς ις' τὰ εἰς τὸ Κύριε ἐκέκραξα στιχηρά, ὁ κανὼν καὶ τὸ μετὰ τὴν τρίτην ᾠδὴν κάθισμα εἶναι διάφορα, εἰς δὲ τὰ συναξάρια ἐλλείπει ὁ εἰς τὴν ιγ' προστεθεὶς Σαβῖνος καὶ προστίθεται ὁ εἰς τὰς ιε' ἐλλείπων Ἀριστόβουλος. Εἰς τὰς ιζ' τὸ κάθισμα εἶναι διάφορον, κοντάκιον δὲ καὶ οἶκος καὶ ἐξαποστειλάριον ἐλλείπουσι, προστίθεται δὲ ὁ ἅγιος Μαρῖνος μετὰ στίχων καὶ

συναξαρίου. Εἰς τὰς κ´ οἱ τρεῖς στίχοι ἐλλείπουσιν, εἰς τὰς κα´ τὰ εἰς τὰ Κύριε ἐκέκραξα στιχηρὰ καὶ τὸ κάθισμα εἶναι διάφορα, ὁ δὲ ἅγιος Ἰάκωβος ἐλλείπει, ἀντὶ δὲ Βηρύλλου ὑπάρχει Κύριλλος. Εἰς τὰς κβ´ τὸ κάθισμα εἶναι διάφορον, ὁμοίως καὶ εἰς τὰς κγ´. Εἰς τὰς κδ´ Κοντάκιον δὲν ὑπάρχει, προστίθεται δὲ ὁ ὅσιος Ὁμολογητὴς Ἰάκωβος μετὰ τριῶν στίχων καὶ μικροῦ συναξαρίου. Εἰς τὰς κε´ ἐλλείπουσι τὰ τυπικά, προστίθεται δὲ τὸ Εὐαγγέλιον καὶ ὁ Ἀπόστολος. Εἰς τὰς κς´ προστίθεται εἰς τὸ Συναξάριον διήγησις ὠφέλιμος Μάλχου μοναχοῦ αἰχμαλωτισθέντος, ἀρχομένη «ἀπὸ τριάκοντα μιλίων Ἀντιοχείας» προστίθεται δὲ καὶ ὁ ἕτερος κανών. Εἰς τὰς κζ´ τὸ κάθισμα εἶναι διάφορον, προστίθεται δὲ Ἡρωδίων ἄνευ στίχων καὶ συναξαρίου. Εἰς τὰς κη´ προστίθεται ἀκολουθία τοῦ ἁγίου Στεφάνου τοῦ θαυματουργοῦ. Τὸ κάθισμα εἶναι διάφορον, ὁ Ἡρωδίων ἐλλείπει, προστίθεται δὲ Μᾶρκος ἐπίσκοπος Ἀρεθουσίων καὶ Ζώσιμος ἐπίσκοπος Συρακουσίων. Εἰς τὰς κθ´ τὰ εἰς τὸ Κύριε ἐκέκραξα στιχηρὰ εἶναι διάφορα, ἀντὶ δὲ τῶν εἰς τὰ ἔντυπα κανόνων ὑπάρχει ἕτερος, ὁ Μᾶρκος Ἀρεθουσίων ἐλλείπει, εἰς τὸν Εὐστάθιον προστίθεται συναξάριον, προστίθεται Ἰωάννης ἐν τῷ φρέατι ἄνευ στίχων μετὰ συναξαρίου, προσέτι Ἀπόστολοι ἐκ τῶν ο´ Σωσθένης, Ἀπολλώς, Κηφᾶς, Καῖσαρ καὶ Ἐπαφρόδιτος. Εἰς τὰς λ´ ὁ Κανὼν εἶναι διάφορος, προστίθεται Κυριακὸς πατριάρχης μετὰ στίχων καὶ Ἰωάννης πατριάρχης Ἱεροσολύμων μετὰ στίχων, ἐλλείπει δὲ Ἰωάννης ὁ ἐν τῷ φρέατι. Εἰς τὰς λα´ ὁ κανὼν εἶναι διάφορος, ἐλλείπει ὁ Ὑπάτιος καὶ οἱ ἐν Περσίδι μάρτυρες, προστίθεται δὲ ὁ Ἰούδας. Εἰς τὴν α´ Ἀπριλίου ὁ κανὼν εἶναι διάφορος. Εἰς τὰς β´ τοῦ αὐτοῦ μηνὸς τὰ εἰς τὸ Κύριε ἐκέκραξα στιχηρὰ εἶναι διάφορα, εἰς δὲ τὰ συναξάρια ἀντὶ Θεοδώρας ὑπάρχει Θεοδοσία. Εἰς τὰς δ´ προστίθεται ἀκολουθία τοῦ ἁγίου Ἰωσὴφ τοῦ ποιητοῦ. Εἰς τὰς ε´ ἀντὶ τῆς εἰς τὰ ἔντυπα ἀκολουθίας ὑπάρχει ἀκολουθία Θεοδούλου καὶ Ἀγαθόποδος. Εἰς τὰς ς´ τὰ εἰς τὰ Κύριε ἐκέκραξα στιχηρὰ εἶναι διάφορα. Εἰς τὰς ζ´ ἐλλείπει ἡ ἀκολουθία τοῦ ἁγίου μάρτυρος Καλλιοπίου. Εἰς τὰς θ´ τὰ εἰς τὰ Κύριε ἐκέκραξα στιχηρὰ εἶναι διάφορα. Εἰς τὰς ια´ τὰ εἰς τὰ Κύριε ἐκέκραξα στιχηρὰ διάφορα, προστίθεται ὁ ὅσιος Ἰωάννης μαθητὴς τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Δεκαπολίτου μετὰ στίχων καὶ συναξαρίου. Εἰς τὰς ιβ´ τὰ εἰς τὸ Κύριε ἐκέκραξα στιχηρὰ διάφορα, εἰς δὲ τὰ συναξάρια προστίθεται «τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ ἐν ἔτει ͵ςων´ ἀνεκομίσθη ἡ τιμία ζώνη τῆς ὑπεραγίας δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου ἀπὸ τῆς ἐπισκοπῆς Ζίλας ἐπὶ τὴν βασιλίδα τῶν πόλεων, ἐπὶ Κωνσταντίνου καὶ Ῥωμανοῦ τοῦ Πορφυρογεννήτου μετὰ δὲ ταῦτα ὕστερον ἀπετέθησαν τῇ ἁγίᾳ σορῷ τῶν χαλκοπρατίων κατὰ τὴν λα´ τοῦ Αὐγούστου μηνός». Εἰς τὰς ιγ´ ὑπάρχει ἀκολουθία τοῦ ἱερομάρτυρος Ἀρτέμωνος, ἡ δὲ τοῦ ἁγίου Μαρτίνου μετατίθεται εἰς τὰς ιε´, ὅπου ἐλλείπει ἡ τοῦ Κρήσκεντος. Εἰς τὰς ις´ τὰ εἰς τὸ Κύριε ἐκέκραξα στιχηρὰ εἶναι διάφορα. Εἰς τὰς ιζ´ προστίθεται ἡ ἀκολουθία τοῦ ἁγίου Ἀκακίου. Εἰς τὰς ιη´ τὰ εἰς τὸ Κύριε ἐκέ-

κραξα στιχηρὰ διάφορα, συναξάριον τοῦ Ἰωάννου οὐχ ὑπάρχει, ὁ δὲ Κοσμᾶς σημειοῦται ἐπίσκοπος Καρχηδόνος καὶ οὐχὶ Χαλκηδόνος. Εἰς τὰς ιθ´ ἀντὶ τῆς εἰς τὰ ἔντυπα ἀκολουθίας ὑπάρχει ἀκολουθία τοῦ ὁσίου Ἰωάννου τοῦ Παλαιολαυρίτου, ὁ δὲ ἅγιος Παφνούτιος οὐδὲ εἰς τὸ συναξάριον τίθεται, ὁ δὲ μετὰ τοῦ Σωκράτους Διονύσιος γράφεται Δυωνᾶς. Εἰς τὰς κ´ ὁ Κανὼν διάφορος, προστίθεται δ᾽ ὁ ἄνωθι παραλειφθεὶς ἅγιος Παφνούτιος μετὰ δύο στίχων, ἀλλὰ ἄνευ συναξαρίου, εἰς δὲ τὸν ἅγιον Ζακχαῖον στίχοι οὐχ ὑπάρχουσιν. Εἰς τὰς κα´ προστίθεται ἀκολουθία τοῦ ἁγίου Θεοδώρου τοῦ ἐκ Πέργης. Εἰς τὰς κβ´ τὰ εἰς τὸ Κύριε ἐκέκραξα στιχηρὰ εἶναι διάφορα, προστίθεται δὲ Ἀπολλώς, Λουκᾶς καὶ Κλήμης Ἀπόστολοι μετὰ στίχων καὶ συναξαρίου. Εἰς τὰς κγ´ τὰ ἐν τῷ μικρῷ ἑσπερινῷ εἰς τὸ Κύριε ἐκέκραξα στιχηρὰ καὶ τὸ δοξαστικὸν εἶναι διάφορα, τὰ δὲ ἀπόστιχα οὐχ ὑπάρχουσιν. Ἐν τῷ μεγάλῳ ἑσπερινῷ, τὰ εἰς τὸ Κύριε ἐκέκραξα δύο τελευταῖα στιχηρὰ οὐχ ὑπάρχουσιν, τὸ εἰς τὴν λιτὴν δοξαστικὸν ἐστὶ διάφορον, εἰς τὸν στίχον στιχηρὰ οὐχ ὑπάρχουσιν, ἀλλὰ μόνον δοξαστικὸν, εἰς τὸν ὄρθρον τὰ καθίσματα, ὁ πρῶτος κανὼν καὶ τὰ εἰς τοὺς αἴνους στιχηρὰ μετὰ τῶν δοξαστικῶν εἶναι διάφορα, τὸ δὲ ἐξαποστειλάριον ἐλλείπει, προστίθεται δὲ Ἀπόστολος καὶ Εὐαγγέλιον. Εἰς τὰς κδ´ ἀντὶ τῆς εἰς τὰ ἔντυπα ἀκολουθίας, ὑπάρχει ἀκολουθία μάρτυρος Σάββα τοῦ Στρατηλάτου. Εἰς τὰς κε´ τὸ μετὰ τὴν τρίτην ᾠδὴν κάθισμα, τὸ ἐξαποστειλάριον καὶ καὶ τὸ εἰς τοὺς αἴνους δοξαστικὸν εἶναι διάφορα, τὰ δὲ εἰς τὸν στίχον καὶ τὰ εἰς τοὺς αἴνους στιχηρὰ οὐχ ὑπάρχουσι, προστίθεται δὲ ἀπόστολος καὶ Εὐαγγέλιον. Εἰς τὰς κς´ ὁ κανὼν διάφορος. Εἰς τὰς κζ´ προστίθεται καὶ Ἀρίσταρχος, Μᾶρκος καὶ Ζήνων μετὰ συναξαρίων. Εἰς τὰς κη´ ὑπάρχει ἀκολουθία Ἰάσονος καὶ Σωσιπάτρου καὶ μαρτύρια Μαξίμου, Δάδα καὶ Κιντιλιανοῦ, εἰς δὲ τὸ συναξάριον ἐκτὸς τούτου ὑπάρχουσι Κέρκυρα τοῦ βασιλέως θυγάτηρ, Εὐσέβιος, Ζήνων καὶ Βιτάλιος ὁ μάρτυς Νέων, Εὐώδης καὶ Ὀνισηφόρος Ἀπόστολοι, οἱ δὲ τοῦ ἐντύπου μετατίθενται εἰς τὴν κθ´, ὅπου καὶ ἡ τῶν ἐννέα μαρτύρων ἀκολουθία, προστιθεμένης καὶ ἑτέρας ἀκολουθίας Μέμνονος τοῦ θαυματουργοῦ. Εἰς τὰς λ´ τὰ εἰς τὸ Κύριε ἐκέκραξα στιχηρὰ διάφορα, εἰς δὲ τὸν στίχον ὑπάρχουσι τὰ εἰς τὸ Κύριε ἐκέκραξα στιχηρὰ τοῦ ἐντύπου, ἐν τέλει δὲ τοῦ συναξαρίου προστίθεται κατήχησις τοῦ ὁσίου Ἐφραὶμ περὶ τῆς ἐργασίας, ἀγαθῶν ἔργων καὶ περὶ τῆς τοῦ Θεοῦ ἀνοχῆς ἀρχομένη. «Ἤδη καιρὸς ἐπείγει».

4.

Μεμβρ. *0,37×0,27. Ι´* ***αἰῶνος,*** *φ. 369.*

Αἱ σελίδες εἶναι δίστηλοι, στίχοι σελίδων 34. Ἐν τέλει ὑπάχουσι τέσσαρα φύλλα πρόσθετα ἐκ μεμβράνης λεπτῆς. Δέσιμον παλαιὸν μετὰ μέλανος δέρματος ἐπὶ ξυλίνων πλακῶν, ὧν ἡ τελευταία ὑπάρχει κατὰ τὸ ἥμισυ,

Χρυσοστομικά.

Ἑρμηνεία εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγέλιον· ἀπὸ τῆς α´ μέχρι τῆς μδ´ ὁμιλίας, ἐλλείπει ἡ ἀρχή. Ἡ ἀρχὴ τῆς σῳζομένης πρώτης σελίδος ἔχει ὧδε· «Τοιούτων μέλλοντας ἀκούσασθαι λόγων. Καὶ οὐ πόρρω ὄρους καπνιζομένου, ἀλλ᾿ εἰς αὐτὸν εἰσιέναι τὸν Οὐρανὸν πλείονα ἐπιδείκνυσθαι χρὴ φιλοσοφίαν». Ἐν τέλει τοῦ κώδικος ἀναγινώσκονται τὰ ἑξῆς: «Τοῦ ἐν ἁγίοις Πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγέλιον ἑρμηνεία· βιβλίον α´ ἐγράφη μηνὶ νοεμβρίῳ ἐν ἔτει ,ςυμα [=933] Ἰνδικτιῶνος δ´ χειρὶ Τιμοθέου μοναχοῦ κατὰ συγχώρησιν Θεοῦ ἱερέως. Δῴη δὲ ὁ Θεὸς ἔλεος τῷ κτησαμένῳ ταύτην Νικολάῳ τῷ ἁγιωτάτῳ Μητροπολίτῃ Γαγγρῶν καὶ Νικηφόρῳ Μοναχῷ τῷ φιλτάτῳ αὐτοῦ Οἰκονόμῳ τῆς εὐαγεστάτης Μονῆς τοῦ ἁγίου ἐνδόξου Μεγαλομάρτυρος Γεωργίου καὶ ἀξιώσει αὐτοὺς Κύριος ὁ Θεὸς τῆς ἐπουρανίου βασιλείας καὶ τὸν γράψαντα λυτρώσεται τῆς αἰωνίου κολάσεως Ἀμήν· γένοιτο κύριε κύριε τρισάγιε μόνε τῶν ὅλων Θεέ». Τούτοις ἕπονται δι᾿ ἀξέστου καὶ ἀγραμμάτου χειρὸς «αἴ τοὺς ἐξακυληοστόν, πεντακωσιοστόν».

Ἐν τέλει 4 φ. ἐξ ἄλλης μεμβράνης περιέχοντα ἑρμηνείαν τοῦ αὐτοῦ εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην.

Κάτωθεν τῆς πρώτης στήλης τοῦ πρώτου φ. διὰ μεταγενεστέρας χειρὸς γέγραπται «Χρυσοστομικὰ τῆς Παναγίας τῆς ἐν νήσῳ Χάλκης». Γραφὴ παρημελημένη μετὰ μελάνης ὑποχρυσιζούσης.

5.

Μεμβρ. *0,36,5×0,25. Ι´* **αἰῶνος,** *φ. 290.*

Αἱ σελίδες εἶναι δίστηλοι, στίχοι σελίδων 32. Δέσιμον ἐπὶ ξυλίνων πλακῶν γεγυμνωμένων. Γραφὴ ἐπιμεμελημένη. Ἐνιαχοῦ ὑπάρχουσι ξύσματα, διαγραφὴ καὶ διορθώσεις ἐν ταῖς ᾤαις.

Χρυσοστομικά.

Ἑρμηνεία εἰς τὴν πρὸς Κορινθίους (φ. 1 - 209), Γαλάτας καὶ Φιλήμονα (φ. 210 - 272), λόγοι 30 (φ. 273 μέχρι τέλους). Ἐν ἀρχῇ ἑκάστου κεφαλαίου μικρὰ χρυσοποικίλματα καθὼς καὶ τὰ ἀρχικὰ γράμματα τῶν Κεφαλαίων καὶ τῶν παραγράφων. Τὸ φ. 218 ἐλλείπει. Ἐν φ. 273 σημειοῦται τὸ ἑξῆς: «Ἐγράφο ει παρούσα παράβασις μαρ. λ. Θεοδορου διπλοβατάτζη» καὶ ἕπεται ἡ παράβασις. Ἐν ἀρχῇ ἐν τῷ προσθέτῳ χαρτίνῳ φύλλῳ γέγραπται «ἐν μηνὴ μαρτίου ενετη ʹζρκ [=7120=1612] ἐγέρτα ἧς τῶ μονάστηρι ἐγό ὁ γιονάκης. Καί με ἔκαμα καλωγερο καὶ ὠνομάσα σή με † ἴγνατηον μοναχόν †».

6.

Μεμβρ. *0,35,5×0,26. ΙΑ´.* **αἰῶνος,** *φ. 236.*

Σελίδες δίστηλοι, στίχοι σελίδων 33. Γραφὴ οὐχὶ ἐπιμεμελημένη. Δέσιμον ἐπὶ ξυλίνων πλακῶν σκωληκοβρώτων ἐχουσῶν δέρμα ἐρυθρόν. Περιέχει Βίους καὶ Μαρτύρια δέκα (10) Ἁγίων.

Συναξάριον Δεκεμβρίου.

(φ. 2 - 7β) Μαρτύριον τῆς ἁγίας καὶ ἐνδόξου μεγαλομάρτυρος Βαρβάρας.

(φ. 7β - 77α) Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Σάββα. Ἀρχὴ «Οὐδὲν οὕτω κινῆσαι ψυχὴν εἰς ἀρετὴν ἐπιθυμίας ἀνυσιμώτατον» τέλος «καὶ οὕτω πάσης τῆς αἱρετικῆς παρρησίας».

(φ. 77 - 99β) Βίος καὶ πολιτεία καὶ μερικὴ θαυμάτων διήγησις τοῦ ἐν θαύμασι περιωνύμου Νικολάου, ἀρχιεπισκόπου Μύρων τῆς Λυκίων Ἐπαρχίας.

(φ. 99β - 108β) Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Ἀμβροσίου Ἐπισκόπου Μεδιολάνων.

(φ. 108β - 113) Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Παταπίου.

(φ. 114 - 137) Μαρτύριον τῶν ἁγίων τοῦ Χριστοῦ μαρτύρων Μηνᾶ, Ἑρμογένους καὶ Εὐγράφου.

(φ. 138 - 171β) Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Δανιὴλ τοῦ Στυλίτου.

(φ. 171β - 196) Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν καὶ θαυματουργοῦ Σπυρίδωνος Ἐπισκόπου Τριμυθοῦντος.

(φ. 197 - 213β) Μαρτύριον τοῦ ἁγίου καὶ ἐνδόξου μεγαλομάρτυρος Εὐστρατίου καὶ τῆς συνοδίας αὐτοῦ, Αὐξεντίου, Εὐγενίου, Βαρδαλίου (Μαρδαρίου) καὶ Ὀρέστου.

(φ. 213β - 236) Μαρτύριον τῶν ἁγίων μαρτύρων Θύρσου καὶ Λευκίου, Φιλήμονος καὶ Ἀπολλωνίου, Καλλινίκου καὶ τῆς συνοδίας αὐτῶν.

Ἐν τῷ πρώτῳ φύλλῳ «Πίναξ ἄριστος τοῦ παρόντος βιβλίου». Ἐν τέλει τοῦ αὐτοῦ φύλλου·

«ἡ βίβλος αὕτη πέφυκε τῆς Θεοτόκου Χάλκης,
ἥτις πλησίον στήκεται τῆς Κωνσταντίνου πόλις
καὶ ἥτις βουληθῇ ποτε λαθραίως τούτην ἆραι
μεμαχωμένην εὕροιεν τὴν Θεοτόκον ταύτην
ἐν τῷ αἰῶνι τοῦτο γε καὶ τὸ ἐλευσομένῳ».

Ἐν ἀρχῇ καὶ ἐν τέλει προστίθενται ἀνὰ ἓν φύλλον ἐκ μεμβράνης ἄλλης ὕλης. Ἡ δευτέρα σελὶς τοῦ φ. 1 ἄγραφος.

Περιγραφὴ τοῦ κώδικος τούτου (ϛ´) ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Dr Jos. Boyens ἐν Catalogus Codicum Hagiographicorum Graecorum Bibliothecae Monasterii Deiparae in Chalce insula σελ. 46 (Anal. Boll. tom. XX 1901).

7.

Μεμβρ. *0,36×0,25, φ. 328.*

Σελίδες δίστηλοι, στίχ. σελίδων 31. Δέσιμον παλαιὸν ἐπὶ ξυλίνων πλακῶν.

Χρυσοστόμου Ἑρμηνεία εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγέλιον ἀπὸ τῆς με' μέχρι τῆς ϟ ὁμιλίας.

Ἐν τῷ φ. 1α. «Πίναξ ἀκριβὴς τῆς γραφῆς τοῦ βιβλίου». Ἐν φ. 2α ὑπάρχει ἡ σημείωσις «Συναξαριστὴς τῆς Παναγίας τῆς ἐν νήσῳ Χάλκης». Ἡ ἀρχὴ τῆς με' ὁμιλίας εἶναι μετὰ ὡραίων ποικιλμάτων ἐν εἴδει μεγάλου Π, καὶ ἐν ἀρχῇ ἑκάστης ὁμιλίας τὸ πρῶτον κεφαλαιῶδες γράμμα φέρει μικρὸν ποίκιλμα. Ἐν τέλει τοῦ χειρογράφου ὑπάρχει τὸ ἑξῆς σημείωμα.

«*Ἰωάννου λάμπουσιν οἱ χρυσοὶ λόγοι*
ὥσπερ ἀστέρες φωταυγεῖς ἐν τῷ σκότει
δέομαι τοίνυν τοῦ πατρὸς Χρυσοστόμου
φωτίσαι καμὲ διεξελθεῖν τὰ τοῦ λόγου».

«*Ὥς περ ξένι χέροντες ἶ δὶν πατρίδα*
οὕτω καὶ υ γράφοντες ἡ δὶν βιβλίου τέλος».

Πολλαχοῦ ἐν τῇ ᾤᾳ ἔχει συνοπτικὴν τοῦ περιεχομένου σημείωσιν.

8.

Μεμβρ. *0,35,5×0,25,4. ΙΑ'* **αἰῶνος,** *φ. 254.*

Αἱ Σελίδες δίστηλοι, στίχοι σελίδων 27. Δέσιμον παλαιὸν ἐπὶ ξυλίνων πλακῶν.

Συναξάριον Σεπτεμβρίου.

Ἐν ἀρχῇ φ. 1α. «Πίναξ ἄριστος τῆς παρούσης πυκτίδος».

1. (φ. 3 - 30β) Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Συμεὼν τοῦ ἐν τῇ Μάνδρᾳ.

2. (φ. 30β - 39) Ἄθλησις τοῦ ἁγίου καὶ ἐνδόξου μάρτυρος τοῦ Χριστοῦ Μάμαντος.

3. (φ. 40 - 47β) Ἄθλησις τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἱερομάρτυρος Ἀνθίμου ἐπισκόπου Νικομηδείας, παθόντος ὑπὸ Μαξιμιανοῦ.

4. (φ. 47β - 54β) Ἄθλησις τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Βαβύλα Ἀρχιεπισκόπου Ἀντιοχείας, παθόντος ὑπὸ Νουμεριανοῦ.

5. (φ. 54β - 61β) Διήγησις μερικὴ περὶ τοῦ γενομένου θαύματος παρὰ τοῦ πανενδόξου Μιχαὴλ τοῦ Ἀρχιστρατήγου ἐν Χώναις.

6. (φ. 61β - 68β) Μαρτύριον τῶν ἁγίων μαρτύρων Εὐδοξίου, Ρωμύλου, Ζήνωνος καὶ Μακαρίου.

7. (φ. 68β - 70β) Ἄθλησις τοῦ ἁγίου καὶ ἐνδόξου μάρτυρος Σῴζοντος παθόντος ἐν Κιλικίᾳ.

8. (φ. 70β - 75β) Μαρτύριον τοῦ ἁγίου μάρτυρος Σεβηριανοῦ.

9. (φ. 75β - 79β) Μαρτύριον τῶν ἁγίων γυναικῶν Μηνοδώρας, Μητροδώρας καὶ Νυμφοδώρας.

10. (φ. 79β - 89β) Βίος καὶ πολιτεία καὶ ἀγῶνες τῆς ὁσίας καὶ μακαρίας μητρὸς ἡμῶν Θεοδώρας τῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ.

11. (φ. 89β - 93β) Ἄθλησις τοῦ ἁγίου καὶ ἐνδόξου μάρτυρος τοῦ Χριστοῦ Αὐτονόμου.

12. (φ. 93β - 103β) Πρᾶξις καὶ τελείωσις τοῦ ἁγίου Κορνηλίου τοῦ Ἑκατοντάρχου.

13. (φ. 103β - 107β) Μαρτύριον τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος τοῦ Χριστοῦ Νικήτα.

14. (φ. 107β - 119β) Μαρτύριον τῆς ἁγίας καὶ πανευφήμου μάρτυρος Εὐφημίας.

15. (φ. 119β - 129β) Μαρτύριον τῶν ἁγίων γυναικῶν Σοφίας καὶ τῶν θυγατέρων αὐτῆς Πίστεως, Ἐλπίδος καὶ Ἀγάπης.

16. (φ. 129β - 136β) Μαρτύριον τῶν ἁγίων Τροφίμου, Σαββατίου καὶ Δορυμέδοντος.

17. (φ. 136β - 152β) Μαρτύριον τοῦ ἁγίου καὶ ἐνδόξου μεγαλομάρτυρος Εὐσταθίου καὶ Θεοπίστης καὶ τῶν δύο τέκνων αὐτῆς Ἀγαπίου καὶ Θεοπίστου.

18. (φ. 152β - 157β) *Ἀστερίου ἐπισκόπου Ἀμασείας* ἐγκώμιον εἰς τὸν ἅγιον καὶ ἔνδοξον ἱερομάρτυρα τοῦ Χριστοῦ Φωκᾶν. Ἀρχὴ «Ἱερὸς μὲν καὶ θεσπέσιος ἅπας ὁ τῶν γενναίων μαρτύρων κατάλογος, πάθει τὴν ὑπὲρ τοῦ πάθους ἀποδοὺς χάριν». Τέλος «καὶ τὸν τοῦ σώματος χωρισμὸν ὢν ἡ μνήμη μετὰ τοῦ ἄρτου καθ' ἡμέραν διατρέχει πόλεις καὶ κώμας πανταχοῦ τὸν εὐεργέτην κηρύσσουσα Κύριε... ἀμήν».

19. (φ. 157β - 172β) Ἄθλησις τῆς ἁγίας ἐνδόξου ἁγιομάρτυρος τοῦ Χριστοῦ Θέκλας τῆς ἐν Ἰκονίῳ.

20. (φ. 172β - 180β) Βίος καὶ Πολιτεία καὶ ἀγῶνες τῆς ἁγίας μητρὸς ἡμῶν Εὐφροσύνης τῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ.

21. (φ. 180β - 189β) Ὑπόμνημα εἰς τὸν ἅγιον καὶ ἔνδοξον Ἀπόστολον τοῦ Χριστοῦ καὶ Εὐαγγελιστὴν Ἰωάννην τὸν ἐπὶ τὸ στῆθος τοῦ Χριστοῦ ἀναπεσόντα.

22. (φ. 189β - 197β) Μαρτύριον τοῦ ἁγίου καὶ ἐνδόξου μάρτυρος Καλλιστράτου καὶ τῶν σὺν αὐτῷ ἀθλησάντων.

23. (φ. 197β - 209β) Βίος καὶ πολιτεία καὶ ἀγῶνες τοῦ ὁσίου πατρὸς καὶ ὁμολογητοῦ Χαρίτωνος.

24. (φ. 209β - 222β) Βίος καὶ πολιτεία καὶ ἀγῶνες τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Κυριακοῦ τοῦ ἀναχωρητοῦ.

25. (φ. 222β - 254) Βίος καὶ πολιτεία καὶ μαρτύριον τοῦ ἁγίου Ἱερομάρτυρος Γρηγορίου τῆς μεγάλης Ἀρμενίας.

Ἐν φ. 2β ἀγράφῳ, σημειοῦται «† τὸ παρὸν βιβλίον τοῦ Μεταφραστοῦ ὁ Σεπτέμβριος μὴν ἕνι τῆς σεβασμίας μονῆς τῶν Εἰρηνούντων οἷος δὲ βουληθῇ ἀφαιρῆσαι τοῦτο ἐξ αὐτῆς κατὰ λόγον κλοπῆς ἢ ἀνταλλάξαι ἐχέτω τὸ ἀνάθεμα» †.

Τὸ φ. 30 κατὰ τὸ ἥμισυ ἀπεκόπη κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὑπὸ τοῦ γράψαντος, διότι ἔχει γραμμὰς ἀχρηστίας. Οἱ πλείονες τίτλοι ἐντὸς πλαισίου κεχρωματισμένου.

Ἐπίσης τὸ φ. 62 ἐσχισμένον εἰς τὸ ἥμισυ ὡς καὶ τὸ προηγούμενον διαγεγραμμένον ὑπὸ τοῦ γράψαντος. Ἐνιαχοῦ τὰ γράμματα ἐξίτηλα ὄντα, ἀντεγράφησαν ὑπὸ ἄλλης χειρός. Ἐπὶ τοῦ σανιδώματος ἐν τέλει «ἀνέγνωσα καὶ κατετρύφησα τὴν παροῦσαν βίβλον» αψιζ´ [=1717] μαρτ. α´.

Καὶ τοῦ κώδικος τούτου περιγραφὴ ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Jos. Boyens, Ἔνθ' ἀνωτέρω σ. 47 - 48.

9.

Μεμβρ. *0,33,5×0,23, φ. 47.*

Ἀτυχῶς εἶναι ἐλλιπέστατον· ἐν ἀρχῇ περιελάμβανεν πλέον τῶν 376 φύλλων. Εἶναι ἀστάχωτον. Ὑπάρχουσι τὰ ὀκτάφυλλα τετράδια μς´, μζ´, μθ´, ν´ καὶ να´ καὶ τέσσαρα φύλλα ἀνήκουσιν εἰς τὸ νβ´ τετράδιον, ὅπερ περιέχει τὴν ἑρμηνείαν τοῦ μζ´ ψαλμοῦ. Γραφὴ καθαρὰ ἐπιμεμελημένη καὶ μικροσκοπική.

Ἑρμηνεία τῶν ψαλμῶν ὑπὸ διαφόρων Πατέρων.

10.

Μεμβρ. *0,35×0,25. ΙΒ´* ***αἰῶνος,*** *φ. 471.*

Σελίδες δίστηλοι, στίχοι σελίδων 28, ἡ δὲ γραφὴ οὐχὶ τόσον ἐπιμελής. Δέσιμον παλαιὸν ἐκ δέρματος μέλανος ἐπὶ ξυλίνων πλακῶν. Περιέχει 43 λόγους. Ἐν ἀρχῇ ὑπάρχει ἓν πρόσθετον φύλλον ἐκ μεμβράνης ἄλλου περιεχομένου, ἔτι δὲ καὶ ἕτερα δύο φύλλα περιέχοντα πίνακα.

Πανηγυρικόν.

Περιέχονται ἐν αὐτῷ:

1. (φ. 3-11β) Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ συγγραφεὶς παρὰ *Ἰωάννου πατριάρχου Ἀντιοχείας.*

2. (φ. 11β - 16) Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν *Ἀνδρέου Ἀρχιεπισκόπου Κρήτης* ἐγκώμια εἰς τὸν ἅγιον πατέρα ἡμῶν Νικόλαον τὸν θαυματουργὸν καὶ ἀρχιεπίσκοπον Μύρων τῆς Λυκίας.

Τέλ. «ῥόδων δὲ κάλυξι καὶ μύροις εὐωδέσι τοῖς ἑαυτῶν ἔργοις ῥοδίσαντες ἢ μυρίσαντες πνεύματι κυρίου ᾀσμάτων ἄνθεσι τὸν ὅσιον στεφανώσωμεν· εἶτα λέγεται λήπη (=λείπει) καὶ διὰ μεταγενεστέρας χειρὸς γέγραπται: ἕως ὧδε τοῦ ἁγίου Νικολάου.

3. (φ. 17 - 19) Περὶ συλλήψεως τῆς ἁγίας Ἄννης. Ἡ ἀρχὴ ἐλλιπής: «τῷ κοινῷ τὸ εὐκλεὲς παρεπέμπετο οὐδεμιᾷ δὲ τοσοῦτον τῶν ἁπάντων».

4. (φ. 19 - 27β) Περὶ τῆς συλλήψεως τῶν ἁγίων θεοπατόρων Ἰωακεὶμ καὶ Ἄννης.

Ἀρχή: «Ἦν τις Ἰωακεὶμ πλούσιος σφόδρα». Τέλος «διὰ τοῦτο φιλοφρόνως τὴν εὔσημον καὶ θείαν ταύτην ἄγοντες ἑορτήν».

5. (φ. 27β - 49β) Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν *Ἰωάννου Ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Χρυσοστόμου* λόγος εἰς τὸ μὴ πλησιάζειν θεάτροις καὶ εἰς τὸν Ἀβραάμ. Ἀρχὴ «Πολλοὺς οἶμαι τῶν πρώτων καταλιπόντων».

6. (φ. 49β - 58β) Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν *Ἰωάννου Ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Χρυσοστόμου* εἰς τὸν μακάριον Φιλογόνιον, γενόμενον ἀπὸ δικολόγου ἐπίσκοπον, καὶ ὅτι τοῦ προνοεῖν τῶν κοινῇ συμφερόντων οὐδὲν ἴσον εἰς εὐδοκίμησιν παρὰ Θεῷ καὶ ὅτι τὸ ῥαθύμως προσιέναι τοῖς θείοις μυστηρίοις κόλασιν ἀφόρητον ἔχει, κἂν ἅπαξ τοῦ ἐνιαυτοῦ κατατολμήσωμεν· ἐλέχθη δὲ πρὸ πέντε ἡμερῶν τῆς Χριστοῦ γεννήσεως.

7. (φ. 58β - 65β) Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν *Ἀθανασίου Ἀρχιεπισκόπου Ἀλεξανδρείας* εἰς τὴν ἀπογραφὴν τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου καὶ εἰς τὸν Ἰωσήφ. Ἀρχὴ «ὥσπερ οἱ τὴν χρυσῖτιν γῆν μεταλλεύειν λαχόντες ἐργάται».

8. (φ. 65β - 72β) Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν *Ἰωάννου Ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Χρυσοστόμου* ὁμιλία εἰς τό: «ἐξῆλθε δόγμα παρὰ Καίσαρος Αὐγούστου, καὶ εἰς τὴν ἀπογραφὴν τῆς ἁγίας Θεοτόκου. Ἀρχὴ «Μέλλοντος ἀγαπητοὶ τοῦ κοινοῦ σωτῆρος τίκτεσθαι δόγμα».

9. (φ. 72β - 79β) Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν *Βασιλείου Ἀρχιεπισκόπου Καισαρείας Καππαδοκίας* εἰς τὴν γέννησιν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἀρχὴ «Χριστοῦ γέννησις ἡ μὲν οἰκεία καὶ πρώτη καὶ ἰδία αὐτοῦ».

10. (φ. 79β - 91β) Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν *Ἰωάννου Ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Χρυσοστόμου* λόγος εἰς τὴν γενέθλιον ἡμέραν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, πρὸ τούτου μὲν ἄδηλον οὖσαν, πρὸ ὀλίγων δ' ἐτῶν γνωρισθεῖσαν παρά τινων τῶν ἀπὸ τῆς δύσεως ἐλθόντων καὶ ἀπαγγειλάντων, καὶ ἡ ἀπόδειξις τούτου εἶναι τὸν μῆνα τῆς ἑορτῆς ἀπὸ τῶν θείων γραφῶν, καὶ πρὸς τῷ τέλει περὶ τοῦ μεθ' ἡσυχίας καὶ φρίκης προσιέναι τοῖς μυστηρίοις. Ἀρχὴ «Ἃ πάλαι πατριάρχαι ὤδινον προφῆται δὲ προὔλεγον».

11. (φ. 91β - 103β) Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν *Βασιλείου ἐπισκόπου Σελευκείας* λόγος εἰς τὴν ἐνανθρώπησιν τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἀρχὴ «Μεγάλας τῶν ἐγκωμίων εὑρήσει τὰς ἀφορμὰς ὁ τῶν ἁγίων».

12. (φ. 103^β - 115^β) Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν ἐπισκόπου Νύσσης εἰς τὸ γενέθλιον τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ εἰς τὰ ἀναιρεθέντα νήπια. Ἀρχὴ «Σαλπίσατε ἐν νεομηνίᾳ σάλπιγγι».

13. (φ. 115^β - 128^β) Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν *Ἰωάννου Ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Χρυσοστόμου* ὁμιλία ἐγκωμιαστικὴ εἰς τὸν ἅγιον Στέφανον τὸν πρωτομάρτυρα. Ἀρχὴ «Πολλῶν ἀκούω λεγόντων ὅτι παρόντες μέν».

14. (φ. 128^β - 137) Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν *Γρηγορίου ἐπισκόπου Νύσσης* ἐγκώμιον εἰς τὸν ἅγιον Στέφανον τὸν πρωτομάρτυρα.

15. (φ. 138^α - 141^β) Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν *Ἰωάννου Ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Χρυσοστόμου* λόγος εἰς τὸν Ἡρώδην καὶ εἰς τὰ βρέφη. Ἀρχὴ «Ἤθελον μὲν ἀεὶ καὶ πάντοτε τὸ πευματικὸν ὑμῖν».

16. (φ. 141^β - 146^β) *Βασιλείου ἐπισκόπου Ἰσαυρίας* εἰς τὰ ἅγια νήπια τὰ ἐν Βηθλεὲμ ἀναιρεθέντα. Ἀρχὴ «Πάλιν ὁ γέρων ἐγὼ πρὸς τὸ τῶν λόγων ἄγομαι στάδιον».

17. (φ. 146^β - 157^β) Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν *Γρηγορίου ἐπισκόπου Νύσσης* λόγος περὶ θεότητος υἱοῦ καὶ πνεύματος καὶ εἰς τὸν Ἀβραάμ. Κυριακῇ μετὰ τὴν Χριστοῦ γέννησιν. Ἀρχὴ «οἷόν τι πάσχουσι πρὸς τοὺς πολυανθεῖς τῶν λειμώνων».

18. (φ. 157^β - 163^β) Λόγος εἰς τὴν ὀκταήμερον περιτομὴν τοῦ κ. η. Ἰ. Χριστοῦ καὶ ἔπαινος διὰ βραχέων εἰς τὸν Μ. Βασίλειον.

19. (φ. 163^β - 176) Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν *Γρηγορίου ἐπισκόπου Νύσσης* λόγος εἰς τὸν Μέγα Βασίλειον τὸν ἀδελφόν του.

20. (φ. 176^β - 198^β) Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν *Σιλβέστρου Πάπα Ῥώμης*. Ἀρχή: «Οἱ μὲν σεπτοὶ καὶ θεόπται Ἀπόστολοι πᾶσαν τὴν Οἰκουμένην». Τέλος «ἀπαχθησόμενον τῷ παρ᾽ αὐτοῦ κηρυχθέντι Χριστῷ».

21. (φ. 198^β - 205^β) Λόγος τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν *Βασιλείου Ἀρχιεπισκόπου Καισαρείας Καππαδοκίας* ἐγκωμιαστικὸς εἰς τὸν ἅγιον μάρτυρα Γόρδιον.

22. (φ. 205^β - 213^β) Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν *Βασιλείου Ἀρχιεπισκόπου Καισαρείας Καππαδοκίας* ὁμιλία προτρεπτικὴ εἰς τὸ ἅγιον Βάπτισμα. Ἀρχ. «Ὁ μὲν σοφὸς Σολομὼν τῶν κατὰ τὸν βίον πραγμάτων».

23. (φ. 213^β - 218^β) Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν *Γρηγορίου Νύσσης* λόγος εἰς τό: «οὗτός ἐστιν ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητός». Ἀρχὴ «Ὁ μὲν φιλόστοργος οὗτος πατὴρ διὰ τὴν περὶ ἡμᾶς στοργήν».

24. (φ. 218^β - 299^β) Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν *Γρηγορίου Ἀρχιεπισκόπου Νύσσης* λόγος εἰς τὰ ἅγια Φῶτα. Ἀρχὴ «Νῦν γνωρίζω τὴν ἐμὴν ἀγέλην, σήμερον βλέπω σχῆμα».

25. (φ. 229^β - 239^β) Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν *Ἰωάννου Ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Χρυσοστόμου* λόγος εἰς τὰ ἅγια Θεοφάνεια

καὶ περὶ τοῦ τοὺς πιστοὺς μετὰ τὴν κοινωνίαν παραμένειν καὶ κοινῇ τὴν τελευταίαν εὐχὴν ποιεῖσθαι. Ἀρχ. «Πάντες ἡμεῖς ἐν εὐθυμίᾳ σήμερον».

26. (φ. 239^β - 245^β) *Γρηγορίου Νεοκαισαρείας τοῦ θαυματουργοῦ* λόγος εἰς τὰ ἅγια Φῶτα. Ἀρχ. «Ἄνδρες φιλόχριστοι καὶ φιλόξενοι καὶ φιλάδελφοι ξενοδοχήσατε..»

27. (φ. 245^β - 255^β) *Θεοδώρου τοῦ Δαφνοπάτου* ἐγκώμιον εἰς τὴν ἀνακομιδὴν τῆς τιμίας χειρὸς τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου τὴν ἐξ Ἀντιοχείας γενομένην. Ἀρχ. «Ἰδοὺ καὶ πάλιν ἡμῖν ὁ ἱερὸς τοῦ Χριστοῦ ἐπεδήμησεν». Τέλος «τοῖς οὐρανίοις παραμιλλᾶται θεάμασι ὑφ᾽ ὧν..ἀμήν».

28. (φ. 255^β - 269^β) Διήγησις *Ἀρμενίου μοναχοῦ* περὶ τῶν ἀναιρεθέντων ὑπὸ τῶν βαρβάρων ἁγίων πατέρων ἐν τῷ Ὄρει τῷ Σινᾷ καὶ τῇ Ραϊθοῦ.

29. (φ. 269^β - 281^β) *Νικήτα ῥήτορος* ἁγίου ἀνδρὸς ἐγκώμιον εἰς τὸν ἅγιον καὶ κορυφαῖον τῶν Ἀποστόλων καὶ πρωταπόστολον θεῖον Πέτρον. Ἀρχὴ «Ὡς ἡδεῖα τῆς ἡμέρας ἡ χάρις ὡς τερπνή». Τέλος «καὶ τῇ σῇ ἱερᾷ τῆς πίστεως πέτρᾳ στερεώσας...».

30. (φ. 281^β - 289^β) *Νικήτα ῥήτορος* ἁγίου ἀνδρὸς ἐγκώμιον εἰς τὸν ἅγιον ἔνδοξον Ἀπόστολον τοῦ Χριστοῦ Τιμόθεον. Ἀρχὴ Τί δὲ ὁ Τιμόθεος, τοῦτο γὰρ μετὰ τοὺς ἀποστόλους». Τέλος «κἂν τούτῳ τῆς πρὸς αὐτοὺς ἰσοτιμίας εὐμοιρῶν...».

31. (φ. 289^β -304^β) Λόγος εἰς τὴν ἀνακομιδὴν τοῦ τιμίου λειψάνου τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου. Ἀρχὴ «ἧκεν ἡμῖν ἡ λαμπρὰ καὶ χαρμόσυνος καὶ ποθουμένη». Τέλος «καὶ τῶν λυπούντων ἡμᾶς παθῶν αἰσθητῶς τε...».

32. (φ. 304^β - 314^β) Τοῦ μακαρίου *Κοσμᾶ Βεστίτωρος* Λόγος εἰς τὴν ἐπάνοδον τοῦ λειψάνου τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου. Ἀρχὴ «Δεῦτε ἀκούσητε καὶ διηγήσομαι ὑμῖν πάντες οἱ φοβούμενοι». Τέλος «ἡμᾶς γὰρ οἱ σοὶ οἰκέται καὶ ταῖς σαῖς εὐχαῖς...».

33. (φ. 314^β - 325^β) Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν *Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κ/πόλεως τοῦ Χρυσοστόμου* ἐγκώμιον εἰς τὸν ἅγιον ἱερομάρτυρα Ἰγνάτιον ἀρχιεπίσκοπον Ἀντιοχείας τῆς μεγάλης εἰς Ρώμην ἀπενεχθέντα καὶ αὐτόσε μαρτυρήσαντα κἀκεῖθεν αὖθις εἰς Ἀντιόχειαν κομισθέντα.

34. (φ. 325^β - 339^β) *Ἰωάννου μητροπολίτου Εὐχαΐτων* ἐγκώμιον εἰς τοὺς ἁγίους τρεῖς πατέρας καὶ διδασκάλους Βασίλειον τὸν μέγαν, Γρηγόριον τὸν Θεολόγον, καὶ Ἰωάννην τὸν Χρυσόστομον.

35. (φ. 339^β - 349^β) *Ἰωάννου μοναχοῦ τοῦ Δαμασκηνοῦ* ἐγκώμιον εἰς τὸν ἅγιον Ἰωάννην τὸν Χρυσόστομον.

36. (φ. 349^β - 355^β) *Ἀμφιλοχίου ἐπισκόπου Ἰκονίου* λόγος εἰς τὴν Θεοτόκον καὶ εἰς τὸν Συμεῶνα καὶ εἰς τὴν Ἄνναν. Ἀρχὴ «Πολλοὶ τῶν μεγάλων ἀνθρώπων τὴν παρθενίαν θαυμάζουν καὶ γάρ ἐστι...».

37. (φ. 355β - 371β) *Μεθοδίου ἐπισκόπου καὶ μάρτυρος* εἰς τὸν Συμεῶνα καὶ εἰς τὴν Ἄνναν τῇ ἡμέρᾳ τῆς ἀπαντήσεως καὶ εἰς τὴν ἁγίαν Θεοτόκον. Ἀρχὴ «Πάλαι ἱκανῶς ὡς οἷον τε διὰ βραχέων τὰ περὶ παρθενίας...».

38. (φ. 371β - 376β) Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν *Ἰωάννου Ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Χρυσοστόμου* λόγος εἰς τὴν Ὑπαπαντὴν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ εἰς τὸν Συμεῶνα. Ἀρχ. «Οὐ μόνον φορεῖ σάρκα ὁ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἀλλὰ καὶ...».

39. (φ. 376β - 381β) *Κυρίλλου Ἱεροσολύμων* λόγος εἰς τὴν Ὑπαπαντὴν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἀρχὴ «Χαῖρε σφόδρα θύγατερ Σιών, κήρυττε χαρὰν θύγατερ...».

40. (φ. 381β - 385) *Γρηγορίου τοῦ θαυματουργοῦ* λόγος εἰς τὴν Ὑπαπαντὴν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἀρχὴ «Οἱ τῶν ἁγίων θεοπνεύστων γραφῶν τὸ ἡδύ...».

41. (φ. 385β - 399β) *Γεωργίου ἐπισκόπου Νικομηδείας* λόγος εἰς τὴν Ὑπαπαντὴν τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ εἰς τὴν Ὑπεραγίαν Θεοτόκον καὶ εἰς τὸν δίκαιον Συμεὼν καὶ εἰς τὴν Ἄνναν. Ἀρχὴ «Τὰς τῆς παρούσης ἱερᾶς πανηγύρεως ἡ εὐαγγελικὴ σάλπιγξ περιηχεῖ...».

42. (φ. 399β - 404β) Λόγος διαλαμβάνων ἐν ἐπιτομῇ τὴν πρώτην καὶ δευτέραν καὶ τρίτην τῆς τιμίας κεφαλῆς τοῦ Προδρόμου εὕρεσιν.

43. (φ. 404β - 411) Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν *Βασιλείου τοῦ Μεγάλου* ὁμιλία εἰς τὸ ῥητὸν τοῦ κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγελίου «καθελῶ μου τὰς ἀποθήκας καὶ μείζους οἰκοδομήσω, καὶ περὶ πλεονεξίας». Ἀρχὴ «Διπλοῦν τὸ εἶδος τῶν πειρασμῶν· ἢ γὰρ αἱ θλίψεις βασανίζουσι...».

Ἐν τῷ ἐσχάτῳ φ. 410α σημειοῦται τὸ ἑξῆς: «Ἐνέτι αχμβ [=1642] χῦ ἐν μηνὶ Ἰουνίῳ κθ ͵βοαθ΄ εξσ λκθ θ' αθ ν θωίλω η'ωψλξνθ ωψιϡλν ψχωχκ'ε ϡθ ζ ι θ ω α ε λ ψ λ π λ χ» — «ἦλθα ἐγω ο π(α)πα Ἀθανάσιος εις το μοναστήρ(ι)ον τυς υπὲραγιας Θεοτόκου». Ἐπὶ δὲ τῆς τελευταίας Πινακίδος ὑπάρχει τὸ ἑξῆς σημείωμα.

«† Ἐτουτω τὸ πανηγυρικὸν ἔνε τοῦ τιμίου προφήτου προδρόμου καὶ βαπτιστοῦ Ἰωάννου ἐν τῶ νυσίον τῶ κειμένω ἀντίκρυ Σῳζοπόλεως καὶ οἷς βουληθῇ κτλ. Σεραφεὶμ Ἰὲ(ρο)μ(ο)ν(α)χ(ος)».

† θ. η. ζ. ς. ε. γ. β. α. ι. σ. π. ο. ξ. ν. μ. λ. κ. ϡ. ω. ψ. χ. φ. υ. τ. σ.» = α, β, γ, δ, ε, ζ, η, θ, ι, κ, λ, μ, ν, ξ, ο, π, ρ, σ. τ, υ, φ, χ, ψ, ω.».

Καὶ ὁ κῶδιξ οὗτος προέρχεται ἐκ τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Μονῆς τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου τῆς ἐν τῷ νησίῳ Σωζουπόλεως. Περιεγράφη ὑπὸ τοῦ Jos. Boyens, Ἔνθ' ἀν. σελ. 48 - 53.

11.

Χαρτ. *0,34×0,22, φ. 408.*

Στίχοι σελίδων 32, σελίδες μονόστηλοι, καὶ δέσιμον παλαιὸν ἐκ δέρματος ἐπὶ ξυλίνων πλακῶν, ἡ δὲ γραφὴ ἀτημέλητος. Προηγεῖται Πίναξ τῶν Κανόνων καὶ πασῶν τῶν ὑποθέσεων.

Ἐξήγησις τῶν Κανόνων τῶν Ἀποστόλων καὶ τῶν Ἁγίων Οἰκουμενικῶν Συνόδων καὶ Τοπικῶν καὶ λοιπῶν ἁγίων Πατέρων πονηθεῖσα ὑπὸ *Ἰωάννου Μοναχοῦ τοῦ Ζωναρᾶ.*

12.

Μεμβρ. *0,35×0,25,5. Ι' **αἰῶνος,** φ. 262.*

Μετὰ φωνῶν μουσικῶν. Στίχοι σελίδων 25 σελίδες δίστηλοι. Δέσιμον ἐξ ὑφάσματος ἐρυθροῦ ἐπὶ ξυλίνων πλακῶν.

Εὐαγγελιστάριον τοῦ ὅλου ἐνιαυτοῦ.

Τὸ φ. 169 κενόν. Τὰ φ. 243 εἶναι ἐκ μεμβράνης τὰ δὲ λοιπὰ 19 ἐπὶ χάρτου περιέχοντα τὰ ἑωθινά, καὶ τὰ Εὐαγγέλια τοῦ Ἀποδείπνου τῆς Μ. Ἑβδομάδος. Ἐν ἀρχῇ ὑπάρχει πρόσθετον φ. ἐκ μεμβράνης περιέχον ἐξήγησιν τοῦ Εὐαγγελίου. Τοῦ πρώτου φ. ἡ ἐπικεφαλὶς ἀπεκόπη διὰ ψαλίδος ὑπὸ βεβήλου χειρός.

13.

Χαρτ. *0,32,5×0,25,5. ΙΕ' **αἰῶνος,** φ. 205.*

Στίχοι σελίδων 30, δίστηλοι, δέσιμον παλαιόν, ὡς τὸ προηγούμενον.

Λόγοι τοῦ ὁσίου Ἐφραὶμ τοῦ Σύρου κ.τ.λ.

Ἀπὸ τοῦ φ. 144β - 200. Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου καὶ θεοφόρου πατρὸς ἡμῶν Σάββα τοῦ ἡγιασμένου, οὗ ἡ ἀρχή: «Οὐδὲν οὕτω κινῆσαι ψυχὴν εἰς ἀρετῆς ἐπιθυμίαν». Τέλος «καὶ οὕτω πάσης τῆς αἱρετικῆς παρρησίας ἀμήν». Ἀπὸ φ. 201 - 205. Διήγησις τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Ζωσίμου. Ἀρχὴ «Κατὰ τὸν καιρὸν ἐκεῖνον ἀνήρ τις ὑπῆρχεν ἐν τῇ ἐρήμῳ ὀνόματι Ζώσιμος». Τέλος «καὶ ἔστιν ἕως τῆς ἡμέρας ταύτης ἰάσεις ἀεὶ παντοδαπὰς ἐκτελῶν· εἰρήνη δὲ καὶ σωτηρία ψυχῆς πᾶσιν τοῖς ἀκούουσι τὴν διαγωγήν... ἀμήν». Ἐν τῷ φ. 1, τῷ ἀγράφῳ, σημειοῦται: «͵ζργ [=1695] Ἰνδ. ς'. Ἐν δὲ τῷ τελευταίῳ ἀγράφῳ. «Τοῦτο τὸ βιβλίον εἶναι τῆς Ὑπεραγίας ἡμῶν Θεοτόκου ἐν τῇ νήσῳ Χάλκῃ καὶ ὅστις, τὸ ἀποξενώνει» κτλ. Ἐν ἀρχῇ κάτωθεν τῆς πρώτης σελίδος γέγραπται «Ἐφραὶμ Σύρου τῆς παναγίας τῆς ἐν νήσῳ Χάλκης».

Καὶ οὗτος ὁ κῶδιξ περιγράφεται ὑπὸ τοῦ Jos. Boyens, Ἔνθ' ἀν. σ. 53-54.

14.

Χαρτ. *0,33,5×0,23, φ. 627.*

Σελίδες μονόστηλοι, δέσιμον παλαιόν, δέρμα ὑπέρυθρον· γραφὴ μεταγενεστέρα.

Ἑρμηνεία Κανόνων.

Ἐν ἀρχῇ ἐλλείπουσι φύλλα τινὰ περιέχοντα πίνακα τῶν περιεχομένων, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐν ἀρχῇ σῳζόμενα δύο φύλλα εἶναι κατεστραμμένα ἐκ τῆς πυρκαϊᾶς. Τὰ φ. 3 καὶ 4 περιέχουσι *Ἀναστασίου Πατριάρχου Θεουπόλεως καὶ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας* ἔκθεσιν ὀρθοδόξου πίστεως. Τὰ φ. 5 καὶ 6 ἄγραφα. Τὸ φ. 7 ἔχει ἐπιτομὴν τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων παρὰ τοῦ πανσεβάστου Σεβαστοῦ καὶ Νομοφύλακος καὶ κριτοῦ Θεσσαλονίκης Κυρίου *Κωνσταντίνου Ἀρμενοπούλου.* Ἐν τῷ μεταξὺ ὑπάρχουσι 12 φ. ἄγραφα ἀπὸ τοῦ φ. 32 - 44. Ἀπὸ δὲ τοῦ φ. 133β - 300 εἶναι αἱ ἑπτὰ Οἰκουμενικαὶ Σύνοδοι. Ἀπὸ τοῦ φ. 300 - 323 εἶναι ἡ Πρωτοδευτέρα. Ἀπὸ τοῦ φ. 323β Κανόνες τῆς ἐν τῇ ἁγίᾳ Σοφίᾳ συστάσης καὶ τὴν Ζ΄ Οἰκουμενικὴν Σύνοδον ἀναγνωρισάσης Συνόδου. Ἀπὸ τοῦ φ. 326α - 526α κανόνες τῶν τοπικῶν Συνόδων. Ἀπὸ τοῦ φ. 526α *Διονυσίου Ἀλεξανδρείας, Πέτρου Ἀντιοχείας, Γρηγορίου Νεοκαισαρείας, Ἀθανασίου, Βασιλείου, Γρηγορίου Νύσσης, Τιμοθέου Ἀλεξανδρείας, Θεοφίλου Ἀλεξανδρείας Κυρίλλου, Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, Ἀμφιλοχίου, Γενναδίου.* Τὸ στάχωμα κατεστραμμένον.

Ἐν τέλει «ἐκ τῶν τοῦ ἱεροῦ μοναστηρίου τῆς Θεοτόκου τῆς ἐν Χάλκῃ καὶ ὁ ἀποστερήσας ἔσται κατάρατος καὶ ταῖς συνοδικαῖς ἀραῖς ὑπόδικος».

ὁ πρ. Κωνσταντινουπόλεως Καλλίνικος.

15.

Μεμβρ. *0,32×022,5. ΙΑ΄* ***αἰῶνος,*** *φ. 227.*

Σελίδες μονόστηλοι, στίχοι σελίδων 39. Δέσιμον ἐκ δέρματος ὑπερύθρου ἐπὶ ξυλίνων πλακῶν. Ἡ γραφὴ εἶναι δύο εἰδῶν. Ὑπῆρχον σημειώματα, ἀλλὰ ποῦ μὲν ἀπεκόπησαν, ποῦ δὲ ἐξέσθησαν.

Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου Λόγοι μετὰ σχολίων Νικήτα Σερρῶν.

Ἐν τῷ φ. 3α ἐν τῇ κάτω ᾤᾳ γέγραπται «βιβλίον Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου τῆς παναγίας τῆς ἐν νήσῳ Χάλκης».

16.

Μεμβρ. *0,31,5×0,24. Ι - ΙΓ΄* ***αἰῶνος,*** *φ. 272.*

Δέσιμον στερεὸν ἐκ ξυλίνων πλακῶν μετὰ δέρματος μέλανος. Στίχοι σελίδων 29, σελίδες δίστηλοι. Εἶναι ὡραῖον χειρόγραφον μετὰ καλῶν ποικιλμάτων ἐν ἀρχῇ ἑκάστου λόγου. Τὰ ἀρχικὰ γράμματα ἑκάστης παραγράφου εἶναι χρυσᾶ· γραφὴ καθαρὰ καὶ ἄνευ διορθώσεων καὶ ξεσμάτων. Ἐν τῇ ὀπισθίᾳ σελίδι τοῦ φ. 272 ὑπάρχει τὸ ἑξῆς σημείωμα. «† Τοῦτο τὸ βιβλίον ἐσταχόθ(η) ὑπὸ χειρὸς ἐλαχίστου Πορφυρίου ἱερο(μον)άχ(ου) καὶ οἱ ἀναγινώσκοντες εὔχεσθαι ὑπὲρ αὐτοῦ πρὸς τὸν Κ(ύριο)ν ͵ζρθ = $\frac{1600}{1601}$ Ἰνδ. ιδ΄.».

Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου τοῦ Ναζιανζηνοῦ Λόγοι 115, ἐξ ὧν τινὲς μετὰ σχολίων ὑπὸ Ἰωάννου τοῦ μοναχοῦ.

Ἐν τῷ φ. 1α τῆς πρώτης ἀγράφου σελίδος φέρεται ἡ ἑξῆς σημείωσις. «Ἔτους ͵ζμε΄ τὸ παρὸν ἐν μεμβράναις γεγραμμένον ὑπάρχει τῆς Ὑπεραγίας Χάλκης καὶ εἴ τις ἀποξενώσειεν αὐτὸ ἐχέτω τὰς ἀρὰς πάντων τῶν ἁγίων καὶ τῆς Θεοτόκου». Ἐν τῇ δευτέρᾳ σελίδι τοῦ πρώτου φ. «τάδ᾽ ἔνεισιν ἐν τῇδε τῇ βίβλῳ» καὶ ἕπονται αἱ ἐπιγραφαὶ τῶν λόγων ἐντὸς κύκλων, ὧν ἡ περιφέρεια εἶναι κυανῆ, περιβαλλομένη ὑπὸ δύο χρυσῶν κύκλων. Εἰς τὸ τέλος τοῦ φ. 2α ἡ συνήθης σημείωσις ὑπάρχει «Ἐκ τὸν τοῦ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου βιβλίον τῆς Παναγίας τῆς ἐν Νήσῳ Χάλκης».

Ἐν φ. 2β ὑπάρχει ἡ εἰκὼν τοῦ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου καλλίστη. Ἐν φ. 3α ἐν ἀρχῇ τοῦ λόγου εἰς τὸ Πάσχα καὶ εἰς βραδυτῆτα ποίκιλμα ὡραῖον, τὸ μέσον τοῦ ὁποίου ἀποτελεῖ σταυρὸν καὶ κάτωθεν αὐτοῦ μικρογραφία θαυμασία παριστῶσα τὸν Χριστὸν καὶ τὴν Μαγδαληνήν. Ἐν φ. 3β λόγος β΄ εἰς τὸ Πάσχα ὑπάρχει ποίκιλμα μετὰ σταυρῶν ἐν εἴδει Π καὶ κάτωθεν μικρογραφία τὸ Ε κεφαλαῖον, παριστῶσα ἐπὶ μονόποδος τραπεζίου τὸν Γρηγόριον τὸν Θεολόγον καθήμενον πρὸ μικροῦ ἀναλογίου, ἄνωθεν δ᾽ αὐτοῦ χεῖρα εὐλογοῦσαν αὐτόν. Ἐν φ. 26α λόγος Γ΄ εἰς τὴν Καινὴν Κυριακὴν ἢ τῶν ἐγκαινίων καὶ εἰς τὸν μάρτυρα Μάμαντα ὡραῖον ποίκιλμα ἐν εἴδει Π κάτωθεν μικρὰ εἰκὼν τοῦ Θεολόγου καὶ τοῦ μάρτυρος Μάμαντος, ἄνωθεν δὲ χεὶρ εὐλογοῦσα τὸν μάρτυρα.

Ἐν φ. 31β λόγος Δ΄ εἰς τὴν Πεντηκοστήν. Τὸ αὐτὸ ποίκιλμα καὶ κάτωθεν τοῦ ἀρχικοῦ γράμματος παρίσταται ἡ ἐπιφοίτησις τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐπὶ τῶν Ἀποστόλων.

Ἐν φ. 44α λόγος Ε΄ εἰς τοὺς Μακαβαίους. Τὸ αὐτὸ ποίκιλμα καὶ κάτωθεν τὸ Τ μικρογραφία παριστῶσα τοὺς Μακαβαίους. Ἀπὸ φ. 55α λόγος Ϛ΄ εἰς τὸν μάρτυρα Κυπριανὸν ἐξ ἀγροῦ ἐπανήκοντα μετὰ μίαν τῆς μνείας ἡμέραν.

Ποίκιλμα καὶ μικρογραφία μετὰ δύο εἰκόνων, ὧν ἡ μία εἰκονίζει τὸν ἅγιον καὶ ἡ ἑτέρα γυναῖκα ὁσίαν.

Ἐν φ. 67β λόγος Ζ΄ εἰς τοὺς λόγους καὶ εἰς ἐξισωτὴν Ἰουλιανόν. Ποίκιλμα καὶ μικρογραφία Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου καὶ Ἰουλιανοῦ.

Ἐν φ. 76^{β} λόγος Η΄ εἰς τὴν Γενέθλιον ἡμέραν τοῦ Κυρίου ἡμῶν. Ποίκιλμα μικρογραφία παριστῶσα τὴν γέννησιν τοῦ Σωτῆρος μετὰ τῆς φάτνης καὶ τοῦ Ἰωσὴφ καὶ τῶν ἀγγέλων καὶ τῶν μάγων.

Ἐν φ. 86^{β} λόγος Θ΄ ἐπιτάφιος εἰς τὸν Μ. Βασίλειον. Ποίκιλμα καὶ μικρογραφία παριστῶσα τὸν Μ. Βασίλειον ἐντὸς τοῦ φερέτρου νεκρὸν καὶ ἄνωθεν αὐτοῦ τὸν ἅγιον Γρηγόριον ἀναγινώσκοντα.

Ἐν φ. 141^{β} λόγος Ι΄ εἰς τὸ ἅγιον φώτισμα. Ποίκιλμα καὶ μικρογραφία παριστῶσα τὸν Ἰωάννην βαπτίζοντα τὸν Χριστόν.

Ἐν φ. 153^{β} λόγος ΙΑ΄ εἰς τὸ ἅγιον Βάπτισμα. Ποίκιλμα καὶ μικρογραφία παριστῶσα τὸ βάπτισμα τοῦ Σωτῆρος καὶ ἄνωθεν τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον καὶ ἀγγέλους καταβαίνοντας ἐπὶ τὸν Χριστόν.

Ἐν φ. 187^{β} λόγος ΙΒ΄ εἰς Γρηγόριον τὸν ἀδελφὸν Βασιλείου ἐπιστάντα μετὰ τὴν χειροτονίαν. Ποίκιλμα καὶ μικρογραφία παριστῶσα τὸν Γρηγόριον τὸν Θεολόγον καὶ τὸν ἀδελφὸν τοῦ Βασιλείου Γρηγόριον τὸν Νύσσης.

Ἐν φ. 192^{α} λόγος ΙΓ΄ εἰς Ἀθανάσιον Ἀρχιεπίσκοπον Ἀλεξανδρείας. Ποίκιλμα καὶ μικρογραφία παριστῶσα τὸν ἅγιον Ἀθανάσιον εὐλογοῦντα τὸν Θεολόγον Γρηγόριον.

Ἐν φ. 214^{α} λόγος ΙΔ΄ εἰς τὴν 150 ἐπισκόπων παρουσίαν. Τὸ ποίκιλμα καὶ ἡ μικρογραφία παριστῶσι τὸν ἱερὸν Γρηγόριον ἐν τῷ μέσῳ τῶν πατέρων.

Ἐν φ. 232 λόγος ΙΕ΄ περὶ φιλοπτωχείας. Τὸ ποίκιλμα καὶ ἡ μικρογραφία παριστῶσι τὸν ἅγιον Γρηγόριον ἐλεοῦντα.

Ἐν φ. 259^{α} λόγος Ι϶΄ εἰς τὸν πατέρα σιωπῶντα διὰ τὴν πληγὴν τῆς χαλάζης. Ποίκιλμα καὶ μικρογραφία παριστῶσα τὸν ἅγιον Γρηγόριον καὶ δύο ἕτερα πρόσωπα. Χειρόγραφον πολύτιμον.

Καὶ ὁ κῶδιξ προέρχεται ἐκ τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Μονῆς τοῦ Προδρόμου τῆς ἐν νησίῳ Σωζουπόλεως.

17.

Μεμβρ. *0,325, × 0,25. ΙΕ΄* ***αἰῶνος,*** *φ. 325.*

Μέχρι τοῦ φ. 13^{α} ὁ κῶδιξ εἶναι χαρτῷος. Στίχοι σελίδων 34, σελίδες δίστηλοι. Δέσιμον δερμάτινον μέλαν ἐπὶ ξυλίνων πλακῶν. Ἡ γραφὴ ἀτελής.

Βίοι καὶ Μαρτύρια ἁγίων μηνὸς Ἰανουαρίου.

Περιέχει 1. (φ. 1 - 4^{β}) Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν *Βασιλείου Ἀρχιεπισκόπου Καισαρείας Καππαδοκίας* ἐγκώμιον εἰς τὸν ἅγιον μάρτυρα Γόρδιον.

2. (φ. 4^{β} - 6^{β}) Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν *Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως* λόγος εἰς τὴν ἑορτὴν τῶν Θεοφανείων. Ἀρχὴ «Ἡ πηγὴ τῶν εὐαγγελικῶν διδαγμάτων ἀνεωγμένους ἔχει τοὺς ῥύακας..».

3. (6^{β} - 10^{β}) Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν *Θεοδώρου τοῦ Δαφνοπάτου,* ὑπόμνημα εἰς τὴν ἀνακομιδὴν τῆς τιμίας χειρὸς τοῦ τιμίου Προδρόμου καὶ

βαπτιστοῦ Ἰωάννου. Ἀρχὴ «Ἰδοὺ καὶ πάλιν ἡμῖν ὁ ἱερὸς τοῦ Χριστοῦ ἐπεδήμησε πρόδρομος.» Τέλος «τοῖς οὐρανίοις παραμιλλᾶται θεάμασιν, ὑφ᾽ ὧν..».

4. (φ. 10^{β} - 12^{α}) Μαρτύριον τοῦ ἁγίου καὶ ἐνδόξου μεγαλομάρτυρος Πολυεύκτου. Τέλος «Τὸ δὲ τίμιον αὐτοῦ σῶμα κατετέθη ἐν τῷ τῆς τελειώσεως τόπῳ... Ἀμήν».

5. (φ. 13 - 24^{β}) Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου Μαρκιανοῦ πρεσβυτέρου καὶ Οἰκονόμου γενομένου τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας.

6. (φ. 24^{β} - 57^{α}) Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Θεοδοσίου τοῦ Κοινοβιάρχου.

7. (φ. 58 - 63^{β}) Μαρτύριον τῶν ἁγίων ἐνδόξων τοῦ Χριστοῦ μαρτύρων Ἑρμύλου καὶ Στρατονίκου.

8. (φ. 63^{β} - 72^{β}) Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Παύλου τοῦ Θηβαίου.

9. (φ. 72^{β} - 110^{β}) Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Ἀντωνίου, συγγραφεὶς καὶ ἀποσταλεὶς πρὸς τοὺς ἐν τῇ ξένῃ μοναχοὺς παρὰ τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν *Ἀθανασίου Ἀρχιεπισκόπου Ἀλεξανδρείας.*

10. (φ. 110^{β} - 134^{β}) Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν καὶ ὁμολογητοῦ Ἀθανασίου Ἀρχιεπισκόπου γενομένου Ἀλεξανδρείας.

11. (φ. 134^{β} - 187^{α}) Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Εὐθυμίου.

12. (φ. 188 - 207^{α}) Βίος καὶ ἄθλησις τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν καὶ ὁμολογητοῦ Μαξίμου συγγραφεὶς παρὰ *Μιχαὴλ μοναχοῦ τοῦ Ἐξαβουλίτου,* μονῆς τοῦ Στουδίου.

13. (φ. 208 - 213^{β}) Ὑπόμνημα εἰς τὸν ἅγιον Ἀπόστολον Τιμόθεον.

14. (φ. 213^{β} - 229^{α}) Μαρτύριον τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος Ἀναστασίου τοῦ Πέρσου.

15. (φ. 230 - 250^{β}) Βίος τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Γρηγορίου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Θεολόγου.

16. (φ. 250^{β} - 262^{β}) Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου Ξενοφῶντος καὶ τῆς συμβίου καὶ τῶν τέκνων αὐτῶν Ἰωάννου καὶ Ἀρκαδίου.

17. (φ. 262^{β} - 269^{α}) Μαρτύριον τῶν ἁγίων καὶ θαυματουργῶν Ἀναργύρων Κύρου καὶ Ἰωάννου. Τὸ τέλος ἐλλιπές, λήγει δέ: «Αὐτοὶ μᾶλλον ἀλλήλοις ὑπὸ τῆς ἀκόσμου φυγῆς πληγῶν καὶ τραυ».

Καὶ ὁ κῶδιξ οὗτος περιεγράφη ὑπὸ τοῦ Jos. Boyens. Ἔνθ᾽ ἀν. σ. 54-55.

18.

Μεμβρ. *0,30 × 0,22,5 ΙΒ΄* ***αἰῶνος,*** *φ. 318.*

Στίχοι σελίδων 33, σελίδες δίστηλοι. Ἔν τισιν ἡ γραφὴ εἶναι ἐξίτηλος, ἐνιαχοῦ δευτέρα χεὶρ ἀποκατέστησε τὰ ἐξίτηλα. Δέσιμον ἐκ δέρματος μέλανος ἐπὶ ξυλίνων πλακῶν, ἡ δὲ γραφὴ εἶναι καθαρά. Ἀπὸ τοῦ φ. 265 ἄλλη χεὶρ

καὶ ἄλλη μελάνη· εἰς τὸ κενὸν μέρος τοῦ φ. 264β ἔχουσι γραφῆ διάφορα γνωμικά.

Βίοι καὶ Μαρτύρια 21 Ἁγίων. Συναξάριον Ἰανουαρίου.

1. (φ. 1α - 9β) Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Παύλου τοῦ Θηβαίου.

2. (φ. 9β - 14β) Μαρτύριον τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος Πολυεύκτου. Ἰανουαρίου 9. Τέλ. «Τῶν βαρβάρων δὲ πλείστους διαφθαρῆναι καὶ τὴν λεγεῶνα τήνδε... ἀμήν».

3. (φ. 14β - 44) Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Θεοδοσίου τοῦ Κοινοβιάρχου.

4. (φ. 45 - 49β) Μαρτύριον τῶν ἁγίων τοῦ Χριστοῦ μαρτύρων Ἑρμύλου καὶ Στρατονίκου Ἰανουαρ. 13.

5. (φ. 49β - 57α) Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου τοῦ διὰ Χριστὸν πτωχοῦ. Ἰανουαρ. 15. Ἀρχὴ «Τυραννικόν τι χρῆμα τεκόντων στοργὴ καὶ δεσμὰ φύσεως ἄφυκτα». Τέλ. «τῆς αὐτῶν οὐσίας τὰ μὲν καθιερώσαντες τῷ ναῷ, τὰ δὲ.... ἀμήν».

6. (φ. 58 - 70β) Λόγος εἰς τὴν προσκύνησιν τῆς τιμίας ἁλύσεως τοῦ ἁγίου καὶ κορυφαίου τῶν ἀποστόλων. Ἰανουαρ. 16. Ἀρχὴ «Ὅσοι τῷ τοῦ κορυφαίου τῶν ἀποστόλων θείῳ ἔρωτι γενόμενοι». Τέλος «φοβερὸν πολεμίοις ἀνάδειξον, ποθεινὸν ὑπηκόοις».

7. (φ. 70β - 103β) Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Ἀντωνίου, συγγραφεὶς καὶ ἀποσταλεὶς πρὸς τοὺς ἐν τῇ ξένῃ μοναχοὺς παρὰ τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν *Ἀθανασίου ἀρχιεπισκόπου Ἀλεξανδρείας*. Ἰανουαρ. 17.

8. (φ. 103β - 149) Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Εὐθυμίου Ἰανουαρ. 20.

9. (φ. 150 - 154β) Ὑπόμνημα εἰς τὸν ἅγιον Ἀπόστολον Τιμόθεον. Ἰανουαρ. 22.

10. (φ. 154β - 167α) Μαρτύριον τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος Ἀναστασίου τοῦ Πέρσου. Ἰανουαρ. 22.

11. (φ. 168 - 196α) Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Κλήμεντος Ἰανουαρ. 23.

12. (φ. 197α - 204β) Βίος τῆς ὁσίας Ξένης τῆς Ρωμαίας. Ἰανουαρ. 24.

13. (φ. 204β - 222α) Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν *Γρηγορίου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Θεολόγου* Ἰανουαρ. 25.

14. (φ. 223 - 234β) Βίος καὶ πολιτεία τοῦ Ξενοφῶντος καὶ τῶν αὐτοῦ τέκνων Ἰωάννου καὶ Ἀρκαδίου. Ἰανουαρ. 26.

15. (φ. 234β - 240α) Ὑπόμνημα τύπον Ἱστορίας ἐπέχον ἐπὶ τῇ ἀνακομιδῇ τοῦ τιμίου λειψάνου τοῦ θείου καὶ ἱεροῦ Χρυσοστόμου. Ἰανουαρ. 27.

Ἀρχὴ «Ἀλλὰ πῶς ἄν τις αἰτίας καὶ νόμων ἡμᾶς ἀπαλλάξοι». Τέλος «καὶ μέχρι καὶ νῦν ταῖς ἁπάντων ἀκοαῖς ἐνηχοῦσα, καὶ τὰ εὐσεβῆ... ἀμήν».

16. φ. 241α - 247β) Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Ἐφραὶμ τοῦ Σύρου. Ἰανουαρ. 28.

17. (φ. 247β - 254β) Βίος καὶ μαρτύριον τῶν ἁγίων καὶ θαυματουργῶν Ἀββᾶ Κύρου καὶ Ἰωάννου. Ἰανουαρ. 31. Τέλ. «δαιμόνων φυγή, νοσημάτων ἀπαλλαγὴ καὶ νῦν ὁ τόπος ἀνειμένος ἐστὶ θεῷ μάρτυρι... ἀμήν».

18. (φ. 255α - 265β) Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Μαρκιανοῦ πρεσβυτέρου καὶ Οἰκονόμου τῆς μεγάλης Ἐκκλησίας. Ἰανουαρ. 10.

19. (φ. 265β - 290β) Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Νείλου μοναχοῦ εἰς τὴν ἀναίρεσιν τῶν ἐν Σινᾷ καὶ τῇ Ῥαϊθοῦ ἁγίων πατέρων. Ἰανουαρ. 14.

Τέλος «ἀρχὴν παρασχοῦσα Θεοῦ χάριτι μετὰ πολλὴν ταλαιπωρίαν... ὁμοουσίου Τριάδος».

20. (φ. 290β - 312β) Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἀθανασίου ἀρχιεπισκόπου Ἀλεξανδρείας.

21. (φ. 312β - 318) Βίος καὶ μαρτύριον τοῦ ἁγίου καὶ ἐνδόξου μεγαλομάρτυρος τοῦ Χριστοῦ Νεοφύτου. Εἰς τοῦ τελευταίου φ. τὴν ὀπισθίαν ὄψιν σημειοῦνται τὰ ἑξῆς. «Κύριε βοήθει Μιχαὴλ τῷ ἁμαρτωλῷ» καὶ κατωτέρω «Μιχαὴλ ἁμαρτωλός», καὶ κατωτέρω «Κύριε βοήθει τῷ σῷ δούλῳ Μιχαὴλ τῷ ἁμαρτωλῷ καὶ «ἐγὼ ὁ Μιχαὴλ τοῦ Πελαγωνίτου» καὶ κατωτέρω ἐκ τετάρτου «Κύριε βοήθει τῷ σῷ δούλῳ Μιχαὴλ τῷ ἁμαρτωλῷ». Ἀπὸ τοῦ φ. 255 μέχρι τέλους ἄλλη γραφή. Καὶ ὁ κῶδιξ οὗτος περιεγράφη ὑπὸ τοῦ Ios. Boyens Ἔνθ' ἀν. σελ. 55 - 57.

19.

Μεμβρ. *0,23×0,23,5. ΙΑ΄* ***αἰῶνος,*** *φ. 224.*

Στίχοι σελίδων 30, σελίδες δίστηλοι. Δέσιμον ἐκ δέρματος μέλανος ἐπὶ ξυλίνων πλακῶν. Περιέχει βίους καὶ μαρτύρια 14 ἁγίων.

Συναξάριον Δεκεμβρίου.

1. (φ. 2α - 30β) Μαρτύριον τῶν ἁγίων μαρτύρων Θύρσου, Λουκίας, Καλλινίκου, Φιλήμονος καὶ Ἀπολλωνίου.

2. (φ. 30β - 39β) Μαρτύριον τοῦ ἁγίου ἱερομάρτυρος Ἐλευθερίου.

3. (φ. 39β - 56β) Ὑπόμνημα εἰς τὸν μέγαν προφήτην Δανιὴλ εἰς τοὺς ἁγίους τρεῖς παῖδας Ἀνανίαν, Ἀζαρίαν Μισαήλ. (Ἐξεδόθη ἐν P. G. Migne tom. CXV στήλ. 372 - 401).

4. (φ. 56β - 65β) Ἄθλησις τοῦ ἁγίου ἐνδόξου μάρτυρος τοῦ Χριστοῦ Βονιφατίου τοῦ Ῥωμαίου.

5. (φ. 65β - 79α) Μαρτύριον τοῦ ἁγίου μάρτυρος Σεβαστιανοῦ καὶ τῆς συνοδίας αὐτοῦ Τραγκυλίνου, Νικοστράτου, Κλαυδίου, Κάστορος, Τιβουρτίου, Μαρκελίνου καὶ Μάρκου. Τέλος «Τοῖς δεομένοις ἐπήρκει ἀφθονωτάτη χειρί· ἐπειδὴ τὸν βίον ἐτελεύτησε, πᾶσαν τὴν κτῆσιν αὐταῖς ἐν διαθήκαις χριστιανοῖς ἐδωρήσατο».

6. (φ. 80α - 89β) Μαρτύριον τοῦ ἁγίου Ἱερομάρτυρος Ἰγνατίου τοῦ Θεοφόρου.

7. (φ. 89β - 96α) Μαρτύριον τῆς ἁγίας μάρτυρος Ἰουλιανῆς τῆς ἐν Νικομηδείᾳ μαρτυρησάσης.

8. (φ. 97α - 116β) Μαρτύριον τῆς ἁγίας καὶ ἐνδόξου μεγαλομάρτυρος Ἀναστασίας.

9. (φ. 116β - 120β) Μαρτύριον τῶν ἁγίων δέκα μαρτύρων ἐν Κρήτῃ.

10. (φ. 121 - 136 καὶ 161α - 167β) Βίος καὶ πολιτεία καὶ ἄθλησις τῆς ἁγίας ὁσιομάρτυρος τοῦ Χριστοῦ Εὐγενίας καὶ τῶν ταύτης γονέων.

11. (φ. 167β -168α καὶ 137α - 148β) Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Θεοδώρου τοῦ γραπτοῦ καὶ Θεοφάνους τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ.

12. (φ. 148β - 160α καὶ 168α - 180α) Μαρτύριον τῶν ἁγίων μαρτύρων Ἴνδη καὶ Δόμνας καὶ τοῦ πλήθους τῶν δισμυρίων τῶν ἐν Νικομηδείᾳ μαρτυρησάντων.

13. (φ. 181α - 202β) Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν καὶ ἀρχιμανδρίτου Μαρκέλλου μονῆς τῶν Ἀκοιμήτων.

14. (φ. 202β - 224α) Βίος καὶ πολιτεία τῆς ὁσίας Μελάνης τῆς Ρωμαίας.

Καὶ τοῦ κώδικος τούτου περιγραφὴν ἔκαμεν ὁ Ios. Boyens, Ἔνθ' ἀν. σελ. 57 - 58, ἔνθ' ὑποσημειοῦνται καί τινες παρατηρήσεις.

20.

Μεμβρ. *0,28,5×0,22,5. ΙΑ.* ***αἰῶνος,*** *φ. 329.*

Σελίδες δίστηλοι καὶ στίχοι σελίδων 30. Δέσιμον ἐκ δέρματος μέλανος ἐπὶ ξυλίνων πλακῶν. Ἀνὰ 4 φ. πρόσθετα ἐν ἀρχῇ καὶ ἐν τέλει περιέχοντα ὁμιλίας τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον. Εἰς τὸ τέλος τοῦ ἁγίου Εὐστρατίου καὶ τῶν λοιπῶν ἀτελές.

Συναξάριον Δεκεμβρίου.

1. (φ. 1 - 11β) Ἄθλησις καὶ μαρτύριον τῆς ἁγίας καὶ ἐνδόξου καὶ Καλλινίκου μάρτυρος Βαρβάρας.

2. (φ. 11β - 117β) Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Σάββα. Ἀρχὴ «Οὐδὲν οὕτω κινῆσαι ψυχὴν καὶ ἀρετῆς ἐπιθυμίαν...». Τέλος «καὶ οὕτω πάσης τοῖς αἱρετικῆς παρρησίας... ἀμήν».

3. (φ. 117β - 146α) Βίος καὶ πολιτεία καὶ μερικὴ θαυμάτων διήγησις τοῦ ἐν θαύμασι περιωνύμου Νικολάου ἀρχιεπισκόπου Μύρων τῆς Λυκίων Ἐπαρχίας.

4. (φ. 147α - 163β) Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Ἀμβροσίου Ἐπισκόπου Μεδιολάνων.

5. (φ. 163β - 171β) Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Παταπίου.

6. (φ. 171β - 209β) Μαρτύριον τῶν ἁγίων μαρτύρων Μηνᾶ, Ἑρμογένους καὶ Εὐγράφου.

7. (φ. 209β - 262β) Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Δανιὴλ τοῦ Στυλίτου.

8. (φ. 262β - 300β) Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν καὶ θαυματουργοῦ Σπυρίδωνος ἐπισκόπου Τριμυθοῦντος.

9. (φ. 308β - 328α) Ἄθλησις τῶν ἁγίων μαρτύρων Εὐστρατίου, Αὐξεντίου, Εὐγενίου, Μαρδαρίου καὶ Ὀρέστου. Τὸ τέλος ἐλλείπει.

Κάτωθι τῆς πρώτης σελίδος τοῦ φ. 2 σημειοῦται «Πατερικὸν τῆς Παναγίας τῆς ἐν τῇ νήσῳ Χάλκης». Βίβλος ὀγκώδης, χάρτης χονδρός, γραφὴ καθαρά. Καὶ οὗτος περιγράφεται ὑπὸ τοῦ Ios. Boyens, Ἔνθ' ἀν. σελ. 58-59.

21.

Μεμβρ. *0,30×0,20,5, φ. 316.*

Σελίδες μονόστηλοι, στίχοι σελίδων 28· ἡ γραφὴ καλή. Δέσιμον ἐπὶ πλακῶν ξυλίνων ἄνευ ἐπικαλυμμάτων.

Συναξάριον ἑξάμηνον. Μαρτίου - Αὐγούστου.

Ἐν ἀρχῇ ἓν φ. ἐκ μεμβράνης ἑτέρου περιεχομένου, πιθανῶς ἐκ τοῦ μαρτυρίου τοῦ Ἀρέθα. Ἐν τῷ προσθέτῳ προτελευταίῳ φ. σημειοῦται τὸ ἑξῆς: «Τὸ παρὸν ἑξαμηνιαῖον συναξάριον ἀφιερώθη εἰς τὸν πάνσεπτον πατριαρχικὸν ναὸν τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου τοὐπίκλην Χάλκης ὑπὸ τοῦ τιμιωτάτου μεγάλου σκευοφύλακος Παπᾶ Κὺρ Ἀνδρέου ἐν ἔτει ͵ζκζ´ [=7027=1519]».

Τὸ πρῶτον ἐκ μεμβράνης φ. τοῦ μηνὸς Μαρτίου ἐξέπεσε καὶ ἀνεπληρώθη δι' ἑτέρου χαρτίου.

Ἐν φ. 3 κάτωθεν ἐν τῇ ᾤᾳ σημειοῦται ἡ αὐτὴ σημείωσις: «μηνιαῖον τῆς παναγίας τῆς ἐν νήσῳ Χάλκῃ».

22.

Χαρτ. *0,32×0,21,5. φ. 560.*

Αἱ σελίδες εἶναι δίστηλοι, στίχοι σελίδων 29. Δέσιμον ἐκ δέρματος μέλανος ἐκ ξυλίνων πλακῶν.

Σύνταγμα κατὰ στοιχεῖον τῶν περιειλημμένων ἁπασῶν ὑποθέσεων τοῖς ἱεροῖς καὶ θείοις κανόσι πονηθέν τε ἅμα καὶ συντεθὲν τῷ ἐν ἱερομονάχοις καὶ ἐλαχίστῳ Ματθαίῳ. Ἐν ἀρχῇ καὶ περὶ τῶν ὑποκειμένων Μητροπολιτῶν καὶ ἐπισκόπων τῷ Θρόνῳ Ἀντιοχείας.

Ἐν ἀρχῇ δύο φ. ἄγραφα. Ἐν τῷ πρώτῳ φ. εἶναι γεγραμμένη κάτωθεν ἡ ἑξῆς σημείωσις· «νόμιμον βιβλίον τῆς παναγίας τῆς ἐν νήσῳ Χάλκης».

Εἰς τὸ ἄγραφον φ. τὸ προσκεκολημμένον ἐπὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ σταχώματος γέγραπται. «Τοῦτον τὸ βιβλίον λέγεται νομοκάνων τὸ ὁποῖον ἔχει ἀπαραλλάκτως ὅλαις ταῖς πράξεις ἤγουν Συνόδων τῶν ἁγίων Πατέρων, ταῖς ἑπτὰ οἰκουμενικαῖς καὶ τοπικαῖς καὶ τοὺς κανόνας τῶν ἁγίων Ἀποστόλων τὸ ὁποῖον ἐξωδίασε ὁ κύρ̈ις Συμεὼν ἱερομόναχος καὶ καθηγούμενος τοῦ Κύκκου: ἐγεγράφη δὲ παρὰ τοῦ πανοσιοτάτου πατρὸς κυροῦ Ἀρσενίου ἱερομονάχου καὶ καθηγουμένου Μονῆς τῶν Ριζανῶν ἤ τις βουληθῇ συλῆσαι τὸ παρὸν θεῖον νομοκάνονον νὰ ἔχῃ τὰς ἀρὰς τῶν τιη' ἁγίων πατέρων καὶ τὴν παναγίαν ἀντίδικον ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως. Ἐγράφη μέσα εἰς τὸ καράβι εἰς ἐννέα Ὀκτωβρίου 1651 αχνα' καὶ ἀφοῦ ἐπηγέναμεν εἰς τὴν Βενετίαν· ἔρρωσθε.

23.

Μεμβρ. *0,29×0,22, φ. 636.*

Σελίδες μονόστηλοι, στίχοι σελίδων 25. Τὸ δέσιμον ἐκ δέρματος μέλανος ἐπὶ ξυλίνων πλακῶν.

Θεοφυλάκτου Βουλγαρίας ἑρμηνεία εἰς τὰ Εὐαγγέλια.

Εἶναι εἰς τετράδια οθ' καὶ 4 φ. ἐξ ὀκτὼ φύλλων. Τὸ πρῶτον καὶ ὄγδοον τοῦ πρώτου τετραδίου ἀπολεσθέντα ἀντεγράφησαν ἐπὶ χάρτου· ἡ γραφὴ καλὴ εὐανάγνωστος καλῶς διατηρημένη· μελάνη κοκκίνη καὶ χρυσῆ πολλαχοῦ εἰς τὰ γραφικὰ χωρία. Ἐν τῷ μέσῳ τὸ φ. 231 χάρτινον λευκόν· τοῦ 20ου τετραδίου λείπει τὸ πρῶτον φ. τὸ κείμενον πλῆρες. Κάτωθι τῆς πρώτης σελίδος τοῦ πρώτου φ. σημειοῦται «τῆς παναγίας τῆς ἐν τῇ νήσῳ Χάλκης».

24.

Χαρτ. *0,32×0,23. ΙΕ-ΙϚ' **αἰῶνος**, φ. 122.*

Ἡ γραφὴ ὡραιοτάτη. Σελίδες μονόστηλοι, στίχοι σελίδων 30. Δέσιμον ἄνευ πλακῶν. Ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος ἐλλείπουσι.

Λόγοι Δημοσθένους.

25.

Χαρτ *0,31×0,22. ΙΖ' **αἰῶνος**, φ. 106.*

Ἄνευ τέλους φ. 2 ἄγραφα. Σελίδες μονόστηλοι, στίχοι σελίδων 28. Δέσιμον ἄνευ πλακῶν.

Ἀναστασίου Σιναΐτου καὶ Ἐφραὶμ λόγοι.

Τὸ πρῶτον φ. ἄγγραφον. Ἐν φ. 1β σημειοῦται: ΙC XC / ΝΙ ΚΑ αψλς' [=1736] Μαρ. δ' τὸ παρὸν ἀφηἐρώθη εἰς τὴ μονὴ τῆς Παναγίας τῆς ἐν τη νήσο Χάλκης παρὰ τῆς κυρίας Ἀρχοντωπούλας ἀπὸ τῆς νήσου Χάλκης καὶ ἔγραψε ὀνόματα 4 Χριστοφόρου Ἱερομονάχου, Χριστοδούλου, Ἀρχοντοῦς καὶ Ἀργηρῆς». Ἐν φ. 32β ἐν τῇ ᾤᾳ σημειοῦται «αψε [=1705] ἦλθα εἰς τὴν Νικομήδειαν καὶ ἔστω εἰς ἐνθήμοισοις πολλῶν ἀνθρώπων † Πρωτοσύγκελλος Χριστοφόρος». Ἐν ἀρχῇ ὡς καὶ ἐν τέλει ἔχει ἀνὰ 6 φ. ἐκ μεμβράνης. Κάτωθι τοῦ φ. 86β: «Τὸ παρὸν βιβλίον ὑπάρχει τῆς Ὑπεραγίας Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου τῆς ἐν τῇ νήσῳ Χάλκης καὶ ὁ δὲ αὐτὸ ἀφαιρέσας ἀφορισμένος εἴη». Ὁ κῶδιξ οὗτος διαιρεῖται εἰς 13 τετράδια, ὧν ἐλλείπει τὸ β' περιέχον 12 φ. Ἐν φ. 22β σημειοῦται: † Πρωτοσύγκελλος καὶ Ἐπίτροπος τοῦ ἁγίου Χαλκηδόνος. Εἰς τὴν ὀπισθίαν ὄψιν τοῦ τελευταίου ἀγράφου φ. «Χριστοφόρος Ἱερομόναχος ἀπὸ τῆς περιφήμου Θεσσαλονίκης».

26.

Μεμβρ. *0,31×0,22. Ι ἢ ΙΑ' **αἰῶνος**, φ. 312.*

Γραφὴ καλή, παλαιά· βιβλίον ἀξιόλογον. Περιέχει διαφόρους σημειώσεις Ἐν τῇ ᾤᾳ· σελίδες μονόστηλοι, στίχοι σελίδων 26. Δέσιμον ἐκ δέρματος μέλανος ἐπὶ ξυλίνων πλακῶν.

Πραξαπόστολος καὶ ἐν ἀρχῇ Δωροθέου ἐπισκόπου Τύρου ἀρχαίου ἀνδρὸς καὶ πνευματοφόρου καὶ μάρτυρος γεγονότος ἐν τοῖς καιροῖς Λικινίου καὶ Κωνσταντίνου τῶν Βασιλέων περὶ τῶν 70 Ἀποστόλων καὶ τῶν ιβ'.

Τὸ χειρόγραφον περιλαμβάνει. α') Τὰς πράξεις τῶν Ἀποστόλων. β') Τὰς ὀκτὼ καθολικὰς ἐπιστολάς. γ') Τὴν Ἀποκάλυψιν τοῦ Ἰωάννου. δ') Τὰς δεκατέσσαρας ἐπιστολὰς τοῦ Παύλου. Πρὸ τῆς ἀποκαλύψεως ὑπάρχει ἐκ τοῦ εἰς αὐτὴν ὑπομνήματος Ἀνδρέου Ἐπισκόπου Καισαρείας τὰ περὶ τοῦ προοιμίου.

Πρὸ δὲ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Παύλου ὑπάρχει πρόλογος καὶ μαρτύριον τοῦ Παύλου. Ἐν ἑκάστῃ ἐπιστολῇ σημειοῦται ἡ περίληψις τοῦ ὅλου καὶ ἐν τέλει ὁ τόπος, ὅθεν ἐγράφη καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν στίχων. Ἐν τοῖς περιθωρίοις ὑπάρχουσι πλεῖσται ὅσαι σημειώσεις καὶ μαρτυρίαι ἐκ τῶν πατέρων καὶ περιλήψεις τῶν κεφαλαίων, ἐν τέλει δὲ προστίθεται ὀλιγόστιχος ἔκθεσις ἐπιγραφομένη «Πρὸς ἐμαυτόν». Τὸ εἰς τὸ τελευταῖον κεφάλ. τῆς Α' Ἐπιστολ. τοῦ Ἰωάννου διαφιλονικούμενον ἐδάφιον «τρεῖς εἰσιν οἱ μαρτυροῦντες ἐν τῷ οὐρανῷ» *ἐλλείπει.*

27.

***Μεμβρ.** 0,30× 0,23. ΙΔ′ **αἰῶνος,** φ. 183.*

Ἀστάχωτον· ἡ ἀρχὴ ἐλλείπει, ἡ δὲ ὑπάρχουσα πρώτη σελὶς δυσανάγνωστος. Ἡ δὲ δευτέρα σελὶς τοῦ φύλ. 1 ἄρχεται «Νέον εἰς ἀσκοὺς καινοὺς» (Ματθ. 9,17). Σελίδες μονόστηλοι, στίχοι σελίδων 23. Δέσιμον ἄνευ πλακῶν.

Εὐαγγελιστάριον.

Φύλλα δύο ἀποκεκομμένα, ἓν τῶν ὁποίων πιθανῶς περιεῖχεν εἰκόνας τῶν εὐαγγελιστῶν. Γραφὴ καθαρά. Ἐν τέλει τοῦ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίου ὑπάρχει τὸ ἑξῆς σημείωμα: «ἔτους ,ςωοη [=1369] Ἰνδ. η′ μηνὶ σεπτεμβρίῳ κ′. θ(εο)ῦ τὸ δῶρον καὶ Ἰωάσαφ πόνος. † ἐγρ(άφη) ἐν τῇ ἁγιωτάτῃ μονῇ τῶν Ὁδηγῶν». Ὁ καλλιγράφος ἐν τῇ κάτω ᾤᾳ τοῦ φύλ. 188 σημειοῖ, ὅτι τὸ τετραευαγγέλιον τοῦτο εἶναι τινὸς Σεβαστοῦ. Ἐκ τοῦ χειρογράφου τούτου ἀπεσπάσθη ἡ ἀρχὴ τοῦ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγελίου καὶ ἡ εἰκὼν αὐτοῦ, ἀπεκόπησαν δὲ καὶ αἱ εἰκόνες τῶν ἄλλων τριῶν Εὐαγγελιστῶν, αἱ ὁποῖαι ἦσαν ἔγχρωμοι, ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ ὑπάρχοντος ἔτι μεταξωτοῦ φύλλου ἐν ἀρχῇ τοῦ κατὰ Μᾶρκον Εὐαγγελίου. Ἐν τῇ ᾤᾳ τῆς πρώτης σελίδος σημειοῦται ἡ συνήθης δήλωσις, ὅτι ἀνήκει εἰς τὴν Χάλκην.

Καὶ ὁ κῶδιξ οὗτος προέρχεται ἐκ τῆς μονῆς τοῦ Προδρόμου τῆς ἐν τῷ νησίῳ Σωζοπόλεως.

28.

***Χαρτ.** 0,30× 0,20. ΙΔ′ **αἰῶνος,** φ. 235.*

Σελίδες δίστηλοι, στίχοι σελίδων 35. Δέσιμον ἐκ δέρματος μέλανος ἐπὶ ξυλίνων πλακῶν. Ἐν ἀρχῇ μαρτυρικὰ καθημερούσια κατ᾽ ἦχον ψαλλόμενα, ὅταν οὐκ ἔχῃ ὁ ἅγιος τῆς ἡμέρας κοντάκια. Πέντε φύλλα πρόσθετα, τὰ δύο ἄγραφα.

Συναξάριον ἑξάμηνον.

Ἐν ἀρχῇ σημειοῦται:

«Συναξάριον σὺν Θεῷ τῆς συνάψεως τῶν ἁγίων τοῦ ὅλου χρόνου. Ὅθεν τε ἕκαστος καὶ ἐκ τίνων ἔφυ καὶ ἐν οἷς χρόνοις καὶ εἴτε τὸν διὰ μαρτυρίου, εἴτε τὸν δι᾽ ἀσκήσεως ἐδέξατο στέφανον». Ἄρχεται δὲ ἀπὸ τοῦ Σεπτεμβρίου μέχρι Φεβρουαρίου. Μετὰ τὸ πέρας τοῦ κειμένου ὑπάρχουσι δύο σημειώματα. α) «Τῷ συντελεστῇ τῶν καλῶν θ(ε)ῷ χάρις | † Χ(ριστ)ὲ δίδου τοῖς ἐμοῖς πόνοις χάριν. | Ὦ παντέφορε καὶ τριφωτο|δοσία· ἡ τῷ κράτει σου τὸ | πᾶν περιστυχοῦσα σκέπε | φρούρει φύλαττε τῷ | κτισομένῳ· | καὶ πίστει τε καὶ | πόθῳ τὴν δέλτον ὅλην ταύτην, | σὺν τῷ γράψαντι πανευτελῇ γραφεῖ τε Ματθαίῳ τῷ | ραφενδύτῃ:††† ἔτους ,ςων [$=6850=\frac{1341}{1342}$] Ἰνδικτ. ι′».

β) «Τὸ Συναξάριον τοῦτο τὸ ἑξαμηνιαῖον, ἐκομίσθη εἰς τὸ θεῖον μοναστήριον ἀπὸ τῆς θεοσώστου πόλεως Μηδείας, παρὰ τοῦ πανοσιωτάτου προ-

ηγουμένου παπᾶ κὺρ Μητροφάνους. Ἐσταχώθη δὲ καὶ ἀνεκαινίσθη διὰ χειρὸς τοῦ εὐτελοῦς Πορφυρίου ἱερο(μο)νάχ(ου), τάχα καὶ καθηγουμένου τῆς βασιλικῆς καὶ πατριαρχικῆς μονῆς ταύτης τοῦ Τιμίου Προδρόμου:† ἐν ἔτει ,ζριη [7118]. μηνὶ Αὐγούστῳ:†† ᾳχι [=1610] Ἰνδ. η».

Εἰς τὴν δευτέραν στήλην τῆς τελευταίας σελίδος, ἐν τῇ ᾤᾳ σημειοῦται: «Τῷ συντελεστῇ». Τὸ σημείωμα νεωτέρᾳ χειρὶ ἐπὶ τῶν μόλις διακρινομένων γραμμάτων ἀναγινωσκόμενον νῦν διὰ μελάνης. Καὶ ὁ κῶδιξ οὗτος προέρχεται ἐκ τῆς Μονῆς τοῦ Τιμίου Προδρόμου τοῦ ἐν τῷ νησίῳ Σῳζοπόλεως.

29.

***Μεμβρ.** 0,28× 0,20,5. ΙΓ′ **αἰῶνος,** φ. 179.*

Σελίδες μονόστηλοι, στίχοι σελίδων 32. Δέσιμον μετὰ δέρματος μέλανος ἐπὶ ξυλίνων πλακῶν.

Τυπικόν.

Τὸ φύλλον 2 χάρτινον, ἄγραφον φέρει τὴν σημείωσιν τοῦ Πατριάρχου Μητροφάνους, ἄνευ ὅμως τῆς ὑπογραφῆς αὐτοῦ.

«Ἡ βίβλος αὕτη πέφυκε τῆς παντουργοῦ Τριάδος
τῆς ἐν τῇ νήσῳ Χάλκης τε μονῆς τε τοῦ Ἐσόπτρου
καὶ εἴτις βολυθῇ ποτὲ ταύτην ἀποστερῆσαι
κεχωρισμένως ἔσεται Τριάδος τῆς ἁγίας
Ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ τε καὶ τῷ ἐλευσομένῳ †.

Συνεπῶς ὑπῆρχε κτῆμα τῆς ἐν Χάλκῃ Μονῆς τῆς ἁγίας Τριάδος. Καὶ ἐπιγράφεται μὲν Συναξάριον σὺν θεῷ ἀρχόμενον ἀπὸ μηνὸς Σεπτεμβρίου καὶ περιέχον πᾶσαν ἀκολουθίαν μέχρι συμπληρώσεως Αὐγούστου, ὡσαύτως καὶ τῆς ἁγίας Τεσσαρακοστῆς ἀπὸ τῆς Κυριακῆς τοῦ Τελώνου καὶ τοῦ Φαρισσαίου μέχρι τῶν ἁγίων Πάντων, ἀλλ᾽ οὐκ ἔστι Συναξάριον, ἀλλὰ τυπικόν. Εἰς τὸ φ. β, ἄγραφον, ἔτει ,αψοζ′ [=1777] μηνὶ Σεπτεμβρίῳ κε ἦλθεν ο Τζόρτζης καὶ ἔδυκατου μίαν ὄρνιθα· ὁ διακανίση παλαμή». εἰς τὰς κζ′ δεκεμβρίου ἦλθεν ὁ Τζώρτζης καὶ ἐδωκά τον ἄλλην μίαν ὄρνιθα καὶ ρύζι».

Ἐν τῷ 14ῳ φύλλῳ τῷ ἀγράφῳ σημειοῦται τὸ ἑξῆς: «ὁ παρὼν Μανουὴλ ὁ λιγνὼς ἦλθε πρὸς ἡμᾶς ἵνα τιμήσωμε τὴν παρὸν βίβλον ταύτην ὅμως εἶπων αὐτῷ ὅτι ἡ βίβλος πάνυ κάλλιστος ὑπάρχει ἡ δὲ τιμὴ τῶν βιβλίων ἐξέλειπε διὰ τὸ μὴ χρόνται οἱ ἱερεῖς ταύτης εἰς χρίσιν ὅμως πολιτεύονται ἕνας ἕκαστος ἱερεὺς καθὼς λέγεται καὶ οὔτε βιβλίον χρόνται οὔτε διδασκάλων καὶ ἑρμηνειῶν· ὅμως δὲ ἐπειδὴ σὺ ποθεῖς αὐτῆς ὀνίσαι δῶσε ὑπέρπυρα Ε′ οἱ τόμοιτῆς βίβλου χρήζουν ταῦτα πάλαι οἱ δύο ὁμοῦ ἧτι ποιήσητε κάλλειστον Γεράσιμος Ἱερομόναχος ὁ Σκορδείλης· ποιῶ μετάνοιαν τῆς σῆς ἁγιωσύνης ἔρρωσθε». Ἀφιερώθη ἡ παροῦσα βίβλος παρὰ Ἰωάννου τοῦ Μακαρίτου Ματθαίου

Βάρνης τοῦ υἱοῦ τοῦ ἄνωθεν. Εἰς τὸ τελευταῖον φύλλον ὑπάρχει μουσικὸν τροπάριον νεώτερον.

30.

Χαρτ. *0,29×020. ΙΖ'* ***αἰῶνος,*** *φ. 162.*

Σελίδες μονόστηλοι, στίχοι σελίδων 22. Δέσιμον ἐκ δέρματος μέλανος ἐπὶ ξυλίνων πλακῶν. Γραφὴ καθαρὰ καὶ ἐπιμεμελημένη.

Ψαλτήριον περιέχον τοὺς ρνα' ψαλμοὺς τοῦ Δαυὶδ καὶ τὰς δέκα ᾠδάς.

Οἱ τίτλοι καὶ τὰ ἀρκτικὰ στοιχεῖα δι' ἐρυθροῦ ζωηροῦ χρώματος, ἀλλὰ καὶ τὸ μέλαν ζωηρόν. Τὰ ἀρκτικὰ στοιχεῖα περικαλύπτονται ὑπὸ κοσμημάτων, τῶν ὁποίων τινὰ ποικιλόχροα καὶ ἕτερα κιτρινόχροα. Ἔν τινι σημειώματι σημειοῦνται τὰ ἑξῆς:

«*Εἴληφε τέρμα ἐν μονῇ τῆς πανάγνου*
Χάλκῃ τε νήσῳ πλησίον Βυζαντίου

,ζρνδ [=1646] αχμς' Ἰνδ. ιδ' Ἰουλ. κζ'.

Μέμνησθε τοῦ γράψαντος οἰκτροῦ Μηδείας.
Θεοδοσίου, λέγοντες ἄνες, Χριστέ μου
λύσιν δὸς αὐτῷ ἀμπλακτημάτων Σῶτερ».

Ἐν ἀρχῇ ὑπάρχουσι δι' ἄλλης χειρὸς γεγραμμένοι «στίχοι εἰς τὸν θεῖον Δαβίδ».

Ἐν τῇ πρώτῃ σελίδι ἡ συνήθης δήλωσις ὅτι ἀνήκει εἰς τὴν Παναγίαν τῆς Χάλκης.

31.

Χαρτ. *0,29×0,21, φ. 231.*

Εἶναι ἀνορθόγραφον, θρηπιδέστατον καὶ ἐλλιπές. Δέσιμον ἐκ δέρματος μέλανος ἐπὶ χάρτου, ἡ δὲ γραφὴ εἶναι καθαρά. Εἶναι πολύτιμον, διότι περιέχει λόγους ἀνεκδότους.

Κυριακοδρόμιον.

Ἡ ἀρχὴ τοῦ πρώτου φ. (τοῦ σῳζομένου) «ἡ ἡδονὴ γὰρ τῆς ἁμαρτίας οὐ μένει οὐδὲ καρτερεῖ».

Ἐν (φ. 4) Κυριακὴ τῆς Ἀπόκρεω λόγος εἰς τὴν δευτέραν παρουσίαν καὶ εἰς τὸ ἀδίκαστον κριτήριον, οὗ ἡ ἀρχὴ «Φοβερὰ ἡ ἡμέρα ἐκείνη τῆς δευτέρας τοῦ Χριστοῦ παρουσίας».

Ἐν (φ. 9) Κυριακῇ τῆς Τυροφάγου λόγος περὶ νηστείας καὶ εἰς τὸ ῥητὸν τοῦ Εὐαγγελίου, οὗ ἡ ἀρχὴ «Ἰδοὺ τὸ τῆς Τεσσαρακοστῆς στάδιον ὑπανοίγεται σήμερον».

(φ. 16) Τοῦ ἁγιωτάτου *Ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως, Νέας Ῥώμης καὶ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Κυροῦ Ἰωάννου* λόγος εἰς τὴν Κυριακὴν α' τῶν νηστειῶν καὶ εἰς τὸ ῥητὸν τοῦ Εὐαγγελίου, οὗ ἡ ἀρχὴ «Τεσσαρακονθήμερος αὕτη ἡ νηστεία ἀγαπητοὶ ὡς κλῖμαξ τις πρόκειται ἡμῖν».

Ὁ Πατριάρχης οὗτος εἶναι Ἰωάννης ὁ Καλέκας· τοῦ αὐτοῦ Πατριάρχου λόγοι φρονῶ, ὅτι εἶναι καὶ οἱ προηγούμενοι.

(φ. 21) Τοῦ αὐτοῦ λόγος Κυριακῇ δευτέρᾳ τῶν Νηστειῶν, οὗ ἡ ἀρχὴ «Ὁ τῆς ἁγίας Τεσσαρακοστῆς καιρὸς ἀδελφοί μου, πρὸς ὅλον καιρὸν τοῦ ἐνιαυτοῦ συγκρινόμενος ὅμοιος ἐστὶ λιμένι».

(φ. 24) *Ἰωάννου Ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως* λόγος τῇ Κυριακῇ τρίτῃ τῶν ἁγίων Νηστειῶν. Ἀρχὴ «Προτυπῶν καὶ προδιαγράφων ὁ μακάριος Μωϋσῆς τὸν ζωοποιὸν καὶ θεῖον σταυρόν».

(φ. 29β) Τοῦ αὐτοῦ λόγος Κυριακῇ τετάρτῃ τῶν νηστειῶν, ἀρχὴ «Μεσάσαντες τὸ πέλαγος, ἀδελφοί, τῆς ἐγκρατείας καὶ πρὸς τὸ ἑξῆς διερχόμενοι σπουδάσωμεν».

(φ. 32) Κυριακῇ πέμπτῃ τῶν Νηστειῶν ὡς καὶ εἰς τὸ ῥητὸν τοῦ Εὐαγγελίου. Ἀρχὴ «Παρῆλθεν ὁ χειμὼν τὸ δὲ ἔαρ εἰσῆλθε, καὶ βλέπομεν τὴν κτίσιν ἀναθάλλουσαν».

(φ. 35β) Σαββάτῳ τοῦ ἁγίου καὶ δικαίου φίλου τοῦ Χριστοῦ Λαζάρου τοῦ τετραημέρου καὶ εἰς τὸ ῥητὸν τοῦ Εὐγγελίου. Ἀρχὴ «Τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τὰς κατὰ γῆν διατριβὰς ποιουμένου ἐπὶ σωτηρίᾳ τοῦ γένους ἡμῶν, καὶ ὁ δίκαιος Λάζαρος εἰς φιλίαν ἑνοῦται αὐτῷ».

(φ. 37β) Τῇ ἁγίᾳ καὶ μεγάλῃ Κυριακῇ τοῦ Πάσχα. Ἀρχὴ «Χαρᾶς ἡμέρα καὶ εὐφροσύνης ἀγαπητοί. ἡμέρα ἀγαλλιάσεως καὶ σωτηρίας».

(φ. 40) Δευτέρᾳ τῆς Διακαινησίμου.

«Τὸ ῥάθυμον ἡμῖν διεγείρων ὁ ἱερὸς καὶ θεῖος Ἀπόστολος λέγει ἀδελφοί, χαίρετε ἐν Κυρίῳ πάντοτε».

(φ. 42β) Κυριακῇ τοῦ ἁγίου Ἀποστόλου Θωμᾶ. «Ἐπὶ τῇ λαμπροφόρῳ Κυριακῇ τῆς σεβασμίας καὶ ἁγίας ἡμέρας τῆς Ἀναστάσεως καὶ τῇ σωτηρίας νίκῃ τοῦ Δεσπότου πανηγυρίσαντες».

(φ. 47) Κυριακῇ τῶν ἁγίων Μυροφόρων. «Καὶ ἡ παροῦσα Κυριακὴ ἁγία ἡμέρα προσκυνητὴ ἐστὶ καὶ σεβασμία καὶ θαυμαστὴ καὶ σωτήριος».

(φ. 51) Κυριακῇ τοῦ Παραλύτου. «Πολλῶν καὶ μεγάλων κακῶν ἡ ἁμαρτία πρόξενος γίνεται καὶ τὴν ψυχὴν λυμαίνεται σφόδρα».

(φ. 55β) Κυριακῇ τῆς Σαμαρείτιδος. «Καὶ σήμερον ἡμῖν ἡ τῶν Εὐαγγελικῶν φρεάτων ἀναβλύζει πηγή, καὶ τὰ νάματα πλούσια».

(φ. 61β) Κυριακῇ τοῦ Τυφλοῦ. «Τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν διαλεγομένου τοῖς Ἰουδαίοις».

(φ. 66) Κυριακῇ τῶν ἁγίων τιη΄ θεοφόρων Πατέρων. «Μετὰ τὴν ἑορτὴν τῆς ἐνδόξου Ἀναλήψεως τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μνήμην ἑορτάζομεν κατὰ τὴν παροῦσαν Κυριακήν.

(φ. 69^{β}) Κυριακῇ τῆς Πεντηκοστῆς. «Τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ τῇ μεγάλῃ τῆς ἑορτῆς κτλ. τρεῖς ἑορτὰς ἑορτάζουν οἱ Ἰουδαῖοι τὴν τοῦ Πάσχα κτλ.».

(φ. 75^{β}) Κυριακῇ πρώτῃ τῶν ἁγίων Πάντων. «Εἶπεν ὁ Ἰησοῦς πᾶς ὅστις κλπ. Εἰς μαρτύρια προτρέπει τοὺς μαθητὰς ὁ Χριστός».

(φ. 79) Κυριακῇ δευτέρᾳ. «Ἐπειδὴ τῆς πρώτης καὶ μακαρίας ζωῆς ἀποῤῥαγέντες διὰ τὴν παράβασιν τοῦ προπάτορος».

(φ. 82) Κυριακῇ τρίτῃ μετὰ τὴν Πεντηκοστήν. «Τῆς φιλαργυρίας οὐδὲν ἐστι χαλεπώτερον καὶ φιλοχρηματίας οὐδὲν ὑπάρχει δεινότερον».

(φ. 85^{β}) Κυριακῇ τετάρτῃ. «Οὐδὲν ἐστὶ ἀδιστάκτου καὶ καθαρᾶς πίστεως ἰσχυρότερον». Καὶ ἐφεξῆς μέχρι τῆς τριακοστῆς δευτέρας Κυριακῆς ἐν φ. 179^{β}. Εἰς τὸν λόγον τῆς 27 Κυριακῆς λείπουν φ. ἱκανὰ περιλαμβάνοντα τοὺς λόγους μέχρι τῆς $32^{ας}$ Κυριακῆς.

(φ. 179) Λόγος εἰς τὴν Κυριακὴν πρὸ τῆς Ὑψώσεως, καὶ οὗτος ἐλλιπής.

(φ. 182) Βίος καὶ πολιτεία τῆς ὁσίας Μαρίας τῆς Αἰγυπτίας συγγραφεῖσα παρὰ *Σωφρονίου Ἀρχιεπισκόπου Ἱεροσολύμων*. «Μυστήριον βασιλέως κρύπτειν καλόν, τὰ δὲ ἔργα τοῦ Θεοῦ ἀνακηρύττειν ἔνδοξον».

(φ. 195) Διήγησις ἐπὶ τῆς ἐπὶ Ἡρακλείου ἐφόδου τοῦ Χοσρόη.

«Ἐν τοῖς χρόνοις Ἡρακλείου τῶν Ῥωμαίων βασιλέως Χοσρόης ὁ τῶν Περσῶν τὴν ἀρχὴν ἔχων ἀπέστειλε Σάρβαρον». Πρὸ τοῦ 199 φ. ἐλλείπουσιν φύλλα.

(φ. 199^{β}) Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν *Ἀνδρέου ἐπισκόπου Κρήτης* τοῦ Ἱεροσολυμίτου λόγος εἰς τὸ Γενέθλιον τῆς ὑπεραγίας Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας. «Ἀρχὴ μὲν ἡμῖν ἑορτῶν ἡ παροῦσα πανήγυρις».

(φ. 204^{β}) *Εὐθυμίου μοναχοῦ καὶ Συγκέλλου* εἰς τὴν Ὑπεραγίαν Θεοτόκον ὅτε εἰσῆλθε εἰς τὰ ἅγια τῶν Ἁγίων. «Μεγάλης ἡμῖν χαρᾶς πρόξενος ἡ παροῦσα πανήγυρις καθέστηκεν».

(φ. 205) Μαρτύριον τοῦ ἁγίου καὶ θεοδοξάστου μεγαλομάρτυρος καὶ θαυματουργοῦ Δημητρίου. «Εἶχε μὲν τὰ Ῥωμαίων σκῆπτρα Μαξιμιανὸς ὁ Ἑρκούλιος πολὺς κατὰ χριστιανῶν πνέων».

(φ. 210^{β}) Ἐγκώμιον εἰς τὸν ὡς ἀληθῶς ἀρχάγγελον καὶ εὐλαβείας ὑπάρχοντα ἔμπλεων τοῦ Θεοῦ ἄρχοντα Μιχαήλ. «Ὁ τῶν ἀΰλων πνευμάτων ποιητὴς καὶ πάσης σαρκὸς ἐξουσιαστὴς καὶ πρύτανις, ὁ καὶ τὴν ἡμετέραν διαπλάσας οὐσίαν καὶ πάντα δὲ τὸν ὁρώμενον κόσμον ὑποστήσας».

(φ. 213) Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν *Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου* λόγος εἰς τὴν τοῦ Χριστοῦ Γέννησιν. «Χριστὸς Γεννᾶται» μετὰ γραμματικῆς ἐξηγήσεως».

(φ. 223^{β}) *Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου* λόγος εἰς τὰ ἅγια Θεοφάνεια· «πάλιν Ἰησοῦς ὁ ἐμός» μετὰ ἐξηγήσεως.

(φ. 227) Εἰς τὸ ἐπίλοιπον τῶν λόγων.

«Πατὴρ ὁ πατὴρ καὶ ἄναρχος· οὐ γὰρ ἔκ τινος· υἱὸς ὁ υἱὸς καὶ οὐκ ἄναρχος, ἐκ τοῦ πατρὸς γάρ».

(φ. 231^{β}) Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν *Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου* λόγος εἰς τὸν Εὐαγγελισμόν. «Ἀγαπητοὶ βασιλικῶν μυστηρίων ἑορτὴν ἑορτάζομεν». Δεκαὲξ μόνον στίχοι τοῦ λόγου ὑπάρχουσι, τῶν τελευταίων φύλλων τοῦ κώδικος ἐκπεσόντων.

Ἐν τῷ τελευταίῳ ἀγράφῳ φύλλῳ ὑπάρχουσιν ἀπὸ τοῦ ἔτους 1590 - 1600 ἐν εἴδει χρησμῶν διάφοροι σημειώσεις.

Χρησμοί.

1590 ἐντ(η)περηξ χρισμοὶ εὕρηνται ἐγκεκολλημένοι λίθω τινι τῇ ἱερα ιδι διαλέκτω μετεγλω(τίσθησαν) δὲ ὕστερον λα(τινιστὶ) εἶτα καὶ ἑλληνιστὶ ὅστις ἐπὶ τοῦ ὑψηλοτάτου πύργου τοῦ ἁγίου Διονυσίου κατορυγμένος οὗ τὸ μὲν μῆκος πῆχυς ιβ τὸ δὲ πλάτος κ. οἱ ἐν Γαλια καὶ ἡ φράντζα καὶ Ἰλανδία, Γερμανία. 1591 «Οἱ μεγαλοι(;) τῆς φράντζας ἀτλαντίας(;) καὶ γερμανίας τῆς τάξεως χριστιανῶν ἀποστατήσονται καὶ γενήσονται λούτεροι.

1592 «Ποιμὴν οὐκ ἔσται».

1593 «Ὀργὴ Θεοῦ ἔσται ἐν ὅλῃ τῇ Οἰκουμένῃ».

1594 «Ὁ Θεὸς ἐξ ὀλίγων καὶ ἀνθρώπων γνωσθήσεται».

1595 «σεισμὸς μέγας γενήσεται ἐν ὅλῃ τῇ οἰκουμένῃ».

1596 «ἡ φρυγία ἤτοι ἡ ἀφρικὴ καίσεται «οὕτω, καὶ οἱ ποταμοὶ εἰς αἷμα μεταστραφήσονται».

1597 «ἐξεγερθήσεται μέγας ἄνθρωπος σφόδρα».

1598 «λοιμὸς ἔσται μέγας ἐν Εὐρώπῃ, καὶ Ἀσία καὶ μεσημβρία.

1599 «Οἱ ἄπιστοι γνώσονται ἕνα Θεὸν τρισυπόστατον».

1600 «Εἷς ποιμὴν καὶ μία μάνδρα ἔσται ἡ οἰκουμένη καὶ φλὸξ πυρὸς σβεσθήσεται».

32.

Χαρτ. *0,31×0,20.* ***ΙϚ΄ αἰῶνος,*** *φ. 267.*

Δέσιμον στερεόν, σελίδες μονόστηλοι, στίχοι σελίδων 16. Γραφὴ καθαρὰ μετὰ μεγάλων χαρακτήρων. Ἐν ἀρχῇ ἐν τῇ ἄνω ᾤᾳ σητόβρωτον καὶ ἀλλαχοῦ ἐν τῇ ᾤᾳ.

Ψαλτήριον περιέχον τοὺς ρνα΄ ψαλμοὺς τοῦ Δαυῒδ καὶ τὰς δέκα ᾠδάς.

Ἐπὶ τῆς προσθίας σελίδος τοῦ τελευταίου φύλλου 265 ἔχει τὰς ἑπομένας ὑποσημειώσεις.

«† Θ(ε)οῦ τὸ δῶρον καὶ πόνος Κωνσταντίνου τοῦ ἐκ Κορίνθου τυγχάνοντος ἐν ἔτει ‚ζξε΄ [= 7065 = 1557] Ἰνδικτ. ιε΄. Ἔγραψα δὲ καὶ ἐπροσήλωσα τοῦτο, εἰς τὴν σεβασμίαν καὶ βασιλικὴν μονὴν τοῦ τιμίου καὶ ἐνδόξου προφήτου προδρόμου καὶ βαπτιστοῦ Ἰωάννου, εἰς μνημόσυνον τῶν ἐμῶν γονέων, καὶ ἐμοῦ τοῦ τλήμονος καὶ ἁμαρτωλοῦ· ὅπως ἵλεως γενήσεται ἡμῖν ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ φοβερᾷ καὶ ἀπαραιτήτῳ τῇ τοῦ κυ(ρίου) καὶ Θ(εο)ῦ καὶ σ(ωτῆ)ρ(ος) ἡμῶν Ἰ(ησο)ῦ Χ(ριστο)ῦ δευτέρα παρουσία. Ναὶ γένοιτο ἡμῖν καὶ ὑμῖν, τοῖς τοῦτο ἀναγινώσκουσιν, ἀμήν».

Εἶτα δι' ἄλλης χειρὸς σημειοῦται τὸ ἑξῆς:

«† Ἐσταχόθη δὲ τὸ δεύτερο, καὶ ἀνακενίσθη ὑπὸ χειρὸς Ἀκακίου ἱερο(μον)άχου Ἀχελείω τοῦ Παπάζογλη ἐν ἔτι ‚ζρνθ΄ [= 7159 = 1651] καὶ ἱ ἀναγινώσκοντες εὔχεσθε καὶ ὑπὲρ αὐτοῦ ὥσπερ καὶ τὸ γεγραφότι».

Ὄπισθεν τοῦ αὐτοῦ φ. δι' ἄλλης χειρὸς «τὸ παρὼν ψαλτήριον ειπαρχυ τῆς παναγίας Χᾶλκις καὶ εἴ τις τὸ ἀποξενόσι νά εχει τας αρὰς των τριακοσίων δέκα και οκτώ θεωφόρων πατέρων ειμῶν ἀμήν».

Ἰωακεὶμ ἱερομόναχος.

Καὶ τοῦτο προέρχεται ἐκ τῆς Μονῆς τοῦ Προδρόμου τῆς ἐν τῇ νήσῳ Σωζουπόλεως.

33.

Μεμβρ. *0,29× 0,21,8. Ι'* ***αἰῶνος,*** *φ. 218.*

Δέσιμον ἄνευ πλακῶν, σελίδες μονόστηλοι, στίχοι σελίδων 31, ἡ δὲ γραφὴ εἶναι ἐπιμεμελημένη δηλοῦσα καλλιγράφον ἱκανὸν καὶ καλαίσθητον. Ἐν ἀρχῇ φύλ. τινὰ ἐβράχησαν καὶ δυσκόλως ἀναγινώσκονται

Πραξαπόστολος. (Περιλαμβάνει καὶ ἄλλα πολλά).

Περιέχει τὰς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων, τὰς ἐπιστολὰς αὐτῶν καὶ τὴν ἀρχὴν τῆς Ἀποκαλύψεως τοῦ Ἰωάννου μετὰ σημειώσεων. Ὁ κανὼν ἐκτεταμένος ἐν τῇ ᾤᾳ· ἡ ἑρμηνεία ἀποτελεῖται ἀπὸ ἔργα ἀνωνύμων καὶ τεμάχια τῶν ἁγίων Πατέρων Γενναδίου, Μεθοδίου, Χρυσοστόμου, Εὐσεβίου Καισαρείας, Ἰσιδώρου, Θεοδώρου, Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, Οἰκουμενίου καὶ Θεοδώρου καὶ Κυριλλίλου Ἀλεξανδρείας.

Ἐν τῇ ᾤᾳ τοῦ φ. 26 ὑπάρχει ἡ ἑξῆς σημείωσις: «Ἀφιερόθει τὸ παρὸν εἰς τὴν μονὴν τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου τῆς Καλαμιωτίσσης ὑπὸ Μακαρίου ἱερομονάχου καὶ προηγουμένου τῆς αὐτῆς μονῆς ἐν ἔτει ‚ςφϙα΄ [= 6591 = 1082 - 1083] ἀπὸ Χριστοῦ βασιλεύοντος Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ τοῦ κτίσαντος αὐτήν, καὶ οἱ ἀναγινώσκοντες εὔχεσθε».

Ἀνώνυμος συγγραφεὺς κατέχων αὐτὸ κατὰ τὸ 1204 ἔτος ἔγραψεν ἐν τῇ ἄνω ᾤᾳ καὶ ἐπὶ τῶν λευκῶν περιθωρίων διάφορα ἔργα· οἷον ἐν φ. 88 εὑρίσκεται τὸ ἑξῆς:

«*Νικήτα Χαρτοφύλακος τοῦ Νικαέως*, κατὰ ποίους καιροὺς καὶ διὰ ποῖα
αἰτιάματα ἐσχίσθη, ἀφ' ἡμῶν ἡ τῶν Ῥωμαίων ἐκκλησία». Ἡ ᾤα τοῦ φύλλου
108, 109^{α}, 109^{β} καὶ 110^{α} κατέχονται ἀπὸ «Ἀντίγραμμα τοῦ Πατριάρ-
χου Ἰω(άννου) τοῦ Καματηροῦ, πρὸς τὴν αὐτὴν γραφήν», τοῦ Πάπα Ἰνοκεν-
τίου τοῦ Γ΄. Εἰς τὰ φ. 181^{α} καὶ 182 ἀναγινώσκομεν κείμενα ἄγνωστα καὶ
ταὐτοχρόνως πολὺ σπουδαῖα. «Τοῦ Τορνίκη κυροῦ Δημητρίου εἰς τὸν ἁγιώ-
τατον πάπαν Ῥώμης, ὡς ἐκ προσώπου τοῦ βασιλέως Ἰσαακίου», ἐπίσης εἰς
τὰ φύλλα 189^{β}, 190^{α}, 190^{β} δεύτερα κείμενα ἄγνωστα τοῦ αὐτοῦ συγγρα-
φέως: «Τοῦ αὐτοῦ κυροῦ Δημητρίου τοῦ Τορνίκη, εἰς τὸν πάπαν Ῥώμης,
ὡς ἐκ προσώπου τοῦ πατριάρχου», καὶ εἰς τὰς σελίδας 220^{α}, 220^{β}, 221^{α} συγ-
γράμματά τινα «τοῦ τιμιωτάτου χαρτοφύλακος κυροῦ *Νικήτα τοῦ Νικαέως*
περὶ τῶν ἀζύμων καὶ τῶν λοιπῶν ἀναγκαίων.

Ἐκτὸς τῶν διαφόρων τούτων κειμένων τὸ χειρόγραφον περιλαμβάνει τέσσαρα συγγραμμάτια ἀνωνύμων τὰ ἑξῆς:

1. (φ. 196 - 199) «Λόγος ἀνατρεπτικὸς τοῦ Ῥωμαϊκοῦ δόγματος τοῦ λέγοντος τὴν τῶν θείων μυστηρίων προσένεξιν δι' ἀζύμων γίνεσθαι».

2. (φ. 205 - 218) «Πρὸς Λατίνους περὶ τὰ τῶν ἀζύμων καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος καὶ τῶν λοιπῶν σφαλμάτων αὐτῶν».

3. (φ. 122 - 180) «Ἡ λατινικὴ λειτουργία τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Διαλόγου, ἑρμηνευθεῖσα ἐκ τῆς Ῥωμαίας ἀρτίως εἰς τὴν Ἑλληνικήν».

4. (φ. 195 - 196) «Περὶ τοῦ ζωοποιοῦ καὶ θείου ἄρτου, ὃν ὁ Κύριος τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ μαθηταῖς καὶ ἀποστόλοις ἐν τῷ καιρῷ τοῦ πάθους αὐτοῦ ἔδωκεν εἰπών: Λάβετε φάγετε τοῦτο ἐστὶν τὸ σῶμα μου».

Ὁ ἀείμνηστος Ἀθανάσιος Παπαδόπουλος Κεραμεὺς περὶ τοῦ χειρογράφου τούτου ἐξέδωκεν ἰδιαιτέραν μελέτην εἰς τὴν Revue de l'Orient Latin τόμ. Α΄ ὑπὸ τὸν τίτλον «Documents Grecs pour servir à l'Histoire de la quatrième, croisade (Liturgie et Reliques).

34.

Μεμβρ. *0,28×0,25. ΙΔ΄* ***αἰῶνος*** *(1371), φ. 243.*

Αἱ σελίδες τοῦ κώδικος γραφέντος ὑπὸ τοῦ καλλιγράφου Ἰωάσαφ δίστηλοι. Στίχοι σελίδων 22. Στάχωσις ἐκ δέρματος μέλανος ἐπὶ ξυλίνων πλακῶν.

Ἰωάννου Σχολαστικοῦ τοῦ τῆς Κλίμακος πλάκες πνευματικαί.

Περιλαμβάνει ἐν σελ. 4 - 9 τὸν βίον τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου τοῦ καὶ συγγραψαμένου τὴν Κλίμακα, οὗ ἡ ἀρχή: ἥτις μὲν ἐστιν ἡ τὸν θεῖον ἄνδρα τοῦτον ἐ[νεγκαμένη] πόλις καὶ θρεψαμένη» καὶ τέλος «ἔσωθεν δὲ θεωρητικὰ περιεχούσης διδάγματα». Μετὰ τὸ πέρας τοῦ κειμένου ὑπάρχει τὸ ἑξῆς σημείωμα:

«Ἔτος ͵ςωοθ΄ [= 1371] Ἰνδ. θ΄ † μηνὶ μαΐῳ ιε΄ † † † Θ(εο)ῦ τὸ τὸ δῶρον καὶ Ἰωάσαφ πόνος». Ἐν τῇ προσθίᾳ δὲ σελίδι τοῦ φ. 1, ὅπερ ἦτο ἐξ ἀρχῆς ἄγραφον, ἐσημειώθησαν κατόπιν τὰ ἑξῆς: «† Ἡ παροῦσα βίβλος τοῦ Ἰωάννου τῆς Κλίμακος, ἀφιερώθη εἰς τὸν ἅγιον Ἰωάννην τὸν Πρόδρομον ἐν το νησιω τῆς Σωζωπόλεως· διὰ ψυχῆς σωτηρίας Τριακονταφίλλου, καὶ τῆς σϋζύγου αὐτοῦ Μπόπος· εἴ τις δὲ αὕτην τὴν βίβλον ὑστερήσει ἐκ τῆς αὐτῆς μονῆς τοῦ Προδρόμου, νὰ ἔχει τὰς ἀρὰς τῶν ἁγίων Τριακοσίων δέκα καὶ ὀκτὼ Θεοφόρων πατέρων τῶν ἐν Νικαίᾳ ἔτη ͵ζοβῳ [= 1564] Ἰνδ. ζ΄». Ἔνδον δέ τις τῆς πρώτης πινακίδος ἔθετο τρία χάρτινα φύλλα· τούτων τὸ πρῶτον ἔχει τὰ σημειώματα ταῦτα.

α) «Τῷ σταχωτὴ εὔχεσθαι εἰς ὅσα καὶ αὐτὸς ἐκπεπόνηται ἵνα καὶ αὐτὸς εὕρι ἵλεος ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς κρήσεως. —

Ἐλάχιστος καθηγούμενος τῆς αὐτῆς θείας καὶ ἱερᾶς καὶ βασιλικῆς μονῆς τοῦ τιμίου μου ἐνδόξου, προφήτου προδρόμου· καὶ βαπτιστοῦ Ἰωάννου Γερμανὸς ἱερομόναχος ὁ οἰατρὸς [οἰκτρὸς] ἐνέττι ͵ζπδ΄ [= 1575 - 1576] Ἰνδ. δ΄».

β) «ἦλθε τὸ παρὸν βιβλοίον εἰς τὸ ἅγιον μοναστήριον ἀφιερωθεῖς παρά τινος Τριανταφύλου ἔτους ͵ζοβ. Ἰνδ. ζης ἐγράφει παρά τινος διδασκάλου. Ἰωάσαφ τούνομα τῶν καιρῶν τῶν χριστιανῶν βασιλέων· ἔτους ͵ςωοθ [=1371] Ἰνδ. θης μαΐου ιε΄.. ἥφερε πάλιν Θεοῦ Οἰκονομείας ὁ Καρὰ - γεώργης ὁ καραβοκύρις ἀπὸ τὴ Μήδεια· ἕνα ψαλτίριον τοῦ αὐτοῦ διδασκάλου, Ἰωάσαφ γράματα· ἔτους ͵ζριδ΄ [= 1606] Ἰνδ. δης μηνὶ Ἰουλίου· κδ΄ ἔχει τὸ ψαλτήριον ὅπου ἐγράφει· ἔτους ͵ςωπζ΄ [= 1379] μηνὶ σεπτέρι ιζ΄ ἡμέρας ἡμέρα ς΄ καὶ διὰ ἐνθύμησι τὸ ἔγραψα· ἵναι ὁ Κλήμακας πρότα γραμμένος η΄ χρόνους ἀπὸ τὸ ψαλτήριον· αὐτὸς ὁ ἡγούμενος ὁ Γερμανὸς ἔγηνε Ἡρακλήας μητροπολίτης εἰς τὸν καιρὸν τοῦ κὺρ Ἱερεμία· τὸ ψαλτήριον· ἔχει τὸν ἀκάθιστον ὕμνον· ἔχει καὶ τὴ μετάλυψιν, τα κεφάλεα ὅλλα χρυσα. Ηγούμενος Ἰωσὴφ ἱερομόναχος· τοῦ καιροῦ.» Τὸ σημείωμα τοῦτο ἐγράφη ἔτει ͵ζριδ΄ [= 1605 - 1606]. Ἕτερον δὲ σημείωμα ἐν τῷ 2 φ. χαρτίνῳ δῆλον ποιεῖται, ὅτι τὸ τεῦχος τοῦτο ἐκομίσθη ἐκ τῆς μονῆς τοῦ Προδρόμου εἰς τὴν ἐν Χάλκῃ μονὴν τῆς Θεοτόκου ἔτει 1687φ μαρτ. 12 μετὰ τῆς ὑπογραφῆς Ἀθανάσιος ἐλάχιστος Ἱερομόναχος.

Κατὰ τὸν Α. Ῥώταν, γραφὴ καθαρά, μελάνη χρυσίζουσα· αἱ προμετωπίδες εἰσὶν ἄριστα ἐπεξειργασμέναι καὶ ποικιλόχροοι ὡς καὶ τὰ ἀρχικὰ αὐτῶν γράμματα· τὰ δὲ κεφαλαῖα ὅλης τῆς βίβλου εἰσὶ γεγραμμένα διὰ μελάνης χρυσῆς. Εἰς τὸ τέλος ἑκάστου λόγου ὑπάρχει ἀνὰ ἓν ἐπίγραμμα τετράστιχον ἰαμβικόν. Ἀτυχῶς τὸν κώδικα τοῦτον οὐχ εὕρομεν ἐν τῇ Μονῇ, τὰς πληροφορίας δὲ περὶ αὐτοῦ ἠρύσθημεν ἐξ ὅσων γράφει ὁ Ἀθ. Παπαδόπουλος Κεραμεὺς καὶ ἐκ τῶν σημειώσεων τοῦ ἐπιμελητοῦ τῆς Σχολῆς Α. Ρώτα. Καὶ οὗτος προέρχεται ἐκ τῆς Μονῆς τοῦ Προδρόμου τοῦ ἐν τῇ νησίῳ Σωζοπόλεως.

35.

Χαρτ. *βομβύκινος 0,29×0,22.* ***ΙϚ΄ αἰῶνος,*** *φ. 102.*

Σελίδες δίστηλοι, στίχοι σελίδων 25, στάχωσις ἄνευ ξυλίνων πλακῶν.

Μηναῖον Αὐγούστου.

Τὸ χειρόγραφον περιέχει τὰς ἀκολουθίας τοῦ μηνὸς τούτου ἀπὸ τῆς πρώτης μέχρι τῆς τελευταίας, ἄνευ συναξαρίων. Ἐλλιπὲς κατὰ τὴν ἀρχήν, τὸ δὲ σῳζόμενον ἄρχεται διὰ τῶν λέξεων «λουθήσετε ἵνα τὴν σφαγὴν τοῦ Ἰσαάκ». Παραβληθὲν τῷ ἐντύπῳ ἔχει τὰς ἑξῆς διαφοράς. Ἡ παραβολὴ ἐγένετο ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου διευθυντοῦ τῆς Σχολῆς Ἀρχιμανδρίτου Δωροθέου Εὐελπίδου, τοῦ εἶτα Μ. Πρωτοσυγκέλλου καὶ τελευταῖον Κορυτσᾶς.

1. Τὰ στιχηρὰ ἔν τισιν εἶναι διάφορα.

2. Οἱ Κανόνες διαφέρουσιν, εἰς τὴν α΄ ὁ τοῦ σταυροῦ, εἰς τὰς δ΄ καὶ τὰς ε΄ ὁ τῶν προεορτίων, εἰς τὰς ιδ΄ ὁ τῶν προεορτίων, εἰς τὰς ις΄ ὁ τῆς ἁγίας εἰκόνος, εἰς τὰς κε΄ ὁ τοῦ Ἀποστόλου Τίτου, εἰς τὰς κθ΄ ὁ δεύτερος.

3. Τὸ εἰς τὰς ε΄ Τριῴδιον ἐλλείπει.

4. Εἰς τὴν κα΄ ἐλλείπει ἡ ἀκολουθία τῆς ἁγίας μάρτυρος Βάσσης.

5. Εἰς τὰς κδ΄ ἐλλείπει ἡ ἀκολουθία τοῦ ἁγίου Εὐτυχοῦς, τίθεται δὲ καὶ εἰς τὰς κε΄ τοῦ ἁγίου Βαρθολομαίου.

6. Εἰς τὰς λ΄ ἀντὶ τῆς εἰς τὰ ἔντυπα ἀκολουθίας ὑπάρχει ἡ ἀκολουθία τοῦ ἁγίου μάρτυρος Φίληκος καὶ τῶν σὺν αὐτῷ.

7. Ἡ ἀπόδοσις τῆς ἑορτῆς τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου γίνεται εἰς τὰς κη΄ τοῦ μηνὸς καὶ οὐχὶ εἰς τὰς κγ΄. Ὑπάρχει δὲ σημείωσις εἰς τὰς κζ΄ περὶ τῆς ἀποδόσεως ταύτης «οὕτω γὰρ παρελάβομεν τανῦν ἐκ τῶν εὐαγῶν μονῶν τῆς βασιλευούσης τῶν πόλεων».

Ἐν τέλει ὑπάρχει ἡ ἑξῆς σημείωσις ὑπὸ τοῦ γραφέως: «Θεοῦ τὸ δῶρον καὶ πόνος Παφνουτίου θύτου μοναχοῦ, τάλανος Παφλαγῶνος, ἐπὶ ἔτος ͵ζιπ΄ [= 1672] Ἰνδ. ιδ΄ ἐν μηνὶ μαρτ. ιδ΄, ἡμέρᾳ Παρασκευῇ.

36.

Χαρτ. *0,30×0,23, φ. 130.*

Στίχοι σελίδων διάφοροι ὡς ἐκ τῶν διαφόρων γραφῶν, σελίδες μονόστηλοι. Δέσιμον ἐκ δέρματος ὑπερύθρου ἐπὶ ξυλίνων πλακῶν.

Βιβλίον κατὰ Λατίνων.

1. Περιέχει σύνοψιν τῶν κατὰ τὴν ἁγίαν Οἰκουμενικὴν Σύνοδον, ἥτις ἀποκατέστησε Φώτιον τὸν ἁγιώτατον Πατριάρχην εἰς τὸν θρόνον Κωνσταντινουπόλεως καὶ διέλυσε καὶ τὰ σκάνδαλα τῶν δύο ἐκκλησιῶν τῆς τε Παλαιᾶς καὶ Νέας Ῥώμης.

2. (φ. 9α) *Νείλου Καβάσιλα, Ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης* λόγος ἀποδεικνὺς μὴ ἄλλο τι τὸ τῆς διαστάσεως τῶν Λατίνων Ἐκκλησίας καὶ ἡμῶν μέχρι τοῦ παρόντος αἴτιον εἶναι ἢ τὸ μὴ βούλεσθαι τὸν Πάπαν Οἰκουμενικῇ Συνόδῳ τὴν τοῦ ἀμφισβητουμένου διάγνωσιν ἐπιτρέψαι, ἀλλ' αὐτὸν μόνον διδάσκαλον ἐθέλειν τοῦ ζητουμένου καθέζεσθαι, τοὺς δὲ ἄλλους ἐν μαθητῶν μοίρᾳ ὑπακούοντας ἔχειν καὶ ὅτι τὸ τοιοῦτον ἀλλότριον τῶν ἀποστολικῶν τε καὶ πατερικῶν καὶ νόμων καὶ πράξεων. (Ἔπιθι P. G. Migne tom. 149).

3. (φ. 16) Τοῦ αὐτοῦ μακαρίου πατρὸς ἡμῶν *Νείλου Ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης* ἀπάντησις σαφὴς τε καὶ σύντομος πρὸς Λατίνους, ὥσπερ ἐγχειρίδιόν τι προκείμενον τοῖς βουλομένοις ἀγωνίζεσθαι πρὸς ἐκείνους. Πέντε λόγοι μέχρι τοῦ φύλ. 69β.

4. (φ. 69β) Λόγοι Λατίνων, ἐξ ὧν οἴονται δεικνύναι τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ υἱοῦ ἐκπορευόμενον καὶ προτάσεις ὅμοιαι αὐτῶν, δι' ὧν συνάγειν οἴονται τοῦτο καὶ ἐκ τοῦ ἐναντίου λόγοι τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας πρὸς λύσιν καὶ ἀνατροπὴν τῶν εἰρημένων σαφέστατα καὶ διαρρήδην.

5. (φ. 128α) Ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ λόγου ὅτι οὐκ ἐκ τοῦ υἱοῦ ἐκπορεύεται τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἀλλ' ἐκ τοῦ πατρὸς μόνον, συγγραφέντος παρὰ τοῦ λογιωτάτου καὶ σοφωτάτου διδασκάλου κὺρ Ἰωσὴφ τοῦ ἐν θαυμαστῷ ὄρει. Ἐν τῷ τελευταίῳ φύλλῳ ὑπάρχει ἡ ἑξῆς σημείωσις: «αψδ΄ [=1704] ἰανουαρ. ις΄ τὸ παρὸν βιβλίον ὑπάρχει τῆς ἱερᾶς καὶ σεβασμίας μονῆς τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου παμμακαρίστου τῆς ἐν τῇ νήσῳ Χάλκης καὶ ὅποιος τὸ εὐγάλῃ ἔξω ἀπὸ τὸ μοναστήριον ἢ τὸ τύχῃ ἔξω τοῦ μοναστηρίου τούτου καὶ δὲν τὸ στείλῃ πάραυτα εἰς αὐτό· ἢ εὐγάλῃ κανένα φύλλον ἀπὸ μέσα ἔχει δὲ φύλλα ἑκατοντριάντα ἓν 131, ὅλον νὰ εἶναι ἀφωρισμένος ἢ ἀσυγχώρητος ἀμήν».

« † μέμνησθε πάντες Ἱεροθέου Σίδης».

37.

Χαρτ. *0,28,5×0,21,5, φ. 245.*

Ἐν ἀρχῇ καὶ ἐν τέλει ἔχει ἀνὰ δύο φύλλα ἐκ μεμβράνης, περιέχοντα ἑρμηνείαν τοῦ Εὐαγγελίου. Ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος ἀνεπληρώθησαν δι' ἑτέρας χειρὸς καὶ ἐπὶ ἄλλου χάρτου.

Συναξάριον ἑξαμηνιαῖον ἀπὸ τοῦ Σεπτεμβρίου - Φεβρουαρίου.

Ἐν φ. 3β ὑπάρχει τὸ ἑξῆς σημείωμα. «† Τὸ παρὸν ἑξαμηνιαῖον συναξάριον ὑπάρχει τοῦ μοναστηρίου τῆς Χάλκης». Στίχοι σελίδων μονοστήλων 29, διστήλων 32, σελίδες μονόστηλοι καὶ δίστηλοι. Δέσιμον ἐκ δέρματος μέλανος ἐπὶ ξυλίνων πλακῶν.

38.

Χαρτ. *0,31×0,22. ΙΔ' **αἰῶνος**, φ. 226.*

Στίχοι σελίδων 28, σελίδες δίστηλοι· ἐνιαχοῦ εἶναι σητόβρωτον, ἐσχισμένον, τὸ δὲ δέσιμον στερεὸν ἐπὶ ξυλίνων πλακῶν, ἐπικεκαλυμμένον μὲ μέλαν δέρμα.

Τριῴδιον.

«Βίβλος σὺν Θεῷ ἁγίῳ περιέχουσα τὴν ἅπασαν ἀκολουθίαν τοῦ Τριῳδίου ἀρχομένη ἐκ τῆς Κυριακῆς τοῦ Τελώνου καὶ τοῦ Φαρισαίου ἕως τῆς ἁγίας Κυριακῆς» ἐλλιπὴς τὸ τέλος φθάνουσα μέχρι τῶν ὡρῶν τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς. Ἐλλείπουσι τὸ συνοδικὸν τῇ Κυριακῇ τῆς Ὀρθοδοξίας, ἡ τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ Ἀκολουθία, περὶ δὲ τῶν ἀκολουθιῶν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τῆς Κλίμακος καὶ τῆς ὁσίας Μαρίας γίνεται μνεία καὶ παραπομπὴ εἰς τὸ Μηναῖον. Τῇ δευτέρᾳ δὲ Κυριακῇ ὑπάρχουσι στιχηρὰ καὶ κανὼν τοῦ Τριῳδίου· εἰς τὰ κράσπεδα τοῦ φύλλου 222 ὑπάρχει ἐν μονογραφίᾳ «Χριστόδουλος ἱερεύς». Παρεβλήθη πρὸς τὰς σημειώσεις τοῦ Δωροθέου Εὐελπίδου.

39.

Χαρτ. *βομβυκ. 0,29×0,21. ΙΔ' **αἰῶνος**, φ. 316.*

Στίχοι σελίδων 34, σελίδες δίστηλοι, ἡ γραφὴ εἶναι ὡραία. Δέσιμον στερεὸν ἐκ δέρματος μέλανος ἐπὶ ξυλίνων πλακῶν, ἀλλὰ πεπαλαιωμένον. Τὰ φύλλα ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τοῦ φ. 245 δίστηλα, ἀπὸ δὲ τοῦ φ. 245 - 287 μονόστηλα, εἶτα πάλιν δίστηλα.

Τριῴδιον.

Ἄνευ ἀρχῆς· τὸ σῳζόμενον ἄρχεται ἀπὸ τοῦ Θεοτοκίου τοῦ τῆς γ΄ ᾠδῆς τοῦ κανόνος τῆς Κυριακῆς τοῦ Ἀσώτου. Παραβληθὲν τῷ ἐντύπῳ εὕρηται σχεδὸν κατὰ πάντα σύμφωνον, αἱ δὲ διαφοραὶ κατὰ τὰς παρατηρήσεις τοῦ Δωροθέου Εὐελπίδου εἰσὶν αἱ ἀκόλουθοι.

Ἡ ἀκολουθία τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ ἐλλείπει. Τῇ Παρασκευῇ τῆς πρώτης ἑβδομάδος ὁ μετὰ τὴν λειτουργίαν κανὼν διάφορος τοῦ εἰς τὸ ἔντυπον ἔχων ἀκροστιχίδα «θεῖον θεός σε τοῖς βροτοῖς δῶρον νέμει· ἦχ. πλάγ. δ΄ ἀρχόμενος «θείαις θεοῦ ἀθανασίας ἔνδοξε». Τῇ δὲ Κυριακῇ τῆς Ὀρθοδοξίας προστίθεται καὶ δεύτερος κανὼν *Μεθοδίου Πατριάρχου* ἦχος πλ. β΄ ἀρχόμενος «χαριστήριον ᾠδήν», ἀλλ' ἐλλείπει ὁ ἐν τῇ τελετῇ τοῦ Συνοδικοῦ κανὼν χαριστήριος Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου, εἰ καὶ τὸ συνοδικὸν ὑπάρχει. Ἕτεραι διαφοραὶ ὑπάρχουσιν εἴς τινα καθίσματα εἰς τὰ πλείω τῶν Θεοτοκίων καὶ εἴς τινα ἐξαποστειλάρια.

Ἀναγνώσματα μετὰ τῶν στίχων καὶ τῶν προκειμένων ὑπάρχουσιν ὡς καὶ συναξάρια, ἀλλ᾽ ἀποστολοευαγγέλια ἐλλείπουσιν. Προστίθεται ἐπὶ τέλους ἡ ἀναστάσιμος ἀκολουθία τῇ ἁγίᾳ καὶ μεγάλῃ Κυριακῇ τοῦ Πάσχα μετὰ τὸν λόγον τοῦ Χρυσοστόμου εἰς τὴν λαμπροφόρον Ἀνάστασιν καὶ τοῦ ἀποστόλου μετὰ τοῦ Εὐαγγελίου. Προστίθενται κατόπιν στιχηρὰ ἰδιόμελα καὶ κανὼν εἰς τὸν κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ἔχων ἀκροστιχίδα «τὸν βασιλέα καὶ ἱερέα σε μόνον σέβω», ἐν δὲ τοῖς θεοτοκίοις «Φιλόθεος» καὶ κατόπιν εὐχὴ εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον καὶ εἶτα ἕπονται λόγοι.

α΄ (φ. 245) Εἰς τὴν τριήμερον καὶ ζωαρχικὴν ταφὴν τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. *Μιχαὴλ τοῦ ἁγιωτάτου μητροπολίτου Ἀθηνῶν τοῦ Χωνιάτου* οὗ ἡ ἀρχὴ «πάλιν ἐν τῇ σκοτίᾳ φαίνει τὸ φῶς».

β΄ (φ. 254) Τοῦ ἁγιωτάτου μητροπολίτου Ἀθηνῶν κυροῦ *Γεωργίου τοῦ Βούρτση* λόγος εἰς τὴν ἁγίαν καὶ μεγάλην πέμπτην «τὸ μὲν φρικτὸν τῆς ἡμέρας σιγῇ τιμῆσαι».

γ΄ (φ. 262) Τῇ ἁγίᾳ καὶ μεγάλῃ πέμπτῃ τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν *Ἰωάννου Ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Χρυσοστόμου* λόγος εἰς τὴν προδοσίαν τοῦ Ἰούδα καὶ εἰς τὴν παράδοσιν τοῦ μυστηρίου καὶ περὶ τοῦ μὴ μνησικακεῖν· «ὀλίγα ἀνάγκη σήμερον πρὸς τὴν ὑμετέραν ἀγάπην εἰπεῖν».

δ΄ (φ. 267^{β}) Λόγος εἰς τὰ ἅγια πάθη τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ· «ὥσπερ ἔκ τινος συνθήματος».

ε΄ (φ. 271^{β}) *Γεωργίου ῥήτορος μητροπολίτου Νικομηδείας* λόγος εἰς τὴν Θεοτόκον καὶ εἰς τὸ σωτήριον πάθος καὶ εἰς τὴν θεόσωμον ταφὴν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. «Πρὸς ὑψηλοτάτην ὑμῖν ἀναδραμὼν ὁ λόγος περιωπήν».

ς΄ (φ. 281 - 288) *Ἐπιφανίου Ἀρχιεπισκόπου Κύπρου* λόγος εἰς τὴν θεόσωμον ταφὴν τοὸ Σωτῆρος καὶ εἰς τὸν Ἰωσήφ. «Τί τοῦτο σήμερον σιγὴ πολλὴ ἐν τῇ γῇ».

ζ΄ (φ. 290) Προστίθενται κανόνες ἓξ (6) *Ἰωάννου τοῦ Εὐχαΐτων*, ὁ μὲν πρῶτος εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν, οἱ δὲ λοιποὶ εἰς τὴν Ὑπεραγίαν Θεοτόκον, ὁ δεύτερος ὡς ἐκ προσώπου ἀνθρώπου μὴ ὁρῶντος, καὶ ὁ τρίτος ὁμοίως, ὁ τέταρτος παρακλητικὸς ὅταν πολεμῆταί τις ὑπὸ παθῶν ἀκαθάρτων καὶ ὁ πέμπτος κατὰ παθῶν, ὁ δὲ ἕκτος ἄνευ ἐπιγραφῆς, ἅπαντες μετ᾽ ἀκροστιχίδων.

Προστίθενται τὰ Τριαδικά, τὰ στιχηρὰ καὶ καθίσματα κατανυκτικὰ καὶ σταυρώσιμα, καὶ μαρτυρικὰ καὶ κανόνες νεκρώσιμοι κατ᾽ ἦχον. Ἄνευ τέλους λήγοντα εἰς τό: τῇ παρασκευῇ ἑσπέρας μετὰ τὸ ἰδιόμελον δεύτερον μαρτυρικὸν τοῦ πλ. δ΄ ἤχου.

Ἐπίσης ἐν φ. 151^{β} τῷ Σαββάτῳ τῆς πέμπτης ἑβδομάδος εἰς τοὺς *οἴκους τῆς Θεοτόκου* ἀπαντῶνται αἱ ἀκόλουθοι διαφοραί:

Εἰς τὸ βλέπουσα, ἀντὶ τοῦ πῶς λέγεις, ἔχει «προλέγεις», εἰς τὸ Γνῶσιν, ἔχει «χαῖρε σιγῆς δεομένων πίστις». Εἰς τὸ Ἤκουσαν, «χαῖρε ἀοράτων θηρῶν ἀμυντήριον». Εἰς τὸ ἴδον παῖδες, «χαῖρε τῆς Τριάδος τοὺς μύστας φυλάττουσα».

Εἰς τὸ νέαν ἔδειξε, «χαῖρε κυοφοροῦσα ὁδηγὸν πλανωμένοις, χαῖρε ἀπογεννῶσα λυτρωτὴν αἰχμαλώτοις».

Εἰς τὸ ὅλος ἦν, «χαῖρε τῶν πιστῶν ἀναμφίβολον λάλημα».

Εἰς τὸ πᾶσα φύσις ἀγγέλων, «ἀκούοντα δὲ παρὰ πάντων ἀλληλούϊα».

Εἰς τὸ ὕμνους ἅπας, «Ἰσαρίθμους γὰρ ψάμμου».

Εἰς τὸ φωτοδόχον, «Τὸ γὰρ ἄϋλον ἀνάπτουσα πῦρ» «αὐγὴ τὸν νοῦν φωτίζουσα κραυγὴ τὸν νοῦν φωτίζουσα κραυγὴ δὲ τιμωμένη». «Χαῖρε ὅτι τὸν πολύρρυτον ἀνατέλλεις φωτισμόν, χαῖρε ὅτι τὸν πολύδωρον ἀναβλύζεις ποταμόν».

Εἰς τὸ ὦ πανύμνητε, «Τοῖς σοι βοῶντας χαῖρε νύμφη ἀνύμφευτε».

Κάτωθι τῆς πρώτης σελίδος τοῦ φύλ. 2 ὑπάρχει τὸ ἑξῆς σημείωμα «Τριῴδιον τῆς Παναγίας τῆς ἐν τῇ νήσῳ Χάλκης».

Καὶ τὸν κώδικα τοῦτον περιεγράψαμεν ἐκ τοῦ καταλόγου τοῦ Κορυτσᾶς Δωροθέου Εὐελπίδου.

40.

Χαρτ. *0,29×0,19,5. ΙΕ΄* ***αἰῶνος,*** *φ. 336.*

Σελίδες δίστηλοι. Στίχοι σελίδων 29. Ἐν μέρει σητόβρωτον. Γραφὴ εὐανάγνωστος, χεὶρ οὐχὶ τόσον ἐπιμελής. Δέσιμον ἐκ μέλανος δέρματος ἐπὶ ξυλίνων πλακῶν.

Τριῴδιον.

Περιέχει, κατὰ τὰς σημειώσεις τοῦ Δωροθέου Εὐελπίδου, τὰς Ἀκολουθίας ἀπὸ τῆς Κυριακῆς τοῦ Τελώνου καὶ Φαρισσαίου μέχρι τῆς Παρασκευῆς τοῦ Λαζάρου μετ᾽ ἀναγνωσμάτων, προκειμένων καὶ στίχων: Τὰ δὲ συναξάρια τίθενται ἅπαντα ἡνωμένα ἐν τῇ ἀρχῇ. Ἐλλείπουσιν ἐξ αὐτοῦ τὸ συνοδικὸν καὶ ἡ ἀκολουθία τῶν ἁγίων Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, Ἰωάννου τῆς Κλίμακος καὶ ὁσίας Μαρίας, οὐδὲ κανόνες κἂν ὑπάρχουσιν εἰς τὰς Κυριακὰς τῆς β΄ τῆς δ΄ καὶ τῆς ς΄ ἑβδομάδος, μόνον δὲ ἀνὰ ἓν στιχηρὸν εἰς τοὺς αἴνους τίθεται.

Ἐπὶ τέλους προστίθεται ἡ ἀναστάσιμος ἀκολουθία τῶν ὀκτὼ ἤχων ἄνευ τῶν Τριαδικῶν κανόνων, καὶ κατόπιν οἱ τριαδικοὶ ὕμνοι, πρὸ τῶν ὁποίων ὑπάρχει ἡ σημείωσις τοῦ γραφέως. «Τριῴδιον τοῦ Τιμίου ἐνδόξου προφήτου προδρόμου καὶ βαπτιστοῦ Ἰωάννου γραφήσα δὲ τὴν ἐν τι νίσω τῆς Σωζοπόλεως ἔτει ,ςϡϟ [= 6990 = 1482] Ἠσαΐας ἱερομόναχος».

Καὶ οὗτος ὁ κῶδιξ προέρχεται ἐκ τῆς Μονῆς τοῦ Τιμίου Προδρόμου τῆς ἐν τῷ νησίῳ Σωζοπόλεως.

41.

Χαρτ. *0,32×0,21. ΙϚ'* ***αἰῶνος,*** *φ. 415.*

Στίχοι σελίδων 26, σελίδες δίστηλοι, ἐλλιπής, ἐρρυπωμένος καὶ κατά τι σητόβρωτος. Γραφὴ εὐανάγνωστος, δέσιμον κατεστραμμένον.

Παρακλητική.

Ἡ ἀρχὴ ἐλλείπει, τὰ σῳζόμενα ἄρχονται ἀπὸ τροπαρίων τοῦ ε' κανόνος τοῦ πρώτου ἤχου «ἐν ἀμελείᾳ». Ὁ τρίτος ἦχος παραβληθεὶς τῷ ἐν τῷ ἐντύπῳ ἔχει τὰς ἀκολούθους διαφοράς, κατὰ τὰς σημειώσεις τοῦ Δωροθέου Εὐελπίδου. Μικρὸς ἑσπερινὸς τῷ Σαββάτῳ οὐχ ὑπάρχει, κατὰ δὲ τὰς ἄλλας ἡμέρας εἰς τὸ κύριε ἐκέκραξα τὰ πρῶτα στιχηρὰ εἰσὶ διάφορα· προστίθενται καὶ τρία στιχηρὰ τῆς Θεοτόκου, ἐκ δὲ τῶν στιχηρῶν τῶν ἀσωμάτων, τοῦ προδρόμου κλπ. τίθεται μόνον ἓν ὡς δοξαστικόν. Εἰς τὸν Ὄρθρον τὰ μετὰ τὴν δευτέραν καὶ τὴν τρίτην στιχολογίαν καθίσματα σχεδὸν ἅπαντα εἰσὶ διάφορα, καὶ τῇ πέμπτῃ τοῦ ἁγίου Νικολάου μόνον ὁ κανὼν ὑπάρχει· τῇ τετάρτῃ καὶ παρασκευῇ οἱ κανόνες τῆς Θεοτόκου εἰσὶ διάφοροι, τὰ θεοτοκία σχεδὸν ἅπαντα εἰσὶ διάφορα. Ἐν τέλει προστίθενται τὰ ἕνδεκα ἐξαποστειλάρια μετὰ τῶν ἑωθινῶν καὶ οὐδὲν ἕτερον. Ἐπίσης ὑπάρχουν ἐλλείψεις καὶ εἰς ἄλλα ἰδίως δὲ εἰς τὸν δεύτερον ἦχον.

Ἐν τῷ τελευταίῳ φύλλῳ ὑπάρχει ἡ ἑξῆς σημείωσις: «ἡ παροῦσα παρακλητικὴ βίβλος ὑπάρχει τῆς μονῆς τοῦ ἁγίου Νικολάου τοῦ ἐν τῷ Γαλατᾷ καὶ ὅστις ἀποξενώσῃ ταύτην ἐκ τῆς μονῆς αὐτῆς κλοπῆς ἕνεκεν ἐχέτω τὰς ἀρὰς τῶν ἁγίων πατέρων».

42.

Χαρτ. *0,30×0,21. ΙΕ'* ***αἰῶνος,*** *φ. 336.*

Σελίδες μονόστηλοι, στίχοι σελίδων 34. Γραφὴ ὡραία, τὸ βιβλίον πεπαλαιωμένον.

Μηναῖον Ἰουνίου, Ἰουλίου καὶ Αὐγούστου.

Περιέχει καὶ τὰς ἀκολουθίας τῶν τριῶν μηνῶν ἄνευ συναξαρίων μετὰ τῆς προσθήκης τῶν ἀποστολοευαγγελίων εἴς τινας ἡμέρας. Παραβληθὲν τοῖς ἐντύποις ἔχει τὰς ἀκολούθους διαφοράς, κατὰ τὰς σημειώσεις τοῦ Δωροθέου Εὐελπίδου. Προστίθεται ἀκολουθία εἰς τὴν α' Ἰουνίου ἡ τοῦ ἑτέρου μάρτυρος Ἰουλιανοῦ, εἰς τὰς ϛ' τοῦ αὐτοῦ ἡ τοῦ ὁσίου Βησσαρίωνος, εἰς τὰς ιγ' τοῦ αὐτοῦ ἡ τοῦ ἁγίου Τριφυλλίου, ἐπισκόπου Λευκωσίας τῆς Κύπρου. Εἰς τὴν κα' Ἰουλίου ἡ τοῦ προφήτου Ἰεζεκιήλ, εἰς τὰς κε' τοῦ αὐτοῦ ἡ τῶν ἁγίων γυναικῶν Ὀλυμπιάδος καὶ Εὐπραξίας.

Ἐλλείπουν αἱ ἀκολουθίαι εἰς τὰς ιγ' Ἰουλίου καὶ τοῦ μάρτυρος Γουλινδούχ, εἰς τὰς κϛ' ἡ δευτέρα, ἔνθα καὶ ὁ κανὼν τῆς πρώτης ἀκολουθίας εἶναι διάφορος, ὁμοίως καὶ εἰς τὰς κθ' τοῦ αὐτοῦ καὶ εἰς τὰς κα' Αὐγούστου ὡς καὶ εἰς τὰς κε' τοῦ αὐτοῦ. Εἰς τὴν ι' Ἰουλίου ἀντὶ τῆς εἰς τὸ ἔντυπον ἀκολουθίας ὑπάρχει ἡ τοῦ Ἱερομάρτυρος Τιμοθέου Προύσης. Εἰς τὰς ιγ' Ἰουνίου ἐλλείπει ἡ ἀκολουθία τῶν πρώτων μαρτύρων καὶ προστίθεται κανὼν τῶν δευτέρων. Εἰς τὰς ε' Ἰουλίου, ἀντὶ τῶν εἰς τὸ ἔντυπον δύο ἀκολουθιῶν ὑπάρχει ἑτέρα τῆς ὁσίας Μάρθας μητρὸς τοῦ ἁγίου Συμεὼν τοῦ θαυμαστορείτου. Εἰς τὰς ζ' τοῦ αὐτοῦ, ἀντὶ τῆς ἀκολουθίας τῆς ἁγίας ὑπάρχει τοῦ ἁγίου Ἀκακίου. Ἡ εἰς τὰς κγ' Ἰουλίου ἀκολουθία τοῦ ἁγίου Μάρτυρος Φωκᾶ προστίθεται εἰς τὰς κβ' τοῦ αὐτοῦ, εἰς δὲ τὰς κγ' ὑπάρχει ἀκολουθία τῶν ἁγίων Τροφίμου, Θεοφίλου καὶ τῶν σὺν αὐτοῖς.

Εἰς τὰς λ' Αὐγούστου, ἀντὶ τῆς εἰς τὸ ἔντυπον ἀκολουθίας, ὑπάρχει ἡ τοῦ ἁγίου μάρτυρος Φήλικος καὶ τῶν σὺν αὐτῷ. Ἐλλείπει ὁ πρῶτος κανὼν εἰς τὰς δ' Ἰουνίου, εἰς κζ' Ἰουλίου, εἰς τὰς λα' Αὐγούστου, ὁ δεύτερος δ' ἐλλείπει εἰς τὴν β' Ἰουλίου καὶ εἰς τὴν κ' τοῦ αὐτοῦ.

Οἱ κανόνες εἶναι διάφοροι εἰς τὰς ιβ' Ἰουνίου, εἰς τὰς ιδ' τοῦ αὐτοῦ ἀμφότεροι, εἰς κδ' τοῦ αὐτοῦ ὁ δεύτερος, εἰς τὰς λ' τοῦ αὐτοῦ ὁ πρῶτος, εἰς τὴν κ' Ἰουλίου, εἰς τὰς ια' τοῦ αὐτοῦ, εἰς τὰς ιζ' τοῦ αὐτοῦ ὁ δεύτερος, εἰς τὰς ιδ' Αὐγούστου ὁ πρῶτος, ἔνθα προστίθεται ὡς δεύτερος προεόρτιος κανών, εἰς τὰς ιϛ' τοῦ αὐτοῦ ὁ πρῶτος, εἰς τὰς κθ' τοῦ αὐτοῦ ὁ δεύτερος, ἔνθα προστίθεται καὶ κανὼν τῆς Θεοτόκου καὶ μικρὸς ἑσπερινός.

Εἰς τὰς κε' Ἰουνίου προστίθεται κανὼν τοῦ Προδρόμου ποίημα Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου, εἰς τὰς ι' Ἰουλίου ὁ κανὼν καλεῖται Θεοφάνους καὶ οὐχὶ Ἰωάννου μοναχοῦ. Εἰς τὰς κδ' Ἰουλίου τὸ πρῶτον τροπάριον τοῦ κανόνος εἶναι διάφορον.

Εἰς τὰς λα' τοῦ αὐτοῦ προστίθεται κανὼν τοῦ σταυροῦ. Εἴς τινας ἡμέρας, ἀλλὰ σπανίως, τὰ εἰς τὸ κύριε ἐκέκραξα στιχηρὰ εἰσὶ διάφορα, ἐλλείπουσι δὲ αἱ προφητεῖαι εἰς τὰς κ' Ἰουλίου, εἰς τὰς κε' τοῦ αὐτοῦ, εἰς τὰς κζ' τοῦ αὐτοῦ. Ἀπόστολος καὶ Εὐαγγέλιον εἰς τὴν λειτουργίαν ὑπάρχουσι κατὰ μὲν τὸν Ἰούνιον εἰς τὰς ια', ιδ', κδ', κθ' καὶ λ', κατὰ δὲ τὸν Ἰούλιον εἰς τὰς β', εἰς τὰς ια' εἰς τὰς ιγ', κ', κδ', κε', κζ' καὶ λα', κατὰ δὲ τὸν Αὔγουστον εἰς τὴν α' εἰς τὴν β' εἰς τὰς ϛ' εἰς τὰς ιε'. Εὐγγέλια δὲ εἰς τὸν ὄρθρον ὑπάρχουσιν εἰς τὰς κδ', κθ' Ἰουνίου καὶ εἰς τὰς ϛ' καὶ ιε' Αὐγούστου.

Ἡ ἀκολουθία τῶν ἁγίων Πατέρων τίθεται μετὰ τὰς ιϛ' Ἰουλίου ἔχουσα στιχηρὰ καὶ κανόνα διάφορον τῶν εἰς τὰ ἔντυπα, καὶ ἐν τέλει Ἀποστολοευαγγέλια.

Εἴς τινα μέρη ἀνεπληρώθησαν ὑπὸ ἑτέρας χειρὸς σημειωσάσης ἐν τέλει «εὔχεσθαι καὶ συγχωρήσατε ἁμαρτωλῷ Γρηγορίῳ Ἱερομονάχῳ, τῷ ἀνακαινί-

σαντι καὶ σταχόσαντι τήν δε τὴν τριμηνιαίαν βίβλον καὶ παντελῶς διεφθαρμένην, γράψας καὶ τὸν Αὔγουστον ἡμέρας δέκα δύο».

Ἐπίσης ὑπάρχει ἑτέρα σημείωσις ἔχουσα οὕτως: «Εὔχεσθε καὶ συγχωρήσατε ἁμαρτωλῷ Ἰωαννικίῳ τάχα καὶ ἱερομονάχῳ τῷ ἀνακαινήσαντι τήν δε τὴν τριμηνιαίαν βίβλον. Καὶ δεύτερον ἀσταχώσαντι τὴν παντελῶς διεφθαρμένην· ἐν ταύτῃ τῇ ἁγίᾳ μονὴ τοῦ τιμίου προδρόμου». Καὶ ὁ κῶδιξ οὗτος προέρχεται ἐκ τῆς Μονῆς τοῦ Τιμίου Προδρόμου τῆς ἐν τῇ νησίῳ Σωζοπόλεως.

43.

Χαρτ. *0,30×0,21. ΙΔ'* ***αἰῶνος,*** *φ. 202.*

Βιβλίον λίαν σεσαθρωμένον καὶ ἐν μέρει σητόβρωτον. Στίχοι σελίδων διάφοροι, σελίδες δίστηλοι. Δέσιμον ἐκ μέλανος δέρματος ἐπὶ ξυλίνων πλακῶν σκωληκοβρώτων.

Παρακλητική.

Ὑπάρχει ἡ ἀκόλουθος σειρά, κατὰ τὰς παρατηρήσεις τοῦ Δωροθέου Εὐελπίδου. Τῷ Σαββάτῳ ἑσπέρας ἅπαντα, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τὰ εἰς τὸν μικρὸν ἑσπερινόν. Τῇ Κυριακῇ εἰς τὸν Ὄρθρον οἱ ἀναβαθμοί, ἡ ὑπακοή, οἱ κανόνες καὶ τὰ εἰς τοὺς αἴνους, ἐλλειπόντων τῶν Τριαδικῶν κανόνων καὶ τῶν μακαρισμῶν, ἐκ δὲ τῶν καθισμάτων μόνον τὰ μετὰ τὴν α' στιχολογίαν τίθενται μετὰ τὴν τρίτην ᾠδὴν τῶν κανόνων· κατὰ δὲ τὰς ἄλλας ἡμέρας εἰς μὲν τὸ κύριε ἐκέκραξα: στιχηρὰ τίθενται τὰ τοῦ ἐντύπου ἀπόστιχα, μετὰ δὲ τὸ καταξίωσον ὑπάρχουσιν ἕτερα στιχηρὰ τῆς ἡμέρας μὴ ὑπάρχοντα ἐν τῷ ἐντύπῳ, εἰς δὲ τὸν ὄρθρον ὑπάρχουσι μόνον οἱ κανόνες καὶ τὰ εἰς τοὺς αἴνους στιχηρὰ μαρτυρικά, ἐκ τῶν καθισμάτων μόνον τῶν μετὰ τὴν Α στιχολογίαν τιθεμένων μετὰ τὴν τρίτην ᾠδήν.

Ἐν τέλει ὑπάρχουσι τὰ ἕνδεκα ἐξαποστειλάρια μετὰ τῶν ἑωθινῶν δοξαστικῶν καὶ κατόπιν κανὼν παρακλητικὸς εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον «πολλοῖς συνεχόμενος πειρασμοῖς» καὶ οὐδὲν ἕτερον. Ἐν ἀρχῇ ὑπάρχει ἡ συνήθης σημείωσις, ὅτι ἀνήκει εἰς τὴν Παναγίαν.

44.

Χαρτ. *0,44×0,22. ΙΔ'* ***αἰῶνος,*** *φ. 307.*

Ἐν ἀρχῇ καὶ ἐν τέλει ἀνὰ δύο φύλλα ἐκ μεμβράνης. Σελίδες δίστηλοι, στίχοι σελίδων 30. Δέσιμον ἐκ δέρματος ὑπερύθρου ἐπὶ ξυλίνων πλακῶν.

Δογματικὴ πανοπλία Εὐθυμίου Ζυγαδηνοῦ.

Ἐν ἀρχῇ τοῦ χειρογράφου ἀναγινώσκομεν τὰ ἑξῆς: «Τὸ παρὸν βιβλίον εἶναι τῆς Παναγίας μου Θεοτόκου τῆς Παμμακαρίστου, τῆς ἐν τῇ νήσῳ Χάλκῃ τιμωμένης, καὶ ὅστις τὸ ἀποξενώσῃ ἐκεῖθεν, ἢ ἂν τύχῃ καὶ παραπέσῃ

εἰς τὰς χεῖράς τινας, καὶ δὲν τὸ στείλῃ πάραυτα εἰς τὸ ἅγιον αὐτῆς Μοναστήριον, τὸ ἐν Χάλκῃ νὰ εἶναι ἀφωρισμένος καὶ ἀσυγχώρητος καὶ νὰ ἔχῃ τὴν ὀργὴν τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Παναγίας ὡς ἱερόσυλος καὶ ὅστις κόψῃ ἀπὸ τοῦτο κἂν ἕνα φύλλον νὰ κοπῇ τὸ χέρι του. Οἱ πατέρες μέμνησθε Ἱεροθέου Σίδης«. Καὶ κατωτέρω: «κἀγὼ τῇ δυνάμει καὶ ἐξουσίᾳ τοῦ παναγίου καὶ ζωοποιοῦ πνεύματος τὸν ἀφαιρήσαντα ἢ φύλλον κόψαντα τὸν ἔχω ἀφωρισμένον παρὰ θεοῦ καὶ μετὰ θάνατον ἄλυτον καὶ τυμπανιαῖον. † Παΐσιος ὁ πρῴην Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ἀποφαίνεται.

Ἐν τέλει ἐν φ. 299β «Τέλος τῆς Δογματικῆς πανοπλίας κατὰ μῆνα σεπτέμβριον τοῦ ἔτους ͵ςωμ [= 6840 = 1332]. Ἰνδ. ΙΕ' διὰ χειρὸς Βασιλείου ἱεροδιακόνου τοῦ Περδουρίου».

Ἐν φ. 300. *Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου* ἐπίγραμμα ἐπιτύμβιον εἰς τὸν τάφον τοῦ Μεγάλου Βασιλείου ἐξηγηθὲν παρὰ *Νικήτα Παφλαγόνος* καὶ μετ' αὐτὸ (φ. 301β) ἡ ἑξῆς σημείωσις: «Δόξα τῷ Θεῷ καὶ χάρις τῷ δείξαντι τὸ τέλος.

Τῆς δακτυλογράψαντι, τῷ κεκτημένῳ
τῷ ἀναγινώσκοντι μετ' εὐλαβείας
φύλαττε τοὺς τρεῖς, ὦ Τριὰς Τρισολβία.
Σὺ Χριστέ μου τέθηκας ἀρχὴν καὶ τέλος,
Δὸς Χριστὲ τῷ γράψαντι πταισμάτων λύσιν,
τὸ δὲ ἐνεργήσαντι καὶ χρίσιν ἔχοντι
Βασιλείῳ διάκονι τῷ Περδουρίῳ.
Οἱ ἀναγινώσκοντες τήν δε πυκτίδα
ἐὰν σφάλμα εὕρηται ἔνδε τῇ δέλτῳ
μὴ μέμφεσθαι μου, Τί ἀμαθὴς ὑπάρχω
ἀλλ' εὔχεσθε μοι δέομαι, ἱκετεύω
ὅπως πταισμάτων λύσιν εὑρὼν ὁ τλήμων
λέγεται! Θεὸς σώσοι τῷ γεγραφότι·
πρεσβείαις τῶν ἁγίων σὺν τῷ Προδρόμῳ
τῆς Θεοτόκου καὶ Παρθένου Μαρίας
ἵν εὕρω χάριν ἔν τι μελλούσῃ κρίσι
τῶν ἀμετρήτων μου πταισμάτων τε πάντων.
Καὶ ἐν μοναῖς δικαίων Θεὸς μαιτάξι.
Ἡ γὰρ χεὶρ ἡ γράψασα τήνδε πυκτίδα
σαπεῖται τάφῳ καὶ καλύπτησαι λίθῳ
γραφὴ δὲ μενεῖ εἰς αἰῶνας αἰώνων.

Ἐν μηνὶ σεπτεμβρίῳ ἐν ἔτει ͵ςωμ [= 1332]».

(φ. 302α) Λίβελλος τῶν ὀρθοδόξων τῶν Χριστιανῶν πίστεως.
(φ. 304) Τὰ κεφάλαια τῆς προσθήκης τῶν Λατίνων.

Εἴς τινα σημείωσιν εἰς τὸ τέλος τῆς βίβλου (φ. 307) γίνεται μνεία ναοῦ Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου τοῦ ριακίου», εὐθὺς δ' ἀμέσως εἰς τὸ ἀπέναντι ἄγραφον φ. 308 ἔχει κατάλογον βιβλίων εὑρισκομένων εἰς τὸν αὐτὸν ναὸν «† εἰσὶν τὰ βιβλία τὰ εὑρισκόμενα εἰς τὸν ναὸν τοῦ Τιμίου ἐνδόξου Προφήτου Προδρόμου καὶ Βαπτιστοῦ Ἰωάννου εἰς τὸ ριάκι τοῦ ἔτους ͵ςωοα΄ [=6871 - 1363] Ἰνδ. α.».

Μετ' αὐτὸ ἔχει 4 φύλλα πρόσθετα τὰ δύο ἐκ χάρτου ἄγραφα καὶ τὰ δύο ἐκ μεμβράνης ἀνήκοντα εἰς Συναξάριον. Ἐπίσης ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ βιβλίου τὰ ὅμοια.

45.

Χαρτ. *0,29×0,20. ΙΕ΄* ***αἰῶνος,*** *φ. 423.*

Δέσιμον ἐξ ὑπομέλανος δέρματος ἐπὶ ξυλίνων πλακῶν σκωληκοβρώτων. Βιβλίον κατεστραμμένον ἐκ τῆς ὑγρασίας καὶ σεσαθρωμένον ἐκ τῆς πολλῆς χρήσεως. Χεὶρ ἀμαθεστάτη καὶ ἀμελής. Σελίδες δίστηλοι· στίχοι σελίδων 34.

Τριῴδιον καὶ Πεντηκοστάριον.

Περιέχει, κατὰ τὰς ἐξακριβώσεις, τοῦ Δωροθέου Εὐελπίδου, πάσας τὰς ἀκολουθίας τοῦ Τελώνου καὶ τοῦ Φαρισαίου μέχρι τῆς Κυριακῆς τῶν ἁγίων Πάντων μετ' ἀναγνωσμάτων, προφητειῶν καὶ ἀποστολοευαγγελίων. Ἐλλείπουσι τὸ τῇ Κυριακῇ τῆς Ὀρθοδοξίας συνοδικὸν καὶ αἱ ἀκολουθίαι τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τῆς Κλίμακος, τῆς ὁσίας Μαρίας, τὰ τῷ Μ. Σαββάτῳ ἐγκώμια καὶ ἡ ἀκολουθία τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς. Μετὰ τὰς ὥρας τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς ὑπάρχει κανὼν τῆς Θεοτόκου θρηνητικός. Ἐν φ. 415, ἐν ἀρχῇ τῆς β΄ στήλης, ὑπάρχει ἡ ἑξῆς σημείωσις. «Εἴληφε τέρμα τὸ παρὸν Τριῴδιον καὶ πεντηκοστάριον διὰ χειρὸς ἐμοῦ τοῦ ἁμαρτωλοῦ εὐτελοῦς Γεωργίου ἱεραίως καὶ προτοκατιχιτοῦ τῆς ἁγιωτάτης μεγάλης ἐκκλησίας καὶ ἀχρείου τοῦ καβαζήτου ἐκ τῆς λο κο ας νι [= Κολωνίας] κατὰ τὸν μῆνα Αὔγουστον τῆς ιε΄ Ἰνδ. ιδ΄ ἔτους ͵ϛϡνθ΄ [=6959=1451] Ἀμήν. Σῶτερ Θεὲ πάντων».

Μετὰ τὴν σημείωσιν ταύτην προστίθενται καὶ τὰ τῆς πρώτης καὶ μεγάλης ἑβδομάδος Εὐαγγέλια, μεθ' ἃ ὑπάρχει ἑτέρα σημείωσις. «Ἐτλειώθη τῶ παρῶν Τριώδιον καὶ Πεντικωνστάριον διὰ χειρὸς ἐμοῦ τοῦ ἁμαθεστάτου ἱερέος Γεωργίου τάχα καὶ προτοκατιχειτοῦ τῆς ἁγιωτάτης μεγάλης ἐκκλησίας ἔτους ͵ϛϡξ [= 6960=1452].

Τὸ βιβλίον τοῦτο πιθανῶς ἦν κτῆμα τῆς ἁγίας Σοφίας.

46.

Χαρτ. *0,27×0,20. ΙΔ΄* ***αἰῶνος,*** *φ. 211.*

Σεσαθρωμένον καὶ σητόβρωτον. Στίχοι σελίδων 28 σελίδες μονόστηλοι. Δέσιμον ἐκ δέρματος ὑπερύθρου ἐπὶ ξυλίνων πλακῶν. Γραφὴ καθαρά.

Τυπικὸν τοῦ ἁγίου Σάββα.

Εἰς τὸ τελευταῖον φύλλον ἔχει τὴν ἑξῆς σημείωσιν· «ἐγράφη ἐν ἔτει ͵ςωνα΄ [=6851=1343]. Ἐπὶ τοῦ α΄ ἐξωφύλλου γέγραπται: Σπουδαῖον· ἐν δὲ τῇ α΄ σελίδι τοῦ φ. 7 «Τυπικὸν τῆς Παναγίας τῆς ἐν τῇ νήσῳ Χάλκης».

47.

Χαρτ. *0,35×0,20. ΙΖ΄* ***αἰῶνος.***

Στίχοι σελίδων 25, σελίδες μονόστηλοι. Δέσιμον ἐκ δέρματος μέλανος ἐπὶ ξυλίνων πλακῶν σκωληκοβρώτων.

Λόγοι διαφόρων Πατέρων καὶ Πατριαρχῶν ἐν ὅλῳ 33.

Περιέχονται ἐν αὐτῷ:

1. (φ. $3^{α}$ - $13^{β}$) Λόγος εἰς τὸ Γενέθλιον τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς *Ἰακώβου τοῦ ἀποστόλου καὶ ἀδελφοθέου ἐπισκόπου τῶν Ἱεροσολύμων,* οὗ ἡ ἀρχὴ «ἐν ταῖς ἱστορίαις τῶν δώδεκα φυλῶν τοῦ Ἰσραήλ». Τέλ. «ἐγὼ δὲ Ἰάκωβος ἔγραψα... γενομένου δὲ θορύβου... κλπ. ὃ ἡ δόξα ἀμήν».

2. (φ. $13^{β}$ - $20^{α}$) Ἀνδρέου Κρήτης τοῦ μακαριωτάτου ἐπισκόπου Κρήτης τοῦ Ἱεροσολυμίτου τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ λόγος, οὗ ἡ ἀρχὴ «Ἀρχὴ ἡμῖν ἑορτῶν ἡ παροῦσα πανήγυρις».

3. (φ. 21-$30^{β}$) Τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν *Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ* λόγος τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ, οὗ ἡ ἀρχὴ «Δεῦτε πάντα τὰ ἔθνη, πᾶν γένος ἀνθρώπων».

4. (φ. $30^{β}$ - $39^{α}$) Τοῦ αὐτοῦ λόγος εἰς τὴν αὐτὴν ἑορτήν, οὗ ἡ ἀρχὴ «λαμπρῶς πανηγυρίζει ἡ κτίσις σήμερον».

5. (φ. 40 - $45^{β}$) Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν *Ἀνδρέου ἐπισκόπου Κρήτης* τοῦ Ἱεροσολυμίτου· ἐγκώμιον εἰς τὴν αὐτὴν ἑορτήν, οὗ ἡ ἀρχή: «Εἰ μετρεῖται γῆ σπιθαμῇ καὶ σπαρτίῳ περιγράφεται θάλασσα».

6. (φ. $45^{β}$ - $57^{β}$) Τοῦ αὐτοῦ *Ἀνδρέου Κρήτης* εἰς τὴν αὐτὴν ἑορτὴν καὶ ἀπόδειξις ἐκ παλαιᾶς ἱστορίας, ὅτι ἐκ γένους κατάγεται τοῦ Δαυΐδ, οὗ ἡ ἀρχὴ «Ἄλλαι μὲν ἄλλαι ἑορτῶν ὑποθέσεις τοὺς βουλομένους».

7. (φ. $57^{β}$ - $65^{β}$) *Ἰωάννου* μοναχοῦ καὶ πρεσβυτέρου *τοῦ Δαμασκηνοῦ* Λόγος τῇ αὐτῇ ἑορτῇ καὶ ἀπόδειξις ἐκ παλαιᾶς ἱστορίας καὶ διαφόρων μαρτυριῶν, ὅτι ἐκ σπέρματος κατάγεται τοῦ Δαυΐδ, οὗ ἡ ἀρχὴ «Πάλιν ἑορτὴ καὶ πάλιν πανήγυρις καὶ πάλιν ἐγὼ δεξιὸς ἑστιάτωρ».

8. (φ. $65^{β}$ - $73^{α}$) *Ἐπιφανίου Ἀρχιεπισκόπου Κύπρου* ἐγκώμιον εἰς τὴν Ὑπεραγίαν Δέσποιναν ἡμῶν τὴν Θεοτόκον, οὗ ἡ ἀρχὴ «Τὰς ἐκλαμπούσας τῆς Θεοτόκου ἀκτίνας».

9. (φ. 74 - $79^{β}$) *Κυρίλλου Ἀρχιεπισκόπου Ἀλεξανδρείας* ὁμιλία εἰς τὴν Ὑπεραγίαν Δέσποιναν ἡμῶν Θεοτόκον ἐλέχθη δὲ ἐν Ἐφέσῳ κατὰ Νεστορίου, οὗ ἡ ἀρχὴ «φαιδρὸς ἡμῖν ὁ λόγος καὶ χάριτος ἐμπεπλησμένος.

10. (φ. 79 - 83^α) Τοῦ μακαρίου *Πρόκλου Ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως* Λόγος εἰς τὴν Ὑπεραγίαν Δέσποιναν ἡμῶν Θεοτόκον, οὗ ἡ ἀρχὴ «Παρθενικὴ πανήγυρις σήμερον ἀδελφοί».

11. (φ. 84 - 94^β) *Γεωργίου Μητροπολίτου Νικομηδείας* Λόγος εἰς τὴν Ὑπεραγίαν Δέσποιναν Θεοτόκον, ὅτε προσηνέχθη ἐν τῷ ναῷ τριετίζουσα «Πολλὰς ἡμῖν ὑποθέσεων ἀρχάς».

12. (φ. 94^β - 103^β) *Τοῦ αὐτοῦ* εἰς τὴν αὐτὴν ἑορτὴν λόγος, οὗ ἡ ἀρχὴ «Αἱ τῶν θείων πανηγύρεων ἐλλάμψεις».

13. (φ. 103^β - 108^β) *Γερμανοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως* Λόγος εἰς τὴν αὐτὴν ἑορτὴν οὗ ἡ ἀρχὴ «Ἰδοὺ πάλιν ἑτέρα πανήγυρις».

14. (φ. 108^β - 118^β) *Ταρασίου Κωνσταντινουπόλεως* Λόγος εἰς τὴν αὐτὴν ἑορτήν, οὗ ἡ ἀρχὴ «Φαιδρὰ καὶ παράδοξος ἡ παροῦσα πανήγυρις».

15. (φ. 118^β - 126^β) *Ἀθανασίου Ἀλεξανδρείας* Λόγος εἰς τὴν Ὑπεραγίαν Δέσποιναν ἡμῶν Θεοτόκον, ὅτε ἀπήρχετο μετὰ τοῦ Ἰωσὴφ ἀπογραφῆναι ἐν Βηθλεὲμ πόλει Ἰούδα διὰ τὸ εἶναι αὐτοὺς ἐξ οἴκου καὶ πατριᾶς Δαυΐδ, οὗ ἡ ἀρχή. «Ὥσπερ οἱ τὴν Χρυσῖτιν μεταλλεύειν λαχόντες».

16. (φ. 126^β - 142^β) *Μεθοδίου Ἐπισκόπου Πατάρων* Λόγος εἰς τὴν Ὑπαπαντὴν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ εἰς τὴν Θεοτόκον καὶ Συμεῶνα καὶ Ἄνναν, οὗ ἡ ἀρχή. «Πάλαι ἱκανῶς ὡς οἷόν τε διὰ βραχέων».

17. (φ. 142^β - 147^β) *Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας* Λόγος εἰς τὴν αὐτὴν ἑορτήν, οὗ ἡ ἀρχὴ «πολλὴ μὲν λίαν ἡ σύνοδος καὶ πρόθυμος ὁ ἀκροατής».

18. (φ. 147^β - 162) *Γεωργίου Νικομηδείας* Λόγος εἰς τὴν αὐτὴν ἑορτήν, οὗ ἡ ἀρχὴ «Τὰ τῆς παρούσης ἡμῖν ἱερᾶς πανηγύρεως».

19. (φ. 163 - 169) *Ἀμφιλοχίου Ἐπισκόπου Ἰκονίου* Λόγος εἰς τὴν αὐτὴν ἑορτήν: «Πολλοὶ τῶν μεγάλων τὴν παρθενίαν θαυμάζουσιν». Ἐν τῷ μεταξὺ τοῦ λόγου ἓν φύλλον ἄγραφον.

20. (φ. 169^β - 174^α) *Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας* Λόγος εἰς τὴν αὐτὴν ἑορτήν. «Χαῖρε σφόδρα θύγατερ Σιὼν κήρυσσε Ἱερουσαλὴμ χόρευε λαός».

21. (φ. 175 - 204^β) *Σωφρονίου Ἱεροσολύμων* Λόγος εἰς τὸν Εὐαγγελισμὸν τῆς Ὑπεραγίας Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου. «Εὐαγγέλια, ἀδελφοὶ εὐαγγέλια καὶ πάλιν ἐρῶ εὐαγγέλια».

22. (φ. 204^β - 217^α) *Ἀνδρέου Κρήτης* Λόγος εἰς τὸν Εὐαγγελισμὸν τῆς παναχράντου καὶ πανυμνήτου Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου, οὗ ἡ ἀρχὴ «ἐπέστη σήμερον ἡ πάντων χαρὰ λύσασα τὴν πρώτην ἀράν».

23. (φ. 217 - 216^α) *Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ* Λόγος εἰς τὴν αὐτὴν ἑορτήν. «Νῦν ἡ τῆς βασιλίδος βασιλικὴ καὶ ὑπέρξενος ἑορτή τε καὶ πανήγυρις». Ἐν τῷ μεταξὺ τοῦ λόγου 2 καὶ ἡμίσεια σελίδες ἄγραφοι.

24. (φ. 226^β - 230^β) *Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου* Λόγος εἰς τὴν αὐτὴν ἑορτήν. «Πάλιν χαρᾶς εὐαγγέλια· πάλιν ἐλευθερίας μηνύματα».

25. (φ. 230^β - 234^α) *Γρηγορίου Νεοκαισαρείας* Λόγος εἰς τὴν αὐτὴν ἑορτήν. «Σήμερον ἀγγελικῇ παρατάξει, ὑμνῳδίαι φαιδρύνονται».

26. (φ. 235 - 243^β) *Ἀνδρέου Κρήτης* Λόγος εἰς τὴν Κοίμησιν τῆς Θεοτόκου. «Οἱ τὴν ἐν πνεύματι θεωρίαν τῷ ἀΰλῳ καὶ καθαρωτάτῳ φωτί».

27. (φ. 243^β - 251^β) *Τοῦ αὐτοῦ* εἰς τὴν αὐτὴν ἑορτήν. «Μυστήριον ἡ παροῦσα πανήγυρις».

28. (φ. 251 - 264^α) *Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ* εἰς τὴν ἑορτήν. «Ἔστι μὲν ἀνθρώπων οὐδείς, ὃς κατ' ἀξίαν.

29. (φ. 265 - 275^β) *Τοῦ αὐτοῦ* εἰς τὴν αὐτὴν ἑορτήν.

«Μνήμη δικαίων μετ' ἐγκωμίων γίνεται φησὶν ὁ σοφώτατος Σολωμός».

30. (φ. 275^β - 280^α) *Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ* Λόγος εἰς τὴν αὐτὴν ἑορτήν. Ἔθος ἐστὶ τοῖς ἐρωτικῶς πρός τι διακειμένοις ἐπὶ γλώσσης ἀεὶ τοῦτο φέρειν».

31. (φ. 281 - 295^α) *Ἀνδρέου Κρήτης* Λόγος εἰς τὴν αὐτὴν ἑορτήν. «Ὅσοι τὸ σεπτὸν τοῦτο τῆς Θεοτόκου κατειλήφατε τέμενος».

32. (φ. 296 - 308^β) *Μοδέστου Ἱερεσολύμων* Λόγος εἰς τὴν αὐτὴν ἑορτήν. «Ἄφατος ἡ πανίερος γνῶσις τῶν σεπτῶν ἑορτῶν».

33. (φ. 308^β - 326^α) *Γεωργίου Νικομηδείας* Λόγος εἰς τό: εἱστήκεισαν δὲ παρὰ τῷ σταυρῷ τοῦ Ἰησοῦ ἡ μήτηρ αὐτοῦ καὶ ἡ ἀδελφὴ τῆς μητρὸς αὐτοῦ, καὶ εἰς τὴν θεόσωμον ταφὴν τοῦ Κυρίου.

«Πρὸς Ὑψηλοτάτην περιωπὴν ἡμῖν ὁ λόγος ἀναδραμών».

Ἐν τῷ πρώτῳ φύλλῳ ὑπάρχει ἡ ἀκόλουθος σημείωσις: «† Τὸ παρὸν βηβλεῖον ὑπάρχη της Παναγήας καὶ ο πειος το ἀποξενόσει νὰ ἔχη τὴ κατάραν της η δε χείρ του γράψαντος σαπίσα τε εἰς τάφο. Τὸ 1695. Εἶτα ἡ μονοκονδυλία Κονσταντείς. Κάτωθεν τῆς σημειώσεως ταύτης ὑπάρχει τὸ καὶ ἐν τῇ τελευταίᾳ σελίδι «Ἄναρχος κτλ. καὶ κάτωθεν Μακάριος ἱερομόναχος και οἱ στωριγράφως γράφη καὶ στέργη τάνωθε γεγραμένα». Εἰς τὸ τελευταῖον φύλλον ὑπάρχει ἡ σημείωσις: «Αὕτη ἡ παροῦσα βίβλος ὑπάρχει τῆς Μονῆς τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου, γέγονε δὲ διὰ συνδρομῆς καὶ δαπάνης τοῦ Πανοσιωτάτου πατρὸς ἡμῶν ἐν ἱερομονάχοις καὶ Πνευματικοῖς κυρίου Φιλοθέου τοῦ ἐκ τῆς νήσου Κύπρου καὶ καθηγουμένου τῆς αὐτῆς μονῆς ἐγεγράφη δὲ παρὰ τοῦ τιμιωτάτου ἐν διδασκάλοις κυρίου Ἀνθίμου ἐν ἔτει ,ζριζ΄ [= 7117 = 1609] ὅστις δὲ ἀποξενήσῃ ταύτην ἐξ αὐτῆς τῆς ἱερᾶς μονῆς καὶ σεβασμίας τὰς ἀρὰς τῶν τριακοσίων δέκα καὶ ὀκτὼ θεοφόρων πατέρων τῶν ἐν Νικαίᾳ συνελθόντων ἐχέτω, καὶ πάντων τῶν Χριστιανῶν τὸ ἀνάθεμα· καὶ ἡ μερὶς αὐτοῦ μετὰ τοῦ Ἰούδα ὑπαρχέτω. Ἀμήν.

Ἐν τῷ αὐτῷ τελευταίῳ φύλλῳ ὑπάρχουν τὰ ἑξῆς:
«Ἄναρχος θεὸς καταβέβηκε καὶ ἐν τῇ Παρθένῳ κατώκησε.
«Βασιλεὺς τῶν ὅλων καὶ Κύριος ἦλθαι τὸν Ἀδὰμ ἀναπλάσασθαι.
Γηγενεῖς σκιρτάτε καὶ χαίρετε, τάξεις τῶν Ἀγγέλων εὐφραίνεσθε.
«Δίκαιος Ἰωσὴφ ῥῆμα ἤκουσε Ἄγγελος Κυρίου ἐλάλησε.
Εἶτα μονοκονδυλία Κωνσταντῖνος 1695.

Ἐν μηνὶ Ἰανουαρίου ἐκ χόρας Τζινάρι.

Εἰς τὴν προηγουμένην σελίδα εὐθὺς μετὰ τὸ τέλος τῶν λόγων ὑπάρχει ἡ ἑξῆς σημείωσις.

«†ἦλθα κἀγο ο Π΄ Κόστατεὴς εις τὴ μονὴν της Παναχράντου δεσπήνης ἡμῶν θκς καὶ ἀηπαρθένου Μαρήας ἐκ χηρας Κουρὴ εἰς τὸν κερόν του καθηγουμένου Ἀθανασίου ἱερομονάχου καὶ εκαμα εικὰνον κερὸν 1695. κάτωθεν ἡ αὐτὴ τῇ ἀνωτέρω μονοκονδυλιά.

Ὁ κῶδιξ οὗτος περιγράφεται ὑπὸ τοῦ Jos. Boyens, Ἔνθ᾽ ἀν. σελ. 59-63.

48.

***Χαρτ.** 0,29×0,21. ΙΔ΄ **αἰῶνος**, φ. 275.*

Στίχοι σελίδων ἀπροσδιόριστοι, σελίδες μονόστηλοι. Δέσιμον ἐκ δέρματος ὑπερύθρου ἐπὶ ξυλίνων πλακῶν.

Συναξαριστὴς Σεπτεμβρίου - Φεβρουαρίου.

Ἐπιγραφή: «Συναξάριον σὺν Θεῷ τῆς συνόψεως τῶν ἁγίων τοῦ ὅλου χρόνου. Ὅθεν καὶ ἕκαστος καὶ ἐκ τίνων ἔφυ καί ἐν οἷς χρόνοις εἴτε τὸν διὰ μαρτυρίου εἴτε τὸν δι᾽ ἀσκήσεως ἐδέξατο στέφανον».

Ἐν ἀρχῇ καὶ ἐν τέλει ἓν φύλλον ἐκ μεμβράνης περιέχον πιθανῶς συναξάριον ἁγίων τινῶν. Ἐν τῷ τέλει:

«Εἴληφε τέρμα βίβλος ἡ προκειμένη παρ᾽ ἐμοῦ τοῦ τλήμονος μοναχοῦ μηνὶ Ἰουνίῳ ἐνδεκάτῃ, ἡμέρα τετάρτη τῶν ἁγίων Ἀποστόλων Βαρθολομαίου καὶ Βαρνάβα Ἰνδ. θ΄ ἔτει ͵ςωλγ΄ [=6833=1325].

Ἑτέρα σημείωσις. «Δέδωκα τὸ παρὸν ὥσπερ δανικὸν ἐν τῇ μονῇ τοῦ Τιμίου Προδρόμου τῆς Πέτρας, ἵνα ἀναγινώσκωσι μνήμας ἁγίων ἐν ἔτει ͵ςϡοα΄ [6971=1463] Ἰνδ. ια΄.

Εἰς τὸ φ. 69β «Γεννάδιος» ὅστις πιθανῶς εἶναι ὁ γράψας καὶ ὁ κτήτωρ.

Εἰς τὸ φ. 70. «Τὸ παρὸν βιβλίον ἔστι τοῦ μεγάλου Δουκὸς ἀπὸ τὴν Σηλυβρίαν καὶ δέδωκε τοῦτο ἐν τῇ μονῇ τοῦ τιμίου Προδρόμου, ἵνα ἀναγινώσκωσι τὰς μνήμας τῶν ἁγίων. Ὅταν δὲ ἔλθῃ τὸ ἔλεος τοῦ Θεοῦ ἐν ὅλῃ τῇ κτίσῃ πάλιν νὰ ἐπιστρέψῃ ἡ βίβλος ὁμοῦ καὶ τὰ ἕτερα ἐν τῇ μονῇ τῆς Σηλυβρίας ἤτοι τοῦ Μ. Δουκός.

Εἰς τὸ φύλ. 157β ἔχει «Γενναδίου», ἐν δὲ τῷ φύλ. 158 «Τὸ παρὸν βιβλίον ἐστὶ τοῦ μεγάλου δουκὸς ἀπὸ τὴ σηλύβρια».

Ἐν φ. 275β «μνήσθητι Κῦ΄ τὴν ψυχὴν τοῦ δούλου σου Ἰωάσαφ μοναχοῦ τοῦ ἀφιερώσαντος τὸ παρὸν Συναξάριον ἐν τῷ ναῷ τοῦ ἐπονομαζομένου Χς ὁ πληροφορητής».

49.

***Χαρτ.** 0,30,5×0,20,5. ΙϚ΄ **αἰῶνος**, φ. 224.*

Στίχοι σελίδων 26, σελίδες μονόστηλοι. Γραφὴ καθαρά, ἀλλ᾽ ἀνορθόγραφος. Δέσιμον ἐκ μέλανος δέρματος ἐπὶ ξυλίνων πλακῶν.

Παλλαδίου Λαυσαϊκόν.

Τὸ Λαυσαϊκὸν ἐκτείνεται μέχρι τοῦ φύλλου 104, μεθ᾽ ὃ τοῦ Ἀββᾶ Δωροθέου. Ἐν τέλει ἔχει τὴν ἑξῆς σημείωσιν: «†Τὸ παρὸν βιβλίον ὑπάρχει τῆς θείας ἱερᾶς βασιλικῆς τε καὶ πατριαρχικῆς μονῆς τοῦ τιμίου προδρόμου καὶ βαπτιστοῦ Ἰωάννου τοῦ ἐν τῇ Μαύρῃ θαλάσσῃ τῇ νήσῳ κειμένου, ἀντικρὺ Σωζοπόλεως». Εἶτα «μετῆλθον ὅλην τὴν βίβλον ταύτην, ἀλλ᾽ ἐσφαλμένη ἐστὶν ὅλη κατὰ τὴν γραφὴν καὶ ἀδιόρθωτος ψυχωφελεστάτη δὲ κατὰ τὴν ἔννοιαν.

Ὁ Ἡρακλείας Καλλίνικος ͵αψκς΄ [=1726] Ὀκτωβρίου. Καὶ ὁ κῶδιξ οὗτος προέρχεται ἐκ τῆς Μονῆς τοῦ Τιμίου Προδρόμου τῆς ἐν τῷ νησίῳ Σωζοπόλεως.

50.

***Χαρτ.** 0,31×0,21. ΙϚ΄ **αἰῶνος**, φ. 160.*

Στίχοι σελίδων 35, σελίδες δίστηλοι. Δέσιμον ὑπομέλαν ἐπὶ ξυλίνων πλακῶν. Βιβλίον καλῶς διατηρημένον, χεὶρ καλλιγράφος.

Μηναῖον Φεβρουαρίου καὶ Μαρτίου.

Περιέχει, κατὰ τὰς σημειώσεις τοῦ Δωροθέου Εὐελπίδου, τὰς ἀκολουθίας τῶν δύο μηνῶν ἄνευ συναξαρίων. Ἐλλιπὲς κατὰ τὴν ἀρχήν, τοῦ σῳζομένου ἀρχομένου ἀπὸ τῶν λέξεων τοῦ δευτέρου τροπαρίου τῆς πρώτης ᾠδῆς τοῦ τῇ πρώτῃ τοῦ Φεβρουαρίου δευτέρου κανόνος «ἐτέλεσας ταῦτα πανοσίδιμε».

Εἰς τὴν ι΄ Φεβρουαρίου ἐλλείπουσιν αἱ προφητεῖαι καὶ εἰς τὰς κδ΄ τοῦ αὐτοῦ προστίθενται προφητεῖαι. Εἰς τὰς κα΄ Φεβρουαρίου προστίθεται ἀκολουθία Εὐσταθίου Ἀντιοχείας καὶ εἰς τὴν κη΄ Μαρτίου Στεφάνου τοῦ θαυματουργοῦ. Εἰς δὲ τὰς β΄ Μαρτίου ἀντὶ τῆς εἰς τὸ ἔντυπον ἀκολουθίας ὑπάρχει ὁ τοῦ ἁγίου Θεοδότου Κυρήνης.

Αἱ δὲ ἀκολουθίαι τῆς δ' καὶ τῆς ε' Μαρτίου μετατίθενται ἐναλλάξ.

Ἐν τέλει ὑπάρχει ἡ ἑξῆς σημείωσις τοῦ συγγραφέως «τῷ Θεῷ ἡμῶν εἰς δόξαν εἰς τοὺς αἰῶνας ἀμὴν τέλος».

«Ἀμβροσίου τάλανος ἀθλίου θύτου ἐν χρόνοις τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας Χριστὸν ,αφκζ [=1527].» Αὐτόθι προστίθεται καὶ ἡ γνωστὴ σημείωσις τοῦ Μητροφάνους.

«Ἡ βίβλος αὕτη πέφυκε τῆς παντουργοῦ Τριάδος» ἄνευ ἀνορθογραφιῶν καὶ ἄνευ ὑπογραφῆς.

«Ἡ βίβλος αὕτη πέφυκε τῆς Παντουργοῦ Τριάδος
τῆς ἐν τῇ νήσῳ Χάλκης τε μονῆς τοῦ ἐπόπτρου
Καὶ εἴ τις βουληθῇ ποτὲ ταύτην ἀποστερῆσαι
κεχωρισμένος ἔσεται Τριάδος τῆς ἁγίας
ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ γε καὶ τῷ ἐλευσομένῳ».

(Ἕπεται συνέχεια)

† ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΑΘΗΝΑΓΟΡΑΣ
ὁ ἀπὸ Μεγάλων Πρωτοσυγκέλλων

Η ΔΙΚΗ ΤΟΥ ΣΕΚΡΕΤΟΥ

Ἡ εἰκονιζομένη ἐνταῦθα θαυμασία βυζαντιακὴ ἐκ μολύβδου βοῦλλα ἢ σφραγὶς (μολυβδόβουλλον), ἀνήκει εἰς τὸν λοχαγὸν τῆς στρατολογίας, παρὰ τῷ Ὑπουργείῳ Ἀεροπορίας, κ. Γεώργιον Παπαϊωάννου, ὅστις φιλοφρόνως ἐπέτρεψεν εἰς ἡμᾶς τὴν δημοσίευσιν αὐτῆς.

Ἡ σφραγὶς εἶναι διαμέτρου 44 χιλιοστῶν τοῦ μέτρου καὶ φέρει ἐπὶ μὲν τῆς ἐμπροσθίας ὄψεως εἰκόνα τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαὴλ Η΄ τοῦ Παλαιολόγου (1261 - 1282·) ἱσταμένου κατ' ἐνώπιον, περιβεβλημένου τὴν ἐπίσημον αὐτοκρατορικὴν στολὴν καὶ φέροντος διάδημα μετ' ἐλλοβίων ἑκατέρωθεν. Διὰ τῶν ὑψουμένων χειρῶν ὁ αὐτοκράτωρ κρατεῖ ἄνωθεν τῆς κεφαλῆς δίσκον, εἰκονιζόμενον κατὰ τὸ ἥμισυ περίπου, ἔχοντα περιφέρειαν ἐκ συμπεπιεσμένων σφαιριδίων, ἐν ᾧ προτομὴ τοῦ Χριστοῦ, εὐλογοῦντος δι' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν. Ἑκατέρωθεν τῆς κεφαλῆς τοῦ Χριστοῦ ἀμυδρῶς καὶ δυσδιάκριτα τὰ συνήθη συμπιλήματα τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ IC — XC

Ἐν τῷ πεδίῳ τῆς σφραγῖδος, ἑκατέρωθεν τοῦ ἱσταμένου αὐτοκράτορος εὕρηται ἡ ἐπιγραφή:

X	ἀριστερὰ		δεξιὰ
MI	*Μιχ(αὴλ)*	ΑΓΓ	*Ἄγγ-*
ЄΝ ΧΩ	*ἐν Χ(ριστ)ῷ*	ЄΛΟC	*-ελος*
ΤΩ ΘΩ	*τῷ Θ(ε)ῷ*	ΚΟΜΝ-	*Κομν[η-*
ΠΙCΤΟC	*πιστὸς*	ΝΟCΟΠ	*-νὸς ὁ Π-*
ΒΑCΙΛЄV	*βασιλεὺ-*	ΑΛΑΙΟ	*-αλαιο-*
-ΚΑΙ ΑV	*-ς] καὶ αὐ-*	ΛΟΓΟC	*-λόγος*
-ΟΚΡΑΤ	*-τ]οκράτ-*	ΚΑΙ Ν	*καὶ Ν-*
-Ρ ΡΩ	*-ω]ρ Ρω-*	ЄΟC Κ	*-έος Κ-*
ΜЄΩΝ	*-μέων*	Ω. CΤ.	*-ω[ν]στ[α]*
...Κ	*Δού]κ-*	ΝΤΙΝ..	*-ντῖν[ος]*
..	*-[ας]*		

Τὰ γράμματα τῆς ἐπιγραφῆς εἶναι ἀνισομεγέθη καὶ ὄχι πάντα εἰς κανονικὴν ἀπ' ἀλλήλων ἀπόστασιν, διότι ὁ χαράκτης, θέλων νὰ καλύψῃ ὁλόκληρον τὸ πεδίον τῆς σφραγῖδος, ἑκατέρωθεν τῆς εἰκόνος τοῦ αὐτοκράτορος, ἠναγκάσθη νὰ χαράξῃ ἄλλα γράμματα ἀραιότερα καὶ ἄλλα πυκνότερα.

Ἐπὶ τῆς ὀπισθίας ὄψεως ὑπάρχει κεχαραγμένη εἰς ὀκτὼ σειρὰς μακρὰ ἔμμετρος ἐπιγραφή, ἀποτελουμένη ἐκ τεσσάρων τριμέτρων ἰαμβικῶν στίχων δωδεκασυλλάβων. Μετὰ τὴν τελευταίαν σειρὰν ὑπῆρχον καὶ ἄλλα γράμματα γενόμενα ἐξίτηλα. Καὶ ἐνταῦθα, ὡς ἐν τῇ ἐμπροσθίᾳ ὄψει, τὰ γράμματα εἶναι ἀκανόνιστα καὶ πολλὰ ἐξ αὐτῶν συμπεπιεσμένα, διὰ τὸν αὐτὸν ἀκριβῶς λόγον τῆς ἀνάγκης δηλαδή, ὅπως καλυφθῇ συμμετρικῶς ὁλόκληρος ἡ ἐπιφάνεια.

Ἡ ἐπιγραφὴ εἶναι ἀρκούντως δυσανάγνωστος, ἰδίως ἐν τῇ πρώτῃ καὶ τῇ τελευαίᾳ σειρᾷ τῶν γραμμάτων, ἔχει δὲ κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν ἡμῶν ὡς ἑξῆς:

.ΤΟΙϹ ΑΘЄΤΟ.	*[†] Τοῖς ἀθετο[ῦ*
ϹΙ ΤΗΝ ΔΙΚΗΝ ΤΟV ϹЄ	*-σι τὴν δίκην τοῦ σε-*
ΚΡЄΤΟV Ο ΝVΝ ΚΡΑΤVΝЄ	*-κρέτου, ὃ νῦν κράτυνε*
ΤѠ ΧΡΟΝѠ ΒЄΒVϹΜЄΝ	*τῷ χρόνῳ βεβυσμέν-*
ΟΝ Ο ΜΙΧΑΗΛ ΤΟ ΘΑVΜΑ	*-ον, ὁ Μιχαὴλ τὸ θαῦμα*
ΤѠΝ ΒΑϹΙΛЄѠΝ ΠΟΙ	*τῶν βασιλέων, ποι-*
ΝΗ ΘϹ ΤΑ ΠΡѠΤ.	*-νὴ Θ(εὸ)ς τὰ πρῶτ[α*
ΑΙ ΚΡΙϹΙϹ ΚΑ.	*κ]αὶ κρίσις κα.*
.	. . . . .

Ἡ ἐπιγραφή, χωριζομένη εἰς στίχους τριμέτρους, ἰαμβικοὺς ἔχει ὡς ἑξῆς:

Τοῖς ἀθετο[ῦ]σι τὴν δίκην τοῦ σεκρέτου,
ὃ νῦν κράτυνε τῷ χρόνῳ βεβυσμένον,
ὁ Μιχαὴλ τὸ θαῦμα τῶν βασιλέων,
ποινὴ Θ(εὸ)ς τὰ πρῶτ[α] [κ]αὶ κρίσις κα . . . . .

Ἐξετάζοντες τὴν ἐπὶ τῆς ἐμπροσθίας ὄψεως εἰκόνα τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαὴλ Παλαιολόγου, παρατηροῦμεν ὅτι αὕτη ἀπομακρύνεται τοῦ συνήθους τύπου τῶν αὐτοκρατορικῶν σφραγίδων, διότι εἰς τὰς σφραγῖδας ταύτας ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτέρων μέχρι τῶν νεωτέρων, ὁ αὐτοκράτωρ εἰκονίζεται εἴτε ὁλόσωμος εἴτε ἐν προτομῇ, φέρων διὰ τῆς δεξιᾶς σταυρὸν ἢ λάβαρον καὶ διὰ τῆς ἀριστερᾶς σταυροφόρον σφαῖραν ἢ εἴλημα. Ἐπὶ δὲ τῆς ἑτέρας ὄψεως ἀπαντᾷ θρησκευτικὸς τύπος, εἴτε ὁ Χριστὸς ἐν προτομῇ ἢ ὁλόσωμος, εἴτε ἡ Θεοτόκος ὁλόσωμος [1]. Προκειμένου δὲ ἰδίᾳ περὶ τῶν σφραγίδων τῶν Παλαιολόγων, παρατηροῦμεν ὅτι ἐπὶ μὲν τῆς ἐμπροσθίας ὄψεως εἰκονίζεται ὁ αὐτοκράτωρ ἔχων

1 Schlumberger, Sigillographie de l'Empire Byzantin σελ. 401 κέ.

ἑκατέρωθεν ἐπιγραφήν, κατὰ τὸν τύπον τῆς ἐνταῦθα δημοσιευομένης σφραγῖδος, ἐπὶ δὲ τῆς ὀπισθίας ὄψεως ὁ Χριστὸς ἱστάμενος, ὅστις εἶναι πιθανώτατα παράστασις *Χριστοῦ τοῦ Εὐεργέτου,* ὡς εἰκονίζετο ἐν τῇ ἐπωνύμῳ αὐτοῦ μονῇ τῇ κειμένῃ παρὰ τὸν ναὸν τῶν Βλαχερνῶν ἐν τῷ Κερατίῳ κόλπῳ [1]. Εἰς δὲ τὰς πολλὰς περισωθείσας σφραγῖδας τῆς Θεοδώρας Δουκαίνης Παλαιολογίνας ἐπὶ τῆς ὀπισθίας ὄψεως εἰκονίζεται ἡ Θεοτόκος ἐπὶ θρόνου.

Ἡ ἑκατέρωθεν τῆς εἰκόνος μακρὰ ἐπιγραφὴ ἀναγράφει πάσας τὰς προσωνυμίας τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου μετὰ τῆς σπουδαιοτάτης προσθήκης *Νέος Κωνσταντῖνος.* Ἡ προσωνυμία αὕτη ὀφείλεται εἰς τὸ μέγα ἱστορικὸν γεγονὸς τῆς ἀνακτήσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐν ἔτει 1261. Εἶναι προφανὲς ὅτι ἡ ἀνάκτησις αὕτη παραβάλλεται πρὸς τὴν κτίσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἔμμετρον ἐπιγραφὴν τῆς ὀπισθίας ὄψεως, ἄξιον παρατηρήσεως εἶναι ὅτι ἐν αὐτῇ τιμᾶται καὶ κολακεύεται, κατὰ τρόπον χαρακτηριστικὸν ὁ αὐτοκράτωρ Μιχαὴλ Παλαιολόγος, ἀποκαλούμενος *θαῦμα τῶν βασιλέων* καὶ παροτρύνεται, ὅπως κρατύνῃ *τὸ σέκρετον «τῷ χρόνῳ βεβυσμένον».* Διὰ τῆς φράσεως ταύτης ἀναμφιβόλως γίνεται ὑπαινιγμὸς εἰς τὴν κατάργησιν αὐτοῦ κατὰ τὸ διάστημα τῆς κατοχῆς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Φράγκων ἀπὸ τοῦ 1204 μέχρι τοῦ 1261.

Σέκρετα παρὰ Βυζαντίνοις ἐκαλοῦντο τὰ δικαστήρια ἢ συνέδρια, ἐν οἷς συνεζητοῦντο καὶ ἐκρίνοντο ἐκκλησιαστικαὶ καὶ πολιτικαὶ ὑποθέσεις [2]. Ὑπῆρχον δὲ πολυάριθμα τοιαῦτα σέκρετα εἴτε καθαρῶς ἐκκλησιαστικά, ἐξαρτώμενα ἐκ τῶν μητροπόλεων, ἀρχιεπισκοπῶν καὶ ἐπισκοπῶν ἐν πάσαις ταῖς ἐπαρχίαις, εἴτε μόνον πολιτικὰ ἐξαρτώμενα ἐκ τῶν στρατηγῶν καὶ ἄλλων κυβερνητῶν τῆς κατὰ θέματα πολιτικῆς διαιρέσεως τῆς αὐτοκρατορίας. Ἐν Κωνσταντινουπόλει δὲ κατ' ἐξοχὴν ὑπῆρχον πολλὰ τοιαῦτα σέκρετα ἐν οἷς συνεζητοῦντο καὶ ἐδικάζοντο πάσης φύσεως πολιτικαὶ καὶ ἰδιωτικαὶ ὑποθέσεις. Ἐκ τῶν πηγῶν δ' εἶναι γνωστὸν καὶ τὸ ἀξίωμα λογοθέτου τῶν σεκρέτων.

Τὸ ἐν τῇ ἐμμέτρῳ ἐπιγραφῇ τῆς σφραγῖδος μνημονευόμενον σέκρετον εἶναι προφανῶς τὸ λεγόμενον *βασιλικὸν σέκρετον,* ὅπερ πιθανώτατα συνήρχετο ἐν τοῖς ἀνακτόροις τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἂν πρέπῃ τοῦτο νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὸ ἐκ τῶν πηγῶν γνωστὸν *σέκρετον τοῦ παλατίου.* Ὅτι δὲ ἀντιδιαστέλλεται ῥητῶς τὸ βασιλικὸν σέκρετον πρὸς ἄλλα τοιαῦτα, ἐξάγεται ἐκ τοῦ

1 Schlumberger, Ἔνθ' ἀνωτ. Τοῦ αὐτοῦ, Melanges, d'Archeol. Byz. σελ. 64, 183 κ.ἑξ. πίν. X. K. M. Κωνσταντοπούλου, Βυζαντινὰ μολυβδόβουλλα, Διεθν. Ἐφημ. Νομισμ. Ἀρχαιολογίας τόμ. Β' σελ. 118.

2 Du Cange, Glossarium ad scriptores mediae et infimae Graecitatis ἐν λέξει: *Σέκρετον* Secretarium, Forum, tribunal juridicum vel locus aut aedes in qua de rebus seriis agebatur, Hesychius *Σέκρετον,* συνέδριον, Auctor. Etymologici *Σέκρετον* παρὰ τὸ σείειν(!) τὰς κρίσεις. Glossae Basilic. *Σέκρετον* Δικαστήριον, Κονσιστόριον, Βασιλικὸν Σέκρετον,

διπλώματος Ἀνδρονίκου Παλαιολόγου τοῦ νεωτέρου, ὑπὲρ τῶν Μονεμβασιωτῶν, ἐν ᾧ ἀναγράφεται: «*Οὐδὲ εἰς ἃς ἔχωσιν οὗτοι ὑποθέσεις ἢ μετ᾽ ἀλλήλων ἢ μεθ᾽ ἑτέρων τινῶν, κριθήσονται παρ᾽ αὐτοῖς ἀλλ᾽ ἐν τῷ σεκρέτῳ τῆς βασιλείας μου*» [1].

Ἡ δίκη τοῦ σεκρέτου, ἣν ἀναφέρει ἡ ἔμμετρος ἐπιγραφὴ τῆς σφραγῖδος, πιθανώτατα σχέσιν ἔχει πρὸς τὰς σφοδρὰς ἐκκλησιαστικὰς ἔριδας, αἵτινες προέκυψαν ἐκ τοῦ ζητήματος τῆς ἑνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν. Ὡς γνωστόν, ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος, ὅταν ἐπεχείρησε νὰ ἔλθῃ εἰς διαπραγματεύσεις πρὸς τὸν ἄκρον ἀρχιερέα, διὰ τὴν ἕνωσιν τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας πρὸς τὴν Καθολικήν, εὗρε μεγάλην ἀντίδρασιν τόσον ἐκ μέρους τοῦ κλήρου, ὅσον καὶ μερίδος τῆς πολιτικῆς ἱεραρχίας. Ὅπως δ᾽ ἐξομαλύνῃ τὰς παρουσιαζομένας δυσχερείας, ὁ αὐτοκράτωρ ἐπανειλημμένως συνεκάλεσε συνέδρια καὶ συμβούλια, ἐν οἷς ἐζήτησε νὰ μεταπείσῃ τοὺς ἀντιφρονοῦντας. Φαίνεται λοιπὸν πιθανὸν ὅτι κατὰ τὰς γενομένας συζητήσεις ἐν τῷ βασιλικῷ σεκρέτῳ, ἀντέδρασαν πολλοὶ τῶν συμμετασχόντων κληρικῶν καὶ πολιτικῶν, ἐντεῦθεν δὲ ἡ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τῆς σφραγῖδος καταφορὰ κατὰ τῶν ἀντιδρώντων εἰς τὰς ληφθείσας ἀποφάσεις, *τῶν ἀθετούντων τὴν δίκην τοῦ σεκρέτου*. Ἴσως δ᾽ ἡ περιεργοτάτη σφραγίς, ἣν ἐνταῦθα δημοσιεύομεν, ἀνήκει εἰς ἔγγραφα ἐκδοθέντα ὑπὸ τοῦ βασιλικοῦ σεκρέτου διὰ τὰ ἀνωτέρω ζητήματα. Ὁπωσδήποτε ἡ σφραγὶς ἡ κολακεύουσα καὶ τιμῶσα τόσον τὸν αὐτοκράτορα Μιχαὴλ Παλαιολόγον, θ᾽ ἀνήκῃ εἰς τὰ πρῶτα ἔτη, καθ᾽ ἃ ἀνεφύη τὸ ζήτημα τῆς ἑνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν, ὁπότε ὁ αὐτοκράτωρ διετήρει εἰσέτι πᾶσαν τὴν αἴγλην αὐτοῦ καὶ τὴν συμπάθειαν τῶν ὑπηκόων, διὰ τὰ μεγάλα αὐτοῦ πολεμικὰ κατορθώματα καὶ κυρίως διὰ τὴν ἀνάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Ὅπως δὲ καταστήσωμεν τὴν ἀνωτέρω γνώμην πιθανήν, ἀνάγκη ν᾽ ἀνατρέξωμεν, ἐν γενικαῖς γραμμαῖς, εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ζητήματος τῆς ἑνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν.

Κυριωτάτη αἰτία, ἥτις ἤγαγε τὸν Μιχαὴλ Παλαιολόγον, ὅπως ἐπιδιώξῃ τὴν ἕνωσιν τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας πρὸς τὴν Καθολικήν, ἦτο ἡ ἐπιθυμία αὐτοῦ νὰ ἐξευμενίσῃ τὸν Πάπαν, φοβούμενος μὴ οὗτος εὐνοήσῃ νέαν σταυροφορίαν· καίτοι δὲ οἱ φόβοι οὗτοι τοῦ αὐτοκράτορος ἀπεδείχθησαν βραδύτερον ἀβάσιμοι, διότι ὁ ἄκρος ἀρχιερεύς, ἂν καὶ θλιβεὶς βαθύτατα διὰ τὴν ἀπώλειαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, δὲν εἶχε τὴν δύναμιν νὰ προβῇ εἰς τοιαύτας ἐνεργείας, δικαιολογεῖται ἀπὸ πολιτικῆς ἐπόψεως ἡ πρόνοια αὕτη τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου, ὅστις ἔχων ν᾽ ἀντιπαλαίσῃ πρὸς πολλοὺς καὶ δεινοὺς πολεμίους, δὲν ἤθελε νὰ ἔχῃ καὶ τὴν ἀπροκάλυπτον ἐχθρότητα τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ρώμης [2].

---

[1] Miklosich et Müller, Acta et Diplomata τόμ. Ε′ σελ. 168. Τὸ ἀνωτέρω δίπλωμα ἢ χρυσόβουλλος λόγος ἐξοδόθη τὸν Νοέμβρ. τοῦ 1317.

[2] Ὁ μᾶλλον ἐπικίνδυνος ἐξ αὐτῶν ἦτο Κάρολος ὁ ἐξ Ἀνδεγαυῶν (d'Anjou) ὁ ἀπὸ

Αἱ διαπραγματεύσεις διὰ τὴν ἕνωσιν τῶν Ἐκκλησιῶν ἤρξαντο ἐν ἔτει 1263 πρὸς τὸν Πάπαν Οὐρβανὸν τὸν Δ′ καὶ ἐξηκολούθησαν πρὸς τὸν διάδοχον αὐτοῦ Κλήμεντα τὸν Δ′. Κατὰ τὰς διαπραγματεύσεις ταύτας ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος ἐφάνη ὑπὲρ τὸ μέτρον ὑποχωρητικὸς πρὸς τὰς ἀξιώσεις τοῦ ἄκρου ἀρχιερέως, ὅστις, ὡς εἶναι εὐνόητον, ἐζήτησε τελείαν ὑποταγὴν τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας. Εἰς τὸν Τόμον, ὃν ἀπέστειλε πρὸς ὑπογραφὴν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν Κλήμης ὁ Δ′, ἀνεγράφετο ῥητῶς ὅτι ὁ ἐπίσκοπος τῆς Ῥώμης δικαιοῦται, ὡς ἐκ τοῦ παρὰ τοῦ Θεοῦ δοθέντος αὐτῷ πρωτείου, νὰ κρίνῃ καὶ νὰ ἀποφασίζῃ ἀπολύτως περὶ πάσης δογματικῆς ἢ ἄλλης διαφωνίας καὶ διενέξεως καὶ ὅτι αἱ σύνοδοι εἶναι περιτταὶ καὶ ἄτοποι, ἀλλὰ καὶ προσβλητικαί, διότι ἐξ αὐτῶν θ᾽ ἀπεδεικνύετο ὅτι ὁ ἄκρος ἀρχιερεὺς δὲν εἶναι ἱκανὸς ν᾽ ἀνεύρῃ τὴν ἀλήθειαν.

Ἡ ἀποστολὴ τοῦ Τόμου συνέπεσε πρὸς μεγάλας ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐσωτερικὰς ἐκκλησιαστικὰς ἀνωμαλίας, οὕτως ὥστε καὶ ἐκ τοῦ λόγου τούτου καὶ ἐκ τῶν ὑπερβολικῶν ἀξιώσεων τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ῥώμης, αἱ διαπραγματεύσεις ἔμειναν στάσιμοι.

Αἱ ἐσωτερικαὶ ἐκκλησιαστικαὶ ἀνωμαλίαι προέκυψαν κυρίως ἐκ τοῦ ζητήματος τοῦ πατριάρχου Ἀρσενίου. Ὡς γνωστὸν ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος διετέλεσεν εἷς τῶν σπουδαιοτέρων στρατηγῶν τοῦ αὐτοκράτορος Νικαίας Θεοδώρου Β′. Λασκάρεως (1254-1258), ἀποκτήσας μεγάλην φήμην διὰ τὰ πολλὰ αὐτοῦ πολεμικὰ κατορθώματα. Καίτοι δὲ πολλάκις ἐκατηγορήθη ὅτι ἐμελέτα ν᾽ ἁρπάσῃ τὴν ἀνωτάτην ἀρχήν, οὐχ ἧττον ἔτυχε συγγνώμης παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος, ὅστις μάλιστα, ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ, συνέστησε εἰς τὸν Παλαιολόγον τὰς τέσσαρας θυγατέρας του καὶ τὸν υἱὸν καὶ διάδοχον

τοῦ ἔτους 1266 κατέχων τὴν κάτω Ἰταλίαν καὶ τὴν Σικελίαν. Οὗτος ἴσως καὶ διὰ νὰ εὐχαριστήσῃ τὸν Πάπαν, ἀλλὰ κυρίως ὡς ἔχων δικαιώματα, ἀναγνωρισθέντα αὐτῷ ὑπὸ τοῦ τελευταίου Φράγκου αὐτοκράτορος Κ/πόλεως Βιλλαρδουΐνου, ἐν Πελοποννήσῳ, Ἠπείρῳ καὶ ἄλλαις χώραις τῆς Ἀνατολῆς, παρεσκευάζετο νὰ διεκδικήσῃ διὰ πολέμου τὰ δικαιώματα ταῦτα, ἅτινα ἀπέβησαν οὐσιαστικώτερα διὰ τοῦ ἐν ἔτει 1273 γάμου τῆς θυγατρὸς αὐτοῦ πρὸς τὸν υἱὸν καὶ διάδοχον τοῦ Βιλλαρδουΐνου Φίλιππον. Ἀλλ᾽ ἡ ἐκστρατεία, ἣν ἐπεχείρησε κατὰ τῆς Θεσσαλονίκης μόλις ἐν ἔτει 1280, διὰ τοῦ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1278 κατέχοντος τὴν Ἀλβανίαν Ἤπειρον καὶ Κέρκυραν ἐπιτρόπου αὐτοῦ Οὔγγωνος Σουλλὺ (Hugue le Rousseau de Sully) περιωνύμου διὰ τὴν ἀνδρείαν καὶ τὴν πολεμικὴν ἐμπειρίαν, ἀπέτυχεν, ὑποστάντων τῶν Φράγκων πραγματικὴν πανωλεθρίαν ὑπὸ τῆς στρατιᾶς, ἣν ἐξαπέστειλε κατ᾽ αὐτῶν ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος, διοικουμένης ὑπὸ τοῦ μεγάλου δομεστίκου Μιχαὴλ Ταρχανιώτου, στρατιᾶς ἐμπειροπολέμου καὶ γνωριζούσης ἐκ πείρας ν᾽ ἀντιτάσσεται κατὰ τῶν Φράγκων. Ὡσαύτως ὁ Παλαιολόγος ἐπωφελήθη τῆς εὐκαιρίας νὰ καταφέρῃ πληγὴν καιρίαν κατὰ τοῦ κράτους τοῦ Καρόλου, παρασχὼν τὰ χρηματικὰ μέσα διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τῆς συνωμοσίας, ἣν ἐνήργησεν ἐν Σικελίᾳ κατὰ τοῦ Καρόλου ὁ πολυθρύλητος Ἰωάννης Προκίδας, ὅστις διὰ τῆς ἀκαταβλήτου αὐτοῦ θελήσεως καὶ ἐπιμονῆς κατώρθωσε νὰ καταλύσῃ τὴν ἐν Σικελίᾳ κυριαρχίαν τῶν Γάλλων, διὰ τῆς φοβερᾶς σφαγῆς αὐτῶν ὑπὸ τῶν Σικελῶν, ἥτις ἐν τῇ ἱστορίᾳ φέρει τὸ ὄνομα τοῦ **Σικελικοῦ Ἑσπερινοῦ**.

Ἰωάννην. Ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος στηριζόμενος εἰς τὸ δεῖγμα τοῦτο τῆς εὐνοίας τοῦ Θεοδώρου Λασκάρεως, ἐνόμισεν ὅτι εἰς αὐτὸν θ᾽ ἀνέθετε τὴν ἐπιμέλειαν τῆς ἀρχῆς μέχρι τῆς ἐνηλικιώσεως τοῦ διαδόχου Ἰωάννου. Ὅταν ὅμως εἶδεν ὅτι ἡ ἐπιτροπεία αὕτη ἀνετέθη εἰς τὸν πατριάρχην Ἀρσένιον καὶ τὸν πρωτοβεστιάριον Γεώργιον Μουζάλωνα, ἐξεμάνη καὶ ἀπεφάσισε νὰ ἀνατρέψῃ βιαίως τὸν πρωτοβεστιάριον, καὶ πρὸς τοῦτο ἐξεμεταλλεύθη ἐπιτηδείως τὴν δυσαρέσκειαν τῶν μισθοφόρων, μὴ λαβόντων τὰς συνήθεις εἰς ἀλλαγὴν βασιλέως χρηματικὰς χορηγίας καὶ συνετέλεσε νὰ ἐκραγῇ στρατιωτικὴ στάσις ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ὁ Μουζάλων δῆθεν ἐπεβουλεύετο τὴν ζωὴν τοῦ διαδόχου Ἰωάννου. Ἐννέα μόλις ἡμέρας ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Θεοδώρου Λασκάρεως, οἱ ἐκμανέντες στρατιῶται κατέσφαξαν τὸν πρωτοβεστιάριον Γεώργιον Μουζάλωνα καὶ ἐλεηλάτησαν τὰς οἰκίας αὐτοῦ καὶ τῶν συγγενῶν καὶ ὀπαδῶν του. Ὁ Παλαιολόγος ἐφάνη ἀμέτοχος τῶν γενομένων καὶ ἔδειξε πολλὴν εὐλάβειαν πρὸς τὸν βασιλόπαιδα Ἰωάννην, θέλων οὕτω νὰ ἐξαπατήσῃ τὸν πατριάρχην Ἀρσένιον, ὅστις ἤρξατο ὑποπτευόμενος αὐτὸν ὡς θέλοντα νὰ ἁρπάσῃ τὴν βασιλείαν. Βραδύτερον ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος, στηριζόμενος ἐπὶ τῆς στρατιωτικῆς μερίδος, ἐπέτυχε νὰ λάβῃ τὸ ἀξίωμα τοῦ μεγάλου δουκός, γενόμενος πραγματικὸς κυβερνήτης. Διὰ ποικίλων δὲ παροχῶν καὶ δωρεῶν κατώρθωσε νὰ προσεταιρισθῇ τοὺς πλείστους τῶν μεγιστάνων καὶ τῶν ἄλλων τιτλούχων τῆς πολιτικῆς ἱεραρχίας, ὥστε τῇ συνενέσει αὐτῶν ἐπέτυχε ν᾽ ἀναγνωρισθῇ δεσπότης. Τότε ὅμως κατεφάνη ποῦ ἔτεινον αἱ προσπάθειαι αὐτοῦ καὶ ἤρξατο φανερὰ ἀντίδρασις ὑπὸ μερίδος μεγιστάνων, κυρίως τῶν συνδεομένων διὰ συγγενείας πρὸς τὸν οἶκον τῶν Λασκάρεων, οἵτινες κατενόησαν ὅτι ὁ Παλαιολόγος διὰ τῆς βαθμιαίας ταύτης προαγωγῆς σκοπὸν εἶχε ν᾽ σφετερισθῇ τὴν ἀνωτάτην ἀρχήν, ὑποσκελίζων τὸν νόμιμον διάδοχον τοῦ Θεοδώρου Λασκάρεως. Ὁ Παλαιολόγος ὅμως κατώρθωσε νὰ καταπνίξῃ βιαίως πᾶσαν ἀντίδρασιν καὶ ἐξεδήλωσε τέλος τὴν ἐπιθυμίαν αὐτοῦ ὅπως ἀναγορευθῇ αὐτοκράτωρ, ὑποσχόμενος νὰ ὁρκισθῇ ἐπισήμως ὅτι, ἅμα τῇ ἐνηλικιώσει τοῦ Ἰωάννου Λασκάρεως, θέλει παραδώσει εἰς αὐτὸν τὴν ἀρχήν. Τὸν ὅρκον δὲ τοῦτον ἔδωκε δημοσίᾳ ἐν Μαγνησίᾳ τὴν 1 Ἰανουαρίου 1260. Ὁ πατριάρχης, ὅστις ἀπὸ μακροῦ ἐδυσπίστει πρὸς τὸν Παλαιολόγον, ἐζήτησε ν᾽ ἀντιδράσῃ εἰς τὴν καταφανῆ ἐπιβουλὴν καὶ ἠξίωσεν ὅπως ἐν Νικαίᾳ, ὅπου κατὰ τὰ ἀποφασισθέντα θὰ ἐγίνετο ἐπισήμως ἡ στέψις, νὰ προηγηθῇ εἰς αὐτὴν ὁ Ἰωάννης Λάσκαρις, τοῦ Παλαιολόγου στεφομένου μετ᾽ αὐτόν. Ἀλλ᾽ ὁ πολυμήχανος καὶ φιλόδοξος Μιχαήλ, ἐπιτηδείως κολακεύσας τὸ πλεῖστον τοῦ κλήρου καὶ τῶν μεγιστάνων καὶ τῶν μισθοφόρων καὶ δώσας ὑποσχέσεις ἀμοιβῶν καὶ ἄλλων ὠφελημάτων, κατώρθωσε ν᾽ ἀποδεχθῶσιν οὗτοι νὰ στεφθῇ ἐν Νικαίᾳ μόνος ὁ Μιχαὴλ μετὰ τῆς συζύγου αὐτοῦ Θεοδώρας, ἀναβαλλομένης τῆς στέψεως τοῦ νομίμου διαδόχου τῆς βασιλείας Ἰωάννου, μέχρι τῆς ἐνηλικιώσεως αὐτοῦ. Ἐντεῦθεν ἐξεδηλώθη φανερὰ ἡ

δυσαρέσκεια τοῦ πατριάρχου πρὸς τὸν στεφθέντα αὐτοκράτορα Παλαιολόγον, διὰ τὴν ἀθέτησιν τῶν ὑποσχέσεων καὶ ὅρκων αὐτοῦ, ἔκτοτε δὲ προοιωνίζετο ὁ Ἀρσένιος τὰ δεινά, ἅτινα ἐπεφυλάσσοντο διὰ τὸν ἀτυχῆ διάδοχον τοῦ Θεοδώρου Λασκάρεως. Τὴν δυσαρέσκειαν δ᾽ αὐτοῦ ἐξεδήλωσεν ἐμφανῶς ὁ πατριάρχης κατὰ τὴν ἱστορικὴν εἴσοδον τοῦ Παλαιολόγου εἰς Κωνσταντινούπολιν, μετὰ τὴν κατάληψιν αὐτῆς ὑπὸ τοῦ Στρατηγοπούλου. Διότι, ὅτε τὴν 15 Αὐγούστου τοῦ 1261, ἡμέραν καθ᾽ ἣν ἑορτάζει ἡ Ἐκκλησία τὴν Κοίμησιν τῆς Θεοτόκου, εἰσῆλθεν ἐν θριάμβῳ ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος διὰ τῆς Χρυσῆς Πύλης, ὁ πατριάρχης δὲν παρέστη εἰς τὴν γενομένην ἱεροτελεστίαν καὶ διὰ τοῦτο τὰς ὑπὸ τοῦ Γεωργίου Ἀκροπολίτου ποιηθείσας δεκατρεῖς εὐχὰς ἐπὶ τῇ ἀνακτήσει τῆς Πόλεως, ἀπήγγειλε πρὸ τῆς εἰσόδου ἀπὸ ἑνὸς τῶν πύργων τῆς Χρυσῆς Πύλης, ὁ μητροπολίτης Κυζίκου Γεώργιος. Ὁ Παλαιολόγος ὅμως ἐνόμιζε τὴν ἐν Νικαίᾳ στέψιν ἀτελῆ καὶ ἤθελε, μετὰ τὸ εὐτυχὲς γεγονὸς τῆς ἀνακτήσεως τῆς Πόλεως, νὰ στεφθῇ ἐπισήμως ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἁγίας Σοφίας, ἀλλὰ ἡ στέψις ἔπρεπε νὰ γίνῃ ὑπὸ τοῦ πατριάρχου. Πρὸς τοῦτο ὁ αὐτοκράτωρ κατώρθωσε νὰ ἐξευμενίσῃ τὸν Ἀρσένιον, ὅστις ἐδέχθη νὰ στέψῃ πανηγυρικῶς τὸν Μιχαὴλ Παλαιολόγον ἐν τῇ Ἁγίᾳ Σοφίᾳ, χωρὶς νὰ μνημονευθῇ πλέον τὸ ὄνομα τοῦ νομίμου διαδόχου τῶν Λασκάρεων. Ἀλλ᾽ ὅτε, μετ᾽ οὐ πολύ, ὁ Παλαιολόγος, καταπατῶν πάντα θεῖον καὶ ἀνθρώπινον νόμον, προέβη εἰς τὴν τύφλωσιν τοῦ ἀτυχοῦς Ἰωάννου, ἵνα ἐκλείψῃ πᾶς κίνδυνος ν᾽ ἀνέλθῃ οὗτος εἰς τὸν θρόνον, ὁ πατριάρχης Ἀρσένιος ἐξεδήλωσε ἀναφανδὸν τὴν ἀγανάκτησιν καὶ τὸν ἀποτροπιασμὸν αὐτοῦ διὰ τὸ ἀνοσιούργημα καὶ προέβη εἰς τὸν ἀφορισμὸν τοῦ αὐτοκράτορος. Βραδύτερον, ἐπειδὴ ὁ πατριάρχης δὲν ἐπείθετο νὰ ἄρῃ τὸν ἀφορισμόν, καθῃρέθη ἀντικατασταθεὶς ὑπὸ τοῦ εὐνοουμένου τοῦ Παλαιολόγου μητροπολίτου Ἀδριανουπόλεως Γερμανοῦ. Ἡ ἐκλογὴ ὅμως αὕτη ἐξηρέθισε τὸν πρὸ μακροῦ ἐποφθαλμιῶντα τὸν πατριαρχικὸν θρόνον πνευματικὸν τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωσήφ, ὅστις διὰ ῥᾳδιουργιῶν καὶ ἄλλων μέσων κατώρθωσε νὰ ἐξαναγκάσῃ τὸν Γερμανὸν νὰ παραιτηθῇ τῆς πατριαρχείας μετά τινας μῆνας.

Ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος λαβὼν παρὰ τοῦ πνευματικοῦ αὐτοῦ Ἰωσὴφ τὴν ὑπόσχεσιν ὅτι θὰ ἄρῃ ἀμέσως τὸν ἀφορισμόν, ἐπέβαλε τὴν ἐκλογὴν αὐτοῦ ὡς πατριάρχου καὶ τούτου γενομένου, ὁ Ἰωσὴφ παρέσχε πανηγυρικῶς εἰς τὸν αὐτοκράτορα τὴν παρ᾽ αὐτοῦ αἰτουμένην συγχώρησιν. Τὴν τοιαύτην ὅμως ἐνέργειαν τοῦ Ἰωσὴφ ἐδέχθησαν λίαν δυσμενῶς τόσον οἱ πλεῖστοι τῶν μεγιστάνων, ὅσον καὶ τῶν κληρικῶν, ἔχοντες πρὸς τοῦτο ὁμόφρονας καὶ τοὺς κατοίκους τῆς Κωνσταντινουπόλεως, διότι ἀφ᾽ ἑνὸς μὲν δὲν ἦτο εὔκολον νὰ λησμονηθῇ τὸ φρικτὸν κατὰ τοῦ ἀτυχοῦς Ἰωάννου Λασκάρεως ἔγκλημα, ἀφ᾽ ἑτέρου δὲ ἡ στάσις τοῦ πατριάρχου Ἀρσενίου ἐπεδοκιμάζετο καὶ ἐθεωρεῖτο παράνομος ἡ καθαίρεσις αὐτοῦ. Ἐντεῦθεν δεινὴ κατακραυγὴ ἐπηκολούθησε τόσον κατὰ τοῦ Ἰωσήφ, ὃν ἐθεώρουν ἐπιβάτην, ὅσον καὶ κατὰ

τοῦ αὐτοκράτορος. Ἄμεσος συνέπεια τῆς τοιαύτης ἐσωτερικῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀνωμαλίας ἦτο νὰ ἀνασταλῶσιν αἱ διαπραγματεύσεις πρὸς Κλήμεντα τὸν Δ΄, αἵτινες ἐπανελήφθησαν βραδύτερον ἐν ἔτει 1273 πρὸς τὸν Πάπαν Γρηγόριον τὸν Ι΄, ὅστις πολιτικώτερος τοῦ προκατόχου αὐτοῦ Κλήμεντος, ἀπέφυγε τὰς ἀκρότητας καὶ ἐζήτησε νὰ ὑποβληθῇ τὸ ζήτημα τῆς ἑνώσεως εἰς σύνοδον. Ἡ σύνοδος αὕτη ἀπεφασίσθη νὰ συνέλθῃ εἰς Λυὼν τῆς Γαλλίας, εἰς ἣν ὁ Πάπας προσεκάλεσεν ἐπισήμως τὸν αὐτοκράτορα Μιχαὴλ καὶ τὸν πατριάρχην Ἰωσήφ, ὅπως ἀποστείλωσιν ἀντιπροσώπους, οἵτινες θὰ εἶχον ἐντολὴν νὰ συνεργασθῶσι μετὰ τῶν κληρικῶν τῆς Δύσεως διὰ τὴν λύσιν τοῦ περιμαχήτου ζητήματος τῆς ἑνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν. Ἀλλ᾿ ἐν ᾧ εἰς τὴν πρόσκλησιν ταύτην ἐφάνη προθυμότατος ν᾿ ἀνταποκριθῇ ὁ αὐτοκράτωρ Μιχαήλ, ἀντιθέτως καὶ ἀπροσδοκήτως ὁ πατριάρχης Ἰωσὴφ οὐ μόνον ἀντέστη διαρρήδην, ἀλλὰ καὶ ἐδήλωσε μεθ᾿ ὅρκου ὅτι οὐδέποτε θὰ ἐδέχετο νὰ ὑπογράψῃ τὸν Τόμον τῆς ἑνώσεως. Πρὸς τὴν γνώμην τοῦ πατριάρχου συνετάχθησαν πολλοὶ τῶν κορυφαίων ἐκκλησιαστικῶν λειτουργῶν, ἐντεῦθεν δ᾿ ὁ Παλαιολόγος περιέπεσεν εἰς μεγάλην ἀμηχανίαν, δὲν ἠθέλησεν ὅμως οὐδὲ κατ᾿ ἐλάχιστον νὰ ὑποχωρήσῃ εἰς τὴν ἀρχικὴν αὐτοῦ ἀπόφασιν, νὰ ἐπιτύχῃ δῆλα δὴ τὴν ἕνωσιν τῶν Ἐκκλησιῶν. Πρὸς τοῦτο, στηριζόμενος κυρίως εἰς τὴν στρατιωτικὴν μερίδα, ἥτις ὡς ἐκ τῆς ἐπιβολῆς, ἣν ἐξήσκουν ἐπ᾿ αὐτῆς τὰ ἔνδοξα πολεμικὰ κατορθώματα τοῦ αὐτοκράτορος, ὑπετάσσετο εἰς τὰς ἐπιθυμίας αὐτοῦ, μετῆλθε βιαιότατα κατὰ τῶν ἀντιδρώντων μέτρα. Καὶ τὸν μὲν πατριάρχην Ἰωσὴφ δὲν ἐτόλμησε νὰ καθαιρέσῃ, ἄλλους ὅμως ἐκκλησιαστικοὺς καὶ πολιτικοὺς λειτουργούς, ὅσοι συμμετεῖχον εἰς τὸν κατὰ τῆς ἑνώσεως ἀγῶνα, ὑπέβαλεν εἰς ἀπηνῆ διωγμόν. Οἱ πλεῖστοι ἐξ αὐτῶν καθείρχθησαν καὶ ὑπεβλήθησαν εἰς βασάνους, ἄλλοι δ᾿ ἐξωρίσθησαν, δημευθέντων τῶν κτημάτων αὐτῶν. Ἀλλὰ μετὰ τῆς ἀντιδρώσης πρὸς τὴν ἕνωσιν μερίδος συνετάχθησαν καὶ οἱ πλεῖστοι τῶν κατοίκων τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατακρίνοντες σφοδρῶς τὴν πολιτείαν τοῦ αὐτοκράτορος, οὕτως ὥστε ἐξηναγκάσθη ὁ Μιχαὴλ νὰ μετέλθῃ καὶ κατ᾿ αὐτῶν ἀπηνῆ καὶ βίαια μέτρα. Πλὴν δ᾿ ἄλλων τιμωριῶν, ἠξίωσεν ὅτι ἡ ἀνάκτησις τῆς Κωνσταντινουπόλεως παρεῖχεν εἰς αὐτὸν δικαιώματα ἰδιοκτησίας αὐτῆς, καὶ ἑπομένως οἱ κάτοικοι ὤφειλον νὰ πληρώσωσι βαρύτατα ἐνοίκια. Τοῦτο συνετέλεσεν, ὥστε πολλοὶ τῶν κατοίκων, μὴ δυνάμενοι ν᾿ ἀνταποκριθῶσιν εἰς τὰς παραλόγους ταύτας ἀξιώσεις, ἠναγκάσθησαν ν᾿ ἀποδημήσωσιν εἰς χώρας, εἰς ἃς δὲν ἐξικνεῖτο ἡ ἐξουσία τοῦ Παλαιολόγου. Ἀλλ᾿ ἡ δεινοτέρα συνέπεια τοῦ ἀπηνοῦς τούτου διωγμοῦ ἦτο ὅτι αἱ πλεῖσται τῶν ἐπαρχιῶν περιέστησαν εἰς κατάστασιν σχεδὸν ἀναρχικήν, πληρωθεῖσαι ὑπὸ φανατικῶν ἀντιδραστικῶν, ὧν ἄλλοι μὲν καλούμενοι Ἰωσηφῖται ἄλλοι δὲ Ἀρσενιᾶται, συνενωθέντες μετ᾿ ἄλλων ταραχοποιῶν ἔφερον τὴν χώραν εἰς δεινὸν σάλον.

Ὁ αὐτοκράτωρ ὅμως ἐμμένων πεισμόνως εἰς τὰ ἀποφασισθέντα, ἀπέστειλεν ἀντιπροσώπους εἰς τὴν σύνοδον τῆς Λυὼν ἐπὶ δύο πλοίων, μετὰ πλουσίων δώρων πρὸς τὸν Πάπαν. Οἱ ἀντιπρόσωποι οὗτοι ἦσαν δύο κληρικοί, ὁ πατριαρχεύσας πρῴην μητροπολίτης Ἀδριανουπόλεως Γερμανὸς καὶ ὁ μητροπολίτης Νικαίας Θεοφάνης καὶ τρεῖς πολιτικοί, ὁ μέγας λογοθέτης Ἀκροπολίτης, ὁ προκαθήμενος τοῦ βεστιαρίου Πανάρετος, καὶ ὁ μέγας διερμηνευτὴς Βερροιώτης. Τὸ ἓν ὅμως τῶν πλοίων, τὸ φέρον τὰ πρὸς τὸν Πάπαν δῶρα καὶ ἐφ᾿ οὗ ἐπέβαινον ὁ Πανάρετος καὶ ὁ Βερροιώτης, ἐναυάγησεν αὔτανδρον παρὰ τὸν Μαλέαν, οὕτως ὥστε εἰς Λυὼν ἔφθασαν ἐν ἔτει 1274 μόνον ὁ πρῴην πατριάρχης Γερμανός, ὁ μητροπολίτης Νικαίας Θεοφάνης καὶ ὁ μέγας λογοθέτης Ἀκροπολίτης. Οὗτοι ἀπεδέχθησαν πάσας τὰς ἀποφάσεις τῆς συνόδου καὶ ὑπέγραψαν τὸν Τόμον, ὃν καὶ ἐκόμισαν ἐπανελθόντες εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ὅταν ὅμως ἐγνώσθη τὸ περιεχόμενον τοῦ Τόμου τῆς ἑνώσεως, ἐξεδηλώθη κατὰ τρόπον σφοδρότατον ἡ δυσαρέσκεια καὶ ἡ ἀγανάκτησις τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ. Ὁ πατριάρχης Ἰωσὴφ ἔσπευσε νὰ παραιτηθῇ ἔχων τὴν ἐπιδοκιμασίαν τῶν πλείστων ἀρχιερέων καὶ τῶν ἄλλων ἐκκλησιαστικῶν λειτουργῶν, οἱ δὲ κάτοικοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως φανατιζόμενοι κυρίως ὑπὸ τῶν μοναχῶν, ἐξετραχηλίζοντο εἰς κατάρας καὶ ἀπειλὰς κατὰ τῶν συντελεσάντων εἰς τὴν ὑπογραφὴν τοῦ Τόμου τῆς ἑνώσεως. Ὁ αὐτοκράτωρ ὅμως ἔμεινεν ἀμετάπειστος καί, ἀφ᾿ οὗ προσεπάθησε ν᾿ ἀποδείξῃ εἰς τὸ πρὸς τοῦτο συγκληθὲν συνέδριον τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ πολιτικῶν λειτουργῶν, ὅτι ἡ ἕνωσις δὲν ἐπέφερεν οὐδεμίαν οὐσιώδη μεταβολὴν εἰς τὴν Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν καὶ ὅτι λόγοι πολιτικοὶ σπουδαιότατοι ἐπέβαλον τὴν τοιαύτην προσέγγισιν πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ῥώμης, βλέπων ὅτι οἱ λόγοι αὐτοῦ δὲν ἔφερον ἀποτέλεσμα, ἠναγκάσθη νὰ καταφύγῃ αὖθις εἰς βίαια μέτρα κατὰ τῶν δυστροπούντων. Πρὸ παντὸς ὅμως εἶχεν ἀνάγκην νὰ ἐξεύρῃ πατριάρχην ἀποδεχόμενον τὸν Τόμον τῆς ἑνώσεως καὶ εὗρε τοιοῦτον τὸν χαρτοφύλακα τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας Ἰωάννην τὸν ἐπιλεγόμενον Βέκκον, ὅστις, καίτοι πρότερον συνετάσσετο πρὸς τὴν μερίδα τὴν ἀντιδρῶσαν κατὰ τῆς ἑνώσεως, νῦν ἐφάνη πρόθυμος ν᾿ ἀναλάβῃ τὴν ἀνωτάτην ἐκκλησιαστικὴν ἀρχὴν καὶ νὰ βοηθήσῃ τὸν βασιλέα εἰς τὴν ἐπιβολὴν τοῦ Τόμου τῆς ἑνώσεως. Περὶ τὰ μέσα λοιπὸν τοῦ 1276 ὁ Ἰωάννης ἀνηγορεύθη οἰκουμενικὸς πατριάρχης καὶ ἤρξατο ἐνεργῶν πάσῃ δυνάμει ὑπὲρ τῆς ἐπικρατήσεως τῆς νέας ἐκκλησιαστικῆς καταστάσεως. Οὐχ ἧττον ἡ ἀντίδρασις ὤγκοῦτο ἡμέρᾳ τῇ ἡμέρᾳ, οὕτως ὥστε ἐμειώθησαν κατὰ πολὺ μεταξὺ τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ οἱ στέργοντες τὰ γενόμενα, ἐνῷ ἀφ᾿ ἑτέρου ὁ φανατισμὸς καὶ τὸ μῖσος τῶν ἀντιδρώντων κατὰ τῆς ἑνώσεως ἔφθασεν εἰς τὸ κατακόρυφον. Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ διαδεχθέντες Γρηγόριον τὸν Ι΄ Πάπαι Ἰννοκέντιος ὁ Ε΄ καὶ Ἰωάννης ὁ ΚΑ΄ ἐξηκολούθησαν συνεννοούμενοι πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Μιχαὴλ καὶ τὸν πατριάρχην Ἰωάννην διὰ τὴν τήρησιν τῶν προαποφασισθέντων, ὁ δὲ Πάπας Νικόλαος ὁ Γ΄ ἐφάνη ἔτι ἀπαιτητικώτερος, ἀξιώσας διὰ τῶν ἀποσταλέντων εἰς Κωνσταντινούπολιν

ἀντιπροσώπων αὐτοῦ ν' ἀποδεχθῶσιν οἱ ὀρθόδοξοι ἅπαντας τοὺς ἐξωτερικοὺς τύπους τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας καὶ συγχρόνως προέβαλε καὶ ἄλλας παραλόγους ἀπαιτήσεις, αἵτινες ἦτο ἑπόμενον νὰ φανῶσιν εἰς τὸν αὐτοκράτορα ταπεινωτικαὶ καὶ ἀπαράδεκτοι.

Τότε ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος συνησθάνθη τὴν δύσκολον θέσιν, εἰς ἣν τὸν περιήγαγεν ἡ μεγάλη ὑποχωρητικότης καὶ συγκατάβασις, ἣν ἔδειξεν ἀπ' ἀρχῆς τῶν συζητήσεων, διὰ τὸ περιβόητον ζήτημα τῆς ἑνώσεως, δὲν ἦτο ὅμως πλέον εὔκολον νὰ μεταβάλῃ τακτικήν· ἐζήτησεν ὅθεν νὰ ἐξεύρῃ τρόπον συμβιβαστικῆς τινος λύσεως. Πρὸς τοῦτο εἰς συγκληθὲν συνέδριον τῶν ἀνωτάτων πολιτικῶν ἀρχόντων καὶ τῶν ἀρχιερέων ἐζήτησε νὰ πείσῃ αὐτοὺς ὅτι δὲν ἐννοεῖ νὰ παρεκτραπῇ κατ' ἐλάχιστον τῶν πατρίων δογμάτων, συγχρόνως ὅμως προέτρεψεν αὐτοὺς ν' ἀποφύγωσιν ἐκδηλώσεις ἐχθρότητος πρὸς τοὺς ἀντιπροσώπους τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ ἔγγραφον, ὅπερ παρέδωκεν εἰς τοὺς ἀντιπροσώπους τοῦ Πάπα, προσεπάθησε μετὰ πολλῆς δεξιότητος ν' ἀποφύγῃ τὴν πέτραν τοῦ σκανδάλου, τὰ περὶ τοῦ filioque, κατὰ τὰ ἄλλα ὅμως ἐξύμνει καὶ ἐκολάκευε μεθ' ὑπερβολῆς τὸν ἄκρον ἀρχιερέα. Πρὸ παντὸς ὅμως ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος ἤθελε νὰ πεισθῶσιν οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ Πάπα ὅτι οὗτος ἐπολιτεύετο πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ῥώμης μετὰ εἰλικρινείας καὶ εὐθύτητος καὶ πρὸς τοῦτο, πλὴν ἄλλλων τεκμηρίων, ἀπέστειλεν αὐτούς, συνοδευομένους ὑπὸ τοῦ ἐπιστηθίου αὐτοῦ φίλου, τοῦ περιφήμου μητροπολίτου Ἐφέσου Ἰσαάκ, εἰς τὰ δεσμωτήρια τῆς πόλεως, ἐν οἷς ἐκρατοῦντο οἱ ἐπισημότεροι τῶν ἀντιδρώντων κατὰ τῆς ἑνώσεως. Μεταξὺ τῶν δεσμωτῶν τούτων συγκατηριθμοῦντο οὐκ ὀλίγοι ἐπιφανεῖς μεγιστάνες, ὁ Ἀνδρόνικος Παλαιολόγος, ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος, ὁ Ἰσαάκιος Ῥαούλ, συγγενεῖς τοῦ αὐτοκράτορος καὶ πολλοὶ ἄλλοι. Τοῦτο ὅμως δὲν συνετέλεσεν ὥστε νὰ ἐνισχυθῇ ἡ πεποίθησις τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ Πάπα περὶ τοῦ δυνατοῦ τῆς ἑνώσεως· τοὐναντίον οὗτοι βλέποντες τὴν πάνδημον ἀποδοκιμασίαν τῶν γενομένων, ἐπανῆλθον εἰς Ῥώμην καὶ περιέγραψαν διὰ τῶν ζοφερωτέρων χρωμάτων τὴν ἐπικρατοῦσαν κατάστασιν, διακηρύξαντες ὅτι ἡ ἕνωσις ἦτο ἀδύνατος. Ὁ διαδεχθεὶς τὸν Πάπαν Νικόλαον τὸν Γ' Μαρῖνος ὁ Δ' μαθών, φαίνεται, ὅτι κατὰ τὸ τελευταῖον συγκληθὲν ὑπὸ τοῦ Παλαιολόγου συνέδριον οὗτος ἐπέδειξεν ἐπαμφοτερίζουσαν στάσιν καὶ ὑποπτευθεὶς ὡς οὐχὶ εἰλικρινῆ τὴν πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ῥώμης πολιτείαν αὐτοῦ, οὐ μόνον ἠρνήθη νὰ δεχθῇ τοὺς ἀπεσταλμένους τοῦ αὐτοκράτορος, ἀλλὰ καὶ ἀφώρισεν αὐτόν. Παρ' ὅλα ταῦτα ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος δὲν ἐζήτησε νὰ ἀκυρώσῃ τὸν Τόμον τῆς ἑνώσεως, ἀλλ' ἐξηκολούθησε τὸν διωγμὸν κατὰ τῶν ἀντιδρώντων μετὰ χαρακτηριστικῆς ἐπιμονῆς καὶ σκληρότητος. Πλεῖστοι ὅσοι ἐξ αὐτῶν ὑπεβλήσαν εἰς βασάνους, ἄλλοι ἐτυφλώθησαν, ἄλλοι ἐγλωσσοκοπήθησαν, τοῦτο δὲ συνετέλεσεν, ὥστε νὰ κορυφωθῇ ἡ ἀγανάκτησις καὶ τὸ μῖσος κατ' αὐτοῦ. Χαρακτηριστικὸν δὲ τῆς τοιαύτης ἐχθρότητος εἶναι ὅτι, ὅτε ἀπέθανεν ὁ αὐτοκράτωρ Μιχαὴλ Παλαιολόγος τὴν 11 Δεκεμβρίου 1282, ἐστερήθη τῆς νενομισμένης ἐπισήμου βασιλικῆς ταφῆς.

Ἐκ τῆς ἀνωτέρω ἱστορικῆς ἀναδρομῆς ἐξάγεται, ὅτι κατὰ τὸ μακρὸν χρονικὸν διάστημα, καθ' ὃ διήρκεσαν αἱ διαπραγματεύσεις διὰ τὴν ἕνωσιν τῶν Ἐκκλησιῶν, ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος ἐπέμεινεν ἀκλονήτως, παρὰ πᾶσαν ἀντίδρασιν, εἰς τὴν ἀπόφασιν αὐτοῦ, ὅπως ἐπιτύχῃ τὴν ἕνωσιν ταύτην καὶ ὅτι πρὸς τοῦτο μετῆλθε παντοῖα μέσα πειθοῦς καὶ βίας, ὅπως μεταπείσῃ τοὺς ἀντιφρονοῦντας. Εἶχε δὲ πάντοτε ἰσχυρὰν μερίδα τόσον εἰς τὸν κλῆρον ὅσον καὶ εἰς τὴν στρατιωτικὴν καὶ πολιτικὴν ἱεραρχίαν, ἥτις ἀπεδέχετο τὰς περὶ τῆς ἑνώσεως ἰδέας αὐτοῦ καὶ δι' ἧς κατώρθου νὰ ἐπιβάλλεται εἰς τοὺς ἀντιδρῶντας. Ὡσαύτως ἐκ τῆς ἀνωτέρω ἱστορικῆς ἀναδρομῆς ἐξάγεται ὅτι πολυάριθμα συνεκάλεσεν ὁ αὐτοκράτωρ συνέδρια καὶ συμβούλια διὰ τὸ ἐπίμαχον ζήτημα τῆς ἑνώσεως, ὡς δὲ εἴπομεν καὶ ἐν ἀρχῇ τῆς παρούσης μελέτης, τοιαῦτα ζητήματα συνεζητοῦντο καὶ εἰς τὸ *βασιλικὸν σέκρετον*. Πιθανώτατα λοιπὸν ἡ ἐνταῦθα δημοσιευομένη σφραγὶς ἐχρησιμοποιήθη εἰς ἔγγραφα ἐκδοθέντα ὑπὸ τοῦ βασιλικοῦ σεκρέτου σχετικῶς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς ἑνώσεως. Ἐντεῦθεν δ' ἐξηγεῖται διὰ τί ἐν τῇ σφραγῖδι ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος εἰκονίζεται φέρων ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἐν δίσκῳ προτομὴν τοῦ Χριστοῦ. Διὰ τούτου ἠθέλησαν νὰ δηλώσουν ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ ἐπεθύμει τὴν ἕνωσιν τῶν Ἐκκλησιῶν ὑπὸ τὴν σκέπην αὐτοῦ τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας.

ΚΩΝΣΤ. Μ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ

ΓΑΒΡΙΗΛ Ο Γ′
ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΣ ΚΩΝ/ΠΟΛΕΩΣ (1702-1707)

Μετὰ τὸν ἐν ἔτει 1702, κατὰ μῆνα Αὔγουστον, θάνατον τοῦ ἀπὸ Προύσης οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Καλλινίκου Β΄, τοῦ ἐπιλεγομένου Ἀκαρνᾶνος, ἀνέρχεται τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον ὁ μητροπολίτης Χαλκηδόνος Γαβριὴλ τῷ αὐτῷ μηνὶ Αὐγούστῳ, ἡμέρᾳ 29ῃ, κατὰ τὸ ἐπὶ τῇ ἐκλογῇ αὐτοῦ ἐκδοθὲν Συνοδικόν, ὅπερ παρακατιόντες δημοσιεύομεν. Τοῦ Γαβριὴλ ἀμφότεροι οἱ γονεῖς ἦσαν Ἄνδριοι τὴν πατρίδα, αὐτὸς ὅμως ἐγεννήθη ἐν Σμύρνῃ, ἔνθα εἶχον ἐγκατασταθῆ οἱ γονεῖς του, διὸ καὶ παρ᾽ ἄλλων μὲν καλεῖται Ἄνδριος, παρ᾽ ἄλλων δὲ Σμυρναῖος [1].

Ὁ Γαβριὴλ ἐπατριάρχευσεν εἰρηνικῶς καὶ ὁσίως ἐπὶ ἔτη πέντε καὶ μῆνας δύο, ἤτοι μέχρι τέλους Νοεμβρίου 1707, ὅτε μετέστη πρὸς Κύριον [2]. Ὁ Μελέτιος ἐν τούτοις λέγει ὅτι «ὁ Γαβριὴλ ἐτελείωσε κατὰ Μάϊον τοῦ 1707, πατριαρχεύσας ἔτη πέντε, κατ᾽ ἄλλους πέντε ἔτη καὶ μῆνας δύο, κατ᾽ ἄλλους τέσσαρα. Τὸν χρόνον τῆς πατριαρχείας τοῦ Γαβριὴλ Γ′ ἐσφαλμένως καθορίζει ὁ Καισάριος Δαπόντες [3], καθὼς καὶ ὁ Κύριλλος Λαυριώτης, ὀρθῶς μὲν σημειούμενος ὡς χρόνον τῆς ἀνόδου του εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον τὸ ἔτος 1702, ἐσφαλμένως δὲ περιορίζων εἰς τέσσαρα μόνον ἔτη τὴν πατριαρχείαν του:

(1702). *Ἡ Σύνοδος δ᾽ ἐνέκρινε τῷ θρόνῳ Οἰκουμένης*
Γαβριὴλ τὸν πανάριστον ἅγιον Χαλκηδόνος,
ὡς νουνεχῆ καὶ φρόνιμον, πρᾷον εἰρηνικόν τε,
ποιμαίνειν καὶ προΐστασθαι Πατριαρχείοις θρόνῳ.
Οὗτος δ᾽ ἐπατριάρχευσε θευφιλῶς, ἠπίως,
εἰς ἔτη μόνον τέσσαρα, εἶτα ἀφέθη μόνος,
βιοὺς δὲ μικρόν, ὕστερον ἐξέλιπε τοῦ βίου.
(1706). *Τότε λοιπὸν Κυπριανὸς ὁ ἅγιος Βερροίας*
τὸν θρόνον διεδέξατο . . . [4].

[1] Βλ. Κατάλογον τῶν μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως πατριαρχευσάντων ἐπὶ τῆς Ἀγαρηνῆς τυραννίδος, ἐν «Εὐαγγελικῷ Κήρυκι», ἔτει Ϛ′, σ. 445 κ.ἑ., ἐκ χειρογράφου ἀποκειμένου ἐν τῇ ἐν Πάτμῳ εὐαγεῖ μονῇ. Συγγραφεὺς τοῦ χειρογράφου φαίνεται Νεόφυτός τις ἀρχιερεύς, ἐξεδόθη δὲ τὸ χειρόγραφον ὑπὸ Ἰω. Σακελλίωνος.

[2] Μανουὴλ Ἰ. Γεδεών, Πατριαρχικοὶ Πίνακες, σ. 614.

[3] Καισαρίου Δαπόντε, Χρονογράφος, ἐν Μεσαιωνικῇ Βιβλιοθήκῃ Κ. Ν. Σάθα, τ. Γ′, σ. 62, ἐν Βενετίᾳ 1872.

[4] Κυρίλλου Λαυριώτου, Πατριαρχικὸν Χρονικόν, στ. 924-932, ἔκδ. Μ. Γεδεών, ἐν Ϛ′ τ. «Ἀθηναίου».

Ὁ Κύριλλος Λαυριώτης σφάλλεται καὶ εἰς τὰ ἀφορῶντα τὸ τέλος τῆς πατριαρχείας τοῦ Γαβριὴλ Γ΄, διότι εἶνε ἱστορικῶς ἐξηκριβωμένον, ὡς ἐφεξῆς θέλομεν ἴδει, ὅτι οὗτος ἐτελεύτησε τὸν βίον ἐν ἐνεργείᾳ ὢν πατριάρχης.

Ὀρθότερον ἱστορεῖ τὰ κατὰ τὸν Γαβριὴλ Γ′ ὁ Ὑψηλάντης, γράφων ὅτι οὗτος ἀνῆλθεν εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον τῷ 1702 πατριαρχεύσας μέχρι καὶ τοῦ 1707 [1]. Ὁ μητροπολίτης Σμύρνης Παρθένιος, ἀρχαιότερος τῶν προμνημονευθέντων καὶ γνώστης τῶν πραγμάτων, λέγει ὅτι ὁ Γαβριὴλ πατριαρχεύσας ἔτη πέντε καὶ μῆνας δύο καὶ ἥμισυν, ἀπέθανε τῇ 16 Ὀκτωβρίου τοῦ 1707, ὅ ἐστι διέμεινεν ἐπὶ τοῦ θρόνου ἀπὸ Αὐγούστου τοῦ 1702 μέχρι τῶν μέσων Ὀκτωβρίου τοῦ 1707. Ἐπιπολαίως δ᾽ ὁ Κύριλλος Λαυριώτης στιχουργῶν οὐκ ὀρθῶς λέγει, ὅτι ὁ Γαβριὴλ ἐπατριάρχευσεν ἀπὸ τοῦ 1702-1706, ἤτοι ἔτη τέσσαρα καὶ ἐξεβλήθη τοῦ θρόνου. Προσθέτει δ᾽ ὁ Σμύρνης Παρθένιος, ὅτι ὁ θάνατος τοῦ Γαβριὴλ «ἔδωσε πρὸς πάντας τοὺς εὐσεβεῖς χριστιανοὺς μεγαλωτάτην λύπην καὶ θρῆνον ἐπειδὴ ἐπολιτεύθη εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον εὐαρέστως καὶ εὐσεβῶς» [2]. Ἰστέον ἐν τούτοις, καθ᾽ ἃ καὶ ἀλλαχοῦ ἐσημειώσαμεν, ὅτι ἀπὸ τῆς ἁλώσεως μέχρι τοὐλάχιστον τοῦ 1727 οὐδενὸς σχεδὸν πατριάρχου ὁ περὶ τὴν διάρκειαν τῆς πατριαρχείας χρόνος εἶνε τελείως σαφὴς καὶ ἐξηκριβωμένος.

Ἐπὶ τῇ εἰς τὴν πατριαρχείαν ἀναρρήσει τοῦ Γαβριὴλ Γ′ ἐξεδόθη τὸ ἑξῆς συνοδικόν:

«Ὁ τῆς θεαρχικῆς διαγνώσεως λόγοις ἀρρήτοις τὴν ὑπὲρ ἡμῶν πληρώσας οἰκονομίαν Χριστὸς ὁ σωτὴρ ἡμῶν, καὶ τὴν ἁγίαν αὐτοῦ ἐκκλησίαν, ἥνπερ τῷ ἰδίῳ περιεποιήσατο αἵματι, πήξας στερρῶς τῷ ἑαυτοῦ θεμελίῳ, ἐπηγγείλατο παρεῖναι διὰ παντὸς ἐν αὐτῇ ὡς ἀντιλήπτωρ αὐτῆς, καὶ βοᾷ διαρρήδην ἐν τῷ ἱερῷ αὐτοῦ Εὐαγγελίῳ ὅτι: *Ἐγὼ εἰμι μεθ᾽ ὑμῶν πάσας τὰς ἡμέρας ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος*· καὶ ἀλλαχόσε: *Ὅπου δύο ἢ τρεῖς ἐστὲ συνηγμένοι ἐν τῷ ἐμῷ ὀνόματι ἐκεῖ καὶ ἐγὼ ἐν μέσῳ εἰμί*· καὶ οὕτως οὐ διαλείπει τὴν ἐκκλησιαστικὴν ναῦν εἰς εὔδιον καὶ ἀκύμονα λιμένα διατηρεῖν ἀεὶ τῇ θείᾳ αὐτοῦ κηδεμονίᾳ· κρεῖττον γὰρ μέλει αὐτῷ ἡμῶν ἢ ἡμῖν ἡμῶν. Διὸ καὶ ἡ τοῦ Θεοῦ ἁγία ἐκκλησία ἀδιακόπως ἀπολαύουσα αἰθρίας καὶ γαλήνης μένει διὰ παντὸς ἀτάραχος, καὶ τὸ κάλλιστα συμπεπηγὸς σῶμα τοῦ ἡμετέρου ἀποστολικοῦ θιάσου διατηρεῖται σῶον καὶ ἄρτιον, ἐπανθούσης ἀεὶ ἡμῖν τῆς ὄντως θεαρέστου συμφυΐας καὶ συμπνοίας, ἣ τῇ τοῦ θεοῦ εὐμενείᾳ ἐπὶ μήκιστον ἡμῖν διαγένοιτο.

[1] Ἀθανασίου Κομνηνοῦ Ὑψηλάντου, Τὰ μετὰ τὴν Ἅλωσιν (1453-1789). Ἐκ χειρογράφου ἀνεκδότου τῆς ἱερᾶς μονῆς τοῦ Σινᾶ, ἐκδιδόντος ἀρχιμ. Γερμανοῦ Ἀφθονίδου, Σιναΐτου, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1870, σ. 241-4 καὶ 267. Ἐξ ἀνεπιστασίας παρὰ τῷ Ὑψηλάντῃ ὁ Γαβριὴλ Γ′ σημειοῦται ὡς Γαβριὴλ Β′.

[2] Ματθ. Παρανίκα, Περὶ τῶν πατριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεως, ἐν περιοδ. Ἑλληνικοῦ Φιλολογ. Συλλόγου Κ/πόλεως, τ. ΙΘ′ (1884-5), σ. 14 καὶ 16.

«Βούλεται δὲ ἡμῖν τὸ προοίμιον ὅτι μετὰ πεντεκαιδεκαετῆ πατριαρχείαν κοιμηθέντος ἐν Κυρίῳ τοῦ ἀοιδίμου πατριάρχου Κὺρ Καλλινίκου, καὶ τοῦ ἁγίου πατριαρχικοῦ θρόνου πατριαρχικῆς προστασίας στερηθέντος, παρεγενόμεθα ἐνταῦθα εἰς Ἀδριανούπολιν, ὅπου τὸ βασίλειον τὰς διατριβὰς ἤδη ποιεῖ, πάντες οἱ παρατυχόντες συναδελφοὶ ἀρχιερεῖς, καὶ τὴν εἰρημένην θεάρεστον συμφυΐαν καὶ σύμπνοιαν ἔχοντες συνεστήσαμεν κοινὴν συνέλευσιν, καὶ μετὰ τὴν ἐπίκλησιν τοῦ Παναγίου Πνεύματος, κοινῇ γνώμῃ καὶ ἐκλογῇ ἡμῶν, καὶ καλῇ ὑποθήκῃ τῶν ἐξοχωτάτων κληρικῶν καὶ εὐγενεστάτων ἀρχόντων τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ παντὸς τοῦ Χριστωνύμου λαοῦ, ἐξελέχθη καὶ ἀνερρήθη εἰς τὸν πατριαρχικὸν καὶ οἰκουμενικὸν θρόνον ὁ πανιερώτατος καὶ λογιώτατος μητροπολίτης Χαλκηδόνος Κὺρ Γαβριήλ, ἀνὴρ ἐκ νεαρᾶς ἡλικίας ἀνατεθραμμένος ἐν τῷ κόλπῳ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, καὶ πάσῃ ἐκκλησιαστικῇ παιδείᾳ καὶ μαθήσει καλῶς καὶ ἀκριβῶς ἐξησκημένος, ἀρεταῖς τε πάσαις κοσμούμενος, καὶ βίου λαμπρότητι καὶ πείρᾳ πραγμάτων τὰ μέγιστα διαπρέπων, μάλιστα δὲ καὶ θεοσεβείᾳ καὶ φρονήσει, συνέσει τε καὶ ἐπιεικείᾳ τρόπων πολλῷ τινι μέτρῳ ὑπερανιστάμενος.

«Μετὰ δὲ τὴν κοινὴν αὐτοῦ ἐκλογὴν ἀντίξοόν τι ἀδοκήτως τοῖς ἡμετέροις ἐπέπεσε πράγμασι· συμβάσης γὰρ μεταβολῆς τοῦ Ἐπιτρόπου τῆς κραταιᾶς βασιλείας ἐδέησε χρόνον ἱκανὸν παρεδρεῦσαι καὶ παραμεῖναι τῇ Ἀδριανουπόλει, μέχρι τῆς ἐλεύσεως δηλαδὴ τοῦ μέλλοντος ἐπιτραπῆναι τὴν ἀνωτάτην διοίκησιν τῆς ἀρχῆς. Ἵνα μὴ τοίνυν καὶ ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον ἡ ἡμετέρα ὁμήγυρις τῆς ἀναγκαίας πατριαρχικῆς προστασίας καὶ ἀκολούθως ἡ πᾶσα ἐκκλησία τῆς προσηκούσης διοικήσεως στερίσκηται, γενομένης αὖθις συνελεύσεως, εὑρέθη πάντως χρησιμεῦον καὶ λυσιτελοῦν τῇ παρούσῃ καταστάσει τῶν ἡμετέρων πραγμάτων ἐπιλαβέσθαι τὴν αὐτοῦ πανιερότητα, δίχα τινὸς ἀναβολῆς, τῆς ἀνηκούσης αὐτῇ διοικήσεως. Καὶ δὴ ἀπεφάνθη γνώμη κοινῇ συνοδικῇ γενέσθαι ἐνταῦθα τὴν αὐτῆς μετάθεσιν, ὅπως αὐτὸς μὲν ἄρχοιτο κανονικῶς πατριαρχεύειν, ἡμεῖς δὲ ἀπολαύοιμεν τῆς ἐφετῆς ἡμῖν ἡσυχίας, καὶ πάντες γένοιντο τῶν συνήθων ἀπὸ τῆς πατριαρχικῆς προστασίας ἀγαθῶν μέτοχοι· ἔδοξε δὲ ἡμῖν εὐλόγως ἡ τοιαύτη ἀπόφασις ὡς ἐρειδομένη τῇ νῦν ἐπειγούσῃ χρείᾳ καὶ ἀνάγκῃ. Ἧς τινος ἀποφάσεως εἰς ἔνδειξιν ἐγένετο καὶ τὸ παρὸν συνοδικὸν ἡμῶν, κατεστρωθὲν ἐν τῷδε τῷ ἱερῷ κώδικι τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας· ‚αψβ΄, αὐγούστου κθ΄».

Πολλαχῶς ἀπὸ ἐθνικῆς ἀπόψεως εὐεργετικὴ καὶ πολυσχιδὴς ὑπῆρξεν ἡ δρᾶσις τοῦ Γαβριὴλ Γ΄. Τῇ πρωτοβουλίᾳ καὶ προτροπῇ αὐτοῦ συνεστήθη ἡ πρώτη ἐν Σμύρνῃ ἑλληνικὴ σχολή, εἰς ἣν ἐκλήθη διδάσκαλος Διαμαντῆς ὁ Ῥύσιος, πρὸς μητρὸς πάππος τοῦ σοφοῦ Κοραῆ [1]. Ὁ Διαμαντῆς Ῥύσιος

[1] Ἀδ. Κοραῆ, Συλλογὴ Προλεγομένων, Παρίσιοι 1833, σ. θ΄. Ματθαίου Παρανίκα, Ἱστορία τῆς Εὐαγγελικῆς Σχολῆς Σμύρνης, 1885, σ. 3.

προθύμως ἐδέχθη τὴν πρόσκλησιν τοῦ Πατριάρχου καὶ τῶν Σμυρναίων, καὶ μετέβη εἰς τὴν Σμύρνην περὶ τὰ μέσα τοῦ 1706, καὶ οὐχὶ τῷ 1708, ὡς ἀνακριβῶς γράφει ὁ Παρανίκας [1]. Ὁποία δὲ ἦτο ἡ διανοητικὴ κατάστασις τῶν Σμυρναίων κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην μανθάνομεν παρ᾽ αὐτοῦ τοῦ Κοραῆ, ῥητῶς λέγοντος, ὅτι ἀρχομένου τοῦ ΙΗ΄ αἰῶνος, ἐν Σμύρνῃ τέσσαρες σχεδὸν μόναι γυναῖκες ἐγνώριζον νὰ ἀναγινώσκωσι καὶ νὰ γράφωσιν, αἱ θυγατέρες τοῦ Ῥυσίου, ἤτοι ἡ μήτηρ τοῦ Κοραῆ Θωμαῒς καὶ αἱ τρεῖς ἀδελφαὶ αὐτῆς Ἀναστασία, Θεοδώρα καὶ Εὐδοκία [2].

Πιστῶς δ᾽ ἐχόμενος τῶν παραδόσεων τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἧς θεόθεν ἐτάχθη ὁ ὕπατος ταγός, ὁ Γαβριὴλ Γ΄ ἀπεκήρυξεν τῷ 1704 δι᾽ ἐγκυκλίου Συνοδικῆς ἐπιστολῆς τὴν εἰς τὴν χυδαίαν διάλεκτον καὶ κατὰ λέξιν μετάφρασιν τῶν ἱερῶν Γραφῶν, ὡς περιττὴν καὶ ἀνωφελῆ οὖσαν· «ἡ γὰρ ἔννοια, λέγει, καὶ τὸ βάθος τῶν νοημάτων τῶν ἱερῶν Γραφῶν, χωρὶς ἐξηγητῶν θείων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, οὐδὲ αὐτοῖς τοῖς ἐπισταμένοις τὴν ἑλληνικὴν διάλεκτον πρόχειρός ἐστι καὶ εὐκατάληπτος, πολλοῦ γε δεῖ τῷ ἁπλῷ λαῷ» [3].

Τῷ 1706 πληροφορηθεὶς ὁ ἀοίδιμος πατριάρχης, ὅτι ἐν τῇ ἰδιαιτέρᾳ πατρίδι του Ἄνδρῳ οἱ περινοστοῦντες τὴν νῆσον ἐπὶ σκοπῷ προπαγανδιστικῷ πολυπληθεῖς δυτικοὶ ἱερεῖς πολλαχῶς ἠγωνίζοντο νὰ ἐπηρεάσωσι τὴν θρησκευτικὴν συνείδησιν τῶν νησιωτῶν, πολλοὺς τῶν ὁποίων εἶχον κατορθώσει καὶ νὰ σαγηνεύσωσιν εἰς τὰς τεχνηέντως ἐξυφαινομένας πλεκτάνας των, ἀπηύθυνε πρὸς τοὺς Ἀνδρίους τὸ ἑξῆς πολλοῦ λόγου ἄξιον ἔγγραφον, εἰς ἁπλῆν γλῶσσαν γεγραμμένον, ὅπως εἶνε τοῦτο καταληπτὸν εἰς ὅλους. Τὸ ἔγγραφον τοῦτο, δημοσιευθὲν ἄλλοτε πλημμελῶς καὶ μετὰ παραλείψεων, ἐκδίδομεν ὧδε ὡς ἀκριβῶς ἔχει:

[1] Παρανίκας, Ἔνθ᾽ ἀν. Ἐκ τοῦ Παρανίκα μεταγράφων τὴν ἐσφαλμένην πληροφορίαν μεταδίδει ταύτην καὶ ὁ ἀρχιμανδρίτης, εἶτα μητροπολίτης Γόρτυνος καὶ Μεγαλοπόλεως καὶ νῦν Μεσσηνίας Πολύκαρπος Συνοδινὸς εἰς τὴν βιογραφίαν Κωνσταντίνου Οἰκονόμου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων ἐν «Ἐκκλησιαστικῷ Φάρῳ» Ἀλεξανδρείας, ἔτος 1910, σ. 458 κ.ἑ. Ἐπὶ πλέον δὲ ὁ Πολύκαρπος Συνοδινὸς καλεῖ τὸν Διαμαντῆν Ῥύσιον Διαμαντῆν Ῥῶσσον, πάντως ἐκ τυπογραφικῆς ἀνεπιστασίας.

[2] Κοραῆς, Ἔνθ᾽ ἀν. βλ. καὶ Ἀθ. Παπαδοπούλου Κεραμέως, Ἀνέκδοτα ἔγγραφα περὶ τοῦ ἐν Σμύρνῃ διδασκάλου Διαμαντῆ Ῥυσίου (1706-1747), ἐν περιοδ. «Παρνασσῷ», τ. Δ΄ (ἔτ. 1880), σ. 203 κ.ἑ. Εὐαγγ. Ἰω. Σαβράμη, Ὁ Διαμαντῆς Ῥύσιος, ἐν περιοδ. «Θεολογίᾳ» τόμ. Ι (1932) σελ. 264-266.

[3] Μητροπολίτου Κυζίκου Ματθαίου, Ἀντίρρησις πρὸς τὴν ἐν εἴδει ἀπολογίας περὶ τῆς εἰς τὸ χυδαῖον ἰδίωμα μεταφράσεως τῶν Ἱερῶν Γραφῶν ἀποσταλεῖσαν τῇ τοῦ Χριστοῦ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ ἐπιστολὴν τοῦ μακαρίτου Τουρνόβου Ἱλαρίωνος καὶ εἰσαγωγὴ Π. Μ. Σαμουὴλ Κυπρίου, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1841. Βλ. αὐτόθι τὴν πρὸς τὸν τότε μητροπολίτην Σμύρνης ἐπιστολὴν τῆς μεγάλης Ἐκκλησίας, σ. κγ΄, νγ΄-νς΄ καὶ 16. Πρβλ. Μ. Ι. Γεδεών, Κανονικαὶ Διατάξεις, τ. Α΄, σ. 106-109. Περὶ δὲ τῶν κατὰ διαφόρους ἐποχὰς γενομένων μεταφράσεων τοῦ Εὐαγγελίου εἰς τὴν Νεοελληνικὴν βλ. Κρουμβάχερ-Χατζιδάκι, Τὸ πρόβλημα τῆς γραφομένης κλπ.

† *Γαβριήλ, ἐλέῳ Θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, Νέας Ῥώμης καὶ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης.*

† Θεοφιλέστατε ἀρχιεπίσκοπε Ἄνδρου, ἐν ἁγίῳ πνεύματι ἀγαπητὲ ἀδελφὲ καὶ συλλειτουργέ, καὶ ἐντιμότατοι κληρικοί, εὐλαβέστατοι ἱερεῖς πάντων τῶν ὑποκειμένων αὐτῇ χωρίων, καὶ χρήσιμοι ἄρχοντες, καὶ λοιποὶ εὐλογημένοι χριστιανοί, τέκνα ἐν Κυρίῳ ἀγαπητὰ τῆς ἡμῶν μετριότητος, χάρις εἴη ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ παντοκράτορος καὶ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, παρ' ἡμῶν δὲ εὐχή, εὐλογία καὶ συγχώρησις.

«Ἀνίσως καὶ οἱ βοσκοὶ ἐκεῖνοι, ὁποῦ ἐμπιστευθοῦσι νὰ ποιμαίνωσιν ἄλογα ζῶα, ὡσὰν πρόβατα καὶ βόας καὶ ἄλλα τοιαῦτα, πρέπει νὰ ἔχωσι πολλὴν καὶ ἐπιμεμελημένην φροντίδα εἰς τὸ νὰ περιάγωσι τὰ ποίμνιά τους εἰς τόπους χλοεροὺς καὶ ὑδατώδεις, διὰ νὰ τρέφωνται λιπαρῶς καὶ χορταστικῶς, καὶ νὰ γίνωνται εὔσαρκα καὶ εὔρωστα, ἔπειτα καὶ νὰ ἀγρυπνῶσι δι' ὅλης τῆς νυκτὸς φυλάττοντές τα μὲ προσοχὴν ἀπὸ τοὺς ἁρπακτικοὺς λύκους καὶ τὰ ἄλλα αἱμοβόρα καὶ ἄγρια θηρία, μήποτε καὶ ἀπὸ ἀμέλειά τους ἐπέλθῃ εἰς ἐκεῖνα καμμία δόλιος ἁρπαγὴ καὶ βλάβη, καὶ ὕστερον οὐ μόνον νὰ χάσουν τὸν μισθόν τους, ἀλλὰ καὶ εἰς ζημίαν νὰ περιπέσωσι, πόσην ἄρα λογιάζετε περισσοτέραν καὶ θερμοτέραν φροντίδα, πρέπει νὰ ἔχωμεν ἡμεῖς ὅπου θεόθεν ἐνεπιστεύθημεν τοσοῦτον λογικὸν τοῦ Κυρίου ποίμνιον, πάντας λέγομεν τοὺς πιστοὺς καὶ εὐσεβεῖς χριστιανούς, τὰ γνήσια τέκνα τῆς ἁγίας ἀποστολικῆς καὶ ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, εἰς τὸ νὰ προνοῶμεν δηλονότι καὶ νὰ ἀνταγωνιζώμεθα κυρίως καὶ ἐξαιρέτως, ὄχι διὰ σωματικὰς χρείας καὶ βιωτικὰς ἀπολαύσεις, ἀλλὰ δι' αὐτὴν τὴν κοινήν σας ψυχικὴν σωτηρίαν, καὶ τὴν τῆς εὐσεβείας ἀκράδαντον στερέωσιν, καὶ μάλιστα ὅταν γνωρίσωμεν πῶς βλάπτονταί τινες χριστιανοὶ ἀπὸ ξέναις, ἀλλότριαίς τε καὶ δολεραὶς διδασκαλίαις τῶν ὑποκριτῶν καὶ κεκαπηλευμένων διδασκάλων, καὶ κινδυνεύουσι νὰ παρασαλευθῶσιν ἀπὸ τὰ ὀρθὰ καὶ πατροπαράδοτα δόγματα τῆς ἁγίας ἀνατολικῆς τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίας; Βέβαιον εἶναι ὡς τότε χρεωστοῦμεν νὰ καταβάλλωμεν πολὺν ἀγῶνα εἰς τὸ νὰ τοὺς στηρίζωμεν καὶ νὰ τοὺς θερμαίνωμεν, διὰ νὰ στέκωνται εἰς τὸ θεμέλιον τῶν καθαρῶν καὶ ὀρθῶν δογμάτων τῆς ἀμωμήτου ἡμῶν πίστεως, καὶ παντοίοις τρόποις νὰ μὴ τοὺς ἀφίνωμεν νὰ ξεκλίνωσι καὶ νὰ πάθωσι ψυχοφθόρον ἀπάτην ἐξ ἐπιβουλῆς πονηρᾶς ἐκείνων, ὁποῦ ἀείποτε εἰς τοῦτο τὸ ἔργον εὐκαιροῦσι καὶ καταγίνονται νὰ ταράττωσι καὶ νὰ συγχίζωσι τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν καὶ νὰ σπουδάζουν ἀόκνως πῶς νὰ δελεάσουν τοὺς ἀφελεῖς χριστιανοὺς τοῦ ἡμετέρου ὀρθοδόξου πληρώματος, ἐκείνους, λέγομεν, ὁποῦ δὲν ἔχουν τόσην δύναμιν παιδείας καὶ γραμμάτων εἰς κατάληψιν βαθυτέρων νοημάτων καὶ ἐκκλησιαστικῶν ὑποθέσεων· διὸ καὶ οἱ τοιοῦτοι πεπονηρευμένοι ἄνθρωποι ὑποκρινόμενοι ἔξωθεν ἐπίπλαστον ἁγιότητα, καὶ τάχα βίου καθαρότητα καὶ κάποια ἄλλα ἤθη προβατόσχημα, μὲ τὰ τοιαῦτα ἀποπλανοῦσι τοὺς ἁπλουστέρους, καὶ τοὺς σύρουσι λανθανόντως εἰς τὰ

ἰδικά τους κίβδηλα καὶ διεφθαρμένα νεωτερίσματα καὶ φρονήματα, τὰ ὁποῖα πολλάκις κατὰ τοὺς ἀρχαίους καιροὺς μὲ ταῖς ἀληθιναῖς καὶ ἀκριβαῖς ἀντιλογίαις, ἀπόδειξαίς τε καὶ γραφικαὶς μαρτυρίαις τῶν θεοφόρων καὶ θεοπνεύστων διδασκάλων ἁπάσης τῆς καθ' ἡμᾶς ἁγίας Ἐκκλησίας ἐγυμνώθησαν, καὶ ἐξουθενώθησαν ὁμοῦ, καὶ ἀπεβλήθησαν, ὡς μακρὰν ἀπέχοντα τῆς ὑγιοῦς διδασκαλίας καὶ εἰλικρινοῦς πίστεως, καὶ ὡσὰν ὁποῦ εἶναι κατὰ πεισμονὴν ὑπερήφανον ἀντικείμενα τῇ ὄντως ἀληθείᾳ, καὶ ὑστερογενῆ ἐφευρήματα· ἐπειδὴ καὶ οἱ ἱεροὶ καὶ πνευματοφόροι πατέρες, οἱ κήρυκες τῆς ἀληθείας, καὶ τῶν πανευφήμων Ἀποστόλων οἱ ὄντως διάδοχοι, οἱ ὁποῖοι κατὰ τοὺς καιροὺς ὁποῦ ἐπανεκροτήθησαν αἱ Οἰκουμενικαὶ καὶ ἅγιαι Σύνοδοι διὰ Πνεύματος ἁγίου καὶ βασιλικῶν θεσπισμάτων, πᾶσαν μὲν αἱρετικὴν καὶ κακόφρονα ἄκανθαν ἐξερρίζωσαν μὲ τὴν μάχαιραν τοῦ Πνεύματος ἀπὸ τὸ χωράφιον τοῦ καθαροῦ σπόρου, τουτέστι τῆς ὑγιοῦς διδασκαλίας, διηρμήνευσαν δὲ καὶ ἐβεβαίωσαν γραφικαῖς ἀποδείξεσι τὰ εὐσεβῆ καὶ θεοπαράδοτα δόγματα τῆς ὀρθοδόξου ἡμῶν πίστεως, προγνωρίσαντες ὡς πεφωτισμένοι μὲ τοὺς διορατικούς των ὀφθαλμοὺς τὸν ἄσπονδον πόλεμον, ὁποῦ ἔμελλον μετὰ ταῦτα νὰ διεγείρουν συνεχῶς κατὰ τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ἐκεῖνοι, ὁποῦ ἀπὸ μακρᾶς των καὶ πονηρᾶς συνηθείας χαίρονται ἀείποτε εἰς τὰ φρενοβλαβῆ νεωτερίσματα, καὶ ἀγαποῦν νὰ πλάττουν ἐξ ἰδίας διανοίας ἀλλόκοτα φρονήματα, ἐκεῖνοι λέγομεν οἱ ἅγιοι ἐμπνευσθέντες θεοφρόνως μᾶς τὰ ἐπαρέδωκαν ἐν ἐπιταγῇ καὶ λόγῳ Κυρίου νὰ τὰ φυλάττωμεν καθαρὰ καὶ ἄδολα καὶ ἀνεπιβούλευτα, καὶ νὰ τὰ περικρατῶμεν νοΐ τε καὶ καρδίᾳ ὡς θεῖαν τινὰ παρακαταθήκην καὶ πλοῦτον οὐράνιον καὶ σωτήριον, παραγγείλαντες παντὶ τῷ ἐκκλησιαστικῷ τῶν ὀρθοδόξων συστήματι μὲ ῥηταῖς καὶ ἔγγραφαις διαταγαῖς νὰ στεκώμασθεν ἀπαξάπαντες ἀκλόνητοι καὶ ἀμετάτρεπτοι εἰς αὐτὰ τὰ πατροπαράδοτα δόγματα, κατ' οὐδὲν παρεγκλίνοντες ἔνθεν καὶ ἔνθεν, οὔτε νὰ προσέχωμεν ὅλως εἰς ἄλλαις διδαχαῖς καὶ ἑρμηνείαις ἑτεροδόξων ἀνθρώπων, τῶν ὑποκρινομένων μὲν ἀλήθειαν εἰς τὸ φανερόν, εἰς δὲ τὸ κρυπτὸν ἐχόντων περισκεπασμένον ὅλον τὸ ψεῦδος καὶ τὸ δολερὸν φαρμάκι τῆς κακοδοξίας τους, ἐκφωνήσαντες καὶ ἀρὰς καὶ φοβερὰ ἐπιτίμια εἰς τοὺς ἱεροὺς αὐτῶν κανόνας καὶ εἰς ἄλλα τους συγγράμματα κατ' ἐκείνων ὁποῦ ἤθελαν τολμήσει ποτὲ εἴτε ἀπὸ τοὺς προστάτας τῶν Ἐκκλησιῶν, εἴτε ἀπὸ τοὺς τῆς ὑποδεεστέρας τάξεως, νὰ παρασαλεύσουν μὲ προσθήκην ἢ ἀφαίρεσιν, ἢ νὰ ἐπινοήσουν ἄλλα τινὰ νεώτερα καινοτομήματα παρὰ τὰ κείμενα. Καὶ εὐλογητὸς ὁ θεός, ὁ ἀεὶ εὐδοκῶν ἐπὶ τοὺς φοβουμένους τὸ ἅγιον αὐτοῦ ὄνομα καὶ τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτὸν ἐξ ὅλης καρδίας, ὅτι ὅλα τὰ πιστὰ θρέμματα τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, οἱ εὐσεβεῖς δηλονότι χριστιανοί, οἱ κατοικοῦντες τά τε κατὰ Ἀνατολὴν μέρη, ὑπερβόρειά τε καὶ κατὰ τὴν Ῥούμελην, τῆς τε Μαύρης θαλάσσης καὶ τὰ παράλια ἁπάσης τῆς Ἄσπρης θαλάσσης, καὶ ἁπλῶς ἀπὸ περάτων ἕως περάτων τῶν κλιμάτων αὐτῆς, ἄνδρες τε καὶ γυναῖκες καὶ πᾶσα ἡλικία, μὲ ὅλον ὁποῦ εὑρί-

σκονται τὸ πλεῖστον αὐτῶν μέρος ὑπὸ βαρύτερον ζυγὸν δουλείας παρ᾽ ἄλλους, στέκονται μέχρι τῆς σήμερον στερεοὶ καὶ ἀσάλευτοι εἰς τὰ ἀρχαῖα καὶ πατρικὰ δόγματα τῆς μητρός των ἁγίας Ἐκκλησίας, καὶ ὑπομένουν ἀνδρείως μετὰ χαρᾶς πᾶσαν ἐπερχομένην θλῖψιν καὶ ἀνάγκην· καὶ τόσην ζέσιν ἔχουσι καὶ προθυμίαν ἀπὸ εὐλαβείας, ὥστε, ἐὰν γένηται, χρεία, νὰ χύσουν καὶ τὸ αἷμά των, καὶ αὐτὴν ὁμοῦ τὴν ζωήν των νὰ παραδώσουν διὰ τὴν ὀρθοδοξίαν καὶ εὐσέβειαν.

«Πῶς οὖν λοιπόν, καὶ μὲ τί εὔλογον στοχασμὸν μόνοι ἐσεῖς ὁποῦ κατοικεῖτε εἰς τὰς νήσους ταύτας παρὰ τοὺς ἄλλους ἁπανταχοῦ χριστιανοὺς ἐλάχατε νὰ εἶστε ἔτσι ὀλιγόψυχοι καὶ χλιαροὶ εἰς τὴν πίστιν, ὁποῦ ἀρνήθητε τόσον εὔκολα τὸν ζῆλον τῶν γονέων καὶ προπατόρων σας, καὶ ἐκρίνατε δίκαιον νὰ προδώσητε τὰ ἀρχαῖα ἔθη ἐκεῖνα, ὁποῦ πρεσβεύει ἡ Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία ἀπὸ τὸν καιρὸν τῶν ἁγίων Ἀποστόλων μέχρι τοῦ νῦν καὶ νὰ πλαγιάσητε εἰς ἄλλα ξένα, ἀσυνήθη καὶ ἀλλόκοτα; Διότι ὅταν προσέχετε καὶ ἀκροᾶσθε ἀδιακρίτως ταῖς διδαχαῖς καὶ ἑρμηνείαις τῶν τυχόντων ὑποκριτῶν καὶ ψευδοδιδασκάλων, δελεαζόμενοι ἀπὸ ταῖς κολακείαις καὶ δολομέναις τους ὑπόκρισες, ἀκολουθεῖ τί ἄλλο νὰ γένῃ, παρὰ ὀλίγον κατ᾽ ὀλίγον νὰ ἀποπλανηθῆτε τελείως καὶ νὰ ξεκλίνετε, ξεχωρισθέντες ἀπὸ τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, καὶ νὰ παραδοθῆτε εἰς θρησκείαν ἑτερόφρονα; Ὢ τῆς μεγάλης καὶ ψυχοφθόρου ζημίας! Καὶ γὰρ ἑπομένως κάμνει χρεία νὰ ἀποξενωθῆτε καὶ ἀπὸ τὴν ἀληθῆ χάριν τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν ἐλπίδα ὁποῦ πάντες ἔχομεν οἱ ὀρθόδοξοι χριστιανοὶ νὰ ἀπολαύσωμεν ἀναμφιβόλως τὴν θείαν δόξαν καὶ βασιλείαν τὴν οὐράνιον, ὡς πιστοὶ καὶ στερεοὶ τῶν δογμάτων φύλακες· καὶ τοῦτο ὅτι εἶναι ἔτζι, νὰ σᾶς τὸ ἀποδείξωμεν μὲ τοῦτο τὸ φανερὸν καὶ ἀναντίρρητον ὑπόδειγμα, τὸ ὁποῖον στοχασθῆτέ το καλῶς διὰ νὰ τὸ γνωρίσητε. Τὸ εὐαγγελικὸν κήρυγμα ἀφ᾽ οὗ ἐξέλαμψεν εἰς τὴν οἰκουμένην, καὶ τὰ ἔθνη ἐφωτίσθησαν τὸ φῶς τῆς θεογνωσίας, καὶ χριστιανοὶ ὠνομάσθησαν, πᾶσαι αἱ Ἐκκλησίαι τῆς Δύσεως τὰ αὐτὰ ἐφρονοῦσαν καὶ ἐδογμάτιζον δόγματα, καὶ μίαν σύμφωνον πίστιν καὶ ὁμολογίαν εἶχον, τὴν ὁποίαν ἡμεῖς οἱ τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας κατὰ τοὺς ὅρους καὶ κανόνας τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων, παραγγελίας τε καὶ τὰ ἐπιτίμια τῶν θεοφόρων Πατέρων, τὴν ἐφυλάξαμεν ἕως τὴν σήμερον χάριτι Χριστοῦ καθαρὰν καὶ ἄδολον ἀπὸ κάθε λογῆς ἕτερα καινοτομήματα καὶ ἀνθρώπων σφαλερὰ ἐφευρήματα· οἱ δὲ Δυτικοὶ φυσιωθέντες ἀπὸ κενοδοξίας καὶ ματαίας φιλαρχίας καὶ θελήσαντες νὰ στηρίξουν ἄλλα νεώτερα παρὰ τὰ γεγραμμένα καὶ τετυπωμένα, ὅσα ἐκθέσμως ἐφαντάσθησαν καὶ ἔξω τῆς ἀληθείας, προεξένησαν τὸ σχίσμα.

«Ἐρωτῶμεν δὲ τώρα νὰ ἀκούσωμεν, ἆρά γε ποῖον ἀπὸ τὰ δύο μέρη νὰ εἶναι ὑπεύθυνον εἰς μέμψιν καὶ κατάγνωσιν, ἡμεῖς τὸ Ἀνατολικόν, ὁποῦ ἐφυλάξαμεν καὶ φυλάττομεν τὰ πατροπαράδοτα δόγματα ἀμετάτρεπτα καὶ ἀπαράλλακτα, ἢ τὸ Δυτικόν, ὅπου παρακινηθέντες ἀπὸ τοῦ πάθους τῆς θεομισοῦς

ὑψηλοφροσύνης παρέβησαν καὶ κατεπάτησαν τοσούτων Οἰκουμενικῶν Συνόδων καὶ πνευματεμφόρων διδασκάλων θεόφρονα καὶ ἀληθέστατα δόγματα, καὶ ἀντεισήγαγον ἕτερα ἐναντία, ἀσυνήθη τε καὶ ἀλλόκοτα; Ἀνάγκη καὶ ὁ πλέον ἀγράμματος ὅπου θέλει εἶσται νὰ τὸ ἐγνωρίσῃ αὐτὸ καὶ νὰ τὸ ὁμολογήσῃ, πῶς ἡμεῖς, ὁποῦ ἐφυλάξαμεν τὴν πίστιν ἀκαινοτόμητον, καθὼς τὴν παρελάβομεν, καὶ στεκόμεθα δι᾽ αὐτὴν μέχρι θανάτου, νὰ ἔχωμεν τὸν δίκαιον μισθὸν τῆς εὐγνωμοσύνης καὶ εὐζήλου μας σταθερότητος, ἐκεῖνοι δὲ τὸ ἐναντίον ἐξ ἀποφάσεως νὰ εἶναι ὑπεύθυνοι νὰ δώσωσιν λόγον τῷ Θεῷ ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως διὰ τὴν σύγχυσιν καὶ ταραχὴν ὁποῦ ἐπροξένησαν μεταξὺ τῶν Ἐκκλησιῶν Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως, καὶ διὰ τὸ ὅσα ἐκαινοτόμησαν, καὶ καινοτομοῦντες δὲν παύουσι, καὶ μάλιστα ὁποῦ δὲν ἀρκοῦνται εἰς τὸν οἰκεῖόν τους ἐξεκκλισμόν, ἀλλὰ πάσχουν καθημερούσιον νὰ ἑλκύσουν καὶ τοὺς ἐδικούς μας εἰς τὴν γνώμην τους, καθὼς, ὡς ἐμάθομεν, ἐβάλθησαν νὰ ψαρέψουν καὶ ἐσᾶς ὅλους τοὺς χριστιανοὺς ὁποῦ κατοικεῖτε εἰς τὴν νῆσον αὐτήν, καὶ νὰ σᾶς φέρουν εἰς τὸ ῥητόν τους, καταπείθοντές σας νὰ ἀρνηθῆτε ἄρνησιν τελείαν τὴν γνησίαν σας μητέρα τὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν· ἐπειδή, ὡς ἐμάθομεν, παραχωρήσει Θεοῦ τοσοῦτον ἴσχυσαν οἱ συνεχῶς περιφερόμενοι φραγγοπατέρες καὶ διατρίβοντες εἰς τὰ μέρη αὐτὰ ὥστε νὰ ἀποπλανήσουν πολλοὺς χριστιανοὺς μὲ ταῖς δολεραῖς τους πανουργίαις, καὶ ὑποκρινόμενοι ἁγιωσύνην καὶ ὁσιότητα, καὶ νὰ σᾶς καταπείσουν δολίως νὰ τοὺς ἔχετε εἰς περιποίησιν καὶ ἄκραν εὐλάβειαν, καὶ νὰ τοὺς νομίζετε ἀληθινοὺς πνευματικούς, ἐξομολογητάς τε καὶ διδασκάλους, τοὺς καπήλους τῆς ἀληθείας.

«Καὶ τί ἄλλο χειρότερον καὶ ἀθλιώτερον τῆς τοιαύτης δυστυχίας καὶ παραπλήξεως; Δὲν ἔχει ἡ Ἐκκλησία μας βιβλία εἰς ἁπλῆν φράσιν περὶ πάσης ὑποθέσεως καὶ μετανοίας δηλονότι, καὶ ἐξομολογήσεως, ὁποῦ συμβάλλουν εἰς σωτηρίαν νὰ ἀναγινώσκητε; Ἐχάθηκαν πνευματικοὶ πατέρες τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας; Τίνος ἕνεκεν ἔτζι εὐκόλως νὰ κλίνετε εἰς λόγια τοιούτων ἀπατηλῶν καὶ ψευδοδιδασκάλων; Πῶς στέργετε νὰ προδώσητε πάτρια δόγματα, καὶ νὰ αἰχμαλωτισθῆτε εἰς τὴν λατινόφρονα θρησκείαν; Διὰ τοὺς τοιούτους παραγγέλλει καὶ ὁ ἱερὸς Ἀπόστολος λέγων· βλέπετε τοὺς κύνας καὶ τοὺς κακοὺς ἐργάτας· καὶ γὰρ αὐτοὶ εἶναι ἀληθῶς ὁποῦ πλανοῦσι τοὺς ἁπλουστέρους· ἀλλὰ μάθετε καὶ γνῶτε ὅτι δὲν εἶναι ἄλλη ταύτης μεγαλήτερη ἁμαρτία· ὁ γὰρ ἀθετῶν καὶ ἀρνούμενος τὴν ἁγίαν τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίαν τὴν μητέρα αὐτοῦ, αὐτὸν τὸν Χριστὸν ἀθετεῖ, καὶ ὡς προδότης μετὰ τοῦ Ἰούδα λογίζεται.

«Γινώσκετε λοιπὸν ὅτι πολλὴν λύπην ἐλάβομεν ἀκούσαντες τὴν ἀθλίαν αὐτὴν φήμην, ὁποῦ εἶναι ἀληθῶς ἀξία θρήνου καὶ θλίψεως, καὶ ἐταράχθημεν τῷ πνεύματι, ἀναλογισάμενοι κατὰ νοῦν τὴν ἀθρόαν τοσούτου λαοῦ δυστυχίαν καὶ κατὰ ψυχὴν ἀπώλειαν· τούτου χάριν γράφοντες ἀποφαινόμεθα συνοδικῶς μετὰ τῶν περὶ ἡμᾶς ἱερωτάτων Μητροπολιτῶν καὶ ὑπερτίμων, ἐν

ἁγίῳ Πνεύματι ἀγαπητῶν ἡμῶν ἀδελφῶν καὶ συλλειτουργῶν, καὶ ὡς χρέος ἔχοντες ἀπαραίτητον σᾶς νουθετοῦμεν πατρικῶς, καὶ πνευματικῶς σᾶς παραγγέλλομεν, καὶ ἐν λόγῳ Κυρίου σᾶς διατάττομεν νὰ σταθῆτε μὲ φόβον καὶ τρόμον, καὶ νὰ στοχασθῆτε εἰς τί βάραθρον καὶ κρημνὸν βαθύτατον μέλλετε νὰ ρίψετε τὸν ἑαυτόν σας ἀδίκως καὶ παρανόμως, καὶ νὰ φανῆτε ἀποστάται τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, καὶ ἀρνηταὶ τῶν προγονικῶν σας ἐθῶν καὶ δογμάτων, καὶ ἀφοῦ διὰ τὴν αὐτὴν παράβασιν χάσετε τὴν ἐλπιζομένην χάριν τοῦ Θεοῦ, ἣν προσδοκῶμεν οἱ ὀρθόδοξοι, νὰ γίνετε καὶ εἰς ὄνειδος ἀγγέλοις καὶ ἀνθρώποις, ὥστε καὶ οἱ δαίμονες, καὶ αὐτοὶ ὁποῦ σᾶς ἐπλάνεσαν νὰ σᾶς περιγελοῦν, ὡσὰν ὁποῦ εὐκόλως σᾶς ἐνίκησαν ὡς ἀμαθεῖς καὶ ἰδιώτας, καὶ σᾶς ὑπέταξαν εἰς τὰ διεστραμμένα τους γνωμολογήματα. Ὅθεν καὶ πάλιν σᾶς λέγομεν, περιμαζώξατε τὴν διάνοιάν σας, καὶ σταθῆτε στερεοὶ εἰς τὴν πατροπαράδοτόν σας πίστιν, καὶ ἀποστρέψατε τὰ πρόσωπά σας ἀπὸ τοὺς πλάνους αὐτοὺς καὶ πονηροὺς ὑποκριτάς, τοὺς Φραγγοπατέρας. Κλείσατε τὰ ὦτά σας καὶ μὴν ἀκούετε πλέον τὰς διδαχάς τους, ὅτι εἶναι γεμάταις ψεύδους καὶ δόλου, καὶ ἐνθυμηθῆτε τὸν ἔνθεον ζῆλον καὶ τὴν εὐλάβειαν ὁποῦ εἶχαν οἱ πρόγονοί σας, ἐὰν θέλετε νὰ εἶστε συμμέτοχοι τῶν θείων ἐπαγγελιῶν. Ἰδοὺ ὅπου ἡμεῖς ὅλον τὸ χρέος μας ἐπληρώσαμεν πρὸς πάντας ὑμᾶς διὰ τοῦ παρόντος πατριαρχικοῦ καὶ νουθετικοῦ γράμματος, καὶ εἰ μὲν ὑπακούσετε εἰς τὰ γεγραμμένα ταῦτα, ἔχομεν καὶ ἡμεῖς τὸν μισθόν μας κερδεμένον· εἰ δὲ καὶ παρακούσετε ὡς πεπλανημένοι ἄνθρωποι, θέλετε δώσει λόγον ἀναπολόγητον ἐν τῇ φρικτῇ ἡμέρᾳ τῆς ἐπιφανείας τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐν ᾗ οὐκ ἔτι μένει καιρὸς μετανοίας καὶ διορθώσεως· οὗ τὸ ἄπειρον ἔλεος δεόμεθα νὰ νεύσῃ εἰς τὰς καρδίας σας, καὶ νὰ σᾶς φωτίσῃ νὰ κάμετε ὡς γράφομεν, ἵνα ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ ἡμετέρα εὐλογία εἴη μετὰ πάντων ὑμῶν. ͵ΑΨϚʹ».

Διὰ σπουδαίους δὲ λόγους, τοὺς ὁποίους ὅμως συγκεκριμένως ἀγνοοῦμεν, ἐπιχειρήσας ὁ Γαβριὴλ Γʹ ὑπερπόντιον πλοῦν μετέβη εἰς Χάλλην τῆς Σαξωνίας συνοδὸν ἔχων τὸν Ἀδριανουπόλεως Ἀθανάσιον, τὸν κατόπιν πατριάρχην διατελέσαντα (1709 - 1711). Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ δὲ ταύτῃ συνῆψε σχέσεις πρὸς τὸν Γαβριὴλ ὁ τότε ἐν Ὀξωνίᾳ φοιτῶν Φραγκῖσκος ὁ Προσαλέντης ὁ Κερκυραῖος, ὅστις καὶ ἐξέδωκε τῷ 1706, ἀναλώμασι πιθανῶς τοῦ Γαβριήλ, σπουδαῖον ἀπολογητικὸν ἔργον ὑπὸ τὸν περίεργον τίτλον: «*Ὁ αἱρετικὸς διδάσκαλος ὑπὸ τοῦ ὀρθοδόξου μαθητοῦ ἐλεγχόμενος*», ὅπερ καὶ ἀφιέρωσεν εἰς τὸν Γαβριὴλ Γʹ [1]. Ἀφορμὴν εἰς τὴν ἐκπόνησιν τοῦ ἔργου τούτου παρέσχεν

[1] Πλήρης ὁ τίτλος τοῦ βιβλίου τοῦ Προσαλέντη ἔχει ὧδε: Ὁ αἱρετικὸς διδάσκαλος ὑπὸ τοῦ ὀρθοδόξου μαθητοῦ ἐλεγχόμενος. Βιβλίον πάνυ χρήσιμον τοῖς ὀρθοδόξοις βεβαιοῦν τὰς παραδόσεις καὶ τὸ σοφίσματα τοῦ Βενιαμὶν Οὐδρῶφ, διδασκάλου τοῦ ἐν Βρεττανίᾳ Ἑλληνικοῦ Φροντιστηρίου· ἀφιερωθὲν μὲν τῷ παναγιωτάτῳ τε καὶ σοφωτάτῳ κυρίῳ ἡμῶν Γαβριήλ, ἀρχιεπισκόπῳ Κωνσταντινουπόλεως, Νέας Ῥώμης καὶ οἰκουμενικῷ πατριάρχῃ, συντεθὲν δὲ καὶ τυπωθὲν σπουδῇ, ἐπιμελείᾳ τε καὶ δαπάνῃ τοῦ ἐν Ἱεροδιακόνοις ταπεινοῦ Φραγκίσκου Προσαλέντου τοῦ Κερκυραίου, ἱκανὸν χρόνον τοῦ αὐτοῦ Βενιαμὶν Οὐδρῶφ ἐν Βρεττανίᾳ ἀκούσαντος, κατὰ τὸ ἔτος τῆς ἡλικίας αὐτοῦ κεʹ. Ἀμστελοδάμῳ. Παρὰ Θεοδώρῳ καὶ Ἐνρίκῳ Βρούην, ἐν ἔτει ἀπὸ Χριστοῦ ͵αψϛʹ. Εἰς 12ον. Τὸ ἔργον τοῦτο μετετυπώθη τὸ δεύτερον ἐν Ἀθήναις τῷ 1862 ὑπὸ Παύλου Λάμπρου, προτάξαντος καὶ τὴν ὑπὸ Ἀνδρ. Μουστοξύδου βιογραφίαν τοῦ Προσαλέντου. Βλ. καὶ Εὐλογίου Κουρίλα Λαυριώτου, Θεόκλητος ὁ Πολυειδὴς καὶ τὸ Λεύκωμα αὐτοῦ ἐν Γερμανίᾳ, «Θρακικά», τ. Δʹ (1933) σ. 131.

εἰς τὸν συγγραφέα ὁ ἐν τῷ Ἑλληνικῷ Φροντιστηρίῳ τῆς Ὀξωνίας καθηγητὴς Βενιαμὶν Οὐδρώφ, ἰταμῶς προσβαλὼν «τὴν ἄγραφον τῶν Ἀποστόλων παράδοσιν» ἐν βιβλίῳ τυπωθέντι τῷ 1704. Ὁ Οὐδρὼφ ἐζήτησεν ἐπὶ πλέον καὶ προφορικῶς νὰ προσηλυτίσῃ τοὺς Ἕλληνας σπουδαστάς, ὑποσχόμενος εἰς αὐτοὺς διαφόρους παροχὰς καὶ κατορθώσας ὥστε ἔνιοι ἐκ τούτων νὰ ἐνστερνισθῶσι τὰ διδάγματα αὐτοῦ καὶ ν' ἀπαρνηθῶσι τὴν ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν.

Πλὴν τῆς προμνημονευθείσης ἀποφάσεως αὐτοῦ κατὰ τῆς εἰς τὸ χυδαῖον λεκτικὸν μεταφράσεως τῶν Ἁγίων Γραφῶν [1], τοῦ Γαβριὴλ Γʹ εἶνε γνωσταὶ καὶ πολλαὶ ἄλλαι κανονικαὶ διατάξεις, ὧν κυριώτεραι αἱ ἑξῆς:

Κατὰ Ὀκτώβριον τοῦ 1702 ἀπόφασις, δι' ἧς τὴν Ῥαιδεστόν, ἐπισκοπὴν πρότερον οὖσαν τοῦ Ἡρακλείας, καὶ ὕστερον εἰς ἀρχιεπισκοπὴν τιμηθεῖσαν, παρεχώρησεν αὖθις τῷ Ἡρακλείας μητροπολίτῃ, ἔχοντι ἐν αὐτῇ τὸν θρόνον του [2].

Κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 1702 σιγίλλιον περὶ τῆς ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Μονεμβασίας ἱερᾶς μονῆς τῆς Ἁγίας Θεοτόκου (Μαρδάτζας) [3].

Κατὰ Ἰανουάριον τοῦ 1703, πρᾶξις κυροῦσα τὰ τῆς ἐν Δρυϊνουπόλει μονῆς Κάμωνας.

Κατὰ τὸ ἴδιον ἔτος συγκατέταξε συνοδικῶς μεταξὺ τῶν ἁγίων τὸν ἀρχιεπίσκοπον Αἰγίνης Διονύσιον Σιγοῦρον, Ζακύνθιον, τοῦ ὁποίου τὸ λείψανον σῴζεται σήμερον ἐν Ζακύνθῳ θεωρούμενον θαυματουργόν [4].

Τὸ αὐτὸ ἔτος 1703, κατὰ μῆνα Ἰούνιον, ψήφῳ συνοδικῇ ὁ Γαβριὴλ Γʹ ἐκύρωσε κατ' αἴτησιν τῶν κατοίκων τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Κεφαλληνίας καὶ Ζακύνθου τὴν ὑπὸ Ἀγγέλου Συμμαχίου συντεταγμένην Ἀκολουθίαν εἰς τὸν ἅγιον Διονύσιον τὸν Σιγοῦρον καὶ πανήγυριν ἐκανόνισε «περιγραφομένην ἐν μόναις ταύταις ταῖς νήσοις» [5].

[1] Βλ. σ. 6 - 7.

[2] Μελετίου Ἀθηνῶν, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, τ. Γʹ, σελ. 4 - 84. Βλ. καὶ Παράρτημα ΙΖʹ τόμου περιοδ. Φιλολογικοῦ Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως, σ. 86 - 7.

[3] Ἀπόκειται ἐν τῇ Ἐθνικῇ Βιβλιοθήκῃ τῶν Παρισίων, Supplement Grec, ἀριθ. 704 - 7. Βλ. «Νέον Ἑλληνομνήμονα», τ. Γʹ (1906), σ. 384.

[4] Ν. Κατραμῆ, Φιλολογικὰ Ἀνάλεκτα, ἐν Ζακύνθῳ 1880, σελ. 278.

[5] Ἐκδέδοται ἡ ἐπιστολὴ αὕτη τοῦ Γαβριὴλ Γʹ μετὰ πλείστων σφαλμάτων ἐν ἀρχῇ τῆς ἐν Ἀθήναις ἐπιμελείᾳ Σεργίου τοῦ Ῥαφτάνη τῷ 1844 τυπωθείσης Ἀκολουθίας τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Διονυσίου τοῦ Νέου, σ. ζʹ - ιδʹ. Πρβλ. Κωνσταντίνου τοῦ

Κατ' Ἀπρίλιον τοῦ ἰδίου ἔτους 1703 πρᾶξις κυροῦσα τὰ δίκαια τῆς ἐν Χίῳ μονῆς τοῦ Προδρόμου τῶν Μουνδῶν.

Περὶ μεταθέσεως τοῦ κατὰ καιρὸν Καισαρείας τῆς Παλαιστίνης εἰς τὸν θρόνον Ἱεροσολύμων.

Τῇ 12 Ἰανουαρίου 1704 πρᾶξις ἐπιτρέπουσα τῷ ἱεροκήρυκι Ἠλίᾳ Μηνιάτῃ «τὴν ἐπιστασίαν τοῦ διδασκαλικοῦ ὑπουργήματος» [1].

Κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1704 Σιγίλλιον, δι' οὗ κηρύσσεται σταυροπηγιακὸν τὸ ἐν Σητείᾳ τῆς Κρήτης μοναστήριον τῆς Θεοτόκου Ἀκρωτηριανῆς (σήμερον Τοπλοῦ).

Μηνὶ Ἰουλίῳ 1704 Συνοδικὸν γράμμα περὶ τῆς ἑορτῆς τῆς ἁγίας Εὐφημίας. Συνυπογράφονται ὁ Ἐφέσου Θεοφάνης, ὁ Ἡρακλείας καὶ Ῥαιδεστοῦ Νεόφυτος, ὁ Κυζίκου Κύριλλος, ὁ Νικομηδείας Παρθένιος, ὁ Χαλκηδόνος Κωνστάντιος, ὁ Τραπεζοῦντος Νεκτάριος, ὁ Κρήτης Ἰωάσαφ καὶ ὁ Προϊλάβου Γρηγόριος [2].

Μηνὶ Αὐγούστῳ τοῦ 1704 Ἀπόφασις κατὰ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Χαλδείας Φιλοθέου, παρ' ἐνορίαν ἐπεμβαίνοντος εἰς χωρία τοῦ μητροπολίτου Τραπεζοῦντος [3].

Κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος 1704 Πρᾶξις ἀποκαθιστῶσα σταυροπηγιακὴν τὴν ἐν Χίῳ μονὴν Μηνᾶ, Βίκτωρος καὶ Βικεντίου.

Κατὰ τὸ ἔτος 1705, Ἀπριλίου α', ἰνδ. γ'. Σιγίλλιον περιλαμβάνον λύσεις ζητημάτων προβληθέντων ὑπὸ τοῦ ἀρχιεπισκόπου πρῴην Ἀχριδῶν καὶ προέδρου τῆς μητροπόλεως Βοδενῶν Γερμανοῦ, καὶ ἀποδοκιμασία τῆς μὴ φανερᾶς ἐκφωνήσεως τοῦ «Λάβετε, φάγετε» ἐν τῇ θείᾳ μυσταγωγίᾳ [4].

Κατ' Αὔγουστον τοῦ ἰδίου ἔτους 1705 Περὶ τῶν Σιναϊτῶν [5].

ἐξ Οἰκονόμων, Τὰ Σῳζόμενα Φιλολογικὰ Συγγράμματα, τ. Α', σ. 345 καὶ τὰς σχετικὰς περὶ Ἁγίου Διονυσίου ἐργασίας τοῦ Σπυρ. δὲ Βιάζη καὶ τοῦ Λ. Ζώη, Ὁ Ἅγιος Διονύσιος, σ. 42-6.

[1] Βλ. περιοδ. «Πανδώραν» τ. ΙΕ', σ. 580.

[2] Καισαρίου Δαπόντε, Ἱστορικὸς Κατάλογος τῶν καθ' ἡμᾶς χρηματισάντων ἐπισήμων Ῥωμαίων κλπ., ἐν Κ. Ν. Σάθα, Μεσαιωνικῇ Βιβλιοθήκῃ, τ. Γ', ἐν Βενετίᾳ 1872, σ. 99-100. Μ. Ι. Γεδεών, Χρονικὰ τοῦ Πατριαρχικοῦ οἴκου, σελ. 178 κ. ἑ. «Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια» Κωνσταντινουπόλεως, τ. Δ' σ. 572. Α. Παπαδοπούλου Κεραμέως, Κατάλογος τῶν ἐν τῷ Ἑλλην. Φιλολογ. Συλλόγῳ Κωνσταντινουπόλεως χειρογράφων, ἐν Παραρτήματι ΙΘ' τόμ. Περιοδικοῦ σ. 108.

[3] Π. Τριανταφυλλίδου, Φυγάδες, σ. 144-6.

[4] Μαργαρίτου Κωνσταντινίδου, Γράμματα ἐκ τοῦ Ἀρχείου τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητος Τεργέστης, ἐν «Ἐκκλησιαστικῷ Φάρῳ» Ἀλεξανδρείας, ἔτ. Δ' (1911), τ. Η'· σ. 138-184. Μ. Ι. Γεδεών, Κανονικαὶ Διατάξεις, τ. Α', σ. 106-135 καὶ τ. Β'. σ. 406-417, Καλλινίκου Δελλικάνη, Τὰ ἐν τοῖς κώδιξι τοῦ πατριαρχικοῦ ἀρχειοφυλακείου σῳζόμενα ἐπίσημα ἐκκλησιαστικὰ ἔγγραφα, τ. Γ', σ. 812-821.

[5] Παύλου Νεοκλέους, Τὸ κανονικὸν δίκαιον τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου τῶν Ἱεροσολύμων ἐπὶ τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Σινᾶ, ἐν Κωνσταντινουπόλει, 1868, σ. 119-128.

Κατὰ Μάρτιον τοῦ 1706. Σιγίλλιον, δι' οὗ καθίσταται σταυροπηγιακὸν τὸ ἐν Μήλῳ μοναστήριον τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Σιδεριανοῦ, ὅπερ πρότερον ἦτο μετόχιον τῆς ἐν Πάτμῳ μονῆς τοῦ ἁγίου Ἰωάννου.

Κατ' Ἀπρίλιον τοῦ ἰδίου ἔτους 1706 Σιγίλλιον περὶ τοῦ ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Τραπεζοῦντος μοναστηρίου τοῦ ἁγίου Γεωργίου ἐπιλεγομένου Περιστερεῶτα [1].

Τῷ αὐτῷ ἔτει 1706, ἐν μηνὶ Αὐγούστῳ, ἰνδ. ιδ' Σιγίλλιον περὶ τῆς κατὰ τὴν ἐπισκοπὴν Κυδωνίας ἐν Κρήτῃ καὶ κατὰ τὸ χωρίον Μουρνιὲς μονῆς τοῦ ἁγίου ἱερομάρτυρος Ἐλευθερίου [2].

1706, Νοεμβρίου 15. Σιγίλλιον περὶ τοῦ ἐν τῇ νήσῳ Σύμῃ μονυδρίου σεμνυνομένου ἐπ' ὀνόματι τοῦ παμμεγίστου Ταξιάρχου [3].

1707, Ἰανουαρίου 15 Σιγίλλιον περὶ τῆς ἐν Λακεδαίμονι μονῆς τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων. Ἀρχ. «Τὸ τοὺς ἐπ' εὐσεβείᾳ σεμνυνομένους...» [4].

1707, μηνὶ Ὀκτωβρίῳ, ἰνδ. α'. Ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Πισιδίας μητροπολίτην περὶ συνοικεσίου τινὸς ἐξ ἀγχιστείας, ἐπιτραπέντος παρὰ τῆς Ἐκκλησίας διὰ φιλανθρωπίαν καὶ διὰ λόγους συγκαταβάσεως καὶ οἰκονομίας. Ἀρχ. «Πολυτρόπως εἶδεν ἡ ἐκκλησιαστικὴ πρόνοια» κτλ. [5].

Ἀχρονολόγητος συνοδικὴ ἐπιστολὴ πρὸς τὸν πατριάρχην Ἀλεξανδρείας Γεράσιμον τὸν Β' περὶ καινοτομίας τινὸς αὐτοῦ, καταγγελθείσης τῇ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ παρὰ τοῦ μητροπολίτου Λιβύης, τουτέστιν ὅτι «ἐν τῇ θείᾳ εὐχαριστίᾳ, παρὰ τὸ ἄνωθεν ἐπικρατῆσαν ἔθος, τὰ μὲν Κυριακὰ λόγια, τὸ «λάβετε» καὶ τὰ ἑξῆς ἀδιαπύστῳ φωνῇ λέγεσθαι παρὰ τοῦ ἱερουργοῦντος αὐτῆς τε (τῆς ὑμ. μακαριότητος) καὶ πάντων τῶν ὑπ' αὐτὴν ἱερέων — ἅτινα

[1] Ἀπόκειται ἐν τῇ Ἐθνικῇ Βιβλιοθήκῃ Παρισίων, Supplement Grec, ἀριθ. 704-7. «Νέος Ἑλληνομνήμων», τ. Γ' (1906), σ. 385. Κ. Ν. Παπαμιχαλοπούλου, Περιήγησις εἰς τὸν Πόντον, Ἀθήνησι 1903, σ. 99 καὶ 112-120.

[2] «Χριστιανικὴ Κρήτη», Ἔτ. Β' (1914), τεῦχ. Β', σ. 217-222. Ἐκ κώδικι τοῦ Νεοφύτου Λητζᾶς καὶ Ἀγράφων ἀποκειμένῳ παρὰ τῷ Πανιερωτάτῳ μητροπολίτῃ πρ. Παραμυθίας κ. Ἀθηναγόρᾳ ὑπάρχει ἐπιστολὴ τοῦ Πατριάρχου Γαβριὴλ Γ' τοῦ 1706 πρὸς τὸν πρῴην Ἀχριδῶν καὶ πρόεδρον Βοδενῶν Γερμανόν. Ταύτην οὐχὶ ὁλοκληρωτικῶς ἐξέδωκεν ὁ Μ. Γεδεών, Τοῦ Γραικορρωμαϊκοῦ Νομικοῦ τὰ παραλειπόμενα. Ζητήματα προβληθέντα παρὰ τοῦ πρῴην Ἀχριδῶν προέδρου Βοδενῶν, καὶ ἀποκρίσεις περὶ αὐτῶν. (Ἐκκλησ. Ἀλήθεια ἔτ. Γ' σ. 357-365).

[3] Δημοσθ. Χαβιαρᾶ, Συλλογὴ χριστιανικῶν ἐπιγραφῶν καὶ περιγραφὴ χριστιανικῶν ἀρχαιοτήτων τῆς νήσου Σύμης, «Βυζαντινὰ Χρονικά», ἔτ. ΙΘ' (1912), σ. 147-170.

[4] Ἐξεδόθη ὑπὸ Ἀγησιλάου Σγουρίτσα ἐν τῷ ἔργῳ του «Βασσαρᾶς — Βέρροια», ἐν Ἀθήναις 1903, σ. 126 κ. ἑ. Πρβλ. Φαίδωνος Κουκουλέ, Αἱ ἐν τῷ πρῴην δήμῳ Οἰνοῦνος Μοναί, περιοδ. Μαλεβός», ἔτ. Δ' (1924), σ. 302).

[5] Μ. Ι. Γεδεών, Κανονικαὶ Διατάξεις, τ. Β', σ. 410-2. Α. Παπαδοπούλου Κεραμέως, Κατάλογος τῶν ἐν τῷ Ἑλλην. Φιλολογικῷ Συλλόγῳ Κωνσταντινουπόλεως χειρογράφων, ἐν Παραρτήματι ΙΘ' τ. τοῦ περιοδικοῦ, σ. 99. Ὁ Γεδεὼν παρέλιπε νὰ σημειώσῃ τὴν χρονολογίαν τοῦ ἐγγράφου κατὰ τὴν ἔκδοσίν του.

αὐτοί τε οἱ Ἀπόστολοι καὶ ἐφεξῆς οἱ διάδοχοι αὐτῶν ἄχρι καὶ ἡμῶν, μιμούμενοι τὸν πρωτουργὸν τοῦ μυστηρίου, τὸν κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν, μεγαλοφώνως προφέρουσι, τὴν δὲ ἔντευξιν καὶ τὴν ἐπίκλησιν τοῦ παναγίου Πνεύματος, τουτέστι τὸ «ποίησον» κτλ., ἥτις ἀπὸ τῆς πρώτης καταβολῆς τῆς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας ἄχρι δεῦρο μυστικῶς τελεῖται παρὰ τοῦ ἱερέως, ἀνάπαλιν ἐκφωνεῖσθαι μεγαλοφώνως» κτλ. [1].

Σῴζεται ὡσαύτως τοῦ Γαβριὴλ Γ´ ἐπιστολὴ φιλικὴ καὶ ἀδελφικὴ πρὸς τὸν προμνησθέντα πατριάρχην Ἀλεξανδρείας Γεράσιμον περὶ τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως, κατὰ τὴν κοινὴν γεγραμμένην φράσιν τῷ 1702. Ἐν τέλει τῆς ἐπιστολῆς ταύτης ἐπάγεται ὁ Γαβριήλ: «Εἰ δὲ καὶ ἀφήσει (ἡ σὴ μακαριότης) τὴν καινοτομηθεῖσαν ὑπ᾿ αὐτῆς παραλλαγὴν νὰ ἐνεργῆται αὐτόθι, τότε θέλει ἀκολουθήσει πάλιν παρὰ τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου τὸ ποιητέον, ὅστις πρὸς τοῖς ἄλλοις προνομίοις κέκτηται διευθετεῖν καὶ ῥυθμίζειν τὸ ἁπανταχοῦ χριστιανικὸν πλήρωμα εἰς τὰ ὀρθὰ τῆς Ἐκκλησίας δόγματά τε καὶ διατάγματα καὶ τὰς ἐξ ἀρχῆς παραδόσεις, καὶ ἐπιβλέπειν δριμύτερον ἐπὶ τοὺς παρεκτρεπομένους τῶν ἐκκλησιαστικῶν διατάξεών τε καὶ παραδόσεων» [2].

Ἐπίσης σῴζεται ἐν βιβλίῳ τοῦ Ἁγίου Τάφου περιέχοντι γράμματα πατριαρχικά, γράμμα τοῦ Γαβριὴλ Γ´ πρὸς τὸν μητροπολίτην Σμύρνης περὶ τοῦ ἀναγινώσκειν τὰ βιβλία τῆς παλαιᾶς καὶ νέας Διαθήκης «εἰς ἑλληνικὴν φράσιν καὶ διάλεκτον» [3]. Ἀναμιμνήσκει δ᾿ ὁ Γαβριὴλ Γ´ τὴν παρὰ Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως κατάκρισιν τῆς παραφράσεως τοῦ ἱερομονάχου Μαξίμου τοῦ Καλλιουπολίτου· ἀποσκορακίζει τὸ παρὰ τοῦ Ἰησουΐτου Φραγκίσκου συγγραφὲν περὶ καθαρτηρίου πυρὸς βιβλιάριον, οὗ «πολλὰ τεύχη τυπωσάμενος (ὁ συγγραφεὺς) πανταχοῦ ἐν τοῖς καθ᾿ ἡμᾶς μέρεσι διέσπειρεν εἰς ἀπάτην καὶ ὑποσκελισμὸν τῶν ἁπλουστέρων θρεμμάτων τῆς ἀνατολικῆς ἁγίας τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας». Διὰ τοῦ γράμματος τούτου συνιστᾷ ὁ Γαβριὴλ τὸν ἀφανισμὸν καὶ τῆς παραφράσεως τοῦ Μαξίμου καὶ τοῦ ὡς εἴρηται βιβλιαρίου τοῦ Φραγκίσκου καὶ μάλιστα τῆς κατ᾿ ἐκεῖνον τὸν χρόνον παρὰ τοῦ ἱερομονάχου Σεραφεὶμ τοῦ Μυτιληναίου μετατυπώσεως τῆς τοῦ Μαξίμου παραφράσεως, περὶ ἧς τὸ γράμμα λέγει τάδε: «Ἤδη δὲ πάλιν κατὰ τὸν παρόντα χρόνον ἱερομόναχός τις Σεραφεὶμ ὀνόματι, ἐκ Μυτιλήνης ὁρμώμενος, φρονηματισθεὶς ἐτόλμησεν ἐξ ἀφρόνων φρενῶν ἰδίᾳ αὐτονομίᾳ ἐκδοῦναι αὖθις ἐκείνην τὴν εἰς κοινὴν διάλεκτον μετάφρασιν τοῦ Μαξίμου, τὴν κατὰ τὸ ἱερὸν Εὐαγγέλιον καὶ τὸν Ἀπόστολον καὶ τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου,

[1] Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου, Ἐπιστολαί. Ἐν Τεργέστῃ 1878, σ. 112-5. Ἀθ. Παπαδοπούλου Κεραμέως, Κατάλογος τῶν ἐν τῷ Ἑλλην. Φιλολογ. Συλλόγῳ Κων/πόλεως χειρογράφων, ἔνθ᾿ ἀν. σ. 101. Μ. Ι. Γεδεών, Κανονικαὶ Διατάξεις τ. Β´, σ. 409-410.

[2] Γεδεών, Ἔνθ᾿ ἀν.

[3] Βλ. καὶ σ. 7.

καὶ μετατυπώσας εἰς μικρότερον μῆκος διὰ λεπτῆς καὶ μικρᾶς στάμπας τὸ βιβλίον, χωρὶς τοῦ κειμένου, μόνην τὴν ἐξήγησιν ἐξέδωκε, διασπείρας τοῖς βουλομένοις ἀγοράζειν τὰ βιβλία». Ἡ ἐπιστολὴ ἐγράφη τῷ 1704 [1].

Κατὰ τὸ 1707. Ἀπόφασις ἀποδοκιμάζουσα τὸ ἔθος τῶν μητροπολιτῶν Μηθύμνης τοῦ λαμβάνειν τὰ τῇ αὐτόθι μονῇ τοῦ Ταξιάρχου Μανταμάδου ἀφιερώματα εἴς εἴδη τε καὶ κτήματα.

Τῷ ἰδίῳ ἔτει 1707 Σιγίλλιον περὶ τῆς ἐν Σκοπέλῳ σταυροπηγιακῆς μονῆς τοῦ τιμίου Σταυροῦ.

Τῷ αὐτῷ ἔτει 1707, μηνὶ Μαΐῳ. Πρᾶξις κυροῦσα τὰ σταυροπηγιακὰ δίκαια τῆς ἐν Αἴνῳ μονῆς Σκαλωτῆς.

Κατὰ Μάϊον ὡσαύτως τοῦ ἰδίου ἔτους 1707 Πρᾶξις προβιβάζουσα εἰς σταυροπηγιακὴν τὴν τέως ἐνοριακὴν ἐν Σκοπέλῳ μονὴν τῶν Ταξιαρχῶν.

Κατὰ Ἰούνιον τοῦ αὐτοῦ ἔτους 1707 Σιγίλλιον περὶ τοῦ ἐν Ῥαδολίβῳ τῆς Δράμας μονυδρίου Βορίσκου.

Σιγίλλιον ἐν ἔτει 1706 ἀπολυθὲν περὶ τῆς ἐν Τραπεζοῦντι μονῆς Περιστερεώτα. Τὸ σιγίλλιον σῴζεται ἐν τῇ ἐν Παρισίοις Ἐθνικῇ Βιβλιοθήκῃ.

Γράμμα πρὸς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Ἄνδρου Ἰωάσαφ, ἵνα οὗτος ἐξετάσῃ ἐπὶ τῇ βάσει μαρτυρικῶν καταθέσεων τῶν αἰδεσιμωτάτων κληρικῶν καὶ ἐντιμοτάτων ἀρχόντων τῆς νήσου τίς ὁ ἰδιοκτήτης τῆς παλαιᾶς ἐκκλησίας Παναγίας Καταφυγιωτίσσης, ἣν διημφισβήτουν ἡ μονὴ τοῦ Ἁγίου Νικολάου εἰς τὰ Σόρα καὶ ὁ πρωτόπαπας κὺρ Ἰωάννης Μηνδρινός. Τὸ γράμμα τοῦ πατριάρχου Γαβριὴλ φέρει χρονολογίαν αψγ´.

Πρᾶξις ἀχρονολόγητος κυροῦσα τὰ δίκαια τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ μονῆς τῶν Βλατέων.

Πρᾶξις ἀχρονολόγητος, δι᾿ ἧς ὁ Γαβριὴλ Γ´ ὑπέταξεν ὡς ἐνοριακὰς τῇ μητροπόλει Ἀθηνῶν τὰς ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ ταύτῃ μονάς, πλὴν τῆς Πεντέλης.

Πρᾶξις ὡσαύτως ἀχρονολόγητος, ὁρίζουσα ὅτι τὰ χωρία Καρατή, Ἀτζιπόπουλον, Ἐπισκοπή, Κυριάννα, Ἀντάνασσο καὶ Περιβόλι εἶνε ἐνοριακὰ τῆς ἐν Κρήτῃ ἐπισκοπῆς Ῥεθύμνης.

Εἰς δὲ τὴν ἐν Γαυρείῳ τῆς Ἄνδρου μονὴν τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς, τῆς ἐπικεκλημένης Ἁγίας, ἀπόκειται σιγίλλιον τοῦ Γαβριὴλ Γ´ περὶ ὑποτάξεως εἰς τὴν μονὴν ταύτην τοῦ ἐν Βιταλίῳ παλαιοῦ καὶ σεβασμίου ναοῦ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Ξανεμίτη [2]. Τὸ σιγίλλιον τοῦτο, ἀνέκδοτον ὄν, ἔχει ὧδε.

[1] Ἀθ. Παπαδουπούλου Κεραμέως, Κατάλογος τῶν ἐν τῷ Ἑλλην. Φιλολογ. Συλλόγῳ Κωνσταντινουπόλεως χειρογράφων, ἔνθ. ἀν., σ. 101. Βλ. καὶ σ. 6-7 παρούσης μελέτης. Βλ. καὶ Γαβριὴλ τοῦ Γ´, Οἰκουμενικοῦ πατριάρχου, Συνοδικαὶ ἀποφάσεις (1705), ἐν «Ἐκκλησιαστικῇ Ἀληθείᾳ» Κωνσταντινουπόλεως, τ. Γ´, σ. 532 κ.ἑ.

[2] Ναοῦ καὶ οὐχὶ μοναστηρίου, ὡς ἐξ ἀνεπιστασίας σημειοῦται ὁ Μ. Ι. Γεδεὼν εἰς τοὺς Πατριαρχικοὺς αὐτοῦ Πίνακας, σ. 616.

† Γαβριὴλ ἐλέῳ Θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, Νέας Ῥώμης καὶ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης.

† Πρὸς πολλοῖς ἄλλοις τῶν προτερείων κανονικὸν καὶ τοῦτο προνόμιον ἐπεδαψιλεύθη τῇ καθ᾽ ἡμᾶς τοῦ Χριστοῦ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ παρὰ τῶν ἐν οἰκουμενικαῖς συνόδοις ἀνελθόντων θεοφόρων πατέρων, ἄδειαν ἔχειν δηλαδὴ κατὰ πάντα καιρὸν τὸν τὰς πατριαρχικὰς ἡνίας ἰθύνοντα σταυροπήγια ἐξεργάζεσθαι ἐπὶ πατριαρχικῷ τῷ ὀνόματι ἐν πάσαις μάλιστα ταῖς ὑποκειμέναις ἐπαρχίαις τῷ πατριαρχικῷ, ἀποστολικῷ τε, καὶ οἰκουμενικῷ θρόνῳ, παραλαμβάνειν τε θείους καὶ ἱεροὺς ναοὺς καὶ σεπτὰ καταγώγια καὶ ὑπὸ τὴν πατριαρχικὴν ἄγειν περιωπήν, καὶ ἐλεύθερα αὐτὰ ἀποκαθιστᾷν πάσης, καὶ παντοίας ἀπαιτήσεως, καὶ ὀχλήσεως τοῦ κατὰ τόπον ἀρχιερέως, πολλῷ δὲ μᾶλλον δεικνύειν εἴωθε τὴν τοιαύτην περιποίησιν ὁ κατὰ καιροὺς ὑπὸ θεοῦ τὴν πατριαρχικὴν προστασίαν ἐμπιστευθεὶς τοῖς κινδυνεύουσιν ἐρημωθῆναι περιστάσεσιν ἐπιβλαβέσι, καὶ διὰ τοῦτο βοηθείας, καὶ ἀντιλήψεως χρῄζουσιν ἱεροῖς καὶ θείοις καταγωγίοις, ὅπερ ἔθος ὡς ἐπωφελὲς καὶ συντηρητικὸν τῶν τοῦ Θεοῦ σκηνωμάτων οὐ διέλιπε μέχρι τοῦ νῦν διηνεκῶς ἐνεργούμενον τῇ καθ᾽ ἡμᾶς τοῦ Χριστοῦ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ, κηδεμονίᾳ καὶ λόγοις ἀρίστοις τὰ ὑπ᾽ αὐτὴν διευθετούσῃ μετὰ τῆς προσηκούσης ἐπιμελείας καὶ σκέψεως.

Ἐπειδὴ τοιγαροῦν καὶ κατὰ τὴν ἀρχιεπισκοπὴν Ἄνδρου ἐν τοῖς ὑποκειμένοις χωρίοις, καὶ κτήμασι τῷ σεβασμίῳ πατριαρχικῷ σταυροπηγιακῷ μοναστηρίῳ τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς εὑρίσκεται παλαιός, καὶ σεβάσμιος ναός, ἐπ᾽ ὀνόματι σεμνυνόμενος τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ κοινῶς λεγομένου Ξανεμίτη, ὅστις μηδένα κεκτημένος τὸν ἐπιτηροῦντα, καὶ περιέποντα αὐτόν, καὶ ὑπ᾽ οὐδενὸς ἐπισκεπτόμενος, καὶ ἐπιμελούμενος, κινδυνεύει γενέσθαι χρόνου παρανάλωμα, καὶ ἀφανισθῆναι ἐκ μέσου, οὗ ἕνεκα ὁ θεοφιλέστατος ἀρχιεπίσκοπος Ἄνδρου, ἐν ἁγίῳ πνεύματι ἀγαπητὸς ἡμῶν ἀδελφὸς καὶ συλλειτουργὸς κὺρ Γρηγόριος, τὴν ἀπειλουμένην ἐρήμωσιν τοῦ ἱεροῦ αὐτοῦ ναοῦ θεασάμενος, καὶ περιαλγήσας, ἔγνω μὴ παριδεῖν ἐκεῖνον παντάπασιν ἀπρονόητον, ἀλλὰ τὴν ἐνδεχομένην βοήθειαν αὐτῷ παρασχεῖν, καὶ ἀναχαιτίσαι αὐτὸν τῆς παντελοῦς καταστροφῆς, κἀντεῦθεν διενοήθη πρὸς σύστασιν αὐτοῦ μάλιστα καταστῆσαι αὐτὸν πατριαρχικὸν σταυροπήγιον, καὶ ἐλεύθερον, καὶ παντὸς βάρους, καὶ δουλαγωγίας, καὶ καταδυναστείας ἀνώτερον διὰ φιλοτιμίας ἐκκλησιαστικῆς, καὶ πατριαρχικῆς χάριτος τὸν ἐλεύθερον τρόπον, καὶ τὸν ἀδούλωτον χαριζόμενος αὐτῷ, καὶ λόγῳ προμηθείας ὑποθεῖναι τὸν αὐτὸν τοῦτον ναὸν τῇ περιθάλψει τοῦ σῳζομένου σὺν θεῷ διαληφθέντος σεβασμίου πατριαρχικοῦ μοναστηρίου τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς, ὅπως ἐκείνῳ συναφθεὶς ἀναζωπυρηθῇ μικρὸν διὰ τῆς ἀντιλήψεως ἐκείνου, καὶ κυβερνήσεως, ἀνθ᾽ ὅτου καὶ ἠξίωσεν ἡμᾶς κατασφαλισθῆναι τὴν σταυροπηγιακὴν φιλοτιμίαν, καὶ κλῆσιν τοῦ ἱεροῦ αὐτοῦ ναοῦ, καὶ τὴν προμήθειαν τῆς ἑνώσεως αὐτοῦ πρὸς τὸ

ῥηθὲν μοναστήριον τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς διὰ πατριαρχικοῦ συνοδικοῦ σιγιλλιώδους γράμματος.

Τούτου χάριν τὴν ἀξίωσιν αὐτοῦ εὐμενῶς ἀποδεξάμενοι ὡς πρὸς θεάρεστον ἀφορῶσαν σκοπόν, ἄλλως καὶ φροντίζειν ὀφείλοντες τῆς συστάσεως, καὶ διαμονῆς, καὶ βελτιώσεως τῶν ἱερῶν ναῶν, καὶ θείων καταγωγίων τῶν ἑκασταχοῦ εὑρισκομένων, γράφομεν καὶ ἀποφαινόμεθα συνοδικῶς μετὰ τῶν περὶ ἡμᾶς ἱερωτάτων ἀρχιερέων καὶ ὑπερτίμων, τῶν ἐν ἁγίῳ πνεύματι ἀγαπητῶν ἡμῶν ἀδελφῶν καὶ συλλειτουργῶν, ἵνα ὁ εἰρημένος ναὸς τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, Ξανεμίτη ἐπικεκλημένου, εἴη καὶ λέγηται ἀπὸ τοῦ νῦν σταυροπήγιον, ἀδούλωτον, ἀδέσποτον, ἀκαταπάτητον καὶ ἀνενόχλητον παρὰ παντὸς προσώπου, καὶ παντελεύθερον εἰς τὸν ἑξῆς ἅπαντα αἰῶνα, μηδενὶ μηδὲν ὀφεῖλον παρέχειν, μνημονευομένου ἐν αὐτῷ, κατὰ τὴν συνήθειαν, τοῦ πατριαρχικοῦ ὀνόματος, καὶ ἡ περὶ αὐτὸ προνοηθεῖσα προμήθεια τοῦ εἶναι ἡνωμένον τῷ πατριαρχικῷ σταυροπηγιακῷ σεβασμίῳ μοναστηρίῳ τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς, καὶ περιθάλπεσθαι ὑπ᾽ ἐκείνου, ἔχῃ τὸ κῦρος, καὶ τὴν ἰσχύν, καὶ τὸ βέβαιον ἀναντιρρήτως, καὶ οἱ ὁσιώτατοι πατέρες τοῦ ἱεροῦ μοναστηρίου τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς ἄδειαν ἔχωσι παραλαβεῖν εἰς τὴν αὐτῶν διοίκησιν τὸν ῥηθέντα ναόν, καὶ δεσπόζωσιν αὐτοῦ μετὰ πάντων τῶν κτημάτων αὐτοῦ, καὶ διέπωσι, καὶ διακυβερνῶσιν ὡς οἰκεῖον μετόχιον, φροντίζοντες τῆς βελτιώσεως, καὶ αὐξήσεως, καὶ καλλιεργείας αὐτοῦ προθύμως καὶ ἀόκνως, παρ᾽ οὐδενὸς ἐνοχλούμενοι, ἢ ἐπηρεαζόμενοι. Ὃς δ᾽ ἄν τις ὀψέποτε διανοηθῇ ἀνατρέψαι τὴν σταυροπηγιακὴν φιλοτιμίαν, καὶ κλῆσιν τοῦ ἱεροῦ αὐτοῦ ναοῦ . . . . . . αὐτὸν τῆς ἑνώσεως τῶν πατέρων τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς, καὶ τῆς αὐτῶν διοικήσεως . . . . . . καὶ ζημίαν . . . . εἴη τάξεως, ὁ τοιοῦτος ἀφωρισμένος εἴη ἀπὸ θεοῦ Κυρίου Παντοκράτορος, καὶ κατηραμένος, καὶ ἀσυγχώρητος, καὶ ἄλυτος μετὰ θάνατον, αἱ πέτραι καὶ ὁ σίδηρος λυθήσονται, αὐτὸς δὲ οὐδαμῶς, καὶ . . . . ἴδοι, καὶ ταῖς πατριαρχικαῖς καὶ συνοδικαῖς ἀραῖς ὑπόδικος. Ὅθεν . . . . . . ἀσφάλειαν ἐγένετο καὶ τὸ παρὸν πατριαρχικὸν συνοδικὸν σιγιλλιῶδες ἐν μεμβράναις ἐπιβεβαιωτήριον γράμμα, καὶ ἐπεδόθη τῷ πατριαρχικῷ σταυροπηγιακῷ ἱερῷ, καὶ σεβασμίῳ μοναστηρίῳ τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς. Ἐν ἔτει ͵αψδ′, μηνὶ ἰουλίῳ, ἰνδ. ιβ′.

† Γαβριὴλ ἐλέῳ θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, Νέας Ῥώμης καὶ οἰκουμενικὸς πατριάρχης.

† Ὁ Ἐφέσου Κωνστάντιος.
† Ὁ Ῥαιδεστοῦ . . . .
† Ὁ . . . .
† Ὁ Νικομηδείας Παρθένιος.
† Ὁ Χαλκηδόνος Νεόφυτος.
† Ὁ . . . . . Ἰωάσαφ.
† Ὁ Τραπεζοῦντος Νεκτάριος.
† Ὁ Λέσβου Γρηγόριος.
† Ὁ Ἄνδρου Γρηγόριος.

Τὸ σιγίλλιον, πλάτους 0,55, ἐπὶ διφθέρας δὲ γεγραμμένον, εἶνε διάτρητον εἰς ἓξ μέρη, ἀκριβῶς δι᾽ ὧν διέρχεται ἡ μεταξίνη ταινία τοῦ ἀπ᾽ αὐτῆς ἀπῃωρημένου μολυβδοβούλλου, ἐφ᾽ οὗ ἀναγινώσκεται, κεφαλαιώδεσι γράμμασι κεχαραγμένη, ἡ ἑξῆς ἐπιγραφή: † *Γαβριὴλ ἐλέῳ θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως Νέας Ῥώμης καὶ οἰκουμενικὸς πατριάρχης. ᾳψβ′.*

Πλὴν ἄλλων δωρεῶν καὶ ἀφιερωμάτων ὁ Γαβριὴλ Γ′ κατεσκεύασε τῷ 1703 καὶ τὸν ἄμβωνα τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Μ. Ἐκκλησίας [1].

Πάντες οἱ περὶ τοῦ Γαβριὴλ Γ′ γράψαντες χαρακτηρίζουσιν αὐτὸν εὐφημότατα, ἐξαίροντες τὴν παιδείαν καὶ ἀρετὴν αὐτοῦ. Ὁ Μελέτιος Ἀθηνῶν ἱστορεῖ αὐτὸν ὡς «ἄνδρα νουνεχῆ, φρόνιμον, πρᾶον καὶ εἰρηνικόν, ὁσίως καὶ θεαρέστως διιθύναντα τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον». Ὁ Δημήτριος Προκοπίου ἐν τῇ ἐπιτετμημένῃ ἀπαριθμήσει τῶν λογίων Γραικῶν χαρακτηρίζει τὸν Γαβριὴλ Γ′ ὡς «ἄνδρα εἰδήμονα τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ τῆς ἱερᾶς Γραφῆς ἔμπειρον, θερμὸν δ᾽ ἐραστὴν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀκολουθίας καὶ τάξεως», προσθέτει δ᾽ ὅτι «ἐσπούδαζε τὰς θείας Γραφὰς καὶ τὰ τῶν ἁγίων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας συγγράμματα, ἐξ ὧν ἀρυόμενος φιλοπόνως ψυχωφελεῖς διδασκαλίας, ἐδίδασκε μετὰ πολλοῦ ζήλου καὶ ἀγάπης τὸν χριστεπώνυμον λαόν» [2].

Ἐξύμνησε δὲ λαμπρῶς τὰς ἀρετὰς τοῦ Γαβριὴλ Γ′ τῷ 1703 ὁ πολυμαθὴς Διαμαντῆς ὁ Ῥύσιος, περὶ οὗ εἴπομέν τινα ἐν τοῖς πρόσθεν, συνοδικῶς ἀπαγγείλας προσφώνημα [3]. Ἔγραψαν δ᾽ ἐπίσης ἐγκώμιον εἰς αὐτὸν Ἀντώνιος ὁ Βυζάντιος καὶ Ἰάκωβος Μάνος ὁ Ἀργεῖος, ἀμφότεροι ἐκ τῶν ἐπιφανῶν διδασκάλων τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας [4].

Ἐν γένει ὁ Γαβριὴλ Γ′ ὁμολογεῖται ὑπὸ πάντων, τῶν μετὰ κύρους δυναμένων νὰ ἐκφέρωσι γνώμην, ὡς ἀνὴρ ἐνάρετος, συνετός, εὐπαίδευτος, πρᾷος καὶ ζήλου ἔμπλεως ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας. Ὑπῆρξε δὲ καὶ ἐκ τῶν ὀλιγίστων πατριαρχῶν, οἱ ὁποῖοι ἀπέθανον ἐν τῇ πατριαρχικῇ περιωπῇ.

Θανὼν δ᾽ ἐτάφη, καθ᾽ ἣν ἐξέφρασε ζῶν ἐπιθυμίαν, εἰς τὴν ἐν Χάλκῃ μονὴν τῆς Θεοτόκου Καμαριωτίσσης. Κεῖται δ᾽ ὁ τάφος του ἐν τῷ ξυλοστέγῳ νάρθηκι πρὸς τὰ ἀριστερά, πλησίον τοῦ Παγκαρίου [5]. Εἰς τὴν ἰδίαν μονὴν εἶνε τεθαμμένοι καὶ ὀκτὼ ἄλλοι πατριάρχαι, καθὼς καὶ εἷς τῶν Ἱεροσολύμων.

Ἔγραφον ἐν Ἄνδρῳ. ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Π. ΠΑΣΧΑΛΗΣ

---

[1] Βλ. Γ. Χρυσοβέργη, Ὁ ἐν τῇ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ Δεσποτικὸς Θρόνος σ. 28. Μ. Ι. Γεδεών, Χρονικὰ Πατριαρχικοῦ Ναοῦ, σ. 172 κ.ἑ.

[2] Δημητρίου Προκοπίου, Ἐπιτετμημένη ἀπαρίθμησις τῶν κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα λογίων Γραικῶν καὶ περί τινων ἐν τῷ νῦν αἰῶνι ἀνθούντων. Ἐν Μεσαιωνικῇ Βιβλιοθήκῃ Κ. Ν. Σάθα, τ. Γ′, ἐν Βενετίᾳ 1872, σ. 482-3.

[3] Λατίνων θρησκείας ἔλεγχοι καὶ τίς ὁ ἑκάστου λόγος, συλλεχθέντες παρὰ τοῦ λογιωτάτου διδασκάλου Διαμαντῆ Ῥυσίου, τοῦ ἐκ Σμύρνης, καὶ μετ᾽ ἐπιμελείας διορθωθέντες παρὰ Ἰωάννου τοῦ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως. Ἐνετίῃσι, Ἀμστελτάμι (sic). ᾳψμη′, σ. 290-315 καὶ XIV. Πρβλ. Κωνσταντίνου Οἰκονόμου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων, Τὰ Σῳζόμενα Φιλολογικὰ Συγγράμματα, τ. Α′, σ. 345.

[4] Τὸ μὲν ὑπὸ Ἀντωνίου τοῦ Βυζαντίου γραφὲν ἐγκώμιον σῴζεται ἐν χειρογράφῳ τῆς ἐν Πάτμῳ Βιβλιοθήκης ὑπ᾽ ἀριθ. ΦΟΘ′, τὸ δ᾽ ὑπὸ Ἰακώβου Μάνου τοῦ Ἀργείου ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Μανουὴλ Γεδεὼν εἰς τὸ ὑπ᾽ αὐτοῦ ἐκδιδόμενον «Ἀρχεῖον Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας», τ. Α′, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1911 σ. 193-206.

[5] Βλ. Ἀθανασίου Κομνηνοῦ Ὑψηλάντου, Τὰ μετὰ τὴν Ἅλωσιν, σ. 267. Σκαρλάτου Δ. τοῦ Βυζαντίου, Ἡ Κωνσταντινούπολις, τόμ. Β′. Ἀθήνησι 1862, σ. 307-8.

ΘΕΟΤΟΚΟΣ Η ΦΩΤΟΔΟΧΟΣ ΛΑΜΠΑΣ

Ἡ παροῦσα μικρὰ μελέτη σχετίζεται μὲ τὴν εἰκονογραφίαν τοῦ 21ου οἴκου τοῦ περιφήμου Ἀκαθίστου Ὕμνου, ἔχοντος ὡς ἑξῆς [1]:

Φωτοδόχον λαμπάδα
τοῖς ἐν σκότει φανεῖσαν
ὁρῶμεν τὴν ἁγίαν Παρθένον.
Τὸ γὰρ ἄϋλον ἅπτουσα φῶς
ὁδηγεῖ πρὸς γνῶσιν θεϊκὴν ἅπαντας
αὐγῇ τὸν νοῦν φωτίζουσα,
κραυγῇ δὲ τιμωμένη ταύτῃ.
Χαῖρε ἀκτὶς νοητοῦ ἡλίου,
χαῖρε λαμπτὴρ τοῦ ἀδύτου φέγγους.
Χαῖρε ἀστραπὴ τὰς ψυχὰς καταλάμπουσα,
χαῖρε ὡς βροντὴ τοὺς ἐχθροὺς καταπλήττουσα.
Χαῖρε ὅτι τὸν πολύφωτον ἀνατέλλεις φωτισμόν,
χαῖρε ὅτι τὸν πολύρρυτον ἀναβλύζεις ποταμόν.
Χαῖρε τῆς κολυμβήθρας ζωγραφοῦσα τὸν τύπον,
χαῖρε τῆς ἁμαρτίας ἀναιροῦσα τὸν ῥύπον.
Χαῖρε λουτὴρ ἐκπλύνων συνείδησιν,
χαῖρε κρατὴρ κιρνῶν ἀγαλλίασιν.
Χαῖρε ὀσμὴ τῆς Χριστοῦ εὐωδίας,
χαῖρε ζωῆς μυστικῆς εὐωχία.
Χαῖρε νύμφη ἀνύμφευτε.

Πῶς ἀπεδόθη εἰκονογραφικῶς ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν καὶ τῶν μετὰ τὴν ἅλωσιν ζωγράφων ὁ οἶκος οὗτος;

Προτοῦ ἐξετάσωμεν τὸ ζήτημα τοῦτο, ἀνάγκη νὰ ἐκθέσωμεν διὰ βραχυτάτων τὸν τρόπον, δι᾽ οὗ οἱ ἁγιογράφοι ἀπετύπωσαν δι᾽ εἰκόνων τὸν Ἀκάθιστον [2].

---

[1] Διὰ τὸ κείμενον τοῦ οἴκου τούτου ἠκολουθήσαμεν ἐν μέρει τὴν κριτικὴν ἔκδοσιν τοῦ Ἀκαθίστου, τὴν δημοσιευθεῖσαν ἐν τέλει τῆς μελέτης τοῦ Σεβ. πρ. Λεοντοπόλεως Σωφρονίου Εὐστρατιάδου, Ρωμανὸς ὁ Μελῳδὸς καὶ ἡ Ἀκάθιστος, Θεσσαλονίκη, 1917, (Ἀνατύπωσις ἐκ τοῦ περιοδ. Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς) 62 κἑξ.

[2] Μὲ τὸ ζήτημα τοῦτο ἠσχολήθησαν ὁ O. Tafrali, Iconografia Imnului Acatist, Bucaresti, 1915 (Ἀνατύπωσις ἐκ τοῦ Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice,

Ἀπὸ ἀπόψεως περιεχομένου, ὡς εἶναι γνωστόν, ὁ Ἀκάθιστος διαιρεῖται εἰς δύο σαφῶς διακεκριμένα μέρη. Τὸ πρῶτον μέρος, ἀπαρτιζόμενον ἐκ τῶν οἴκων 1 - 12 (Α - Μ), περιλαμβάνει τὴν εὐαγγελικὴν ἱστορίαν ἀπὸ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ μέχρι τῆς Φυγῆς εἰς Αἴγυπτον καὶ τῆς Ὑπαπαντῆς [1]. Εἰς τὸ μέρος τοῦτο, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ ὀνομασθῇ «ἱστορικόν» [2], ὁ ποιητὴς ἀκολουθεῖ κατὰ πόδας, καὶ ἀσφαλῶς δὲν εἶμαι ὁ πρῶτος παρατηρῶν τὸ γεγονὸς τοῦτο, τὸ ἀπόκρυφον Πρωτευαγγέλιον τοῦ Ἰακώβου, τὸ ὁποῖον, ὡς γνωστόν, τελευτᾷ μὲ τὴν Φυγὴν εἰς Αἴγυπτον. Τὸ ὅτι δὲ τὸν 11ον οἶκον, ἀναφερόμενον εἰς τὴν Φυγὴν εἰς Αἴγυπτον, ἀκολουθεῖ ὁ 12ος, περιέχων τὰ τῆς Ὑπαπαντῆς, ἐξηγεῖται ἀπὸ τὴν ἐν τέλει τοῦ Πρωτευαγγελίου μνείαν τῆς μετὰ τὸν φόνον τοῦ Ζαχαρίου ἐκλογῆς εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ Ἀρχιερέως τοῦ Συμεών, τοῦ μέλλοντος νὰ ὑποδεχθῇ ἐν τῷ Ἱερῷ τὸν Ἰησοῦν, ὡς ῥητῶς ἐκεῖ ἀναφέρεται [3].

Τὸ δεύτερον μέρος τοῦ Ἀκαθίστου, τὸ περιλαμβάνον τοὺς οἴκους 13-24 (Ν - Ω), ἐκθέτει δογματικὰς ἰδέας, ἀναφερομένας εἰς τὸν Ἰησοῦν καὶ τὴν Θεοτόκον. Τὸ μέρος τοῦτο ὁ μὲν Tafrali ὠνόμασε «μυστικόν», ὁ δὲ Myslivec «ἀτομικόν». Νομίζω ὅτι τοῦτο θὰ ἠδύνατο μᾶλλον ν' ἀποκληθῇ «δογματικόν».

Ἡ εἰκονογράφησις τοῦ ποιήματος εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ. Οἱ 12 πρῶτοι οἶκοι, οἱ ἀποτελοῦντες τὸ ἱστορικὸν μέρος, ὡς περιέχοντες γεγονότα τῆς εὐαγγελικῆς ἱστορίας, εἰκονογραφοῦνται συμφώνως πρὸς τὸν καθιερωμένον διὰ τὰς παραστάσεις ταύτας τύπον.

Οὕτως οἱ τρεῖς πρῶτοι οἶκοι, «*Ἄγγελος πρωτοστάτης*», «*Βλέπουσα ἡ ἁγία*» καὶ «*Γνῶσιν ἄγνωστον*», παρίστανται μὲ τρεῖς διαφόρους παραλλαγὰς τοῦ Εὐαγγελισμοῦ [4]. Ὁ τέταρτος οἶκος, «*Δύναμις τοῦ Ὑψίστου*», ἂν καὶ δογματικοῦ μᾶλλον περιεχομένου σχετικοῦ ὅμως πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ Λουκᾶ (Α, 35) λεγόμενα, ἔχει σταθερὰν καὶ οὐδόλως παραλλάσσουσαν εἰκονογραφίαν [1]. Ὁ πέμπτος «*Ἔχουσα θεοδόχον*», εἰκονίζεται διὰ τοῦ Ἀσπασμοῦ τῆς Θεοτόκου καὶ τῆς Ἐλισάβετ [2], ὁ ἕκτος «*Ζάλην ἔνδοθεν ἔχων*», διὰ συνομιλίας Ἰωσὴφ καὶ Θεοτόκου [3], ὁ δὲ ἕβδομος, «*Ἤκουσαν οἱ ποιμένες*», τοῦ ὁποίου τὸ περιεχόμενον εἶναι ἡ προσκύνησις τῶν ποιμένων, παρίσταται κατὰ δύο τρόπους. Ἄλλοτε ἀποδίδεται δι' ἁπλῆς παραστάσεως τῆς Γεννήσεως, ἄνευ ὅμως τῶν Μάγων [4], ἄλλοτε δὲ μὲ ἰδίαν σύνθεσιν τῆς προσκυνήσεως τῶν ποιμένων [5], θέματος σπανιώτατα εἰκονιζομένου ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν [6], καὶ ἐντελῶς ἄσχετου πρὸς τὰς πολὺ μεταγενεστέρας Ἰταλικῆς προελεύσεως εἰκόνας, τὰς ὁποίας εὑρίσκομεν εἰς νεωτέρων χρόνων ἀπεικονίσεις τοῦ Ἀκαθίστου [7].

Οἱ τρεῖς ἑπόμενοι οἶκοι, «*Θεοδρόμον ἀστέρα*», «*Ἴδον παῖδες Χαλδαίων*», καὶ «*Κήρυκες θεοφόροι*», παρίστανται διὰ τῆς ἐλεύσεως, τῆς προσκυνήσεως καὶ τῆς ἀναχωρήσεως τῶν Μάγων [8]. Τέλος οἱ δύο τελευταῖοι οἶκοι τοῦ πρώτου τούτου μέρους, «*Λάμψας ἐν τῇ Αἰγύπτῳ*» καὶ «*Μέλλοντος Συμεῶνος*», παρίστανται, ὡς εἶναι πολὺ φυσικόν, διὰ τῆς Φυγῆς εἰς Αἴγυπτον καὶ τῆς Ὑπαπαντῆς [9].

Ἀλλ' ἂν διὰ τὰς παραστάσεις τοῦ πρώτου τούτου μέρους τοῦ Ἀκαθίστου, τοῦ «ἱστορικοῦ», ἡ εἰκονογραφία εἶναι σταθερά, εἰς τοιοῦτον μάλιστα σημεῖον, ὥστε ἡ Ἑρμηνεία τῶν ζωγράφων διὰ πολλὰς ἐξ αὐτῶν νὰ παραπέμπῃ ἁπλῶς εἰς τὰς ἀναλόγους ἐν τῇ εὐαγγελικῇ ἱστορίᾳ συνθέσεις [10], δὲν συμβαίνει τὸ ἴδιον μὲ τὸ δεύτερον μέρος, τὸ «δογματικόν». Τὰς ἐντελῶς ἀφῃρημένας ἐννοίας, τὰς περιεχομένας εἰς τοὺς οἴκους τοῦ μέρους τούτου, οἱ ζωγράφοι προσεπάθησαν ν' ἀποδώσουν κατ' ἴδιον ἕκαστος τρόπον.

1914) καὶ τελευταῖον ὁ J. Myslivec, ἐν Seminarium Kondakovianum, V, 1932, 97 κἑξ. Διὰ τὰς Ρουμανικὰς παραστάσεις τοῦ Ἀκαθίστου βλ. I. Stefanescu, L'évolution de la Peinture religieuse en Bucovine et en Moldavie, Nouv. recherches, Paris, 1929, 156 κἑξ.

1 Ἡ χρονολογικὴ σειρὰ τῶν δύο τελευταίων οἴκων ἔχει ἀντιστραφῇ. Ὁ 11ος περιέχει τὴν Φυγὴν εἰς Αἴγυπτον, ὁ δὲ 12ος τὴν Ὑπαπαντήν, δι' οὓς λόγους θὰ ἴδωμεν εὐθὺς ἀμέσως. Τὸ ζήτημα τῆς χρονικῆς διαδοχῆς τῶν εὐθὺς μετὰ τὴν Γέννησιν τοῦ Χριστοῦ γεγονότων παρέσχεν, ὡς γνωστόν, ἔδαφος διὰ πολλὰς συζητήσεις ἀπὸ παλαιοτάτων χρόνων. Πρβ. Σ. Γιάννου, Συμβολὴ εἰς τὴν ἁρμονίαν καὶ χρονολογίαν τοῦ Εὐαγγελίου, Σάμος, 1913, 61 κ. ἑξ. Φαίνεται βέβαιον ἐν τούτοις ὅτι ἡ Ὑπαπαντὴ προηγήθη τῆς Φυγῆς εἰς Αἴγυπτον, ὡς ἐξάγεται καὶ ἐκ τοῦ ἀποκρύφου Εὐαγγελίου τοῦ Ψευδοματθαίου (κεφ. XV 2, XVII 2) παρὰ K. Tischendorf, Evangelia apocrypha, ἔκδ. 2α, Lipsiae, 1876,81 κἑξ.

2 Οὕτως ὀνομάζουσιν αὐτὸ καὶ ὁ Tafrali καὶ ὁ Myslivec.

3 «*... οὗτος γὰρ* (ὁ Συμεὼν) *ἦν ὁ χρηματισθεὶς ὑπὸ τοῦ ἁγίου πνεύματος, μὴ ἰδεῖν θάνατον ἕως ἂν ἴδῃ τὸν Χριστὸν ἐν σαρκί*». Tischendorf, Ἔνθ' ἀν. 49.

4 Περὶ τῆς εἰκονογραφίας τῶν τριῶν τούτων οἴκων βλ. G. Millet, Recherches sur l'iconographie de l'Evangile, Paris 1916, 81 κ. ἑξ.

1 Βλ. τὴν μικρογραφίαν τοῦ Σερβικοῦ Ψαλτηρίου τοῦ Μονάχου ἐν J. Strzygowski, Die Miniaturen des Serbischen Psalters... in München, Wien, 1906, πίν. LII 127, καὶ τὴν τοιχογραφίαν τῆς Τραπέζης τῆς Λαύρας ἐν Ἁγ. Ὄρει παρὰ G. Millet, Monuments de l'Athos, I, Les Peintures, Paris, 1927, πίν. 145.3. Πρβ. καὶ Διονυσίου ἐκ Φουρνᾶ, Ἑρμηνεία τῆς ζωγραφικῆς τέχνης, ἔκδ. A. Παπαδοπούλου Κεραμέως, Πετρούπολις, 1909, 148 δ'.

2 Τοιχογραφία Μολυβοκκλησιᾶς ἐν Ἁγ. Ὄρει, Millet, Athos, πίν. 155.1.

3 Μολυβοκκλησιά, Millet, Athos, πίν. 155.1.

4 Σερβικὸν Ψαλτήριον τοῦ Μονάχου, Strzygowski, Ἔνθ' ἀν. 77, πίν. LIII 130. Ἑρμηνεία τῶν ζωγράφων, Ἔνθ' ἀν. 148, ζ'.

5 Παντάνασσα Μυστρᾶ, G. Millet, Monuments Byzantins de Mistra, Paris, 1910 πίν. 151.1. Τράπεζα Λαύρας, Millet, Athos, πίν. 146.1.

6 Millet, Iconographie de l'Evangile, 124, πρβ. καὶ τὰς εἰκ. 77 καὶ 80.

7 Strzygowski, Serbischer Psalter, 77.

8 Παντάνασσα Μυστρᾶ, Millet, Mistra, πίν. 151.1-2. Τράπεζα Λαύρας, Millet, Athos, πίν. 146.1.

9 Σερβικὸν Ψαλτήριον τοῦ Μονάχου, Strzygowski, Ἔνθ' ἀν. πίν. LIV 134, LV 135. Τράπεζα Λαύρας, Millet, Athos, πίν. 147.1.

10 Ἑρμηνεία, Ἔνθ' ἀν. 148 κ.ἑξ. ζ', ια', ιβ'.

Ἰδέαν τῆς ριζικῆς πολλάκις διαφορᾶς, τῆς ὑφισταμένης μεταξὺ τῶν ἀπεικονίσεων ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ οἴκου, δύναταί τις νὰ λάβῃ ἀπὸ τὴν ἐξέτασιν τοῦ 21ου οἴκου, τοῦ ἀποτελοῦντος τὸ θέμα τῆς παρούσης μελέτης, εἰς ὃν καὶ μεταβαίνομεν, μετὰ τὴν προηγηθεῖσαν ἀναγκαίαν εἰσαγωγήν.

Αἱ πολυάριθμοι ποικιλίαι, αἱ παρουσιαζόμεναι εἰς τὴν ἀπεικόνισιν τοῦ οἴκου τούτου, ὀφείλονται κυρίως εἰς τὸ γεγονός, ὅτι ἕκαστος ζωγράφος ἐτόνισεν ἓν μόνον μέρος αὐτοῦ, τὸ εὐκολώτερον ἴσως προσπῖπτον εἰς τὴν ἀντίληψίν του. Αἱ διάφοροι αὗται παραλλαγαὶ δύνανται ἐν τούτοις νὰ καταταχθῶσιν εἰς ὁμάδας ἐχούσας σχέσιν τινὰ μεταξύ των. Ὁ Tafrali, μὴ διαθέτων ἴσως ἐπαρκὲς ὑλικὸν ἀπεικονίσεων, διακρίνει τέσσαρας μόνον τύπους [1]. Ἀλλὰ αἱ ὑπάρχουσαι ὁμάδες παραστάσεων εἶναι πολὺ περισσότεραι. Ταύτας θὰ ἐξετάσωμεν δι' ὀλίγων, ἵνα φθάσωμεν ἐν τέλει εἰς τὰς κυρίως ἐνδιαφερούσας ἡμᾶς ἐνταῦθα.

Εἰκ. 1. Τοιχογραφία Μητρ. Καλαμπάκας.

Ἡ πρώτη σκέψις τῶν ζωγράφων ὑπῆρξε νὰ παραστήσωσιν αὐτὴν τὴν Θεοτόκον ὡς «φωτοδόχον λαμπάδα», εἰκονίζοντες αὐτὴν ἐντὸς φλογὸς μεγάλης λαμπάδος, παρὰ τὴν ὁποίαν εὑρίσκονται γονυπετεῖς οἱ ἐν σκότει. Τοῦ τύπου τούτου παράδειγμα παρέχει εἰς ἡμᾶς ἡ ἐν ἔτει 1573 γενομένη τοιχογραφία τῆς Μητροπόλεως Καλαμπάκας (εἰκ. 1) [2]. Εἰς αὐτὴν εἰκονίζεται ἀριστερὰ ἡ Θεοτόκος μετὰ τοῦ Βρέφους ἐντὸς φλογὸς λαμπάδος, δεξιὰ δέ, ἐντὸς σπηλαίου, τοῦ ὁποίου ὑπέρκεινται ἀπότομοι βράχοι, παρίστανται οἱ ἐν σκότει.

Ἀπὸ τὴν παράστασιν αὐτὴν προῆλθεν ἀναμφιβόλως εἷς ἄλλος τύπος, τὸν ὁποῖον δεικνύει ἡ τοιχογραφία τοῦ ἔτους 1621 ἐν τῇ Τραπέζῃ τῆς Μονῆς Χελανδαρίου τοῦ Ἁγίου Ὄρους (εἰκ. 2) [3]. Εἰς τὸν τύπον τοῦτον, ἀνάλογον τοῦ ὁποίου φαίνεται ὅτι περιγράφει καὶ ὁ Διονύσιος ἐν τῇ Ἑρμηνείᾳ του, [4] ἡ φλὸξ τῆς λαμπάδος μεταβάλλεται εἰς ἐλλειψοειδῆ φωτεινὸν δίσκον, περιβάλλοντα τὴν βρεφοκρατοῦσαν Θεοτόκον, ἑκατέρωθεν τῆς ὁποίας παρίστανται γονυπετεῖς οἱ ἐν σκότει, τὸ δὲ βάθος τῆς εἰκόνος ἀποτελοῦσι βράχοι, κάτωθεν τῶν ὁποίων ἀνοίγεται σκοτεινὸν σπήλαιον.

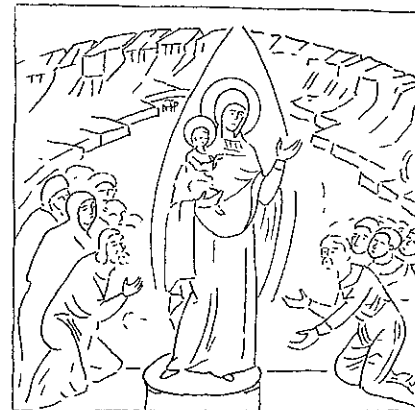
[1] Tafrali, Ἔνθ' ἀν. 57 κἑξ., 69 κἑξ. Αἱ περὶ τοῦ οἴκου τούτου παρατηρήσεις τοῦ P. Henry, ἐν Mélanges de l'Institut Français des Hautes Études en Roumanie, II, 1928, 41, εἶναι λίαν πενιχραὶ καὶ οὐδὲν νέον προσφέρουν.

[2] Διὰ τὰς τοιχογραφίας καὶ τὴν χρονολογίαν αὐτῶν βλ. Γ. Σωτηρίου ἐν Ἐπετηρίδι τῆς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, VI, 1929, 306.

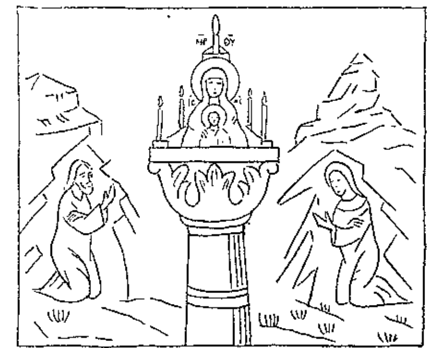
[3] Ἀπεικονίσθη ὑπὸ Millet, Athos, πίν. 102.4.

[4] Ἑρμηνεία, Ἔνθ' ἀν. 150, κα'.

Ἡ ἰδέα τῆς Θεοτόκου ὡς λαμπάδος ἐχρησίμευσεν ὡς ἀφετηρία καὶ δι' ἄλλους ἀκόμη συνδυασμούς. Εἰς τὴν κατὰ τὸ ἔτος 1730 γενομένην τοιχογραφίαν τοῦ Ἁγίου Νικολάου ἐν Κοζάνῃ (εἰκ. 3) βλέπομεν εἰς τὸ μέσον τῆς συνθέσεως, ἐπὶ ὑψηλοῦ μανουαλίου, ἔχοντος τὴν μορφὴν κίονος μετὰ κιονοκράνου, τὴν Θεοτόκον βρεφοκρατοῦσαν ἐν προτομῇ, ἔχουσαν ὑπεράνω τῆς κεφαλῆς αὐτῆς λαμπάδα, ἐνῷ τέσσαρες ἄλλαι λαμπάδες εὑρίσκονται γύρω αὐτῆς, ἐπὶ τοῦ δίσκου τοῦ μανουαλίου. Ἑκατέρωθεν τοῦ μανουαλίου ἀνοίγονται δύο σπήλαια, ἔμπροσθεν τῶν ὁποίων γονυπετεῖς δεόμενοι εἷς ἀνὴρ καὶ μία γυνή.

Εἰκ. 2. Τοιχογραφία Τραπέζης Μ. Χελανδαρίου Ἁγ. Ὄρους.

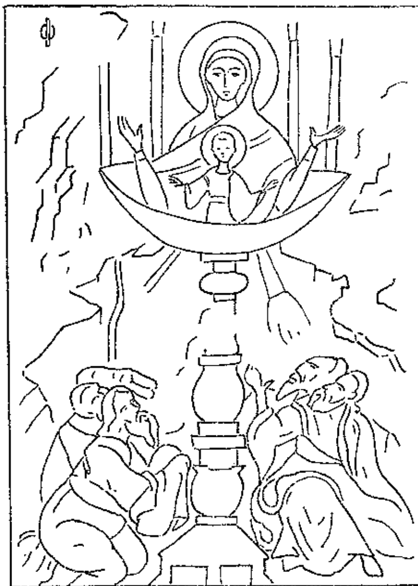

Εἰκ. 3. Τοιχογραφία Ν. Ἁγ. Νικολάου Κοζάνης.

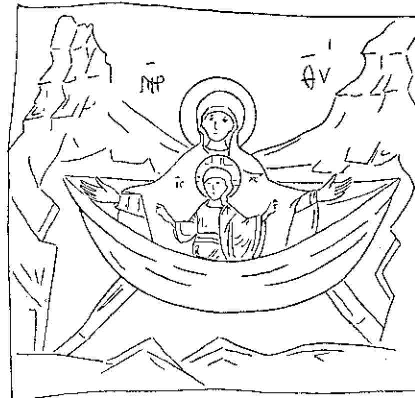
Ἡ τοιχογραφία τοῦ Νάρθηκος ἐν τῷ Καθολικῷ τῆς ἐπὶ τῆς Νησῖδος τῶν Ἰωαννίνων Μονῆς τοῦ Ἁγίου Νικολάου τοῦ Σπανοῦ, γενομένη κατὰ τὸ ἔτος 1560, [1] προσθέτει νέα στοιχεῖα εἰς τὸν τύπον τοῦτον (εἰκ. 4). Ἡ Θεοτόκος βρεφοκρατοῦσα ἐξακολουθεῖ νὰ εἰκονίζεται μεταξὺ τεσσάρων λαμπάδων ἐπὶ τοῦ δίσκου τοῦ μανουαλίου. Ὁ δίσκος ὅμως οὗτος ἔχει ἤδη μορφὴν λεκάνης, εἰς τὸ κάτω μέρος τῆς ὁποίας παρίστανται δύο κρουνοὶ ὕδατος. Ὁ ὑπὸ μορφὴν λεκάνης δίσκος οὗτος εἶναι φανερόν, ὡς ἄλλως θὰ δείξουν ἐναργέστερον τὰ ἑπόμενα παραδείγματα, ὅτι σχετίζεται πρὸς τὸν στίχ. 14 τοῦ οἴκου, «Χαῖρε τῆς κολυμβήθρας ζωγραφοῦσα τὸν τύπον», οἱ δὲ κρουνοὶ τοῦ ὕδατος πρὸς τὸν ἐν στιχ. 13 «πολύρρυτον ποταμόν». Ἡ τοιχογραφία

[1] Περὶ τῆς Μονῆς ταύτης καὶ τῶν τοιχογραφιῶν της βλ. Ἀ. Ξυγγόπουλον, ἐν Ἠπειρωτικοῖς Χρονικοῖς, I, 1926, 133 κ. ἑξ.

αὕτη τῆς Μονῆς τοῦ Σπανοῦ εἶναι πολύτιμος, διότι ἐξηγεῖ πλήρως μίαν ἄλλην ἀνάλογον παράστασιν, διὰ τὴν ὁποίαν πολὺς μέχρι τοῦδε ἐγένετο λόγος. Πρόκειται περὶ τῆς μικρογραφίας, τῆς εἰκονιζούσης τὸν οἶκον τοῦτον τοῦ Ἀκαθίστου εἰς τὸ Σερβικὸν Ψαλτήριον τοῦ Βελιγραδίου, ἀντίγραφον, ὡς γνωστόν, γενόμενον κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα, ἐξ ἑνὸς πρωτοτύπου, ἀποκειμένου νῦν εἰς τὴν Βιβλιοθήκην τοῦ Μονάχου, ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἐλλείπει ἡ μικρογραφία τοῦ ἀπασχολοῦντος ἡμᾶς οἴκου. Τὴν παράστασιν ταύτην (εἰκ. 5) [1] ὁ Strzygowski ἐξήγησεν ὡς λέβητα μὲ δύο πόδας, ἐντὸς τοῦ ὁποίου εὑρίσκεται ἡ Θεοτόκος[2], τελευταῖον δὲ ὁ Grabar ἐπεχείρησε νὰ ἑρμηνεύσῃ ὡς λέμβον μὲ δύο κώπας πλέουσαν ἐντὸς λίμνης,

Εἰκ. 4. Τοιχογρ. Καθολικοῦ Μ. Ἁγίου Νικολάου Σπανοῦ ἐν τῇ Νησῖδι τῶν Ἰωαννίνων.

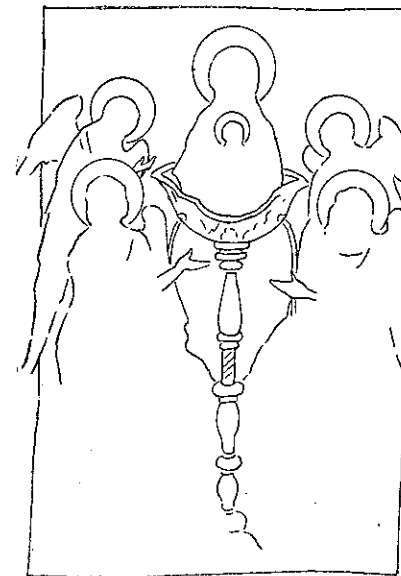
Εἰκ. 5. Μικρογραφία τοῦ Σερβικοῦ Ψαλτηρίου τοῦ Βελιγραδίου.

περιβαλλομένης ὑπὸ βράχων [3], ἡ τοιχογραφία τῆς Μονῆς τοῦ Σπανοῦ (εἰκ. 4) δεικνύει σαφῶς ποία εἶναι ἡ ὀρθὴ ἑρμηνεία τῆς παραστάσεως ταύτης. Τὸ ὡς λέβης ἢ λέμβος ἐκληφθὲν εἶναι ἁπλούστατα ὁ ὑπὸ μορφὴν λεκάνης δίσκος τοῦ μανουαλίου, οἱ δὲ πόδες ἢ κῶπαι οἱ κρουνοὶ τοῦ ὕδατος καὶ τέλος ἡ λίμνη τὸ σκοτεινὸν σπήλαιον, ἐν τῷ ὁποίῳ πάντοτε εἰκονίζονται οἱ ἐν σκότει, παραλειφθέντες εἰς τὴν μικρογραφίαν τοῦ Βελιγραδίου. Ἡ μορφὴ τῆς λεκάνης ἢ κολυμβήθρας φαίνεται καθαρωτέρα εἰς μίαν εἰκόνα, εὑρισκομένην εἰς

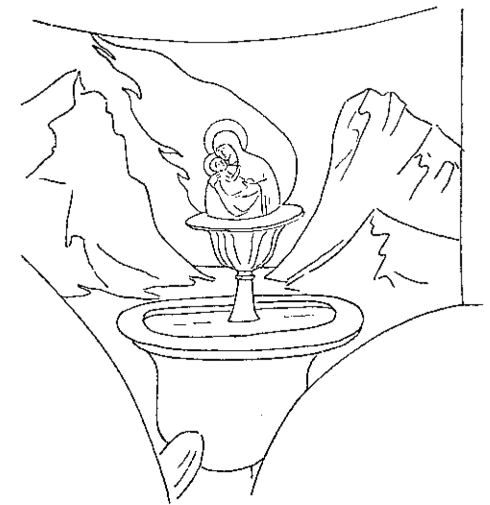
1 Strzygowski, Serbischer Psalter, πίν. LVII 144.
2 Strzygowski, Ἔνθ' ἀν. 82, ἀριθ. 144.
3 A. Grabar, ἐν Seminarium Kondakovianum, V, 1932, 276 καὶ σημ. 31.

τὸν Μητροπολιτικὸν ναὸν τοῦ Ἀδάμαντος Μήλου (εἰκ. 6) [1]. Εἰς τὴν εἰκόνα ταύτην, ἔχουσαν πολλὰ τὰ κοινὰ πρὸς τὴν τοιχογραφίαν τῆς Μονῆς τοῦ Σπανοῦ (εἰκ. 4), ἐμφανίζεται ἓν ἀκόμη νέον στοιχεῖον, οἱ Ἄγγελοι, ὧν τὴν παρουσίαν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξηγήσωμεν, καὶ τοὺς ὁποίους θὰ ἐπανεύρωμεν καὶ ἀργότερον.

Τὴν κολυμβήθραν, ἡ ὁποία εἰς τὰς μέχρι τοῦδε ἐξετασθείσας παραστάσεις ἔχει ὑποτυπώδη ἀκόμη χαρακτῆρα, εὑρίσκομεν ἐμφανῆ πλέον εἰς τὴν τοιχογραφίαν τοῦ Ναοῦ τῆς Κάτω Παναγιᾶς ἐν Ἄρτῃ (εἰκ. 7). Εἰς τὸ ἄνω

Εἰκ. 6. Εἰκὼν Μητροπόλεως Ἀδάμαντος Μήλου.

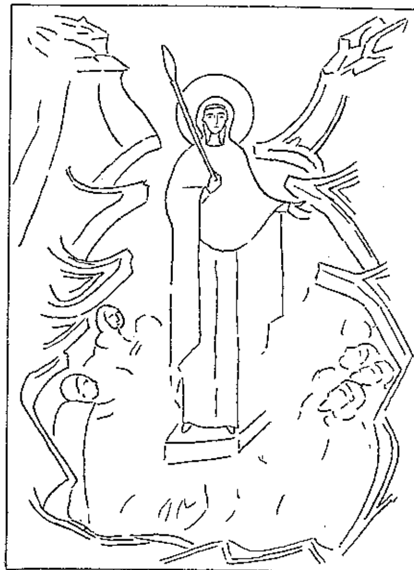
Εἰκ. 7. Τοιχογραφία Ναοῦ Κάτω Παναγιᾶς ἐν Ἄρτῃ.

μέρος τῆς διπλῆς ταύτης κολυμβήθρας, ἥτις ἐνθυμίζει μεταγενεστέρας ἰδίως παραστάσεις τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς, παρίσταται ἡ Θεοτόκος βρεφοκρατοῦσα ἐντὸς μεγάλης φλογός. Ἀπὸ τοῦ κάτω μέρους τῆς κολυμβήθρας ῥέει μέγας κρουνός, σχηματίζων λίμνην περιβαλλομένην ὑπὸ βράχων [2]. Ἡ τοιχογραφία αὕτη τῆς Κάτω Παναγιᾶς, μὴ παραλείπουσα τὴν ἀρχικὴν ἰδέαν τῆς Θεοτόκου λαμπάδος, τονίζει περισσότερον τὴν ἐν τῷ στ. 14 κολυμβήθραν καὶ τὸν ἐν τῷ στ. 13 «πολύρρυτον ποταμόν».

Παραλλήλως πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς ἀπεικονίσεως αὐτῆς τῆς Θεοτόκου ὡς λαμπάδος, ὑπάρχει καὶ μία ἄλλη. Εἰς μίαν τοιχογραφίαν τῆς Βάτρα

1 Σχέδιον γενόμενον ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὑπ' ἀριθ' 5279 φωτογραφίας τῆς Συλλογῆς τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολ. Ἑταιρείας.
2 Οἱ ἐν τῷ σκότει, παριστάμενοι εἰς τὸ παραπλεύρως τόξον, δὲν εἰκονίσθησαν ἐνταῦθα.

Μολδοβίτσα ἐν Μολδαβίᾳ, γενομένην ἐν ἔτει 1536 (εἰκ. 8) [1], ἡ Θεοτόκος παρίσταται ὀρθία κρατοῦσα λαμπάδα, δι' ἧς φωτίζει τοὺς ἐντὸς σκοτεινοῦ σπηλαίου εὑρισκομένους. Τὴν αὐτὴν ἰδέαν, πληρέστερον διατυπωμένην, ἐκφράζει ἡ εἰς τὸν 17ον αἰῶνα ἀναγομένη τοιχογραφία τοῦ Ναοῦ τῆς Παναγίας ἐν Χρύσαφᾳ τῆς Λακωνίας (εἰκ. 9) [2]. Εἰς αὐτὴν εἰκονίζεται δεξιὰ ἡ Θεοτόκος βαστάζουσα διὰ τῆς ἀριστερᾶς τὸν Ἰησοῦν, διὰ δὲ τῆς δεξιᾶς κρατοῦσα λαμπάδα, μὲ τὴν ὁποίαν φωτίζει τοὺς εἰς τὸ ἀριστερὸν μέρος τῆς συνθέσεως εὑρισκομένους ἐντὸς σπηλαίου, εἰς τὸ κάτω μέρος τοῦ ὁποίου ῥέει ὁ «πολύρρυτος ποταμός». Ὄπισθεν τῆς Θεοτόκου παρίστανται Ἄγγελοι διακονοῦντες, ὧν

Εἰκ. 8. Τοιχογραφία Ναοῦ Βάτρα Μολδοβίτσα ἐν Μολδαβίᾳ.

Εἰκ. 9. Τοιχογρφία Ν. Παναγίας ἐν Χρύσαφᾳ Λακωνίας.

ἡ ἐνταῦθα ἀπεικόνισις ἐνθυμίζει τὴν παρουσίαν αὐτῶν καὶ εἰς τὴν ἀνωτέρω παρατεθεῖσαν (εἰκ. 6), παράστασιν ἐπὶ τῆς εἰκόνος τῆς Μήλου. Ἁπλῆ τέλος παραλλαγὴ τοῦ τύπου τούτου εἶναι καὶ ἡ τοιχογραφία τοῦ Ἐξωνάρθηκος ἐν τῷ Καθολικῷ τῆς Ἁγιορειτικῆς Μονῆς Βατοπεδίου, (εἰκ. 10), εἰς τὴν ὁποίαν ὅμως ἐντὸς τῆς φλογὸς τῆς λαμπάδος, ἣν κρατεῖ ἡ Θεοτόκος, παρίσταται ὁ Ἰησοῦς παιδίον. Ἡ τελευταία αὕτη λεπτομέρεια φαίνεται ὅτι σχετίζεται, ἴσως, μὲ τοὺς στίχους 4 καὶ 5 τοῦ οἴκου: «Τὸ γὰρ ἄϋλον ἅπτουσα φῶς κ.λ.π.»

[1] O. Tafrali, ἐν Mélanges G. Schlumberger, Paris, 1924, πίν. XXXI. Πρβ. καὶ I. Stefanescu, Ἔνθ' ἀν. 156 κἑξ.

[2] Ὁμοία εἶναι ἡ σύνθεσις καὶ εἰς τὰς τοιχογραφίας τῶν Καθολικῶν τῶν ἐν Λακωνίᾳ Μονῶν Ζερμπίτσης (1669) καὶ Γόλας (1632), ὧν αἱ τελευταῖαι εἶναι ἔργα τοῦ Δημητρίου Κακαβᾶ. Διὰ τὰς χρονολογίας πρβ. καὶ Κ. Ζησίου, Σύμμικτα, Ἀθῆναι, 1892, 11. καὶ Βυζαντίδα, I, 1909, 427 κἑξ.

Ἡ τοιχογραφία τοῦ Καθολικοῦ τῆς Μ. Δοχειαρίου ἐν Ἁγίῳ Ὄρει, (εἰκ. 11) [1], ὁμοία πρὸς τὴν ὁποίαν εἶναι καὶ ἡ τῆς Τραπέζης τῆς Λαύρας [2], παρέχει τὴν παράστασιν τῆς ὁμάδος, εἰς ἣν ἀνήκουσιν αἱ τοιχογραφίαι τῆς Βάτρα Μολδοβίτσα, Χρύσαφας καὶ Βατοπεδίου (εἰκ. 9 - 11) περισσότερον ἁπλοποιημένην.

Ἡ Θεοτόκος κρατεῖ τὸν Ἰησοῦν, ἡ δὲ λαμπὰς εὑρίσκεται παρ' αὐτήν. Εἰς τὴν ἰδίαν τέλος ὁμάδα ἀνήκει καὶ ἡ μικρογραφία τοῦ ὑπ' ἀριθ. 429 κώδικος τῆς Συνοδικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Μόσχας (εἰκ. 12) [3], γνωστοῦ διὰ τὰς πολλὰς περὶ τῆς χρονολογίας αὐτοῦ

Εἰκ. 10. Τοιχογραφία ἐν τῷ ἐξωνάρθηκι τοῦ Καθολικοῦ τῆς Μονῆς Βατοπεδίου ἐν Ἁγ. Ὄρει.

Εἰκ. 11. Τοιχογραφία ἐν τῷ Νάρθηκι τοῦ Καθολικοῦ τῆς Μονῆς Δοχειαρίου Ἁγ. Ὄρους.

γενομένας συζητήσεις [4]. Εἰς τὴν μικρογραφίαν ταύτην ἡ Θεοτόκος, ἄνευ τοῦ βρέφους, περιβάλλεται ὑπὸ ἐλλειψοειδοῦς ἀκτινωτοῦ δίσκου, ἐνθυμίζοντος

[1] Millet, Athos, πίν. 236.1.

[2] Millet, Athos, πίν. 147.2.

[3] Τὸ παρατιθέμενον σχεδίασμα ἐγένετο ἐκ φωτογραφικῆς ἀπεικονίσεως, εὑρισκομένης εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ ἐν λόγῳ χειρογράφου, τὴν φέρουσαν τὸν τίτλον, Copies photographiées des miniatures des Manuscrits grecs conservés à la Bibliothèque Synodale, autrefois Patriarcale, de Moscou, 1re livraison, Moscou, 1862, πίν. 22 Ἀπεικόνισιν τῆς μικρογραφίας ταύτης παρέχει καὶ ὁ Myslivec, Ἔνθ' ἀν. πίν. XI. 6.

[4] Ὡς γνωστὸν τὸ χειρόγραφον τοῦτο, θεωρούμενον ὡς περιέχον τὴν παλαιοτέραν γνωστὴν εἰκονογράφησιν τοῦ Ἀκαθίστου, ἀνήγετο εἰς τὸν 11ον ἢ 12ον αἰῶνα. Πρβ. N. Kondakoff, Histoire de l'art Byzantin, consideré principalement dans les miniatures, trad. M. Trawinski, Paris, 1891, II, 127 κἑξ. Ch. Diehl, Manuel d'art Byzantin, 2α ἔκδ. Paris, 1925-26, II, 640. Strzygowski, Ἔνθ' ἀν. 129. Τελευταῖον ὁ Myslivec, Ἔνθ' ἀν. 97, 129, τοποθετεῖ αὐτὸ εἰς τὰ τέλη τοῦ 14ου ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 15ου αἰῶνος, ἂν καὶ τοῦτο, νομίζω, ὅτι θὰ ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ἀκόμη μεταγενέστερον.

τὰς παραστάσεις, εἰς τὰς ὁποίας αὕτη εὑρίσκεται ἐντὸς τῆς φλογὸς τῆς λαμπάδος, πρὸ αὐτῆς δὲ εἰκονίζεται ἡ φωτοδόχος λαμπὰς καὶ οἱ ἐν σκότει. Τέλος ἡ κατὰ τὸ ἔτος 1694 γενομένη ὑπὸ τοῦ Δ. Νομικοῦ εἰκὼν τοῦ 'Ακαθίστου ἐν τῷ Ναῷ τῆς Φανερωμένης Ζακύνθου, (εἰκ. 13), διατηρεῖ ἀκόμη τὴν παράστασιν τῆς Θεοτόκου, ἄνευ τοῦ βρέφους, ἐντὸς τοῦ ἐλλειψοειδοῦς ἀκτινωτοῦ δίσκου, ἀλλὰ ἡ λαμπὰς καὶ οἱ ἐν σκότει δὲν ὑπάρχουσι πλέον, ἀντ' αὐτῶν δὲ παρίστανται δύο Ἄγγελοι, κρατοῦντες λαμπάδας.

Εἰκ. 12. Μικρογραφία τοῦ ὑπ' ἀριθ. 429. Κωδ. τῆς Συνοδικῆς Βιβλ. τῆς Μόσχας.

Οἱ μέχρι τοῦδε ἐξετασθέντες διάφοροι τύποι, καθ' οὓς ἀπεικονίζεται ὁ ἀποσχολῶν ἡμᾶς οἶκος, εἶναι σχεδὸν καθ' ὁλοκληρίαν προσκεκολλημένοι εἰς τὸ γράμμα τοῦ ποιήματος. Εἰς αὐτοὺς τονίζεται τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ στοιχεῖον, χωρὶς κἄμμίαν βαθυτέραν κατανόησιν τοῦ περιεχομένου. Παραλλήλως ὅμως πρὸς τοὺς τύπους τούτους ὑπάρχουσι καὶ ὀλίγαι ἄλλαι παραστάσεις τοῦ ἀπασχολοῦντος ἡμᾶς οἴκου ἄξιαι πολὺ περισσοτέρας προσοχῆς, καὶ τῶν ὁποίων ἡ ἐξέτασις ὁδηγεῖ εἰς πολὺ σπουδαιότερα συμπεράσματα.

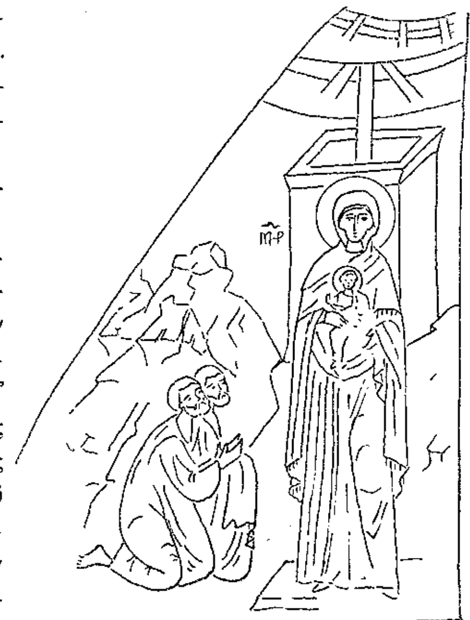
Ἡ κατὰ τὸ ἔτος 1537 γενομένη τοιχογραφία τοῦ Κελλίου τῆς Μολυβοκκλησιᾶς, παρὰ τὰς Καρυὰς τοῦ Ἁγ. Ὄρους (εἰκ. 14), προσθέτει ἓν νέον ἀξιόλογον στοιχεῖον εἰς τὰ μέχρι τοῦδε γνωστά. Εἰς τὴν τοιχογραφίαν ταύτην εἰκονίζεται, ὡς συνήθως, ἡ Θεοτόκος ὀρθία, κρατοῦσα τὸν Ἰησοῦν, καὶ παρ' αὐτὴν δύο γονυκλινεῖς δεόμενοι. Ὄπιθεν ὅμως τῆς Θεοτόκου παρίσταται τετράγωνος ὑψηλὸς πύργος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου κατευθύνονται δέσμαι φωτεινῶν ἀκτίνων, κατερχόμεναι ἐκ τοῦ οὐρανοῦ. Ἡ λαμπὰς δὲν ἐμφανίζεται εἰς τὴν παράστασιν ταύτην. Τὴν σημασίαν τοῦ οἰκοδομήματος τούτου, τοῦ ὑψηλοῦ πύργου, θὰ δείξωσιν εἰς ἡμᾶς τὰ κατωτέρω παραδείγματα.

Εἰκ. 13. Εἰκὼν τοῦ Δ. Νομικοῦ ἐν τῷ Ν. Φανερωμένης Ζακύνθου.

Περισσότερον ὅμως ἐνδιαφέρων εἶναι εἷς ἄλλος τύπος, τοῦ ὁποίου παρέχομεν ἐνταῦθα δύο παραδείγματα, τὸ ἓν εἰλημμένον ἐκ τῶν ἐν ἔτει 1693 γενομένων τοιχογραφιῶν τῆς Νέας Μονῆς τοῦ Φιλοσόφου παρὰ τὴν Δημητσάναν (εἰκ. 15) [1], τὸ δὲ ἕτερον ἐξ εἰκόνος τοῦ 'Ακαθίστου, ἀποκειμένης εἰς τὴν ἐπὶ τῆς Νησῖδος τῶν Ἰωαννίνων Μονὴν τῆς Ἐλεούσης (εἰκ. 16). Εἰς τὰς παραστάσεις ταύτας τὸ κύριον θέμα εἶναι δύο Ἄγγελοι κρατοῦντες μεγάλην εἰκόνα τῆς Θεοτόκου ὀρθίας, φερούσης πρὸ τοῦ στήθους τὸ Βρέφος. Ἄνω τῆς εἰκόνος τῆς Θεοτόκου παρίσταται λαμπὰς ἀνημμένη καὶ ἑκατέρωθεν οἱ γονυπετεῖς δεόμενοι.

Ποία ἡ σημασία τῆς παραστάσεως ταύτης;

Ἡ ὑπὸ τῶν Ἀγγέλων βασταζομένη εἰκὼν παριστάνει τὴν Θεοτόκον, ὅπως καὶ εἰς μερικὰς ἐκ τῶν ἀνωτέρω παρατεθεισῶν ἀπεικονίσεων (εἰκ. 6, 11, 14), ὀρθίαν κατ' ἐνώπιον κρατοῦσαν πρὸ τοῦ στήθους τὸν Ἰησοῦν. Ἀλλὰ ὁ τύπος οὗτος εἶναι ὁ τῆς γνωστῆς θαυματουργοῦ εἰκόνος τῆς Θεοτόκου Κυριωτίσσης [2], τῆς ἀποκειμένης εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει Μονὴν τῆς Θεοτόκου εἰς τὰ Κύρου. Περὶ τούτου δύναται νὰ πείσῃ, ἐκτὸς τῶν ἄλλων πολυαρίθμων παραδειγμάτων, ἡ παραβολὴ πρὸς τὸ ἐνταῦθα παρατιθέμενον (εἰκ. 17), μολυβδόβουλλον τοῦ Ἐθνικοῦ Νομισματικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἀναγινώσκεται ἑκατέρωθεν τῆς παραστάσεως τῆς Θεοτόκου, ἡ ἐπιγραφή, ΜΡ ΘΥ Η ΚΥΡΙΩΤ[ΙΣ]Σ[Α] [3].

Εἰκ. 14. Τοιχογραφία ἐν τῷ Ναῷ τοῦ Κελλίου τῆς Μολυβοκκλησιᾶς ἐν Ἁγ. Ὄρει.

Εἶναι φανερὸν ὅτι μεταξὺ τῆς εἰκόνος ταύτης τῆς Θεοτόκου, τῆς λατρευο-

[1] Περὶ τῆς Μονῆς ταύτης βλ. 'Α. Ζάχον, ἐν Ἀρχαιολ. Δελτίῳ, 1922, 67 κἑξ.

[2] Πρβ. N. Kondakov, Εἰκονογραφία τῆς Θεοτόκου (ρωσ.), Πετρούπολις, 1914-15, II, 124 κἑξ. N. Lichacev, Ἡ ἱστορικὴ σημασία τῆς Ἰταλοελληνικῆς ζωγραφικῆς εἰς τὰς παραστάσεις τῆς Θεοτόκου (ρωσ.) Πετρούπολις, 1911, 64 κἑξ. O. Wulff, Die Koimesiskirche in Nikäa, Strassburg, 1903, 257 κἑξ.

[3] Πρβ. Κ. Κωνσταντοπούλου, Βυζαντιακὰ μολυβδόβουλλα τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἐθν. Νομισματικοῦ Μουσείου, Ἀθῆναι, 1917, σ. 194, ἀριθ. 747. Τὸ παρατιθέμενον σχεδίασμα ἐγένετο ἐκ γυψίνου ἐκμαγείου τοῦ μολυβδοβούλλου, παρασκευασθέντος τῇ φιλικῇ φροντίδι τοῦ Διευθυντοῦ τοῦ Ἐθν. Νομισματικοῦ Μουσείου κ. Κ. Κωνσταντοπούλου.

μένης εἰς τὴν ἐν Κων/πόλει Μονὴν τῶν Κύρου, καὶ τῶν ἀνωτέρω παρατεθεισῶν ἀπεικονίσεων τοῦ ἀπασχολοῦντος ἡμᾶς οἴκου (εἰκ. 15, 16), ὑφίσταται ἀναμφιβόλως σχέσις τις, ἣν δύναται, νομίζομεν, νὰ διευκρινήσῃ ἓν κείμενον ἀπὸ πολλοῦ γνωστόν.

Τοῦτο εἶναι μικρὸν πονημάτιον τοῦ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 14ου αἰῶνος ἀκμάσαντος ἐκκλησιαστικοῦ συγγραφέως Νικηφόρου Καλλίστου Ξανθοπούλου, ἐπιγραφόμενον «Ἑρμηνεία εἰς τοὺς ἀναβαθμοὺς τῆς ὀκτωήχου». Τὸ ἐνδιαφέρον ἡμᾶς ἐνταῦθα κεφάλαιον τοῦ συγγραμματίου τούτου φέρει τὴν ἐπιγραφὴν «περὶ τοῦ κοντακίου, ἀλλὰ δὴ καὶ τοῦ οἴκου» [1].

Εἰκ. 15. Τοιχογραφία ἐν τῷ Ναῷ τῆς Νέας Μονῆς τοῦ Φιλοσόφου, παρὰ τὴν Δημητσάναν.

Εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο, εἰς τὸ ὁποῖον ὁ Ξανθόπουλος ὁμιλεῖ κυρίως περὶ τοῦ περιφήμου Ρωμανοῦ τοῦ Μελῳδοῦ, ἀναγινώσκομεν τὰ ἑξῆς:

«Τὰ κοντάκια πρῶτος ἐφεῦρεν ὁ μελῳδός· οὗτος γὰρ τὰ πρῶτα καλλι-»φωνίας ἐπιμελούμενος, ἀμελὴς παντάπασιν ὑπῆρχε καὶ ἄηχος· διὸ καὶ γέλως »τοῖς ἅπασι καὶ παίγνιον προὔκειτο, κἂν ἄλλως ἀρετῆς ἐργάτης ἦν δόκιμος. »Ἀμέλει καὶ τῷ ἐν τοῖς Κύρου ναῷ προσιὼν τῆς μητρὸς ἐδέετο τοῦ Θεοῦ »δοῦναι χάριν αὐτῷ καὶ εἰς θαῦμα μεταστρέψαι τὸ ὄνειδος. Ἦν δὲ τοῖς Κύρου »θεία εἰκὼν τῆς πανάγνου καὶ θεομήτορος, μυρία ἐργαζομένη τεράστια· ἥτις »εἰκὼν πάλαι μὲν ὑπ᾽ εὐσεβοῦς τινος κυπαρίσσῳ ἀμφιλαφεῖ ἐκεῖ ἑστώσῃ ἐν»απεκρύβη καὶ ἐπὶ χρόνοις μακροῖς ἐκέκρυπτο, τοῖς κλωσὶ τοῦ δένδρου σκια»ζομένη. Ἀλλὰ τῆς εὐσεβείας ἀναλαμψάσης, κἀκείνη παραδόξως γνωρίζεται·

[1] Τὸ κεφάλαιον τοῦτο ἀνεδημοσιεύθη ἐκ τῆς παλαιᾶς ἐκδόσεως τοῦ Κυρίλλου Ἀθανασιάδου ὑπὸ Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, ἐν Byzantinische Zeitschrift, II, 1893, 602 κἑξ.

»λαμπὰς γὰρ ἡ κυπάριττος ἑωρᾶτο ἐφ᾽ ἡμέραις τισὶν ὑπερφυῶς λάμπουσα. »Γνωσθέντος τοίνυν τοῦ τεραστίου, γνωρίζεται ἡ εἰκὼν καὶ ναὸς τῇ θεομήτορι »παρά τινος Κύρου ἐγείρεται, ἡ δὲ τῶν θαυμάτων πλημμύρα προὐχώρει. »Ἐκεῖσε οὖν θαμίζων καὶ ὁ θειότατος Ρωμανός, μιᾷ ἐν τῇ τῶν Χριστουγέν»νων ἡμέρᾳ μετὰ ἀπείρου πλήθους ὀρθρίσας τῷ εἰρημένῳ οἴκῳ τῆς θεομή»τορος γίνεται. Καὶ δὴ περὶ τὴν ἕκτην ταύτης ὡς ἔθος δεόμενος πρὸς ὕπνον

Εἰκ. 16. Εἰκὼν ἐν τῇ Μονῇ τῆς Ἐλεούσης ἐπὶ τῆς Νησῖδος τῶν Ἰωαννίνων.

Εἰκ. 17. Μολυβδόβουλλον τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἐθνικοῦ Νομισματικοῦ Μουσείου.

»ἐπὶ τὸν ἄμβωνα τρέπεται καὶ εὐθὺς »— ὢ τοῦ θαύματος καὶ παραδόξου »ἀκούσματος! — αὐτὴν τὴν θεομή»τορα ὁρᾷ ἐμφανῶς εἴλιγμα χάρτου »ἄκροις δακτύλοις ὡς κοντάκιον ἐπι»φέρουσαν καὶ φαγεῖν αὐτὸν προ»τρεπομένην τὸν χάρτην· ὁ δὲ δῆθεν »ἐσθίων ὑπὲρ μέλι ἐδόκει ἐσθίειν, »καὶ αὐτίκα — ὢ τῆς χάριτος! — »θείας πληροῦται τῆς δωρεᾶς. Καὶ δὴ τὸν ἄμβωνα ἀνιὼν κατὰ τὴν ἑβδόμην »τὸ «Ἡ παρθένος σήμερον» ὑπερφυῶς ἐξεβόησεν, οἱ δὲ ἀκούοντες ἐξεπλήτ»τοντο καὶ χάριταις αὐτοῦ σχεδὸν τὴν ἠχὼ κατετίθεντο· (οὕτω ἐν τῷ κώδ.) »ἀγγελικὸν γὰρ ἐῴκει τὸ μέλος ἐξᾴδοντος. Ἁπανταχοῦ τοίνυν διαδοθέντος τοῦ »θαύματος, ἅπαν τὸ στῖφος τῆς πόλεως δραμὸν τὸν αἶνον ἀφωσιώσατο. Ρωμα»νὸς δὲ τῇ τοῦ λόγου μητρὶ τὴν χάριν ἀποτιννύς, μέλη ἐξαίσιά τινα ἁρμοσά»μενος ἐν ταῖς αὐτῆς ἑορταῖς ἐγκατέσπειρεν, εἶτα καὶ τῇ Ὑπαπαντῇ τὸ «Ὁ »μήτραν παρθενικὴν ἁγιάσας τῷ τόκῳ σου» καὶ ἐν τῇ τῶν Εἰσοδίων τὸ «Ὁ »καθαρώτατος ναὸς» ἐμφανείᾳ ταύτης συνέταξε κ.λ.π.».

Εἰς τὴν διήγησιν ταύτην τοῦ Ξανθοπούλου ὑπάρχουσι δύο χωρισταὶ

παραδόσεις, μία ἀφορῶσα εἰς τὴν θαυματουργὸν ἀνεύρεσιν τῆς εἰκόνος τῆς Θεοτόκου καὶ τὴν ἵδρυσιν τῆς Μονῆς ὑπὸ τοῦ Κύρου, καὶ μία ἄλλη, ἀναφερομένη εἰς τὴν διὰ θαύματος τῆς Παναγίας Κυριωτίσσης καλλιφωνίαν τοῦ Ρωμανοῦ.

Εἰκ. 18. Παράστασις ἐπὶ ξυλογλύπτου ἀναλογίου ἐν τῇ Μονῇ Βατοπεδίου Ἁγ. Ὄρους.

Νομίζω ὅτι καὶ τῶν δύο τούτων παραδόσεων τὰ ἴχνη εὑρίσκονται εἰς τὸν ἀπασχολοῦντα ἡμᾶς οἶκον τοῦ Ἀκαθίστου καὶ ὅτι οἱ εἰκονογραφήσαντες αὐτὸν εἶχον ταύτας ὑπ' ὄψιν των.

Τὴν παράδοσιν, μίαν τῶν πολλῶν ὑπαρχουσῶν [1], περὶ τῆς θαυματουργοῦ ἀνευρέσεως τῆς εἰκόνος καὶ τῆς ἱδρύσεως τῆς Μονῆς τῶν Κύρου, ἀνευρίσκομεν ἀφ' ἑνὸς εἰς τὰς αὐτὰς σχεδὸν λέξεις τὰς χρησιμοποιουμένας ὑπὸ τοῦ Ξανθοπούλου «*λαμπὰς γὰρ ἡ κυπάριττος..*» καὶ τοῦ ποιητοῦ τοῦ Ἀκαθίστου «*Φωτοδόχον λαμπάδα...*», ἀφ' ἑτέρου δὲ καὶ εἰς αὐτὸ τὸ νόημα. Εἶναι φανερὸν ὅτι ἡ Φωτοδόχος λαμπὰς τοῦ Ἀκαθίστου, ἡ ἐν σκότει φανεῖσα καὶ τὸ ἄϋλον ἅπτουσα φῶς, εἶναι αὐτὴ ἡ εἰκὼν τῆς παραδόσεως τοῦ Ξανθοπούλου, ἡ μεταβαλοῦσα εἰς φωτεινὴν λαμπάδα τὴν κυπάρισσον, μέχρις ὅτου γνωρισθῇ.

Τὴν παράδοσιν ταύτην, νομίζω, ὅτι ἀντιπροσωπεύουσιν ἐν τῇ εἰκονογραφίᾳ αἱ παραστάσεις τοῦ οἴκου τούτου, εἰς τὰς ὁποίας τὸ κύριον θέμα εἶναι ἡ ὑπὸ Ἀγγέλων βασταζομένη εἰκὼν τῆς Κυριωτίσσης, ἄνωθεν τῆς ὁποίας εὑρίσκεται λαμπὰς ἀνημμένη (εἰκ. 15, 16).

Ἀλλὰ καὶ ἡ δευτέρα παράδοσις ἡ ἀναφερομένη ὑπὸ τοῦ Ξανθοπούλου, περὶ τοῦ θαύματος δηλαδὴ τοῦ γενομένου ὑπὸ τῆς Θεοτόκου εἰς τὸν Ρωμανόν, νομίζω ὅτι ἀντιπροσωπεύεται ἐν τῇ εἰκονογραφίᾳ τοῦ ἀπασχολοῦντος ἡμᾶς οἴκου τοῦ Ἀκαθίστου. Ἡ περὶ τοῦ θαύματος τούτου, τὸ ὁποῖον, ὡς γνωστόν, ἀπεικόνισε καὶ ὁ ζωγράφος Μηνᾶς εἰς μίαν τῶν μικρογραφιῶν τοῦ

[1] Μίαν ἄλλην, διαφορετικὴν ἐντελῶς, παράδοσιν παρέχει ἐκ κώδ. τοῦ 12ου αἰῶνος τῆς Μονῆς Ἰβήρων ὁ Μ. Γεδεών, Ἐκκλησίαι Βυζαντιναὶ ἐξακριβούμεναι (κυρίως ἡ Θεοτόκος τῶν Κύρου), Κων/πολις, 1900, (Ἀνατύπωσις ἐκ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἀληθείας) 120 κέξ. Κατὰ τὴν παράδοσιν ταύτην ἡ Μονὴ ἐκτίσθη ὑπὸ τοῦ Κύρου μεταξὺ τῶν ἐτῶν 440-445 ἐκ θαυματουργοῦ ἰάσεως διὰ κρίνου, φυέντος εἰς τὸν βασιλικὸν κῆπον.

περιφήμου Μηνολογίου τοῦ Βασιλείου Β' [1], καὶ τῆς συνεπείᾳ αὐτοῦ ἐξαιρετικῆς τοῦ Μελῳδοῦ εὐλαβείας πρὸς τὴν εἰκόνα τῆς Κυριωτίσσης παράδοσις, ἦτο, φαίνεται, εὐρύτατα διαδεδομένη ἐν Κωνσταντινουπόλει. Περὶ τούτου πληροφοροῦσιν ἡμᾶς κείμενα πολὺ παλαιότερα τοῦ Ξανθοπούλου, εἰς τὰ ὁποῖα

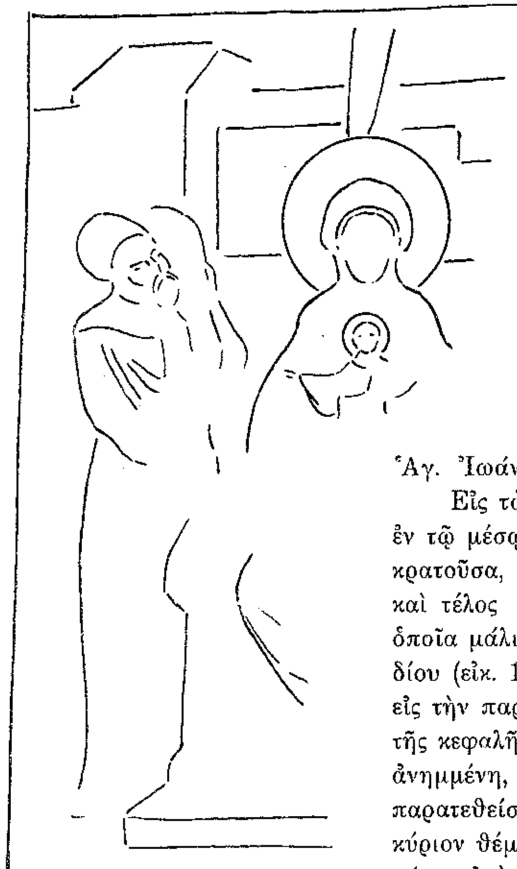
Εἰκ. 19. Τοιχογραφία Ν. Ἁγ. Κυριακῆς ἐν Παλιοχώρᾳ Αἰγίνης.

μάλιστα ἀναφέρεται ὅτι εἰς τὴν Μονὴν τῶν Κύρου, ὅπου ἀπέκειντο καὶ τὰ ἰδιόγραφα τοῦ Ρωμανοῦ ἔργα, ἐτελεῖτο καὶ ἡ μνήμη αὐτοῦ (1 Ὀκτωβρίου) [2].

[1] Ἀπεικόνισις ἐν Il Minologio di Basilio II (Codices e Vaticanis selecti... VIII) Torino, 1907, πίν. 78 καὶ προχείρως παρὰ O. Wulff, Altchristliche und byzantinische Kunst, σ. 529, εἰκ. 460.

[2] Ταῦτα παρέχει ὁ Παπαδόπουλος Κεραμεύς, Ἔνθ' ἀν. 599 κέξ. Πρβ. καὶ K. Krumbacher, Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς λογοτεχνίας, μετάφρασις Γ. Σωτηριάδου, Ἀθῆναι, 1897-1900. II, 517 κέξ.

Αἱ παραστάσεις τοῦ ὑπὸ μελέτην οἴκου τοῦ 'Ακαθίστου αἱ σχετιζόμεναι, ὡς νομίζομεν, πρὸς τὴν παράδοσιν ταύτην περὶ τοῦ εἰς τὸν Ρωμανὸν γενομένου θαύματος, εἶναι σπανιώταται. 'Ενταῦθα παρέχομεν τρεῖς τοιαύτας, τὰς μόνας, ἃς ἠδυνήθημεν νὰ εὕρωμεν. 'Η μία τούτων εὑρίσκεται ἐπὶ ξυλογλύπτου ἀναλογίου, φυλασσομένου εἰς τὸ ἐν τῇ 'Αγιορειτικῇ Μονῇ Βατοπεδίου Παρεκκλήσιον τῆς 'Αγίας Ζώνης (εἰκ. 18), ἡ ἄλλη ἐλήφθη ἐκ τοιχογραφίας τοῦ ἔτους 1680 ἐν τῇ 'Αγ. Κυριακῇ τῆς Παλιοχώρας Αἰγίνης (εἰκ. 19), καὶ τέλος ἡ τρίτη ἐπίσης ἐκ τοιχογραφίας τοῦ ἔτους 1606 ἐν τῷ Καθολικῷ τῆς ἐν 'Οξυλίθῳ Εὐβοίας Μονῆς τοῦ 'Αγ. 'Ιωάννου τοῦ Καταρράκτου (εἰκ. 20) [1].

Εἰκ. 20. Τοιχογραφία ἐν τῷ Καθολικῷ τῆς Μονῆς 'Αγ. 'Ιωάννου τοῦ Καταρράκτου ἐν 'Οξυλίθῳ Εὐβοίας.

Εἰς τὰς παραστάσεις ταύτας εἰκονίζεται ἐν τῷ μέσῳ ἐπὶ θρόνου ἡ Θεοτόκος βρεφοκρατοῦσα, ἑκατέρωθεν δὲ αὐτῆς δύο ὅμιλοι καὶ τέλος εἰς τὸ βάθος οἰκοδομήματα, τὰ ὁποῖα μάλιστα εἰς τὸ ἀναλόγιον τοῦ Βατοπεδίου (εἰκ. 18), φέρουσι καὶ ἐπάλξεις. 'Επίσης εἰς τὴν παράστασιν τοῦ Βατοπεδίου ὄπισθεν τῆς κεφαλῆς τῆς Θεοτόκου εὑρίσκεται λαμπὰς ἀνημμένη, ἣν εὕρομεν καὶ εἰς τὰς ἀνωτέρω παρατεθείσας ἀπεικονίσεις, εἰς τὰς ὁποίας τὸ κύριον θέμα εἶναι ἡ ὑπὸ 'Αγγέλων βασταζομένη εἰκὼν τῆς Κυριωτίσσης (εἰκ. 15, 16). Τέλος εἰς τὴν τοιχογραφίαν τῆς Μονῆς τοῦ Καταρράκτου (εἰκ. 20), βλέπομεν δέσμην φωτεινῶν ἀκτίνων διευθυνομένην ἐκ τῶν ἄνω πρὸς τὴν κεφαλὴν τῆς Θεοτόκου, ἧς ἀνάλογον παράδειγμα ἔχομεν εἰς τὴν τοιχογραφίαν τῆς Μολυβοκκλησιᾶς (εἰκ. 14).

Πλὴν τῶν μικρῶν τούτων λεπτομερειῶν, τῆς λαμπάδος δηλαδὴ καὶ τῆς δέσμης τῶν ἀκτίνων, εἶναι φανερὸν ὅτι ἡ ὁμὰς αὕτη τῶν παραστάσεων διαφέρει οὐσιωδῶς ἀπὸ πάσας τὰς ἀνωτέρω παρατεθείσας ἀπεικονίσεις τοῦ 21ου οἴκου τοῦ 'Ακαθίστου. Νομίζω ὅτι ἡ παρατηρουμένη μεγάλη αὕτη διαφορὰ προέρχεται ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι αἱ ἐν λόγῳ παραστάσεις σχετίζονται μὲ τὴν παράδοσιν περὶ τοῦ εἰς τὸν Ρωμανὸν γενομένου θαύματος τῆς Κυριωτίσσης καὶ μὲ τὴν ἐκ τούτου ἐξαιρετικὴν εὐλάβειαν τοῦ Μελῳδοῦ πρὸς τὴν εἰκόνα ταύτην. Περὶ τούτου πείθουσιν οἱ δύο ὅμιλοι οἱ εἰκονιζόμενοι ἑκατέρωθεν τῆς Θεοτόκου. Εἰς τὴν τοιχογραφίαν τῆς Αἰγίνης (εἰκ. 19), ἀριστερὰ μὲν παρίστανται μοναχοί, ὧν μάλιστα ὁ ἐγγύτερον πρὸς τὴν Θεοτόκον εὑρισκόμενος φαίνεται ὅτι κρατεῖ ῥάβδον δηλωτικὴν τοῦ ἡγουμενικοῦ αὐτοῦ ἀξιώματος, δεξιὰ δὲ ὅμιλος ἀνθρώπων, ὧν τὸ ἔνδυμα δὲν δυνάμεθα νὰ ὁρίσωμεν ἐπακριβῶς, καθ' ὅσον εἰς τὸ μέρος τοῦτο ἡ τοιχογραφία εἶναι ἡμικατεστραμμένη, καὶ οἵτινες πάντως δὲν εἶναι μοναχοί. Τὴν στολὴν ὅμως καὶ τὴν ἰδιότητα τούτων δεικνύει σαφέστερον ἡ τοιχογραφία τῆς Εὐβοίας (εἰκ. 20). Εἰς αὐτὴν τὸ μὲν δεξιὸν μέρος, εἰς τὸ ὁποῖον ἀναμφιβόλως θὰ εἰκονίζοντο οἱ μοναχοί, εἶναι ἐντελῶς κατεστραμμένον, αἱ μορφαί, ὅμως αἵτινες δὲν σῴζονται καλῶς εἰς τὴν τοιχογραφίαν τῆς Αἰγίνης, εἶναι ἐνταῦθα εὐκρινέσταται. 'Ο πλησίον τῆς Θεοτόκου εὑρισκόμενος εἰς τὴν τοιχογραφίαν ταύτην τῆς Εὐβοίας (εἰκ. 20) φέρει ποδήρη χιτῶνα καὶ τραχηλιὰν ἐπὶ δὲ τῆς κεφαλῆς σκοῦφον. Μὲ τοιοῦτον ὅμως ἔνδυμα παρίστανται συνήθως οἱ ψάλται, ὡς δύναται νὰ διδάξῃ ἡ παραβολὴ πρὸς εἰκονογραφικάς τινας συνθέσεις, εἰς τὰς ὁποίας ἡ παρουσία τῶν ψαλτῶν εἶναι ἀπαραίτητος, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι εἰς τὸν 23ον οἶκον τοῦ 'Ακαθίστου «*Ψάλλοντές σου τὸν τόκον*..» [1].

'Η παρουσία μοναχῶν καὶ ψαλτῶν γύρῳ τῆς Θεοτόκου νομίζω ὅτι δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἐξηγηθῇ ἄλλως, εἰμὴ μόνον ὅτι ἡ ὅλη σύνθεσις εἰκονίζει τὸ εἰς τὸν Ρωμανὸν θαῦμα τῆς Θεοτόκου ἐν τῷ Ναῷ τῆς Μονῆς τῶν Κύρου. Ἂν οὕτως ἔχῃ τὸ πρᾶγμα, τότε δὲν θὰ ἦτο, ἴσως, ἀπίθανον νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι μεταξὺ τῶν παρισταμένων εἰκονίζεται καὶ αὐτὸς ὁ Μελῳδός. Ἔτι δὲ μᾶλλόν τις προχωρῶν θὰ ἠδύνατο νὰ ὑποστηρίξῃ ὅτι καὶ τὰ εἰς τὸ βάθος τῶν παραστάσεων οἰκοδομήματα πρέπει νὰ εἰκονίζωσι τὴν Μονὴν τῶν Κύρου,

[1] Σχέδιον γενόμενον ἐξ ἀνεκδότου φωτογραφίας εὐγενῶς παραχωρηθείσης ἡμῖν ὑπὸ τοῦ κ. Γ. Σωτηρίου, ὃν θερμότατα διὰ τοῦτο εὐχαριστοῦμεν.

[1] Πρβ. Millet, Athos, πίν. 103.4, 147.2. καὶ 'Επετηρίδα τῆς 'Εταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, IX, 1932, 355 κἑξ. 'Εν σχέσει πρὸς τὰς λίαν ἀναλόγους μορφὰς εἰς τὴν σύνθεσιν τοῦ Στιχηροῦ τῶν Χριστουγέννων, μεταξὺ τῶν ἀπὸ τοῦ ἔτους 1500 τοιχογραφιῶν τῆς Μονῆς τοῦ Θεράποντος ἐν Ρωσσίᾳ ἡ E. Georgievskij-Druzinin (ἐν L'art Byzantin chez les Slaves, Deuxième Recueil Th. Usqenskij, Paris, 1932, 129 θέλουσα νὰ ἐξηγήσῃ τὴν διαφορὰν τῶν στρογγύλων καὶ τῶν αἰχμηρῶν καλυμμάτων τῆς κεφαλῆς τῶν ψαλτῶν, ἀκολουθεῖ τὴν οὐχὶ ὀρθὴν γνώμην τοῦ D. Ajnalov, σχετικῶς μὲ τὴν μικρογραφίαν τοῦ Σερβικοῦ Ψαλτηρίου τοῦ Μονάχου, ὅτι τὰ στρογγύλα καλύμματα χαρακτηρίζουσι τοὺς κληρικούς, τὰ δὲ αἰχμηρὰ τοὺς ψάλτας. Τοῦτο ὅμως δὲν εἶναι ἀκριβές, ὡς ἐξάγεται ἀπὸ τὰ ἐνδύματα, τὰ ὁποῖα οὗτοι φέρουσιν. 'Η διαφορὰ τοῦ σχήματος τῶν πίλων χαρακτηρίζει τὴν μεταξὺ τῶν ψαλτῶν διαφορὰν βαθμοῦ, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ ἐγράψαμεν. 'Επετηρὶς 'Εταιρ. Βυζαντ. Σπουδῶν, Ἔνθ' ἀν. 356.

εἰς τὸν περίβολον τῆς ὁποίας ὁ κατασκευάσας τὸ ἀναλόγιον τοῦ Βατοπεδίου (εἰκ. 18) προσέθηκε καὶ ἐπάλξεις, κατ' ἀπομίμησιν ἴσως τῶν Ἁγιορειτικῶν Μονῶν. Οὕτω τέλος δύναται νὰ ἐξηγηθῇ καὶ τὸ ὑπὸ μορφὴν πύργου οἰκοδόμημα, τὸ εὑρισκόμενον εἰς τὸ βάθος τῆς τοιχογραφίας τῆς Μολυβοκκλησιᾶς (εἰκ. 14).

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθέντων προκύπτουσι πολλὰ δυσεπίλυτα προβλήματα. Αἱ παραστάσεις τοῦ ἀπασχολοῦντος ἡμᾶς οἴκου μὲ τὴν εἰκόνα τῆς Κυριωτίσσης (εἰκ. 15, 16), ὡς καὶ αἱ τελευταῖον ἐξετασθεῖσαι μὲ τὴν Θεοτόκον περιβαλλομένην ὑπὸ ὁμίλων μοναχῶν καὶ ψαλτῶν (εἰκ. 18 - 20), μήπως σχετίζονται μὲ τὴν παλαιάν, εἰς Βυζαντινοὺς ἤδη χρόνους ἀναγομένην, παράδοσιν [1], ὅτι ὁ Ρωμανὸς εἶναι ὁ ποιητὴς τοῦ Ἀκαθίστου;

Μολονότι θεωρῶ οὐχὶ ἀπίθανον τὴν παλαιὰν ταύτην παράδοσιν, ἐντούτοις νομίζω ὅτι δὲν θὰ ἤμην ὁ ἁρμόδιος νὰ εἰσέλθω εἰς τὴν ἐξέτασιν ζητήματος τόσον ἀκανθώδους, οἷον τὸ περὶ τοῦ ποιητοῦ τοῦ Ἀκαθίστου, τὸ ὁποῖον πλείστους μέχρι τοῦδε ἀπησχόλησεν ἐρευνητάς. Θεωρῶ ὅμως ἀπαραίτητον νὰ σημειώσω, ὅτι τὸ πονημάτιον τοῦ Νικηφόρου Καλλίστου Ξανθοπούλου, τοῦ ὁποίου ἀπόσπασμα παρεθέσαμεν ἀνωτέρω, ἐγράφη ἀρχομένου τοῦ 14ου αἰῶνος [2], ἐποχὴν δηλαδή, καθ' ἣν ἀκριβῶς ἀναφαίνονται καὶ αἱ πρῶται ἀπεικονίσεις τοῦ Ἀκαθίστου [3]. Ἀναμφιβόλως τὰ γεγονότα ταῦτα δὲν θὰ ἠδύναντο νὰ θεωρηθῶσιν ἐντελῶς ἄσχετα μεταξύ των.

Μὲ ὅλας τὰς δυνατὰς ἐπιφυλάξεις, ἀπαραιτήτους ἄλλως τε διὰ ζήτημα οὕτω σκοτεινόν, θὰ ἠδύνατό τις νὰ καταλήξῃ εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι τόσον οἱ εἰκονογραφήσαντες τὸν Ἀκάθιστον, ὅσον καὶ ὁ Ξανθόπουλος, ἐχρησιμοποίησαν παλαιάν τινα παράδοσιν, διασῳζομένην ἀκόμη κατὰ τὸν 14ον αἰῶνα ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἴσως μάλιστα καὶ μεταξὺ τῶν μοναχῶν τῆς Μονῆς τῶν Κύρου. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ἡ τελευταία περὶ τῆς Μονῆς ταύτης γραπτὴ μνεία δὲν κατέρχεται πέραν τοῦ τέλους τοῦ 12ου αἰῶνος [4], τοῦτο ὅμως

[1] Βλ. Σωφρ. Εὐστρατιάδου, Ρωμανὸς ὁ Μελῳδός, Ἔνθ' ἀν. 64 σημ.

[2] Περὶ τοῦ Ξανθοπούλου βλ. Krumbacher, Ἔνθ' ἀν. I, 588.

[3] Οἱ εἰς παλαιοτέρους τοῦ 14ου αἰῶνος χρόνους ἀναβιβάζοντες τὴν εἰκονογράφησιν τοῦ Ἀκαθίστου ἐβασίζοντο, ὡς γνωστόν, ἀποκλειστικῶς εἰς τὸ χειρόγραφον τῆς Μόσχας (Diehl, Ἔνθ' ἀν. 640). Τοῦτο ὅμως, ὡς εἴδομεν, (σ. 329 σημ. 4) εἶναι πολὺ μεταγενέστερον τοῦ 14ου αἰῶνος. Τελευταῖον ὁ Myslivec, Ἔνθ' ἀν. 97, 129, ἀπέδειξεν ὅτι ἡ εἰκονογράφησις τοῦ Ἀκαθίστου ἀναφαίνεται μόλις τὸν 14ον αἰῶνα, ὡς παλαιοτέραν δὲ αὐτοῦ ἀπεικόνισιν θεωρεῖ τὰς ἐν ἔτει 1327 γενομένας τοιχογραφίας τῆς Ντετσάνι ἐν Σερβίᾳ. Νομίζω ὅτι παλαιότεραι τούτων, ὡς ἐξάγεται ἐκ λόγων εἰκονογραφικῶν, εἶναι αἱ τοιχογραφίαι τοῦ Ναοῦ τῆς Θεοτόκου ἐν Θεσσαλονίκῃ ἀναγόμεναι εἰς τὰ πρῶτα ἔτη τοῦ 14ου αἰῶνος, περὶ τῶν ὁποίων θὰ δημοσιεύσωμεν προσεχῶς ἰδίαν μελέτην.

[4] Πρβ. Μ. Γεδεών, Βυζαντιναὶ Ἐκκλησίαι ἐξακριβούμεναι... 121, 124 καὶ τοῦ αὐτοῦ, Βυζαντινὸν Ἑορτολόγιον, Κων/πολις, 1899, 184 στ. β'.

δὲν θὰ ἦτο σοβαρὸς λόγος νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἡ Μονὴ δὲν ὑφίστατο κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ξανθοπούλου. Τὸ ὅτι δὲ τὰ παραδείγματα τῆς ἀπεικονίσεως τοῦ οἴκου τούτου τοῦ Ἀκαθίστου, τὰ σχετιζόμενα μὲ τὴν ἐν λόγῳ παράδοσιν, εἶναι σχετικῶς ἐλάχιστα, παραβαλλόμενα πρὸς τὰ ἄλλα, τ' ἀποδίδοντα δι' εἰκόνων τὸ γράμμα, ὡς εἴπομεν, τοῦ ποιήματος, ἐξηγεῖται ἴσως ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ παράδοσις αὕτη τῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν ἦτο λίαν γνωστὴ καὶ διαδεδομένη.

Οὕτω θὰ ἠδύνατό τις νὰ διακρίνῃ εἰς τὴν εἰκονογραφικὴν ἀπόδοσιν τοῦ ἐν λόγῳ οἴκου δύο διαφόρους πηγάς. Μίαν προερχομένην ἐκ Κων/πόλεως καὶ σχετιζομένην μὲ τὰς περὶ Κυριωτίσσης καὶ Ρωμανοῦ παραδόσεις, ἣν ἀντιπροσωπεύουσι τὰ παραδείγματα τῶν εἰκόνων 15, 16 καὶ 18 - 20, καὶ μίαν ἄλλην, δημιουργηθεῖσαν, πιθανῶς ἔξω τῆς Πρωτευούσης καὶ ἐντελῶς ἄσχετον πρὸς τὰς παραδόσεις ταύτας, ἧς παραδείγματα εἶναι αἱ εἰκόνες 1 - 13. Ἀνάμιξιν τέλος τῶν δύο πηγῶν παρέχει ἡ τοιχογραφία τῆς Μολυβοκκλησιᾶς (εἰκ. 14), εἰς τὴν ὁποίαν διακρίνονται στοιχεῖα καὶ ἀπὸ τοὺς δύο τρόπους ἀπεικονίσεως τοῦ οἴκου τούτου, ἀφ' ἑνὸς τοὺς δεομένους καὶ τοὺς βράχους, στοιχεῖα προερχόμενα ἀπὸ τὴν κατὰ γράμμα ἀπεικόνισιν, καὶ ἀφ' ἑτέρου τὴν Θεοτόκον Κυριώτισσαν καὶ τὸ εἰς τὸ βάθος οἰκοδόμημα, στοιχεῖα ἀναγόμενα εἰς τὴν παράδοσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Σχετικῶς τέλος μὲ τὴν παράστασιν τῆς Θεοτόκου εἰς τὰς τελευταίας παρατεθείσας ἀπεικονίσεις (εἰκ. 18 - 20), θὰ ἠδύνατο ἴσως νὰ παρατηρηθῇ ὅτι εἰς ταύτας ἡ Θεομήτωρ δὲν εἰκονίζεται, ὡς θ' ἀνέμενέ τις, κατὰ τὸν τύπον τῆς Κυριωτίσσης, ἀλλὰ καθημένη ὡς Πλατυτέρα. Τοῦτο ὅμως ἐξηγεῖται, νομίζω, ὅταν ἔχῃ τις πρὸ ὀφθαλμῶν ὅτι αἱ παραστάσεις αὗται ἀνάγονται εἰς τὸν 17ον καὶ 18ον αἰῶνα καὶ εἶναι μακρυνὰ πολλαχῶς ἠλλοιωμένα ἀντίγραφα παλαιῶν προτύπων, γενόμενα ἀπὸ τεχνίτας, οἱ ὁποῖοι ἀσφαλῶς δὲν ἐγνώριζον πλέον τὸν λόγον καὶ τὴν σημασίαν τῆς παραστάσεως ταύτης.

Τ' ἀνωτέρω ἐκτεθέντα σκοπὸν μόνον εἶχον νὰ διαπιστώσουν τὴν λανθάνουσαν σχέσιν μεταξὺ ἀπεικονίσεών τινων τοῦ 21ου οἴκου τοῦ Ἀκαθίστου καὶ τῶν περὶ Ρωμανοῦ καὶ τῆς ἐν Κων/πόλει Μονῆς τῶν Κύρου παραδόσεων. Ἡ φύσις τοῦ ζητήματος εἶναι τοιαύτη, ὥστε νὰ μὴ ἐπιτρέπῃ εἰς τὸν ἐρευνῶντα αὐτὸ νὰ καταλήξῃ εἰς πορίσματα ἀπολύτως θετικά, ἀλλὰ μόνον νὰ θέσῃ προβλήματά τινα εἰκονογραφικά, τὰ ὁποῖα νεώτεραι τυχὸν ἀνακαλύψεις κειμένων καὶ μνημείων θὰ ἐπιλύσωσι.

Α. ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΑΡΧΗΣ ΤΩΝ ΒΟΡΕΙΩΝ ΓΛΩΣΣΙΚΩΝ ΙΔΙΩΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ

Ἡ ἐποχή, καθ' ἣν ἀνεπτύχθησαν τὰ δύο βασικὰ γνωρίσματα τῶν λεγομένων βορείων ἰδιωμάτων τῆς νέας Ἑλληνικῆς, ἤτοι ἡ τροπὴ τῶν ἀτόνων *e* καὶ *o* εἰς *i* καὶ *u* καὶ ἡ ἀποβολὴ τῶν ἀτόνων *i* καὶ *u*, δὲν μᾶς εἶναι ἀκόμη μετ' ἀκριβείας γνωστή. Καὶ περὶ μὲν τῶν αἰτίων, ἅτινα προεκάλεσαν τὴν ἐμφάνισιν τῶν δύο τούτων φωνητικῶν γνωρισμάτων, δι' ὧν ἡ βόρειος Ἑλληνικὴ ἀπεσχίσθη τῆς κοινῆς, ἂν δηλαδὴ τὰ γνωρίσματα ταῦτα ἀποτελοῦν συνέχειαν τῆς κλειστῆς προφορᾶς τῶν μακρῶν *e* καὶ *o (ω)* ὡς ἐμφανίζεται αὕτη ἐν τῇ ἀρχαίᾳ θεσσαλικῇ διαλέκτῳ, οἷον ἐψάφιστει (ἐψήφισται), ἐλέστειν (ἐλέσθαι), χούρα (χώρα), ἔδουκε (ἔδωκε), ἐπινοείσουμεν (ἐπινοήσωμεν), τοῦν πολιτάουν (τῶν πολιτῶν), Πετθαλοῦν καὶ τοῦν ἄλλουν Ἑλλάνουν (Θεσσαλῶν καὶ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων), ἢ ἀνεπτύχθησαν δι' ἐπιδράσεως τῶν γλωσσῶν ξένων γειτονικῶν λαῶν, ὡς ἐνόμισαν οἱ G. Meyer [1] καὶ A. Thumb [2], ἢ ἀνεπτύχθησαν αὐτοτελῶς ἐν τῇ μεσαιωνικῇ κοινῇ, ἕνεκα τοῦ ἰσχυροτέρου δυναμικοῦ τονισμοῦ τοῦ ἰδιάζοντος ἐν τῇ βορείῳ Ἑλλάδι, ὡς ὑπεστήριξε μετὰ μείζονος πιθανότητος ὁ κ. Γ. Ν. Χατζιδάκις [3], δὲν θὰ ἀσχοληθῶ ἐνταῦθα, διότι ἡ συζήτησις τῶν ἐπὶ τοῦ δυσεπιλύτου τούτου ζητήματος γνωμῶν θὰ ὡδήγει πολὺ μακράν. Θὰ περιορισθῶ, ἀνακεφαλαιῶν τὰ ἐπὶ γραπτῶν μνημείων περισωθέντα γνωστὰ στοιχεῖα τῶν ὑπὸ ἐξέτασιν φωνητικῶν φαινομένων καὶ τὰς ἐπ' αὐτῶν ἐξενεχθείσας γνώμας, νὰ παρουσιάσω νέα τινὰ στοιχεῖα ἐπιτρέποντα τὸν μετὰ μείζονος ἀκριβείας χρονολογικὸν καθορισμὸν τῆς ἀρχῆς τῶν βορείων ἰδιωμάτων.

Ὁ καθηγητὴς κ. Γ. Ν. Χατζιδάκις, ὁ ὁποῖος πρῶτος διεπίστωσε καὶ ἔθεσε τὸ πρόβλημα, γράφει περὶ αὐτοῦ τὰ ἑξῆς: «Περὶ τοῦ χρόνου, καθ' ὃν τὰ φαινόμενα ταῦτα ἀνεπτύχθησαν ἐν τῇ βορείῳ Ἑλληνικῇ, οὐδὲν δύναται ἐν τῷ παρόντι βέβαιον νὰ λεχθῇ, ἕνεκα τῆς ἐλλείψεως παλαιοτέρων γλωσσικῶν μνημείων. Τοσοῦτο μόνον τολμῶ νὰ εἰκάσω ὅτι ἡ τροπὴ τῶν ἀτόνων *e, o* εἰς *i, u* ἤρξατο πιθανῶς παλαιότερον τῆς ἀποβολῆς τῶν ἀτόνων *i, u*, ἀλλ' ἤρξατο μόνον, συνετελέσθη δὲ βεβαίως μετὰ τὴν ἀποβολήν, καὶ ὅτι ἡ τροπὴ θὰ εἶχεν

[1] G. Meyer, Neugriechische Studien II, 2.

[2] A. Thumb, Die griechische Sprache im Zeitalter des Hellenismus σελ. 144.

[3] G. N. Hatzidakis, Einleitung in die neugriechische Grammatik σελ. 342, τοῦ αὐτοῦ, Μεσαιωνικὰ καὶ Νέα Ἑλληνικὰ 1,251.

ἀρχίσει κατὰ τὸν ΙϚ' αἰῶνα» [1]. Ἡ γνώμη περὶ προτεραιότητος τῆς κωφώσεως τῶν ἀτόνων *e, o* εἰς *i, u*, στηρίζεται ἐπὶ τοῦ γεγονότος ὅτι ἐσώθησαν ἰδιώματα, καθὼς τοῦ Λιβυσσίου τῆς Λυκίας καὶ τοῦ Καρδέττο τῆς Καλαβρίας ἐμφανίζοντα τὴν κώφωσιν ταύτην, οὐχὶ ὅμως καὶ τὴν ἀποβολὴν τῶν ἀτόνων *i* καὶ *u*. Ὑποτίθεται δὲ ὅτι οἱ λαλοῦντες τὰ ἰδιώματα ταῦτα μετῴκησαν ἔκ τινος περιοχῆς τῆς βορείου Ἑλλάδος εἰς ἐποχήν, καθ' ἣν εἶχεν ἀρχίσει ἡ κώφωσις, ἣν καὶ παρέλαβον, ἀλλ' ὄχι καὶ ἡ ἀποβολή. Ἄλλως θὰ παρελάμβανον καὶ ταύτην μαζί των εἰς τὰς νέας των ἐγκαταστάσεις. «Δὲν πρέπει ὅμως νὰ πιστευθῇ, προσθέτει ὁ κ. Γ. Ν. Χατζιδάκις, ὅτι ἀφοῦ τὰ ἄτονα *e, o* ἐτράπησαν εἰς *i, u* καὶ συνέπεσον καθ' ὁλοκληρίαν πρὸς τὰ ἀρχαῖα *i, u* ἤρχισεν ἡ ἔκπτωσις τούτων, διότι, ἂν ταῦτα εἶχον ὄντως κατὰ πάντα ταυτισθῇ, οὐδεὶς νοεῖ τίνος ἕνεκα βραδύτερον διετέθησαν διαφόρως, ὥστε ἐν τῇ βορείῳ Ἑλληνικῇ τὰ μὲν ἐξέπεσαν, τὰ δὲ παρέμειναν» [2].

Τὸ γεγονὸς ὅτι τὰ νόθα ἢ ὑστερογενῆ λεγόμενα φωνήεντα *i* καὶ *u*, ἤτοι τὰ προελθόντα ἐκ κωφώσεως τῶν ἀτόνων *e* καὶ *o*, δὲν ὑπέκυψαν ἀμέσως εἰς τὸν νόμον τῆς ἀποβολῆς τῶν γνησίων ἢ ἱστορικῶν λεγομένων ἀτόνων *i* καὶ *u*, ἀλλὰ διετηρήθησαν ἀλώβητα ἐπὶ μακρόν, καὶ μόνον ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας ἤρχισαν νὰ ἀποβάλλωνται εἰς τὰ αὐστηρότερα τῶν βορείων ἰδιωμάτων, ὑπὸ τὰς ὑπ' ἐμοῦ διαπιστωθείσας συνθήκας [3], ἀποδεικνύει ὅτι πράγματι ἡ κώφωσις τῶν ἀτόνων *e* καὶ *o* συνετελέσθη βραδύτατα καὶ ὅτι οἱ φθόγγοι οὗτοι ἐπὶ μακρὸν χρόνον διεστέλλοντο φωνητικῶς πρὸς τὰ γνήσια *i* καὶ *u*.

Εἶναι γνωστὸν ὅτι αἱ φωνητικαὶ ἀλλοιώσεις συντελοῦνται βαθμηδὸν καὶ ἀνεπαισθήτως, καὶ ὅτι διὰ νὰ μεταπέσῃ εἷς φθόγγος εἰς τὸν ἀμέσως πλησιέστερον ἀπαιτεῖται πολλάκις χρονικὸν διάστημα αἰώνων. Ἑπομένως πρὸς διαπίστωσιν τῆς ἀρχῆς τῆς κωφώσεως δέον νὰ ἀναζητήσωμεν οὐχὶ τὸν χρόνον, καθ' ὃν ἤρχισεν αὕτη, ἀλλὰ τὸν χρόνον, καθ' ὃν συνετελέσθη καθ' ὁλοκληρίαν, διότι τότε μόνον ἤρχισε νὰ ἐμφανίζεται σποραδικῶς ἐπὶ γραπτῶν μνημείων.

Παλαιότερα μνημεῖα τῆς κωφώσεως ἐθεώρησε πρῶτος ὁ κ. Γ. Ν. Χατζιδάκις τοὺς ἐν τῇ μεσαιωνικῇ δημώδει μεταφράσει τῆς ἑβραϊκῆς Πεντατεύχου, ἥτις ἐξεδόθη τὸ πρῶτον ἐν Κωνσταντινουπόλει τῷ 1545, φερομένους τύπους σύννιφο ἀντὶ σύννεφο, ὄριξη ἀντὶ ὄρεξη, ἰπὶ ἀντὶ ἐπί, ἰμπροὺ καὶ οὔμπρουστε ἀντὶ ἐμπρὸς καὶ ζουνάρια ἀντὶ ζωνάρια [4]. Ὁ D. Hesseling, ὁ ὁποῖος ἐξέδωκε τὴν μετάφρασιν ταύτην τῆς Πεντατεύχου τῷ 1897, παρετήρησεν ὅτι οἱ μεμονωμένοι οὗτοι τύποι δὲν εἶναι ἐπαρκεῖς διὰ τὴν χρο-

[1] Γ. Ν. Χατζιδάκι, Μεσαιωνικὰ καὶ νέα Ἑλληνικὰ 1,258.

[2] Αὐτόθι.

[3] Ν. Π. Ἀνδριώτη, Περὶ τῆς ἀποβολῆς τῶν νόθων *i* καὶ *u* ἐν τῇ νέᾳ Ἑλληνικῇ Ἀθηνᾶς 43 ⟨1931⟩ 171 ἑ.

[4] G. N. Hatzidakis, Einleitung in die neugriechische Grammatik σελ. 348.

νολόγησιν τοῦ φαινομένου τῆς κωφώσεως, ὅτι ἰπὶ ἀναγινώσκεται καὶ ἐν τῇ μεταφράσει τοῦ βιβλίου τοῦ Ἰωνᾶ (§28), ἥτις εἶναι κατὰ τρεῖς τοὐλάχιστον αἰῶνας προγενεστέρα τῆς μεταφράσεως τῆς Πεντατεύχου, πιθανῶς δὲ κρητικῆς προελεύσεως, καὶ ὅτι εἰς τὸ ἴδιον κείμενον ἀναγινώσκεται πάντοτε *ἰν* ἀντὶ *ἐν*, ὅπερ ἐπιτρέπει νὰ εἰκάσωμεν ὅτι ἡ *ἐπί*, καθὼς καὶ ἡ *ἐν* ἠλλοιώθησαν εἰς *ἰπὶ* καὶ *ἰν* τῇ ἐπιδράσει τοῦ *εἰς* [1].

Οἱ ὑπὸ τῆς Πεντατεύχου παρεχόμενοι ἀνωτέρω τύποι θὰ ἦσαν πράγματι ὄχι μόνον ἀνεπαρκεῖς διὰ τὴν ἀσφαλῆ ἀναγωγὴν τοῦ ὑπὸ ἐξέτασιν φαινομένου εἰς τὸν 16ον αἰῶνα, ἀλλὰ καὶ ἐπισφαλεῖς, δεδομένου ὅτι τὸ πρωτότυπον κείμενον τῆς μεταφράσεως ἔχει γραφῇ ἑλληνιστὶ μέν, ἀλλὰ δι᾽ ἑβραϊκῶν χαρακτήρων, ἦτο δὲ εὔκολον νὰ γίνουν λάθη καὶ κατὰ τὴν πρώτην γραφὴν καὶ κατὰ τὴν δι᾽ ἑλληνικῶν χαρακτήρων μεταγραφήν του. Εὐτυχῶς νέα πηγή, καὶ δὴ κατὰ ἕνα αἰῶνα παλαιοτέρα τῆς μεταφράσεως τῆς Πεντατεύχου ἦλθε νὰ ἐνισχύσῃ τὴν γνησιότητα αὐτῶν.

Εἰς τοὺς ὑπὸ τοῦ M. Vasmer ἐκδοθέντας ρωσσοελληνικοὺς διαλόγους τοῦ 15ου αἰῶνος ὑπὸ τὸν τίτλον Ein russisch-byzantinisches Gesprächbuch φέρονται οἱ τύποι: ἐπεριπάτησις, ἐσυντόμεψις, ἰδῶ, πιπόνια, χιλιδόνια, ἀχιλώνα, κατισχύνῃς, μαῦρουν, τίνους, καλουκαίρι, καλουγερίτσα [2]. Οἱ τύποι οὗτοι ἀποτελοῦν ἐπαρκῆ καὶ ἀσφαλῆ τεκμήρια διὰ τὴν ἀναγωγὴν τοῦ φαινομένου τῆς κωφώσεως τῶν ἀτόνων *ε* καὶ *ο* εἰς τὸν 15ον αἰῶνα καὶ ἐνισχύουν τὸ βάσιμον τῶν ἐν τῇ μεταφράσει τῆς Πεντατεύχου φερομένων.

Ὁ A. Thumb ἐνόμισεν ὅτι ὁ χωρισμὸς τῆς νέας Ἑλληνικῆς εἰς βόρεια καὶ νότια ἰδιώματα ὑπῆρξεν ἀποτέλεσμα τῆς ἐγκαταστάσεως Ἀλβανῶν ἐν τῇ νοτίῳ Ἑλλάδι καὶ δὴ ἐν Βοιωτίᾳ, Ἀττικῇ, Ἀργολίδι, ἥτις διέκοψε τὴν ἐπαφὴν μεταξὺ βορείου καὶ νοτίου Ἑλλάδος [3]. Τὴν γνώμην δὲ ταύτην ἐθεώρησε πιθανὴν καὶ P. Kretschmer. Οὕτως ὁ χωρισμὸς τῆς βορείου Ἑλληνικῆς ἀπὸ τῆς νοτίου θὰ ἔλαβε χώραν κατ᾽ αὐτοὺς μεταξὺ τοῦ 14ου καὶ 15ου αἰῶνος. Ὁ καθηγητὴς κ. Φ. Κουκουλὲς ἐν ἀνακοινώσει του πρὸς τὴν ἐν Ἀθήναις Ἐπιστημονικὴν Ἑταιρείαν τῷ 1923 ἀνήγαγε τὸ φαινόμενον τῆς κωφώσεως μέχρι τοῦ 11ου αἰῶνος [4], ὁ δὲ καθηγητὴς κ. Γ. Π. Ἀναγνωστόπουλος κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος γράφων περὶ τῆς ἀρχῆς τῶν νέων ἑλληνικῶν διαλέκτων, λέγει ἐπὶ τοῦ προκειμένου τὰ ἑξῆς: «Ἐὰν ἡ ἔλλειψις ἀναντιλέκτων τεκμηρίων δὲν μᾶς ἐπιτρέπῃ, τοὐλάχιστον μέχρι τοῦδε, ν᾽ ἀναγάγωμεν τὰ ἄνω ἰδιώματα εἰς τὰ μέσα τῆς 1ης μ. Χ. χιλιετηρίδος ὡς ἤκασαν οἱ G. Meyer καὶ A. Thumb, ἀλλ᾽ εἶναι

[1] D. Hesseling, Les cinq livres de la loi (Le Pentateuque) σελ. XXVI.

[2] M. Vasmer, Ein russisch-byzantinisches Gesprächbuch σελ. 36, 42, 46, 49, 58, 59, 99, 113, 129.

[3] A. Thumb, Μελέτη περὶ τῆς σημερινῆς ἐν Αἰγίνῃ λαλουμένης διαλέκτου (Ἀθηνᾶ 3 ⟨1891⟩ σελ. 121).

[4] Βλ. Ἀθηνᾶς 35 (1923) σελ. 246.

ἐξ ἄλλου πολὺ πιθανὸν ὅτι δὲν πρέπει νὰ θεωρηθοῦν νεώτερα τοῦ 10ου αἰ. μ. Χ. ... Ἀλλὰ καὶ ἡ εὐρεῖα ἐπέκτασις τῶν ἄνω φωνητικῶν φαινομένων ἀπὸ τῶν ἀκτῶν τοῦ Ἰονίου πελάγους μέχρι τῶν τοῦ Εὐξείνου Πόντου καὶ εἰς τὰ Β. Δ. καὶ Δ. παράλια τῆς Μ. Ἀσίας καὶ ἀπὸ τῶν βορείων ὁρίων τοῦ κράτους μέχρι τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου καὶ τῶν Κυκλάδων, μαρτυρεῖ, ἂν μὴ ἀπατῶμαι, ὅτι οἱ οὐσιώδεις χαρακτῆρες τῶν βορείων ἰδιωμάτων θὰ ἤρχισαν ν᾽ ἀναπτύσσωνται ἀρκετὰ ἐνωρίτερον τῆς ὑπὸ τῶν Λατίνων ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως» [1].

Ὁ βούλγαρος ἑλληνιστὴς κ. V. Besevlief, στηριζόμενος ἐπὶ τῶν τύπων Γρικοὶ (= Γραικοὶ) καὶ γρικιστὶ (= γραικιστὶ) τοὺς ὁποίους παρέχουν ἑλληνικαὶ ἐπιγραφαὶ τοῦ 9ου αἰῶνος προερχόμεναι ἐκ τῆς βορείου Μακεδονίας τῆς περιλαμβανομένης εἰς τὴν Βουλγαρικὴν ἐπικράτειαν, ἀνήγαγεν εἰς τὸν 9ον αἰῶνα τὴν ἀρχὴν τῆς κωφώσεως [2].

Ὁ κ. Γ. Ν. Χατζιδάκις ἠμφεσβήτησε τὸ βάσιμον τῶν τύπων τούτων διὰ τὴν χρονολόγησιν τῆς κωφώσεως, ὄχι μόνον διότι εἶναι μονήρεις, ἀλλὰ καὶ διότι ὁ τύπος Γρικοὶ δύναται νὰ ἑρμηνευθῇ ὡς σχηματισθεὶς τῇ ἐπιδράσει τῆς παραγωγικῆς καταλήξεως — ικός [3]. Διὰ τὴν τελευταίαν ὅμως ταύτην ἑρμηνείαν δὲν παρετηρήθη ὅτι ἀποτελεῖ κώλυμα τὸ γεγονὸς ὅτι εἰς τὰ ἴδια ἐπιγραφικὰ ἐκ Βουλγαρίας κείμενα, ἐκ παραλλήλου πρὸς τὸν τύπον Γρικοί, ἀπαντᾷ καὶ ὁ τύπος Γρεκοί. Ἂν τὸ Γρικὸς ἐξεφέρετο ἐν τῇ βορείῳ Μακεδονίᾳ κατὰ τὰ εἰς -ικὸς ἐπίθετα, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ γίνεται ἐκ παραλλήλου καὶ συγχρόνως χρῆσις καὶ τοῦ τύπου Γρεκός. Τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι οἱ χαράξαντες τὰς ἐπιγραφὰς ἤκουον καὶ προέφερον Γρικός, ἐγνώριζον ὅμως ὅτι ὁ ὀρθότερος ἐν τῇ γραπτῇ γλώσσῃ τύπος τῆς λέξεως ἦτο Γρεκός, καί, ὅπου ἐπρόσεξαν, τὴν ἐχάραξαν ὑπὸ τὸν ἀκεραιότερον τύπον της. Ἀλλὰ τὸ μονῆρες τοῦτο παράδειγμα δὲν εἶναι ἐπαρκὲς διὰ τὴν ἀναγωγὴν τοῦ νόμου τῆς κωφώσεως μέχρι τοῦ 9ου μ. Χ. αἰῶνος.

Ὅπως καὶ ἂν ἔχῃ τὸ πρᾶγμα, ἡ μέχρι σήμερον ἔρευνα περὶ τῆς ἀρχῆς τῶν βορείων ἰδιωμάτων, ὡς ἐξετέθη ἀνωτέρω, ὑστερεῖ εἰς δύο σημεῖα: 1) Τὴν πτωχείαν τῶν γνωστῶν ἱστορικῶν στοιχείων τῶν ἀναφερομένων εἰς τὸ φαινόμενον τῆς κωφώσεως τῶν ἀτόνων *e* καὶ *o* εἰς *i* καὶ *u* καὶ τὴν

[1] Γ. Π. Ἀναγνωστοπούλου, Περὶ τῆς ἀρχῆς τῶν νέων ἑλληνικῶν διαλέκτων. (Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν 1 ⟨1923⟩ σελ. 101. Βλέπε καὶ P. Kretschmer, Der heutige lesbische Dialekt σελ. 8.

[2] V. Besevlief, Die griechische Sprache in den urbulgarischen Inschriften. (Jahrbücher des National Museums) Sofia 1922-25 σελ. 381 ἑ. Πβ. Τοῦ αὐτοῦ, Mittelgriechisches (Glotta 17 ⟨1929⟩ σ. 69).

[3] Γ. Ν. Χατζιδάκι, Μικραὶ συμβολαὶ εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς μεσαιωνικῆς καὶ νεωτέρας γλώσσης, (Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης 1 ⟨1927⟩ σελ. 15.

παντελῆ ἔλλειψιν στοιχείων ἀναφερομένων εἰς τὸ φαινόμενον τῆς ἀποβολῆς τῶν ἀτόνων *i* καὶ *u*, καὶ 2) τὴν ἀπουσίαν στοιχείων διὰ τὸν καθορισμὸν ἑνὸς χρονολογικοῦ ὁρίου πρὸς τὸ παρελθόν, ἤτοι τῆς ἐποχῆς, ἥτις θὰ ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ terminus post quem διὰ τὴν ἐμφάνισιν τῶν ἀνωτέρω φαινομένων. Εἶναι δὲ ὁ χρονολογικὸς οὗτος καθορισμὸς ἀπαραίτητος, διότι εἶναι πιθανὸν καὶ ἄλλοι ἐρευνηταὶ τοῦ ζητήματος, ὁρμώμενοι ἐκ δεδομένων ἀνεπαρκῶν καὶ ἐπισφαλῶν, νὰ ἀναγάγουν τὴν ἀρχὴν τῶν ὑπὸ ἐξέτασιν φωνητικῶν φαινομένων εἰς ἐποχὴν παλαιοτέραν καὶ τοῦ $9^{ου}$ αἰ., ὡς ὁ A. Thumb, ὅστις στηριζόμενος ἐπὶ τῆς ὑποθέσεως τοῦ G. Meyer ὅτι τὰ βασικὰ γνωρίσματα τῶν βορείων ἰδιωμάτων διεμορφώθησαν τῇ ἐπιδράσει τῆς γλώσσης ξένων γειτονικῶν λαῶν προσλαβικῶν, ἤτοι τῶν Θρακῶν, ὑπελόγισεν ὅτι ἡ ἀπόσχισις τῶν ἰδιωμάτων τούτων ἀπὸ τῆς κοινῆς θὰ ἤρχισεν ἀπὸ τῶν μέσων τῆς πρώτης μ.Χ. χιλιετηρίδος, καὶ ὁ K. Dieterich [1], ὅστις στηριζόμενος ἐπὶ τῶν τύπων ἀνυψιὸς [2] (ἀνεψιός), Βιλισαρίου [3] (Βελισαρίου) Ἰάκουβος [4] (Ἰάκωβος), Ρουμαίῳ [5] (Ρωμαίῳ), Ρουμανός [6], δεμουσία [7] (δημοσία), κουπανίζω [8] (κοπανίζω), φερομένων ἐπὶ ἐπιγραφῶν καὶ κειμένων ἀπὸ τοῦ $2^{ου}$ π.Χ. αἰῶνος μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς βυζαντινῆς περιόδου, ἀνήγαγε τὴν ἀρχὴν τῆς κωφώσεως ἐν τοῖς βορείοις ἰδιώμασι εἰς τὸν $2^{ον}$ π. Χ. αἰῶνα λέγων τὰ ἑξῆς: Daraus ferner, dass die Form Ρουμαίῳ der Zeit vor 146 v. C. angehört, lässt sich erkennen, wie weit die Wurzeln dieser nordgriechischen Verdumpfung zurückreichen.

Τὰς δύο ταύτας ἐλλείψεις, ἐφ᾽ ὧν προσκρούει ἡ ἔρευνα, θὰ προσπαθήσω νὰ ἀναπληρώσω, ἀφ᾽ ἑνὸς μὲν διὰ τῆς προσαγωγῆς νέων ἱστορικῶν στοιχείων, μαρτυρούντων τὴν ἐμφάνισιν καὶ ἐπίδοσιν τῶν φαινομένων τῆς κωφώσεως καὶ ἀποβολῆς ἐν τῷ παρελθόντι, ἀφ᾽ ἑτέρου δὲ διὰ τοῦ καθορισμοῦ τῆς ἐποχῆς μετὰ τὴν ὁποίαν τὰ φαινόμενα ταῦτα ἐνεφανίσθησαν, πιστεύω δὲ ὅτι διὰ τῶν στοιχείων τούτων ἡ ἔρευνα τοῦ ζητήματος λαμβάνει ἀκριβέστερον προσανατολισμόν.

Ἐκ τῶν κατωτέρω παρατιθεμένων παραδειγμάτων πολλὰ προέρχονται ἐκ σημειωμάτων τοῦ ἀσχοληθέντος ἄλλοτε μὲ τὸ ζήτημα τοῦτο καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου κ. Φαίδωνος Κουκουλέ, εὐγενῶς παραχωρηθέντων.

---

1 K. Dieterich, Untersuchungen zur Geschichte der griechischen Spache σ. 18.
2 Sterret 1 ἀριθ. 60/1 A. 5.
3 Athenische Mitteilungen 16 (1891) σελ. 365.
4 Ἑλλ. Φιλολογ. Σύλλογος Κων/πόλεως τ. 17. Παράρτ. σελ. 125.
5 Bulletin de Correspondance Hellénique 13 (1889) σελ. 400 ἀριθ. 17.
6 Αὐτόθι 7 (1883) σελ. 238 ἀριθ. 21.
7 Ἱεροκλέους, Συνέκδημος 395, 30.
8 Ψευδαθανάσιος 4, 317 Δ.

Α. *Κώφωσις τῶν ἀτόνων e καὶ o.*

1) Κώφωσις ἀτόνου **e**

Ἔτος 1807. Ἐπὶ χρυσοκεντήτου ἐπιταφίου τῆς θεσσαλικῆς Ζαγορᾶς: *ἘκΗντείθη διὰ χειρὸς καὶ ἐξόδου τῆς Ζωΐτσας Μπραηκούδας* [1].

1795. Ἐν προικοσυμφώνῳ ἐκ τῆς θεσσαλικῆς Ζαγορᾶς: *Τρεῖς προσκεφαλάδΙς, ἕνα τέντζΙρη.*

1774. Ἐν προικοσυμφώνῳ ἐκ τῆς θεσσαλικῆς Ζαγορᾶς: *Ἐγὼ ἡ ΒέργΙνα τοῦ Διόπλου, ἡ χατζῆ ΔημήτρΙνα.*

1749. Ἐνθύμημα ἐπὶ μηνιαίου τῆς ἐν Δερβενίστῃ τῆς Αἰτωλίας διαλελυμένης μονῆς τοῦ Προδρόμου: *Μᾶς πῆραν τὰ πΙδιὰ σκλάβους.*

1742. Ἐν δωρητηρίῳ ἐγγράφῳ ἐκ τῆς θεσσαλικῆς Ζαγορᾶς: *Ἐγὼ ἡ ΜάνΙνα.*

1666. Ἐνθύμημα ἐκ Λαρίσης: *Ὁ σουλτὰν ΜΗχμέτη* [2].

1653. Ἐν προικοσυμφώνῳ ἐκ Σκιάθου: *Παπλώματα δύου μΙταξωτά, τρία σΙντούκια, μαργαριτάρια, ξάγια τέσσΙρα, ἕνα χάλκουμα μΙγάλο. Ἰγὼ οὐ Γιαννάκις* [3].

1342. Ἐν ἁγιορειτικῷ ἐγγράφῳ: *Μονὴ ΧΙλανταρίου* [4], ἐν ᾧ ἐν ὁμοίῳ ἐγγράφῳ τοῦ 1358 φέρεται: *ΧΕλανταρίου.*

$14^{ου}$ αἰῶνος πρῶτον ἥμισυ: Ἐν τῷ ποιήματι Πουλλολόγος ἀναγινώσκεται ὁ τύπος *ΜΙσοθυνιὰ* (στ. 271) [5] ἐνῷ ἀλλαχοῦ τοῦ ἰδίου ποιήματος φέρεται ὁ ἀκεραιότερος τύπος *ΜΕσοθυνιάτης.*

1267. Ἐν ἁγιορειτικῷ ἐγγράφῳ: *ΒαγΙνᾶς Μιχαὴλ* [6] ἀντὶ *ΒαγΕνᾶς.*

1262. Ἐν ἁγιορειτικῷ ἐγγράφῳ: *Ἀμπέλι τοῦ ΔΗμονιάρι* [7] ἀντὶ *Δαιμονιάρι.*

1194. Ἐν κτηματολογικῷ ἐγγράφῳ: *Ὁ κὺρ ΓΙράρδου υἱός,* [8] ἀντὶ *ΓΕράρδου.*

1182. Ἐν ὁμοίῳ ἐγγράφῳ: *Τὸ κηπάριν καὶ τὰ μΙροδένδρια,* [9] ἀντὶ *(ἡ)μΕροδένδρια.*

1180. Ἐν ὁμοίῳ ἐγγράφῳ: *ΓΗρβάσιος ὑπέγραψα* [10].

---

1 Δελτίον Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας 10 (1911) σελ. 6.
2 Σ. Λάμπρου, Κώδικες Ἀλεξίου Κολυβᾶ (Ν. Ἑλληνομν. 16 (1922) σελ. 334).
3 Τρύφ. Εὐαγγελίδου, Ἡ νῆσος Σκίαθος καὶ αἱ περὶ αὐτὴν νησῖδες σελ. 66-67.
4 L. Petit - B. Korablev, Actes de l' Athos V. Actes de Chilandar (Βυζαντινὰ Χρονικὰ Παράρτ. τόμ. 17 σελ. 80).
5 G. Wagner, Carmina Graeca medii aevi σελ. 187.
6 W. Regel, E. Kurtz καὶ B. Korablev, Actes de l'Athos, IV. Actes de Zographou (Βυζαντινὰ Χρονικὰ 13 Παράρτ. σελ. 20).
7 Miklosich - Müller, Acta et Diplomata 5, 47.
8 Er. Trinchera, Syllabus Graecarum membranarum κτλ. 320, 237.
9 Αὐτόθι 283. 216.
10 Αὐτόθι 266. 202.

1180. Ἐν ὁμοίῳ ἐγγράφῳ: *Τῶν παίδων τοῦ ΣυμΙούνη*, ἀντὶ *ΣυμΕώνη*.

1145. Ἐν ὁμοίῳ ἐγγράφῳ: *Ἡ μΙγάλη στράτα* (δὶς)[1].

1138. Ἐν ὁμοίῳ ἐγγράφῳ: *Λέων τοῦ ΓέμΙλλου*[2], ἐνῷ ἐν ἑτέρῳ ἐγγράφῳ τοῦ ἔτους 1139 φέρεται ὁ ἀκεραιότερος τύπος *ΓέμΕλλος*[3].

1133. Ἐν ὁμοίῳ ἐγγράφῳ: *ὁ αὐτοῦ πενθΗρός*[4].

2) Κώφωσις ἀτόνου **ο**

1686. Ἐνθύμημα: *Τὸ Ἀνάπλι τοῦ ΜΟΥρέος*[5].

1556. Ἐν τῷ αὐτῷ ἐνθυμήματι: *Ἔβαλαν νὰ κάμουν τὸ γιΟΥφύρι τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ εἰς τὰ Βελλαγράδα*[6].

16ου αἰῶνος μέσα. Ἐν τῇ νεοελληνικῇ μεταφράσει τῆς Πανταεύχου, Ε. 18. 21. *ΦΟΥβιζαμένους τοῦ Θεοῦ*[7].

1392/3. *Κατενώπιον ... τοῦ ΜακρΟΥγέννους κὺρ Στεφάνου ... [† Ὁ ΜακρΟΥγέν]ης Στέφανος ὑπέγραψεν*[8].

14ου αἰῶνος πρῶτον ἥμισυ: Εἰς τὸ προμνημονευθὲν μεσαιωνικὸν ποίημα Πουλλολόγος φέρονται οἱ τύποι: *ἀκρουτήρια* (στ. 73)[9] *λουλῆς* (στ. 271)[10] *μπάους* (στ. 583)[11] ἀντὶ *βάος*.

Ἀπογραφεὺς τοῦ θέματος ΒΟΥλεροῦ (ἀντὶ *ΒΟλεροῦ*) *καὶ Μοσυνουπόλεως, μηνὶ Ἀπριλίῳ, ἰνδικτιῶνος Ζ'*[12].

1330. Ἐν ἁγιορειτικῷ ἐγγράφῳ: *Θεοδώρου ἱερέως τοῦ ΚΟΥρμοῦ*, ἐνῷ εἰς ἕτερα ἔγγραφα τῆς αὐτῆς ἐποχῆς φέρεται: *Θεόδωρος ὁ ΚΟρμός*.

1294. Ἐν ἁγιορειτικῷ ἐγγράφῳ: *Μάξιμος ΚΟΥχλιαρᾶ*[13], ἐνῷ ἐν ἑτέρῳ ἐγγράφῳ τοῦ 1193 ἀναγινώσκεται: *ἐν τῇ μονῇ τοῦ Κοχλιαρᾶ*.

1288. Ἐν ἁγιορειτικῷ ἐγγράφῳ: *ὁ τῆς τοῦ ΜακρΟΥγένη μονῆς Μεθόδιος ἱερομόναχος*[14].

1179. *Ροπέρτος ΔΟΥμίνικου*[15].

---

1 Αὐτόθι 186. 140.
2 Αὐτόθι 158. 98.
3 Fr. Trinchera, Syllabus 139. 120.
4 Αὐτόθι 152. 114.
5 Σ. Λάμπρου, Ἐνθυμήσεων, ἤτοι χρονικῶν σημειωμάτων συλλογὴ πρώτη. (Νέος Ἑλληνομνήμων 7 (1910) σελ. 200.
6 Ἔνθ' ἀν. σελ. 200.
7 D. Hesseling, Les cinq livres de la loi (Le Pentateuque) σελ. 147.
8 Ν. Βέη, Σερβικὰ καὶ Βυζαντ. γράμματα Μετεώρου. (Βυζαντὶς 2 (1911-12) 40, 42).
9 G. Wagner, Carmina Graeca medii aevi σελ. 181.
10 Αὐτόθι σελ. 187.
11 Αὐτόθι σελ. 196.
12 Ἀρκαδίου Βατοπεδινοῦ, Ἁγιορειτικὰ ἀνάλεκτα. (Γρηγόριος Παλαμᾶς 3 σελ. 217.
13 Le Petit-B. Korablev, Ἔνθ' ἀν. σελ. 4.
14 Αὐτόθι σελ. 28.
15 Fr. Tricherα, Syllabus 257. 195.

1178. *Ἰωάνης τοῦ ΔΟΥμεστήκου*[1].

1164. *καταγΟΥγγιζεν*[2].

1145. *Λέων τοῦ ΚΟΥνσΟΥλου*[3].

1140. *ἓξ νΟΥμίσματα*[4].

1133. *Πέτρος ΜΟΥσχᾶτος*[5].

1125. *ἀπάνΟΥ, καὶ κάτΟΥ*[6].

1097. *τοὺ κατόνουμαν*[7].

1094. *δέδΟΥκα, δίδΟΥμι, περισσΟΥτέραν ἀσφάλειαν, μΟΥλίβδῳ*[8].

11ος αἰών. *Ὁ πρωτοσπαθάριος ΝικΟΥλιτζᾶς Λαρισσαῖος*[9].

Κατὰ ταῦτα, ἡ τελευταία μαρτυρία περὶ τῆς κωφώσεως τοῦ μὲν *e* εἰς *i* ἀνήκει εἰς τὸν 12ον αἰῶνα, τοῦ δὲ *o* εἰς *u* εἰς τὸν 11ον. Συμπέρασμα περὶ τοῦ τίνος ἐκ τῶν δύο φωνηέντων ἡ κώφωσις κατίσχυσεν ἐνωρίτερον τῆς τοῦ ἑτέρου δὲν δύναται κατὰ τὴν γνώμην μου νὰ ἐξαχθῇ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἐκ τῶν παρατεθέντων παραδειγμάτων προκυπτούσης προτεραιότητος, ἄλλως καὶ διότι ἡ προτεραιότης αὕτη πιθανὸν νὰ εἶναι τυχαία, νέα δὲ στοιχεῖα ἐρχόμενα βραδύτερον εἰς φῶς νὰ ἀνατρέψουν αὐτήν. Ὁπωσδήποτε δυνάμεθα μετὰ πάσης ἀσφαλείας στηριζόμενοι ἐπὶ τῶν ἀνωτέρω στοιχείων νὰ δεχθῶμεν ὅτι κατὰ τὸν 12ον αἰῶνα ἀμφοτέρων τῶν φωνηέντων ἡ κώφωσις εἶχε συντελεσθῇ ἐν τῇ βορείῳ ἑλληνικῇ. Τοῦ συμπεράσματος δὲ τούτου ἐνισχυτικὸν ὑπάρχει καὶ ἕτερον τεκμήριον: Πλεῖστα ἐκ τῶν ἀνωτέρω παρατεθέντων παραδειγμάτων, τὰ ἐκ τῶν παρὰ Fr. Trinchera δημοσιευθέντων ἐγγράφων προέρχονται ἐκ τοῦ κατωϊταλικοῦ ἑλληνισμοῦ. Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ κώφωσις τῶν ἀτόνων *e* καὶ *o* εἰς *i* καὶ *u*, ἐνίοτε δὲ καὶ τοῦ τονουμένου *o* εἰς *u*, ἀπαντᾷ σήμερον καὶ εἰς τὸ Καρδέτο τῆς Ἀπουλίας καὶ εἰς ἄλλα ἑλληνόφωνα χωρία τῆς κάτω Ἰταλίας[10]. Περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν Ἑλλήνων τούτων, ἂν δηλαδὴ εἶναι λείψανα τοῦ ἀρχαίου ἀποικιακοῦ ἑλληνισμοῦ τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος ἢ εἶναι νεώτεροι ἄποικοι, ὑπάρχουν ἰσχυραὶ ἀντιγνωμίαι, περὶ τὰς ὁποίας δὲν θεωρῶ σκόπιμον ἐνταῦθα νὰ ἐνδιατρίψω[11]. Ἡ ἐπικρατοῦσα ἀντίληψις εἶναι ὅτι κατὰ

---

1 Αὐτόθι 252. 191.
2 Αὐτόθι 219. 166.
3 Αὐτόθι 185. 139.
4 Αὐτόθι 163. 122.
5 Αὐτόθι 152. 114.
6 Αὐτόθι 125. 9. 6.
7 Αὐτόθι 77. 60.
8 Αὐτόθι 76 καὶ 77. ἀρ. 59.
9 Κεκαυμένου, Στρατηγικὸν σελ. 68, ἐκδ. Wassiliewskij.
10 Giuseppe Morosi, Il dialetto romaico di Bova di Calabria (Archivio glottologico italiano 4 (1878) σελ. 1 ἑ.
11 G. Rohlfs, Autochtonen Griechen oder byzantinische Gräzität? (Revue de linguistique Romane τόμ. 4., Fr. Aug. Pott, Altgriechen im heutigen Galabrien? (Philologus 11, 244-269).

τὸν μεσαίωνα ἔλαβον χώραν ἀλλεπάλληλοι νέαι μεταναστεύσεις ἐκ τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν Κάτω Ἰταλίαν. Αἱ μεταναστεύσεις αὗται, αἱ ὁποῖαι ἐνίσχυσαν μὲν τὰ τυχὸν ὑπολείμματα ἀρχαίων ἀποίκων, ἀλλὰ καὶ ἠλλοίωσαν συγχρόνως τὸν χαρακτῆρα τῆς κατωϊταλικῆς διαλέκτου, ὑπολογίζεται ὅτι ἔλαβον χώραν κατὰ μὲν τὸν A. Pellegrini μεταξὺ τοῦ $6^{ου}$ καὶ $10^{ου}$ αἰῶνος (non prima del sesto secolo ne dopo il decimo) [1], κατὰ δὲ τὸν G. Morosi [2] εἰς τρεῖς ἀλλεπαλλήλους περιόδους. Ἤτοι πρῶτον κατὰ τὸν $11^{ον}$ αἰῶνα κυρίως ἐκ Πελοποννήσου, δεύτερον κατὰ τὰ μέσα τοῦ $12^{ου}$ αἰῶνος καὶ δὴ κατὰ τὸ 1147, ὁπότε ὁ Ρογῆρος Β΄ διελθὼν νικητὴς δι᾽ Ἠπείρου, Αἰτωλίας, Ἀκαρνανίας, Βοιωτίας καὶ Κορίνθου παρέλαβεν ἐκ τῶν χωρῶν τούτων Ἕλληνας ὑφαντάς, τοὺς ὁποίους ἐγκατέστησεν εἰς τὴν Κάτω Ἰταλίαν, καὶ τρίτον κατὰ τὰ τέλη τοῦ $12^{ου}$ αἰῶνος ἐκ τῶν νήσων καὶ ἰδίᾳ τῆς Κύπρου. Ἐνισχυτικὸν τῆς ἀπόψεως ταύτης τοῦ G. Morosi εἶναι καὶ τὸ γεγονὸς ἀφ᾽ ἑνὸς μὲν ὅτι ἡ ἑλληνικὴ κατωϊταλικὴ διάλεκτος στερεῖται παντελῶς τουρκικῶν στοιχείων, ἄρα ἀπεχωρίσθη πρὸ τῆς τουρκικῆς κατακτήσεως, καθὼς καὶ ἐνετικῶν, ἄρα ἀπεχωρίσθη πρὸ τοῦ $14^{ου}$ αἰῶνος, ἀφ᾽ ἑτέρου δὲ ὅτι τὰ ἐκ τῆς ἐντοπίου ἰταλικῆς διαλέκτου δάνεια αὐτῆς ἀνάγονται εἰς τὸν $12^{ον}$-$14^{ον}$ αἰῶνα.

Κατὰ ταῦτα, πολὺ εὔλογον εἶναι νὰ εἰκάσωμεν ὅτι εἰς τὰς βορείους ἑλληνικὰς χώρας Ἤπειρον, Αἰτωλίαν, Ἀκαρνανίαν καὶ Βοιωτίαν, ὅπου σήμερον λαλοῦνται βόρεια ἰδιώματα, τὸ φαινόμενον τῆς κωφώσεως τῶν ἀτόνων *e* καὶ *o* εἶχε κατισχύσει ἤδη κατὰ τὸν $12^{ον}$ αἰῶνα, ὁπότε οἱ ἐκ τῶν χωρῶν τούτων μετανάσται μετέφερον αὐτὸ εἰς τὴν Κάτω Ἰταλίαν.

Πιθανὸν νεώτερα στοιχεῖα ἐρχόμενα εἰς φῶς νὰ μεταθέσουν τὴν ἀρχὴν τοῦ ὑπὸ ἐξέτασιν φαινομένου κατὰ ἕνα ἢ καὶ δύο αἰῶνας πρὸς τὰ ὀπίσω, ἤτοι εἰς τὸν $11^{ον}$ ἢ $10^{ον}$ αἰῶνα. Πέραν αὐτοῦ ὅμως φρονῶ ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀνέλθωμεν, ὁ δὲ λόγος εἶναι ὁ ἑξῆς:

Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἐν τῇ γλώσσῃ τῶν Ἀρωμούνων τῆς Μακεδονίας καὶ Ἠπείρου φέρονται πλεῖσται ἑλληνικῆς καταγωγῆς λέξεις, τὰς ὁποίας ἀναμφιβόλως παρέλαβον οὗτοι ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας χωρικοὺς τῆς βορείου Ἑλλάδος, μετὰ τῶν ὁποίων ἦλθον τὸ πρῶτον εἰς ἐπαφήν, καὶ τὰς ὁποίας διετήρησαν μέχρι σήμερον. Ἡ ἐξέτασις τῶν λέξεων τούτων ἀποδεικνύει ὅτι αὗται διατηροῦν ἀλώβητα τὰ ἄτονα φωνήεντα *e* καὶ *o*, τὰ ὁποῖα πανταχοῦ τῆς βορείου Ἑλλάδος, πλὴν τῆς περὶ τὴν Παραμυθίαν περιοχῆς τῆς ΒΔ. Ἠπείρου, ἐτράπησαν εἰς *i* καὶ *u*. Δείγματος χάριν παραθέτω λέξεις τινάς:

1. Διατήρησις ἀτόνου *e* anamesa, angel^{u}, anteri , γerakina, δekemvr^{u}, δelfinu, δimoγerontie, efharistisescu, elefθerie, eleimon, elpiδa, heristi

[1] Ast. Pellegrini, Il dialetto grecocalabro di Bova, Introducione σελ. XIX.

[2] G. Morosi, Ἔνθ᾽ ἀν. σελ. 77 ἑ. Πρβλ. καὶ A. P. Ραγκαβῆ, Οἱ ἐν Ἰταλίᾳ Ἕλληνες. (Παρνασσὸς 13 ⟨1890⟩ σελ. 132).

(θεριστής), caθe, xenulucretzu, xenusburire, óste, peδemo, perierγie, perierγu, pólemu, periorisescu, stenohorie, stereosicu κτλ. [1].

2. Διατήρησις ἀτόνου *o*: apocupsescu, aporisescu, apostat^{u}, avloγie, copie (κοπή), δialoγ^{u}, γongysmo, efcol^{u}, iconostase zoïe, iconom^{u}, omilie, orθoδoxu, orixescu, oroloγe, orminipsescu ofelim^{u}, poδaritsa, politie, poliloγie, portitsa, portocale, proδosie, proestó, prosopu, skolie, skopó, skorpi , skotiδe, fovera, fonico κ.τ.λ. [2].

Ἡ κάθοδος καὶ ἐγκατάστασις τῶν Ἀρωμούνων εἰς τὴν βόρειον Ἑλλάδα ὑπολογίζεται ὅτι ἐπραγματοποιήθη τμηματικῶς ἀπὸ τοῦ $8^{ου}$ μέχρι τοῦ δεκάτου αἰῶνος [3]. Ἐὰν κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς καθόδου των εἶχεν ἤδη κατισχύσει ἐν τῇ βορείῳ Ἑλλάδι ὁ νόμος τῆς κωφώσεως τῶν ἀτόνων *e* καὶ *o*, ἦτο φυσικὸν νὰ παρελάμβανον οἱ Ἀρωμοῦνοι τὰς ἑλληνικὰς λέξεις ὑπὸ τὴν ἠλλοιωμένην ὡς πρὸς τὰ φωνήεντα ταῦτα μορφήν των, ὁπότε θὰ ἦτο φυσικῶς ἀδύνατον νὰ ἀποκαταστήσουν αὐτὰς εἰς τοὺς ἀκεραιοτέρους τύπους των, ὑπὸ τοὺς ὁποίους φέρονται σήμερον εἰς τὸ στόμα των. Ἐπειδὴ δὲ εἶναι ἀναμφίβολον ὅτι τὰς λέξεις ταύτας παρέλαβον οὐχὶ ἐκ τοῦ σχολείου, ἀλλὰ ἐκ τῆς καθημερινῆς ἐπαφῆς μετὰ τῶν ἑλλήνων χωρικῶν μεταξὺ τῶν ὁποίων ζοῦν, ἀναγκαῖον προκύπτει συμπέρασμα ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς καθόδου των, ἤτοι μέχρι τοῦ $10^{ου}$ αἰῶνος, ἡ κώφωσις δὲν εἶχεν εἰσέτι ἐμφανισθῆ, τοὐλάχιστον εἰς τὰς περιοχάς, ὅπου ζοῦν καὶ μετακινοῦνται οἱ νομαδικοὶ πληθυσμοὶ τῶν Ἀρωμούνων, καὶ ἑπομένως ὅτι ὡς πρὸς τὴν ἐμφάνισιν τοῦ νόμου τῆς κωφώσεως, ἡ ἐποχὴ τῆς καθόδου αὐτῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀποτελεῖ terminum post quem.

Δὲν μοῦ διαφεύγει βεβαίως ὅτι ὑπάρχει τμῆμά τι τῆς Ἠπείρου, τὸ περὶ τὴν Παραμυθίαν, ὅπου καὶ σήμερον λαλεῖται ἰδίωμα νότιον, ἤτοι μὴ ἐμφανίζον τὴν κώφωσιν τῶν ἀτόνων *e* καὶ *o* εἰς *i* καὶ *u* καὶ τὴν ἀποβολὴν τῶν ἀτόνων *i* καὶ *u*, ὡς καὶ τὸ περὶ τὴν Πρέβεζαν, ὅπου λαλεῖται ἰδίωμα ἡμιβόρειον, ἤτοι ἐμφανίζον μόνον τὴν ἀποβολὴν τῶν ἀτόνων *i* καὶ *u*. Ἀλλὰ θὰ μοῦ ἐπιτραπῇ νὰ φρονῶ ὅτι θὰ ἦτο πολὺ βεβιασμένος ἰσχυρισμὸς νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἡ μικρὰ αὕτη περιοχὴ ὑπῆρξεν ἡ πρώτη ἐν Ἑλλάδι ἑστία τῶν Ἀρω-

[1] K. Νικολαΐδου, Ἐτυμολογικὸν λεξικὸν τῆς Κουτσοβλαχικῆς.

[2] Αὐτόθι. Μεταξὺ τῶν ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς δανείων τῆς ἀρωμουνικῆς γλώσσης ὑπάρχουν καὶ λέξεις παρουσιάζουσαι κώφωσιν τῶν ἀτόνων *e* καὶ *o*, οἷον plivrit^{u}, tihnit^{u}, piδaγoγ^{u}, piδipséscu, pizura, pilikisésçu, pirifan^{u}, pitséta, pliγusescu, plirufurie, putir^{u}, prucupsire, pruxinsescu, stuliδa, stumah^{u}, furtie, kufine, himunic^{u} κ.τ.λ. καθὼς καὶ ἀποβολὴν ἀτόνου *i*, οἷον har'séscu, plirufur'sescu, ἀλλ᾽ αὗται, δεδομένου ὅτι εἰς τὴν ἀρωμουνικὴν γλῶσσαν δὲν ἰσχύει ὁ νόμος τῆς ἀποβολῆς καὶ κωφώσεως, δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὡς μεταγενέστερα δάνεια, παραληφθέντα ἐκ τῆς ἑλληνικῆς μετὰ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ νόμου τῆς κωφώσεως, ἐνῷ αἱ ἄνευ κωφώσεως λέξεις δὲν δύνανται νὰ ἑρμηνευθοῦν κατ᾽ ἄλλον τρόπον.

[3] Th. Capidan, Macedoromâni, vechimea si insemnetatea lor istorica in pensula Balcanica (Anuarul Jnstitutului de Istorie Nationala 4 (1926-1927) σελ. 175 ἑ.).

μούνων καὶ ἑπομένως ὅτι ἡ μορφὴ τῶν ἑλληνικῶν στοιχείων τῆς γλώσσης των στερεῖται ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀποδεικτικῆς δυνάμεως, διότι εἶναι γνωστὸν ὅτι οἱ Ἀρωμουνικοὶ πληθυσμοί, ζῶντες νομαδικῶς, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς καθόδου των εἰς τὴν Ἑλλάδα μετακινοῦνται παλινδρομικῶς κατ' ἔτος μετὰ τῶν ποιμνίων των, ἀπὸ τῆς Πίνδου μέχρι τῆς θεσσαλικῆς πεδιάδος καὶ πρὸς βορρᾶν μέχρι τῶν πρὸς τὴν Σερβίαν καὶ Βουλγαρίαν συνόρων, δηλ. μεταξὺ πληθυσμῶν λαλούντων βόρεια ἰδιώματα.

Καὶ ταῦτα μὲν ὡς πρὸς τὸν νόμον τῆς κωφώσεως.

Περὶ τῆς ἀποβολῆς τῶν ἀτόνων *i* καὶ *u*, ἥτις ἀποτελεῖ τὸ ἕτερον τῶν δύο βασικῶν γνωρισμάτων τῆς βορειοελληνικῆς, οὐδὲν μέχρι τοῦδε ἱστορικὸν στοιχεῖον ἔχει πιστοποιηθῆ.

Ὁ P. Kretschmer [1] ἐξετάζων τὰς ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς εἰς τὴν Ἀρμενικὴν εἰσαχθείσας λέξεις κατὰ τὸν 5ον μ.Χ. αἰῶνα διὰ τῆς μεταφράσεως τῆς Βίβλου, παρετήρησεν ὅτι φέρονται ἐν αὐταῖς λέξεις μαρτυροῦσαι ἀποβολὴν ἀτόνου *i*, ὅπως λ. χ. pnak (= πινάκιον). Ἀλλὰ καθὼς ὁ ἴδιος ἀντιπαρετήρησεν, εἰς τὰ ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς δάνεια τῆς Ἀρμενικῆς γλώσσης περιλαμβάνονται καὶ λέξεις ἀποβαλοῦσαι καὶ τονούμενον *i*, οἷον aphsnidin (ἀψίνθιον), ndrun (νίτρον) nsdon (σινδὼν) ἔτι δὲ καὶ *e*: dlphin (δελφὶν) καὶ *o*: tpazion (τοπάζιον) Ptlomeos (Πτολεμαῖος) ἅτινα κανονικῶς ἐν τῇ ἑλληνικῇ δὲν ἀποβάλλονται. Ἑπομένως αἱ ἀνωτέρω ἀλλοιώσεις τῶν ἑλληνικῶν λέξεων φαίνεται ὅτι ἐπῆλθον ἐν τῇ Ἀρμενικῇ γλώσσῃ, ἄρα εἶναι ἄσχετοι πρὸς τὸ θέμα τῆς ἡμετέρας ἐρεύνης.

Ὁ Γ. Ν. Χατζιδάκις, καθ' ἃ ἐλέχθη ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς παρούσης μελέτης, στηριζόμενος ἐπὶ τοῦ γεγονότος ὅτι οἱ ἄποικοι τοῦ Λιβυσσίου τῆς Λυκίας καὶ τοῦ Καρδέττο τῆς Ν. Ἰταλίας λαλοῦν ἰδιώματα, τὰ ὁποῖα ἐμφανίζουν μὲν τὴν κώφωσιν ὄχι ὅμως καὶ τὴν ἀποβολήν, ἤκασε, πολὺ εὐλόγως, ὅτι οἱ λαλοῦντες τὰ ἰδιώματα ταῦτα ἀπῴκησαν ἐκ τῆς βορείου Ἑλλάδος εἰς ἐποχήν, καθ' ἣν εἶχεν ἐμφανισθῆ ἡ κώφωσις, ἣν καὶ παρέλαβον, οὐχὶ ὅμως καὶ ἡ ἀποβολή. Ὅτι ἡ ἀποβολὴ δὲν εἶναι παλαιοτέρα τῆς κωφώσεως ἐνισχύεται πάλιν ἐκ τῶν ἑλληνικῶν δανείων τῆς Ἀρωμουνικῆς γλώσσης. Αἱ ἐν τῇ Ἀρωμουνικῇ γλώσσῃ ἑλληνικαὶ λέξεις διατηροῦν τὸ ἄτονον *i* καὶ *u* ἐν πάσῃ χώρᾳ τῆς λέξεως, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν ἑξῆς παραδειγμάτων: alicu, aliϑinosu, alimura, alisiva, alysiδa, vasilico, vasilissa, γrammatico, arravunisescu, δahtyliϑra, δamaskina, cacorizicu, nisie, palicaru, perδica, stihió, stihima, symfonie, syharike, tiγane, hrysáfe κτλ. Ἐὰν λοιπὸν ἀληθεύῃ τὸ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐν τῇ Ἀρωμουνικῇ ἑλληνικῶν λέξεων συναχθὲν συμπέρασμα, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν κώφωσιν, ἀναγκαίως πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι οἱ ἀνωτέρω τύποι κέκτηνται ἀποδεικτικὴν δύναμιν καὶ περὶ τοῦ ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς

[1] P. Kretschmer, Der heutige lesbische Dialekt σελ. 7.

καθόδου τῶν Ἀρωμούνων εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἤτοι μέχρι τοῦ 10ου αἰῶνος, ὁ νόμος τῆς ἀποβολῆς τῶν ἀτόνων *i* καὶ *u* δὲν εἶχεν εἰσέτι κατισχύσει καὶ ὅτι ἑπομένως ἡ ἐποχὴ αὕτη ἀποτελεῖ καὶ διὰ τὴν χρονολόγησιν τοῦ φαινομένου τούτου terminum post quem.

Κατὰ ταῦτα ἡ ἀποβολὴ τῶν ἀτόνων *i* καὶ *u* φαίνεται νεωτέρα τοῦ 10ου αἰῶνος. Ὁ κ. Γ. Ν. Χατζιδάκις [1], ὡς εἴδομεν, εἰκάζει ὅτι ἡ διαμόρφωσις αὐτῆς εἰς νόμον ἤρχισε μὲν βραδύτερον τῆς κωφώσεως τῶν ἀτόνων *e* καὶ *o*, ἀλλὰ συνετελέσθη ἐνωρίτερον αὐτῆς, διότι οὕτω μόνον δύναται νὰ ἑρμηνευθῇ τὸ γεγονὸς ὅτι τὰ ἐκ τῆς κωφώσεως τῶν ἀτόνων *e* καὶ *o* προελθόντα νόθα ἢ ὑστερογενῆ *i* καὶ *u* δὲν ὑπέκυψαν ἔκτοτε εἰς τὸν νόμον τῆς ἀποβολῆς, ἀλλὰ διετηρήθησαν ἐπὶ μακρόν, καὶ μόλις ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας, ὁπότε συνέπεσαν ὁλοκληρωτικῶς πρὸς τὰ γνήσια *i* καὶ *u* ἤρχισαν καὶ ταῦτα ἀποβαλλόμενα, εἰς τὰ αὐστηρότερα τῶν βορείων ἰδιωμάτων [2].

Πρῶτον τεκμήριον περὶ τῆς παλαιότητος τοῦ νόμου τῆς ἀποβολῆς ἔχομεν ἐν τῷ γλωσσικῷ ἰδιώματι τῆς Σάμου. Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ νῆσος αὕτη, καίτοι εὑρίσκεται ἐντὸς τῆς ζώνης τῶν νοτίων ἰδιωμάτων, ἤτοι νοτιώτερον τῆς Χίου, ὅπου λαλεῖται ἰδίωμα νότιον, γλωσσικῶς ἀνήκει εἰς τὴν ὁμάδα τῶν βορείων ἰδιωμάτων, τὸ δὲ φαινόμενον τοῦτο ἐξηγεῖται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ Σάμος ἐρημωθεῖσα ἀπὸ τοῦ 1463 ἀπῳκίσθη τῷ 1560 διὰ μεταναστῶν ἐκ τῶν βορειοτέρων νήσων καὶ ἰδίᾳ ἐκ τῆς Λέσβου [3]. Ἐκ τούτου συμπεραίνομεν ὅτι ἡ ἀποβολὴ τῶν ἀτόνων *i* καὶ *u* ἥτις, ὡς καὶ ἡ κώφωσις, ἀπαντᾷ εἰς τὸ ἰδίωμα τῆς Σάμου, εἶχεν ἐμφανισθῆ πρὸς τοῦ 1560.

Ὑπάρχουσιν ὅμως εἰς τὰ μεσαιωνικὰ κείμενα καὶ ἱστορικά τινα στοιχεῖα τοῦ φαινομένου, τὰ ὁποῖα μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ καθορίσωμεν μὲ μεγαλυτέραν προσέγγισιν τὴν ἐποχήν, καθ' ἣν ἐμφανίζεται ἐν ἰσχύϊ ὁ νόμος τῆς ἀποβολῆς, καὶ τὰ στοιχεῖα ταῦτα εἶναι τὰ ἑξῆς:

Εἰς τὸν ὑπ' ἀριθ. 20 κώδικα τῆς μονῆς τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου προερχόμενον, κατὰ τὸν καθηγητὴν κ. Ν. Βέην, ἐκ τῆς μονῆς Θεοτόκου τῆς Κορακονησίας ἐν Ἠπείρῳ, ἀναφέρεται ὡς γραφεὺς τοῦ κώδικος Νικήτας ὁ Σγουρόπλος [4].

Ἐν ἐγγράφῳ τοῦ 1422 τῶν Μετεώρων ἀναφέρεται Γεώργιος ὁ Μυλωνόπλος [5].

Ἐν ἁγιορειτικῷ ἐγγράφῳ τοῦ 1345 φέρεται τὸ ὄνομα Κωνσταντῖνος Χλιαρινός [6]. Ἐπειδὴ τὸ ἐπώνυμον τοῦτο, καταγωγῆς δηλωτικόν,

[1] Γ. Ν. Χατζιδάκι, Μ. Ν. Ε. 1,258.

[2] Ν. Π. Ἀνδριώτη, Περὶ τῆς ἀποβολῆς τῶν νόθων *i* καὶ *u* ἐν τῇ νέᾳ Ἑλληνικῇ (Ἀθηνᾶ 43 (1931), σελ. 171 ἑ.).

[3] Ν. Ζαφειρίου, Περὶ τῆς συγχρόνου Σαμίας διαλέκτου σελ. 4.

[4] N. Bees, Verzeichniss der griechischen Handschriften des peloponesischen Klosters Mega Spilaeon τελ. 21.

[5] Ν. Βέη, Σερβικὰ καὶ βυζαντινὰ γράμματα Μετεώρων. (Βυζαντὶς 2 ⟨1911-1912⟩ σ. 52).

[6] Miklosich-Müller, Acta et diplomata 5, 113.

εἶναι παντελῶς ἀπίθανον νὰ παράγεται ἐκ τοῦ χλιαρός, θεωρῶ πιθανώτατον τὸν σχηματισμόν του ἐκ τόπου τινὸς τῆς βορείου Ἑλλάδος Χουλιαρᾶ Χ'λιαρᾶ καλουμένου. Μνημονεύεται δὲ πράγματι ἐν ἁγιορειτικῷ ἐπίσης ἐγγράφῳ τοῦ 1193 μονὴ τοῦ Κοχλιαρᾶ [1] καὶ ἐν ἑτέρῳ τοῦ 1294 καὶ ἐπώνυμον Μάξιμος Κουχλιαρᾶ [2], ἅτινα βεβαίως οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ λογιώτεροι τύποι τοῦ πραγματικοῦ δημώδους ὀνόματος τῆς ἐποχῆς ἐκείνης Χουλιαρᾶ⟩ Χ'λιαρᾶ.

Ἐν ἐγγράφῳ τοῦ 1225 φέρεται τοπωνύμιον τῆς Χαλκιδικῆς τοῦ Μλίδη (ἐν τῇ τοποθεσίᾳ τῇ ἐπιλεγομένῃ τοῦ Μλίδη) [3], ὅπερ ἐκ τῆς ἐνάρθρου γενικῆς φαίνεται προελθὸν ἔκ τινος ἐπωνύμου Μ(η)λίδης, δι' ἀποβολῆς τοῦ ἀτόνου *η*. Ἐξίσου πιθανὸν εἶναι ὁ ἀρχικὸς τοῦ τοπωνυμίου τύπος νὰ ἦτο τὸ Μηλίδι, ὑποκοριστικὸν τοῦ μηλιά, ἐντεῦθεν δὲ διὰ κωφώσεως τοῦ *ο* τοῦ ἄρθρου καὶ ἀποβολῆς τοῦ ἀτόνου *η*: τοὺ Μ'λίδι, ὅπερ ἠδύνατο νὰ ἐκληφθῇ καὶ ὡς γενικὴ ἀρσενικοῦ τοῦ Μ'λίδη. Τοπωνύμια ἐκ τοῦ δένδρου μηλιά, καθὼς καὶ ἐκ πλείστων ἄλλων δένδρων καὶ φυτῶν, ἀφθονοῦν καὶ σήμερον ἐν Ἑλλάδι, μνημονεύεται δὲ καὶ παλαιότερον εἰς ἔγγραφον τοῦ 1198, ἐν αὐτῇ τῇ Χαλκιδικῇ τοποθεσία τῶν Μηλεῶν [4].

Ὅτε μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Φράγκων τῷ 1204, κατελήφθη ὑπ' αὐτῶν καὶ ἡ Θεσσαλία, ἡ Λάρισα ἐδόθη ὡς φέουδον εἰς τὸν Λομβαρδὸν εὐπατρίδην Γουλιέλμον τὸν ἐπικληθέντα de Larsa, ἤτοι Λαρισαῖον. Ἐπειδὴ εἶναι ἐντελῶς ἀπίθανον ἡ παράλειψις τοῦ ἀτόνου *ί* ἐν τῷ τύπῳ de Larsa νὰ ἐγένετο ὑπὸ τῶν Φράγκων, εἶναι δὲ ἐξ ἄλλου γνωστὸν ὅτι οὗτοι εἰς τὰς πλείστας ἑλληνικὰς περιοχὰς καὶ νήσους, ὅπου τότε ἐκυριάρχησαν, εἶχον ἐπισημοποιήσει τὰ δημώδη τοπικὰ ὀνόματα, δυνάμεθα μετὰ μεγίστης πιθανότητος νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἤδη κατὰ τὸ 1204 ὁ δημώδης τύπος τοῦ ὀνόματος Λάρισα ἐν Θεσσαλίᾳ ἦτο, ὡς καὶ σήμερον Λάρ'σα, δι' ἀποβολῆς τοῦ ἀτόνου *ί*, κατὰ τὸν ἰσχύοντα ἐν τοῖς βορείοις ἰδιώμασι νόμον.

Ἂν ταῦτα οὕτως ἔχουν, ἔχομεν πρὸ ἡμῶν τὴν μὲν ἀποβολὴν τοῦ ἀτόνου *ί* πιστοποιουμένην ἐν περιοχαῖς, ὅπου καὶ σήμερον διατελεῖ ἐν ἰσχύϊ ἤδη ἀπὸ τοῦ 1204 καὶ 1225, τὴν δὲ τοῦ ἀτόνου *u* ἤδη ἀπὸ τοῦ 1345.

Ν. Π. ΑΝΔΡΙΩΤΗΣ

---

[1] L. Petit—B. Korablev, Actes de l' Athos V, Actes de Chilandar σελ. 4.

[2] Αὐτόθι σελ. 24.

[3] Miklosich—Müller, Ἔνθ' ἀν. 4, 191.

[4] L. Petit—B. Korablev Ἔνθ' ἀν. σελ. 6. Ἴσως γεννηθῇ εἴς τινας ἡ εὔλογος ἀπορία, διατί εἰς τὰ μέχρι τοῦδε παρατεθέντα παλαιὰ παραδείγματα τῆς κωφώσεως καὶ ἀποβολῆς, τὰ φαινόμενα ταῦτα δὲν ἐμφανίζονται εἰς πάσας τὰς συλλαβὰς τῆς αὐτῆς λέξεως, ὡς θὰ ἀνέμενέ τις, προκειμένου περὶ κανονικῆς φωνητικῆς ἀλλοιώσεως, ἀλλὰ μόνον εἰς μίαν, οἷον μΙρΟδένδρια, ΓΗρβάσιΟς, ΒΟΥλΕροῦ κττ. Πρὸς ἐξήγησιν τοῦ φαινομένου τούτου πρέπει νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι οἱ καταγράφοντες τοπωνύμια καὶ κύρια ὀνόματα ἢ ἐπώνυμα εἰς κτηματικῆς φύσεως μεσαιωνικὰ ἔγγραφα ἐχρησιμοποίουν γλῶσσαν λογίαν, ἐφρόντιζον δὲ πάντοτε, ὁσάκις ἐγνώριζον τὸ ἔτυμον τῶν ὀνομάτων τούτων νὰ καταγράφουν αὐτὰ ὑπὸ τὸν ἀκεραιότερον φωνητικῶς καὶ μορφολογικῶς τύπον των. Ὁσάκις ὅμως ἠγνόουν τοῦτο, τότε ἠναγκάζοντο νὰ καταγράψουν τὰ ὀνόματα καὶ τοπωνύμια ὑπὸ τὸν τύπον, ὑπὸ τὸν ὁποῖον ἐφέροντο τότε εἰς τὸ στόμα τοῦ λαοῦ. Καὶ τοιουτοτρόπως συνέβη ὅ,τι καὶ μὲ τοὺς παπύρους. Καθὼς δηλ. ἐκ τῶν ἐπὶ τῶν παπύρων ὀρθογραφικῶν λαθῶν δυνάμεθα νὰ μελετήσωμεν τὴν ἀκριβῆ προφορὰν ὡρισμένων φθόγγων κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους, οὕτω καὶ ἐκ τῆς ἀγνοίας τῶν μεσαιωνικῶν γραφέων δυνάμεθα νὰ γνωρίσωμεν τὴν ἀκριβῆ δημώδη προφορὰν τῆς συγχρόνου των ἐποχῆς.

ΤΑ ΕΝ ΤΗι ΒΥΖΑΝΤΙΝΗι ΜΟΥΣΙΚΗι "ΚΡΑΤΗΜΑΤΑ„

Μεταξὺ τοῦ ἀπεράντου μουσικοῦ θησαυροῦ, τὸν ὁποῖον παρέδωκεν ἡμῖν ὁ Βυζαντινὸς καὶ μεταβυζαντινὸς κόσμος, ἰδιάζουσαν θέσιν κατέχει μία μεγάλη τάξις Μαθημάτων, τὰ καλούμενα «Κρατήματα». Εἶναι δὲ Κράτημα [1] — ἄλλως «Βάσταμα» — ἐπέκτασις δεδομένης μελῳδίας ὑπὸ ἀλόγους συλλαβὰς ἢ λέξεις ἀποσκοποῦσα ἢ εἰς διάρκειαν αὐτῆς ἢ καὶ εἰς καλλωπισμόν.

Τὰ κρατήματα ποὺ μὲν ἐπιτάσσονται, ποὺ δὲ παρενείρονται, ἔστι δ' ὅτε καὶ προτάσσονται, εἰς ὡρισμένου εἴδους ἀργὰ μέλη, οἷα τὰ κατ' ἐξοχὴν λεγόμενα «Μαθήματα», οἱ Καλλιφωνικοὶ Εἱρμοί, τὰ Δόξα-Καὶ νῦν τῶν Πολυελέων, τὰ Μεγάλα Πασαπνοάρια, εἰς τὰ μεγάλα Χερουβικὰ καὶ Κοινωνικά, εἰς δίχορά τινα μαθήματα καὶ Δοξαστικὰ καὶ εἰς διάφορα ἄλλα.

Λέξεις ἢ συλλαβαὶ ὑποκείμεναι τῇ μελῳδίᾳ τῶν Κρατημάτων εἶναι αἱ: ανενα, τενενὰ καὶ τερερεμ, ἐναλλασσομένων διαφόρων φωνηέντων, ἐξ οὗ: τε, τι, τω, ρε, ρι, ρο, ρου. Καὶ αἱ μὲν πρῶται συγγενεύουν καὶ προφανῶς παράγονται ἀπὸ τοὺς παλαιοὺς πολυσυλλάβους φθόγγους τῆς Βυζ. μουσικῆς κλίμακος «ἄνανες», «νεανες», οἱ ὁποῖοι φαίνονται ἀρχαιότατοι [2], ἀφ' οὗ καὶ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος ἀναφέρει καὶ ἀναλύει αὐτοὺς εἰς: ἄνα(ξ)-ἄνες, ναὶ-ἄνες. Αἱ δὲ δεύτεραι ἔγιναν πάντοτε ἐν τοῖς κάτω χρόνοις ἀντικείμενον συζητήσεων καὶ ἑρμηνειῶν, οὐχὶ δὲ σπανίως καὶ ἀμειλίκτου πολεμικῆς.

Οὕτως, ἔν τισι τῶν πρὸ τοῦ ΙΘ' αἰ. κωδίκων ἱστορεῖται ὅτι «εἰς τοὺς χιλίους ἑξακοσίους τεσσαράκοντα ἐννέα χρόνους ἀπὸ Χριστοῦ . . . . ἥρως τις ἐκ τῶν Ἑνετῶν Ἰάκωβος, τοὐπίκλην Βάρβαρος, ἐξῃτήσατο τὸν ἐκ Κρήτης Πρωτοψάλτην Δημήτριον Ταμίαν, δι' ἣν αἰτίαν τὸ τερερὲ ἐν τῇ ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ ψάλλουσι, δέδωκε δὲ τὴν ἀπόκρισιν Γεράσιμος ἱερομόναχος ὁ Βλάχος καὶ Κρὴς παρακληθεὶς ἐκ τοῦ ἄνω εἰρημένου Δημητρίου Ταμία» [3].

Ἡ «ἀπόκρισις» τοῦ Γερασίμου ἐνδιατρίβουσα εἰς Θεολογικὰ καὶ δογματικὰ κεφάλαια (: «Ἔστωντας καὶ ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ νὰ καταβῇ ἐδῶ κάτω εἰς

---

[1] Ὑπὸ τὸ ὄνομα «Κράτημα» ἀπαντᾷ καὶ σημεῖον χρονικὸν μακρᾶς διαρκείας τοῦ παλαιοῦ γραφικοῦ συστήματος τῆς Βυζ. Μουσικῆς.

[2] Χρυσάνθου, Θεωρητικὸν Μέγα τῆς Μουσικῆς, § 66 ὑποσημ., Τεργέστη 1832. Γ. Παπαδοπούλου, Συμβολαὶ εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς παρ' ἡμῖν ἐκκλ. Μουσικῆς, σελ. 257, Ἀθῆναι 1890. Τοῦ αὐτοῦ, Ἱστορικὴ ἐπισκόπησις τῆς Βυζ. ἐκκλ. Μουσικῆς, σελ. 60, Ἀθῆναι 1904.

[3] Ὁλόκληρος ἡ «Ἐρωταπόκρισις» ἔχει δημοσιευθῇ εἰς τὰ προλεγόμενα τοῦ Α' τόμου τῆς μουσικῆς Πανδέκτης, Κωνσταντινούπολις 1850.

τὸν κόσμον μὴ χωρισθεὶς τῶν οὐρανῶν» κτλ.) καταντᾷ εἰς τὸ ὅτι τὸ «Τερερε» «τὸ ἐβγάνομεν ἀπὸ τοὺς θείους προφήτας, οἱ ὁποῖοι λέγουσι πὼς ἠκούσασι φωνὰς εἰς τὸν οὐρανὸν ὡς φωνὴν ὑδάτων πολλῶν καὶ ὅτι εἶναι τὰ «ἄρρητα ῥήματα» τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, συμβολίζουν δὲ τὸ ἀκατανόητον τῆς θεότητος, «διατὶ κατὰ πὼς δὲν εἰμπορεῖς νὰ κατανοήσῃς ἀπὸ τὸ τερερὲ λόγον, μήτε καὶ τὴν Θεότητα δὲν εἰμπορεῖς νὰ κατανοήσῃς, μὰ τί κατανοεῖς; μέλος καθὼς καὶ ἀπὸ τὴν Θεότητα Πρόνοιαν καὶ Παντοδυναμίαν...» καὶ ἄλλα τοιαῦτα.

Ἐν δευτέρᾳ «ἑρμηνείᾳ» δεχόμενος ὅτι «οὐδένα πρᾶγμα ἡ τοῦ Χριστοῦ καθολικὴ καὶ ἀποστολικὴ Ἐκκλησία ἐξ ἀρχῆς εἰς μάτην πεποίηκεν, ἀλλὰ πάντα μὲ τέλος καὶ ἔννοιαν καὶ μὲ παράδοσιν τῶν προπάλαι Πατέρων καὶ διδασκάλων», ἐπάγεται ὅτι «τούτη ἡ ἀσήμαντος φωνὴ σημαδεύει τὴν ἁγίαν Τριάδα. β΄. τὴν ἔνσαρκον οἰκονομίαν. γ΄. τὴν ζῶσαν κιθάραν, τὸν ἄνθρωπον καὶ τὴν ἁγίαν τοῦ Χριστοῦ ἀνάστασιν καὶ ἡμῶν τῶν ἀνθρώπων. δ΄. τὴν ἀνατροπήν, ἤγουν τὸν χαλασμὸν τῶν μουσικῶν ὀργάνων, ὅπου ἔψαλλον οἱ ἄφρονες καὶ ἄπιστοι Ἕλληνες καὶ ε΄. σημαδεύει τὸ χρέος τὸ φυσικόν, ὅπου πρέπει νὰ κάμνωμεν εἰς τὸν Θεόν».

Πάντα ταῦτα προσπαθεῖ ὁ εἰρημένος ἑρμηνευτὴς νὰ συσχετίσῃ κατὰ τρόπον φυσικὸν ἢ ἐξεζητημένον μὲ τὴν λέξιν καὶ τὰ γράμματα τοῦ τερερε, ὁτὲ μὲν ποιούμενος χρῆσιν τῆς ἀριθμητικῆς τῶν γραμμάτων σημασίας, ὁτὲ δὲ τῆς τούτων παρηχήσεως.

Καί τις Σέργιος ἀχρονολόγητος, ἀλλ᾽ ὅμως «ἐλλογιμώτατος διδάσκαλος» [1] ἐν σχετικῇ πρὸς Πανοσιώτατόν τινα «ἀποκρίσει» ἐπάγεται τὰ ἑξῆς. «Τὰ κρατήματα εἶναι παλαιότατα εἰς τοὺς μουσικούς, δουλεύουσι τὸν ῥυθμὸν καὶ προειδοποιοῦσι τὸ μέλος. Εἰς τοὺς παλαιοτάτους Θρᾷκας ἀποδίδουσι τὸ μουσικὸν ἐπιφώνημα ταραλῆ· εἰς τοὺς αὐλητὰς καὶ λυριστὰς Ἕλληνας τὸ τήνελλα [2]. Ἦτο λοιπὸν ἐν χρήσει τῶν μουσικῶν φωναὶ ἄσημοι πρὸ πολλῶν αἰώνων.... Ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ φαίνονται ἐν χρήσει ἀπὸ ἐπισημοτάτους ἱεροψάλτας, ὡς τὸν ἅγιον Ἰωάννην τὸν Δαμασκηνὸν καὶ τοὺς καθεξῆς καὶ ὡς πάντα σοφῶς καὶ ἁγίως ἐκάθηρε καὶ ἡγίασεν.... ἡ Ἐκκλησία καὶ τἆλλα τὰ παρὰ τοῖς ἐθνικοῖς ἐν χρήσει, οἷον θυμιάματα, κανδήλας, κηροὺς καὶ τὰ παραπλήσια, οὕτω καὶ τὰ κρατήματα τῶν ἐθνῶν ἐκάθηρεν, ἠλλοίωσε καὶ μετήγαγε θαυμασίως.... τὸ γὰρ τερερε καὶ τὸ τε τε, τὸ ὁποῖον εἶναι μίμημα κιθάρας καὶ τέττιγος, μετέβαλεν εἰς τήρει, ῥέε, τὸ ὁποῖον σημαίνει: φύλαττε, πρόσεχε, ἄνθρωπε· ῥέος γὰρ ὁ ἄνθρωπος ὡς θνητός....».

Ἀκολούθως: «.... ἡ ἱεροπρεπὴς πρὸς τὸν Θεὸν ὑμνῳδία γίνεται διὰ

[1] Ἐφημ. Φόρμιγξ, Ἀθῆναι, 1907, ἀρ. 7.

[2] Πρόσθες καὶ τὸ θρεττεναλὸ τῶν κιθαρῳδῶν καὶ τοφλαττόθρατ, Ἀριστοφ. Βάτρ. 1286 κ.ἑ. Ἀλλὰ καὶ ἕκαστον εἶδος Μουσικῆς ἔχει ἴδιον.

σιγῆς, διὰ φωνῶν σημαντικῶν καὶ ἀσήμων. Διὰ σιγῆς ὑμνοῦμεν, ὅτε προσπίπτομεν ὑπερεκπληττόμενοι, διὰ φωνῶν σημαντικῶν, ὡς διὰ τοσούτων ψαλμῶν καὶ ἤχων γίνεται... καὶ τὸ τρίτον διὰ φωνῶν ἀσήμων· δι᾽ αὐτῶν γὰρ φανεροῦμεν μόνον τὸν ἔρωτα καὶ τὸν πόθον ἡμῶν εἰς τὸ ὑμνεῖν τὸν Θεὸν καὶ τὴν ἰδίαν ἡμῶν ἀδυναμίαν καὶ μιμηταὶ γινόμεθα οὐ μόνον τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου (πάντα γὰρ ὑμνοῦσι τὸν Δημιουργὸν φωναῖς ἀσημάντοις) ἀλλὰ καὶ τοῦ ὑπερκοσμίου νοεροῦ κόσμου... Καὶ τὸ κ ο ὺ μ ἡ συριακὴ φωνή, ὀρθῶς παρενετέθη· ἐγείρου γάρ, φησί, πρὸς ὑμνῳδίαν, κἂν εἰπεῖν μὴ ἔχῃς, ὡς ὑμνεῖν ὀφείλεις». Ὁ δὲ συγγραφεὺς τοῦ «Μεγάλου Θεωρητικοῦ τῆς Μουσικῆς» Χρύσανθος παραθέτει σχετικὴν περικοπὴν ἔκ τινος «Γραμματικῆς τῆς Μουσικῆς», ἣν θεωρεῖ ληφθεῖσαν, «ἐξ ὧν περὶ τῆς τοιαύτης ὑποθέσεως εἴρηκεν Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς» ἔχουσαν ὧδε.... «Καὶ καθάπερ ἐκεῖνοι (ἐνν. τὰ ἀγγελικὰ καὶ ἀρχαγγελικὰ τάγματα).... οὕτω καὶ ἡμεῖς ἑπόμενοι τούτοις καὶ συναμιλλώμενοι, μετὰ φόβου καὶ τρόμου καὶ πολλῆς εὐλαβείας ὀφείλομεν ἵστασθαι τὰ ἅγια συνᾴδοντες ᾄσματα ἐν λέξεσι σημαντοῖς καὶ ἀσημάντοις. Οὐρανὸς γὰρ ἡ Ἐκκλησία παρὰ τοῖς σοφοῖς καὶ θεοδιδάκτοις διδασκάλοις ἀπεικόνισται καὶ προσηγόρευται. Τὸ γὰρ τερερε καὶ τὸ τοτοτο καὶ τὸ τιτιτι καὶ τὸ νεναννανε καὶ τὰ λοιπὰ εἰς τύπον ἐκείνων τῶν ἀγγελικῶν δοξολογιῶν, τῶν σημαντοῖς καὶ ἀσημάντοις λέξεσι γενομένων. Εἰ καὶ αἱ ἀσήμαντοι δοκοῦσαι λέξεις αἰνίττονταί τι. Τήρει γάρ, φησί, τίνι παρίστασαι καὶ τί προσᾴδεις. Καὶ τότε πῶς ἀπολογήσει τῷ Κριτῇ, ῥευστή γε φύσις καὶ διαλυομένη τυγχάνων, ὦ ἄνθρωπε; Παράγεται γοῦν τὸ μὲν τερερε, ἀπὸ τοῦ τήρει, ῥοῦ [1], τὸ δὲ το το ἀπὸ τοῦ τότε, τότε· τὸ δὲ τι τι ἀπὸ τοῦ τί τίνι» [2].

***

Παρὰ τὰς δικαιολογίας καὶ θερμὰς συνηγορίας τῶν ἀνωτέρω ὑπὲρ τῆς χρήσεως τῶν κρατημάτων ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, οὐχ ἧττον δυσμενεῖς κατ᾽ αὐτῶν ἐσημειώθησαν ἑκάστοτε κρίσεις καὶ πολεμικὴ ἀμείλικτος. Οὕτως οἱ εἰρημένοι Γεράσιμος καὶ Σέργιος ὁμιλοῦν καὶ περὶ πολεμίων, καθ᾽ ὧν ἀντιτάττουσι τὰ θεωρητικὰ αὐτῶν ἐπιχειρήματα. Ἐπίσης οἱ Ἁγιορεῖται σχολιασταὶ τοῦ Πηδαλίου Ἀγάπιος καὶ Νικόδημος ἀρνούμενοι τὴν ἀρχὴν τούτων εἰς τὸν Ἰωάννην τὸν Δαμασκηνὸν καὶ ἀποδίδοντες μᾶλλον εἰς τὸν Ἰωάννην Κουκκουζέλην καὶ τοὺς συγχρόνους αὐτῷ καταδικάζουσι τὴν χρῆσιν αὐτῶν, πρὸ πάντων τῶν νεωτέρων, ἕνεκα τοῦ ὑπερβολικοῦ αὐτῶν μήκους [3]. Ὡσαύτως ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Ζακύνθου Διονύσιος Λάτας ἐθεώρει ταῦτα ἀποβλητέα ὡς «περιττὰ» καὶ «ἀλλαχόθεν ἐπείσακτα» [4].

***

[1] Πρβ. ἀνωτ. ἑρμην. τοῦ Σεργίου.

[2] Θεωρητικὸν Μέγα τῆς Μουσικῆς § 445 ὑποσημ.

[3] Πηδάλιον σ. 164.

[4] Ἐφημ. Σιών. Ἀθῆναι, 1883, ἔτος Γ΄ ἀρ. 107.

Ἱστορικώτερον ἐξεταζόμενον τὸ Τερερὲμ φαίνεται ἕλκον τὴν καταγωγὴν ἐκ τοῦ ἱεροῦ Παλατίου τοῦ Βυζαντίου. Ἐκ τούτου δὲ παρέχει ἡμῖν ἐνδόσιμα πρὸς δύο τινὰς ὑποθέσεις ἀφορώσας τὸν τρόπον τῆς ἐκεῖθεν προελεύσεως καὶ τοῦ σχηματισμοῦ αὐτοῦ.

Κάπου ποτέ, ἀνέγνων ὅτι κατὰ τὰς Δοχὰς καὶ προελεύσεις τῶν Βασιλέων ὁ χορὸς ψάλλων τὸν ἐπίκαιρον τῇ τελετῇ ἢ τῇ ἑορτῇ ὕμνον, θρησκευτικοῦ πάντοτε θέματος, ἐπισυνῆπτεν ἐν τέλει τὸ Te rem (regem) exspectamus ὑπὸ ἀνάλογον μελῳδίαν. Τῆς τελευταίας λέξεως παραλειπομένης, ἔμενε Te rem. Διπλασιαζομένου δὲ τοῦ r [1] ἐγίνετο rrem, ὅθεν rirem ἢ rerem. Προϊόντος τοῦ χρόνου καὶ τοῦ Παλατίου ἐξελληνισθέντος, τῆς δὲ λατινικῆς γλώσσης ἀγνοηθείσης, ἔμεινε τὸ Τερερὲμ ὡς ἀπήχησις παλαιοτάτης παραδόσεως καὶ ἐθίμου, εἰς ὃ οἱ νεώτεροι ἐκ παρετυμολογίας ἀπέδωκαν, ὅπερ σύνηθες, ἄλλο λογικὸν περιεχόμενον, οἷον τὸ ἀνωτέρω.

Ἐπίσης ἱστορεῖται ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ Θεόφιλος σὺν τῇ Θεοδώρᾳ ἐξετέλουν τὰς ἱερὰς ὑμνῳδίας ἐν τῷ Παλατίῳ ὑπὸ κιθάραν, ὁ δὲ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος ἀναφέρει «μυστικὸν ἢ μουσικὸν ὄργανον» ἐν τῷ Παλατίῳ ἠχοῦν κατὰ τὰς τελετάς [2].

Γνωστὸν ἐπίσης τυγχάνει ὅτι οἱ Ἁγιοσοφῖται καὶ Ἁγιαποστολῖται ψάλται ἔψαλλον κατὰ τὰς ἐπισήμους «ἑστιάσεις» τοῦ Παλατίου ὑπὸ συνοδείαν χρυσῶν καὶ ἀργυρῶν ὀργάνων [3]. Οἱ αὐτοὶ δὲ ψάλται συνέψαλλον μετὰ τῶν Δήμων κατὰ τὰς διαφόρους Δοχὰς [4] καὶ ἐν τῷ Ἱπποδρόμῳ, ἔνθα ὑπῆρχε τὸ μέγα ὄργανον, τὸ ἐκ «δονάκων ἀπὸ χαλκείης ἀρούρης» κατὰ Ἰουλιανόν [5].

Οὕτω βλέπομεν κανονικοὺς καὶ ἐπισήμους ψάλτας καὶ ὕμνους συγχρωτιζομένους στενώτατα μὲ ὄργανα καὶ μάλιστα ἐπὶ ἐκκλησιαστικῶν μελῳδιῶν.

Ἀλλ' ἡ συχνὴ αὕτη ἀναστροφὴ καὶ στενωτάτη ἐπικοινωνία καὶ συγχρωτισμὸς τῶν ἱερῶν ὕμνων μετὰ κοσμικωτέρων τελετῶν καὶ ὀργάνων ἑπόμενον ἦτο νὰ σημειώσουν ποιάν τινα ἐπίδρασιν τῶν δευτέρων ἐπὶ τῶν πρώτων. Ἄλλως τε μεταξὺ τῶν δύο μουσικῶν, ὑμνῳδικῆς καὶ ὀργανικῆς ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ, δὲν ὑπῆρχε τὸ αὐστηρὸν ἐκεῖνο ὁροθέσιον, τὸ ὁποῖον θὰ ἠμπόδιζε τὸν συγκερασμὸν καὶ τὴν σύμμιξιν τῶν δύο εἰδῶν καὶ τὴν ἀμοιβαίαν ἐν πολλοῖς ὑποκατάστασιν τεχνοτροπιῶν καὶ γραμμῶν κατὰ τρόπον λεληθότα. Ἔτι δὲ ἐν ταῖς τελεταῖς οἱ ἱερατικοὶ νόμοι ὑπῆρξαν ἀείποτε ἐλευθεριώτεροι,

---

[1] Ὑπὸ τὰ ὑγρὰ καὶ ἔρρινα εὐοδοῦται μελῳδία, ὡς παρατηρεῖται ἐν τῇ Ἀραβικῇ Μουσικῇ. Τοιοῦτον ἐπίσης διπλασιασμὸν τοῦ ρ καὶ ν σῴζουν καὶ τὰ ἡμέτερα Κρατήματα.

[2] Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως 765. 10, 768. 14.

[3] Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἔνθ' ἀν. 585.12.15. Βλ. τὰ λεγόμενα περὶ τοῦ ὀργάνου ὑπὸ Reiske σχολιάζοντος τὴν ἔκθεσιν τῆς βασιλείου τάξεως (τόμ. Β'. σελ. 137).

[4] Δοχαὶ εἶναι ἐκκλησιαστικαὶ ᾠδαί, τὰ νῦν λεγόμενα προκείμενα ὡς «τίς Θεὸς μέγας» «ὁ Θεὸς ἡμῶν ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ ἐν τῇ γῇ».

[5] Ἰδὲ Juliani opera II p. 611 (ἔκδ. Hertlein).

πολλάκις δὲ ἡ καινοτομία, ὡς καὶ ἐν ἄλλοις κεφαλαίοις, καὶ ἐν τῇ ἱερᾷ ὑμνῳδίᾳ ἐπετράπη, μάλιστα καὶ κατ' αὐτοὺς τοὺς αὐστηροὺς χρόνους.

Τὸ ὑπὸ τοῦ εἰρημένου «διδασκάλου» Σεργίου ἀναφερόμενον, ὅτι τὰ Κρατήματα «δουλεύουν τὸν ρυθμὸν καὶ προειδοποιοῦσι τὸ μέλος» ὑπομιμνήσκει τὸ προανάκρουσμα εἰς τὴν ρυθμικὴν ὑπόκρουσιν τῶν ὀργάνων. Ἔχοντα λοιπὸν τὰ μέλη ὡς προανάκρουσμα – προαύλημα τὸ Κράτημα, εἶχον τοῦτο καὶ ὡς ἐπαύλημα – ἐπῳδόν, καθὼς καὶ μεσαύλιον – μεσῳδόν. Εὐτυχῶς διεσώθησαν ἀρκετὰ μαθήματα ἔχοντα καὶ τὰ τρία ταῦτα ἐπεισαγωγικὰ μέρη.

Παρὰ ταῦτα ὅμως ἱστορεῖται ὅτι ἀείποτε παρετηρήθη μεγαλειτέρα προτίμησις εἰς τὴν ἀνθρωπίνην φωνήν, ἡ ὁποία φαίνεται ὅτι βαθμηδὸν ὑποκατέστησε καὶ ἐν ταῖς τελεταῖς τοῦ Παλατίου τὸ ὄργανον. Ἡ προτίμησις αὕτη πάντως καθίστατο ἰσχυροτέρα, προκειμένου περὶ ἡδυφώνων ψαλτῶν, καὶ δὴ ἑνὸς θρυλικοῦ Κουκκουζέλη. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ ὑμνῳδία ὡλοκληροῦτο διὰ τῶν μερῶν, τὰ ὁποῖα ἐξετέλει τὸ ὄργανον, ἔμειναν ταῦτα ἐκτελούμενα δι' ἀνθρωπίνων φωνῶν. Καὶ ἐπειδὴ μακρὰ μουσικὴ γραμμὴ διὰ φωνηέντων μόνον ἐκτελουμένη καθίσταται ἀνιαρὰ καί τι πρόσαντες, ὡς ἐκ τοῦ ἐπισεσυρμένου καὶ τοῦ ἀτελευτήτου συνδετοῦ τῶν φωνῶν, ἐχρησιμοποιήθησαν τὰ γράμματα καὶ αἱ συλλαβαὶ αἱ μιμούμεναι τὸν ἦχον τῶν ὀργάνων. Διὰ τοῦτο, πλὴν τῶν ἄλλων, ἔχομεν τὰ πιστότερον ἀπομιμούμενα τὰ ἔγχορδα πρὸ πάντων ὄργανα: τεν, ρρεν, ρριν. Σημειωτέον ὅτι ὡς ν ἐχρησιμοποίουν ἀλλοῖά τινα γράμματα ὑπὸ τὰ περίεργα ὀνόματα ȝ «Πελαστικὸν» καὶ «Γορθμικόν» ɥ. Ὁ δὲ λόγος, ἡ ἀσφαλῶς ἰδιάζουσα αὐτῶν προφορά.

Αὐτὸ τὸ Παλάτιον ἐθεωρεῖτο καὶ ὠνομάζετο «ἱερόν», πᾶσα δὲ ἐν αὐτῷ τελετὴ ἦτο συνυφασμένη μετὰ θρησκευτικῶν στοιχείων· ἑπομένως καὶ ἡ ἐν αὐτῷ Μουσικὴ καὶ τὰ ταύτῃ ὑπηρετοῦντα ὄργανα. Ἡ δὲ ἱερότης τοῦ κατ' ἐξοχὴν ὀργάνου τοῦ Παλατίου ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι μόλις ὁ αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος ὁ Ε' ἔστειλε τοῦτο εἰς τὸν βασιλέα τῶν Φράγκων Πιπῖνον τὸν Βραχὺν ἐγκαθιδρύθη ἐν τῷ Ἀββαείῳ τοῦ Ἁγ. Κορνηλίου ἐν Κομπιένῃ. Θεωρεῖται δὲ ὅτι πολὺ πρότερον εἶχεν εἰσαχθῆ εἰς τὴν ἐκκλησίαν ὑπὸ τῶν Ἱσπανῶν.

Οὕτω πληροῦνται δύο ὑποθέσεις σχηματισμοῦ τοῦ Τερερέμ, τὸ μὲν ἐκ τῆς ὡς ἄνω λατινικῆς προσφωνήσεως, τὸ δὲ ἐκ τῆς συμμετοχῆς τῶν ὀργάνων ἐν τῷ ἱερῷ Παλατίῳ.

Ἀφ' οἱασδήποτε τῶν δύο τούτων ἀφετηριῶν ὁρμώμενα ταῦτα πάντως ἔχουν τὴν ἀρχὴν αὐτῶν εἰς τὰς λαμπρὰς τοῦ Παλατίου καὶ τοῦ Βυζαντίου ἐν γένει ἡμέρας. Τοιαῦτα δὲ ὄντα, ἀνεξαρτήτως τοῦ πρωταρχικοῦ ἢ τοῦ ἐπιγινομένου, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν σημασίαν των, εὑρέθησάν ποτε ἐν τοῖς μετέπειτα χρόνοις ἐν τῷ Παλατίῳ ἔχοντα τίτλους ἱστορικοὺς καὶ κεκτημένην ἐπίσημον θέσιν ὑπὸ τοὺς ἀνωτέρω συμβολισμοὺς καὶ λογικὰ περιεχόμενα ἐκ συνειδητῆς ἢ μὴ παρετυμολογίας, ἐξ ὧν προσεκτήσαντο μεγαλειτέραν ἐποικοδομητικὴν

ἱερότητα, ἀπεργαζομένην ἰσχυρὰν μυστικοπάθειαν καὶ ἔκστασιν ὄχι ξένην πρὸς τὸν ὑπὸ τῆς θρησκείας ἐπιδιωκόμενον σκοπόν.

* * *

Παραιτούμενοι τῶν ἀμαυρῶν τούτων ἱστορικῶν σελίδων μεταθέτομεν τὴν ἱστορικὴν ἔρευναν εἰς πρόσωπον ἱστορικὸν τοῦ Παλατίου καὶ δὴ ἐκ τῶν δρώντων ἐπὶ τοῦ προκειμένου, τὸν Ἰωάννην Κουκκουζέλην (ΙΒ´ αἰ).

Ἐπειδὴ ἀπὸ τοῦ προσώπου αὐτοῦ ἐμφανίζονται ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τὰ Κρατήματα, ὡς εἴρηται ἀνωτέρω, καθίσταται λίαν πιθανὸν ὅτι οὗτος εἶναι ὁ εἰσηγητὴς αὐτῶν ὁ διαμετακομίσας ταῦτα ἀπὸ τοῦ Παλατίου εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγ. Ὄρους, ἐπειδὴ λόγοι κατ᾽ οὐσίαν οἱ αὐτοὶ ἀπῄτουν ἐπέκτασιν ὡρισμένων μελῳδιῶν καὶ ἐπειδὴ δι᾽ αὐτῶν, ὡς εἴπομεν, ὡλοκληροῦτο μουσικόν τι μάθημα. Αἱ «ἀσήμαντοι» λέξεις αἱ ἀποδιδόμεναι ἀνωτέρω, ἔστω καὶ ἐπιτυχῶς, εἰς τὸν Ἰωάννην τὸν Δαμασκηνὸν δύνανται νὰ εἶναι τὰ προειρημένα «ανενα» κτλ. Ἂν ὑπ᾽ αὐτὰς ἐνοοῦντο τὰ Τερερὲμ δὲν θὰ ἐσιώπα ὁ ἀφειδὴς εἰς εἰδήσεις καὶ ἑρμηνείας Πορφυρογέννητος. Ἐπειδὴ δὲ ἡ «ἐρωταπόκρισις» τῶν Ἰακώβου - Γερασίμου ἀφορᾷ τὴν ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν καὶ μερικώτερον τοὺς «Γραικούς», ἐξάγεται ὅτι ταῦτα καθιερώθησαν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῶν Ἑλληνορθοδόξων, ὅτε εἶχε πλέον συντελεσθῇ ἡ τελεία αὐτῆς ἀποκάθαρσις ἀπὸ τῶν διαφόρων ἀλλοδόξων, ἔτι δὲ ὅτι ἀπετέλουν στοιχεῖον τελετουργικὸν τοῦ ἱεροῦ μόνον Παλατίου τοῦ Βυζαντίου. Ὅθεν καταντᾷ ἱστορικὴ ἀλήθεια ὅτι ἐν χρόνοις κατωτέροις τοῦ Δαμασκηνοῦ καὶ τοῦ Πορφυρογεννήτου ἐνεφανίσθησαν καὶ καθιερώθησαν ταῦτα ἐν τῷ Παλατίῳ ἐν φωνητικῇ ἐκτελέσει καὶ δὴ ὀλίγον πρὸ ἢ ἐπὶ τοῦ Κουκκουζέλη. Ἂν ἀποκλεισθῇ τοῦτο, παρίσταται ἡ ἀνάγκη νὰ δεχθῶμεν ὅτι τὸ μουσικὸν δαιμόνιον καὶ ἡ ψυχὴ αὐτοῦ εὕρισκε πλημμελεῖς τοὺς ὕμνους ἐν Ἁγίῳ Ὄρει ἐλλείψει ὀργάνων, νοσταλγῶν δὲ τὴν ὁλοκλήρωσιν καὶ πλήρη αὐτῶν ἐκτέλεσιν, εἰσήγαγε ταῦτα τὸ πρῶτον ἐκεῖ.

Ἀπ᾽ ἀμφοτέρων τούτων τῶν πλευρῶν λαμβανόμενον τὸ ζήτημα κυροῖ μὲν ἀπολύτως τὴν γνώμην καὶ ἑρμηνείαν τοῦ προειρημένου Σεργίου ὅτι: «...πάντα σοφῶς καὶ ἁγίως ἐκάθηρε καὶ ἡγίασεν ἡ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία... Οὕτω καὶ τὰ κρατήματα....» Ἀλλὰ πάλιν ἀπομένει σημεῖόν τι, τὸ ὁποῖον θέτει ἐν κινδύνῳ τὴν γνώμην αὐτοῦ ἐν τῷ συνόλῳ: Κοσμικῆς καὶ ἐξωτερικῆς χρήσεως ὄντα τὰ Κρατήματα καὶ μάλιστα ἀπομιμήσεις ὀργάνων, αὐτόχρημα παιδιαί, θὰ εὕρισκον ἀμείλικτον ἀδιαλλαξίαν παρὰ τοῖς συντηρητικοῖς Ὀρθοδόξοις καὶ μάλιστα παρὰ τῷ μοναχικῷ κόσμῳ, προκειμένου νὰ εἰσαχθῶσιν εἰς χρῆσιν τῆς Ἐκκλησίας καὶ νὰ τοποθετηθῶσι παρὰ τὰ τόσα ἄλλα ἱερὰ σεβάσματα τῆς θείας λατρείας, ὁσηνδήποτε σοβαροφάνειαν καὶ ἂν ἐπεδύοντο. Ἡ Λατρεία, ἔν τε τοῖς καθόλου καὶ τοῖς ἐπὶ μέρους, ἐν τοῖς τύποις καὶ τῇ οὐσίᾳ, ἦτο ἤδη κατηρτισμένη καὶ ἀποκεκρυσταλλωμένη εἰς

σχέδιον μόνιμον καὶ πάγιον καὶ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ εἰσαχθῇ νέον τι στοιχεῖον ἄμοιρον πνευματικότητος καὶ ἱερότητος. Τὸ γεγονὸς ὅτι προήρχοντο — ἂν προήρχοντο — κατ᾽ εὐθεῖαν ἀπὸ τῶν ὀργάνων, ἤρκει νὰ ἀποβληθοῦν πάραυτα. Ἀφ᾽ ἑτέρου δὲ εὑρισκόμεθα πρὸς ἑνὸς τολμηροτάτου καὶ σκανδαλωδεστάτου νεωτερισμοῦ, μάλιστα κοσμοπολιτικῆς φύσεως, ὃν ὁ ἄλλως ἐρημίτης τὴν ψυχὴν νῦν δὲ καὶ τὸν βίον Κουκκουζέλης εἰσήγαγεν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ μάλιστα εἰς τὸν κόσμον τῶν Ἀναχωρητῶν καὶ Ἡσυχαστῶν, ὅπερ ἄτοπον.

Ὥστε προκύπτει ἀφ᾽ ἑαυτοῦ ἐναργὲς ὅτι οὐχὶ ἀπὸ τῆς οἰκογενείας τῶν καθημερινῶν καὶ ἐξωτερικῶν μελῶν προῆλθον ταῦτα, ἀλλ᾽ ἀπ᾽ ἄλλης τινὸς ὁδοῦ. Τοιαύτη δὲ φαίνεται πιθανωτέρα καὶ εὐλογωτέρα ἡ τοῦ Παλατίου, ὑφ᾽ ἃς συνθήκας καὶ ἐξ ὧν λόγων ἐξεθέσαμεν ἀνωτέρω, ἔνθα ποτὲ καθ᾽ οἱονδήποτε συνδυασμὸν καὶ ἀφ᾽ οἱουδήποτε ἠχοῦντος — πάντως ὄχι «τεττίγων» — συνυπῆρξαν μετὰ τῶν ἐκκλησιαστικῶν μελῳδιῶν. Οὕτω τοὐλάχιστον θὰ ἐπείθετο ὁ μετ᾽ ἀγριότητος ἀντιτιθέμενος πρὸς πᾶσαν σκανδαλώδη καινοτομίαν Ἁγιορείτης. Οὐδὲ ἦτο δυνατὸν νὰ ἀντιδράσῃ τις πρὸ τοῦ κύρους τοῦ Κουκκουζέλη, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τῆς ἐγνωσμένης αὐτοῦ ὁσιότητος καὶ ἀρετῆς, προερχομένου μάλιστα καὶ ἐκ τοῦ «ἱεροῦ Παλατίου», ὅπερ ἐπρυτάνευε τῶν συνειδήσεων πάντων τῶν ἐν τῷ Βυζαντινῷ κράτει καὶ ἐπέκεινα διαβιούντων.

Τὰ Κρατήματα ἀπὸ μελικῆς ἀπόψεως.

Πᾶσα τεχνοτροπία καὶ πᾶν χρῶμα, μάλιστα ἀνατολικοῦ χαρακτῆρος, κατέλαβε πάντοτε ἰδιάζουσαν ἐν τοῖς Κρατήμασι θέσιν. Παρὰ τῷ Κουκκουζέλῃ ἐπικρατεῖ τὸ σεμνὸν καὶ ἐπιβλητικῶς γαλήνιον, ὅπερ ἐμπνέει ἡ ἐκδοχὴ τοῦ συμβολικοῦ τῶν Κρατημάτων χαρακτῆρος. Πέραν ὅμως τούτου εὑρίσκομεν παρὰ πολλοῖς Κρατήματα ἐκφεύγοντα τοῦ ἀνωτέρω πλαισίου. Ὁ μελῳδὸς δηλονότι ἐλευθεριάζων πλέον καὶ εἰς τὸ διονυσιακὸν οἱονεὶ πνεῦμα βαθμηδὸν μεθιστάμενος καὶ οἰστρηλατούμενος ἐκλύεται εἰς ὀργιώδη καὶ ταραχώδη τεχνικὴν καὶ ἀχαλίνωτον ψυχὴν ἐκδήλωσιν, καθ᾽ ἣν πᾶν εἶδος μουσικῆς ὑποδυόμενον ἐλαφρὸν ἢ ἔντονον Βυζαντινὸν χρῶμα λαμβάνει ἀνάλογον θέσιν. Οὐχὶ δὲ σπανίως ἐκ τῆς ἀρχῆς τῆς ἐπεκτάσεως τῆς μελῳδίας ἀγόμενος πλανᾶται εἰς ἀγόνους γραμμάς, δι᾽ ὧν ἐπιμηκύνεται ἡ μελῳδία ἀφορήτως. Ὑπὸ τοῦ ἐλευθερίου τούτου πνεύματος διακατεχόμενος ὁ μελοποιὸς ἀφίσταται τοῦ ἱεροῦ τοῦ Κρατήματος πνεύματος καὶ ἀντικαθιστᾷ τὴν ὀργανικὴν μουσικὴν μεταπηδῶν εἰς τὴν ἑτέραν τῶν Κρατημάτων ἐκδοχήν. Ἐντεῦθεν μουσικαὶ παιδιαὶ καὶ μιμήσεις παντοίων ὀργάνων, ἐντεῦθεν τὰ Κρατήματα, τὰ ὁποῖα ἀπαντῶμεν εἰς τοὺς παλαιοὺς κώδικας φέροντα διαφόρους τίτλους, ὡς: Μέλος Φράγκικον, Πέρσικον, «Συνωπικὸν» Μέλος Θεσσαλονικέων, Τούρκικον, Ἀηδονᾶτον, «Καθ᾽ ὑπομίμησιν τοῦ σημαντῆρος» «Μικρὸς σημαντήρ», Ὀργανικόν, Ροδάνιον κτλ. Οὐδ᾽ αὐτὸς δὲ ὁ Κουκκουζέλης ἀπηλλάγη τῆς ξένης ἐπι-

δράσεως, ἐξ οὗ τὸ σῳζόμενον «Ταταρικον» εἰς ἦχον Δεύτερον καί τι, περὶ οὗ κατωτέρω. Τὸ θαυμαστὸν δ᾿ εἶναι ὅτι δύο ἤδη πρὸ αὐτοῦ αἰῶνας ἐμφανίζεται χερουβικὸν «Δυσικόν», Ἰωάννου τοῦ Γλυκέος (Ι´ αἰ.). Τόσην δὲ ἐλευθερίαν εἶχον τὰ ξένα ταῦτα μέλη ἐν τοῖς Κρατήμασι καὶ τόσον ἑδραίως καὶ ὁριστικῶς ἐπολιτογραφήθησαν ἐν τῷ Βυζαντινῷ μουσικῷ κόσμῳ, ὥστε — τὰ ἀνατολικὰ τοὐλάχιστον — οὐδὲ τὰ ὀνόματα αὐτῶν ἀπέβαλον. Ἐκ τούτου τὰ μέλη (χρόαι): Ἀτζέμ, Μουσταάρ, Νισαμπούρ, Χισὰρ καὶ εἴτι ἄλλο, τὰ ὁποῖα δὲν περιέλαβεν ὁ ἀποκαθάρας τὴν ἐκκλησιαστικὴν Μουσικὴν Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς εἰς τὴν Ὀκτώηχον αὐτοῦ, καὶ κατὰ πᾶσαν, μέχρι βεβαιότητος, πιθανότητα, δὲν ἐγνώριζεν, ὡς οἰκεῖα τοὐλάχιστον, καὶ ἡ κοσμικὴ τῶν Βυζαντινῶν Μουσική, ἥτις ἐν τῷ κύκλῳ τῶν ὀκτὼ ἤχων τοῦ Δαμασκηνοῦ καὶ αὕτη ἀνεστρέφετο.

Ἀλλὰ καὶ φράσεις ὁλόκληροι ξένης Μουσικῆς παρελήφθησαν καὶ ἐχρησιμοποιήθησαν ὑπὸ τῶν ἡμετέρων, πού μὲν αὐτούσιοι, ποὺ δὲ μετ᾿ ἐλαχίστης — ἐλαχίστης καὶ ἐπουσιωδεστάτης — τροποποιήσεως. Ἐπὶ παραδείγματι, φράσις τις δίκωλος, ἥτις ἀποτελεῖ μελῳδίαν ἀραβικὴν προσαρμοζομένην ἐπὶ διστίχων κατὰ τὰς νυκτερινὰς ἐπιμνημοσύνους τελετάς, ἐχρησιμοποιήθη κατακόρως ὑπὸ τοῦ ἐγκρίτου Βαλασίου Νομοφύλακος (ΙΖ´ αἰ.) ὡς θεμελιώδης γραμμὴ (Motivo) πρὸς κατάρτισιν ποικιλμάτων (Variationes) ἐν τοῖς Κρατήμασι τοῦ Μαθηματαρίου [1] σελ. 327 - 8, 359, 367, 368. Τὴν αὐτὴν φράσιν μετεχειρίσθη καὶ αὐτὸς ὁ Κουκκουζέλης πρὸς τὸ τέλος τοῦ Μαθήματος «Ἄνωθεν οἱ Προφῆται» κατὰ τὴν λέξιν «Σὲ προκατήγγειλαν» (σ. 13).

Ἐπιτρέπεται νὰ εἰκάσῃ τις ὅτι οἱ Ἄραβες παρέλαβον τὴν μελῳδίαν ταύτην παρὰ τῶν ἡμετέρων καὶ τὸ πρᾶγμα θὰ φανῇ ἴσως πιθανόν, ἀλλὰ προκειμένου περὶ μελῳδίας κοσμικῆς· προκειμένου ὅμως περὶ μελῳδίας ἱερᾶς μεταπηδώσης ἀπὸ τῆς Χριστιανικῆς παρατάξεως εἰς τὴν τοῦ Ἰσλάμ, θὰ ἀντιτάξῃ τις ὅτι ἐμποδίζει τὴν τοιαύτην ἐκδοχὴν ἡ μεταξὺ τῶν δύο παρατάξεων ἄβυσσος. Καὶ λόγοι ἄλλως τεχνικοὶ ἀποκλείουσι τοῦτο.

Ἀλλὰ τὸ μᾶλλον θαυμαστὸν εἶναι ὅτι περὶ τὰ τέλη τοῦ Κρατήματος τοῦ αὐτοῦ Μαθήματος τοῦ Κουκκουζέλη παρενείρεται κατ᾿ ἐπανάληψιν ἡ Ἀραβικὴ (Ἀραμαϊκὴ) λέξις κ ο ὺ μ (= ἐγείρου) [2]. Δι᾿ οἱονδήποτε λόγον τιθέμενον τοῦτο κυροῖ τὸ λεχθὲν ὅτι οἱ ἡμέτεροι εὐκόλως ἐδανείζοντο ξένα στοιχεῖα πρὸς διαμόρφωσιν καὶ προαγωγὴν τῆς Τέχνης, ὅπερ ἄλλως καὶ εἰς ἄλλας αὐτῆς ἐκφάνσεις παρατηρεῖται.

Ἐκ τῶν νεωτέρων λαμβάνοντες τὸν Πρωτοψάλτην Δανιὴλ (ΙΗ´ αἰῶνος) δίδομεν τὸν λόγον εἰς τὸν συγγραφέα τοῦ Μ. Θεωρητικοῦ τῆς Μουσικῆς

[1] Γ´ τόμος τῆς Πανδέκτης.

[2] Πρβ. ἀνωτέρω σελ. 355, ἴδε καὶ κ ο ῦ μ ι (Μάρκ. Ε´, 41), ὅπερ εἶναι ὁ τύπος δι᾿ ὑποκείμενα θηλ. γένους.

Χρύσανθον [1]: «ἐπειδὴ οὗτος (ὁ Δανιὴλ) ἐπεχείρησε νὰ εἰσαγάγῃ εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ μέλη καὶ ἐξωτερικά, δηλ. μέλη, τὰ ὁποῖα ἐσυνειθίζοντο εἰς τὸν καιρόν του παρὰ τοῖς ὀργανικοῖς μουσικοῖς... ἠναγκάσθη νὰ νεωτερίζῃ (ἐνν. καὶ περὶ τὴν γραφήν). Φίλος δὲ ὢν ὁ Δανιὴλ Ζαχαρίᾳ τῷ Χανεντέ, ἐμάνθανε παρ᾿ αὐτοῦ περὶ τῆς ἐξωτερικῆς Μουσικῆς· ὡσαύτως καὶ ὁ Ζαχαρίας ἐδιδάσκετο παρὰ τοῦ Δανιὴλ ἀμοιβαίως ἐκκλ. μέλη. Λοιπὸν ἐμέλιζε, λέγουσί τινες, ὁ Ζαχαρίας εἱρμούς, ἔγραφε δὲ τὸ μέλος αὐτῶν μὲ τοὺς μουσικοὺς χαρακτῆρας ὁ Δανιήλ» κτλ. Ἐκ τούτου ἐννοεῖ τις ὁποίαν τεραστίαν ἐπίδρασιν ὑπέστη ὁ ἐν λόγῳ Πρωτοψάλτης, καὶ ἐξηγεῖται πῶς συμβαίνει ἔνιαι αὐτοῦ γραμμαὶ νὰ εἶναι πανομοιότυποι μὲ ὀργανικάς, οἷαι ἐπὶ παραδείγματι αἱ ἐν τῷ Κρατήματι τοῦ Μαθήματος «Ἅπας γηγενὴς» (σελ. 415 καὶ 427) [2], ἔνθα καὶ ὁ πλέον ἄπειρος περὶ τὴν διάγνωσιν τῶν μελῶν θὰ ἀντιληφθῇ τὸν ὀργανικὸν αὐτῶν χαρακτῆρα, ὁ δὲ ἐμπειρότερος θὰ διακρίνῃ πάραυτα τὴν τεχνικὴν τοῦ λεγομένου «Ἐπιγονίου» (Κανούν).

Παρὰ ταῦτα ὁ Δανιὴλ προσωνυμεῖται ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Χρυσάνθου [3] «ἡδύφωνος σάλπιγξ τοῦ αἰῶνος».

***

Τοιαύτη ἡ φύσις τῶν Κρατημάτων, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν μεγίστην τάξιν μαθημάτων ἐν τῇ Βυζ. Μουσικῇ.

Οἱ ἀγαπῶντες νὰ ἐντρυφῶσιν εἰς τὸ ἀσύλληπτον καὶ ἀντλοῦντες ἐκ τούτου εὐγενῆ καὶ ἀνώτερα συναισθήματα εὑρέθησαν πάντοτε ὑπέρμαχοι τῶν Κρατημάτων παραιτούμενοι τῆς ἐτυμολογικῆς καὶ ἱστορικῆς αὐτῶν ἐρεύνης. Ἐὰν δὲ εἶχον ταῦτα θέσιν τινὰ ἐν τῇ σημερινῇ ἐκκλησίᾳ τῶν πόλεων, ἠδύναντο, προσαρμοζομένων ἐπ᾿ αὐτῶν διαφόρων μέτρων, καὶ καταλλήλως καλλιεργούμενα, νὰ ἀποδώσουν κλασσικὰ ὄντως ἔργα μουσικῆς ἐμπνεύσεως.

Ἔγραφον ἐν Σάμῳ.
16 - 11 - 1933.

ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ Γ. ΒΑΜΒΟΥΔΑΚΗΣ

[1] Θεωρητικὸν Μέγα τῆς Μουσικῆς, XLIX, 76.

[2] Ἂς σημειωθῇ ὅτι τὸ ἐν λόγῳ Μάθημα καταλαμβάνει 21 σελίδας ἐντύπους σχ. 8ου!

[3] Ἔνθ᾿ ἀνωτ. XXXV, Σημ. γ´.

ΤΟ "ΠΕΡΙ ΟΥΡΩΝ" ΕΡΓΟΝ ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΠΡΙΣΔΡΙΑΝΩΝ [1]

Πλὴν τοῦ γνωστοτέρου Ἰωάννου τοῦ Ἀκτουαρίου κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς καὶ τοὺς ἀμέσως μετέπειτα χρόνους, ἀναφέρονται πλεῖστοι ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἰωάννης ὡς συγγραφεῖς ἰατρικῶν ἔργων, ὧν τὰ πλεῖστα παραμένουσιν ἔτι ἀνέκδοτα. Οὕτως ἀναφέρονται Ἰωάννης Τζέτζης, Ἰωάννης Ἀλεξανδρινός, Ἰωάννης Φιλόπονος Ἀλεξανδρινός, ἄλλος Ἰωάννης, μαθητὴς Ἰωάννου Ἀλεξανδρινοῦ, Ἰωάννης Ἀντιοχεὺς ἀρχίατρος, Ἰωάννης ἀρχίατρος, Ἰωάννης ἐπίσκοπος Πρισδριανῶν, Ἰωάννης Χύμνος, Ἰωάννης Δαμασκηνός, Ἰωάννης Διοικητὴς Κωνσταντινουπόλεως, Ἰωάννης Ἔσδρας, Ἰωάννης Ἰάκωβος, Ἰωάννης ἰατροσοφιστής, Ἰωάννης Σπενσᾶτος, Ἰωάννης Ματθαῖος, Ἰωάννης ἁγ. Παύλου, Ἰωάννης Πόθος Πεδιάσιμος, Ἰωάννης Σταφιδάκις καὶ Ἰωάννης Χρυσόστομος [2]. Δι᾽ ὃ καὶ ἡ ἀνάγκη τῆς ἐρεύνης καὶ τῆς ταξινομήσεως τῶν ὑπὸ τὸ αὐτὸ ὄνομα φερομένων ποικίλων ἔργων αὐτῶν καθίσταται ἐπιτακτική, οὐ μόνον διότι ἐλάχιστα μέχρι σήμερον γνωρίζομεν περὶ πλείστων τῶν συγγραφέων τούτων, ἀλλὰ καὶ διότι τινὰ μὲν τῶν συγγραμμάτων φέρονται γραφέντα τὰ αὐτὰ ὑπὸ πλειόνων συγγραφέων, ἄλλα δέ τινα ἀποδεικνύονται ἁπλῶς ἀντίγραφα παλαιοτέρων συγγραμμάτων ὑπὸ τὸ ψευδώνυμον Ἰωάννης. Ἡμεῖς δὲ μάλιστα ἀπεδείξαμεν εἰς προηγουμένην ἡμῶν πραγματείαν [3], ὅτι συγγραφεὺς ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἰωάννης Σπενσᾶτος οὐδέποτε ὑπῆρξε.

Μεταξὺ τῶν ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἰωάννης συγγραφέων τούτων καταλέγεται καὶ ὁ Ἰωάννης ἐπίσκοπος Πρισδριανῶν [4], ὅστις φέρεται γράψας τρία ἰατρικὰ

[1] Ἀνακοίνωσις τῇ Ἑλληνικῇ ἑταιρείᾳ τῆς Ἱστορίας τῆς ἰατρικῆς.

[2] H. Diels, Die Handschriften der antiken Ärzte. II Theil, σελ. 50 - 55.

[3] Ἀρ. Π. Κούζη, Παρατηρήσεις ἐπί τινων ἀνεκδότων ἰατρικῶν κωδίκων τῶν βιβλιοθηκῶν τῆς Εὐρώπης καὶ καθορισμὸς ἐνίων τούτων. «Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν σπουδῶν», τόμ. Ϛ΄. σελ. 375.

[4] Περὶ τοῦ Ἰωάννου ἐπισκόπου Πρισδριανῶν οὐδὲν βέβαιον γνωρίζομεν. Οὗτος πιθανώτατα ἔζησε κατὰ τὰς ἀρχὰς ἢ τὰ μέσα τοῦ ΙΒ΄. αἰῶνος, ἀναμφιρρήστως δ᾽ ἔτυχε οὐ μόνον θεολογικῆς ἀλλὰ καὶ ἰατρικῆς μορφώσεως. Ἄδηλον πότε ἐγένετο ἐπίσκοπος Πρισδριανῶν. Κατὰ Nessel: «Presdiana, circa Bulgariam oppidum Curopalati»· φαίνεται ὅτι μᾶλλον πρόκειται περὶ τῆς Πρεσρένης ἢ Πρισδρένης παρὰ τὸ Νόβι - Παζάρ, ἥτις ἤδη ἀνήκει εἰς τὴν Σερβίαν. Ἡ ἐπισκοπὴ αὕτη, ὡς γνωρίζομεν, ἀνῆκε τῇ ἀρχιεπισκοπῇ Ἰπεκίου ἢ Ἀχρίδος, ἦτο δὲ δεκάτη πέμπτη μετὰ τὴν τῶν Σκοπίων, ἥτις ἦτο δεκάτη τετάρτη. Γενομένης αὐτοκεφάλου κατὰ νεωτέρους χρόνους τῆς Σερβικῆς ἐκκλησίας ἡ τῆς Πρισδρένης ἐπισκοπὴ διετηρήθη συγχωνευθεῖσα μετὰ τῆς Ράσκας, διὸ

ἔργα. Τούτων τὸ μὲν πρῶτον φέρει τὸν τίτλον: «*Παρεκβολαὶ ἐκ τῶν παλαιῶν ἰατρῶν συλλεγεῖσαι περὶ διαχωρημάτων*», καὶ εὕρηται εἰς δύο χειρόγραφα [1], ὧν τὸ μὲν τοῦ $16^{ου}$ αἰῶνος ἐν τῷ Βρεττανικῷ μουσείῳ τοῦ Λονδίνου (Add. 17.900, φύλ. 271), τὸ δὲ ἐν Ἐθνικῇ Βιβλιοθήκῃ τῶν Παρισίων, τοῦ $14^{ου}$ αἰῶνος (Ἑλ. κώδ. 2286, φύλ. 136). Ἀλλ᾽ ἐκτὸς τούτων ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ βιβλιοθήκῃ ἀπήντησα καὶ ἄλλον τινὰ κώδικα τὸν Suppl. graec. 637 (σελ. 37) φέροντα τὸν τίτλον: «*Παρεκβολαὶ παλαιῶν ἰατρῶν περὶ διαχωρημάτων*», ἀρχόμενον ὡς ἑξῆς: «*οἱ παλαιοὶ τῶν ἰατρῶν οἱ ἐξαίρετοι παρέδωκαν ἡμῖν κανόνας διαγνωστικούς, δι᾽ ὧν διαγιγνώσκειν δυνησόμεθα τὰ ἐν τῷ βάθει τοῦ σώματος ἡμῶν γινόμενα πάθη, τάς τε κατὰ φύσιν καὶ παρὰ φύσιν διαθέσεις τῶν ἐν τῷ βάθει τοῦ σώματος ἡμῶν*» καὶ λήγοντα διὰ τῶν ἑξῆς: «*οὕτω περὶ διαχωρημάτων σκοπεῖσθαι δὴ τὸν ἰατρὸν καὶ οὕτως ἐκ τῆς ἰδέας αὐτῶν διαγιγνώσκειν τοὺς ἐν τῷ βάθει πάσχοντας ἀφανεῖς τόπους, ἐπικαλούμενος Χριστὸν τὸν ἀληθινὸν Θεὸν ἡμῶν εἰς τοὺς αἰῶνας, ἀμήν*».

Τὸ β΄ ἔργον φέρει τὸν τίτλον: «*Ἰωάννου ἐπισκόπου Πρισδριάνων, ἐκ τῶν Παλλαδίου, Ἀρχελάου, Στεφάνου Ἀλεξανδρέως καὶ διαφόρων παλαιῶν ἰατρῶν περὶ ἐντέρων*» καὶ ἐνέχεται ἐν τῷ χειρογράφῳ 2286 τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων, τοῦ $16^{ου}$ αἰῶνος, ἀπὸ φύλ. 127^{v} μέχρι 129^{v}. Ἡ ἀρχὴ τοῦ ἔργου ἔχει οὕτως: «*Τὸ τοῦ ἀνθρώπου στόμα δεξάμενον τὴν τροφήν, ταύτην κατὰ μὲν τὸ πρῶτον διὰ τῶν ὀδόντων τῶν καλουμένων γομφίων ἢ μυλοδόντων, ἐν οἷς βραχεῖά τις πέψις γίνεται τῆς τροφῆς, ὥς τινες τῶν ἰατρῶν εἰρήκασι*», τὸ δὲ τέλος· «*κύστις χοληδόχος, χολαγωγὸς πόρος, οὐρητῆρες, οὐροδόχος κύστις, τράχηλος κύστεως, οἰσοφάγος, μεσαραϊκαὶ φλέβες καὶ ἀπηυθυσμένον ἔντερον*» [2].

Τὸ γ΄ ἔργον πραγματεύεται περὶ οὔρων, ζητήματος ἀπασχολήσαντος, ὡς γνωστόν, ἰδιαίτατα τοὺς βυζαντινοὺς συγγραφεῖς. Τούτου χειρόγραφα εὕρηνται [3] ἐν ταῖς Βιβλιοθήκαις Ἀθηνῶν, Κρακοβίας, Παλέρμου, Ρώμης, Μιλάνου, Παρισίων καὶ Βιέννης, ὧν μεταβὰς εἰς τὰς ἐκεῖσε βιβλιοθήκας, ἐμελέτησα τὰ ἐν τῇ Βιενναίᾳ, Ἀμβροσιανῇ καὶ Παρισινῇ, ἐκτός, ὡς δῆλον, τοῦ ἐν τῇ Ἐθνικῇ βιβλιοθήκῃ τῶν Ἀθηνῶν ἀποκειμένου.

καὶ ἐγένετο γνωστὴ ὡς ἐπισκοπὴ Ρασκοπρισδρένης. Εἰς τὸν ἐπίσκοπον Ἰωάννην ὀφείλομεν καὶ ἑρμηνείαν Ψαλμοῦ, δημοσιευθεῖσαν ἐν Ἐκκλ. Ἀληθείᾳ (Τόμ. ΚΓ΄. (1903), 335-6, 362-4) ὑπὸ Χρυσοστόμου Λαυριώτου. Πρβλ. H. Gelzer, Der Patriarchat von Achrida, Leipzig 1902. Τὸ ὄνομα τῆς ἐπισκοπῆς φέρεται ἐν τοῖς χειρογράφοις διαφόρως (Πρεσδιάνων, Πρισδιανῶν, Πρισδυανῶν).

[1] Diels, Ἔνθ᾽ ἀν. σελ. 55.

[2] Πρβλ. Παλλάδιον, Περὶ βρώσεως καὶ πόσεως. Ed. Dietz, Schol. in Hip. et Galen. praef. p. VII.

[3] Diels, Ἔνθ᾽ ἀν. σελ. 54 - 5.

Τούτων μόνα πλήρη τοῦ ἔργου χειρόγραφα εἶναι τὰ ἐν Βιέννῃ, Παλέρμῳ καὶ Ῥώμῃ ἀποκείμενα, τὰ δὲ λοιπὰ εἶναι κολοβά. Δυστυχῶς δὲ ταῦτα οὐδόλως ὁμοιάζουσιν ἀλλήλοις καὶ κατὰ τὸ περιεχόμενον κείμενον· οὕτω τὸ ἐν τῇ Βιενναίᾳ βιβλιοθήκῃ ἀποκείμενον εἶναι παρόμοιον πρὸς τὸ ἐν τῇ Κρακοβιανῇ καὶ τῇ ἐν Παλέρμῳ, ὡς καὶ πρὸς τὸ ἕτερον τῶν ἐν τῇ Παρισινῇ ὑπαρχόντων (N° 637), ἀλλὰ παρίσταται ὅλως διάφορον πρὸς τὰ ἐν τῇ Ἐθνικῇ βιβλιοθήκῃ τῶν Ἀθηνῶν, τῇ Ἀμβροσιανῇ καὶ τὸ ὑπ' ἀριθμ. 2286 τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων εὑρισκόμενα· ταῦτα δὲ πάντα διάφορα πρὸς τὸ ἐν τῇ Βατικανῇ βιβλιοθήκῃ ἀποκείμενον.

Ἐξετάσωμεν νῦν ἑκάστην τῶν ὁμάδων τούτων παραθέτοντες πρῶτον

Εἰκ. 1. Κῶδιξ Βιέννης.

ὁλόκληρον τὸ κείμενον, κατὰ τὸν πλήρη κώδικα τῆς Βιενναίας βιβλιοθήκης, ὑπ' ἀριθμ. 8 med. φύλ. 330, ἔχοντα οὕτω:

φ. 330 | *Τοῦ ταπεινοῦ Ἰωάννου, Ἐπισκόπου Πρεσδριάνων, συγγραφὴ περὶ οὔρων συλλεγεῖσα ἀπὸ πολλῶν καὶ διαφόρων παλαιῶν καὶ νέων ἰατρῶν περὶ οὔρων εἰπόντων, οἷον Ἱπποκράτους τοῦ Κῴου, Πολύβου τοῦ μαθητοῦ αὐτοῦ, Γαληνοῦ τοῦ Περγαμηνοῦ, Μάγνου, Ὀρειβασίου, Ἀετίου, Παύλου τοῦ Αἰγινήτου, Ἀλεξάνδρου Τραλλιανοῦ, Θεοφίλου, Στεφάνου καὶ τῶν λοιπῶν.*

Ἐπειδὴ προεθέμεθα εἰπεῖν περὶ τῶν οὔρων, χρὴ πρὸ παντὸς εἰπεῖν τί ἐστιν οὖρον· ἵνα τοῦτο καλῶς δυνησώμεθα εἰπεῖν προσήκει πρῶτον εἰπεῖν ποῦ καὶ πότε καὶ πῶς τὸ οὖρον γεννᾶται· πᾶν γὰρ γινόμενον γίνεται ἔν τινι τόπῳ καὶ χρόνῳ τινὶ καὶ κατά τινα τρόπον, καὶ διὰ τοῦτο δέον εἰπεῖν ἡμᾶς τὸν τόπον, ἐν ᾧ τὸ οὖρον γεννᾶται καὶ τὸν τρόπον πῶς γεννᾶται, καὶ τὸν χρόνον τῆς γεννήσεως, κατὰ ποῖον χρόνον γεννᾶται. Καὶ οὕτω τί ἐστιν οὖρον καὶ εἰς πόσα καὶ τίνα διαιρεῖται καὶ ποῖόν ἐστιν τὸ σημαῖνον τὴν ὑγιείαν, ὑγιεινὸν οὖρον, καὶ ποῖον τὸ δηλοῦν τὴν νόσον, νοσηρὸν οὖρον. Καὶ τούτων τῶν νοσηρῶν οὔρων ποῖόν ἐστι τὸ δηλοῦν τὴν τοῦ νοσήματος πέψιν καὶ ποῖον τὸ ὀλέθριον καὶ τὸν ὄλεθρον παραδηλοῦν, ἤγουν τὴν ἐπὶ τὸ χεῖρον τῆς νόσου πρόοδον, μεθ' ἃ δέον εἰπεῖν ποῖον ποίου νοσήματός ἐστι δηλωτικόν. Πρῶτον μὲν οὖν τὸ τί ἐστιν οὖρον.

1 Συγγραφῆ 3 οἷον Ἱπποκράτη τοῦ Κόου 4 Ὀροβασίου αἰγινύτου 5 Ταλλιανοῦ 8 τοῦτο γὰρ 11 γενᾶται 13-14 νοσηρῶν οὔρον ποίον.

Οὖρον τοίνυν ἐστὶ τὸ περιήθημα τοῦ αἵματος, ὅπερ ἄλλοι περίττωμα ἐκάλεσαν καὶ ἕτεροι ὑδατῶδες περίττωμα αἵματος εἶπον. Οὖρον δὲ διὰ τὸ οὐρεῖσθαι κέκληται. Ἵνα δὲ νοήσωμεν πῶς τοῦτο ἐκ τοῦ αἵματος γίνεται, ληψώμεθα τὴν ἀρχὴν τῆς ἐπιχειρήσεως ἐκ τῶν ἀνατομικῶν ἐγχειρήσεων· οἱ γὰρ παλαιοὶ τοὺς καταδικαζομένους θανεῖν ἀνέτεμνον καὶ τὰ ἐντὸς αὐτῶν ἑώρων καὶ τὰ δρώμενα ἔγραφον. Ἐξ αὐτῶν οὖν ἐροῦμεν ποῦ καὶ πῶς καὶ πότε τὸ οὖρον γεννᾶται καὶ δὴ ῥητέον, ὅτι τὰ διὰ στόματος εἰσαγόμενα βρώματα καὶ πόματα εἰσέρχονται εἰς τὸν καλούμενον στόμαχον, (τοῦτο γὰρ ἐπὶ τῶν εἰσερχομένων διὰ στόματος), τὸ δοχεῖον, ὅπερ κάτωθεν αὐτοῦ ἔχει τὸν λεγόμενον πυλωρόν, ὅ ἐστι ἐσφιγμένον, ἵνα μὴ παραχωρήσῃ τὰ ἐν τῷ στομάχῳ προχωρῆσαι εἰς τὰ ἔντερα, πρὸ τοῦ τὸ ἧπαρ λαβεῖν ἐκ τοῦ στομάχου τὸν χυλὸν τῶν εἰσαχθέντων διὰ τῶν λεγομένων μεσαρα|ϊκῶν φλεβῶν. Ἐξ γὰρ ὥρας ποιεῖ ἡ τροφὴ ἐν τῷ φ.330β *στομάχῳ, ἐν ᾧ γίνεται ἡ χυλοποίησις τῶν εἰσαχθέντων βρωμάτων, ἡ αὐτὴ λεγομένη καὶ πέψις. Γίνεται καὶ αὕτη οὕτως: τὸ ἧπαρ ἔχει κεκολλημένην ἐν αὐτῷ τὴν λεγομένην κύστιν, τὴν δεχομένην τὴν ξανθὴν χολήν, θερμὴν καὶ ξηρὰν οὖσαν· ἔχει δὲ κεκολλημένην ἐν αὐτῷ ταύτην τὸ ἧπαρ διὰ τὰς δύο αἰτίας ταύτας, μίαν, ἵνα ἐπίκειται τῷ στομάχῳ καὶ τῇ οἰκείᾳ θερμότητι ποιῇ τὴν πέψιν, ἤτοι τὴν χυλοποίησιν τῶν εἰσαχθέντων ἐν αὐτῷ βρωμάτων καὶ πομάτων, ἄλλην, ἵνα τῇ θερμότητι αὐτῆς ἡ χολὴ ποιῇ τὴν ἕψησιν τοῦ αἵματος· ἑτέραν, ἵνα ἕλκῃ τὴν χολὴν ἐκ τοῦ αἵματος καὶ καθαίρῃ τὸ αἷμα· καὶ ἑτέραν, ὅταν τὸ ἧπαρ λάβῃ διὰ τῶν μεσαραϊκῶν τὸν χυλόν, τότε ὀλίγον τῆς χολῆς ἐξέρχεται ἐκ τῆς χοληδόχου κύστεως καὶ εἰσερχόμενον εἰς τὸν στόμαχον τῇ δριμύτητι αὐτῆς δάκνει τὸν πυλωρὸν καὶ ἀνοίγει τοῦτον καὶ διέρχεται τὰ ἐν τῷ στομάχῳ καταλειφθέντα τὰ ἔντερα, ὅπου καὶ κόπρος γίνεται. Ἐξ ἐκείνης δάκνει τὸν ἀφεδρῶνα καὶ ἀνοίγει καὶ αὐτὸς καὶ γίνεται ἡ τῆς γαστρὸς ἐνέργεια. Καὶ διὰ ταύτας τὰς δύο αἰτίας ἔστι κεκολλημένη ἡ χοληδόχος κύστις ἐν τῷ ἥπατι· ὅτι δὲ ἐπικεκολλημένη, τοῦτο δηλοῦσι πολλὰ συκώτια ζῴων· εὑρίσκομεν γὰρ πικρὰ διὰ τὸ ῥαγῆναι τὴν χοληδόχον κύστιν καὶ ἐκχυθῆναι εἰς αὐτὰ τὴν χολήν. Ἐπανέλθωμεν οὖν ὅθεν [παρεξείημεν], παρεξέβημεν, καὶ ἀπὸ τοῦ τόπου, ἐν ᾧ ἐλέγομεν λαμβάνει τὸ ἧπαρ τὸν χυλὸν ἐκ τοῦ στομάχου διὰ τῶν μεσαραϊκῶν φλεβῶν καὶ ἄγει τοῦτον εἰς τὴν στελεχιαίαν φλέβα, μεγάλην οὖσαν. Αἱ γὰρ φλέβες τοῦ ἥπατος δένδρῳ ⟨ἐοίκασιν⟩, ὧν ἡ μὲν μεγάλη στέλεχος, αἱ*

1 πρώτον 3 τίνι 4 ὑδατόδες 5 ἵνα 6 ἀνατωμικῶν 8 ὀρώμενα 11 ὅπερ 12 ἐσφυγμένος 13 λαβὼν 14 ὥρας 15 γίνηται αὐτῇ 16 πέμψις γίνηται καὶ κολλημένην 17 ξανθὴ 18 καὶ κολλημένην 21 αὔτης 22 ἕλκη καθέρη 23 τῶν χυλῶν 26 γίνηται 27 ἐνέργια 28 καὶ κολλημένη 29 συκοκοτα 30 ἀραγῆναι καὶ ἐκχυθῆναι τὴν χοληδόχον κύστιν εἰς αὐτά τὴν χολήν. 34 φλέβαις στέλεγχος.

δὲ μικραὶ κλάδοι. Εἰ οὖν τῇ στελεχιαίᾳ φλεβὶ τῇ μεγάλῃ γένηται ἡ ἔψησις τοῦ αἵματος, σὺν αὐτῷ γίνεται καὶ ἡ ξανθὴ χολὴ καὶ ἡ μέλαινα καὶ τὸ φλέγμα· ὧν τὴν μὲν ξανθὴν χολὴν ἕλκει ἡ ἐν τῷ ἥπατι χοληδόχος κύστις διὰ τοῦ ἐν αὐτῇ πόρου· εἰ γὰρ ἐμφραγῇ ὁ πόρος καὶ οὐκ ἑλκυσθῇ, ἡ ξανθὴ χολὴ συναπέρχεται τῷ αἵματι καὶ θερμαίνει ὅλον τὸ σῶμα καὶ ποιεῖ πυρέσσειν τὸν ἄνθρωπον καὶ βάπτει τὸ σῶμα ξανθοχολικῷ χρώματι καὶ μάλιστα τὰ λευκὰ τῶν ὀφθαλμῶν, ὀνομάζεται δὲ τοῦτο τὸ πάθος ἴκτερος. Τούτου τότε φλεβοτομηθέντος τὸ αἷμα ὠχρὸν ἔσται καὶ ξανθοχολικόν. Τὴν δὲ μέλαιναν ἕλκει ὁ σπλήν, φ. 331 *καὶ ἔχει ταύτην οἰκείαν τροφήν, διὸ καὶ μέλας μέν ἐστιν ὁ σπλὴν καὶ | κατάγει ταύτην διὰ τοῦ πόρου αὐτοῦ, ὃς εἰ ἐμφραγεῖ συναρτίζεται τῷ αἵματι καὶ ἡ μέλαινα καὶ γίνεται μέλας ἴκτερος. Τούτων δὲ οὕτως ἑλκόντων τὰς εἰρημένας χολάς, τότε διασπείρει [εἰς] τὸ αἷμα ἡ φύσις εἰς τὰ μικρὰ φλέβια τοῦ ἥπατος καὶ γίνεται ἡ ἔψησις καὶ τὸ ἐρυθρὸν χρῶμα· καὶ ἐκεῖθεν ἀπέρχεται τὸ αἷμα πρῶτον εἰς τὴν καρδίαν, ἔπειτα εἰς τὸν πνεύμονα καὶ οὕτως εἰς τὸ ὅλον σῶμα, τρέφον αὐτό. Καὶ τελευταῖον, ὅταν καταλειφθῇ τὸ ὑδατῶδες, ἀπέρχεται εἰς τοὺς νεφροὺς καὶ τρέφει αὐτοὺς καὶ διὰ τοῦτο ⟨οὗτοι⟩ τοιαύτης χροιᾶς. Τοῦ δὲ αἵματος ὄχημα εἶναι τὸ ὑγρὸν ⟨περίτωμα⟩, ἵνα δι᾽ αὐτοῦ ἀπέρχηται πανταχοῦ· ὅπερ, ὠχρὸν μετὰ τὸ λαβεῖν τοὺς νεφροὺς τὸ καταλειφθὲν αἷμα, εἰς τὴν οὐροδόχον κύστιν ἀπέρχεται, κἀκεῖθεν εἰς τὴν βάλανον καὶ δι᾽ αὐτῆς οὐρεῖται εἰς τὸ ἐκτός. Καλῶς ἄρα ἔλεγον οἱ παλαιοὶ τὸ οὖρον ὑδατῶδες περίττωμα καὶ περιήθημα τοῦ αἵματος. Τοῦτο οὖν τὸ οὖρον διαιρεῖται εἰς δύο, ὧν τὸ ἓν καλεῖται χ ῦ μ α, διὰ τὸ κεχῦσθαι, τὸ δὲ ἄλλο π α ρ υ φ ι σ τ ά μ ε ν ο ν [καὶ] λέγεται, ὅτι παρ᾽ αὐτῷ χῦμα ὑφίσταται καὶ ἀλλοῖον ἐμφαίνεται καὶ ὥσπερ καπνὸς ἢ ἀτμός. Τοῦτο δὲ τὸ παρυφιστάμενον νῦν ἐατέον, ῥητέον δὲ περὶ τοῦ χύματος.*

Περὶ ποσότητος καὶ ποιότητος. *Τὸ οὖν χῦμα διαιρεῖται εἰς δύο, εἰς ποσότητα καὶ ποιότητα· καὶ ἡ μὲν ποσότης διαιρεῖται εἰς τρία, εἰς πολύ, εἰς ὀλίγον καὶ εἰς σύμμετρον, τὸ μήτε πολύ, μήτε ὀλίγον. Ἡ δὲ ποιότης διαιρεῖται καὶ αὐτὴ εἰς τρία, εἰς παχεῖαν σύστασιν καὶ εἰς λεπτὴν καὶ εἰς σύμμετρον, τουτέστι μέσην, μήτε παχεῖαν, μήτε λεπτήν. Ἡ παχεῖα σύστασις διαιρεῖται εἰς δύο καὶ γὰρ ἢ οὐρεῖται παχὺ καὶ μένει παχὺ διὰ παντός, ἢ οὐρεῖται παχὺ καὶ οὐ μένει παχύ, ἀλλὰ λεπτύνεται. Καὶ τὸ λεπτὸν ἐπίσης διαιρεῖται ὁμοίως εἰς δύο καὶ γὰρ ἢ οὐρεῖται λεπτὸν καὶ μένει λεπτόν, ἢ οὐρεῖται λεπτὸν καὶ οὐ μένει λεπτόν, ἀλλὰ παχύνεται· καὶ τοῦτο διχῶς, καὶ γὰρ ἢ ὑπὸ τῆς φύσεως ἐπαχύνθη, ἢ ὑπὸ τῆς ἔξω ψυχρότητος. Καὶ τὸ πρότερον εἰσαγόμενον εἰς θερμὸν ὕδωρ [οὐ] λεπτύνεται.*

---

1 στελεχιέα φλεΐ τὴ μεγάλη γίνηται 4 αὐτῆς ελκισθὴ 5 συναπέρχηται 6 κάπτη 8 ὠχρὼν ἔχει 9 οἰκεῖαν καὶ κακὰς 10 ε φραγῇ 11 γίνηται 12 τέτο 13 ἔψησις ἀπέρχεσθαι 15 τελευτέον 16 χροιὰς 19 οὐροῦνται 21 περιΐθημα 28 παχύαν 33 ἡ.

Περὶ χροιᾶς διαγνώσεως. *Ἡ δὲ χροιὰ διαιρεῖται εἰς ἓξ καὶ γὰρ λευκόν, ὠχρόν, πυρρόν, ξανθόν, ἐρυθρὸν καὶ μέλαν. Χωρὶς οὖν τοῦ λευκοῦ καὶ μέλανος ἕκαστον τῶν λοιπῶν ἔχει ὑπόβασιν, καὶ γὰρ προσλαμβάνον τὴν ὑπὸ πρόθεσιν, λέγεται τὸ μὲν | ὠχρὸν ὕπωχρον, τὸ δὲ πυρρὸν ὑπόπυρρον, τὸ δὲ ξανθὸν ὑπόξανθον καὶ τὸ ἐρυθρὸν ὑπέρυθρον.* φ.331β *Διότι δὲ τὸ λευκὸν καὶ τὸ μέλαν ἔχουσι πολλὰς διαφοράς, διὰ τοῦτο οὐκ ἔχουσιν ὑποβάσεις.*

Περὶ διαφορᾶς λευκοῦ οὔρου· περὶ διαφορᾶς μέλανος οὔρου· περὶ ὀδμῆς. *Καὶ γὰρ τοῦ μὲν λευκοῦ διάφορον τὸ κρυσταλλῶδές ἐστι καὶ τὸ τιτανοειδές, τὸ ὑδατοειδές, ὅμοιον ὕδατι, τὸ γαλακτοειδές, τὸ λευκόν, ὅπερ ἐστιν ὡς κέρας διαυγές, τὸ δὲ χαρωπόν, οἷα τὰ τῶν καμήλων ἔρια τὰ ὑπόλευκα, ἢ ὥσπερ λίθος μυλίτης. Μ έ λ α ν ο ς ο ὔ ρ ο υ. Τοῦ μέλανος οὔρου διαφοραὶ αὗται· καὶ γὰρ τὸ μελανθέν, ὅλῳ λέγω [ὅτι] καὶ τὸ χῦμα καὶ τὸ προϋφιστάμενον, καὶ τούτου ἢ μελανὴ ὑπόστασις, ὅπερ ἐστὶ καὶ ὀλέθριον, ἢ μελανὸν ἔχει ἐναιώρημα, ἧττον ὀλέθριον. Π ε ρ ὶ ὀ δ μ ῆ ς. Ἡ δὲ ὀδμὴ διαιρεῖται εἰς δύο, εἰς λίαν δυσῶδες καὶ εἰς ἧττον δυσῶδες. Καὶ αὗται μὲν εἰσὶν αἱ τοῦ χύματος διαφοραί, εἰς ἃς δῆλον διαιρεῖται τὸ χῦμα· τὸ δὲ παρυφιστάμενον διαιρεῖται εἰς δ′ αὐτά, εἰς ποσότητα, εἰς ποιότητα, εἰς σχέσιν καὶ εἰς τόπον. Καὶ ἡ ποσότης εἰς γ′ εἰς πολύ, εἰς ὀλίγον καὶ εἰς σύμμετρον, τὸ μήτε πολύ, μήτε ὀλίγον. Ἡ δὲ ποιότης εἰς λευκὸν ἢ ὠχρόν, ἢ ἐρυθρὸν ἢ μέλαν. Ἡ σχέσις ἢ εἰς ἡνωμένον, ἢ εἰς διεσπαρμένον. Ὁ τόπος ἢ ἐπιπολάζει ἄνω ἢ ὑφιζάνει κάτω ἢ ἐν τῷ μέσῳ φέρεται καὶ καλεῖται τὸ μὲν ἄνω ἐπιπολή, τὸ δὲ κάτω ὑπόστασις, ἔχον τὴν ὑποκάτω στάσιν, τὸ δὲ μέσον ἐναιώρημα [αἰωρῶ γὰρ τὸ κρεμῶ, καὶ αἰώρα ἡ κρεμάστρα]. Καὶ αὕτη μὲν ἡ τοῦ προϋφισταμένου διαίρεσις. Χρὴ δὲ εἰπεῖν ἡμᾶς πῶς γίνεται τῶν χρωμάτων ἕκαστον. Τὸ γὰρ λευκόν, εἰ δέξεταί τινα χολὴν ὀλίγην γίνεται ὕπωχρον, χυνομένης ὠμοβράστου πλεῖόν ἐστιν [εἶναι] ὠχρόν, ὥσπερ τὸ χρυσόξυλον, ἢ τούτου ὁ καλῶς ἑψηθεὶς ζωμός, καὶ δηλοῖ ὅτι τὸ χρῶμα τὸ ὑδατῶδες ἐδέξατο χολὴν περισσοτέραν, διὸ καὶ τὸ χρῶμα ὠχρὸν ἐγένετο. Μετὰ δὲ τοῦτο τὸ ὑπόπυρρον, ἐοικὸς χρυσῷ, τῷ ἀπὸ Κελτικῆς ἐρχομένῳ, γλαυκωτέρῳ ὄντι· τὸ δὲ πυρρὸν ἔοικε χρυσῷ ὀβρύζῳ, τὸ δὲ ὑπόξανθον ἔοικε κνίκῳ ἀληθινῷ καὶ κρόκῳ· τὸ ξανθὸν γίνεται ἀπὸ ἰχωροειδοῦς αἵματος, τῷ γὰρ λευκῷ προσελθὸν τὸ λαμπρὸν χρῶμα, ὥσπερ ἰοβαφές ⟨πεποίηκεν, ὃ⟩ | φλόγινον* φ. 332 *καλοῦσιν, ὁ δὲ Γαληνὸς φοινικοῦν. Τὸ ἐρυθρὸν ἀπὸ καθαροῦ καὶ ἀθολώτου αἵματος καὶ ἀδόλου, τὸ καὶ γὰρ ὀρῶδες, ὅ ἐστιν ὑπερωπτημένον· τοιαῦτα εἰσὶ τὰ τῶν ἰκτέρων οὖρα. Τὸ δὲ κυανοῦν, ὡς φησὶν ὁ Γαληνός, ὅταν τῷ λευκῷ προσέλθῃ τὸ λαμπρόν, τὸ παρὰ τῶν βαφέων κεκλημένον φλόγινον, καὶ γίνεται μέλαν, κατακορὲς τότε καλούμενον. Τὸ δὲ φαιὸν γίνεται ἐκ λευκοῦ καὶ μέλα-*

---

1 ἒξ 3-4 ὑποπρόθεσιν 8 διαφόρως τὸ κρυπαλόεν 11 Μελάνου 13 ἡ 21 ἐπιπολὺ 26 ἡ 27-28 τοῦ δὶς «μετὰ δὲ τοῦτο» τὸ ἀπὸ 29 στροίζῳ 30 τὸ γὰρ λευκὸν 31 ὅπερ οἰοβαφὲς 34 κϊανοῦν 35 βαφῶν ἐλημένον 36 κατεκορὲς.

νος, κραθέντων ἀλλήλοις, ὡς τὰ ῥοϊσχάδια. Τὸ χλωρόν, ὡς πράσινον κραμβίζον ἢ ὡς χλόη, ἔχει καὶ πλάτος. Καὶ τὸ μὲν αὐτοῦ ἰῶδες χροιὰν ἔχον ἴων, ἰσατῶδες καὶ σμαραγδίζον. Ταῦτα δὲ πάντα γίνεται ὑπὸ θερμότητος πλείστης· τὸ πελιδνόν, ὅπερ ἐστὶ βαθύτερον τοῦ φαιοῦ, ἔστι ⟨δὲ⟩ ὡς μόλυβδος ἢ τὰ ἐξερχόμενα ἕλκη ἐκ τῶν πληγῶν τοῦ σώματος καὶ τὰ μελανίζοντα ἐκθλάσματα τοῦ δέρματος· τοῦτο δὲ γίνεται ἢ ὑπὸ ψύξεως ἢ πληγῆς. Τὸ δὲ μέλαν οὖρον ποτὲ μὲν ψῦξιν δηλοῖ, ποτὲ δὲ θερμότητα. Γνοίης δέ ποτε τοῦτο καὶ ποτε ἐκεῖνο ἐκ τοῦ προηγησαμένου οὔρου· καὶ γὰρ ἐὰν προηγήσηται χλωρόν, θερμότητα σημαίνει, ἐὰν δὲ προηγήσηται πελιδνόν, ψῦξιν.

Περὶ πεπεμμένου οὔρου. *Καὶ περὶ χρωμάτων ἱκανὰ τὰ εἰρημένα. Ἐν δὲ ⟨τοῖς⟩ ἄνω διείλομεν τὰ οὖρα εἰς τὰ πεπεμμένα καὶ ἄπεπτα καὶ ὀλέθρια. Εἴπωμεν πρῶτον ποῖόν ἐστι τὸ πεπεμμένον οὖρον· τοῦτο δὲ ἔστι κάλλιστον, ὅτι ἔστιν ὅμοιον τῶν ὑγιαινόντων· καὶ ἔστι τῇ μὲν χροιᾷ ὑπόπυρρον καὶ πυρρὸν ἢ ὑπόπυρρον, τῇ δὲ συστάσει σύμμετρον, ἐκ τούτου δὲ ἤ, παρατροπῇ γεγενημένῃ, ἄπεπτον, καὶ ἄπεπτον ἢ μᾶλλον ἢ ἧττον· τὰ δὲ ἧττον ἄπεπτα, οὔτε χρῶμα ἔχουσιν, οὔτε παρυφιστάμενον· ἀλλὰ καὶ τῇ συστάσει ἔστιν ἄπεπτον, οἷον τὸ λέπιον.*

Περὶ ἀπέπτου οὔρου. *Τὸ λευκὸν καὶ μὴ ἔχον παρυφιστάμενον, τοῦτο ἄκρον ἄπεπτον ὑπάρχει, ὅτι οὔτε τὸ χρῶμα οὔτε τὴν σύστασιν, οὔτε τὸ παρυφιστάμενον ἔστι πεπεμμένον· οὐδὲ γὰρ τούτων ἴσχυσεν ἡ φύσις, διότι ἦν ἀσθενὴς ἡ αἱματοποιητικὴ δύναμις. Καὶ τὸ τοιοῦτον οὖρον σημαίνει ἀσθένειαν φυσικῆς δυνάμεως. Τῆς φυσικῆς δυνάμεως ἡ ἀσθένεια γίνεται διὰ πολλὰ αἴτια· καὶ γὰρ ἢ διὰ γῆρας φυσικὸν ἡλικίας (ἡ γὰρ γεροντικὴ ἡλικία τοιοῦτον οὖρον φέρει ἀσθενῆ δύναμιν ἔχουσα) ἢ διὰ μακρονοσίαν, καὶ τούτων γὰρ καὶ ἡ δύναμις ἀσθενὴς καὶ τὰ οὖρα τοιαῦτα, ἢ διὰ πολυφαγίαν καὶ πολυποσίαν καὶ* φ.332β *μᾶλλον, ἂν ἦν ὁ οἶνος ἐξίτηλος | καὶ ἀσθενής, οὐ γὰρ ἠδυνήθη ἡ φύσις περιγενέσθαι τούτων ἢ διὰ τὸ πλῆθος αὐτῶν, ἢ δι' ὀλίγην ἰσχύν. Αὕτη γὰρ ἢ δι' ἔκλυσιν ἢ δι' ὁδοιπορίαν ἢ βιωτικὴν δουλείαν, οἷον θέρος ἢ ῥῖγος, διηθημένον ἐξερχόμενον, ἢ διὰ νόσον καλουμένην διαβήτην, ἐν ᾗ οὐ μόνον λεπτὸν καὶ λευκὸν γίνεται, ἀλλὰ καὶ πολὺ γίνεται καὶ διὰ πολλὴν θερμοτάτην δυσκρασίαν τῶν νεφρῶν τῇ θερμότητι τῇ πολλῇ πολλάκις τὸ ὑγρὸν πολὺ ἑλκόμενον πολὺ οὐρεῖται καὶ ἕπεται καὶ δίψα καὶ πολυποσία διὰ τὴν συνεχῆ καὶ πολλὴν οὔρησιν· λευκὸν καὶ λεπτόν, ὅτι ταχέως ἕλκεται, ταχέως ἑλκόμενον οὐ συμφθάζει καὶ ἡ φύσις πέψαι ἢ τὸ χρῶμα ἢ τὴν σύστασιν, ἵνα τὸ μὲν βάψῃ, τὸ δὲ*

1-2 κραθὲν ὡς τὰ ροιευδὶς χάσμα χλορὸν κραμβίζων 3 σατῶδες - σμαρανθίζων γίνηται 5 ἕλκει 6 χρώματος 8 προσηγήσαι τὸ 11 τὸν δὲ ἄνω διήλθομεν 13 ἡ μὲν 14 ἡ παρατροπὴ 15 γεγενημένη οὔτε 19 ἄπεπτος οὔτε τὸ οὔτε τὴ σύστασιν 21 αἱμοποιητικῆς οὖρον 22 γίνηται 25 πολυποοία 26-27 περιγινέσθαι 27-28 ἡ διέκλισιν ἢ διὁπορίαν δουλίαν ῥίγος 29 ἐν ἡ 30 γίνηται 31 δισκρασίαν ἡ θερμότης ἢ πολλὴ πολύσκις 33 ἑλκούμενον οὐ συμφάζει.

παχύνῃ καὶ διὰ τοῦτο οὐρεῖται λεπτὸν καὶ λευκόν. Καὶ ταῦτα πάντα χωρὶς πυρετοῦ· εἰ δὲ πυρετὸς εἴη καὶ τὸ οὖρον τοιοῦτον ἢ ἀμφημερινὸς πυρετὸς διαλείπων ἐστιν (ὁ τοιοῦτος γίνεται ἀπὸ φλέγματος, τὸ δὲ φλέγμα ἐστὶ ψυχρὸν καὶ ὑγρὸν) ἢ τοῦ φλέγματος ψυχρότης διεκώλυσε τὴν πεπτικὴν δύναμιν πέψαι τὴν τοῦ οὔρου σύστασιν σύμμετρον· τὸ γὰρ μέλι λεπτὸν ὂν καὶ ἑψόμενον παχύνεται· ἐκωλύθη δὲ ἡ ποιητικὴ δύναμις διὰ τὴν ψυχρότητα τοῦ φλέγματος. Παχύνεται τὸ οὖρον καὶ διὰ τὴν αὐτοῦ λευκότητα, ὅ ἐστι καὶ τὸ οὖρον λεπτὸν καὶ λευκὸν ἐπὶ τοῦ ἀμφημερινοῦ, ὅ ἐστι δὲ καὶ ἐπὶ τοῦ φρενίτου τοιοῦτον. Καὶ γὰρ ἡ θερμότης ἐστὶν ἀνωφερής, ἀνωφερῆ δὲ οὖρα ἀνέρχεται ἐπὶ τὴν κεφαλήν· ταύτης δὲ ἀνελθούσης, τὸ μὲν οὖρον λεπτὸν καὶ λευκόν, οἱ δὲ πόδες τοῦ πάσχοντος ψυχροί. Ἐὰν τοῦ οὔρου τοιούτου μένοντος καὶ ὁ φρενίτης ἐπιμένῃ καὶ ἡ παραφροσύνη παρεδρεύῃ, ⟨οὐ⟩ διώσει θάνατον πάσχων. Καὶ ταῦτα σημαίνει τὸ λεπτὸν καὶ τὸ λευκὸν οὖρον. Ποῦ δὲ ἀνωτέρω διαιροῦντες τὴν σύστασιν ἐλέγομεν ταύτην καὶ οὐρεῖσθαι ἢ λεπτὴν καὶ μένειν λεπτὴν ἢ οὐρεῖσθαι παχεῖαν καὶ μένειν παχεῖαν ἢ οὐρεῖσθαι παχεῖαν καὶ ὕστερον ἀποκαθίστασθαι καὶ γίνεσθαι λεπτήν· τὴν μὲν τῆς συστάσεως διαίρεσιν οὕτως εἴπομεν· τί δὲ σημαίνει ἕκαστον οὐκ εἴπομεν, διὰ τὸ ἐπιλαθέσθαι ἡμᾶς· τὸ δὲ τότε παρ' ἡμῶν ἐαθὲν νῦν ἀποτεθήσεται καὶ ῥηθήσεται. Λέγομεν γὰρ ὅτι σύστασις ἡ οὐ ῥηθεῖσα λεπτὴ καὶ μένουσα λεπτὴ ἐσχάτως ἔστιν ἄπεπτος, διατί; διότι ἡ πέψις, ἡ αὐτὴ καὶ ἕψησις λεγομένη, παχύνει συμμέτρως τὰ οὖρα· | ὅτι δὲ ἡ πέψις, ἡ αὐτὴ καὶ φ. 333 *ἕψησις λεγομένη, παχύνει, ὡς τὸ λεπτὸν μέλι παχύνεται ὑπὸ τῆς ἑψήσεως, ἡ δὲ οὐρηθεῖσα λεπτὴ ὑπόστασις ὕστερον καὶ ἀναθολοῦται καὶ παχυνθεῖσα, δηλοῖ, ὅτι ἡ ὕλη ἀρχὴν ἔλαβε πέψεως, ἡ δὲ ῥηθεῖσα σύστασις, οὐρηθεῖσα σύστασις παχεῖα ὕστερον λεπτυνθεῖσα, δηλοῖ ὅτι ἡ μὲν ταραχὴ τῶν ἐν σώματι χθὲς γεγενημένη ἤρξατο διακρίνεσθαι καὶ διεγείρεσθαι ἡ αἱμοποιητικὴ δύναμις πρὸς τὸ ποιεῖν τὸ οἰκεῖον αὐτῇ ἔργον. Καὶ οὕτως ἡ μὲν λεπτὴ σύστασις ταῦτα δηλοῖ, ἡ δὲ λεπτὴ σύστασις μετὰ λευκοῦ χρώματος ἅπερ δηλοῖ; προείρηται γὰρ ὅτι λευκὴ καὶ λεπτὴ σύστασις ἐπὶ γεροντικῆς ἡλικίας πέφυκε γίγνεσθαι, ὁμοίως καὶ [ἡ] ἐν τῇ παιδικῇ ἡλικίᾳ· ἐκεῖ μὲν διὰ τὴν ἀσθένειαν τῆς φύσεως καὶ τοῦ γήρους, ἐνταῦθα δὲ δὴ ἐν τοῖς παιδίοις, διότι πλεονάζει ὁ ὠμὸς χυμός. Πλεονάζει δὲ οὗτος ἐν αὐτοῖς διὰ τρεῖς αἰτίας· καὶ γὰρ δι' ἀδηφαγίαν, διὰ πολυφαγίαν καὶ διὰ θρέψιν· ἡ δὲ θρέψις γίνεται διὰ τὸ ποιῆσαι ταῦτα δύο, ἓν μὲν τὴν αὔξησιν τοῦ σώματος, ἕτερον δὲ διὰ τὸ ἀναπληρῶσαι τὰ κενωθέντα. Καὶ γὰρ ὥσπερ ἐν τοῖς τοίχοις εὑρίσκονται λίθοι καταδεδαπανημένοι ὑπὸ τοῦ ἀέρος, οὕτως ὁ*

1 οὐρῆται 3 ὁ τοιοῦτον γίνηται 4 ἡ τοῦ 5-6 παχύνηται ποιϊτικὴ 7 παχύνηται λευκώτητα 8 φενίτου 9 ἀνωφερὴς δὲ 11 φενίτης ἐπιμένει 14 μένει 15 μένες γίνεται 16 εἴπωμεν 18 ἀποτεθήσηται ἡ οὐ ῥηθήσα 20 παχύνῃ συμμήτρως 21 ἐκ τούτο λεπτὸν παχύνεσθαι 27 χρῶμτος προήρηται 32 γίνηται ποιήσαι ἐν μὲν 33 καινωθέντα 34 κατὰ δὲ δαπημενοι.

αὐτὸς ἀὴρ δαπανᾷ καὶ διαφορεῖ τὸ δέρμα τοῦ σώματος, πάλιν δὲ ἀναπληροῦται ὑπὸ τῶν σαρκῶν, τῇ αὐτοῦ ἑλκτικῇ δυνάμει καὶ ἑλκύσει τὴν οἰκείαν τροφήν· εἰ γὰρ μὴ εἷλκεν ἄλλην τροφὴν ἀντὶ τοῦ διαφορηθέντος, ἐφθάρη ἄν, ὥσπερ τὰ τῶν νεκρῶν σώματα. Τοῦτο οὖν ἕλκει ἀπὸ τῶν σαρκῶν, αἱ σάρκες ἀπὸ τῶν φλεβῶν, αἱ φλέβες ἀπὸ τοῦ ἥπατος, τὸ ἧπαρ διὰ τῶν μεσαραϊκῶν φλεβῶν ἀπὸ τοῦ στομάχου, ὁ στόμαχος ἐκ τοῦ οἰσοφάγου, ὁ οἰσοφάγος ἀπὸ τοῦ στόματος καὶ ἡ ὁλκὴ τοῦ στόματος λέγεται πεῖνα· ζητεῖ γὰρ ἀναπληρῶσαι τὸ ἑλχθὲν ὑπὸ τοῦ οἰσοφάγου. Ἀδηφαγία καὶ πολυφαγία διαφέρει· ἀδηφαγία ἔστι τὸ ἀδεῶς διηνεκῶς τρώγειν, πολυφαγία τὸ πολλὰ τρώγειν ἢ ἅπαξ ἢ διηνεκῶς. Διὰ οὖν τὴν θρέψιν καὶ τὴν πολυφαγίαν τῶν παίδων πλεονάζει αὐτοῖς ὁ ὠμὸς χυμός, οὗτος δὲ οὐκ ἂν ἦν ὠμός, ἐὰν ἠδύνατο ἡ φύσις πέψαι καὶ ἑψῆσαι τοῦτον, μὴ δυναμένη ἀδύνατος καὶ ἀσθενής, καὶ προσηκόντως. Ἔστι καὶ τοῖς φ.333β *παιδίοις οὖρον λευκὸν καὶ λεπτὸν διὰ φύσεως | ἀδυναμίαν καὶ ἀσθένειαν, ὅπερ κάκιστον ἐν τοῖς παιδίοις, διότι ἐν αὐτοῖς πολύ ἐστι τὸ θερμὸν καὶ τὸ ὑγρὸν καὶ δὴ κατακρατοῦν τὸ θερμὸν τοῦ ὑγροῦ. Εἰ δὲ ἀσθενεῖ τὸ θερμόν, μένει τὸ ὑγρὸν ἄπεπτον καὶ ἀνέψητον· ἀπέπτου δὲ καὶ ἀνεψήτου μένοντος τοῦ ὑγροῦ γίνεται ὁ ὠμὸς χυμός. Καὶ αὕτη ἐστιν ἡ προσθήκη τῶν παραλειφθέντων. Καὶ περὶ μὲν τῆς συστάσεως καὶ τοῦ χρώματος τοῦ ἐν τῷ χύματι ἱκανὰ τὰ εἰρημένα· νῦν δὲ ῥητέον περὶ τοῦ παρυφισταμένου, καὶ γὰρ περὶ τούτου λέγοντες εἴπομεν, ὅτι ἐπὶ τούτου δεῖ ζητεῖν διὰ ταῦτα ποσότητα, ποιότητα, σχέσιν καὶ τόπον. Καὶ ποσότητα ἐὰν ᾖ ἢ πολὺ ἢ ὀλίγον, ποιότητα, ἐὰν ᾖ λευκὸν ἢ μέλαν, σχέσιν, ἐὰν ᾖ ἡνωμένον ἢ διεσπαρμένον, τόπον, ἐὰν ἐπιπολάζῃ ἄνω, ὅπερ καὶ νεφέλη λέγεται, καὶ ἔστι σημεῖον κακόν, ἢ ἐὰν ὑφιζάνῃ κάτω καὶ ἔστι σημεῖον καλόν, καὶ λέγεται ὑπόστασις, ὅτι τὴν ὑποκάτω στάσιν ἔλαχεν ἔχειν· ἢ ἐὰν μέσῳ ἔστιν αἰωρημένον καὶ κρεμάμενον, ὅπερ ἐναιώρημα λέγεται καὶ ἔστι σημεῖον καλόν, ἐὰν ἀπὸ ἄνωθεν ἔρχεται κάτωθεν, καὶ κακόν, ἐὰν ἀπὸ κάτωθεν ἔρχεται ἄνωθεν. Καὶ τοῦτο προσηκόντως, εἰ γὰρ τὸ ἄνω σημαίνει κακόν, τὸ κάτω ἀγαθόν· ἐὰν ἐκ τοῦ κακοῦ τὸ ἀγαθὸν ἀπέρχηται, σημεῖον κακόν, ἐὰν ἀπὸ τοῦ καλοῦ τὸ κακὸν ἀπέρχηται, σημεῖον ἀγαθόν. Γνοίης δὲ τοῦτο πολλάκις θεασάμενος τὸ οὖρον, καὶ ὄψει τοῦτο ἢ κατερχόμενον ἢ ἀνερχόμενον· ἀνέρχεται δὲ διὰ περιουσίαν καὶ πλῆθος πνευμάτων ὑπὸ τούτου αἰρόμενον· τὰ δὲ πνεύματα διὰ τὴν τῆς θερμότητος ἀδυναμίαν, οὐ γὰρ ἠδυνήθη ἡ φύσις ταῦτα πέψαι τὰ πνεύματα· πολλῷ μᾶλλον οὐ δυνηθήσεται πέψαι τὴν πλεονάζουσαν ὑγρότητα καὶ ὠμοχυμίαν, ὠμῆς οὔσης τῆς ὕλης καὶ ἀνεψήτου, ἀνάγκη τὴν φύσιν μὲν ἀγωνιᾶν πρὸς τὴν τούτων πέψιν, αὕτη δὲ ποιεῖν τὴν τῆς νόσου παρουσίαν. Καὶ ταῦτα μὲν δηλοῖ ἕκαστος τόπος παρυφισταμένου, ἡ δὲ σχέσις αὐτοῦ ἐὰν ᾖ ἡνωμένον ἢ διεσπαρμένον. Καὶ τὸ μὲν ἡνωμένον παρυφιστάμενον ἀγαθόν ἐστι*

2 τὴν οἰκίαν 10 παιδῶν 11 οὐ κὰν 15 κατακρατῶν ἡ δὲ 17 γίνηται 18 χρώματι 22 ὥσπερ 28 ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ τὸ κακόν.

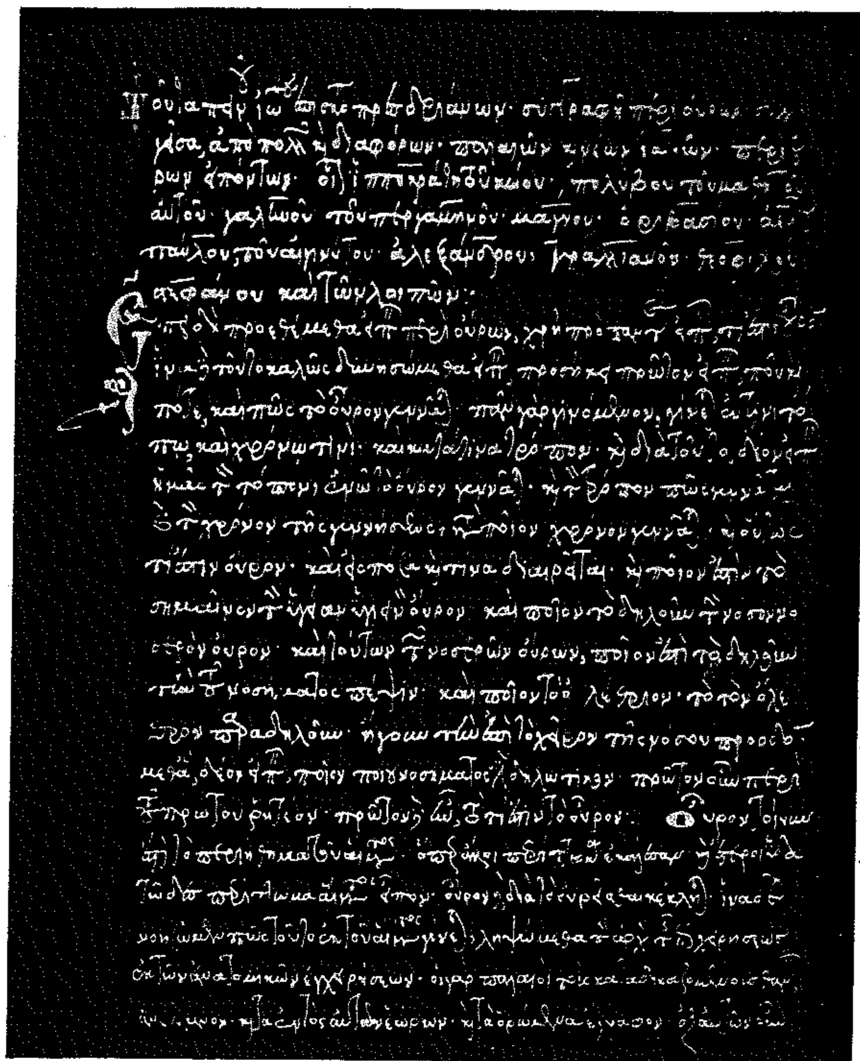
σημεῖον, τὸ δὲ διεσπαρμένον δηλοῖ, ὅτι πνεῦμα παραπεσὸν διέσπασε τοῦτο τὸ πνεῦμα, ὡς εἴρηται δι' ἀπεψίαν ἢ ἀπεψίαν | διὰ τὴν τῆς δυνάμεως ἀσθένειαν. φ.334 *Ἡ ἀσθένεια αὕτη, ἐὰν τὰ πνεύματα οὐκ ἴσχυσαν πέψαι πολλῷ μᾶλλον τὴν ὠμοχυμίαν, δι' ἣν ἡ νόσος. Τὸ λευκὸν παρυφιστάμενον κάλλιον τοῦ μέλανος, διότι τὸ μέλαν ἢ ὑπὸ πολλῆς θερμότητος καυθὲν ἐμελάνθη, ὥσπερ ὁ δαυλὸς ὁ καυθείς, ἢ ὑπὸ πλήθους τοῦ χυμοῦ. Πῶς γίνεται λεπτὸν καὶ πῶς λευκὸν καὶ πῶς δέχεται καταφανῆ τινα [ἢ] χροιάν; Δεῖ πρῶτον εἰπεῖν τί σημαίνει ἡ λεπτὴ ἡ μένουσα καὶ λεπτυνομένη καὶ αὖθις ποῖα χρώματα δύναται συμπλακῆναι μετὰ τῆς λεπτῆς συστάσεως καὶ ποῖα μετὰ παχείας καὶ τίνα τὰ ἐξ αὐτῆς σημαινόμενα ἐπί τε τοῖς ὑγιαίνουσι σώμασι καὶ τοῖς νοσοῦσι. Λεπτὸν καὶ λευκόν, λεπτὴ σύστασις, λευκὸν τὸ χρῶμα, λεπτόν, τὸ ἀκραιφνὲς ὕδωρ ὥσπερ, σημαίνει τάδε. Τὸ γαλακτῶδες ἀπέχον τοῦ λευκοῦ συνίσταται [δὲ] ἐν ταῖς ἀρχαῖς τῶν πυρετῶν, ποτὲ δὲ καὶ ἐν ταῖς παρακμαῖς. Τοῦ γὰρ πυρετοῦ καιροὶ δ'., ἀρχή, ἡ ἔναρξις καὶ ἀρχὴ τῆς κατακλίσεως, ἀνάβασις, ἡ τούτου ἐπίδοσις, ἀκμή, ἡ τελευταία τούτου αὔξησις, παρακμὴ ἡ τούτου ὕφεσις καὶ ἀρχὴ τῆς εἰς τὴν ὑγείαν ἀπονεύσεως. Γλαυκὸν λεπτόν, λεπτὸν χαρωπόν, ταῦτα ἀπέχοντα τοῦ λευκοῦ χρώματος· ὅσον δὲ ἀπέχουσι τοῦ λευκοῦ, τοσούτῳ ἀπονεύουσι πρὸς τὸ νοσηρὸν τὰ ὑφ' ἑκάστου τῶν χρωμάτων σημαινόμενα. Καὶ ποίου αἰτίου ταῦτα φαινόμενα καὶ τὰ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον πλάτη ἑνὸς ἑκάστου τῶν ἐχόντων πλάτος· εἶτα περὶ τοῦ παρυφισταμένου καὶ τούτου πρῶτον περὶ τῆς ποσότητος εἰ πολὺ ἢ ὀλίγον καὶ τί σημαίνει, δεύτερον περὶ ποιότητος καὶ χρώματος καὶ τί σημαίνει, τρίτον περὶ σχέσεως, εἰ ἡνωμένον ἢ διεσπαρμένον καὶ τί σημαίνει καὶ πῶς γίνεται, τέταρτον δὲ περὶ δυσώδους ἢ μᾶλλον ἢ ἧττον, καὶ ἑξῆς τί ἐστι τὸ ὁμαλὸν καὶ τί τὸ λεῖον καὶ τί τὸ οὐ λεῖον καὶ τίνα τὰ τούτων σημαινόμενα ἐστι πᾶσι καὶ ποιῆσαι συμπλοκὴν συστάσεως καὶ χρώματος καὶ παρυφισταμένου καὶ τί ἕκαστον τῆς συμπλοκῆς σημαίνει, οἷόν τι σημαίνει τὸ ἔχον τοιάνδε σύστασιν καὶ τοιόνδε χρῶμα καὶ τοιοῦτον παρυφιστάμενον· ἡ δὲ συμπλοκή, πότε συνίσταται σύστασις μετὰ ἑνὸς ἑκάστου τῶν εἰρημένων χρωμάτων καὶ τοῦ παρυφισταμένου καὶ τί σημαίνει, καὶ ὅτε πάσας τὰς συστάσεις καὶ πάντα τὰ χρώματα καὶ πάντα τὰ παρυφιστάμενα συμπλέξωμεν καὶ εἴπωμεν πότε γίνονται καὶ πόθεν καὶ τί σημαίνουσι, ἀπαρτίζομεν τὴν διδασκαλίαν.*

Παρόμοιον ἀκριβῶς εἶναι καὶ τὸ ἐν Κρακοβίᾳ [1] εὑρισκόμενον χειρόγραφον, ὅπερ ἄρχεται (f. 99v) ἐπακριβῶς ὡς τοῦτο, ἀλλ' εἶναι κολοβὸν κατὰ τὸ

6 πλῆθος 7 δέχηται 8 λοητηνομένη 9 μητὰ 11 ἀκρεφνὲς ὅσπερ 14 ἀρχὴ κατακλήσεως 15 τοῦ εἰς 16 ὑγίαν ἀπέχοντος 17 χρῶματος 21 πρῶτον περὶ 29 πᾶσας.

[1] Χάριτας ὁμολογῶ τῷ ἐν Κρακοβίᾳ διαπρεπεῖ καθηγητῇ τῆς Ἱστορίας τῆς Ἰατρικῆς κ. Ladislas Szumowsky διὰ τὰς ἀποσταλείσας μοι φωτογραφίας τοῦ χειρογράφου τούτου.

τέλος (fol. 104v) λῆγον εἰς τὴν φράσιν: «*ἢ ὑπὸ πολλῆς θερμότητος καυθὲν ἐμελάνθη, ὥσπερ ὁ δαυλὸς ὁ καυθείς, ἢ ὑπὸ πλῆθος τοῦ χυμοῦ*» (ὅρα ἀνωτ. σελ. 371, στίχ. 5.), ὡς καὶ τὸ ἐν Παλέρμῳ (Panormit. bibl. naz. XII, C. 3 φύλ.

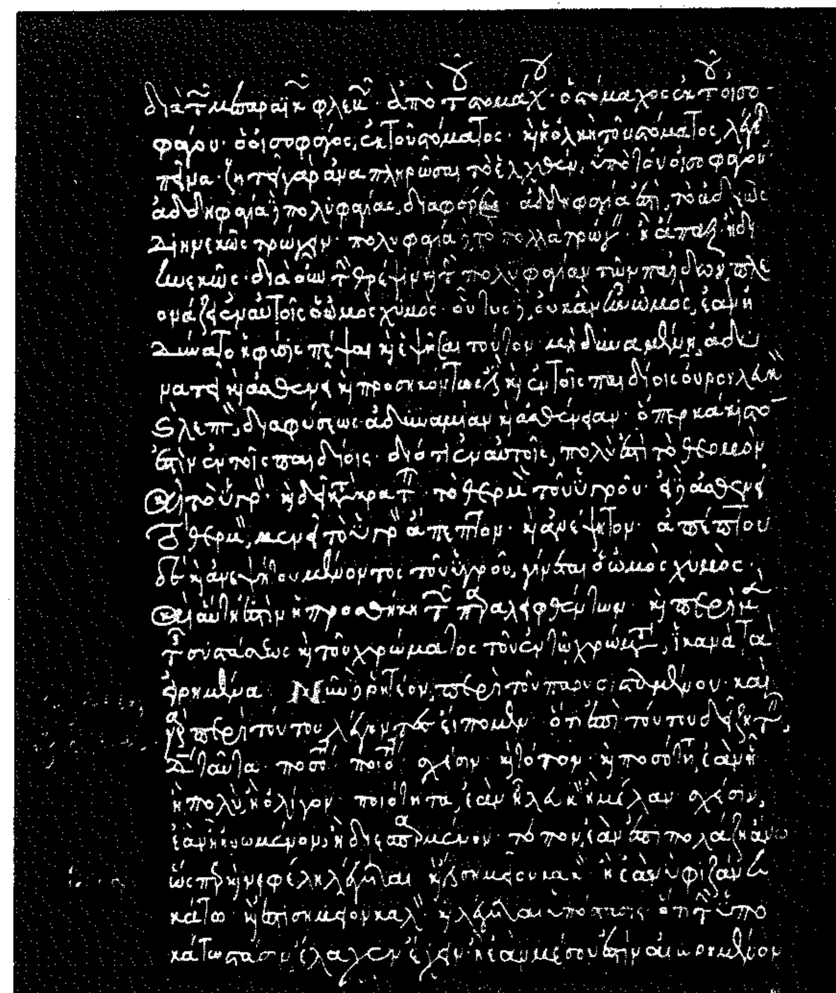

Εἰκ. 2. Ἀρχὴ Κώδικος Βιβλιοθήκης Κρακοβίας (2526 FF. VI, 5).

85 - 94v) τοῦ 16ου αἰῶνος, ὅπερ ἄρχεται καὶ λήγει ὡς τὸ τῆς Βιενναίας βιβλιοθήκης διὰ τῆς φράσεως «ἀπαρτίζομεν τὴν διδασκαλίαν» [1].

[1] Ἔπιθι καὶ Diels, Ἔνθ' ἀν. σελ. 55.

Ἀνάλογον εἶναι καὶ τὸ ἐν κώδικι Suppl. Graec. 637 τῆς Παρισινῆς βιβλιοθήκης, οὗ ἀρχὴ μὲν (λίαν ἐσβεσμένη): [1] «Τοῦ ταπεινοῦ Ἰω. Ἐπισκόπου Πρισδριάνων συγγραφὴ περὶ οὔρων, συλλεγεῖσα ἀπὸ πολλῶν καὶ διαφό-

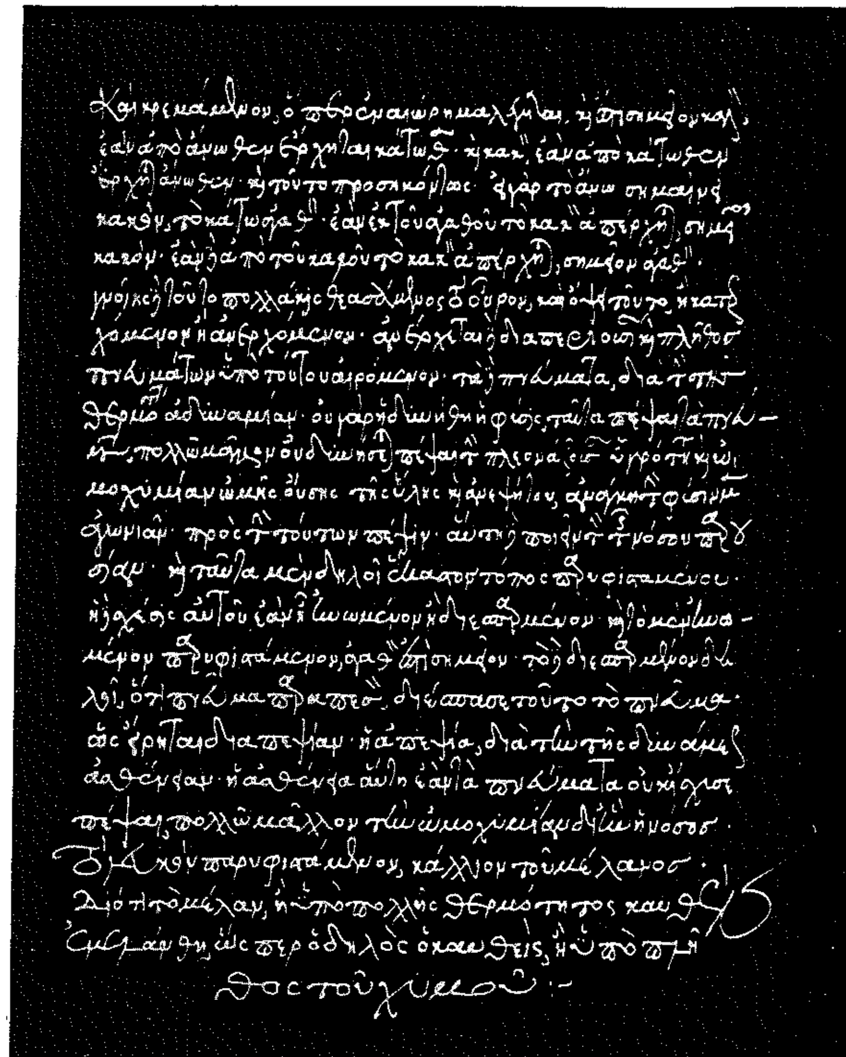
Εἰκ. 3. Σελὶς Κώδικος βιβλιοθήκης Κρακοβίας.
(Ὅρ. κείμενον σελ. 370 στίχ. 5).

ρων παλαιῶν καὶ νέων ἰατρῶν περὶ οὔρων εἰπόντων, οἷον Ἱπποκράτους τοῦ Κῴου, Πολύβου τοῦ μαθητοῦ αὐτοῦ, Γαληνοῦ τοῦ Περγαμηνοῦ, Μάγνου,

[1] Πβλ. Diels, Ἔνθ' ἀνωτ., Τόμ. II, σελ. 55.

Ὀρειβασίου, Ἀετίου, Παύλου τοῦ Αἰγινήτου, Ἀλεξάνδρου Τραλλιανοῦ, Θεοφίλου, Στεφάνου καὶ λοιπῶν.

Ἐπειδὴ προεθέμεθα εἰπεῖν περὶ οὔρων...», τέλος δέ, διάφορον «καὶ

Εἰκ. 4. Τέλος Κώδικος βιβλιοθήκης Κρακοβίας.
(Ὅρ. κείμενον σελ. 371 στίχ. 6).

πάνυ ἄγαμαι τὸν ἄνδρα καὶ πολλαχῇ καλῶς αὐτοῦ ἐξεύρηται· παρακελεύομαι δὲ μηδὲ τῶν φωτισμάτων ἀφίστασθαι τὸν μέλλοντα ὀρθῶς ὑπὲρ ἁπάντων

γνώσεσθαι». Τὸ ὅλον ἔργον περιλαμβάνεται ἐν 5 μόνον σελίσι (σελ. 50-55) [1].

Τὴν β´ τάξιν ἀποτελεῖ τὸ ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ Βατικανοῦ ἀποκείμενον χειρόγραφον 293 τοῦ 16ου αἰῶνος, ὅπερ φέρει ὡς τίτλον (φύλ. 22): «Συνάξεις θεοφόρου πατρὸς καὶ ἐπισκόπου Ἰωάννου περὶ οὔρων καὶ ἄλλων πολλῶν» ἀρχὴν δὲ τοῦ κειμένου «περὶ οὔρων προθέμενος γράφειν» τέλος δὲ «καὶ τοὺς βουλομένους ἀναγιγνώσκειν ἐπαφήκαμεν· ἀμήν». Τὸ κείμενον ὅμως τοῦτο εἶναι ὅμοιον πρὸς τὸ «περὶ οὔρων» ἔργον, ὅπερ ἤδη ἐξέδοτο ὁ γνωστὸς Ὁλλανδὸς Bussemaker ἐν τῇ Revue de philologie, de litterature et d'histoire ancienne (Τόμ. Α´, σελ. 423 - 438 καὶ 543 - 560) ὑπὸ τὸν τίτλον «Στεφάνου, περὶ οὔρων» [2].

Τὴν γ´ ὁμάδα ἀποτελοῦσι 1) Τὸ ἐν τῇ Ἐθνικῇ βιβλιοθήκῃ τῶν Ἀθηνῶν ἀποκείμενον (ἀρ. 1481,3) χειρόγραφον τοῦ 16ου αἰῶνος, ὅπερ φέρει ὡς τίτλον: «*Ἰωάννου ἐπισκόπου Πρισδριανῶν, Περὶ οὔρων διάγνωσις καὶ πραγματεία ἀρίστη*», ἀρχὴν (σελ. 41): «*Τὴν περὶ τῆς τῶν οὔρων διαφορᾶς πραγματείαν πολλοὶ τῶν ἀρχαίων ἰατρῶν ἐπεχείρησαν συγγράψαι κτλ.*» τέλος δὲ «*καὶ αὕτη ἡ συμπλοκὴ συνίσταται καὶ ὑπερόπτησιν κατὰ σύστασιν, καὶ...*» [3].

Ἀλλὰ καὶ τούτου τοῦ χειρογράφου ἡ ἔρευνα ἀποδεικνύει, ὅτι τὸ περιεχόμενον κείμενον εἶναι καθ' ὅλα ὅμοιον πρὸς τὸ ἐκδοθὲν ἤδη ὑπὸ τοῦ Ideler ἐν Phys. et med. Graeci minores (τόμ. Α´., σελ. 261, ὅρ. ἔκδ. Ἀριστ. Κούζη ἐν Βυζαντινῶν ἰατρῶν τὰ εὑρισκόμενα Α. - Β. Θεοφίλου, Περὶ οὔρων καὶ διαχωρημάτων, σελ. 1 - 16) ὑπὸ τὸν τίτλον «*Θεοφίλου περὶ οὔρων βιβλίον*» ὡς δεικνύει ἡ κάτωθι παραβολή:

---

1 Ἐν τῷ αὐτῷ κώδικι φ. 37v εὕρηται καὶ τὸ περὶ διαχωρημάτων ἔργον τοῦ Ἰωάννου.

2 Πρβλ. κατάλογον βιβλ. Βατικανοῦ σελ. 409 (Cod. Vatic. graeci Ed. J. Mercati et Cavalieri). Τὸ αὐτὸ κείμενον φέρεται πολλαχοῦ ὑπὸ τὸ ὄνομα αὐτοῦ τοῦ Μάγνου τοῦ σοφιστοῦ. Οὕτως ἐν χειρογράφῳ 2260 τῆς Ἐθν. Βιβλ. τῶν Παρισίων φέρεται «*Μάγνου σοφιστοῦ ἐξήγησις εἰς τὸ περὶ οὔρων καὶ ἄλλων πολλῶν παλαιῶν σοφῶν καὶ τῶν διδασκάλων, συντεθεῖσα παρὰ τοῦ φιλοσοφωτάτου Στεφάνου τοῦ Ἀλεξανδρέως* (Ἀρχή, σελ. 178v: *Περὶ οὔρων προθέμενος γράψαι*. Τέλος (σελ. 196): καὶ *ὡς συντόμως ἐξεθέμεθα καὶ τοῖς βουλομένοις, ἀναγινώσκειν ἐγράφη*»). Ἐν τῷ αὐτῷ χειρογράφῳ σελ. 9 - 16β περιλαμβάνεται ἡ τοῦ αὐτοῦ Μάγνου πραγματεία ἀκριβῶς κατὰ τὸ κείμενον Θεοφίλου (Ἀρχή: «Ἀρχὴ σὺν Θεῷ τῶν οὔρων ὑπὸ Μάγνου γραφέντων ἀπὸ φωνῆς Φιλοθέου. Τὴν περὶ τῆς τῶν οὔρων διαφορᾶς πραγματείαν πολλοὶ τῶν ἀρχαίων ἰατρῶν. Τέλος: «διὰ παντὸς θολερά, οὔτε κακὰ εἰσίν, οὔτε ἀγαθερά· ἀλλ' ἀμφίβολα ταῦτα· ὡς πρὸς σὲ ἰδιωτικῶς ἐγράφη». Πρβλ. Diels, Ἔνθ' ἀνωτ. σελ. 59 καὶ 96.

3 Ἐν τῷ τέλει τοῦ χειρογράφου γράφεται: «ἔτει ͵αφογ´ (=1573) ταύτην τὴν βίβλον ἀνέγνω Κλαύδιος ὁ Ναυλωτὸς Κοιλαδεὺς Ἀναλλωναῖός τε καὶ Αἴδουος». Καὶ ἐν τῇ ἀρχῇ δὲ τοῦ βιβλίου γράφεται: «Ταύτην ἀνέγνωσε Ναυλώτης ὁ Κοιλαδεὺς ἔτι (sic) Χριστοῦ ͵αφογ´ (1573)».

Εἰκ. 5. Κῶδιξ Ἐθν. Βιβλιοθήκης Ἀθηνῶν.

Ἰωάννου ἐπισκ. Πρισδριανῶν
(σελ. 47 χειρογράφου).

Τὴν περὶ *τῆς* τῶν οὔρων *διαφορᾶς* πραγματείαν πολλοὶ τῶν ἀρχαίων ἰατρῶν ἐπεχείρησαν γράψαι, ὧν πρῶτος ἁπάντων Ἱπποκράτης ὁ Κῷος, οὗ τοῖς βιβλίοις ἐνετύχομεν. Μετὰ δὲ τοὺς τούτου χρόνους Γαληνὸς[1] *καὶ θαυμασιώτατος* ἰατρός, ἐπεχείρησέ τε καὶ ἔγραψεν· εἶτα μετ' αὐτὸν Μάγνος ὁ ἰατροσοφιστής· οὗτοι μὲν οὖν οἱ ἄνδρες ἐπαίνων ἄξιοι, ὅτι πρῶτοι ἐσπούδασαν εὑρεῖν τι χρήσιμον ἐν τῷ βίῳ. *Εἶθ' οὕτως Ἀλέξανδρος καὶ ἕτεροι πολλοί.* Καὶ οὐδεὶς μέντοι γε *τῶν τοιούτων* ἀνδρῶν τελείαν καὶ ἀνελλιπῆ τὴν διδασκαλίαν ἐποιήσατο...».

(σελ. 71 χειρογράφου)

Αὕτη ἡ συμπλοκὴ συνίσταται, καθὼς ἀνωτέρω εἴρηται καὶ δηλοῖ μῆκος νόσου, οἷον εἴ περ εἴη τό τε οὖρον ὑπέρυθρον καὶ ἡ ὑπόστασις ὑπέρυθρός τε καὶ λείη καὶ τὰ ἑξῆς:

Θεοφίλου περὶ οὔρων
(Ideler l. c., A. Κούζη, σελ. 1).

Τὴν περὶ τῶν οὔρων πραγματείαν πολλοὶ τῶν ἀρχαίων ἰατρῶν ἐπεχείρησαν γράψαι, ὧν πρῶτος ἁπάντων Ἱπποκράτης ὁ Κῷος, οὗ τοῖς βιβλίοις ἐνετύχομεν. Μετὰ δὲ τοῦτον ὁ Γαληνὸς ὁ θαυμάσιος ἰατρὸς ἐπεχείρησέ τε καὶ ἔγραψεν· εἶτα μετ' αὐτὸν Μάγνος ἰατροσοφιστής· οὗτοι μὲν οὖν οἱ ἄνδρες ἐπαίνων εἰσὶν ἄξιοι, ὅτι πρῶτοι ταῖς ἐπιβολαῖς ἐχρήσαντο καὶ ἐσπούδασαν εὑρεῖν τι χρήσιμον ἐν τῷ βίῳ· οὐδεὶς μέντοι γε τῶν ἀνδρῶν τελείαν καὶ ἀνελλιπῆ τὴν διδασκαλίαν ἐποιήσατο...».

(Σελ. 282, στίχ. 22, Ideler, σελ. 16 Κούζη).

Αὕτη ἡ συμπλοκὴ συνίσταται, καθὼς καὶ ἀνωτέρω εἴρηται, καὶ δηλοῖ μῆκος νόσου. Εἰ δὲ εἴη τὸ οὖρον ὑπέρυθρον, καὶ ἡ ὑπόστασις ὑπέρυθρός τε καὶ λεία, καὶ τὰ ἑξῆς: Τί

[1] Ὁ ἀντιγραφεὺς προσέθηκεν: «ὅπερ καὶ Γαμηνός».

Παρυφιστάμενον παχὺ ἐρυθρόν, μετὰ παχείας συστάσεως. Καὶ αὕτη ἡ συμπλοκὴ συνίσταται καὶ δηλοῖ πλῆθος αἵματος διά τε τῆς συστάσεως καὶ τοῦ παρυφισταμένου. *Παρυφιστάμενον· παχύ, μέλαν μετὰ παχείας συστάσεως.* Καὶ αὕτη ἡ συμπλοκὴ συνίσταται καὶ ὑπερόπτησιν κατὰ σύστασιν, καί». (Τέλος!)

δηλοῖ τὸ παρυφιστάμενον παχὺ καὶ ἐρυθρὸν μετὰ παχείας συστάσεως; Καὶ αὕτη ἡ συμπλοκὴ συνίσταται, καὶ δηλοῖ πλῆθος αἵματος διά τε τῆς συστάσεως καὶ τοῦ παρυφισταμένου. Τί δηλοῖ τὸ παχὺ μέλαν μετὰ παχείας συστάσεως; Καὶ αὕτη ἡ συμπλοκὴ συνίσταται, καὶ ὑπερόπτησιν κατά τε τὴν σύστασιν καί....

Ὡς δῆλον δὲ καὶ τὸ κείμενον τοῦ χειρογράφου δὲν εἶναι πλῆρες, ὡς δείκνυται καὶ ἐκ τοῦ ὑπὸ τοῦ Ideler ἐκδοθέντος, ὅπερ ἐξακολουθεῖ περαιτέρω (δέκα καὶ πέντε στίχοι) μέχρι τῆς σελ. 283, στίχ. 9, (Κούζη σελ. 16).

2) Τὸ ὑπ' ἀριθμ. 2286 ms. Grecs. τῆς Ἐθνικῆς βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων[1], ὅπερ ἄρχεται διὰ τῶν ἑξῆς. «*Ἰωάννου ἐπισκόπου Πρισδριάνων περὶ οὔρων διάγνωσις καὶ πραγματεία ἀρίστη. Τὴν περὶ τῆς τῶν οὔρων διαφορᾶς πραγματείαν πολλοὶ τῶν ἀρχαίων ἰατρῶν ἐπεχείρησαν συγγράψαι, ὧν πρῶτος πάντων Ἱπποκράτης ὁ Κῷος, οὗ ταῖς βίβλοις ἐνετύχομεν· μετὰ δὲ τοὺς τούτου χρόνους Γαληνὸς ὁ θαυμασιώτατος....*» (σελ. 114) καὶ λήγει διὰ τῶν ἑξῆς (σελ. 123ᵛ): «*παρυφιστάμενον παχὺ μέλαν μετὰ παχείας συστάσεως, καὶ αὕτη ἡ συμπλοκὴ συνίσταται....*».

Τὸ κείμενον τοῦ χειρογράφου τούτου εἶναι ὅμοιον πρὸς τὸ προηγούμενον, ἐξικνεῖται δὲ μόνον μέχρι τῆς σελίδος 270 τῆς ἐκδόσεως Ideler (Κούζη σελ. 9).

3) Τὸ ὑπ' ἀριθμ. Δ. 13. Supl. τῆς Ἀμβροσιανῆς βιβλιοθήκης, ὑπὸ τὸν

Εἰκ. 6. Κῶδιξ Ἀμβροσιανῆς βιβλιοθήκης.

τίτλον: Ὀρειβασίου περὶ οὔρων βιβλ. εἰς τὴν ᾤαν δέ, Ἰωάννου ἐπισκόπου *πρισδριανῶν*, ὅπερ ἄρχεται διὰ τῆς ἑξῆς εἰσαγωγῆς: «*Ἡ θεία φύσις ποιή-*

[1] Ἐν τῷ αὐτῷ χειρογράφῳ εὕρηται καὶ τὰ περὶ διαχωρημάτων (σελ. 136) καὶ περὶ ἐντέρων (σελ. 127ᵛ) ἔργα τοῦ αὐτοῦ Ἰωάννου τοῦ ἐπισκόπου.

σασα τὸν ἄνθρωπον δύο πάνυ τινὰς αὐτῷ ἐπιστήμας ἀναγκαίας παρέθετο φιλοσοφίαν τε καὶ ἰατρικήν, τῇ μέν, ἵνα τῆς ψυχῆς ἐπιμελεῖται, τῇ δὲ τὸ σῶμα ἐπίρρωσιν· ἀλλὰ φιλοσοφίαν μὲν ἐρῶσιν ἀσκηταί, διὸ καὶ πᾶς ἀσκητὴς φιλόσοφος. Ἡμεῖς δὲ ὑπηρέται ὄντες τῆς φύσεως, ὀφείλομεν οὐ μόνον νοσοῦντος τοῦ σώματος, ἀλλὰ καὶ ὑγιαίνοντος, προνοίας τινὸς ἐπιτηδεύειν· τοῦτο γὰρ ὅλης τῆς τέχνης ἐστὶν ἡ σπουδή, ἵνα ἄνευ τῆς ἐπιμελείας στοιχᾶται τὸ τῆς οἰκείας δόγμα. Ἁρμόττει οὖν λοιπὸν τοῦτο ποιεῖν, καθὼς ὁ λογιώτατος καὶ ἐπιστημονικώτατος Ἱπποκράτης προσέταξε περὶ τῆς τῶν μηνῶν διαίτης» (σελ. 300). Εἶτα ἐν σελ. 301 ἀκολουθεῖ τὸ κυρίως κείμενον οὕτως: *«Τὴν περὶ τῶν οὔρων πραγματείαν πολλοὶ τῶν ἀρχαίων ἰατρῶν ἐπεχείρησαν γράψαι· ὧν πρῶτος ἁπάντων Ἱπποκράτης ὁ Κῷος, οὗ ταῖς βίβλοις ἐνετύχομεν· μετὰ δὲ τοὺς τούτου χρόνους Γαληνός, ὁ θαυμάσιος ἰατρός, ἐπεχείρησέ τε καὶ ἔγραψεν, εἶτα μετ' αὐτὸν Μάγνος....»*.

Σελ. 302. *«οὖρον τοίνυν ἐστὶ τὸ περιήθημα τοῦ αἵματος, τοῦτο δὲ ἄλλοι ὀρῶδες περίττωμα ἐκάλεσαν»*.

σελ. 303. *«οὖρον ἄριστον ἐστι, καθώς φησιν Ἱπποκράτης. Τὸ λευκόν»*.

σελ. 304. *«Ἡ μὲν λευκὴ καὶ λεπτὴ σύστασις»*.

σελ. 305. *«Ἀπόσταξις καὶ ποσότης χρωμάτων. Λευκόν, ἔχει δὲ ἐν αὐτῷ τὸ οὖρον θεωρίας τρεῖς, σύστασιν, ὑπόστασιν καὶ χρῶμα»*.

σελ. 312. *Τὸ μὲν οὖν ὑπέρυθρον ἀπὸ ἰχῶρος τοῦ αἵματος γίνεται, ὥσπερ ἀνωτέρω εἴρηται»*.

σελ. 314. *«Πόσαι διαφοραὶ τῶν ἐλαιωδῶν οὔρων. Ἀρχὴ μὲν τῶν ἐλαιωδῶν οὔρων τὰ ἐλαιόχροα, τῆς δὲ αὐξήσεως τὰ ἐλαιοφανῆ, τῆς δὲ ἀκμῆς τὰ ἐλαιώδη φαίνεται»*.

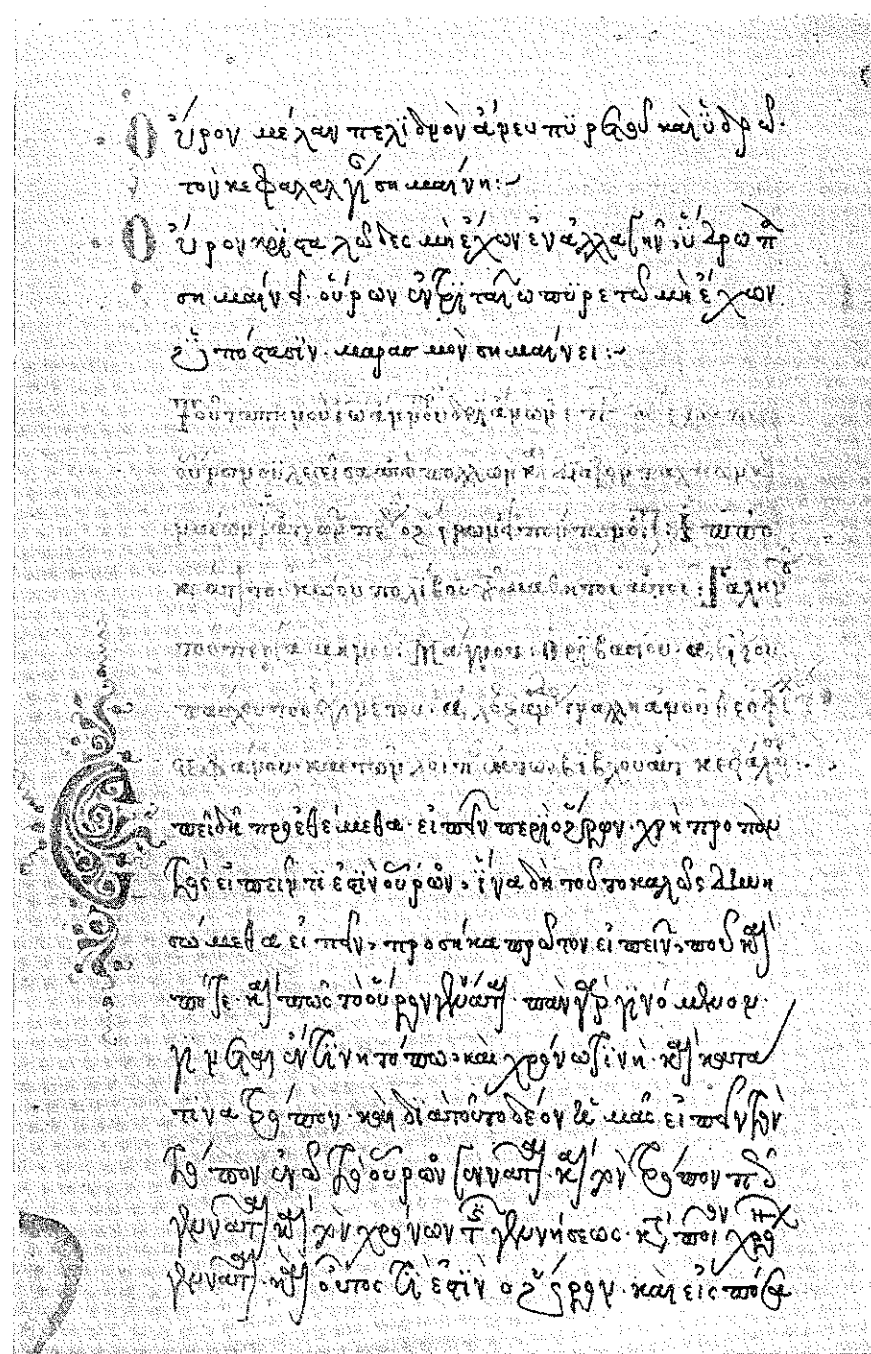
Σελ. 314 ᵛ. *«καὶ περὶ μὲν τῆς πιμελῆς καὶ τῆς σαρκὸς ἱκανὰ τὰ εἰρημένα. Ἐπειδὴ οὖν τὰ στερεὰ τοῦ σώματος μόρια ἔχουσιν ἐν αὐτοῖς καὶ βάθος καὶ πλάτος καὶ μῆκος, ὅσα μὲν ἐπιπολῆς διαξέονται, ὥσπέρ τινα πέταλα ἐν τοῖς οὔροις φαινόμενα τῆς κύστεως»* (τέλος).

Ἡ ἐξέτασις τοῦ χειρογράφου δεικνύει ὅτι καὶ τοῦτο (ἐκτὸς τῆς εἰσαγωγῆς) εἶναι ἁπλῆ ἀντιγραφὴ τῆς περὶ οὔρων πραγματείας τοῦ Θεοφίλου, ἐξικνουμένη μέχρι τῆς σελ. 280, στίχ. 23 τῆς ἐκδόσεως Ideler [1].

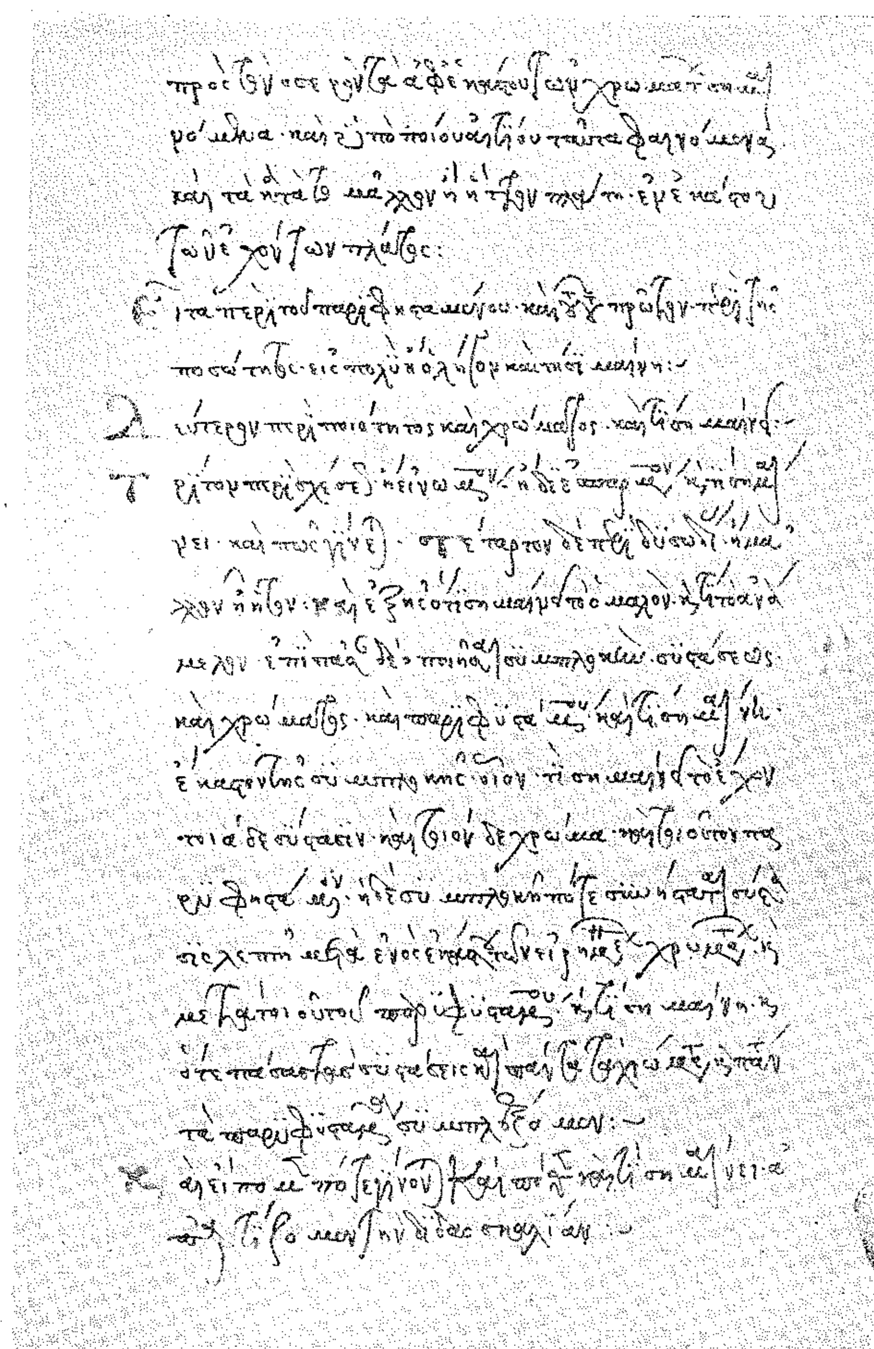
Κατὰ ταῦτα, ἂν ἔργον τι ἔγραψεν ὁ Ἰωάννης ἐπίσκοπος Πρισδριανῶν, τοῦτο εἶναι πιθανώτατα τὸ ἐν τῇ τοῦ Παλέρμου καὶ τῇ Βιενναίᾳ βιβλιοθήκῃ ἀποκείμενον, οὗ τὸ πλῆρες κείμενον ἐδημοσιεύσαμεν ἀνωτέρω, διότι τὰ λοιπὰ φερόμενα ὑπὸ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἢ τμήματα τοῦ ἔργου τούτου εἶναι ἢ ἁπλαῖ ἀντιγραφαὶ [2] τῶν ὑπὸ τὸ ὄνομα Θεοφίλου καὶ Στεφάνου δημοσιευθέντων

[1] **Κούζη**, σελ. 14.

[2] **Καὶ τὸ περὶ *«διαχωρημάτων»* ἔργον τοῦ ἐν λόγῳ Ἰωάννου τοῦ ἐπισκόπου, οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ἀντίγραφον τοῦ *«περὶ διαχωρημάτων»* ἔργου τοῦ Θεοφίλου, ὡς θέλομεν πραγματευθῇ ἐν ἰδιαιτέρᾳ πραγματείᾳ. Παραθέτομεν ἁπλῶς ὧδε τὸ τέλος τοῦ ὑπ' ἀριθ.**

Εἰκ. 7. Ἀρχὴ Κώδικος Ἐθν. βιβλιοθήκης Παλέρμου.

Εἰκ. 8. Τέλος Κώδικος Ἐθν. βιβλιοθήκης Παλέρμου.

ἔργων περὶ οὔρων. Οἱ τελευταῖοι οὗτοι συγγραφεῖς ἔζησαν, ὡς γνωστόν, πρὸ τοῦ Ἰωάννου· ὅτι δ᾿ ἐλήφθησαν ὑπ᾿ ὄψιν ἐμφαίνεται ἅμα καὶ ἐκ τῆς εἰσαγωγῆς ἐνίων ἐκ τῶν χειρογράφων τῶν φερομένων ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἰωάννου, ἐν ᾗ μετὰ τῶν ὀνομάτων ἄλλων συγγραφέων, οὓς ἔσχε δῆθεν ὑπ᾿ ὄψιν ὁ συγγραφεὺς οὗτος, μνημονεύεται καὶ τὸ τῶν Θεοφίλου καὶ Στεφάνου (ὅρ. ἀνωτέρω εἰσαγωγὴν Ἐθνικῆς βιβλιοθήκης Παλέρμου, ἐν σελ. 379 καὶ Βιενναίας σελ. 364 κτλ.).

Ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ κείμενον τῶν χειρογράφων τῆς τε Βιενναίας βιβλιοθήκης καὶ τῆς τοῦ Παλέρμου οὐδεμίαν πρωτοτυπίαν ἐμφανίζει, διότι ἡ λεπτομερὴς ἐξέτασις ἀποδεικνύει ὅτι καὶ τοῦτο ἐρείδεται ἐπακριβῶς ἐπὶ τοῦ ἔργου κυρίως τοῦ Στεφάνου, ἔν τισι δὲ καὶ τοῦ Θεοφίλου, ὧν ὡς τὰ πολλὰ περίληψις μετά τινων ἐνιαχοῦ ἐλαχίστων ἐπεξηγηματικῶν προσθηκῶν τυγχάνει, ὡς καταφαίνεται καὶ ἐκ τῆς παρατιθεμένης ὧδε μικρᾶς ἀντιβολῆς.

Ἰωάννου	***Στεφάνου***
κατὰ χειρόγραφον Βιέννης (ἄνευ διορθώσεως). ὅρ. ἀνωτ. σελ. 365, στίχ. 33.	*Bussemaker ἐν Revue de philologie etc. σελ. 425.*
«καὶ ἄγει τοῦτο εἰς τὴν στελεχείαν φλέβα μεγάλην οὖσαν· αἱ γὰρ φλέβαις τοῦ ἥπατος, δένδρῳ, ὧν ἡ μὲν μεγάλη στέλεγχος, αἱ δὲ μικραὶ κλάδοι. Εἰ οὖν τὴν στελεχιέα φλεῖ τὴ μεγάλη, γίνηται ἡ ἔψησις τοῦ αἵματος, σὺν αὐτῷ γίνηται καὶ ἡ ξανθὴ χολὴ καὶ ἡ μελαίνα καὶ τὸ φλέγμα, ὧν τὴν μὲν ξανθὴν χολήν, ἕλκει ἡ ἐν τῷ ἥπατι χοληδόχος κύστις, διὰ τοῦ ἐν αὐτῆς πόρου. ἡ γὰρ ἐμφραγῆο ὁ πόρος καὶ οὐκ ἑλκισθὴ ἡ ξανθὴ χολή, συναπέρχηται τῷ αἵματι, καὶ θερμαίνει ὅλον τὸ σῶμα. Καὶ ποιεῖ πυρέσθον τὸν ἄνθρωπον καὶ κάπτη τὸ σῶμα ξανθοχολικῷ χρώματι καὶ μάλιστα τὰ λευκὰ τῶν ὀφθαλμῶν, ὀνομάζεται δὲ τοῦτο τὸ πάθος ἴκτερος».	*«καὶ ἀνάγει τοῦτο ἐν τῇ στελεχιαίᾳ τοῦ ἥπατος κατεσπαρμένῃ· ἐοικυῖα ἡ μὲν φλὲψ στελέχῳ δένδρου· τὰ δὲ κατεσπαρμένα κλωνάρια αὐτῆς ἐν τοῖς σιμοῖς τοῦ ἥπατος ἐοικότα κλάδοις δένδρου λεπτὰ φλεβία ὄντα... εἰ γὰρ ἐνεργοῖ ὁ πόρος, δι᾿ οὗ ἡ χοληδόχος κύστις ἕλκει τὸν ξανθοχολικὸν χυμόν, τότε σὺν αἵματι ἀπέρχεται ὁ ἰχὼρ καὶ τρέφει ὅλα τὸ μόρια· τρεφομένων οὖν τῶν τοῦ σώματος μορίων ἐκ τοῦ αἵματος τοῦ μεμιγμένου τῇ ξανθῇ χολῇ, βάπτονται τὰ λευκὰ τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὀνομάζηται τὸ τοιοῦτον πάθος ἴκτερος».*

637 κώδικος τῆς Παρισινῆς βιβλιοθήκης: *«οὕτω περὶ διαχωρημάτων σκοπεῖσθαι δεῖ τὸν ἰατρόν, καὶ οὕτως ἐκ τῆς ἰδέας αὐτῶν διαγιγνώσκειν τοὺς ἐν τῷ βάθει πάσχοντας ἀφανεῖς τόπους, ἐπικαλούμενος Χριστὸν τὸν ἀληθινὸν Θεὸν ἡμῶν εἰς τοὺς αἰῶνας ἀμὴν»* τοῦθ᾿ ὅπερ εἶναι ὅμοιον καθ᾿ ὅλα πρὸς τὸ παρὰ Ideler I, σελ. 408 καὶ Κούζη σελ. 10. Ὁ ἕτερος κῶδιξ 136 τῆς αὐτῆς Παρισινῆς βιβλιοθήκης λήγει εἰς τὴν φράσιν *«ἀφανεῖς τόπους»*.

Κατὰ ταῦτα ὁ Ἐπίσκοπος Πρισδριανῶν Ἰωάννης δὲν δύναται νὰ καταλεχθῇ μεταξὺ τῶν ἰατρικῶν συγγραφέων τῶν πρωτοτύπως γραψάντων «περὶ οὔρων», ἀλλὰ μόνον μεταξὺ τῶν ἐρανιστῶν. Ὡς γνωστόν, χειρόγραφα εὑρισκόμενα μετὰ θάνατον ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις πεπαιδευμένων ἀνδρῶν ἀπεδόθησαν εἰς αὐτοὺς ὡς εἰς συγγραφεῖς, ἐν ᾧ οὗτοι ἦσαν ἁπλῶς κτήτορες ἀπογράφων παλαιοτέρων ἔργων ἢ ἁπλοῖ ἀντιγραφεῖς ἀπὸ τούτων ἐνδιαφερόντων αὐτοὺς ζητημάτων. Ἄλλα δέ τινα χειρόγραφα τούτων, ἁπλᾶ ἐρανίσματα παλαιοτέρων ἔργων, ἀφ' ὧν ὁλόκληρα κεφάλαια αὐτολεξεὶ παρελαμβάνοντο ἢ συνοπτικῶς ἄλλα διὰ τῶν αὐτῶν περίπου λέξεων παρετίθεντο, ἐθεωρήθησαν ἐπίσης ὡς ἔργα πρωτότυπα αὐτῶν, ἐν ᾧ πράγματι ἡ ἀτομικὴ συμβολὴ τῶν ἐρανιστῶν περιορίζεται εἰς ἐλαχίστας καὶ ἁπλουστάτας ἐπεξηγηματικὰς τοῦ κειμένου προσθήκας. Μεταξὺ τῶν τελευταίων τούτων καταλογίζεται καὶ τὸ «περὶ οὔρων» ἔργον τοῦ Ἰωάννου Ἐπισκόπου Πρισδριανῶν, ὅπερ ὅμως, καίτοι ἐράνισμα ἀπὸ γνωστῶν συγγραμμάτων, δὲν στερεῖται καὶ νῦν ἔτι σημασίας ὑπό τε τὴν ἔποψιν τῆς Ἑλληνικῆς γραμματείας καὶ τῆς ἱστορίας τῆς ἐπιστήμης.

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ Π. ΚΟΥΖΗΣ
Μέλος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν
Τακτ. Καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου.

ΠΟΙΟΙ ΕΙΝΕ ΟΙ ΓΚΑΓΚΑΟΥΖΟΙ

Παρὰ τὴν δυτικὴν ἀκτὴν τοῦ Εὐξείνου Πόντου ἀπὸ τοῦ Αἵμου μέχρι τῶν ἐκβολῶν τοῦ Δουνάβεως (κυρίως εἰς τὰς πόλεις Βάρναν, Βαλτσίκιον, Καβάρναν μετὰ τῶν περιφερειῶν), ἐν Βεσσαραβίᾳ [1] (κυρίως εἰς τὰς πόλεις Ἰσμαήλ, Μπενδέρ, Ἄκκερμαν, Κομπάτ, Τσατιρλοῦγγα καὶ περιφερείας αὐτῶν), σποραδικῶς δὲ εἰς τὰ Β.Α. μέρη τῆς Βουλγαρίας ἀπὸ τὴν γραμμὴν Βάρνης, Προβαδί, Σούμλας, Ραζγράδ, Τουτρακάν, Σιλιστρίας πρὸς τὴν Δόβρουτζαν, ὡς καὶ κατὰ τὸν ροῦν τοῦ Δουνάβεως καὶ περὶ τὴν Ἀδριανούπολιν, κατοικοῦν εἰς μικρὰς ὁμάδας λείψανα τοῦ ποτὲ πυκνῶς ἐγκατεστημένου ἐδῶ ἔθνους ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν Γκαγκαοῦζοι, οἱ ὁποῖοι ὡς μητρικὴν μὲν γλῶσσαν μεταχειρίζονται τὴν τουρκικήν, θρησκευτικῶς δὲ ὑπάγονται εἰς τὴν χριστιανικὴν ἀνατολικὴν ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν. Καίτοι δὲ κατὰ διαφόρους καιροὺς ἐκ μέρους τῶν τε Ἑλλήνων, Βουλγάρων καὶ Ρώσων κατεβλήθησαν προσπάθειαι, ὅπως ἐθνικῶς ἀφομοιωθοῦν οὗτοι, ἐν τούτοις οἱ Γκαγκαοῦζοι ἔμειναν πιστοὶ εἰς τὴν φυλήν των καὶ μέχρι σήμερον ὁμιλοῦν τὴν τουρκικήν, διατηροῦντες τὰ ἤθη καὶ ἔθιμα τῶν προγόνων των.

Ἡ ἱστορία δὲν γνωρίζει ἔθνος, τὸ ὁποῖον ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν Γκαγκαοῦζοι νὰ ἦλθέ ποτε καὶ ἐγκατεστάθη που εἰς τὴν βαλκανικὴν χερσόνησον. Ἐκ τῶν ἐρευνῶν ὅμως καὶ μελετῶν, τὰς ὁποίας ἔκαμαν ἀρχαιολόγοι καὶ ἱστορικοὶ περὶ τῶν ἠθῶν, ἐθίμων, γλώσσης, παραδόσεων καὶ λοιπῶν, ὡς καὶ ἐκ τῶν ἀνακαλυφθεισῶν ἐπιγραφῶν ἐπὶ τοῦ βράχου τοῦ ποταμοῦ Ὀρχὰν καὶ ἐξηγηθεισῶν παρὰ τοῦ τουρκολόγου Βίλχελμ Τόμσον, ἀπεδείχθη, ὅτι πρόκειται περὶ ἰδιαιτέρας τουρκικῆς φυλῆς, καλουμένης Τιουρκ-Ὀγούζ, εἰς ἣν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ἀνάγονται καὶ οἱ Γκαγκαοῦζοι.

Πρῶτος τῶν ἱστορικῶν ὁ Ἡρόδοτος (Δ. 5.) ἀναφέρει τὸ ὄνομα τοῦ γενάρχου τῶν Τούρκων Ταργιτάου, ὅστις καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν Μογγόλων χρονογράφων θεωρεῖται ὡς ὁ πιθανώτατος γενάρχης τῶν Τούρκων. Οἱ βυζαντινοὶ συγγραφεῖς, καίτοι πολλάκις ἀναφέρουν τοὺς Τούρκους, ἐν τούτοις μέχρι τοῦ ΙΕ΄ αἰῶνος δὲν ἔχουν ὡρισμένην περὶ αὐτῶν ἰδέαν. Ὁ Χαλκοκονδύλης (Βιβλ. Α) λέγει: «Τούρκους δ' οὖν ἔγωγε οὐκ οἶδ' ὅ,τι ἂν καλέσαιμι κατὰ τὸ παλαιόν, ὥστε τοῦ ἀληθοῦς μὴ διαμαρτεῖν» .... [2].

[1] Ἴδε καὶ Β. Α. Μόσκωφ, Γκαγκαοῦζοι, Μπενδερέβσκαγο Οὐεζδὰ 1900, ὡς καὶ τὴν γερμανικὴν Ἰσλαμικὴν ἐγκυκλοπαίδειαν, σελ. 134.

[2] Τρ. Ε. Εὐαγγελίδου, Ἱστορία τῆς ὀθωμ. αὐτοκρατορίας, σελ. 39, 897.

Ὁ Ὀγοὺζ-Χὰν θεωρεῖται θεμελιωτὴς καὶ ἱδρυτὴς τῆς τουρκικῆς δυναστείας, τὴν ὁποίαν, συνενώσας μετὰ τῆς τῶν Οὐϊγούρων, ἐγκατέστησεν εἰς τὸ Σινικὸν Τουρκεστάν. Ἀποθανόντος αὐτοῦ, οἱ εἰκοσιτέσσαρες ἀπόγονοι τῶν ἐξ υἱῶν του ἔμειναν κυρίαρχοι τῶν εἰκοσιτεσσάρων κυριωτέρων τουρκικῶν φυλῶν, αἵτινες μετὰ πολλῶν ἐτῶν συμβίωσιν διῃρέθησαν εἰς πολλὰς αὐτοτελεῖς καὶ ἀνεξαρτήτους πολιτικὰς ὁμάδας, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦσαν καὶ οἱ Πετσενέγοι, Οὖζο-Τοῦρκοι καὶ οἱ Κουμάνοι, ὁμιλοῦντες τὴν αὐτὴν σχεδὸν τουρκικὴν γλῶσσαν.

Τινὲς τῶν ἱστορικῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ τσέχος Ἴρετσεκ, θεωροῦσι τοὺς Κουμάνους ὡς Οὔζους, δηλ. ὡς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ ἔθνος μὲ δύο διάφορα ὀνόματα. Ἐν τούτοις ὁ Μιχαὴλ Ἀτταλειάτης εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ΙΑ' αἰῶνος κάμνει διάκρισιν τῶν Οὔζων ἀπὸ τοὺς Κουμάνους. Κατὰ τὸν Σκυλλίτσην (ΙΑ' αἰὼν) ὑπῆρχον Οὖζοι εἰς ἀνωτέρας βυζαντινὰς ὑπηρεσίας μὲ τίτλον γερουσιαστοῦ, ὡς καὶ Οὐζικὰ συντάγματα. Ὁ Κεδρηνὸς ἀναφέρει διηνεκεῖς πολέμους μεταξὺ Πετσενέγων καὶ Οὔζων, οὐχὶ δὲ καὶ Κουμάνων. Οἱ βυζαντινοὶ θεωροῦν τοὺς Οὔζους «μέγιστον ἔθνος τῶν Οὔζων». Οὕτω λοιπὸν ἡ διαφορὰ τῶν Κουμάνων καὶ τῶν Οὔζων, ἂν καὶ τῆς αὐτῆς φυλῆς, γίνεται πασιφανής.

Τὰ τουρκικὰ ταῦτα ἔθνη, κατὰ τὸν τουρκολόγον Ρῶσον Γουλομπόβσκι [1], προυχώρουν εἰς τὴν Εὐρώπην, ἀφ' ἑνὸς μὲν διὰ τῆς κεντρικῆς Ἀσίας, ἀφ' ἑτέρου δὲ διὰ τῆς Περσίας καὶ Μικρᾶς Ἀσίας πρὸς νότον, ὑπὸ τὸ γενικὸν ὄνομα Ὀγοῦζοι. Οἱ δεύτεροι ἐξ αὐτῶν ἔλαβον τὸ ὄνομα Σελτζοῦκοι Τοῦρκοι ὡς καὶ Ὀσμανλῆδες ἐκ τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς δυναστείας. Οἱ πρῶτοι, ὑπὸ τὸ γενικὸν ὄνομα Τοῦρκοι, διευθυνθέντες διὰ τῆς κεντρικῆς Ἀσίας πρὸς τὰ νότια τῶν Ρωσικῶν στεππῶν, ἦσαν ἤδη πολιτικῶς διῃρημένοι εἰς Πετσενέγους, Οὖζο-Τούρκους καὶ Κουμάνους. Κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα οὗτοι εὑρίσκοντο ἐγκατεστημένοι μεταξὺ τῶν ποταμῶν Βόλγα καὶ Γιάνκ [2].

Τῷ 1036, οἱ Οὖζο-Τοῦρκοι πιεζόμενοι ὑπὸ τῶν Κουμάνων κατῆλθον πρὸς τὰς ἀκτὰς τοῦ Βόλγα καὶ Δόν, προχωροῦντες δὲ πρὸς δυσμὰς συνηντήθησαν μὲ τοὺς Πετσενέγους, τοὺς ὁποίους ἐξώθησαν πρὸς νότον, συνεπείᾳ τοῦ ὁποίου ἐξερράγη μεταξὺ τῶν τελευταίων τούτων ἐμφύλιος πόλεμος. Ὁ στρατός των διῃρέθη εἰς δύο. Τὸ ἓν μέρος ἐξ 80,000 ἀνδρῶν ἔμεινεν ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ Χάνου αὐτῶν Τιράχ, φυσικοῦ κυριάρχου, τὸ δ' ἕτερον συγκείμενον ἐξ 20,000 ἀνδρῶν καὶ τεθὲν ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ στρατηγοῦ Καγγέν, προσέβαλε τοὺς Οὖζο-Τούρκους, ἀλλ' ἡττηθέν, ἐσώθη, διευθυνθὲν πρὸς τὸν Δούναβιν — Σιλίστριαν.

Ἐκεῖ, κατὰ τὰς βυζαντινὰς πηγάς, ὁ Καγγὲν παρουσιάσθη εἰς τὸν φρούραρχον τῆς πόλεως καὶ ἔγινε δεκτὸς ὡς ὑπήκοος βυζαντινός. Ὁ Τιρὰχ

[1] Γουλομπόβσκι, «Πετσενέγοι, Τοῦρκοι, Κουμάνοι μέχρι τῆς ἐπιδρομῆς τῶν Ταττάρων». Κίεβον 1884.

[2] Αὐτόθι.

ἔμεινε μὲ 80,000 ἄνδρας, ἀποφεύγων νὰ συναντηθῇ μετὰ τῶν Οὔζων. Ἐπὶ τέλους ὅμως πολεμήσας πρὸς αὐτοὺς καὶ ἡττηθείς, ἠναγκάσθη νὰ διαπεράσῃ καὶ αὐτὸς τὸν Δούναβιν, καταθέσας δὲ τὰ ὅπλα, ἔμεινεν ὑποτελὴς ὑπὸ τὴν διοίκησιν τῶν βυζαντινῶν [1]. Κατὰ τοῦτον λοιπὸν τὸν τρόπον συνηθροίσθησαν περὶ τὴν Σιλίστριαν ἄνω τῶν 100 χιλ. Πετσενέγων καὶ ἄλλων, τὸ πλεῖστον ἐξισλαμισθέντων ἤδη ἐν Ρωσσίᾳ.

Ὁ ἄραψ γεωγράφος Ἔλ-Μπέκρι [2] διηγεῖται, ὅτι τῷ 1009 προσῆλθε πρὸς τοὺς Πετσενέγους κῆρυξ νομικός, ὅστις ἐκήρυττε τὸν Ἰσλαμισμόν. Δώδεκα χιλιάδες Πετσενέγων ἠσπάσθησαν τότε αὐτόν, κατόπιν δὲ πολέμου μεταξὺ αὐτῶν, καὶ οἱ λοιποί. Τὰ μέρη ταῦτα κατείχοντο ὑπὸ τῶν Πρωτοβουλγάρων τοῦ Ἀσπαρούχ, οἱ ὁποῖοι, πιεσθέντες ἐκ τῆς συρροῆς τῶν Πετσενέγων, ἠναγκάσθησαν σὺν τῷ χρόνῳ νὰ μετοικήσουν κατὰ μικρὰς ὁμάδας πρὸς τὰ ΝΔ. καὶ τὴν Ἄβοβαν, πρωτεύουσαν τῶν Βουλγάρων, ἤτοι πρὸς μέρη θερμότερα, εὐφορώτερα καὶ ἀραιότερον κατῳκημένα. Αἱ γενόμεναι ἀνασκαφαὶ ἀπέδειξαν τὴν ἀληθῆ ποτε τῶν Βουλγάρων διαμονὴν εἰς τὰ μέρη τοῦ Δελὶ-Ὀρμάν.

Τῷ 1055 οἱ Οὖζο-Τοῦρκοι, πιεζόμενοι ὑπὸ τῶν Κουμάνων, διηυθύνθησαν πρὸς τὴν Ρωσικὴν ἡγεμονίαν Περεσλάβαν. Τῷ 1060 οἱ Ρῶσοι ἡγεμόνες, καταδιώξαντες τοὺς Οὖζο-Τούρκους, τοὺς ἠνάγκασαν ἐπὶ τέλους τῷ 1064, κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν Πετσενέγων, νὰ διέλθουν τὸν Δούναβιν. Ὁ Ἕλλην ἱστορικὸς Παπαρρηγόπουλος ἀφηγεῖται τὰ ἑξῆς: [3]

«Ἐν ἔτει 1065 ἐπεφάνη ἀπὸ βορρᾶ εἰς τὰς ὄχθας τοῦ Ἴστρου ἕτερόν τι τουρκικὸν ἔθνος, οἱ καλούμενοι Οὖζοι ἢ Οὐγοῦζοι. Οἱ βάρβαροι οὗτοι συμποσούμενοι, κατὰ μὲν τὸν Σκυλίτσην εἰς ἑξήκοντα μυριάδας μαχίμων ἀνδρῶν, κατὰ δὲ τὸν Ζωναρᾶν εἰς χιλιάδας μόνον ἑξήκοντα, διεπέρασαν παγγενεὶ ἐπὶ ἀναριθμήτων ἀκατίων παντὸς εἴδους τὸν Ἴστρον, καὶ κατατροπώσαντες τὸν ἐκ Βουλγάρων καὶ Ἑλλήνων συγκείμενον στρατόν, τὸν ἐπιχειρήσαντα νὰ διακωλύσῃ τὴν διάβασίν των, ἐπλήρωσαν ἅπασαν τὴν ὕπαιθρον Βουλγαρίαν. Μοῖρα δέ τις αὐτῶν προήλασε μέχρι Θεσσαλονίκης καὶ αὐτῆς τῆς Ἑλλάδος λυμαινομένη πᾶν τὸ προστυχὸν καὶ ἁρπάζουσα λείαν ἀναρίθμητον. Καὶ αὕτη μὲν καταληφθεῖσα ἐν τῇ ἐπιστροφῇ ὑπὸ χειμῶνος βαρυτάτου ἀπέβαλε πᾶν ὅ,τι εἶχεν ἢ προσεκτήσατο καὶ ἐπανέζευξεν ἀθλίως εἰς τὴν τῶν οἰκείων παρεμβολήν. Ἀλλ' οἱ τελευταῖοι οὗτοι, οἵτινες ἀπετέλουν καὶ τὸ πλεῖστον τοῦ ἔθνους, ἐξηκολούθουν κατέχοντες τὴν Βουλγαρίαν καὶ ἐκεῖθεν ὁρμώμενοι ἐληλάτουν Θρᾴκην καὶ Μακεδονίαν. Ὁ βασιλεὺς ἐζήτησε νὰ καταπείσῃ αὐτοὺς νὰ ὑποχωρήσωσι διὰ ποικίλων δώρων, καὶ ἀποτυχὼν ἀπεφάσισε τελευταῖον νὰ ἐκστρατεύσῃ. Τοιαύτη ὅμως ἦτο ἡ τῶν στρατιωτῶν

[1] Ἴρετσεκ, Geschichte der Bulgaren, Πράγα, 1876, σελ. 575.

[2] Ἀ. Μίλετιτς, Περιοδικὸν σύγγραμμα, ΜΣΤ'. Σόφια, 1905, σελ. 274.

[3] Τόμ. Δ'. 1871, σελ. 416. 417.

ἔνδεια, ὥστε, ἐν ᾧ πρὸ 50 ἐνιαυτῶν στρατοὶ πολυάριθμοι ἤλαυνον ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἀδιακόπως κατὰ τῶν ποικίλων τοῦ κράτους πολεμίων, ἤδη ὁ Κωνσταντῖνος Δούκας δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐξέλθῃ κατὰ τῶν Οὔζων εἰμὴ μετὰ 150 καὶ μόνον ἀνδρῶν. Εὐτυχῶς μόλις ἀφίκετο εἰς τοὺς λεγομένους Χειροβάκχους, καὶ κατέφθασεν ἡ ἀγγελία, ὅτι οἱ φοβεροὶ ἐκεῖνοι ἐχθροὶ κατεστράφησαν ὑπὸ λοιμοῦ καὶ λιμοῦ καὶ τῶν ἐπιτεθέντων κατ' αὐτῶν Βουλγάρων καὶ Πετσενέγων». Ἓν μέρος τῶν περισωθέντων Οὔζων ἔλαβε τὴν βυζαντινὴν ὑπηκοότητα, τὸ δ' ἕτερον ἐπιστρέψαν ἐγκατεστάθη εἰς τὰ Ρωσικὰ σύνορα. Ἀλλὰ τῷ 1080 ὁ ἡγεμὼν τῶν Ρώσων Βλαδίμηρος ὁ Μονομάχος τοὺς κατέστρεψε παντελῶς καὶ οὕτως οἱ Οὖζοι ἔχασαν τὴν πολιτικήν των αὐτεξούσιον ὕπαρξιν διασπαρέντες οἱ μὲν μεταξὺ τῶν ὁμοεθνῶν των Πετσενέγων καὶ ἄλλων Τουρκικῶν φυλῶν εὑρισκομένων εἰς τὸ Δελὶ-Ὀρμάν, ἄλλοι δὲ ὑπέκυψαν ὑπὸ τὴν Ρωσικὴν κυριαρχίαν ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν καρὰ καλπάκ, ἤτοι μαῦρα καλπάκια. Ἐκεῖ, ὡς Ρῶσοι ὑπήκοοι, ἔλαβον τὸν χριστιανισμὸν καὶ εὑρίσκοντο ὑπὸ τὴν διηνεκῆ πνευματικὴν ἐπιτήρησιν τῶν Ρωσικῶν χριστιανικῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν.

Τῷ 1224, ὅτε ὁ ἡνωμένος στρατὸς τῶν Ρώσων καὶ Κουμάνων κατεστράφη ὑπὸ τῶν Μογγόλων, μέγα μέρος τῶν Κουμάνων προὐχώρησε πρὸς τὸ βυζαντινὸν κράτος· ἐκ τούτων οἱ μὲν συνεχωνεύθησαν μετὰ τῶν Οὖζο-Τούρκων χριστιανῶν, ἤτοι Γκαγκαούζων τότε, ἄλλοι δὲ μετὰ τῶν μωαμεθανῶν Πετσενέγων, καὶ ἄλλοι προὐχώρησαν πρὸς τὴν Θρᾴκην καὶ Μακεδονίαν, ἔνθα διετηρήθησαν μέχρι σήμερον χωρία, ὑπομιμνήσκοντα τὴν ποτὲ διαμονὴν αὐτῶν, ὡς: Κουμάνοι, Κουμάνιτσα, Κουμάνοβον, Κουμάνιτς, Κομανίτσοβον κτλ.

Ἐκ τῶν ἐγκατασταθέντων εἰς τὰ Ρωσικὰ σύνορα Οὖζο-Τούρκων οἱ περισσότεροι ἤρχισαν νὰ μετοικοῦν κατὰ μικρὰς ὁμάδας, ἢ καὶ οἰκογενείας, διελθόντες τὸν Δούναβιν, καὶ διευθυνθέντες πρὸς τὴν Δόβρουτζαν, ὅπου διεσπάρησαν μεταξὺ τῶν Τουρκικῶν ἐκεῖ φυλῶν, Πετσενέγων, Κουμάνων, Πρωτοβουλγάρων καὶ ἄλλων. Οἱ χριστιανοὶ ἐξ αὐτῶν διεισέδυσαν εἰς τὰ ἐνδότερα ἢ καὶ ἐγκατεστάθησαν παρὰ τὴν ἀκτὴν τοῦ Εὐξείνου Πόντου, ἤτοι εἰς Σιλίστριαν, Μαγκάλιαν, Καβάρναν, Βαλτσίκιον, Βάρναν καὶ ἄλλα χριστιανικὰ χωρία — ὡς καὶ εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν καὶ Οὑγγαρίαν — ἔνθα ἔμειναν μέχρι σήμερον διατηρήσαντες τὴν Τουρκικήν των γλῶσσαν καὶ χριστιανικὴν θρησκείαν καὶ ἐθνικότητα ὡς Οὖζοι ἢ Ὀγοῦζοι ὑπὸ τὸ ὄνομα Γκαγκαοῦζοι.

Ὀνόματα χωρίων διαφόρων Ὀγουζικῶν μικρῶν φυλῶν διετηρήθησαν καὶ μέχρι σήμερον ἐν Βουλγαρίᾳ ὡς: Οὖζ-λὰρ (Οὖζοι), Χορὸζ-λὰρ (πετεινοί), Ἀραπ-λὰρ (ἄραβες), Σιάχ-λὰρ (μαῦροι), Γερζα-λάρ, Σονγουλ-λάρ, Γεϊκτσελέρ, Κασπιτσὲν (ὄνομα ἀρχηγοῦ μιᾶς τῶν φυλῶν) κτλ.

Ὁ χριστιανισμὸς διεισέδυσεν εὐκόλως μεταξὺ τῶν ἐποίκων τουρκικῶν φυλῶν εἰς τὰ μέρη τῆς Δόβρουτζας, δὲν ἠδυνήθη ὅμως νὰ διεισδύσῃ καὶ

εἰς τὴν πυκνὴν μᾶζαν τῶν ἐν τῷ Δελὶ-Ὀρμὰν ἐπηλύδων Πετσενέγων, Κουμάνων, Ὀγούζων, Πρωτοβουλγάρων κτλ., ἕνεκα τοῦ ὁποίου οὗτοι διετήρησαν τὴν μωαμεθανικὴν θρησκείαν καὶ τὸ γενικὸν ὄνομα Τοῦρκοι ἢ Γκατζάλιδες ἢ τσιτάκ. Ἐντεῦθεν μεταξὺ τῶν Γκατζάλιδων τοῦ Δελὶ-Ὀρμὰν καὶ τῶν Γκαγκαούζων, ὡς προερχομένων ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἔθνους, ὑπάρχει ὁμοιότης εἰς τὸν χαρακτῆρα καὶ τὴν γλῶσσαν, ὡς θέλομεν ἴδει κατωτέρω. Ἐνῷ οἱ Τοῦρκοι-Ὀσμάνοι εἶνε σκληροὶ καὶ οὐχὶ ἀνεξίθρησκοι, οἱ τοῦ Δελὶ-Ὀρμὰν Γκατζάλοι εἶνε ἤπιοι καὶ δὲν κάμνουν διάκρισιν θρησκείας. Ἡ φιλοξενία, ὡς καὶ παρὰ τοῖς Γκαγκαούζοις, εἶνε ἀνεπτυγμένη εἰς τὸ ἔπακρον.

Κατὰ τὸν Τσέχον ἀρχαιολόγον Κ. Σκόρπιλ [1], οἱ Πετσενέγοι καὶ αἱ ἄλλαι τουρκικαὶ φυλαὶ εὑρισκόμεναι ἐν Δελὶ-Ὀρμὰν σὺν τῷ χρόνῳ διεσκορπίσθησαν εἰς τὰ διάφορα μέρη τῆς Βουλγαρίας, ἔμεινε δὲ ἐν Δελὶ-Ὀρμὰν συμπαγὴς μᾶζα μόνον ἐκ Πρωτοβουλγάρων, οἱ ὁποῖοι διετηρήθησαν μέχρι σήμερον ὑπὸ τὸ ὄνομα Γκαγκαοῦζοι. Οἱ σήμερον Γκατζάλοι καὶ Γκαγκαοῦζοι, κατὰ τὸν Κ. Σκόρπιλ, εἶνε ἀπόγονοι τῶν Πρωτοβουλγάρων τοῦ Ἀσπαρούχ, μὲ τὴν διαφορὰν μόνον, ὅτι οἱ μὲν Γκατζάλοι διετήρησαν τὸν Ἰσλαμισμόν, οἱ δὲ Γκαγκαοῦζοι τὸν Χριστιανισμόν. Φρονοῦμεν ὅτι ἡ γνώμη αὕτη εἶνε τολμηρά, ἀπαιτεῖται δὲ ἀκριβεστέρα μελέτη τοῦ ζητήματος τούτου.

Ὡς φαίνεται λοιπόν, εἰς τὴν ἀφ' ἑνὸς μὲν ὑπὸ τοῦ Δουνάβεως διαβρεχομένην, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὑπὸ τοῦ ἀνατολικοῦ Αἵμου καὶ τοῦ Εὐξείνου Πόντου διαγραφομένην χώραν εἶχε συσσωρευθῆ τουρκικῆς προελεύσεως λαός, ὅστις ἐπὶ ἀρκετὰ ἔτη διετήρει τὴν ἰδιαιτέραν ἑκάστης φυλῆς ἐπωνυμίαν. Σὺν τῷ χρόνῳ ὅμως, ὅτε ἡ θρησκεία ὁριστικῶς ἐχώρισε τὴν τοιαύτην μᾶζαν τῶν τουρκικῶν φυλῶν εἰς δύο ὅλως διαφόρους ὑποδιαιρέσεις, οἱ μὲν ἐξισλαμισθέντες ἐξ αὐτῶν διετήρησαν καὶ μέχρι σήμερον διατηροῦσι τὴν γενικὴν αὐτῶν ἐπωνυμίαν Τοῦρκοι, οἱ δὲ ἐκχριστιανισθέντες διετήρησαν τὴν ἐπωνυμίαν Γκαγκαοῦζοι, ἤτοι χριστιανοὶ Οὖζοι ἢ Ὀγοῦζοι, ἢ καὶ ἐκχριστιανισθεῖσαι τουρκικαὶ φυλαί.

Ἡ Τουρκικὴ τότε χροιὰ τῶν μερῶν τούτων φαίνεται καὶ ἔκ τινος γεωγραφικοῦ χάρτου τοῦ G. Lejean «Ethnographie de la Turquie d'Europe» 1861, ὡς καὶ ἔκ τινος Ἀγγλικοῦ χάρτου τοῦ 1867.

Ἔκ τινος χρυσοβούλλου τοῦ βασιλέως τῶν Βουλγάρων Ἀσὲν Β', δοθέντος εἰς τοὺς ἐμπόρους τῆς δημοκρατίας Ραγούζης κατὰ τὸ 1230-1231, μανθάνομεν ὅτι ἡ χώρα αὕτη, εἰς ἣν εἶχον συρρεύσει αἱ τουρκικαὶ φυλαί, ἐλέγετο «Καρβούνων χώρα», μὲ πρωτεύουσαν Καρβουνᾶν (Βαλτσίκιον). Τὸ Βυζάντιον ἐστρατολόγει τοὺς κατοίκους τῆς χώρας ταύτης, ἰδίᾳ τοὺς Οὔζους, τὸ πλεῖστον χριστιανούς, εἰς τοὺς ὁποίους εἶχον δοθῆ καὶ ἀξιώματα ἔμπιστα. Ὑπῆρχον συντάγματα οὐζικά, τὰ ὁποῖα ὅμως στελλόμενα ἐναντίον Τούρκων,

[1] Byzantinoslavica V, 1, Πράγα, 1933.

ηὐτομόλουν πρὸς τοὺς ὁμοεθνεῖς των. Κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον λοιπὸν αἱ φυλαὶ αὗται τῶν 'Ογούζων δὲν ἦσαν οὔτε ὑποτελεῖς, οὔτε ἀνεξάρτητοι. Ἦσαν μᾶλλον ἐπικίνδυνοι εἰς τὸ κράτος, καθότι δὲν ἠδύναντο νὰ χρησιμοποιηθοῦν ἐναντίον τῶν διηνεκῶς πρὸς λεηλασίαν καὶ ἁρπαγὰς εἰσβαλλόντων εἰς τὸ βυζαντινὸν κράτος βαρβάρων.

'Εν τοιαύτῃ σοβαρᾷ περιστάσει ἔπρεπε νὰ εὑρεθῇ μέσον διὰ τοῦ ὁποίου, ἑνουμένων ὅλων τῶν φυλῶν εἰς ἓν ὑπὸ μίαν διοίκησιν, νὰ ἠδύνατό τις νὰ ἐπωφεληθῇ αὐτῶν. Μιχαὴλ Η΄ ὁ Παλαιολόγος ἐξεῦρε τὸ μέσον τοῦτο καὶ ἄνευ ἀναβολῆς ἔσπευσε νὰ τὸ θέσῃ εἰς ἐνέργειαν, ἀφ' οὗ οὕτως ἐξετέλει καὶ καθῆκον ἐξ ὑποσχέσεως πρός τινα φίλον του, τὸν ἔκπτωτον σουλτάνον 'Ιζεδδίν, κατάλληλον, ὡς ἐκ τοῦ ἐθνισμοῦ καὶ τῆς θρησκείας του, ν' ἀναλάβῃ τὴν διοργάνωσιν τῶν φυλῶν τούτων. 'Ο 'Ιζεδδὶν μετὰ τῶν Χριστιανῶν ἐφέρετο ὡς χριστιανός, μετὰ δὲ τῶν μωαμεθανῶν ὡς μωαμεθανὸς-Τοῦρκος.

'Ο 'Ιζεδδὶν Καϊκαβοὺζ [1], ἔκπτωτος σουλτάνος τοῦ 'Ικονίου, καταδιωκόμενος ὑπὸ τῶν Μογγόλων, ἠναγκάσθη νὰ ζητήσῃ ἄσυλον παρὰ τοῦ φίλου καὶ βασιλέως Νικαίας Μιχαὴλ Η΄ τοῦ Παλαιολόγου (1259), καὶ γῆν πρὸς ἐγκατάστασιν ἑαυτοῦ καὶ τῶν ὀπαδῶν του. Λαβὼν τὴν συγκατάθεσιν αὐτοῦ, ἀπέπλευσε μετὰ τῆς μητρός του, χριστιανῆς ἤδη, καὶ τῶν ὀπαδῶν του πρὸς τὸν βασιλέα. 'Εκ τοῦ 'Ογουζναμὲ [2] μανθάνομεν ὅτι ὁ 'Ιζεδδὶν ἔφυγε κρυφίως ἐξ 'Ανατολῆς μὲ τὸν στόλον του καὶ ἠγκυροβόλησε περὶ τὴν Βάρναν. 'Εν τούτοις ὁ 'Ιζεδδὶν Καϊκαβοὺζ κατὰ τὸν Γρηγορᾶν «αἰτεῖ δυοῖν θάτερον, ἢ συμμαχίαν κατὰ τῶν Σκυθῶν, ἢ γῆς Ρωμαϊκῆς ἀποτομήν τινα καὶ οἱονεὶ κληρουχίαν εἰς κατοικίαν μονιμωτέραν αὑτοῦ τε καὶ τῶν ἅμα αὐτῷ» [3]. 'Εν ἀρχῇ ὁ Μιχαὴλ ἀπέφευγε νὰ ἐκτελέσῃ τὴν παράκλησιν τοῦ 'Ιζεδδίν, ὅτε ὅμως τῷ 1261 ἀνεκτήθη ἡ Κωνσταντινούπολις, οὗτος ἐπανακάμψας πανηγυρικῶς εἰς αὐτήν, ἀντελήφθη, ὅτι τὰ συμφέροντα τοῦ κράτους ἀπῄτουν ὅπως καθιδρύσῃ αὐτεξούσιον κράτος εἰς τὰ βόρεια μέρη τῆς λεγομένης χώρας τῶν Καρβούνων ὑπὸ τὸν 'Ιζεδδὶν Καϊκαβούζ, φίλον του καὶ ἐκτελεστὴν τῶν βουλῶν του [4].

'Η καθίδρυσις αὕτη τοῦ κράτους τῶν 'Ογούζων ὑπὸ τὸν 'Ιζεδδὶν εἶχε σκοπόν, ὡς ἐρρέθη, νὰ χρησιμεύσῃ ὡς προπύργιον ἐναντίον τῶν ξένων εἰσβολῶν καὶ φόβητρον τῶν ἐπιβουλῶν τοῦ βασιλέως τῶν Βουλγάρων ἐν Τυρνόβῳ Κωνσταντίνου τοῦ Τείχου, μεθ' οὗ δὲν εὑρίσκετο ὁ Μιχαὴλ εἰς

[1] 'Ιδὲ καὶ Γ. Δ. Μπαλάστσεφ, «'Ο αὐτοκράτωρ Μιχαὴλ Η΄ ὁ Παλαιολόγος...» Σόφια, 1930, σελ. 6.

[2] Εἶναι Περσικὸν χειρόγραφον τοῦ ΙΔ΄ αἰῶνος ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Βιέννης ἀποκείμενον.

[3] Νικηφ. Γρηγορᾶς, Α΄, σελ. 82, ἔκδ. Βόννης.

[4] 'Εν τῷ 'Ογουζναμὲ ἀναγινώσκομεν: «'Ο βασιλεὺς ἔδωκεν αὐτοῖς πρὸς ἐγκατάστασιν τὴν χώραν Δόμπρουτζαν, γῆν εὐκατοίκητον...»

καλὰς σχέσεις. 'Ο 'Ιζεδδὶν καθιδρύσας τὸ κράτος ἐπέστρεψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἀφήσας τὸν θεῖόν του Σαρῆ-Σαλτοὺκ (1263) νὰ διοικῇ.

'Επειδὴ ἡ ἐπισήμως ἀνεγνωρισμένη εἰς τὸ κράτος τοῦτο θρησκεία ἦτο ἡ χριστιανική, μὲ ἔξαρχον ἐν Καβάρνᾳ ὑπὸ τὸ Πατριαρχεῖον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οἱ Γκαγκαοῦζοι, καθὸ χριστιανοί, ἐθεωρήθησαν ὡς τὸ κύριον στοιχεῖον τοῦ κράτους, εἰς ὃ προσήρχοντο αἱ ἐκχριστιανιζόμεναι ἄλλαι τουρκικαὶ φυλαὶ ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν Γκαγκαοῦζοι, ἤτοι, χριστιανοὶ 'Ογοῦζοι ἢ Τοῦρκοι. 'Εκ μιᾶς πατριαρχικῆς καὶ συνοδικῆς ἀποφάσεως, ἀποσπασθείσης ἐκ τῆς Νομικῆς συναγωγῆς τοῦ 'Ιεροσολύμων Δοσιθέου φερούσης χρονολογίαν 1652 μανθάνομεν [1], ὅτι ἡ Πατριαρχικὴ ἐξαρχία τῆς Καβάρνης ἡνώθη «μετὰ πάντων ὁρίων τε καὶ χωρίων» μὲ τὴν ἐπαρχίαν Βάρνης καὶ κατεκυρώθη εἰς τὸν τότε ἀρχιερέα αὐτῆς Ἄνθιμον.

Τὸ τῇ συμπράξει τοῦ Μιχαὴλ Η΄ συμπηχθὲν κράτος τῶν 'Ογούζων, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνεμίχθησαν καὶ οἱ ἐλθόντες Σελτζοῦκοι Τοῦρκοι τοῦ 'Ιζεδδίν, διαθέτον στρατὸν καὶ στόλον, ἐλθόντα μετὰ τοῦ φυγάδος Σουλτάνου, ἐνεδυναμώθη ἀρκούντως καὶ ἐφάνη εἰς πολλὰς περιστάσεις χρήσιμον εἰς τὸν βασιλέα Μιχαήλ.

'Αποθανόντος ὅμως τοῦ Σαρῆ-Σαλτούκ, ἀρχηγὸς τῆς χώρας τῶν Καρβούνων παρουσιάζεται ὁ Μπαλὴκ ἐκ Τουρκικῆς γενεᾶς. Αἱ μετὰ τῶν διαδόχων τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου σχέσεις του εἶχον κατὰ τὰ ἀπομνημονεύματα τοῦ αὐτοκράτορος Καντακουζηνοῦ ὡς ἑξῆς: «Βασιλὶς δὲ (Ἄννα) ἐπεὶ ἑώρα μόνην τὴν Κωνσταντίνου πόλιν αὐτῇ περιλειπομένην, (αἱ γὰρ ἄλλαι σχεδὸν πᾶσαι προσεχώρησαν βασιλεῖ τῷ Καντακουζηνῷ) πρὸς Μπαλίκαν τινά, τοῦ Καρβωνᾶ ἄρχοντα πέμψασα πρεσβείαν ἐδεῖτο βοηθεῖν. 'Ο δὲ ἀσμένως τε ἐδέξατο τὴν πρεσβείαν καὶ Θεόδωρον καὶ Τομπροτίτσαν τοὺς ἀδελφούς, χιλίους στρατιώτας ἄγοντας ἐπιλέκτους κατὰ συμμαχίαν ἔπεμψε τῇ βασιλίδι, οἳ καὶ τὰς κατὰ τὸν Πόντον παραθαλασσίους πόλεις δεόντως ἔπεισαν ἀποστῆναι βασιλέως καὶ τῇ βασιλίδι προσχωρεῖν· ἤλπισαν γὰρ αὐτούς τι μέγα κατορθώσειν. Καὶ ἡ βασιλὶς ἐδέξατο τοὺς ἄνδρας μετὰ πολλῆς τῆς εὐμενείας καὶ τιμῆς καὶ τήν τε 'Αποκαύκου τοῦ μεγάλου δουκὸς θυγατέρα συνῴκισε τῷ Τομπροτίτσᾳ, καὶ στρατηγὸν ἀπέδειξε τῆς Ρωμαίων στρατιᾶς» [2].

Τὸν Μπαλὴκ μετὰ τὸν θάνατόν του διεδέχθη εἰς τὸν θρόνον τῶν 'Ογούζων ὁ Δομπροτίτσας (1354), ὅστις, χάρις εἰς τοὺς συγγενικοὺς δεσμοὺς μετὰ τῶν βυζαντινῶν, ἔλαβε τίτλον δεσπότου. Κατὰ τὴν κυριαρχίαν τοῦ Δομπροτίτσα τὸ δεσποτᾶτον τῶν 'Ογούζων ἀπέκτησε μεγάλην ἰσχύν. 'Ο Δομπροτίτσας, ὅστις ἐκληρονόμησε τὸν στόλον τῶν Σελτζούκων, ἐφρόντισε νὰ τὸν ἐνισχύσῃ καὶ διοργανώσῃ. Κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν ἡ χώρα τῶν Καρ-

[1] Γ. Δ. Μπαλάστσεφ, Ἔνθ' ἀνωτ. σελ. 16.

[2] Καντακουζηνοῦ, Ἱστορία, Γ΄, σ. 585, ἔκδ. Βόννης.

βούνων (πρότερον μικρὰ Σκυθία) διὰ πρώτην φορὰν ἔλαβε τὸ ὄνομα «χώρα τοῦ Δομπροτικίου», οἱ δὲ μεταγενέστεροι Τοῦρκοι συγγραφεῖς τὴν μετωνόμασαν Δόμπρουτσα.

Ἀποθανόντος καὶ τοῦ Δομπροτίτσα τὸν διεδέχθη ὁ υἱός του Ἰωάνχος ἢ Ἰβάγκος (1386), τοῦ ὁποίου ἡ μήτηρ, ὡς ἐρρέθη, ἦτο Ἑλληνίς, κόρη τοῦ μεγάλου δουκὸς Ἀποκαύκου. Ὁ τελευταῖος οὗτος δεσπότης τῶν Ὀγούζων, μὴ δυνηθεὶς ν' ἀποκρούσῃ τὴν ἐπίθεσιν τοῦ Μπαϊαζὶτ Α' (1393), ὑπήχθη ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν αὐτοῦ καὶ οὕτω τὸ ἀνεξάρτητον ἐπὶ 130 ἔτη κράτος τῶν Ὀγούζων ἢ Γκαγκα-ούζων, ἱδρυθὲν τῷ 1263, τῇ βοηθείᾳ Μιχαὴλ Η' τοῦ Παλαιολόγου, ἐν τῇ δυτικῇ παραλίᾳ τοῦ Εὐξείνου Πόντου, μὲ ἰδιαίτερον ἔξαρχον, ὑποκείμενον πνευματικῶς τῷ Πατριάρχῃ Κωνσταντινουπόλεως, διελύθη πλέον διὰ παντός.

Ὁ Ἐβλιὰ Τσελεμπῆ, ὅστις ἔκαμε τὴν περιοδείαν του εἰς τὴν Βουλγαρίαν κατὰ τὸν ΙΖ΄ αἰῶνα, ἀποκαλεῖ τὴν Β.Α. Βουλγαρίαν «Οὖζοι-Ἐγιαλέτ», ἐκ τοῦ ὁποίου φαίνεται ὅτι τὰ μέρη ταῦτα τῆς Βουλγαρίας ἐξηκολούθουν νὰ φέρουν τότε τὸ παλαιὸν ὄνομα τῶν Ὀγούζων. Ὁ ἴδιος περιγράφει τοὺς κατοίκους τῆς Σιλιστρίας ὡς μέσου ἀναστήματος, σωματικῶς ὑγιεῖς καὶ εὐθύμους. Ὑπάρχει, λέγει, καὶ φυλή τις λεγομένη «τσιτάκ», οἱ ὁποῖοι προῆλθον ἀπὸ μῖγμα Τατάρων, Βουλγάρων, Βλάχων καὶ Μολδοβάνων. Αἱ γυναῖκές των κρύπτονται. Εἶνε λίαν ἐνάρετοι καὶ αἰδήμονες. Οἱ τσιτάκοι τιμοῦν τοὺς ξένους, τοὺς ὁποίους ἀγαποῦν καὶ ξενίζουν. Ὁ λαὸς εἶνε ἤπιος, εἰλικρινής, μὲ χαρακτῆρα καλόν. Οἱ ῥαγιάδες (ὑπήκοοι) εἰς τὸ Χαδζῆ-ὀγλοῦ-Παζαρτζὴκ λέγονται τσιτάκιδες τῆς Δόβρουτζας, οἱ ὁποῖοι ἔχουν ἰδιαιτέραν κοινωνίαν. Οἱ κάτοικοι τῆς Δόβρουτζας καὶ Δελὶ-Ὀρμὰν εἶνε ἰδιαιτέρα φυλή. Εἶνε θαρραλέοι, ἀνδρεῖοι καὶ γενναῖοι. Ὁ Ἐβλιὰ Τσελεμπῆς εὑρίσκει διαφορὰν καὶ εἰς τὴν γλῶσσάν των.

Μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν κατάκτησιν τοῦ Ὀγουζικοῦ κράτους, μέγα μέρος τῶν Γκαγκαούζων ἠναγκάσθη νὰ ἐξισλαμισθῇ. Οἱ λοιποὶ ἔκρυπτον ἐπὶ ἀρκετὸν χρόνον τὴν χριστιανικήν των θρησκείαν, παρουσιαζόμενοι ὡς πρεσβεύοντες τὸν Μωαμεθανισμόν. Τοῦτο ἠδύναντο νὰ πράξουν λίαν εὐκόλως, καθότι ἐξωτερικῶς οἱ Γκαγκαοῦζοι διόλου δὲν διέφερον ἀπὸ τοὺς Τούρκους, οὔτε κατὰ τὴν γλῶσσαν, οὔτε κατὰ τὴν ἐνδυμασίαν.

Γνωστὸν τυγχάνει ὅτι μετὰ τὴν πτῶσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὁ κατακτητὴς σουλτάνος ἀνεγνώρισεν ὡς κεφαλὴν ὅλων τῶν ὀρθοδόξων χριστιανῶν, ἄνευ διαφορᾶς ἐθνικότητος, μόνον τὸν Ἕλληνα Πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως. Καὶ ἐν ὅσῳ μὲν οἱ Τοῦρκοι ἐξηκολούθουν νὰ διατελοῦν ὑπὸ τὴν μέθην τῶν ἐπιτυχιῶν των, οὔτε κἂν λόγος ἠδύνατο νὰ γίνῃ περὶ ἐκκλησιῶν καὶ σχολείων διὰ τοὺς ῥαγιάδες. Αἱ θρησκευτικαὶ διατυπώσεις ἐξετελοῦντο εἰς κατακόμβας. Ὅταν ὅμως ὁ Πατριάρχης ἤρχισε νὰ γίνεται δεκτὸς παρὰ τοῦ βεζύρου, οἱ δὲ ἀρχιερεῖς παρὰ τῶν πασσάδων, τότε μόλις οἱ χριστιανοὶ ἤρχισαν ἐλευθέρως νὰ ἐκτελοῦν τὰ θρησκευτικά των καθήκοντα καὶ νὰ φοιτοῦν εἰς σχολεῖα. Οἱ Γκαγκαοῦζοι, ὡς χριστιανοί, ἀφέθησαν εἰς τὴν πνευματικὴν κυριαρχίαν τοῦ Πατριάρχου, ὅστις ἐκυβέρνα αὐτοὺς θρησκευτικῶς καὶ ἠθικῶς. Μέγα μέρος αὐτῶν ἔλαβον ἑλληνικὴν παιδείαν καὶ ἀνατροφήν, καλούμενοι πλέον Ἕλληνες. Ἓν μικρὸν μέρος ἔμεινεν ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τῶν Βουλγάρων, καὶ ἕτερον τῶν Τούρκων.

Ἡ ἐπίδρασις αὕτη ὅμως ὀλίγον συνέτεινεν εἰς τὸ νὰ ἀλλάξουν τὴν γλῶσσαν καὶ τὰ φρονήματά των. Ἔμειναν πιστοὶ εἰς τὴν φυλήν, ἀπὸ τῆς ὁποίας προήρχοντο, ὡς καὶ τὰ ἤθη καὶ ἔθιμα.

Ἡ τοιαύτη ἐπίδρασις ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς πολλοὺς τουρκολόγους, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ εἰς τὸν ῥῶσον Μόσσκωφ, καὶ τὸν τσέχον Ἴρετσεκ, νὰ νομίζουν, ὅτι ὑπάρχουν τριῶν εἰδῶν Γκαγκαοῦζοι, ἤτοι Ἀσηλ-(κυρίως) Γκαγκαοῦζοι, Ἕλληνες-Γκαγκαοῦζοι καὶ Βούλγαροι-Γκαγκαοῦζοι. Ὡς Ἀσηλ-Γκαγκαούζους θεωροῦν τοὺς τῆς Β. Α. Βουλγαρίας ζῶντας μετὰ τῶν Τούρκων, εἰς τὴν γλῶσσαν, ἤθη καὶ ἔθιμα τῶν ὁποίων δὲν βλέπουν ξένην ἐπιρροήν, Ἕλληνας-Γκαγκαούζους δὲ θεωροῦν τοὺς πρὸς τὸν Εὔξεινον ζῶντας ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν Ἑλλήνων· καὶ Βουλγάρους τοὺς εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Βουλγαρίας, πρὸς τὸ Προβαδί, Σούμλαν καὶ Σιλίστριαν κατοικοῦντας.

Οὕτω βλέπομεν, ὅτι οἱ ὑπὸ τὴν βουλγαρικὴν ἐπιρροὴν ζῶντες Γκαγκαοῦζοι λέγουν: σβετὶ (ἅγιος), κάκο (μεγάλη ἀδελφὴ) λέλια (θεία) κτλ., οἱ ὑπὸ τὴν Ἑλληνικὴν ἐπιρροήν: ἅϊ (ἅγιος), ἀκόνα (εἰκόνα), Χριστὸς ἀνέστη, καλ' ἡμέρα κτλ. καὶ οἱ ὑπὸ τουρκικὴν ἀμπλὰ ἢ ντεντιὰ (μεγάλη ἀδελφή), τίιζε (θεία), ποὺτ ταχτασὴ (εἰκὼν) κτλ.

Ὁ Μόσσκωφ εὑρίσκει διαφορὰν καὶ εἰς τὴν γλῶσσαν τῶν Γκαγκαούζων ἰδίᾳ εἰς τὸ παρὰ τὴν Βάρναν χωρίον Κεστιρίτς, τὸ ὁποῖον ἐπεσκέφθη. Οὕτω, κατ' αὐτόν, τὴν πρόθεσιν διὰ μερικοὶ ἀντικαθιστῶσι διὰ τῆς ἰτσίν, ἄλλοι δὲ διὰ τῆς κομαγά, διότι οἱ μὲν λέγουν: μπενὶμ ἰτσίν, (δι' ἐμὲ) σενὶν ἰτσίν, (διὰ σὲ) ὀνοῦν ἰτσίν, (δι' ἐκεῖνον)· ἄλλοι δέ: μπενὶμ κομαγά, σενὶν κομαγά, ὀνοὺν κομαγά(!), ὅπερ δὲν εἶνε ἀληθές. Ἀφορμὴν εἰς τὸ τοιοῦτο λανθασμένον συμπέρασμα ἔδωκεν εἰς τὸν μὴ γνωρίζοντα καλῶς, ὡς φαίνεται, τὴν τουρκικὴν Μόσσκωφ, ἡ φράσις τὴν ὁποίαν ἤκουσεν εἰς τὸ Κεστιρίτσι, ἤτοι: μποὺ τεστὶ σοὺ ἰτσὶν (ἡ στάμνα αὕτη εἶνε διὰ νερόν). Ἄλλοι δὲ ἔλεγον: μποὺ τεστὶ σοὺ κομαγά, τὸ ὁποῖον μεταφραζόμενον σημαίνει, ἡ ὑδρία αὕτη χρησιμεύει διὰ νὰ βάλωμεν νερόν. Εἰς τὴν πρώτην ἔκφρασιν γίνεται χρῆσις τῆς προθέσεως ἰτσὶν (διά), εἰς τὴν δευτέραν δὲ τοῦ ῥήματος κόϊορουμ (βάζω, θέτω) καὶ ἑπομένως ἄλλο τὸ ἰτσίν, ἄλλο τὸ κομαγά, καίτοι δι' ἀμφοτέρων ἐκφράζεται ἡ αὐτὴ ἔννοια. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἠπατήθη καὶ ὁ Ἴρετσεκ νομίζων, ὅτι τὸ ὄνομα Δημήτρι οἱ Γκαγκαοῦζοι μετατρέπουν εἰς Δεμήρ: Τὸ Δεμὴρ εἶνε μετά-

φρασις τοῦ ὀνόματος Σιδέρης (Σίδηρος), βουλγαριστὶ δὲ Ζελέζο. Παρόμοια ὀνόματα μὲ ὁμοίαν κατάληξιν εἶνε καὶ τὰ Γκαμπίσς [1], Τατίσς, Πατίσς, Γεωργίσς, Γκογκίσς, Κουλίσς, Πετρούσς, Παρούσς κτλ. Εἰς τὰ κύρια ὀνόματα ἐπισυνάπτεται πάντοτε καὶ κοσμητικὸν ἐπίθετον οὕτως: οὖζοὺν Γκαμπίσς (Γκαμπίσς ὁ ὑψηλός), ὀϊνὰκ Τατίσς (Τ. ὁ παιγνιδιάρης) κτλ. Ἠπατήθη ἐπίσης ὁ Ἴρετσεκ, ὡς καὶ πολλοὶ ἄλλοι τουρκολόγοι, παριστάνοντες τὰ περὶ τὴν Βάρναν χωρία Μπέλα (Ἄσπρος), Κουρού-Κι̯οϊ, Ταπτίκ, Καραχουσεῒν ὡς Γκαγκαουζικά, ἐνῷ εἶνε Ἑλληνικὰ ἐκβουλγαρισθέντα ἤδη.

Ἐν τούτοις ἡ γλῶσσα τῶν Γκαγκαούζων εἶνε μία καὶ ἡ αὐτὴ ὡς καὶ ἡ θρησκεία των. Αἱ παρεισφρήσασαι ξέναι λέξεις εἶνε τοπικοῦ χαρακτῆρος. Ἐκ τῆς πολυετοῦς συμβιώσεως αὐτῶν μετὰ τῶν Σελτζούκων Τούρκων ἀφωμοιώθη ἀρκετὰ ἡ γλῶσσα αὐτῶν μετὰ τῆς Ὀθωμανικῆς, ἀπεμακρύνθη δὲ μεγάλως ἐκ τῆς Κουμανικῆς, καίτοι ἐν ἀρχῇ οὗτοι οἱ λαοὶ ἀπετέλουν ἓν ἔθνος. Τοῦτο ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν εὑρεθέντων Κουμανικῶν χειρογράφων τοῦ 1303 εἰς τὸ ἱερὸν τῆς ἐκκλησίας ἁγίου Μάρκου εἰς τὴν Βενετίαν. Πρῶτος ὁ τουρκολόγος Γγέζα Κοὺν [2] ἀπέδειξεν ὅτι τὰ εὑρεθέντα χειρόγραφα εἶνε Κουμανικῆς γλώσσης, ἔπειτα δ' ὁ ἀκαδημαϊκὸς Β. Ρατλὼφ [3] ἐξήγησε τὸ περιεχόμενον, συντάξας καὶ τὸν «Codex Cumanicus» [4].

Χάριν περιεργείας παραθέτομεν ἐκ τοῦ χειρογράφου τούτου περικοπὰς μετὰ παραβολῆς αὐτῶν πρὸς τὴν Γκαγκαουζικὴν καὶ τὴν Ἑλληνικήν:

Κουμανικὰ [5]	*Γκαγκαουζικὰ*	*Ἑλληνικὰ*
Αρι Λουκας αϊτιρ ελμπανγγελιμ ἰτσιντέ:	Ἄι̯ Λουκᾶ ντὲρ βανγελι̯ονοὺν ἰτσιντὲ	Ὁ Ἅγιος Λουκᾶς λέγει εἰς τὸ Εὐαγγέλιον·
νατσικ μπουγγι̯οῦν χατσαν Χριστὸς τοκτὶ	ὁ γγι̯οὺν χάτσαν Χριστὸς ντογμούσς,	Τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ὅτε ὁ Χριστὸς ἐγεννήθη
κελντὶ φαριμτα γι̯αζηνδα	γγελμὶσς ἰντσὲρ κιρά.	ἦλθεν ὁ ἄγγελος εἰς τὴν πεδιάδα
αϊττι κουτουτσιγγα κὶμ	ἰαν ἰεμὶσς τσομπανλαρὰ κὶμ	καὶ εἶπεν εἰς τοὺς ποιμένας,

[1] Τὸ σς προφέρονται ὡς τὸ γαλλ. ch.

[2] Geza Kuun, Codex Cumanicus bibliothecae ad templum divi Marci Venetiarum, primum ex integro edidit... Budapest 1880.

[3] W. Radloff, Das türkische Sprachmaterial des Codex Cumanicus, ἐν Mémoires de l'Académie impériale des sciences de Saint-Pétersbourg, t. XXXV, nº 6, St-Pétersbourg, 1887.

[4] Ἴδε καὶ Sévérien Salaville, Un manuscrit chrétien en dialecte turc, Le «Codex Cumanicus». Echos d'Orient. 1911, σελ. 278-286.

[5] Τὰ ἰ προφέρονται ὡς τὸ γαλλ. d.
ιου » » » u.
ι ὡς εἰς τὴν τουρκικὴν λέξιν κηρὴκ (σπασμένον).

Κουμανικὰ	*Γκαγκαουζικὰ*	*Ἑλληνικὰ*
κοϊνλαρ κιουντερ μαν	κοϊνλαρὶ γγι̯ουτερμισσλὲρ	οἱ ὁποῖοι ἔβοσκον τὰ πρόβατα.
ιανικλαρτιρμαν σιζγγα ουλου σαουντσ κιμ μπι̯ουγγι̯ουν τοκτὶ μπαρτσα αλαμ κουτκαρδατσι	μπὲν σιζὲ σοϊλέριμ μπιοὺκ σεβινμὲκ μποῦ γγι̯οὺν ντογντοὺ κουρταρὰν ντι̯ουμπι̯ουτι̯ουν τνουνιαϊ.	Σᾶς ἀγγέλλω μεγάλην χαράν. ὅτι σήμερον ἐγεννήθη ὁ Σωτὴρ ὅλου τοῦ κόσμου.

Ἡ γλῶσσα τῶν Γκαγκαούζων ἔχει πολλὰ τὰ κοινὰ καὶ μὲ τὴν γλῶσσαν τῶν Τούρκων τοῦ Δελὶ-Ὀρμάν, Γκατζάλιδων. Οὕτως, ἐνῷ οἱ Τοῦρκοι Ὀσμανλῆδες ὡς ἐπιβεβαιωτικὸν μόριον μεταχειρίζονται τὸ ἔβετ (ναί), οἱ Γκατζάλιδες καὶ Γκαγκαοῦζοι λέγουν: γιαί. Οὕτω καὶ καβρά, ἀντὶ γκετὶρ (φέρε), μετσικλί, (πανούκλα) γκι̯ουβενδέ, γκιγκὰ κτλ.

Οἱ Γκαγκα-οῦζοι ἐφοίτων εἰς τὰ Ἑλληνικὰ σχολεῖα καὶ Ἑλληνικὰς ἐκκλησίας, ὡμίλουν ὅμως πάντοτε τὴν Τουρκικὴν μεταχειριζόμενοι εἰς τὴν γραφὴν τὰ τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης στοιχεῖα. Βιβλία πρὸς ἀνάγνωσιν μετεχειρίζοντο τὰ Καραμανλίδικα [1], καίτοι δὲν ἐνόουν καὶ αὐτὰ καλῶς. Εἰς τὰς ἐκκλησίας, ὅπου συνήρχοντο, Ἀπόστολος, τὸ Εὐαγγέλιον καί τινες προσευχαὶ ἀνεγινώσκοντο Τουρκιστί.

Ὁ ὑπὸ τοὺς Τούρκους ὅμως ζυγὸς αὐτῶν δὲν εἶχε παντελῶς ἐξαλείψει ἐκ τῆς μνήμης των τήν ποτε ἐλεύθεραν ὕπαρξιν τοῦ κράτους τῶν Ὀγούζων, οὔτε τὴν ἐν Ρωσίᾳ διαμονὴν αὐτῶν ὑπὸ χριστιανικὸν κράτος. Διὸ πάντοτε εἶχον τὰς ἐλπίδας των εἰς τοὺς Ρώσους καὶ ἐκεῖθεν περιέμενον τὴν ἐλευθερίαν. Ὅτε τῷ 1750 οἱ Ρῶσοι ἤρχισαν τοὺς πολέμους κατὰ τῶν Τούρκων, οἱ Γκαγκαοῦζοι δὲν ἐβράδυνον νὰ ἐπωφεληθοῦν τῶν πολέμων τούτων ἐπιστρέφοντες ἀθρόοι εἰς τὴν Ρωσίαν. Κατὰ τοὺς πολέμους τοῦ Σοβαρὼφ (1787-1791) μετῴκησαν εἰς τὴν Νοβορωσίσκην. Ἔπειτα τῷ 1801-1812 εἰς Βεσσαραβίαν, ἔνθα, ὡς μᾶς γράφει ὁ Μόσσκωφ, ὑπάρχουν μέτοικοι Γκαγκαοῦζοι ὑπὲρ τοὺς 70,000.

Κατὰ τὸ γερμανικὸν Ἰσλαμικὸν λεξικὸν γενικῶς ὅλος ὁ ἀριθμὸς τῶν Γκαγκαούζων εἶνε ὡς ἔγγιστα 100,000. Ἐν Βεσσαραβίᾳ μεταξὺ αὐτῶν ὑπάρχει ἀνάμνησις διά τινα «Καπιτὰν Δημήτρι«, θεωρούμενον Γκαγκαοῦζον, ὅστις ἔσωσε τὴν ζωὴν τοῦ Νικολάου Α΄ ἀπό τινος ἄραβος. Οὗτος ὁ καπιτὰν Δημήτρις εἶνε ὁ γνωστὸς λοχαγὸς τοῦ ἱππικοῦ Βαθυκιώτης, ὅστις ὑπηρέτει ὑπὸ τὸν Σοβαρὼφ καὶ Ρωμαντσώφ, ἀπέθανε δὲ τῷ 1820. Πρὸς ἀνάμνησιν τούτου ἓν χωρίον τῆς Βεσσαραβίας ὠνομάσθη Δημητρόβκα.

[1] Τουρκικὰ δι' ἑλληνικῶν χαρακτήρων. Ἴδε Σ. Α. Χουδαβερδόγλου-Θεοδότου, Ἡ τουρκόφωνος ἑλληνικὴ φιλολογία. Ἐπετ. Ἑτ. Βυζ. Σπ., Ζ', σελ. 299-307.

Οἱ Γκαγκαοῦζοι ἔχουν σῶμα κανονικόν, ἀνάστημα μέσον, στῆθος εὐρύ, χεῖρας καὶ πόδας ἰσχυρούς, ἐπιδερμίδα μελαγχροινήν, ῥῖνα μεγάλην, ὀφθαλμοὺς καστανούς, κινήσεις εὐτραπέλους. Αἱ παρθένοι εἶνε ὡραῖαι μὲ λευκὴν ἐπιδερμίδα, πρόσωπον στρογγύλον καὶ πλῆρες, στήθη ἀνεπτυγμένα. Κοσμοῦσι τὸ πρόσωπον μὲ ψιμύθιον καὶ τεχνητὰς ἐλαίας. Αἱ νεάνιδες δὲν κρύπτονται ἀπὸ τοὺς νέους, ὅταν ὅμως ὁμιλοῦν μετ᾿ αὐτῶν κρύπτουν διὰ τῶν δακτύλων των τὸ στόμα. Ὁ Γκαγκαοῦζος εἶνε εὔθυμος, γενναῖος, γενναιόδωρος μέχρι σπατάλης, φιλόξενος, φιλότιμος, ἐκδικητικὸς μέχρι θανάτου, ἀτρόμητος. Διὰ νὰ ἀποδείξῃ τὴν γενναιότητά του ἐπιχειρεῖ ἐπίφοβα κατορθώματα, πληγώνει ἑαυτὸν διὰ μαχαίρας. Ὑπάρχουν περιστάσεις, καθ᾿ ἃς ὁ Γκαγκαοῦζος ἔκοψε τεμάχια κρέατος ἐκ τοῦ ποδός του καὶ ψήσας, τὰ προσέφερεν ὡς «μεζὲν» εἰς διασκεδάσεις. Εἰς παρομοίας περιστάσεις θραύει διὰ τῶν χειρῶν τὰς ὑάλους τῶν παραθύρων, καταιματώνων τὴν χεῖρά του, κατακερματίζει διὰ τῶν ὀδόντων του ποτήρια. Τὰ τοιαῦτα ἔθιμα ἐθεωροῦντο ἐπάξια ἀληθοῦς Γκαγκαούζου γνωρίσματα, ὡς φαίνεται καὶ ἐκ τῶν ἑξῆς στίχων Γκαγκαουζικοῦ ᾄσματος:

Μεϊχανεγὲ βαρμαλὴ	Τὸ νὰ πηγαίνῃ εἰς τὸ καπηλεῖον
τεσκιαχκι̯αρὰ τσατμαλὴ	νὰ πειράζῃ τὸν κάπηλον
Κατεχὶ κηρμὰκ	νὰ σπάνῃ τὸ ποτήρι
ἐλινὶ σαρμὰκ	νὰ τυλίγῃ τὸ χέρι
χοβαρδαι̯ὰ χοβαρδαι̯ὰ	διὰ τὸν σπάταλον, τὸν ἄσωτον
πὲκ νάμδηρ.	εἶνε πολὺ τιμητικά.

Οἱ Γκαγκαοῦζοι ἠσχολοῦντο μὲ τὴν μεταξουργίαν, γεωργίαν, κτηνοτροφίαν καὶ ἰδίως ἀμπελουργίαν.

Εἰς τὴν οἰκογένειαν ὁ ἀνὴρ εἶνε ἡ κεφαλή. Ἐκεῖνος διατάσσει, ἡ γυνὴ ὑπακούει. Τὸ νὰ ἐνεργῇ ὁ ἀνὴρ κατὰ τὰς ὁδηγίας τῆς γυναικός, θεωρεῖται μικροπρεπές. Διὰ τοιοῦτον ἄνδρα λέγουν: «ὀνοῦν μπασσηνὰ φεσὶ καρῆ κόϊορ» (ἡ γυνὴ θέτει ἐπὶ τῆς κεφαλῆς του τὸ φέσι).

Θρησκευτικῶς ὁ Γκαγκαοῦζος εἶνε φανατικός. Καὶ τὰς λίαν μικρὰς θρησκευτικὰς διατυπώσεις ἐκτελεῖ ἀκριβῶς μετὰ φανατισμοῦ καὶ ὅταν ἀκόμη αὗται ἀντίκεινται εἰς τὰ δόγματα τῆς θρησκείας. Οὐδεὶς δύναται νὰ τὸν πείσῃ περὶ τοῦ ἐναντίου, διότι λέγει: «μποϊλὲ μπουλντούκ, μποϊλὲ γκι̯οτιουρετζέϊζ» (ἔτσι εὕρομεν, ἔτσι θὰ τὸ πηγαίνωμεν). Προσφέρει θυσίαν ζῷα (κουρμπάν). Τὴν παραμονὴν τοῦ νέου ἔτους καὶ τῇ 3 Φεβρουαρίου (π. ἡμ.), ὅσοι ἔχουν μόνον υἱούς, προσφέρουν θυσίαν πετεινόν.

Εἰς τοὺς τελευταίους πολέμους ὡς στρατιώτης εἰς τὰ βουλγαρικὰ συντάγματα ἔδειξε μεγάλην ἀνδρείαν, ἰδίως εἰς τὰς ἐπιθέσεις.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐνδυμασίαν, αὕτη ἦτο διάφορος κατὰ διαφόρους καιρούς. Εἰς τοὺς παλαιοτέρους χρόνους οἱ ἄνδρες ἐφόρουν «μπὶρ γκι̯ο-

τλι̯οῦ τσακσσήρ», τὰ ὁποῖα ἦσαν στενὰ «ποτούρια» (περισκελίδες εὐρεῖαι) μὲ γαϊτάνια φαρδιὰ εἰς τὰ κάτω μέρη καλούμενα «πατσιά», «δζαμαδάν», εἶδος γελέκου μὲ διπλῆν σειρὰν κομβίων ἀπὸ γαϊτάνι, «κοντόσς», κοντὸν ἐπανωφόριον, τὸ ὁποῖον ἐρρίπτετο ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ ὤμου, «κουσσάκ,» εὐρεῖαν ζώνην, μὲ τὴν ὁποίαν περιετύλισσε τὴν ὀσφύν, καὶ ἄνωθεν ἔθετε τὸ «σιλιαχλίκι», «τσαλμὰ» ἢ «σερβιέττα», περιτύλιγμα τοῦ καλύμματος τῆς κεφαλῆς. Εἰς τοὺς πόδας ἐφόρει «γεμενι̯ὰ» (πέδιλα). Οἱ πλούσιοι ἐφόρουν κοντὰ ὑποδήματα, τὰ ὁποῖα περιέβαλλον μὲ ἰδιαίτερα «καλτσούνια» μάλλινα «τομὰκ» καλούμενα, τὰ ὁποῖα ἐκαλλωπίζοντο μὲ φοῦντες. Ἀργότερα τὸ «μπὶρ γκιοτλι̯οῦ τσακσσὴρ» ἀντικατεστάθη μὲ εὐρέα «σαλβάρια» ὡς τὰ τῶν Σμυρναίων. Ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἔθετον «τάκε» (κάλυμμα λευκὸν) καὶ ἄνωθεν «φέσι» μὲ «γιαζμὰ» (ἐπίδεμα).

Τῶν γυναικῶν ἡ ἐνδυμασία εἶχέ τι ὅμοιον πρὸς τὴν τῶν γυναικῶν Ταταρων τῆς Κριμαίας. Ἐφόρουν «ντὸν» (βρακὶ) «γκι̯ομλέκ», (ὑποκάμισον μακρὺ) μέχρι ποδῶν, «ἀντερί», ἔνδυμα χονδρὸν μακρὺ μὲ κοντὰ σχιστὰ μανίκια ὡς καὶ ἀπὸ τὰ πλάγια, κοντόσ, φόρεμα κοντὸν ἐξωραϊσμένον καὶ χρυσοκέντητον, «κουσσάκ», ζώνην, «μαμοῦκα», περιτύλιγμα τῆς κεφαλῆς, «φές», φέσι περιτυλιγμένον μὲ λεπτὸν ὕφασμα «τσεμπέρ». Εἰς τοὺς πόδας ἐφόρουν «τερλίκια» καὶ ἐνίοτε, ἰδίᾳ ἐν χειμῶνι, «ναλίνια». Ἀργότερα ἤρχισαν νὰ ἐπιθέτουν ἐπὶ τοῦ φεσίου κοσμήματα, ὡς φλουριά, καὶ τότε ἐλέγετο «τὰς τεπελίκ». Περὶ τὸν τράχηλον ἔθετον μαργαριτάρια, μαχμουδιέδες, κτλ. Ἀργότερον ἤρχισαν νὰ φοροῦν καὶ «σαλβάρια».

Εἰς τὴν Revue du monde Musulman [1], ὁ Popescu Γιώργας δημοσιεύει ἄρθρον ἐπιγραφόμενον, Les gagautci, ὁπόθεν φαίνεται, ὅτι δὲν γνωρίζει τοὺς Γκαγκαούζους. Εἰς τὴν Δόβρουτζαν, λέγει, ὑπάρχουν 3628 Γκαγκαοῦζοι, τῶν ὁποίων τὰ ἤθη εἶνε ὅμοια πρὸς τὰ ἤθη ἐκείνων, μεταξὺ τῶν ὁποίων ζοῦν. Ὀλίγον εἶνε φιλόξενοι. Κατὰ τὴν γλῶσσαν, τὴν ὁποίαν ὁμιλοῦν, δὲν δύνανται παρὰ νὰ θεωροῦνται ὡς μουσουλμάνοι. Πρεσβεύουν τὴν Ἑλληνικὴν ἢ Βουλγαρικὴν χριστιανικὴν θρησκείαν. Φιλάργυροι μέχρι γλισχρότητος. Κατά τινα παράδοσιν οἱ Τοῦρκοι ἔκοπτον τὴν γλῶσσαν ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι ἠρνοῦντο νὰ δεχθοῦν τὸν ἰσλαμισμόν. Οἱ γονεῖς, οἱ ὁποῖοι εἶχον ὑποστῆ τὴν ποινὴν αὐτήν, δὲν ἠδύναντο νὰ διδάξουν εἰς τὰ τέκνα των τὴν ἐθνικήν των γλῶσσαν καὶ ὡς ἐκ τούτου ταῦτα ἠναγκάζοντο νὰ μάθουν τὴν Τουρκικήν [2].

Εἰς τὸ ἐγκυκλοπαιδικὸν λεξικὸν Ἐλευθερουδάκη ἀναγινώσκομεν τὰ ἑξῆς:

Γαγαοῦζοι: Βούλγαροι ἐκτουρκισθέντες (!!), ἀλλὰ διατηρήσαντες τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν. Κατῴκουν πρὸ τοῦ παγκοσμίου πολέμου κατὰ

[1] Tome I, Paris, Décembre 1906, Populations musulmanes de la Roumanie, σ. 196-III. «Les gagautci».

[2] Πρβλ. Μελετίου Πηγᾶ, ἐπιστολὴ 200ή.—Ὑψηλάντου, Τὰ μετὰ τὴν Ἅλωσιν, σελ. 117.—E. Charrière, Collection de documents inédits, I Série, Tome III, Paris 1853.

μῆκος τῆς Εὐρωπαϊκῆς ἀκτῆς τοῦ Εὐξείνου ἀπὸ τῆς Βάρνης καὶ τῶν περιχώρων αὐτῆς μέχρι τῆς Ρωσικῆς Βεσσαραβίας, ἔνθα πολυπληθεῖς εὑρίσκονται εἰς τὴν περιφέρειαν τοῦ Ἰσμαηλίου, τὴν περιελθοῦσαν μετὰ τὸν πόλεμον εἰς τὴν Ρουμανίαν, ἀσχολούμενοι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς τὴν ἁλιείαν καὶ τὴν ἀνθρακοπαραγωγήν. Ἐκ τῆς μετὰ τῶν Τούρκων ἀναστροφῆς διετήρησαν, ὡς καὶ πολλοὶ ἄλλοι χριστιανοὶ τῆς βορείου Θρᾴκης, τὴν συνήθειαν τῆς προσφορᾶς θυσιῶν ἐκ ζῴων, αἵτινες ὀνομάζονται ὑπ᾽ αὐτῶν ὡς καὶ παρὰ Τούρκοις «κουρμπάν».

Ὁ Ἴρετσεκ θεωρεῖ τοὺς Γκαγκα-ούζους ὡς προερχομένους ἐκ παλαιᾶς τουρκικῆς φυλῆς, ἡ ὁποία μετῴκησεν εἰς τὸ τότε βουλγαρικὸν βασίλειον καὶ ἐδέχθη τὸν χριστιανισμὸν ἐνωρίτερον τῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων καθυποτάξεως.

Ὁ καθηγητὴς τοῦ ἐν Σόφιᾳ πανεπιστημίου Στ. Μλαδένωφ ἐν συμπεράσματι μελέτης του περὶ τῶν Γκαγκαούζων εἰς τὸ περιοδικὸν «Βουλγαρικὴ ἱστορικὴ βιβλιοθήκη» 1931, τόμον Ι΄, ἐπιλέγει:

«Οἱ Γκαγκαοῦζοι ὑπὸ γλωσσολογικὴν ἔποψιν δύνανται νὰ θεωρῶνται ὡς ἄμεσοι ἀπόγονοι τόσῳ τῶν Βουλγάρων τοῦ Ἀσπαρούχ, ὅσῳ καὶ τῶν Κουμάνων ἢ Οὔζων (Ὀγούζων), ἴσως δὲ ἡ διαφορὰ «βούλγαροι Γκαγκαοῦζοι» καὶ «Ἄσηλ Γκαγκαοῦζοι» στηρίζεται ἐπὶ τῆς διαφόρου προελεύσεως αὐτῶν, δηλ. ἴσως, οἱ μὲν Βούλγαροι Γκαγκαοῦζοι εἶνε ἀπόγονοι τῶν πρώτων Βουλγάρων τοῦ Ἀσπαροὺχ καὶ διὰ τοῦτο θεωροῦνται καὶ ὀνομάζονται «Βούλγαροι», οἱ δὲ «Ἄσηλ Γκαγκαοῦζοι» καλούμενοι, τῶν Κουμάνων, οἱ ὁποῖοι εἶνε πλησίον τῶν Βουλγάρων».

Πρῶτος ὁ Ἰωάννης Νικολάου, ὁ συγγραφεὺς τῆς «Ὀδησσοῦ» (Βάρνα) ἐκφέρει γνώμην, ὅτι οἱ Γκαγκαοῦζοι ὑπάγονται εἰς τὴν μεγάλην Τουρανικὴν φυλήν, «οἵτινες ἐπέδραμον κατὰ τὴν δεκάτην ἑκατονταετηρίδα ἢ ὀλίγον πρότερον ἢ ὕστερον εἰς τὰ ἀνατολικὰ μέρη τῆς Εὐρώπης, καὶ διελθόντες τὸν Ἴστρον ποταμὸν ἐγκατεστάθησαν εἰς τὰ δυτικὰ παράλια τοῦ Εὐξείνου Πόντου περὶ τὴν Δόβρουτζαν, μέχρι Βάρνης, κυριαρχήσαντες μᾶλλον ἢ ὑποταχθέντες εἰς τὴν καθεστῶσαν ἀρχήν». («Ὀδησσός», σελ. 135).

Ὁ καθηγητὴς τοῦ ἐν Σόφιᾳ Πανεπιστημίου Α. Ἰσσίρκωφ [1] λέγει τὰ ἑξῆς περὶ Γκαγκαούζων: «Οἱ Γκαγκαοῦζοι εἶναι ὀρθόδοξοι, ἀλλ᾽ ὁμιλοῦν τὴν τουρκικὴν γλῶσσαν. Εὐκόλως ἐξελληνίζονται ἢ ἐκβουλγαρίζονται. Ὑπάρχουν Γκαγκαοῦζοι Βούλγαροι, οἵτινες ὁμιλοῦν τὴν τουρκικήν, ἀλλ᾽ ἔχουν ἔθιμα καὶ ᾄσματα βουλγαρικά. Οἱ Γκαγκαοῦζοι κυρίως ζοῦν περὶ τὴν Βάρναν καὶ Βαλτσίκιον. Ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν ἀνέρχεται εἰς 10.175 ψυχάς».

Τὴν ἐτυμολογίαν τῆς λέξεως «Γκαγκαοὺζ» πολλοὶ τουρκολόγοι, φιλόλογοι καὶ ἀρχαιολόγοι προσεπάθησαν νὰ καθορίσουν. Χάριν περιεργείας ἀναφέρομεν ἐξηγήσεις τινάς.

[1] Α. Ἰσσίρκωφ, Βουλγαρία· γεωγραφικαὶ σημειώσεις Σόφια 1910 σελ. 142.

Ὁ ἀκαδημαϊκὸς Ράτλωφ ὑποθέτει ὅτι εἶνε λέξις συνεπτυγμένη ἐκ τοῦ ἀγκοὺζ ἢ ὀγκοὺζ (οὔζ) μετὰ τῆς γκα ἢ γκαγκά, γνώρισμα ἰδιαιτέρας γενεᾶς τῶν Ἀγούζων. Ὁ τουρκολόγος Μόσσκωφ ὑποθέτει ὅτι τὸ γκαγκ εἶναι γνώρισμα τῆς φυλῆς τῶν Οὔζων. Ὁ Δημητριάδης (Εἰδήσεις ἀρχαιολογικαὶ - Βάρνα 1909) κάμνει τὸ ἑξῆς συμπέρασμα. Ἡ προσθήκη γκα ἢ γκαγκα εἶνε πρόθεσις σημαίνουσα γενεάν. Ἄρα γκαγκα-οῦζοι, ἀπόγονοι τῶν Οὔζων [1].

Ὁ προαναφερθεὶς συγγραφεὺς τῆς «Ὀδησσοῦ» Ἰ. Νικολάου σχετίζει τὴν λέξιν γκαγκαοὺζ μὲ τὴν λέξιν τοῦ Ὁμήρου ἀγαυοὶ (Ὁμ. Ἰλ. Ν. 5.), οἵτινες ἦσαν, λέγει, οἱ παλαιότεροι κάτοικοι τῶν μερῶν αὐτῶν, ἤ, μὲ ἐκείνους, οὓς ἀναφέρει ὁ Πλίνιος, ὡς Καττούζους, Κροβούζους: «ἔν τε τοῖς πέριξ τόποις καὶ ὑπὲρ τὴν πόλιν ταύτην (Ὀδησσὸν) ἦρχον οἱ Κροβοῦζοι, ἔθνος θρακικὸν ἢ γετικόν, ἐκτεινόμενον ἱκανῶς καὶ κατέχον τὰ ὑπερκείμενα τῶν παραλίων τοῦ Εὐξείνου Πόντου μέρη ἀπὸ τοῦ ποταμοῦ Πανησοῦ (Κομτσί), μέχρι τῶν Κρουνῶν, (χωρίον, πλησίον τῆς πόλεως Βαλτσικίου, καλούμενον σήμερον Ἐκρέννε) εἶτα δὲ τῶν Πυγμαίων ἔθνος λέγεται, ὅτι ὑπῆρχεν, οὓς τινες βάρβαροι Καττούζους καλοῦσι πιστεύοντες, ὅτι ἐφυγαδεύθησαν ὑπὸ τῶν γεράνων» (Πλ. β. Δ. κεφ. 18).

Ὁ βούλγαρος ἀρχαιολόγος καὶ βυζαντιολόγος Γ. Μπαλάστσεφ [2] νομίζει, ὅτι οἱ Γκαγκαοῦζοι ἔλαβον τὴν ἐπωνυμίαν των ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἱδρυτοῦ τοῦ κράτους τῶν Ὀγούζων Καϊκαβούζ, καθότι ὑπὸ τῶν ἀνατολικῶν ἐθνῶν τὸ **κ** προφέρεται ὡς ***γκ*** ἢ ***γγ***· οὕτω προφέρουσιν: ἀντὶ Κάλατα — Γκάλατα, ἀντὶ καμπὰκ — γκαμπάκ, ἀντὶ κουρμπὰν — γκουρμπάν, ἀντὶ Καϊκαβοὺζ — Γκαγκαούζ. Ἐν τούτοις δὲν συμμεριζόμεθα τὴν γνώμην ταύτην καὶ τὸ συμπέρασμα, καθότι οἱ Γκαγκαοῦζοι δὲν ἀντικαθιστοῦν, ὅπως τὰ ἄλλα ἔθνη τῆς Ἀνατολῆς, τὸ **κ** διὰ ***γκ***. Τοὐναντίον, τὸ διαφυλάττουν. Οὕτω λοιπὸν λέγουν: Κάλατα, οὐχὶ δὲ Γκάλατα· καμπάκ, οὐχὶ γκαμπάκ· κουρμπάν, οὐχὶ δὲ γκουρμπάν· Καϊκαβούζ, οὐχὶ δὲ Γκαϊκαβούζ. Ἐκτὸς τούτου, οἱ ἐπελθόντες ὀπαδοὶ τοῦ Ἰζεδδὶν Καϊκαβοὺζ πρῶτοι θὰ ἐλέγοντο Γκαγκαβούζ, οὐχὶ δὲ Τοῦρκοι Σελτζοῦκοι. Ἡ ἐπωνυμία γκαγκαοὺζ ἐπεβλήθη εἰς τοὺς ὀπαδοὺς τοῦ Καϊκαβοὺζ ἐκ τῶν ἐκεῖ εὑρισκομένων φυλῶν, τῶν ἤδη καλουμένων γκαγκαούζ, μετὰ τὸν ἐκχριστιανισμὸν αὐτῶν.

Ἐκ τῶν ἄνω φαίνεται, ὅτι ποικίλοι συγγραφεῖς ποικίλως ἀπεφάνθησαν περὶ τῆς σημασίας τῆς λέξεως γκαγκαοὺζ καὶ περὶ τῆς ἐθνικότητος τῶν Γκαγκαούζων. Ὅλοι ὅμως εἶνε σύμφωνοι ὅτι οἱ Γκαγκαοῦζοι εἶνε τουρκικῆς φυλῆς τῶν Ὀγούζων ἢ Γαούζων, εἰς τὸ ἐθνικὸν ὄνομα τῶν ὁποίων προστίθεται τὸ γκα ἢ γκαγκα, σημαῖνον ἰδιαιτέραν τινὰ φυλὴν τῶν Ὀγούζων.

[1] Προσθέτομεν ὅτι τουρκιστὶ γκάγκα=γρυπός, γρυπόρρινος, οὓς δέ, καὶ ὀγοὺζ ἢ οὐγοὺζ=χωρικός, ἐξωμερίτης (Σημ. Σ. Α. Χ. Θ).

[2] Ἔνθ᾽ ἀνωτ. σελ. 19.

Ἡμεῖς, βασιζόμενοι ἐπὶ τῆς ἀντιλήψεως, τὴν ὁποίαν ἔχει ὁ γκαγκαουζικὸς λαός, περὶ τῆς σημασίας τῆς λέξεως γκαγκαούζ, ἀποφαινόμεθα, ὅτι ἡ λέξις αὕτη δὲν εἶνε γνώρισμα οὐδεμιᾶς φυλῆς, γενεᾶς ἢ ἔθνους, ἀλλὰ σημαίνει χριστιανὸν ὀρθόδοξον. Δι' αὐτὸ δὲ ἀκριβῶς καὶ ἡ ἱστορία δὲν ἀναφέρει οὐδεμίαν φυλὴν ἢ ἔθνος μὲ τὴν ἐπωνυμίαν ταύτην, καίτοι οἱ Γκαγκαοῦζοι μέχρι σήμερον ὑφίστανται, διατηροῦντες τὴν γλῶσσαν, τὰ ἤθη καὶ ἔθιμα αὐτῶν. Οὔτε δὲ ὀνόματα χωρίων ὑπάρχουν ὑπενθυμίζοντα τήν ποτε ὕπαρξιν αὐτῶν, ἐν ᾧ ἄλλα ἔθνη ἢ ἄλλαι φυλαί, τῶν ὁποίων σήμερον οὔτε ἴχνος ὑπάρχει, ἀφῆκαν ἴχνη εἴς τε τὴν ἱστορίαν, καὶ εἰς ὀνόματα χωρίων, ἔνθα ποτὲ ἔζησαν· Πετσενέγοι, Κουμάνοι, Οὖζοι κτλ., Πετσενάγ, Κουμάνοβο, Οὐζλάρ, Χοροζλὰρ κτλ. Ἡ ἐπωνυμία ἄρα τῶν Γκαγκαούζων δὲν σημαίνει φυλὴν ἢ ἔθνος τι, ἀλλὰ χριστιανὸν τουρκικῆς ὀγουζικῆς φυλῆς. Καὶ αὐτὸς ὁ Γκαγκαοῦζος ἐρωτώμενος τί σημαίνει γκαγκαούζ, ἀπαντᾷ, χριστιανός.

Τὸ ὅτι δὲ τῶν Γκαγκαούζων ἡ ἐθνικὴ ἐπωνυμία εἶνε Τοῦρκοι, φαίνεται καὶ ἐκ τοῦ ἑξῆς: ἐρωτῶν ὁ Γκαγκαοῦζος, ἂν γνωρίζουν τὴν γλῶσσάν του, λέγει: «σὲν τι̯ούρκτσι̯α μπιλίορμουσουν;» ἤτοι, σὺ τουρκικὰ γνωρίζεις; οὐδέποτε ὅμως λέγει, «σὲν γκαγκαούζτσα μπιλίορμουσουν», ἤτοι, «γνωρίζεις Γκαγκαουζικά;» ἀναγνωρίζων οὕτως, ὅτι ἡ γλῶσσά του εἶνε ἡ τουρκική. Ἀποφεύγει δὲ νὰ λέγεται Τοῦρκος, διότι ἡ λέξις αὕτη ἔγεινε ταὐτόσημος μὲ τὴν λέξιν μωαμεθανὸς ἢ μουσουλμάνος, τὸν ὁποῖον μισεῖ. Μόνον δὲ ὅταν πρόκειται νὰ ὁμιλήσῃ περὶ τῶν τουρκικῶν αὐτοῦ ἠθῶν καὶ ἐθίμων, ἀναγνωρίζει ὅτι εἶνε Τοῦρκος λέγων: «μπὶζ Τι̯ουρκμένιζ», ἤτοι ἐκ παλαιᾶς τουρκικῆς φυλῆς.

Διὰ τὸν Γκαγκαοῦζον θρησκεία καὶ ἐθνικότης εἶνε ἓν καὶ τὸ αὐτό, ὡς εἰς τοὺς Λεβαντίνους. Τοῦτο ἐπιβεβαιοῦται καὶ ἐκ τῶν ἑξῆς Γκαγκαουζικῶν στίχων συντεθέντων κατὰ τὸν ἀπελευθερωτικὸν ἀπὸ τῶν Τούρκων πόλεμον, ὅτε οἱ Γκαγκαοῦζοι ὑπερήσπισαν γενναίως μόνοι τὴν Καβάρναν ἐκ τῶν ἐπιθέσεων τῶν Κιρκασίων καὶ μπασιμποζούκων Τούρκων, ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ συμπολίτου αὐτῶν Ἀμηρᾶ [1].

Ἀγλέμε μπὲ νινέμ, ἀγλέμε, μπιζ γκένε γκελίριζ Χριστιὰν, ὀγρουνὰ μπὶζ κὰν ντι̯οκέριζ.
ἤτοι· μὴ κλαῖε, μάννα μου, μὴ κλαῖε, ἡμεῖς πάλιν θὰ ἔλθωμεν, διὰ τοὺς χριστιανοὺς ἡμεῖς χύνομεν αἷμα.

Οὔτε οἱ Καραμανλῆδες [2], οὔτε οἱ Βούλγαροι ἢ Ἕλληνες χριστιανοὶ ὁμιλοῦντες τὴν τουρκικὴν θεωροῦνται Γκαγκαοῦζοι, ἀλλ' ὡς ξένοι, καὶ μὲ δυσπιστίαν γίνονται δεκτοί. Διὰ ταῦτα, ὅταν θέλουν νὰ βεβαιωθοῦν ἂν ὁ συνομι-

1 Ἴδε «Σφαγαὶ ἐν Καβάρνῃ», ἔπος ὑπὸ Δ. Κ. Κράχτογλου, Ἀθῆναι 1878.
2 Ἕλληνες τῆς Ἀνατολῆς τουρκόφωνοι. Εἰς τὴν Βουλγαρίαν ὑπάρχει καὶ χωρίον Καραμανλῆ.

λητής των εἶνε Γκαγκαοῦζος, ἐρωτοῦν: «σὲν μιλλέτ μι σίν;» ἤτοι, σὺ ἀπὸ τὸ ἔθνος εἶσαι, δηλ. Γκαγκαοῦζος;

Τινὲς τῶν συγγραφέων, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ Ἴρετσεκ, λέγουν ὅτι δῆθεν οἱ Γκαγκαοῦζοι θεωροῦν τὴν ἐπωνυμίαν των ὑβριστικὴν καὶ ἀποφεύγουν νὰ τὴν ἀναφέρουν. Τοὐναντίον, ὁ Γκαγκαοῦζος, ὅταν πρόκειται νὰ ἐπιτείνῃ τὴν ἐθνικότητά του, μεθ' ὑπερηφανείας λέγει: «μπανὰ Γκαγκαοὺζ ντερλέρ,» ἤτοι ἐγὼ δὲν εἶμαι τυχαῖος, ἀλλὰ ἔνδοξος Γκαγκαοῦζος.

Εἶνε ἀληθὲς ὅτι ἐνίοτε ἐρωτώμενος περὶ τῆς ἐθνικότητός του, ἰδίως ὑπὸ τῶν ἀρχῶν, ἀπαντᾷ ὅτι εἶνε χριστιανός, ἀποφεύγων νὰ λέγεται Γκαγκαοῦζος. Τοῦτο πράττει, διότι αἱ ἀρχαὶ δὲν ἀναγνωρίζουν Γκαγκαουζικὸν ἔθνος.

Οὕτω λοιπόν, ὡς εἴδομεν, οἱ Γκαγκαοῦζοι ἐν ἀρχῇ ὡς Ὀγοῦζοι ἢ Οὖζοι ἔδρασαν εἰς τὰς Ρωσικὰς στέππας, ἔπειτα ὡς ὑποτελεῖς εἰς αὐτοὺς καὶ εἰς τοὺς Βυζαντινούς, καὶ τέλος, ὑπὸ τὸν Καϊκαβούζ, ὡς αὐτεξούσιον κράτος μὲ χριστιανικὴν θρησκείαν, ἐπιβαλόντες εἰς ὅλους τοὺς ἐπήλυδας τὴν ἐπωνυμίαν των, Γκαγκαοῦζοι, ἤτοι ἐκχριστιανισθέντες Ὀγοῦζοι.

Ὑπὸ τὸν τουρκικὸν ζυγὸν ἀκραδάντως διετήρησαν τὴν θρησκείαν των παρ' ὅλους τοὺς διωγμοὺς εἰς διαφόρους δεινὰς περιστάσεις, συγχωνευόμενοι μᾶλλον μετὰ τῶν Ἑλλήνων ὑπὸ τὴν πνευματικὴν κυριαρχίαν τῶν ὁποίων εὑρίσκοντο, ἢ ἄλλων ἐθνῶν. Διετήρουν εἰς τὰς πόλεις καὶ χωρία, ἔνθα ὑπῆρχε πλειονότης Γκαγκαούζων, ἑλληνικὰ σχολεῖα, ἔνθα ἐλάμβανον ἑλληνικὴν ἐκπαίδευσιν καὶ ἀνατροφὴν γενόμενοι μέχρι φανατισμοῦ ὑπέρμαχοι τοῦ ἑλληνισμοῦ οὕτως ὥστε, ἐν ἀνάγκῃ, νὰ εἶνε πάντοτε εἰς τὰς πρώτας γραμμάς, ὑπερασπίζοντες τὰ ἑλληνικὰ συμφέροντα.

Κατὰ δὲ τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν (1821) ἐπίσης ἔδειξαν τὴν πρὸς τὸν ἑλληνισμὸν κλίσιν καὶ ἀγάπην, πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἐγγραφέντες εἰς τὰ ἐπαναστατικὰ τῶν Ἑλλήνων σώματα, ἄλλοι δὲ καὶ ἀπαγχονισθέντες ὑπὸ τῶν Τούρκων ὡς μέλη τῆς «Φιλικῆς ἑταιρείας» [1]. Ἄλλοι βίᾳ στρατολογηθέντες ἐν Βάρνῃ καὶ καταταχθέντες εἰς τὸν Τουρκικὸν στόλον, ηὐτομόλησαν μὲ κίνδυνον τῆς ζωῆς των καὶ ἐσώθησαν εἰς τοὺς ἑλληνικοὺς λιμένας [2].

Μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν ὅμως τῆς Βουλγαρίας, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ ἐπιβληθεῖσα γενικὴ ἀναγκαστικὴ φοίτησις εἰς τὰ βουλγαρικὰ σχολεῖα, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ στρατιωτικὴ θητεία, ἡ ἐκκλησία ὡς καὶ τὰ συνοικέσια μεταξὺ Βουλγάρων καὶ Γκαγκαούζων, τὰ ὁποῖα πρότερον δὲν ἐγίνοντο, σὺν τῷ χρόνῳ συνέτεινον οὐχὶ μόνον εἰς τὴν ὑπὸ τῶν Γκαγκαούζων ἐκμάθησιν τῆς βουλγαρικῆς γλώσσης, ἀλλὰ μεγάλως καὶ εἰς τὴν μετὰ τῶν Βουλγάρων συγχώνευσίν των. Καὶ διὰ τοῦτο ὁλόκληρος ἡ τῶν Καρβούνων χώρα, ἡ ὁποία πρὸ τῆς ἀπελευθερώσεως ἦτο πλήρης Γκαγκαούζων καὶ Τούρκων, πολλοὶ τῶν ὁποίων ἤδη

1 Ἴδε ἐφημερ. «Μακεδονίαν» — Θεσσαλονίκης, 13 Νοεμβρίου 1930, ἄρθρον «Οἱ Βαρναῖοι κατὰ τὴν Ἑλλην. ἐπανάστασιν».
2 Αὐτόθι.

μετηνάστευσαν, ἔλαβε χροιὰν καθ' ὁλοκληρίαν βουλγαρικήν· μετὰ πάροδον δὲ ὄχι πολλῶν ἐτῶν ἡ ἱστορία θ' ἀναφέρῃ ἴσως μόνον τὸ ὄνομα Γκαγκαούζ, χωρὶς νὰ ὑπάρχῃ οὔτε εἷς τοιοῦτος, ὅπως συνέβη μὲ τοὺς Πετσενέγους, Κουμάνους, Οὔζους καὶ λοιπούς.

Μεθ' ὅλα ταῦτα ὅμως οἱ γεροντότεροι τούτων διετήρησαν καὶ μέχρι σήμερον τὴν συνείδησιν τῆς ἰδιαιτέρας των ἐθνικότητος, μὴ λησμονοῦντες ἐν εὐθύμοις στιγμαῖς ν' ἀναφέρουν καὶ τὴν ἐρυθράν των σημαίαν φέρουσαν ὡς ἐθνόσημον τὸν πετεινὸν εἰς τὸ κέντρον καὶ ἐλπίζοντες ἡμέραν τινὰ νὰ ἴδουν ταύτην πάλιν νὰ κυματίζῃ ἐπὶ τοῦ Τσαρικμὰν (ὑψώματος ἐν Καβάρνῃ), ὅπου θὰ συνέλθουν ὅλοι οἱ Γκαγκαοῦζοι, διὰ νὰ ἀνασυστήσουν τὸ διαλυθέν ποτε αὐτῶν κράτος τῶν 'Ογούζων ἢ Γκαγκαούζων!

Ι. Πόλεις καὶ χωρία Γκαγκαουζικὰ ἐν Βουλγαρίᾳ καὶ Δόβρουδζᾳ, ὧν τὰ περισσότερα καὶ σήμερον κατοικοῦνται ὑπὸ Γκαγκαούζων [1].

'Αβρέν, 'Αλακλῆ, Βαλτσίκιον, Βάρνα, Βοεβόδα-κιοϊ, Γιαζηδζηλάρ, Γιαλῆ-οῦτς-ὀρμάν, Γκιαοὺρ-σουδζούκ, Γκὶ-ὀρμάν, Γκιουζγκιουμπέν, Δερέκιοϊ, Δζαφερλί, Δζεβιζλί, Δζιζδὰρ-κιοϊ, Δουρμούς-κιοϊ, 'Ενί-κιοϊ, 'Ενὶ-μαχαλέ, 'Ετὶμ-ἐλί, 'Ιλανλήκ, 'Ιμροχόρ, 'Ιουσενλί. Καβάρνα, Καδήκιοϊ, Καϊκί, Καληκτσῆ, Καλαϊδζῆ-δερέ, Καπουδζῆ-δερέ, Καρὰ-ἀγάτς, Καραδζαλάρ, Καρὰ-Κούρτ, Καραληλάρ, Καράπτσα, Καρὰ-λέζ, Κασημλάρ, Κερεμέτ, Κεστιρίτς, Κεαγιὰβέη, Καρλῆ βέη, Κηζηλδζαλάρ, Κονάκ, Κορκούτ, Κουγιουδζούκ, Κοὺρτπουνάρ, Μαγκάλια, Μαλκότς, Μάλκο-τσαμουρλοῦ, Μαχαλίτς, Μιχὰλ-βέη, Μπουρανλάρ, 'Ομοὺρ-φακῆ, Παζαρδζήκ, Σαρῆ-μεσσέ, Σήρτ-κιοϊ, Σιλίστρια, Σουλτανλάρ, Σουδζούκ, Σσάμπλα, Σσατῆ-κιοϊ, Σσεχὶτ-'Αχμέτ, Σσούμλα, Ταπτήκ, Τεκέ, Τεκὲ-Κόζλουδζα, Τεστιδζί, Τοὺρκ-Σιουτσούκ, Χαδζῆ-μπαϊράμ, Χαμπαρλήκ.

'Εκτὸς τῶν ἄνωθι πόλεων καὶ χωρίων ὑπῆρχον ἄλλοτε καὶ ἄλλα χωρία Γκαγκαουζικὰ ἐν Βουλγαρίᾳ, ἅτινα σήμερον ἐξέλιπον, τῶν Γκαγκαούζων μετοικησάντων εἰς Ρωσίαν.

ΙΙ. Πόλεις καὶ χωρία ἐν Βεσσαραβίᾳ, κατοικούμενα ὑπὸ Γκαγκαούζων [2].

'Αβδερμά, 'Αλεξανδρόβσκα, Βάλε-Περζέ, Βολκανέστι, Γιουτλοῦ-κιοϊ, Δζαλτάϊ, Δημητρόβκα, Διζίνδζα, 'Ενί-κιοϊ, 'Ετουλία, Καζαγιακλῆ, Καρὰ-ἀγάτς, Καρὰ-κούρτ, Καρλήκ, Κηπτσάκ, Κιριετλούγγα, Κογγάς, Κόπ-κιοϊ, Κομπράτ, Κουρδζῆ, Λαρζιάνκα, Μπαλμπόκα, Μπαουρδζῆ, Μπάσς-κιοϊ, Μπολγράδ, Μπέσς-ἀλμά, Μπουλγαριό, Ταμπάκ, Τάσς-μπουνάρ, Τρωϊάν, Τσεσσμέ-κιοϊ, Τσὸκ-μεϊδάν, Φρεκατσέϊ, Χαϊδάρ.

'Εν Βάρνῃ, 1933.

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ Ι. ΜΑΝΩΦ

[1] Ἴδε Στ. Ρωμάνσκη, Γκαγκαοῦζοι, ἔκδοσις βουλγαρικῆς 'Ακαδημίας, Βιβλ. XI, 1915 σελ. 50. Μίλετιτς, Περιοδικὸν σύγγραμμα, ΜΣΤ'. 1905, Σόφια, σ. 258-259.

[2] Ἴδε Β. Α. Μοσσκώφ, «Γκαγκαοῦζοι», 1900, Μπενδερέβσκαγο οὐεζδά, ΜΔ ἀρ. 1, σελ. 7, καὶ Μίλετιτς, περιοδικὸν σύγγραμμα, ΜΣΤ' σελ. 256.

Ο ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΑΝΤΕΛΜΟΣ
ΚΑΙ ΤΑ ΠΡΩΤΑ ΕΤΗ ΤΗΣ ΛΑΤΙΝΙΚΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΠΑΤΡΩΝ

Εἰς τὴν 'Εθνικὴν Βιβλιοθήκην τῶν Παρισίων (Collection de Bourgogne, τόμ. 78, ἀριθμ. 58) φυλάσσεται ἀνέκδοτος ἐπὶ περγαμηνῆς πιστοποίησις (vidimus) τοῦ λατίνου ἀρχιεπισκόπου Πατρῶν 'Αντέλμου [1] καὶ τοῦ ἐπισκόπου τῆς ἐν Σαβοΐᾳ Μαυριανῆς (σήμερον: Maurienne, Saint-Jean de Maurienne) 'Αμεδαίου [2], ἀπολυθεῖσα τὴν 28ην Αὐγούστου 1238 καὶ ἐπικυροῦσα σύγχρονον ἀντίγραφον βούλλας τοῦ πάπα Οὐρβανοῦ τοῦ Β' (1 Νοεμβρίου 1088) [3]. Τὸ κείμενον τῆς πιστοποιήσεως ταύτης, ἀπὸ τῆς ὁποίας κρέμαται ἡ κηρίνη σφραγὶς τοῦ Παλαιῶν Πατρῶν 'Αντέλμου, ἔχει ὡς ἑξῆς:

Nos Antelmus D(e)i gr(ati)a Patracen(sis) Archiep(is)c(opus), (et) Amede(us) Maurianen(sis) ep(is)c(opus). Notu(m) facim(us) univ(er)sis p(rae)sentes litt(er)as inspecturis nos p(rae)sens privilegiu(m) non | cancellatu(m), n(on) abolitum, non in aliq(ua) sui p(ar)te viciatum

[1] 'Ο πρῶτος ἀρχιεπίσκοπος Πατρῶν φέρεται ἐνίοτε ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἄνσελμος. Δέον νὰ παρατηρηθῇ ὅτι εἰς τὰ δύο πρωτότυπα ἔγγραφα, τὰ ὁποῖα διεσώθησαν μέχρις ἡμῶν, ἀπαντᾶται ὁ τύπος Antelmus· συνήθως τὸ ὄνομα τοῦτο γράφεται Anthelmus (ὑπάρχει καὶ ἅγιος Anthelmus, 1105-1178), θὰ ἠδυνάμεθα δὲ νὰ τὸ μεταγράψωμεν ἑλληνιστὶ Ἄνθελμος, ἀλλ' ἡ γραφὴ αὕτη θὰ ἦτο ἀπολύτως συμβατική. Περὶ τοῦ 'Αντέλμου βλ. καὶ Le Quien, Oriens Christianus, τόμ. Γ', στήλη 1025, Στ. Θωμοπούλου, 'Ιστορία τῆς πόλεως Πατρῶν, ('Αθῆναι, 1888), σελ. 273 κέ., D. Rattinger, Der Patriarkatsprengel von Konstantinopel und die bulgarische Kirche zur Zeit der Lateinerherrschaft in Byzanz, Historisches Jahrbuch τῆς Görres-Gesellschaft, τόμ. Β' (1881) σ. 21 σημ. 1. C. Eubel, Hierarchia catholica Medii Aevi (β' ἔκδοσις), τόμ. Α', σελ. 393. E. Gerland, Neue Quellen zur Geschichte des lateinischen Erzbistums Patras (Λειψία 1903) σελ. 9 κἑξ., 244. 'Ο Le Quien, Αὐτόθι, τόμ. Γ', στ. 1023-1025, καὶ πολλοὶ ἐκ τῶν μεταγενεστέρων, παρερμηνεύσαντες τὴν ἐπιστολὴν 'Ιννοκεντίου τοῦ Γ' (Migne, P. L., τόμ. 215, στ. 1151-1152), γράφουν ὅτι πρὸ τοῦ 'Αντέλμου εἶχεν ἐκλεγῇ καὶ ἄλλος ἀρχιεπίσκοπος Πατρῶν, τοῦ ὁποίου δὲν γνωρίζομεν τὸ ὄνομα καὶ τὸν ὁποῖον, ἀποθανόντα, ἀντικατέστησε δῆθεν ὁ Ἄντελμος. Ταῦτα στηρίζονται ἐπὶ παρερμηνείας τῆς ἐπιστολῆς τοῦ 'Ιννοκεντίου, διὰ τῆς ὁποίας οὗτος ἐπικυρώνει τὴν ἐκλογὴν τοῦ πρώτου ἀρχιεπισκόπου, δηλαδὴ αὐτοῦ τούτου τοῦ 'Αντέλμου.

[2] Βλ. περὶ τούτου Cte Amédée de Foras, Amédée III évêque de Maurienne (1235-1255) ἐν Congrès des Sociétés savantes savoisiennes, 18ον τμῆμα, (Chambéry, 1891), σελ. 215-227.

[3] Πρβλ. A. Bruel, Recueil des chartes de l'abbaye de Cluny, τόμ. Δ' (Παρίσιοι, 1888), σελ. 800.

inspexisse, (et) de v(er)bo ad v(er)bum sicut sup(ra) scribitur ibidem (con)tineri vidisse. Ad cui(us) rei noticia(m) p(rae)sen|ti scripto sigilla n(os)tra duxim(us) appendenda. Anno d(omi)nice incarnatio(n)is M° CC°. XXX. Octavo. V° k(a)l. Septembris [1].

Ἐπὶ τῆς ἐκ κηροῦ βούλλας, ἡ ὁποία ἔχει ὑποστῆ πολλὰς βλάβας, ἀναγινώσκομεν τὰ ἑξῆς (βλ. τὴν παρατιθεμένην εἰκόνα) [2]:

Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ἄντελμος εἶναι μία ἐκ τῶν σπουδαιοτέρων μορφῶν τῆς καθολικῆς ἱεραρχίας τῆς ἐγκατασταθείσης ἐν Ἑλλάδι μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Λατίνων. Ἡ πολυπράγμων καὶ πολυτάραχος ζωή του καὶ αἱ μετὰ τῶν φράγκων φεουδαρχῶν καὶ ἡγεμόνων διενέξεις του καθιστοῦν αὐτὸν ἀντιπροσωπευτικὸν τύπον τοῦ ταραχώδους ἐκείνου κλήρου, ὁ ὁποῖος ἦλθεν εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας, ὄχι μόνον διὰ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ὑποταγὴν τῶν ἐν Ἀνατολῇ «σχισματικῶν» εἰς τὴν καθολικὴν ἐκκλησίαν, ἀλλὰ καὶ πρὸς εὕρεσιν κέρδους καὶ περιπετειῶν.

Πρὶν ἢ καταλάβῃ τὸν ἀρχιεπισκοπικὸν θρόνον Παλαιῶν Πατρῶν, ὁ Ἄντελμος εἶχε διατελέσει μοναχὸς τοῦ ἐν Παρισίοις περιφήμου μοναστηρίου τοῦ Cluny, κατήγετο δὲ κατ' ἄλλους ἐκ Βουργουνδίας [3] καὶ κατ' ἄλλους ἐκ Σαβοΐας. Ἐν τῷ ἐγγράφῳ, διὰ τοῦ ὁποίου ὁ λατῖνος ἀρχιεπίσκοπος παρεχώρησεν εἰς τὸ μοναστήριον τοῦ Cluny τὸ μετόχιον τῆς Θεοτόκου (Sanctae Mariae) τοῦ Γηροκομείου παρὰ τὰς Πάτρας (τῷ 1210), ὑπενθυμίζει τὴν ἐν τῷ παρισινῷ μοναστηρίῳ ζωήν του καὶ προσθέτει ὅτι, ἐάν τι ἔχῃ ἐν ἑαυτῷ εὐγενὲς καὶ ἀγαθόν, τὸ ὀφείλει εἰς τὴν ἐκθρέψασαν ἐκκλησίαν [4].

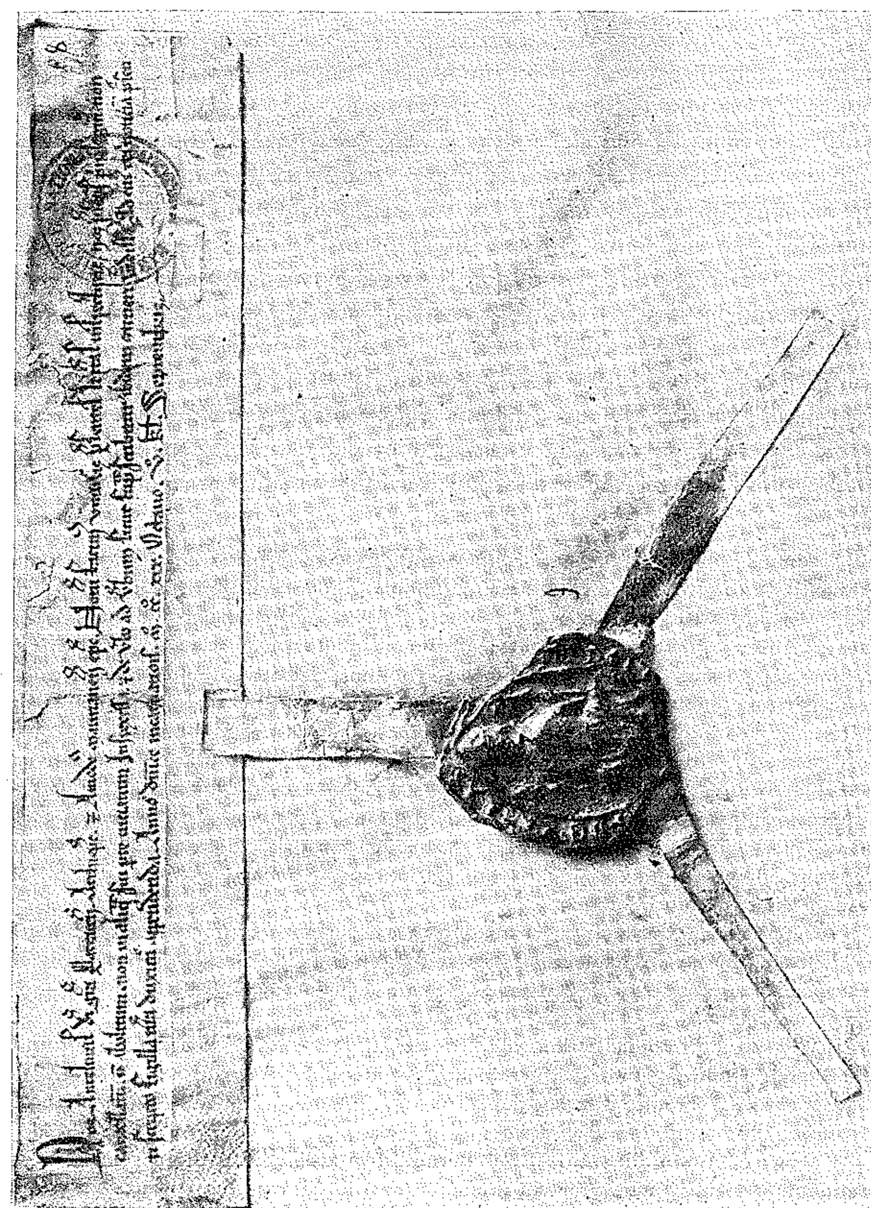
1 Ἡ σφραγὶς τοῦ ἐπισκόπου Ἀμεδαίου ἀπεσπάσθη ἀπὸ τοῦ ἐγγράφου.

2 Ὁ A. Coulon, Inventaire des sceaux de la Bourgogne, (Παρίσιοι, 1912), σ. 167, ἀριθμ. 970, συμπληρώνει ἐσφαλμένως: «... Dei [gracia episcop]i de Pa[t]ras».

[ANTELMUS] DEI [GRATIA ARCHIEPISCOPUS] DE PATRAS.

3 Βλ. Innocentii III, Gesta, παρὰ Migne, Patrologia Latina, τόμ. 214, στ. CXLV.

4 Τὸ πρωτότυπον τοῦ ἐγγράφου τούτου φυλάσσεται ἐν τῇ Ἐθνικῇ Βιβλιοθήκῃ τῶν Παρισίων (Collection de Bourgogne, τόμ. 81, ἀριθ. 295) καὶ ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ κόμητος L. de Mas Latrie, Donation à l'abbaye de Cluny du monastère de Hiero Komio, près de Patras, en 1210, Bibliothèque de l'Ecole des Chartes, β' σειρά, τόμ. 5 (1848-1849), σ. 312. Ἐπειδὴ τὸ δημοσίευμα τοῦτο εἶναι πιθανῶς δυσπρόσιτον τοῖς ἐν Ἑλλάδι, δίδω κατωτέρω νεωτέραν ἔκδοσιν τοῦ ἐγγράφου μετὰ προηγουμένην ἀντιβολὴν πρὸς τὸ πρωτότυπον. «Reverendo p(at)ri (et) D(omi)no Will(elm)o Abb(at)i Cluniacens(i), (et) ei(us)dem eccl(es)ie sacro conventui. Antelmus d(e)i | gr(ati)a Patracensis Eccl(es)ie Archiep(is)c(opus), salutes in deo salutari n(ost)ro, (et) debitam reverentiam. Cum sim filius | (et) alumpnus Eccl(es)ie Clun(iacensis) quicquid boni v(e)l honesti in me q(ua)m vis parum sit repperio, id ip(su)m a matre mea | Cluniacens(i) Eccl(es)ia habui. Et q(uonia)m de iure cautum est, ut si filius v(e)l servus ing(ra)tus exstit(er)it, in d(omi)ni potestate | servus redeat, vel filius exheredetur. Ego aute(m) non ingratus, set b(e)n(e)ficior(um) in me collator(um) memor, ob sa | lutem anime mee, (et) totius convent(us) Eccl(es)ie n(ost)re, ex consensu ip(s)ius convent(us), Donam(us)

Πανομοιότυπον τῆς σφραγῖδος τοῦ ἀρχιεπισκόπου Πατρῶν Ἀντέλμου.

Πότε ἀκριβῶς ἔγινεν ἡ ἐκλογὴ τοῦ Ἀντέλμου δὲν γνωρίζομεν. Ὁ πάπας Ἰννοκέντιος ὁ Γ΄, γράφων τὴν 19ην Νοεμβρίου 1205, πρὸς τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως Θωμᾶν Μοροζίνην, γνωρίζει εἰς αὐτὸν ὅτι ὁ πρίγκιψ τῆς Ἀχαΐας Γουλιέλμος Α΄ Σαμπλίττης (de Champlitte) καὶ ὁ κλῆρος τῆς ἐπαρχίας παρεκάλεσαν ταπεινῶς τὴν Ἁγίαν Ἕδραν νὰ ἐπικυρώσῃ τὴν ἐκλογὴν τοῦ Ἀντέλμου ὡς ἀρχιεπισκόπου Πατρῶν. Ὁ Ἰννοκέντιος, μετά τινας δισταγμούς, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ ἔγκυρον τῆς ἐκλογῆς, λαμβάνων ὑπ᾽ ὄψιν τὰς ἀνάγκας τῶν προσφάτως κατακτηθεισῶν χωρῶν, ἀπεφάσισε νὰ ἐπικυρώσῃ τὴν ἐκλογὴν καὶ ἐπεφόρτισε τὸν λατῖνον πατριάρχην νὰ προβῇ εἰς τὰς νενομισμένας ἐνεργείας [1]. Ἐν τούτοις αἱ ἐνέργειαι αὗται ὑπῆρξαν κατ᾽ ἐξοχὴν ἐπίπονοι. Εἴτε διότι ὁ Ἄντελμος, Γάλλος ὤν, δυσανεσχέτει ὅτι ἐτάσσετο ὑπὸ πατριάρχην Βενετόν, ὡς νομίζει ὁ κ. Οὐΐλ. Μίλλερ [2], εἴτε πιθανώτερον διὰ τοὺς λόγους τοὺς ἐκτιθεμένους ἐν τῇ μακρᾷ πρὸς τὸν κλῆρον τῶν Πατρῶν ἐπιστολῇ τοῦ Ἰννοκεντίου (24 Ἀπριλίου 1207) [3], ὁ πάπας ἠναγκάσθη νὰ προβῇ ἀπ᾽ εὐθείας εἰς τὴν ἐπίδοσιν τοῦ ἀρχιερατικοῦ μανδύου. Ἐκ τῆς αὐτῆς ἐπιστολῆς, ἐκ τῆς ὁποίας φαίνεται ὅτι κατεβλήθη πᾶσα φροντίς, ὅπως ἀποφευχθοῦν αἱ μετὰ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως προστριβαί, πλη-

(et) tradimus vob(is) | (et) successorib(us) v(est)ris, (et) conventui Cluniacens(i), Domum S(an)c(t)e Marie de Ierocomata cum om(n)ib(us) appenditiis suis, | sita * prope civitatem Patracens(em), ita lib(er)am ab om(n)ib(us) exactionib(us), q(uo)d successores n(ost)ri nullum gravamen | nec p(ro)curationem aliq(ua)m possint a vob(is) exigere, neq(ue) vel possint compellere venire ad synodum. Set ipsa domus q(ua)m vob(is) concessim(us), annuatim unum optimu(m) exsamitu(m) expensis suis, vob(is) t(ra)nsmittat. Et nos | domui predicte de redditib(us) n(ost)ris assignabim(us), unde istud solvere possit, Rogantes ut in capit(u)lo p(re)sentet(ur) | (et) orationes a conventu pro donatorib(us) deo afferantur. Et pro ip(s)o donatore tricennarium fiat, (et) pro | successorib(us) suis Archiep(iscop)is, similiter. De f(ra)trib(us) vero si breves eorum ad nos p(er)venerint, tamq(ua)m uni de | fratrib(us) n(ost)ris qui de obedientiis v(est)ris venerint, idem offitium persolvatis pro eis. Actum ab incar | natione Domini. Millesimo Ducentesimo Decimo».

* Οὕτως ἐν τῷ πρωτοτύπῳ. Ὁ Mas Latrie διώρθωσε: sitam. Νομίζω ὅμως ὅτι ἡ διόρθωσις αὕτη εἶναι περιττή. Ἡ λέξις ἐξηνέχθη — ἂν καὶ ἡ ἐκδοχὴ αὕτη εἶναι ἀδόκιμος καὶ ἄκομψος — κατ᾽ οὐδέτερον γένος καὶ ἀναφέρεται εἰς ὁλόκληρον τὴν προηγουμένην φράσιν.

1 Migne, Patrologia Latina, τόμ. 215, στήλη 728. Tafel-Thomas, Urkunden zur älteren Handels- und Staatgeschichte der Republik Venedig, τόμ. Β', σελ. 1-3.

2 Μίλλερ, Ἱστορία τῆς Φραγκοκρατίας ἐν Ἑλλάδι, μετ. Σπ. Λάμπρου, τόμ. Α' (Ἀθῆναι, 1909-1910) σελ. 95.

3 Migne, Αὐτόθι, στ. 1151-1152: «Verum idem archiepiscopus guerrarum et turbationum periculis, quae vigent in Romaniae partibus, impeditus, eiusdem patriarchae [τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως] se non potuit conspectui praesentare; sed non expedire credebat, cum idem patriarcha tunc eum consecrare nequiverit, quia coepiscopos non habebat». Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 401, σημ. 1.

ροφορούμεθα ὅτι ὁ Ἄντελμος ἠναγκάσθη ἐπανειλημμένως νὰ μεταβῇ εἰς Ῥώμην. Τὰ συχνὰ ταῦτα ταξείδια ἔφερον κλονισμὸν εἰς τὰ οἰκονομικὰ τοῦ ἀρχιεπισκόπου, ὑπὲρ τοῦ ὁποίου ὁ πάπας δι᾽ ἐπιστολῆς του τῆς 26ης Ἀπριλίου τοῦ 1207 ἐζήτησε τὴν εὐμένειαν τῶν ἐπισκόπων, ἡγουμένων καὶ σύμπαντος τοῦ κλήρου τῆς Ἀχαΐας [1].

Ἡ ἀπ᾽ εὐθείας ὑπὸ τῆς Ἁγίας Ἕδρας ἐπίδοσις εἰς τὸν Ἄντελμον τοῦ ἀρχιερατικοῦ μανδύου προεκάλεσεν, ὡς ἦτο εὔλογον, τὰ παράπονα τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, εἰς τὸν ὁποῖον ἱεραρχικῶς ὑπήγετο ἡ ἐκκλησία Πατρῶν. Ὁ Θωμᾶς Μοροζίνης ἠρώτησε τὸν πάπαν, ἐὰν ὁ Ἄντελμος ἔχαιρεν εἰδικοῦ τινος προνομίου. Εἰς ταῦτα ὁ Ἰννοκέντιος ἀπήντησε, δι᾽ ἐπιστολῆς του τῆς 23ης Νοεμβρίου τοῦ 1209, ὅτι οὐδὲν προνόμιον ἐχορηγήθη εἰς τὸν ἐν Ἀχαΐᾳ ποιμένα καὶ ὅτι οὗτος ἐπιμόνως ἰσχυρίζετο ὅτι ἡ ἀρχιεπισκοπὴ Πατρῶν ἐξηρτᾶτο ἀμέσως ἀπὸ τῆς Ῥώμης [2]. Τὴν ἀξίωσίν του ταύτην ὁ Ἄντελμος ὑπεστήριξε μετὰ πολλῆς ἐπιμονῆς καὶ ἐπὶ τέλους κατώρθωσε νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἀπόσπασιν τῆς ἐκκλησίας του ἀπὸ τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ ἀπόσπασις αὕτη, γενομένη ὑπὸ τοῦ καρδιναλίου Ἰωάννου S. Praxedis, ἐπεκυρώθη τὴν 6ην Ἰουλίου 1222, ὑπὸ τοῦ Πάπα Ὁνωρίου τοῦ Γ΄ [3].

Οὕτως ἱδρυθεῖσα ἡ ἀρχιεπισκοπὴ Πατρῶν, ἔλαβε κατὰ τὴν διανομὴν τοῦ Μορέως ὀκτὼ φέουδα (φίε, fiefs) [4], ὑπήχθησαν δ᾽ εἰς αὐτὴν αἱ ἐπισκοπαὶ Ὠλένης, Μεθώνης, Κορώνης, Ἀμυκλῶν, Ἀνδραβίδας, Κεφαλληνίας καὶ Ζακύνθου [5].

Αἱ σχέσεις τοῦ Ἀντέλμου μετὰ τοῦ πάπα Ἰννοκεντίου τοῦ Γ΄ ὑπῆρξαν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ὁμαλαί. Ὁ ποντίφηξ, ἐπιθυμῶν νὰ ὀργανώσῃ κατὰ τὸ δυνατὸν καλλίτερον τὴν ἐκκλησίαν τῶν ἐκεῖθεν τοῦ Ἀδριατικοῦ πελάγους νέων χωρῶν, δὲν ἔπαυσεν ἐνδιαφερόμενος διὰ τὴν ἑδραίωσιν τοῦ ἀρχιεπισκόπου Πατρῶν, μετὰ τοῦ ὁποίου ἦτο εἰς τακτικὴν ἐπαφὴν εἴτε δι᾽ ἐπιστολῶν εἴτε καὶ ἀπ᾽ εὐθείας, τοῦ τελευταίου ἀποδημοῦντος πολλάκις παρὰ τῇ Ἁγίᾳ Ἕδρᾳ. Αἱ ἐν λόγῳ ἐπιστολαὶ διετηρήθησαν μέχρις ἡμῶν καὶ δὲν θὰ ἦτο ἴσως ἄσκοπον νὰ ἀναλύσωμεν τὰς κυριωτέρας ἐξ αὐτῶν.

Αἱ πρῶται ἐπιστολαὶ τοῦ Ἰννοκεντίου ἀφοροῦν κυρίως εἰς τὴν ὀργάνωσιν τοῦ ταραχώδους κλήρου τῆς Ἀχαΐας καὶ τῶν παρακειμένων νήσων.

1 Migne, Αὐτόθι, στ. 1141-1142. Κατὰ τὸν A. Potthast, Regesta Pontificum Romanorum, τόμ. Α' (Βερολῖνον, 1874), σελ. 262 (ἀριθ. 3094), ἡ ἐπιστολὴ αὕτη ἀπελύθη τὴν 28ην Ἀπριλίου.

2 Tafel-Thomas, Ἔνθ' ἀνωτ., τόμ. Β', σελ. 115.

3 P. Pressutti, Regesta Honorii Papae III, τόμ. Β', (Ῥώμη, 1895), σελ. 85-86.

4 Χρονικὸν τοῦ Μορέως, στ. 1955-1966 (ἔκδ. Schmitt).

5 Provinciale Romanum, ἐν M. Tangl, Die päpstlichen Kanzleiordnungen von 1200-1500, (Innsbruck, 1894), σελ. 29-30.

Αἱ σχέσεις τῶν κατακτητῶν πρὸς τὴν ἑλληνικὴν ἐκκλησίαν ἀπησχόλησαν ἐνωρὶς τόσον τὸν ἐντόπιον λατινικὸν κλῆρον ὅσον καὶ τὴν ἁγίαν Ἕδραν. Ἐννοεῖται ὅτι τὰ κτήματα τῆς μητροπόλεως Πατρῶν περιῆλθον ἀμέσως καὶ αὐτοδικαίως εἰς τὴν διαδεχθεῖσαν αὐτὴν καθολικὴν ἀρχιεπισκοπήν, οἱ δὲ Ἕλληνες ἀρχιερεῖς, ἅμα τῇ ἁλώσει τῆς Πελοποννήσου, καταληφθέντες ὑπὸ φόβου, ἐγκατέλειψαν τὰς ἕδρας των, καί, παρὰ τὰς ἐπανειλημμένας παραινέσεις τοῦ Ἀντέλμου, ἠρνήθησαν νὰ ἐπιστρέψουν εἰς αὐτάς. Τὸ ζήτημα ὑπεβλήθη τότε εἰς τὴν κρίσιν τοῦ πάπα, ὁ ὁποῖος, ἀποκρινόμενος δι᾽ ἐπιστολῆς του τῆς δεκάτης ἐνάτης Ἀπριλίου 1207, συνεβούλευσε τὸν Ἄντελμον νὰ καλέσῃ δὶς καὶ τρὶς τοὺς Ἕλληνας ἐπισκόπους, ἀπειλῶν αὐτοὺς ἐν ἀνάγκῃ δι᾽ ἀργίας καὶ ἀφορισμοῦ. Ἐν περιπτώσει ἀρνήσεως, ὁ ἀποστολικὸς ἐπίτροπος καρδινάλιος Βενέδικτος θὰ προέβαινεν εἰς τὴν καθαίρεσιν καὶ τὴν ἀντικατάστασιν αὐτῶν [1]. Συγχρόνως καὶ ὁ Ἕλλην ἐπίσκοπος Ζακύνθου παρέσχε πράγματα εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Πατρῶν, ὄχι μόνον ἀρνούμενος νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν παπικὴν ἐξουσίαν, ἀλλὰ καὶ διάγων βίον σκανδαλώδη. Ὁ Ἰννοκέντιος δι᾽ ἐπιστολῆς του τῆς 18ης Σεπτεμβρίου 1207 ἀνέθεσεν εἰς τὸν Ἄντελμον νὰ νουθετήσῃ αὐτὸν καὶ ἐν περιπτώσει ὑποτροπῆς νὰ φροντίσῃ περὶ τῆς ἀντικαταστάσεώς του [2].

Ἀλλὰ καὶ ὁ λατινικὸς κλῆρος τῆς Ἀχαΐας δὲν ἐνέπνεεν ὀλιγωτέρας ἀνησυχίας εἰς τοὺς παπικοὺς κύκλους. Μετὰ τὴν ἐγκατάστασιν τῶν Φράγκων ἐν Ἀνατολῇ, πλεῖστοι ἱερωμένοι, ἱερεῖς καὶ μοναχοί, κατέκλυσαν τὰς προσφάτως κατακτηθείσας χώρας καὶ ἐπὶ τῶν βάσεων τῆς κατ᾽ οὐσίαν καταλυθείσης ἑλληνικῆς ἐκκλησίας ἵδρυσαν ἐπισκοπὰς καὶ μοναστήρια. Ἐν τούτοις ὁ ἀποικιστικὸς οὗτος ζῆλος ὑπῆρξεν ἐφήμερος. Πολὺ ἐνωρὶς τινὲς τῶν ἐν λόγῳ κληρικῶν ἐγκατέλιπον τὰς ἐνορίας των, ἐξηκολούθουν ὅμως καρπούμενοι τὰς προσόδους τῆς ἐκκλησίας αὐτῶν. Οὕτως ἐδημιουργήθη μία τάξις ἱερέων ἐχόντων μόνον τὸν τίτλον καὶ τὰ εἰσοδήματα, οἱ δὲ ἐν ἐνεργείᾳ ἱερεῖς ἐσπάνιζον (cum hoc tempore multa sit ibidem penuria clericorum).

Ὁ Ἰννοκέντιος, δι᾽ ἐπιστολῆς τῆς 26ης Ἀπριλίου 1207, προέτρεψε τὸν Ἄντελμον νὰ ἀπαγορεύσῃ εἰς τοὺς μὴ ἐν ἐνεργείᾳ κληρικοὺς νὰ εἰσπράττουν τὰς προσόδους τῆς λαχούσης εἰς αὐτοὺς ἐνορίας [3]. Ἡ ἀνώμαλος αὕτη κατάστασις, ὡς ἦτο ἑπόμενον, εἶχεν ἀντίκτυπον καὶ ἀπὸ κοινωνικῆς καὶ οἰκονομικῆς ἀπόψεως. Ὡς ἐξάγεται ἐκ παπικοῦ ἐγγράφου πρὸς τὸν ἀρχιεπίσκοπον

---

[1] Migne, Ἔνθ. ἀνωτ., τόμ. 215, στ. 1225-1226. Πρβλ. καὶ ἐπιστολὴν τοῦ Ἰννοκεντίου πρὸς τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως Θωμᾶν (2 Αὐγούστου 1206) παρὰ A. Buchon, Nouvelles Recherches sur la principauté française de Morée, τόμ. Α΄ (Παρίσιοι, 1843), σελ. XLVI, σημ.

[2] Migne, Ἔνθ᾽ ἀνωτ., τόμ. 215, στ. 1225-1226.

[3] Αὐτόθι, στ. 1142. Κατὰ τὸν Potthast, Ἔνθ᾽ ἀνωτ., τόμ. Α΄, σελ. 263 (ἀριθ. 3095), ἡ ἐπιστολὴ αὕτη ἀπελύθη τὴν 28ην Ἀπριλίου.

Πατρῶν καὶ πρὸς τοὺς ἐπισκόπους Μεθώνης καὶ Κορώνης (22 Μαρτίου 1210), ὁ πρῖγκιψ τῆς Ἀχαΐας ἀνέφερεν εἰς τὸν Ἰννοκέντιον ὅτι κληρικοί τινες, ἐγκαθιστάμενοι ἐν Πελοποννήσῳ καὶ λαμβάνοντες παρ᾽ αὐτοῦ ἢ παρὰ τῶν ὑπ᾽ αὐτὸν ἀρχόντων γαίας ὑπὸ τύπον φεούδου, ἐξηνάγκαζον τοὺς ὑφισταμένους των νὰ ἐξαγοράζουν τὰς γαίας ταύτας, τὰς ὁποίας, ἀποχωροῦντες μετὰ τῶν εἰσπραχθέντων χρημάτων, ἐγκατέλιπον εἰς κατάστασιν παντελοῦς ἐρημώσεως [1].

Σημειωτέον πρὸς τούτοις ὅτι ὁ Ἄντελμος ἐνεθάρρυνε καὶ ἐβοήθησε τὴν ἐγκατάστασιν Γάλλων μοναχῶν ἐν Πελοποννήσῳ. Ὡμιλήσαμεν ἀνωτέρω περὶ τῆς ἐν ἔτει 1210 γενομένης δωρεᾶς εἰς τὸ μοναστήριον τοῦ Cluny τοῦ Γηροκομείου [2]. Κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος προσεπάθησε νὰ προσελκύσῃ μοναχούς τινας τῆς ἐν Σαβοΐᾳ περιφήμου βασιλικῆς μονῆς τῆς Hautecombe, περὶ τῆς ὁποίας θὰ λάβωμεν ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσωμεν μετ᾽ ὀλίγον [3]. Ἐπίσης ἐπέτυχε τὴν ἵδρυσιν μοναστηρίου μοναχῶν τοῦ Ἁγίου Ῥούφου, εἰς τοὺς ὁποίους παρέσχε πλείστας εὐκολίας καὶ προνόμια [4].

Ὁ Ἰννοκέντιος ἐξέφρασε τὴν εὐαρέσκειάν του διὰ τὴν δρᾶσιν τοῦ ἀρχιεπισκόπου, προσθέσας ὅτι οἱ ἐγκατασταθέντες ἐν Πελοποννήσῳ κληρικοὶ τοῦ καθολικοῦ δόγματος θὰ συνέβαλλον μεγάλως ὄχι μόνον εἰς τὴν εὐημερίαν τῆς ἐκκλησίας Πατρῶν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν διάδοσιν τοῦ λατινισμοῦ παρὰ τοῖς νεωστὶ προσαρτηθεῖσιν ἀλλοδόξοις πληθυσμοῖς [5]. Παρ᾽ ὅλα ταῦτα αἱ παλαιαὶ ἄρισται σχέσεις πρὸς τὴν Ἁγίαν Ἕδραν εἶχον ἤδη ἀρχίσει νὰ χαλαροῦνται. Ἡ ἀντικανονικὴ χειροτονία τοῦ ἐπισκόπου Ἀμυκλῶν ὑπῆρξε τὸ πρῶτον ἐπεισόδιον, τὸ προκαλέσαν τὴν δυσαρέσκειαν τοῦ πάπα. Μολονότι ὁ ἐπίσκοπος Ἀμυκλῶν Ἰμβέρτος ὑπῆρχεν ἀκόμη ἐν τῇ ζωῇ, ὁ Ἄντελμος δὲν ἐδίστασε νὰ ἀναβιβάσῃ ἐπὶ τοῦ ἐπισκοπικοῦ τούτου θρόνου τὸν Γιλιβέρτον, ἄλλοτε ἡγούμενον τοῦ μοναστηρίου τοῦ ἁγίου Πέτρου ἐν Flavigny en Auxois, ὁ ὁποῖος περιπλακεὶς εἰς διενέξεις μετὰ τοῦ ἐπισκόπου τοῦ Autun (Aeduensis) [6] καὶ ὑποπεσὼν εἰς πολλὰ παραπτώματα, καθῃρέθη ὑπὸ τοῦ Ἰννοκεν-

---

[1] Αὐτόθι, τόμ. 216, στ. 222. Σημειωτέον ὅτι ὁ Ἰννοκέντιος παραπονεῖται προσέτι, διότι οἱ ἐν λόγῳ κληρικοὶ δὲν ἐδίσταζον νὰ συμμαχοῦν πρὸς τοὺς Ἕλληνας.

[2] Βλ. ἀνωτέρω σελ. 404. Ἀξίζει νὰ σημειωθῇ ὅτι τὸν οἶκον τοῦτον τοῦ Γηροκομείου ὁ Ἄντελμος εἶχεν ἀποσπάσει βίᾳ ἀπὸ τῶν μοναχῶν τοῦ τάγματος τῶν Ναϊτῶν. Οὗτοι ἀνέφερον τὸ πρᾶγμα εἰς τὸν πάπαν, ὁ ὁποῖος ἀνέθεσεν εἰς τοὺς ἐπισκόπους Καρδίτσης, Διαυλείας καὶ Ζαρατορίας νὰ ἐνεργήσουν ἐπιτοπίους ἐρεύνας καὶ νὰ ἀποφανθοῦν περὶ τῆς καταγγελίας τῶν Ναϊτῶν. (25 Ὀκτωβρίου 1210. Migne, Ἔνθ᾽ ἀνωτ., τόμ. 216, στ. 331-332). Οἱ ἐπίσκοποι οὗτοι ἀπεφάνθησαν (αὐτ. στ. 471) ὅτι ὁ ἀρχιεπίσκοπος Πατρῶν εὑρίσκετο ἐν ἀδίκῳ, φαίνεται ὅμως ὅτι οἱ Ναῖται δὲν ἠδυνήθησαν νὰ καταλάβουν τὸ ἀποσπασθὲν μετόχιον καὶ τὰ ἐν αὐτῷ ἀντικείμενα, ἀξίας ἐν ὅλῳ 2618 ὑπερπύρων.

[3] Migne, Αὐτόθι, στ. 341-342 (1210).

[4] Αὐτόθι, 336-337 (30 Ὀκτωβρίου 1210). Πρβλ. στ. 337-338.

[5] Αὐτόθι, στ. 337.

[6] Αὐτόθι, τόμ. 214, στ. 167-168 (22 μαΐου 1198). Πρβλ. Gallia christiana, τόμ. Δ΄, στ. 461-462.

τίου [1]. Τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο προεκάλεσε τὰ παράπονα τοῦ κλήρου Ἀμυκλῶν, ὁ δὲ πάπας ἀνέθεσε τὴν διευθέτησιν τοῦ ζητήματος εἰς τοὺς κανονικοὺς Πατρῶν καὶ Θηβῶν [2].

Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἔτους 1209, ὁ πρῖγκιψ τῆς Ἀχαΐας Γουλιέλμος Σαμπλίττης, ἀναχωρῶν εἰς Ἀπουλίαν, ἐπέτρεψε τὴν διοίκησιν τοῦ πριγκιπάτου εἰς τὸν ἀνεψιόν του Οὔγωνα, τὸν ὁποῖον, ἀποθανόντα μετὰ μικρόν, ἀντικατέστησεν ὁ Γοδοφρεῖδος Βιλλεαρδουῖνος. Τοῦ δὲ Γουλιέλμου ἀποθανόντος κατὰ τὸ εἰς Γαλλίαν ταξείδιόν του, ἡ ἡγεμονία περιῆλθεν εἰς τὸν Βιλλεαρδουῖνον, τὸν ὁποῖον ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Κωνσταντινουπόλεως Ἑρρῖκος εἶχε τιμήσει, κατὰ τὴν πρώτην ἐν Ῥαβεννίκῃ σύνοδον, διὰ τοῦ ἀξιώματος τοῦ σενεσκάλου τῆς Ῥωμανίας (sénéchal de Romanie) [3].

* * *

Ἡ ἀνάρρησις τοῦ νέου ἡγεμόνος ἐσημείωσε σταθμὸν εἰς τὰς σχέσεις μεταξὺ τῆς λαϊκῆς καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐξουσίας. Ὁ Βιλλεαρδουῖνος, παρακολουθῶν μετὰ μεγάλης ἀνησυχίας τὴν ὁσημέραι αὐξάνουσαν ἐπιρροὴν τῆς Ἐκκλησίας, τεινούσης νὰ καταλάβῃ ἐξέχουσαν θέσιν μεταξὺ τῶν φεουδαλικῶν παραγόντων τῆς χώρας, προσεπάθησε νὰ ἀνακόψῃ τὴν ἐξάπλωσιν τοῦ κλήρου καὶ νὰ ἀποσπάσῃ ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας μέρος τῶν ἀπεράντων κτημάτων αὐτῆς. Ἡ τάσις ἄλλωστε αὕτη πρὸς κολόβωσιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν κτημάτων ὑπὲρ τῆς λαϊκῆς ἐξουσίας δὲν περιωρίσθη μόνον ἐν Πελοποννήσῳ, ἀλλὰ παρετηρήθη σχεδὸν ταὐτοχρόνως καὶ ἐν ταῖς ἐκεῖθεν τοῦ Ἰσθμοῦ χώραις.

Ἡ νέα αὕτη πολιτικὴ ἔφερεν ἀντιμετώπους τὸν Βιλλεαρδουῖνον καὶ τὸν Ἄντελμον, ὁ ὁποῖος ἦτο ὁ κυριώτερος ἀντιπρόσωπος τῆς ἐκκλησιαστικῆς φεουδαρχίας τῆς Ἀχαΐας. Ὁ πρῖγκιψ, μολονότι ἅμα τῇ ἀνακηρύξει του ὡς ἐπιτρόπου (βαΐλου) ἔσπευσε νὰ διαβιβάσῃ εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον, κατὰ τὰ κρατοῦντα ἔθιμα, τὴν ὑπὸ τοῦ Οὔγωνος παραχωρηθεῖσαν γῆν τῆς Λάρσας, δὲν ἐδίστασεν ὀλίγον μετὰ ταῦτα νὰ ἐκχωρήσῃ αὐτὴν τὴν ἰδίαν γῆν καὶ εἰς τὸν λίζιόν του P. de Besquigny [4]. Ἀλλ' ἡ αὐθαιρεσία τῶν ἐν Πελοποννήσῳ ἀρχόντων προέβη περαιτέρω. Ὁ πρῖγκιψ καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ἄρχοντες κατέλαβον διὰ τῆς βίας τὰ κτήματα, τὰ ὁποῖα κατεῖχεν ἡ Ἐκκλησία Πατρῶν, πληρώνουσα εἰς ἀντάλλαγμα ἐτήσιον φόρον, καὶ ἠνάγκασαν τοὺς κληρικοὺς νὰ προστρέχουν εἰς τὰ λαϊκὰ δικαστήρια, οὐδεμίαν οὕτω διαφορὰν ποιούμενοι μεταξὺ κοσμικῶν καὶ κληρικῶν. Συγχρόνως παρενέβαλλον προσκόμματα εἰς τὴν λειτουργίαν τῶν ἐκκλησιαστικῶν δικαστηρίων, ματαιοῦντες τὰς παρὰ

1 Migne, τόμ. 216, στ. 224 (25 Μαρτίου 1209).
2 Migne, Ἔνθ' ἀνωτ. τόμ. 216, στ. 224.
3 Buchon, Ἔνθ' ἀνωτ., τόμ. Α', σελ. XXXV.
4 Migne, τόμ. 216, στ. 342. Πρβλ. K. Hopf, Geschichte Griechenlands, τόμ. Α', σελ. 235.

τὴν γνώμην των ἐκδιδομένας ἀποφάσεις, καὶ ἀπένεμον ἀδιαφόρως εἰς ἱερωμένους καὶ λαϊκοὺς μοναστηριακὰ κτήματα καὶ ἐκκλησιαστικὰς προσόδους· εἰς τοιοῦτο δὲ σημεῖον τόλμης ἔφθασαν, ὥστε δὲν ἐδίσταζον νὰ πληροῦν τὰς κενὰς ἢ κενωθείσας ἐπισκοπικὰς ἕδρας δι' ἰδίων ὑποψηφίων, κατὰ τὸ δοκοῦν. Τέλος ἠρνοῦντο νὰ πληρώσουν τὴν ὀφειλομένην δεκάτην, καίτοι, ἀπερχόμενοι εἰς τὸν κατὰ τοῦ δεσπότου τῆς Ἠπείρου Μιχαὴλ πόλεμον, εἶχον ὑποσχεθῆ νὰ ἀποτίσουν αὐτὴν ἅμα τῇ ἐπανόδῳ των [1].

Νέαι περιπλοκαὶ ἦλθον νὰ ἐπιδεινώσουν τὴν ἔκρυθμον ταύτην κατάστασιν. Κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος 1210, ὁ Γοδοφρεῖδος ἀπέσπασεν ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας Πατρῶν κτῆμα ἀγορασθὲν ὑπὸ τοῦ ἀρχιεπισκόπου καὶ παρεχώρησεν αὐτὸ ὑπὸ τύπον φεούδου εἴς τινα τῶν ἀρχόντων του [2]. Ταὐτοχρόνως κατελήφθη ὑπὸ τῶν ἐντοπίων ἀρχόντων ὁ ἀρχιεπισκοπικὸς ναὸς τῶν ἁγίων Θεοδώρων, κείμενος ἐκτὸς τῆς πόλεως καὶ χρησιμεύων ὡς κοιμητήριον τῶν ἀρχιερέων [3]. Ἀλλ' ἡ ὀξύτης τῆς διενέξεως ἔφθασεν εἰς τοιοῦτο σημεῖον, ὥστε οἱ ἐντόπιοι ἄρχοντες, εἰσελθόντες εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἀρχιερέως ἀπέκοψαν τὴν ῥῖνα τοῦ ἐπιτρόπου αὐτοῦ, τὸν δὲ Ἄντελμον περιώρισαν ἐντὸς φυλακῆς ἐπὶ πέντε ἡμέρας [4].

Πρὸ τῆς καταστάσεως ταύτης, ὁ Ἄντελμος, μεταβὰς αὐτοπροσώπως [5] εἰς Ῥώμην, ἐζήτησε τὴν ἐπέμβασιν τοῦ πάπα, δὲν εἶναι δὲ ἀπίθανον ὅτι ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ, βλέπων τὰ ἐν Πελοποννήσῳ πράγματα βαίνοντα ἐπὶ τὸ χεῖρον, μετέφερεν εἰς τὸ ἐν Σαβοΐᾳ μοναστήριον τῆς Hautecombe μέρος τῆς εἰς χρυσὸν περιουσίας τῆς ἀρχιεπισκοπῆς [6]. Ὁ πάπας Ἰννοκέντιος ὁ Γ' ἐπενέβη ἄνευ χρονοτριβῆς ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας Πατρῶν. Δι' ἐπιστολῶν του τῆς $29^{ης}$ καὶ $31^{ης}$ Ὀκτωβρίου, τῆς $5^{ης}$ καὶ $6^{ης}$ Νοεμβρίου 1210, ἀνέθεσεν εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Λαρίσης καὶ εἰς τοὺς ἐπισκόπους Ζητουνίου (Λαμίας), Μεθώνης καὶ Ἀμυκλῶν νὰ παροτρύνουν τὸν Βιλλεαρδουῖνον νὰ ἀποδώσῃ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν Πατρῶν τὰ βιαίως καὶ ἀδίκως ἀποσπασθέντα κτήματα, ἀπειλοῦντες αὐτὸν δι' ἀφορισμοῦ [7]. Προσέτι, τὴν $5^{ην}$ Νοεμβρίου 1210, ὁ Ἰννοκέντιος προέτρεψε τὸν Γοδοφρεῖδον νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τὸν Ἄντελμον νὰ κτίσῃ τείχη πρὸς προστασίαν τῶν κληρικῶν καὶ ὑπηρετῶν αὐτοῦ ἀπὸ τῶν πειρατικῶν ἐπιδρομῶν, αἱ ὁποῖαι ἐμάστιζον τὰς ἑλληνικὰς ἀκτάς [8]. Εἰς τὰς ἀνωτέρω ἀξιώσεις ὁ ἀρχιεπίσκοπος Πατρῶν προσέθεσε καὶ ἑτέραν, περὶ τῆς ὁποίας

1 Migne, Αὐτόθι, στ. 338 - 339.
2 Αὐτόθι, στ. 339 - 340.
3 Αὐτόθι, στ. 340.
4 Migne, Αὐτόθι, στ. 341 καὶ 343.
5 Αὐτόθι, στ. 339.
6 Βλ. κατωτέρω, σελ. 416.
7 Migne, Αὐτόθι, στ. 338 - 344.
8 Αὐτόθι, στ. 342.

οὐδεὶς μέχρι τότε εἶχε γίνει λόγος. Κατὰ τοὺς ἰσχυρισμοὺς τοῦ Ἀντέλμου, αὐτοκράτωρ τις τοῦ Βυζαντίου, κτίσας τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει μονὴν τοῦ Παντοκράτορος, παρεχώρησεν εἰς αὐτὴν ἐτησίαν εἰσφορὰν εἴκοσι πέντε λιτρῶν ὑπερπύρων, καταβαλλομένων ἐνιαυσίως εἰς τὸ βασιλικὸν βεστιάριον (imperiali camerae) ὑπὸ τῆς μητροπόλεως Πατρῶν διὰ τὴν νομὴν γαιῶν τινων ἐν Ἀχαΐᾳ, βραδύτερον δέ, τῆς μητροπόλεως μὴ δυναμένης νὰ πληρώνῃ τὸ ἐν λόγῳ ποσόν, ἡ εἰσφορὰ περιωρίσθη εἰς λίτρας πέντε. Ὅτε ὅμως οἱ Φράγκοι κατέλαβον τὴν Πελοπόννησον, αἱ γαῖαι αὗται διενεμήθησαν μεταξὺ λαϊκῶν· ὁ Ἄντελμος διὰ τοῦ πρὸς τὸν πάπαν διαβήματος προσεπάθησε νὰ προσαρτήσῃ αὐτὰς ἐκ νέου εἰς τὴν ἐκκλησίαν Πατρῶν ἐπὶ πληρωμῇ τῆς ἐτησίας εἰσφορᾶς τῶν πέντε λιτρῶν ὑπερπύρων. Ὁ Ἰννοκέντιος ἀνέθεσε τὴν ὑπόθεσιν εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Λαρίσης καὶ τὸν ἐπίσκοπον Ζητουνίου, ἀγνοοῦμεν ὅμως ποία ὑπῆρξεν ἡ ἔκβασις τῶν ἐνεργειῶν αὐτῶν [1].

Καθ' ὃν χρόνον ὁ Ἄντελμος εὑρίσκετο εἰς διάστασιν μετὰ τοῦ ἡγεμόνος τῆς Ἀχαΐας, συνεκαλεῖτο ἐν Θεσσαλίᾳ ἡ δευτέρα σύνοδος τῆς Ῥαβεννίκης [2]. Ὁ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Θωμᾶς Μοροζίνης παρίστατο αὐτοπροσώπως μετὰ τῶν ἀρχιεπισκόπων Ἀθηνῶν, Λαρίσης, Νέων Πατρῶν καὶ Ἡρακλείας, μετά τινων ἐπισκόπων καὶ κατωτέρων κληρικῶν. Ἐκ τῶν λαϊκῶν ἀρχόντων παρευρίσκοντο, πλὴν τῶν ἄλλων, ὁ Ὄθων de La Roche, μέγας κύρις τῶν Ἀθηνῶν, ὁ μαρκίων τῆς Βοδονίτσας Γουΐδων, ὁ κόμης τῶν Σαλώνων Θωμᾶς de Stromoncourt, ὁ δυνάστης τῆς Εὐβοίας Ῥαβάνος Dalle Carceri κλπ. Αἱ διαπραγματεύσεις τῆς Ῥαβεννίκης κατέληξαν εἰς τὸ σύμφωνον τῆς 2ας Μαΐου 1210, ἐπικυρωθὲν βραδύτερον ὑπὸ τοῦ πάπα, διὰ τοῦ ὁποίου συμφώνου καθωρίσθησαν λεπτομερῶς τὰ δίκαια τῶν ἐκκλησιῶν τῶν κειμένων μεταξὺ Θεσσαλονίκης καὶ τοῦ Ἰσθμοῦ τῆς Κορίνθου ἐν σχέσει πρὸς τὴν λαϊκὴν ἐξουσίαν [3].

Ἰδοὺ οἱ κυριώτεροι ὅροι αὐτοῦ:

[1] Migne, Αὐτόθι, στ. 339 (28 Ὀκτωβρίου 1210). Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μονὴ τοῦ Παντοκράτορος ἐκτίσθη τῷ 1136 ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου τοῦ Κομνηνοῦ. Τὸ ὑπὸ τοῦ τελευταίου τούτου συνταχθὲν τυπικὸν περιῆλθεν εἰς ἡμᾶς καὶ ἀποτελεῖ σημαντικὸν μνημεῖον διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν κοινωφελῶν ἱδρυμάτων ἐν Βυζαντίῳ. Ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ A. Dmitrievskij, Τυπικά, (ἐν Κιέβῳ, 1895), σελ. 656 - 702. Ἐκ τοῦ κειμένου τούτου μανθάνομεν ὅτι ἡ μονὴ τοῦ Παντοκράτορος ἐλάμβανε, πλὴν τῶν ἄλλων, καὶ «τὰ τελέσματα τῆς μητροπόλεως Πατρῶν» (σελ. 699) καὶ ὅτι ἑπομένως οἱ ἰσχυρισμοὶ τοῦ Ἀντέλμου δὲν ἦσαν ἀβάσιμοι.

[2] Περὶ τῆς συνόδου βλ. Buchon, Ἔνθ' ἀνωτ., τόμ. Α', σελ. L κἑ. E. Gerland, Geschichte des lateinischen Kaiserreiches von Konstantinopel, τόμ. Α' (Homburg v. d. Höhe, 1905), σελ. 192 κἑ.

[3] Τὸ κείμενον τοῦ συμφώνου βλ. παρὰ Buchon, Αὐτόθι, μετὰ μεταφράσεως γαλλιστί. Migne, Ἔνθ' ἀνωτ., στ. 970 - 972. Horoy, Medii Aevi Bibliotheca patristica, α' σειρά, τόμ. Δ' (Παρίσιοι, 1880), στ. 409 - 416.

Α'. Ὡς βάσις τοῦ συμφώνου τίθεται ἡ ἀνεξαρτησία τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς λαϊκῆς ἐξουσίας. Οἱ παριστάμενοι ἄρχοντες ὑπόσχονται νὰ τηρήσουν ἐλεύθερα καὶ ἀπηλλαγμένα παντὸς φόρου, ἀγγαρίας ἢ δουλείας τὰ ἐκκλησιαστικὰ καὶ μοναστηριακὰ κτήματα, κινητὰ καὶ ἀκίνητα, ὡς καὶ τὰ ἐν αὐτοῖς διαμένοντα πρόσωπα, ἀρκούμενοι μόνον εἰς τὴν τακτικὴν κατ' ἔτος εἴσπραξιν τοῦ ἀκροστίχου διὰ τὰ κτήματα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα οἱ κληρικοὶ λαμβάνουν ὑπὸ τύπον φεούδου παρὰ τῶν κατὰ τόπους ἀρχόντων.

Β'. Ἐν περιπτώσει, κατὰ τὴν ὁποίαν κληρικός τις, εἴτε ἀρχιερεὺς εἴτε ἄλλος τις, θελήσῃ νὰ καταστρέψῃ τὰς ἐκκλησίας καὶ τὰ μοναστήρια, ὀφείλουν οἱ εἰρημένοι βαρῶνοι νὰ ἀντιτίθενται κατὰ τὸ δυνατὸν καὶ μὲ εὔσχημον τρόπον εἰς τὴν πραγματοποίησιν τῶν ἀσεβῶν τούτων σχεδίων.

Γ'. Ἐάν τινες τῶν κληρικῶν, Λατίνων ἢ Ἑλλήνων, κατέχοντες καὶ καλλιεργοῦντες ἀρχοντικὰς γαίας, ἀρνηθοῦν νὰ πληρώσουν τὸ ῥηθὲν ἀκρόστιχον, οἱ βαρῶνοι ἔχουν ἄδειαν νὰ λαμβάνουν τόσον μόνον μέρος τῶν κτημάτων τῶν κληρικῶν, ὅσον ἀρκεῖ διὰ νὰ καλυφθῇ τὸ καθυστερούμενον ἀκρόστιχον. Ἐπ' οὐδενὶ ὅμως λόγῳ οἱ κοσμικοὶ ἐπικυρίαρχοι δύνανται νὰ στερήσουν τοὺς ἀνωτέρω κληρικοὺς τῆς προσωπικῆς των ἐλευθερίας. Ἐπίσης ὀφείλουν νὰ μείνουν ἐλεύθεροι τὰ τέκνα καὶ αἱ σύζυγοι τῶν Ἑλλήνων ἱερέων.

Δ'. Ἐάν τινες τῶν Ἑλλήνων ἱερέων καὶ μοναχῶν κατέχουν καὶ καλλιεργοῦν γαίας μὴ περιλαμβανομένας εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ δίκαια, θὰ ἔχουν τὰς αὐτὰς πρὸς τοὺς οἰκείους βαρώνους ὑποχρεώσεις, τὰς ὁποίας καὶ οἱ ἁπλοῖ κοσμικοί.

Ε'. Ἐν περιπτώσει παραβάσεως τῶν ἀνωτέρω συνθηκῶν, οἱ μετασχόντες τῆς συνόδου ἄρχοντες θὰ ἀφορίζωνται ὑπὸ τῶν ἀρχιερέων τῆς περιφερείας αὐτῶν, τοῦ ἀφορισμοῦ ὀφείλοντος νὰ παραμένῃ ἄλυτου, μέχρις ὅτου οἱ ἐν λόγῳ ἄρχοντες δώσουν πλήρη ἱκανοποίησιν.

Ὁ πρῖγκιψ τῆς Ἀχαΐας Γοδοφρεῖδος Βιλλεαρδουῖνος καὶ οἱ ἀρχιερεῖς τῶν ἐκεῖθεν τοῦ Ἰσθμοῦ χωρῶν δὲν ἔλαβον μέρος εἰς τὴν σύνοδον [1]. Ἐν τούτοις τὸ πέμπτον ἄρθρον τῶν συνθηκῶν παρεῖχεν εἰς τοὺς τελευταίους τούτους σοβαρὸν ὅπλον ἐναντίον τῶν κοσμικῶν ἀντιπάλων των. Πράγματι δὲ δὲν ἐβράδυναν νὰ τὸ χρησιμοποιήσουν. Εἰδικὴ ἐπιτροπή, ἀποτελουμένη ὑπὸ τῶν ἀρχιεπισκόπων Φιλίππων, Σερρῶν, Ἀθηνῶν, Θεσσαλονίκης, Νέων Πατρῶν, Θηβῶν καὶ Κορίνθου, ἀφώρισε, κατὰ τὰς ἀρχὰς πιθανώτατα τοῦ ἔτους 1213, τὸν Βιλλεαρδουῖνον καὶ τοὺς ἄλλους ἄρχοντας τοὺς σφετερισθέντας τὰ κτήματα τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ Ἄντελμος ἐζήτησε τὴν ἐπικύρωσιν τοῦ ἀφο-

[1] Ὁμιλῶν περὶ τῆς ἀποχῆς ταύτης ὁ Ἰννοκέντιος λέγει (Migne, P. L., τόμ. 216, στ. 968): «... vel pacem quam ecclesiastici inierunt, Constantinopolitani barones, qui erga Romanam Ecclesiam *maiorem devotionem habentes* in servitiis defensionis imperii totius sunt gravati».

ρισμοῦ ὑπὸ τοῦ Πάπα [1]. Ὁ Ἰννοκέντιος, ἐπιθυμῶν ἀφ' ἑνὸς νὰ ὑπερασπίσῃ τὰ δίκαια τῆς Ἐκκλησίας, ἀφ' ἑτέρου δ' ὅμως φοβούμενος τὰς συνεπείας τῆς ἐπικυρώσεως τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀργίας εἰς ὅλας τὰς χώρας τοῦ πριγκιπάτου καὶ τοῦ δουκάτου τῶν Ἀθηνῶν, προσεπάθησε νὰ ἐπιτύχῃ διαλλακτικήν τινα λύσιν. Πράγματι ἐδέχθη μετὰ πολλῆς εὐμενείας τοὺς ἀπεσταλμένους τοῦ Βιλλεαρδουΐνου καὶ τοῦ Δελαρός, οἱ ὁποῖοι ἐζήτησαν τὴν ἄρσιν τοῦ ἀφορισμοῦ, ἰσχυριζόμενοι ὅτι οὐδόλως ἐσφετερίσθησαν τὰ κτήματα τοῦ ἀρχιεπισκόπου Πατρῶν καὶ ὑπισχνούμενοι νὰ παράσχουν εἰς αὐτὸν πλήρη ἱκανοποίησιν εἰς περίπτωσιν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἤθελον ἀποδειχθῆ ἀδικήσαντες τὴν Ἐκκλησίαν. Τὴν 26ην Αὐγούστου 1213, ὁ πάπας ἀνέθεσεν εἰς τὸν ἐπίσκοπον Ἀμυκλῶν νὰ προβῇ εἰς τὴν λύσιν τοῦ ἀφορισμοῦ, ἀφοῦ λάβῃ ἔνορκον ὁμολογίαν τοῦ πρίγκιπος καὶ τῶν περὶ αὐτὸν ὅτι θὰ ἐκτελέσουν πιστῶς τὰς ὑποδειχθησομένας ὑπὸ τῆς Ἁγίας Ἕδρας λύσεις [2]. Τὴν 31ην τοῦ αὐτοῦ μηνὸς ὁ Ἰννοκέντιος ἐπληροφόρησε τὸν πρίγκιπα ὅτι ἀπεστάλη εἰς Ἀχαΐαν ὁ ἐπίσκοπος Ἀλβάνου Πελάγιος [3].

Παρ' ὅλην ὅμως τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ Ἰννοκεντίου, ὅπως ῥυθμισθῇ ἡ ἐν Πελοποννήσῳ διάστασις μεταξὺ Ἐκκλησίας καὶ τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας, ὁ ἐπιδιωκόμενος διακανονισμός, ὡς φαίνεται, δὲν ἐπετεύχθη. Ὁ νέος λατῖνος πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Γερβάσιος (ἐκλεγεὶς τῷ 1215) ἠναγκάσθη νὰ κηρύξῃ νέαν ἐκκλησιαστικὴν ἀργίαν εἰς τὴν ἐπικράτειαν τοῦ Βιλλεαρδουΐνου καὶ τοῦ Δελαρός [4].

Ἐν τῷ μεταξύ, τῷ 1216, ἀπέθανεν ὁ πάπας Ἰννοκέντιος ὁ Γ', ὁ ὁποῖος εἶχε δείξει θερμὸν ἐνδιαφέρον διὰ τὰς τύχας τῆς ἐν Ἀνατολῇ λατινικῆς Ἐκκλησίας καὶ ἰδιαιτέρως διὰ τὰ συμφέροντα τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Πατρῶν. Αἱ σχέσεις του πρὸς τὸν Ἄντελμον, παρά τινας ἀναφυείσας διαφοράς [5], ὑπῆρξαν μέχρι τέλους ὁμαλαί.

Ἡ ἀνάρρησις ἐπὶ τοῦ παπικοῦ θρόνου τοῦ πάπα Ὁνωρίου τοῦ Γ' (1216 - 1227) ἐσημείωσεν εὐθὺς ἀμέσως μεταβολὴν εἰς τὴν μέχρι τότε τηρηθεῖσαν τακτικήν. Διὰ τὸν Ἄντελμον ἀρχίζει περίοδος δυσμενείας. Ὁ νέος πάπας ἀπεδοκίμασεν ἐντόνως τὴν ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Γερβασίου ἐκ δευτέρου

1 Migne, Ἔνθ' ἀνωτ., τόμ. 216, στ. 898.

2 Migne, Αὐτόθι, στ. 899.

3 Migne, Αὐτόθι, στ. 903 - 904.

4 Raynaldus, Annales ecclesiastici, ἔτος 1218, § 27.

5 Πρέπει νὰ σημειωθῇ ἐνταῦθα ἡ ἀναφυεῖσα διαφορὰ μεταξὺ τοῦ Ἀντέλμου καὶ τοῦ ἐπισκόπου Καρδίτσης, ὁ ὁποῖος ἐστάλη εἰς Ῥώμην ὑπὸ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Πατρῶν διὰ νὰ διακανονίσῃ ὑποθέσεις τινὰς τῆς ἀρχιεπισκοπῆς του. Παρὰ τὰς ῥητὰς ὑποσχέσεις του περὶ ἀμοιβῆς τοῦ ἀποσταλέντος ἐπισκόπου, ὁ Ἄντελμος ἠρνήθη νὰ πληρώσῃ τὰ ἔξοδα τοῦ ταξειδίου. Ὁ Ἰννοκέντιος ἀνέθεσε, τὴν 25ην Μαΐου 1212, εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Λαρίσης καὶ τὸν ἐπίσκοπον Ζητουνίου νὰ προβοῦν εἰς σχετικὰς ἀνακρίσεις. Migne, Αὐτόθι, στ. 596.

κηρυχθεῖσαν ἐκκλησιαστικὴν ἀργίαν ἐν Πελοποννήσῳ [1]. Ἐν τῷ μεταξὺ ἀπέθανε, τῷ 1218, καὶ ὁ πρῖγκιψ Γοδοφρεῖδος, τὸν ὁποῖον ἀντικατέστησεν εἰς τὴν ἡγεμονίαν τῆς Ἀχαΐας ὁ υἱός του Γοδοφρεῖδος ὁ Β' (1218 - 1245).

Καθ' ἣν στιγμὴν ὁ νεαρὸς πρῖγκιψ ἀνελάμβανε τὴν κυβέρνησιν τοῦ πριγκιπάτου, ἡ ἔκρυθμος κατάστασις εἶχε φθάσει εἰς τὸ κρισιμώτερον σημεῖον. Ἀτυχῶς αἱ διαθέσεις τοῦ νέου ἡγεμόνος δὲν ἦσαν μετριοπαθέστεραι τῶν τοῦ πατρός του. Κατὰ τὸν ἀνώνυμον ποιητὴν τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Μορέως, ὁ Γοδοφρεῖδος ὁ Β', ἐπιθυμῶν νὰ ἐπιβάλῃ καθ' ὅλην τὴν Πελοπόννησον τὴν ἐπικυριαρχίαν αὐτοῦ, ἐζήτησε τὴν συμμαχίαν καὶ τὴν βοήθειαν τῆς Ἐκκλησίας. Ἀρνηθέντος τοῦ κλήρου νὰ παράσχῃ τὴν αἰτηθεῖσαν βοήθειαν, ὁ Βιλλεαρδουῖνος κατέλαβε τὰ ἐκκλησιαστικὰ κτήματα καὶ φέουδα, τὰ ὁποῖα διετήρησεν ἐπὶ τριετίαν [2], μέχρις ὅτου ἐπετελέσθη ἡ οἰκοδομὴ τοῦ κάστρου τοῦ Χλουμουτσίου [3]. Δὲν γνωρίζομεν κατὰ πόσον ἡ διήγησις τοῦ λαϊκοῦ χρονογράφου ἀνταποκρίνεται πρὸς τὰ πράγματα, ἐν πάσῃ ὅμως περιπτώσει εἶναι βέβαιον ὅτι ὁ ἀποστολικὸς ἐπίτροπος καρδινάλιος Ἰωάννης Κολόννα Sanctae Praxedis, τῇ αἰτήσει τῶν ἀρχιεπισκόπων Κορίνθου, Πατρῶν, Λαρίσης καὶ Νέων Πατρῶν, ἀφώρισε τὸν νέον πρίγκιπα καὶ τὸν Ὄθωνα Δελαρός. Τὴν 21ην Ἰανουαρίου 1219 ὁ πάπας Ὁνώριος ἐπεκύρωσε τὴν ἀπόφασιν τοῦ καρδιναλίου [4].

Ἡ ἐπιτευχθεῖσα, κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος, νέα σύμβασις μεταξὺ τοῦ ἐπιτρόπου τῆς λατινικῆς αὐτοκρατορίας Κωνσταντινουπόλεως Conon de Béthune καὶ τοῦ καρδιναλίου Ἰωάννου Κολόννα [5] κατέδειξε μίαν ἀκόμη φορὰν τὴν ἀνάγκην τῆς ἀποκαταστάσεως ἐν Πελοποννήσῳ ἀγαθῶν σχέσεων μεταξὺ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ ἡγεμόνος. Αἱ σχετικαὶ διαπραγματεύσεις ὑπῆρξαν πολὺ μακραί. Ἡ συγκληθεῖσα ἐν Ῥώμῃ διαιτητικὴ ἐπιτροπή, ἀποτελουμένη ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου Ἀλβάνου Πελαγίου, τῶν καρδιναλίων Θωμᾶ τῆς ἁγίας Σαβίνης καὶ Ἰωάννου Κολόννα, τοῦ ἀντιπροσώπου τοῦ Βιλλεαρδουΐνου Πέτρου Ἀλεμάνου [6] καὶ τῶν ἐν τῇ Ἁγίᾳ Ἕδρᾳ εὑρισκομένων Πελοποννησίων κληρικῶν, κατέληξεν εἰς σύμβασιν ἐπικυρωθεῖσαν τὴν 4ην Σεπτεμβρίου 1223 ὑπὸ τοῦ πάπα Ὁνωρίου [7].

1 Raynaldus, Αὐτόθι, ἔτος 1218, § 27 - 28.

2 Χρονικὸν τοῦ Μορέως, στ. 2654.

3 Αὐτόθι, στ. 2640 - 2656.

4 Pressutti, Ἔνθ' ἀνωτ., τόμ. Α', σελ. 302.

5 Raynaldus, Ἔνθ' ἀνωτ., ἔτος 1221, § 24 κἑ.

6 Κατὰ τὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως, στ. 2659 - 2660, ὁ Βιλλεαρδουῖνος «φρεμενουρίους [=fratres minores, frères mineurs] ἀπέστειλεν καὶ δύο καβαλλαρίους στὸν πάπαν τὸν ἁγιώτατον, ἐκεῖσε εἰς τὴν Ῥώμην».

7 Migne, τόμ. 216, στ. 968 - 972.

Οἱ κυριώτεροι ὅροι τῆς συμβάσεως ταύτης, ἡ ὁποία ἔθεσε τέρμα εἰς τὰς μεταξὺ τοῦ Ἀντέλμου καὶ τῶν πριγκίπων τῆς Ἀχαΐας κτηματικὰς διαφοράς, εἶναι οἱ ἀκόλουθοι:

Α΄ Ἀναγνωρίζεται, συμφώνως πρὸς τὰς ἀποφάσεις τῆς ἐν Ῥαβεννίκῃ δευτέρας συνόδου, ἡ ἀνεξαρτησία τῆς Ἐκκλησίας, διατηρούσης πάντα τὰ ἐκκλησιαστικὰ καὶ μοναστηριακὰ κτήματα, τὰ ὁποῖα κατεῖχεν αὕτη κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς στέψεως τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξίου τοῦ Μουρτζούφλου (1204) [1], ἐλεύθερα πάσης ἐπιβαρύνσεως ἢ δουλείας. Μόνον τὸ ἐν Ῥαβεννίκῃ ὁρισθὲν ἀκρόστιχον θὰ καταβάλλεται εἰς τοὺς κατὰ τόπους ἄρχοντας.

Β΄ Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ ἀκίνητα κτήματα, οἱ ἁρπαγέντες θησαυροὶ τῶν ἐκκλησιῶν δὲν θὰ ἐπεστρέφοντο. Οἱ εἰρημένοι ὅμως ἄρχοντες ὤφειλον νὰ δώσουν ἀποζημίωσιν διὰ τοὺς καρπούς, τὰς προσόδους καὶ ζημίας τὰς ἐπενεχθείσας εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ κτήματα, διαρκούσης τῆς ὑπὸ τοῦ καρδιναλίου Ἰωάννου Κολόννα κηρυχθείσης ἀργίας, ἤτοι χίλια ὑπέρπυρα ἐτησίως, διανεμόμενα μεταξὺ τῶν δικαιούχων ἐκκλησιῶν ὡς ἑξῆς: ἑκατὸν ἑβδομήκοντα ὑπέρπυρα δι᾽ ἑκάστην τῶν ἀρχιεπισκοπῶν Πατρῶν καὶ Κορίνθου, ἀνὰ ἑβδομήκοντα πέντε ὑπέρπυρα εἰς τὰς ἐπισκοπὰς Λακεδαίμονος καὶ Ἀμυκλῶν, ἀνὰ ἑκατὸν πεντήκοντα εἰς τὰς ἐπισκοπὰς Κορώνης, Μεθώνης καὶ Ὠλένης, καὶ τέλος τὰ ὑπολειπόμενα ἑξήκοντα ὑπέρπυρα εἰς τὴν ἐπισκοπὴν Ἄργους. Ἐκ τοῦ ποσοῦ τούτου θέλει ἀφαιρεῖσθαι τὸ ὀφειλόμενον ἀκρόστιχον· ἐκ τούτου δὲ πάλιν πρέπει νὰ ἀφαιρῆται ποσὸν ἀναλογοῦν πρὸς τὰς ἐπενεχθείσας εἰς τὰ κτήματα ὑπὸ τοῦ χρόνου βλάβας.

Γ΄ Ὁ πρίγκιψ τῆς Ἀχαΐας καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ἄρχοντες ὑπόσχονται νὰ πληρώνουν ἀνελλιπῶς τὴν ὀφειλομένην εἰς τὴν Ἐκκλησίαν δεκάτην.

Δ΄ Ἡ συμφωνία τῆς Ῥώμης ῥυθμίζει ἐπίσης τὴν θέσιν τῶν Ἑλλήνων ἱερέων. Κατὰ τὰ ἀποφασισθέντα, πᾶσα περιοχὴ ἀριθμοῦσα μεταξὺ εἴκοσι πέντε μέχρι ἑβδομήκοντα οἰκογενείας (lares) ὤφειλε νὰ ἔχῃ δύο μόνον ἱερεῖς, διαμένοντας, μετὰ τῶν συζύγων καὶ τέκνων των, ἀπολύτως ἐλευθέρους. Ἐὰν ἡ περιοχὴ ἠρίθμει περισσοτέρας τῶν ἑβδομήκοντα οἰκογενείας, εἶχε δικαίωμα νὰ συντηρῇ τέσσαρας ἱερεῖς, ἐὰν δὲ τέλος ὁ ἀριθμὸς τῶν οἰκογενειῶν ἦτο ἀνώτερος τῶν ἑκατὸν εἴκοσι πέντε, ἡ περιοχὴ εἶχε δικαίωμα νὰ συντηρῇ ἓξ ἱερεῖς. Ἐν περιπτώσει ὅμως κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ περιοχὴ ἠρίθμει ὀλιγωτέρας τῶν εἴκοσι πέντε οἰκογενείας, ὤφειλε νὰ περιληφθῇ εἰς αὐτὴν ὁ πλησιέστερος συνοικισμός, μέχρις οὗ συμπληρωθῇ ὁ ἀπαιτούμενος ἀριθμός. Πάντες οἱ λοιποὶ ἱερεῖς τῆς ὑπαίθρου ὑπέκειντο εἰς τὰς αὐτὰς πρὸς τοὺς κατὰ τόπους

1 Ἐν τῷ κειμένῳ ἀπαντᾶται πολλάκις ὁ τύπος: Alexius Bambacoratius! Ὁ ταυτισμὸς τοῦ ἀναφερομένου τούτου Ἀλεξίου πρὸς τὸν Μούρτζουφλον ὀφείλεται εἰς τὸν Σπ. Λάμπρον, ἐν Γρηγοροβίου, Ἱστορία τῆς πόλεως Ἀθηνῶν κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας, τόμ. Α΄, σελ. 439, σημ. Ὁ Καλλιγᾶς, Μελέται βυζαντινῆς Ἱστορίας, σελ. 191, νομίζει ὅτι πρόκειται περὶ Ἀλεξίου τοῦ Α΄.

ἄρχοντας ὑποχρεώσεις, εἰς τὰς ὁποίας καὶ οἱ λαϊκοὶ τῶν τελευταίων τούτων ὑπήκοοι. Ἐν τούτοις οἱ κατὰ τόπους ἄρχοντες δὲν εἶχον τὸ δικαίωμα νὰ στερήσουν τοὺς ἐν λόγῳ ἱερεῖς τῆς προσωπικῆς των ἐλευθερίας. Ὅσον δ᾽ ἀφορᾷ εἰς τοὺς κληρικοὺς καὶ ἱερεῖς τῶν καθεδρικῶν ναῶν, οὗτοι ὤφειλον νὰ ἀπολαύουν παντελοῦς ἐλευθερίας.

Ἡ ἐν Ῥώμῃ συνομολογηθεῖσα σύμβασις ἔθεσε τέρμα εἰς τὴν ἐπὶ δεκαπενταετίαν σχεδὸν διαρκέσασαν διάστασιν μεταξὺ τοῦ κλήρου καὶ τῶν ἀρχόντων τῆς Ἀχαΐας. Ὁ πάπας Ὁνώριος ἐπεφόρτισε, τὴν 9ην Σεπτεμβρίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους, τοὺς ἐπισκόπους Μεθώνης καὶ Κορώνης νὰ προβοῦν εἰς τὰς καταλλήλους ἐνεργείας διὰ τὴν ἀπόδοσιν τῶν ὑπὸ τοῦ πρίγκιπος κατακρατουμένων κτημάτων [1].

Κατὰ τὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως, ὁ πρίγκιψ, μετὰ τὴν λύσιν τοῦ ἀφορισμοῦ ὑπὸ τοῦ πάπα, ἐκάλεσε τὸν ἀρχιεπίσκοπον Πατρῶν, τοὺς ἐπισκόπους τῆς περιφερείας αὐτοῦ καὶ τοὺς προϊσταμένους τῶν μοναχικῶν ταγμάτων καί:

ἐνταῦθα ἐσυμπαθήστηκαν κ᾽ ἐποίησαν ἀγάπην
κ᾽ ἐτάξασιν ἀπὸ τοῦ νῦν νὰ εἶναι εἰς θέλημάν του [2].

Παρὰ τὴν ἐπελθοῦσαν ὅμως συμφιλίωσιν, ὁ Ἄντελμος δὲν συνεχώρησε ποτὲ εἰς τοὺς Βιλλεαρδουΐνους τὴν ἀγέρωχον διαγωγήν των. Δέκα ἔτη βραδύτερον βλέπομεν αὐτὸν συμμαχοῦντα μετὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ παρέχοντα εἰς αὐτοὺς ἐλευθέραν δίοδον καὶ τρόφιμα. Ἡ στάσις τοῦ ἀρχιεπισκόπου προεκάλεσε τὰ παράπονα τοῦ πρίγκιπος καὶ τὰς ἐπιτιμήσεις τοῦ πάπα Γρηγορίου τοῦ Θ΄ (20 Δεκεμβρίου 1233) [3].

Πλὴν τῆς πρὸς τὸν Βιλλεαρδουΐνον διενέξεως, ὁ Ἄντελμος εὑρέθη εἰς τὴν δύσκολον θέσιν νὰ ἀντικρύσῃ καὶ τὴν δυσμένειαν τῆς Ἁγίας Ἕδρας. Ὡς φαίνεται ἐξ ἐπιστολῆς τοῦ πάπα Ὀνωρίου τοῦ Γ΄ (4 Ἀπριλίου 1218) πρὸς τοὺς ἀρχιεπισκόπους Λαρίσης καὶ Ἀθηνῶν, ὁ Ἄντελμος ἐτιμωρήθη διὰ προσωρινῆς ἀργίας, τὴν ὁποίαν ἄλλωστε ἠρνήθη νὰ ἀποτίσῃ κανονικῶς [4]. Βραδύτερον περιῆλθεν εἰς ῥῆξιν μετὰ τοῦ ἀρχιδιακόνου Πατρῶν καὶ κατεδικάσθη ὑπὸ τοῦ πάπα νὰ ἐπανορθώσῃ τὰ κτήματα, τὰ ὁποῖα ἐσφετερίσθη (9 Σεπτεμβρίου 1223 καὶ 5 Ἰανουαρίου 1224) [5]. Τέλος, τὴν 10ην Ἰουνίου 1224, ὁ πάπας Ὁνώριος ἀνέθεσεν εἰς τοὺς ἀρχιεπισκόπους Κορίνθου καὶ Λαρίσης καὶ εἰς τὸν καρδινάλιον Ἰωάννην Κολόννα νὰ ἀνακοινώσουν εἰς τὸν Ἄντελ-

1 P. Pressutti, Regesta Honorii Papae III, τόμ. Β΄, (Ῥώμη, 1895), σελ. 161.

2 Χρονικὸν τοῦ Μορέως, στ. 2719 - 2720.

3 L. Auvray, Les Registres du pape Grégoire IX, τόμ. Α΄ (Παρίσιοι, 1890) στ. 902 - 903.

4 Pressutti, Αὐτόθι, τόμ. Α΄, σελ. 201. Πρβλ. σελ. 487 (7 Ἰανουαρίου 1221).

5 Αὐτόθι, τόμ. Β΄, σελ. 161 καὶ 190.

μον ὅτι ἐτιμωρήθη δι᾽ ἀργίας ἑνὸς ἔτους, τὴν ὁποίαν ὤφειλε νὰ ἐκτίσῃ ἔν τινι τῶν μοναστηρίων τῆς Ἀχαΐας [1]. Ὁ ἐπίσκοπος Κορώνης ἀνέλαβε προσωρινῶς τὴν διοίκησιν τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Πατρῶν [2].

Τὸ καίριον τοῦτο πλῆγμα δὲν ἠμπόδισε τὸν δραστήριον ἀρχιερέα τῆς Ἀχαΐας νὰ ἀναλάβῃ εὐθὺς μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ὁνωρίου (1227) τὴν προτέραν αὐτοῦ θέσιν. Τοσαύτη δ᾽ ὑπῆρξεν ἡ ἐπιρροή του, ὥστε κατώρθωσε νὰ πείσῃ τὸν Βιλλεαρδουΐνον νὰ παραχωρήσῃ εἰς αὐτὸν τὴν κοσμικὴν ἐξουσίαν ἐπὶ τῆς πόλεως τῶν Πατρῶν, τῆς ὁποίας ὁ δυνάστης Βάλθερος Ἀλαμάνος εἶχε πρὸ μικροῦ ἀποθάνει. Οὕτως ἱδρύθη τὸ περίεργον ἐκκλησιαστικὸν κράτος τῶν Πατρῶν, τὸ ὁποῖον, μετὰ δύο αἰώνων ζωήν, κατελύθη, τῷ 1430, ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου.

***

Οἱ περὶ Ἀντέλμου γράψαντες θεωροῦν ὡς ἔτος τοῦ θανάτου αὐτοῦ τὸ 1232, παραπλανηθέντες προφανῶς ὑπὸ τοῦ πρὸς τὴν μονὴν τῆς Hautecombe δωρητηρίου ἐγγράφου, τὸ ὁποῖον ὑπέλαβον ὡς διαθήκην. Καθὼς ὅμως προκύπτει ἐκ τοῦ ἐν ἀρχῇ τῆς παρούσης μελέτης ἐκδιδομένου ἐγγράφου, ὁ ἀρχιεπίσκοπος Πατρῶν ἔζη ἀκόμη τῷ 1238. Ἀτυχῶς τὸ ἐν λόγῳ ἔγγραφον οὐδεμίαν δίδει πληροφορίαν περὶ τοῦ τόπου, εἰς τὸν ὁποῖον ἐξεδόθη. Τὸ γεγονὸς ὅμως ὅτι ἡ πιστοποίησις γίνεται ὁμοῦ μετὰ τοῦ ἐπισκόπου τῆς ἐν Σαβοΐᾳ Μαυριανῆς δὲν ἀφίνει, νομίζομεν, οὐδεμίαν ἀμφιβολίαν ὅτι ὁ Ἄντελμος εὑρίσκετο τότε μακρὰν τῆς Πελοποννήσου. Θὰ ἦτο ἴσως παρακεκινδυνευμένον νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ ἀρχιερεὺς τῆς Ἀχαΐας, περὶ τὰ τέλη τοῦ βίου του, ἀπεσύρθη εἰς τὴν ἰδιαιτέραν του πατρίδα. Εἶναι ἐξ ἴσου πιθανὸν ὅτι τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἔγγραφον ἐγένετο ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ἑνὸς τῶν συχνῶν ταξειδίων, τὰ ὁποῖα ὁ Ἄντελμος ἐπεχείρει ἀνὰ τὴν Ἰταλίαν καὶ τὴν Γαλλίαν. Δεδομένου δὲ ὅτι, ἐφ᾽ ὅσον τοὐλάχιστον γνωρίζομεν, ἐν τοῖς ἀποστολικοῖς ἀρχείοις οὐδεμία μνεία περὶ ἐκλογῆς ἀρχιεπισκόπου Πατρῶν γίνεται πρὸ τῆς 8ης Ὀκτωβρίου 1243 [3], νομίζομεν ὅτι ὁ θάνατος τοῦ Ἀντέλμου δύναται νὰ τοποθετηθῇ περὶ τὸ ἔτος τοῦτο.

Ὡμιλήσαμεν ἀνωτέρω παρεμπιπτόντως περὶ τῶν σχέσεων τοῦ ἀρχιεπισκόπου Πατρῶν μετὰ τοῦ ἐν Σαβοΐᾳ μοναστηρίου τῆς Hautecombe καὶ ἀνεφέραμεν συγκεκριμένως τὰς προσπαθείας, τὰς ὁποίας κατέβαλεν οὗτος διὰ τὴν ἐγκατάστασιν μοναχῶν τινων τοῦ μοναστηρίου τούτου ἐν Ἀχαΐᾳ. Τὴν 5ην Μαρτίου 1231 ὁ Ἄντελμος διὰ δωρητηρίου ἐγγράφου, γενομένου ἐν τῇ ἀρχιεπισκοπῇ Πατρῶν, παρεχώρησεν εἰς τὸ ῥηθὲν μοναστήριον τριακοσίας μάρκας ἀργύρου, τεσσαράκοντα ἑπτὰ μάρκας χρυσοῦ, τριακόσια ὑπέρπυρα, ἑτέρας

[1] Pressutti, Αὐτόθι, τόμ. Β΄, σελ. 255.

[2] Αὐτόθι, σελ. 260.

[3] E. Berger, Les Registres d' Innocent IV, τόμ. Α΄ (Παρίσιοι, 1881), σελ. 35 (ἀριθμ. 199).

δέκα ἓξ μάρκας ἀργύρου, ποσὰ τὰ ὁποῖα εἶχε καταθέσει ἐν τῷ μοναστηρίῳ τῆς Σαβοΐας, καὶ ἐπὶ πλέον χίλια ἐνενήκοντα ὀκτὼ ὑπέρπυρα, τὰ ὁποῖα ἐχρεώστει εἰς αὐτὸν ἡ μονὴ τοῦ Ἁγίου Ἀγγέλου. Τὰ ποσὰ ταῦτα ὁ ἡγούμενος καὶ οἱ μοναχοὶ τῆς Hautecombe ὤφειλον νὰ χρησιμοποιήσουν διὰ διὰ τὴν ἀγορὰν κτημάτων καὶ ἑτέρων ἀκινήτων [1]. Ἐπίσης ἐδώρησεν εἰς τὴν μονὴν καὶ τὴν κάραν τῆς Ἁγίας Εἰρήνης [2].

Διεσώθησαν μέχρις ἡμῶν περίεργοί τινες λεπτομέρειαι ἀναφερόμεναι εἰς τὰς περαιτέρω τύχας τοῦ θησαυροῦ, τὸν ὁποῖον ὁ Ἄντελμος παρεχώρησεν, ἄγνωστον ἔναντι ποίων ἀνταλλαγμάτων, εἰς τοὺς μοναχοὺς τῆς Hautecombe. Ὡς ἐξάγεται ἐξ ἐγγράφου τοῦ πάπα Ἰννοκεντίου τοῦ Δ΄ (Φεβρουάριος 1245) χίλιαι λίτραι ἐδόθησαν ὑπὸ τύπον δανείου εἰς τὸν κόμητα τῆς Σαβοΐας Θωμᾶν [3]. Οὗτος κατώρθωσε νὰ ἀποσπάσῃ ἐκ τοῦ εἰρημένου θησαυροῦ ἑτέρας χιλίας λίτρας, πωλῶν εἰς τοὺς μοναχοὺς τὴν περιοχὴν τοῦ Méry, Drumettaz καὶ Clarafond [4]. Τὸ ποσὸν τοῦτο ἐχρησιμοποίησε διὰ τὴν ἀγορὰν παρὰ τοῦ ἄρχοντος Berlion τοῦ κάστρου τοῦ Chambéry (15 Φεβρουαρίου 1232) [5], τὸ ὁποῖον ἔμελλε νὰ ἀποβῇ ἡ πρωτεύουσα τῶν κομήτων τῆς Σαβοΐας.

Ὅτε πρὸ πενταετίας ἐπεσκέφθημεν τὸ περικαλλὲς φρούριον τοῦ Chambéry καὶ τὸ ἐπὶ τῆς γραφικῆς λίμνης τοῦ Bourget, τὴν ὁποίαν ὕμνησεν ὁ Λαμαρτῖνος, μοναστήριον τῆς Hautecombe, ἀνεπολήσαμεν τὴν περίεργον ταύτην ἱστορίαν καὶ τὰς περιπετείας τοῦ θησαυροῦ τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας τῶν Πατρῶν [6].

ΔΙΟΝ. Α. ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ

[1] Cl. Blanchard, Histoire de l'Abbaye d'Hautecombe en Savoie avec pièces justificatives inédites, Mémoires de l'Académie des Sciences, Belles-lettres et Arts de Savoie, τρίτη σειρά, τόμ. Α΄ (Chambéry, 1875), σελ. 572-573.

[2] Du Cange, Histoire de l'empire de Constantinople sous les empereurs Français, (ἔκδ. Buchon, Παρίσιοι, 1826), τόμ. Α΄ σελ. 213-214.

[3] Historiae patriae Monumenta. Chartarum tomus I (Τουρῖνον, 1836), στ. 1375.

[4] Blanchard, Ἔνθ᾽ ἀνωτ., σελ. 557-559. Πρβλ. G. Pérouse, Hautecombe Abbaye Royale, (Chambéry, 1926), σελ. 34-35.

[5] Pérouse, Αὐτόθι.

[6] Τοῦ Ἀντέλμου διεσώθησαν μέχρι σήμερον τέσσαρα ἔγγραφα, τῶν ὁποίων τὰ δύο ἐν πρωτοτύπῳ. Εἶναι δὲ ταῦτα: ἡ ἀνωτέρω δημοσιευομένη πιστοποίησις, τὰ δωρητήρια γράμματα πρὸς τὰς μονὰς τοῦ Cluny καὶ τῆς Hautecombe (βλ. ἀνωτέρω) καὶ ἔγγραφον τῆς 25ης Μαρτίου 1212 ἐκδοθὲν ὑπὸ τοῦ κόμητος Riant, Exuviae sacrae Constantinopolitanae, τόμ. Β΄ (Γενεύη, 1878), σελ. 98. Τοῦ τελευταίου τούτου παραθέτομεν τὸ ἀκόλουθον χωρίον: «... Sicut ex antiquorum relatione Graecorum didicimus, qui ante nos in Patracensi ecclesia fuerunt, praesens lignum, quod latori praesentium Guidoni de Roti [κατὰ τὸν Riant, αὐτόθι, τόμ. Α΄, σελ. CLXVIII, ἀναγνωστέον: Roni], in signum devotionis dedimus, de illo ligno est, in quo dilectus Dei Andreas apostolus creditur fuisse crucifixus, in cuius rei testimonium eidem praesentes litteras dedimus sigilli nostri munimine roboratas».

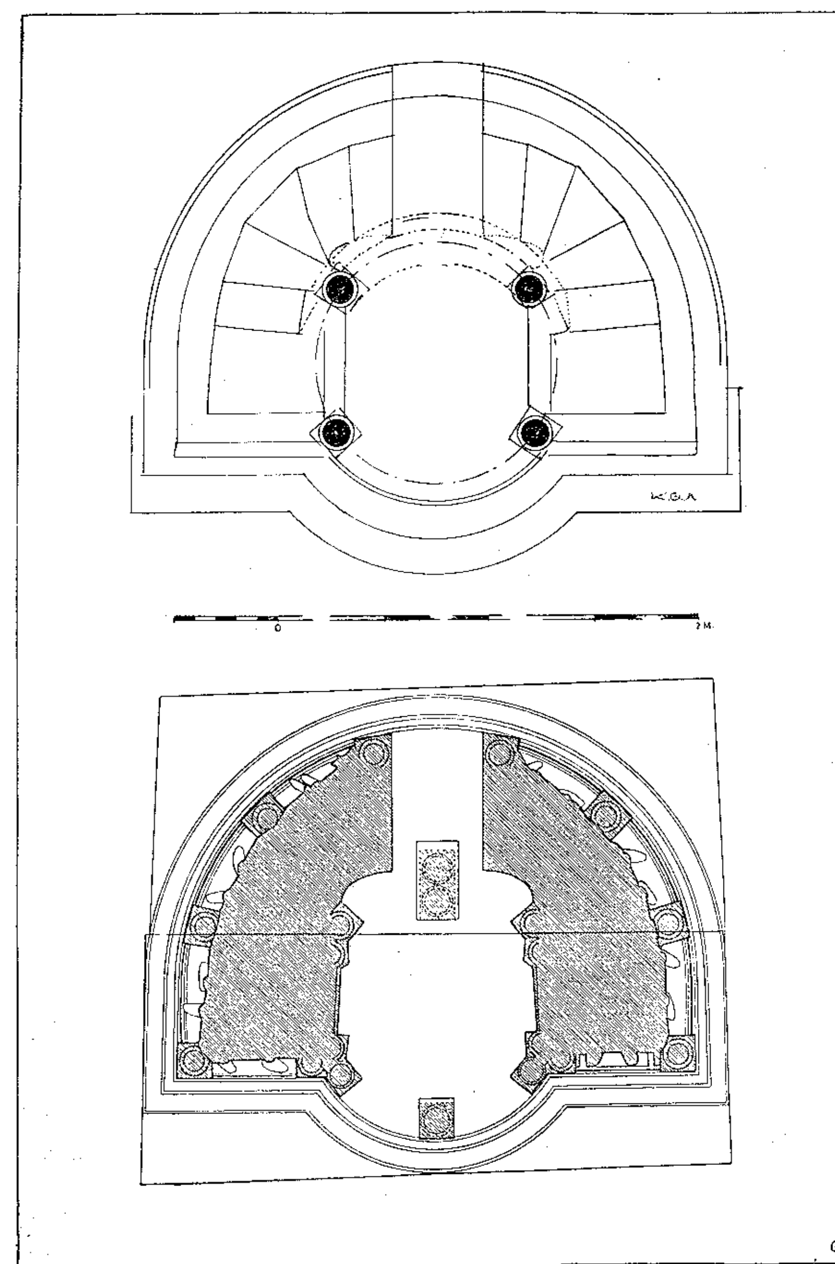
Ο ΑΜΒΩΝ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Ἐσχάτως ὁ σοφὸς μελετητὴς τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Καππαδοκίας πατὴρ G. de Jerphanion ἐδημοσίευσεν ἐν τῷ ὑπὸ τῆς Παπικῆς Ἀκαδημίας ἐκδιμένῳ Memorie della Pontificia Academia Romana di Archeologia (Serie III, Vol. III, 1932, σ. 107 - 132) ἀξιόλογον πραγματείαν ὑπὸ τὸν τίτλον: L'ambon de Salonique, l'Arc de Galère et l'ambon de Thèbes. Ἀνάλυσιν ταύτης ἐδημοσίευσα εἰς βιβλιοκρισίαν μου ἐν Ἐπετηρίδι τῆς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν τοῦ ἔτους 1932 (τόμ. Θ' σ. 465 κἑ.), ἐπεφυλάχθην δὲ εἰς ἰδίαν μελέτην νὰ πραγματευθῶ περὶ τῆς κατ' ἐμὲ ὀρθοτέρας ἀποκαταστάσεως τοῦ Ἄμβωνος τῆς Θεσσαλονίκης, ἣν κυρίως ἐπιχειρεῖ ὁ συγγραφεὺς ἐν τῇ ἀνωτέρω λαμπρᾷ ἐργασίᾳ του.

Ὡς γνωστόν, ἐκ τοῦ περιφήμου Ἄμβωνος, τοῦ κοσμουμένου δι' ἀναγλύφων ἐντὸς κογχῶν παραστάσεων τῆς Θεοτόκου καὶ τῶν Μάγων ὡς καὶ ποικίλων καλῆς τέχνης διακοσμήσεων ἐπὶ συμπαγοῦς μαρμάρου, διεσώθησαν δύο τμήματα μεταφερθέντα ἐκ Θεσσαλονίκης ὑπὸ τῶν Τούρκων τῷ 1900 εἰς Κων/πόλιν καὶ ἀποκείμενα σήμερον εἰς τὸ ἐκεῖ Ὀθωμανικὸν Μουσεῖον· ἡ βάσις δὲ τοῦ Ἄμβωνος τούτου ἀνευρέθη τῷ 1918 ὑπὸ Hébrard δι' ἀνασκαφῆς βορείως τοῦ ναοῦ τοῦ ἁγ. Γεωργίου Θεσσ/νίκης (βλ. de Jerphanion, ἔ.ἀ. σ. 107 κἑ., ἔνθα καὶ ἡ περὶ τοῦ Ἄμβωνος τούτου σχετικὴ βιβλιογραφία).

Μέχρι τοῦδε ἔχουν ἐπαρκῶς ἐξετασθῆ τὰ διακοσμοῦντα τὰ τμήματα τοῦ Ἄμβωνος τούτου θέματα, δὲν εἶχεν ὅμως ἐπιχειρηθῆ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν διασωθέντων τεμαχίων ἡ ἀποκατάστασις αὐτοῦ. Εἰς τὴν ἐν τῇ Ἀρχαιολογικῇ Ἐφημερίδι τοῦ ἔτους 1929 δημοσιευθεῖσαν μελέτην μου περὶ τῶν ἀνασκαφῶν τῶν θεσσαλικῶν Θηβῶν, ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τῆς ἐξετάσεως τοῦ ὑπ' ἐμοῦ ἀνευρεθέντος καὶ ἀποκατασταθέντος Ἄμβωνος τῆς Βασιλικῆς Α., ἐσημείωσα ὅτι «ὁ ἄμβων οὗτος εἶναι ἐν κατόψει ὅμοιος πρὸς τὸν Ἄμβωνα τῆς Θεσσαλονίκης, πρὸς τὸν ὁποῖον δὲν ἀπέχει μεγάλως καὶ ὡς πρὸς τὴν συγκρότησιν τῶν μερῶν αὐτοῦ· ἡ διὰ οὐρανοῦ δὲ ἐπιστέγασις εἶναι τὸ πρῶτον αὐθεντικὸν ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε γνωστῶν μνημείων δεῖγμα ἀρχαίου ἄμβωνος καὶ δύναται νὰ συμπληρώσῃ οὐ μόνον τὸν Ἄμβωνα τῆς Θεσσαλονίκης, ἀλλὰ καὶ πολλοὺς ἄλλους παλαιοχριστιανικοὺς Ἄμβωνας, τῶν ὁποίων αἱ παραστάσεις περιορίζονται εἰς τὰ κάτω μόνον μέρη» (βλ. Ἀρχ. Ἐφημ. τοῦ ἔτους 1929, σ. 96).

Μετὰ τὴν δημοσίευσιν τῶν ἀνασκαφῶν μου ὁ π. de Jerphanion ἔσχε τὴν εὐτυχῆ ἰδέαν νὰ προβῇ εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ Ἄμβωνος τῆς Θεσ-

Εἰκ. 1-2. Κάτοψις βάσεως καὶ ἄνω δαπέδου τοῦ Ἄμβωνος τῆς Θεσσαλονίκης.

σαλονίκης διὰ τῆς ἀνωτέρω μελέτης του, ἐν ᾗ προσάγει τοῦ Ἄμβωνος τούτου δύο κατόψεις (εἰκ. 23) καὶ δύο προσόψεις (κυρίαν καὶ πλαγίαν εἰκ. 24 καὶ 25).

Ἡ ἀποκατάστασις αὕτη εἰς τὰς γενικὰς γραμμὰς — τὸν Ἄμβωνα τῶν θεσσαλικῶν Θηβῶν ἀκολουθοῦσα — εἶναι ὀρθή, ἂν μάλιστα συγκρίνῃ τις ταύτην πρὸς τὰς ὑπ' ἄλλων προγενεστέρως προβληθείσας γνώμας (βλ. βιβλιογραφίαν ἐν τῇ μελέτῃ τοῦ π. de Jerphanion. σελ. 117 κἑ.). Ἱκαναὶ ἐν τούτοις ἐνδείξεις ἐπὶ τῶν δύο ἀποκειμένων σήμερον εἰς τὸ Ὀθωμανικὸν Μουσεῖον τεμαχίων τοῦ Ἄμβωνος τούτου τῆς Θεσσαλονίκης, ἅτινα ἐσχάτως ἔλαβον τὴν εὐκαιρίαν νὰ μελετήσω ἐν Κωνσταντινουπόλει, νομίζω ὅτι ἐπιτρέπουν ὀρθοτέραν εἰς τὰς λεπτομερείας ἀποκατάστασιν.

Καὶ πρῶτον εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς παρατηροῦμεν ὅτι οἱ δύο Ἄμβωνες (Θεσσαλονίκης καὶ θεσσαλικῶν Θηβῶν) δὲν ἦσαν ἀκριβῶς τοσοῦτον ὅμοιοι, ὥστε νὰ δύναται νὰ γίνεται λόγος περὶ μιμήσεως (βλ. de J. ἔ.ἀ. σ. 129). Ἡ αὐτὴ ἐλευθερία, ἥτις παρατηρεῖται εἰς τὴν διακόσμησιν — καίτοι εἰς ἀμφοτέρους τοὺς Ἄμβωνας ὑπάρχει ὁ διὰ κογχῶν διάκοσμος — παρατηρεῖται καὶ εἰς τὴν ὅλην μορφήν των, διότι τὸ ὑλικόν, ἡ κατασκευὴ καὶ αἱ διαστάσεις ἑκάστου ἄμβωνος συντείνουν εἰς τὴν διάφορον διάπλασίν των εἰς τὰς λεπτομερείας. Ἡ διαφορὰ λ.χ. τῆς κατασκευῆς τῶν κλιμάκων (αἵτινες εἰς μὲν τὸν Ἄμβωνα τῶν θεσσαλικῶν Θηβῶν εἶναι κτισταί, εἰς δὲ τὸν Ἄμβωνα τῆς Θεσσαλονίκης λαξεύονται ἐπὶ τῶν δύο συμπαγῶν μονολίθων τεμαχίων) ὡς συνέπειαν ἔχει τὴν διάφορον διάπλασιν τοῦ κεντρικοῦ ἐξέχοντος ἡμικυκλίου, ὅπερ εἰς μὲν τὸν πρῶτον εἶναι ἀνοικτόν, εἰς δὲ τὸν δεύτερον κλείεται διὰ μαρμαρίνων θωρακίων μὲ λαξευτὰς κόγχας (πρβλ. τὴν εὐρύτερον ἀναπτυχθεῖσαν ὑφ' ἡμῶν διαφορὰν ταύτην ἐν τῇ περὶ τῆς ἐργασίας τοῦ π. de Jerph. βιβλιοκρισίᾳ ἡμῶν ἐν Ἐπετηρίδι Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδῶν Θ΄, 1932, σ. 466). Ὅπως δὲ τὸ κάτω μέρος τοῦ Ἄμβωνος τῆς Θεσσαλονίκης ἦτο ἀνοικὸν εἰς τὴν κυρίαν ὄψιν — ἔχον ἐν τῷ μέσῳ κιονίσκον πρὸς στήριξιν τοῦ ἄνω δαπέδου — οὕτως ἦτο ὁμοίως τοῦτο ἀνοικτὸν καὶ εἰς τὸ μέρος τῆς ἀνόδου, ἔνθα εὑρίσκονται δύο ἡνωμένοι κιονίσκοι πρὸς στήριξιν τοῦ αὐτοῦ δαπέδου, ὡς ὀρθῶς ἀποκαθιστᾷ τούτους εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Hérbard εὑρεθεῖσαν βάσιν ὁ π. de Jerphanion (βλ. καὶ ἐνταῦθα εἰκ. 1).

Τὰ ἰσχυρὰ μάλιστα στηρίγματα ταῦτα εἶναι ἴσως δηλωτικὰ καὶ τῆς ὑπάρξεως Κιβωρίου, ἤτοι ἦσαν προωρισμένα διὰ νὰ βαστάσουν καὶ μεγαλείτερον βάρος ἀπὸ τὸ βάρος τῆς πλακὸς τοῦ ἄνω δαπέδου.

Ὡς πρὸς τὴν μορφὴν τοῦ Κιβωρίου τούτου ὡς καὶ τοῦ ἄνω μέρους τοῦ Ἄμβωνος τῆς Θεσσαλονίκης ἡμεῖς προτείνομεν διάφορον ἀποκατάστασιν τῆς ἐπιχειρηθείσης ὑπὸ τοῦ π. de J., ὅστις, φαίνεται, δὲν ἐξήτασεν ὁ ἴδιος τὰ τεμάχια τοῦ ἄμβωνος τούτου, ἀλλὰ γνωρίζει ταῦτα μόνον ἐκ τῶν πολλάκις δημοσιευθεισῶν εἰκόνων.

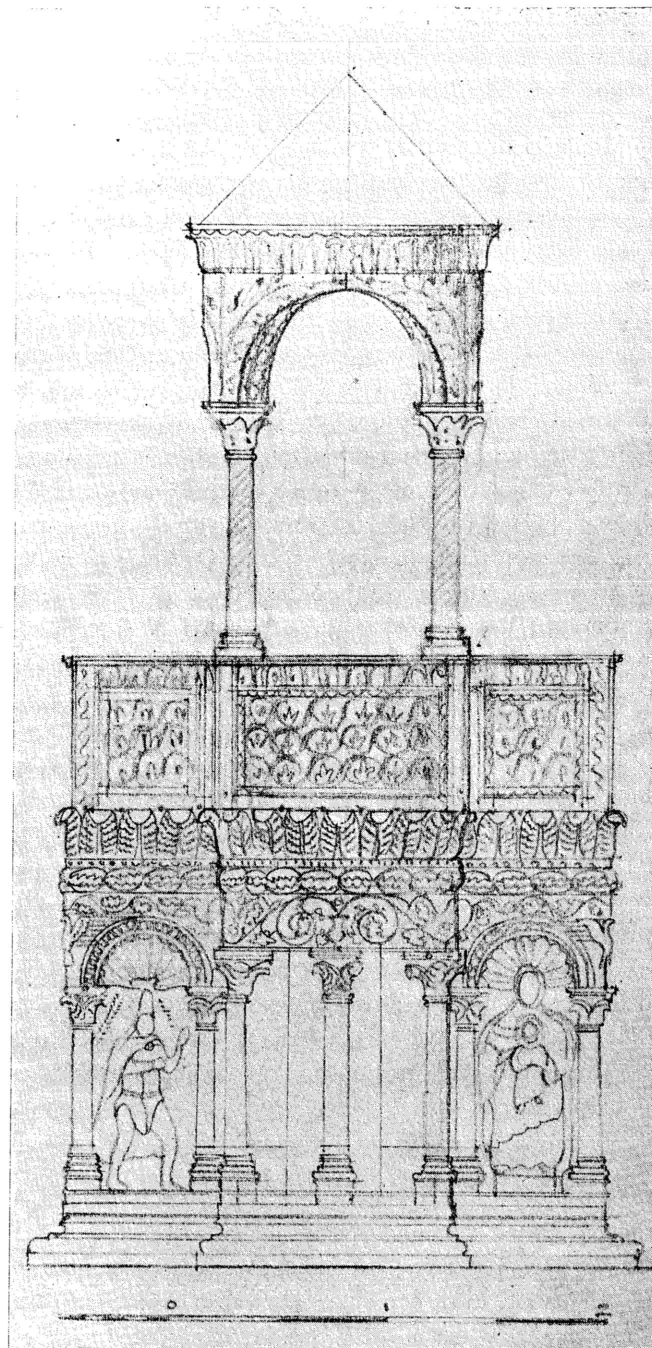
1. Τὸ ἄνω μέρος τοῦ Ἄμβωνος.

Τὰ ἐν τῷ Μουσείῳ Κων/πόλεως τεμάχια τοῦ Ἄμβωνος τῆς Θεσσαλονίκης διασῴζονται εἰς τὰ ἀνώτατα αὐτῶν μέρη ὀλίγον ὑψηλότερον τοῦ ἄνω δαπέδου. Ἐκ τῶν διασωθέντων τούτων τμημάτων δύναταί τις ἄριστα νὰ συμπεράνῃ ὅτι ἡ κυρία ὄψις ἦτο διάφορος τῶν πλαγίων ὄψεων. Εἰς τὴν πρώτην, σειρὰ μεγάλων φύλλων ἀκάνθου ὑψουμένων περὶ τὰ 0,10 μ. ἄνωθεν τοῦ δαπέδου τοῦ Ἄμβωνος δηλοῖ τὸ τέρμα τοῦ κάτω μέρους τοῦ Ἄμβωνος· ὁ ὄγκος τοῦ μαρμάρου λήγει ἄνωθεν τῆς ἀκάνθου σχηματίζων πλατὺ διάζωμα πάχους 0,25 μ., τόρμοι δὲ εὑρισκόμενοι ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ διαζώματος τούτου καὶ πρὸς τὸ ἐξωτερικὸν αὐτοῦ ἄκρον πείθουν ὅτι ἄνωθεν τῆς ἀκάνθου ὑπῆρχον πρόσθετα μαρμάρινα τεμάχια πάχους οὐχὶ μεγαλυτέρου τῶν 0,07 μ. Τὰ πρόσθετα ταῦτα τεμάχια δὲν δύνανται νὰ εἶναι γεῖσον, ὡς τὰ ἀποκαθιστᾷ ὁ π. de J. (βλ. ἐν τῇ μελέτῃ του εἰκ. 25) ἀλλὰ θ ω ρ ά κ ι α, ὕψους 0,50-0,60 μ. τοὐλάχιστον, ὡς ἀποκαθιστῶμεν ἡμεῖς ἐν εἰκ. 3. Ὁ λόγος δὲ εἶναι φανερός· διὰ τῆς ἀποκαταστάσεως τοῦ π. de J. ὁ ἱστάμενος ἐπὶ τοῦ Ἄμβωνος δὲν θ' ἀπέκρυπτεν οὔτε τὸ μέσον τῶν κνημῶν του· ὅτι δὲ ἡ κυρία αὕτη ὄψις συνεπληροῦτο διὰ λεπτῶν θωρακίων πιστοῦται καὶ ἐκ τοῦ σῳζομένου τμήματος τῶν θωρακίων τῆς κλίμακος.

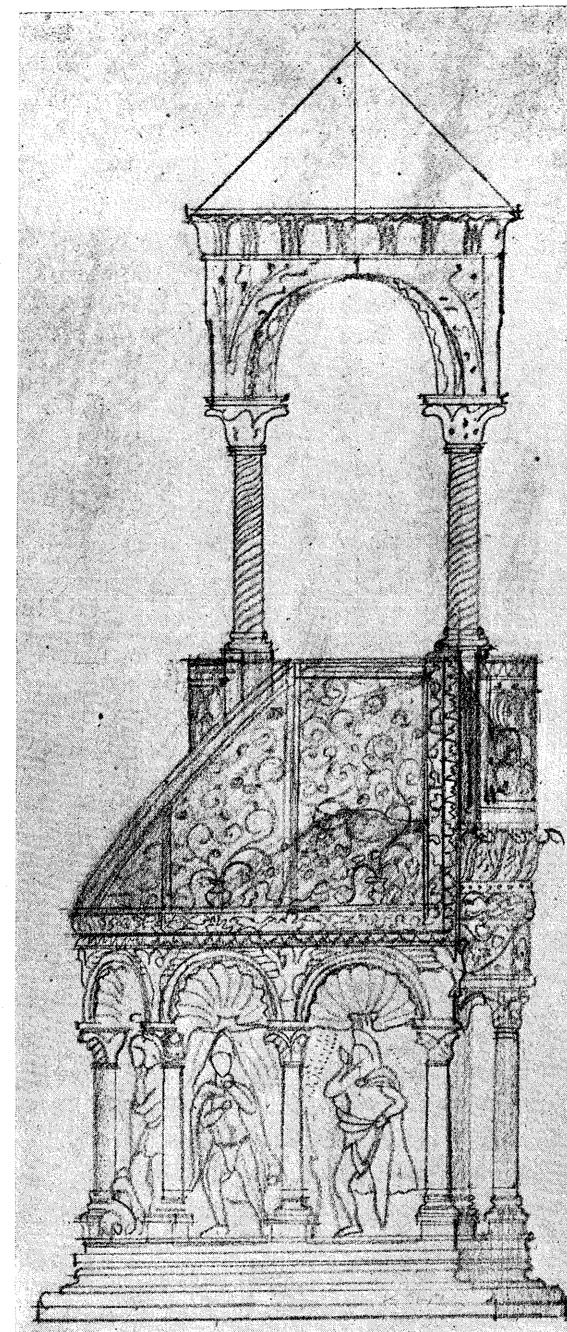
Ἀφ' ἑτέρου εἰς τὰς πλαγίας ὄψεις ἐλλείπει τὸ διάζωμα μὲ τὴν σειρὰν τῶν φύλλων τῆς ἀκάνθου, τὰ θωράκια δὲ ἄρχονται χαμηλότερον σχηματιζόμενα διὰ τοῦ αὐτοῦ μαρμαρίνου ὄγκου, ὅστις λεπτύνεται (πάχ. 0,07 μ.). Τὸ εἰς ὕψος διασωθὲν τμῆμα θωρακίου τῆς κλίμακος (βλ. ἐν τῇ μελέτῃ τοῦ π. de J. εἰκ. 13) ὑπερβαίνει εἰς ὕψος τὴν σειρὰν τῆς ἀκάνθου τῆς κυρίας ὄψεως καὶ εἶναι εἰς ὅλα τὰ ἀνώτατα αὐτοῦ μέρη τεθραυσμένον· ὡς δηλοῖ δὲ καὶ ἡ διακοπτομένη κληματίς, δι' ἧς τοῦτο διακοσμεῖται, συνεχίζετο τὸ θωράκιον εἰς ὕψος. Εἶναι ἑπομένως φανερὸν ὅτι ἡ ἀποκατάστασις τοῦ π. de J. διὰ γείσου — εἰς ὃ μάλιστα σημεῖον σῴζεται σήμερον τὸ θωράκιον τοῦτο —(βλ. ἐν μελέτῃ εἰκ. 24) δὲν δύναται νὰ γίνῃ δεκτή, εἶναι δὲ πιθανώτερον ὅτι τὰ θωράκια τῶν κλιμάκων εἶχον τὴν μορφὴν τὴν ὁποίαν ἡ ἡμετέρα ἀποκατάστασις παρουσιάζει (βλ. εἰκ. 4).

2. Τὸ Κιβώριον τοῦ Ἄμβωνος.

Ὅσον ἀφορᾷ νῦν εἰς τὴν μορφήν, ἣν θὰ ἠδύνατο νὰ ἔχῃ τὸ Κιβώριον τοῦ Ἄμβωνος — ἂν ὑπῆρχεν, ὅπως καὶ ἡμεῖς ἀνωτέρω ἐθεωρήσαμεν πιθανώτερον — παρατηροῦμεν ὅτι αὕτη δὲν συντρέχει ἀποχρῶν λόγος νὰ ὁμοιάζῃ τὴν μορφὴν τοῦ Ἄμβωνος τῶν θεσσαλικῶν Θηβῶν, ὡς ἀποκαθιστᾷ τὸ Κιβώριον ὁ π. de J. ἀκολουθῶν πιστῶς τὴν σπανίαν μορφὴν τοῦ κυκλοτεροῦς ἐπὶ τριῶν μόνον κιόνων φερομένου Κιβωρίου τοῦ ὑφ' ἡμῶν ἀνευρεθέντος Ἄμβωνος.

Εἰκ. 3. Ἀποκατάστασις τοῦ Ἄμβωνος τῆς Θεσσαλονίκης.
Κυρία ὄψις.

Εἰκ. 4. Ἀποκατάστασις τοῦ Ἄμβωνος τῆς Θεσ/νίκης.
Πλαγία ὄψις.

Εἰς τὸν τελευταῖον τοῦτον Ἄμβωνα ἀπαιτοῦσι τοῦτο αἱ μικραὶ διαστάσεις τοῦ δαπέδου του, ἕνεκα τῶν ὁποίων τὸ μεταξὺ τῶν κιόνων διάστημα— ἂν ἦσαν οὗτοι τέσσαρες—θὰ περιωρίζετο μόλις εἰς 0,40 μ., ὁπότε ἡ δι' αὐτῶν δίοδος θὰ ἦτο δύσκολος. Αἱ διαστάσεις ὅμως τοῦ ἄμβωνος τῆς Θεσσαλονίκης ἔχουν τοσοῦτον ἐπιμηκυνθῆ (1.86 μ. τοῦ ἄμβωνος τῶν Θηβῶν ἔναντι 2,33 μ. τοῦ ἄμβωνος τῆς Θεσσαλονίκης), ὅσον ἀκριβῶς χρειάζεται ἵνα κατασταθῇ δυνατὴ ἡ μεταξύ των δίοδος (0,55 μ.). Ὁ π. de J. παρεσύρθη ἴσως ἐκ τῶν καὶ ὑπὸ Hérbrard (Bull. d. corr. hell. 1920, σ. 30 εἰκ. 14) σημειουμένων ἐν τῇ ἀνευρεθείσῃ βάσει τῆς Θεσσαλονίκης τόρμων καὶ λαξεύσεων, αἵτινες ὅμως δὲν ἔπρεπε νὰ ληφθῶσιν ὑπ' ὄψιν εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ Κιβωρίου, διότι αὗται ἐχρησιμοποιήθησαν ἀποκλειστικῶς διὰ νὰ βαστάσουν τὸ ἄνω δάπεδον τοῦ Ἄμβωνος. Ὅπως γίνεται φανερὸν εἰς τὰς κατόψεις τῶν δύο τεμαχίων τῆς Κων/πόλεως (βλ. εἰκ. 1) οἱ τέσσαρες κίονες τοῦ Κιβωρίου δὲν δύνανται νὰ ἔχωσιν ἄλλην θέσιν εἰμὴ εἰς τὸ κέντρον τῶν ἡνωμένων κιονίσκων, τῶν εὑρισκομένων εἰς τὸ ἐσωτερικὸν μέρος τῶν δύο αὐτῶν μαρμαρίνων τεμαχίων οὕτως, ὥστε νὰ βασίζωνται στερεῶς ἐπὶ τῶν μαρμαρίνων ὄγκων, χωρὶς νὰ ἔχωσιν οἱ ἄνω ἄμεσον συνέχειαν πρὸς τοὺς κάτω ἡνωμένους κιονίσκους (βλ. ἡμετέραν ἀποκατάστασιν τῆς κατόψεως ἐν εἰκ. 2). Ἡ συνέχεια ἄλλως τε αὕτη διεκόπτετο ἀφ' ἑνὸς ἕνεκα τοῦ μεσολαβοῦντος πάχους τοῦ μαρμαρίνου δαπέδου, ὅπου ἐβασίζοντο οἱ κίονες τοῦ Κιβωρίου, καὶ ἀφ' ἑτέρου, διότι εὑρίσκοντο ἀναμφιβόλως ἔσωθεν τῶν θωρακίων καὶ ἀπεκρύπτοντο ἐν μέρει ὑπ' αὐτῶν.

Παρέχοντες καὶ ἡμεῖς εἰς τὴν εἰκ. 1 τὴν ὑπὸ τοῦ π. de Jerphanion δημοσιευομένην κάτοψιν τῆς ἀνευρεθείσης βάσεως μετὰ τῶν ἐπ' αὐτῆς τοποθετημένων ἐν κατόψει τεμαχίων τῆς Κων/πόλεως, νομίζομεν ὅτι ἀσφαλέστερον δυνάμεθα ν' ἀποκαταστήσωμεν τὴν κάτοψιν τοῦ ἄνω δαπέδου μετὰ τῶν τεσσάρων κιόνων τοῦ Κιβωρίου αὐτοῦ, ὡς εἰκονίζεται εἰς τὴν εἰκ. 2.

Οὕτω τὸ σχῆμα τοῦ Ἄμβωνος ἀβιάστως πλέον δύναται ν' ἀποδοθῇ, ὡς ἡμεῖς ἀποκαθιστῶμεν τοῦτο εἰς τὰς εἰκ. 3 καὶ 4.

Γ. Α. ΣΩΤΗΡΙΟΥ

ΛΕΟΝΤΟΣ ΤΟΥ ΔΙΑΚΟΝΟΥ
ΑΝΕΚΔΟΤΟΝ ΕΓΚΩΜΙΟΝ ΕΙΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΟΝ Β΄

Τὸ κατωτέρω δημοσιευόμενον κείμενον ἐκδίδω διὰ πρώτην φορὰν κατὰ φωτογραφίαν τῶν φύλλων 298ᵛ-299ᵛ τοῦ ὑπ' ἀρ. 131 ἑλληνικοῦ Βαροκκινοῦ κώδικος τῆς Βοδλεϊανῆς βιβλιοθήκης, ἀναγομένου εἰς τὸν 14. αἰῶνα καὶ περιέχοντος διάφορα ρητορικά, κατὰ τὸ πλεῖστον, συγγράμματα καὶ ἐπιστολὰς τοῦ Ψελλοῦ, τοῦ Βλεμμύδου, τοῦ Μανασσῆ, τοῦ Ὁλοβώλου, τοῦ Μιχαὴλ Ἀκομινάτου, τοῦ Ἰωάννου Ἀποκαύκου καὶ ἄλλων [1].

Τὸ χειρόγραφον, εἰς τὰ σχετικὰ φύλλα τοὐλάχιστον, ἔχει ὑποστῆ φθορὰς τινας καὶ ἀπὸ ὑγρασίαν καὶ ἀπὸ διάβρωσιν σκωλήκων, ὥστε εἰς μερικὰ σημεῖα νὰ εἶναι ἀδύνατος ἢ πολὺ ἐπισφαλὴς ἡ ἀνάγνωσις. Τὰ σημεῖα αὐτὰ θὰ ἦσαν πολὺ περισσότερα χωρὶς τὴν ἐπικουρίαν τοῦ ἐν Oxford γνωστοῦ φιλολόγου E. Lobel, ὅστις εἶχε τὴν καλωσύνην πλεῖστα χωρία ν' ἀντιβάλῃ πρὸς τὸ πρωτότυπον καὶ νὰ τ' ἀναγνώσῃ. Ἐντεῦθεν ἐσημείωσα ὡς ἀβέβαια ἐκεῖνα μόνον τὰ σημεῖα, ὅπου καὶ ὁ Lobel δὲν εἶναι ἀπολύτως βέβαιος περὶ τῆς ὀρθῆς ἀναγνώσεως. Διὰ τὴν εὐγενῆ αὐτὴν συνδρομήν, ἄνευ τῆς ὁποίας ἡ παροῦσα ἔκδοσις θὰ ἦτο πολὺ ἀτελεστέρα, ἐκφράζω πρὸς αὐτὸν καὶ ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης τὰς θερμὰς εὐχαριστίας μου.

Τὸ χειρόγραφον εἶναι γραμμένον ὄχι μετὰ πολλῆς ἐπιμελείας Τ' ἀποδεικνύουν ὄχι μόνον τὰ σφάλματα τὰ ὀρθογραφικά, π. χ. *καταβάλεσθαι* § 2, *ἴσον, τηνάλως* καὶ *φᾶναι* §5, *συνήρρακται* § 6, *ἄττα* § 7, *εὐθίμοις* καὶ *μετερύθμισας* § 9, *ἐπισκωμάσασαν, ἄπλειστον* (ἐν § 19 ἔχει διορθωθῆ τὸ *ἀπλειστία*), § 12 *πηραζομένους, ἐπιχωρηγῶν* (ante corr.) § 14, *πεποιεῖσθαι* § 15, *ἐπιλυγαζομένη* § 17, *ἀντεξετᾶσαι* § 18, ἀλλὰ καὶ σφάλματα περὶ τὴν γραφὴν ἁπλῶς τῶν λέξεων, ὅπως *παραιτέρω* (ἀντὶ *περαιτέρω*) καὶ *προβάσεως* (ἀντὶ *προφάσεως*) § 12, *καμ[..]αις* (ἀντὶ *Καμβύσας*) § 17, *ὑφ' ἡλίου* (ἀντὶ *ὑφηλίου*) § 18, καὶ αἱ πολλαὶ διορθώσεις τῆς αὐτῆς χειρός, τὰς ὁποίας ἀναγράφω εἰς τὸ κριτικὸν ὑπόμνημα. Τὸ ὑπογεγραμμένον ι παραλείπεται πάντοτε, διακρίνεται δὲ διὰ μικροῦ χώρου ἀφηνομένου κενοῦ ἡ ἔναρξις νέας περικοπῆς εἰς τὰς §§ 5, 9 καὶ 18.

[1] Λεπτομερῆ τῶν περιεχομένων τοῦ χειρογράφου ἀναγραφὴν εὑρίσκεις παρὰ Coxe, Catalogus codicum κλπ. σ. 211-30.

Λέοντος Διακόνου πρὸς Βασίλειον αὐτοκράτορα λόγος.

1 Ἔδει μὲν τὸν μὴ σύνδρομον τῇ προθυμίᾳ τὸν λόγον ἐπικτησάμενον, γενναιότατε βασιλεῦ, ἐπὶ τὴν σύντροφον καθῆσθαι σιωπὴν καὶ μὴ τοῖς ὑπὲρ αὐτὸν ἐφαλλόμενον γέλωτα πρὸς τῶν ἀκουόντων ἀντ' ἐπαίνων καὶ κρότων προσεπισύρεσθαι, ὡς ἀνίπτοις χερσὶ — τοῦτο δὴ τὸ θρυλλούμενον — τὰ κρείττω τῶν ἑαυτοῦ λόγων ἐκθειάζειν πειρώμενον· ἐκείνοις μὲν γὰρ οἶμαι μόνοις δίκαιον εἶναι τὸ τοιαῦτα θαυμάζειν παραχωρεῖν, οἷς μὴ τὸ προθυμεῖσθαι μόνον,
2 ἀλλὰ καὶ τὸ λέγειν ἰσόρροπον ἐπὶ τοῦτο καθέστηκεν. ἀλλ' ἐπεὶ τὰ τρόπαια καὶ τὰ θαυμαστὰ προτερήματα τῆς εὐγενοῦς σου καὶ τῷ ὄντι βασιλικωτάτης ψυχῆς οὐ μόνον τοὺς τὸ λέγειν δεινοὺς καὶ γλῶσσαν ἀττικίζειν ἐξησκημένους εἰς τὸ τοὺς σοὺς θαυμάζειν τρόπους ἱμείρεσθαι διανέστησεν, ἀλλὰ καὶ τοὺς ποσῶς τι τούτων μετέχοντας ἐπὶ τοῦτο διήγειρε προθυμότατα, ἄτοπον ἡγησάμενος καὶ ψυχῆς ἀγενοῦς καὶ μηδὲν ἀνδρικὸν καὶ γενναῖον εἰδυίας τὸ μὴ καταβάλλεσθαί τι καὶ αὐτὸν ἐν ταῖς τοιαύταις συνεισφοραῖς, ἀλλὰ ἀσυντελῆ μόνον ὑπὲρ ἅπαντας
3 φαίνεσθαι — ἄλλως τε δὲ καὶ σχέτλιον ἥγημαι στρατηγοῖς μὲν τοὺς ἐν τέλει τῶν λαφύρων εἰσφέρειν τὰς ἀπαρχάς, τοὺς δὲ περὶ λόγους τὴν σχολὴν ἀναλίσκοντας μὴ τοῖς κρατοῦσι τὰς εὐφημίας ἀπαραιτήτως διδόναι, ἀλλὰ καὶ αὐτῶν κατά γε τοῦτο ἀπολιμπάνεσθαι· καίτοι τοῖς πάλαι νενομισμένον, οἶμαι, ἐξεῖναι τῷ βουλομένῳ παντί, τό γε εἰς ἑαυτὸν ἧκον ἐξαίρειν τε καὶ κυδαίνειν τὰ βέλτιστα
4 — διὰ ταῦτα τοίνυν τῷ σῷ φιλανθρώπῳ θαρρήσας ἐπὶ τὸν ὑπὲρ τῶν σῶν ἐπαίνων ἀγῶνα καθίημι ἐμαυτόν, καίτοι μὴ κατὰ τοὺς Ὀλυμπιονίκας τὸν τοιοῦτον ἄθλον πολλάκις ἐγκονισάμενος, ἀλλ' οἱόν τινα γλωττοπέδην ἐπεμβαλὼν τῷ στόματι τὸν κημὸν τῆς σιγῆς.

5 Εἴθισται μὲν οὖν τοῖς περὶ τὰς τοιαύτας τῶν λόγων ὑποθέσεις κομψοῖς τὰς τῆς ἐνεγκαμένης εὐδαιμονίας καὶ τῶν προγόνων ἀριστείας πρότερον ἀπαριθμεῖν καὶ οὕτως ἐπὶ τὸν ἐπαινούμενον μετοχετεύειν τὸν ἔπαινον. ἀλλὰ περίεργον ἔμοιγε δοκεῖ καὶ τηνάλλως ἀνόητον ἐπὶ τῶν σῶν τοῦτο ποιεῖν· τί γὰρ δεῖ περὶ τῶν πᾶσι καταφανῶν τὸν χρόνον κατατρίβειν λεπτολογούμενον; τῶν γὰρ σῶν προγόνων, κράτιστε βασιλεῦ, τὰς ἀρετὰς ἀγνοεῖν καὶ τὰ τρόπαια ἴσον ἐστὶ καὶ τὸν ἥλιον. ἐκ δὴ τῶν τοιούτων ἀγαθῶν ἀγαθός, κατὰ Πλάτωνα φάναι, σὺ γεγονώς, οὐκ ἀποχρῶσαν ἡγήσω τὴν ἐκείνων ἀρετὴν πρὸς φιλοτιμίαν ἐξεῖναί σοι, ἀλλ' εἰ μὴ καὶ τοῖς πόνοις φανείης κρείττων ἐκείνων, ἀδικήσειν
6 ἐνόμιζες. καὶ δὴ ἄρτι μὲν ἐν τούτῳ τῆς ἡλικίας τυγχάνων, ἐν ᾧ μάλιστα μὴ καταστοχεῖν ἡ φύσις οἶδεν ὡς τὰ πολλὰ τοῦ καθήκοντος — πολὺς γὰρ ἐν τούτῳ

1 λόγος in mg. 2 τὸ B: correxi 4 αὐτὸν B 5 cf. Hom. Z 266 13 εὐγενοῦς B: correxi 18 τοῖς (vel ὃν vel καὶ) in foramine periit 20 ἐπὶ τῶν ὑπὲρ σῶν ἐπαίνων B: correxi 24 κομψοῖς] cf. e. g. Menandri περὶ ἐπιδεικτικῶν p. 369 Sp. Aphthonii Prog. VIII p. 21 Rabe 30 Plat. Menex. 237a 32 σοι] σου B.

παμμιγής τε καὶ πάμφωνος, κατὰ τὴν μυθευομένην τῆς Λέρνης πολυκέφαλον ὕδραν, τῶν παθῶν ὁ ὄχλος δίκην εὐρίπων κυκᾶταί τε καὶ συνήρακται, ἑκάστου παρ' ἑαυτοῦ μεθέλκοντος πάθους καὶ τυφωνικῶς τοὺς ὑποσπωμένους ἐκτραχηλιάζοντος — ἔδειξας ἐκ πρώτης γραμμῆς εἰς οἵαν αὔξην ἐλάσεις καλῶν. οὐ γὰρ 7
πρὸς ἡδονὰς ἢ ὀργὰς καὶ τοιαῦτα ἄττα θηρία ἀπέκλινας, ἀλλ' ἡγεμόνι νῷ βασιλικῶς κυβερνώμενος· γαληνιάζειν ἠνάγκασας τῆς ἡλικίας τὸν κλύδωνα, οἱονεί τινα τυραννίδα διακρουσάμενος τὴν τῶν παθῶν ἐπικράτειαν, τῇ βασιλικωτάτῃ δὲ τῶν ἀρετῶν προσεχώρησας, ἧπερ ἡ τριττὺς τῶν ἀδελφῶν ὡς πρεσβυτέρᾳ συνείπετο, πᾶν τὸ ἀντίον ἐκποδὼν καταστρέφουσα. οὕτω μὲν οὖν ἀναχθεὶς ὡς 8
εἶναί σε κανόνα καὶ στάθμην | ἢ μᾶλλον φιλοτιμίαν τῆς βασιλείας μεγέθει τε f. 299r
φύσεως καὶ τρόπων εὐθύτητι .... ἐπὶ τὸν περικλεᾶ τουτονὶ καὶ προγονικόν σὸν θρόνον παρὰ τοῦ κρείττονος ἐγκαθίδρυσαι· καὶ οὐκ ἔχω λέγειν πότερον Ἀμαλθείας κέρας καὶ ζωὴ τῆς οἰκουμένης ἁπάσης ἢ ποταμὸς χρυσορρόας καὶ χώρα παγκάλοις ἄνθεσι περιβρίθουσα τῇ βασιλείᾳ πρὸς τούτου δεδώρησαι. ἔδει γὰρ ταῖς τῶν παρεγγράπτων ταύτην ἐκλείπουσαν ἀντιθετικαῖς ἐπιθέσεσι καὶ μικρῷ πνέουσαν ἤδη ἀναζωπυρηθῆναι καὶ πρὸς τὴν ἀρχαίαν ἀνακληθῆναι εὐγένειαν.

Ἐνταῦθα γενόμενος τῆς ἀρχῆς ἥκιστα μικροπρεπῶς διατεθῆναι περὶ 9
οὐδενὸς ⟨τῶν⟩ ἁπάντων ἠνέσχου· οὐ μὴν ἐφρενώθης τῷ ταύτης ὄγκῳ καὶ ἀξιώματι, ὃ κἂν ἄλλῳ παθεῖν ἴσως ἦν διὰ τὸ τῆς γνώμης ἀστάθμητον. ἀλλ' οὐ σύ γε, κραταιότατε βασιλεῦ· πόθεν; ὅς γε νόμοις μὲν εἴκεις παλαιοῖς ὑγιῶς ἔχουσιν ἀραρότι λογισμῷ, εὐθύμως δὲ ὑπηρετεῖς ἀπαθεῖ καὶ καθεστηκότι φρονήματι. οὐ γὰρ ἠνέσχου τὸ τῆς ψυχῆς εὐγενὲς καθάπερ ἀνερμάτιστον πλοῖον ἐπαφεῖναι ταῖς ἡδοναῖς, ἀλλ' οὕτω πρὸς ἅπαν εἶδος καλῶν μετερρύθμισας, ὡς φιλόσοφον ἀτεχνῶς ἀπεργάσασθαι καὶ τούτῳ μὴ ἔχειν ἀντιβαίνειν τὰς τῶν παθῶν ἐμβολάς. τίς γὰρ οὕτω πρὸς ἡδονὰς ἀνένδοτος ὤφθη καὶ ἀμείλικτος 10
πρὸς θυμόν, ὅς γε τῶν ὑπηκόων τοὺς ὀλισθαίνοντας οὐχὶ κατὰ τοὺς ἀποτόμους τῶν ἰατρῶν ἀποτέμνεις ὡς σεσηπότα μέλη τοῦ σώματος, ἀλλὰ τὴν ἐναντίαν ἐκείνοις· τοῖς γὰρ τῶν λόγων περιστύφ⟨ων .....⟩, εἰς ἣν ἐτάχθησαν λειτουργίαν τὸ πρότερον, ἐπανάγεις φιλανθρωπότατα. οἶδας γάρ, ὡς ἔοικεν, ὅτι τὸν ἀγαθὸν οὐκ ἀντιβλάπτοντα δεῖ, ἀλλ' εὖ ποιοῦν⟨τα⟩ μείζω δείκνυσθαι τῶν ἠδικηκότων. τὸ μὲν γὰρ ἀρετῆς καὶ θεῖον, τὸ δὲ δυναστείας καὶ τῆς κάτω περιφορᾶς. τίς 11
μὲν γὰρ οὕτω κρίσει δικαίᾳ καὶ μὴ σφαλλομένῃ γνώμῃ πρὸς τὸ λυσιτελοῦν

3 παρ' incertum 4 εἰς (vel πρὸς) incertum; littera σ tantum nunc legi potest 5 νῷ propter umiditatem legi non potest; sed cf. Plat. Leg. 963a 8 sc. τῇ δικαιοσύνῃ || ὡς incertum 9 ἀντίον incertum; ἀντιάζον? 11 inter εὐθύτητι et ἐπὶ 10 fere litterae evanuerunt 12 παρὰ] περὶ B 14 πρὸς] πρὸ B 19 τῶν addidi 22 εὐθίμοις B: correxi 27 ὃς] ὡς B 28 post ἰατρῶν 2 litterae evanuerunt (δὲ? Lobel, δὴ? ego) 29 ἐκείνοις ⟨πορεύῃ⟩? 30 οἶδας] οὐδείς B.

διεξήγαγε τὸ ὑπήκοον καὶ διίθυνεν, ὡς μὴ παρακλαπῆναι τὸν νοῦν καὶ τοῖς
μὴ μαχιμωτάτοις μὲν καὶ θαρραλεωτάτοις ἀπονεῖμαι τὰ τῶν πολέμων, τοῖς μὴ
σοφωτάτοις δὲ καὶ πολιτικωτάτοις τὰ τῶν πόλεων, ἀλλ' ἐπικαίρως καὶ καταλ-
12 λήλως ἀμφότερα διαθήσεσθαι; τίς δὲ τὴν τυραννικὴν γνώμην καὶ πλεονεκτικὴν
βίαν ἐπὶ κακῷ τῶν πλησίον ἐπεισκωμάσασαν καὶ κόρον κατὰ τὴν ἄπληστον
βδέλλαν εἰς τὸ τὰ ἀλλότρια διαρπάζειν οὐκ ἔχουσαν οἱονεὶ καυτῆρι τῇ ἀπαρα-
λογίστῳ δίκῃ ἀκρωτηριάσας μὴ περαιτέρω βαίνειν κατεβιάσατο; καὶ νῦν οὐκ
ἔστιν ἰδεῖν τὸν ἀδικοῦντα ἢ ἀδικούμενον, οὐδὲ πρόκειται θέαμα τῷ βίῳ καὶ
τραγῳδίας ἐπάξιον ἄνθρωποι τῶν οἰκείων ἐκ μικρᾶς καὶ τῆς τυχούσης προφά-
σεως ἐλαυνόμενοι. ἤρκεσας γὰρ μόνος ἀνδρικῶς τὴν ἀκατάσχετον ἀναχαιτίσαι
φορὰν καὶ κραταιῶς τὴν κοινὴν ἐναποσβέσαι πυρκαϊάν.
13 Ἀλλ' ἔλαθον ἐμαυτὸν κοτύλῃ μετρεῖν τὸ Νείλου νᾶμα πειρώμενος· οἶμαι
γὰρ ὡς ῥᾷστά τις ἂν τὸ Ἀτλαντικὸν σκάφει σαθρῷ διαθαλαττεύσειε πέλαγος,
ἢ τῶν σῶν ἀρετῶν ⟨τὰ⟩ κράτη καὶ τὰ μεγέθη κατὰ μέρος ἐξηγήσαιτο. ἐγὼ
γοῦν τούτων παραχωρήσας τοῖς οἷς ὁ βίος ἐστὶ ταῖς τοιαύταις ἐνευδοκιμεῖν
ὑποθέσεσιν, ὅ με μικροῦ [με] παρῆλθε πολλῶν ὑπερφέρον τῷ λόγῳ προσθή-
14 σομαι. καὶ μή τινι δοκείτω θρύψις εἶναι τὸ πρᾶγμα ἢ τερατεία τηνάλλως κολα-
κευτικὸν περισαίνουσα· οὐ γὰρ ἐξίτηλον τῷ χρόνῳ πεφώραται οὐδὲ συναιρομέ-
νην εἰς ψευδολογίαν ἔχει τὴν ἀρχαιότητα. οἶμαι γὰρ πάντας ἐπὶ τῶν ὀφθαλμῶν
ἐναργῶς περιφέρειν αὐτό, πλὴν εἰ μή τις ἑκὼν τὸ ἔνδοθεν ὄμμα διὰ φθόνον
λημᾷ. τὴν ὁσημέραι φημὶ πρὸς τοὺς λιμῷ ταλαιπωροῦντάς σου πρόνοιαν, οὓς
κρυμῷ μὲν πειραζομένους, ἐνδείᾳ δὲ τρυχομένους καὶ τὸ θανεῖν κινδυνεύοντας,
οὐχ ὑπὸ στέγην μόνον συνήγαγες, ἀλλὰ καὶ τροφὴν ἀποχρῶσαν ἐπεδαψίλευσας,
καὶ οὐ λήγεις εἰσέτι γε καὶ νῦν ἀφθόνως αὐτοῖς τὸν ἔρανον ἐπιχορηγῶν τῆς
15 χρηστότητος. φασὶ μὲν οὖν οἱ τῶν πραγμάτων ἀπαραλόγιστοι δικασταὶ τοῦτο
μόνον κεκτῆσθαι κοινὸν τὸν θεὸν καὶ τὸν ἄνθρωπον, εὖ ποιεῖν, ἀλλὰ τὸν μὲν
μᾶλλον, τὸν δ' ἧττον, κατὰ τὴν ἀναλογίαν ἑκάστου μετρούμενον· ἀλλὰ σὺ
τούτῳ γε ὁλικῶς συνανακραθείς, καὶ θεὸν αὐτόν, εἰ καὶ φάναι τολμηρόν, τῇδε
παρισωθῆναι φιλοτιμῇ, ὅλην ἡνίαν ἐφεὶς ⟨εἰς⟩ τὰ ἀγαθὰ καὶ τοσοῦτον τῶν
ταμιείων εἰς τὰς ἐκείνων χεῖρας ἀφειδῶς ἀπαντλῶν, ὡς μηδὲ τῶν πυθμένων,
εἰ τύχοι πεποιῆσθαι φειδώ. καὶ πρότερον ὁ ἥλιος τοῖς κατὰ γῆν τὰς ἀκτῖνας
16 ἀπαγορεύσειεν ὑφαπλῶν ἢ σὺ τῶν τοιούτων καταναρκήσεις διανομῶν. ὡς γὰρ
πηγὴ πολυχεύμων διειδές τε καὶ καθαρὸν περινάουσα τὴν ὅσην περικυκλοῖ
χώραν καταπιέζεσθαι ξηρότητι τῶν αὐχμῶν οὐκ ἐᾷ· παραλιμνάζουσα γὰρ
ἀφθόνως ψυχαγωγεῖ τε καὶ πλήθειν προσεπαγγέλλεται τὸν καρπόν· οὕτως καὶ

1 μὴ τοῖς B: transposui (an μὴ τοῖς μή?) 3 ἐπικαίρως iteravit in mg eadem manus; ἐπικῶς (?) in textu ante corr. 5 πλησίων B: correxi 13 ῥᾷον? 14 τὰ addidi 16 με delevi || ὑπερφέρων B: correxi 17 καὶ] ὡς B 22 τρυχώμενος (?) ante corr. 26 κοινὸν τὸν] κοινωνὸν B 29 εἰς addidi 30 ἐκείνω B: correxi || μηδὲν B: correxi 31 τοῖς] τοὺς B 32 ἐφαπλῶν? 33 περικυκλοῖ] περι incertum (Lobel)

σύ, συμπαθέστατε, φιλοτίμως ἀναπηγάζων τοῖς δεομένοις τὴν ⟨χάριν⟩ καὶ
πλουσίως κατάρδων ταῖς ἐπιδόσεσιν, οὐκ ἐπὶ πλεῖον τῆς πενίας τὴν κάμινον
συγχωρεῖς ἐπινέμεσθαι καὶ διαίθειν ὑποσμύχουσαν ἅπαν τὸ ὑποκείμενον. καὶ
νῦν ἔνεστιν ἐκ τούτου τοῖς βουλομένοις ὁρᾶν τοὺς πρώην ἐκτετηγμένους τῷ
πάθει καὶ ἐνερόχρωτας τὴν φυσικὴν εὐεξίαν ἀπειληφότας ᾄττειν τε καὶ σφα-
δάζειν [καὶ] διὰ τὴν παρὰ πᾶσαν αὐτοῖς προσδοκίαν ἐπὶ τὸ ζῆν ἐπανάκλησιν.
Ἀλλὰ ποῦ νῦν οἱ τῶν λόγων λαμπροὶ διαιτηταί, οἱ γλαφυρότητι περιόδων 17
καὶ κώλων | καὶ πραγμάτων ὑπερβολαῖς τοὺς ἐπαινουμένους ἐξαίρειν ἐμβρεν- f.299v
θυόμενοι, Ξέρξας δή τινας καὶ Κύρους καὶ Ἀλεξάνδρους, ἔτι τε Καμβύσας καὶ
Πομπηΐους ἐπιφημίζοντες; οἶμαι γὰρ ὡς, εἴ γε κἀκεῖνοι παρῆσαν, μακρῷ ἂν
καὶ αὐτοὶ τῶν σῶν κατορθωμάτων ἡττήθησαν καὶ τὸ τῆς σελήνης πεπόνθασιν
ἀτεχνῶς· ἡδίων μὲν γὰρ ἐκείνη, ὁπόταν διχόμηνος ᾖ καὶ τύχῃ μὴ ἐπηλυγαζομένη
τοῖς νέφεσι, τηλαυγεῖς τὰς λαμπηδόνας τοῖς ὁδίταις καταπυρσεύουσα, ἀλλ' ἄρτι
τοῦ ἑωσφόρου τὸν ὁρίζοντα παραμείψαντος καὶ πρὸς τὸν πόλον ἀνίσχοντος,
ἐπισκοτεῖται καὶ τὸν δίσκον ἀλαμπῆ τε καὶ ἀμαυρὸν ὑποφαίνοντα ὡς ἕωλόν τινα
θρυαλλίδα τοῖς ὁρῶσι προδείκνυσι· τοσοῦτον τῶν ἄλλων ὑπερῆρε τὰ σὰ καὶ
ὑπέρκειται. εἶτα τίς ἀνάσχηται παρ' ἄλλοις ἀντεξετάσαι τὰ σὰ κἀκ τούτου γνῶναι 18
πηλίκον ἐστὶ τὸ διάφορον; οὐκ ἔγωγ' οἶμαι τόν γε κύριον τῶν ὀρθῶν λογισμῶν,
πλὴν εἰ μή τις, ὡς ἡ παροιμία, τὰς κωμικὰς κολοκύντας λημᾷ. σὺ γὰρ πράξει
μὲν τοὺς ἀνδρικωτάτους, ἀνδρείᾳ δὲ ψυχῆς τοὺς πρακτικωτάτους ὑπερνικᾷς,
μᾶλλον δὲ ἀνδρείᾳ μέν, ὡς ἔφην, τοὺς ἀνδρικωτάτους, πράξει δὲ τοὺς πρακτι-
κωτάτους καὶ ἀμφοτέρους τῷ ὑπερβάλλοντι. τοσαύταις καὶ τοιαύταις καταγλαϊ-
ζόμενος χάρισι τῆς ὑφηλίου καθωραΐζεις τὸ πλήρωμα, τοιοῦτον συναγηοχὼς
ἑσμὸν ψυχικῶν ἀγαθῶν περιαστράπτεις λαμπρῶς τὸ ὑπήκοον.
Ταῦτά σοι τῶν λόγων ἐξύφηνα, κράτιστε βασιλεῦ, τὰ ψελλίσματα, οὐ 19
χλιδῶσαν αὐχῶν ῥημάτων εὐγένειαν, οὐ περίτρανον ἐρυγγάνων τι καὶ περίτρο-
χον, ὁμοῦ μὲν σοὶ χάριν ἀποτιννὺς τῶν εἰς ἐμέ σου καλῶν, ὅς με τὸν μικρὸν
οὐ παρεῖδες, ἀλλ' ἐν μέρει τῶν δούλων δι' οἰκείαν συμπάθειαν ἐγκατέλεξας,
πρὸς ἣν ἀνεπτέρωταί σοι αὐτοφυὴς καὶ αὐτοκέλευστος ἡ ψυχὴ — τοσαύτη γάρ
τις ἐντέτηκέ σοι τοῦ εὖ ποιεῖν ἀπληστία, ὡς θᾶττον ἄν τις ἀπείποιεν ἀπαιτῶν
ἢ σὺ διδούς τε καὶ ἐπιχορηγῶν — ὁμοῦ δὲ τὴν νενομισμένην συνεισφοράν, ἣν
ἔδει καταβαλεῖν, ὥσπερ εἰκός, ἐκπληρῶν. καὶ ἡσθείης γε τούτοις, γενναιότατε 20
βασιλεῦ, καὶ τοῖς πολυτελέσιν ἐγκρίναις καὶ μὴ περὶ τὰ ὦτα θυραυλήσαιεν μόνον
διὰ κενῆς, ἀλλὰ τῷ τῆς ψυχῆς βάθει ἐνδιαιτήσαιντο, καί σοι παραταθείη τὰ

1 χάριν addidi 2 cf. Daniel 3,22 3 διαίθειν] διαερθ[? sibi legere videtur Lobel 5 ἐνευρόχρωτας B: correxi 6 καὶ delevi || παρὰ pro περὶ legit Lobel 8 καλῶν vel ἰδεῶν pro κώλων sibi discernere videtur Lobel 9 καμ[..]αις legit Lobel; Καίσαρας? 12 ἐκεῖνοι ante corr. || τύχῃ] τύχοις (ης supra) B; συχνοῖς? 19 cf. Aristoph. Nub. 327 27 σοὶ] σὺ B 28 ἐγκατέλεγξας ante corr. 34 διακονῆς ante corr. || βάθει] πάθει ante corr.

σκῆπτρα τῆς βασιλείας ἐπὶ μακρῷ, εὐπραγίας ἁπάσης κατ' οἰάκων ἐπιπνεούσης καὶ ὀλβιότητος ἄνωθεν, ὡς ἂν ἐντεῦθεν εὐδαιμονίας αὖραι καὶ τὸ ὑπήκοον ἀναψύχωσι καὶ θυμηδίας παντοίας πεπληρωμένον ἀποδεικνύωσιν.

῞Οτι τὸ ἐγκώμιον ἀναφέρεται εἰς Βασίλειον τὸν Β΄, καὶ ὄχι εἰς τὸν Μακεδόνα Βασίλειον, εἶναι ἀνεπίδεκτον ἀμφισβητήσεως: Εἰς τὴν § 5 θεωρεῖ πασίγνωστα, ὅσον καὶ τὴν ἥλιον, *τὰς ἀρετὰς καὶ τὰ τρόπαια* τῶν προγόνων τοῦ βασιλέως, εἰς δὲ τὴν § 8 χαρακτηρίζει τὸν θρόνον τοῦ Βασιλείου *προγονικὸν* καὶ ὁμιλεῖ περὶ τῶν *παρεγγράπτων*, δηλαδὴ τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ καὶ τοῦ Τσιμισκῆ.

Κατὰ ταῦτα δὲν ἐπιτρέπεται ἀμφιβολία, ὅτι καὶ ὁ συγγραφεὺς τοῦ λόγου εἶναι τὸ ἴδιον πρόσωπον μὲ τὸν γνωστὸν ἱστοριογράφον Λέοντα τὸν Διάκονον. Συμφωνοῦν ἄλλωστε μὲ ὅσα γνωρίζομεν περὶ τοῦ ἱστορικοῦ τὰ ὀλίγα στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα μᾶς προσφέρει ὁ συγγραφεὺς εἰς τὴν § 19. Ἐκεῖ τονίζει, ὅτι τὸ ἐγκώμιον ἔγραψεν ὄχι μόνον ὡς ἀναφορὰν ὑπηκόου πρὸς τὸν βασιλέα του, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἐκδήλωσιν προσωπικῆς πρὸς αὐτὸν εὐγνωμοσύνης, διότι τὸν ἐπρόσεξε καὶ τὸν συμπεριέλαβεν εἰς τὸ αὐλικόν του περιβάλλον: *ὅς με τὸν μικρὸν οὐ παρεῖδες, ἀλλ' ἐν μέρει τῶν δούλων δι' οἰκείαν συμπάθειαν ἐγκατέλεξας*. Πράγματι γνωρίζομεν ἡμεῖς [1], ὅτι ὁ Λέων γεννηθεὶς περὶ τὸ 950 εἰς τὴν Κολόην τῆς Λυδίας (εἰς τὴν περιοχὴν τῶν σημερινῶν Κούλων) ἦλθεν ἐνωρίς, καθὼς φαίνεται, εἰς τὴν Πόλιν, διὰ νὰ σπουδάσῃ· ἐκεῖ εὑρίσκετο κατὰ τὴν ἐναντίον τοῦ Νικηφόρου στάσιν τοῦ ὄχλου τὴν ἄνοιξιν τοῦ 967 καὶ ἦτο *μειράκιον*, ὅπως λέγει [2]. Κατὰ τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Βασιλείου ἐναντίον τῶν Βουλγάρων τὸ 986 καὶ τὴν πολιορκίαν τῆς Τριαδίτζας (τῆς σημερινῆς Σόφιας) ὁ Λέων ἦτο ἤδη διάκονος καὶ ἀνῆκεν εἰς τὴν ἀκολουθίαν τοῦ βασιλέως, μόλις δὲ διεσώθη ἀπὸ τὴν σφαγὴν κατὰ τὴν τρομερὰν ἐκείνην φυγὴν τῶν βυζαντινῶν στρατευμάτων [3]. Εἰς τὴν θέσιν αὐτήν, τὴν ὁποίαν καὶ ὑπαινίσσεται ὁ συγγραφεὺς § 19, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ εὑρίσκετο πρὸ τοῦ 975· διότι κατὰ τὸ ἔτος αὐτὸ περίπου εὑρίσκετο εἰς τὴν Ἀσίαν, ὅπου εἶδε καὶ τοὺς δύο ἐκ Καππαδοκίας συμφυεῖς ἀδελφούς, τῶν ὁποίων ἡ ἐμφάνισις εἶχεν ἀναταράξει τότε τὰ πνεύματα [4].

Ἡ ἐξωτερικὴ ἀφορμή, ἐκ τῆς ὁποίας συνετάχθη καὶ ἐξεφωνήθη ὁ λόγος, δὲν εἶναι ἐκ τοῦ ἔργου φανερά. Ὁ Λέων θὰ τὸν ἀπήγγειλεν εἰς μίαν ἀπὸ

2 ὑπήκοσον? ante corr.

[1] Τὰ βιογραφικὰ περὶ Λέοντος στοιχεῖα συνεκέντρωσεν ὁ πρῶτος ἐκδότης αὐτοῦ K. Hase εἰς τὸν πρόλογον τῆς ἐκδόσεώς του σ. XVII ἑξ. ἐκδ. Βόννης· τοῦτον ἀκολουθεῖ καὶ ὁ Krumbacher GBL[2] σ. 266 ἑἑ. Ἡ μόνη μας πηγὴ εἶναι τὸ ἱστορικόν του ἔργον.

[2] 4, 7 σ. 65 B.

[3] 10, 8 σ. 173 B.

[4] 10, 3 σ. 165 B.

τὰς ἀναριθμήτους ἐκείνας τοῦ βυζαντινοῦ παλατίου τελετάς, κατὰ τὰς ὁποίας ἐζητοῦσαν μὲ βαρυφόρτους καὶ μεγαλοστόμους πανηγυρικοὺς νὰ ζωηρεύσουν τὴν χρυσοποίκιλτον ἀνίαν τῶν ἱεροπρεπῶν ἐθιμοτυπιῶν. Ἠμποροῦμεν ὅμως νὰ καθορίσωμεν κατὰ προσέγγισιν τὸν χρόνον, κατὰ τὸν ὁποῖον ἐξεφωνήθη ὁ λόγος. Ὁ συγγραφεὺς εἶναι ἀκόμη νέος (τὸ λέγει ρητῶς σχεδὸν § 4 καὶ 19), νέος δὲ φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸ ὕφος τοῦ λόγου του, μὲ τὴν ἐπισώρευσιν φράσεων κενῶν καὶ ὑπερβολικῶν καὶ μὲ τὴν δουλικὴν σχεδὸν ἐξάρτησιν ἀπὸ τὰ ρητορικὰ ἐγχειρίδια περὶ τῆς συγγραφῆς ἐγκωμίου βασιλέως, εἰς τὰ ὁποῖα μάλιστα καὶ παραπέμπει § 5. Τὸ βλέπει κανείς, αἱ σχολειακαί του ἀναμνήσεις εἶναι πρόσφατοι, τὴν σχετικὴν ὡριμότητα εἰς τὴν χρῆσιν τοῦ λόγου, ποὺ παρουσιάζει τὸ ἱστορικόν του ἔργον (συμπληρωθὲν περὶ τὸ 990), ματαίως θὰ ζητήσῃς εἰς αὐτὸ τὸ πρωτόλειον. Εἶναι ζήτημα λοιπόν, ἂν ὁ Λέων εἶχεν ἡλικίαν μεγαλυτέραν τῶν 30 ἐτῶν. Ὥστε εὑρισκόμεθα εἰς τὸ ἔτος 980 περίπου.

Ὑπὲρ τῆς χρονολογίας αὐτῆς μαρτυρεῖ καὶ τὸ γεγονός, ὅτι πουθενὰ εἰς τὸ ἔργον δὲν γίνεται λόγος περὶ στρατιωτικῶν κατορθωμάτων τοῦ βασιλέως [1], τὰ ὁποῖα δὲν θὰ παρέλειπεν ἀσφαλῶς ν' ἀναφέρῃ καὶ νὰ ἐξάρῃ ὁ Λέων. Ἴσα ἴσα μάλιστα τὸ γεγονὸς ὅτι ἐν § 11 τονίζεται, πόσην ἱκανότητα ἔδειξεν ὁ Βασίλειος νὰ τοποθετῇ εἰς τὸν πόλεμον τοὺς *μαχιμωτάτους καὶ θαρραλεωτάτους*, εἰς τὴν πολιτικὴν διοίκησιν *τοὺς σοφωτάτους καὶ πολιτικωτάτους* [2], ἀποδεικνύει ὅτι τὸ ἐγκώμιον συνετάχθη ὄχι μόνον πρὸ τοῦ 994, τοῦ ἔτους τῆς εἰς Συρίαν ἐκστρατείας, τῆς πρώτης νικηφόρου στρατιωτικῆς ἐπιχειρήσεως τοῦ Βασιλείου, ἀλλὰ καὶ προγενέστερον εἶναι τοῦ ἀτυχοῦς πρώτου κατὰ τῶν Βουλγάρων πολέμου τοῦ 986, ὅτε διὰ πρώτην φορὰν ὁ Βασίλειος μετέσχεν αὐτοπροσώπως μεγάλων στρατιωτικῶν ἔργων.

Ὑπὲρ τῆς χρονολογήσεως τοῦ ἔργου εἰς τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ἀρχῆς τοῦ Βασιλείου μαρτυροῦν καὶ ἄλλαι ἐνδείξεις. Ἐν § 12 ὁμιλεῖ ὁ συγγραφεὺς διὰ *τὴν τυραννικὴν γνώμην καὶ πλεονεκτικὴν βίαν ἐπὶ κακῷ τῶν πλησίον ἐπεισκωμάσασαν καὶ κόρον κατὰ τὴν ἄπληστον βδέλλαν οὐκ ἔχουσαν*, καὶ ἀναφέρεται προφανῶς εἰς τοῦ Βάρδα τοῦ Σκληροῦ τὴν στάσιν (976), εἰς αὐτὴν δὲ ἀναφέρεται ἐπίσης, ὅταν λέγῃ § 10, ὅτι ὁ Βασίλειος δὲν ἀπέκοψεν *ὡς σεσηπότα μέλη τοῦ σώματος τῶν ὑπηκόων τοὺς ὀλισθαίνοντας*, ἀλλὰ τοὺς ἐπανήγαγεν *φιλανθρωπότατα, εἰς ἣν ἐτάχθησαν λειτουργίαν τὸ πρότερον*. *Πρόκειται* προφανῶς περὶ τῶν συμμετασχόντων εἰς τὸ κίνημα ἐπιφανῶν στρατιωτικῶν τῆς Μ. Ἀσίας, τοὺς ὁποίους ὁ Βασίλειος συνεχώρησε μετὰ τὴν φυγὴν τοῦ Σκληροῦ [3].

[1] Τὰ *τρόπαια* τῆς § 1 εἶναι μία γενικότης.

[2] Μεταξὺ αὐτῶν περιλαμβάνεται προφανῶς ὁ Παρακοιμώμενος Βασίλειος, ὁ ὁποῖος ἀπεμακρύνθη τῶν πραγμάτων τὸ 985.

[3] Ἴσως ν' ἀναφέρεται ὁ συγγραφεὺς καὶ εἰς τὴν χρησιμοποίησιν ἐναντίον τοῦ Σκληροῦ τοῦ γνωστοῦ ἀντάρτου καὶ ὑπόπτου εἰς τὴν αὐλὴν (πρβλ. Ψελλὸν I 6) Βάρδα Φωκᾶ.

Μία ἀντίρρησις θὰ ἠμποροῦσε νὰ ὑπάρξῃ. Εἰς τὴν § 12 λέγει ὁ συγγραφεύς: *καὶ νῦν οὐκ ἔστιν ἰδεῖν τὸν ἀδικοῦντα ἢ ἀδικούμενον οὐδὲ πρόκειται θέαμα τῷ βίῳ καὶ τραγῳδίας ἐπάξιον ἄνθρωποι τῶν οἰκείων ἐκ μικρᾶς καὶ τῆς τυχούσης προφάσεως ἐλαυνόμενοι*, καὶ τὰς λέξεις αὐτὰς θὰ ἠδύνατο κανεὶς νὰ συνδυάσῃ πρὸς τὴν Νεαρὰν τοῦ 996 καὶ τὰ μέτρα, τὰ ὁποῖα δι' ἐκείνης ἔλαβεν ὁ βασιλεὺς κατὰ τῆς καταπιέσεως τῶν ἀγροτικῶν πληθυσμῶν ὑπὸ τῶν μεγάλων φεουδαρχικῶν γενῶν τῆς 'Ανατολῆς [1]. 'Αλλὰ πρῶτον μὲν οἱ λόγοι, ποὺ ἐξέθεσ' ἀνωτέρω, δέν μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ τοποθετήσωμεν τὸ πενιχρὸν εἰς γεγονότα ἐγκώμιον μετὰ τὸ 996, εἰς ἐποχὴν δόξης καὶ θριάμβων τοῦ Βασιλείου, ἔπειτα καὶ ἡ ὅλη περικοπὴ δεικνύει σαφῶς, ὅτι πρόκειται περὶ μέτρων ληφθέντων ἀμέσως μετὰ τὴν ἀνταρσίαν καὶ σχετικῶν μὲ τὴν ἀνταρσίαν, μέτρων τὰ ὁποῖα δὲν μᾶς παρεδόθησαν ἄλλοθεν [2]. Πόσα εἶναι ἄλλωστε τὰ στοιχεῖα, ποὺ γνωρίζομεν ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴν πολιτικὴν τῆς μακρᾶς αὐτῆς βασιλείας; 'Εξ ἄλλου δὲν πρέπει νὰ λησμονοῦμεν, ὅτι οἱ κινηματίαι ἀντιπροσώπευαν ἀκριβῶς τὴν στρατιωτικὴν ἀριστοκρατίαν τῆς Μ. 'Ασίας καὶ φυσικὰ καὶ τὰ συμφέροντά της [3] καὶ ὅτι εἶναι αὐτονόητος ἡ προσπάθεια τοῦ Βασιλείου νὰ προσεταιρισθῇ τοὺς πιεζομένους πληθυσμοὺς ἢ καὶ νὰ παρουσιάσῃ ἁπλῶς (διότι τὸ ἐγκώμιον ἀντιπροσωπεύει τὴν ἐπίσημον ἐκδοχήν),ὅτι τὸ κίνημα δὲν ἐστρέφετο κατ' αὐτοῦ προσωπικῶς, ἀλλ' ἀπεσκόπει νὰ κατοχυρώσῃ καὶ νὰ ἱκανοποιήσῃ τὴν πλεονεξίαν τῶν *δυνατῶν* ἐναντίον τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ [4].

---

[1] Schlumberger, Épopée byzantine II σ. 122 κἑξ. Πρβλ. αὐτόθι I σ. 445 περὶ τῆς ἀναρχίας εἰς τὴν Μ. 'Ασίαν κατὰ τὴν πρώτην στάσιν τοῦ Σκληροῦ.

[2] Ἄλλωστε ἡ Νεαρὰ τοῦ 996 κανονίζουσα ἕνα μόνον σημεῖον, τὰς ἀγοραπωλησίας, ἀσφαλῶς δὲν ἦτο τὸ μόνον τοῦ Βασιλείου μέτρον, εἰς τὸ κείμενόν μας δὲ τίποτε δὲν προδίδει, ὅτι πρόκειται περὶ μέτρου νομοθετικοῦ καὶ ὄχι περὶ μεταβολῆς καταστάσεως ἁπλῶς.

[3] Ὁ Ψελλὸς I 5 λέγει περὶ τοῦ Σκληροῦ *πλοῦτόν τε περιβεβλημένος μέγαν ἀρκοῦντα τυράννῳ καὶ δυναστείας ἔχων ἰσχύν*. Ὁ ἴδιος ἐπίσης ἀναφέρει I 26 μεταξὺ τῶν ὅρων τῆς συνθηκολογίας πρὸς τὸν Σκληρὸν μετὰ τὴν δευτέραν του ἀνταρσίαν: *καὶ τούς τε λοχαγωγοὺς καὶ τοὺς ἄλλους ὅσοι τῆς τυραννίδος αὐτῷ ἐκοινώνησαν τὰς αὐτὰς ἔχειν ἀρχὰς καὶ τῶν αὐτῶν μέχρι παντὸς ἀπολαύειν ἀξιωμάτων, ὧν αὐτὸς τούτους ἠξίωσε, καὶ μήτε κτήσεων ἐστερῆσθαι ὧν τε εἶχον καὶ ὧν παρ' αὐτοῦ προσειλήφασι, μήτε τινῶν ἄλλων τῶν προσκεκληρωμένων αὐτοῖς ἀπεστερῆσθαι*. Ὡσαύτως μεταξὺ τῶν μακιαβελλικῶν συστάσεων τοῦ Σκληροῦ πρὸς ἀποφυγὴν ἀνταρσιῶν εἶναι νὰ μὴν ἀφήνῃ κανένα στρατιωτικὸν νὰ ἔχῃ μεγάλον πλοῦτον (Ψελλὸς I 28), καὶ αὐτὴν ἐφήρμοσεν ὁ Βασίλειος (αὐτ. I 30 καὶ 31). Πρβλ. καὶ A. Vasiliev, Histoire de l'empire byzantin trad. P. Brodin καὶ A. Bourguina I (Paris 1932) σ. 455 ἑξ.

[4] Ὡσαύτως τὸ 988 μετὰ τὴν καταστολὴν τοῦ κινήματος τοῦ Βάρδα Φωκᾶ, ὅταν ὑπῆρχεν ἀκόμη ὁ κίνδυνος τοῦ Σκληροῦ, ὁ Βασίλειος ἐζήτησε νὰ προσεταιρισθῇ τὸν κλῆρον διὰ τῆς καταργήσεως τῶν νομοθετημάτων τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ ἐναντίον τῶν μοναστηρίων τοῦ 964.

Δὲν μένει λοιπὸν καμμία ἀμφιβολία, ὅτι τὸ ἔργον συνετάχθη κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ἀρχῆς τοῦ Βασιλείου, ἐκεῖ περὶ τὸ 980 (ἡ στάσις τοῦ Σκληροῦ κατεβλήθη ὡς γνωστὸν τὸ θέρος τοῦ 980), ὅταν ἀκόμη ὁ αὐτοκράτωρ ἦτο νέος, ἐδείκνυε μεγαλύτερον ἐνδιαφέρον πρὸς τὰ γράμματα καὶ τοὺς λόγους, παρ' ὅσον κατόπιν [1], καὶ ἦτο πολὺ μαλακὸς καὶ μειλίχιος, ὅπως τὸν παριστάνει ὁ ἐγκωμιαστής του [2] καὶ ὅπως ρητῶς ὁ Ψελλὸς μαρτυρεῖ, ὅτι ἦτο κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς βασιλείας του ὁ στυγνὸς καὶ στρυφνὸς κατόπιν Βουλγαροκτόνος [3]. Περὶ νέου ἐπίσης βασιλέως ἔχουν τὸ νόημά των ὅσα ὁ Λέων λέγει ἐξαίρων τὴν αὐτοκυριαρχίαν τοῦ Βασιλείου κατὰ τῶν ἡδονῶν καὶ τῶν παθῶν [4], οὔτε θὰ εἶχε λόγον ν' ἀναφερθῇ μὲ τόσην ὀξύτητα γλώσσης μετὰ πάροδον εἰκοσαετίας καὶ πλέον ἡ βασιλεία τῶν *παρεγγράπτων* σφετεριστῶν τῆς ἀρχῆς [5].

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐξηντλήσαμεν ὅλον σχεδὸν τὸ πενιχρὸν ἄλλωστε ἱστορικὸν περιεχόμενον τοῦ ἐγκωμίου. Ὑπολείπονται μόνον αἱ §§ 14-16, ὅπου γίνεται λόγος περὶ τῆς προστασίας, τὴν ὁποίαν ἐπεδαψίλευσεν ὁ βασιλεὺς πρὸς τοὺς πτωχούς, καὶ περὶ τοῦ Πτωχοκομείου, τὸ ὁποῖον ἵδρυσε χάριν αὐτῶν. Παρόμοιον γεγονὸς δὲν μᾶς ἀναφέρεται ἀλλοῦ [6], ὁ μακρηγόρος δὲ τρόπος, μὲ τὸν ὁποῖον ὁ Λέων ἐξαίρει τὸ πρᾶγμα, ἀποδεικνύει, ὅτι τὸ ἵδρυμα ἦτο πρόσφατον καὶ εἶχε προκαλέσει (ἢ ἤθελεν ὁ βασιλεὺς νὰ προκαλέσῃ) ἰδιαιτέραν ἐντύπωσιν. Ὁ Λέων ἄλλωστ' ἐπιμένει διὰ μακρῶν καὶ εἰς τοῦτο καὶ γενικῶς εἰς τὸν ἐγκωμιασμὸν τῆς γενναιοδωρίας τοῦ βασιλέως [7], ἀρετῆς τὴν ὁποίαν σπανίως ἐδείκνυεν εἰς τὰ κατόπιν ἔτη ὁ φειδωλότατος ἐκεῖνος καὶ λιτοδίαιτος μονάρχης. Εἶναι προφανές, ὅτι τοῦτο ἀνταπεκρίνετο καὶ πρὸς τοῦ βασιλέως τὴν ἐπιθυμίαν, καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς τὸ ἔργον τοῦ Λέοντος, μὲ τὸν ἡμιεπίσημον χαρακτῆρα του, εἶναι σημαντικὸν μνημεῖον μιᾶς περιόδου εἰς τὴν ἐσωτερικὴν πολιτικὴν τοῦ Βασιλείου, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ νεαρὸς ἀκόμη βασιλεύς, ἀπειλούμενος διαρκῶς ἀπὸ τοὺς κινηματίας στρατιωτικούς, ἐπισκιαζόμενος ἀπὸ τὸν Παρακοιμώμενον, τὸν ὁποῖον δὲν ἐτολμοῦσεν ἀκόμη ν' ἀπομακρύνῃ, μὴ ἔχων ἀκόμη νὰ ἐπιδείξῃ ἄλλους τίτλους ἐπὶ τοῦ θρόνου τῶν προγόνων του, ἐφιλοδόξει νὰ κερδίσῃ μὲ γενναιόδωρον περιποίησιν τῶν κατωτέρων τάξεων τῆς Πόλεως τὴν εὔνοιαν καὶ τὴν πίστιν ἑνὸς λαοῦ, ὁ

---

[1] Ψελλὸς I 29 καὶ 30.

[2] § 10.

[3] I 4 καὶ 22.

[4] §§ 6, 7, 9.

[5] § 8. Εἰς τὴν Νεαρὰν τοῦ 988 ὁμιλεῖ ὁ βασιλεὺς περὶ τοῦ Νικηφόρου τοῦ Φωκᾶ ὡς περὶ *τοῦ τῆς βασιλείας ἐπιβάντος* Zachariae von Lingenthal, Jus Graeco-Romanum III (Leipzig 1857) σ. 303 ἑ.

[6] Πρβλ. Ἄμαντον ἐν 'Αθηνᾶς τόμ. 35 (1923) σ. 131-164.

[7] §§ 8. 15.

ὁποῖος εἶχε συνηθίσει νὰ βλέπῃ τοὺς δύο υἱοὺς τοῦ Ρωμανοῦ καὶ τῆς Θεοφανοῦς νὰ ἔχουν διακοσμητικὴν μόνον σημασίαν διὰ τὴν διοίκησιν τοῦ κράτους. Κατόπιν, ὅταν ὁ Βασίλειος ἠνδρώθη καὶ ὡρίμασε μὲ τὰς εὐθύνας, ἀλλὰ κυρίως μὲ τοὺς κινδύνους τῆς διοικήσεως, κινδύνους ἀπὸ τῶν βαρβάρων, κινδύνους ἀπὸ τῶν ἀνταρτῶν, καὶ ὅταν τὴν ἀγριωπήν του κεφαλὴν περιέβαλλεν ὁ φωτοστέφανος τῆς δόξης καὶ τῆς νίκης, ἐπανεῦρεν οὗτος τὴν ἀληθινήν, τὴν ἀληθινὰ βασιλικήν του φύσιν καὶ ἔγινεν ὁ αὐστηρὸς καὶ δεσποτικὸς κυβερνήτης, καὶ μόνον διὰ τοὺς στρατιώτας του εἶχε πλέον μειδιάματα [1]. Ἦτο ὅμως τόση ἡ αἴγλη τῆς δυνατῆς του προσωπικότητος, ὥστε ὁ λαὸς τῆς πρωτευούσης παρέμεινε μέχρι τέλους καὶ μέχρις ἐπαναστάσεως πιστὸς εἰς τὰς δύο του ἀνεψιάς, τὰς μόνας διαδόχους μιᾶς ἐνδόξου δυναστείας, τὴν Ζωὴν καὶ τὴν Θεοδώραν.

I. ΣΥΚΟΥΤΡΗΣ

[1] Χαρακτηριστικὸν εἶναι, ὅτι τὴν ἰδίαν τακτικὴν τῆς γενναιοδωρίας ἐφήρμοσε καὶ ὁ ἀδελφός του Κωσταντῖνος, ὅταν ἔγινε μονοκράτωρ (Ψελλὸς I 13). Ἀλλ' αὐτὸ ἦτο καὶ ἡ μόνη ἰδιότης, ποὺ εἶχε κοινὴν πρὸς τὸν ἀδελφόν του.

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΑ
ΤΟΥ ΣΥΝΟΔΙΚΟΥ ΤΟΜΟΥ ΓΕΡΜΑΝΟΥ ΤΟΥ Γ'.

Εἰς τὸν 9. τόμον τῆς *Ἐπετηρίδος* σ. 178 - 212 ἐξέδωκα καὶ ὑπεμνημάτισα τὸν συνοδικὸν τόμον τῆς ἐκλογῆς τοῦ Πατριάρχου Γερμανοῦ τοῦ Γ'. (1265 - 66) καὶ καθώρισα τὰς ἀμέσους καὶ ἐμμέσους πηγάς, ἐκ τῶν ὁποίων ἔχουν παραληφθῆ τὰ κανονικὰ καὶ ἱστορικὰ ἐπιχειρήματα ὑπὲρ τῆς μεταθέσεως τῶν ἐπισκόπων. Μίαν ἐκ τῶν πηγῶν τούτων τῶν ἀμέσων, ἡ ὁποία μοῦ εἶχε διαφύγει, ἀνεῦρον κατὰ τύχην εἰς τὰ *Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας* τοῦ *Κεραμέως* τόμ. 4 (1897) σ. 114 - 17 καὶ θὰ ἤθελα συντόμως ἐδῶ νὰ πραγματευθῶ πρὸς συμπλήρωσιν τῶν ὅσων ἀνέπτυξα ἐκεῖ [1].

Πρόκειται περὶ ἐγγράφου ἀντιγραφέντος ἀπὸ τὸ πρωτόκολλον τῶν πατριαρχικῶν ἀρχείων, ὅπως καὶ τόσαι ἄλλαι ἀνάλογοι Συναγωγαί [2], καὶ χρονολογουμένου ἀπὸ τὴν 6. Φεβρουαρίου 1226, τὸ ὁποῖον ἐξέδωκεν ὁ Κεραμεὺς ἀπὸ τὸν ὑπ' ἀρ. 1 κώδικα τῆς μονῆς Κοσιφοινίσσης [3]. Ἀναφέρεται εἰς τὸν μητροπολίτην Μελιτηνῆς Μανουήλ, ὁ ὁποῖος συνεκρούσθη διὰ λόγους ὄχι σαφῶς ἀναπτυσσομένους [4] μὲ τὴν ἐκκλησίαν του ἀπὸ τριῶν ἐτῶν. Ὅλαι αἱ προσπάθειαι τοῦ Πατριάρχου (ἐκυβέρνα τότε Γερμανὸς ὁ Β'., ὁ προστάτης τοῦ Γ'. Γερμανοῦ) νὰ τοὺς συνδιαλλάξουν προσέκρουσαν εἰς ἐπίμονον ἄρνησιν τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ τῆς Μελιτηνῆς νὰ δεχθοῦν ὀπίσω τὸν Μανουήλ· ἐζητοῦσαν μάλιστα μ' ἐπιμονὴν νὰ κηρυχθῇ ὁ θρόνος ἐν χηρείᾳ, ὥστε νὰ ἐκλεγῇ ἀντικαταστάτης. Ὁ Πατριάρχης τότε μετὰ τῶν παρισταμένων ἀρχιερέων ἀναγκάζεται νὰ δεχθῇ τὴν ἀξίωσιν διὰ λόγους σκοπιμότητος, κηρύσσει τὸν θρόνον ἐν χηρείᾳ καὶ ἀποφασίζει νὰ τοποθετήσῃ τὸν Μανουήλ, ποὺ εἶναι ἄρρωστος καὶ πτωχός, εἰς ἄλλον κενὸν θρόνον. Τὴν ἀπόφασιν αὐτὴν

[1] Ἄλλο ἕνα κείμενον σχετικὸν μὲ τὰς μεταθέσεις ἐπισκόπων τοῦ 1407/8 πρόκειται νὰ ἐκδώσῃ, ὅπως τονίζει εἰς βιβλιοκρισίαν τῆς μελέτης μου ἐκείνης ἐν Byz. Zeit. 33 (1933) σ.202, ὁ καθηγητὴς F. Dölger.

[2] Πρβλ. ὅσα λέγω σ. 195.

[3] Ὅτι ἀντεγράφη κυρίως ὡς κείμενον χρήσιμον διὰ τὰς συζητήσεις περὶ μεταθέσεως, ἀποδεικνύει τὸ σημείωμα τοῦ κώδικος: *ἔτι σημείωσαι καὶ ταῦτα τὰ πατριαρχικὰ σημειώματα περὶ μεταθέσεως διαλαμβάνοντα.*

[4] Τὸ ἔγγραφον ὁμιλεῖ περὶ *ὀλίσθου γλώσσης*, περὶ *βιβλίου ἀποστασίου*, ἀλλ' ἀπὸ τὸ δεύτερον πρακτικὸν φαίνεται, ὅτι καὶ ζητήματα πίστεως εἶχαν προκληθῆ, ἡ δὲ σύνοδος τονίζει ῥητῶς, ὅτι ἀπεδείχθη ὁ Μανουὴλ ὡς πρὸς τὰ δόγματα ἄψογος.

ἐπιδοκιμάζουν εἰς ἄλλο πρακτικὸν τῆς 29. Μαρτίου, ἐκδιδόμενον ὑπὸ τοῦ Κεραμέως σ. 117 - 8, καὶ οἱ ἀπουσιάζοντες προτοῦ μητροπολῖται Ἐφέσου Ἰωάννης, Ἀγκύρας Χριστόφορος καὶ Προύσης Σέργιος.

Πρὸς τοῦτο μετὰ γενικάς τινας σκέψεις περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς *οἰκονομίας* εἰς τὰ διοικητικὰ τῆς ἐκκλησίας πράγματα, παραπέμπει τὸ ἔγγραφον εἰς τὸν Μ. Βασίλειον καὶ τὸν Φώτιον καὶ ἐπικαλεῖται δύο ἱστορικὰ παραδείγματα, τοῦ Παμφυλίας Εὐσταθίου [1] καὶ τῆς ἐπιδόσεως τῆς Κυζίκου εἰς τὸν Ἀρχιεπίσκοπον Κύπρου [2]. Ἡμᾶς ἐνδιαφέρει ἡ ἀναφορὰ εἰς τὸν Βασίλειον καὶ τὸν Φώτιον, διότι μᾶς ἐπιτρέπει νὰ καθορίσωμεν, ἀκριβέστερον παρὰ εἰς τὴν προηγουμένην μελέτην, τὰ ἔργα τῶν δύο ἀνδρῶν, εἰς τὰ ὁποῖα παρέπεμπεν ὁ συνοδικὸς τόμος ἐκ δευτέρας, ἴσως καὶ τρίτης [3], ὅπως βλέπει κανείς, χειρός. Ἡ περικοπὴ περὶ τοῦ Μ. Βασιλείου ἔχει ὡς ἑξῆς:

Ὁ μέγας μὲν γὰρ αὐτίκα Βασίλειος ἐκκλησιῶν ἐπισκοπικὰ μετατίθησι ὅρια καὶ τὸν τῆς Μισθείας ἀγρόν, τὰ Μίνδανα, φέρων ὑποτίθησι τῇ Μασάδων, μηδὲν αὐτῇ προσήκοντα τὴν ἀρχήν, καὶ τοῦτο τῷ ἁγίῳ διῳκονόμηται ὑπὲρ τοῦ τὸν κτήτορα τοῦ ἀγροῦ Λογγῖνον — οὕτω γὰρ ἐκεῖνος ὠνόμαστο — «μὴ ἐρημῶσαι τὴν ἐκκλησίαν, φησί, μηδὲ τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν διὰ τῆς ἀργίας καταδικάσαι», ἵν' αὐτοῖς τοῖς τοῦ κανόνος χρησαίμεθα ῥήμασι, καὶ τὸν πρεσβύτερον δέ ἅμα Κυριακὸν εὐορκῆσαι τῷ ἀγρῷ παραμένοντα, καθώσπερ ἄρα καὶ προληφθεὶς ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου Σεβήρου ὀμώμοκεν.

Ἡ ὁμοιότης, ἀκόμη καὶ φραστική, πρὸς τὴν § 8 τοῦ συνοδικοῦ τόμου δὲν ἀφήνει καμμίαν ἀμφιβολίαν, ὅτι ὁ συντάκτης αὐτοῦ εἶχεν ὑπ' ὄψει τὸ ἔγγραφον τοῦ 1226. Ἀποδεικνύει ἐπίσης, ὅτι ἐκεῖ δὲν πρόκειται περὶ τῆς 227. ἐπιστολῆς τοῦ Βασιλείου πρὸς τοὺς κατοίκους τῆς Κολωνίας, ὅπως εἶχα ὑποθέσει ἐγώ (σ. 205 ἑ.), ἀλλὰ περὶ τῆς 1. κανονικῆς ἐπιστολῆς πρὸς τὸν Ἀμφιλόχιον (Migne, PG 32, 680 - 1). Ὅτι τὸ περιεχόμενον αὐτῆς δὲν ἔχει ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὴν ὑπόθεσιν τοῦ 1226 ἢ καὶ τοῦ 1265, εἶναι ἄλλο ζήτημα.

Ἡ περὶ Φωτίου περικοπὴ ἔχει ὡς ἑξῆς:

Εἰ δέ τις φιλοπονώτερον ἐπιβάλοι τῇ τῶν τοιούτων οἰκονομιῶν ἀνευρέσει, πλείστας ὅσας οὔσας ἐσεῖται ἀναλεξάμενος· ἐν αἷς δὴ καὶ τὸ νῦν ἡμῖν προκείμενον εἰς ζήτησιν κεφάλαιον τῆς μεταθέσεως πολλαχόσε πεπραγμένον (l. πεπραγματευμένον) ἀναφανήσεται, καθὼς ὁ ἁγιώτατος ἐκεῖνος ἐν πατριάρχαις κῦρις Φώτιος φιλιστορῶν ἐν τῷ παρ' αὐτοῦ συντεθέντι τοῦ Νομοκανόνου

[1] Ἴδε συνοδ. τόμ. § 9 καὶ σελ. 208 [3], ὅπου ἡ εἰκασία μου περὶ συγχύσεως τῶν δύο Εὐσταθίων ἐνισχύεται διὰ τοῦ ἐγγράφου τούτου.

[2] Ἀναφέρεται ἐπίσης εἰς τὰς περὶ μεταθέσεως συναγωγάς.

[3] Τρίτης λέγω, διότι τὸ κείμενον αὐτὸ παραθέτουν καὶ ἑρμηνεύουν οἱ κανονικοὶ τοῦ 12 αἰῶνος Βαλσαμών, Ζωναρᾶς καὶ Ἀριστηνὸς (Migne, PG. 138, 628 - 32). Ὅτι δὲ παρ' αὐτῶν καὶ ὄχι κατ' εὐθεῖαν ἔχει ληφθῆ ἡ περικοπὴ καὶ εἰς τὸ ἔγγραφον τοῦ 1226, ἀποδεικνύουν ἀκόμη καὶ αἱ γραφαὶ *Μισθείας, Μασάδων* κλπ.

βιβλίῳ τὰς μέχρις αὐτοῦ ἐκείνου γεγονυίας μεταθέσεις ἀρχιερέων ἐξ ἑτέρων εἰς ἑτέρας ἐκκλησιῶν συντάττει ἀπαριθμούμενος [1].

Ὥστε καὶ εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ δὲν ἐμάντευσα ὀρθῶς ὁρίσας ἐν σ. 195 ὡς πηγὴν τῶν ἐν § 12 λεγομένων τὰς *Συναγωγὰς καὶ ἀποδείξεις ἀκριβεῖς* κλπ. τοῦ Φωτίου. Ἀλλ' οὔτε εἰς τὸν Νομοκάνονα, εἰς τὸν ὁποῖον παραπέμπει τὸ ἔγγραφον τοῦ 1226, εὗρῆκα παραδείγματα σχετικὰ μὲ τὴν μετάθεσιν. Πῶς ἐξηγεῖται λοιπὸν τὸ σφάλμα; Μαζὶ μὲ τὸν Νομοκάνονα καὶ ὡς παράρτημ' αὐτοῦ ἐκδίδονται τοῦ Φωτίου *Ἐρωτήματα δέκα* περὶ κανονικῶν προβλημάτων μὲ ἄφθονα ἱστορικὰ παραδείγματα. Εἰς αὐτά, καὶ συγκεκριμένως εἰς τὰ ὑπ' ἀρ. 3, 4 καὶ 9, θ' ἀναφέρεται ὁ συντάκτης παραπέμπων ἀνακριβῶς εἰς τὸν Νομοκάνονα.

Ι. ΣΥΚΟΥΤΡΗΣ

[1] Εἰς τὸ περιθώριον ἔχει προστεθῆ: *πρὸ τοῦ Φωτίου ὁ Σωκράτης ἐν τῷ ζ'. βιβλίῳ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας αὐτοῦ.* Πρβλ. περὶ αὐτοῦ σ. 196.

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΑ ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ

Α΄. ΕΠΙΓΡΑΜΜΑΤΑ

Ὑπὸ τοῦ μακαρίτου καθηγητοῦ μου Σ. Λάμπρου ἐξεδόθησαν ἐν τῷ Νέῳ Ἑλληνομνήμονι τόμ. ΙΑ΄ (1914), σ. 353-358 «Ἐπιγράμματα ἀνέκδοτα» ἐκ τοῦ κώδικος Urbin. 134 τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Βατικανοῦ γεγραμμένου κατὰ τὸν ιδ΄ αἰῶνα.

Τὰ ἐπιγράμματα ταῦτα πεποιημένα ἐν Βυζαντιακοῖς ἰαμβικοῖς τριμέτροις εἶνε κατὰ τὴν ἀρίθμησιν τοῦ ἐκδότου 24. Ἀλλ᾽ ὁ πρῶτος ἀριθμὸς περιλαμβάνει ὀκτὼ διάφορα δίστιχα, ὥστε εἶνε ἐν ὅλῳ 32 ἐπιγράμματα ἀδήλου ποιητοῦ, ὅστις οὐδὲν ἄλλο ἐποίησεν ἢ διεσκεύασε καὶ παρέφρασεν ἐπιγράμματα περιεχόμενα ἐν τῇ Παλατίνῃ καὶ ἐν τῇ Πλανουδείῳ Ἀνθολογίᾳ, ὡς ἀπέδειξα ἐν Byz.-neugr. Jahrb. VII, σ. 366-382.

Ἐν τῇ πραγματείᾳ μου ταύτῃ παρέλιπον τὸ ὑπ᾽ ἀριθ. 10 ἐπίγραμμα (κατὰ τὴν ἀρίθμησιν τοῦ Λάμπρου) ἔχον οὕτως:

(Εἰς παῖδα εὐειδῆ ἀσυντηρήτως προκύπτουσαν).
Ὄμφαξ ὁ βότρυς τῆς ἀγαθῆς ἀμπέλου.
οὐκοῦν ὁρατός ἐστι τοῖς ὁδοιπόροις.
ἐπὰν δὲ καὶ πέπειρος ὀφθῇ τῷ χρόνῳ,
τὸ θριγγίον στῇ καὶ πολὺς κύκλῳ σκόλοψ.

Ὁ ποιητὴς μεταβαλὼν τὸ γένος τοῦ παιδὸς μιμεῖται τὸ ἐπίγραμμα τοῦ Στράτωνος Ἀνθ. Παλ. ΙΒ΄, 205:

Παῖς τις ὅλως ἁπαλὸς τοῦ γείτονος οὐκ ὀλίγως με
κνίζει· πρὸς τὸ θέλειν δ᾽ οὐκ ἀμύητα γελᾷ·
οὐ πλεῦν δ᾽ ἐστὶν ἐτῶν δύο καὶ δέκα. νῦν ἀφύλακτοι
ὄμφακες· ἢν δ᾽ ἀκμάσῃ, φρούρια καὶ σκόλοπες.

Τὸ ὑπ᾽ ἀριθ. 6 ἐπίγραμμα («εἰς δάφνην κοπτομένην ἀξίνῃ»):

Ἄπολλον, ἀπόλωλας, οὐ βλέπεις, ὅπως
Ἄρης βιάζει τὴν ἐρωμένην Δάφνην
κοὺ ζηλότυπος εἰς ἔρωτα δεικνύῃ;

ἔδειξα ὅτι ὁ Βυζαντῖνος ποιητὴς ἐπλάτυνεν ἐκ τοῦ ἐπιγράμματος τῆς Παλατίνης Ἀνθολογίας Θ΄, 124:

Ποῖ Φοῖβος πεπόρευται; Ἄρης ἀναμείγνυται Δάφνῃ.

Ἔγραψα δὲ «κοὺ ζηλότυπος κτέ.» ἀντὶ τοῦ «καὶ ζ.». Ἔχω δὲ πρὸς τοῖς ἐκεῖ ὑπ᾽ ἐμοῦ γεγραμμένοις νὰ παρατηρήσω ὅτι, ὡς ἔχει ἐν τῇ Ἀνθολογίᾳ τοῦ Πλανούδη, μνημονεύει τὸ μονόστιχον ἐπίγραμμα καὶ ὁ Εὐστάθιος ἐν ταῖς εἰς Ὅμηρον Παρεκβολαῖς σ. 1074,59 μετὰ τῆς προσηκούσης ἑρμηνείας: «ἰστέον δὲ ὅτι ὁ σίδηρος Ἄρης καὶ αἴνιγμά τι ποιεῖ ἀστεῖον βραχυλογικὸν τοιοῦτον. ὑπόκειταί τις δρυτόμος τέμνων δάφνινον θάλος· ἐπεὶ δὲ ἡ δάφνη τὸ φυτὸν ὁμωνυμεῖ κόρῃ ἐρωμένῃ Ἀπόλλωνος, ἐκδέδωκέ τις αἰνιγματοποιὸς τὸ ποῖ Φοῖβος πεπόρευτο, Ἄρης ὅτ᾽ ἐμείγνυτο Δάφνῃ; καὶ ἔστι τὸ πᾶν ἀστεῖον ἐνταῦθα ἐν τῷ μείγνυται· τὸ γὰρ ὁμοῦ εἶναι ἡ λέξις δηλοῖ, ὃ καὶ ὁ σίδηρος ἔχει κόπτων ξύλον καὶ ὁ συνὼν τῷ σώματι». Καλὸν δ᾽ ἔτι νομίζω νὰ παραβάλω τὰ ὑπὸ Ἰωάννου τοῦ Λυδοῦ γεγραμμένα περὶ μηνῶν σελ. 68 W. «οἱ παλαιότεροι δὲ τῷ Ἄρει τὴν δάφνην ἀνετίθεσαν, οἱ δὲ μετ᾽ αὐτοὺς τῷ Ἡλίῳ κτέ.».

Ἐν δὲ τῷ ὑπ᾽ ἀριθ. 5 ἐπιγράμματι στ. 5 δέον εἶνε νὰ γραφῇ:

Σεισίχθονος (οὐχὶ: σεισ.) δὲ τὸ τρικάρχαρον δόρυ καὶ οὐχὶ «τὸ τρικ. βέλος», ὡς ἐτυπώθη ἐξ ἀβλεψίας τοῦ στοιχειοθέτου ἐν σ. 372.

Ἐν τῷ ΙϚ΄ τόμῳ τοῦ Νέου Ἑλληνομνήμονος (1922) πρός τισιν ἄλλοις ἐκ τῶν καταλοίπων τοῦ Σ. Λάμπρου ἐξεδόθη (σ. 47) καὶ τόδε τὸ σκωπτικὸν ἐπίγραμμα τοῦ Γεωμέτρου:

(Εἰς ζωγράφον ἐμβάλλοντα μεθύστριαν).
Βαλὼν γραφαῖς ἔσωθεν τὴν μέθην ὕλην
ἔξωθεν εἰκόνισε τοῦ πάθους τύπον
ἀνδρὸς μεθυστοῦ καὶ νόσος μεθύστρια.

Ὡς ἔχει τὸ ἐπίγραμμα, ἐλλείπει τὸ ὑποκείμενον τῆς μετοχῆς βαλών, εἶνε σόλοικον (βαλὼν - - εἰκόνισε - - νόσος μεθύστρια) καὶ μετρικῶς οὐχὶ ὀρθόν. Τὸ μέτρον εἶνε προσῳδιακὸν ἰαμβικὸν τρίμετρον ἔχον ἐν τῇ ἕκτῃ χώρᾳ τὸν τόνον τῆς λέξεως ἐν τῇ παρατελεύτῳ συλλαβῇ κατὰ τὴν γνωστὴν τῶν Βυζαντιακῶν ποιητῶν χρῆσιν. Ἦτο δ᾽ ἀδύνατον νὰ γράψῃ ὁ Γεωμέτρης εἰκόνισε ἀντὶ τοῦ εἰκόνιζε καὶ νόσος μεθύστρια ἀντὶ τοῦ νόσῳ μεθυστρίᾳ, ὡς ἀπαιτεῖ προφανῶς τὸ μέτρον. Ὁ σκωπτόμενος εἶνε μέθυσός τις γραφεὺς (οὕτω γραπτέον, ὁ κῶδιξ: γραφές), τουτέστι ζωγράφος, ὡς δηλοῖ ἡ ἐπι-

γραφή, ἐν ᾗ μεταβλητέον εἶνε, τὸ ἐμβάλλοντα εἰς ἐκβάλλοντα. Λοιπὸν μεταγραπτέον εἶνε, ὡς νομίζω, τὸ ὅλον οὕτως:

(Εἰς ζωγράφον ἐκβάλλοντα μεθύστριαν).
Βάλλων γραφεὺς ἔσωθεν τὴν μέθην ὅλην
ἔξωθεν εἰκόνιζε τοῦ πάθους τύπον
ἀνδρὸς μεθυστοῦ καὶ νόσῳ μεθυστρίᾳ.

Ὁ ποιητὴς παίζει διὰ τῶν λέξεων μέθη, μεθυστὴς καὶ μεθύστρια. Νόσος δὲ μεθύστρια εἶνε ἡ καὶ νῦν κοινῶς λεγομένη μεθύστρα, δηλ. ἡ φλεγμονώδης παρωνυχία, ἣν ἐξέβαλλεν (κοινῶς ἔβγαζε) ὁ μεθυστὴς ἀνήρ, ὁ γραφεὺς (ζωγράφος), καὶ οὕτως εἰκόνιζεν ἔξωθεν ἐπὶ τῆς χειρὸς τὸν τύπον τοῦ ἑαυτοῦ πάθους, τῆς μέθης, ἣν ἔβαλλεν ὅλην ἐντὸς ἑαυτοῦ.

Ἄλλο σκωπτικὸν ἐπίγραμμα τοῦ αὐτοῦ Γεωμέτρου εἶνε ἐκδεδομένον αὐτόθι σ. 45 («τοῦ αὐτοῦ εἰς τὸν Πηγάσιον»):

Κρίσιν κριταὶ κρίνουσι⟨ν⟩ ἐν κριτηρίῳ
ἀεὶ τὸ ῥῶ λέγοντες ἠκριβωμένως.
κριτὴς δ' ὁ μὴ γνοὺς ἀσφαλῶς τὸ ῥῶ λέγειν
ὀρθῶς προσειπεῖν οὐκ ἂν ἰσχύσῃ λόγον,
ἀλλὰ κλιτὴν μὲν τὸν κριτήν, τὴν δὲ κρίσιν
κλίσιν προσείποι, πάντα λοξὰ καὶ νόθα.
ὁ γοῦν ἑαυτὸν μὴ σθένων ὀρθῶς λέγειν
πῶς ἄλλον ἰσχύσειε μὴ λοξὰ κρίνειν;

Ὁ τραυλίζων κριτὴς τὸ ῥῶ λέγει λάβδα, οὕτω δὲ παίζει ὁ ποιητὴς διὰ τῶν λέξεων κριτὴν-κλιτήν, καὶ κρίσιν-κλίσιν. Μιμεῖται δ' ὁ Γεωμέτρης τὸν Ἀριστοφάνη, ὅστις μνημονεύει τὴν ὁμοίαν τραυλότητα τοῦ Ἀλκιβιάδου σκώπτων τὸν Θέωρον ἐν Σφηξὶ 42 κἑξ.

ΟΙ. Α'. *Ἐδόκει μοι Θέωρος αὐτῆς πλησίον*
χαμαὶ καθῆσθαι τὴν κεφαλὴν κόρακος ἔχων.
εἶτ' Ἀλκιβιάδης εἶπε πρός με τραυλίσας·
«ὁλᾷς; Θέωλος τὴν κεφαλὴν κόλακος ἔχει».
ΟΙ. Β'. *ὀρθῶς γε τοῦτ' Ἀλκιβιάδης ἐτραύλισεν.*

Πρβ. Πλούτ. Ἀλκιβ. 1 «μέμνηται δὲ καὶ Ἀριστοφάνης αὐτοῦ τῆς τραυλότητος ἐν οἷς ἐπισκώπτει Θέωρον» (παρατίθεται δὲ τοὺς στίχους 44-46 τῶν Σφηκῶν μετὰ διαφόρου γραφῆς ὁλᾷς Θέωλον;). Ποιεῖται δὲ μνείαν

τοῦ σχήματος τούτου, τοῦ λεγομένου κατὰ παρῳδίαν, ὁ Ἑρμογένης Rhet. Gr. τόμ. Β', σ. 453 Spr. «τοῦ κωμικῶς λέγειν ἅμα καὶ σκώπτειν ἀρχαίως τρεῖς μέθοδοι, τὸ κατὰ παρῳδίαν σχῆμα, τὸ παρὰ προσδοκίαν, τὸ ἐναντίας ποιεῖσθαι τὰς εἰκόνας τῇ φύσει τῶν πραγμάτων. τούτων παραδείγματα λάβωμεν τὰ μὲν ἐκ τοῦ κωμικοῦ - - - τὰ μὲν κατὰ παρῳδίαν οὕτως ἔχει

ὁλᾷς; Θέωλος τὴν κεφαλὴν κόλακος ἔχει.

θέλων γὰρ εἰπεῖν τὴν κεφαλὴν κόρακος ἔχει διὰ τὸ τραυλὸς εἶναι δῆθεν ἁμαρτὼν τῇ φωνῇ διεκωμῴδησε τὸν τρόπον».

Λέγει δὲ καὶ ὁ Παλλαδᾶς Ἀνθ. Παλ. ΙΑ', 323

Ῥῶ καὶ λάμβδα μόνον κόρακας κολάκων διορίζει·
λοιπὸν ταὐτὸ κόραξ βωμολόχος τε κόλαξ.
τοὔνεκά μοι βέλτιστε, τόδε ζῷον πεφύλαξο,
εἰδὼς καὶ ζώντων τοὺς κόλακας κόρακας.

Ὁμοία δὲ παιδιὰ διὰ τῆς μεταβολῆς τοῦ ῥῶ εἰς λάβδα γίνεται ὑπὸ τοῦ Ἀριστοφάνους Ἱππ. 79 (ἐν οἷς σκώπτων τὸν Κλέωνα λέγει πρὸς τοῖς ἄλλοις ὅτι εἶνε αὐτοῦ

τὼ χεῖρ' ἐν Αἰτωλοῖς, ὁ νοῦς δ' ἐν Κλωπιδῶν

ἀντὶ τοῦ ἐν Κρωπιδῶν. Λέγεται δ' ἐν τοῖς Σχολίοις «τὸ ἐν Κλωπιδῶν ἐναλλαγὴ πάλιν στοιχείου, τοῦ ρ εἰς λ. Κρωπίδαι γὰρ δῆμος τῆς Λεωντίδος φυλῆς, ἔπαιξεν οὖν παρὰ τὸ κλέπτειν») Περὶ δὲ τῆς παιδιᾶς διὰ τῆς λέξεως Αἰτωλοῖς ἴδ. τὰ ὑπ' ἐμοῦ γεγραμμένα ἐν Byz.-neugr. Jahrb. τόμ. Η', σελ. 177-8.

Ποιεῖται δὲ χρῆσιν καὶ τῆς παρηχήσεως ὁ Γεωμέτρης ἐν τῷ πρώτῳ στίχῳ τοῦ μνημονευθέντος ἐπιγράμματος λέγων

κρίσιν κριταὶ κρίνουσιν ἐν κριτηρίῳ.

Πρβ. Αἰσχ. Ἱκ. 397

οὐκ εὔκριτον τὸ κρῖμα· μή μ' αἱροῦ κριτήν.

Παραπλήσιον δὲ εἶνε καὶ τὸ ἐπίγραμμα τοῦ Παρμενίωνος Ἀνθ. Παλ. Θ', 113

Οἱ κόρις ἄχρι κόρου κορέσαντό μου· ἀλλ' ἐκορέσθην
ἄχρι κόρου καὐτὸς τοὺς κόρις ἐκκορίσας.

καὶ τὸ ἐπίγραμμα τὸ ἀποδιδόμενον ὑπὸ Διογένους τοῦ Λαερτίου Η', 65 εἰς

τὸν Ἐμπεδοκλέα ἢ τὸν Σιμωνίδην, ὅπερ ὁ Σουΐδας ἐν λ. Ἄκρων λέγει ὅτι εἶνε τωθαστικόν:

Ἄκρον ἰητρὸν Ἄκρων᾽ Ἀκραγαντῖνον πατρὸς ἄκρου
κρύπτει κρημνὸς ἄκρος πατρίδος ἀκροτάτης

(«τινὲς δὲ τὸν δεύτερον στίχον οὕτω προφέρονται: ἀκροτάτης κορυφῆς τύμβος ἄκρος κατέχει» Διογ. Λαέρτ. Ἴσως δὲ γραπτέον εἶνε «πατρὸς Ἄκρου»· πρβ. τὸ κύριον ὄνομα Ἀκρότατος).

Ὅμοιον δ᾽ ἔτι εἶνε τὸ τοῦ Ἀκαθίστου ὕμνου οἴκ. 3 «γνῶσιν ἄγνωστον γνῶναι ἡ Παρθένος ζητοῦσα» καὶ οἴκ. 13 «νέαν ἔδειξε κτίσιν ἐμφανίσας ὁ κτίστης κτἑ.», τὸ τοῦ Ἡλ. Συγγέλλου «λόγισαι δὲ καὶ τὸ μέλλον, | λέγε πῶς παρασταθήσῃ | λόγον ἔνδικον ὑφέξων | λελογισμένων δι᾽ ἔργων,» αἱ παρηχήσεις αἱ γινόμεναι διὰ τῶν λέξεων ξένος, ξενίζειν, ξενοῦσθαι, ἀποξενοῦν κτλ., περὶ ὧν θὰ διαλάβω διεξοδικῶς ἐν ἄλλῳ τόπῳ. Καλὸν δ᾽ ὅμως νομίζω νὰ μνημονεύσω ὅτι καὶ ἐτυμολογικαὶ παιδιαὶ ἐπιτηδεύονται κατὰ παρήχησιν ὑπὸ ποιητῶν ἐπιγραμμάτων, οἷον ὑπὸ τοῦ Λουκιλλίου Ἀνθ. Παλ. ΙΑ΄, 314

Ἐζήτουν πινάκων πόθεν οὔνομα τοῦτο καλέσσω,
καὶ παρὰ σοὶ κληθεὶς εὗρον, ὅθεν λέγεται.
πείνης γὰρ μεγάλης μεγάλους πίνακας παρέθηκας,
ὄργανα τοῦ λιμοῦ πειναλέους πίνακας.

(πρβ. καὶ τὸ 313 ἐπίγραμμα τοῦ αὐτοῦ καὶ τὸ σχόλιον «παρετυμολογεῖ τοὺς πίνακας παρὰ τὴν πεῖναν· οὗτοι γάρ, φησί, τοὐναντίον τῶν ἄλλων πινάκων πάσχουσι· πίνακες γὰρ λέγονται παρὰ τὸ εἶναι ἄκος τῆς πείνης»).

Λέγει δὲ καὶ Μᾶρκος ὁ Ἀργεντάριος αὐτόθι 320

Ἀντιγόνην ἔστεργε Φιλόστρατος· ἦν δὲ παλαισταῖς
ὁ τλήμων Ἴρου πέντε πενιχρότερος.
εὗρε δ᾽ ὑπὸ κρυμοῦ γλυκὺ φάρμακον· ἀντία γὰρ σχὼν
γούνατ᾽ ἐκοιμήθη, ξεῖνε, μετ᾽ Ἀντιγόνης.

Πρβ. Σχ. «ἐκοιμήθη μετ᾽ Ἀντιγόνης ἐναντίον τῶν γονάτων θεὶς τὴν κεφαλήν· παίζει δὲ πρὸς τὸ ὄνομα».

Παραλείπων δὲ τὰ ἄλλα καταλέγω ἐν τέλει τὸ ἐπίγραμμα τοῦ Νικάρχου αὐτόθι 331

Εἶχε Φίλων λέμβον Σωτήριχον· ἀλλ᾽ ἐν ἐκείνῳ
σωθῆν᾽ οὐδὲ Ζεὺς αὐτὸς ἴσως δύναται.
οὔνομα γὰρ μόνον ἦν Σωτήριχος, οἱ δ᾽ ἀπιβάντες
ἔπλεον ἢ παρὰ γῆν ἢ παρὰ Φερσεφόνην

καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ Cramer Anecd. Gr. Paris. τόμ. Δ΄, σ. 345 (= Πικκόλου Suppl. à l' Anthol. σ. 153) ἐκδεδομένον Βυζαντιακὸν ἐπίγραμμα «Εἰς τὸν Μαίανδρον ποταμόν»

Τὸ τῆς δίκης πῦρ ὧδε, μηδὲν διστάσῃς,
ὁ Κωκυτὸς Μαίανδρος· ἀλλ᾽ ἀπεσφάλην·
οὐαὶ γὰρ ἀνδρῶν ἐστιν, Αἴανδρον λέγω

ὅπου νομίζω ὅτι ἁρμόζει μᾶλλον πρὸς τὴν ἐτυμολογικὴν παιδιὰν νὰ γραφῇ ἐν τῷ τρίτῳ στίχῳ αἰαῖ ἀντὶ τοῦ οὐαί. Παραπλησίως δ᾽ ἐτυμολογεῖ τὸ ὄνομα τοῦ Αἴαντος ὁ Σοφοκλῆς Αἴ. 430 κἑξ.

αἰαῖ· τίς ἄν ποτ᾽ ᾤεθ᾽ ὧδ᾽ ἐπώνυμον
τοὐμὸν ξυνοίσειν ὄνομα τοῖς ἐμοῖς κακοῖς;
νῦν γὰρ πάρεστι καὶ δὶς αἰάζειν ἐμοὶ
καὶ τρίς.

Πρβ. καὶ τὴν ἐτυμολογίαν τοῦ ὀνόματος τοῦ Ὀδυσσέως ὑπὸ τοῦ Σοφοκλέους Ἀπ. 965

ὀρθῶς δ᾽ Ὀδυσσεύς εἰμ᾽ ἐπώνυμος κακῶν·
πολλοὶ γάρ ὠδύσαντο δυσμενεῖς ἐμοὶ

ὅπου ἴδ. τὰς σημειώσεις τοῦ Pearson. Λέγει δὲ καὶ ὁ Ἀριστοτέλης Ῥητ. Β΄, 23, σ. 1400 b «ἄλλος ἀπὸ τοῦ ὀνόματος, οἷον ὡς ὁ Σοφοκλῆς

σαφῶς σιδήρῳ καὶ φοροῦσα τοὔνομα

[αὕτη δὲ μάχιμός ἐστιν ὡς κεχρημένη | σαφῶς σιδήρῳ καὶ φοροῦσα (Cobet: κεκλημένη σαφῶς Σιδηρὼ καὶ φρονοῦσα) τοὔνομα» Σοφ. Ἀπ. 658 Pearson· ἴδ. Κ. Κόντον ἐν τῇ Ἀθηνᾷ τόμ. 6, σ. 215] καὶ ὡς ἐν τοῖς τῶν θεῶν ἐπαίνοις εἰώθασι λέγειν... καὶ ὡς Κόνων Θρασύβουλον θρασύβουλον ἐκάλει, καὶ Ἡρόδικος Θρασύμαχον ἀεὶ θρασύμαχος εἶ, καὶ Πῶλον ἀεὶ πῶλος εἶ, καὶ Δράκοντα τὸν νομοθέτην, ὅτι οὐκ ἂν ἀνθρώπου οἱ νόμοι ἀλλὰ δράκοντος· χαλεποὶ γάρ· καὶ ὡς ἡ Εὐριπίδου Ἑκάβη εἰς τὴν Ἀφροδίτην

καὶ τοὔνομ᾽ ὀρθῶς ἀφροσύνης ἄρχει θεᾶς,

καὶ ὡς Χαιρήμων

Πενθεὺς ἐσομένης συμφορᾶς ἐπώνυμος».

Λέγει δὲ καὶ ὁ Εὐριπίδης Βάκχ. 367 - 8.

Πενθεὺς δ᾽ ὅπως μὴ πένθος εἰσοίσει δόμοις
τοῖς σοῖσι, Κάδμε·

καὶ 507 - 8

ΠΕ. *Πενθεὺς Ἀγαύης παῖς, πατρὸς δ' Ἐχίονος.*
ΔΙ. *ἐνδυστυχῆσαι τοὔνομ' ἐπιτήδειος εἶ.*

καὶ ἐν Φοινίσσαις 636 - 7 εἰσάγει τὸν Ἐτεοκλέα λέγοντα πρὸς τὸν ἀδελφὸν Πολυνείκη

ἔξιθ' ἐκ χώρας· ἀληθῶς δ' ὄνομα Πολυνείκην πατὴρ
ἔθετό σοι θείᾳ προνοίᾳ νεικέων ἐπώνυμον

ὅπερ ψέγει ὁ Quintilianus (Inst. or. V, 10,31) ὡς ψυχρόν. Πρβ. ἔτι καὶ Φοιν. 1494

ὦ Πολύνεικες, ἔφυς ἄρ' ἐπώνυμος, ὤμοι, Θήβαις

καὶ Σοφ. Ἀντ. 110 - 1

- - - Πολυνείκους | ἀρθεὶς νεικέων ἐξ ἀμφιλόγων.

Καὶ ἄλλα δὲ κύρια ὀνόματα ἐτυμολογεῖ ὁ Εὐριπίδης, οἷον τὸ τοῦ Μελεάγρου (Ἀπ. 521)

Μελέαγρε, μελέαν γάρ ποτ' ἀγρεύεις ἄγραν

τὸ τοῦ ποταμοῦ Εὐρώτου Ἑκ. 650

- - - ἀμφὶ τὸν εὔροον Εὐρώταν

κλπ., διὸ καὶ κωμῳδεῖται ὑπὸ τοῦ Ἀριστοφάνους Ἀπ. 327 ὅτι ἔπλασεν ὅτι ἡ Ἀντιόπη ἐκάλεσε τὸν ἕτερον τῶν υἱῶν αὐτῆς Ἀμφίονα «ὅτι ἀμφὶ ὁδὸν αὐτὸν ἔτεκεν». Κατὰ τὸν κωμικὸν «Ἄμφοδον ἐχρῆν αὐτῷ τίθεσθαι τοὔνομα». Καὶ ἐν Λημνίαις (Ἀπ. 357) εἶπεν ὁ Ἀριστοφάνης

ἐνταῦθα δ' ἐτυράννευεν Ὑψιπύλης πατὴρ
Θόας, βραδύστος ὢν ἐν ἀνθρώποις δραμεῖν

σκώπτων τὴν Εὐριπίδειον ἐτυμολογίαν τοῦ ὀνόματος τοῦ βασιλέως τῶν Ταύρων (Ἰφ. Τ. 31 κἑξ.)

οὗ γῆς ἀνάσσει βαρβάροισι βάρβαρος
Θόας, ὃς ὠκὺν πόδα τιθεὶς ἴσον πτεροῖς
εἰς τοὔνομ' ἦλθε τόδε ποδωκείας χάριν.

Καὶ ὁ λίαν ὑπὸ τοῦ Ἀριστοφάνους τιμώμενος Αἰσχύλος δὲν ἀπηξίου νὰ

ἐμβάλλῃ εἰς τὰς τραγῳδίας αὐτοῦ τοιαύτας ἐτυμολογίας κυρίων ὀνομάτων. Τὴν Ἑλένην ἐτυμολογεῖ παρὰ τὸ ἑλεῖν ἐν Ἀγ. 681 κἑξ.

Τίς ποτ' ὠνόμαζεν ὧδ'
ἐς τὸ πᾶν ἐτητύμως
- - - - - - - - -
τὰν δορίγαμβρον ἀμφινει-
κῆ θ' Ἑλέναν; ἐπεὶ πρεπόντως
ἑλένας, ἕλανδρος, ἑλέπτολις
ἐκ τῶν ἁβροπήνων
προκαλυμμάτων ἔπλευσε κτλ.

Τὸν Προμηθέα συνάπτει ἐτυμολογικῶς μετὰ τοῦ ἐπιθέτου προμηθεὺς ἐν Προμ. 89 κἑξ.

ψευδωνύμως σε δαίμονες Προμηθέα
καλοῦσιν· αὐτὸν γάρ σε δεῖ προμηθέως,
ὅτῳ τρόπῳ τῆσδ' ἐκκυλισθήσῃ τέχνης.

Τὸν δὲ Ἀπόλλωνα ἐτυμολογεῖ παρὰ τὸ ἀπολλύναι Ἀγ. 1080 κἑξ.

Ἀπόλλων, Ἀπόλλων
ἀγυιᾶτ', ἀπόλλων ἐμός·
ἀπώλεσας γὰρ οὐ μόλις τὸ δεύτερον

ὡς καὶ ὁ Εὐριπίδης ἐν τῷ Φαέθοντι Cod. Claromont. φύλλ. 2, β', 11 - 12

ὦ καλλιφεγγὲς Ἥλι', ὥς μ' ἀπώλεσας
καὶ τόνδ'· Ἀπόλλων δ' ἐν βροτοῖς ὀρθῶς καλῇ

ἢ ὡς φέρονται οἱ στίχοι παρὰ τῷ Μακροβίῳ Sat. I, 17,10

ὦ χρυσοφεγγὲς Ἥλι', ὥς μ' ἀπώλεσας·
ὅθεν σ' Ἀπόλλων' ἐμφανῶς κλήζει βροτός

καὶ ὁ Ἀμμιανὸς ἐν σκωπτικῷ ἐπιγράμματι Ἀνθ. Παλ. ΙΑ', 188

Νικήτης ᾄδων τῶν ᾠδῶν ἐστιν Ἀπόλλων·
ἂν δ' ἰατρεύῃ, τῶν θεραπευομένων

ὅστις φαίνεται μὲν ὅτι ἐπαινεῖ τὸν ἰατρὸν Νικήτην παραβάλλων πρὸς τὸν Ἀπόλλωνα κατὰ τὴν ᾠδὴν καὶ τὴν ἰατρικήν, διὰ δὲ τῆς ἐτυμολογίας τοῦ ὀνόματος τοῦ θεοῦ λέγει ὅτι ὁ ἰατρὸς οὗτος ἀπόλλυσι καὶ τὰς ᾠδὰς καὶ τοὺς θεραπευομένους.

Συχνοτάτη δὲ εἶνε ἡ ἐτυμολογικὴ αὕτη παιδιὰ παρὰ τοῖς κωμικοῖς ποιηταῖς. Οἷον ὁ Ἄρχιππος λέγει ἐν Ἰχθύσι παρὰ τῷ Ἀθηναίῳ Ζ', σ. 322 a

ἐκήρυξεν βόαξ,
σάλπης δ' ἐσάλπιγξ' ἕπτ' ὀβολοὺς φέρων

(σάλπης, εἶνε ὁ ἰχθὺς ὁ συνήθως λεγόμενος σάλπη, κοινῶς σάλπα, βόαξ δὲ ὁ ἄλλως καλούμενος βῶξ, κοινῶς δὲ γῶπα ἢ γοῦπα, ὅστις ἠτυμολογεῖτο ὑπό τινων «παρὰ τὴν βοήν», διότι δῆθεν μόνος ἐκ τῶν ἰχθύων ἔχει φωνήν. Ἴδ. Ἀθήν. Ζ', σ. 287 a b). Παρὰ δὲ τῷ Ἀριστοφάνει Ἱππ. 1257 - 8 ὁ ἀλλαντοπώλης λέγει πρὸς τὸν Δῆμον ὅτι καλεῖται Ἀγοράκριτος·

ἐν τῇ ἀγορᾷ γὰρ κρινόμενος ἐβοσκόμην.

Ἐν Θεσμοφ. 802 κἑξ. λέγει ὁ χορὸς

– – – – σκεψώμεθα δὴ κἀντιτιθῶμεν πρὸς ἕκαστον,
παραβάλλουσαι τῆς τε γυναικὸς καὶ τἀνδρὸς τοὔνομ' ἑκάστου.
Ναυσιμάχης μέν γ' ἥττων ἐστὶν Χαρμῖνος· δῆλα δὲ τἄργα.
καὶ μὲν δὴ καὶ Κλεοφῶν χείρων πάντως δήπου Σαλαβακχοῦς.
πρὸς Ἀριστομάχην δὲ χρόνου πολλοῦ, πρὸς ἐκείνην τὴν Μαραθῶνι,
καὶ Στρατονίκην ὑμῶν οὐδεὶς οὐδ' ἐγχειρεῖ πολεμίζειν.
ἀλλ' Εὐβούλης τῶν πέρυσίν τις βουλευτής ἐστιν ἀμείνων
παραδοὺς ἑτέρῳ τὴν βουλείαν;

κτλ. (Περὶ τῶν κυρίων ὀνομάτων τῶν μετὰ παιδιᾶς λαμβανομένων παρὰ τῶν Ἀριστοφάνει ἴδ. van Leeuwen εἰς Σφ. 84). Ἐμνημόνευσα δὲ τὸ χωρίον τῶν Θεσμοφοριαζουσῶν, ἐν ᾧ ἀπαντῶσι καὶ τὰ ὀνόματα Ναυσιμάχη καὶ Ἀριστομάχη, ἵνα παραβάλω τὸ ἐπίγραμμα τοῦ Ῥουφίνου ἢ τοῦ Παλλαδᾶ Ἀνθ. Παλ. Ε', 71 (70)

Πρωτομάχου πατρὸς καὶ Νικομάχης γεγαμηκὼς
θυγατέρα, Ζήνων, ἔνδον ἔχεις πόλεμον.
ζήτει Λυσίμαχον μοιχὸν φίλον, ὅς σ' ἐλεήσας
ἐκ τῆς Πρωτομάχου λύσεται Ἀνδρομάχης.

(Πρὸς τὸ ὄνομα Λυσίμαχος πρβ. Ἀριστοφ. Εἰρ. 991 - 2, ἔνθα ὁ Τρυγαῖος λέγει πρὸς τὴν Εἰρήνην «λῦσον δὲ μάχας καὶ κορκορυγάς, ἵνα Λυσιμάχην σε καλῶμεν»). Καὶ ὁ ἐπιγραμματοποιὸς Φιλόδημος παίζων πρὸς τὸ ἑαυτοῦ ὄνομα λέγει Ἀνθ. Παλ. Ε', 115 (114)

Ἠράσθην Δημοῦς Παφίης γένος· οὐ μέγα θαῦμα·
καὶ Σαμίης Δημοῦς δεύτερον· οὐχὶ μέγα·
καὶ πάλι Νυσιακῆς Δημοῦς τρίτον· οὐκέτι ταῦτα
παίγνια· καὶ Δημοῦς τέτρατον Ἀργολίδος.
αὐταί που Μοῖραί με κατωνόμασαν Φιλόδημον,
ὡς αἰεὶ Δημοῦς θερμὸς ἔχοι με πόθος.

Ἐν τοῖς ὑπὸ τοῦ Kaibel ἐκδεδομένοις Ep. Gr. ἀπαντᾷ 502, 1 - 2

Μαρμαρέη λίθος ἰμί, φέρω δ' ἐν γαστέρι φῶτα
Νήδυμον ὕπνον ἔχοντα κα[ὶ] ἐν [φθιμέ]νοισι παρόντα

καὶ 22

κεῖται γὰρ νηδὺν εἰς ἐμὴν ὁ Νήδυμος

ὅπου ὁ ποιητὴς λαμβάνει τὸ ὄνομα Νήδυμος καὶ ὡς κύριον καὶ ὡς ἐπίθετον καὶ παίζει πρὸς τὸ ὄνομα νηδύς. Ἐν δὲ τῷ 615 ἐπιγράμματι 9 - 10 ἀπαντᾷ

κεύθι γαῖα φίλη με· τί δ' ἁγνὸν ὅμως ὄνομ' ; [ἤ]μην
πᾶσι Φίλητος ἀνὴρ τῆς Λυκίης Λιμύρων

(Φίλητος - φιλητός· πρβ. στ. 3 «αἴσιος ἐμ φιλότητι»), καὶ ἐν τῷ 621 ἐπιγράμματι στ. 6 λέγεται

τοὔνομα καὶ τέχνην ἦν Διόδωρος ὅδε

διότι ὁ Διόδωρος ἦτο οὕτω τέλειος ἐν τῇ τέχνῃ, ὥστε αὕτη νὰ φαίνηται ὅτι ὑπὸ τοῦ Διὸς ἐδωρήθη.

Ἐπίγραμμα Μάρκου τοῦ Ἀργενταρίου εἰς Μέλισσαν τὴν ἑταίραν φέρεται ἐν Ἀνθ. Παλ. Ε', 32 (31), ἄρχεται δὲ οὕτω

Ποιεῖς πάντα, Μέλισσα, φιλανθέος ἔργα μελίσσης

ὁ δὲ Μελέαγρος αὐτόθι 154 (153) λέγει

Ναὶ τὰν νηξαμέναν χαροποῖς ἐνὶ κύμασι Κύπριν
ἔστι καὶ ἐκ μορφᾶς ἁ Τρυφέρα τρυφερά.

Ἑταίρα τις, ἡ Νικοστράτη, ἐπικαλεῖτο Σκοτοδίνη, διότι ποτήριόν τι, ὅπερ ἐλέγετο δεῖνος, ἦρεν ἐν τῷ σκότῳ, ὡς λέγει ὁ Ἀρχέδικος παρὰ τῷ Ἀθηναίῳ ΙΑ', σ. 467 ef, καὶ ἡ ἑταίρα Φανοστράτη ἐπεκαλεῖτο Φθειροπύλη,

«ἐπειδήπερ ἐπὶ τῆς θύρας ἑστῶσα ἐφθειρίζετο» (Ἀπολλόδ. παρὰ τῷ Ἀθηναίῳ ΙΓ′, σ. 586 a). Πρβ. καὶ Ἀθήν. ΙΓ′, σ. 585f «φιλάργυρος δέ τις ἐραστὴς ὑποκοριζόμενος αὐτὴν (τὴν Φρύνην) εἶπεν 'Ἀφροδίσιον εἶ Πραξιτέλους'· ἡ δὲ 'σὺ δ' Ἔρως Φειδίου'».

Οὐδαμῶς δὲ πρέπει τις νὰ θαυμάσῃ ὅτι τῆς κατὰ τὴν ὁμωνυμίαν καὶ τὴν ἐτυμολογίαν παιδιᾶς ποιοῦνται συχνοτάτην χρῆσιν καὶ οἱ τῶν Βυζαντιακῶν χρόνων ποιηταὶ καὶ στιχοπλόκοι. Ἐν τῇ Παλατίνῃ Ἀνθολογίᾳ Α′, 100 φέρεται ἐπίγραμμα «εἰς Νεῖλον μοναχόν, τὸν μέγαν ἐν ἀσκηταῖς»

Νείλου μὲν ποταμοῖο ῥόος χθόνα οἶδε ποτίζειν,
Νείλου δ' αὖ μοναχοῖο λόγος φρένας οἶδεν ἰαίνειν·

ἀπαντᾷ δὲ καὶ ἐν τῷ Μηνολογίῳ τὸ ἰαμβικὸν ἐπίγραμμα Χριστοφόρου τοῦ Μυτιληναίου εἰς τὸν αὐτὸν ἔχον οὕτω:

Αἴγυπτον ἄρδει Νεῖλος, ἀλλὰ καὶ κτίσιν
λόγῳ κατάρδει καὶ θανὼν Νεῖλος μέγας.

Καὶ δεύτερον ἰαμβικὸν ἐπίγραμμα παρατίθεται ὁ Stadtmüller ἐν τῇ ἐκδόσει τῆς Ἀνθολογίας τόμ. Α′, σ. 26 σημ.:

Νεῖλος μὲν ἄρδει τῆς ἀνύδρου τὰς νάπας,
Νεῖλος δὲ πιστῶν ἐκπιαίνει καρδίας.

Ὡς πρὸς δὲ τὴν ὁμωνυμίαν ποταμοῦ καὶ προσώπου πρβ. καὶ τὸ ὄνομα Ἴστρος μετὰ παιδιᾶς εἰρημένον ὑπὸ τοῦ Πολέμωνος, ὡς μνημονεύει ὁ Ἀθήναιος Θ′, σ. 387 f «Πολέμων ὁ περιηγητὴς Ἴστρον τὸν Καλλιμάχειον εἰς τὸν ὁμώνυμον κατεπόντου ποταμόν». Παραδείγματος δὲ χάριν καταλέγω καὶ πέντε ἄλλα ἰαμβικὰ δίστιχα Χριστοφόρου τοῦ Μυτιληναίου εἰς ἁγίους τοῦ ἐνιαυτοῦ:

Θεῖος Χαρίτων καὶ Χαριτὼ παρθένος
τμηθέντες εὐμοιροῦσι θείων χαρίτων.

εὔελπις Εὐέλπιστός ἐστιν εἰκότως,
ὡς κλῆρον ἕξει τὸν Θεὸν τμηθεὶς κάραν.

ὁρμᾷ πρὸς ἄθλους Ἱέραξ ὡς ἱέραξ,
τμηθεὶς δὲ θηρᾷ ψυχικὴν σωτηρίαν.

παίων ὁ Παίων δυσσεβῆ πίστιν λόγοις
χειρὶ ξιφήρει παίεται κατ' αὐχένος.

τέθνηκε Πάππος, οὐχὶ πάππος ἐκγόνων,
μήτηρ δὲ μᾶλλον ἀρετῶν θυγατέρων.

Ἔχω δὲ νὰ παρατηρήσω ὅτι ὁ ποιητὴς στιχουργεῖ κατὰ τοὺς κανόνας τῆς ἀρχαίας προσῳδιακῆς ποιήσεως, καὶ μόνον ἐν κυρίοις ὀνόμασιν ἀναγκαζόμενος ὑπὸ τοῦ μέτρου λαμβάνει βραχεῖαν συλλαβὴν ὡς μακράν. Διὰ τοῦτο δ' ἐν τῷ ἐπιγράμματι εἰς τὸν Ἰωσὴφ ἔγραψα σιτοδώτης ἀντὶ τοῦ σιτοδότης, ὡς ἀπαιτεῖ τὸ μέτρον

σώφρων Ἰωσὴφ δίκαιος κράτωρ ὤφθη
καὶ σιτοδώτης· ὢ καλῶν θημωνία.

(ἴδ. τὰ ἐμὰ Διορθωτικὰ καὶ Γραμματικὰ σ. 15).

Τοῦ αὐτοῦ Γεωμέτρου ἐξεδόθη ὡσαύτως ἐν τῷ αὐτῷ τόμῳ τοῦ Νέου Ἑλληνομνήμονος σ. 45 σκωπτικὸν ἐπίγραμμα εἰς τὸν στρατηγὸν Κηρουλάριον ἔχον οὕτω:

Καὶ σὺ στρατηγὸς κηροπώλου παιδίον,
οὗ καὶ τὸ ῥῶ πέφευγεν ἐκ τῶν ῥημάτων,
ποίαν φρόνησιν ἢ λόγον κεκτημένος;
ὅμως κατεῖδον δαίμονα στρατηγέτην
καὶ κηροπώλην. ἓν βλέψαι μόνον θέλω
καὶ Χαβδᾶν αὐτὸν ἐν μέσῃ Βυζαντίδι
καὶ σῖτον ὀκτὼ τὸν μέδιμνον χρυσίων.

(Ἐν τῷ τρίτῳ στίχῳ ἔθηκα ἐρωτηματικὸν μετὰ τὴν λέξιν κεκτημένος, ἐν δὲ τῷ πέμπτῳ στίχῳ μετὰ τὴν λέξιν κηροπώλην ἔθηκε τελείαν στιγμὴν ὁ μακαρίτης Σ. Μενάρδος). Τὸ σκῶμμα ἀναφέρεται καὶ εἰς τὴν τραυλότητα τοῦ στρατηγοῦ ἐν τῇ προφορᾷ τοῦ ῥῶ καὶ εἰς τὴν ἀφροσύνην καὶ εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Ὁ στρατηγὸς καλεῖται Κηρουλάριος, εἶνε κηροπώλου παιδίον. Ἀπορεῖ δὲ ὁ ποιητὴς ὅτι εἶνε στρατηγός, ἐν ᾧ κατὰ τὸ ὄνομα ἔπρεπε νὰ εἶνε κηροπώλης. Παραπλήσιον δὲ εἶνε τὸ ὑπὸ τοῦ κωμικοῦ ποιητοῦ Φιλεταίρου (Ἀπ. 4.= Ἀθήν. ΙΑ′, σ. 474 de) εἰρημένον

Πηλεύς· ὁ Πηλεὺς δ' ἐστὶν ὄνομα κεραμέως,
ξηροῦ λυχνοποιοῦ, Κανθάρου, πενιχροῦ πάνυ,
ἀλλ' οὐ τυράννου, νὴ Δί'.

Ε. Α. ΠΕΖΟΠΟΥΛΟΣ

ΑΙ ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ ΤΟΥ ΝΑΟΥ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΘΕΟΔΩΡΩΝ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

Ὁ πατὴρ V. Laurent ἀναδημοσιεύων τελευταίως εἰς τὸ περιοδικὸν Ἑλληνικὰ (τόμ. V, 1932, 148 κ.ἑξ. ἀριθ. 258) τὸ μολυβδόβουλλον τοῦ Νικολάου Καλομάλλου, τὸ ἀποκείμενον εἰς τὸ ἐν Ἀθήναις Ἐθν. Νομισματικὸν Μουσεῖον καὶ γνωστὸν ἤδη ἀπὸ τὴν ὑπὸ τοῦ κ. Κ. Κωνσταντοπούλου γενομένην πρώτην αὐτοῦ δημοσίευσιν [1], ἀπορρίπτει τὴν ὑπὸ τοῦ πρώτου ἐκδότου τοποθέτησιν τούτου εἰς τὸν 12ον αἰῶνα καὶ τὴν ἀπὸ τῆς αὐτῆς ἐποχῆς χρονολόγησιν ὑφ᾽ ἡμῶν τοῦ ἐν Ἀθήναις Ναοῦ τῶν Ἁγ. Θεοδώρων, κτίσματος, ὡς γνωστόν, τοῦ Καλομάλλου [2]. Ὁ π. Laurent τοποθετεῖ καὶ τὸ μολυβδόβουλλον, καὶ τὸν Ναὸν εἰς τὸν 11ον αἰῶνα καὶ προσθέτει μερικὰς παρατηρήσεις περὶ τῶν δύο ἐπιγραφῶν τῶν ἐντοιχισμένων εἰς τὸν ναὸν τῶν Ἁγ. Θεοδώρων. Καὶ περὶ μὲν τῆς χρονολογίας τοῦ μολυβδοβούλλου δὲν εἶναι ἔργον ἡμῶν ν᾽ ἀσχοληθῶμεν ἐνταῦθα, νομίζομεν ὅμως ὅτι εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐπιφέρωμεν μερικὰς παρατηρήσεις εἰς τὰ περὶ τῶν δύο ἐπιγραφῶν τῶν Ἁγ. Θεοδώρων λεγόμενα ὑπὸ τοῦ π. Laurent.

Ὡς γνωστόν, ἐπὶ τῆς δυτικῆς ἐξωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ Ναοῦ τῶν Ἁγ. Θεοδώρων εἶναι ἐντοιχισμέναι δύο ἐπὶ μαρμάρου ἐπιγραφαί. Ἡ μία τούτων, εὑρισκομένη ὑπεράνω τῆς μεσαίας θύρας, περιέχει ἔμμετρον ἐπίγραμμα, ἐν τῷ ὁποίῳ ἀναφέρεται ὅτι ὁ Σπαθαροκανδιδάτος Νικόλαος Καλόμαλλος ἀνήγειρε τὸν Ναὸν τοῦ Ἁγ. Θεοδώρου, τὸν πρὶν ὄντα παλαιὸν «καὶ μικρόν, καὶ πήλινον, καὶ σαθρὸν λίαν» [3]. Ἡ δευτέρα ἐπιγραφή, ἐντοιχισμένη δεξιὰ τῆς πρώτης, περιέχει μόνον τὴν χρονολογίαν: «Μηνὶ Σεπτεμβρίῳ, ἰνδικτιῶνος γ΄ ἔτους ͵ςφνη΄» (6558 - 1065 μ. Χ.) [4].

Ἤδη ὁ κ. Κωνσταντόπουλος (ΔΕΝΑ Ἔνθ᾽ ἀν. 126 κ.ἑξ.), ἀπορρίπτων τὰς παλαιοτέρας γνώμας, εἶχε παραδεχθῆ ὅτι μεταξὺ τῆς μεγάλης ἐπιγραφῆς, τῆς ἀναφερούσης τὴν κτίσιν τοῦ Ναοῦ ὑπὸ τοῦ Καλομάλλου, καὶ τῆς μικρᾶς,

[1] Διεθν. Ἐφημ. τῆς Νομισματικῆς Ἀρχαιολογίας, II, 1899, 125 κ.ἑξ. ἀρ. 5. Κ. Κωνσταντοπούλου, Βυζαντιακὰ μολυβδόβουλλα τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἐθν. Νομισματικοῦ Μουσείου, Ἀθῆναι 1917, 164, ἀριθ. 635.

[2] Εὑρετήριον τῶν μεσαιωνικῶν μνημείων τῆς Ἑλλάδος, I, Ἀθῆναι, τεῦχ. Β΄, ὑπὸ Ἀ. Ξυγγοπούλου, Ἀθῆναι, 1929, 73 κ. ἑξ.

[3] Φωτογραφικὴ ἀπεικόνισις ἐν τῷ Εὑρετηρίῳ, Ἔνθ᾽ ἀν. σελ. 72, εἰκ. 65.

[4] Φωτογραφικὴ ἀπεικόνισις ἐν τῷ Εὑρετηρίῳ, Ἔνθ᾽ ἀν. σελ. 73, εἰκ. 66.

τῆς περιεχούσης τὴν χρονολογίαν, οὐδεμία σχέσις ὑπάρχει. Τὴν γνώμην ταύτην ἠσπάσθημεν καὶ ἡμεῖς ὡς ὀρθοτάτην (Εὑρετήριον, ἔνθ᾽ ἀν. 73), παραδεχθέντες ἐπίσης, ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐπιγραφὴν μὲ τὴν χρονολογίαν, τὴν παλαιὰν εἰκασίαν τοῦ Σπ. Λάμπρου (Παρνασσός, II, 1878,70) ὅτι αὕτη ἀνήκει ἴσως εἰς τὸν παλαιὸν Ναόν, ὃν ἐκ βάθρων ἀνεκαίνισεν ὁ Καλόμαλλος. Ὁ π. Laurent μὴ παραδεχόμενος τὰς γνώμας ταύτας παρατηρεῖ ὅτι δὲν ὑπάρχει σοβαρὸς λόγος ν᾽ ἀποχωρισθῶσιν αἱ δύο αὐταὶ ἐπιγραφαί, αἱ ὁποῖαι συνδυαζόμεναι λέγουσιν εἰς ἡμᾶς, ὅτι ὁ Ναὸς ἱδρύθη ὑπὸ τοῦ Καλομάλλου κατὰ τὸ ἔτος 1049 (διὰ τὴν χρονολογίαν θὰ ἐπανέλθωμεν κατωτέρω).

Ἐγὼ ὅμως νομίζω ὅτι τοὐναντίον ὑπάρχουσι σοβαροὶ λόγοι μὴ ἐπιτρέποντες τὸν συνδυασμὸν τῶν δύο τούτων ἐπιγραφῶν.

Πράγματι ὁ π. Laurent δὲν ἔλαβεν ὑπ᾽ ὄψιν του ὅτι εἰς τὰς μετὰ χρονολογίας κτιτορικὰς ἢ ἀναλόγου περιεχομένου πεζὰς ἢ ἐμμέτρους ἐπιγραφὰς ἐπὶ μαρμάρου, ἵνα περιορισθῶμεν μόνον εἰς αὐτάς, ὁ μήν, ἡ ἰνδικτιὼν καὶ τὸ ἔτος χαράσσονται εἰς τὸ τέλος, μετὰ τὸ ἐπίγραμμα ἢ καὶ σπανιώτερον εἰς τὴν ἀρχήν, ἀλλὰ πάντοτε κατὰ κανόνα ἐπὶ τῆς αὐτῆς πλακός, οὐχὶ δὲ ἐπὶ χωριστοῦ μαρμάρου. Τοῦτο δύναται ν᾽ ἀποδείξῃ σειρὰ ὅλη τοιούτων ἐπὶ λίθου ἐπιγραφῶν τοῦ 9ου, 11ου, 12ου, 13ου καὶ 14ου αἰῶνος [1]. Τὸ παράδειγμα κατὰ συνέπειαν τῶν Ἁγ. Θεοδώρων θὰ ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ, καθ᾽ ὅσον τοὐλάχιστον γνωρίζω, μοναδικόν.

Ἀλλὰ ἐκτὸς τοῦ σπουδαίου, ὡς νομίζω, λόγου τούτου καὶ αὐτὸ τὸ ὕφος τοῦ ἐμμέτρου ἐπιγράμματος τῶν Ἁγ. Θεοδώρων φέρει ἡμᾶς πρὸς τὸν 12ον αἰῶνα, ὡς δύναται νὰ διδάξῃ προχείρως ἡ παραβολὴ πρὸς τὸ ἀνωτέρω μνημονευθὲν ἐπίγραμμα τοῦ ἐπισκόπου Ἄργους Λέοντος, τὸ εὑρισκόμενον εἰς τὴν παρὰ τὸ Ναύπλιον Ἁγίαν Μονὴν καὶ φέρον χρονολογίαν 1148, ἐνῷ τοὐναντίον τὸ ὕφος τῶν ἐμμέτρων ἐπιγραφῶν τοῦ 11ου αἰῶνος εἶναι πολὺ διάφορον, ὡς δεικνύει ἡ ἐπὶ μαρμάρου ἐπιγραφὴ τοῦ 1060 ἐν τῇ Μονῇ τῆς Λαύρας τοῦ Ἁγ. Ὄρους [2].

Ἐρχόμεθα ἤδη εἰς τὴν δευτέραν ἐπιγραφὴν τῶν Ἁγ. Θεοδώρων, τὴν φέρουσαν τὴν χρονολογίαν. Ὁ π. Laurent, ἀκολουθῶν τὴν παλαιὰν γνώμην,

[1] Ἐπιγραφὴ τοῦ Ναοῦ τοῦ Μαγκούτη ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσείῳ Ἀθηνῶν (871) Εὑρετήριον, Ἔνθ᾽ ἀν. 85. Σκριποῦ (874), Μ. Σωτηρίου, ἐν Ἀρχ. Ἐφημ. 1931, 155. Ναὸς Θεοτόκου ἐν Θεσσαλονίκῃ (1044) O. Tafrali, Topographie de Thessalonique, Paris, 1913, 178, σημ. 2. Ἁγία Μονὴ παρὰ τὸ Ναύπλιον (1148). A. Struck, ἐν Athen. Mitteilungen, XXXIV, 1909, 229. Στῆλαι τοῦ Νεοφύτου (1238) καὶ τοῦ Ἀθανασίου (1280) εἰς τὴν θέσιν Σταυρὸς ἐν Ἀττικῇ, Δ. Καμπούρογλου, Τὰ Ἀττικὰ (Μελέται καὶ ἔρευναι), Ἀθῆναι, 1923, 130 κ.ἑξ. Μητρόπολις Μυστρᾶ (1310). G. Millet, ἐν B. C. H. XXIII, 1899 122.

[2] G. Millet, J. Pargoire, L. Petit, Recueil des inscriptions chrétiennes de l'Athos, I, Paris, 1904, σ. 107, ἀριθ. 333.

ὑποστηρίζει ὅτι τὸ ἐν αὐτῇ ἀναγραφόμενον ἔτος ἀπὸ κτίσεως κόσμου 6558 ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ 1049 ἀπὸ Χριστοῦ καὶ ὄχι πρὸς τὸ 1065, ὡς ἡμεῖς ὑπεστηρίξαμεν, παραδεχθέντες ὅτι ἐγένετο χρῆσις τοῦ Ἀλεξανδρινοῦ χρονολογικοῦ συστήματος. (Εὑρετήριον, ἔνθ' ἀν. 73). Ὑποστηρίζει δὲ προσέτι ὅτι εἰς τὸ ἔτος 1065 ἀντιστοιχεῖ ὄχι ἡ $3^{η}$ ἰνδικτιών, ἣν ἀναφέρει ἡ ἐπιγραφή, ἀλλὰ ἡ $4^{η}$. Τὸ τελευταῖον ὅμως τοῦτο εἶναι ὅλως ἀνακριβές, ὡς δύναται νὰ διδάξῃ πρόχειρος ὑπολογισμός [1], ἢ ἓν βλέμμα εἰς τοὺς χρονολογικοὺς πίνακας, οὓς παρέχει ὁ Garthausen (griechische Palaeographie, II, 491). Πάντες ὅμως οἱ παραδεχόμενοι, ὅπως καὶ ὁ π. Laurent, ὅτι τὸ ἀπὸ κτίσεως κόσμου ἔτος 6558 ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ 1049 ἀπὸ Χριστοῦ δὲν παρετήρησαν ὅτι πρὸς αὐτὸ δὲν ἀνταποκρίνεται ἡ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ἀναγραφομένη $3^{η}$ ἰνδικτιών, ἀλλὰ ἡ $2^{α}$, ἐνῷ ὡς εἴδομεν, πρὸς τὸ ὑφ' ἡμῶν προτεινόμενον ἔτος 1065 ἀντιστοιχεῖ ἀκριβῶς ἡ ἰνδικτιὼν 3 τῆς ἐπιγραφῆς.

Πρὸς ὑποστήριξιν τῆς γνώμης του ὁ π. Laurent λέγει ὅτι «ἡ χρῆσις τοῦ Ἀλεξανδρινοῦ χρονολογικοῦ συστήματος ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὸν ἑνδέκατον αἰῶνα θὰ ἦτο πράγματι πολὺ ἀσυνήθης». Ἀλλὰ καὶ τοῦτο δὲν εἶναι ἀκριβές, ὡς δεικνύουσι πολλαὶ ἐν Ἑλλάδι ἐπιγραφαὶ τοῦ $10^{ου}$ καὶ $11^{ου}$ αἰῶνος [2].

Τέλος ὁ π. Laurent ἀπορρίπτων τὴν εἰκασίαν τοῦ Λάμπρου, ἣν καὶ ἡμεῖς ὡς ὑπόθεσιν ἀνεγράψαμεν, ὅτι ἡ φέρουσα τὴν χρονολογίαν πλὰξ ἀνῆκε πιθανῶς εἰς τὸν παλαιὸν Ναόν, ὃν ἀνεκαίνισεν ὁ Καλόμαλλος, παρατηρεῖ ὅτι ἄνευ τῆς μεσολαβήσεως ἀπροσδοκήτου τινὸς γεγονότος, περὶ τοῦ ὁποίου οὐδεμία ὑπάρχει μαρτυρία, θὰ ἦτο ἐκπληκτικὸν ὅτι εἰς διάστημα ὀλιγώτερον τῶν ἑκατὸν ἐτῶν ἠρειπώθη οἰκοδόμημα, τὸ ὁποῖον ἐπισκευασθὲν διατηρεῖται ἐπὶ ὀκτὼ ἤδη αἰῶνας. Ἀλλὰ ὡς πρὸς ταῦτα ἡ μεγάλη ἐπιγραφὴ τῶν Ἁγίων Θεοδώρων εἶναι λίαν διδακτική. Εἰς αὐτὴν ἀναφέρεται ρητῶς ὅτι ὁ παλαιὸς Ναὸς ἦτο «πήλινος καὶ σαθρὸς λίαν», ἦτο δηλαδὴ μικρὸν ναΰδριον προχείρως ἴσως ἐκτισμένον. Ἐξ ἄλλου ἡ ἐπιγραφὴ ἀναφέρει ὅτι ὁ Καλόμαλλος «ἀνήγειρε» τὸν Ναόν, ἔκτισε δηλαδὴ αὐτὸν ἐκ βάθρων, οὐχὶ δὲ ἐπεσκεύασεν, ὡς φαίνεται ἑρμηνεύων ὁ π. Laurent. Ἄλλωστε ὁ Ναὸς δὲν δεικνύει οὐδαμοῦ ἴχνη παλαιοτέρου οἰκοδομήματος ἐπισκευασθέντος.

Ἀλλὰ τὸ ὅτι ἡ πλὰξ μὲ τὴν χρονολογίαν ἀνῆκεν εἰς τὸν παλαιὸν Ναὸν ἦτο ἁπλῆ εἰκασία τοῦ Λάμπρου, ὡς τοιαύτην δὲ τὴν ἐπανελάβομεν καὶ ἡμεῖς, χωρὶς βεβαίως νὰ ὑπάρχῃ τρόπος νὰ τὴν ὑποστηρίξωμεν. Ἤδη ὅμως εἶναι

[1] Περὶ τοῦ τρόπου ὑπολογισμοῦ τῆς ἰνδικτιῶνος βλ. προχείρως E. M. Thompson, Ἐγχειρίδιον Ἑλληνικῆς καὶ Λατινικῆς παλαιογραφίας, μεταφρ. Σ. Λάμπρου, Ἀθῆναι, 1903 (Βιβλιοθ. Μαρασλῆ) 432.

[2] Ἐπιτύμβιος ἐπιγραφὴ τῆς Εὐφροσύνης παρὰ τὸ Ὠδεῖον τοῦ Ἡρώδου (6427 = 934 καὶ ὄχι 918) Εὑρετήριον, Ἔνθ' ἀν. 91. Ἐπιγραφὴ τοῦ Ναοῦ τῆς Θεοτόκου ἐν Θεσσαλονίκῃ (6537 = 1044 καὶ ὄχι 1028) Tafrali, Ἔνθ' ἀν. Ἐπίσης πολλὰ χαράγματα τοῦ Παρθενῶνος καὶ τοῦ Θησείου.

δυνατὸν νὰ ἐκφράσωμεν καὶ ἄλλην εἰκασίαν σχετικῶς μὲ τὴν χρονολογίαν ταύτην. Δυνάμεθα δηλαδὴ νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἡ πλὰξ αὕτη ἀνῆκεν ἴσως εἰς τάφον, ἡ δὲ ἐπ' αὐτῆς χρονολογία εἶναι ἡ ἀρχὴ ἐπιτυμβίου ἐπιγραφῆς. Πράγματι δὲ ἔχομεν παραδείγματα ἐπιτυμβίων Βυζαντινῶν ἐπιγραφῶν ἐν Ἀθήναις, ὅπου εἴτε ὁ μήν, ἡ ἰνδικτιὼν καὶ τὸ ἔτος τίθενται ἐν ἀρχῇ τῆς ἐπιγραφῆς, εἴτε μόνον ὁ μήν, ἡ δὲ ἰνδικτιὼν καὶ τὸ ἔτος εἰς τὸ τέλος [1].

Ἔπειτα, ὡς ἤδη παρετήρησε καὶ ὁ κ. Κωνσταντόπουλος (ΔΕΝΑ, ἔνθ' ἀν. 127), ἡ φέρουσα τὴν χρονολογίαν πλὰξ ἐνετοιχίσθη ἀργότερον εἰς τὴν θέσιν, εἰς ἣν νῦν εὑρίσκεται, διότι ὁ R. Chandler (Inscriptiones antiquae, Oxonii, 1774, 58 κ.ἑξ. ἀριθ. XLIX.) ἐνῷ ἀντέγραψε καὶ ἐδημοσίευσε τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ Καλομάλλου, οὐδὲ λέξιν λέγει περὶ τῆς πλακὸς μὲ τὴν χρονολογίαν, ἥτις φαίνεται ὅτι τότε δὲν θὰ ὑπῆρχεν ἐκεῖ.

Ἐξ ἄλλου εἶναι γνωστὸν ὅτι εἰς ἐποχήν, ἣν δὲν γνωρίζομεν, πιθανῶς ὅμως κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν, ὁπότε ἡ Ἐκκλησία ἔπαθε μικράς τινας βλάβας, ἡ μεγάλη ἐπιγραφὴ κατέπεσεν ἐκ τῆς θέσεώς της, θραυσθεῖσα εἰς τέσσαρα τεμάχια, τὰ ὁποῖα ἄγνωστον, ἐπίσης πότε, ἴσως κατὰ τὰς ἐν ἔτει 1840 γενομένας ἐπισκευάς, ἐτοποθετήθησαν καὶ πάλιν εἰς τὴν προτέραν αὐτῶν θέσιν, ἀλλ' ὄχι ὀρθῶς, τοῦ δευτέρου τεμαχίου τεθέντος πρώτου, πολὺ δὲ ἀργότερον, ἴσως περὶ τὸ 1888 ἢ 1889, ἐνεργείᾳ τοῦ Σ. Λάμπρου, ἀποκατεστάθησαν εἰς τὴν ὀρθὴν αὐτῶν θέσιν, ὅπως εἶναι σήμερον [2].

Εἶναι λοιπὸν πολὺ πιθανὸν κατὰ τὴν πρώτην, ἴσως ἐν ἔτει 1840, ἐκεῖ τοποθέτησιν τῶν τεμαχίων τῆς καταπεσούσης μεγάλης ἐπιγραφῆς νὰ ἐνετοιχίσθη καὶ ἡ φέρουσα τὴν χρονολογίαν πλάξ, εὑρισκομένη πρότερον ἐκεῖ που πλησίον.

Κατὰ ταῦτα ἡ σύνδεσις τῶν δύο ἐπιγραφῶν ἡ προτεινομένη ὑπὸ τοῦ π. Laurent καὶ τὰ συμπεράσματα, ἅτινα ἐξ αὐτῆς ἐξάγει, εἰς τὰ ὁποῖα εἶχον καταλήξει καὶ παλαιότεροι ἐρευνηταί, ὅτι δηλαδὴ ὁ Ναὸς ἀνηγέρθη κατὰ τὸ 1049 ὑπὸ τοῦ Καλομάλλου, δὲν δύνανται πλέον νὰ θεωρηθῶσι πιθανά.

Τὸ ὅτι ὁ Ναὸς ἐκτίσθη κατὰ τὸν $12^{ον}$ αἰῶνα θὰ ἠδύνατο ν' ἀποδειχθῇ καὶ διὰ καθαρῶς τεχνικῶν καὶ ἀρχαιολογικῶν ἐπιχειρημάτων, ὧν ὅμως ἡ ἔκθεσις δὲν εἶναι ὁ σκοπὸς τοῦ παρόντος σημειώματος.

Α. ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ

[1] Βλ. προχείρως τὰς ἐπιτυμβίους ἐπιγραφὰς τὰς εὑρεθείσας κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Ἀδριανοῦ. Ι. Σακελλίων, ἐν Ἀρχ. Ἐφημ. 1886,235 κ.ἑξ. 237 κ.ἑξ.

[2] Βλ. Σ. Λάμπρον, Ἐν Παρνασσῷ, Ἔνθ' ἀν. καὶ Ἰ. Μαρτίνου Ἀρχιμανδρίτου, Αὐτοκράτορες τοῦ Βυζαντίου, Ἀθῆναι, 1889,33 κ.ἑξ.

Η ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΣΗΜΑΣΙΑ

ΚΑΙ ΤΑ ΣΠΟΥΔΑΙΟΤΕΡΑ ΕΡΕΙΠΙΑ ΤΟΥ ΜΟΥΧΛΙΟΥ [1]

Ἡ μόνη ἐξιστόρησις περὶ τῆς κτίσεως τοῦ Μουχλίου παραδίδεται ἡμῖν ἐν τῷ λεγομένῳ Ἀραγωνικῷ Χρονικῷ [2] συνδεδεμένη μετὰ τῆς περὶ ἁλώσεως τοῦ Φραγγικοῦ φρουρίου Νικλίου μακρολογίας. Κατὰ τὴν ἐποχὴν Φλωρεντίου τοῦ Ἐννεγαυικοῦ, ὅπως τὸ χρονικὸν λέγει, ἡ μετὰ τοῦ βασιλέως Ἀνδρονίκου II συνομολογηθεῖσα εἰρήνη διεταράχθη ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Φλωρέντιος κατὰ τὸν ἠπειρωτικὸν πόλεμον (1291) εἶχεν ὑποστηρίξει τὸν δεσπότην Νικηφόρον καὶ εἶχεν οὕτω συντελέσει νὰ ἐπιτύχῃ αὐτὸς κατὰ τοῦ βασιλέως τοῦ Βυζαντίου. Τούτου ἕνεκα ὁ βασιλεύς, πρὸς ἐκδίκησιν, διέταξε τὸν εἰς Μυστρᾶν στρατηγόν του νὰ βλάψῃ τὸν Φλωρέντιον καὶ ἐν γένει τοὺς Φράγγους ὅσον δύναται περισσότερον.

Ταύτην τὴν διαταγὴν ἐξετέλεσεν ὁ στρατηγὸς πονηρότατα. Ἐν πρώτοις ἐξηγόρασεν ἀπὸ τοὺς Φράγγους τοὺς καλλιτέρους στρατιωτικοὺς ἵππους των (500 τὸν ἀριθμὸν) καὶ ἐξώπλισε τοὺς στρατιώτας του ἀπὸ πάσης ἐπόψεως τελείως. Ἔπειτα προὐκάλεσε μίαν σύγκρουσίν των μετὰ τῶν Φράγγων κατά τινα ἑορτὴν πλησίον τοῦ Νικλίου, καὶ ἀπήτησεν ἱκανοποίησιν δι᾽ αὐτό. Ταύτην μὴ λαμβάνων, ἐνήδρευσε μὲ 1500 στρατιώτας πλησίον τοῦ τόπου, ὅπου ἤθελε νὰ συγκρουσθῇ μετὰ τῶν Φράγγων. Κατὰ τὸ προδιαγεγραμμένον σχέδιον οἱ πρὸς σύγκρουσιν ὡρισμένοι ἐκλεκτοὶ στρατιῶταί του θὰ ἀπεσύροντο μετὰ βραχεῖαν συμπλοκὴν πρὸς τὸ μέρος τῆς ἐνέδρας καταδιωκόμενοι ὑπὸ τῶν ὑπὸ τῆς νίκης μεθυσμένων Φράγγων τοῦ φρουρίου Νικλίου, ὅπερ καὶ ἐγένετο. Τότε ὅμως, ἐμφανισθέντων τῶν ἐνεδρευόντων Βυζαντινῶν, οἱ διωκόμενοι μετεβλήθησαν αἰφνιδίως εἰς διώκοντας, καὶ συγχρόνως μὲ τοὺς Φράγγους ἔφθασαν εἰς τὸ ἀνοικτὸν φρούριον, ὅπερ καί, συνεισελθόντες, κατέλαβον ὁριστικῶς.

Ὁ στρατηγὸς τοῦ Μυστρᾶ, πληροφορηθεὶς περὶ τῆς ἐξ ἀπροόπτου καταλήψεως τοῦ Νικλίου, ἔσπευσε μετὰ μεγάλου στρατοῦ εἰς τὴν μόλις ἁλοῦσαν πόλιν, ἵνα κατακτήσῃ αὐτὴν τελείως καὶ ἐπιχειρήσῃ ἀπ᾽ αὐτῆς γενικὴν ἔφοδον κατὰ τῶν Φράγγων. Οἱ Φράγγοι φυσικὰ ἀπεπειράθησαν νὰ ἁρπάσουν ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς τὸ Νίκλιον, τὸ ὁποῖον εἶχε καταληφθῆ τόσον ἐπονειδίστως δι᾽ αὐτούς. Ὁ μαρισκάλκος λοιπὸν Νικόλαος de St. Omer παρουσιάσθη μεθ᾽ ὅλου τοῦ Φραγγικοῦ στρατοῦ πρὸ τῶν τειχῶν τοῦ Νικλίου, μὴ κατορθώσας ὅμως νὰ ἐπιτύχῃ τίποτε κατὰ τῆς ἰσχυρᾶς Βυζαντινῆς φρουρᾶς, ἐπανῆλθεν εἰς τὰ μεθόρια φρούριά του ἄπρακτος.

Μετὰ ταῦτα ὁ στρατηγὸς τοῦ Μυστρᾶ δὲν ἐκράτησε πολὺν καιρὸν τὴν φρουρὰν εἰς τὸ Νίκλιον. Βλέπων, ὅτι τοῦτο, ἐν πεδιάδι κείμενον, ἔχει δυσχερῆ θέσιν πρὸς ἄμυναν, κατέστρεψε καὶ κατηδάφισεν αὐτό, ἀντὶ δὲ τούτου ἵδρυσε δύο ἰσχυρὰ φρούρια πλησίον ἐπὶ τῶν ὀρέων, τῶν ὁποίων, κατὰ τὸ χρονικόν, τὸ πρῶτον Mucli, τὸ δὲ δεύτερον Cepiana ὠνομάσθη, καὶ ἔπειτα διώρισε νὰ μεταβῶσιν οἱ στρατιῶταί του εἰς τὰ σύνορα, διὰ νὰ πολεμήσουν κατὰ τῶν Φράγγων.

Ὁ πυρὴν ταύτης τῆς ῥωμαντικῶς διακοσμηθείσης διηγήσεως εἶναι ἀληθής. Τὸ λεγόμενον, ὅτι τὸ ὑψηλὰ κείμενον Μουχλίον εἶχε κτισθῆ πρὸς ἀναπλήρωσιν τοῦ ἐν μέσῳ πεδιάδος εὐπροσίτου Νικλίου, ἀνταποκρίνεται τελείως εἰς τὸ πνεῦμα τῆς πολεμικῆς μεθόδου τῶν τότε ἐν Πελοποννήσῳ Βυζαντινῶν καὶ Φράγγων.

Κατὰ τὰς μάχας ὄντως, τὰς ὁποίας ἀμφότεροι διεξῆγον μετ᾽ ὀλίγου στρατοῦ, ἐζήτησαν ἀρωγὴν εἰς τοὺς δυσβάτους βράχους τῶν ὀρέων, ὅπου ἠδύναντο νὰ ἀνθίστανται ἐπιτυχῶς καὶ διαρκῶς διὰ δρακὸς πολεμιστῶν κατὰ ἐχθροῦ ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν πολὺ ὑπερτεροῦντος.

Κατὰ τὴν διήγησιν τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Μορέως [1] οἱ Φράγγοι, ὅτε κατὰ τὸ 1265, μετὰ τὴν πρώτην ἀτυχῆ εἰς Πρινίτζαν σταματηθεῖσαν ἔφοδον τῶν Βυζαντινῶν ἐπεχείρησαν ἀντεπέξοδόν τινα κατὰ τῆς πόλεως τῆς Λακεδαιμονίας, εὗρον ταύτην παντελῶς κενήν, τοῦ περισσοτέρου μέρους τῶν κατοίκων μετοικισθέντος εἰς τὸ ὑψηλὰ κείμενον φρούριον τοῦ Μυστρᾶ. Συνεπείᾳ τῆς μετοικήσεως ταύτης ἐπῆλθε τελεία πτῶσις τῆς πρότερον εὐδαίμονος πόλεως τῆς Λακεδαιμονίας, συγχρόνως δὲ ἡ ἀνάδειξις τοῦ δυσπροσίτου Μυστρᾶ εἰς πρωτεύουσαν τῆς χώρας.

Μὲ τὸ Νίκλιον καὶ τὸ Μουχλίον συνέβη ἀκριβῶς ὅ,τι μὲ τὴν Λακεδαιμονίαν καὶ τὸν Μυστρᾶν. Τοῦτο ἐκφράζει καθαρὰ ὁ Λαόνικος Χαλκοκανδήλης, ὅστις τὸ Μουχλίον ὡς τῆς Τεγέης πόλιν ἑρμηνεύει [2], δηλῶν τὸ Νίκλιον διὰ τοῦ ὀνόματος τῆς προϋπαρχούσης ἀρχαίας πόλεως τῆς Τεγέης.

Ὡς πρὸς τὴν κατεδάφισιν τῶν τειχῶν τοῦ Νικλίου παρατηροῦμεν ὅτι αὕτη δὲν ἦτο πλήρης· δὲν δύναται δηλαδὴ νὰ γίνῃ λόγος περὶ τελείου ἀφανισμοῦ τῶν τειχῶν ἐκείνων, τῶν ὁποίων σπουδαῖα ἐρείπια σῴζονται καλῶς καὶ σήμερον γῦρο τῆς ἐκκλησίας Παλαιοεπισκοπῆς, ὀλιγώτερον μὲν πρὸς βορρᾶν καὶ τὸν νότον, περισσότερον δὲ πρὸς δυσμὰς καὶ πλεῖστον πρὸς ἀνα-

[1] Ἀνεκοινώθη ἐν συνεδριάσει τῆς ἐν Ἀθήναις Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν τὴν 24 Νοεμβρίου 1933.

[2] Libro de los Fechos etc. ed. Morel-Fatio, Genève 1885, σ. 103-106.

[1] Buchon, Recherches historiques (I Paris 1845) σ. 189. Πβλ. τὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως ἐκδ. F. Schmitt (Methuen, 1904) σ. 365 (P 5600-19).

[2] Τόμ. II. pars post. σ. 206 $_{13}$ ἐκδ. Darkó.

τολάς, ὅπου τὸ τεῖχος ἐκ πολυγώνων λίθων καὶ ἐνίοτε πλίνθων κατασκευασθὲν ἔχει πλάτος 2 μ. καὶ ὕψος ἐνιαχοῦ 5 μ. Ὁ Βυζαντινὸς δῆλα δὴ στρατηγὸς μετεκόμισεν ἐκ τοῦ Νικλίου τὴν φρουρὰν καὶ τὰς μηχανὰς εἰς τὸ Μουχλίον, τὰ τείχη ὅμως αὐτοῦ ἀφῆκε σχεδὸν ἄθικτα ἐγκαταλιπὼν αὐτὰ εἰς τὴν τύχην των. Τὴν παραμονὴν μέρους τῶν κατοίκων εἰς τὴν ἀφρούρητον πόλιν τοῦ Νικλίου πιστοποιεῖ ἀφ᾽ ἑνὸς μὲν ἡ ὕπαρξις τῆς ἐκκλησίας Παλαιοεπισκοπῆς, ἡ ὁποία ἀπετέλει ἀδιαλείπτως ὄχι μόνον τὸ κέντρον τοῦ φρουρίου, ἀλλὰ καὶ τὴν πρωτεύουσαν τῆς ἐπισκοπῆς τοῦ Νικλίου καὶ ἡ ὁποία ἵστατο καὶ εἰς τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους ὀρθία καὶ μέχρι σήμερον δὲ ἀνακαινισθεῖσα τῷ 1886, ἀφ᾽ ἑτέρου δὲ ὁ Λαόνικος βεβαιῶν τὴν ἀπὸτοῦ Μουχλίου κεχωρισμένην ὕπαρξιν συνοικισμοῦ τινος εἰς Τεγέην (Νίκλιον) κατὰ τὴν XV ἑκατονταετηρίδα [1].

Τὸ φρούριον Νίκλι, τοῦ ὁποίου τὰ τείχη σῴζονται μερικῶς, ὅπως εἴπομεν, καὶ σήμερον, ἤρχισε νὰ χάνῃ τὴν παλαιοτέραν σημασίαν του ὡς κεντρικοῦ σημείου τῶν εἰς Ἄργος, Κόρινθον καὶ τὰ Σκορτὰ (δηλ. τὴν Γορτυνίαν) φερόντων δρόμων ἤδη κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Φραγγοκρατίας. Οἱ Φράγγοι δηλαδὴ ἐθεώρησαν, ὅτι ἡ Ἀρκαδία μὲ τὰ Σκορτὰ ἠδύναντο νὰ ὑπερασπισθοῦν καλλίτερον ἀπὸ τὴν Ἀράχοβαν τὴν εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ Πάρνωνος κειμένην ἢ ἀπὸ τὸ Νίκλιον, καὶ διὰ τοῦτο μετέφερον ἐκεῖ, ἤδη κατὰ τὸ 1269, ἰσχυρὰν ἱππικὴν στρατιωτικὴν φρουράν, ἡ ὁποία ὡς τὸ πλεῖστον πρὸς νότον ἐπεκταθεῖσα ἀπετέλεσε τὴν προφυλακὴν τῶν Φράγγων κατὰ τοῦ Μυστρᾶ [2]. Ἡ Ἀράχοβα δὲν ἦτο φρούριον, καλῶς ὅμως εἶχεν ἀσφαλίσει τὴν θέσιν της Φλωρέντιος ὁ Ἐννεγαυικὸς διὰ τῆς κτίσεως ὑψηλοῦ κάστρου πλησίον αὐτῆς κατὰ τὸ 1292, τὸ ὁποῖον St. George (Ἅγιος Γεώργιος) ὠνομάσθη [3].

Οἱ Βυζαντινοὶ τοῦ Μυστρᾶ, οἱ ὁποῖοι τότε πολὺ εὐφυῶς καὶ δεξιῶς εἶχον χρησιμοποιήσει τὴν μεταξὺ τῶν Φράγγων Βαρώνων ἔριδα ὡς καὶ τὴν ἀπουσίαν τοῦ Φλωρεντίου εἰς Ἰταλίαν, κατέλαβον πολὺ ταχέως καὶ τὸ Νίκλι καὶ τὸν Ἅγιον Γεώργιον. Ἡ μέθοδος, διὰ τῆς ὁποίας οἱ Βυζαντινοὶ τὰ δύο φρούρια κατέλαβον, εἶναι ἡ ἰδία μὲ τὴν ἐφαρμοσθεῖσαν ὡς πρὸς τὸ Νίκλιον· τὰ κατέλαβον δηλαδὴ ἄνευ πολιορκίας δι᾽ ὀλίγου στρατοῦ καὶ δι᾽ ἀπάτης. Ἡ κατάληψις τοῦ Ἁγίου Γεωργίου [4] ἐγένετο ὡς ἑξῆς. Οἱ Βυζαντινοὶ ἔκαμαν

[1] Τὸ II. 2, σ. 215_{17} : οἱ Τοῦρκοι - - ἐβουλεύοντο, - - . εἴτε καὶ διελαύνωσιν ἅπαντες - - *ἰθὺ τῆς Τεγέης ἐπὶ Μουχλήν*. Τόμ. II, 2, σ. 227_{20} ; ὡς *δὲ ἐς Τεγέαν* ἀφίκετο, ἐνταῦθα τὸν μὲν Ἀσάνην ἐς φυλακὴν ἐποιήσατο (δηλ. ὁ βασιλεὺς Μεχμέτης).

[2] *Ἐκεῖσε τοὺς ἐδιόρθωσεν νὰ κατοικοῦν καὶ στήκουν*
εἰς τὸ χωρίον, τὸ λέγουσιν Ἀράχοβαν μεγάλην.

Χρον. τοῦ Μορ. στίχ. 7200 (σελ. 466 Schmitt), Πβλ. καὶ τὸ Livre de la Conqueste σ. 236, Buchon.

[3] Libro de los Fechos etc. σ. 103.

[4] Livre de la Conqueste, σελ. 381.

συμφωνίαν μετὰ τοῦ κελλαρίου τοῦ φρουρίου, ὁ ὁποῖος μίαν νύκτα κατέβαλε κλίμακας ἀπὸ τῶν τειχῶν δι᾽ ὀλίγους ἐπιλέκτους τῶν Βυζαντινῶν. Αὐτοί, ἀναβάντες εἰς τὸ τεῖχος, ἐφόνευσαν τοὺς φύλακας καὶ ἤνοιξαν τὴν πύλην, διὰ τῆς ὁποίας εἰσῆλθεν εἰς τὸ κάστρον ὅλος ὁ Βυζαντινὸς στρατός. Ἀπὸ τὸ βιβλίον τῆς Κουγκέστας γνωρίζομεν καλῶς τὸ ὄνομα τοῦ Βυζαντινοῦ στρατηγοῦ, ὁ ὁποῖος κατέλαβε τὸν Ἅγιον Γεώργιον. Ἦτο ὁ Λέων Μαυροπαπᾶς, γόνος εὐγενοῦς οἰκογενείας, ἡ ὁποία εἶχε μεγάλην ἐπιρροὴν εἰς τὸν Μυστρᾶν.

Τὸ ὄνομα τοῦ κατακτητοῦ τοῦ Νικλίου δὲν παραδίδεται εἰς τὸ Ἀραγωνικὸν Χρονικόν, ἀπὸ τὴν ὁμοιότητα ὅμως τῶν μεθόδων καὶ ἀπὸ τὴν μικρὰν χρονολογικὴν ἀπόστασιν τῶν δύο γεγονότων, δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν πολὺ πιθανῶς, ὅτι ὁ ἴδιος Μαυροπαπᾶς ἔλαβε μέρος εἰς τὴν κατάκτησιν τοῦ Νικλίου καὶ κατόπιν εἰς τὴν ἵδρυσιν τοῦ φρουρίου Μουχλίου.

Ὁ Φλωρέντιος ἐπεχείρησε νὰ ἀνακτήσῃ τὸν Ἅγιον Γεώργιον ἀπὸ τοὺς Βυζαντινούς, δὲν τὸ ἐπέτυχεν ὅμως. Μόλις κατώρθωσε νὰ κατασκευάσῃ ἓν νέον φρούριον, τὸ Beaufort (Ὡραιόκαστρον) καλούμενον, ἀντὶ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ἀπέναντι αὐτοῦ εἰς τὴν κορυφὴν μεγάλου βουνοῦ (Condiny ὀνομάζεται αὐτὸ εἰς τὸ βιβλίον τῆς Κουγκέστας σελ. 385, Buchon), τὸ ὁποῖον ἔκειτο εἰς τὸν κατὰ τὰ Σκορτὰ φέροντα δρόμον. Ὁ Φλωρέντιος ἐγκατέστησεν ἰσχυρὰν στρατιωτικὴν φρουρὰν εἰς τὸ Beaufort, συγχρόνως δὲ μετέστησεν τὴν ἱππικὴν φρουρὰν τῆς Μεγάλης Ἀράχοβας εἰς Βέρβαιναν. Τότε ἤρχισεν ὁ πόλεμος μεταξὺ Φλωρεντίου καὶ τῶν Ἑλλήνων, ὁ ὁποῖος διήρκεσε ἑπτὰ ἔτη καὶ περισσότερον, que il avoit durée sept ans et plus, ὅπως τὸ βιβλίον τῆς Κουγκέστας λέγει (σελ. 385).

Ἡ ἅλωσις τοῦ Νικλίου ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν θεωρεῖται ὑπὸ τοῦ Ἀραγωγικοῦ Χρονικοῦ, ὅπως εἴδομεν ἀνωτέρω, ὡς ἀρχὴ τῆς συγχύσεως τῆς εἰρήνης τῆς συνομολογηθείσης μεταξὺ τοῦ Φλωρεντίου καὶ τοῦ βασιλέως Ἀνδρονίκου II. Τὸ ἴδιον λέγει τὸ βιβλίον τῆς Κουγκέστας περὶ τῆς ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν κατακτήσεως τοῦ φραγγικοῦ φρουρίου τοῦ Ἁγίου Γεωργίου. Ἐκ τούτου δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι ἀμφότεραι αἱ διηγήσεις ἀναφέρονται εἰς στενῶς συνδεδεμένα καὶ χρονολογικῶς ἐγγίζοντα γεγονότα, ἐὰν μὴ πρέπῃ νὰ θεωρηθῶσιν ὡς διτταὶ ἐξιστορήσεις ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ἱστορικοῦ συμβεβηκότος, ὅπως ἐνίοτε διισχυρίζονται [1]. Ὁ Buchon [2] καὶ ὁ Hopf [3] ὁρίζουν ἀμφότερα τὰ γεγονότα ὡς συμβάντα κατὰ τὸ 1296. Τοὐναντίον ὁ χρονολογικὸς πίναξ εἰς τὸ βιβλίον τῆς Κουγκέστας, ὁ ὁποῖος παραδίδεται εἰς τὸ χειρόγραφον τῶν Bruxelles, χρονολογεῖ τὴν ἅλωσιν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ῥητῶς κατὰ τὸ 1294 [4].

[1] Rennel Rodd, The princes of Achaia and the Chronicles of Morea, II, 31.

[2] Πβλ. τὴν ἔκδοσιν τοῦ βιβλίου τῆς κουγκέστας.

[3] Geschichte Griechenlands I, 346 (Ersch Grubers Realencyclopädie).

[4] Buchon, Rech hist. I, 471 - 7.

Ὁ ὁρισμὸς οὗτος θὰ καθίστατο ἀμφίβολος ἐκ τοῦ ὅτι ἡ διάρκεια τῆς συγχρόνως συγχυθείσης εἰρήνης τοῦ Φλωρεντίου μετὰ τῶν Βυζαντινῶν ἦτο ἑπταετής, ὁ δὲ Φλωρέντιος μόνον τῷ 1290 ἤρχισε νὰ κυβερνᾷ τὸν φραγγικὸν Μορέαν. Ὁ ἀριθμὸς ἑπτὰ δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἑρμηνευθῇ ἐνταῦθα αὐτολεξεὶ καὶ κατὰ τὴν χρῆσιν τοῦ βιβλίου τῆς Κουγκέστας, διότι ὁ Φλωρέντιος ἦτο μόνον 7 ἔτη πρῖγκιψ τοῦ Μορέως 1290-1296, ἐν ᾧ ἡ εἰρήνη διήρκεσε κἄτι περισσότερον. Αἱ ἐχθροπραξίαι μεταξὺ τοῦ Φλωρεντίου καὶ τῶν Βυζαντινῶν ἤρχισαν ἤδη μετὰ τὴν σύμπραξιν αὐτοῦ εἰς τὸν ἠπειρωτικὸν πόλεμον (1292), κατὰ δὲ τοὺς ἀμέσως πρὸ τῆς κυβερνήσεως αὐτοῦ χρόνους δὲν παραδίδεται ὑπὸ τῶν πηγῶν σπουδαιότερος πόλεμος Φράγγων καὶ Βυζαντινῶν. Λοιπὸν τὴν ἀρχὴν τῆς διαρκοῦς εἰρήνης δυνάμεθα νὰ ὑπολογίσωμεν ἀπὸ τῶν πρὸ τοῦ Φλωρεντίου ἐτῶν, ἑπομένως ἡ ἅλωσις τοῦ Νικλίου καὶ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ἠδύνατο νὰ γίνῃ πράγματι τῷ 1294.

Ὅτι ἡ ἅλωσις τοῦ Νικλίου συνέβη πρὸ τοῦ 1295, ἔχομεν τὴν ἑξῆς σοβαρὰν ἀπόδειξιν. Τότε δηλαδή, ἢ πιθανώτερον κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος, κατέλαβον οἱ Βυζαντινοὶ τὸ φρούριον τῶν Καλαβρύτων ἀπὸ τῶν Φράγγων, διότι ὁ Φώτιος ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος κατέσφαξε τὸν δεσπότην τῆς Βοστίτζης, τὸν Charpigny, κατῆλθεν ἀπὸ τῶν Καλαβρύτων μεθ' ὅλης τῆς φρουρᾶς τῆς πόλεως ἐκείνης, ἵνα ἐνεργήσῃ τὴν σφαγήν, ἡ ὁποία ὑπὸ τοῦ Hopf πολὺ ἀκριβῶς τίθεται εἰς τὸ 1925 [1]. Ἦσαν λοιπὸν τότε τὰ Καλάβρυτα εἰς τὴν ἀσφαλῆ κατοχὴν τῶν Βυζαντινῶν. Ἐπίσης ἡ ἅλωσις τοῦ Νικλίου, κατὰ τὸ Ἀραγωνικὸν Χρονικόν, συνέβη πρὸ τῆς κατακτήσεως τῶν Καλαβρύτων. Τοιουτοτρόπως δικαιολογεῖται ἡ χρονολογία τοῦ πίνακος τῆς Κουγκέστας (1294) ἐν σχέσει μὲ τὴν ἅλωσιν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, ὁ ὁποῖος σχεδὸν συγχρόνως μετὰ τοῦ Νικλίου εἶχε κατακτηθῆ ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν. Τοῦτο ὑποστηρίζεται καὶ ὑπὸ τῆς διηγήσεως τῶν ἐγγράφων τῆς Νεαπόλεως, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Φλωρέντιος κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἔφερε 200 ἱππότας ἀπὸ τὴν Νεάπολιν, προφανῶς διὰ τὸν πόλεμον κατὰ τῶν Βυζαντινῶν τοῦ Μυστρᾶ [2].

Τὰ γεγονότα τῶν ἐτῶν 1294 καὶ 1295 δυνάμεθα ν' ἀποκαταστήσωμεν ὡς ἑξῆς: Πρῶτον κατέλαβον οἱ Βυζαντινοὶ διὰ τῆς γνωστῆς ἀπάτης τὸ Νίκλιον, τὸ ὁποῖον ὁ μαρεσκάλκος St. Omer III ματαίως ἐπεχείρησε ν' ἀνακτήσῃ. Ἀμέσως μετὰ ταῦτα ἔγινεν ἡ κτίσις τοῦ Μουχλίου καὶ τῶν Τζεπιανῶν, ὡς καὶ ἡ ἐκκένωσις τοῦ Νικλίου. Κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος εἶχε καταλάβει ὁ Μαυροπαπᾶς τὸν Ἅγιον Γεώργιον. Ὁ Φλωρέντιος ἀρτίως ἐπιστρέφων ἀπὸ τῆς Νεαπόλεως δὲν ἐπέτυχε ν' ἀνακτήσῃ αὐτὸν καὶ ἵδρυσεν ἀντὶ τούτου τὸ φρούριον τοῦ Beaufort. Συγχρόνως κατέλαβον οἱ Βυζαντινοὶ τὰ Καλάβρυτα ἀπὸ τοὺς de Tournay.

1 Hopf, G.Gr., I, 344 Livre de la Conqueste σ. 334 καὶ Ἀραγωνικὸν Χρονικὸν σ. 106, ὅπου ἡ πόλις τῶν de Tournay ἐσφαλμένως ὀνομάζεται Chalandritza, ἀντὶ Calavryta.

2 Hopf, G. Gr. I, 344.

Τὸ ἔτος 1294 ἦτο πολὺ κρίσιμον διὰ τὸν Φλωρέντιον. Οἱ ὑπήκοοι αὐτοῦ παρεπονοῦντο εἰς τὴν Νεάπολιν διὰ τὴν ἀφαίρεσιν καὶ τὴν εἰς ἄλλους παράδοσιν τῶν φεούδων των. Δι' αὐτὸ ὁ ῥὴξ Κάρολος ἐκάλεσε τὸν Φλωρέντιον εἰς ἐξέτασιν καὶ συγχρόνως εἶχε παραδώσει τὰ ἀνώτατα φεουδαλικὰ δίκαια πάσης τῆς Ῥωμανίας (Ἀχαΐας, Ἀθηνῶν, Ἠπείρου, Κερκύρας, Ἀλβανίας κτλ.) εἰς τὸν υἱόν του τὸν Φίλιππον τὸν Ταραντινόν. Ὁ Φλωρέντιος ὅμως δὲν ἤθελε νὰ δώσῃ τὸν φεουδαλικὸν ὅρκον εἰς αὐτόν, τὸν ὁποῖον δὲν ἀνεγνώριζεν ὑπέρτερόν του κατὰ βαθμόν. Ἕνεκα διευθετήσεως τῶν σοβαρῶν τούτων ζητημάτων ἔπρεπε νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν αὐλὴν τῆς Νεαπόλεως ὁ Φλωρέντιος [1], τοῦ ὁποίου τὴν ἀπουσίαν καὶ τὰς πολλὰς δυσχερείας οἱ Βυζαντινοὶ δεξιῶς ἐχρησιμοποίησαν, ὅπως εἴδομεν, πρὸς ἐπέκτασιν τῶν κατακτήσεών των εἰς τὴν Πελοπόννησον.

Παρ' ὅλα ταῦτα ἡ θέσις τοῦ νεοκτίστου Βυζαντινοῦ φρουρίου Μουχλίου ἦτο ἀρκετὰ ἐπικίνδυνος. Πρὸς ἀνατολὰς εἰς τὸ Ἄργος καὶ Ναύπλιον, πρὸς βορρᾶν εἰς τὴν Κόρινθον, πρὸς δυσμὰς εἰς τὴν Βελιγοστὴν καὶ πρὸς μεσημβρίαν εἰς τὸ Beaufort εἶχον ἐγκατασταθῆ οἱ Φράγγοι. Τοιουτοτρόπως δὲ ἦτο ἀπὸ ὅλας τὰς πλευρὰς περικεκλεισμένον ὑπὸ τῶν Φράγγων.

Τὸ Μουχλὶ εἶχε δύο σοβαρὰς ἀποστολὰς νὰ ἐκπληρώσῃ εἰς ταύτην τὴν πολὺ δύσκολον θέσιν του.

Ἀφ' ἑνὸς μὲν εἶχε τὸν προορισμὸν νὰ ἐποπτεύῃ τοὺς εἰς Ἄργος, Κόρινθον καὶ τὰ Σκορτὰ φέροντας δρόμους καὶ τοιουτοτρόπως ν' ἀσφαλίζῃ τὸν Μυστρᾶν κατὰ τῶν ἀπὸ βορρᾶ ἐπιδρομῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ χρησιμεύῃ ὡς σφὴν μεταξὺ τῶν ἀνατολικῶν καὶ δυτικῶν κτήσεων τῶν Φράγγων καὶ νὰ ἐμποδίζῃ τὴν ἕνωσιν τῶν δύο μερῶν.

Μετὰ ποίας ἐπιτυχίας κατώρθωσε τὸ Μουχλίον νὰ πραγματοποιήσῃ αὐτοὺς τοὺς δύο προορισμούς του, βλέπομεν ἀρκετὰ καλὰ ἀπὸ τὰς προόδους, τὰς ὁποίας ἔκαμαν οἱ Βυζαντινοὶ κατὰ τὰς πρώτας δεκαετίας τῆς δεκάτης τετάρτης ἑκατονταετηρίδος. Μέχρι τέλους δῆλα δὴ τοῦ προηγουμένου αἰῶνος οὗτοι εἶχον γίνει κύριοι, ἐκτὸς τῶν πλεονεκτημάτων τοῦ ἔτους 1294, μόνον τῆς Μονεμβασίας, τοῦ Μυστρᾶ, τῆς Μαΐνης, τοῦ Γερακίου καὶ τοῦ Γαρδικίου [2]. Κατὰ τὸν μεσημβρινὸν τοῖχον τοῦ Νάρθηκος τῆς Παναγίας τοῦ Βροντοχίου, τῆς Ἀφεντικὸ λεγομένης εἰς τὸν Μυστρᾶν, ἀνοίγεται μία μικρὰ αἴθουσα, ἡ ὁποία ἔχει ἐπὶ τῶν τοίχων της τὰ ἀντίγραφα τεσσάρων ἐκτεταμένων περγαμηνῶν, δηλαδὴ τέσσαρα χρυσόβουλλα τοῦ βασιλέως Ἀνδρονίκου II καὶ Μιχαὴλ IX τοῦ Παλαιολόγου, τὰ προνόμια τῆς μονῆς Βροντοχίου ἐπικυρούντων [3].

1 Hopf, G. Gr. I, 343.

2 Livre de la Conqueste σ. 387.

3 Ἐπίθι Millet BCH, 23 (1899) σ. 100-118. Πβλ. Livre de la Conqueste 477 καὶ Ἀραγωνικὸν Χρονικὸν 140.

Ἀπὸ αὐτὰ τὰ ἔγγραφα φαίνεται σαφέστατα, ὅτι ἀπὸ τοῦ 1302 μέχρι τοῦ 1322 οἱ Βυζαντινοὶ εἶχον κατακτήσει τὴν Ἀνδροῦσαν τῆς Μεσσηνίας, ὅλα τὰ Σκορτὰ μετὰ τῆς Καρυταίνης, Ἄκοβας καὶ Πολυφέγγους, τὸ μεγαλείτερον μέρος τοῦ Βλιζιρίου (δηλ. τῆς Τριφυλίας) ὡς καὶ τὸν Ἅγιον Γεώργιον καὶ τὸ Beaufort εἰς τὰ σύνορα τῆς Λακεδαιμονίας. Διὰ τῶν κατακτήσεων τούτων ἔγιναν οἱ Βυζαντινοὶ κύριοι τοῦ μεγαλειτέρου μέρους τῆς Πελοποννήσου· οἱ Φράγγοι ἐκράτησαν μόνον τὸ μικρότερον μέρος, δηλαδὴ τὸ Ἄργος, τὴν Κόρινθον, τὴν Ἀχαΐαν καὶ τὴν Καλαμάταν.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω βλέπει τις τὴν τακτικήν, τὴν ὁποίαν οἱ Βυζαντινοὶ εἶχον ἐφαρμόσει κατὰ τὴν σειρὰν τῶν πολεμικῶν ἐφόδων των κατὰ τῶν Φράγγων. Προσεπάθησαν νὰ καταλάβουν τὰ κεντρικὰ μέρη τῆς Πελοπονήσου καὶ νὰ κατασκευάσουν ἐκεῖ ἰσχυρὰς πολεμικὰς βάσεις, ἀφ' ἑνὸς μὲν πρὸς ἄμυναν κατὰ τῶν Φραγγικῶν ἐφόδων, ἀφ' ἑτέρου δὲ πρὸς ἐφαρμογὴν τῶν περαιτέρω ἐπιθέσεων κατὰ τῶν παραλίων κτημάτων τῶν Φράγγων.

Εἰς ταύτην τὴν ἀδιάλειπτον πάλην τὸ Μουχλίον ὑπηρέτησεν ἄριστα. Εἶχε κλείσει τοὺς εἰς Ἄργος καὶ Κόρινθον φέροντας δρόμους καὶ ἠμπόδιζε τοὺς βορεινοανατολικῶς ἱδρυμένους Φράγγους νὰ προσβάλλουν τὰ νῶτα τῶν Βυζαντινῶν τῶν βαθμιαίως κατὰ τῶν δυτικῶν μερῶν προοδευόντων. Αὕτη ἡ πάλη μεταξὺ τῶν Βυζαντινῶν καὶ Φράγγων διήρκεσε περισσότερον ἢ ὅσον ἔπρεπε χρόνον, διότι αἱ ἐσωτερικαὶ εἰς τὸ Βυζάντιον διαμάχαι καὶ αἱ καταστροφαί, τὰς ὁποίας εἶχον προξενήσει εἰς τὸ Βυζαντινὸν κράτος οἱ ὑπηρετοῦντες εἰς αὐτὸ ξένοι μισθοφόροι, οἱ Καταλανοὶ καὶ οἱ Τοῦρκοι, ἠμπόδιζον μίαν δραστηριωτέραν ἐνέργειαν καὶ εἰς τὴν Πελοπόννησον.

Κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τῆς XIV ἑκατονταετηρίδος οἱ Βυζαντινοὶ εἶχον χάσει στιγμιαίως μερικὰς τῶν προτέρων κατακτήσεων των, π. χ. τὸ Πολύφεγγον καὶ τὸ Bucelet (Ἀράκλοβον), τὸ Μουχλίον ὅμως ἔμεινεν ἀδιαλείπτως εἰς τὴν ἀσφαλῆ κατοχήν των. Ἔχει δηλαδὴ μεγάλην σημασίαν δι' ἡμᾶς τὸ γεγονός, ὅτι εἰς τοὺς φεουδαλικοὺς καταλόγους τῶν Φράγγων τοῦ Μορέως τῶν ἐτῶν 1364 καὶ 1391 οὐδαμοῦ τὸ Μουχλίον ἀναφέρεται ὡς Φραγγικόν [1]. Τοὐναντίον ἔχομεν μίαν ἔμμεσον καὶ ἑτέραν ἄμεσον ἀπόδειξιν, ἤδη ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς XIV ἑκατονταετηρίδος, περὶ τοῦ ὅτι τότε ἀσφαλῶς ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν κατείχετο τὸ Μουχλίον. Κατὰ τὸ 1302 δῆλα δὴ κατὰ Buchon [2], ἢ κατὰ τὸ 1304 κατὰ Hopf [3], ὅτε οἱ Ἕλληνες ἄρχοντες τῶν Σκορτῶν ἐπανέστησαν κατὰ τοῦ Φιλίππου ντὲ Σαβωΐα, ἕνεκα φορολογικῶν ζητημάτων, ὁ εἰς συμμαχίαν αὐτῶν προσκληθεὶς στρατηγὸς τοῦ Μυστρᾶ εἶχε συναθροίσει τοὺς στρατιώτας του ἐξ ὅλων τῶν μερῶν τοῦ Βυζαντινοῦ

1 Rech. hist. I, 425, 472.
2 G. Gr. I, 362.
3 Tables des fiefs de la Morée etc. ἔκδ. Hopf, Ch GR, 226, 229.

Μορέως εἰς τὴν πεδιάδα τοῦ Νικλίου καὶ ἀπ' ἐκεῖ ὡδήγει αὐτοὺς κατὰ τῶν εἰς Σκορτὰ Φραγγικῶν φρουρίων. Φυσικὰ δὲν ἠδύνατο νὰ κάμῃ τοῦτο, ἐὰν τὸ Νίκλιον ἦτο τότε Φραγγικόν. Τοῦτο ἔπρεπε νὰ εὑρίσκετο τότε εἰς τὴν κατοχὴν τῶν Βυζαντινῶν, οἱ ὁποῖοι — ὅπως ἀνωτέρω εἴδομεν — συγχρόνως μετὰ τῆς κατακτήσεως τοῦ Νικλίου εἶχον ἱδρύσει καὶ τὸ Μουχλίον. Ἐπ' ἴσης ἔχομεν μίαν ἄμεσον πληροφορίαν ἀλλαχόθεν, ὅτι τὸ Μουχλίον ἦτο τελεία Ἑλληνικὴ πόλις κατὰ τὸ ἔτος 1315. Ὅπως λέγει τὸ τότε ἐκδεδομένον χρυσόβουλλον [1] τοῦ αὐτοκράτορος Ἀνδρονίκου II τοῦ Παλαιολόγου, ἡ ἐν Μυστρᾷ μονὴ τοῦ Βροντοχίου κατεῖχεν ἓν μετόχιον εἰς ὄνομα τιμώμενον τῶν ἁγίων Θεοδώρων καὶ ἐπιλεγόμενον τοῦ Βροντοχίου εἰς τὸ Μουχλίον. Τὸ προνόμιον τοῦτο εἶχεν ἐπικυρωθῇ εἰς τὸ 1319 διὰ τοῦ χρυσοβούλλου τοῦ Μιχαὴλ IX [2].

Τὸ Μουχλίον δὲν μνημονεύεται οὐδαμοῦ ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν ἱστοριογράφων καὶ χρονογράφων μεταξὺ τῶν πόλεων ἐκείνων [3], τὰς ὁποίας οἱ Τοῦρκοι, κατ' ἐξοχὴν ὁ Ἰαγούπης καὶ Βρενέζης, εἶχον λεηλατήσει καὶ προσκαίρως καταλάβει κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τῆς XIV ἑκατονταετηρίδος, δὲν ἤλλαξε λοιπὸν αὐτὸ τὸν Βυζαντινὸν δεσπότην του κατὰ τοὺς πολλοὺς καὶ περιπετειώδεις πολέμους τῆς XIV ἑκατονταετηρίδος.

Οἱ προεστῶτες τοῦ Μουχλίου εἶχον ἀρκετὰ μεγάλην αὐτονομίαν εἰς τὴν ἰσχυρὰν θέσιν των κατὰ τὸ ἀπὸ τῶν Φράγγων κληρονομηθὲν καὶ εἰς τοὺς Ἕλληνας εὐρέως διαδεδομένον φεουδαλικὸν σύστημα. Οὕτως, ὅπως Βενετικὰ ἔγγραφα ἀποδεικνύουν, ὁ τοποτηρητὴς τοῦ Μουχλίου, παρὰ τὴν ἔντονον διαμαρτυρίαν τῆς Βενετίας καὶ τὴν ῥητὴν ἀπαγόρευσιν τοῦ δεσπότου του, Θεοδώρου I [4], εἶχεν αἰχμαλωτίσει, ἕνεκα χρέους, τὸν ἀδελφὸν τοῦ ἐν Ναυπλίῳ ἐξουσιαστοῦ Aporito Catello καὶ δὲν ἀφῆκεν αὐτὸν ἐλεύθερον.

Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ XV αἰῶνος τὸ Μουχλίον ἐξηκολούθει νὰ ἐκπληρώνῃ τοὺς γνωστοὺς σοβαροὺς προορισμούς του. Ἔχομεν ἐπ' ἴσης ἀπὸ Βενετικὰ ἔγγραφα νέαν ἀπόδειξιν, ὅτι τὸ Μουχλίον ὑπῆρξε καὶ τότε ὄχι μόνον τὸ προπύργιον τοῦ ἐν Μυστρᾷ κέντρου, ἀλλὰ καὶ ἡ ἰσχυροτέρα πολεμικὴ βάσις κατὰ τῶν Φράγγων καὶ κατὰ πάντων τῶν ἀπὸ τῶν βορείων μερῶν τῆς Πελοποννήσου ἀπειλούντων πολεμίων. Πληροφορούμεθα ἐξ αὐτῶν τῶν ἐγγράφων ὅτι τῷ 1417, ὅτε οἱ Παλαιολόγοι ἐπεχείρησαν πολεμικὴν ἔφοδον κατὰ τῶν Φράγγων πρὸς πλήρη ἀνάκτησιν τοῦ Μορέως, τὸ κύριον τμῆμα τοῦ Βυζαντινοῦ στρατοῦ ἐστρατοπέδευσεν ὑπὸ τὴν στρατηγίαν Ἰωάννου τοῦ νεωτέρου αὐτοκράτορος εἰς τὸ Μουχλίον [5]. Οἱ Βυζαντινοὶ δηλαδή,

1 BCH, 23, σ. 103.
2 BCH, 23, σ. 110.
3 Πβλ. Λαόνικον, I, 90-92 ἔκδ. Darkó, Φραντζῆν σ. 83, ἔκδ. Βόννης.
4 Hopf, G. Gr. II, 64.
5 Hopf, G. Gr. II, 78.

μετὰ τοῦ σουλτάνου Μωάμεθ I ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰρηνεύοντες, εἶχον τότε ἐλευθέραν χεῖρα εἰς τὴν Πελοπόννησον.

Ὅτε κατὰ τὰ μέσα τοῦ XV αἰῶντος οἱ Παλαιολόγοι ἐπέτυχον νὰ κυριεύσωσι σχεδὸν ὅλην τὴν Πελοπόννησον, ἐκτὸς ὀλίγων παραλίων πόλεων ὑπὸ τῶν Βενετῶν κατεχομένων, πάλιν οἱ τοποτηρηταὶ Δημητρίου τοῦ Παλαιολόγου ἀπὸ τοῦ Μουχλίου διαρκῶς ἠνόχλουν τὰ ἐν Ἄργει καὶ Ναυπλίῳ κτήματα τῶν Βενετῶν ἐπὶ τῷ σκοπῷ ν' ἀποκρούσουν ἀπ' ἐκεῖ τελείως αὐτούς. Φαίνεται τοῦτο καλῶς ἐκ τῶν πολλῶν διαμαρτυριῶν, τὰς ὁποίας ἔκαμεν ἡ Βενετία πρὸς τοὺς Βαζαντινοὺς αὐτοκράτορας καὶ δεσπότας τοῦ Μορέως διὰ τὰς ἐπανειλημμένας παραβιάσεις τῆς κεφαλείας τοῦ Μουχλίου. Ἐκ τούτων πληροφορούμεθα, ὅτι οἱ εἰς Μουχλίον κεφαλατικεύοντες ἀπέσυρον τοὺς ἐκεῖ ἐγκατασταθέντας Ἀλβανοὺς ὑπὸ τῶν Βενετῶν καὶ μετεχειρίζοντο αὐτοὺς μετὰ τῶν χωραφίων καὶ προβάτων των ὡς ὑποτελεῖς [1].

Ἡ ἅλωσις τῆς Κ)πόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων τῷ 1453 διεσάλευσε καὶ τὴν ἐν Πελοποννήσῳ κυριαρχίαν τῶν Βυζαντινῶν καὶ ὑπῆρξε πρόδρομος τῆς μελλούσης καταστροφῆς της. Δημήτριος ὁ Ἀσάνης, ὁ τότε κεφαλατικεύων τοῦ Μουχλίου, ἤθελε νὰ παραδώσῃ αὐτὸ εἰς τοὺς Βενετοὺς καὶ τὴν σχετικὴν πρότασιν ὑπέβαλε πράγματι εἰς τὴν σύγκλητον τῆς πόλεως διὰ τοῦ Φραγκίσκου Zorzi εὐγενοῦς, διατελοῦντος εἰς τὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν τῆς Βενετίας. Ἡ σχετικὴ σημείωσις τῆς ἀπορρήτου καγκελλαρίας τῆς Βενετίας εἶχε γραφῆ τὴν 12ην Νοεμβρίου τοῦ 1456 [2]. Ἡ Βενετικὴ σύγκλητος δὲν ἀπέκρουσε γενικῶς τὴν πρότασιν ἐκείνην, τῆς ὁποίας ἡ πραγματοποίησις ἐματαιώθη ἐκ τοῦ ὅτι περισσότερον ἐνδιαφέρον ἔδειξεν ἡ Βενετία διὰ τὰς παραλίας καὶ τὰς νήσους.

Κατὰ τὸ 1458 Μωάμεθ ὁ II ἐξεπολιόρκησεν ὁμοῦ μὲ πολλὰς ἄλλας πόλεις τῆς Πελοποννήσου καὶ τὸ Μουχλίον. Περὶ τούτου τοῦ θλιβεροῦ συμβεβηκότος ἔχομεν τρεῖς παραλλαγὰς πληροφοριῶν ὀλίγον διαφερουσῶν ἀπ' ἀλλήλων, τὰς τῶν Ἑλλήνων καὶ Τούρκων ἱστοριογράφων, πρὸ πάντων Λαονίκου Χαλκοκανδήλη καὶ τοῦ Σεαδεδδίνου, ἔπειτα τοῦ Spandugino καὶ τῶν ἀπ' αὐτοῦ ἐξαρτωμένων πηγῶν καὶ τελευταῖον τῶν ὑπὸ τοῦ Hopf ἀνακαλυφθέντων Ἰταλικῶν ἐγγράφων.

Ἡ οὐσιωδεστέρα διαφορὰ μεταξὺ ὅλων τῶν πληροφοριῶν τούτων ἔγκειται εἰς τὴν δικαιολογίαν τῆς παραδόσεως τῆς πόλεως. Λαόνικος ὁ Χαλκοκανδήλης λέγει, ὅτι ὁ Μωάμεθ κατέλαβε κατ' ἀρχὰς τὴν κυριωτέραν πηγὴν ὕδατος, ἡ ὁποία ἦτο ἐκτὸς τῆς πόλεως [3]. Αἱ δεξαμεναί, αἱ ὁποῖαι ἦσαν ἐντὸς

[1] Βλ. Jorga, Notes et extraits pour servir à l'histoire des Croisades au XVe siècle, Revue de l'Orient latin 5 (1897) σελ. 108 - 212, 311 - 388, 8 (1900) σελ. 1 - 115, κατ' ἐξοχὴν δὲ σ. 95.

[2] Κ. Σάθα, Μνημεῖα τῆς Ἑλληνικῆς ἱστορίας I, 230.

[3] II, 2, σ. 206 - 7 ἔκδ. Darkó.

τῶν τειχῶν τῆς πόλεως, δὲν εἶχον ἐπαρκῆ ποσότητα ὕδατος ἐν σχέσει πρὸς τὸ μέγα πλῆθος ἀνθρώπων καὶ προβάτων, τὸ ὁποῖον εὑρέθη ἐντὸς τῆς πόλεως, καὶ δι' αὐτὸ ἠναγκάσθη ὁ διοικητὴς αὐτῆς Δημήτριος ὁ Ἀσάνης, νὰ τὴν παραδώσῃ εἰς τοὺς Τούρκους. Τοὐναντίον τὸ ἐν Μεδιολάνῳ χειρόγραφον (Guerre de Turchi) λέγει [1] τὰ ἑξῆς: ἡ πολιορκία τοῦ Μουχλίου ἤρχισεν ἀκριβῶς τὴν 20ην Ἰουνίου τοῦ 1458, Δημήτριος δ' ὁ Ἀσάνης, ὁ ὁποῖος, ὅπως εἴπομεν, ἤδη τῷ 1456 ἤθελε νὰ παραδώσῃ τὴν πόλιν εἰς τοὺς Βενετούς, ἔστειλε τὸν γαμβρόν του Γρίτζαν τὸν Παλαιολόγον πρὸς τὸν Σουλτάνον μὲ τὴν πρότασιν τῆς παραδόσεως τῆς πόλεως ὑπὸ τὸν ὅρον, ἵνα ὁ ἴδιος Ἀσάνης μείνῃ καπετάνος τῆς πόλεως καὶ φόρου ὑποτελής. Ὁ Σουλτάνος ὅμως δὲν ἀπεδέχθη τοῦτο, ἀλλ' ᾐχμαλώτισε τὸν πρέσβυν Παλαιολόγον καὶ ἐξηκολούθησε τὴν πολιορκίαν. Ὁ λαὸς τότε τοῦ Μουχλίου, μὴ θέλων κατ' οὐδένα τρόπον νὰ παραδώσῃ τὴν ἰσχυρὰν πόλιν, ἤρχισε νὰ ἐπαναστατῇ κατὰ τοῦ Ἀσάνη ὡς προδότου τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ δεσπότου του. Τότε ὁ Ἀσάνης ἔκαμε πολὺ ταχέως συμφωνίαν μετὰ τῶν Τούρκων καὶ παρέδωκεν εἰς αὐτοὺς τὴν πόλιν ἔναντι τῶν εἰς τὴν οἰκογένειάν του δοθεισῶν ἀμοιβῶν, κατὰ μῆνα Ἰούλιον τοῦ 1458.

Ὁ Κριτόβουλος [2] καὶ ὁ Φραντζῆς [3], συμφωνοῦντες μὲ τὸν Λαόνικον, λέγουν, ὅτι ὁ Ἀσάνης παρέδωκε τὴν πόλιν μετὰ βραχεῖαν πολιορκίαν εἰς τὸν Σουλτάνον, μετὰ σύμβασιν, τὸ ζήτημα τῆς δικαιολογίας ὅμως δὲν ἀναφέρουν. Ὁ Σεαδδεδίνος [4] δὲν ὁμιλεῖ περὶ συμβάσεως καὶ συμφωνίας, μόνον περὶ πολιορκίας, ἡ ὁποία διήρκεσε τρεῖς ἡμέρας καὶ τρεῖς νύκτας. Μετὰ τὸ χρονικὸν τοῦτο διάστημα, λέγει, κατέλαβον οἱ Τοῦρκοι τὸ Μουχλίον μετὰ μεγάλης εὐκολίας. Τὰ βραχέα χρονικά, π.χ. τὸ ἄνθος τοῦ Καρτάνου [5], τὸ Chronicon Breve post Ducam [6], σημειώνουν ἁπλῶς καὶ ξηρῶς τὸ γεγονός, καίτοι ἀναγνωρίζουν, ὅτι ἡ ἅλωσις τοῦ Μουχλίου ἦτο παρὰ τὴν τῆς Κορίνθου καὶ τῶν Πατρῶν τὸ σοβαρώτατον ἐν Πελοποννήσῳ συμβὰν τοῦ ἔτους 1457 (ἡ χρονολογία αὐτῶν εἶναι ἐν γένει κατὰ ἕνα ἔτος προγενεστέρα τῆς κανονικῆς).

Ἐξαιρετικὴν θέσιν καταλαμβάνει μεταξὺ ὅλων τῶν σχετικῶν πληροφοριῶν ἡ τοῦ Spandugino [7], ὁ ὁποῖος λέγει, ὅτι ὁ Μωάμεθ δὲν ἠδύνατο νὰ

[1] Πβλ. Hopf, G. Gr. II, 127.

[2] FHG. V, 122. l. 3. u. 4 §. 4.

[3] Σελ. 387, 392 ἔκδ. Βόννης.

[4] Bratutti, Chronica dell' origine e progressi della casa Ottomana, Comp. da Saidino Turco I, 183 - 5. Αὐτὸς ὁ μεταφράστης ἔγραψε ἐσφαλμένως τὸ ὄνομα τῆς πόλεως Mungella, καίτοι εἰς τὸ τουρκικὸν κείμενον τοῦ Σεαδεδδίνου, ὅπως καὶ τοῦ Nessi, Csolaksade, Tursanbeg, αὐτὸ ὡς Michlü παραδίδεται (Πβλ. Hammer, GOR, II, 36).

[5] c. CLXXXIV ed. Hopf, Ch. G R 267.

[6] Σύντομον Χρονικὸν παρὰ Μιχαὴλ Δούκᾳ ἔκδ. Βόννης σ. 251.

[7] I commentari di Theodoro Spandugino, Florenc 1551, I, 44. Πβλ. Κ. Σάθα, Μνημεῖα, τόμ. θ'. σ. 135 κἑξ.

κυριεύση τὸ Μουχλίον, μολονότι ἡ πολιορκία του εἶχε διαρκέσει 53 ἡμέρας. Δὲν ἠδύνατο, διότι ὑπερήσπιζεν αὐτὸ Γρίτζας ὁ Παλαιολόγος, ὁ κύριος τῆς πόλεως, ὁ πολὺ ἄξιος ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος κατόπιν καταλιπὼν τὴν πόλιν του προσέφερε τὰς ὑπηρεσίας του εἰς τὴν Βενετικὴν σύγκλητον, ἥτις τὸν διώρισε καπετάνον ὅλου τοῦ ἐλαφροῦ ἱππικοῦ. Δὲν ὑπάρχει κἀμμία ἀμφιβολία, ὅτι ἡ διήγησις αὕτη προέρχεται ἀπὸ τὸν ἴδιον Γρίτζαν, ὁ ὁποῖος εἰς τόνον ἑνὸς ἀληθινοῦ Bramarbas ἐμεγαλοποίησε ὁμιλῶν πρὸς τοὺς Βενετοὺς τὰ τῆς συμπράξεώς του εἰς τὸ Μουχλίον καὶ ἐπέτυχε νὰ παραπλανήση καὶ τὸν Spandugino.

Περὶ τοῦ Γρίτζα τούτου ἔγιναν πολλαὶ συγχύσεις εἰς τὴν ἱστορικὴν γραμματολογίαν. Ἐπανειλημμένως εἶχεν αὐτὸς ταὐτισθῆ μετά τινος Θεοδώρου Παλαιολόγου, ὁ ὁποῖος ἔζησε κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους εἰς τὴν Βενετικὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν, ἢ τοὐλάχιστον εἶχε θεωρηθῆ ὡς πατὴρ τούτου τοῦ Θεοδώρου [1]. Τὴν δευτέραν ὑπόθεσιν δὲν δυνάμεθα ν᾽ ἀρνηθῶμεν τελείως· ἡ πρώτη εἶναι βεβαίως ἐσφαλμένη, διότι ὁ Γρίτζας τοῦ Σπανδουγίνου ὠνομάζετο Ἀνδρέας Παλαιολόγος, ὄχι Θεόδωρος. Ἐπίσης εἶναι ἀδύνατον νὰ ταὐτίσωμεν αὐτὸν μετὰ τοῦ ἥρωος ὑπερασπιστοῦ τῆς Σαλμενίκης, τοῦ ὁποίου τὸ πλῆρες ὄνομα εἶναι Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος Γραίτζας. Τοὐναντίον εἶναι πολὺ πιθανόν, ὅτι ὁ Ἀνδρέας Παλαιολόγος Γρίτζας τοῦ Spandugino εἶναι ὁ ἴδιος Γρίτζας, ὁ ὁποῖος κατὰ τὸ 1463 εἶχεν ἀναγκάσει δι᾽ ἀπάτης τοὺς Σπαρτιάτας νὰ προχωρήσουν φανερὰ εἰς τὸ κόμμα τῶν Βενετῶν κατὰ τῶν Τούρκων, ὅπως ὁ Λαόνικος διισχυρίζεται [2].

Λοιπὸν ἡ μεγάλη ὑπερβολὴ τοῦ Spandugino ἔγινε πηγὴ ἑτέρου ἱστορικοῦ σφάλματος. Ὁ Λάμπρος δηλαδὴ δὲν ἀμφιβάλλει [3], ὅτι ὁ Σπανδουγῖνος ὁμιλῶν περὶ τοῦ Γρίτζα λόγον ποιεῖται περὶ τῆς ἐν ἔτει 1460 κατὰ τὴν δευτέραν στρατείαν τοῦ Μωάμεθ εἰς τὴν Πελοπόννησον καταλήψεως τοῦ Μουχλίου, ὅπερ ἡμεῖς τοὐλάχιστον δὲν γνωρίζομεν πῶς εἶχε περιέλθει καὶ πάλιν εἰς τοὺς Ἕλληνας μετὰ τὸ 1458, ὅτε εἶχε καταληφθῆ τὸ πρῶτον ὑπὸ τῶν Τούρκων. Περὶ τῆς ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἀνακτήσεως τοῦ ὑπὸ τῶν Τούρκων καταληφθέντος Μουχλίου μετὰ τὸ 1458 δὲν ὑπάρχει κἀμμία λέξις εἰς τὰς πηγάς· τοὐναντίον λέγει ὁ Λαόνικος [4], ὅτι τῷ 1459, μετὰ τὴν ἐν Λεονταρίῳ μάχην, ὁ πιεζόμενος τουρκικὸς στρατὸς διηυθύνθη εἰς Μουχλίον, ἵνα ἐκεῖ ἀναπαυθῇ. Ἐπίσης τῷ 1460 ὁ Μωάμεθ ἀπὸ τῆς Κορίνθου ἐρχόμενος ἐσταμάτησεν εἰς τὴν πεδιάδα τοῦ Νικλίου, ὁπόθεν δὲν κατῆλθεν εἰς τὸ Μουχλίον

[1] Ι. Βελούδη, Ἑλλήνων ὀρθοδόξων ἀποικία ἐν Βενετίᾳ (Ἡμερολόγιον Χρυσαλλὶς ἔτ. ιε΄, ἐν Βενετίᾳ, 1872) σ. 17, Μουστοξύδου Ἑλληνομνήμων 299. Ἀντιθέτως πρὸς τούτους ὀρθὴν γνώμην εἶπεν ὁ Σπ. Λάμπρος, ἐν Νέῳ Ἑλληνομνήμονι τόμ. XI. σ. 273.

[2] II, 2, 301_8 ἔκδ. Darkó.

[3] Νέος Ἑλληνομνήμων XI, 270.

[4] II, 2, 215_{16}, 227_{20} ἔκδ. Darkó.

ἀλλ᾽ ἐπορεύετο κατ᾽ εὐθεῖαν κατὰ τῆς Σπάρτης. Κατὰ ταῦτα λοιπὸν τὰ ἔτη, ὅπως καὶ κατόπιν, τὸ Μουχλίον ἔμεινεν ἀδιαλείπτως εἰς τὴν κατοχὴν τῶν Τούρκων. Πλὴν τούτου, ἂν κατὰ τὸν Σπανδουγῖνον δὲν ἠδύναντο οἱ Τοῦρκοι νὰ καταλάβουν τὸ Μουχλίον, ἔπρεπε τοῦτο νὰ μείνῃ μετὰ τὸ 1460 Βυζαντινὸν φρούριον, ὅπερ οὐχὶ ἀληθές. Ἐντεῦθεν ἕπεται τὸ ἀπίθανον τῆς διηγήσεως τοῦ Σπανδουγίνου.

Ἐκτὸς τοῦ Σπανδουγίνου, ὅλαι αἱ ἄλλαι πηγαὶ συμφωνοῦν εἰς τὸ ὅτι ὁ Μωάμεθ ἐκυρίευσε τὸ Μουχλίον κατὰ τὸ 1458 κατὰ τὴν πρώτην ἐκστρατείαν του κατὰ τῆς Πελοποννήσου μετὰ βραχεῖαν πολιορκίαν καὶ διὰ συμφωνίας. Ὑπάρχει ὅμως μεγάλη ἀσυμφωνία μεταξὺ τῶν δύο σοβαρωτέρων πηγῶν, δηλ. τοῦ Λαονίκου καὶ τοῦ ἐν Μεδιολάνῳ χειρογράφου, ὡς πρὸς τὴν αἰτιολογίαν τῆς παραδόσεως τῆς πόλεως. Ἴσως ἡ ἐξευρεύνησις τῶν ἐρειπίων τοῦ Μουχλίου νὰ δυνηθῇ νὰ ἐπιχύσῃ φῶς εἰς ταύτην τὴν περιπλοκὴν πληροφοριῶν, ὅπως θὰ ἴδωμεν ἀμέσως.

Κατ᾽ αὐτοὺς τοὺς χρόνους εἶναι γνωστὴ ἡ ὡραία Μουχλιώτισσα, ἡ θυγάτηρ δῆλα δὴ Δημητρίου τοῦ Ἀσάνη, ἡ ὁποία εἶχεν ὑπανδρευθῆ τὸν Φραγκῖσκον Acciajuoli, τὸν κύριον τῆς Βοιωτίας καὶ τῶν Ἀθηνῶν. Ὁ Σουλτάνος διέταξε νὰ φονευθῇ ὁ σύζυγος, τὴν δὲ γυναῖκά του ἀπεκόμισεν εἰς τὸν γυναικωνίτην του τῆς Ἀδριανουπόλεως. Κατόπιν παρέδωκεν αὐτὴν εἰς τὸν πρωτοβεστιάριόν του, Γεώργιον Ἀμοιρούτζην, ὁ ὁποῖος, μόλονότι ὑπανδρευμένος καὶ οἰκογενειάρχης, ἠρᾶτο ἐμμανῶς τῆς ὡραίας Μουχλιωτίσσης. Ὁ πατριάρχης Ἰωάσαφ, θέλων νὰ ἐμποδίσῃ τὸν παράνομον τοῦτον γάμον ἐτιμωρήθη αὐστηρῶς διὰ τὴν τόλμην του, κατ᾽ ἐντολὴν τοῦ Σουλτάνου, σχισθείσης τῆς ῥινὸς αὐτοῦ [1].

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς Τουρκοκρατίας τὸ Μουχλίον ἔμεινε τοὐλάχιστον κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τῆς XV ἑκατονταετηρίδος τὸ σοβαρώτατον φρούριον τῆς Πελοποννήσου μετὰ τὴν Κόρινθον, ὅπως φαίνεται ἐκ τοῦ καταλόγου τῶν Τουρκικῶν φρουρίων τοῦ ἀναφερομένου ὑπὸ τοῦ Stefano Magno τῷ 1463. Κατὰ τὸν κατάλογον τοῦτον τὸ Μουχλίον εἶχε τὴν ἰσχυροτάτην διαρκῆ φρουρὰν μετὰ τὴν Κόρινθον, συνισταμένην ἐκ 200 στρατιωτῶν, μεγαλειτέραν παρὰ τὴν τοῦ Μυστρᾶ (120), τῶν Πατρῶν (150), τοῦ Λεονταρίου (150) κτλ. [2].

Εὐθὺς μετὰ τὴν ἅλωσιν τοῦ Μουχλίου ὑπὸ τῶν Τούρκων ἠναγκάσθη νὰ φύγῃ εἰς Κρήτην ὁ ἐκ Μουχλίου ζωγράφος Διγενής, ὅστις, κατὰ τὴν μαρτυρίαν μιᾶς ὑπὸ τοῦ Gerola εὑρεθείσης ἐπιγραφῆς [3], ἐκόσμησε μὲ τοιχογραφίας τὴν

[1] Ἔκθεσις Χρονική, σ. 27, ἔκδ. Λάμπρου. Πβλ. Γ. Α. Καραμάνου, Τὰ Ἀρκαδικά, Τρίπολις, 1900, σ. 107.

[2] Hopf, Ch GR, σ. 203.

[3] Gerola, Monumenti Veneti nell' isola di Creta, II, 222, 300, 310.

εἰς Ἀπάνω Φλῶρι ἐκκλησίαν τῶν Ἁγίων Πατέρων κατὰ τὸ ἔτος 1462. Ἡ ἐκκλησία αὕτη σῴζεται καὶ σήμερον, ἀλλὰ αἱ τοιχογραφίαι τοῦ Διγενῆ εἶναι τώρα δυστυχῶς ἐντελῶς κατεστραμμέναι. Τὸ γεγονὸς τοῦτο ἔχει διπλῆν σημασίαν δι' ἡμᾶς, διότι ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀποδεικνύει τὸ Μουχλίον ὡς ἓν κέντρον πολιτισμοῦ, ὅπου καλλιτέχναι μονίμως ἔμενον, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὑποστηρίζει διὰ νέας ἀποδείξεως τὴν γνώμην ἐκείνην, κατὰ τὴν ὁποίαν ὑπῆρξαν ἰσχυραὶ σχέσεις μεταξὺ τῶν ζωγραφικῶν σχολῶν τῆς Κρήτης καὶ τῆς Πελοποννήσου κατὰ τὴν XV ἑκατονταετηρίδα.

Κατὰ τοὺς πολέμους μεταξὺ Βενετῶν καὶ Τούρκων τὸ Μουχλίον διετήρει ἀμείωτον τὴν ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους γνωστὴν στρατηγικὴν σημασίαν του. Κατὰ τὸ 1465 ἐπεχείρησεν ὁ Σιγισμοῦνδος Μαλατέστα ἀπὸ τὸ Ναύπλιον νὰ προσβάλῃ τὴν Τουρκικὴν φρουρὰν τοῦ Μουχλίου ἐστρατοπεδευμένην ἔξω τῆς πόλεως ἐκείνης διὰ τὸν λοιμόν. Δι' ἀδοκήτου λοιπὸν ἐφόδου ἐπέτυχε νὰ ζωγρήσῃ μέρος (35 στρατιώτας περίπου) τῆς φρουρᾶς καὶ νὰ λάβῃ τὰ σχετικὰ λάφυρα, περισσότερον τούτων ὅμως δὲν κατώρθωσεν [1]. Ὅτε ὁ Ὀμάρης, ὁ Τοῦρκος στρατηγὸς τῆς Πελοποννήσου, πρὸς ἀνταπόδοσιν ἀνεχώρησεν ἐκ Μυστρᾶ, ἐστρατοπέδευσεν ἐπίσης εἰς τὸ Μουχλίον μὲ πέντε χιλιάδας στρατιωτῶν καὶ ἀπ' ἐκεῖ ἔστειλε τὰ ἀναγκαῖα ἀποσπάσματα στρατοῦ κατὰ τῶν Βενετῶν· ἐχρησιμοποίησε λοιπὸν τὸ Μουχλίον ὡς στρατιωτικὴν βάσιν [2].

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἑκατονταετηρίδων XVI - XVII οὐδεμίαν εὑρίσκω μνείαν εἰς τὰς πηγὰς περὶ Μουχλίου. Ἀπὸ τῆς ἀρχῆς ὅμως τοῦ XVIII αἰῶνος σῴζονται περὶ αὐτοῦ δύο ἐξ αὐτοψίας προερχόμεναι πληροφορίαι ἐπισήμων ταξειδιωτῶν, δηλ. ἡ Breve Descrizione Corografica del Peloponneso τοῦ Antonio Pacifico, δημοσιευομένη τὸ 1704 [3], καὶ τὸ Χρονικὸν τῆς ἐν ἔτει 1715 ἐκστρατείας τῶν Τούρκων εἰς τὸν Μορέαν, συντεταγμένον κατὰ τὸ ἴδιον ἔτος ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου Διοικητοῦ [4]. Ἐκ τούτων γίνεται κατάδηλον, ὅτι τὸ Μουχλίον τότε, ὅπως καὶ ἡ Γεωγραφία τοῦ Μελετίου [5] λέγει, ἦτο κρημνισμένον καὶ ἔρημον, εἶχε χάσει ἤδη καὶ τὸ παλαιὸν ὄνομά του, οἱ κάτοικοι δὲ εἶχον ἐγκατασταθῆ εἰς τοὺς πρὸς τὴν Τρίπολιν χαμηλοτέρους λόφους, ὅπου εἶδεν ὁ Διοικητὴς δύο χωρία πλησίον ἀλλήλων, τῶν

[1] Cancellaria secreta Venetiana, (Σάθα, Μνημεῖα I, 257.) πβλ. τὴν ὀλίγον διαφέρουσαν διήγησιν τοῦ Stefano Magno, Cod. Vindob. 6216, f° 293. (Σάθα, Μνημεῖα VI, 84.)

[2] Jacomo Barbarigo provveditore Generale della Morea dispacci della guerra di Peloponneso (1465-66), (Σάθα, Μνημεῖα VI, σ. 2, 4, 5, 11, 12, 37).

[3] Βλ. Στ. Δραγούμη, Χρονικῶν Μορέως τοπωνυμικὰ κτλ. ἐν Ἀθήναις, 1921. σ. 101 κἑξ.

[4] Cronica expeditiei turcilor in Morea 1715 atribuita lui Constantin Düchiti si publicata de N. Jorga, Bucaresti 1931 p. 163 etc.

[5] Σ. 368 (Ἐνετίησι, ͵αψκη').

ὁποίων τὸ μὲν πρῶτον Palæa - Muthlià (παλαιὸν Μουχλί), τὸ δὲ δεύτερον Chenuria - Muthlià (καινούριο Μουχλί) ὠνομάζετο. Σημειωτέον, ὅτι ταῦτα τὰ χωρία δὲν εἶναι τὰ ἴδια μὲ τὰ Ἁγιογεωργίτικα, χωρίον τὸ ὁποῖον ὑπάρχει καὶ σήμερον κατὰ τὴν εἰς Τρίπολιν φέρουσαν ὁδόν, ἀλλὰ ἔκειντο μεταξὺ τοῦ ὄρους Μουχλίου καὶ τῶν Ἁγιογεωργίτικων· τώρα δὲν φαίνονται καθ' ὅλου. Καὶ ἐν τῷ ὡς παραρτήματι δὲ τοῦ ἔργου τοῦ Pacifico ἐκδιδομένῃ Notitia τοῦ Albergetti σημειώνεται μεταξὺ τῶν 62 εἰς τὴν Τρίπολιν ἀνηκόντων χωρίων ἓν ὀνομαζόμενον Steno Mucli, τὸ ὁποῖον σῴζεται καὶ σήμερον ὑπὸ τὸ ἁπλοῦν ὄνομα Steno, πλησίον τῆς Τριπόλεως πρὸς ἀνατολάς. Φαίνεται λοιπὸν ἐκ τούτων, ὅτι κατὰ τὴν XVI ἑκατονταετηρίδα, ὅτε οἱ Τοῦρκοι κατέλαβον ὅλας τὰς Βενετικὰς πόλεις τῆς Πελοποννήσου, μεταξὺ αὐτῶν καὶ τὸ Ἄργος καὶ τὸ Ναύπλιον, ἔχασε τὸ πρῴην Βυζαντινὸν φρούριον, τὸ Μουχλίον, ὅλην τὴν στρατιωτικὴν σημασίαν του. Ἔκτοτε ἔπρεπε νὰ ὑπερασπίζουν οἱ Τοῦρκοι τοὺς εἰς τὸ κέντρον τῆς Πελοποννήσου φέροντας δρόμους ἀπὸ τῶν εἰς τὴν παραλίαν κειμένων κάστρων καὶ ὄχι ἀπὸ τοῦ Μουχλίου. Ἑπομένως οἱ Τοῦρκοι ἀπέσυραν τὴν στρατιωτικὴν φρουρὰν ἀπὸ τοῦ Μουχλίου, καὶ οἱ κάτοικοι τοῦ φρουρίου ἤρχισαν νὰ καταβαίνουν ἀπὸ τοῦ δυσβάτου ὄρους εἰς τοὺς χαμηλοτέρους τόπους, ὅπου ὁ βίος καὶ ἡ συγκοινωνία ἦσαν εὐκολώτερα. Τὸ γεγονὸς ὅμως, ὅτι μετὰ τὴν ἐγκατάλειψιν τοῦ φρουρίου Μουχλίου τρία τῶν πλησίον του νεοϊδρυθέντων χωρίων φέρουν καὶ κατόπιν τὸ ὄνομα αὐτοῦ, ἀποδεικνύει ὅτι τὸ Βυζαντινὸν Μουχλίον εἶχε μεγάλον πληθυσμὸν ἐντὸς τῶν τειχῶν του, ὅπερ καὶ ὑπὸ τῶν γραπτῶν πηγῶν καὶ ὑπὸ τῶν μνημείων τῆς μεσαιωνικῆς πόλεως ἐπιβεβαιώνεται.

Εἰκ. 1. Τὸ ἐσωτερικὸν τῆς ἐκκλησίας τῆς Παναγίας.

Τώρα ἂς περιπατήσωμεν ὀλίγον τῇ βοηθείᾳ εἰκόνων μεταξὺ τῶν ἐρειπίων τοῦ Μουχλίου [1].

Ἡ ἐκκλησία τῆς Παναγίας, ὅπως καὶ τώρα ὀνομάζεται, ἦτο ἡ κυριωτέρα καὶ μεγαλειτέρα τοῦ Μουχλίου (εἰκ. 1 πίν. Α΄. εἰκ. 2). Ἡ θέσις αὐτῆς εἶναι ἀκριβῶς εἰς τὸ μέσον τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ βουνοῦ καὶ πρὸ τοῦ τείχους τῆς πρώτης ζώνης, συνδέεται ὅμως διὰ τῶν ἀψίδων της μεθ' ἑνὸς ὑψηλοῦ πύργου τοῦ τείχους. Σῴζονται αἱ τρεῖς ἀψῖδες μετὰ τῶν τοίχων των, ὁ δ' ἐπάνω αὐτῆς πύργος ἔχει στηριχθῆ μερικῶς εἰς τὴν μέσην ἀψῖδα. Σῴζονται ἐπίσης αἱ

Εἰκ. 3. Γενικὴ ἄποψις μέρους τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ Μουχλίου.

βάσεις τῶν τοίχων καὶ τῶν δύο μακρῶν πλευρῶν καὶ τῆς προσόψεως. Εἰς ὅλας τὰς ἀψίδας καὶ κατ' ἐξοχὴν εἰς τὴν μέσην, φαίνονται καλῶς τὰ ἴχνη ἐφθαρμένων τοιχογραφιῶν καὶ χρωμάτων. Καὶ ἐκ τῶν γλυπτῶν κοσμημάτων τοῦ ναοῦ ἔχουσι σωθῆ τινα, δηλαδὴ μία βάσις κίονος, τεμάχια ἐπιστυλίου φέροντος φύλλα ἀκάνθου ἐντὸς κύκλων, πρὸς δὲ μία τρίγλυφος φυσικὰ ἀπὸ ἀρχαῖον ναὸν μετακομισθεῖσα. Σημειωτέον, ὅτι τὸ ὕψος τῆς ἀψῖδος εἶναι 3.8 μ., τὸ δὲ τοῦ τόξου ἐπάνω αὐτῆς 1 μ. Οἱ δύο στῦλοι τοῦ κωδωνοστασίου ἔχουσιν ὕψος 3.5., τὸ δὲ τούτους συνδέον τόξον 1.5 μ. Ὑπεράνω τοῦ τόξου σῴζονται ἐν μέρει οἱ συνεχίζοντες στῦλοι, ὥστε τὰ ἐρείπια τοῦ κωδωνοστασίου φθάνουν τὰ 7 μέτρα ἐπὶ τῆς μιᾶς πλευρᾶς. Τὸ κωδωνοστάσιον, ὅπως καὶ οἱ τοῖχοι τοῦ ναοῦ, εἶναι ἐκτισμένοι δι' ὑποφαίων ἀσβεστολίθων τοῦ τόπου κεκομμένων εἰς μικροϋψῆ ὀρθογώνια, εἰς τὰ ὁποῖα ἀναμιγνύονται καὶ πλίν-

[1] Αἱ κατωτέρω δημοσιευόμεναι φωτογραφίαι καὶ σχέδια ἔχουν γίνει κατὰ τὴν δευτέραν ἐπίσκεψίν μου εἰς τὸ Μουχλίον, τὴν ὁποίαν εἶχον τὴν εὐκαιρίαν νὰ κάμω τῇ ἀρωγῇ τοῦ Χαρισείου κληροδοτήματος κατὰ Νοέμβριον τοῦ 1933.

θοι. Ἡ ἐκκλησία εἶχε πιθανῶς καὶ τροῦλλον, μολονότι οὐδὲν τμῆμα αὐτοῦ σῴζεται σήμερον. Ἂν αὕτη εἶχε τὸν τύπον τῆς δικιονίου ἢ τῆς τετρακιονίου ἐκκλησίας, δὲν δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν ὡρισμένως [1]. Τὸ γεγονὸς ὅμως, ὅτι ὁ νάρθηξ λείπει, ὅπως εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῶν ἁγίων Θεοδώρων τοῦ Μυστρᾶ, κατὰ τὴν πρωτογενῆ μορφήν της, καθιστᾷ πιθανωτέραν τὴν πρώτην ὑπόθεσιν [2].

Βαδίζοντες ἀπὸ τὸν πύργον τῆς Παναγίας εἰς τὸ βορειότερον μέρος, εὑρίσκομεν θέσιν, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ὅλον τὸ σύστημα τοῦ φρουρίου καλῶς ἐπισκοπεῖται (εἰκ. 3). Τὰ κάτω ἐρείπια δὲν ἀνήκουν, κυρίως εἰπεῖν, εἰς τὸ

Εἰκ. 4. Ἐκκλησία εἰς τὸ βορειοδυτικὸν μέρος τῆς πρώτης ζώνης.

φρούριον· ἦσαν ἐκτὸς τῆς πόλεως καὶ ἀνήκουσιν εἰς μεταγενεστέραν ἐποχήν. Ἐπάνω τούτων φαίνονται τὰ τείχη τῆς πρώτης ζώνης, ἔπειτα τὰ τῆς δευτέ-

[1] Πβλ. Struck, Vier byzantinische Kirchen der Argolis, Mitteilungen des Kais. deutschen arch. Instituts, Ath. Abt. Bd. XXXIV (1909), 219.

[2] Ἡ ἐκκλησία αὕτη, ἡ ὁποία εἶχε κτισθῆ συγχρόνως μὲ τὴν Παναγίαν τοῦ Μουχλίου (πβλ. Millet, Monuments byzantins de Mistra, Avertissement), ἔχει πολλὰς μὲ αὐτὴν ὁμοιότητας, κατ' ἐξοχὴν δὲ ὡς πρὸς τὴν μόρφωσιν τῶν ἀψίδων. Ἐκτὸς τῶν τεσσάρων παρεκκλησίων ἡ κάτοψις ἐκείνης συμφωνεῖ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μὲ τὴν Παναγίαν τοῦ Μουχλίου καὶ ἡ σύνθεσις δὲ τῶν τοίχων ἀμφοτέρων τῶν ἐκκλησιῶν εἶναι ἡ ἰδία (πβλ. Millet, Mon. byz. de M. pl. 20, 21). Ἡ μονὴ τοῦ Βροντοχίου, ὅπως ἀνωτέρω εἴδομεν, εἶχε στενὴν σχέσιν μὲ τὸ νεόκτιστον Μουχλίον, φαίνεται δ' ὅτι καὶ ὡς ἀπὸ ἀρχιτεκτονικῆς ἀπόψεως ἐν μέρει ἐπέδρασεν ἐπ' αὐτό.

ρας· εἰς τὴν κορυφὴν διακρίνονται ἀκριβῶς οἱ πύργοι καὶ τὰ τείχη τῆς ἀκροπόλεως.

Εἰς τὸ βορειοδυτικὸν μέρος τῆς πρώτης ζώνης, πλησίον τῶν τειχῶν τῆς δευτέρας, σῴζονται καλῶς τὰ ἐρείπια μικρᾶς ἐκκλησίας μὲ μίαν ἀψῖδα (εἰκ. 4). Ἐκτὸς τῆς πρὸς δυσμὰς κυριωτέρας εἰσόδου εἶχεν αὕτη δευτέραν θύραν κατὰ τὴν μεσημβρινὴν πλευράν, ἡ ὁποία κατόπιν ἐνετοιχίσθη. Οἱ τοῖχοι τῆς προσόψεως αὐτῆς διατηροῦνται γενικῶς εἰς ὕψος 5-6 μέτρων, αἱ ἄλλαι ὅμως

Εἰκ. 5. Κτήριον μετὰ δεξαμενῶν εἰς τὴν βορειοδυτικὴν πλευρὰν τῆς πρώτης ζώνης.

πλευραὶ εἶναι, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, κρημνισμέναι. Οἱ τοῖχοι εἶναι ἐκτισμένοι μὲ μεγαλείτερα καὶ ἀνωμαλώτερα τεμάχια λίθου ἢ τὰ τῆς Παναγίας καὶ σπανιώτερον εὑρίσκονται πλίνθοι μεταξὺ λίθων.

Ὀλίγον ἀνώτερω πρὸς βορρᾶν εἰς μίαν γωνίαν τοῦ τείχους τῆς πρώτης ζώνης σῴζονται σπουδαῖα ἐρείπια ὀρθογωνίου κτηρίου (εἰκ. 5 πίν. Α΄. εἰκ. 6). Σῴζεται ἡ βορεινὴ πλευρὰ αὐτοῦ μὲ τὴν μεγάλην θύραν ὕψους 7 μ. περίπου, ἐπίσης τὸ μεγαλείτερον μέρος τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου. Τὸ κτήριον αὐτὸ ἦτο κατ' ἀρχὰς διὰ τριγώνου στέγης ἐστεγασμένον, ἐπάνω τῆς ὁποίας, τοὐλάχιστον εἰς τὴν βορεινὴν πλευράν, εἶχεν ἀνεγερθῆ ὑψηλὸς πύργος. Κάτωθεν τοῦ ἐπιπέδου ὅλου τοῦ κτηρίου αὐτοῦ ὑπάρχουσι δεξαμεναί, 2 μέτρων βάθους, πλάτους ἐπίσης 2 μ. καὶ μήκους 4 μ. Πλησίον τῆς θύρας σῴζεται ἄριστα, σχεδὸν ἀβλαβής, μία δεξαμενή, ἔχουσα θόλον τέλειον. Φαίνεται καλῶς εἰς τὴν βορειοδυτικὴν

γωνίαν τοῦ τοίχου καὶ ὁ πήλινος σωλὴν (0.1 μ. διαμέτρου, μὲ σπειροειδῆ αὔλακα), διὰ τοῦ ὁποίου τὸ ὕδωρ κατεφέρετο εἰς τὴν δεξαμενήν, τὸ βρόχινον ὕδωρ δηλαδή, τὸ ὁποῖον εἶχε συλλεγῆ ἐκ τῶν στεγῶν. Ἀπέναντι τούτου εἰς τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν τοῦ τοίχου, ὑπάρχει δευτέρα μεγαλειτέρα ὀπὴ μὲ ὑπολείμματα εὐρυτέρου πηλίνου σωλῆνος. Κατὰ τὸ μέσον τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου καθέτως ὑπάρχει αὔλαξ τις ὀρθογώνιος, ἡ ὁποία ἐχρησίμευε βεβαίως εἰς ὑποδοχὴν σωλῆνος ἀφανισθέντος νῦν. Τὸ κτίσμα τοῦτο ἦτο

Εἰκ. 7. Οἰκοδόμημα κατὰ τὸ βόρειον μέρος.

ἀναμφιβόλως μεγάλη ἀποθήκη, δυναμένη νὰ περιλάβῃ τοὐλάχιστον 48 κυβικὰ μέτρα ὕδατος.

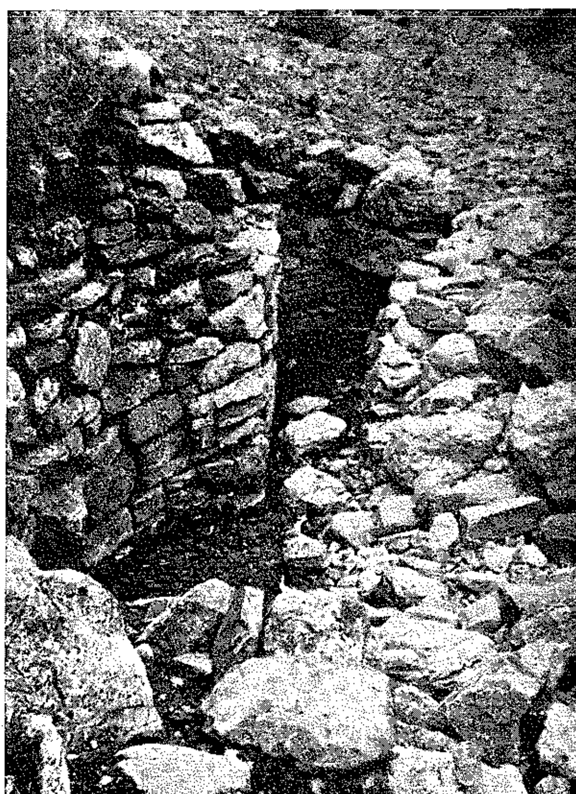
Εἰς τὸ βόρειον μέρος τῆς πρώτης ζώνης σῴζονται οἱ τοῖχοι, ὕψους περίπου 1.5 μ., ἑνὸς οἰκοδομήματος (εἰκ. 7), τὸ ὁποῖον δὲν ἦτο μόνον, ὡς δεικνύουν τὰ πέριξ αὐτοῦ ἐρείπια πολλῶν οἰκοδομημάτων. Ἔμπροσθεν ἦτο ἡ εἴσοδος. Ἡ οἰκοδομὴ τῶν τοίχων ὁμοιάζει πολὺ μὲ τὴν τῆς ἐκκλησίας τῆς Παναγίας.

Ἡ εἰκὼν 8 παριστάνει μίαν φυσικὴν πηγήν, Κεφαλάρι κοινῶς λεγομένην, κειμένην εἰς τὸ κάτω μέρος τῆς βορείας πλευρᾶς τοῦ βουνοῦ, ἐκτὸς τῆς πόλεως [1]. Τὸ τεῖχος τῆς πρώτης γραμμῆς κεῖται πολὺ ὑψηλότερον. Τὸ ὕδωρ

[1] Αὕτη ἦτο ἄνευ ἀμφιβολίας ἡ ὑπὸ τοῦ Μωάμεθ καταληφθεῖσα φυσικὴ πηγή, ὅπως ὁ Λαόνικος διηγεῖται (πβλ. ἀνωτέρω σ. 462).

ἔρχεται ἀπ᾿ ἀνατολῶν καὶ ῥέει πρὸς δυσμάς. Φαίνεται ἡ ὀπή, διὰ τῆς ὁποίας τὸ ὕδωρ ἔρχεται ἐκ τοῦ βουνοῦ καὶ ὁ ἀνοικτὸς ὀχετὸς ὁ φέρων πρὸς τὴν δύσιν. Δὲν ἔχει ἡ πηγὴ πολὺ ὕδωρ καὶ διαρκῶς, ἀλλὰ μόνον τὸν χειμῶνα. Ὄπισθεν αὐτῆς ἦτο ὑπόγειος ἀποθήκη ὕδατος.

Εἰς τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν τῆς πρώτης ζώνης ὑπάρχουν τὰ ἐρείπια ὑψηλοῦ πύργου (εἰκ. 9) τὸ πλάτος 5 μ. Τὸ ὕψος αὐτοῦ ἐνίοτε ὑπερβαίνει καὶ

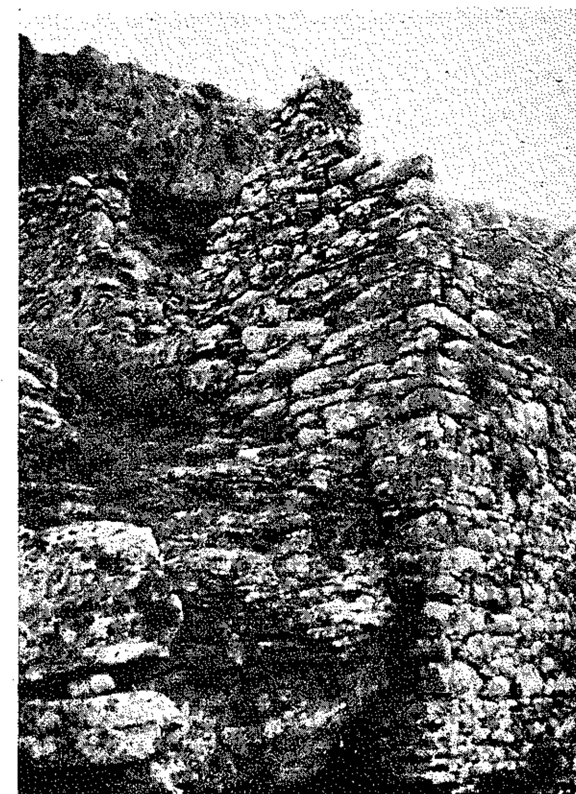
Εἰκ. 8. Ἡ πηγὴ Κεφαλάρι.

τὰ 10 μ. Ἐντὸς τοῦ πύργου σῴζεται ἐπίσης ὑπόγειος θόλος τῆς δεξαμενῆς τοῦ ὕδατος. Ὄπισθεν τοῦ πύργου ὑπῆρχεν οἰκοδόμημα στερεῶς συνδεδεμένον μετὰ τοῦ φυσικοῦ βράχου· αἱ ὀπαὶ πρὸς ὑποδοχὴν τῶν δοκῶν φαίνονται εἰς τὴν πλευρὰν τοῦ βράχου. Ἄνωθεν τούτου καὶ κάτωθεν τῶν ἐξεχόντων βράχων εἶναι φυσικαὶ ἕδραι ἐκ λίθου ἐντοπίου.

* * *

Ἐντὸς τῆς ἀκροπόλεως εὑρίσκομεν φανερὰ ἴχνη βιαίας καταστροφῆς

τῶν ἐκεῖ εὑρεθέντων κτηρίων. Φαίνεται, ὅτι οἱ Τοῦρκοι, ἐγκαταλιπόντες κατὰ τὴν XVI. ἑκατονταετηρίδα τὸ φρούριον τοῦ Μουχλίου, κατέστρεψαν συστηματικῶς τὴν ἀκρόπολιν. Τὸ βορειότερον ὅμως καὶ βορειοδυτικὸν μέρος τοῦ τείχους μετὰ τῶν πύργων σῴζεται ἀρκετὰ καλά, καὶ ἀλλαχοῦ δὲ παρατηροῦνται βάσεις πολλῶν πύργων καὶ τοῦ τείχους. Τὸ πάχος τούτου ἦτο κανονικῶς 1μ.· οἱ πύργοι ἦσαν διάφοροι καὶ ὡς πρὸς τὸ μέγεθος καὶ ὡς πρὸς τὴν μορφὴν

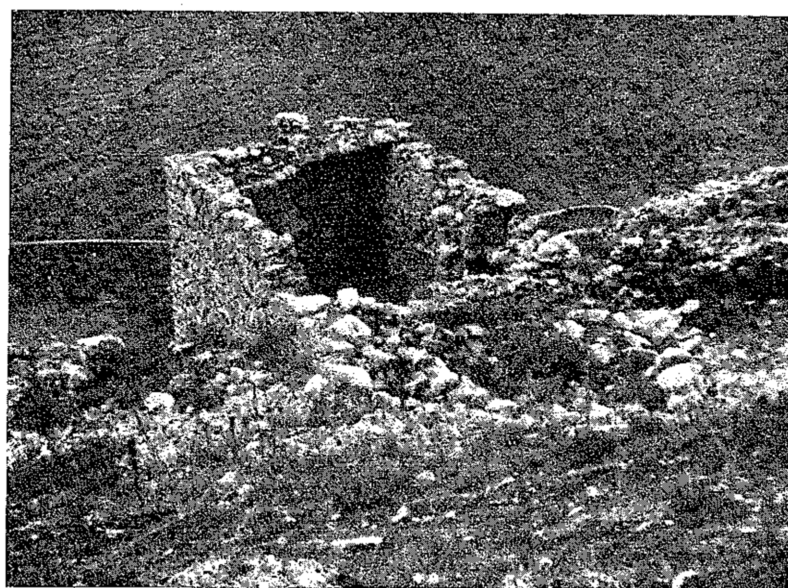

Εἰκ. 9. Πύργος κατὰ τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν.

(εἰκ. 10). Κάτωθεν τοῦ βορειοδυτικοῦ τείχους τῆς Ἀκροπόλεως εἰς ἀπόστασιν περίπου 150 μ. ἀπ᾿ αὐτοῦ, εὑρίσκονται σπουδαῖα ἐρείπια ὀρθογωνίου κτηρίου κατὰ τὸ μέσον μέρος εἰς δύο σύμμετρα δωμάτια διαιρουμένου (εἰκ. 11 - 12). Καὶ τὰ δύο δωμάτια ἦσαν ἐσκεπασμένα μὲ θόλους, τῶν ὁποίων τὰ ἴχνη σαφῶς διακρίνονται εἰς τὸ βόρειον τεῖχος. Ἡ εἴσοδος, τῆς ὁποίας τὰ εὐρέα λίθινα πλαίσια καλῶς διατηροῦνται, ἦτο εἰς τὸ βόρειον μέρος τοῦ ὀπισθοδόμου. Ὁ πρόδομος εἶχε μόνον μικρὸν ἡμικυκλικὸν παράθυρον εἰς τὴν πρόσοψιν. Εἰς ὕψος 1.20 μέτρον περίπου ἀπὸ τοῦ ἐδάφους περιθέει ἐσωτε-

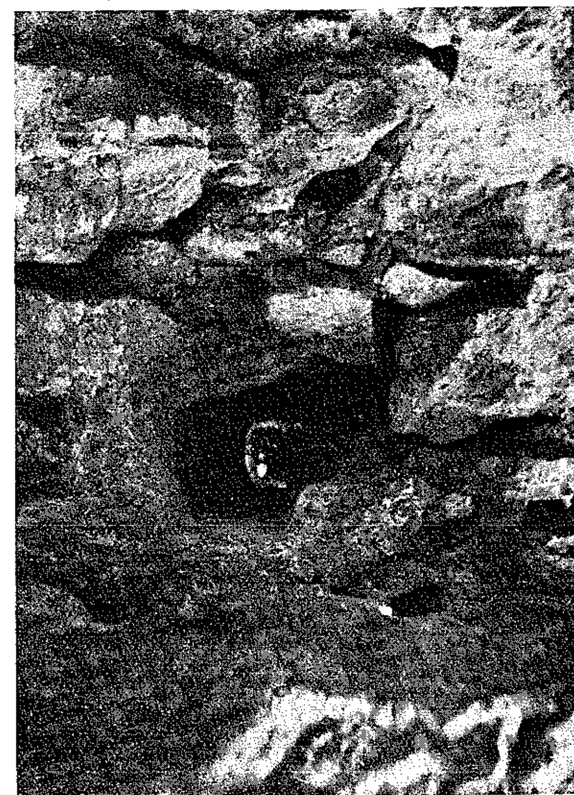

Εἰκ. 10. Ἡ βορειοδυτικὴ πλευρὰ τῆς Ἀκροπόλεως.

Εἰκ. 11. Λουτρὸν εἰς τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν τῆς δευτέρας ζώνης.

ρικῶς τὸν τοῖχον καθ᾽ ὅλας τὰς πλευρὰς ἐντετοιχισμένος σωλὴν (εἰκ. 13), διαμέτρου 15 ἑκατοστομέτρων, τοῦ ὁποίου κεραμικὰ τεμάχια εὑρίσκονται ἐνίοτε. Πανταχοῦ δὲ διακρίνεται καλῶς ἡ ἐντὸς κατὰ χώραν τῶν τοίχων εὐρεῖα ὀπή. Τὸν σωλῆνα αὐτὸν συνδέουσι πολλαὶ μικραὶ ὀπαὶ μὲ τὸ ἐσωτερικὸν τῶν προμνημονευθέντων δωματίων, εἰς δὲ τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν τοῦ προδόμου φαίνονται ἐπὶ τοῦ μελανισθέντος τοίχου ἴχνη καπνοῦ. Εἶναι πολὺ πιθανόν, ὅτι τὸ περίεργον αὐτὸ κτήριον ἦτο δημόσιον λουτρόν, εἰς τὸ ὁποῖον τὸ ὕδωρ κατήρχετο ἀπὸ τὰς ὀλίγον ὑπερκειμένας δεξαμενάς, τῶν ὁποίων φανερὰ ἐρείπια σῴζονται καὶ σήμερον. Εἰς τὴν ἀνατολικὴν μάλιστα πλευρὰν τοῦ λουτροῦ φαίνονται δύο μεγάλαι ὀπαί, διὰ τῶν ὁποίων ἐγίνετο ἡ εἰς αὐτὸ διοχέτευσις τοῦ ὕδατος ἀπὸ τῶν δεξαμενῶν. Ὁ σωλὴν [1] ἔφερε τὸ ὕδωρ κύκλῳ ὅλου τοῦ

Εἰκ. 13. Ἐντετοιχισμένος σωλὴν τοῦ λουτροῦ.

[1] Πῶς ἐγίνετο ἡ διοχέτευσις τοῦ ὕδατος εἰς τὰ Ῥωμαϊκὰ καὶ Βυζαντινὰ λουτρά, ἔχει ὀλίγον ἐξερευνηθῆ. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ δήλωσις τοῦ Krencker σχετικῶς μὲ τὰ ἐν Ῥώμῃ λουτρὰ τοῦ Caracalla: Wie das Wasser von dem Wasserkastell in das Kerngebäude geleitet wurde, wie und wo es in dem Inneren des Gebäudes hochgepumpt wurde, wie von Hochreservoiren, von denen in den Binnenhöfen da u. dort auch noch Reste erhalten sind, das Wasser weitergeleitet wurde, das wäre eine lohnende Untersuchung, zu der aber eingehende, mühevolle Studien in der Ruine, vor allem in den oberen Teilen derselben, nötig wären (Krencker - Krüger - Lehmann - Wachtler: Die Trierer Kaiserthermen Abt. I. Augsburg, 1929, σ. 269). Εὑρίσκονται ὅμως ἀρκετὰ πολλὰ παραδείγματα Ρωμαϊκῶν καὶ Βυζαντινῶν λουτρῶν, ὅπου τὸ ὕδωρ πλαγίως ἢ καθέτως διὰ τοῦ τοίχου κατεφέρετο (πβλ. Die Trierer Kaiserthermen I. pas-

λουτροῦ, εἰς τὴν μαυρισμένην γωνίαν τοῦ ὁποίου ἦτο πιθανῶς θερμάστρα πρὸς θέρμανσιν τοῦ ὕδατος [1].

Εἰς τὸ μέσον τοῦ δυτικοῦ μέρους τῆς δευτέρας ζώνης ὑψοῦνται τὰ ἐρείπια ἑνὸς μεγαλειτέρου κτηρίου (εἰκ. 15 πίν. Α΄. εἰκ. 16). Ἡ εἴσοδός του ἦτο σχεδὸν εἰς τὸ μέσον τῆς δυτικῆς πλευρᾶς, ὅπου ὁ τοῖχος ἔχει παντελῶς κρημνισθῆ. Εἰς τὴν μεσημβρινὴν πλευρὰν φθάνει ὁ τοῖχος καὶ 3 μ. τὸ ὕψος. Ἡ σύνθεσις τῶν

Εἰκ. 14. Ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως τοῦ Μουχλίου ἄποψις τοῦ Ἀχλαδοκάμπου, τῆς ἀπ' Ἄργους εἰς Τρίπολιν σιδηροδρομικῆς γραμμῆς καὶ τοῦ κόλπου τοῦ Ναυπλίου.

τοίχων εἶναι, ὡς συνήθως, ἐξ ἀκανονίστων πολυγώνων λίθων τοῦ τόπου μετὰ τεμαχίων πλίνθων παρεντεθειμένων, διακόπτεται δὲ μόνον ὑπὸ μερικῶν πολεμικῶν θυρίδων. Αὐτὸ ἦτο πολὺ πιθανὸν οἴκημα κορυφαίου τινὸς τῆς πόλεως.

sim, Α. Κ. Ὀρλάνδου, Μοναστηριακὴ ἀρχιτεκτονική, Ἀθῆναι, 1927, σ. 59). Εἰς τὰ λουτρὰ τοῦ Lambaesis ὑπάρχουν γεισίποδες εἰς τὰ ἐξωτερικὰ μέρη τοῦ τοίχου, οἱ ὁποῖοι ἐβάσταζον τὸ στενῶς πρὸς τὸν τοῖχον ἐφηρμοσμένον καὶ ὁριζοντίως πέριξ αὐτοῦ βαῖνον ὑδραγωγεῖον (πβλ. Die Trierer Kaiserthermen I, 209). Φαίνεται, ὅτι εἰς τὸ Μουχλίον ἔγινεν ἀνάγκη, διὰ τὸ ψυχρότερον κλῖμα, νὰ φέρουν τὸν σωλῆνα τοῦ ὕδατος ἐντὸς τοῦ πυρῆνος τοῦ τοίχου, διὰ νὰ προφυλάξουν αὐτὸ ἐναντίον τοῦ ψύχους.

[1] Ἂν καὶ ὡς ἀτμόλουτρον ἐχρησιμοποιεῖτο τοῦτο τὸ κτήριον, δὲν δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν ὡρισμένως ἄνευ ἀνασκαφῶν, ἄνευ δηλαδὴ τῆς ἐξερευνήσεως τοῦ κάτωθεν τοῦ δαπέδου ὑποκαύστου. Ἡ πιθανότης τῆς ὑπάρξεως μιᾶς ἄνω τοῦ δαπέδου θερμάστρας καὶ ἡ τελεία ἔλλειψις ὀρθογωνίων καὶ μερικῶς ἀνοικτῶν σωλήνων διὰ τὸν θερμὸν ἀέρα τὸν ἐκ τοῦ κάτωθεν ὑποκαύστου ἐρχόμενον, μαρτυροῦσι μᾶλλον κατὰ τῆς ὑπάρξεως ἑνὸς ἀτμολούτρου. (Πβλ. Ὀρλάνδου, Μοναστηριακὴν ἀρχιτεκτονικήν, σ. 60).

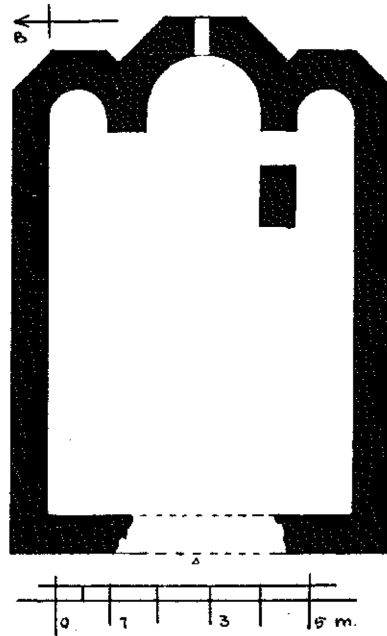
Ἡ κρημνώδης καὶ δύσβατος πλευρὰ τοῦ βουνοῦ ἠνάγκασε τοὺς Βυζαντινοὺς νὰ κατασκευάσουν ὄχι μόνον τὰ οἰκοδομήματα καὶ τὰς δεξαμενάς, ἀλλὰ πολὺ συχνὰ καὶ τὰς ἐκκλησίας παραλλήλους πρὸς τὴν πλευρὰν αὐτοῦ. Κατὰ τὸ μεσημβρινὸν μέρος τῆς πρώτης ζώνης, εἰς ἀπόστασιν περίπου 1000 μ. ἀπὸ τῆς Παναγίας, σῴζονται τὰ ἀξιόλογα ἐρείπια δύο ἐκκλησιῶν, τῶν ὁποίων ὁ ἄξων δὲν εἶναι ὀρθογώνιος, ἀλλὰ βαίνει παραλλήλως πρὸς τὴν πλευρὰν τοῦ βουνοῦ. Αὗται αἱ δύο ἐκκλησίαι ἔχουν τὴν ἰδίαν μορφὴν καὶ περίπου τὸ

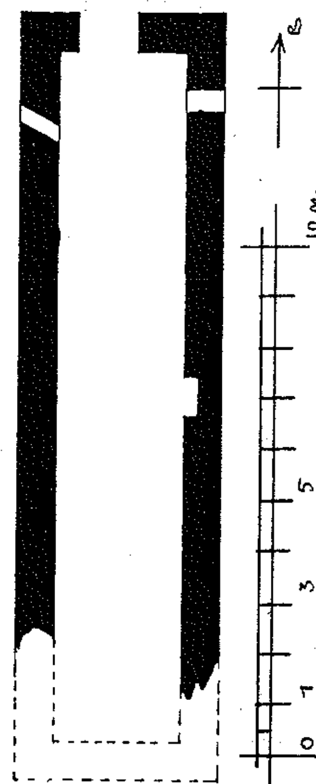
Εἰκ. 15. Ἐρείπια οἰκήματος εἰς τὸ δυτικὸν μέρος τῆς δευτέρας ζώνης.

ἴδιον μέγεθος καὶ εὑρίσκονται πλησίον ἀλλήλων (150 μ. διάστημα). Ἡ πρώτη αὐτῶν πλησιέστερον εἰς τὴν Παναγίαν κειμένη, ἔχει 7 μ. μῆκος καὶ 3.70 μ. πλάτος, ἡ δὲ δευτέρα ὀλίγον μικρότερον (πβλ. εἰκ. 17 πίν. Β΄. εἰκ. 18). Ἀμφότεραι ἔχουσι μίαν ἀψῖδα καὶ ἐκτὸς τῆς κυρίας εἰσόδου εἶχον καὶ δευτέραν εἴσοδον εἰς τὴν μακρὰν πλευρὰν πρὸς μεσημβρίαν. Ἀμφότεραι αἱ ἐκκλησίαι εἶναι ἐκτισμέναι δι' ἀκανονίστου τοιχοποιίας, ὡς συνήθως, μετὰ παρεμβολῆς πλίνθων. Γῦρο τῶν ἐκκλησιῶν αὐτῶν σῴζονται αἱ βάσεις πολλῶν οἰκοδομημάτων, καὶ ἐπάνω τῶν κρημνηδῶν βράχων τὰ τείχη τῆς δευτέρας ζώνης.

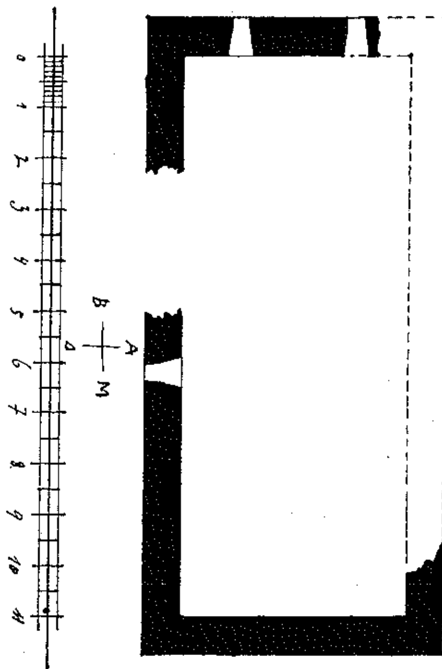
Τὸ δυτικὸν μέρος τοῦ βουνοῦ, ὡς ὀλιγώτερον ἀνώμαλον ἀπὸ τὰ ἄλλα, ἦτο πυκνότερον κατῳκημένον. Ὅπου δ' ἡ θέσις ἐπέτρεψεν, ἐγέμισαν οἱ Βυζαντινοὶ ὅλας τὰς πλευρὰς τοῦ βουνοῦ μὲ κτήρια, ἀφήσαντες κενοὺς μόνον τοὺς τόπους, ὅπου ἡ κατασκευὴ οἰκοδομημάτων ἦτο ἀπολύτως ἀδύνατος.

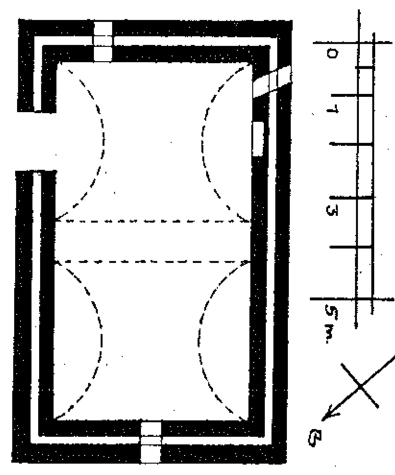
Εἰκ. 2. Κάτοψις τῆς ἐκκλησίας τῆς Παναγίας.

Εἰκ. 6. Κάτοψις κτηρίου μετὰ δεξαμενῶν.

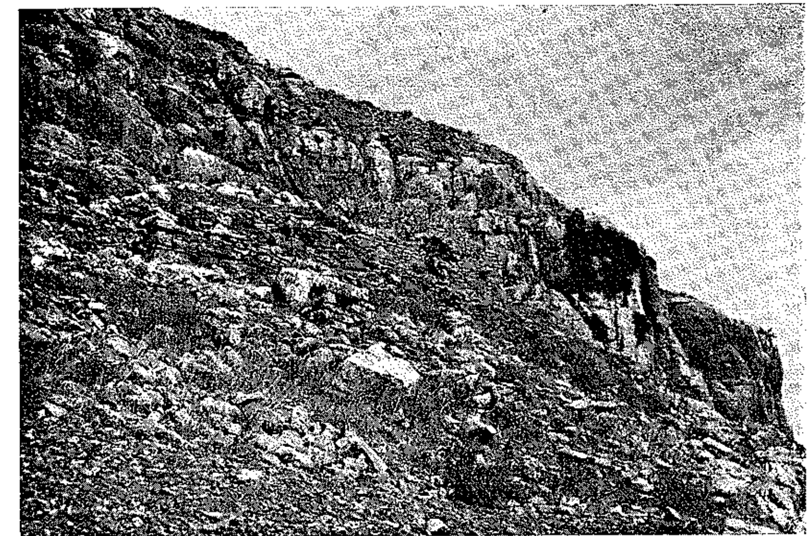
Εἰκ. 16. Κάτοψις οἰκήματος.

Εἰκ. 12. Κάτοψις λουτροῦ.

ΠΙΝΑΞ Α'.

Εἰς τὸ δυτικὸν μέρος τῆς ζώνης, πλησίον τῆς Παναγίας, εἰς ἀπόστασιν 150 μ. διάστημα ἀπὸ τῆς μεσημβρινῆς πλευρᾶς αὐτῆς σῴζονται κατὰ τὴν πρόσοψιν οἱ τοῖχοι μιᾶς μικρᾶς ἐκκλησίας εἰς ὕψος 5 μ., μὲ μίαν ἁψῖδα μόνον (εἰκ. 19 πίν. Β'. εἰκ. 20). Καὶ ἡ ἐκκλησία αὕτη εἶχεν, ἐκτὸς τῆς κυρίας εἰσόδου εἰς τὴν πρόσοψιν, δευτέραν θύραν κατὰ τὴν μεσημβρινὴν πλευράν, διὰ τῆς ὁποίας συνεκοινώνει μεθ' ἑνὸς μετ' αὐτῆς στενῶς συνδεδεμένου κτηρίου, τετραγώνου καὶ ὀλίγον μικροτέρου τῆς ἐκκλησίας. Αὐτὸ τὸ κτήριον ἦτο, ἴσως, ὀστεοφυλάκιον. Τοιαῦτα ὀστεοφυλάκια μὲ τὰς ἐκκλησίας συνδεδεμένα εὑρίσκονται

Εἰκ. 17. Ἐκκλησία εἰς τὴν μεσημβρινὴν πλευρὰν τῆς πρώτης ζώνης.

καὶ εἰς τὸν Μυστρᾶν καὶ ἀλλαχοῦ συχνάκις. Ἂν ὄντως τοῦτοο ὕτως ἔχῃ, θὰ δείξουν αἱ ἀνασκαφαὶ ἐπὶ τόπου, αἱ ὁποῖαι πιθανῶς μετ' οὐ πολὺ θὰ ἐπακολουθήσουν.

Τὰ ἐρείπια τοῦ Μουχλίου παρέχουν ἐν συνόλῳ ὄχι πολλὰ νέα διὰ τὴν τέχνην, συγκρινόμενα μάλιστα μετὰ τοῦ Μυστρᾶ.

Παραλλήλως μὲ τὴν ἱστορίαν καὶ τὰ μνημεῖα ἐπιμαρτυροῦν καὶ διὰ τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ ῥυθμοῦ τῶν τοίχων καὶ διὰ τῆς τεχνοτροπίας τῶν τοιχογραφιῶν τὴν ἐναργῆ ἐπίδρασιν τῆς βυζαντινῆς τέχνης ἐκείνης, ἡ ὁποία ἔφθασεν εἰς τὴν τελευταίαν λαμπρὰν ἀναγέννησίν της κατὰ τὸ τέλος τοῦ μεσαίωνος, καὶ εἶχε τὸ μεγάλον Πελοποννησιακὸν κέντρον της εἰς τὸν Μυστρᾶν τὸν ἴδιον. Τὸ ὅτι ὁ Μυστρᾶς ἐλήφθη ὡς πρότυπον φαίνεται καὶ ἀπὸ τὰς τρεῖς σειρὰς τῶν τοίχων τοῦ φρουρίου, διὰ τῶν ὁποίων καὶ τὸ Μουχλίον διαιρεῖται εἰς τρία μέρη, δηλαδὴ εἰς τὴν κάτω πόλιν, τὴν ἄνω πόλιν καὶ τὴν ἀκρό-

πολιν, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι ὁ Μυστρᾶς ἐξετείνετο εἰς τὴν ἀνατολικὴν καὶ βορειανατολικὴν πλευρὰν τοῦ ὄρους, ἐνῷ τὸ Μουχλίον κατεῖχεν ὅλας τὰς πλευρὰς τοῦ ὄρους. Ἡ δήλωσις τοῦ Λαονίκου καὶ ἄλλων συγγραφέων, ὅτι τὸ Μουχλίον εἶχε μέγαν ἀριθμὸν ἀνθρώπων καὶ προβάτων, ὑποστηρίζεται ὑπὸ τῶν ἐρειπίων. Ἐκτὸς τῶν δημοσίων κτηρίων, ἑκατοντάδες οἰκιῶν ἔχουσι καταλίπει ἐκεῖ τὰ ἐναργῆ ἴχνη των. Φαίνεται ὅτι ὄχι μόνον ἰσχυρὰ στρατιωτικὴ φρουρά, ἀλλὰ καὶ χιλιάδες ἀνθρώπων ἀπὸ τῶν περιχώρων εὗρον διαρκῆ κατοικίαν ἐντὸς τῶν ἰσχυρῶν τειχῶν τῆς πόλεως ἐκείνης. Τὰ μνημεῖα εἶναι

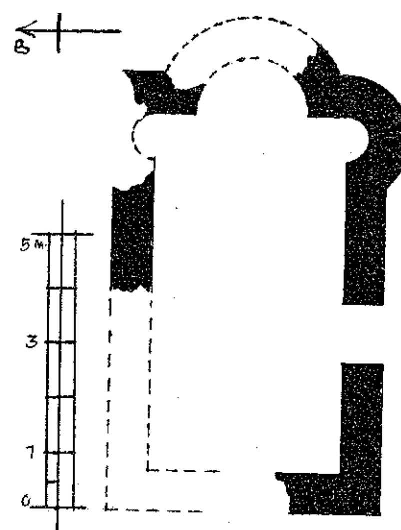

Εἰκ. 19. Ἐκκλησία τῆς πρώτης ζώνης πλησίον τῆς Παναγίας, πρὸς μεσημβρίαν.

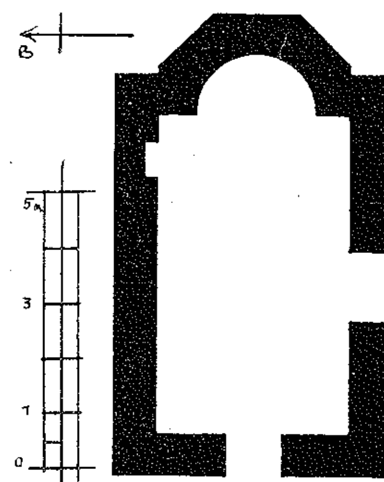
ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κρημνισμένα. Τοῦτο ἐξηγεῖται ὄχι μόνον ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν καὶ ἡ φρουρὰ καὶ οἱ κάτοικοι εἶχον ἀφίσει πολὺ γλήγορα τὸ φρούριον ἐκεῖνο, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς βιαίας καταστροφῆς, τὴν ὁποίαν οἱ Τοῦρκοι ἔκαμαν, ὅταν κατέλιπον τελείως τὸ Μουχλίον. Τὰ ἴχνη ταύτης τῆς καταστροφῆς φαίνονται πανταχοῦ, καλλίτερον ὅμως εἰς τὴν ἀκρόπολιν, ἡ ὁποία δεικνύει σήμερον μίαν τελείαν πανωλεθρίαν. Ἐκεῖ κάποτε καὶ οἱ πύργοι ἔχουν δι᾿ ἀνατινάξεως μετατεθῆ ἀπὸ τῆς ἀρχικῆς θέσεώς των.

Μεθ᾿ ὅλα ταῦτα παρέχουσι τὰ σῳζόμενα ἐρείπια ἀρκούντως πολλὰ καὶ σαφῆ διδάγματα ὡς πρὸς τὴν ἱστορίαν τῆς πόλεως καὶ τὸν δημόσιον καὶ ἰδιωτικὸν βίον τῶν ἐκεῖ διαβιούντων. Πρὸ πάντων βλέπομεν καὶ σήμερον πολὺ καλά, ὅτι ἡ πόλις ἦτο ἄριστα ἐφωδιασμένη δι᾿ ὕδατος. Ὑπῆρξαν εἰς τὴν πόλιν πολλὰ καλῶς ὀχυρωθέντα κτήρια, προωρισμένα νὰ συναθροίζουν

τὸ ὕδωρ τῆς βροχῆς καὶ νὰ διοχετεύουν αὐτὸ διὰ σωλήνων εἰς τὰς ὑπογείους θολωτὰς δεξαμενάς, τῶν ὁποίων τὸ ἐμβαδὸν κἄποτε ὑπερβαίνει καὶ τὰ 50 κυβικὰ μέτρα. Ἐκτὸς τῶν μεγάλων τούτων δημοσίων δεξαμενῶν, αἱ ὁποῖαι ἐφωδίαζον δι᾿ ὕδατος τὸν στρατὸν καὶ τὰ λουτρὰ καὶ ἀπετέλουν τὸ τελευταῖον ἀποταμίευμα ὕδατος δι᾿ ὅλον τὸν πληθυσμόν, εἶχον πολλάκις καὶ τὰ παλάτια καὶ οἰκίαι τὰς ἰδιαιτέρας των μικρὰς δεξαμενὰς πρὸς πλήρωσιν τῶν καθημερινῶν ἀναγκῶν των. Τοιουτοτρόπως ἠμποροῦμεν νὰ ἀμφιβάλλωμεν πολὺ διὰ τὸ λεγόμενον ὑπὸ τοῦ Λαονίκου, ὅτι δῆλα δὴ Δημήτριος ὁ Ἀσά-

Εἰκ. 18. Κάτοψις ἐκκλησίας.

Εἰκ. 20. Κάτοψις ἐκκλησίας.

ΠΙΝΑΞ Β'.

νης παρέδωκεν τὴν πόλιν εἰς τοὺς Τούρκους δι᾿ ἔλλειψιν ὕδατος. Τὸ γεγονὸς δηλαδή, ὅτι οἱ Τοῦρκοι κατέλαβον τὴν κυριωτέραν φυσικὴν πηγὴν τὴν ἐκτὸς τῆς πόλεως κειμένην, τὸ Κεφαλάρι ἐπονομαζόμενον, δὲν ἔχει καμμίαν σημασίαν. Διὰ τὸν τακτικὸν ἐφοδιασμὸν τῆς πόλεως δι᾿ ὕδατος δὲν ἦτο σημαντικὴ αὐτὴ ἡ πηγὴ ἅτε παρέχουσα ὀλίγον ὕδωρ διὰ τόσον μεγάλην πόλιν, ὅπως τὸ Μουχλί. Ἔπειτα αὐτή, ὡς μακρὰν καὶ κάτω τῶν τοίχων τοῦ φρουρίου ῥέουσα, ἦτο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀχρησιμοποίητος.

Ἡ ἐξερεύνησις λοιπὸν τῶν μνημείων ὑποστηρίζει μᾶλλον τὴν ἐξήγησιν τοῦ ἐν Μεδιολάνῳ χειρογράφου, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Ἀσάνης παρέδωκε τὴν πόλιν ὄχι δι᾿ ἔλλειψιν ὕδατος, ἀλλ᾿ ἔναντι τῶν εἰς τὴν οἰκογένειάν του δοθεισῶν ἀμοιβῶν, παρὰ τὸ θέλημα τοῦ διαμαρτυρομένου λαοῦ. Καὶ ὁ Λαόνικος γνωρίζει καλῶς ὅτι ὁ Μωάμεθ εἶχε δωρήσει εἰς τὸν υἱὸν τοῦ Ἀσάνη τὴν

Λεωδορίκην μετὰ τὴν παράδοσιν τοῦ Μουχλίου. Φαίνεται ὅμως, ὅτι αὐτὸς ὁ συγγραφεὺς ἔλαβε τὴν σχετικὴν πληροφορίαν ἀπὸ τῶν εἰς τὸν Ἀσάνην προσκειμένων κύκλων.

Περατῶν τὴν περὶ τοῦ Μουχλίου μελέτην μου, καθῆκόν μου ἐπιβεβλημένον θεωρῶ νὰ ἐκφράσω ἀπὸ τοῦ χώρου τούτου τὰς θερμάς μου εὐχαριστίας πρὸς τοὺς βοηθήσαντάς με, ἵνα φέρω αὐτὴν εἰς πέρας, ἤτοι πρός τε τὸν ἐν Τριπόλει φωτογράφον κ. Κόμπελ ὡς καὶ πρὸς τὸν σοφώτατον γραμματέα τῆς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, καθηγητὴν κ. Φ. Κουκουλέν.

ΕΥΓΕΝΙΟΣ ΝΤΑΡΚΟ

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑΙ

Γενναδίου Σχολαρίου, *Ἅπαντα τὰ εὑρισκόμενα. Oeuvres complètes de Gennade Scholarios, publiées pour la première fois par + L. Petit, + X. A. Siderides et Martin Jugie. tome VI p. V-XII + 581. Paris 1933.*

Μετὰ τὸν Ε΄. τόμον οἱ ἀξιόλογοι ἐκδόται τῶν ἁπάντων τοῦ Γενναδίου Σχολαρίου ἐξέδωκαν κατὰ τὸ διαρρεῦσαν ἔτος 1933 τὸν ἕκτον τόμον, διότι περιέχει συνέχειαν τῶν ἐπιτομῶν καὶ μεταφράσεων ἔργων θεολογικῶν τοῦ Θωμᾶ Ἀκυνάτου, τῶν ὁποίων ἡ ἔκδοσις ἤρχισεν ἀπὸ τοῦ προηγουμένου τόμου. Περιλαμβάνει δ᾽ ὁ νέος τόμος 1) «ἐκλογὴν τοῦ πρώτου τῶν ἠθικῶν» τ. ἔ. ἐπιτομὴν τῆς Prima Secundae (p. 1 - 153), ἔνθα εἰς 114 κεφάλαια πραγματεύεται περὶ «ἀνθρωπίνου τέλους», περὶ «ἀνθρωπίνων πράξεων», περὶ «τῶν παθῶν τῆς ψυχῆς», τῶν «ἀνθρωπίνων συνηθειῶν καὶ ἀρετῶν», «ἁμαρτημάτων καὶ κακιῶν», περὶ «νόμου» καὶ περὶ «χάριτος». 2) Μετάφρασιν τοῦ «περὶ διαφορᾶς οὐσίας καὶ τοῦ εἶναι» (p. 154-177) 3) ἑρμηνείαν εἰς τὸ ἀνωτέρω σύγγραμμα ἢ ὡς αὐτὸ ἐπιγράφει ὁ Σχολάριος «ἐξήγησις εἰς τὸ τοῦ διδασκάλου Θωμᾶ βιβλίον τὸ περὶ τοῦ εἶναι καὶ τῆς οὐσίας», προωρισμένον διὰ τὸν Ματθαῖον τὸν Καμαλιώτην (p. 177 - 326). 4) Μετάφρασιν τῶν ἐξηγήσεων τοῦ Θωμᾶ εἰς τὴν περὶ ψυχῆς πραγματείαν τοῦ Ἀριστοτέλους, εἰς βιβλία τρία (p. 327 - 581). Καὶ τὸ μὲν πρῶτον δημοσιεύεται νῦν πρῶτον ἐξ αὐτογράφου τοῦ Σχολαρίου κώδικος τῆς Βατικανῆς Βιβλιοθήκης ὑπ᾽ ἀριθ. 433. Τὸ δεύτερον ἐκ τεσσάρων ἐπίσης αὐτογράφων τοῦ Σχολαρίου κωδίκων τῶν Βιβλιοθηκῶν Ἐσκοριάλης (Y, III, 13), Παλατίνης (235), Ὄξφορδ (Miscelanens, 275) καὶ Παρισινῆς (Supplem. 618)· ἐκ τοῦ τελευταίου δὲ τούτου κώδικος δημοσιεύεται καὶ τὸ τρίτον ἔργον. Ἐκ τοῦ Παλατίνου (235) καὶ τοῦ Λαυρεντίνου (86, 19) αὐτογράφων κωδίκων, δημοσιεύεται τὸ τελευταῖον ἐκ τῶν ἐν τῷ τόμῳ τούτῳ ἔργων τοῦ Σχολαρίου. Ἡ ἔκδοσις δ᾽ ἔγινε νῦν μετὰ πολλῆς ἐπιμελείας, ἀξίας συγχαρητηρίων διὰ τοὺς διευθύνοντας αὐτὴν ἀσσομψιονιστὰς πατέρας τοῦ Καδίκιοι.

Περὶ δὲ τοῦ ἔργου αὐτοῦ τοῦ Σχολαρίου, τοῦ τε κατὰ μετάφρασιν καὶ τοῦ κατ᾽ ἐπιτομὴν καὶ σύμπτυξιν τοῦ λατινικοῦ πρωτοτύπου, ἀνάγκη νὰ παρατηρήσωμεν καὶ νὰ θαυμάσωμεν τὴν κατὰ πάντα πιστὴν ἀπόδοσιν καὶ τοῦ κατ᾽ ἔκτασιν κειμένου καὶ τοῦ ἐξ ἐπιτομῆς περιεχομένου αὐτοῦ εἰς γλῶσσαν ἀριστοτελίζουσαν, ὡς αὐτὴν ἐγίνωσκε καὶ ἐχειρίζετο ὁ τελευταῖος ἀριστοτελι-

κὸς τοῦ Βυζαντίου. Ἡ ὁμολογουμένη αὕτη δεξιότης τοῦ Σχολαρίου περὶ τὴν ἀπόδοσιν προϊόντων τῆς σχολαστικῆς φιλοσοφίας τῆς μεσαιωνικῆς Δύσεως προκαλεῖ τὸν δίκαιον θαυμασμὸν καὶ τῶν ἐκδοτῶν, οἵτινες τὴν ἑλληνικὴν μετάφρασιν τῶν «ἐξηγήσεων τοῦ Θωμᾶ εἰς τὸ περὶ ψυχῆς τοῦ Ἀριστοτέλους» θεωροῦσι διαυγεστέραν αὐτοῦ τοῦ λατινικοῦ πρωτοτύπου, διότι ὁ Σχολάριος «εὐχερέστατα κινεῖται ἐν μέσῳ τῶν λεπτοτάτων προβλημάτων τῆς Μεταφυσικῆς, μετὰ διαυγοῦς σκέψεως, βαθείας γνώσεως τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ πολυγνωσίας περὶ τὴν ἀρχαίαν φιλοσοφίαν» (p. VIII καὶ IX).

Ὁ Σχολάριος εἶναι θαυμαστὴς τοῦ ἐξ Aquino σχολαστικοῦ θεολόγου, τὸν ὁποῖον θεωρεῖ ἐξοχώτατον πάντων τῶν λατίνων φιλοσόφων καὶ ὑπερασπίζει αὐτὸν κατὰ τῶν ὑποτιμώντων αὐτὸν νεωτέρων φραγκισκανῶν, δικαιολογῶν καὶ τὴν διὰ τοῦτο ἐξαιρετικὴν τιμήν, δι᾿ ἧς περιέβαλεν αὐτὸν ἡ ῥωμαϊκὴ ἐκκλησία. Τοῦτο ὅμως δὲν ἐμποδίζει αὐτὸν νὰ σημειώνῃ τὰς δογματικὰς διαφορὰς αὐτοῦ ἀπὸ τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ νὰ ἐκφράζῃ ἀπροκαλύπτως τὴν λύπην του ὅτι μία οὕτω πλουσίως κατηρτισμένη φιλοσοφικὴ διάνοια ἐξυπηρετεῖ τὰς νεοδιδασκαλίας τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας. Ἐν τῷ προλόγῳ «τοῦ περὶ οὐσίας καὶ τοῦ εἶναι» ὑπομνήματος σαφῶς λέγει «ἐν οἷς γὰρ πρὸς τὴν ἁγίαν Ἐκκλησίαν ἡμῶν διαφέρεται, ἀποδιιστάμεθα αὐτοῦ καὶ πολλὰ ἀντεγράψαμεν τοῖς συγγράμμασιν αὐτοῦ...καὶ ἀποβαλλόμεθα καὶ τοῦτο καὶ πάντα διαφερόμενον τῇ πατρίῳ ἡμῶν δόξῃ καὶ ἀληθείᾳ, ἣ καὶ αὐτῶν Λατίνων πάτριος ἦν, ἀλλ᾿ ὕστερον αὐτῆς τε καὶ ἡμῶν ἀπεσχίσθησαν, τοῖς τε ἄλλοις ἀποβάλλεσθαι συμβουλεύομεν». (p. 177). Εἰς δὲ τὴν ᾤαν τοῦ ἀντιγράφου κώδικος τῆς μεταφράσεως τῆς «Prima Secundae» ἰδιοχείρως ὁ Σχολάριος ἐσημείωσε: «Εἴθε, ὦ βέλτιστε Θωμᾶ, μὴ ἐγένου ἐν Ἑσπερίᾳ, ἵνα καὶ εἶχες ἀνάγκην τῶν ἐκτροπῶν τῆς Ἐκκλησίας ἐκείνης ὑπερδικεῖν, τῶν τε ἄλλων καὶ ἣν ἐπὶ τῇ τοῦ Πνεύματος ἐκπορεύσει καὶ τῇ διαφορᾷ τῆς θείας οὐσίας καὶ ἐνεργείας πεπόνθει· ἢ γὰρ ἂν καὶ ἐν τοῖς θεολογικοῖς σου ἀδιάπτωτος ἦσθα (οὕτω διορθωτέον τὸ τοῦ ἐκδότου ἦσθε), ὡς καὶ ἐν τοῖς ἠθικοῖς τούτοις εἶ». (p. 1. σημ. 2).

Παρὰ πᾶσαν ὅμως τὴν ἐκτίμησιν καὶ τὸν θαυμασμὸν πρὸς τὸν Θωμᾶν, δὲν ἀποσιωπᾷ ὁ Σχολάριος ὅτι ὁ λατῖνος σοφὸς ἀποδείκνυται εἰς τὰς «ἐξηγήσεις εἰς τὴν περὶ ψυχῆς πραγματείαν τοῦ Ἀριστοτέλους» λογοκλόπος ὡς χρησιμοποιήσας ξένην ἐργασίαν, τὴν τοῦ γνωστοτάτου ἀριστοτελικοῦ φιλοσόφου τοῦ στ΄ αἰῶνος Ἰωάννου τοῦ Φιλοπόνου, σημειώσας ἐν τῇ ᾤᾳ ἰδιοχείρως: «Σημείωσαι ὅτι ταύτην τὴν ἐξήγησιν ἥρπαξεν ὁ Θωμᾶς ἐκ τοῦ κὺρ Ἰωάννου τοῦ Φιλοπόνου καὶ ἰδιοποιήσατο ταύτην οὗτος ὁ Θωμᾶς ὡς τάχα οἴκοθεν φιλοπονήσας· εὗρε δὲ ταύτην λατινικῶς γεγραμμένην ὁ κὺρ Γεννάδιος ἀγνοῶν καὶ ἐμετεγλώττισεν» (p. X τῆς εἰσαγωγῆς). Πάντως ἡ ἐργασία τοῦ Θωμᾶ δὲν εἶναι κατὰ λέξιν μετάφρασις τοῦ ἑλληνικοῦ πρωτοτύπου τοῦ Φιλοπόνου, ἐξ οὗ καὶ οἱ ἐκδόται τοῦ Σχολαρίου ἀποκρούουσι τὴν κατηγορίαν

ταύτην αὐτοῦ, ὡς προελθοῦσαν ἐξ ἐπιπολαίας καὶ ἐσπευσμένης ἀντιβολῆς πρὸς τὸ τοῦ Φιλοπόνου ἔργον (p. XI). Ἡ καὶ ἄλλοτε ὅμως ὑπὸ Ἑβραίων σοφῶν γενομένη κατὰ τοῦ Θωμᾶ κατηγορία ἐπὶ εὑρείᾳ ὑπ᾿ αὐτοῦ χρησιμοποιήσει φιλοσοφικῶν μελετῶν Ἑβραίων ῥαββίνων τῆς Ἱσπανίας, δὲν ἐπιτρέπει, διὰ τὴν ἀπαλλαγὴν τοῦ Doctor angelicus ἀπὸ τῆς ἐπὶ λογοκλοπίᾳ μομφῆς, νὰ δεχθῶμεν, ἄνευ ἄλλης ἀποδείξεως, τὴν κατὰ τοῦ Σχολαρίου ἐπὶ ἐπιπολαιότητι καὶ σπουδῇ περὶ τὴν κρίσιν κατηγορίαν τῶν ἐκδοτῶν αὐτοῦ. Ἡ ἄπειρος ἀγάπη καὶ ὁ θαυμασμὸς τοῦ Σχολαρίου πρὸς τὸν μέγαν σχολαστικόν, τὸν ὁποῖον οὕτω ζωηρῶς ὑπερασπίζει κατὰ τῶν φραγκισκανῶν θεολόγων τοῦ ιε΄ αἰῶνος, δὲν ἐπέτρεπεν εἰς αὐτὸν νὰ ἐπιρρίψῃ οὕτως ἐπιπολαίως καὶ ἐπὶ τῇ βάσει ἐνδείξεων δῆθεν «aussi legers que trompeurs», τοιαύτην βαρεῖαν μομφὴν κατὰ τοῦ ἀνυποκρίτως θαυμαζομένου ὑπ᾿ αὐτοῦ Θωμᾶ.

ΑΔ. Ν. ΔΙΑΜΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ
Καθηγητὴς

G. de Jerphanion. *Les églises rupestres de Cappadoce (une nouvelle province de l' art byzantin), Paris, 1932 (Texte de tome premiére-deuxième partie). Κείμενον ἐκ σελ. 615 μετὰ 65 εἰκόνων. Εἰς τὴν σειρὰν — τόμ. 5ος — τῶν ἐκδόσεων τῆς Haut-Commissariat de la Republique française en Syrie et au Liban.*

Ἡ ἔκδοσις τοῦ κειμένου τοῦ δευτέρου μέρους τοῦ πρώτου τόμου, δι᾿ οὗ συμπληροῦται ἡ περιγραφὴ καὶ ἑρμηνεία τῶν ἐκδοθέντων τῷ 1925 καὶ 1928 ἀξιολογωτάτων λευκωμάτων μετὰ τῶν εἰκόνων τῶν ὑπογείων ναῶν τῆς Καππαδοκίας, εἶναι εὐπρόσδεκτον βοήθημα διὰ τοὺς ἀσχολουμένους μὲ τὴν βυζαντινὴν τέχνην, διὰ τὴν ἐξέλιξιν τῆς ὁποίας σημαντικὴν θέσιν ἔχουν πλέον καταλάβει τὰ καππαδοκικὰ μνημεῖα (πρβλ. καὶ ἡμετέρας βιβλιοκρισίας ἐν Ἐπετηρ. τῆς Ἑταιρείας Βυζ. Σπουδῶν, τόμ. Γ΄, 1926, σ. 345 καὶ τόμ. ϛ΄, 1929, σ. 406 κ. ἑ.).

Ὁ ἀκαταπόνητος ἐρευνητὴς τῶν μνημείων τούτων εἰς τὸν προτασσόμενον πρόλογον τοῦ ἔργου του, ἔνθα ἐκθέτει τὰς νεωτάτας συμπληρωματικὰς ἐρεύνας κατὰ τὰς ἐκδρομάς του εἰς Καππαδοκίαν κατὰ τὰ ἔτη 1926—1927 μετὰ συγκινήσεως ἐνθυμεῖται τὸν ἐκριζωθέντα ἑλληνικὸν πληθυσμὸν καὶ ἀναφέρει τὰς ἐπελθούσης ἤδη καταστροφὰς εἰς τοὺς παλαιοὺς ναούς, (τῶν περιοχῶν Σινασοῦ, Djemil καὶ Gueurémi). Λυπηροτέρα ἀκόμη εἶναι ἡ μετατροπὴ εἰς περιστερεῶνας δύο ἐκ τῶν μεγαλυτέρων καὶ σπουδαιοτέρων καὶ διὰ τὴν ἀρχιτεκτονικήν των, ὅπως καὶ διὰ τὰς ἐν αὐταῖς τοιχογραφίας καππαδοκικῶν ἐκκλησιῶν Elmele Kilissé, Qaranleq Kilissé καὶ καθεξῆς.

Ὁ πατὴρ de Jerphanion εἰς τὸ κείμενον τοῦ β΄. τούτου μέρους τοῦ Α΄.

τόμου ἐξετάζει τὸν νέον ναὸν τοῦ Toquale, τοὺς τρεῖς σταυροειδεῖς μὲ τροῦλλον ναούς: Qaranleq, Elmale καὶ Tchareqle, τοὺς ἐξ ἐπιγραφῶν χρονολογουμένους ναοὺς τοῦ Tchauch-In καὶ διάφορα παρεκκλήσια περὶ τοὺς ναοὺς αὐτοὺς καὶ τὰς περιοχὰς τοῦ Zilvé, ἔνθα καὶ ὁ τάφος τοῦ Συμεὼν Στυλίτου Gulli Déré. Τῶν μνημείων τούτων ἐξετάζεται ἡ ἀρχιτεκτονικὴ καὶ περιγράφονται ἐκτενῶς αἱ ἀξιολογώταται τοιχογραφίαι των, ὧν γίνεται ἡ ἑρμηνεία ἀπὸ ἀπόψεως: διατάξεως, κύκλων εἰκονογραφίας καὶ τεχνοτροπίας. Καίτοι δὲ ὁ σ. ἀγγέλει ὅτι εἰς νέον ἰδιαίτερον τόμον πρόκειται νὰ κάμῃ εὐρεῖαν συγκριτικὴν ἔρευναν καὶ χρονολόγησιν, δὲν παραλείπει καὶ εἰς τὸν περιγραφικὸν τοῦτον τόμον νὰ κάμῃ τὰς σπουδαιοτέρας συγκρίσεις καὶ νὰ δώσῃ χρησιμωτάτας χρονολογίας, τοσοῦτο μᾶλλον καθ᾽ ὅσον περὶ τοῦ σπουδαιοτάτου ζητήματος, τῆς χρονολογίας τῶν μνημείων, εἶχε κάμει ὁ σ. λίαν ἐνδιαφέρουσαν ἀνακοίνωσιν καὶ εἰς τὸ ἐν Ἀθήναις συνελθὸν τῷ 1930 Γ΄. Διεθνὲς Συνέδριον τῶν βυζαντινῶν σπουδῶν, δημοσιευθεῖσαν ἐν Échos d' Orient, τόμ. 34 (1931) N° 161 σελ. 5-27 ὑπὸ τὴν ἐπιγραφήν: «La chronologie des peintures de Cappadoce».

Ἕνεκα τῆς σπουδαιότητος, τὴν ὁποίαν ἐνέχουν διὰ τὴν καθόλου ἱστορίαν τῆς βυζαντινῆς ζωγραφικῆς αἱ καππαδοκικαὶ τοιχογραφίαι, παρέχομεν ἀνάλυσίν τινα τῆς ἐργασίας τοῦ πατρὸς de Jerphanion.

Ὁ συγγραφεὺς εἰς τὸ νέον του ἔργον συσχετίζει τὰς λαμπρὰς τοιχογραφίας ἐν Toquale (αἵτινες εἶναι πλουσιώτεραι εἰς τὰς σκηνὰς ἐν συγκρίσει πρὸς τὸν ἀρχαϊκὸν κύκλον τὸν ἐξετασθέντα εἰς τὸ πρῶτον μέρος τοῦ τόμου τούτου καὶ πολὺ ἀνώτεραι ἀπὸ ἀπόψεως τεχνοτροπίας) πρὸς τὰ ἐλεφαντοστᾶ τοῦ 10-11ου αἰῶνος τῆς σχολῆς τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ χρονολογεῖ αὐτὰς ὡς ἔργα τῶν μέσων τοῦ 10ου αἰῶνος. Εἰς τὴν χρονολόγησιν αὐτὴν βοηθεῖται ὁ σ. ἀπὸ τὰς τοιχογραφίας τοῦ Tchauch-In τὰς ἀκριβῶς χρονολογουμένας εἰς τὸ ἔτος 964 ἕνεκα τῆς ἐπιγραφῆς καὶ τῶν προσωπογραφιῶν τοῦ αὐτοκράτορος Νικηφόρου καὶ τῆς Θεοφανοῦς ἐν τῇ ἀψῖδι τῆς προθέσεως.

Τὰς τοιχογραφίας τοῦ Ναοῦ τοῦ Tchauch-In, ἂν καὶ κατωτέρας ἀπὸ ἀπόψεως τεχνοτροπίας, θεωρεῖ ὁ π. de Jerphanion ὡς ἐξαρτωμένας ἰσχυρῶς ἐκ τῆς τοιχογραφήσεως τῶν δύο ναῶν τοῦ Toquale, διὸ καὶ αἱ τοιχογραφίαι τῆς νέας ἐκκλησίας τοῦ Toquale πρέπει νὰ προηγήθησαν ὀλίγα ἔτη τοῦ Tchauch-In.

Αἱ ἀξιολογώταται τοιχογραφία τῶν τριῶν σταυροειδῶν μὲ κίονας καὶ τρούλλους ναῶν (Qaranleq, Elmale καὶ Tchereqle) ἐξαρτῶνται καθαρώτερον ἀκόμη ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν ὅπως καὶ ἡ ἀρχιτεκτονική των. Αἱ σκηναὶ εἶναι μεμονωμέναι καὶ ὄχι συνεχεῖς εἰς ζώνας, ἡ δὲ τεχνοτροπία δεικνύει πολλὴν ὁμοιότητα πρὸς τὰ ἔργα τῆς μνημειώδους τέχνης τοῦ 12ου αἰῶνος τοῦ Βυζαντίου, διετηρεῖ δὲ ἐλαχίστους ἀπὸ τοὺς καθαρῶς καππαδοκικοὺς χαρακτῆρας.

Εἰς τὸ σημεῖον ὅμως τοῦτο θὰ ἐπιτραπῇ νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι, ἂν καὶ ἐν συγκρίσει πρὸς τὸν ἀρχαϊκὸν κύκλον τῆς Καππαδοκίας αἱ τοιχογραφίαι τῶν τριῶν σταυροειδῶν ναῶν δεικνύουν πολὺ ἀνωτέραν καὶ σοφωτέραν τέχνην, καθ᾽ ἑαυτὰ ὅμως τὰ καππαδοκικὰ ταῦτα ἔργα ἔχουν τοὺς χαρακτῆρας τῆς γραφικότητος, τῆς χάριτος, τῶν ὀρθῶν ἀναλογιῶν, τῆς εὐρύτητος τῆς συνθέσεως καὶ τοῦ προοπτικοῦ βάθους εἰς πολὺ μικρὸν βαθμόν, ἐπικρατοῦν δὲ εἰς ταῦτα οἱ χαρακτῆρες ἐκεῖνοι, τοὺς ὁποίους ἐσυνηθήσαμεν νὰ λέγωμεν ἀνατολικούς, ἤτοι: συμμετρία καὶ ἰσχυρὰ διακοσμητικότης καὶ εἰς τὴν διάταξιν καὶ εἰς τὰ πρόσωπα, τονισμὸς διὰ τοῦ μεγέθους τοῦ κυρίου προσώπου, μετέωροι στάσεις, ἅτινα παρατηροῦμεν καὶ εἰς τὴν βυζαντινὴν τέχνην τῆς Ἰταλίας τὸν 11ον καὶ 12ον αἰῶνα. Ἡ ἔλλειψις ξηρότητος, οἱ βαθμιαῖοι ἐνιαχοῦ τόνοι καὶ ἡ καλὴ σχεδίασις τοῦ γυμνοῦ εἶναι φανεραὶ ἐπιδράσεις τοῦ Βυζαντίου, ἐν τούτοις οἱ χαρακτῆρες οὗτοι δὲν εἶναι ἀρκετοὶ διὰ νὰ συνδέσωμεν ἀπολύτως τὰ καππαδοκικὰ ταῦτα ἔργα μὲ τὴν ἑλληνιστικὴν τέχνην τῆς πρωτευούσης, διότι τότε χάνομεν τὸ μέτρον τῆς συγκρίσεως.

Πλὴν τῆς τόσον πολυτίμου πλήρους καὶ ἐκτενεστάτης σειρᾶς τῶν εὐαγγελικῶν σκηνῶν τῶν ναῶν τούτων τῆς Καππαδοκίας τοῦ 10ου καὶ 11ου αἰῶνος σπουδαῖαι ἕνεκα τῆς ἀρχαιότητός των εἶναι καὶ ἁγιογραφικαὶ σκηναὶ ἐκ τοῦ βίου τοῦ Ἁγίου Βασιλείου εἰς τὸν ναὸν τοῦ Toquale τοῦ Ἁγίου Γεωργίου εἰς τὸν ναὸν τοῦ Qaranleq καὶ τοῦ Συμεὼν τοῦ Στυλίτου εἰς τὸ ἐπ᾽ ὀνόματι αὐτοῦ παρεκκλήσιον παρὰ τὸ Zilvé.

Ἀξιολογώτατον εἶναι τέλος τὸ πλουσιώτατον ἐπιγραφικὸν ὑλικὸν τῶν ναῶν τούτων, ὅπερ ἐξετάζεται ὑπὸ τοῦ π. de Jerph. μετὰ παραδειγματικῆς ἀκριβείας ἀπὸ ἀπόψεως παλαιογραφίας, ὀρθογραφίας καὶ περιεχομένου· πλεῖσται τούτων ἀποδίδονται καὶ μὲ πανομοιότυπα.

Γ. Α. ΣΩΤΗΡΙΟΥ

Ch. Diehl, *La peinture byzantine, Paris, 1932. (Ἐν τῇ σειρᾷ τῶν ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Diehl δημοσιευμάτων τῆς Histoire de l'art byzantin, χορηγίᾳ τῆς Academie des Inscriptions et Belles lettres - Fondation E. Piot - ὑπὸ τοῦ ἐκδοτικοῦ οἴκου G. Van Oest). Εἰς σχῆμα 4ον κείμενον ἐκ σελ. 115 καὶ εἰκόνες, ἐκτὸς κειμένου, εἰς 97 πίνακας.*

Ὁ Ch. Diehl, ὁ γνωστότερος παρ᾽ ἡμῖν ξένος βυζαντινολόγος, τὸν ὁποῖον πρό τινος καὶ ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν ἀνεκήρυξε ξένον ἑταῖρον, διὰ τὰς μεγάλας ὑπηρεσίας του πρὸς τὴν μετὰ τοῦ Βυζαντίου συνδεομένην ἔρευναν καὶ τὴν πρὸς τὴν Ἑλλάδα ἀγάπην, ἐπλούτισεν ἐσχάτως τὸν κύκλον τῶν βυζαντινῶν σπουδῶν διὰ νέου συνολικοῦ περὶ τῆς βυζαντινῆς ζωγραφικῆς ἔργου.

Εἰς τὸ νέον τοῦτο βιβλίον του ὁ Diehl ἀναπτύσσει τὴν ἐξέλιξιν τῆς βυζαντινῆς ζωγραφικῆς εἰς τὰ τρία αὐτῆς εἴδη, ἤτοι εἰς τοιχογραφίας καὶ μωσαϊκά, εἰς μικρογραφίας χειρογράφων καὶ εἰς φορητὰς εἰκόνας, δημιουργῶν οὕτω τρία κεφάλαια, ἔνθα ἐκθέτει μὲ συντομίαν καὶ θαυμαστὴν καλλιέπειαν, ζωηρότητα καὶ ἀκρίβειαν καὶ μὲ ἐκλεκτὴν καὶ ἄφθονον εἰκονογράφησιν ὅ,τι καλύτερον ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ ἡ βυζαντινὴ τέχνη.

Ἡ διάταξις τῆς ὕλης ἔχει οὕτω: προτάσσεται κεφάλαιον, ἔνθα ἐκτίθενται τὰ θέματα καὶ αἱ πηγαὶ τῶν θρησκευτικῶν παραστάσεων, ἡ διάταξις αὐτῶν κατὰ τὰς διαφόρους ἐποχὰς ἢ κατὰ τοὺς μεγάλους σταθμούς των, ἡ ἐξέλιξις τῆς τεχνοτροπίας τῶν βυζαντινῶν μωσαϊκῶν καὶ τοιχογραφιῶν, μὲ χαρακτηρισμοὺς τῆς τέχνης ἑκάστης περιόδου καὶ μὲ παράθεσιν ὅλης τῆς σειρᾶς τῶν κυριωτέρων γνωστῶν μνημείων, καθ' ἣν ὁ συγγραφεὺς λαμβάνει ὑπ' ὄψιν καὶ τὰς νεωτέρας ἐκδόσεις (Ρωσσίας, Σερβίας, Βουλγαρίας καὶ Ἑλλάδος), ἐξ ὧν προέρχονται καὶ πολλαὶ ἐκ τῶν λαμπρῶν εἰκόνων ἃς παραθέτει. Ἀκολουθεῖ τὸ περὶ βυζαντινῶν μικρογραφιῶν κεφάλαιον μὲ τὴν ἐξέτασιν τῶν σχετικῶν πρὸς αὐτὰς προβλημάτων, καὶ τέλος ἐπιτάσσεται τὸ περὶ φορητῶν εἰκόνων κεφάλαιον.

Ἡ μέθοδος τοῦ βιβλίου εἶναι ἀξιόλογος. Τὸ σύντομον κείμενον ἀναπτύσσεται χωρὶς νὰ διακόπτεται ἀπὸ περιγραφὰς καὶ παραπομπὰς τῶν εἰκόνων, αἵτινες εἶναι συγκεντρωμέναι εἰς πίνακας εἰς τὸ τέλος, προηγεῖται δὲ τῶν πινάκων σύντομος περιγραφὴ ἑκάστου. Εἰς τὰς εἰκόνας ἐγένετο ἡ ἀρίστη δυνατὴ ἐκλογὴ τῶν σπουδαιοτέρων καὶ ἀντιπροσωπευτικωτέρων μνημείων τῶν διαφόρων χωρῶν καὶ ἐποχῶν, θίγονται δὲ καὶ τὰ προβλήματα τῶν σχολῶν, τῆς σχέσεως Ἰταλίας καὶ Βυζαντίου κλπ.

Οὕτω τὸ νέον βιβλίον τοῦ Ch. Diehl εἶναι ἀπὸ τὰ ἀρτιώτερα γενικὰ ἔργα περὶ βυζαντινῆς τέχνης, ὅπερ εἶδεν ἐσχάτως τὸ φῶς, προωρισμένον δι' εὐρύτερον ἀναγνωστικὸν κοινὸν καὶ γεγραμμένον μὲ τὴν ἀνεγνωρισμένην ζωηρότητα καὶ τὸ ἀριστοτεχνικὸν ὕφος τοῦ συγγραφέως.

Γ. Α. ΣΩΤΗΡΙΟΥ

G. Bals, *Les églises et les monastères moldaves des XVII-XVII s. Bucarest, 1933 (Κείμενον ρουμανιστὶ σελ. 594 καὶ περίληψις γαλλιστὶ σελ. 43, μετὰ 1035 σχεδίων καὶ εἰκόνων, ἐντὸς τοῦ κειμένου).*

Ὁ γνωστὸς ρουμάνος ἀκαδημαϊκὸς ἀρχιτέκτων καὶ ἱστορικὸς τῆς τέχνης κ. Bals, ὅστις ἔχει πλουτίσει τὰ ρουμανικὰ γράμματα διὰ σπουδαιοτάτων μέχρι τοῦδε μελετῶν ἀναφερομένων κυρίως εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν τῶν παλαιῶν μνημείων τῆς Ρουμανίας, ἀλλὰ καὶ ἄλλων χωρῶν τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἵμου (ὡς τῶν μνημείων: Μεσημβρίας, Ἄθω κλπ.), συνεχίζων τὰς ἐρεύνας του περὶ

τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῶν ναῶν τῆς Μολδαυΐας, μετὰ τὴν ἔκδοσιν τῶν ἱδρυθέντων ἐπὶ Μεγάλου Στεφάνου καὶ ὀλίγον μετ' αὐτὸν ναῶν καὶ Μονῶν («Les églises d' Étienne le Grand» «Les églises et les monastères Moldaves du XVI s.), συμπληροῖ ἐφέτος διὰ τοῦ νέου του ἔργου τὰς περὶ τῶν ἀρχαίων ἐκκλησιῶν τῆς Μολδαυΐας μελέτας του, παρακολουθῶν τὴν τέχνην των μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνος, ὁπότε, λέγει, λήγει ἡ ἱστορία τῆς ἀρχαίας ρουμανικῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Ὡς συμπλήρωμα τῶν μελετῶν τούτων ὑπόσχεται νὰ ἐκδώσῃ μετ' ὀλίγον καὶ τὰ ξύλινα ἱδρύματα τῆς Μολδαυΐας, ἐξόχως ἐνδιαφέρον κεφάλαιον τῆς ἱστορίας τῆς τέχνης τῶν παραδουναβίων ἐπαρχιῶν.

Ἡ ἀκριβὴς ἀρχιτεκτονικὴ ἀνάλυσις 95 ἐκκλησιῶν καὶ 30 Μονῶν, ἡ μεθοδικὴ κατὰ τύπους κατάταξις ὡς πρὸς τὰς λεπτομερείας των, ἤτοι τοῦ βήματος, τοῦ κυρίως ναοῦ, τῶν ναρθήκων, τῶν θυρωμάτων, τῶν τάφων κλπ. ἡ ἀναζήτησις τῶν προτύπων καὶ τῶν ἀνατολικῶν ἢ δυτικῶν ἐπιδράσεων, ὡς καὶ ἡ ἐπιτασσομένη ἐπισκόπησις: ζωγραφικῆς, μικροτεχνίας, ἐπιγραφῶν, ὀνομάτων τεχνιτῶν κ.ἄ. καθιστῶσι τὸ ἔργον τοῦτο ἐξόχως ἐνδιαφέρον. Θὰ ἐπιτραπῇ μόνον νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι διά τινα μνημεῖα ζωγραφικῆς ἰδίᾳ καὶ μικροτεχνίας τῶν ναῶν καὶ μονῶν μετὰ ἑλληνικῶν ἐπιγραφῶν εὐχῆς ἔργον θὰ ἦτο νὰ ἐδίδοντο πλειότεραι πληροφορίαι καὶ δικαιότεροι χαρακτηρισμοί.

Γ. Α. ΣΩΤΗΡΙΟΥ

Ἀγαθαγγέλου Ξηρουχάκη, *Αἱ σύνοδοι τοῦ Γερόλαμο Λάντο (1467-1474-1486). Ἐν Ἀθήναις τύποις «Φοίνικος» 1933 8° σ. 103.*

Ὁ ἀρχιμ. Ξηρουχάκης, lector τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Βιέννης, γνωστὸς καὶ ἐξ ἄλλων δημοσιευμάτων του, ὡς λ.χ. τοῦ Κρητικοῦ πολέμου τοῦ Μαρίνου Τζάνε Μπουνιαλῆ, τοῦ περὶ πολιορκίας τῆς Μάλτας ποιήματος τοῦ Κρητὸς Ἀχέλη καὶ τῆς περὶ τοῦ Καστροφύλακος (1583) μελέτης του εἰς τὸ ἀνωτέρω βιβλίον του πραγματεύεται περὶ τριῶν τοπικῶν συνόδων τῶν λατίνων ἐπισκόπων καὶ κληρικῶν Κρήτης, λαβουσῶν χώραν κατὰ τὸν ΙΕ´ αἰῶνα, ὧν τὰ πρακτικὰ ἀνεῦρεν εἰς τὸ ἐν Βενετίᾳ Museo Civico (Miscellanea, Codici Correr N. 1211).

Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ Κρήτη, περιελθοῦσα εἰς τοὺς ἑνετούς, ἐστερήθη τῶν ὀρθοδόξων ἐπισκόπων της, καὶ ὅτι τὸ ἓν τρίτον τῶν φεούδων της ἐδόθη εἰς τὴν καθολικὴν ἐκκλησίαν. Οἱ ἄνευ ποιμνίου ἐπίσκοποι ἐσχόλαζον ὡς ἀσφαλεῖς τιμαριοῦχοι εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ σπανιώτερον διέτριβον εἰς τὰς ἕδρας των, ἀφ' οὗ ἡ ἐκμίσθωσις τῶν φεούδων των — ἐπισκοπῶν — παρεῖχε

τὰ μέσα τῆς διαβιώσεως ταύτης. Συγχρόνως ὁ λαὸς κατήρχετο ἀπὸ ἀπόψεως πνευματικοῦ ἐπιπέδου, διότι ὀρθόδοξος κλῆρος ἀνώτερος δὲν ὑπῆρχεν εἰς τὴν νῆσον, ὁ δὲ ἐντόπιος ἦτο ἀγράμματος καὶ μεστὸς κακῶν. Ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοῦ ὀρθοδόξου πρωτοπαππᾶ τοῦ Χάνδακος ἤσκει ἐξουσίαν ὁ λατῖνος ἀρχιεπίσκοπος, ὑποχρεῶν αὐτὸν ν' ἀναγινώσκῃ τὰς ἀποφάσεις τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ συνόδου περὶ ἑνώσεως, ν' ἀκολουθῇ εἰς ὡρισμένας τῶν πολυπληθῶν λιτανειῶν τοῦ λατινικοῦ κλήρου κλπ. Ὁ ἐνδόμυχος πόθος τοῦ λατινικοῦ κλήρου ἦτο βεβαίως ὁ ἐκλατινισμὸς τοῦ λαοῦ, ἢ τοὐλάχιστον ἡ οὐνιτοποίησις τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας. Ἀλλ' ἡ ἐνετικὴ ἐξουσία δὲν ἦτο σύμφωνος εἰς τὰς προσηλυτιστικὰς αὐτὰς τάσεις τοῦ Βατικανοῦ, αἵτινες τῇ ἐγέννων πράγματα καὶ ἐπροστάτευε τοὺς ὑπηκόους της, οἱ ὁποῖοι δὲν τῇ ἦσαν ὀλιγώτερον πιστοί, ἐπειδὴ ἦσαν ὀρθόδοξοι. Ἡ τάσις αὐτὴ τῆς ἀντιστάσεως εἰς τὰς ἐπιθέσεις τοῦ Βατικανοῦ γίνεται πλέον αἰσθητὴ κατὰ τὰ τέλη τοῦ ΙΣΤ', ὅτε ὁ νομοδιδάσκαλος Σάρπη ἡρμήνευσεν ὑπὲρ τῶν Κρητῶν ὀρθοδόξων κατὰ τρόπον πολὺ φιλελεύθερον τὰς διατάξεις τῆς δημοκρατίας τοῦ Ἀδρία.

Ἡ στάσις τῆς Ἑνετίας εἰς τὸ ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα, ἀπετέλεσε σοβαρὸν ἐπιστημονικὸν πρόβλημα, εἰς τὸ ὁποῖον ἄλλος ἔλαβε τὴν μίαν, καὶ ἄλλος τὴν ἄλλην θέσιν. Ὁ δρ. Ξηρουχάκης (ὀρθόδοξος κληρικός, ἐπηρεασμένος φυσικὰ ἀπὸ τὴν ἰδιότητά του αὐτήν, φαίνεται πεπεισμένος ὅτι ἡ Ἑνετία ἦτο μισαλλόδοξος, ἐπιδιώκουσα τὸν ἐκλατινισμὸν τῶν Κρητῶν καὶ μὴ ἐπιτυχοῦσα τούτου ποτέ, διὰ λόγους τοὺς ὁποίους ἐκθέτει. Ἀπεναντίας, νομίζει, ὅτι οἱ ἐνετόκρητες ἠσπάσθησαν τὴν ὀρθοδοξίαν καὶ κατώρθωσαν νὰ ἐπικρατήσουν μέχρι τέλους.

Τῶν συνόδων τοῦ λατινικοῦ κλήρου, αἵτινες συγκροτοῦνται εἰς Χάνδακα, τῷ 1467 ἡ πρώτη, τῷ 1474 ἡ δευτέρα καὶ τῷ 1486 ἡ τρίτη, προεδρεύει ὁ ἀπὸ τοῦ 1459 ἀρχιεπίσκοπος Κρήτης Γερόλαμος Λάντος, ὁ ἀπὸ τοῦ 1473 τιτουλάριος πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως. Τὰς ἀπασχολοῦν δέ, ὡς ἦτο φυσικόν, οὐχὶ ζητήματα δογματικά, δι' ἃ δὲν ἦτο ἁρμοδία μία ἐπαρχιακὴ ἐκκλησιαστικὴ σύνοδος, ἀλλὰ ζητήματα ἐκκλησιαστικῆς τάξεως, οἷον περὶ τῶν προσόντων χειροτονίας καὶ καθηκόντων τῶν κληρικῶν, περὶ ἐπισκευῆς ἐκκλησιῶν, περὶ τῶν ὑποχρεώσεων τῶν λαϊκῶν, περὶ ἀπαγορεύσεως ἐθίμων κ.τ.ὅ. Τοιαύτας διατάξεις ἠπιωτέρας ἢ αὐστηροτέρας εἶχον ἐκδώσει συνοδικῶς οἱ ἀρχιεπίσκοποι Οὖρσος Δελφῖνος τῷ 1349, Μᾶρκος Ἰουστινιάνης τῷ 1392, Φαντῖνος Βαλέριος τῷ 1425, Φαντῖνος Δάνδολος τῷ 1444 καὶ ὁ ἴδιος ὁ Λάντος τῷ 1459.

Ἐν ἀρχῇ ὁ συγγραφεὺς παρέχει συνοπτικῶς περίληψιν τῶν θεμάτων, μὲ τὰ ὁποῖα ἠσχολήθησαν αἱ σύνοδοι, εἶτα δὲ τὰ πρακτικὰ αὐτῶν, μεταφράζων εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἐκ τῆς λατινικῆς. Παρενθέτει δὲ καὶ τὰς ἰδίας κρίσεις καὶ παρατηρήσεις, συμπληρῶν τὰ κενὰ διὰ μαρτυριῶν ἄλλων συγγραφέων ἀσχοληθέντων μὲ τὴν ἐκκλ. ἱστορίαν (Eva Tea π.Χ.). Ἐκ τῶν πρακτικῶν

μανθάνομεν, ἐκτὸς τῶν κατὰ τὸν ἀρχιεπίσκοπον, καὶ τὰ περὶ 13 ἐπισκόπων ἀνηκόντων εἰς 9 ἐπισκοπὰς (ἐκ τῶν 12, αἵτινες θὰ ὑπῆρχον) ἤτοι τοῦ Μυλοποτάμου Ἰωάννου (1467 Ὀκτώβρ. 1474 Νοέμβρ.), τοῦ Κισάμου Ἐμμανουὴλ (1467 Ὀκτ.), ὃν διεδέχθη ὁ Κισάμου Θωμᾶς (ἀπαντᾶται 1474 Νοέμβρ.). Περὶ τοῦ Ἱεραπέτρας Ἰωάννου (1467 Ὀκτ., 1474 Νοέμβρ.), ὃν διεδέχθη ὁ Γερόλαμος (1468 Ὀκτ.), Σητείας Ἰωάννου (1467 Ὀκτ.), ὃν διαδέχεται ὁ Λέων (1474 Νοέμβρ.), Ἀρκαδίας Μάρκου (1467 Ὀκτ., 1486 Ὀκτώβρ.), Χερρονήσου Μάρκου (1467 Ὀκτωβ., 1474 Νοέμβρ.), Ἁγιᾶς (Χανίων) Μιχαὴλ (1467 Ὀκτ., 1474 Νοέμβρ.), ὃν διεδέχθη ὁ Ἀντώνιος (1486 Ὀκτ.). Τοῦ Καλαμῶνος Ἀλελάνδρου Κουναρίνη (1467 Ὀκτ., 1486 Ὀκτ.) καὶ τέλος τοῦ Ἀρίου Φιλίππου (1474 Νοέμβρ.). Ἱκανὰ τῶν ὀνομάτων τούτων δὲν ἦσαν γνωστὰ ἄλλοθι, ὡς μὲ πείθει ὁ δημοσιευθεὶς κατάλογος ὑπὸ Felice da Pettineo [1].

Ἀλλὰ καὶ ἐκτὸς τῆς καθαρᾶς θεολογικῆς των καὶ ἱστορικῆς ἀξίας καὶ ἄλλως μᾶς διαφωτίζουν αἱ διατάξεις αὗται ὡς πρὸς τὴν κοινωνικὴν λ. χ. τῆς Κρήτης κατάστασιν κατὰ τὸν ΙΕ'. αἰῶνα καὶ παλαιότερον, ἀφοῦ περιέχουν διατάξεις σχετικὰς μὲ τὴν τοκογλυφίαν (σ. 62,99), ἀπαγορευτικὰς γάμου (σ. 65,70 κ.ἑ.), ταφῆς (σ. 66-7), περὶ ἐκπαιδεύσεως (72,74). Καὶ λαογραφικαὶ εἰδήσεις δὲν εἶναι σπάνιαι. Περὶ ἐνδυμασίας π.χ. «Οἱ κληρικοὶ δέον νὰ φέρωσιν ἔνδυμα εὐπρεπὲς καὶ σεβάσμιον, ὄχι μὲ χρώματα κόκκινα, κίτρινα, πράσινα, κ.τλ. οὔτε ὑποδήματα μὲ μετάλλινα κομβία, ἢ μὲ χρυσῆν πόρπην ἢ ἀργυρᾶν, οὐδὲ νὰ φέρωσι δακτυλίδια, εἰ μὴ μόνον εὐσχημοσύνης ἕνεκεν τὰ τοῦ ἀξιώματός των» (σ. 39).

Μανθάνομεν ὅτι τὴν ἡμέραν τῶν Θεοφανείων ἐτελεῖτο ἐν Κρήτῃ ἡ ἑορτὴ τοῦ Ἀστέρος, εἰς ἀναπαράστασιν τῆς προσκυνήσεως τῶν Μάγων. Κατ' αὐτὴν οἱ ἱερεῖς «περιφέρονται μετημφιεσμένοι καὶ ἐπὶ ὑποζυγίων καθήμενοι καὶ βέβαιοι ὅτι δὲν ἀναγνωρίζονται εὐκόλως... προβαίνουν εἰς ἀσχημίας ἀπᾳδούσας εἰς τὸ ἀξίωμά των καὶ ἐναντίον τῶν κανόνων τῆς ἐκκλησίας» (σ. 42). Ἐπίσης μανθάνομεν ὅτι οἱ ἴδιοι ἐβάδιζον μὲ κόμην φθάνουσαν κάτω τοῦ ἄνω μέρους τῶν ὤτων καὶ μὲ ράσον ἀνοικτὸν πέραν τοῦ ἡμίσεος τοῦ πήχεως, ὅτι ὕψωνον τὰ μανίκια τοῦ ράσου των μέχρι τοῦ ἀγκῶνος, κατὰ τὸ ἔθος τῶν λαϊκῶν (σ. 43). Ὅτι κατὰ τὰς κηδείας προσεκάλουν μοιρολογίστρες, ὅτι τὰς νεκρὰς ἐξέφερον λυσικόμους, πολυτελῶς ἐνδεδυμένας καὶ ἀκαλύπτους, θέτοντες εἰς τοὺς τάφους των τιμαλφῆ καὶ μεταξωτὰ (σ. 70-71).

Μικρὰς μόνον παρατηρήσεις μεθοδολογικὰς θὰ κάμωμεν διὰ δευτερεύοντά τινα σφάλματα τοῦ συγγραφέως. Οὕτω νομίζομεν ὅτι ἡ ἀνάμειξις τοῦ κειμένου τῶν συνοδικῶν ἀποφάσεων καὶ τῶν ἰδίων του παρατηρήσεων ἐπιφέρει ἀταξίαν τινὰ καὶ ὅτι ἔδει τὴν παράθεσιν τοῦ κειμένου νὰ ἐπακολου-

---

1 Felice da Pettineo, Χρονολογίαι τῶν ἐπισκόπων ἐν Κρήτῃ. Δελτίον Κ.Φ.Σ. Α' σ. 13-8. Χανιὰ 1927.

θήσουν τὰ σχόλια, ἂν δὲν ἤθελεν ὁ συγγραφεὺς νὰ τὰ θέση ἐν ὑποσημειώσεσι. Ὁμοίως παρατηροῦμεν ὅτι ὅροι τινὲς δηλωτικοὶ ὡρισμένων ἀξιωμάτων καὶ ἐννοιῶν μεταφέρονται ἐκ τῆς λατινικῆς εἰς τὴν ἑλληνικήν· διὰ λέξεων οὐχὶ ἀντιστοίχων. Δὲν γνωρίζομεν π.χ. τί θὰ εἴπῃ δῆμος (ἡ σημερινὴ ἔννοια τοῦ δήμου ὅσον καὶ ἡ ρωμαϊκὴ καὶ ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ δὲν ὑπῆρχεν κατὰ τὸν ΙΕ΄ αἰῶνα), προεστὸς (προεστώς, ἴσως εὐγενής), κανονικός - ᾶτον, βικάριος, ἐπίτροπος καὶ ἄλλα τινά. Ἔδει ὁ συγγραφεὺς νὰ ὑποσημάνῃ καὶ τοὺς λατινικοὺς ὅρους, ὧν εἶναι γνωστὸν τὸ περιεχόμενον.

Ἡ δ᾽ ἐν τέλει τῆς ἐργασίας του παρέκβασις (σ. 84 κ.ἑ.) ἐν ᾗ πραγματεύεται περὶ τῶν ἀποτυχουσῶν προσπαθειῶν τῆς Ρώμης νὰ ἐκκαθολικίσῃ τὴν Κρήτην, περὶ τῶν δοκιμασιῶν τοῦ ἑλληνικοῦ κλήρου, καὶ περὶ τῆς προστασίας τῶν Κρητῶν ὑπηκόων ἐνετῶν ὑπὸ τῆς μητροπόλεως, προσθέτει μὲν πολλὰ εἰς τὰς ἡμετέρας γνώσεις, ἠδύνατο ὅμως, διὰ τὴν τήρησιν τῆς συνοχῆς τοῦ ὅλου ἔργου, ν᾽ ἀποτελέσῃ ἴδιον θέμα καὶ μελέτην. Ὁ δρ. Ξ. δὲν εἶναι βεβαίως συστηματικὸς ἱστοροδίφης, πολλῷ μᾶλλον ἱστορικός, καὶ τὰ συμπεράσματά του δύνανται νὰ συζητηθοῦν, ὅταν μάλιστα γνωρίσωμεν περισσοτέρας ἐκ τῶν πηγῶν· ἀλλ᾽ ἡ μακροχρόνιος ἐργασία του, μακρὰν τῆς πατρίδος εὑρισκομένου, τόσον χρήσιμος διὰ τὴν συγγραφὴν τῆς γενικωτέρας κρητικῆς ἱστορίας, ἀληθῶς μᾶς συγκινεῖ, ὥστε νὰ τὸν εὐγνωμονῶμεν.

Ν. Β. ΤΩΜΑΔΑΚΙΣ

Ἀγαθαγγέλου Ξηρουχάκη, *ἀρχιμανδρίτου, Ἡ ἐν Κρήτῃ ἐπανάστασις τοῦ 1363 - 1366 καὶ τὸ διοικητικὸν σύστημα τῆς Βενετίας ἀπέναντι τῶν κοινωνικῶν τάξεων καὶ τῆς ἐκκλησίας κατὰ τὴν μακρὰν περίοδον τῆς ἐν τῇ νήσῳ κυριαρχίας αὐτῆς (1211 - 1669). Ἀλεξάνδρεια, Πατριαρχικὸν Τυπογραφεῖον 1932 12° σ. 95.*

Ὁ δρ. Ξηρουχάκης, ἐξακολουθῶν τὰς ὑπὲρ τῆς πατρίου κρητικῆς ἱστορίας ἐργασίας του, ἀνετύπωσεν ἐκ τοῦ Ἐκκλ. Φάρου Ἀλεξανδρείας τὴν ὑπὸ τὸν ἄνω τίτλον μελέτην του.

Μετὰ γενικήν τινα ἀπαρίθμησιν τῶν ἱστορικῶν περὶ Κρήτης μελετημάτων, ὁ συγγραφεὺς κατ᾽ ἀρχὰς ἐξετάζει τὰ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1363 - 6, καθ᾽ ἣν ἀνεκηρύχθη ἐν Κρήτῃ ἡ δημοκρατία τοῦ ἁγίου Τίτου, ἐξιστορῶν τὰ πολεμικὰ γεγονότα, τὰς διπλωματικὰς τῆς μητροπόλεως ἐνεργείας καὶ τὴν ἔκβασιν τῆς ὅλης ὑποθέσεως. Αἰτιολογῶν τὰς κρητ. ἐπαναστάσεις, ἀποδίδει αὐτὰς εἰς τὴν ἀνισορροπίαν τῶν ἐνετικῶν ἀρχῶν ἐν τῇ νήσῳ καὶ τὴν κακοδιοίκησιν καὶ τὰς μεγάλας ἀδικίας καὶ πιέσεις τῶν εὐγενῶν πατρικίων (σ. 17) [1].

[1] Κατὰ τὴν γνώμην μου καὶ ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1363 καὶ ἄλλαι αἰτίαι ἔχουν τὴν μειονεκτικὴν θέσιν τῶν ἐν Κρήτῃ φεουδαρχῶν (εὐγενεῖς Ἐνετοί, εὐγενεῖς Κρῆτες) ἔναντι

Πλὴν τῶν ἐκδεδομένων χρονικῶν καὶ τῶν σχετικῶν τμημάτων τῶν ἐνετικῶν ἱστορικῶν, ὁ συγγραφεὺς χρησιμοποιεῖ τὸ χρονικὸν τοῦ προβλεπτοῦ Νικολάου Τρεβιζάν, ἐξ οὗ μανθάνομεν τὰ τῆς ἐπαναστάσεως εἰς τὰς Δυτικὰς Ἐπαρχίας (καὶ δὴ τὰ Σφακιά) [1].

Καθ᾽ ἡμᾶς ἡ σύνθεσις ἱστορίας γεγονότων, ὡς ἡ ἀνακήρυξις τῆς δημοκρατίας τοῦ Ἁγ. Τίτου προϋποθέτει τὴν γνῶσιν τῶν σχετικῶν πηγῶν, αὐτουσίως ἐκδεδομένων. Τούτου μὴ ἐπιτευχθέντος, πᾶσα ἐργασία θέλει εἶσθαι ἀτελὴς καί, ὡς πρὸς τὰ σεμπεράσματά της, ὑποκειμενική.

Ἀπὸ τῆς σ. 39 κ.ἑ. ὁ συγγραφεὺς ἐξετάζει τὰ τῶν κοινωνικῶν ἐν Κρήτῃ τάξεων, τὰ τῆς καταστάσεως τοῦ λατινικοῦ καὶ ἑλληνικοῦ κλήρου καὶ τὰ τοῦ διοικητικοῦ συστήματος. Ἡμεῖς ἔχομεν σοβαρὰς ἀντιρρήσεις εἰς τὸ τμῆμα τοῦτο τοῦ βιβλίου, ὅπου, νομίζομεν, δὲν διασαφηνίζονται τὰ ζητήματα μὲ τὰ ὁποῖα ἠσχολήθη ὁ συγγραφεύς. Διότι ἄλλως ἀντελήφθημεν ἐν τῇ μελέτῃ τῶν πηγῶν τὴν φεουδαρχικὴν σύστασιν τῆς κοινωνίας κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐνετοκρατίας καὶ τὸ διοικητικὸν σύστημα καὶ τὴν ἀποικιακὴν πολιτικὴν τῆς μητροπόλεως [2]. Ἂν δὲ παραδεχθῶμεν τὰς γνώμας τοῦ συγγραφέως περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς πολιτικῆς τῆς ἐνετίας ἐν Κρήτῃ, δὲν γνωρίζω πῶς θὰ ἐξηγήσωμεν τὴν ἀκμὴν τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας τῆς μεγαλονήσου κατὰ τὰ τέλη τοῦ ΙΣΤ΄ καὶ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ ΙΖ΄ αἰῶνος ὅτε, ἔνθεν μὲν ἀναδεικνύονται

τῶν ἐξ Ἑνετίας πεμπομένων ἐνετῶν φεουδαρχῶν. Ἐνῶ εἰς τὰς ἀρχαίας Ἀθήνας π. χ. οἱ κληροῦχοι διετήρουν τὰ μητροπολιτικά των δικαιώματα, ἡ Ἑνετία ὄχι μόνον δὲν ἀνεγνώριζε τοιαῦτα εἰς τοὺς ἐν Κρήτῃ ἐκ τῶν σπλάγχνων της εὐγενεῖς, ἀλλὰ καὶ τὰς διοικητικὰς καὶ στρατιωτικὰς θέσεις τῆς νήσου ἐμοίραζεν εἰς τοὺς ἰδίους της πολίτας. Οὕτω ἐνετικῆς εὐγενείας ἢ κρητικῆς εὐγενείας Κρὴς φεουδάρχης δὲν ἠδύνατο νὰ γίνῃ δούκας ἢ κονσιλιάριος ἢ ἀρχιστράτηγος ἢ ρέκτωρ ἢ ναύαρχος ἢ ταμίας ἐν Κρήτῃ. Τὰς θέσεις αὐτὰς εἶχον οἱ εὐγενεῖς τῆς μητροπόλεως. Οἴκοθεν ἐννοεῖται ὅτι εἰς τὰς μεταξὺ τῶν φεουδαρχῶν διαμάχας ἐλάμβανεν ἔστιν ὅτε καὶ ὁ λαὸς μέρος, διὰ νὰ ἐκδηλώσῃ τὴν ἀπέχθειάν του πρὸς τοὺς κατατυραννοῦντας αὐτὸν φεουδάρχας, ἀλλ᾽ ἡ θέσις τοῦ λαοῦ θὰ ἦτο πάντοτε θέσις δουλοπαροίκου, οἱαδήποτε καὶ ἂν ἐπήρχετο λύσις.

[1] Ὁ συγγραφεὺς δὲν ἔχει ἴδει τὴν μελέτην τοῦ Σπ. Θεοτόκη, Ἡ Κρητικὴ ἀποστασία τοῦ 1363. Ἡμερολόγιον Μεγ. Ἑλλάδος 1928, σ. 249 κ.ἑ., ὅπου δίδεται περίληψις τοῦ χρονικοῦ τοῦ Τρεβιζάν. Ὁμοίως δὲν ἐγνώριζε τὴν μήπω ἐκδοθεῖσαν (ὅταν συνέγραφε τὴν μελέτην του) ἐργασίαν τοῦ αὐτοῦ Σπ. Θεοτόκη, Ἡ δῆθεν ἀφορμὴ ἡ προκαλέσασα τὴν ἀποστασίαν τῆς Κρήτης κατὰ τὸ 1363. Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντ. Σπουδῶν Η΄ 206 - 13, Ἀθ. 1931.

[2] Ὁ συγγραφεὺς δὲν ἔλαβεν ὑπ᾽ ὄψιν, ἐξετάζων τὰ περὶ κρητικῆς εὐγενείας, τὴν ἐργασίαν τοῦ Gerland, La noblesse Grétoise, Paris 1907 καὶ τὴν ἡμετέραν τὸ χρυσόβουλλον τῶν Κομνηνῶν, Δελτίον Κ. Δ. Σ. Α΄, Χανιὰ 1928 σ. 65 - 85. Ὁμοίως, ἐξετάζων τὸ διοικητικὸν σύστημα, ἠγνόησε τὰ ὑπὸ τοῦ Thomas δημοσιευθέντα ἔγγραφα: Die ältesten Verordnungen der Venezianer für Angelegenheiten München 1873 καὶ Commission des Dogen Andreas Dandolo für die Insel Creta vom Jahre 1350. München 1877 (Πρακτικὰ τῆς Βαυαρικῆς Ἀκαδημίας XIII καὶ XIV).

μεγάλοι ἱεράρχαι καὶ θεολόγοι (Μελέτιος ὁ Πηγᾶς, Μάξιμος ὁ Μαργούνιος, Γεώργιος Μαραφαρᾶς), ἔνθεν δὲ ἀναδιοργανοῦται ὁ μοναχικὸς βίος καὶ ἀκμάζει ἡ τέχνη (Γαβριὴλ Παντόγαλος, οἰκογένεια Τζαγκαρόλων κλπ.).

Παρὰ τὰ μειονεκτήματά του ταῦτα, τὸ βιβλίον τοῦ δρ. Ξηρ., τὸ πρῶτον ἐπὶ τοῦ εἰδικοῦ τούτου θέματος, παρέχει εἰς τὸν μελετητὴν πληθὺν ἀξιολόγων πληροφοριῶν καὶ εἰδήσεων, εἰς τὸ β΄ μέρος του δὲ ἀναπληροῖ παρ' ἡμῖν τὴν ἔλλειψιν βιβλίου ἀντικειμενικοῦ περὶ τῆς ἐκκλησίας τῆς Κρήτης ἐπὶ Ἑνετοκρατίας, ἀφοῦ τὸ βιβλίον τῆς Eva Tea (ἰταλιστί), κρίνεται εὐνοοῦν τὴν ἑνετικὴν τῶν πραγμάτων ἀντίληψιν.

Ν. Β. ΤΩΜΑΔΑΚΙΣ

***I. D. Stefanescu**, La peinture religieuse en Valachie et en Transylvanie, depuis les origines jusqu'au XIXe siècle, Paris, 1932. (Ἐν τῇ σειρᾷ Orient et Byzance, VIII). Κείμενον ἐκ 439 σελίδων μετὰ 30 φωτοτυπικῶν πινάκων καὶ 1 ἐγχρώμου. Λεύκωμα (ἐκδοθὲν τῷ 1930) ἐξ 96 φωτοτυπικῶν πινάκων καὶ 4 ἐγχρώμων.*

Ὁ κ. Stefanescu συνεχίζων τὴν ἀπὸ τοῦ 1928 ἀρξαμένην δημοσίευσιν πάντων τῶν τοιχογραφημένων μνημείων τῆς Ρουμανίας (βλ. Ἐπετηρίδα τῆς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, VII, 1930, 407 κ.ἑξ.) ἐξέδωκεν ἤδη τὸν τελευταῖον τόμον τοῦ ἔργου του, τὸν περιλαμβάνοντα τὰς Ἐκκλησίας τῆς Βλαχίας καὶ τῆς Τρανσυλβανίας. Περὶ τῶν μνημείων τῶν ἐπαρχιῶν τούτων τῆς Ρουμανίας ὁ κ. S. εἶχεν ἤδη δημοσιεύσει μικρὰν περιληπτικὴν μελέτην (I. Stefanescu, Contribution à l'étude des peintures murales valaques, Paris, 1928 [Orient et Byzance, III] 90 σελίδες κειμένου μετὰ 10 φωτοτυπ. πινάκων) λίαν ὅμως ἀτελῆ. Ὁ νῦν ἐκδοθεὶς τόμος περιλαμβάνει λεπτομερῆ περιγραφὴν πάντων τῶν μνημείων τῶν δύο τούτων Ρουμανικῶν ἐπαρχιῶν, τὰ ὁποῖα πράγματι παρουσιάζουν πολὺ ἐνδιαφέρον.

Ἡ Βλαχία περιέχει πολὺ μεγαλύτερον ἀριθμὸν διακεκοσμημένων Ἐκκλησιῶν ἀπὸ τὴν Μολδαβίαν καὶ τὴν Βουκοβίναν, τὰ μνημεῖα τῶν ὁποίων ὁ συγγραφεὺς ἐμελέτησεν εἰς προηγουμένους τόμους τῆς δημοσιεύσεώς του. Ἀλλ' ἂν ὁ ἀριθμὸς εἶναι μεγαλύτερος, ἡ ποιότης καὶ ἡ καλλιτεχνικὴ ἀξία τῶν μνημείων τούτων εἶναι ἀναμφιβόλως πολὺ κατωτέρα τῶν Μολδαβικῶν καὶ τῶν τῆς Βουκοβίνας. Ἐξαίρεσιν μόνον κάμνει ἡ ἡγεμονικὴ Ἐκκλησία τοῦ Ἁγ. Νικολάου ἐν Curtea de Arges, τὸ παλαιότερον ἐκ τῶν διασωθέντων μνημείων τῆς Βλαχίας καὶ γνωστὸν ἤδη ἀπὸ τὴν εἰς αὐτὸ ἀφιερωμένην ἔκδοσιν τὴν γενομένην ἀπὸ τὴν Ἐπιτροπὴν τῶν ἱστορικῶν μνημείων τῆς Ρουμανίας καὶ ἀπὸ πολλὰς μελέτας μὲ αὐτὸ σχετιζομένας. Αἱ τοιχογραφίαι τῆς

Ἐκκλησίας ταύτης, περὶ τῆς ὁποίας ἐκδίδει προσεχῶς ἰδίαν μελέτην ὁ κ. O. Tafrali, εἶναι διαφόρων ἐποχῶν. Αἱ ἀρχαιότεραι καὶ αἱ περισσότερον ἐνδιαφέρουσαι ἀνήκουν εἰς τὸν 14ον αἰῶνα καὶ εἶναι ἔργον Ἑλλήνων τεχνιτῶν, ὡς ἐξάγεται ἀπὸ τὰς ἐπ' αὐτῶν ἑλληνικὰς ἐπιγραφάς, ὧν πολλαὶ κατὰ τὰς διαφόρους ἐπισκευὰς ἀντικατεστάθησαν ὑπὸ σλαβικῶν. Ἡ φαινομενικὴ ὁμοιότης τῶν τοιχογραφιῶν τούτων πρὸς τὰ περίφημα ψηφιδωτὰ τῆς Μονῆς τῆς Χώρας (Καχριὲ-Τζαμὶ) ἐν Κων/πόλει ἤγαγε τοὺς πρώτους ἐξετάσαντας αὐτὰς εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ ζωγραφήσαντες τὸν Ναὸν τῆς Curtea de Arges ἀντέγραψαν τὰ ψηφιδωτὰ ταῦτα ἤ μνημεῖόν τι ἀνάλογον. Τὰ ἐπὶ τοῦ προκειμένου συμπεράσματα τοῦ κ. S. εἶναι ἄξια πολλῆς προσοχῆς. Κατ' αὐτόν, αἱ τοιχογραφίαι τοῦ 14ου αἰῶνος ἀνήκουσιν εἰς τρεῖς διαδοχικὰς ἐποχὰς ζωγραφήσεως, ἐξ ὧν αἱ τῆς μιᾶς μόνον σχετίζονται ὁπωσδήποτε μὲ τὰ ψηφιδωτὰ τῆς Μ. τῆς Χώρας, αἱ δὲ τῶν ἄλλων ἐποχῶν παρουσιάζουν ἀναλογίας πρὸς τὰς τοιχογραφίας τῆς Σερβίας, τοῦ Μυστρᾶ καὶ τοῦ Ἁγίου Ὄρους. Νομίζω ὅτι γενικώτερον θὰ ἠδύνατό τις νὰ εἴπῃ ὅτι αἱ τοιχογραφίαι αὗται ἀνήκουν εἰς τὴν σχολὴν τῆς Κων/λεως, τὴν κοινῶς καλουμένην Μακεδονικήν.

Εἰς τὸν 14ον αἰῶνα ἀνήκουν, πλὴν τοῦ Ναοῦ τῆς Curtea de Arges, καὶ ὀλίγα ἀκόμη μνημεῖα διασῴζοντα λείψανα τῆς ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων διακοσμήσεως αὐτῶν, ἐπίσης ὀλίγαι τοιχογραφίαι τοῦ 15ου αἰῶνος, πολυάριθμα δὲ μνημεῖα τοῦ 16ου 17ου καὶ 18ου αἰῶνος.

Αἱ τοιχογραφίαι τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Βλαχίας σχετίζονται, κατὰ τὰ συμπεράσματα τοῦ συγγραφέως, πρὸς τὴν τέχνην τοῦ Μυστρᾶ καὶ τῆς Σερβίας, ὀλιγώτερον δὲ πρὸς τὴν τῆς Κων/πόλεως. Ἡ τελευταία ἐν τούτοις αὐτὴ παρατήρησις τοῦ Σ. εἶναι ἴσως ὄχι ἀπολύτως ἀκριβής, δεδομένου ὅτι τὴν ζωγραφικὴν τῆς Κων/πόλεως ἐλάχιστα γνωρίζομεν, ἐλλείψει μνημείων, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἶναι γνωστὸν ὅτι καὶ ἡ Σερβία, καὶ ὁ Μυστρᾶς ἀνήκουν εἰς τὴν κοινῶς καλουμένην Μακεδονικὴν Σχολήν ἥτις, ὡς ἀποδεικνύουν αἱ τελευταῖαι ἔρευναι, πηγάζει ἀπὸ τὴν Κων/πολιν καὶ διαδίδεται εἰς τὰ Βαλκάνια διὰ τῆς Θεσσαλονίκης.

Πρὸς διαφορετικὰς ἐντελῶς ἐπιδράσεις καὶ μὲ ἄλλα προβλήματα σχετίζονται αἱ τοιχογραφίαι τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Τρανσυλβανίας, αἱ ὁποῖαι ἐλάχιστα μέχρι τοῦδε εἶχον μελετηθῆ.

Ἀρχιτεκτονικῶς τὰ παλαιότερα τῶν μνημείων τούτων, ἀνερχόμενα εἰς τὸν 13ον αἰῶνα, ἀνήκουν εἰς τὴν Ρωμανικὴν καὶ τὴν Λομβαρδικὴν τέχνην, τὰ δὲ μεταγενέστερα ἔχουν τὸ σχῆμα συνθέτου βασιλικῆς ἰσχυρότατα ἐπηρεασμένης ἀπὸ τὴν ἀρχιτεκτονικὴν τῆς Δύσεως. Τὰ παλαιότερα ἐκ τῶν μνημείων τούτων διασῴζουν λείψανα μόνον τῆς διὰ τοιχογραφιῶν διακοσμήσεως αὐτῶν. Ἂν κρίνῃ τις ἀπὸ τὰ δείγματα, τὰ ὁποῖα παρέχει ὁ Σ. εἰς τοὺς φωτοτυπικοὺς πίνακας τοῦ κειμένου, αἱ τοιχογραφίαι αὗται εἶναι ἐντελῶς ξέναι πρὸς τὴν Βυζαντινὴν παράδοσιν, σχετιζόμεναι στενώτατα πρὸς τὴν τέχνην τῆς Δύσεως.

Ὅτι εἰς τὰς Ἐκκλησίας ταύτας εἰργάσθησαν τεχνῖται ἐκ τῆς Δύσεως, δεικνύει ἡ ἐν τῷ Ναῷ τοῦ Streiu, τοῦ ὁποίου αἱ τοιχογραφίαι ἀνήκουν εἰς τὸν 13ον αἰῶνα, προσωπογραφία τοῦ ζωγράφου φέροντος στολὴν σταυροφόρου, προσέτι δὲ καὶ αἱ συχνὰ ἀπαντῶσαι λατινικαὶ ἐπιγραφαί. Καὶ ἀπὸ ἀπόψεως δὲ τέχνης ἐξεταζόμεναι αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος τοιχογραφίαι εἶναι ἔργα μέτρια.

Τοὐναντίον αἱ διακοσμήσεις τοῦ 15ου καὶ 16ου αἰῶνος σχετίζονται στενώτερον πρὸς τὴν τέχνην καὶ τὴν εἰκονογραφικὴν παράδοσιν τῆς ὀρθοδόξου Ἀνατολῆς. Ὑπάρχουν μάλιστα τοιχογραφίαι, ὡς τὸ ὡραῖον Ἅγιον Μανδήλιον τῆς Cetatea Coltului (πίν. VI. 2) σχεδίου καὶ ἐκτελέσεως καθαρῶς βυζαντινῆς.

Εἰς τὸ τέλος τῶν μακρῶν εἰκονογραφικῶν καὶ τεχνικῶν ἀναλύσεων ὁ Σ. καταλήγει εἰς μερικὰ συμπεράσματα περὶ τῆς τέχνης τῶν ὑπὸ Ρουμάνων κατοικηθεισῶν χωρῶν ἄξια πολλῆς προσοχῆς. Κατὰ τὸν κ. S. πρέπει νὰ διακριθοῦν τρία κέντρα τέχνης: ἡ Τρανσυλβανία, ἡ Βλαχία καὶ ἡ Μολδαβία. Τὰ παλαιότατα μνημεῖα, ἀναγόμενα εἰς τὸν 13ον καὶ 14ον αἰῶνα, καὶ εὑρισκόμενα εἰς τὴν Τρανσυλβανίαν, σχετίζονται πρὸς παλαιοτέρας παραδόσεις καὶ εἶναι ἐπηρεασμένα ἀπὸ τὴν Ρωμανικὴν καὶ γενικώτερον ἀπὸ τὴν Δυτικὴν εἰκονογραφίαν καὶ τέχνην. Κατὰ τοὺς χρόνους τῶν Παλαιολόγων Ἕλληνες καὶ Σέρβοι ζωγράφοι εἰσάγουν τὴν τέχνην τῆς Κων/πόλεως διὰ τῆς Θεσσαλονίκης εἰς τὴν Βλαχίαν, οἱ δὲ Σέρβοι φθάνουν καὶ μέχρι Τρανσυλβανίας. Κατὰ τοὺς ἰδίους χρόνους ἡ τέχνη τῆς Κων/πόλεως εἰσχωρεῖ καὶ εἰς τὴν Μολδαβίαν. Ἀλλὰ πλὴν τῶν μεγάλων αὐτῶν ρευμάτων ὑπάρχουσι καὶ δευτερεύουσαι ἐπιδράσεις. Ἐκ τῆς Ρωσσίας, τῆς Τσεχοσλοβακίας καὶ τῆς Πολωνίας εἰσάγεται ἡ οἰκοδομὴ τῶν ξυλίνων Ἐκκλησιῶν, ὧν πολλαὶ διασῴζονται ἀκόμη εἰς τὴν Τρανσυλβανίαν. Τέλος οἱ Ἀρμένιοι καὶ οἱ Σάξωνες συμβάλλουν εἰς τὸ πολύμορφον αὐτὸ ψηφιδωτόν. Ὑπὲρ πάντας ὅμως δεσπόζει ἡ διάταξις καὶ ἡ παράδοσις τοῦ Βυζαντίου, ἐπιβαλλομένη ἰδίως ἕνεκα τοῦ δόγματος καὶ τῆς λειτουργίας.

Ἀπὸ τὰ συμπεράσματα ὅμως αὐτὰ τοῦ Σ. γεννᾶται, εὐλόγως νομίζω, ἓν ἐρώτημα: Κάτω ἀπὸ τὰς τοσαύτας καὶ τόσον διαφόρους ἐπιδράσεις τί μένει ἐπὶ τέλους ὡς τὸ πραγματικῶς Ρουμανικὸν στοιχεῖον εἰς τὴν τέχνην τῶν Ρουμανικῶν χωρῶν; Τὸ ἐρώτημα τοῦτο ὄχι μόνον ὁ κ. S. ἀλλὰ καὶ οἱ ἄλλοι ἀσχοληθέντες μὲ τὴν Ρουμανικὴν τέχνην οὔτε ἔθεσαν, οὔτε ἐζήτησαν νὰ διευκρινίσουν, πράγματι δὲ φαίνεται ὅτι δὲν θὰ εἶναι εὔκολον νὰ εὕρῃ τις τὴν πραγματικὴν Ρουμανικὴν τέχνην ἀπηλλαγμένην ἀπὸ τὰς παντοειδεῖς ἐπιδράσεις, αἱ ὁποῖαι διασταυροῦνται καὶ ἀλληλοσυγκρούονται εἰς τὰ μνημεῖα τῆς Ρουμανίας.

Εἰς τὸν ὑπὸ μελέτην τόμον, ἕνα τῶν καλλιτέρων τοῦ ἔργου του, ὁ κ. S. ἀκολουθεῖ τὴν αὐτὴν μέθοδον τῆς λεπτολόγου περιγραφῆς καὶ ἀναλύσεως ἑκάστου μνημείου ἀπὸ εἰκονογραφικῆς καὶ τεχνικῆς ἀπόψεως. Αἱ ἀναλύσεις

αὐταὶ θὰ εἶναι πάντοτε χρήσιμοι εἰς τοὺς ἐρευνητὰς τῆς μεσαιωνικῆς τέχνης. Τὸ **ἀληθῶς** τεράστιον ἔργον, τὸ ὁποῖον ὁ κ. Stefanescu μετὰ τόσους μόχθους ἔφερεν εἰς αἴσιον πέρας, εἶναι πράγματι πολύτιμον ὡς τὸ μόνον ἐξετάζον μὲ τόσον λεπτολόγον εὐσυνειδησίαν τὴν ἐκκλησιαστικὴν ζωγραφικὴν τῶν Ρουμανικῶν χωρῶν.

Α. ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ

Εἱρμολόγιον *ἐκδιδόμενον ὑπὸ μητροπολίτου πρ. Λεοντοπόλεως Σωφρονίου Εὐστρατιάδου τῇ συνεργασίᾳ Σπυρίδωνος μοναχοῦ Λαυριώτου ἐν Παρισίοις 1932. Σελ. 268.*

Ὡς γνωστόν, τὸ ἐκκλησιαστικὸν ποίημα, ὅπερ καλεῖται Κανών, σύγκειται συνηθέστερον μὲν ἐξ 8, σπανιώτερον δ' ἐξ 9 ᾠδῶν, ὧν ἑκάστη ἴδιον ῥυθμικὸν σχῆμα καὶ ἰδίαν μελῳδίαν ἔχουσα περιελάμβανε κατ' ἀρχὰς μὲν πλείονας, εἶτα δὲ 3 ἢ 4 ὁμοίας ἀλλήλαις στροφάς· ἑκάστη δηλαδὴ ᾠδὴ εἶχεν ἴδιον εἱρμόν, ἤτοι ἰδίαν στροφήν, πρὸς ἣν ὡς πρὸς παράδειγμα ἐποιοῦντο αἱ ἄλλαι τῆς αὐτῆς ᾠδῆς στροφαί, τὰ καλούμενα τροπάρια. Οἱ εἱρμοὶ δὲ οὗτοι Κανόνων συλλεγέντες ἀπετέλεσαν βιβλίον τὸ καλούμενον Εἱρμολόγιον. Τοιοῦτα δ' Εἱρμολόγια εὕρηνται μὲν πολλὰ ἐν χειρογράφοις, ἤρξαντο δ' ἐκδιδόμενα καὶ τύποις ἀπὸ τῶν μέσων που τοῦ ις´ αἰῶνος ἐν Βενετίᾳ καὶ Κωνσταντινουπόλει καὶ τελευταῖον ἐν Ἀθήναις καὶ ἀλλαχοῦ. Ἀλλὰ πᾶσαι αἱ ἐκδόσεις αὗται, ὡς καὶ αἱ τῶν λοιπῶν λειτουργικῶν βιβλίων ἡμῶν, γενόμεναι ὑπ' ἀνδρῶν ἀπείρων μὲν τῆς φιλολογικῆς ἐπιστήμης, ἐξ ἑνὸς δὲ ἢ δύο κωδίκων καὶ τούτων οὐχὶ πάντοτε τῶν ἀρίστων, ὑστεροῦσι σφόδρα τῶν ὑπὸ φιλολόγων κατὰ τοὺς κανόνας τῆς κριτικῆς τῶν κειμένων γενομένων κατὰ τοὺς τελευταίους ἰδίᾳ χρόνους ἐκδόσεων λειτουργικοῦ περιεχομένου ἑλληνικῶν κειμένων. Ἂς παραβάλῃ ὁ βουλόμενος τὰς ὑπὸ τοῦ Krumbacher καὶ Maas γενομένας ἐκδόσεις Κοντακίων τοῦ Ῥωμανοῦ πρὸς τὰ ἐν λειτουργικοῖς βιβλίοις εὑρισκόμενα μέρη τῶν Κοντακίων τούτων καὶ θὰ ἴδῃ τὴν μεγάλην διαφορὰν αὐτῶν. Καὶ ἡ προκειμένη δὲ τοῦ Εἱρμολογίου ἔκδοσις εἶναι μὲν πλουσιωτέρα εἰς εἱρμοὺς τῶν προγενεστέρων ἐκδόσεων, οὐχὶ δὲ καὶ ἀπὸ φιλολογικῆς ἀπόψεως τελειοτέρα, ἔν τισι μάλιστα καὶ ὑποδεεστέρα αὐτῶν· διότι, ὅσον ἀμελῶς καὶ ἂν ἐγένοντο αἱ προηγούμεναι τῶν Εἱρμολογίων ἐκδόσεις, τὸ περιεχόμενον τῶν ἐν αὐτοῖς ᾀσμάτων εἶναι καθόλου εἰπεῖν εὐνόητον, ἐν ᾧ ἐν τῇ προκειμένῃ ἐκδόσει πολλῶν ᾀσμάτων τὸ περιεχόμενον εἶναι ὅλως ἀσαφὲς καὶ ἀκατάληπτον.

Καὶ πρῶτον μέν, ὅπερ ἐν τῷ προλόγῳ τοῦ Εἱρμολογίου του λέγει ὁ ἐκδότης, ἐπαναλαμβάνων ὅσα πρότερον ἐν τῇ «Θεολογίᾳ» (Θ´, 80) εἶχε γράψει, ὅτι δηλαδὴ «πρῶτος ἐφευρέτης τῶν εἱρμῶν, ἑπομένως καὶ τῶν Κανόνων

ὑπῆρξεν οὐχὶ ὁ μέχρι τοῦδε νομιζόμενος Ἀνδρέας ὁ Κρήτης, ἀλλ' ὁ Δαμασκηνὸς Ἰωάννης», δὲν εἶναι ἀληθές. Ἂν ἀνεγίνωσκεν ὅσα παλαιότερον ὁ Pitra καὶ ὁ Γουλ. Christ καὶ ἐσχάτως ὁ Sajdak περὶ Κανόνος ἔγραψαν, θὰ ἐμάνθανεν ὅτι τρεῖς ὅλους αἰῶνας πρὸ τοῦ Ἀνδρέου καὶ τοῦ Ἰωάννου ἐψάλλοντο Κανόνες ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Καππαδοκίας, οἱ δύο δ' οὗτοι ποιηταὶ εἶναι οὐχὶ οἱ πρῶτα ἐφευρόντες, ἀλλ' οἱ πολλῷ ὕστερον τῆς εὑρέσεως τοῦ Κανόνος δόντες τὸν ὁριστικὸν τύπον εἰς τὸ εἶδος τοῦτο τῆς ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως. «Saeculo igitur IV ex. et V cantabantur in nonnullis monasteriis et ecclesiis carmina, quae Κανόνες, τροπάρια, ᾄσματα appellabantur, qui mos procedente tempore latius et latius patebat ita, ut saec. VI in vulgus probaretur» λέγει ὁ Sajdak ἐν τῷ ὡραίῳ ἔργῳ του «De Gregorio Nazianzeno poetarum christianorum fonte» Cracoviae 1917, 16. Ὅλως δὲ παράδοξα εἶναι καὶ τὰ προσαγόμενα πρὸς ὑποστήριξιν τῆς γνώμης ταύτης ἐπιχειρήματα τοῦ ἐκδότου. Ὁ Ἀνδρέας, λέγει, οὔτε ἐν Κωνσταντινουπόλει οὔτε ἐν Κρήτῃ ἠδύνατο νὰ προβῇ εἰς τοιαύτην σοβαρὰν μεταρρύθμισιν καὶ ἐκκλησιαστικὸν νεωτερισμὸν καὶ μόνον διὰ τοῦ Ἰωάννου, οὗ τὸ κῦρος ὡς θεολόγου καὶ μουσουργοῦ ἦν μέγα καὶ ἀδιάσειστον, ἠδύνατο ἀσκανδαλίστως νὰ γίνῃ δεκτὴ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἡ χρῆσις τῶν νεοφανῶν τούτων μελῳδιῶν καὶ μορφῶν. Ἀλλ' ἀφ' οὗ, ὡς ἐλέχθη, οὔτε ὁ Ἀνδρέας οὔτε ὁ Ἰωάννης εἶναι εἰσηγητὴς τοῦ Κανόνος, ἀλλὰ συμπληρωταὶ αὐτοῦ, οὐδένα τῶν πιστῶν θὰ ἐσκανδάλιζον οὔτ' ἐν Ἱεροσολύμοις οὔτ' ἐν Κωνσταντινουπόλει ἢ ἀλλαχοῦ αἱ μεταρρυθμίσεις καὶ βελτιώσεις τοῦ ἀπὸ πολλοῦ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ψαλλομένου Κανόνος. Ἀφ' οὗ δ' ὁ ἄσημος καὶ ταπεινὸς διάκονος τῆς Βηρυτοῦ Ῥωμανὸς 2 περίπου αἰῶνας πρὸ τοῦ Ἀνδρέου ἐλθὼν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἄνευ οὐδενὸς κύρους ἐφήρμοσε τὸ ὄντως τολμηρὸν σχέδιόν του εἰσαγαγὼν τὸ Κοντάκιον εἰς τὴν λατρείαν, ὅπερ ἐπὶ 3 καὶ πλέον αἰῶνας ἐπεκράτησεν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, διατί ὁ Ἀνδρέας δὲν θὰ ἠδύνατο κατόπιν ἐν τῇ αὐτῇ πόλει νὰ εἰσαγάγῃ τὸν Κανόνα, καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι αὐτὸς εἶναι ὁ εἰσηγητὴς αὐτοῦ; Ἂν δὲ πάλιν ὑποτεθῇ ὅτι πρὸς εἰσαγωγὴν καὶ ἐπικράτησιν νέου εἴδους ἐκκλησ. ᾄσματος ἀπῃτεῖτο «μέγα καὶ ἀδιάσειστον κῦρος» νὰ ἔχῃ ὡς θεολόγος καὶ μουσουργὸς ὁ εἰσάγων τοῦτο, τοιοῦτον βεβαίως κῦρος δὲν εἶχεν ὁ Ἰωάννης, ὅτε ἐποίει καὶ ἐμέλιζε τὰ ᾄσματα αὐτοῦ, ἀλλ' ἐκτήσατο αὐτὸ ἀκριβῶς μετὰ τὴν εἰσαγωγὴν τῶν ᾀσμάτων τούτων ἐν τῇ λατρείᾳ.

Δεύτερον δὲ δὲν εἶναι ἀκριβὲς ὅπερ λέγει εὐθὺς κατόπιν, ὅτι «οἱ εἱρμοὶ εἰς 9 ᾠδὰς διαιρούμενοι περιστρέφονται πάντες περὶ τὸ αὐτὸ θέμα, ἑκάστης ᾠδῆς τὸ αὐτὸ ἐχούσης αὐστηρῶς περιεχόμενον» καὶ ὅτι «ἀπαρεγκλίτως ἐν τῇ θ' ᾠδῇ ἐξυμνεῖται ἡ τοῦ Θεοῦ Λόγου μήτηρ». Ἂν ἀνεγίνωσκεν οὐχὶ ἄλλο τι, ἀλλ' αὐτὸ τοῦτο ὅπερ ἐξέδωκεν Εἱρμολόγιον, θὰ ἔβλεπεν ὅτι συνηθέστερον μὲν 8, σπανιώτερον δὲ 9 ᾠδὰς περιέχουσιν οἱ Κανόνες. Οὕτω λ.χ. τὸ Εἱρμολόγιον αὐτοῦ περιλαμβάνει εἱρμοὺς τοῦ α' ἤχου 45 Κανόνων, ἐκ τούτων δὲ 30 μὲν

σύγκεινται ἐξ 8 ᾠδῶν, 15 δὲ ἐξ 9, τοῦ β' δ' ἤχου 44 Κανόνων, ὧν 24 ἐξ 8, 20 δ' ἐξ 9 ᾠδῶν, ἡ αὐτὴ δ' ἀναλογία παρατηρεῖται καὶ εἰς τοὺς Κανόνας τῶν λοιπῶν ἤχων. Ἐν τῇ «Ἀνθολογίᾳ» δὲ Christ-Paranikas περιεχούσῃ 23 Κανόνας εἰς τὰς ἐπισημοτέρας ἑορτὰς ἐν οὐδενὶ τούτων ὑπάρχει β' ᾠδή, πάντες δὲ ἐξ 8 ᾠδῶν σύγκεινται. Ἀλλ' οὐδ' ἡ ἑτέρα βεβαίωσις τοῦ ἐκδότου ἀληθεύει, ὅτι δηλαδὴ ἕκαστος εἱρμὸς τῶν 8 ἢ 9 ᾠδῶν ἔχει αὐστηρῶς τὸ αὐτὸ περιεχόμενον. Ἐν τῷ α' λ.χ. εἱρμῷ ἐξυμνεῖται μὲν πολλάκις ἡ διὰ τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης διάβασις τῶν Ἰσραηλιτῶν, ἀλλ' ὑπάρχουσι καὶ α' εἱρμοί, ἐν οἷς οὐδεμία μνεία γίνεται τῆς διαβάσεως ταύτης. Ἐν τῷ γνωστῷ λ.χ. α' εἱρμῷ τοῦ εἰς τὰ Χριστούγεννα Κανόνος τοῦ Κοσμᾶ «Χριστὸς γεννᾶται, δοξάσατε», τοῦ Μ. Κανόνος τοῦ Ἀνδρέου «Βοηθὸς καὶ σκεπαστὴς ἐγένετό μοι», τοῦ εἰς τὴν Πεντηκοστὴν τοῦ Ἰω. Ἀρκλᾶ «Θείῳ καλυφθεὶς ὁ βραδύγλωσσος γνόφῳ», τοῦ εἰς τὸ Πάσχα τοῦ Δαμασκηνοῦ «Ἀναστάσεως ἡμέρα», τοῦ εἰς τὴν κοίμησιν τῆς Θεοτόκου τοῦ αὐτοῦ «Ἀνοίξω τὸ στόμα μου», τοῦ εἰς τὸν Εὐαγγελισμὸν τοῦ Θεοφάνους «Αἰδέτω σοι, δέσποινα», τοῦ εἰς σεισμὸν τοῦ Ἰωσὴφ «Ὡς φοβερὰ ἡ ὀργή σου», τοῦ εἰς τὸ Σάββατον τοῦ Ἀκαθίστου τοῦ αὐτοῦ «Χριστοῦ βίβλον ἔμψυχον», τοῦ εἰς τὴν ἁγίαν Τριάδα τοῦ Μητροφάνους «Κράτος τῆς ἐνιαίας», ἐν πᾶσι τούτοις οὐδὲν περὶ τῆς Ἐρυθρᾶς λέγεται. Ἐν αὐτῷ δὲ τῷ Εἱρμολογίῳ τοῦ ἐκδότου 32 Κανόνων ὁ α' εἱρμὸς οὐδὲν περὶ τῆς διαβάσεως τῆς Ἐρυθρᾶς ἀναφέρει. Τὸ αὐτὸ δὲ συμβαίνει καὶ ὡς πρὸς τοὺς εἱρμοὺς τῶν ἄλλων ᾠδῶν, ἤτοι ἐκ τῶν 369 Κανόνων, ὧν τοὺς εἱρμοὺς περιέχει τὸ Εἱρμολόγιόν του, εἰς 151 δὲν τηρεῖται αὐστηρῶς ὁ Κανὼν τοῦ ἐκδότου. Ὅτι δὲ ἐν τῷ εἱρμῷ τῆς θ' ᾠδῆς «ἀπαρεγκλίτως» ἐξυμνεῖται ἡ Θεοτόκος, οὐδὲ τοῦτο ἀληθεύει. Οὕτω λ.χ. ἐν τῷ εἱρμῷ τῆς θ' ᾠδῆς τοῦ ὑπ' ἀρ. 15 Κανόνος «Μεγαλύνομεν πάντες | τὴν σωτήριον ἀνάστασιν | τοῦ παθόντος ὑπὲρ ἡμῶν | εἰς σωτηρίαν τῶν ψυχῶν ἡμῶν», τῷ τοῦ ὑπ' ἀρ. 108 «Μετεβάλλετο φύσις φλέγουσα | εἰς ὕδωρ ποτὲ καὶ ἐδρόσιζεν | οὓς μέσον ἔφερεν | ὑμνορρήτορας παῖδας», τῷ τοῦ ὑπ' ἀρ. 138 «Σὲ τὸν κατὰ τὴν τάξιν | τοῦ Μελχισεδὲκ ἱερέα γενόμενον | καὶ ἀποπομπέα, τὸν αἴροντα | τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν | Χριστὸν τὸν Θεὸν | ἐν ᾠδαῖς πνευματικαῖς μεγαλύνομεν» οὐδεμία μνεία τῆς Θεοτόκου γίνεται, τοιούτους δὲ Κανόνας ἐν τῷ Εἱρμολογίῳ του ἐγὼ ἀνέγνων 12.

Παρατηρεῖ ὁ ἐκδότης ἐν σελ. 151, 175, 186 καὶ 192 ὅτι εἱρμοί τινες Κανόνων ἀποδιδόμενοι εἰς ποιητήν τινα ἐν ἄλλοις Κανόσιν οἱ αὐτοὶ ἀποδίδονται εἰς ἄλλους ποιητάς. Κατὰ ταῦτα ἄρα ἐν τῷ Εἱρμολογίῳ του ὁ ἐκδότης τετράκις μόνον παρετήρησεν ὅτι οἱ αὐτοὶ εἱρμοὶ εἰς δύο διαφόρους ποιητὰς ἀποδίδονται. Ἐγὼ δ' ὅμως προσεκτικώτερον τὸ Εἱρμολόγιον αὐτοῦ ἀναγνοὺς εὗρον τὴν ὁμοιότητα ταύτην εἱρμῶν καὶ μεταξὺ ἄλλων πολλῶν Κανόνων, ὡς τῶν ὑπ' ἀρ. 109 καὶ 112, 196-202, 193-204, 209-213, 214-215, 235-242, 239-242, 254-269, 268-271, 268-275, 283-288,

292 - 295, 294 - 296, 319 - 336, 321 - 328, 324 - 329, 342 - 348, 343 - 368, 353 - 358, 354 - 368 κ.τ.λ. ἤτοι οὐχὶ τετράκις, ἀλλ᾿ εἰκοσάκις καὶ πλέον παρατηρεῖται ἡ τοιαύτη ὁμοιότης εἱρμῶν.

Ἐκ τῶν εἱρμῶν, οὓς νῦν τὸ πρῶτον ἐκδίδει, τινὲς εἶναι εἰς ἰαμβικοὺς τριμέτρους καὶ ὡς τοιούτους δηλοῖ τοὺς ὑπ᾿ ἀρ. 115, 223, 259 καὶ 313, ἤτοι 4, παρέλιπεν ὅμως νὰ δηλώσῃ ὅτι καὶ ἄλλοι 4 εἰς ὅμοιον μέτρον εἶναι πεποιημένοι, οἱ ὑπ᾿ ἀρ. 76, 77, 174, 258. Ὡσαύτως δὲ καὶ ἐκ τῶν ὑπ᾿ ἄλλων προεκδεδομένων ἀναφέρει μὲν ὅτι ὁ ὑπ᾿ ἀρ. 140 εἶναι ἰαμβικός, δὲν ἀναφέρει δὲ ὅτι καὶ οἱ ὑπ᾿ ἀρ. 9, 10 καὶ 50 εἶναι ἰαμβικοὶ καὶ αὐτοί. Ἐκ πάντων δὲ τούτων τῶν ἰαμβικῶν εἱρμῶν 5 μόνον ἔχουσιν ἐκδοθῇ ὀρθῶς κατὰ τὸ μέτρον, ἤτοι οἱ ὑπ᾿ ἀρ. 9,50, 223, 313, 366, πάντες δ᾿ οἱ ἄλλοι 10 πλημμελῶς, ἤτοι στίχοι τινὲς τούτων εἶναι ἄλλοι μὲν ἄμετροι κατὰ συλλαβὴν ἢ κατὰ πόδα, ἄλλοι δ᾿ ὑπέρμετροι κατὰ συλλαβὴν ἢ κατὰ πόδα. Ἐξέδωκε δὲ καὶ τὸν ὑπ᾿ ἀρ. 35 κολοβὸν δύο μόνας ᾠδὰς ἔχοντα, τὴν β´ καὶ τὴν θ´ εἰς δύο ἑκατέρας παραλλαγὰς καὶ οἱ μὲν τῆς β´ στίχοι εἶναι κατὰ τὴν τονικὴν ῥυθμοποιίαν, οἱ δὲ τῆς θ´ εἰς ἰαμβικοὺς τριμέτρους. Ἐν ᾧ δὲ βεβαιοῖ ἐν τῷ προλόγῳ ὅτι εἰς τὴν μετρικὴν παράστασιν τῶν εἱρμῶν ἐπέστησεν ἰδιαζόντως τὴν προσοχήν του βοηθούμενος εἰς τοῦτο καὶ ἐκ τῆς προσκτηθείσης πείρας του καὶ ἐκ τῆς μελέτης τοῦ παρισινοῦ κώδικος τοῦ μετ᾿ αὐστηρότητος φυλάσσοντος τῶν ποιημάτων τούτων τὸν ῥυθμόν, παραδόξως τὸν αὐτὸν εἱρμὸν πολλάκις εἰς δύο διαφόρους ἀπαντῶντα Κανόνας ἄλλως μὲν μετρεῖ ἐν τῷ ἑνὶ καὶ ἄλλως ἐν τῷ ἑτέρῳ Κανόνι. Οὕτω λ.χ. ὁ η´ τοῦ ὑπ᾿ ἀρ. 106 Κανόνος μετρεῖται οὕτως ἐν τῷ Εἱρμολογίῳ:

Μουσικῶν ὀργάνων συμφωνούντων
κάμινος ἐξήπτετο
τυραννικῇ προστάξει·
τρισσοφαὴς δὲ χορὸς παίδων ὁ σοφὸς
τοῦ πυρὸς τὴν φλόγα κατεπάτησε
δροσοβόλῳ ἀγγέλῳ συμψάλλοντες
ὡς ποιητὴν τὰ ποιήματα
πάντα Θεὸν εὐλογεῖτε
καὶ ὑπερυψοῦτε αὐτὸν εἰς τοὺς αἰῶνας.

Ὁ αὐτὸς δ᾿ εἱρμὸς ἐν τῷ ὑπ᾿ ἀρ. 120 Κανόνι μετρεῖται οὕτως:

Μουσικῶν ὀργάνων συμφωνούντων
κάμινος ἐξήπτετο
τυραννικῇ προστάξει·
τρισσοφαὴς δὲ χορὸς
παίδων ὁ σοφὸς

τοῦ πυρὸς τὴν φλόγα κατεπάτησεν
δροσοβόλῳ ἀγγέλῳ συμψάλλοντες·
ὡς ποιητὴν τὰ ποιήματα πάντα
Θεὸν εὐλογεῖτε
καὶ ὑπερυψοῦτε
αὐτὸν εἰς τοὺς αἰῶνας.

Ἡ αὐτὴ δὲ μετρικὴ ἀσυμφωνία παρατηρεῖται καὶ εἰς πολλοὺς ἄλλους δὶς ἀναγινωσκομένους τοὺς αὐτοὺς εἱρμούς, ὡς λ.χ. εἰς τὸν ζ´ τῶν Κανόνων 139 - 163, β´ 193 - 264, ς´ 242 - 243, ς´ 247 - 268, ς´ 283 - 288, ς´ 292 - 312, η´ 342 - 348, ζ´ 331 - 338 κλπ.

Ἐλέγχει μὲν ὁ ἐκδότης τὸν τελευταῖον πρὸ αὐτοῦ ἐκδόντα Εἱρμολόγιον ἐν Ἀθήναις τῷ 1906 Ἰ. Νικολαΐδην ὅτι δὲν ἐμνημόνευσε πανταχοῦ τὰ ὀνόματα τῶν ποιητῶν τῶν εἱρμῶν, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς οὗτος οὐδὲν ὄνομα ποιητοῦ ἐμνημόνευσε ἐν τοῖς ὑπ᾿ ἀρ. 7, 10, 35, 68, 69, 70, 78, 89, 94, 116, 117, 159, 160, 168, 172, 173, 201, 255, 256, 257, 261, 304, 305, 307, 311, 312 εἱρμοῖς.

Ἀναγράφει μὲν πολλάκις τὴν ἑορτήν, εἰς ἣν ἐποιήθη ὁ Κανών, ἀλλὰ καὶ πολλάκις παραλείπει τὴν ἀναγραφὴν ταύτην δηλῶν μόνον τὸ ὄνομα τοῦ ποιητοῦ, ἐνίοτε δὲ οὔτε τὴν ἑορτὴν οὔτε τὸν ποιητὴν ἀναφέρει, ὡς εἰς τοὺς ὑπ᾿ ἀριθ. 255, 256 καὶ 307 Κανόνος.

Μετὰ πόσης δ᾿ ἀμελείας ἐγένετο ἡ ἔκδοσις, μαρτυρεῖ τὸ μέγα πλῆθος τῶν ἀνορθογραφιῶν, ὧν τινας ἀναγράφω, ὡς εἱλιθέντα σ. 8, πρόσχες 8,30 κ.ἄ., καθηράμενος 11, 57, 113, ἀένναον 14, 128, κηρύξαι 22, ζωήρρυτον 25, ἁλμυρότατον 31, στεῖρα 32, 72 κ.ἄ., ἱμερτὸν 37, κρηπίδι 40, 50, ἀρρενοπῶς 41, σῶαν 47, 113, ἠσθέντες 47, νάμα 48, 60, διήρηται 50, φρίξαν 55, 167, ὑπερῆραν 61, 180, ἀνεκάθηρε 66, εἰσδύναι 88, ἐπέπωτο 89, ἐρητόρευσε 99, οἷος ἐξ οἵου (= μόνος ἐκ μόνου) 99, παραδώῃς 83, 106, 176, 241, πολυθρύλλητον 111, ἀνέθωρας 118, φρικτώτερον 121, καθόρμησόν μου τὴν διάνοιαν 124, ἐφόβισε 146, στύλος 155, 246, τεθειγμένον 155, εἰσίει καὶ ἐξίει 157, συναρμώσας 173, διηρμένον 183, πλημμελίαις 183, ἀπολύμενον 186, δυσσώδης 192, βαρέως ἤχου 198, διῆλε 199, ῥητορίαις 212, φύλον 213, κατατρῶξαν 215, οὐκ ἔξαν, πανόλεθρος 221, ποδὶ κεκονιαμένῳ 222, ἐκλόνισε 225, ἐμψυχομένης 234, αὐχήτω 236, ἔστηκε 241, ἧκες 256, ἅραν 256, ἔδρασον 257, ἀνελλειπῆ 258 κλπ. κλπ. καὶ οἱ βάρβαροι τύποι ἔσβυσε 2, ζωοδῶρον 25, πρὶν καταβριβρώσει 48, σεσαρκοῦσθαι 55, ἐξ ἀδαῆς κόρης 58, ἀποβάλλαι 88, σεσώστω 91, ἀραρότου Λόγου 111, ἐν ἐρέβῳ 167, 183, κνήμεσι 214. Ἔπειτα γράφει μὲν βοᾶν 1,52 κ.ἄ. ἀλλὰ καὶ βοᾷν 63,99 κ.ἄ., ὁρᾶν 216 καὶ ὁρᾷν 52. Ἐν ᾧ δὲ γράφει μελῳδός, μελῳδῶ, ὑμνῳδός, ὑμνῳδία, ᾠκειώσω κλπ. μετὰ τοῦ ὑπογεγραμμένου ι, παραλείπει αὐτὸ πλεισταχοῦ γράφων ἄδω, ὠδή, ἄδης, ἤσχυνε, πατρῶα, ὠκονομήθη, ἠδέσθη, ὤετο, ἠδεῖτο, μελετᾶς, κητῶος,

ἐν ᾧ, ἐν ᾗ κλπ. Ἴσως δι' ἔλλειψιν τῶν καταλλήλων τυπογραφικῶν στοιχείων· τοιαύτην ὅμως ἀσχημίαν τοῦ ἔργου του ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ ὤφειλε ν' ἀνεχθῇ ὁ ἐκδότης ἐκτυπώσας αὐτὸ ἐν Παρισίοις σήμερον, ὅτε καὶ ἐπαρχιακὰ τῆς Ἑλλάδος τυπογραφεῖα εἶναι αὐτάρκη εἰς παντὸς εἴδους στοιχεῖα.

Κατὰ ποίαν δὲ μέθοδον ἐγένετο ἡ ἔκδοσις τοῦ ἔργου, γράφει ὁ ἐκδότης ἐν τῷ προλόγῳ αὐτοῦ. «Ἡ τῶν εἱρμῶν ἔκδοσις, λέγει, ἐγένετο ἐπὶ τῇ βάσει δύο ἀρχαίων δοκίμων κωδίκων, ἐκ τοῦ παρισινοῦ ὑπ' ἀρ. 220 Coislin, κατὰ τὸν ιγ' αἰῶνα γραφέντος περισυνέλεξα τὸ πλούσιον ὑλικὸν τῶν εἱρμῶν καὶ συνεπλήρωσα τοῦτο δι' ἑτέρου κώδικος τῆς αὐτῆς ἑκατονταετηρίδος ἀποκειμένου ἐν τῇ Μεγίστῃ Λαύρᾳ ὑπ' ἀρ. Β 32. Διαφοραὶ γραφῶν μεταξὺ τῶν 2 κωδίκων εἶναι ἱκαναί· τὰς τοιαύτας γραφὰς δὲν ἐσημείωσα, ἵνα μὴ αὐξήσω τὸν ὄγκον τοῦ βιβλίου· ἐπροτιμήθησαν αἱ γραφαὶ αἱ ἰδιάζουσαι εἰς τὸ ὕφος ἑκάστου ποιητοῦ· εἴς τινα μέρη ἐθεώρησα ἀναγκαίαν τὴν γραφὴν τοῦ κώδικος καὶ ἐσημείωσα ταύτην ὑπὸ τὸ κείμενον. Τινὲς τῶν εἱρμῶν μεμονωμένοι εἰς ἕνα τῶν δύο κωδίκων καὶ ἀνιάτως χωλαίνοντες ἀφέθησαν ὡς εἶχον διὰ τὴν ἔλλειψιν ἄλλου ἀντιτύπου πρὸς διόρθωσιν».

Εἰς ταῦτα παρατηρῶ πρῶτον μὲν ὅτι αἱ διαφοραὶ τῶν γραφῶν τῶν δύο κωδίκων ἔδει νὰ σημειωθῶσι πανταχοῦ ἵνα τὸ ἔργον χρησιμεύσῃ, τοὐλάχιστον, εἰς μέλλουσαν κριτικὴν ἔκδοσιν τοῦ Εἱρμολογίου, ἡ δὲ κατὰ 10 ἢ 15 σελίδας αὔξησις τοῦ ὄγκου τοῦ βιβλίου δὲν δικαιολογεῖ τὴν σπουδαίαν ταύτην παράλειψιν. Δεύτερον δὲ τὸ λεχθὲν ὅτι προὐτίμησε τὰς γραφὰς τὰς ἰδιαζούσας εἰς τὸ ὕφος ἑκάστου ποιητοῦ δὲν δύναται νὰ εἶναι ἀκριβές, διότι ὄχι μόνον πολλοὶ εἱρμοὶ εἶναι ἀνεπίγραφοι καὶ ἄρα ἀγνώστων ποιητῶν ἔργα, ἀλλὰ καὶ διότι, ὡς καὶ αὐτὸς ὁ ἐκδότης παρατηρεῖ, οἱ αὐτοὶ εἱρμοὶ πολλάκις ἐν τούτῳ μὲν τῷ κώδικι ἐπιγράφονται εἰς τοῦτον τὸν ποιητήν, ἐν ἑτέρῳ δὲ κώδικι εἰς ποιητὴν ἕτερον καὶ κατ' ἀκολουθίαν εἰς πολλὰς περιπτώσεις δὲν δυνάμεθα ἀδιστάκτως ν' ἀποφανθῶμεν ὅτι ὡρισμένος εἱρμὸς εἶναι τούτου καὶ οὐχὶ ἄλλου ποιητοῦ. Ὅταν δὲ μάλιστα ἐνθυμηθῇ τις καὶ τοῦτο, ὅτι τὰ πλεῖστα τῶν ἔργων τῆς πλουσιωτάτης ἑλληνικῆς ὑμνογραφίας εἶναι εἰσέτι ἀνέκδοτα καὶ τὰ ἐκδεδομένα δὲ εἶναι οὐχὶ πάντα μετὰ φιλολογικῆς ἀκριβείας ἐκδεδομένα, τότε θὰ πεισθῇ πόσον τολμηρὸς εἶναι ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ ἐκδότου, ὅτι προὐτίμησε ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν γραφὴν ὡς ἰδιάζουσαν εἰς τὸ ὕφος τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ ποιητοῦ. Τρίτον δὲ παρατηρῶ ὅτι δὲν εἶναι μεμονωμένοι οἱ ἀνιάτως χωλαίνοντες εἱρμοὶ ἐν τῇ ἐκδόσει του. Ἐσημείωσε μὲν ὅτι οἱ εἱρμοὶ ὑπ' ἀρ. 365 «ὑπέστησαν διαστρέβλωσιν» καὶ ὅτι τὸ κείμενον αὐτῶν εἶναι «σκοτεινὸν καὶ ἀκατανόητον» καὶ περὶ τῶν ὑπ' ἀρ. 366 γράφει ὅτι «οὕτως ἀσυνάρτητα καὶ ἀκατάληπτα» ἐξέδωκεν ὡς ὑπὸ τοῦ ἀντιγραφέως τοῦ κώδικος ἀπεστάλησαν αὐτῷ, ἄλλους δὲ πάλιν χωλαίνοντας ἐπειράθη νὰ διορθώσῃ, ἤτοι τοὺς ἀναγινωσκομένους ὑπ' ἀρ. 41, 155, 156, 166, 223, 272, 286, 363, 364 καὶ κατὰ ταῦτα ἄρα ἐκτὸς τῶν 11 τούτων Κανόνων πάντων τῶν λοιπῶν

οἱ εἱρμοὶ ἔχουσιν ὀρθῶς. Ὅτι δ' ὅμως ἐκτὸς τούτων καὶ πλεῖστοι ἄλλοι ὑπ' αὐτοῦ νῦν τὸ πρῶτον ἐκδοθέντες εἱρμοὶ πλημμελῶς ἐξεδόθησαν καὶ ἀληθῆ «διαστρέβλωσιν» ὑπέστησαν καὶ παρουσιάζουσι κείμενα ὄντως «ἀσυνάρτητα καὶ ἀκατάληπτα», περὶ τούτου θὰ γίνῃ ὁ προσήκων λόγος ἐν ἄλλῳ τόπῳ προσεχῶς, ὅπου θὰ δειχθῇ ὅτι ὄχι μόνον λέξεις, ἀλλὰ καὶ στίχοι ὅλοι ἔκ τινων εἱρμῶν παρελείφθησαν, ὡς λ. χ. ἐν τῷ τελευταίῳ τῆς ἐκδόσεως, ὃν οὐδὲν ὁ ἐκδότης σημειώσας ἐξέδωκεν οὕτως :

Ἡ πρώτη Εὔα
τῇ ἀφαιρέσει τῆς πλευρᾶς πλασθεῖσα
τὴν φθορὰν διὰ βρώσεως εἰσήγαγεν.
Ἡ δευτέρα Εὔα;

ΕΜΜ. Γ. ΠΑΝΤΕΛΑΚΗΣ

***Μιχαὴλ Δ. Βολονάκη**, Ἀγωγὴ τοῦ πολίτου, ἔκδοσις τρίτη, ἐν Ἀθήναις 1933. Σελ. 587. Σχ. 8ον.*

Διὰ τῆς ἐκπονήσεως τοῦ ἀνωτέρω ἔργου του ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κ. Μ. Βολονάκης ἐπεδίωξε νὰ γνωρίσῃ εἰς τὴν σπουδάζουσαν νεολαίαν καὶ γενικώτερον εἰς πάντα μορφωμένον Ἕλληνα πᾶν ὅ,τι ἐνόμισεν ἀναγκαῖον νὰ γνωρίζῃ ὁ τελευταῖος οὗτος, ἵνα ἀποτελεσματικωτέρα εἶναι ἡ συμμετοχή του εἰς τὰ τῆς πολιτείας, ἐν ᾗ διαβιοῖ. Ἡ παροῦσα ἔκδοσις εἶναι ἡ τρίτη μετὰ πολλῶν ἐπαυξήσεων καὶ συμπληρώσεων.

Τὴν ὅλην αὐτοῦ συγγραφὴν ὁ κ. Βολονάκης διῄρεσεν εἰς τέσσαρα μέρη καὶ ἓν παράρτημα. Ἐν τῷ πρώτῳ μέρει (σ. 21-40) τὸν ἀπασχολεῖ τὸ δίκαιον ἐν συσχετισμῷ πρὸς τὴν κοινωνίαν. Ἐν τῷ δευτέρῳ (σ. 43-151) πραγματεύεται ἐνδιαφέροντα θέματα ἀναγόμενα εἰς τὴν Πολιτείαν. Ἐν τῷ τρίτῳ (σ. 154-268) λόγον ποιεῖται περὶ τῶν καθηκόντων καὶ τῶν δικαιωμάτων τοῦ πολίτου, περὶ τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων, περὶ τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς ἐργασίας, καὶ τέλος ἐν τῷ τετάρτῳ μέρει (σ. 271-501) ἀναπτύσσει θέματα ἀναγόμενα εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Πολιτείαν. Ἐν τῷ συμπληρώματι δέ, τὸ ὁποῖον ἀκολουθεῖ τὸ 4ον μέρος τῆς συγγραφῆς, δημοσιεύει, ὀρθῶς ποιῶν, τὸ Ἑλληνικὸν Σύνταγμα, τὸν καταστατικὸν νόμον τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος καὶ τὸ σύμφωνον τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν. Τοῦ ὅλου ἔργου ἐπιτάσσεται πλουσιωτάτη βιβλιογραφία καὶ εὑρετήριος πίναξ ὀνομάτων καὶ πραγμάτων.

Καθὼς ὁ ἀναγνώστης θὰ παρετήρησε, καὶ ἐκ τῆς ἁπλῆς μόνον ἀναγραφῆς τῶν σπουδαιοτέρων ἐκ τῶν περιεχομένων τοῦ συγγράμματος, πλουσιωτάτην καὶ ὠφελιμωτάτην ὕλην συνεκέντρωσεν ὁ συγγραφεὺς εἰς τὸ λίαν ἀξιόλογον βιβλίον του. Δὲν ἦτο δὲ δυνατὸν νὰ παρίδῃ καὶ τὸ Βυζάντιον, περὶ τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς ἐξαιρετικῆς ἐν τῇ παγκοσμίῳ ἱστορίᾳ

θέσεως τοῦ ὁποίου πολλαχοῦ μετ' ἰδιαιτέρας ἀγάπης καὶ ἀκριβοῦς τῶν πραγμάτων γνώσεως ὁμιλεῖ. Ἐν τῷ τετάρτῳ κεφαλαίῳ λ. χ. (σ. 30-31), λόγου γινομένου περὶ τῆς ἐννοίας τοῦ δικαίου, δὲν παραλείπει νὰ ἀνατρέξῃ εἰς τὸ Βυζαντιακὸν δίκαιον, τὸ ὁποῖον τροποποιημένον βεβαίως καὶ σήμερον ἔτι ἰσχύει παρ' ἡμῖν. Ἐν τῷ 23ῳ (σ. 93) λόγου γινομένου περὶ τῆς ἱστορίας, τῆς ὀργανώσεως καὶ τοῦ σκοποῦ τῶν ἐν Ἑλλάδι πολιτικῶν κομμάτων, ἀνατρέχει εἰς τοὺς ἐν τῷ Βυζαντιακῷ κράτει ἀγῶνας τῶν πρασίνων καὶ τῶν βενέτων. Ἐν τῷ 25ῳ (σ. 100) προκειμένου περὶ τοῦ κράτους καὶ τῆς ὑπ' αὐτοῦ παρεχομένης ἐκπαιδεύσεως, δὲν λησμονεῖ καὶ τὸ Βυζάντιον. Ὁμοίως μνείαν τοῦ Βυζαντίου καὶ τῶν κατ' αὐτὸ κάμνει ὁ συγγραφεὺς καὶ ἐν ἄλλοις κεφαλαίοις, ὡς ἐν τῷ 45ῳ (σ. 236) ἔνθα γίνεται λόγος περὶ χρήματος καὶ νομίσματος, ἐν τῷ 46ῳ (σ. 244-5) ὅπου τὰ περὶ παραγωγῆς καὶ ἐργασίας, ἐν τῷ 71ῳ (σ. 467) ὅπου περὶ νομοῦ καὶ νομάρχου διαλαμβάνει ὁ συγγραφεύς, ἐν τῷ 73ῳ (σ. 483-4) θίγοντι τὸ ζήτημα τῶν ἐκκλησιῶν καὶ μονῶν ἐν Ἑλλάδι καὶ ἐν τῷ 75ῳ (σ. 496) τῷ περὶ τῆς Ἑλλάδος ἐν τῇ διεθνεῖ κοινωνίᾳ.

Ὁ συγγραφεὺς πάντοτε εἰς τὴν παροῦσαν ἐποχὴν ἀποβλέπων καὶ συμφώνως πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον οἰκονομήσας τὸ ἔργον του δὲν ἐπραγματεύθη εὐρύτερον ἀπὸ ἱστορικῆς ἀπόψεως ὡρισμένα θέματα, τὰ ὁποῖα ἔδιδον ἀφορμὴν εἰς αὐτὸν νὰ ἀναχθῇ μέχρι τῆς Βυζαντιακῆς ἐποχῆς. Ὁ κρίνων ἔχων ὑπ' ὄψιν ὅτι θεσμοί τινες τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος δὲν προέκυψαν τὸ πρῶτον ἐν αὐτῇ, ἀλλ' εἶναι ἐπιβίωσις παλαιοτέρων κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν ἰσχυόντων καὶ ἐκ τῆς Βυζαντιακῆς ἐποχῆς παραληφθέντων, θὰ ἐπεθύμει πλείονα νὰ ἐγράφοντο εἰς τὰ σχετικὰ κεφάλαια περὶ ἐκπαιδεύσεως, ἱερατικῶν σχολῶν, φιλανθρωπίας, πρεσβευτῶν, διοικήσεως τοῦ Ἁγίου Ὄρους κ.λ.π. κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους· τότε δὲ καὶ ἡ ὄντως πλουσία βιβλιογραφία θὰ ηὔξανε διὰ τῆς ἀναγραφῆς χρησίμων τινῶν ἀκόμη βιβλίων. Καλὸν ἐπίσης θὰ ἦτο, ἂν ὁ συγγραφεὺς λόγον ποιούμενος περὶ τῶν ἐν Ἑλλάδι ἐπιστημονικῶν σωματείων καὶ ἱδρυμάτων (σ. 429 κ.ἑ.) ἀφιέρωνεν ὀλίγας γραμμὰς καὶ διὰ τὴν Ἑταιρείαν Βυζαντινῶν Σπουδῶν καὶ τὴν ἐν Ἀθήναις Ἐπιστημονικὴν Ἑταιρείαν, τῶν ὁποίων δὲν εἶναι ἄγνωστοι αἱ πρὸς τὴν ἐπιστήμην ὑπηρεσίαι.

Διὰ τῶν ὀλίγων τούτων ἐντελῶς λεπτομερειακῶν παρατηρήσεων δὲν προτιθέμεθα βεβαίως νὰ μειώσωμεν τὴν σημασίαν τοῦ ἔργου τοῦ κ. Βολονάκη, ὁ ὁποῖος μὲ ἐξαιρετικὴν σαφήνειαν, μέθοδον καὶ καλλιέπειαν κατώρθωσε νὰ ἑνοποιήσῃ καὶ ἁπλοποιήσῃ πολυσύνθετα θέματα. Ἀναμφισβήτητον εἶναι ὅτι οὗτος διὰ τῆς δημοσιεύσεως τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος ἔργου του σημαντικωτάτην προσέφερεν εἰς τὸ Ἑλληνικὸν κοινὸν ὑπηρεσίαν.

ΜΑΝΟΛΗΣ ΚΡΙΑΡΑΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΑΙ ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΙΣ

Συνεδρία 54η τῆς 24ης Νοεμβρίου 1933.

Προεδρεία τοῦ τακτικοῦ προέδρου τῆς Ἑταιρείας κ. Κ. Δυοβουνιώτου.

Ὁ ἐπίτιμος ἑταῖρος κ. Εὐγένιος Ντάρκο ἔκαμεν ἀνακοίνωσιν μὲ θέμα: «Ἡ ἱστορία καὶ τὰ ἐρείπια τοῦ Μουχλίου». Ὁ ὁμιλητής, ὅστις ἐπανειλημμένως ἐπεσκέφθη τὴν ἐγκαταλελειμμένην σήμερον μεσαιωνικὴν πόλιν, διέλαβε περὶ τοῦ χρόνου τῆς κτίσεώς της καὶ ἐξήγησε τοὺς λόγους, δι' οὓς αὕτη ἐκτίσθη εἰς ὃ σημεῖον φαίνονται τὰ ἐρείπιά της. Κατὰ τὸν κ. Ντάρκο, ἡ πόλις ἱδρύθη ὑπὸ τοῦ ἄρχοντος Μαυρόπαππα ἐπὶ Φραγκοκρατίας μὲ τὸν σκοπὸν νὰ παρεμβληθῇ ὡς σφὴν εἰς τὰς ἐν Πελοποννήσῳ κτήσεις τῶν Φράγκων, νὰ χρησιμεύσῃ δὲ ὡς προπύργιον τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῶν ἀπὸ βορρᾶ ἐπιθέσεων.

Μετὰ ταῦτα ὁ ἀνακοινῶν παρηκολούθησεν, ἐπὶ τῇ βάσει κειμένων καὶ ἐγγράφων, τὴν ἱστορίαν τοῦ Μουχλίου διὰ τῆς μεσαιωνικῆς ἐποχῆς καὶ τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας μέχρι τῆς ἐγκαταλείψεώς της κατὰ τὸν ΙϚ'. αἰῶνα.

Τὸ δεύτερον μέρος τῆς ἀνακοινώσεως περιεστράφη περὶ τὴν ἔρευναν τῶν ἐρειπίων τοῦ Μουχλίου, κάστρων διαιρούντων τὸν συνοικισμὸν εἰς κάτω καὶ ἄνω πόλιν καὶ εἰς ἀκρόπολιν, ἀνακτόρων, λουτρῶν, δεξαμενῶν ὕδατος, ἐρειπίων οἰκιῶν κτλ.

Ἐκ τῆς ἀκριβοῦς μελέτης τῶν ἐρειπίων τούτων, ἅτινα διαφωτίζουσιν ἐν πολλοῖς τὸν δημόσιον καὶ ἰδιωτικὸν βίον τῶν κατοίκων τοῦ Μουχλίου, ὁ κ. Ντάρκο ἐπείσθη ὅτι ἡ πόλις, κατὰ τὴν ἀκμήν της, εἶχε περὶ τοὺς δεκακισχιλίους κατοίκους, ὅτι, ὅταν ἐπὶ Τουρκοκρατίας ἔχασε τὴν στρατιωτικήν της σημασίαν, ἐγκατελείφθη μετὰ πυρπόλησιν καὶ ἀνατίναξιν τῶν ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως ὀχυρωμάτων, πρὸς δὲ ὅτι τὰ λεγόμενα ὑπὸ τοῦ Χαλκοκονδύλη ὅτι αὕτη παρεδόθη εἰς τοὺς Τούρκους ὑπὸ τοῦ Ἀσάνη, ἐλλείψει ὕδατος, δὲν εἶναι ἀληθῆ, ἀφ' οὗ τόσαι καὶ καλῶς φυλασσόμεναι δεξαμεναὶ ὕδατος ὑπάρχουσιν ἐν αὐτῇ. Τὴν πόλιν, συμφώνως καὶ πρὸς τὰς μαρτυρίας Ἰταλικῶν πηγῶν, παρέδωκεν ὁ Ἀσάνης ἔναντι ἀνταλλαγμάτων δοθέντων εἰς αὐτὸν καὶ τὴν οἰκογένειάν του ὑπὸ Τούρκων (βλέπε καὶ τῆς παρούσης Ἐπετηρίδος σ. 454 κἑξ.).

Συνεδρία 55η τῆς 8ης Δεκεμβρίου 1933.

Προεδρεία τοῦ ἀντιπροέδρου τῆς Ἑταιρείας κ. Ι. Δαμβέργη.

Ὁ ἑταῖρος κ. Ν. Καλογερόπουλλος ἔκαμεν ἀνακοίνωσιν «περὶ ἀγνώστων Βυζαντινῶν ναῶν ἐν Κορινθίᾳ». Εἰσηγούμενος, ἀνέφερε συντόμως τὰ κατὰ

τὴν μεσαιωνικὴν ἱστορίαν τῆς Κορινθίας, καὶ ἰδίᾳ τῆς Κορίνθου, ἡ ὁποία ὑπῆρξε μέγιστον Παλαιοχριστιανικὸν καὶ Βυζαντινὸν κέντρον τῆς Πελοποννήσου, μετὰ ταῦτα δὲ διέλαβε περὶ τῶν μεσαιωνικῶν μονῶν, πολισμάτων καὶ φρουρίων Σικυῶνος, Ζεμενοῦ, Ἁγινορίου, Πολυφέγγου, Φανερωμένης, Ὁδηγητρίας καὶ Ἀγγελοκάστρου, τὰ ὁποῖα χρονολογοῦνται ἀπὸ τοῦ 10ου αἰῶνος καὶ ἐντεῦθεν, τονίσας τὴν καλλιτεχνικὴν ἀξίαν ὡρισμένων τοιχογραφιῶν ἐν αὐτοῖς, ἃς καὶ λεπτομερῶς περιέγραψεν.

Ἰδιαιτέρως δ' ἐξῆρε τὴν ἀξίαν τῶν γλυπτῶν τοῦ Ζεμενοῦ, ἔνθα κατέμεινεν ὁ ὅσιος Λουκᾶς ὁ Στειριώτης, δείξας τὴν σχέσιν αὐτῶν πρὸς τὰ τοῦ ἐν Εὐβοίᾳ ὁσίου Λουκᾶ. Λόγον ἐπ' ἴσης ἰδιαίτερον ἔκαμε καὶ περὶ τῶν γλυπτῶν τῆς Φανερωμένης καὶ Πολυφέγγου, ἔνθα ὑπῆρχεν ἡ μονὴ τοῦ βράχου.

Ἐν συνεχείᾳ ὁ κ. Καλογερόπουλλος ἐξῆρε τὴν μεγάλην ἀξίαν τῶν ναῶν τῆς Σολιγγίας, ὧν τινες, ὡς ὁ τῆς ἁγίας Τριάδος καὶ ὁ τοῦ ὁσίου Ἀντωνίου παρὰ τὸ Σοφικόν, εἶναι θεμελιώδους σημασίας.

Γενικῶς δ' ἀπέδειξεν ὅτι ἡ Κορινθία ὑπῆρξε μεγάλη καλλιτεχνικὴ περιφέρεια τροφοδοτουμένη ἀπό τε τὰς Ἀθήνας καὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν δι' ἀξιολόγων τεχνιτῶν καὶ ἔργων. Ἐν τέλει ἐτόνισεν ὅτι τοιαύτης ἀξίας μνημεῖα συμβάλλουσιν εἰς γνῶσιν οὐ μόνον τῆς ἱστορίας τῆς Κορινθίας, ἀλλὰ καὶ τῆς καλλιτεχνικῆς τοιαύτης τῆς μεσαιωνικῆς Ἑλλάδος.

Συνεδρία 56η τῆς 28ης Δεκεμβρίου 1933.

Προεδρεία τοῦ τακτικοῦ προέδρου τῆς Ἑταιρείας κ. Κ. Δυοβουνιώτου.

Ὁ ἑταῖρος κ. Φ. Κουκουλὲς ἔκαμεν ἀνακοίνωσιν, ἧς τὸ θέμα: «Γεύματα, δεῖπνα καὶ συμπόσια τῶν Βυζαντινῶν». Στηριζόμενος ὁ ὁμιλητὴς εἰς τὰς πληροφορίας, ἃς παρέχουσι καὶ ἄλλοι Βυζαντινοὶ συγγραφεῖς καὶ δὴ καὶ οἱ πατέρες τῆς ἐκκλησίας, πρὸς δὲ καὶ τὰ λαϊκὰ κείμενα, ἔτι δὲ λαμβάνων ὑπ' ὄψιν διαφόρους τοιχογραφίας καὶ σχετικὰς ἐν χειρογράφοις εἰκόνας, ἔχων δὲ ὡς βοήθημα τὸν Νεοελληνικὸν βίον, ὡμίλησε περὶ τοῦ ποσάκις τῆς ἡμέρας ἔτρωγον οἱ Βυζαντινοί, ποία ἦτο ἡ ὕλη καὶ τὸ σχῆμα τῶν τραπεζῶν, ὁποῖα ἦσαν καὶ πῶς ὠνομάζοντο τὰ ἐπικαλύμματα τῶν τραπεζῶν τούτων καὶ ὁποῖον ἦτο τὸ σχῆμα, τὸ ὄνομα ἡ ὕλη καὶ ἡ χρησιμοποίησις τῶν διαφόρων ἐπιτραπεζίων σκευῶν. Ἐν συνεχείᾳ ὁ ὁμιλητὴς ἐξήτασεν, ἂν οἱ Βυζαντινοὶ ἔτρωγον καθήμενοι ἢ ἀνακεκλιμένοι, ἂν συνέτρωγον ἄνδρες μετὰ γυναικῶν καὶ τίνες ὑπηρέτουν τοὺς τρώγοντας. Συμπληρῶν δὲ τὴν ἀνακοίνωσίν του ὡμίλησε περὶ λαϊκῶν συμποσίων καὶ τῶν κατ' αὐτὰ διασκεδάσεων, περὶ τῆς κοινῆς τῶν μοναχῶν τραπέζης ἐν τοῖς κοινοβίοις, πρὸς δὲ καὶ περὶ τῶν ἐν τοῖς ἀνακτόροις διδομένων ἐπισήμων γευμάτων, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν πληροφο-

ριῶν, ἃς παρέχει Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος ἐν τῇ ἐκθέσει τῆς βασιλείου τάξεως καὶ ὁ Φιλόθεος ἐν τῷ κλητορολογίῳ του. (Βλέπε καὶ τοῦ παρόντος τόμου σ. 97 κἑξ.).

Συνεδρία 57η τῆς 16ης Ἰανουαρίου 1934.

Προεδρεία τοῦ ἀντιπροέδρου τῆς Ἑταιρείας κ. Ι. Δαμβέργη.

Ὁ ἑταῖρος κ. Ἐμμ. Πεζόπουλος ἔκαμεν ἀνακοίνωσιν, ἧς τὸ θέμα: Μαγικὰ φιλολογικά. Ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς ἀνακοινώσεώς του ὁ κ. Πεζόπουλος ἀνέφερε τὴν ὑπὸ ἀρχαίων ποιητῶν χρῆσιν τῆς μαγείας ἐν ποιήμασι καὶ ἐμνημόνευσεν ἰδίως τὰς Φαρμακευτρίας τοῦ Θεοκρίτου, τὴν ὀγδόην Ἐκλογὴν τοῦ Βεργιλίου καὶ τὸν πέμπτον ἐπῳδὸν καὶ τὴν ὀγδόην σάτιραν τοῦ πρώτου βιβλίου τῶν Σατιρῶν τοῦ Ὁρατίου. Ἐπειδὴ δὲ καὶ κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους ἦτο συνηθεστάτη ἡ μαγεία καὶ πολλοὶ συγγραφεῖς ἀναφέρουσι διαφόρους μαγικὰς ἐνεργείας, ὁ ὁμιλητὴς ἀπέδειξεν ὅτι διὰ τούτων δυνάμεθα νὰ κατανοήσωμεν ἀκριβέστερον καὶ νὰ ἑρμηνεύσωμεν ὀρθῶς χωρία τινὰ τῶν Φαρμακευτριῶν τοῦ Θεοκρίτου, περὶ ὧν ὑπάρχουσιν ἀμφισβητήσεις. Οὕτω δὲ διέλαβε περὶ τῆς χρήσεως ἐν μαγείαις τῆς δάφνης, τῶν ἐρίων, τοῦ ἐρυθροῦ χρώματος, τῶν κηρίνων ὁμοιωμάτων, τῆς κατορύξεως ὑπὸ τὸ κατώφλιον θυρῶν μαγικῶν φαρμάκων ἢ εἰδώλων ἢ ἄλλων τινῶν πραγμάτων, καὶ τέλος περὶ τοῦ ἐν Ἅδῃ ἀδάμαντος, δηλ. τῶν χαλυβδίνων πυλῶν τοῦ Ἅδου, τὰς ὁποίας ἠδύνατο μόνη ἡ θεὰ Ἑκάτη νὰ ἀνοίξῃ.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ἐν τῇ βιβλιογραφίᾳ σημειοῦνται ὅσα ἐγράφησαν κατὰ τὸ 1933 ὑπὸ Ἑλλήνων καὶ σχετίζονται μὲ τὸν ὑπὸ τῆς Ἑταιρείας ἐπιδιωκόμενον ἐπιστημονικὸν σκοπόν. Ταῦτα ἀναφέρονται οὐ μόνον εἰς τοὺς Βυζαντινούς, ἀλλὰ καὶ τοὺς μετὰ τὴν ἅλωσιν χρόνους. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ δὲ ταύτῃ ἡ ἐκδίδουσα Ἐπιτροπὴ παρακαλεῖ πάντα Ἕλληνα δημοσιεύοντα σχετικὰς μελέτας, ὅπως ἀποστέλλῃ ἀντίτυπον αὐτῶν πρὸς τὸν Γεν. Γραμματέα τῆς Ἑταιρείας κ. Φ. Κουκουλὲν εἰς Ἀθήνας, ὁδ. Μεθώνης 45.

ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ

ΓΛΩΣΣΑ — ΙΣΤΟΡΙΑ — ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ

Α. Κ. Α. Ἀναδρομὴ εἰς τὸ παρελθόν· τὸ ἔργον τῆς μεγάλης ἐξεταστικῆς ἐπιτροπῆς ἐπὶ τῶν ναυτικῶν ἐκδουλεύσεων (1833). (Ναυτικὴ Ἐπιθεώρησις τόμ. 25 σ. 189 - 202.)

Ἀγγελάκι Ἐμμ. Ὁ Γενιτσαρισμὸς ἐν Σητείᾳ. (Κρητικαὶ μελέται) τόμ. Α΄. σ. 10 - 13, 28 - 9, 91 - 2, 120 - 2 157 - 9.)

Ἀγνάντη Ν. Τὰ μπουκουραίικα τῶν Σχορετσάνων. (Τζουμερκιώτικα καὶ Ἀρτινὰ νέα ἔτ. Α΄. τεῦχ. 4 σ. 4 - 9.)

Ἄγρα Τέλλου. Λάμπρος Πορφύρας. (Ῥυθμὸς ἔτ. 1933 τεῦχ. Ἀναμνηστικὸν σ. 151-155.)

» » Γραμματολογικὰ καὶ ἄλλα. (Νέα Ἑστία ἔτ. Ζ΄ τόμ. 14 σ. 756 - 763.)

» » Ἀριστομένης Προβελέγγιος. Ὁ τελευταῖος ῥωμαντικός. (Αὐτόθι σ. 1135 - 1144.)

Ἀθανασιάδη Ν. Τὰ κόλιαντα στὴ Βλάστη. (Ἡμερολ. Δυτ. Μακεδονίας 1933 σ. 90 - 93.)

Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν. Ἡ ὀρθογραφία τῆς νέας Ἑλληνικῆς. (Ἐπιστημολόγος. ἔτος 2, σελ. 291 - 293.)

Ἀλιμπέρτη Σωτηρίας. Αἱ ἡρωΐδες τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσ. Ἀθῆναι 1933 Σελ. 483.

Ἀμάντου Κ. Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Βυζαντινὴν Ἱστορίαν. Τὸ τέλος τοῦ ἀρχαίου κόσμου καὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ Μεσαίωνος. Ἐν Ἀθήναις 1933. Σελ. 168.

» » Τὸ ἔργον τοῦ Ἀδαμαντίου Κοραῆ. (Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν Πρακτικὰ ἔτ. 8. τεῦχ. Λόγων σ. 10 - 27.)

» » Ἕνας χαρακτηρισμὸς τοῦ Ἀδαμαντίου Κοραῆ. (Νέα Ἑστία ἔτ. Ζ΄ τόμ. 14 σ. 1190 - 1194.)

» » Ζαγορὰ = Βουλγαρία. (Ἑλληνικὰ τόμ. Ε΄ σ. 427.)

» » Ἀληθὴς λιμήν. (Αὐτόθι σ. 428.)

» » Ἀδαμάντιος Κοραῆς. (Αὐτόθι τόμ. Ϛ΄ σ. 7 - 36.)

» » Ποιήματα καὶ ἄλλα δημοσιεύματα τοῦ Ἀδαμαντίου Κοραῆ. (Αὐτόθι σ. 161 - 188.)

» » Σύμμεικτα Τσακωνικά. (Αὐτόθι σ. 148 - 149.)

» » Σύμμεικτα. Κατάβολον - Καταβοληνός. (Αὐτόθι σ. 149 - 150.)

» » Ῥωμανία. (Αὐτόθι σ. 231 - 236.)

» » Ἡ μονὴ Προυσοῦ. (Αὐτόθι σ. 237.)

Ἀνδρεάδου Ἀ. Τὸ μονοπώλιον τοῦ παπύρου. (Ἑλληνικὰ τόμ. Ε΄ σ. 245 - 249.)

» » Ὁ Ὄθων καὶ ἡ Ἀμαλία εἰς Βάμβεργ. Ἀθῆναι 1933. Σελ. 25. [Ἀνατύπωσις ἐκ τῆς Ν. Ἑστίας.]

Ἀντωνιάδου Σοφίας. Ἡ περιγραφὴ στὴν «Ἀλεξιάδα». (Ἑλληνικὰ τόμ. Ε΄ σ. 255 - 276.)

Ἀντωνίου Μητροπ. Ἠλείας. Ἡ Ἀρχιεπισκοπὴ Π. Πατρῶν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Γερμανοῦ καὶ ὁ Ἀρχιδιάκονος αὐτοῦ Γαβριὴλ ὁ Σίφνιος. (Θεολογία τόμ. 11 σ. 252 - 261.)

» » Ἡ Ἐπισκοπὴ Κερνίκης κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821. (Αὐτόθι σ. 289 - 301.)

Ἀνωνύμου. Νεοελληνικῆς Τέχνης Νεοελληνικὴ Λογοτεχνία. Ἀθῆναι 1933 Σελ. 126.

» » Κανονισμὸς τῆς Νεοελληνικῆς ὀρθογραφίας ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν. (Νέα Ἑστία ἔτ. Ζ΄ τόμ. 14 σ. 686 - 690.)

» » Οἱ Βυζαντινοὶ ναοὶ τῆς Νάξου. (Αὐτόθι σ. 1006 - 1007.)

» » Φιλάρετος Βαφείδης Μητροπολίτης Ἡρακλείας. (Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς ἔτ. ΙΖ΄ σ. 399 - 400.)

» » Μητροπολίτης Κρήτης Τίτος Ζωγραφίδης. (Κρητικαὶ Μελέται τόμ. Α΄. σ. 106 - 8.)

» » Τὰ φιλανθρωπ. καταστήματα Μυτιλήνης. (Ὁ Ποιμὴν ἔτ. Α. σ. 146-150.)

» » Ἔκθεσις πεπραγμένων τῆς ἐνοριακῆς Ἐπιτροπείας ἀπὸ τοῦ 1914 - 1932 μετὰ συνοπτικῆς ἱστορίας τῆς οἰκογενείας καὶ τοῦ Ναοῦ Καρύκη. Ἐν Ἀθήναις 1933, Σελ. 16.

» » Κατάλογος τῶν ἐν τῇ Ἐθνικῇ Βιβλιοθήκῃ χειρογράφων Μαργαρίτου Κωνσταντινίδου Μεσημβρινοῦ. (Θρᾳκικὰ τόμ. 4 σ. 354.)

» » Δασικαὶ παροιμίαι. Μπρὸς πύρα καὶ πίσω κλαδευτήρα. (Δασικὴ Ζωὴ ἔτ. Α΄. τεῦχ. 11 - 12 σ. 10.)

» » Δασικὰ ἤθη καὶ ἔθιμα. (Αὐτόθι τεῦχ. 8 - 9 σ. 20.)

Ἀποστολίδη Η. Ἀνθολογία 1708 - 1933. Ἀθῆναι 1933 Σελ. 329.

Ἀποστολίδου Μυρτίλου. Περὶ τῆς γλώσσης τῶν Θρᾳκῶν. (Θρᾳκικὰ τόμ. 4 σ. 71 - 112.)

» » Συμβολὴ εἰς τὴν Θρᾳκικὴν Βιβλιογραφίαν. (Αὐτόθι σ. 342 - 353.)

» » Προσθετέα εἰς τὴν συμβολὴν εἰς τὴν Θρᾳκικὴν βιβλιογραφίαν. (Αὐτόθι σ. 371 - 372.)

Ἀποστολίδου Φωτ. Ἑορτασμὸς τῶν γάμων στὴν Τσεντώ. (Θρᾳκικὰ τόμ. 4 σ. 267-276.)

Ἀραμπατζόγλου Γενναδίου, Μητροπ. Ἡλιουπόλεως καὶ Θείρων. Φωτίειος βιβλιοθήκη, ἤτοι ἐπίσημα καὶ ἰδιωτικὰ ἔγγραφα καὶ ἄλλα μνημεῖα σχετικὰ πρὸς τὴν ἱστορίαν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου μετὰ γενικῶν καὶ εἰδικῶν προλεγομένων. Μέρος πρῶτον. Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1933 Σελ. 244 + ιστ΄.

Ἀρβανιτάκη Γ. Ἀρσακίδαι καὶ Σασσανίδαι. Ἀθῆναι 1933 Σελ. 64.

» » Βασιλεῖς παιδοκτόνοι καὶ πρίγκηπες πατροκτόνοι. (Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος 1933 σ. 421 - 429.)

Βαμβακίδη Γιορδάνη. Λαογραφικὰ τῆς Οἰνόης τοῦ Πόντου. (Μοῦσαι ἔτ. 41 ἀριθ. 903 σ. 1 - 2, ἀριθ. 904 σ. 2 - 3.)

Βαμβάκου Σωκρ. Θεσσαλικὸν ἡρῷον. (Θεσσαλικὰ Χρονικὰ τόμ. 3 σ. 164 - 174.)

Βαφείδου Νικολάου. Τὸ ἐν Διδυμοτείχῳ Μοναστήριον τὸ φερόμενον ἐπ᾽ ὀνόματι τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς. Ἐκδίδεται ὑπὸ τοῦ Μοναστηρίου ἐγκρίσει τῆς ἱερᾶς Μητροπόλεως Διδυμοτείχου-Ὀρεστιάδος. Ἐν Διδυμοτείχῳ 1933. Σελ.—

Βίγκου Α. Ὑδραϊκὰ Σημειώματα. Ἀπὸ τὰς παιδικάς μου ἀναμνήσεις. (Τὸ μέλλον τῆς Ὕδρας ἔτος Α΄ σ. 115 - 116.)

Βλάχου Ν. Ἀπὸ τοῦ Βιενναίου μέχρι τοῦ Μυρσταργείου προγράμματος. (Ἀρχεῖον Οἰκονομικῶν καὶ κοινωνικῶν Ἐπιστημῶν τόμ. 13 σ. 48-96.)

Βογιατζάκη Σ. Κρητικὰ καὶ βιβλιοκριτικὰ σύμμεικτα. (Κρητικὰ τόμ. Α΄ σ. 288-290.)

Βογιατζίδου Ι. Ἱστορικαὶ μελέται. (Ἐπιστ. Ἐπετ. Φιλοσοφ. Σχολ. Πανεπιστ. Θεσσαλονίκης Β΄. σ. 93-312 [καὶ ἐν ἰδιαιτέρῳ τεύχει.]

Βολονάκη Μιχ. Ἡ ἀγωγὴ τοῦ πολίτου ἔκδ. 3η. Ἐν Ἀθήναις 1933 Σελ. 587.

Βουτιερίδη Ἠλία. Σύντομη Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς λογοτεχνίας 1000-1930. Ἀθῆναι 1934 Σελ. 431.

» » Ποιὸς ὁ κανονισμὸς τῆς Νεοελληνικῆς ὀρθογραφίας ἀπὸ τὴν Ἀκαδημίαν. Ἀθῆναι 1933 Σελ. 16.

» » Λάμπρος Πορφύρας. (Ρυθμὸς ἔτ. 1933 τεῦχ. Ἀναμνηστικὸν σ. 155-157.)

Γατοπούλου Α. Ἱστορίες τοῦ τόπου μας. Ἀθῆναι 1933 Σελ. 192.

Γεδεὼν Μ. Μηνιατῶν Γράμματα. (Παράρτημα περιοδ. «Μοῦσαι».)

Γερμανοῦ Μητροπ. Δημητριάδος. Ἐπιγραφαί. (Θεσσαλικὰ Χρονικὰ τόμ. 3 σ. 160-163.)
Ἡ ἐπισκοπὴ Βεσσαίνης. (Ὀρθοδοξία Ἀθηνῶν ἔτ. Ϛ΄ σ. 256.)

» » *Σάρδεων.* Συμβολὴ εἰς τοὺς Πατριαρχικοὺς καταλόγους Κων/πόλεως ἀπὸ τῆς ἁλώσεως καὶ ἑξῆς. (Ὀρθοδοξία Κων/πόλεως ἔτ. Η΄. σ. 252-3, 279-285 312-320.)

Γεωργακοπούλου Γ. Τὸ Ἑλλην. Ναυτικὸν διὰ μέσου τῶν αἰών. Ἀθῆναι 1933 Σελ. 82.

Γεωργοπούλου Κ. Ἡ ποινὴ τῆς μαστιγώσεως. Ἐν Ἀθήναις 1933 Σελ. —

Γιαλούρη Ἀντ. Σκίτσα ἀπὸ τὸ Βυζάντιο. (Ρυθμὸς ἔτ. Β΄ σ. 5-7.)

» » Γεώργιος Βιζυηνὸς (ὁ ἄνθρωπος καὶ τὸ ἔργο του.) (Ρυθμὸς ἔτ. Β΄. σ. 58-60, 84-91, 125-132.)

Γιάνναρη Ἀντ. Εὔμορφη Βοσκοπούλα, ὀρθογραφοῦντος Ἀντ. Γιάνναρη, [ἐκδίδοντος Ν. Β. Τωμαδάκη]. (Κρητικὰ τόμ. Α΄. σ. 139-54).

Γιαννοπούλου Ν. Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι Θεσσαλίας. Διορθώσεις καὶ προσθῆκαι. (Θεολογία ἔτ. 11 σ. 329-342.)

» » Τουρκικὴ ἐπιγραφὴ Τζαμίου Ἁλμυροῦ. (Θεσσαλικὰ Χρονικὰ τόμ. 3 σ. 175-182.)

Giannopoulos N. D' Halmyros à Volo. Observations sur certains sités antiques. (Revue des Études anciennes t. XXXV. p. 329-332.)

Γκανούλη Γ. Οἱ ἀρραβῶνες ἐν Σιατίστῃ. (Μακεδ. Ἡμερολ. 9 σ. 129-135.)

Γρίσπου Π. Τὸ κομποδέσιμο τῆς ἐλάτης. (Δασικὴ Ζωὴ ἔτ. Α΄. τεῦχ. 5 σ. 8-10.)

» » Τὸ Γεννάρι κόψε ξύλο καὶ φεγγάρι μὴν κυττᾷς. (Αὐτόθι τεῦχ. 3 σ. 5.)

» » Λαϊκαὶ δασικαὶ δοξασίαι. (Αὐτόθι τεῦχ. 4 σ. 10-11.)

Δάση Δ. Ἡ ἑταιρία τῶν ἐν Κερκύρᾳ φιλομαθῶν. Ἀλήθεια (Κερκύρας) φύλ. 29 Ἰουνίου.

Δασκαλάκη Ἀποστ. Οἱ Δυτικοὶ λαοὶ κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους. (Κ. Ἐλευθερουδάκη. Παγκόσμιος ἱστορία σ. 21-158.)

Δεινάκη Στυλ. Ἡ ὑπὸ Στ. Ξανθουδίδου ἔκδοσις τῆς Ἐρωφίλης. (Κρητ. Μελέται τόμ. Α΄. σ. 98-100.)

Δημοπούλου Π. Ὁ δημόσιος καὶ ἰδιωτικὸς βίος τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Ἐν Ἀθήναις 1933 Σελ 440.

Δοχειαρίτου Ἱεροθέου. Ὁ ἀπὸ Σηλυβρίας Φιλιππουπόλεως Παΐσιος. (Θρᾳκικὰ τόμ. 4 σ. 363-364.)

Δρόσου Δημ. Ἡ ἀνακήρυξις τοῦ συνταγματικοῦ πολιτεύματος ἐν Ἑλλάδι. (Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος 1933 σ. 171-215.)

Δυοβουνιώτου Κ. Ἀναστασίου Γυρδίου ἀπαρίθμησις ἁπασῶν τῶν ἐν τῇ πόλει τῆς

Ζακύνθου ἐκκλησιῶν μετ' ἐπιγραμμάτων διστίχων ἰαμβικῶν ἐν ἔτει 1689. (Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν Πρακτικὰ τόμ. 8 σ. 45-54.)

Δυοβουνιώτου Κ. Ἀναστασίου Γορδίου ἐπιγράμματα. (Θεολογία τόμ. 11 σ. 319-328.)

» » Δωρεαὶ εἰς τὸ Θεολογικὸν σπουδαστήριον. Ἔργα Ἀγαπίου Λάνδου - Σχόλια Θεοδώρου Προδρόμου. (Ἐκκλησία ἔτ. ΙΑ΄. σ. 43.)

» » Δωρεὰ χειρογράφων εἰς τὸ Θεολογικὸν Σπουδαστήριον. (Αὐτόθι σ. 315-316.)

Ἐγκυκλοπαιδεία Μεγάλη Ἑλληνική. Τόμ. 21 Ραβέννα - Σκοῦδον, τόμ. 22ος (Σκουζὲς - Τηλέμαχος, τόμ. 23 Τηλεμετρία - Φιλίσκος, τόμ. 24 Φιλισταῖος - Φυλή.) Ἐν Ἀθήναις 1933.

Ἑκατονταετηρίδος Ἐθνικῆς διαλέξεις. Ἀθῆναι 1933 Σελ. 124. [Ἔκδ. Συλλόγου πρὸς διάδοσιν ὠφελίμων βιβλίων.]

Ἐλεοπούλου Καλλιρρόης. Ἡ ἄγραφος Ἱστορία. (Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος 1933 σ. 455-466.)

Εὐαγγελίδου Τρύφωνος. Τὰ Ἑλληνικὰ σχολεῖα ἀπὸ τῆς ἁλώσεως 1453 μέχρι τοῦ 1831 μετὰ προλεγομένων περὶ τῆς παιδείας παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς καὶ περὶ τῆς διδακτικῆς μεθόδου. Ἐν Ἀθήναις 1933 Σελ. 121.

» » Κωνσταντῖνος Κορνιακτός. (Μύσων Β΄. σ. 161-3.)

Εὐστρατιάδου Σωφρονίου, πρῴην Λεοντοπόλεως. Προνόμια τῶν Αὐτοκρατόρων τοῦ Βυζαντίου. (Ρωμανὸς ὁ Μελῳδὸς τόμ. Α΄ ἔτ. Α΄ σ. 316-325.)

» » Σημείωμα περὶ τῆς ἱδρύσεως καὶ τῶν προνομίων τῆς ἐν Βενετίᾳ Ἑλληνικῆς κοινότητος. (Αὐτόθι σ. 325-330.)

» » Ἠπειρωτικαὶ παροιμίαι. (Αὐτόθι σ. 330-348.)

» » Οἱ Στουδῖται ποιηταὶ Α΄ Θεόδωρος ὁ Στουδίτης. (Αὐτόθι ἔτος Β΄ σ. 372-410.)

» » Κατάλογος τῶν συγγραφέων, τῶν ὁποίων τὰ συγγράμματα συνθέτουσι τὴν Ἱστορίαν τῆς Βυζαντίδος. (Αὐτόθι σ. 430-435.)

» » Περὶ πενθίμων βασιλικῶν φορεμάτων. (Αὐτόθι σ. 435.)

» » Περὶ προβλήσεως καὶ ἐκλογῆς Πατριαρχῶν καὶ χειροτονίας αὐτῶν καὶ ἄλλων Πατριαρχῶν καὶ ἐπισκόπων. (Αὐτόθι σ. 436-438.)

» » Περὶ τοῦ διατί χειροτονεῖ ὁ Ἡρακλείας τὸν Πατριάρχην. (Αὐτόθι σ. 438-439.)

» » Ὁ ἀριθμὸς τῶν Ἁγιορειτικῶν Μονῶν ἐν τῇ Ἀρχαιότητι. (Αὐτόθι σ. 439-440.)

Εὐφροσυνίδου Ἰωάννου. Ἱστορικαὶ σελίδες τῆς ἐν Πόντῳ ἱερᾶς βασιλικῆς πατριαρχικῆς καὶ σταυροπηγιακῆς μονῆς Ἁγ. Γεωργίου Περιστερεώτα καὶ τῆς ἐξαρχίας Γαλλιανῆς. Δράμα [1933] Σελ. —

Ζακυνθηνοῦ Διονυσίου. Ἀνέκδοτα Πατριαρχικὰ ἔγγραφα τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας. (Ἑλληνικὰ τόμ. Ϛ΄ σ. 121-144, 189-204.)

Ζέγγελη Κ. Ἰωάννης Καποδίστριας καὶ τὸ ἐκπαιδευτικὸν καὶ μορφωτικόν του ἔργον. Ἀλήθεια (Κερκύρας), φύλ. 20 Μαΐου.

Ζέρμπα Δ. Ἐκ τῆς δράσεως τῶν Μπαρμπαρόσσα καὶ Τοργκοὺτ εἰς τὰς Ἰονίους νήσους. (Ναυτικὴ Ἐπιθεώρησις ἔτ. ΙΕ΄ τόμ. XXV σ. 21-58.)

Ζευγώλη Γ. Δ. Ἡ πρώτη Ἑλληνοτουρκικὴ συνεργασία 569-580 μ. Χ. Ἀθῆναι Σελ. 60.

Zoras G. La costituzione della Grecia. Roma 1933 p. 161.

» » Nel primo centenario della costituzione del regno Ellenico p. 30. [Ἀπόσπ. ἐκ τῆς Europa orientale Ann. XIII. fas. III-IV.

Ζωγραφάκη Γ. † Στέφανος Ξανθουδίδης. (Κρητικαὶ Μελέται τόμ. Α΄ σ. 140 - 1.)

Ζώη Δ. Τιμάρια ἐν Ζακύνθῳ. (Ἰόνιος Ἀνθολογία ἔτ. 7ον σ. 22 - 24, 75 - 77, 103 - 106, 193 - 194.)

» » Ἡ παμφλετογραφία ἐν Ζακύνθῳ. (Μοῦσαι ἔτ. 41 (1932) ἀριθ. 903 σ. 2 - 4, 904 σ. 2. ἔτος 42 ἀριθ. 919 - 920 σ. 5.)

» » Μία ἀπάντησι. (Αὐτόθι ἀριθ. 905 σ. 1 - 2.)

» » Πλαστογραφηθεῖσα ὑπογραφὴ τοῦ ἥρωος Χ. Μέξη. (Αὐτόθι ἀριθ. 917 σ. 1 - 2, ἀριθ. 918 σ. 1 - 2.)

» » Ἀνέκδοτα ἔγγραφα Ὕδρας. (Νέα Ἑστία· τεῦχος ἔκτακτον, Χριστούγεννα 1933 σελ. 56 - 57.)

Hudaverdoglu - Theodotos. L'évolution est la situation actuelle de la Sténographie parlementaire en Grèce. (La Vérité stenographique Ann. 17. p. 69-72.)

Θεοτόκη Σπυρ. Ἀποφάσεις μείζονος Συμβουλίου Βενετίας 1255 - 1669. Ἐν Ἀθήναις 1933. Σελ. 290 + ιβ΄. [Μνημεῖα τῆς Ἑλληνικ. ἱστορίας τόμ. Α΄ τεῦχ. II.]

» » Σύμμεικτα. Οἱ σκλάβοι εἰς τὸ Βενετικὸν Κράτος. (Ἑλληνικὰ ἔτ. Ϛ΄ σ. 145 - 148.)

Ἡ Κρήτη τὸ 1570. (Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος 1933 σ. 313 - 337.)

» » Παναγία ἡ Νικοποιός. (Αὐτόθι σ. 344.)

Θεοφανίδου Ἰ. Ἡ πτῶσις τοῦ Ναπολέοντος. Ἀθῆναι 1933 Σελ. 147. [Ἀνατύπωσις ἐκ τοῦ 25 καὶ 26 τόμ. τῆς Ναυτικῆς Ἐπιθεωρήσεως.] τόμ. 26 σ. 1 - 56, 143 - 182.)

Θεοφυλάκτου Θ. Τὰ τρία μοναστήρια τοῦ Πόντου. (Μακεδ. Ἡμερολ. 1933 σ. 222 - 224.)

Θερειανοῦ Διον. Ὁ Ἑλληνισμὸς κατὰ λεκτικὴν καὶ πραγματικὴν ἔννοιαν. (Ἐπιστημολόγος ἔτ. β΄ σ. 201 - 203, 222 - 223, 244 - 247, 257 - 260.)

Θωμαδάκη Βασιλείου. Στατιστικαὶ ἔρευναι περὶ Κρήτης. (Κρητικαὶ Μελέται τόμ. Α΄ σ. 39 - 40, 166 - 8.)

Ἰεζεκιὴλ μητροπ. Θεσσαλιώτιδος καὶ Φαναριοφερσάλων. Ἀρχιερεῖς Ἀγραφιῶται. (Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος τόμ. 32 σ. 106 - 111.)

» » Ἀρχιερεῖς Ἀγραφιῶται. (Θεσσαλικὰ Χρονικὰ τόμ. 3 σ. 97 - 101.)

» » Ἡ Ἱερὰ Μονὴ Βλασίου. (Ἑλληνικὰ ἔτ. Ε΄ σ. 429.)

Ἰωακεὶμ Ἰβηρίτου. Ἡ Ἱερισσός. (Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς ἔτ. ΙΖ΄ σ. 12 - 16, 69 - 72, 116 - 119.)

Καιροφύλα Κώστα. Ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου μέχρι τῆς ἁλώσεως ὑπὸ τῶν Τούρκων (330 - 1456.) Ἀθῆναι 1933 Σελ. 263.

» » Τὸ Γαλλικὸν δουκᾶτον τῶν Ἀθηνῶν. Ἀθῆναι Σελ. 64.

» » Μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἀθῆναι Σελ. 64.

» » Ἱστορικὰ Σημειώματα Ζακύνθου ἀπὸ τὰ Βενετικὰ Ἀρχεῖα. (Ἰόνιος Ἀνθολογία τόμ. 7 σ. 35 - 36, 78 - 79.)

» » Δύο ἀνέκδοτοι ἐπιστολαὶ τοῦ Οὔγου Φωσκόλου. (Αὐτόθι σ. 127 - 132.)

» » Ἡ Ζάκυνθος κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ δεκάτου ἕκτου αἰῶνος. (Αὐτόθι σ. 195 - 198.)

» » Ὁ Δάντης εἰς τὴν Ἑλλάδα. (Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος 1933 σ. 145 - 161.)

Καλαϊσάκι Βασ. Ναναρίσματα καὶ Νανουρίσματα καὶ Νάναρα. (Κρητικαὶ Μελέται τόμ. Α΄, σ. 160 - 1.)

Καλιτσουνάκι Ἰωάν. Ἀδαμάντιος Κοραῆς καὶ Κάρολος Βενέδικτος Hase. (Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν Πρακτικὰ ἔτ. 8. Τεῦχ. λόγων σ. 49 - 69.)

Καλιτσουνάκι Ἰωάν. Στέφανος Ξανθουδίδης. (Κρητικαὶ Μελέται τόμ. Α΄ σ. 7 - 9.)

» » Ἀναίρεσις κριτικῆς ἀναξιοπίστου. (Ἀθηνᾶ τόμ. 45 σ. 3 - 14.)

Καλλιγᾶ Πάνου. Ὁ Καπετὰν Ἀντώνης ὁ Οἰκονόμου. (Τὸ μέλλον τῆς Ὕδρας ἔτ. Α΄ σ. 99 - 100.)

Καμπάνη Ἀρίστου. Ἱστορία τῆς Νέας Ἑλληνικῆς Λογοτεχνίας (ἕως τὸ 1932.) Τρίτη ἔκδοσις συμπληρωμένη. Ἀθῆναι 1933. (Παράρτημα τῆς «Νέας Ἑστίας» σ. 73 - 80, 81 - 88, 89 - 96, 97 - 104, 105 - 112, 113 - 120, 121 - 128, 129 - 136, 137 - 144, 145 - 152.)

» » Κωστῆς Παλαμᾶς. («Νέα Ἑστία» ἔτ. Ζ΄ τόμ. 14 σ. 1195 - 1201).

Καμπούρογλου Δ. Γρ. - Κογεβίνα Λυκ. Αἱ Ἀθῆναι ποῦ φεύγουν. Ἀθῆναι 1933 Σελ. 93.

» » Ἕν Ἑλληνικὸν χειρόγραφον. Ἀθῆναι 1933 Σελ. 4. [Ἀπόσπασμα ἐκ τῆς Ν. Ἑστίας].

Καπνουκάγια Χρ. Ἡ αὐτοβιογραφία τοῦ Παναγιώτου Παππαναούμ. (Ἡμερολόγιον Δυτ. Μακεδονίας 1933 σ. 193 - 199.)

Καραπατάκη Κωνστ. Τραγούδια τῶν Βεντζίων. (Ἡμερολόγιον Δυτ. Μακεδονίας 1933 σελ. 89 καὶ 90.)

Καρπαθίου Ἐμμανουὴλ Ἀρχιμ. Λαογραφικὸν Σημείωμα. Ἡ Πίττα στὴν Νίσυρο. (Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος τόμ. 32 σ. 144 - 145.)

Καταπότη Μιχ. Σητεία. (Μύσων τόμ. Β΄ 3 - 11.)

» » Ἡ Σπιναλόγκα. (Αὐτόθι σ. 35 - 6.)

» » Ἡ σφαγὴ τῶν Σχαλιωνῶν ἐν Σητείᾳ. (Αὐτόθι σ. 110.)

» » Χειρόγραφον μέσα Μουλιανῶν Σητείας. (Αὐτόθι σ. 111 - 2.)

» » Ἡ ἐπαναστατικὴ Συνέλευσις τῶν Κρητῶν 1897 καὶ τὰ ἐν Ἀρχάναις συμβάντα. (Αὐτόθι σ. 113 - 22.)

» » Σητεία - Μονῆς Τοπλοῦ ἐνθυμήσεις. (Αὐτόθι σ. 132 - 5.)

» » Ἔγγραφα Μεταφραστικοῦ Γραφείου Ἡρακλείου. (Αὐτόθι σ. 135 - 7.)

» » Σητεία - Μέσα Μουλιανὰ [ἔγγραφα]. (Αὐτόθι σ. 138 - 9.)

» » Ἡ Τραπεζόνδα Σητείας. (Αὐτόθι σ. 140 - 1.)

» » Ὁ πατημὸς τῆς Σητείας (1828 - 9). (Αὐτόθι σ. 141 - 5.)

» » Σητεία. Ἡ σφαγὴ τῶν Χοχλακιῶν κατὰ τὰ τέλη Ἰουνίου 1821. Ἡ σφαγὴ τῶν Χριστιανῶν εἰς τὴν θέσιν «Φονιᾶ». (Αὐτόθι σ. 145 - 7.)

» » Ἐμμανουὴλ Ξυμπλάρος (1809). (Αὐτόθι σ. 148 - 50.)

» » Ἰωάννης Μακρῆς (1790). (Αὐτόθι σ. 150 - 1.)

» » Ὁπλαρχηγοὶ Ἱεραπέτρας Φρ. Τσαντεράκης (Παπᾶ Γεώργ. Παμαλάκης.) (Αὐτόθι σ. 152.)

» » Σητεία. Χειρόγραφα Λάστρου. (Αὐτόθι σ. 160 - 1.)

Κατσουροῦ Ἰωάν. Οἱ Βυζαν. ναοὶ τῆς Νάξου. («Νέα Ἑστία» ἔτ. Ζ΄ τόμ. 14 σ. 892-893.)

Καψάλη Γερασ. Ἡ Μάνη. Περιγραφὴ τῆς χώρας κλπ. Ἀθῆναι 1933 σ. 43.

» » Ἡ Σπάρτη, μετ' εἰκ. καὶ χάρτου. Ἀθῆναι 1933 Σελ. 13. [Ἀνατύπωσις ἐκ τῆς Μεγ. Ἑλληνικῆς Ἐγκυκλοπαιδείας.]

Κεραμοπούλου Ἀντων. Σύμμεικτα Ἀρχαιολογικά. (Ἀρχαιολ. Ἐφημ. 1931 σ. 161-165.)

Κιουρτσίδη Ἰωάν. Τὰ ψευτοπαλλήκαρα. (Τραγούδι τοῦ Πόντου.) (Ἡμερολόγιον Δυτ. Μακεδονίας 1933 σ. 224.)

Κλεομβρότου Εὐαγγ. Ἡ ἐν Λέσβῳ Ἱερὰ Μονὴ Λειμῶνος καὶ ὁ Πατριαρχικὸς θρόνος Ἀλεξανδρείας. (Ὁ Ποιμὴν ἔτ. Α΄ σ. 198 - 201.)

† *Κληματσάκη Εὐαγγ.* Ἡμερολόγιον καὶ Πρακτικὰ τοῦ στρατοπέδου Ἀκρωτηρίου. (Κρητικαὶ Μελέται τόμ. Α΄ σ. 3 - 7, 26 - 28, 86 - 88.)

Κοκκίνου. Διον. Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασις. Τόμος πέμπτος. Ἀθῆναι 1933 Σελ. 400.

Κόλια Γ. Τοπωνυμικὸν τοῦ δήμου Δωριέων Παρνασσίδος. (Ἀθηνᾶ τόμ. 44. σ. 107 - 152.)

Κοραῆ Ἀδαμαντίου. Σημειώσεις εἰς τὸ προσωρινὸν πολίτευμα τῆς Ἑλλάδος τοῦ 1822 ἔτους. Ἐκδοθεῖσα (ἀρωγῇ τῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ ἑορτασμοῦ τῆς ἑκατονταετηρίδος Ἀδ. Κοραῆ ὑπὸ Θεμ. Π. Βολίδου. Ἐν Ἀθήναις 1933. Σελ. 174+λβ'.

Κορδάτου Γ. Ὁ πραγματικὸς Κοραῆς. (Νέα Ἐπιθεώρησις περίοδ. Β' σ. 1 - 3.)

Κοτζιούλα Γ. Σκέψεις μὲ τὴν ἀφορμὴ τοῦ θανάτου του. (Ῥυθμὸς ἔτ. Β'. τεῦχος ἀναμνηστικὸν σ. 159 - 163.)

Κόττου Λίζας. Ἡ νεοελληνικὴ Λογοτεχνία στὰ γυμνάσιά μας, τόμ. Α'. Ἀθῆναι 1933 Σελ. 125.

Κουγέα Σ. Ἀνέκδοτος ἐπιστολὴ τοῦ Κοραῆ. (Ἑλληνικὰ ἔτ. Ϛ' σ. 52 - 53).

» » Λανθάνουσαι ἐπιστολαὶ τοῦ Κοραῆ. (Αὐτόθι σ. 54.)

» » Ὁ Κοραῆς εἰς τὴν ἀλληλογραφίαν τοῦ Ἀσωπίου. (Αὐτόθι σ. 55 - 77.)

» » Ὁ Hase καὶ οἱ ἐν Παρισίοις Ἕλληνες. (Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν Πρακτικὰ τόμ. 8. Α' τεῦχ. Λόγων σ. 69 - 70.)

Κουερίνη Μαρίας. Λαογραφία. Τὸ τραγοῦδι τῆς Ἀρετούσας. (Κρητικαὶ Μελέται τόμ. Α' σελ. 38.)

Κούζη Ἀριστοτ. Ὁ Κοραῆς ὡς ἰατρός. (Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν Πρακτικὰ τόμ. 8, τεῦχ. Λόγων σ. 71 - 93.)

Κουκουλὲ Φαίδωνος. Σταυρακίου καὶ Ζωῆς πολλὰ τὰ ἔτη. Ἐν Ἀθήναις 1933 Σελ. 141.

» » Κλέπται καὶ Φυλακαὶ κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους. (Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος 1933 σ. 363 - 373.)

Koukoules Fhaidon. The Athens modern - Greek Lexicon. (Journal of Hellenic Studies vol LIII σ. 1 - 8.)

Κουρίλα Εὐλογίου, Λαυριώτου. Ἀλβανικαὶ μελέται. Ἡ μετάφρασις τῆς Κ. Διαθήκης εἰς τὸ Ἀλβανικὸν ἤτε τοῦ Γρηγ. Ἀργυροκαστρίτου καὶ ἡ τοῦ Κων. Χριστοφορίδου ἐξεταζομένη ἀπὸ γλωσσικῆς, ἑρμηνευτικῆς καὶ δογματικῆς ἀπόψεως καὶ περὶ τῆς Ἑλληνοαλβανικῆς διαλέκτου. Θεσσαλονίκη 1933 Σελ. 208+η'.

» » Θεόκλητος ὁ Πολυείδης καὶ τὸ λεύκωμα αὐτοῦ ἐν Γερμανίᾳ (ἐξ ἀνεκδότου κώδικος.) Ὁ Φιλελληνισμὸς τῶν Γερμανῶν. (Θρᾳκικὰ τόμ. 4 σ. 113 - 199.)

» » Ῥήγας ὁ Φεραῖος καὶ τὰ ἀνέκδοτα ποιήματά του, ἐξ Ἀθωνικοῦ χειρογράφου. (Θεσσαλικὰ Χρονικὰ τόμ. 3 σ. 3 - 96.)

Κουρμούλη Χ. Κρητικὰ παρωνύμια. (Κρητικαὶ Μελέται ἔτ. Α' σ. 153 - 7.)

Κριαρᾶ Μανόλη. Συμβολὴ εἰς τὰ Νεοελληνικὰ παρωνύμια. (Ἀθηνᾶ τόμ. 44 σ. 171-183.)

» » Ἀγγλισμοὶ στὴ νέα Ἑλληνική. (Νέα Ἑστία ἔτ. Ζ' τ. 14 σ. 1172-1173.)

Κυριαζῆ Ν. Ἐμπόριον καὶ Ναυτιλία Κύπρου. (Κυπριακὰ Χρονικὰ ἔτ. Θ' σ. 16 - 23, 129 - 160, 216 - 238.)

» » Σχετικὰ προξενικὰ ἔγγραφα. (Αὐτόθι σ. 24 - 54, 87 - 122.)

» » Ναογραφία Λευκοσίας. (Αὐτόθι σ. 55 - 64, 122 - 128, 201 - 216.)

» » Διακυβέρνησις τῆς Κύπρου. Οἱ Σατράπαι αὐτῆς. (Αὐτόθι σ. 65 - 80, 81 - 86, 172 - 194.)

» » Κώδων Φανερωμένης. (Αὐτόθι σ. 195 - 201.)

» » Κτηματικὸν βιβλίον ἐν Κύπρῳ. (Αὐτόθι σ. 245 - 250 καὶ 313.)

» » Ἐμπόριον καὶ ναυτιλία ἐν Κύπρῳ. (Αὐτόθι σ. 251 - 275.)

Κυριακίδου Στίλπωνος. Βυζαντιναὶ μελέται Ι. Τὸ μολυβδόβουλλον τοῦ στρατηγοῦ Μελίου. (Ἐπετ. Φιλοσοφ. Σχολ. Πανεπ. Θεσσαλονίκης Β' σ. 315 - 337.)

Κωνσταντινίδου Ἀποστόλου. Τὸ ἀργυροῦν Ἰωβιλαῖον τῶν Πατριαρχικῶν περιοδικῶν «Ἐκκλησιαστικοῦ Φάρου» καὶ «Πανταίνου» καὶ ἡ ἔκθεσις τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐν Αἰγύπτῳ βιβλίου (1862 - 1933) ὑπὸ τοῦ καθηγ. κ. Εὐγενίου Μιχαηλίδου. (Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος τόμ. 32 σ. 447 - 476.)

Κωνσταντοπούλου Κ. Κάστρον Μαρωνείας. (Θρᾳκικὰ τόμ. 4 σ. 35 - 39.)

Κωσταδήμα Χριστοφ. Τὸ ἀερόστατο τοῦ Παχώμη. Καλαρρυτιώτικο σατυρικὸ ποίημα γραμμένο τὸ ΙΗ'. αἰῶνα. (Τζουμερκιώτικα καὶ Ἀρτινὰ νέα ἔτ. Α'. τεῦχ. 3 σ. 6 - 8.)

Λαμπίκη Δ. Ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Νοτίου Ἰταλίας. Ἀθῆναι 1933 Σελ. 78.

† *Λαμπουσιάδου Γεωργίου.* Γλωσσάριο Ἀδριανουπόλεως. (Θρᾳκικὰ τόμ. 4 σ. 310-318.)

Λάσκαρι Μ. Σέρβος μεταφραστὴς τοῦ Κοραῆ, ὁ Βουκάσιν Ράδισιτς. (Ἑλληνικὰ ἔτ. Ϛ'. σ. 78 - 80.)

» » Ἡ πρώτη Ἑλληνοσερβικὴ συμμαχία. Ἡ συνθήκη τοῦ Voeslan τῆς 14/26 Αὐγούστου 1867. (Ἡμερολ. τῆς Μεγ. Ἑλλάδος 1933 σ. 109-114.)

† *Λεκατσᾶ Ἀθαν.* Ἡ Ἰθάκη. Ἐν Ἀθήναις τόμ. Α'. 1933 Σελ. 186.

Λιουδάκη Μαρίας. Κρητικὲς μαντινάδες κριτικὴ ἔκδοση - μουσικὴ Γιάννη Δεληβασίλη. Ἡράκλειο - Κρήτης 1933. Σελ. 162 + ϛ'.

Λούβαρι Ν. Ἱστορία τῆς φιλοσοφίας. Ἐν Ἀθήναις 1933 τόμ. Α'. Σελ. 228, Β'. 277.

Λουκοπούλου Δ. Τὸ σημειωματάρι τοῦ γεροκαλαμένιου. (Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος 1933 σ. 199 - 144.)

» » Αἰνίγματα ἀπὸ τὴν Ἀργιθέα. (Θεσσαλικὰ Χρονικὰ τόμ. 3 σ. 130 - 140.)

Λουρανδάκη Κωνστ. Ἡ μάχη τῆς Σιατίστης. (Ἡμερολόγιον Δυτ. Μακεδονίας 1933 σ. 81 - 88.)

Μ. Α. Σ. Β. Α. Μυστακίδης. (Θρᾳκικὰ τόμ. 4 σ. 355 - 356.)

Μαθιουδάκη Ι. Δημοτικὰ τραγούδια Σελίνου. (Κρητικὰ τόμ. Α'. σ. 243 - 84.)

Μαλανδράκη Μ. Δύο λόγοι τοῦ Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Θεοφίλου τοῦ Β'. (Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος τόμ. 32 σ. 69 - 78.)

» » Λόγος ἐκφωνηθεὶς ἐν Ῥόδῳ ὑπὸ Ῥοδίου λογίου κατὰ τὴν κηδείαν τοῦ Πατριάρχου Παρθενίου Β'. (Αὐτόθι σ. 205 - 212.)

Μανίκη Ἀντων. Μιαούλης καὶ Κολοκοτρώνης. (Τὸ μέλλον τῆς Ὕδρας ἔτος Α' σ. 97 - 98.)

Μαράτου Α. Ἑπτανησιακαὶ Ἀναμνήσεις. (Ἰόνιος Ἀνθολογία τόμ. 7 σ. 32 - 33.)

Μάργαρη Δημ. Ἀπὸ τὴν Ἱστορίαν τῶν Ἑλληνικῶν περιοδικῶν. Χρυσαλλίς. (Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος 1933 σ. 345 - 362.)

Μαρίνη Κ. Λησμονημένα συνήθια. Ἡ βοϊδοκουλούρα τῶν Χριστουγέννων. (Νέα Ἑστία, τεῦχος ἔκτακτον, Χριστουγέννων σ. 81 - 82.)

Μαρκουλῆ Τηλεμ. Δεισιδαιμονίαι τῶν κτηνοτρόφων. (Ἡμερολόγιον Δυτ. Μακεδονίας. 1933 σ. 209 - 212.)

Μάρου Αἵμου. Τὰ ἐν Κεφαλληνίᾳ κτήματα τῆς καθολικῆς ἐπισκοπῆς στὰ 1262. (Ἰόνιος Ἀνθολογία ἔτ. 7ον σ. 201 - 202.)

Μαυρακάκη Ι. Ἡ ἀρχαία πόλις Ριζηνία τὰ νῦν Μεσκλὰ τῆς Δυτικῆς Κρήτης ἀπὸ ἀρχαιοτάτων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων μετ' εἰκόνων. Χανία 1933 Σελ. 37.

Μέγα Γ. Γεροντοκτονία. (Ἑλληνικὰ ἔτ. Ε' 351 - 360.)

Μέκιου Κ. Στῆλαι καὶ ἀγάλματα Κωνσταντινουπόλεως. (Ὀρθοδοξία Ἀθηνῶν ἔτ. Ζ'. σ. 273 - 276.)

» » Μιχαὴλ Ἀκομινᾶτος ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν. (Αὐτόθι σ. 281 - 283.)

† *Μενάρδου Σίμου.* Συμπληρωματικαὶ σημειώσεις περὶ τοῦ Hase. (Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν Πρακτικά, τόμ. 8 τεῦχ. Λόγων σ. 70 - 71.)

Μινώτου Μαριέττας. Τὸ ρεμπελιὸ τῶν Ποπολάρων. Ἀθῆναι 1933 Σελ. 30. [Ἀνατύπωσις ἐκ τοῦ 7 τόμ. τῆς Ἰονίου Ἀνθολογίας.]

» » Τραγούδια ἀπὸ τὴ Ζάκυνθο. Ἀθῆναι 1933 Σελ. 101. [Ἀνατύπωσις ἐκ τῆς Ἰονίου Ἀνθολογίας ἔτ. 7.]

Μιχαηλίδου Εὐγενίου. Κλεὶς «Ἐκκλησιαστικοῦ Φάρου», ἤτοι Εὑρετήριον τῶν τριάκοντα τόμων τοῦ 1908 - 1932. Ἀλεξάνδρεια 1933. Σελ. 148.

» » Βιβλιογραφικὸν δοκίμιον μετὰ βιογραφικῶν σημειώσεων. Μέρ. Α'. Ἡ Αἴγυπτος ἐν τῇ συγχρόνῳ Ἑλληνικῇ Φιλολογίᾳ (1800-1934). (Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος τόμ. 32 σ. 312 - 322, 435 - 446.)

» » Ὑπόμνημα πρὸς τὰς συγκλήτους τῶν Πανεπιστημίων Ἀθηνῶν καὶ Θεσσαλονίκης περὶ ἱδρύσεως ἐν αὐτοῖς ἕδρας Ἀραβικῆς γλώσσης καὶ φιλολογίας. (Αὐτόθι σ. 511 - 542.)

Μιχαλοπούλου Φάνη. Ὁ Παπαδιαμάντης (ἕνα ψυχομετρικὸ σημείωμα). Ἔκδοσις περιοδικοῦ «Σήμερα». Ἀθῆναι 1933 Σελ. 22.

Μοσχοπούλου Ν. Τουρκία: Γεωγραφία, γεωργία, δημόσια οἰκονομικὰ κλπ. Ἐν Ἀθήναις 1933 Σελ. 82. [Ἀνατύπωσις ἐκ τῆς Μεγ. Ἑλλην. Ἐγκυκλοπαιδείας.]

Μουρέλλου Ι. Ἱστορία τῆς Κρήτης τόμ. Β' τεῦχ. 6 - 8ον Ἡράκλειον Κρήτης 1933 Σελ. 753 - 1004.

» » Ἐξακριβοῦται ποῦ ἔζησεν ὁ Δομένικος Θεοτοκόπουλος. Αἱ ἔρευναι τοῦ κ. Γ. Οἰκονομίδου, ἓν ἱστορικὸν τουρκικὸν ἔγγραφον. (ἐφ. Ἐλευθέρα Σκέψις, Ἡράκλειον 24 Ἰανουαρ. 1933, ἀρ. 1165.)

Μπαλάνου Δ. Θεόκλητος Φαρμακίδης. Λόγος λεχθεὶς κατ' ἐντολὴν τῆς Συγκλήτου ἐν τῇ μεγάλῃ αἰθούσῃ τῶν τελετῶν τοῦ Πανεπιστημίου τῇ 30 Ἰανουαρίου 1933. Σελ. 62.

» » Περικοπαὶ ἐξ ἀνεκδότων ἐπιστολῶν τοῦ Θεοκλήτου Φαρμακίδου, ἀναφερόμεναι εἰς πολιτικὰ γεγονότα τῶν ἐτῶν 1829 - 1834. (Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν Πρακτικὰ τόμ. 8 σ. 105 - 111.)

» » Ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς περὶ Ἐκκλησίας καὶ κλήρου. Λόγος ἐκφωνηθεὶς ἐν τῇ αἰθούσῃ τῶν τελετῶν τοῦ Πανεπιστημίου τῇ 28 Μαρτίου 1933. Ἀθῆναι 1933 Σελ. 23.

Μπόγρη Δημ. Λευκάδιος Χέρν. (Νέα Ἑστία ἔτ. Ζ' τόμ. 14 σ. 1078 - 1081.)

Μπούα Ἰ. Ῥιζαρεῖται Ἀρχιερεῖς. (Ἐκκλησία ἔτ. ΙΑ' σ. 114.)

» » Ἐπισκοπικὴ Γεωγράφία. (Αὐτόθι σ. 265 - 266, 292 - 293, 299 - 300, 308 - 309, 317 - 318, 341 - 342, 349 - 350, 357 - 358 [καὶ ἐν ἰδιαιτέρῳ τεύχει Σελ. 36.]

Νικολάου Μητροπολίτου Ἀξώμης. Αἰγυπτιολογικά. Ἡ ἀρχαία Ἑρμούπολις. (Πάνταινος τόμ. 25 σ. 106 - 108.)

Ντεληγιάννη Β. Σύμμεικτα Λαογραφικά. (Θρᾳκικὰ τόμ. 4 σ. 222 - 233.)

Ξενάκη Δ. Ἐξέχουσαι φυσιογνωμίαι ἐν Πηλίῳ καὶ Βόλῳ κατὰ τὴν ιθ' ἑκατονταετηρίδα. Ἀθῆναι 1933 Σελ. 41.

Ξενάκη Μάρκου. Κάντανος - Μπαρμπαρόσσα Πατέλλα. (Κρητικὰ τόμ. Α'. σ. 185 - 8.)

Ξενοπούλου Γρηγ. Σπυρίδων Παγανέλης. (Νέα Ἑστία ἔτ. Ζ'. τόμ. 14 σ. 834 - 835.)

» » Σῖμος Μενάρδος. (Αὐτόθι σ. 835.)

Ξηροποταμίτου Εὐδοκίμου. Κατάλογος ἀναλυτικὸς τῶν χειρογράφων κωδίκων τῆς βιβλιοθήκης τῆς ἐν Ἁγίῳ Ὄρει τοῦ Ἄθω ἱερᾶς καὶ σεβασμίας βασιλικῆς, Πατριαρχικῆς καὶ Σταυροπηγιακῆς Μονῆς τοῦ Ξηροποτάμου. Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1932. Σελ. 212+η'.

Ξηρουχάκη Ἀγαθαγγέλου Ἀρχιμ. Αἱ σύνοδοι τοῦ Γερόλαμο Λάντο (1467 - 1474 - 1488.) Ἐν Ἀθήναις 1933 Σελ. 103.

» » Ἱστορικὰ σημειώματα καὶ στατιστικαὶ πληροφορίαι περὶ Κρήτης κατὰ τὸν Καστροφύλακα. Α' (Κρητικὰ τόμ. Α' σ. 114 - 26.)

Οἰκονομίδου Γ. Ἓν ἱστορικὸν ἐπεισόδιον (1879). (Ἐφημ. Ἐλευθέρα Σκέψις, Ἡράκλειον 20 Μαρτίου 1933 ἀρ. 1174.)

» » Ἡ ἱστορία τῶν Βερατίων. (Ἐφημ. Ἐλευθέρα Σκέψις, Ἡράκλειον 15 Μαΐου 1933. ἀρ. 1182.)

» » Τὸ Τσαντλῆ μοναστῆρι. Τὸ Ἀρκάδι. (Ἐφημ. Ἐλευθ. Σκέψις. Ἡράκλειον 20 Νοεμβρίου 1933. ἀριθ. 1207.)

» » Ἡ Παναγία ἡ Καλυβιανή. (Κρητ. Μελέται Α' σ. 136-8. Ἀθῆναι 1933.)

» » Δομένικος Θεοτοκόπουλος. Ἓν ἱστορικὸν τουρκικὸν ἔγγραφον. (Μύσων Β'. 13 - 6.)

» » Πῶς προελήφθη ἡ σφαγὴ Σητείας. (Μύσων Β' σ. 16 - 8.)

Οἰκονομίδου Ν. Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος. (Θρᾳκικὰ τόμ. 4 σ. 207 - 216.)

Οἰκονόμου Μιχ. Νεοελληνικὴ Γραμματικὴ (τῆς κοινῆς Δημοτικῆς). Ἐν Ἀθήναις 1933 Σελ. 210.

Παλαμᾶ Κ. Διονύσιος Σολωμός. Ἀθῆναι 1933 Σελ. 38. [Ἀνατύπωσις ἐκ τοῦ ΚΒ'. τόμου τῆς Μεγάλης Ἑλληνικῆς Ἐγκυκλοπαιδείας σελ. 91 - 95.]

» » Ἄννα Νοάγιε. (Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν Πρακτικὰ τόμος 8, τεῦχος Λόγων σ. 94 - 102.)

Παπαγεωργίου Γ. Ἡ Χρυσοσπηλιώτισσα τῶν Γοργιανῶν. (Τζουμερκιώτικα καὶ Ἀρτινὰ νέα ἔτ. Α' τεῦχ. 1 σ. 6 - 10.)

» » Ἡ λαϊκὴ μοῦσα στὰ Τζουμέρκα. (Αὐτόθι 10 - 12.)

Παπαγιαννοπούλου Διονυσίου. Bibliographie Ionienne. (Προσθῆκαι καὶ διορθώσεις) (Ἰόνιος Ἀνθολογία τόμ. 7 σ. 82 - 83.)

Παπαδάκι Ν. Τὸ ἔργον τοῦ Ἱστορικοῦ ἀρχείου Κρήτης (1920 - 1133). Λογοδοσία ἀποχωρήσαντος Διευθυντοῦ. Χανία 1933 Σελ. 60.

» » Πολιτικὴ Σάτυρα ἐν Κρήτῃ. (Κρητικαὶ Μελέται τόμ. Α' σ. 123 - 39.)

Παπαδημητρίου Γ. Δύο ἁρματολοὶ τῶν Τζουμέρκων. (Τζουμερκιώτικα καὶ Ἀρτινὰ νέα ἔτ. Α'. τεῦχ. 6 σ. 3 - 7.)

Παπαδημητρίου Ι. Ὁ ἐθνικὸς βίος τοῦ Μουστοξύδου. Κέρκυρα 1933 Σελ.—

Παπαδημητρίου Κ. Πόθεν τὸ ἐπώνυμον Καραϊσκάκης τοῦ στρατάρχου Γεωργίου Καραϊσκάκη; (Θεσσαλικὰ Χρονικὰ τόμ. 3 σ. 192.)

Παπαδοπούλου Α. Α. Συμβολὴ εἰς τὴν ἔρευναν τῆς Ποντικῆς διαλέκτου, ἤτοι γραμματικὰ καὶ συντακτικὰ ζητήματα. (Ἀθηνᾶ τόμ. 45 σ. 15 - 48.)

Παππακωνσταντίνου Δ. Ἱστορικά, λαογραφικὰ κλπ. ἐκ Τρικκέρων. (Θεσσαλικὰ Χρονικὰ τόμ. 3 σ. 183 - 191.)

Παπασπύρου Πάν. Ἡ δράση τοῦ ἱεραποστόλου καὶ ἐθνομάρτυρος Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ στὰ χωριὰ τῆς Ἄρτας. (Τζουμερκιώτικα καὶ Ἀρτινὰ νέα ἔτ. Α'. τεῦχ. 1 σ. 10 καὶ 11.)

Παπαφράγκου Στάμου. Ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς περὶ δικαίου καὶ δικαιοσύνης. Ὁμιλία εἰς τὴν Ἀκαδημίαν Ἀθηνῶν κατὰ τὸν ἑορτασμὸν τῆς ἑκατονταετηρίδος ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ἀδαμαντ. Κοραῆ. Ἐν Ἀθήναις 1933 Σελ. 23.

Παπαχριστοδούλου Μόσχου. Τραγούδια τῆς Γέννας. (Θρᾳκικὰ τόμ. 4. σ. 217 - 221.)

Παπαχριστοδούλου Πολ. Γλωσσάριο τῶν Σαράντα Ἐκκλησιῶν τῆς Θράκης. (Θρακικὰ τόμ. 4 σ. 302 - 309.)

» » Κατάλογος ἀπὸ ὀνόματα καὶ προσηγορικά, ποὺ βρίσκονται στὶς «Θρακικὲς Ἠθογραφίες» μου καὶ μερικὰ γλωσσικὰ συμπεράσματα. (Αὐτόθι σ. 319 - 320.)

Πασχάλη Δ. Ἀνδριακὸν γλωσσάριον ἢ λέξεις καὶ φράσεις τῆς ἐν Ἄνδρῳ λαλιᾶς. Ἐν Ἀθήναις 1933 Σελ. 122.

» » Τοπωνυμικὸν τῆς νήσου Ἄνδρου. Ἐν Ἀθήναις 1933 Σελ. 82.

» » Ἱστορικὰ ἔργα καὶ μελέται (1887 - 1933). Ἐν Ἀθήναις 1933 Σελ. 8.

» » Ἀπὸ τοὺς θρύλους καὶ τὰς παραδόσεις τῆς νήσου Ἄνδρου. Ἐν Νέᾳ Ὑόρκῃ 1933 Σελ. 8.

» » Βιζύης Ἰωάσαφ Μαρμαρᾶς (1790 - 1846). (Θρακικὰ τόμ. 4 σ. 45 - 56.)

Πατριαρχέα Παν. Ὁ θησαυρὸς τῆς μεσαιων. Ἑλλην. γλώσσης. Ἀθῆναι 1933 Σελ. 64.

Περτιζιβάλου Ἀνδρ. Περὶ διαιρέσεως τῶν ἐπιστολῶν. (Μύσων τόμ. Β'. σ. 139 - 40.)

Πεταλᾶ Β. Ἡ Σκούπα. (Τζουμερκιώτικα καὶ Ἀρτινὰ νέα ἔτ. Α'. τεῦχ. 3. σ. 2-5).

Πετρακάκου Δ. Μονεμβασία καὶ Ἐπίδαυρος Λιμηρὰ μετὰ τὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1821. Ἀθῆναι 1933 Σελ. 32.

Πετρίδου Ι. Αἴγυπτος Ἑλλὰς 1800 - 1933. Ἐν Ἀθήναις 1933 Σελ. 54.

Πετροπούλου Γ. Βιβλιογραφικὴ ἐπισκόπησις τοῦ 1931. (Ἀρχεῖον Βυζαντινοῦ δικαίου. Παράρτημα Νο 1 σ. 1 - 139.)

Πιέρη Νάκη. Ἀνέκδοτος προκήρυξις τοῦ Νέλσωνος πρὸς τοὺς Ἑπτανησίους. (Ἑλληνικὰ ἔτ. Ε' σ. 421 - 424.)

Πλάτωνος Ν. Ἐνετικὴ Ἐπιγραφὴ ἐκ τοῦ παλαιοῦ στρατῶνος Ἡρακλείου. (Κρητικὰ τόμ. Α'. σ. 135 - 7.)

Πλιάτσικα Ἔφης. Σύμμικτα Λαογρ. Ἀβδημίου Θράκης. (Θρακικὰ τόμ. 4 σ. 240 - 265.)

Πλουμίδου Μ. Κρητικὰ καὶ βιβλιοκριτικὰ Σύμμεικτα. (Κρητικὰ τόμ. Α' σ. 285.)

» » Παρατηρήσεις εἰς ἐπιγραφήν. (Κρητικὰ τόμ. Α'. σ. 285.)

† *Πορφύρα Λάμπρου.* Γνῶμαι ἐπὶ τοῦ ἔργου του. (Ρυθμὸς ἔτ. Α'. τεῦχ. Ἀναμνηστικὸν σ. 170 - 177.)

Πρόκου Ἀριστ. Ἡ Ζωή, ἡ δράση καὶ τὸ ἔργο τοῦ Κλ. Τριανταφύλλου μαζὺ μὲ μία ἐκλογὴ ἀπὸ τὰ τραγούδια τοῦ «Ραμπαγᾶ» φροντισμένα ἀπὸ τὸν ἴδιο. Ἔκδοσις Συνδέσμου Σιφνίων. Ἀθῆναι 1933 Σελ. 95.

Πρωτοψάλτη Μ. Χελιδονίσματα στὴν ἀρχαία Ρόδο. (Ρυθμὸς ἔτ. Α'. σ. 212 - 217.)

Ράμφου Ἰω. Κιμωλιακά. Ἀθῆναι 1933 Σελ. 55.

Ρεδιάδη Π. Πατρόκλου νῆσος. (Ναυτικὴ Ἐπιθεώρησις ἔτ. ΙΖ' τόμ. 25 σ. 117-127.)

Ροδόοινου Ν. Κουλπανάδικα (ἤτοι) συνθηματικὸν γλωσσικὸν ἰδίωμα Ὀρτάκιοϊ Ἀδριανουπόλεως. (Θρακικὰ τόμ. 4 σ. 295 - 301.)

Σαβράμη Εὐαγγ. Λόγος τοῦ Ἀλεξανδρείας Θεοφίλου τοῦ Β' ὑπὲρ τοῦ Δ. Θέμελη καὶ τῶν Μεσολογγιτῶν. (Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος τόμ. 32 σ. 52 - 68.)

» » Συμπληρωματικὰ τοῦ Ἀλεξανδρείας Ἱεροθέου τοῦ Α'. (1825 - 1845). (Αὐτόθι σ. 193 - 204.)

» » Ἐκ τῆς ἀλληλογραφίας τοῦ Ἡρακλείας Ἰγνατίου. (Αὐτόθι σ. 543-553.)

» » Αἰγινητικὸν Ἡμερολόγιον. (Ἑλληνικὰ ἔτ. Ε' σ. 432 - 435.)

Σαμάρα Παν. Ἐπιδρομαὶ κατὰ τῆς Λέσβου. (Ὁ Ποιμὴν ἔτ. Α' σ. 227 - 234.)

Σαραντῆ - Σταμούλη Ἐλπινίκης. Προγνωστικά. (Θρακικὰ τόμ. 4 σ. 234 - 239.)

Σήφακα Γ. Παραχώρησις τοῦ διαμερίσματος Χανίων ὡς φεούδου εἰς Ἐνετοὺς ἀποίκους ἐν ἔτει 1252. (Κρητικαὶ Μελέται τόμ. Α'. σ. 14 - 7, 30 - 4, 89-90, 117 - 9, 150 - 2.)

Σήφακα Γ. Ἡμερολόγιον καὶ Πρακτικὰ τοῦ Στρατοπέδου Ἀκρωτηρίου. (Αὐτόθι σ. 3 - 7, 26 - 8, 86 - 8, 113 - 6, 145 - 9.)

Σίσκου Ἀνθίμου. Ἡ διοικητικὴ ὀργάνωσις τῆς ὀρθοδόξου Ἑλληνικῆς ἐκκλησίας Ἀμερικῆς βορείου καὶ νοτίου. (Ἐκκλησ. Φάρος τόμ. 32 σ. 569 - 581.)

Σούλη Χρ. Σημειώσεις εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς παιδείας τῆς Ἄρτης καὶ τῶν Τζουμέρκων. (Τζουμερκιώτικα καὶ Ἀρτινὰ νέα ἔτ. Α'. τεῦχ. 2 σ. 2 - 5.)

Σπυριδάκη Γ. Λαογραφικὰ σύμμεικτα ἐκ τοῦ χωρίου ἔξω Περιβολάκια. Σητείας. (Κρητικαὶ Μελέται τόμ. Α'. σ. 18 - 22.)

» » Παράκλησις ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τῶν ἁμαρτωλῶν. (Αὐτόθι σ. 103.)

» » Δημοτικὰ Ἄσματα ἐκ Ζήρου Σητείας. (Αὐτόθι σ. 181 - 2.)

» » Ἀνέκδοτον Κρητικὸν ἔγγραφον ἐκ τῆς Τουρκοκρατίας. (Κρητικὰ τόμ. Α' σ. 138.)

» » Λαογραφικὰ Σύμμεικτα ἐκ Κατσιδονίου Σητείας. (Αὐτόθι σ. 189 - 241.)

» » Ἐνθυμήσεις ἐκ τῆς μονῆς Κυρίας Ἀκρωτηριανῆς ἢ Τοπλοῦ. (Ἑλληνικὰ ἔτ. Ε' σ. 430 - 431.)

Σπυροπούλου Ν. Ἀνέκδοτά τινα χειρόγραφα ἀναφερόμενα εἰς τὰς κατὰ τὸν ΙΘ' αἰῶνα ἐπαναστάσεις τῶν Θεσσαλῶν κατὰ τῆς Τουρκίας. (Θεσσαλικὰ Χρονικὰ τόμ. 3. σ. 102 - 129.)

Σταματιάδου Ἀνακρέοντος. Οἱ δελφινόσημοι, ἤτοι περὶ τοῦ ἀρχαιοτέρου οἰκογενειακοῦ κορμοῦ τῆς νήσου Σάμου ἀπὸ τοῦ ἔτους 1620 καὶ ἐντεῦθεν. Ἐν Ἀθήναις 1933 Σελ. 340.

Σταμούλη Α. Ἐγράφετο ἡ γλῶσσα τῶν Θρακῶν. (Θρακικὰ τόμ. 4' σ. 365 - 366.)

» » Σωματεῖα, Σχολεῖα, Λόγιοι Θράκης, Θρᾶκες μουσικοί. (Αὐτόθι σ. 366 - 371.)

Σταυρονικητιανοῦ Γαβριήλ. Ἱστορικὰ ἔγγραφα Μονῆς Σταυρονικήτα. (Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς ἔτ. ΙΖ' σ. 113 - 116.)

» » Ἐκ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 8 Περγ. Κώδικος (Αἰὼν Χ) τῆς Βιβλιοθήκης τῆς ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Σταυρονικήτα. (Αὐτόθι σ. 281 - 285.)

Σταυροπούλου Γ. Λάμπρος Πορφύρας. Ἀθῆναι 1933 Σελ. 16. [Ἀνατύπωσις ἀπὸ τὰ «Μουσικὰ Χρονικά.»]

Σταύρου Ἀπ. Ἡ μάχη τῆς Χρυσοσπηλιώτισσας τῶν Γουριάνων. (Τζουμερκιώτικα καὶ Ἀρτινὰ νέα ἔτ. Α'. τεῦχ. 5 σ. 9.)

Στεργιοπούλου Κ. Αἱ τοπωνυμίαι τῆς Ἄρτης καὶ τῶν Τζουμέρκων. (Τζουμερκιώτικα καὶ Ἀρτινὰ νέα ἔτ. Α'. τεῦχ. 2 σ. 5 καὶ 6.)

» » Ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1821 εἰς τὴν Ἄρταν καὶ εἰς τὰ Τζουμέρκα. (Αὐτόθι τεῦχ. 1 σ 3 - 5.)

Ταλιαδούρου Ἐπ. Κωνσταντινούπολις. (Ἀνάπλασις τόμ. ΜϚ' σ. 131 - 132, 163 - 165, 181 - 183.)

» » Ἁγία Σοφία. (Αὐτόθι σ. 210 - 212, 260 - 263.)

Τερζάκη Ἀγγ. Τὸ νεοελληνικὸ μυθιστόρημα. (Ἰδέα, χρονιὰ 1 τόμ. 1 σ. 244 - 252, 312-318, 375 - 382, τόμ. 2 σ. 40 - 52, 100 - 105.)

Τζαρτζάνου Ἀχιλλ. Ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο τῆς οἰκογενείας Δημητριάδου τοῦ Τυρνάβου. (Θεσσαλικὰ Χρονικὰ τόμ. 3 σ. 141 - 156.)

Τιμοθέου Ἀρχιεπισκόπου Ἰορδάνου. Ἐκδρομὴ εἰς τὰ Γάδαρα. Ὁ Ἑλληνισμὸς ὕπερθεν τοῦ Ἰορδάνου. (Νέα Σιὼν τόμ. ΚΗ' σ. 345 - 352, 394 - 399.)

Tornaritis J. Réponsé au professeur Fr. Dölger. (Ἀρχεῖον Βυζαντινοῦ δικαίου. Παράρτημα Nº 1 σ. 140 - 158.)

Τριανταφυλλίδη Μανώλη. Ἡ Ἀκαδημία καὶ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα. Ἀθήνα 1933 Σελ. 58. [Ἀνατύπωσις ἐκ τῆς Νέας Ἑστίας.]

Τσελάλη Ἀγησ. Παναγιώτης ὁ Ἀναγνωστόπουλος ὁ Φιλικός, ἱστορικὴ μελέτη. Ἀθῆναι 1933. Σελ. 78.

Τσύρου Ζήκου. Ὁ Γιαννάκης Φαρμάκης ἐκ Βλάστης, ἥρως τῆς Ἐθνικῆς παλιγγενεσίας τοῦ 1821. (Ἡμερολόγιον Δυτ. Μακεδονίας 1933 σ. 105 - 110.)

Τωμαδάκη Ν. Μαρῖνος Τζάνες Μπουνιαλῆς. (Ἑλληνικὰ τόμ. ς' σ. 103 - 120.)

» » Διορθωτικὰ εἰς τὸν Κρητικὸν πόλεμον τοῦ Τζάνε. (Κρητικὰ τόμ. Α'. σ. 127 - 132.)

» » Γενικὴ κεφαλαιώδης καταγραφὴ τῶν ἐν τῷ Ἱστορ. Ἀρχείῳ Κρήτης ἐγγράφων καὶ ἀντικειμένων Μουσείου. (Αὐτόθι σ. 155 - 84.) [Καὶ ἐν ἰδιαιτέρῳ τεύχει.]

» » Κρητικὰ καὶ βιβλιοκριτικὰ Σύμμεικτα. (Αὐτόθι σ. 286 - 288.)

» » Διονυσίου Σολωμοῦ λυρικὸ τραγούδι τοῦ Μπάϊρον. (Ῥυθμὸς τόμ. Α'. σ. 125 - 33.)

» » Διονύσιος Σολωμός. (Βιβλιογραφία). (Ἔκδοσις περιοδικοῦ Ῥυθμός, 1933. σ. 1 - 8, 9 - 12, 13 - 16, 17 - 20.)

Φαρμακίδου Ξενοφ. Ἱστορικὰ ἀφηγήματα. Ἡ Κύπρος ἐκχριστιανιζομένη. (Ἀλήθεια 6 Ἰανουαρ. 1933 ἀριθ. 2698.)

» » Κυπριακὰ λαογραφικὰ σπουδάσματα. Ἡ συτσᾶ. (Ἐφημερ. Ἀλήθεια 15ης καὶ 22ας Δεκεμβρ. 1933 ἀριθ. 2747 καὶ 2748.)

Φιέρου Μιχ. Παραδόσεις περὶ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Κλεπίνης. (Κυπριακὰ Χρονικὰ ἔτ. Θ' σ. 15 - 16.)

Φιλήντα Μ. Γλωσσικά. Ἐτυμολογίες σὲ Θρᾳκικὲς λέξες. (Θρᾳκικὰ τόμ. 4 σ. 277-294).

» » Συνεπαρμὸς ἢ συμφυρμός. (Νέα Ἑστία· τεῦχος ἔκτακτον, Χριστούγεννα, σ. 76 - 78.)

» » Τόνος. (Νέα Ἐπιθεώρησις. Περίοδ. Β' σ. 112 - 113.)

» » Τονισμός. (Αὐτόθι σ. 153 - 154.)

» » Ἀναλογία. (Ἰόνιος Ἀνθολογία τόμ. 7 σ. 33 - 34.)

» » Μαραγκιάζω. (Ῥυθμὸς ἔτ. Β' σ. 21 - 22.)

Φίλιππα Σ. Γλωσσικαὶ Ἔρευναι. (Γλῶσσα ἔτ. 1, σ. 37 - 42.)

» » Ἐπίμετρον εἰς τὰς δύο πραγματείας περὶ Μωρέως. Οἱ προέλληνες Χαμῖται. (Αὐτόθι 42 - 49.)

Φιλίππου Λ. Ἀνέκδοτος κῶδιξ Λετύμπου. (Κυπριακὰ Χρονικὰ ἔτ. Θ' σ. 169 - 171.)

Φιοράκη Στυλ. Σύμμεικτα ἐκ τοῦ χωρίου Ἀβδοῦ Πεδιάδος. (Κρητικαὶ Μελέται τόμ. Α'. σελ. 101 - 2.)

Φιριππίδου Νικολάου. Νεόφυτος Κρὴς ὁ ζωγράφος. (Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος τόμ. 32 σελ. 134 - 140.)

» » Κωνσταντίνου Οἰκονόμου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων δύο ἐπιστολαὶ ἀνέκδοτοι. (Αὐτόθι σ. 429 - 434.)

» » Ἱστορία τῶν ἐν Καΐρῳ Ἱερᾶς Μονῆς καὶ ἱεροῦ ναοῦ τοῦ ἁγίου Νικολάου, τοῦ Πατριαρχικοῦ οἴκου καὶ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγ. Μάρκου. (Πάνταινος τόμ. 25 σ. 328 - 333, 349 - 351, 397 - 399, 382 - 385, 475 - 477, 501 - 503, 532 - 537, 550 - 553.)

Φουρίκη Π. Ἡ ἐν Ἀττικῇ Ἑλληναλβανικὴ διάλεκτος. (Ἀθηνᾶς τόμ. 45 σ. 49 - 181).

» » Γύρω στὸ κάστρο τῆς Ἀθήνας. Δικαστικὰ Ἀνέκδοτα τοῦ 1828. (Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος 1933 σ. 495 - 510.)

Φουρναράκη Γ. Μία ἑκατονταετηρὶς 1833 - 1933. Παράρτημα Ἐφεδρικοῦ ἀγῶνος. Ἐν Χανίοις 1933. Σελ. 8.

Φωτιάδη Εὐαγγ. Λάμπρος Πορφύρας. (Ῥυθμὸς τόμ. Α' τεῦχ. Ἀναμνηστικὸν σ. 165-170.)

Χαλιόρη Νικολάου. Τρεῖς ἥρωες Ν. Βότσης, Ἀνδρ. Λαλεχός, Κωνστ. Καθηκούρης. (Τὸ Μέλλον τῆς Ὕδρας ἔτ. Α' σ. 101 - 114.)

Χαραλάμπους Ε. Ἡ ἐπὶ τῶν Π. πλοίων ὑπηρεσία ἐπὶ βασιλείας τοῦ Ὄθωνος. (Ναυτικὴ Ἐπιθεώρησις ἔτ. ΙΖ' τόμ. 25 τεύχ. 123 σ. 91 - 116.)

Χαριτωνίδου Χαρίτ. Λόγος εἰς Ἀδαμάντιον Κοραῆν. Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1933. Σελ. 92. [Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης.]

» » Σύμμεικτα φιλολογικά. (Ἐπιστ. Ἐπετ. Φιλοσοφ. Σχολ. Πανεπ. Θεσσαλονίκης Β' σ. 341 - 377.)

Χατζῆ Ἀντ. Ὅμηρος καὶ Ἀκριτηΐς. (Ἐπιστημολόγος ἔτ. Β' σ. 199 - 200.)

» » Εὐστάθιος Μακρεμβολίτης καὶ Ἀκριτηΐς. (Βυζαντ. καὶ Νεοελλ. Χρονικὰ 9 (1932/3) σ. 256 - 292.)

Χατζηϊωάννου Κ. Βιβλιογραφία τῆς Κυπριακῆς λαογραφίας καὶ γλωσσολογίας. Λευκωσία 1933 Σελ. 37.

» » Δεισιδαιμονίες καὶ προλήψεις. (Κυπριακὰ Χρονικὰ ἔτος Θ' σελὶς 6 - 14, 161 - 169.)

» » Παραμύθια (ἱστορίες - μῦθοι) ξόρκια. (Αὐτόθι σ. 276 - 313.)

Χατζιδάκι Γ. Συμβολὴ τοῦ Κοραῆ εἰς τὴν μελέτην τῆς νέας Ἑλληνικῆς. (Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν Πρακτικὰ τόμ. 8 Α' τεῦχ. Λόγων σ. 45 - 49.)

» » Ἐπεισόδιον ἐκ τῆς Κρητικῆς τραγῳδίας. (Κρητικὰ τόμ. Α' σ. 113.)

» » Καὶ πάλιν περὶ τοῦ Μορέως. (Ἐπιστημολόγος ἔτ. Β' σ. 235 - 240.)

Χαζοπούλου Π. Κυνήγια ἀγριόγιδων στοὺς γκρεμοὺς τοῦ Βίκου. (Δασικὴ Ζωὴ ἔτ. Α'. τεῦχ. 1 σ. 9.)

ΘΕΟΛΟΓΙΑ

Ἀθηναγόρα Μητροπολίτου τοῦ ἀπὸ Μ. Πρωτοσυγκέλλων. Ἓν Λειτουργικὸν πρόβλημα σχετικὸν πρὸς τὸ μέγα πρόβλημα τῶν Διονυσιακῶν ἔργων. (Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος τόμ. 32 σ. 9 - 51.)

» » Νεώτεραι ἀπόψεις ἐπὶ τῆς Διδασκαλίας - Διδαχῆς καὶ τῶν Ἀποστολικῶν Διαταγῶν. (Αὐτόθι σ. 325 - 358, 481 - 510.)

» » Τὰ ἱερὰ μνημόσυνα παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησι. (Ὁ Ποιμὴν ἔτ. Α' σ. 106 - 108.)

» » Μία ἐπιστολὴ ἀποσταλεῖσα τῷ σοφῷ φίλῳ καθηγητῇ καὶ Ἀκαδημαϊκῷ κ. Δ. Σ. Μπαλάνῳ εἰς ἀπάντησιν μιᾶς κριτικῆς αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ «Γνησίου Συγγραφέως». Ἐν Ἀθήναις 1933 Σελ. 27.

Ἀλιβιζάτου Ἀμίλκα. Ἡ βιβλικὴ καὶ ἱστορικοδογματικὴ βάσις τῆς κοινωνικῆς καὶ ἠθικῆς Ἀποστολῆς τῆς Ἐκκλησίας ἐξ ἐπόψεως Ὀρθοδόξου. (Ἀνάπλασις τόμ. 46 σ. 218 - 220, 235 - 237, 251 - 255, 266 - 268, 285 - 287, 300 - 301)· [καὶ ἐν ἰδιαιτέρῳ τεύχει Σελ. 60.]

» » Ἀνάγκη Πανορθοδόξου Ἐπικοινωνίας. (Αὐτόθι σ. 281 - 282.)

» » Ἡ Χριστιανικὴ Διάθεσις ἀπαραίτητος προϋπόθεσις διὰ τὴν εἰρήνην. (Αὐτόθι σ. 303 - 304.)

» » Ἡ Οἰκονομικὴ ἐξασφάλισις τοῦ κλήρου καὶ ἡ μόρφωσίς του. (Αὐτόθι σ. 17 - 20.)

Ἀλιβιζάτου Ἀμίλκα. Ἡ ἐσωτερικὴ Ἱεραποστολή. (Αὐτόθι σ. 82-85.)
» » Αἱ ἐν Βουκουρεστίῳ συσκέψεις καὶ ἡ κατ' αὐτὰς παρουσία τῆς Α. Μ. τοῦ Πατριάρχου τῆς Ρουμανίας. (Αὐτόθι σ. 185-190.)
Ἀνδρεάδου Γ. Τὸ ἀπολυτίκιον τῶν ἁγίων Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης. (Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς ἔτ. ΙΖ' σ. 165-171.)
» » Τὸ Ἀπολυτίκιον τοῦ ἁγίου Δημητρίου. (Αὐτόθι σ. 323-330.)
Ἀνδρεάδου Ἰωάν. Ἀρχιμ. Δῆζιξ ὁ Ἀσηκρῆτις. (Θεολογία τόμ. 11 σ. 262-264.)
Ἀνθίμου Μητροπολίτου Μαρωνείας. Τὸ ζήτημα τοῦ Ἡμερολογίου καὶ Πασχαλίου, Εἰσηγητικὴ μελέτη. (Ἐκκλησία ἔτ. ΙΑ' σ. 7-8, 19-20, 33-34, 42-43, 58-59, 66-67, 82-83.) [καὶ ἐν ἰδιαιτέρῳ τεύχει Σελ. 53.]
Αντωνιάδου Βασιλ. Ἰουστίνου τοῦ Φιλοσόφου καὶ μάρτυρος, Ἀνθρωπολογία. (Ἀρχεῖον Φιλοσοφίας καὶ Θεωρίας τῶν Ἐπιστημῶν ἔτ. Δ' σ. 207-216, 289 312.)
Ἀντωνιάδου Εὐαγγέλου. Τὸ πρόβλημα τῆς γλώσσης τοῦ Ἰησοῦ. Ἐν Ἀθήναις 1933 Σελ. 167.
Αντωνοπούλου Κυρίλλου. Ἔλεγχος κατὰ τῆς αἱρέσεως τοῦ Προτεσταντικοῦ χιλιασμοῦ καὶ τῆς ψευδοπροφητείας. Ἀθῆναι 1933. Σελ. 24.
Απέκα Κ. Ἡ ἀληθινὴ ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τὸ 1821-1921 τόμ. Α'. 1821-1853. Ἀθῆναι 1933 Σελ. 104.
Ἀνωνύμου. Ἡ νομικὴ θέσις τῶν Παλαιοημερολογιτῶν ἐν Ἑλλάδι. (Ἐκκλησία ἔτ. ΙΑ' σ. 89-91, 98-100, 111-114.)
» » Σιναϊτικά. (Νέα Σιὼν ἔτ. ΚΕ'. σ. 603-608.)
» » Ὁ Χριστιανισμὸς καὶ οἱ πτωχοί. (Ἐκκλησία ἔτ. ΙΑ' σ. 11-13.)
» » Ἡ ἑορτὴ τοῦ Ἁγίου Σεραφεὶμ ἐν Καρδίτσῃ. (Ἀνάπλασις τόμ. μς' σ. 148-151.)
» » Τὸ Βαλκανικὸν Συνέδριον τοῦ Πρακτικοῦ Χριστιανισμοῦ. (Αὐτόθι σ. 169-171.)
» » Τὸ Βαλκανικὸν Συνέδριον τοῦ «Παγκοσμίου Συνδέσμου» διεθνοῦς φιλίας διὰ τῶν Ἐκκλησιῶν. (Αὐτόθι σ. 201-204.)
» » Συνοπτικὴ Ἱστορία τοῦ ζητήματος τοῦ Κανονισμοῦ ἐκλογῆς Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας. Ἀλεξάνδρεια 1933 Σελ. 43.
Βέλλα Βασιλ. Θρησκευτικαὶ προσωπικότητες τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, τεῦχος Α'. Ἐν Ἀθήναις 1933 Σελ. 118.
Γαλανοῦ Μιχαήλ. Αἱ Ἅγιαι Γραφαί μας διὰ τὴν ἀρχὴν καὶ τοὺς ἄρχοντας. (Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς ἔτ. ΙΖ' σ. 8-12, 51-55, 97-103, 149-154, 199-205, 259-265.)
Γερμανοῦ Μητροπολίτου Θυατείρων. Ἡ Ὀξφόρδειος κίνησις. (Ὀρθοδοξία Κων/λεως ἔτ. Η' σελ. 22-28, 83-90, 108-115, 133-141, 174-179, 208-213, 245-251, 271-278, 306-311.)
» » Τὸ ζήτημα τῆς ἑνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν Ὀρθοδόξου καὶ Ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας. (Ἐκκλησία ἔτ. ΙΑ' σ. 165-166, 170-172, 179-180, 188-189, 195-197, 202-204, 210-211, 218-220, 233-234.)
» » Γερμανικὴ Εὐαγγελικὴ ἐκκλησία. Ἀλεξάνδρεια 1933 Σελ. 21.
Γερμανοῦ Μητροπ. Σάρδεων. Ἡ περὶ τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ διδασκαλία τοῦ μεγάλου Ἀθανασίου. (Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος τόμ. 32 σ. 564-565.)
» » Κατάλογος Μ. Πρωτοσυγκέλλων. (Ὀρθοδοξία Κωνσταντινουπόλεως ἔτ. Η' σ. 102-107.)
Γιαννοπούλου Ν. Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι Θεσσαλίας. Διορθώσεις καὶ προσθῆκαι. (Θεολογία τόμ. 11 σ. 329-342.)

Δεναξᾶ Δανιὴλ Ἀρχ. Ἡ ἱερὰ Μητρόπολις Θήρας. Οἱ σεβασμ. Ἐπίσκοποι καὶ παν. Μητροπολῖται αὐτῆς 1592-1931. Ἐν Πειραιεῖ 1933 Σελ. 52.
Διαμαντοπούλου Ἀδαμ. Ἡ Γ' Οἰκουμενικὴ Σύνοδος ἐν Ἐφέσῳ. Ἐπὶ τῇ πεντεκαιδεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι. (Θεολογία τόμ. 11 σ. 17-35, 128-148, 193-209.) [καὶ ἐν ἰδιαιτέρῳ τεύχει Σελ. 182.]
Δυοβουνιώτου Κ. Γρηγορίου Ταυρομενίου Λόγοι. (Θεολογία τόμ. 11 σ. 36-42.)
» » Ἐπιστολὴ Μελετίου Πηγᾶ περὶ θείας Εὐχαριστίας. (Ἐκκλησία ἔτος ΙΑ' σ. 9-10.)
» » Ἡ Ἐκκλησιαστ. οἰκονομία ἐξ ἀπόψεως Ὀρθοδόξου. (Αὐτόθι σ. 34-36.)
» » Στεφάνου Γκέρλαχ, περιγραφὴ τελετῆς βαπτίσματος γενομένου ἐν Κωνσταντινουπόλει κατὰ τὸ 1577. (Ἀνάπλασις τόμ. μς' 239-240.)
» » Στεφάνου Γκέρλαχ, περιγραφὴ τῆς ἐν Κων/πόλει τελετῆς τοῦ νιπτῆρος. (Αὐτόθι σ. 256-257.)
» » Στεφάνου Γκέρλαχ, εἰδήσεις περί τινων ἐν Τουρκίᾳ κληρικῶν. (Αὐτόθι σ. 269-272.)
Εἰρηναίου Μητροπολίτου Σάμου καὶ Ἰκαρίας. Ἐξ ἀφορμῆς ἑνὸς ὁραματισμοῦ. (Ἐκκλησία ἔτ. ΙΑ' σ. 50-52.)
Ἐξάρχου Βασιλείου. Ἡ ἀρχὴ τῆς ἐξατομικεύσεως ἐν τῷ Ἐκκλησιαστικῷ ἔργῳ τῆς χριστιανικῆς μορφώσεως. Συμβολὴ εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ ἔργου τῆς χριστιανικῆς μορφώσεως. Α' ἐν τῷ κηρυκτικῷ ἔργῳ. Ἀθῆναι 1933 Σελ. 26.
» » Συνοπτικὴ ἱστορία τοῦ ζητήματος τοῦ κανονισμοῦ ἐκλογῆς Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας. Ἀλεξάνδρεια 1933 Σελ. 43.
Εὐαγγελίδου Νικολάου Μητροπολίτου Ἑρμουπόλεως. Ἡ θεία λατρεία εἰς 48 πρακτικὰς ὁμιλίας. Ἀλεξάνδρεια 1933 Σελ. 264.
Εὐαγγελίδου Τρύφωνος. Τὰ αἰνίγματα τοῦ Ἀλεξανδρείας Γερασίμου Α'. (Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος τόμ. 32 σ. 141-143.)
Εὐστρατιάδου Σωφρονίου πρ. Λεοντοπόλεως. Ὁ Χριστὸς ἐν τῇ Ὑμνογραφίᾳ. (Θεολογία τόμ. 11 σ. 69-74.)
» » Πατριαρχῶν Γράμματα. (Νέα Σιὼν τόμ. 28 σ. 3-10, 109-117, 159-167, 193-201, 301-305, 353-356, 355-563, 609-622, 641-650.)
» » Ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς καὶ τὰ ποιητικὰ αὐτοῦ ἔργα. (Αὐτόθι σ. 11-25.)
» » Κοσμᾶς Ἱεροσολυμίτης ὁ ποιητής, Ἐπίσκοπος Μαϊουμᾶ. (Αὐτόθι σ. [83-99, 143-158, 202-28, 257-272, 330-338, 400-416, 489-505, 530-545.)
» » Στέφανος ὁ ποιητὴς ὁ Σαβαΐτης. (Αὐτόθι σ. 594-602, 651-673).
» » Ἱερόθεος Πελοποννήσιος ὁ Ἰβηρίτης καὶ Μεθόδιος Ἀνθρακίτης, ὁ ἐξ Ἰωαννίνων. (Ρωμανὸς ὁ Μελῳδὸς τόμ. Α' ἔτ. Α'. σ. 257-315.)
» » Εὐγένιος Ἱερομόναχος. (Αὐτόθι σ. 349-351.)
» » Τὰ Λειτουργικὰ τῆς Ἐκκλησίας βιβλία. (Αὐτόθι ἔτ. β' σ. 353-367.)
» » Οἱ Στουδῖται ποιηταὶ Α'. Θεόδωρος ὁ Στουδίτης. (Αὐτόθι σ. 372-410.)
» » Ἀκάκιος β' Ἐπίσκοπος Μελιτηνῆς ὁ θαυματουργός. (Αὐτόθι σ. 411-421.)
» » Τροπάρια Ἁγ. Μεταλήψεως κατ' ἀλφάβητον. (Αὐτόθι σ. 422-426.)
» » Ἀκολουθία ἐπὶ ἐνοχλήσει αἰσχρῶν καὶ ῥυπαρῶν λογισμῶν. (Αὐτόθι σ. 426-429.)
» » Περὶ προβλήσεως καὶ ἐκλογῆς Πατριαρχῶν καὶ περὶ χειροτονίας αὐτῶν καὶ ἄλλων Πατριαρχῶν καὶ ἐπισκόπων. (Αὐτόθι σ. 436-438.)
» » Περὶ τοῦ διατί χειροτονεῖ ὁ Ἡρακλείας τὸν Πατριάρχην. (Αὐτ. σ. 438.)

Ἠλιάδου Χαραλάμπους. Τὸ Δίκαιον τῆς Μητροπόλεως Τραπεζοῦντος καὶ ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Νικηφόρος ὁ Β'. (1260 - 1261). (Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος τόμ. 32 σ. 400 - 408.)

Θεολόγων ἀδελφότης ἡ Ζωή. Ὁ ποιμὴν ὁ καλὸς (σειρὰ μαθημάτων διὰ τὰ μέσα κατηχητικὰ σχολεῖα.) Ἀθῆναι 1933 Σελ. 132.

» » Ὁ Ἐπουράνιος πατήρ. Ἀθῆναι 1933 Σελ. 131.

Ἰακώβου Μητροπολίτου Μυτιλήνης. Ἡ προηγιασμένη. (Ὁ Ποιμὴν ἔτ. Α' σ. 50 - 52.)

Ἰεζεκιὴλ Μητροπολίτου Θεσσαλιώτιδος καὶ Φαναριοφερσάλων. Ἀρχιμ. Ἰωσὴφ τοῦ ἐκ Φουρνᾶ Ἀκολουθία τῶν ἁγίων Ἀναργύρων συντεθεῖσα τῷ ΑΩΔ' μετὰ προλεγομένων τοῦ Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Θεσσαλιώτιδος καὶ Φαναριοφερσάλων Ἰεζεκιὴλ τοῦ ἀπὸ Βελανιδίας. Ἐν Ἀθήναις 1933 Σελ. 52.

» » Ἡ Ἐθνικὴ Ἐπανάστασις τοῦ 1878, καὶ ὁ Θρᾷξ Ἐπίσκοπος Κίτρους Νικόλαος. (Θρᾳκικὰ τόμ. 4 σ. 200 - 206.)

» » Ἀνεπίσημος κωδικοποίησις τοῦ καταστατικοῦ χάρτου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. (Ἀνάπλασις τόμ. μς' σ. 199 - 200, 214 - 215, 231 - 232, 247 - 248, 279 - 280, 295 - 296, 311 - 312.)

Ἰωαννίδου Β. Ἡ ἑκατονταετηρὶς τῆς Ὀξφορδείου κινήσεως (1833 - 1933). (Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς ἔτ. ΙΖ' σ. 330 - 337, 335 - 563.)

Ἰωσὴφ τοῦ ἐκ Φουρνᾶ Ἀρχιμ. Ἀκολουθία τῶν ἁγίων Ἀναργύρων συντεθεῖσα τῷ ΑΩΔ' μετὰ προλεγομένων τοῦ Μητροπολίτου Θεσσαλιώτιδος Ἰεζεκιὴλ τοῦ ἀπὸ ἀπὸ Βελανιδιᾶς. Ἐν Ἀθήναις 1933 Σελ. 52.

Καζαντζῆ Κων. Συμβολὴ εἰς τὸν βίον τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ κατὰ τὸν Διάλογον καὶ τὴν Ἀπολογίαν Ἰουστίνου τοῦ φιλοσόφου καὶ μάρτυρος. Ἀθῆναι 1933 Σελ. 52.

Καλαποθάκη Δ. Ὁ βίος καὶ τὸ ἔργον τοῦ Ἀποστόλου Παύλου. Ἐν Ἀθήναις 1933 Σελ. 160.

» » Τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Παύλου ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ ἕτερον εὐαγγέλιον τῶν Ἰουδαϊζόντων. Ἀθῆναι 1933 Σελ. 52.

Καλλινίκου Μητροπολίτου Καισαρείας. Αἱ ἀξιώσεις τῶν Ἐπισκόπων τῆς Παλαιᾶς Ῥώμης. Ἱστορικὴ Μελέτη μέρ. Α'. (Ὀρθοδοξία Κων/πόλεως ἔτ. Η' σ. 11 - 13, 29 - 33, 46 - 48, 129 - 132, 167 - 173, 202 - 207, 237 - 244, 266 - 270, 300 - 305.)

Καλλινίκου Κωνστ. Μεγ. Οἰκονόμου τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας. Παροιμίαι Σολομῶντος. Ἀλεξάνδρεια 1933 Σελ. 221.

Καλλίστου Ἀρχιμανδρίτου. Ὁ πατριάρχης Γεράσιμος (1891 - 1897) καὶ οἱ ἀγῶνες αὐτοῦ καὶ τῆς περὶ αὐτὸν ἀδελφότητος ὑπὲρ τῶν ἁγίων Τόπων. (Νέα Σιὼν τόμ. 28 σ. 26 - 44, 65 - 77, 135 - 142.)

» » Τὸ Ἅγιον Φῶς. (Αὐτόθι σ. 238 - 247, 280 - 293, 357 - 367.)

Καλύβα Χρίστου. Ἑβραϊσμὸς καὶ Τεκτονισμός. Ἐν Ἰωαννίνοις 1933 Σελ. 64.

Καραπιπέρη Μιχ. Νέα μετάφρασις ἐκ τοῦ Τουρκικοῦ καὶ θεμελιώδους νόμου τοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων. (Νέα Σιὼν τόμ. 28 σ. 449 - 488.)

Καρπαθίου Ἐμμ. Ἀρχιμ. Ἀκολουθία τῆς ἁγίας ἐνδόξου παρθενομάρτυρος τοῦ Χριστοῦ Κυριακῆς μετὰ βιογραφικοῦ αὐτῆς ὑπομνήματος ᾀσματογραφεῖσα ὑπὸ τοῦ ἐν ὁσίοις Νικοδήμου Ἁγιορείτου τοῦ Ναξίου. Ἐν Ἀθήναις 1933 Σελ. 32.

Καστανᾶ Θεοδ. Μαρτύριον Πολυκάρπου. (Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς ἔτ. ΙΖ' σ. 154 - 158, 235 - 239.

Κατσουροῦ Φλ. Εὐεργετικαὶ διατάξεις ὑπὲρ τῶν ἀπόρων καὶ ἀδυνάτων ἐν τῷ Μωσαϊκῷ νόμῳ. Ἐν Ἑρμουπόλει 1933 Σελ. 24.

Κοϊδάκη Κ. Μητροπολίτου Πλωμαρίου. Κῶδιξ τῆς Ὀρθοδόξου Χριστιανικῆς πίστεως, ἤτοι ἐκτενὴς Ὀρθόδοξος Χριστιανικὴ Κατήχησις, Ἀπολογητικὴ καὶ Πολεμική. Μέρος Δογματικόν. Ἐν Ἀθήναις 1933 Σελ. 395.

Κοντοστάνου Μεθοδίου Ἀρχιμ. Ὁ Βίος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ κατὰ τὰ Εὐαγγέλια. Τόμος πρῶτος. Ἐν Ἀθήναις 1933 Σελ. 370.

Κοτζιᾶ Ν. Ἡ ἐκκλησία τῆς Κορίνθου κατὰ τὴν Καινὴν Διαθήκην. (Ἱερὸς Σύνδεσμος. Ἔτ. 5, σ. 82 - 85).

Κουρίλα Εὐλογίου, Λαυριώτου. Ἀλβανικαὶ μελέται. Ἡ μετάφρασις τῆς Κ. Διαθήκης εἰς τὸ Ἀλβανικόν. Θεσσαλονίκη 1933 Σελ. 208 + η'.

» » Γρηγόριος ὁ Ἀργυροκαστρίτης. (Θεολογία τόμ. 11 σ. 43 - 58, 163 - 175, 210 - 239.)

Κουρτίδου Κωνστ. Ὁ Ἀδριανουπόλεως Μανουήλ. (Θρᾳκικὰ τόμ. 4, σ. 68 - 70.)

Λαυριώτου Σπυρίδωνος. Πῶς ὁμοιοῦνται οἱ τέσσαρες Εὐαγγελισταὶ τοῖς τέσσαρσι ποταμοῖς καὶ ζῴοις. (Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς ἔτ. ΙΖ' σ. 73 - 74.)

» » Βυζαντινολογικά. (Αὐτόθι σ. 240 - 247.)

Λεκατσᾶ Γ. Αἱ γυναῖκες τοῦ Εὐαγγελίου. Ἀθῆναι 1933 Σελ. 16.

Μελίτωνος Ἀρχιεπισκόπου Μαδάβων. Περὶ Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου καὶ βαπτιστοῦ. (Νέα Σιὼν τόμ. 28 σ. 45 - 58.)

» » Ὁ τόπος τῆς ἀποτομῆς τῆς κεφαλῆς Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου. (Αὐτόθι σ. 100 - 108, 177 - 184, 371 - 375, 417 - 427.)

» » Ἀνεκδότων ἔκδοσις. Μαρτύριον τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος Γεωργίου τοῦ τροπαιοφόρου. (Αὐτόθι σ. 689 - 696).

Μηλιαρᾶ Καλλίστου Ἀρχιμ. Οἱ ἅγιοι Τόποι ἐν Παλαιστίνῃ καὶ τὰ ἐπ' αὐτῶν δίκαια τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, τόμ. Β'. Ἐν Ἱεροσολύμοις 1933 Σελ. 901 + ιβ'.

Μισυρλῆ. Ἐκκλησιαστικαὶ μεταρρυθμίσεις. Ἀλεξάνδρεια 1933 Σελ. 32.

Μπαλάνου Δημ. Μέσα, δι' ὧν αἱ ἐκκλησίαι δύνανται τελεσφορώτερον νὰ ἐργασθῶσι διὰ τὴν εἰρήνην καὶ τὰς φιλικὰς σχέσεις μεταξὺ τῶν Βαλκανικῶν Ἐθνῶν. (Ἀνάπλασις τόμ. μς' σ. 171 - 173.)

» » Θεολογικὴ Σχολή. Θεολογικὸν Οἰκοτροφεῖον. Θεολογικὴ Ἀκαδημία (Αὐτόθι σ. 298 - 300.)

Μπόγδη Χρυσοστ. Ἀκολουθία καὶ βίος τοῦ ὁσίου Μελετίου ἀθλήσαντος τῷ 1060. Ἐκδίδεται ἐπιμελείᾳ μὲν τοῦ Μ. Ἀρχιδ. τῆς Ἀρχιεπ. Ἀθηνῶν Χρυσοστόμου Μπόγδη, δαπάνῃ δὲ τοῦ μοναχοῦ Ἀντωνίου Γκίνη. Ἀθῆναι 1933 Σελ. —

Μπόμπολα Δ. Ἀκολουθία καὶ βίος τοῦ ὁσίου καὶ θεοφόρου Πατρὸς ἡμῶν Ἀλεξίου τοῦ ἀνθρώπου τοῦ Θεοῦ ψαλλομένη τῇ ιζ' Μαρτίου, ἐν ᾗ τελεῖται ἡ μνήμη αὐτοῦ, εἰς ἣν προσετέθη καὶ ὁλόκληρος ὁ τοῦ ἁγίου Παρακλητικὸς Κανών, τὸ ἱστορικὸν τῆς Μονῆς καὶ τὰ νέα Μεγαλυνάρια, ἐπιμελείᾳ τοῦ ἐφημερίου Κιάτου Δημητρίου Μπόμπολα, ἀδείᾳ τῆς Ἱερᾶς Μονῆς ἔκδοσις β'. Ἐν Κιάτῳ 1933 Σελ. 50.

Μπούα Ι. Ἐπισκοπῆς διαίρεσις. Ἀθήνησι 1933 Σελ. 14.

» » Βυζαντινοὶ Ἑρμηνευταὶ καὶ ἱεροὶ κανόνες. (Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος τόμ. 32 σ. 248 - 255).

Μπρατσιώτου Π. Ὁ Χριστιανικὸς κοινωνισμὸς καὶ ἡ παγκόσμιος Χριστ. κοινωνικὴ κίνησις. Ἐν Ἀθήναις 1933 Σελ. 48. [Βιβλιοθήκη Χριστιανικῆς Κοινωνικῆς ἑνώσεως ἀριθ. 1.]

Μυτιληναίου 'Εμμ. Πρωτοπρεσβυτέρου. 'Ανάγκη μείζονος ἐπαφῆς τῶν 'Ορθοδόξων ἐκκλησιῶν. ('Ανάπλασις τόμ. μς' σ. 153 - 154.)

Μωραΐτου Δημητρ. Τὸ περιεχόμενον τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ κηρύγματος καὶ οἱ προσδιορίζοντες αὐτὸ παράγοντες. Διατριβὴ ἐπὶ διδακτορίᾳ. 'Εν 'Αθήναις 1933 Σελ. 46.

» » Γραφικὰ κείμενα ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῶν θρησκευτικῶν. ('Ανάπλασις τόμ. μς' σ. 128 - 130.)

Νικοδήμου 'Αγιορείτου. 'Ακολουθία τῶν ἁγίων μαρτύρων Θεοδοσίας τῆς Τυρίας καὶ Θεοδοσίας τῆς Κωνσταντινουπολιτίσσης συνταχθεῖσα μὲν ὑπὸ τοῦ ἐν ὁσίοις Νικοδήμου 'Αγιορείτου τοῦ Ναξίου, νῦν δὲ τὸ πρῶτον ἐκδιδομένη ὑπὸ 'Εμμανουὴλ Καρπαθίου ἀρχιμανδρίτου. 'Εν 'Αθήναις 1933 Σελ. 29.

Ξηρουχάκη 'Αγαθαγγέλου 'Αρχιμ. 'Ανακήρυξις 'Αγίων ἐν τῇ 'Ρωμαϊκῇ 'Εκκλησίᾳ. ('Εκκλησιαστικὸς Φάρος τόμ. 32 σ. 79 - 86.)

» » Περὶ τοῦ ἱεροῦ Λειψάνου τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Μάρκου καὶ τῶν ἱερῶν 'Ελληνικῶν κειμηλίων τῆς 'Εκκλησίας τοῦ 'Αγ. Μάρκου. 'Εν Βενετίᾳ. (Αὐτόθι σ. 424 - 428.)

» » Τὰ σύσσημα τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου καὶ τοῦ κυρίου ἡμῶν 'Ιησοῦ Χριστοῦ. Ποίημα 'Επιφανίου μοναχοῦ καὶ πρεσβυτέρου. (Θεολογία τόμ. 11 σ. 343 - 352.)

» » 'Απολογισμὸς τῆς Παπικῆς προπαγάνδας ἐπὶ τῶν 'Ορθοδόξων 'Εκκλησιῶν. ('Ανάπλασις τόμ. μς' σ. 160 - 161.)

Παντελάκη 'Εμμ. 'Η δημώδης 'Εκκλησιαστικὴ ποίησις τῶν Βυζαντινῶν. (Θεολογία τόμ. 11 σ. 5 - 38, 106 - 127.)

» » 'Η νεκρώσιμος 'Ακολουθία τῆς 'Ανατολικῆς 'Εκκλησίας. (Νέα Σιὼν τόμ. 28 σ. 168 - 176, 219 - 228, 273 - 279, 339 - 344.)

Παπαγεωργίου Γεωργ. 'Αρχιμ. 'Απάντησις εἰς κανονικὰ ἐρωτήματα. ('Ορθοδοξία 'Αθηνῶν ἔτ. Ϛ' σ. 199 - 200, 206 - 207.)

Παπαγιαννοπούλου Διον. ᾎσματα εἰς τὸν μυροβλήτην Δημήτριον. ('Ανάπλασις τόμ. ΜϚ' σ. 292.)

Παπαδοπούλου 'Ιωάννου, Κατηχητοῦ. Χριστιανισμὸς καὶ Πολιτισμός. 'Αλεξάνδρεια 1933 Σελ. 32.

» » 'Επίτομος Δογματικὴ τῆς 'Ορθοδόξου 'Ανατολικῆς 'Εκκλησίας. 'Αλεξάνδρεια 1933 Σελ. —

» » 'Ορθόδοξος Χριστιανικὴ Κατήχησις. 'Αλεξάνδρεια 1933 Σελ. 111

Παπαδοπούλου Χρυσοστόμου, 'Αρχιεπισκόπου 'Αθηνῶν. 'Ο ῞Αγιος Κύριλλος 'Αλεξανδρείας. 'Εκδίδοται ὑπὸ τῆς 'Ιερᾶς Συνόδου τῆς 'Εκκλησίας 'Αλεξανδρείας ἐπὶ τῇ χιλιοστῇ πεντακοσιοστῇ ἐπετείῳ τῆς Γ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου. 'Αλεξάνδρεια 1933 Σελ. 486.

» » 'Ο 'Αθηναϊκὸς κῶδιξ τῶν Πρακτικῶν τῆς Γ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου καὶ τὸ αὐτοκέφαλον τῆς 'Εκκλησίας Κύπρου. ('Ακαδημίας 'Αθηνῶν Πρακτικὰ τόμ. 8. σ. 59 - 66.)

» » Τὸ ζήτημα τῆς δικαιοδοσίας τοῦ Πατριαρχείου 'Ιεροσολύμων ἐν τῇ Γ' Οἰκουμενικῇ Συνόδῳ. (Νέα Σιὼν τόμ. 28 σ. 129 - 134.)

» » 'Ο Πατριάρχης 'Ιεροσολύμων Θεοφάνης ἐν ταῖς σχέσεσιν αὐτοῦ πρὸς τοὺς Δυτικούς. (Νέα Σιὼν τόμ. 28 σ. 321 - 329, 385 - 393.)

» » Οἱ Νεομάρτυρες. ('Ανάπλασις τόμ. μς' σ. 173 - 176, 190 - 192, 204 - 205, 220 - 222, 237 - 239, 255 - 256, 268 - 269, 301 - 303.)

Παπαδοπούλου Χρυσοστόμου, 'Αρχιεπισκόπου 'Αθηνῶν. Περὶ τῆς συγχρόνου πνευματικῆς δράσεως καὶ κοινωνικῆς προνοίας τῆς ἐκκλησίας τῆς 'Ελλάδος. ('Εκκλησία ἔτ. ΙΑ' σ. 25 - 33.)

» » 'Η διόρθωσις τοῦ 'Ιουλιανοῦ 'Ημερολογίου ἐν τῇ 'Εκκλησίᾳ τῆς 'Ελλάδος. (Αὐτόθι σ. 225 - 232, 243 - 250, 257 - 264, 273 - 281.) [καὶ ἐν ἰδιαιτ. τεύχει Σελ. 85.]

» » 'Η πρώτη ἑκατονταετηρὶς τῆς 'Εκκλησίας τῆς 'Ελλάδος. (Αὐτόθι σ. 241 - 243.)

Παπαθανασοπούλου Θεοφυλάκτου 'Αρχιμ. 'Η δεξιὰ τοῦ ἁγίου 'Ελευθερίου. ('Εκκλησιαστικὸς Φάρος τόμ. 32 σ. 409 - 423.)

Παραδείση 'Αθηνοδώρου 'Αρχιμ. Αἱ 'Εκκλησιαστικαὶ 'Ακολουθίαι. (Ρωμανὸς ὁ Μελῳδὸς τόμ. Α' ἔτ. Β' σ. 368 - 372.)

Πασχάλη Δ. Αἱ εἰς τὸν Εὐαγγελιστὴν Λουκᾶν ἀποδιδόμεναι εἰκόνες τῆς Παναγίας. ('Ημερολόγιον τῆς Μεγάλης 'Ελλάδος 1933 σ. 251 - 264).

» » 'Ο ἐκ τῆς νήσου ῎Ανδρου Αὐξέντιος ἀσκητής, ὁ ἐπικληθεὶς ὅσιος. (Θεολογία τόμ. 11 σ. 302 - 318.)

Πολυκάρπου Μητροπ. Γόρτυνος καὶ Μεγαλοπόλεως. Λόγοι ἐπὶ τῶν Κυριακῶν Εὐαγγελίων τόμ. Α'. 'Εν 'Αθήναις 1933. Σελ. 192+ζ'.

» » Οἱ 'Ιεροκήρυκες ἐν τῇ 'Εκκλησίᾳ τῆς 'Ελλάδος. (Θεολογία τόμ. 11 σ. 97 - 105.)

Πολυκράτους 'Ιακ. 'Ο γάμος κατὰ τὰς 'Ασίζας τῆς 'Ιερουσαλήμ. ('Ορθοδοξία 'Αθηνῶν ἔτ. Ϛ' σ. 246.)

Πορφυρίου 'Αρχιεπισκόπου Σιναίου. Σιναϊτικά. (Νέα Σιὼν τόμ. 28 σ. 368 - 370.)

Πρόκου Ν. Αἱ ἑπτὰ ἡμέραι τῆς δημιουργίας τῆς ἁγίας Γραφῆς. 'Εν Σπάρτῃ 1933 Σελ. 128+η'.

Σίσκου 'Ανθίμου 'Αρχιμ. Διοικητικαὶ προϋποθέσεις τῆς εὐημερίας καὶ προόδου τῆς 'Ορθοδόξου ἐκκλησίας. ('Εκκλησιαστικὸς Φάρος, τόμ. 32 σ. 112 - 113, 213 - 247.)

» » 'Η διοικητικὴ ὀργάνωσις τῆς 'Ορθοδόξου 'Ελλληνικῆς ἐκκλησίας, 'Αμερικῆς βορείου καὶ νοτίου. (Αὐτόθι σ. 301 - 311, 379 - 399.)

Σπυροπούλου Θεοφίλου 'Αρχιμ. 'Ο βίος καὶ ἡ διδασκαλία τοῦ 'Ιησοῦ Χριστοῦ. 'Αθῆναι 1933 Σελ. 503+η'.

Σταματάκη Πλάτωνος. 'Ιωσὴφ ὁ μνηστὴρ καὶ ἡ Παρθένος. ('Ο Ποιμὴν ἔτος Α' σ. 39 - 42, 58 - 61.

Στρατιώτου Κλεάνθους. 'Η ποιμαντικὴ τοῦ ἁγίου 'Ιωάννου τοῦ Χρυσοστόμου. (Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς ἔτ. ΙΖ' σ. 21 - 29, 58 - 65, 103 - 112, 141 - 148, 192 - 199, 227 - 235, 265 - 273, 314 - 322, 363 - 371.)

Τζιρίδη Κ. Οἱ προφῆται τοῦ 'Ισραήλ. ('Ο Ποιμὴν ἔτ. Α' σ. 33 - 36).

» » 'Η ἀρνητικὴ κριτικὴ καὶ οἱ προφῆται. (Αὐτόθι σ. 64 - 66, 116 - 120.)

Φιριππίδου Ν. 'Ελληνικὴ 'Εκκλησία Τύνιδος. Συλλογὴ ἐγγράφων καὶ πληροφοριῶν 1647 - 1900. ('Εκκλησιαστικὸς Φάρος τόμ. 32 σ. 161 - 192.)

Φωκυλίδου 'Ιωάν. 'Ο ῞Αγιος Κύριλλος ἐπίσκοπος 'Αλεξανδρείας. (Πάνταινος τόμ. 25 σελ. 43 - 45.)

» » 'Η Αἵρεσις τοῦ Νεστορίου ἐν τοῖς Μοναστηρίοις τῆς 'Ανατολῆς. (Αὐτόθι σ. 152 - 156.)

» » 'Ο ῞Αγιος Κύριλλος ἐπίσ. 'Ιεροσολύμων. (Νέα Σιὼν τ. 28 σ. 294 - 300.)

» » 'Η ἐν 'Εφέσῳ τρίτη Οἰκουμενικὴ Σύνοδος. (Αὐτόθι σ. 428 - 436, 513 - 529, 577 - 593, 674 - 688).

Χριστοφόρου Μητροπολίτου Λεοντοπόλεως. Τὸ ζήτημα κανονισμοῦ ἐκλογῆς πατριαρχῶν Ἀλεξανδρείας. Ἀλεξάνδρεια 1933 Σελ. 78.

» » Περὶ μικτῶν γάμων. Εἰσήγησις πρὸς τὴν ἁγίαν καὶ ἱερὰν Σύνοδον. (Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος τόμ. 32 σ. 359 - 369.)

Χρυσάνθου Μητροπολίτου Τραπεζοῦντος. Ἡ ἐκκλησία Τραπεζοῦντος. (Ἀρχεῖον Πόντου τόμ. 4.)

ΤΕΧΝΗ

Βάλσα Μ. Τὸ Βυζαντινὸ Θέατρο. (Ἰόνιος Ἀνθολογία ἔτ. 7 σ. 111 - 115.)

Γερμανοῦ Μητροπ. Δημητριάδος. Σταυροί. (Θεσσαλικὰ Χρονικὰ τόμ. 3 σ. 158 - καὶ 159.)

Δεληβασίλη Ι. Ποῖος πρωτόγραψε κρητικὲς μελῳδίες, γιατὶ ὠνομάσθησαν κονδυλιές. (Ἐφημ. Ἐλευθέρα Σκέψις, φύλλα 1189 - 1192.)

Εὐαγγελίδη Δ. Πρωτοβυζαντινὴ βασιλικὴ Μυτιλήνης. (Ἀρχαιολογικὸν δελτίον τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως 1930 - 31. Ἐν Ἀθήναις 1933 σ. 1 - 40.)

Ζωγράφου Π. Βυζαντινὴ ζωγραφική. Ἀθῆναι 1933 (22 πίνακες.)

Κ. Σ. Ὁ χορὸς διὰ μέσου τῶν αἰώνων. (Μοῦσαι ἔτ. 41 ἀριθ. 906 σ. 1 - 2, ἀρ. 907 σ. 1 - 2.)

Καλογεροπούλου Ν. Τριακονταπέντε ἄγνωστοι Βυζαντινοὶ ναοὶ τῆς Νάξου. Ἀθῆναι 1933 Σελ. 29.

» » Νέα ἔργα τῶν Μόσχων. (Μοῦσαι ἔτ. 41 ἀριθ. 915 σ. 2.)

» » Νέαι ἀπόψεις περὶ τῆς τέχνης τοῦ Ἁγίου Ὄρους. (Νέα Ἑστία· τεῦχος ἔκτακτον, Χριστούγεννα 1933, σελ. 20 - 29.)

Καρᾶ Σίμωνος. Ἡ βυζαντινὴ μουσικὴ σημειογραφία. Ἀθῆναι 1933 Σελ. 31 + 4 πίν.

Κόντογλου Φ. Τοιχογραφίαι Ἐκκλησιῶν τοῦ Ὑμηττοῦ. Ἀθῆναι 1933. Σελ. 48 (μετὰ 100 πινάκων.)

Κυριαζῆ Ν. Ναὸς ἁγίου Λαζάρου. (Κυπριακὰ Χρονικὰ ἔτ. Θ′ σ. 314 - 317.)

Λαμπελὲτ Γ. Μουσικὰ χειρόγραφα τοῦ Μαντζάρου. (Ἰόνιος Ἀνθολογία τόμος 7 σελ. 9 - 11.)

Λασκάρεως Ἰωάννου. Παλαιοχριστιανικὲς βασιλικὲς τῆς Ἐρεσσοῦ. (Ὁ Ποιμὴν ἔτος Α′ σ. 140 - 142.)

Λάσκαρη Ν. Τὰ πρῶτα ἔτη τοῦ ἐν Κερκύρᾳ θεάτρου. (Ἰόνιος Ἀνθολογία τόμ. 7 σ. 29 - 31, 80 - 82, 107 - 110.)

Μέκιου Κ. Ἡ Τέχνη κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους. (Ὀρθοδοξία Ἀθηνῶν ἔτ. Ε′ σ. 192 - 194, ἔτ. ς′ σ. 201 - 202, 209 - 211, 214 - 215).

Μερλιὲ Μέλπως. Ἕνα μουσικὸ χειρόγραφο τοῦ Δημητρίου Λώτου, φίλου τοῦ Κοραῆ. (Ἑλληνικὰ ἔτ. ϛ′ σ. 37 - 51.)

Ξυγγοπούλου Ἀνδρ. Φραγκοβυζαντινὰ γλυπτὰ ἐν Ἀθήναις. (Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερὶς 1931 σ. 69 - 102.)

» » Ἀνασκαφὴ Δούπιανης καὶ Καστρακίου. (Πρακτικὰ τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας τοῦ ἔτους 1932. Ἐν Ἀθήναις 1933 σ. 53-55.)

» » Περὶ τὸ πρόβλημα τοῦ Πανσελήνου. (Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον 1933 σ. 99 - 106.)

Ὀρλάνδου Ἀναστ. Μεσαιωνικὰ μνημεῖα τῆς πεδιάδος τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῶν κλιτύων Ὑμηττοῦ - Πεντελικοῦ - Πάρνηθος καὶ Αἰγάλεω. Ἐν Ἀθήναις 1933 Σελ. 231. [Εὑρετήριον τῶν μνημείων τῆς Ἑλλάδος Γ′.]

» » Τὰ Βυζαντινὰ μνημεῖα τῆς Βήρας. (Θρᾳκικὰ τόμ. 4 σ. 3 - 34.)

Πάλλα Δημ. Ἡ φιάλη τοῦ Χριστιανικοῦ Παρθενῶνος. Ἀθῆναι 1933 Σελ. 32. (Ἀνατύπωσις ἐκ τῶν Πρακτικῶν τῆς Χριστ. Ἀρχαιολ. Ἑταιρείας 1932).

Παναγιωτοπούλου Ι. Ἡ καθέδρα τοῦ Μαξιμιανοῦ. (Νέα Ἑστία· τεῦχος ἔκτακτον, Χριστούγεννα 1933, σελ. 33 - 35.)

Παπαγιαννοπούλου Διον. Ἀνέκδοτον χειρόγραφον Κρητικῆς μουσικῆς. (Κρητικὰ τόμ. Α′. σ. 133 - 4.)

Παπαδημητρίου Κ. Οἱ τρόποι τῆς Βυζαντινῆς μουσικῆς. Ἀθῆναι 1933 Σελ. 36.

» » Ἡ σύγχρονος Ἐκκλησιαστικὴ Μουσικὴ καὶ ἡ ἀρχαία Ἑλληνική. (Ἐκκλησία ἔτ. ΙΑ′ σ. 220 - 221.)

Πελεκάση Δ. Βυζαντινοὶ ἁγιογράφοι. Τεχνοκριτικὴ ἐπὶ τῶν ἔργων τοῦ Κρητὸς Ἠλιοὺ Μόσχου. (1649 - 1684). Ἀθήνα 1933 Σελ. 16.

Σ. Δ. Ἀπὸ τὰ ἱερὰ Κειμήλια τῆς Μονῆς Ξενιᾶς. (Ὀρθοδοξία Ἀθηνῶν ἔτ. ς′ σ. 247.)

Σταυροπούλου Φοίβου. Ἀνασκαφαὶ Ρωμαϊκῆς ἀγορᾶς. (Παράρτημα τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου τοῦ 1930 - 31 σελ. 1 - 14, ἰδίᾳ σ. 4 - 6.)

Σωτηρίου Γ. Τράπεζα μαρτύρων τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν. (Βυζαντινὰ Νεοελλ. Χρον. τόμ. 10 σ. 16 μετὰ δύο πινάκων.)

» » Ἡ Βυζαντινὴ τέχνη· τὸ ὄνομα καὶ ἡ ἀξία της. (Νέα Ἑστία· τεῦχος ἔκτακτον, Χριστούγεννα 1933, σ. 5 - 10.)

» » Ἡ Εἰκὼν τῆς Ἀναστάσεως. (Ἀνάπλασις τόμ. μϛ′ σ. 114 - 119.)

Σωτηρίου Μαρίας. Ὁ ναὸς τῆς Σκριποῦς τῆς Βοιωτίας. (Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερὶς 1931 σ. 119 - 157.)

Ταρσούλη Ἀθηνᾶς. Ἡ Ἰθώμη καὶ τὸ Μοναστῆρι τοῦ Βουλκάνου. (Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος 1933 σ. 227 - 249.)

Τζίμα Γ. Παπαχατζιδάκη Π. Ἱστορημένα Εὐαγγέλια τῆς μονῆς Ἰβήρων. (Φωτογραφ. λεύκωμα μετ' εἰσαγωγῆς Α. Ξυγγοπούλου.) Ἀθῆναι 1933 75 πίνακες + 9 σελ. προλόγου.

Τζουμάτα Γρηγ. Ἡ τέχνη τῶν Καλαρρυτῶν. (Τζουμερκιώτικα καὶ Ἀρτινὰ νέα, ἔτ. Α′. τεῦχ. 5 σ. 5 - 9.)

Τιμοθέου Ἀρχ. Ἰορδάνου. Τὸ αἴθριον τῆς ἐν Βηθλεέμ Βασιλικῆς. (Νέα Σιὼν ἔτ. ΚΕ′. σ. 545 - 554.)

Φαντῆ Κ. Ἕνας ἄλλος βυζαντινὸς ναός. (Νέα Ἑστία ἔτ. Ζ′ τόμ. 14 σ. 1007.)

Χανιώτη Β. Νησιώτικη λαϊκὴ τέχνη. Κάρπαθος. [μετ' ἐγχρώμων πινάκων]. Σελ. 30.

Χατζημιχάλη Ἀγγελικῆς. Τὰ Βίλια τοῦ Κιθαιρώνα. Σελ. 21. [Ἀνατύπωσις ἐκ τῆς Νέας Ἑστίας.]

» » Ἡ Ἑλληνικὴ ἀργυροχοϊκὴ τέχνη. (Νέα Ἑστία· τεῦχος ἔκτακτον, Χριστούγεννα 1933, σελ. 11 - 15.)

Χριστοδουλοπούλου - Βαρούχα Εἰρήνης. Ἀρχαῖο μετάλλιο τοῦ Βυζαντίου ἀπὸ τὴ Συλλογὴ Σταμούλη. (Θρᾳκικὰ τόμ. 4, σ. 40 - 44.)

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ

Ἐν σελ. 297 στίχ. 27 καὶ 30 τοῦ παρόντος τόμου, ἀντὶ Βιλλαρδουΐνου, γράφε Βαλδουΐνου.

ΕΙΔΗΣΕΙΣ

'Εφορεία Βυζαντινῶν 'Αρχαιοτήτων 'Αθηνῶν.

Κατὰ τὸ παρελθὸν θέρος ὁ Ἔφορος Βυζαντινῶν 'Αρχαιοτήτων κ. 'Ανδρ. Ξυγγόπουλος μετέβη εἰς Λακωνίαν, ἔνθα ἐμελέτησε τὰς τοιχογραφίας τῆς 'Αγ. Σοφίας Μονεμβασίας, τῶν 'Εκκλησιῶν τῆς Χρύσαφας, τῆς Παλαιᾶς Μονῆς 'Αγ. Τεσσαράκοντα, τῆς Παλιοπαναγιᾶς καὶ τῶν ἐπὶ τοῦ Ταϋγέτου Μονῶν Ζερμπίτσας καὶ Γόλας. 'Επίσης κατήρτισε τὸν κατάλογον τῶν κειμηλίων τῆς Νέας Μονῆς 'Αγ. Τεσσαράκοντα καὶ Μονῆς Ζερμπίτσας.

Τὸν παρελθόντα δ' 'Οκτώβριον συνέχισεν ἐν Θήβαις, ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ ἐκεῖ 'Εφόρου 'Αρχαιοτήτων κ. Χρ. Καρούζου, τὴν ἀνασκαφὴν τῶν ἐν τῇ πλατείᾳ πρὸ τοῦ 'Αρχαιολογικοῦ Μουσείου ἀνευρεθέντων κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος τειχῶν, ἅτινα ἐξηκριβώθη ὅτι ἀνήκουν εἰς τὸν ὀχυρωματικὸν περίβολον τοῦ κάστρου Saint Omer, τοῦ ὁποίου λείψανον εἶναι ὁ εἰσέτι διασῳζόμενος ἐντὸς τῆς περιοχῆς τοῦ Μουσείου ἰσχυρὸς Φραγκικὸς πύργος.

'Εφορεία Βυζαντινῶν 'Αρχαιοτήτων Θεσσαλονίκης.

'Εν Θεσσαλονίκῃ ἐστερεώθησαν διὰ τοῦ καλλιτέχνου κ. Κ. Ρούμπου αἱ καλῶς σῳζόμεναι τοιχογραφίαι τοῦ ἁγίου Νικολάου τῶν 'Ορφανῶν, τμῆμα τῆς τοιχογραφίας τῆς 'Υπαπαντῆς, ἐπὶ τοῦ δ. τοίχου, ἔναντι τοῦ νδ. κίονος τῆς Παναγίας τῶν Χαλκέων καὶ ἐξησφαλίσθη ἀπὸ τῶν βροχῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων ὁ πρωτοβυζαντινὸς μοναδικὸς τάφος μὲ τὰς πλήρως σῳζομένας τοιχογραφίας του. Πρὸς τούτοις ἐκαθαρίσθη μέρος τῶν τοιχογραφιῶν τῶν ἁγίων 'Αποστόλων, ἰδίᾳ τῆς β. στοᾶς, καὶ ἀπεκαλύφθησαν νέαι καλαὶ τοιχογραφίαι τῶν χρόνων τῶν Παλαιολόγων ἐντὸς τῶν τοίχων τοῦ κυρίως ναοῦ τῆς ἁγίας Αἰκατερίνης.

'Ανοιγομένων θεμελίων ἐπὶ τῆς ὁδοῦ 'Εγνατίας καὶ παρὰ τὴν στοὰν Χορτιάτη, ἀνευρέθησαν θεμέλια ἐκκλησίας διατηρούσης λείψανα τοιχογραφιῶν ἐκ σταυρῶν ἄνευ παραστάσεων ἀναγομένων, ἴσως, εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ ἐνάτου αἰῶνος. Αὐτόθι εὑρέθησαν καὶ πολλοὶ τάφοι, νομίσματα, ἀγγεῖα καὶ διάφορα γλυπτὰ διακοσμητικά.

'Αρξαμένων δ' ἐργασιῶν πρὸς ἐπείγουσαν ἐπισκευὴν ἐπικινδύνου ῥήγματος τῆς Παναγίας τῶν Χαλκέων, ἀπεκαλύφθησαν πολλὰ μέρη τῆς ἀρχικῆς ἀρχιτεκτονικῆς μορφῆς τῆς ἐκκλησίας, ἰδίᾳ τῆς ν. πλευρᾶς καὶ ἐντὸς ἀξιολογώταται τοιχογραφίαι σύγχρονοι πρὸς τὴν ἐκκλησίαν. 'Υπάρχει ἐλπὶς αἱ ἐκτελούμεναι ἐπισκευαὶ δαπάνῃ τῆς κτηματικῆς ὁμάδος ὑπὸ τοῦ Σχεδίου πόλεως Θεσσαλονίκης καὶ ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐπίβλεψιν τοῦ κ. Δ. Εὐαγγελίδου, καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, νὰ ἀποκαταστήσωσι τὴν ἐκκλησίαν εἰς τὴν ἀρχικήν της μορφήν.

Εἰδήσεις ἐκ Θεσσαλίας.

'Εν τῷ ἀρτισυστάτῳ Μουσείῳ 'Αγυιᾶς ὁ ἐπιμελητὴς Βυζ. ἀρχαιοτήτων Θεσσαλίας κ. Ν. Γιαννόπουλος ἐκόμισε κατὰ τὸ 1932 μεταξὺ ἄλλων ἀρχαίων λίθων ἐνεπιγράφων καὶ γλυ-

πτῶν καὶ στήλην εὐμεγέθη, τετράπλευρον μετ' ἐμμέτρου Βυζαντινῆς ἐπιγραφῆς, ἣν καὶ ἐδημοσίευσεν ἐν τῷ 'Αναμνηστικῷ τόμῳ τοῦ ἀειμνήστου Σπ. Π. Λάμπρου (σελ. 199 - 204).

'Εν τῷ 8ῳ στίχῳ τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης ἀναφέρεται ἡ Βυζαντινὴ πόλις Βεσαίνη, γνωστὴ ὡς ἕδρα ἐπισκοπῆς ὑπὸ τὴν Μητρόπολιν Λαρίσης ἀπὸ τοῦ Θ' μ. Χ. αἰῶνος. Καὶ ἦτο μὲν γνωστὴ ἡ 'Επισκοπὴ Βεσαίνης καὶ κατὰ τὸν ΙΔ'. αἰῶνα, ποῦ ὅμως ἡ πόλις Βεσαίνη ἔκειτο ἦτο ἄγνωστον. Μετὰ τὴν ἀνεύρεσιν ὅμως τῆς ἀνωτέρω ἐπιγραφῆς, ἐβεβαιώθη πλέον ὅτι αὕτη ἔπρεπε νὰ ζητηθῇ ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ τῆς 'Αγυιᾶς, καὶ δή, κατὰ τὸν Σεβασμ. Μητροπολ. Δημητριάδος κ. Γερμανὸν εἰς τὸ χωρίον Δέσσιανη, τὸ μίαν ὥραν ἐντεῦθεν τῆς 'Αγυιᾶς κείμενον.

Περὶ Βεσαίνης ὁ ἡμέτερος συνεργάτης κ. Γιαννόπουλος θὰ πραγματευθῇ εἰς προσεχῆ τόμον τῆς 'Επετηρίδος.

Κατὰ Νοέμβριον τοῦ 1933 ὁ ἐν Χόρτῳ κ. Πολύδωρος Τσοῦγκος, ἀνορύξας ἐν τῷ οἰκοπέδῳ του θεμέλια πρὸς οἰκοδομὴν οἰκίας, ἀνεκάλυψεν ἐρείπια παλαιοχριστιανικῆς Βασιλικῆς, ἰδίᾳ τοῦ αἰθρίου, τοίχους, οὓς κατέστρεψε, πληθὺν ὀπτῶν τετραγώνων πλίνθων παλαιοχριστιανικῶν (0,30×0,30×0,04) ἐκ τῶν τόξων πιθανῶς, βάσιν τετράγωνον κίονος λευκοῦ μαρμάρου τεθραυσμένην εἰς δύο ἄνισα τεμάχια (ὕψ. 3 μ. διαμ. 0,40), ἕτερον μικρὸν κιονίσκον (ὕψ. 1,20 διαμ. 0,20) ἐπίθημα κιονοκράνου (μήκ. 0,60×πλ. 0,30×πάχ. 0,10), φέρον ἐπὶ τῶν δύο λοξοτμήτων πλευρῶν τοῦ πλάτους διακόσμησιν ἐξ ὑδροβίων φυτῶν καὶ τρεῖς ἢ τέσσαρας πίθους τεθραυσμένους ἐν τῇ ἀνατολικῇ πλευρᾷ τῶν θεμελίων τῆς οἰκίας του, κατὰ μῆκος. 'Επίσης ἐν τῇ ἀνατολ. πλευρᾷ εὑρέθη ἀσβεστόκτιστος τοῖχος τοῦ κυρίως ναοῦ καὶ πύλη, ἐν ᾗ βαθμὶς ἐκ λευκοῦ μαρμάρου βάσεως ἀρχαίου ἀγάλματος μετ' ἐπιγραφῆς — — — -- ΕΠΙΞΕΝΟΥ | ΜΟΥΝΟΓΟΝΗΙ | ΙΕΡΗΤΕΥΣΑΣΑ ΑΝΕΘΗΚΕ. Πρὸς ἀνατολὰς τῶν θεμελίων τοῦ κ. Π. Τσούγκου φαίνεται δάπεδον ψηφιδωτὸν τοῦ κυρίως ναοῦ προχωροῦν πρὸς ἀνατολὰς καλυπτόμενον ἐν μέρει ὑπὸ τῆς ὁδοῦ. 'Η ἐπίχωσις εἶναι 0,50 - 0,60.

'Ο Σεβ. Μητροπολίτης Δημητριάδος κ. Γερμανὸς ἐν τῇ βορείῳ πλευρᾷ τοῦ νεοδμήτου κτηρίου τῆς Μονῆς Ξενιᾶς, ἐν εὐρυχώρῳ αἰθούσῃ, κατήρτισε Βυζαντινὸν Μουσεῖον τῆς Μονῆς, ἐν τῷ ὁποίῳ συνεκέντρωσεν ἐν προθήκαις πάντα τὰ κειμήλια τῆς Μονῆς, τὰ παλαιὰ ἔγγραφα καὶ χειρόγραφα αὐτῆς καὶ τὴν Βιβλιοθήκης της. 'Ο ἐπιμελητὴς κ, Γιαννόπουλος καταγράψας τὰ κειμήλια ταῦτα, ἐδημοσίευσε περιληπτικὸν κατάλογον αὐτῶν ἐν τῇ ἐφημερίδι «Λαϊκὴ Φωνὴ» Βόλου καὶ ἐν τῇ ἐφημερίδι Βόλου «Νέος Κόσμος», κατάλογον δὲ τοῦ Μουσείου παρέδωκεν εἰς τὸν Σεβ. Μητροπολίτην κ. Γερμανόν.

'Ανασκαφαί.

'Ο κ. Γ. Σωτηρίου συνέχισεν ἐφέτος ἐν Νέᾳ 'Αγχιάλῳ τὰς ἀπὸ δύο ἐτῶν ἀρξαμένας ἀνασκαφὰς τῆς τρίτης μεγάλης βασιλικῆς τῶν Θεσσαλικῶν Θηβῶν ἐπὶ τοῦ ἀπαλλοτριωθέντος οἰκοπέδου Ζορμπᾶ. Διὰ τῶν ἀνασκαφῶν τούτων ἐπετεύχθη ὁ ἀκριβέστερος προσδιορισμὸς τοῦ παλαιοχριστιανικοῦ τούτου μνημείου, ὅπερ εἶναι μεγάλη τρίκλιτος βασιλικὴ μετὰ διπλοῦ νάρθηκος καὶ αἰθρίου, μεγάλα τμήματα τῶν ὁποίων ἀπεκαλύφθησαν κοσμούμενα διὰ μαρμαροθετημάτων καὶ μωσαϊκῶν. 'Εκ τῶν κλιτῶν, τὸ μέσον εἶναι μαρμαρόστρωτον, τὰ δὲ πλάγια καλύπτονται ὑπὸ ψηφιδωτῶν δαπέδων διαφόρου τέχνης καὶ ἐποχῆς ἀπὸ τὰ ψηφιδωτὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ νάρθηκος καὶ τοῦ αἰθρίου. Τὰ τελευταῖα ψηφιδωτὰ εὑρίσκονται εἰς τὴν αὐτὴν ἐπιφάνειαν μὲ τὰ εὑρεθέντα εἰς τὰ προπύλαια τῆς βασιλικῆς, βαθύτερον κατὰ 0.80 μ. ἀπὸ τὰ μωσαϊκὰ τῶν κλιτῶν. Τοῦτο ἀποδεικνύει ὅτι τὸ ἀνασκαπτόμενον Χριστιανικὸν μνημεῖον εἶναι δύο ἐποχῶν, ἤτοι τμήματα μὲν αὐτοῦ ἀνάγονται εἰς τὰ τέλη τοῦ 5ου αἰῶνος, ἄλλα δὲ εἰς τὸν 7ον αἰῶνα. Τοῦτο πιστοῦται καὶ ἐκ τῶν ἀνευρεθέντων γλυπτῶν ἀρχιτεκτονικῶν καὶ διακοσμητικῶν μελῶν. 'Η ἀξιόλογος αὕτη ἀνασκαφή, δι' ἧς δυνάμεθα νὰ προσδιορίσωμεν τὴν μέχρι τοῦδε ἀκαθόριστον τέχνην τοῦ 7ου αἰῶνος, θὰ συνεχισθῇ καὶ κατὰ τὸ προσεχὲς ἔτος.

Βυζαντινὸν Μουσεῖον.

Τὸ Βυζαντινὸν Μουσεῖον ἐπλουτίσθη κατὰ τὸ ἔτος 1933 δι' ἀξιολόγου γλυπτοῦ τοῦ $7^{ου}$ αἰῶνος κοσμουμένου ὑπὸ κανθάρου, ἑκατέρωθεν τῆς βάσεως τοῦ ὁποίου ἐκφύονται δύο κάλυκες ἀπολήγοντες ἑκάτερος εἰς δύο κεφαλὰς πτηνοῦ, εἴδους τινὸς δηλ. δικεφάλου ἀετοῦ, θέμα σπανιώτατον ἐν τῇ παλαιοχριστιανικῇ τέχνῃ. Τὸ γλυπτὸν τοῦτο εὑρέθη ὑπὸ τοῦ Διευθυντοῦ τοῦ Μουσείου κ. Γ. Σωτηρίου εἰς τὰς ὑπ' αὐτοῦ ἐνεργουμένας ἀνασκαφὰς τῆς τρίτης μεγάλης παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς τῶν Θεσσαλικῶν Θηβῶν (Νέας Ἀγχιάλου). Ἐπίσης ἐπλουτίσθη τὸ Μουσεῖον διὰ μαρμαρίνης ἐπιταφίου πλακὸς φερούσης ἐπιγραφὴν ΘΗΚΗ ΝΥΦΙΟΥ ΖΩΓΡΑΦΟΥ, καὶ δωρηθείσης ὑπὸ τοῦ κ. Α. Φιλαδελφέως.

Προσέτι ἐδωρήθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον ὑπὸ τοῦ Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Τραπεζοῦντος κ. Χρυσάνθου: Σιγίλλιον τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Νεοφύτου (1789 - 1794 καὶ 1798 - 1801) ἀπολυθὲν «ἐν ἔτει σωτηρίῳ αω' κατὰ μῆνα Αὔγουστον» ὑπὲρ τῶν ζώντων καὶ νεκρῶν τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει «ἐσιναφίου τῶν σανταλτζήδων» καὶ λαϊκῆς τέχνης ἀνάγλυφον ἐκ μαλακοῦ ἀργιλικοῦ τιτανολίθου φέρον παράστασιν ἀνακεκλιμένου ἀνδρὸς μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς ΒΑΣΙΛΕΟϚ ΜΕΝΕΛΑΟΥ· χαλκοῦν δὲ μαγικὸν περίαπτον ἐδωρήθη ὑπὸ τοῦ κ. Νικολάου Ζαβιτσιάνου.

Ἠγοράσθησαν δὲ ὑπὸ τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο τὰ ἑξῆς ἀντικείμενα: Βυζαντινὸν ὀρειχάλκινον θυμιατήριον μετ' ἐπιγραφῆς, προερχόμενον ἐξ Ἀμοργοῦ· μικρὰ παλαιὰ εἰκὼν τῶν Ἑπτὰ Παίδων, δύο εἰκόνες λαϊκῆς τέχνης τοῦ Ἁγίου Κλήμεντος καὶ Ἁγίου Χριστοφόρου καὶ δύο ἐνεπίγραφα τεμάχια συρματεῖνων σταυρῶν.

Τὸ ἀξιολογώτατον ὅμως ἀπόκτημα τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου κατὰ τὸ 1933 ὑπῆρξεν εἰκὼν τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου φέρουσα τὴν ὑπογραφὴν «Χεὶρ (Θ)εοδώρου Πουλάκη». Διὰ τοῦ ἀποκτήματος τούτου ἐπλουτίσθη ἡ σειρὰ τῶν ὑπογεγραμμένων εἰκόνων τοῦ Μουσείου διὰ τοῦ λίαν γνωστοῦ Ἑπτανησίου ζωγράφου Θεοδώρου Πουλάκη ἐργασθέντος κατὰ τὰ τέλη τοῦ $17^{ου}$ αἰῶνος εἰς Βενετίαν, Ἰονίους νήσους καὶ Ἤπειρον. Μέχρι τοῦδε ἐν τῷ Μουσείῳ ὑπῆρχον μόνον ἀνυπόγραφα δείγματα τοῦ κύκλου τῆς τέχνης τοῦ ζωγράφου τούτου. Ἡ εἰκὼν φέρει ἐνιαχοῦ ἴχνη μεταγενεστέρων ἐπισκευῶν.

Ἀναστήλωσις καὶ ἔρευνα Βυζαντινῶν μνημείων.

Τὸ ὑπὸ τὴν Διεύθυνσιν τοῦ Καθηγητοῦ κ. Ὀρλάνδου Γραφεῖον Ἀναστηλώσεως ἀρχαίων καὶ ἱστορικῶν Μνημείων τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας ἐξετέλεσε κατὰ τὸ ἔτος 1933 τὰς κάτωθι ἐργασίας.

1. Ἐν ὁσίῳ Μελετίῳ τοῦ Κιθαιρῶνος συνεχίσθη καὶ ἐπερατώθη ἡ ἀπομάκρυνσις τῶν καλυπτόντων τοὺς τοίχους μεταγενεστέρων ἀσβεστοκονιαμάτων. Ἐγένετο ἐπίσης ἡ τμηματικὴ ἀναστήλωσις τῆς στοᾶς τοῦ ἐξωνάρθηκος, συμπληρωθέντων τῶν σεσαθρωμένων τόξων του διὰ πλίνθων εἰδικοῦ τύπου καὶ χρώματος καὶ ἀφαιρεθέντων τῶν τοίχων, οἵτινες ἔφρασσον τὰ δύο πρὸς βορρᾶν μετακιόνια. Διὰ τῆς κατεδαφίσεως ταύτης ἐκερδήθησαν τεμάχια γλυπτῶν ἀνήκοντα εἰς τὸ παλαιὸν τέμπλον. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν ὁ Καθηγητὴς κ. Ὀρλάνδος ἐξεπόνησε τὰ διαγράμματα τῶν διαφόρων περιόδων τοῦ ναοῦ καὶ τὰς σχετικὰς ἀναπαραστάσεις, ἐμελέτησε δὲ καὶ τὰ γλυπτὰ καὶ τὰς τοιχογραφίας. Ἐπίκειται ἡ ἔκδοσις ἰδίας μονογραφίας περὶ τοῦ μνημείου.

2. Ἐν Ἁγίῳ Λαυρεντίῳ τοῦ Πηλίου ἐστερεώθη ὁ ὁμώνυμος ναὸς διὰ τοῦ ἀρχιτεχνίτου Β. Ψαρροῦ κατασκευασθείσης ὑποθεμελιώσεως πρὸς παρεμπόδισιν τῆς περαιτέρω καθιζήσεως, ἐπενεγκούσης ῥήγματα. Σιδηροὶ ἑλκυστῆρες, διὰ μέσου τῶν ἐσωτερικῶν τοξοστοιχιῶν διελθόντες, συνέδεσαν αὐτὰς πρὸς τοὺς ἐξωτερικοὺς τοίχους.

3. Τῆς Μονῆς Ἀστέρη ἐπεσκευάσθη σποραδικῶς ἡ διαρρέουσα στέγη.

Πλὴν τῶν ἄνω ἐργασιῶν, ὁ κ. Ὀρλάνδος προέβη, ἀδείᾳ τοῦ Ὑπουργείου, εἰς τὰς κάτωθι σκαφικὰς ἐρεύνας.

1. Ἐν Τεγέᾳ. Ἐν τῷ ἀγροκηπίῳ τῆς Παλαιᾶς Ἐπισκοπῆς ἀπεκάλυψε μονόκλιτον παλαιοχριστιανικὴν βασιλικήν, ἧς τὸ δάπεδον καλύπτεται ὑπὸ ψηφιδωτῶν διατεταγμένων κατὰ τὸν ἑξῆς τρόπον. Ἐντὸς πλατέος πλαισίου κεκοσμημένου δι' ὀκταγώνων περικλειόντων ἰχθῦς, ὄφεις, πτηνὰ κλπ., ὑπάρχουσι δέκα ἓξ ὀρθογώνια χωριζόμενα διὰ συνθέτων μαιάνδρων. Ἐν ἑκάστῳ ὀρθογωνίῳ ὑπάρχει καὶ ἀνὰ μία παράστασις μηνὸς καὶ τῶν ποταμῶν Εὐφράτου, Τίγρητος, Γεῶνος καὶ Φισῶνος. Πρὸ τῆς θύρας τῆς εἰσόδου εὑρέθη ἐπιγραφὴ γεγραμμένη ἐντὸς δέλτου φερομένης ὑπὸ δύο ἐστεφανωμένων παιδίων. Ἡ ἐπιγραφὴ ἀναφέρει τὸν κτήτορα τοῦ ναοῦ ὁσιώτατον Θύρσον.

2. Ἐν Σικυωνίᾳ, παρὰ τὸν σιδηρ. σταθμὸν Κιάτου, συνεχίσθη ἡ ἀνασκαφὴ μεγάλης παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς, ἧς ἀπεκαλύφθη τὸ πρεσβυτέριον, ἐστρωμένον διὰ ποικιλοσχήμων καὶ πολυχρώμων πλακῶν. Ἐντὸς τῆς ἁψῖδος τοῦ ἱεροῦ διασῴζεται τὸ βάθρον τῶν ἱερέων μετὰ τῆς καθέδρας τοῦ ἐπισκόπου, πρὸ δὲ τῆς ἁψῖδος, ἑκατέρωθεν τῆς Ἁγ. Τραπέζης, ἄλλα εὐθύγραμμα βάθρα ἱερέων. Εὑρέθη ὡσαύτως ὁ στυλοβάτης τοῦ τέμπλου, ὁ στυλοβάτης τῶν κιονοστοιχιῶν καὶ τὸ τρίβηλον, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήκει μέγα μετ' ἀετῶν καὶ μόσχων κιονόκρανον. Πρὸ τοῦ ναοῦ ὑπῆρχε νάρθηξ καὶ αἴθριον, οὗτινος ἡ ἔκτασις δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ ὁρισθῇ εἰσέτι, λόγῳ τῆς ἐντὸς ἀμπελῶνος προεκτάσεώς του. Λεπτομερεστέρα περιγραφὴ τοῦ ναοῦ δημοσιευθήσεται ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας τοῦ ἔτους 1933.

Ὁ Κατάλογος τῶν εἰκόνων τῆς Συλλογῆς τοῦ κ. Δ. Λοβέρδου.

Ὁ ἔφορος Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων κ. Ἀνδρ. Ξυγγόπουλος, ἀπὸ ἔτους ἐργαζόμενος εἰς τὸν καταρτισμὸν λεπτομεροῦς ἐπιστημονικοῦ καταλόγου τῶν εἰκόνων τῆς Συλλογῆς τοῦ κ. Δ. Λοβέρδου, τῆς πλουσιωτέρας ἐκ τῶν ὑπαρχουσῶν τοιούτων, ἐπεράτωσεν ἤδη αὐτόν. Ὁ κατάλογος οὗτος θὰ ἐκτυπωθῇ προσεχῶς, δαπάναις τοῦ ἰδιοκτήτου τῆς Συλλογῆς. Εἰς τὴν πολύτιμον αὐτὴν Συλλογήν, ἀπαρτιζομένην κυρίως ἀπὸ ἔργα τοῦ $16^{ον}$ μέχρι τοῦ $19^{ου}$ αἰῶνος, ὁ ἐκπονήσας τὸν κατάλογον ἀνεῦρεν ἑπτὰ εἰκόνας ἀναγομένας εἰς τὸν $13^{ον}$ καὶ 14 αἰῶνα, τὴν λαμπρὰν δηλαδὴ καλλιτεχνικὴν περίοδον τῶν Παλαιολόγων, αἱ ὁποῖαι εἶχον παραμείνει ἐντελῶς ἄγνωστοι μέχρι τοῦδε. Περὶ τῶν σπουδαιοτάτων αὐτῶν εἰκόνων ὁ κ. Ἀ. Ξυγγόπουλος θὰ δημοσιεύσῃ προσεχῶς εἰδικὴν μελέτην.

Τὰ ὑπὸ τῆς Ἀκαδημείας Ἀθηνῶν ἐκδιδόμενα λεξικά.

Ὁ πρῶτος τόμος τοῦ ἱστορικοῦ λεξικοῦ τῆς νεωτέρας Ἑλληνικῆς γλώσσης, ὁ μετ' ἀνυπομονησίας ἀναμενόμενος ὑπὸ τῶν ἀσχολουμένων περὶ τὰ Μεσαιωνικὰ καὶ νέα Ἑλληνικά, θὰ ἴδῃ τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος μέχρι τοῦ θέρους τοῦ 1934. Ὁ τόμος θ' ἀποτελῆται ἐξ ὀγδοήκοντα πέντε περίπου τυπογραφικῶν φύλλων, θὰ περιλαμβάνῃ δὲ τὰς λέξεις μέχρι τοῦ ΑΜ, συμπεριλαμβανομένου. Ἐν ἀρχῇ θὰ ἔχῃ πλούσια προλεγόμενα, βιβλιογραφίαν, πίνακας βραχυγραφιῶν, ὅρων γραμματικῶν, συγγραφέων, συγγραμμάτων κ.τ.λ. Εὐχόμεθα, ἵνα τὸ πολύτιμον ἔργον συνεχισθῇ ἀπροσκόπτως.

Καὶ τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου οἱ ἐργασίαι συνεχίσθησαν κατὰ τὸ 1933, ἐπεκταθέντος ἔτι μᾶλλον τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ. Οἱ κύριοι συντάκται, πλὴν τῶν ἄλλων σημείων, εἰς ἅ, κατὰ τὸν κανονισμόν, ἐπέστησαν τὴν προσοχήν των, ἐπελήφθησαν τῆς ἀποδελτιώσεως τῶν ἐν τοῖς

Βυζαντινὸν Μουσεῖον.

Τὸ Βυζαντινὸν Μουσεῖον ἐπλουτίσθη κατὰ τὸ ἔτος 1933 δι' ἀξιολόγου γλυπτοῦ τοῦ 7ου αἰῶνος κοσμουμένου ὑπὸ κανθάρου, ἑκατέρωθεν τῆς βάσεως τοῦ ὁποίου ἐκφύονται δύο κάλυκες ἀπολήγοντες ἑκάτερος εἰς δύο κεφαλὰς πτηνοῦ, εἴδους τινὸς δηλ. δικεφάλου ἀετοῦ, θέμα σπανιώτατον ἐν τῇ παλαιοχριστιανικῇ τέχνῃ. Τὸ γλυπτὸν τοῦτο εὑρέθη ὑπὸ τοῦ Διευθυντοῦ τοῦ Μουσείου κ. Γ. Σωτηρίου εἰς τὰς ὑπ' αὐτοῦ ἐνεργουμένας ἀνασκαφὰς τῆς τρίτης μεγάλης παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς τῶν Θεσσαλικῶν Θηβῶν (Νέας Ἀγχιάλου). Ἐπίσης ἐπλουτίσθη τὸ Μουσεῖον διὰ μαρμαρίνης ἐπιταφίου πλακὸς φερούσης ἐπιγραφὴν ΘΗΚΗ ΝΥΦΙΟΥ ΖΩΓΡΑΦΟΥ, καὶ δωρηθείσης ὑπὸ τοῦ κ. Α. Φιλαδελφέως.

Προσέτι ἐδωρήθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον ὑπὸ τοῦ Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Τραπεζοῦντος κ. Χρυσάνθου: Σιγίλλιον τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Νεοφύτου (1789 - 1794 καὶ 1798 - 1801) ἀπολυθὲν «ἐν ἔτει σωτηρίῳ αω' κατὰ μῆνα Αὔγουστον» ὑπὲρ τῶν ζώντων καὶ νεκρῶν τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει «ἐσιναφίου τῶν σανταλτζήδων» καὶ λαϊκῆς τέχνης ἀνάγλυφον ἐκ μαλακοῦ ἀργιλικοῦ τιτανολίθου φέρον παράστασιν ἀνακεκλιμένου ἀνδρὸς μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς ΒΑΣΙΛΕΟϚ ΜΕΝΕΛΑΟΥ· χαλκοῦν δὲ μαγικὸν περίαπτον ἐδωρήθη ὑπὸ τοῦ κ. Νικολάου Ζαβιτσιάνου.

Ἠγοράσθησαν δὲ ὑπὸ τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο τὰ ἑξῆς ἀντικείμενα: Βυζαντινὸν ὀρειχάλκινον θυμιατήριον μετ' ἐπιγραφῆς, προερχόμενον ἐξ Ἀμοργοῦ· μικρὰ παλαιὰ εἰκὼν τῶν Ἑπτὰ Παίδων, δύο εἰκόνες λαϊκῆς τέχνης τοῦ Ἁγίου Κλήμεντος καὶ Ἁγίου Χριστοφόρου καὶ δύο ἐνεπίγραφα τεμάχια συρματεΐνων σταυρῶν.

Τὸ ἀξιολογώτατον ὅμως ἀπόκτημα τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου κατὰ τὸ 1933 ὑπῆρξεν εἰκὼν τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου φέρουσα τὴν ὑπογραφὴν «Χεὶρ (Θ)εοδώρου Πουλάκη». Διὰ τοῦ ἀποκτήματος τούτου ἐπλουτίσθη ἡ σειρὰ τῶν ὑπογεγραμμένων εἰκόνων τοῦ Μουσείου διὰ τοῦ λίαν γνωστοῦ Ἑπτανησίου ζωγράφου Θεοδώρου Πουλάκη ἐργασθέντος κατὰ τὰ τέλη τοῦ 17ου αἰῶνος εἰς Βενετίαν, Ἰονίους νήσους καὶ Ἤπειρον. Μέχρι τοῦδε ἐν τῷ Μουσείῳ ὑπῆρχον μόνον ἀνυπόγραφα δείγματα τοῦ κύκλου τῆς τέχνης τοῦ ζωγράφου τούτου. Ἡ εἰκὼν φέρει ἐνιαχοῦ ἴχνη μεταγενεστέρων ἐπισκευῶν.

Ἀναστήλωσις καὶ ἔρευνα Βυζαντινῶν μνημείων.

Τὸ ὑπὸ τὴν Διεύθυνσιν τοῦ Καθηγητοῦ κ. Ὀρλάνδου Γραφεῖον Ἀναστηλώσεως ἀρχαίων καὶ ἱστορικῶν Μνημείων τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας ἐξετέλεσε κατὰ τὸ ἔτος 1933 τὰς κάτωθι ἐργασίας.

1. Ἐν ὁσίῳ Μελετίῳ τοῦ Κιθαιρῶνος συνεχίσθη καὶ ἐπερατώθη ἡ απομάκρυνσις τῶν καλυπτόντων τοὺς τοίχους μεταγενεστέρων ἀσβεστοκονιαμάτων. Ἐγένετο ἐπίσης ἡ τμηματικὴ ἀναστήλωσις τῆς στοᾶς τοῦ ἐξωνάρθηκος, συμπληρωθέντων τῶν σεσαθρωμένων τόξων του διὰ πλίνθων εἰδικοῦ τύπου καὶ χρώματος καὶ ἀφαιρεθέντων τῶν τοίχων, οἵτινες ἔφρασσον τὰ δύο πρὸς βορρᾶν μετακιόνια. Διὰ τῆς κατεδαφίσεως ταύτης ἐκερδήθησαν τεμάχια γλυπτῶν ἀνήκοντα εἰς τὸ παλαιὸν τέμπλον. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν ὁ Καθηγητὴς κ. Ὀρλάνδος ἐξεπόνησε τὰ διαγράμματα τῶν διαφόρων περιόδων τοῦ ναοῦ καὶ τὰς σχετικὰς ἀναπαραστάσεις, ἐμελέτησε δὲ καὶ τὰ γλυπτὰ καὶ τὰς τοιχογραφίας. Ἐπίκειται ἡ ἔκδοσις ἰδίας μονογραφίας περὶ τοῦ μνημείου.

2. Ἐν Ἁγίῳ Λαυρεντίῳ τοῦ Πηλίου ἐστερεώθη ὁ ὁμώνυμος ναὸς διὰ τοῦ ἀρχιτεχνίτου Β. Ψαρροῦ κατασκευασθείσης ὑποθεμελιώσεως πρὸς παρεμπόδισιν τῆς περαιτέρω καθιζήσεως, ἐπενεγκούσης ῥήγματα. Σιδηροῖ ἑλκυστῆρες, διὰ μέσου τῶν ἐσωτερικῶν τοξοστοιχιῶν διελθόντες, συνέδεσαν αὐτὰς πρὸς τοὺς ἐξωτερικοὺς τοίχους.

3. Τῆς Μονῆς Ἀστέρη ἐπεσκευάσθη σποραδικῶς ἡ διαρρέουσα στέγη.

Πλὴν τῶν ἄνω ἐργασιῶν, ὁ κ. Ὀρλάνδος προέβη, ἀδείᾳ τοῦ Ὑπουργείου, εἰς τὰς κάτωθι σκαφικὰς ἐρεύνας.

1. Ἐν Τεγέᾳ. Ἐν τῷ ἀγροκηπίῳ τῆς Παλαιᾶς Ἐπισκοπῆς ἀπεκάλυψε μονόκλιτον παλαιοχριστιανικὴν βασιλικήν, ἧς τὸ δάπεδον καλύπτεται ὑπὸ ψηφιδωτῶν διατεταγμένων κατὰ τὸν ἑξῆς τρόπον. Ἐντὸς πλατέος πλαισίου κεκοσμημένου δι' ὀκταγώνων περικλειόντων ἰχθῦς, ὄφεις, πτηνὰ κλπ., ὑπάρχουσι δέκα ἓξ ὀρθογώνια χωριζόμενα διὰ συνθέτων μαιάνδρων. Ἐν ἑκάστῳ ὀρθογωνίῳ ὑπάρχει καὶ ἀνὰ μία παράστασις μηνὸς καὶ τῶν ποταμῶν Εὐφράτου, Τίγρητος, Γεῶνος καὶ Φισῶνος. Πρὸ τῆς θύρας τῆς εἰσόδου εὑρέθη ἐπιγραφὴ γεγραμμένη ἐντὸς δέλτου φερομένης ὑπὸ δύο ἐστεφανωμένων παιδίων. Ἡ ἐπιγραφὴ ἀναφέρει τὸν κτήτορα τοῦ ναοῦ ὁσιώτατον Θύρσον.

2. Ἐν Σικυωνίᾳ, παρὰ τὸν σιδηρ. σταθμὸν Κιάτου, συνεχίσθη ἡ ἀνασκαφὴ μεγάλης παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς, ἧς ἀπεκαλύφθη τὸ πρεσβυτέριον, ἐστρωμένον διὰ ποικιλοσχήμων καὶ πολυχρώμων πλακῶν. Ἐντὸς τῆς ἀψῖδος τοῦ ἱεροῦ διασῴζεται τὸ βάθρον τῶν ἱερέων μετὰ τῆς καθέδρας τοῦ ἐπισκόπου, πρὸ δὲ τῆς ἀψῖδος, ἑκατέρωθεν τῆς Ἁγ. Τραπέζης, ἄλλα εὐθύγραμμα βάθρα ἱερέων. Εὑρέθη ὡσαύτως ὁ στυλοβάτης τοῦ τέμπλου, ὁ στυλοβάτης τῶν κιονοστοιχιῶν καὶ τὸ τρίβηλον, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήκει μέγα μετ' ἀετῶν καὶ μόσχων κιονόκρανον. Πρὸ τοῦ ναοῦ ὑπῆρχε νάρθηξ καὶ αἴθριον, οὗτινος ἡ ἔκτασις δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ ὁρισθῇ εἰσέτι, λόγῳ τῆς ἐντὸς ἀμπελῶνος προεκτάσεώς του. Λεπτομερεστέρα περιγραφὴ τοῦ ναοῦ δημοσιευθήσεται ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας τοῦ ἔτους 1933.

Ὁ Κατάλογος τῶν εἰκόνων τῆς Συλλογῆς τοῦ κ. Δ. Λοβέρδου.

Ὁ ἔφορος Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων κ. Ἀνδρ. Ξυγγόπουλος, ἀπὸ ἔτους ἐργαζόμενος εἰς τὸν καταρτισμὸν λεπτομεροῦς ἐπιστημονικοῦ καταλόγου τῶν εἰκόνων τῆς Συλλογῆς τοῦ κ. Δ. Λοβέρδου, τῆς πλουσιωτέρας ἐκ τῶν ὑπαρχουσῶν τοιούτων, ἐπεράτωσεν ἤδη αὐτόν. Ὁ κατάλογος οὗτος θὰ ἐκτυπωθῇ προσεχῶς, δαπάναις τοῦ ἰδιοκτήτου τῆς Συλλογῆς. Εἰς τὴν πολύτιμον αὐτὴν Συλλογήν, ἀπαρτιζομένην κυρίως ἀπὸ ἔργα τοῦ 16ου μέχρι τοῦ 19ου αἰῶνος, ὁ ἐκπονήσας τὸν κατάλογον ἀνεῦρεν ἑπτὰ εἰκόνας ἀναγομένας εἰς τὸν 13ον καὶ 14 αἰῶνα, τὴν λαμπρὰν δηλαδὴ καλλιτεχνικὴν περίοδον τῶν Παλαιολόγων, αἱ ὁποῖαι εἶχον παραμείνει ἐντελῶς ἄγνωστοι μέχρι τοῦδε. Περὶ τῶν σπουδαιοτάτων αὐτῶν εἰκόνων ὁ κ. Ἀ. Ξυγγόπουλος θὰ δημοσιεύσῃ προσεχῶς εἰδικὴν μελέτην.

Τὰ ὑπὸ τῆς Ἀκαδημείας Ἀθηνῶν ἐκδιδόμενα λεξικά.

Ὁ πρῶτος τόμος τοῦ ἱστορικοῦ λεξικοῦ τῆς νεωτέρας Ἑλληνικῆς γλώσσης, ὁ μετ' ἀνυπομονησίας ἀναμενόμενος ὑπὸ τῶν ἀσχολουμένων περὶ τὰ Μεσαιωνικὰ καὶ νέα Ἑλληνικά, θὰ ἴδῃ τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος μέχρι τοῦ θέρους τοῦ 1934. Ὁ τόμος θ' ἀποτελῆται ἐξ ὀγδοήκοντα πέντε περίπου τυπογραφικῶν φύλλων, θὰ περιλαμβάνῃ δὲ τὰς λέξεις μέχρι τοῦ ΑΜ, συμπεριλαμβανομένου. Ἐν ἀρχῇ θὰ ἔχῃ πλούσια προλεγόμενα, βιβλιογραφίαν, πίνακας βραχυγραφιῶν, ὅρων γραμματικῶν, συγγραφέων, συγγραμμάτων κ.τ.λ. Εὐχόμεθα, ἵνα τὸ πολύτιμον ἔργον συνεχισθῇ ἀπροσκόπτως.

Καὶ τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου οἱ ἐργασίαι συνεχίσθησαν κατὰ τὸ 1933, ἐπεκταθέντος ἔτι μᾶλλον τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ. Οἱ κύριοι συντάκται, πλὴν τῶν ἄλλων σημείων, εἰς ἅ, κατὰ τὸν κανονισμόν, ἐπέστησαν τὴν προσοχήν των, ἐπελήφθησαν τῆς ἀποδελτιώσεως τῶν ἐν τοῖς

ἀπὸ τοῦ 1453 - 1820 κειμένοις ἀπαντώντων νομιμισμάτων, ἐφ' ὅσον ἐκ τῶν χωρίων εἶναι δυνατὸς ὁ ὑπολογισμὸς τῆς ἀξίας αὐτῶν, πρὸς δὲ καὶ τῶν ἐπιστημονικῶν καὶ τεχνικῶν ὅρων ὡς καὶ εἰς εὐρυτέραν κλίμακα τῶν μᾶλλον ἀξιοσημειώτων γλωσσ. στοιχείων. Ὁ ἀριθμὸς τῶν κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἀποδελτιωθέντων κειμένων ὑπῆρξε σημαντικός, παρὰ τὸ εὐάριθμον τῶν ἐν τοῖς γραφείοις τοῦ Ἀρχείου ἐργαζομένων.

Αἱ βιβλιοθῆκαι καὶ τὰ κειμήλια τοῦ ἁγίου Ὄρους.

Μετὰ πάροδον εἴκοσι καὶ δύο ἐτῶν ἀπὸ τῆς ἀπελευθερώσεως τῶν μονῶν τοῦ ἁγίου Ὄρους, καιρὸς εἶναι νὰ ἐπιδειχθῇ ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον πρὸς περιφρούρησιν καὶ τακτοποίησιν τῶν θησαυρῶν, οὓς ἐπὶ χίλια ἔτη διεφύλαξαν ἐκεῖ οἱ Ἕλληνες μοναχοί, ἀφ' οὗ μάλιστα ἔν τισι τῶν ἱερῶν μονῶν τὰ χειρόγραφα, τὰ ἐπίσημα ἔγγραφα καὶ αἱ Βυζαντιναὶ εἰκόνες διατρέχουσι κίνδυνον καταστροφῆς ἢ ἀπωλείας. Ἀναγκαιοτάτην κρίνομεν τὴν συγκέντρωσιν τῶν κειμηλίων καὶ χειρογράφων εἰς ἴδιον κατάλληλον χῶρον καὶ ὄχι εἰς ὑγρὰς κρύπτας, πρὸς δὲ τὴν λεπτομερῆ αὐτῶν περιγραφὴν καὶ τὴν δημοσίευσιν σχετικοῦ καταλόγου. Ἡ ἡμετέρα Ἑταιρεία ἐνδιαφερομένη διὰ τὰ πολύτιμα τοῦ Ἄθου κειμήλια, εἶναι πρόθυμος νὰ παράσχῃ τὰς στήλας της πρὸς ἐπιστημονικὴν συζήτησιν περὶ τοῦ τί δέον γενέσθαι πρὸς διάφυλαξιν καὶ χρησιμοποίησιν αὐτῶν.

ΤΑ ΥΠΟ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΚΑΤΑ ΤΟ ΕΤΟΣ 1933 ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΑ

Φίλοι Ἑταῖροι,

Μεθ' ὅσης χαρᾶς ἀναγγέλλομεν ὑμῖν, ὅτι κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ὁ ἀριθμὸς τῶν μὲν τακτικῶν μελῶν τῆς ἡμετέρας Ἑταιρείας ηὐξήθη κατὰ πεντήκοντα, τῶν δ' ἀντεπιστελλόντων κατὰ ἕξ, πρὸς δὲ ὅτι ὁ ἑταῖρος ἡμῶν καὶ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κ. Μ. Λάσκαρις ἐξελέγη ἀντεπιστέλλον μέλος τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημείας, μετὰ τοσαύτης λύπης πληροφοροῦμεν ὑμᾶς ὅτι πολυτίμους κατὰ τὸ αὐτὸ χρονικὸν διάστημα ἀπωλέσαμεν Ἑταίρους εἰς τὴν αἰωνιότητα μεταβάντας.

Ὁ Βασίλειος Μυστακίδης, ἔγκριτος ἡμῶν συνεργάτης καὶ ἐπίτιμος ἑταῖρος, ἀφ' οὗ ἐπὶ μακρὰν σειρὰν ἐτῶν ὡς διδάσκαλος τοῦ Γένους ἐδίδαξε γενεὰς ὅλας Ἑλλήνων ἔν τε τῇ Εὐρώπῃ καὶ τῇ Ἀνατολῇ, καὶ μάλιστα ἐν τῇ βασιλίδι τῶν πόλεων, καὶ ἀφ' οὗ ἐδημοσίευσε πληθὺν σπουδαίων ἐπιστημονικῶν μελετῶν, αἵτινες προάγουσι τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν, ἀπῆλθε τοῦ κόσμου τούτου ἐν Νέῳ Κουρὶ τῆς Θεσσαλονίκης μὲ τὴν ἱκανοποίησιν ἐκείνου, ὅστις ἐν μέσῳ δυσχερῶν περιστάσεων περιλάμπρως ἐξεπλήρωσε τὸ πρὸς τὴν Πατρίδα καὶ τὴν Ἐπιστήμην καθῆκόν του.

Εἰς τὸν πένθιμον κατάλογον προσετέθη καὶ δεύτερον ἐπίτιμον ἡμῶν μέλος, ὁ Γάλλος Ἰωάννης Ebersolt, ὃν ὁ θάνατος ἀφήρπασε προώρως καὶ καθ' ἣν στιγμὴν τὸ Πανεπιστήμιον τῶν Βρυξελλῶν, ἐπιβραβεῦον τὸ ἐπιστημονικὸν αὐτοῦ ἔργον, τὸν προώριζε διὰ τὴν ἕδραν τῆς ἱστορίας τῆς τέχνης. Θρηνοῦντες τὴν ἀπώλειαν πολυτίμου ἑταίρου, μετὰ λύπης ἀναλογιζόμεθα τὸ κενόν, τὸ ὁποῖον δημιουργεῖ εἰς τὸν κύκλον τῶν ἡμετέρων μελετῶν, ὁ θάνατος ἀνδρός, ὅστις μὲ τὴν λεπτὴν αὐτοῦ ἀντίληψιν καὶ τὴν ἀκαταπόνητον ἐπιμέλειαν τόσον λαμπρῶς εἶχε προαγάγει τὰς Βυζαντινὰς Σπουδὰς καὶ μάλιστα τὰς εἰς τὴν τέχνην ἀναφερομένας.

Ἡ λύπη ἡμῶν ἐπὶ τῇ ἀπωλείᾳ τῶν δύο τούτων ἀνδρῶν, οἵτινες μετὰ ἰδιαιτέρας ἀγάπης παρηκολούθουν τὸ ἔργον τῆς ἡμετέρας Ἑταιρείας, εἶναι μεγίστη.

Ἔσχομεν ἐπ' ἴσης τὸ ἀτύχημα νὰ χάσωμεν κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο τὸν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἀντεπιστέλλοντα ἡμῶν ἑταῖρον Ἀλέξανδρον Κάσδαγλην, τὸν γηραιὸν αὐτὸν λόγιον, ὅστις, ἐγκύψας εἰς τὴν μελέτην τοῦ ἀρχαίου κόσμου καὶ τῶν κλασσικῶν συγγραφέων, γνωρίζων δὲ κάλλιστα τὸν Ἕλληνα λόγον,

διὰ ποικίλων μεταφράσεων καὶ ἄλλων δημοσιευμάτων καὶ μελετῶν ἐζήτει νὰ καταστήσῃ γνωστὰ εἰς τοὺς συγχρόνους του τὰ τοῦ ἀρχαίου κόσμου ἀριστουργήματα, ἀλλὰ καί τινα τῶν μεσαιωνικῶν συγγραμμάτων, παρέχων καὶ ἄλλας ὑπηρεσίας εἰς τὰς καθ' ἡμᾶς μελέτας διὰ τῆς πλουσίας εἰδικῆς βιβλιοθήκης του.

Μεθ' ὅλης τῆς Κύπρου θρηνεῖ καὶ ἡ ἡμετέρα Ἑταιρεία τὴν ἀπώλειαν τοῦ ἀντεπιστέλλοντος ἑταίρου της, τοῦ Λουκῆ Πιερίδου, τοῦ γνωστοῦ Κυπρίου λογίου, ὅστις προσέφερεν ἀνεκτιμήτους ὑπηρεσίας εἴς τε τὴν ἀρχαιολογίαν καὶ ἱστορίαν τῆς νήσου ἐνεργήσας, ἵνα γίνωσι σπουδαῖαι ἀνασκαφαὶ ἐν αὐτῇ καὶ πολλαχῶς ὑπὲρ τοῦ Μουσείου της εἰργάσθη.

Βαθὺς αὐτὸς μελετητὴς τῆς Κυπριακῆς ἱστορίας ὑπῆρξεν ἔνθερμος προστάτης τῶν γραμμάτων ἐν Κύπρῳ ποικιλοτρόπως ὑποστηρίξας τὰ Κυπριακὰ Χρονικά, ὧν ἡ ἔκδοσις εὐτυχῶς ἐξακολουθεῖ, καὶ μετὰ θάνατον θέσας εἰς τὴν διάθεσιν τῶν Κυπρίων λογίων τὴν πολύτιμον εἰδικὴν βιβλιοθήκην του.

Ἐκ τῶν τακτικῶν ἑταίρων ὁ θάνατος μᾶς ἀφήρπασε τὴν Ἄνναν Λάμπρου, μίαν τῶν ὀλίγων ἐκείνων γυναικῶν, αἵτινες πραγματικῶς ὑπὲρ τῆς ἐπιστήμης, καὶ ἰδίᾳ τῆς Βυζαντινολογίας εἰργάσθησαν. Ἡ μακαρῖτις οὐ μόνον ζῶντα ἐβοήθει τὸν σύζυγόν της, τὸν ἀοίδιμον Σπυρίδωνα Λάμπρον, εἰς τὰς ἐπιστημονικάς του ἐρεύνας, ἀλλὰ καὶ μετὰ τὸν θάνατόν του, δι' ἐκδόσεων, ἐφρόντισε νὰ καταστήσῃ κτῆμα τῆς ἐπιστήμης ὅσα ἐκεῖνος ἐπὶ μακρὰν σειρὰν ἐτῶν δι' ἐπισκέψεως πλείστων βιβλιοθηκῶν εἶχε συλλέξει. Τὰς δ' ἐργασίας τῆς Ἑταιρείας ἡμῶν, ἥτις ἐκαλλιέργει τὰ προσφιλῆ της σπουδάσματα, μετ' ἰδιαιτέρου ἐνδιαφέροντος παρηκολούθει.

Ἐθρηνήσαμεν ὁμοίως τὴν ἀπώλειαν θερμοῦ φίλου τῆς Ἑταιρείας ἡμῶν, τοῦ πολυκλαύστου Νικολάου Καταλάνου, ὅστις ὑπὲρ τῆς ἐθνικῆς ἀποκαταστάσεως τῆς Κύπρου μακροὺς διεξαγαγὼν ἀγῶνας, ἀπέθανεν ὡς πολιτικὸς ἐξόριστος ἐνταῦθα πρὶν ἢ ἴδῃ ἐκπληρούμενον τὸ ὄνειρον, πρὸς πραγματοποίησιν τοῦ ὁποίου μετὰ τόσης αὐταπαρνήσεως καὶ τόσου ἐνθουσιασμοῦ εἰργάσθη.

Μετὰ τὸν Ν. Καταλάνον ἀπωλέσαμεν τὸν Ἀλφρέδον Στῆβενς, ἐνθουσιώδη ἐραστὴν τῶν Βυζαντινῶν μελετῶν καὶ πολλαχῶς φανέντα χρήσιμον εἰς τὴν ἡμετέραν Ἑταιρείαν, μάλιστα κατὰ τὰ πρῶτα αὐτῆς ἔτη, πρὸς δὲ καὶ τὸν Γεώργιον Παρασκευόπουλλον, γνωστὸν δημοσιογράφον, λόγιον καὶ διοικητικὸν ὑπάλληλον, ὅστις ἐν μέσῳ τῶν πολλαπλῶν αὐτοῦ ἀσχολιῶν καὶ τὰ ἡμέτερα σπουδάσματα μετὰ μεγίστου ἐνδιαφέροντος παρηκολούθει.

Τέλος μεγάλη ὑπῆρξεν ἡ λύπη ἡμῶν ἐπὶ τῷ θανάτῳ ἀθορύβου τῶν γραμμάτων ἐργάτου καὶ μελετητοῦ τοῦ Βυζαντινοῦ κόσμου, τοῦ καθηγητοῦ Γεωργίου Παππαδόγιαννη.

Πάντων τῶν πολυτίμων ἡμῶν συνεργατῶν καὶ φίλων ἡ μνήμη θὰ μείνῃ παρ' ἡμῖν ἀγήρως.

Ὡς καὶ κατὰ τὰ προηγούμενα ἔτη, οὕτω καὶ κατὰ τὸ 1933, ἰδιαιτέραν

τὸ Δ. Συμβούλιον κατέβαλε μέριμναν πρὸς προαγωγὴν τῶν οἰκονομικῶν τῆς Ἑταιρείας, τὰ ὁποῖα ἐν τῇ γενικῇ οἰκονομικῇ κρίσει φυσικὸν ἦτο νὰ ὑποστῶσι κλονισμόν. Ἡ ἐτησία περικοπὴ τεσσαράκοντα πέντε ὅλων χιλιάδων δραχμῶν ἐκ τοῦ ποσοῦ τῶν διαφόρων πρὸς τὴν Ἑταιρείαν ἐπιδομάτων εἶναι ἀρκετὰ σημαντική, καί, ἂν μὴ τὸ ποσὸν τοῦτο ἐν μέρει ἀνεπληροῦτο, διὰ δωρεῶν διαφόρων μελῶν, τῆς τακτικῆς καταβολῆς τῶν συνδρομῶν, τῆς αὐξήσεως τῶν μελῶν καὶ τῆς ἐν τῷ ἐξωτερικῷ πωλήσεως τῆς ἡμετέρας Ἐπετηρίδος, ἡ Ἑταιρεία οἰκονομικῶς θὰ ὑστέρει.

Ὡμιλήσαμεν διὰ τὴν ἐν τῷ Ἐξωτερικῷ πώλησιν τῆς Ἐπετηρίδος. Μὲ τὴν ὑπάρχουσαν νομισματικὴν διαφορὰν ἐσκέφθη τὸ Δ. Συμβούλιον ὅτι θὰ ἠδύνατο νὰ καλύψῃ μέρος τῶν δαπανῶν τοῦ περιοδικοῦ, δι' ὃ ἀπετάθη πρὸς τὸν ἐν Βερολίνῳ οἶκον Collignon, παρ' οὗ καὶ ἐζήτησε τοὺς ὅρους τῆς ἀντιπροσωπείας τῆς Ἐπετηρίδος εἰς τὰς χώρας, ὧν οἱ κάτοικοι ὁμιλοῦσι τὴν Γερμανικήν. Δυστυχῶς οἱ ὑποβληθέντες ὅροι ἦσαν τόσον ἀσύμφοροι διὰ τὴν Ἑταιρείαν, ὥστε ἐδέησε νὰ διακοπῶσιν αἱ διαπραγματεύσεις.

Δεῖγμα τῆς ἐκτιμήσεως, ἧς ἐν Ἑλλάδι ἀπολαύει ἡ Ἑταιρεία ἡμῶν, ἔστω ὅτι διάφοροι Κοινότητες πρὸς αὐτὴν ἀπευθύνονται ζητοῦσαι τὴν ἐπέμβασιν καὶ ὑποστήριξίν της πρὸς συντήρησιν καὶ ἐπισκευὴν διαφόρων Βυζαντινῶν ἢ μεταβυζαντινῶν ναῶν. Οὕτω καὶ ἐφέτος, παρακληθεῖσα, εὐήκοον ἔτεινεν ἡ Ἑταιρεία τὸ οὖς καὶ εἰς τὰς καταλλήλους παρὰ τῷ Ὑπουργείῳ τῆς Παιδείας καὶ τῶν Θρησκευμάτων προέβη συστάσεις, ὑπὲρ τῶν ναῶν τῶν κοινοτήτων Ζαρούχλας καὶ Σωποτοῦ Καλαβρύτων, ἰδιαιτέρως δ' ἐνδιεφέρθη καὶ διὰ τὴν ἐπισκευὴν καὶ συντήρησιν ὡρισμένων μνημείων τῆς Ἄρτης, κατόπιν ἐγγράφου, τὸ ὁποῖον εὐηρεστήθη καὶ πρὸς αὐτὴν ν' ἀποστείλῃ ὁ φιλόμουσος ἑταῖρος καὶ Γενικὸς Διοικητὴς Ἠπείρου κ. Ἀλέξανδρος Ἐμπειρῖκος Κουμουνδοῦρος.

Κατὰ Ἰούνιον τοῦ ἔτους τούτου ἑώρτασεν ἐν Κρακοβίᾳ τῆς Πολωνίας τὴν τεσσαρακονταετηρίδα τῆς καθηγεσίας του ὁ Leo Sternbach, Λατινιστὴς καὶ Ἑλληνιστὴς κράτιστος, δοκιμώτατος δ' ἐρευνητὴς τῆς Βυζαντινῆς περιόδου καὶ ἐκδότης Βυζαντινῶν κειμένων. Τοῦ ἑορτασμοῦ, ὑπὸ τῆς Φιλολογικῆς Πολωνικῆς Ἑταιρείας κληθεῖσα, μετέσχε καὶ ἡ ἡμετέρα Ἑταιρεία διά τε γραμμάτων συγχαρεῖσα τὸν ἑορτάζοντα καὶ εἰς τὸν ἀντεπιστέλλοντα ἑταῖρον αὐτῆς καὶ ὑφηγητὴν κύριον Alexander Turyn ἀναθέσασα, ἵνα καὶ προφορικῶς εἴπῃ τὰ δέοντα. Οὗτος, λαμπρῶς τὴν ἀνατεθεῖσαν αὐτῷ ἐκπληρώσας ἐντολήν, ἀνεκοίνωσεν ἡμῖν ὅτι ἡ συμμετοχὴ ἡμῶν εἰς τὸν ἑορτασμὸν ἐτόνωσεν ἔτι μᾶλλον τὰς πνευματικὰς Ἑλληνοπολωνικὰς σχέσεις.

Πέρυσιν ἀνηγγείλαμεν ὅτι ἡ Ἑταιρεία ἡμῶν ἀνέλαβεν ὑπὸ τὴν προστασίαν αὐτῆς τὴν ἔκδοσιν τοῦ ἔργου τοῦ ἑταίρου κ. Τάκη Κανδηλώρου «Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐθνεγερσίας»· σήμερον εὐχαρίστως ἀνακοινοῦμεν ὑμῖν ὅτι ἤρξατο καὶ γοργῶς προχωρεῖ ἡ τύπωσις τοῦ Α΄. τόμου τοῦ ἔργου τοῦ ἀναφερομένου εἰς τὰ γεγονότα τοῦ πρώτου ἔτους τῆς ἐπαναστάσεως.

Χάρις εἰς τὴν ἔμπνευσιν τοῦ συμβούλου ἡμῶν κ. Σοφοκλέους Χουδαβερδόγλου - Θεοδότου, καὶ πειθόμενος εἰς προτροπὰς αὐτοῦ, ὁ κ. Ἀθανάσιος Μυστακίδης, ὁ πατρώζων υἱὸς τοῦ ἀοιδίμου ἐπιτίμου ἑταίρου ἡμῶν Βασιλείου Μυστακίδου καὶ ὁ διακαῶς ἐπιθυμῶν νὰ συνδέσῃ τὴν μνήμην τοῦ πατρός του μετὰ τῆς ἡμετέρας Ἑταιρείας, ἐδώρησεν εἰς αὐτὴν τὴν βιβλιοθήκην ἐκείνου, συγκειμένην ἐκ τόμων ὑπὲρ πεντακισχιλίων, πρὸς δὲ καὶ τὰ χειρόγραφά του. Τὰ βιβλία καὶ τὰ χειρόγραφα ταῦτα, ἀποσταλέντα ἐκ Θεσσαλονίκης, παρελάβομεν ἤδη καὶ ἐτοποθετήσαμεν ἐντὸς εἰδικῆς βιβλιοθήκης, ἥν, κατόπιν συνεννοήσεως μετὰ τοῦ ἡμετέρου Συμβούλου καὶ Διευθυντοῦ τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου κ. Γ. Σωτηρίου ὡς καὶ τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας καὶ τῶν Θρησκευμάτων, προσωρινῶς ἐτοποθετήσαμεν εἰς μίαν τῶν αἰθουσῶν τῶν γραφείων τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου. Ἡ βιβλιοθήκη, μετὰ τὴν ἐπιστημονικὴν κατάταξιν τῶν ἐν αὐτῇ βιβλίων, θὰ εἶναι προσιτὴ εἴς τε τὰ μέλη ἡμῶν ὡς καὶ εἰς πάντα περὶ τὰ Βυζαντινὰ ἀσχολούμενον, καθ' ἑκάστην, καὶ καθ' ἃς ὥρας εἶναι ἀνοικτὸν τὸ Βυζαντινὸν Μουσεῖον.

Εἰς τὸν φιλόμουσον εὐσεβῆ υἱὸν ἐκφράζομεν καὶ δημοσίᾳ τὰς θερμὰς εὐχαριστίας τῆς Ἑταιρείας, διὰ τὴν πολύτιμον δωρεάν, ἃς ἀπευθύνομεν καὶ πρὸς τὸν φίλον σύμβουλον ἡμῶν, τὸν ὑπαίτιον αὐτῆς.

Ἡ Ἑταιρεία ἐφαρμόζουσα τὸ ἐκλαϊκευτικόν της πρόγραμμα, ἔκαμε καὶ ἐφέτος σειρὰν διαλέξεων ἐν τῇ προφρόνως, ὡς πάντοτε, παραχωρηθείσῃ αἰθούσῃ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, ἣν θερμῶς εὐχαριστοῦμεν διὰ τὴν πρὸς τὸ ἔργον ἡμῶν ἐπιδεικνυομένην εὔνοιαν.

Διαλέξεις λοιπὸν κατὰ τὸ 1933 ἔκαμον οἱ ἑξῆς·

1) ὁ κ. Θεόδωρος Μακρίδης, Περὶ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει κιόνων καὶ τῶν σχετικῶν πρὸς αὐτοὺς παραδόσεων.

2) ὁ κ. Δημήτριος Χρυσαφίδης, Περὶ τῆς γραφῆς καὶ ἀποδόσεως τῶν μουσικῶν τεμαχίων κατὰ τὰ ἐπίσημα ἐκκλησιαστικὰ κείμενα.

3) ὁ κ. Φαίδων Κουκουλές, Περὶ τοῦ βίου μιᾶς Βυζαντινῆς.

4) ἡ κυρία Βενετία Κόττα, Περὶ τοῦ θρησκευτικοῦ θεάτρου τῶν Βυζαντινῶν καὶ τῆς σχέσεως αὐτοῦ πρὸς τὴν εἰκονογραφίαν.

5) ὁ κ. Παναγιώτης Τρεμπέλας, Περὶ Ὀρφικῶν μυστηρίων καὶ Χριστιανισμοῦ.

6) ὁ κ. Νικόστρατος Καλομενόπουλλος, Περὶ σελίδων τῆς διπλωματίας τοῦ Βυζαντίου.

7) ὁ κ. Τάκης Κανδηλῶρος, Περὶ τῆς χιλιετηρίδος τῆς Δημητσάνης ὡς πόλεως τῶν γραμμάτων.

8) ὁ κ. Παναγιώτης Πουλίτσας α'.) Περὶ τῆς ἱστορίας καὶ τῶν τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ β'.) Περὶ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει σῳζομένων ναῶν καὶ τῆς ἁγίας Σοφίας καὶ

9) ὁ ἀδελφὸς τῆς μονῆς Κρυπτοφέρρης πατὴρ Λαυρέντιος, Περὶ τῆς ἀρχαίας Βυζαντινῆς μουσικῆς.

Καὶ αἱ ἐκδρομαὶ δὲ δὲν παρημελήθησαν. Οὕτως ἐγένετο τριήμερος εἰς Μυστρᾶν ἐκδρομή, ἑρμηνεύοντος τοῦ ἐφόρου τῶν Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων κ. Ἀνδρ. Ξυγγοπούλλου, εἰς τὴν μονὴν τοῦ Δαφνίου, πάλιν τοῦ κ. Ξυγγοπούλου ἑρμηνεύοντος, εἰς τὴν μονὴν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Κυνηγοῦ τῶν Φιλοσόφων, περὶ ἧς εἶπε τὰ δέοντα ὁ γραμματεὺς τῆς Ἑταιρείας ἡμῶν κ. Φαίδων Κουκουλὲς καὶ τέλος εἰς τὴν ἐν Σαλαμῖνι μονὴν τῆς Φανερωμένης, περὶ τῆς ἱστορίας τῆς ὁποίας ὡς καὶ τῆς τέχνης τῶν τοιχογραφιῶν της ὡμίλησεν ὁ ἑταῖρος καὶ διευθυντὴς τοῦ τμήματος γραμμάτων καὶ τεχνῶν τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας κ. Νικόλαος Καλογερόπουλλος, τοῦ γνωστοῦ ναυτικοῦ συγγραφέως καὶ ναυάρχου κ. Ι. Θεοφανίδου ὁμιλήσαντος κατὰ τὸν πλοῦν περὶ τῆς ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίας.

Εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ναυτικῶν, εὐαρεστηθὲν νὰ διευκολύνῃ τὴν ἐκδρομὴν ταύτην διὰ τῆς παροχῆς βοηθητικοῦ πλοίου τοῦ στόλου, θερμὰς ἐκφράζομεν εὐχαριστίας.

Συνεχίζουσα δ' ἡ Ἑταιρεία τὴν παράδοσίν της, ἐτέλεσε κατὰ τὴν 29ην Μαΐου καὶ ἐφέτος ἐν τῇ ἱερᾷ μονῇ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου, τοῦ Κυνηγοῦ τῶν Φιλοσόφων, μνημόσυνον ὑπὲρ Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου καὶ τῶν μετ' αὐτοῦ συναγωνισαμένων καὶ πεσόντων, εἰπόντος τὸν προσήκοντα λόγον τοῦ ἑταίρου ἡμῶν κ. Παναγιώτου Τρεμπέλα.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν συμβολὴν τῆς Ἑταιρείας, σημειοῦμεν ὅτι κατὰ τὸ διαρρεῦσαν ἔτος ἐγένετο ὑπὸ μελῶν αὐτῆς τέσσαρες ἀνακοινώσεις, ὧν περιλήψεις καὶ καταχωρίζονται ἀνωτέρω, (βλ. σελ. 505), ἐξετυπώθη δὲ καὶ ὁ μετὰ χεῖρας τόμος, δι' οὗ, σεβαστοῦ εἰς ὄγκον καὶ λίαν ἀξιολόγου εἰς περιεχόμενον, συμπληροῦται μία δεκαετία συνεχοῦς προσπαθείας ὑπὲρ τῆς ἐρεύνης τοῦ Βυζαντινοῦ κόσμου.

Ἔργον ἡμῶν δὲν εἶναι βέβαια νὰ κρίνωμεν τὴν ἀξίαν τοῦ δημοσιεύματος· τοῦτο μόνον λέγομεν εἰς τὰ μέλη ἡμῶν, ὅτι λίαν κολακευτικαὶ εἶναι αἱ περὶ αὐτοῦ κρίσεις ἡμετέρων καὶ ξένων, οἵτινες εὐχαρίστως ἀνταλλάσσουσι τὰ ἴδια περιοδικὰ μὲ τὸ ἡμέτερον. Καὶ ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ ἀναγγέλλομεν ὑμῖν, ὅτι εἰς τὸν κατάλογον τῶν ἀνταλλασσομένων ξένων ἐπιστημονικῶν περιοδικῶν προσετέθησαν κατὰ τὸ 1933 τὸ Βελγικὸν περιοδικὸν Irenikon καὶ τὸ πασίγνωστον Γαλλικὸν Revue des études Grecques.

Περὶ τῶν οἰκονομικῶν τῆς Ἑταιρείας ὡμιλήσαμεν ἀνωτέρω. Τὸ Δ. Συμβούλιον κατὰ τὸ διαρρεῦσαν ἔτος ἀπέσβεσε δραχμὰς 10.640 ἀντιπροσωπευούσας ἀποδείξεις ἐκδοθείσας καὶ εἴτε ἐπιστραφείσας εἴτε μὴ εἰσπραχθείσας, αἵτινες εἶχον παραδοθῆ εἰς τὸν τέως εἰσπράκτορα τῆς Ἑταιρείας κ. Χρῖστον Ἰωαννίδην.

Ὡς ἀνεκοινώσαμεν κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος, ἕνεκα τοῦ θανάτου τοῦ ἀοι-

δίμου πρῴην ταμίου τῆς Ἑταιρείας Γεωργίου Τιπάλδου εἶχε μείνει εἰς χεῖρας τῶν κληρονόμων αὐτοῦ τὸ ποσὸν τῶν 17.688.90 δραχ., ἔναντι τοῦ ὁποίου κατεβλήθη διαρκοῦντος τοῦ 1933 ποσὸν 4.000, μείναντος ὑπολοίπου ἐκ δρχ. 13.688.90, ὅπερ λίαν προσεχῶς θ' ἀποσβεσθῇ.

Αἱ κατὰ τὸ λῆξαν ἔτος εἰσπράξεις τῆς Ἑταιρείας, χάρις εἰς τὴν δραστηριότητα καὶ τάξιν τοῦ νέου εἰσπράκτορος ἡμῶν κ. Ἰωάννου Κιουρκτσόγλου, ἐνηργήθησαν κανονικῶς καὶ ἡ ἐν γένει δ' οἰκονομικὴ τοῦ ἔτους διαχείρισις διεξήχθη ἐν μεγίστῃ τάξει, χάρις εἰς τὸν λογιστὴν ἡμῶν κ. Θεόδωρον Γαλάνην, ὡς θέλει ἀνακοινώσει ὑμῖν ἡ ἐκ τῶν κυρίων Γ. Στυλιανοπούλλου καὶ Σπυρίδωνος Βαρδάκι ἐξελεγκτικὴ ἐπιτροπή.

Ἀπὸ ταμιακῆς ἀπόψεως ἡ κίνησις κατὰ τὸ ἔτος 1933 εἶχεν ὡς ἑξῆς: Σύνολον εἰσπράξεων Δραχ. 219.292. (συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ ὑπολοίπου προηγουμένου ἔτους 1932 ἐκ Δραχ. 21.224). Σύνολον πληρωμῶν Δραχ. 207.790.45. Κατὰ συνέπειαν ἀφίεται, εἰς νέον ἔτος 1934, ὑπόλοιπον Δραχ. 11.501.55.

Ἀναλύοντες τὸν λ/σμὸν κερδῶν καὶ ζημιῶν τῆς διαχειρίσεως 1933 εὑρίσκομεν ὅτι τὸ σύνολον τῶν δωρεῶν πρὸς τὴν ἡμετέραν Ἑταιρείαν συνεποσώθη εἰς δραχ. 40.707.20, αἱ συνδρομαὶ ἀνῆλθον εἰς δραχ. 30.980 καὶ οἱ τόκοι ἐκ καταθέσεων κλπ., παρὰ τῇ Ἐθνικῇ Τραπέζῃ τῆς Ἑλλάδος εἰς δραχ. 4.324. Ἐπιπροσθέτως ἐσημειώθη μικρά τις διαφορὰ ἐπὶ τῆς τρεχούσης τιμῆς τῶν χρεωγράφων μας ἐκ Δραχ. 390.

Συνυπολογιζομένου τοῦ ἐκ προηγουμένης χρήσεως τοῦ 1932 ὑπολοίπου ἐκ Δραχ. 84.129.90, τὰ κέρδη συνεποσώθησαν εἰς ***Δραχ. 160.531.10*** αἵτινες διετέθησαν ὡς ἑξῆς:

Διὰ γενικὰ ἔξοδα διαχειρίσεως ἤτοι μισθοὺς καὶ ἀμοιβάς, γραφικὴν ὕλην, διάφορα ἔντυπα κλπ., ἐν συνόλῳ Δρ. 36.426. Δι' ἀπόσβεσιν μερικὴν ἐπὶ τῆς ἀξίας τῶν διαφόρων τσιγκογραφημάτων (Clichés) κλπ. Δρ. 6.901.25, διὰ προμηθείας ἐπὶ τῶν εἰσπράξεων ἀποδείξεων συνδρομῶν κλπ. Δρ. 9.401.50 καὶ Δραχ. 82.431.20 εἰς ἀπόσβεσιν προκυψάσης διαφορᾶς ἐπὶ τῆς ἀξίας τῶν ἐν ταῖς Ἀποθήκαις εὑρισκομένων διαθεσίμων τόμων Ἐπετηρίδων, συνυπολογιζομένης καὶ τῆς ἀξίας τῶν Ἐπετηρίδων, αἵτινες ἐδωρήθησαν κατὰ διαφόρους ἐποχάς, ἢ ἐδόθησαν ἐπ' ἀνταλλαγῇ ἄλλων βιβλίων κλπ.

Ἀφίεται ὅθεν διαφορὰ πιστωτικὴ τοῦ λ/σμοῦ «Κερδῶν καὶ Ζημιῶν» εἰς Νέον Δραχ. 25.371.15.

Τὸ Δ. Συμβούλιον, ὡς ἐκ τῶν ἀνωτέρω φαίνεται, ἔπραξεν ὅ,τι ἠδύνατο ὑπὲρ προαγωγῆς τῆς Ἑταιρείας ἡμῶν, δὲν ὑπάρχει δ' ἀμφιβολία ὅτι καὶ τὸ μέλλον νὰ διαδεχθῇ αὐτὸ θὰ συνεχίσῃ τὰς προσπαθείας του πρὸς ὄφελος ἱδρύματος τοιαύτης ἐπιστημονικῆς καὶ ἐθνικῆς σημασίας.

Ὁ Πρόεδρος
Κ. ΔΥΟΒΟΥΝΙΩΤΗΣ

Ὁ Γραμματεὺς
Φ. ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ

ΓΕΝΙΚΟΣ ΙΣΟΛΟΓΙΣΜΟΣ

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΓΕΝΙΚΟΣ ΙΣΟΛΟΓΙΣΜΟΣ ΧΡΗΣΕΩΣ 1 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 1933 ΜΕΧΡΙ 31 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1933

ΕΝΕΡΓΗΤΙΚΟΝ		ΔΡΑΧ.
Ταμεῖον.		
Μετρητὰ ὑπόλοιπον κατὰ τὴν 31/12/1933		11.501.55
Ἐθνικὴ Τράπεζα τῆς Ἑλλάδος		
Δ/σμοι Καταθέσεων εἰς ὄψιν καὶ Ταμιευτήριον		
Ὑπόλοιπα κατὰ τὴν 31/12/1933		102.383.20
Προσωρινοὶ Δ/σμοί.		
Ὑπόλοιπον ἐκκρεμοῦς ποσοῦ Γεωργ. Ε. Τιπάλδου		13.688.90
Χρεώγραφα.		
Τὰ φυλασσόμενα παρὰ τῇ Ἐθν. Τραπέζῃ τῆς Ἑλλάδος		2.040.—
Ἐπετηρίδες.		
Ἀξία διαθεσίμων Σωμάτων Ἐπετηρίδων Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν . . . . Δρχ.	110.000.—	
Ποσὸν προπληρωθὲν ἔναντι ἐκτυπωτ. Γ΄ Τόμου »	47.000.—	157.000.—
Σήματα Ἑταιρείας.		
Ἀξία διαθεσίμων Σημάτων (κονκάρδες) 85 πρὸς 20		1.700.—
Βιβλιοθήκη.		
Διάφορα Συγγράμματα (ὀνομαστικὴ ἀξία)		22.057.50
Ὑλικὰ Διάφορα.		
Τσιγκογραφήματα (Clichés), πλάκες κλπ. . . . Δρχ.	21.901.25	
Μεῖον μερικῆς ἀποσβέσεως . . . . . . »	6.901.25	15.000.—
		325.371.15

ΠΑΘΗΤΙΚΟΝ	ΔΡΑΧ.
Κεφάλαιον.	
Τὸ σχηματισθὲν κεφάλαιον ὡς προηγούμενοι Ἰσολογισμοὶ	300.000.—
Κέρδη καὶ Ζημίαι.	
Ὑπόλοιπον ἀφιέμενον εἰς Νέον	25.371.15
	325.371.15

ΑΝΑΛΥΣΙΣ ΜΕΡΙΔΟΣ «ΚΕΡΔΗ ΚΑΙ ΖΗΜΙΑΙ»

ΕΞΟΔΑ (Δοῦναι)		
Γενικὰ Ἔξοδα Διαχειρίσεως.		
Μισθοὶ καὶ Ἀμοιβαὶ . . . . Δρχ.	30.000.—	
Ἔντυπα καὶ Γραφικὴ ὕλη . . . . »	4.150.—	
Διάφορα ἔξοδα . . . . »	2.276.—	36.426.—
Προμήθειαι. Ποσὰ πληρωθέντα δι' εἰσπρακτρα συνδρομῶν κλπ.		9.401.50
Ἀποσβέσεις: Μερικὴ ἀπόσβεσις ἐπὶ ἀξίας τσιγκογραφημάτων κλπ.		6.901.25
Διαφορὰ προκύπτουσα ἐπὶ τῆς ἀξίας τῶν διαθεσίμων Τόμων ἐπετηρίδων, συνυπολογιζομένης καὶ τῆς ἀξίας τῶν δωρηθέντων κατὰ καιροὺς		82.431.20
		135.159.95
Ὑπόλοιπον Δ/σμοῦ Κέρδη καὶ Ζημίαι εἰς Νέον . .		25.371.15
		160.531.10

ΕΣΟΔΑ (Λαβεῖν)	
Εἰσπράξεις ἐκ Συνδρομῶν	30.980.—
» » Δωρεῶν	40.707.20
Τόκοι ἐκ καταθέσεων κλπ.	4.324.—
Διαφορὰ ἀξίας Χρεωγράφων ἐπὶ τρεχούσης τιμῆς των	390.—
Ὑπόλοιπον ἐκ προηγουμένης χρήσεως 1932	84.129.90
	160.531.10

Σημ. Αἱ καθυστερούμεναι συνδρομαὶ δὲν συμπεριλαμβάνονται.

Ἀθῆναι τῇ 30 Ἰανουαρίου 1934.

Ὁ Ταμίας
ΒΑΣ. Π. ΛΑΜΠΙΚΗΣ

Ὁ ἐπὶ τοῦ Λογιστικοῦ
Θ. Γ. ΓΑΛΑΝΗΣ

ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΙΔΡΥΤΑΙ

ΑΜΠΟΤ Ε.
ΒΟΛΙΔΗΣ Θ.
ΔΑΜΒΕΡΓΗΣ Ι.
ΔΑΡΑΛΕΞΗΣ Χ.
ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗΣ Π.
ΖΕΡΒΟΣ Ι.
ΖΩΓΡΑΦΟΥ ΕΥΓΕΝΙΑ
ΗΛΙΑΔΟΥ ΕΥΦΗ †
ΘΕΟΔΩΡΟΠΟΥΛΟΣ Σπ.
ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ ΕΥΑΓ.
ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ Π. Δ. †
ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ Ν.
ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΥ ΤΟΥΛΑ
ΚΟΥΚΟΥΛΕ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ
ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ Φ.
ΛΑΜΠΙΚΗΣ Β.
ΛΟΥΚΙΔΗΣ Γ.
ΜΑΘΙΟΠΟΥΛΟΣ Π.
ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ Γρ.
† Ο ΑΘΗΝΩΝ ΜΕΛΕΤΙΟΣ
ΠΑΠΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ Κ. †
ΣΑΡΟΓΛΟΥΣ Π. †
ΣΙΜΩΝΙΔΗΣ Β.
ΣΚΟΥΤΑΡΗ ΝΕΛΛΗ
ΤΙΠΑΛΔΟΣ Γ. Ε. †
ΤΣΟΚΟΠΟΥΛΟΣ Γ. †

ΜΕΓΑΛΟΙ ΕΥΕΡΓΕΤΑΙ

† Ο ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ ΜΕΛΕΤΙΟΣ
Ο ΔΗΜΟΣ ΑΘΗΝΑΙΩΝ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΛΑΜΠΙΚΗ ΣΟΦΙΑ
ΛΑΜΠΙΚΗΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ
ΜΠΕΝΑΚΗΣ ΑΝΤΩΝΙΟΣ
ΜΠΕΝΑΚΙΣ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ †
ΕΘΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΠΑΓΓΕΙΟΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗ
ΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΧΩΡΕΜΗ ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ

ΕΥΕΡΓΕΤΑΙ

ΑΒΡΑΜΙΔΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ
ΤΟ ΑΘΗΝΗΣΙ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ
ΑΚΙΛΟΓΛΟΥΣ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ
ΑΜΠΟΤ ΕΥΓΕΝΙΑ
ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ
ΔΕΛΤΑ ΠΗΝΕΛΟΠΗ
ΔΕΛΤΑ ΣΤΕΦΑΝΟΣ
ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΝ ΤΑΜΕΙΟΝ
ΕΜΠΕΙΡΙΚΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ
ΖΑΡΙΦΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ
ΚΑΜΠΑΝΗΣ ΛΕΩΝΙΔΑΣ †
ΚΑΣΔΑΓΛΗΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ †
ΚΟΡΚΟΔΕΙΛΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ
ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ ΦΑΙΔΩΝ
ΚΤΕΝΑ ΟΛΓΑ
ΛΑΪΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ
ΑΡΧΙΜ. ΛΙΑΝΑΣ ΖΑΧΑΡΙΑΣ
ΛΟΒΕΡΔΟΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ
MILLER WILLIAM
ΝΟΜΙΚΟΣ ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΣ
ΟΙΚΙΑΔΗΣ ΜΙΧ.
ΠΟΥΡΗΣ ΜΙΛΤΙΑΔΗΣ
ΡΟΥΣΣΟΣ ΝΙΚΗΤΑΣ †
ΣΙΔΕΡΙΔΗΣ ΞΕΝΟΦΩΝ †
ΤΡΑΠΕΖΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΤΡΙΚΟΓΛΟΥ ΙΩΑΝΝΗΣ
ΧΩΡΕΜΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ

ΔΩΡΗΤΑΙ

ΒΕΛΙΣΣΑΡΙΟΥ ΙΩΑΝΝΗΣ
ΓΕΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΕΜΠΕΙΡΙΚΟΣ ΣΤΑΜΑΤΙΟΣ
ΕΥΓΕΝΙΔΗΣ ΣΤΕΦΑΝΟΣ
ΘΕΟΔΩΡΑΚΑΚΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ
ΙΓΓΛΕΣΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ
ΚΑΜΠΕΡΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ
ΚΑΡΑΜΑΝΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ
† Ο ΚΙΤΙΟΥ ΝΙΚΟΔΗΜΟΣ
ΚΥΤΙΚΑΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ
ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ
ΠΑΠΑΘΕΟΛΟΓΟΥ ΣΕΡΓΙΟΣ

ΤΟ ΠΡΩΤΟΝ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΝ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Πρόεδρος

† Ο ΑΘΗΝΩΝ ΜΕΛΕΤΙΟΣ

Γεν. Γραμματεὺς

ΦΑΙΔΩΝ ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ

Ἀντιπρόεδροι

Ι. Μ. ΔΑΜΒΕΡΓΗΣ
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΤΣΟΚΟΠΟΥΛΟΣ †

Ταμίας

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΤΙΠΑΛΔΟΣ †

Σύμβουλοι

ΙΩ. ΖΕΡΒΟΣ
ΣΠ. ΘΕΟΔΩΡΟΠΟΥΛΟΣ
ΑΙΜΙΛΙΑ ΚΑΛΛΙΓΑ †
ΝΙΚ. Δ. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ
ΠΑΝ. Δ. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ †
ΑΡΙΣΤ. ΚΟΥΖΗΣ
† ΑΡΧΙΜ. ΧΡΥΣΟΣΤ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ
Κ. Ν. ΡΑΔΟΣ †
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΩΤΗΡΙΟΥ

ΤΟ ΝΥΝ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΝ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ

Πρόεδρος

Κ. ΔΥΟΒΟΥΝΙΩΤΗΣ

Γεν. Γραμματεὺς

ΦΑΙΔΩΝ ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ

Ἀντιπρόεδροι

Ι. Μ. ΔΑΜΒΕΡΓΗΣ
ΑΡΙΣΤ. ΚΟΥΖΗΣ

Ταμίας

ΒΑΣ. ΛΑΜΠΙΚΗΣ

Ἔφορος τῆς Βιβλιοθήκης

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΩΤΗΡΙΟΥ

Σύμβουλοι

ΑΔΑΜΑΝΤΙΟΥ ΑΔ.
ΑΡΒΑΝΙΤΑΚΙΣ Γ.
ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ ΦΙΛΙΠΠΟΣ
ΜΠΕΝΑΚΙΣ ΑΝΤ.
ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ ΑΝΔΡ.
ΟΡΛΑΝΔΟΣ ΑΝΑΣΤ.
ΠΕΖΟΠΟΥΛΟΣ ΕΜΜ.
ΠΟΥΛΙΤΣΑΣ ΠΑΝ.
ΧΟΥΔΑΒΕΡΔΟΓΛΟΥΣ - ΘΕΟΔΟΤΟΣ
ΣΟΦΟΚΛΗΣ

ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΜΕΛΗ ΕΠΙΤΙΜΑ

† Ο ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ ΜΕΛΕΤΙΟΣ
ALBERTONI ALDO †
ANASTASSIEVIČ DRAG.
BĂNESCU N.
BENEŠEVIČ W.
ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ ΕΛ.
BRECCIA EV.
BRÉHIER L.
BROUWER FRANC. D. SIMONE
BURY J. B. †
BYRON R.
CADAFALCH J. P.
COLLINET PAUL
DARKO E.
DAWKINS R. M.
DELEHAYE HIPPOL.
DIEHL CHARLES
EBERSOLT J. †
EHRHARD ALBERT
FERRARI GIANNINO
GERLAND E.
GRÉGOIRE HENRI
JERPHANION GUIL. DE
HEISENBERG A. †

HESSELING D.
IORGA N.
KURTZ ED. †
MARSHALL HENRY FREDERICK
MERCATI SILVIO GIUSEPPE
MERTEN ERICH
MILLER WILLIAM
MILLET G.
MORAVCSIK G.
MURATI FR.
ΜΥΣΤΑΚΙΔΗΣ Β. Α. †
NOAILLES PIERRE DE
PALMIERI AUR. †
PAVOLINI PAOLO
PERNOT H.
† Ο ΠΡΟΥΣΗΣ ΔΩΡΟΘΕΟΣ †
RODD RENNELL
ΡΟΥΣΣΟΣ ΔΗΜ.
SCHLUMBERGER G. †
A. M. ΧΑΪΛΕ ΣΕΛΑΣΣΙΕ
SOKOLOFF IV.
STRZYGOWSKI JOS.
TAFRALI OR.
USPENSKIJ F. †

ΤΑΚΤΙΚΑ

Ἀβραμίδης Ἰωάννης
Ἀγαπητὸς Σπῆλ.
Ἀγγελετόπουλλος Π.
Ἀγγελόπουλλος Ἀθάνατος Ἀρισ. †
Ἀδαμαντίου Ἀδαμ.
Ἀθανασιάδης Ἀθαν.
Ἀθανασιάδης Κ.
Ἀθηνογένης Ι.
† ὁ Ἀθηνῶν Χρυσόστομος
Ἀλεξανδρόπουλλος Ἀλέξ.
Ἄμαντος Κ.
Ἄμποτ Εὐγενία
Ἀναγνωστόπουλλος Γ.
Ἀνανιάδης Εὐστ.
Ἀντύπας Θεόδ.
Ἀντωνᾶτος Χαρίλαος

Ἀντωνιάδης Εὐάγγ.
Ἀντωνιάδου Αἰκ.
Ἀντωνιάδου Σοφ.
Ἀποστολάκι Ἄν.
Ἀποστολάκις Κ. †
Ἀποστολίδης Γ. †
Ἀποστολίδου Ἕλλη
Ἀρβανιτάκις Γ.
Ἀρβιλιᾶς Κ.
Ἀργυρόπουλλος Περ.
Ἀρβανιτίδης Γ.
Ἀραβαντινὸς Γ.
Ἀριστόφρων Π.
Ἀσκητόπουλλος Γ.
Ἀσπρογέρακας Ν.

Βαβανᾶτσος Ἰάκωβος Ἀρχιμ.
Βάρδα Κωνστ.
Βαρδάκις Σπ.
Βαρουξάκι Αἰκ.
Βασιλειάδης Β.
Βασιλείου Σπ.
Βασιλείου Φίλ.
Βαφειάδης Δ.
Βελισσαρίου Ι.
Βελλιανίτης Θωμ.
Βενιζέλος Ἐλευθ.
Βενιζέλος Κυρ.
Βενιζέλου Μ.
Βερναρδάκις Κ.
Βίγκος Ἀντ.
Βλαντιάδης Ἀγησ.
Βλάχος Ἀσημ.
Βλάχος Σπυρ.
Βογιατζίδης Ι.
Βολίδης Θεμ.
Βολονάκις Μιχ.
Βόνδας Ζαχ.
Βονδούρης Ἄγγ.
Βουλόδημος Ἀναστ.
Βρυζάκις Ἀθ. †

Γαβριηλίδης Ἀναστ.
Gault Anne
Γεννηματᾶς Θεόδ.
Γερανόπουλλος Δ.
Γερογιάννης Κ.
Γερωνυμάκι Μαρ.
Γερωνυμάκις Ἀντ.
Γεωργιάδης Ἀνδρ.
Γεωργιάδης Ἀριστείδ.
Γεωργιάδης Γ.
Γεωργόπουλλος Στέφ.
Γιαλούρης Ἀντ.
Γιαννάκαρη Βασιλ.
Γιαννάκαρης Σωκρ.

Γιαννιώτης Α.
Γιαννόπουλλος Ν.
Γιαννουσόπουλλος Γ.
Γιαννοῦτσος Ι.
Γιατράκου Παϊσία
Γιοτσαλίτου Καλ.
Γιοχάλας Νικ.
Γκίνης Δ.
Γκονόπουλλος Ἀθαν.
Γκονόπουλλος Κωνστ.
Γούδας Μιχ. †
Γουδῆς Ἄγγ.
Γουδῆς Ν. †
Guilland R.
Γουλᾶς Νικηφ.

Δαβόπουλλος Γ.
Δαλαμάγκας Κ.
Δαμβέργης Ι.
Δαμιανὸς Κ.
Δανδέλης Ε.
Δαούτη Ἀντιόπη
Δὲ Βιάζης Σπυρ. †
Δεληγιάννης Π.
Δέλτα Πην.
Δένδιας Μ.
Δεσμίνης Δημοσθ.
Δεσποτόπουλλος Κ.
Δημητρακοπούλλου-Δόντου Εὐφρ.
Δημητριάδης Σωτήρ.
Δημητριάδου Μίνα
Δημητρίου Δ.
Δήμησσα Ἀμαλ.
Διαμαντόπουλλος Ἀδ.
Διαμαντόπουλλος Διον.
Δοανίδης Ι.
Δοβλέτης Γ.
Δονδολῖνος Γ.
Δούβλης Εὐάγγελος
Δούκα Ἀγγελ.

Δούνιας Θεόδ.
Δραγούμης Κ. †
Δραγούμης Φίλιππος
Δρακοπούλλου Παν.
Δρίτσας Παναγ.
Δυοβουνιώτης Κ.

Ἐλεόπουλλος Νικηφόρος
Ἐλεοπούλλου Καλλιρρόη
Ἐλευθεριάδης Δημοσθ.
Ἐλευθεριάδου Ἀριάδνη
Ἐλευθερουδάκις Κ.
Ἐμπεδοκλῆς Γρηγ.
Ἐμπειρίκος Γ.
Ἐμπειρίκος Σταμ.
Εὐαγγελίδης Κ.
Ἐφραιμίδου Ἐλίζα

Ζακυθηνὸς Διον.
Ζαλοκώστας Κ.
Ζαλοκώστας Χρῖστ.
Ζαρίφης Γ.
Ζάχος Ἀριστ.
Ζέγγελη Καίτη
Ζέη Μαριέττα
Ζέπος Δ.
Ζερβουδάκι Χρυσ.
Ζίφος Μιλτ.
Ζίφου Μελπομ.
Ζουμπουλίδης Ν.
Ζουπὰν Ραλλοῦ
Ζωγραφάκις Σταμ.
Ζωγράφος Π.
Ζωγράφου Εὐγενία
Ζώης Λεωνίδας
Ζώρας Ἀνδρόνικος
Ζώρας Γ.

† ὁ Ἠλείας Ἀντώνιος
Ἠλιάδης Ι.
Ἠλιάσκος Ι.
Θάνος Δ.
Θεοδωρόπουλλος Σπ.
Θεοφανίδης Ι.
Θεοφανόπουλλος Κλεάνθ.
Θεοφίλης Ι.
Θεοφιλοπούλλου Εὐρ.
† ὁ Θεσσαλιώτιδος Ἰεζεκιὴλ
Θρουβάλας Ἀντ.

Ἰατρίδης Ν.
Ἰγγλέσης Ἰ.
Ἰγγλέσης Σωτ.
Ἰζαηλὼφ Μίνα
Ἰωαννίδης Εὐάγγ.
Ἰωαννίδου Χρυσάνθη †
Ἰωαννίδου Φανὴ

Καζακόπουλλος Σωτ.
Καζούλης Μικὲς
Καθάρειος Ἀλέξ.
Κακριδῆς Ι.
Καλαποθάκις Δ.
Καλβοκορέσης Δ.
Καλιτσουνάκις Ι.
Καλλάρη Μ.
Καλλιγᾶ Αἰμ. †
Καλλιγᾶς Παῦλ.
Καλογερᾶ Ἔλλη
Καλογερίκου Μ.
Καλογερόπουλλος Δ.
Καλογερόπουλλος Διον.
Καλογερόπουλλος Ν.
Καλογερόπουλλος Π.Δ. †
Καλομενόπουλλος Νικόστρ.
Καλούδη Ἄννα
Καλποῦζος Ι.
Καλτσέτης Ἀχιλ.
Καλύβας Δημ.
Καλύβας Διον.

Καλυβίτης Δ.
Καλυβίτης Κοσμᾶς
Καμπανάκις Πάτροκλος †
Καμπάνη Μπεμπέλλα
Καμπάνης Λεωνίδας †
Καμπάνης Πέτρ.
Καμπᾶς Σίμ.
Καμπίρης Ἰωάν.
Καναρέλη Νίτσα
Κανδηλῶρος Τάκης
Κανδρῆς Εὐθ.
Κανελλόπουλλος Βασ.
Καντζιλιέρης Στυλ.
Καντώρου Μίγκα
Καπερώνης Ν.
Καπερώνης Σπ.
Καπετανστρατάκις Ἰωάν.
Καραβίας Ἰωάν.
Καραμαλίκης Ριχ.
Καραμᾶνος Δ.
Καρανικόλας Πάνος
Καργιωτάκις Ν.
Καρπάθιος Ἐμμ. Ἀρχιμ.
Καρρᾶς Ἀδαμάντ.
Καρτάλη Ἀνδρομ.
Καρώνης Δ.
Κάσδαγλης Ἀλέξ. †
Καστρινάκις Ι.
Καταλᾶνος Ν. †
Κατράκις Χαρίλαος
Κατσαντώνης Ἠλ.
Κεραμόπουλλος Ἀντ.
† ὁ Κιτίου Νικόδημος
Κόβας Εἰρήναρχος
Κοϊμζόγλου - Παπᾶ Ραλλοῦ
Κοκίδης Ν.
Κοκόλης Κ.
Κοκόλης Σπυρ.
Κολλινιάτης Ἠλ.
Κολλυβᾶς Ν.
Κολοκοτρώνη Ἀδριανὴ
Κολοκοτρώνης Β. †
Κολύμβας Ι.
Κονιδάρης Γεράσ.
Κοντογιάννης Π. †
Κοντογόνης Κ.
Κοντόπουλλος Ν.
Κορρὲς Στυλ.
Κοσμετάτου Ἰωάννα
Κοτζιᾶ Αἰκ.
Κοτζιᾶς Ν.
Κούζης Ἀριστ.
Κουκουλὲ Ἀναστ.
Κουκουλὲς Φαίδων
Κουνούπης Σταῦρ.
Κουρτίδης Κ.
Κουτσοκώστα Δάφνη
Κοφινᾶς Γ.
Κριεζῆς Ἀλέξ.
Κριεζῆς Ἀνδρ.
Κρόκος Ἄγγελ.
Κτενᾶ Ὄλγα
Κτενᾶς Χριστόφορος, Ἀρχιμ.
Κυδωνιάτης Σόλ.
Κυπαρίσση Κλεοπ.
Κυπαρίσσης Ν.
Κυριακίδης Ἀριστ.
Κυριακίδης Περίανδρος
Κυρμπέτη Ἡρὼ
Κύρου Ἀλέξ.
Κύτικας Διον.
Κωνσταντινέα Μ.
Κωνσταντόπουλλος Ν
Κωτούλας Κωνστ.

Λαδᾶς Χρ.
Λαζαρῆς Θεόδ.
Λαμπίκη Σοφ.
Λαμπίκης Β.
Λαμπρόπουλλος Παν.

Λάμπρου Ἄννα †
Λαναρᾶς Θωμ.
Λαπαθιώτης Λ.
Λάσκαρις Μιχ.
Λαχανᾶς Β.
Λαχνιδάκις Ἰωάν.
Λέγγερης Ἀλέξ.
Λειβαθηνὸς Ἀθαν.
Λεονάρδος Ἀθ.
Λεονταρίτης Γ.
Λεούσης Ἀνδρ.
Λιανᾶς Ζαχαρίας, Ἀρχιμ.
Λιθοξόος Ν.
Λοβέρδος Διον.
Λοβέρδος Σπυρ.
Λούβαρις Ν.
Λυμπερόπουλλος Ν. †

Μάγκλης Ἐμμ.
Μαζαράκις Ἀλέξ.
Μαθιόπουλλος Π.
Μακαρόνας Γ.
Μακκᾶ Ξανθ.
Μακράκις Ι.
Μαλλούχου Σοφία
Μαμουνᾶ Εἰρ.
Μάνος Ἀθ.
Μανουηλίδης Γ.
Μανουηλίδης Π.
Μανουσάκις Μαν.
Μανούσης Ἀντ.
Μανσόλα Ἐλισ. †
Μανσόλα Εὐγενία
Μανσόλας Γ.
Μανσόλας Κ. †
Μαργαρίτης Ἀλκιβ.
Μαργαρίτης Ι. †
Μαρκόπουλλος Ἀντ.
Μαυρομμάτης Χαρ.
Μεγαλίδης Παν.

Μέγας Γ.
Μεϊντάνης Θρασ.
Μέκιος Κ.
Μελισσίδης Ἐμμ.
Μελιτόπουλλος Παῦλ.
Μερκούρης Γ.
Μερκούρης Σπ.
Μεταξᾶς Ἀγγ.
Μητάκις Δ.
Μητρέλιας Χαρίλ.
Μητρόπουλλος Παντ.
Μικρουλάκις Γ.
Μίνδλερ Μ.
Μιρασγετζῆς Δημοσθ.
Μισαηλίδης Κ.
Μισαηλίδου Ἀλίκη
Μιστριώτου Ἀριάδνη
Μιχαηλίδης Μιχ.
Μιχαλόπουλλος Δ.
Μιχαλόπουλλος Θεοφ.
Μιχελουδάκη Ἀργ.
Μιχόπουλλος Εὐστ.
Montagnac Jean Amedée
Μοσχόπουλλος Νικηφ.
Μότσης Στεφ.
Μουργόπουλλος Δ.
Μουσούρης Σπυρ.
Μουστάκας Διον.
Μουτσόπουλλος Ἀν.
Μπάκος Ἀναστ.
Μπάκου Σοφ.
Μπαλᾶνος Δ.
Μπαλόγλου Σοφοκλ.
Μπελένης Παρίσης
Μπενάκη Μαρ. Ἀλ.
Μπενάκις Ἀλ.
Μπενάκις Ἀντ. Ε.
Μπενάκις Ἐμμ. †
Μπίτζιος Κ.
Μπίτσου Εὐτ.

Μπόγδης Χρυσ.
Μπότσαρης Δ. Τ. Νότη
Μπουγκέας Σπυρ.
Μπουκλᾶκος Κυρ.
Μπούμπουλη Ἑλ.
Μπρατσιώτης Παναγ.
Μπρούμης Ν.
Μυλωνᾶκος Ἀντ.
Μυστακίδης Ἀθαν.

Νειάδας Βασ.
Nersessian S.
Νίδερ Κ.
Νικολαΐδης Ἰωάν.
Νικολαΐδου Εἰρ.
Νικολάκι Εἰρ.
Νομικὸς Γ.
Νομικὸς Χριστόφ.

Ξανθάκη Μαργ.
Ξανθουδίδης Στέφ. †
Ξενόπουλλος Γρ.
Ξενόπουλλος Στέφ.
Ξηρουχάκις Ἀγαθάγγ.
Ξυγγόπουλλος Ἀνδρ.

Οἰκιάδης Μιχ.
Οἰκονομίδου Εὐγ.
Οἰκονομόπουλλος Κ.
Οἰκονομόπουλλος Ξενοφ.
Οἰκονόμος Γ.
Οἰκονόμου Γ.
Οἰκονόμου Δ.
Οἰκονόμου Κ.
Οἰκονόμου Λυσίμ.
Οἰκονόμου Μαρ.
Οἰκονόμου Παν.
Ὀκταποδᾶς Κ.
Ὀλυμπίου Μ.
Ὀρλάνδος Ἀναστ.

Πάγκαλος Γ.
Παλένθια Ζωὴ
Πάλλας Δ.
Πάλλης Ἀλέξ.
Πάλλης Ἀριστείδης
Πάλλης Κ.
Παλλιεράκις Ι.
Παναγιωτίδης Ι.
Παναγιωτόπουλλος Κ.
Πανοῦτσος Δῆμος
Παντελίδης Στέφ.
Παντελίδης Χρῖστος
Παπᾶ Ἀλεξ.
Παπᾶ Καίτη
Παπαγεωργιάδης Γρ.
Παπαγεωργίου Κλεόβ.
Παπαγρηγοριάδης Σάββας
Παπαδάκι Στέλλα
Παπαδάκης Κ.
Παπαδάκις Νεοκλῆς
Παπαδημητρίου Ἀλέξ.
Παπαδημητρίου Ἀριάδνη
Παπαδημητρίου Κ.
Παπαδόγιαννης Γ. †
Παπαδόπουλλος Ἀνθ.
Παπαδόπουλλος Κ.
Παπαδοπούλλου Ἀντ.
Παπάζογλους Ἀβραάμ
Παπαθανασίου Κ.
Παπαθανασόπουλλος Ἀθαν.
Παπαϊωάννου Καλλίν.
Παπακωνσταντίνου Νικήτ. †
Παπανικολάου Ἀντ.
Παπανικολάου Σπυρ.
Παπαντωνίου Σπυρ.
Παπαπάνος Κ.
Παπᾶς Ν.
Παπασαράντος Ι.
Παπαχρυσάνθου Χρύσ.
Παπούλιας Δ. †

Παππίνης Κ.
† *ὁ πρ. Παραμυθίας 'Αθηναγόρας*
Παρασκευόπουλλος Γ.
Πασχάλης Δημ.
Παυλόπουλος Κανάρης
Παχνὸς 'Αλέξ.
Πεζᾶς Σταμ. †
Πεζόπουλος 'Εμμ.
Περάκις Δ.
Πέρδικα Νίκη
Περικλέους Ι.
Πετάσης Ν.
Πετρίδης Παναγ.
Πετροκόκκινος Δ.
Πιερίδης Λουκῆς †
Πλαγιάννης Δ.
Πλακίδης Σταῦρ.
Πολίτης Λίνος
Πολυχρονιάδης Κ.
Πουλίτσας Παναγ.
Πουρῆς Μιλτ.
Πράτσικα Χρηστῖνα
Πράτσικας Γ.
Πράτσικας Χρ.
Πρίγκου Λένα
Πύργος Ρένος

Ράδος Κ. †
Ράδου Ρόζα
Ραζῆς Β.
Ράϊχμαν Ματθ.
Ράλλη "Αντα
Ράλλη Τζέννυ
Ράλλης Κ.
Ράλλης Μικὲς
Ραπτάρχης Παντ.
Ραφτόπουλλος Εὐ.
Redlich Donald Marcellus
Ρέντης Κ.
Ρήγας Γ.

Ροϊλὸς Χαράλ.
Ροσόλυμος Β.
Ρουμπάνης Γερμανὸς 'Αρχιμ.
Ροῦσσος Νικήτας †
Ρούφου Κανακάρη Σοφία
Ρωμανὸς Κ.

Σαβράμης Εὐάγγ.
Σάγκα 'Ελ.
Σαδούκας Χρ.
Σακελλαρίου Γ.
Σαλβάγος Μικὲς
Σαραντῆς Μιλτ.
Σαράφης 'Αριστ.
Σαράφης - Πιτζιπιὸς Κ.
Σαρῆς 'Αλέξ.
Σαρῆς Ι.
Σαρικάκις Χρ. †
Σάρου Αἰμ.
Σάρρος Δ.
Σβῶλος 'Αλ.
Σγουρίτσας 'Αγησ.
Σγουρίτσας Χρῖστ.
Σγούτας Κ.
Σεγδίτσας Παναγ.
Σεϊζὰν Γ.
Σεϊρλῆς Κ.
Σεμελᾶ 'Αργυρὼ †
Σερπιέρης 'Ιωάννης Βαπτιστ. Φ.
Σεφερλῆ 'Ελλη
Σιγάλας 'Αντ.
Σίδερης Γ.
Σιδερίδης Ξενοφῶν †
Σισιλιᾶνος Δ.
Σιφναῖος 'Απόστ.
Σιφναῖος Δ.
Σιφναίου 'Ελ.
Σκαλιέρης Γ.
Σκαμπαβίας Παλαιολόγος
Σκαραμαγκᾶς 'Ιβὰν

Σκένδερ 'Αντιόπη
Σκόκος Φίλιππος
Σκλαβοῦνος Γ.
Σκοπελίτης Στέφ.
Σκουζὲς Γ.
Σκούταρη Νέλλη
Σμπαρούνης 'Αθαν.
Σοκόλης Κ. †
Σολομωνίδης Σωκρ. †
Σούλης Χρ.
Σούρλας Κίμων
Σοφιανόπουλλος Λεων.
Σοφιανόπουλλος Περικλ.
Σοφιανὸς 'Αριστόδ. †
Σοφτᾶς Κύριλλος
Σπυριδάκις Γ.
Σπυρόπουλλος Ν.
Σταθόπουλλος Ι.
Σταθοπούλλου 'Ελευθ.
Σταματελλάτου "Αν.
Σταματιάδου Εἰρ.
Σταματόπουλλος Κ.
Σταμούλη Π" 'Αναστάσιος
Σταύρου Θρ.
Στελλάκις 'Ελευθ.
Στεφανίδης Β.
Στεφανόπουλλος Δ. †
Στεφανόπουλλος Ι.
Στεφάνου Εὐγ.
Στεφάνου Χαρίλ.
Στῆβενς 'Αλφρ. †
Στρατηγὸς 'Αναστ.
Στράτης Εὐάγγ. †
Στρίγγος Γ.
Στυλιανόπουλλος Γ.
Συκουτρῆς Ι.
Συρμόπουλλος Σόλ.
Σφήγας Θεόκλ.
Σχοινᾶς Γ.
Σχορτσανίτης 'Αριστ.

Σωτηριάδης Σωτήρ.
Σωτηρίου Γ.
Σωφρονόπουλλος Γ.

Ταρσούλη 'Αθηνᾶ
Τεγοπούλλου 'Αλεξ.
Τζάνης Ν.
Τζελέπης Παν.
Τζωρτζάκη Φωτ.
Τιπάλδος Γ. Ε. †
Τιπάλδος Μπασιᾶς 'Αθ. †
Τορναρίτης Ι.
Turyn Alexander
Τραυλὸς Ι.
Τραχίλης Στέφ.
Τρεμπέλας Παν.
Τριαντάκις Σεραφ.
Τρικόγλου Ι.
Τρικούπης Σπ.
Τρουλλινὸς 'Εμμ.
Τρυπάνη Μ.
Τρυπάνης Γ.
Τσακίρης 'Αλφρ.
Τσακμάκις 'Αλκ. †
Τσαλίκης Κ.
Τσαμαδοῦ Χρηστῖνα
Τσαντίλης Περικλ.
Τσάτσος Θεμ.
Τσάτσος Ι.
Τσιπούρας Δημ.
Τσοκόπουλλος Αἰμίλ.
Τσοκόπουλλος Β.
Τσοκόπουλλος Γ. †
Τσοκοπούλλου Φ.
Τσοποτὸς Δ.
Τσοποτὸς Κ.
Τωμαδάκις Ν.

'Υπερίδης Γ.

Φάβης Β.
Φαρακλὸς Γερ.
Φαρακούκης Ν.
Φαρλέκας Ἐμμ.
Φιριππίδης Ν.
Φλαμπουριάρη Μ.
Φουρίκης Π.
Φραγκίδης Ἀλέξ.
Φωκᾶς Ἀλ.
Φωκᾶς Ὀδυσ.
Φωτιάδης Ἀλέξ.
Φωτιάδης Εὐάγγ.
Φωτιάδης Κώστας
Φωτιάδης Περ.
Φωτόπουλλος Ντῖνος

Χαϊδόπουλλος Χριστόφ.
Χαρδαβέλα Μίνα
Χαριτάκις Γεώρ.
Χαρίτος Γ.
Χαριτωνίδης Χαρίτων
Χαρχαλάκις Μύρ.
Χατζηδημητρίου Πολύδ.
Χατζημιχάλη Ἀγγ.
Χατζημιχάλης Γ.
Χατζημιχάλης Πλάτ.
Χατζημιχάλης Χρῖστ.
Χατζηπάνος Πάνος
Χατζῆς Ἀντ.
Χατζόπουλλος Γ.
Χιωτέλλης Π.
Χλωρὸς Ι.
Χουδαβερδόγλους-Θεόδοτος Σοφ.
Χρηστάκις Ἀγαθ.
Χωρέμη Ἀλεξ.
Χωρέμης Κ.

RÉSUMÉ DU VOLUME

Sophronios Eustratiadès, *ci-devant métropolite de Leontopolis. André l'infirme ou l'aveugle* pp. 3 25.

Grâce à des recherches assidues dans les bibliothèques tant de l'Europe que de l'Orient l'a. a réussi à découvrir toutes les productions de ce grand poète ecclésiastique, qu'on ne connaissait jusqu' aujourd'hui que de nom. Il détermine le temps où il florissait, donne la liste de ses œuvres, et nous le présente comme le compositeur du Triôdion, en collaboration avec Étienne le Sabbaïte avec qui il vécut retiré dans la Laure de St Sabba. On apprend ainsi pour la première fois que la composition du Triôdion est dû à ces deux poètes agiosabbites, completé ensuite par les deux frères Stoudites, Théodore et Joseph.

Même auteur. À quelle époque florissait Syméon le Métaphraste? pp. 26-38.

L'a. se basant sur le témoignage d'un Code de Paris a déjà montré (Epétiris t. VIII p. 47) que Syméon vécut au XIe siècle. Aujourd'hui, en publiant 17 lettres inédites du Métaphraste copiées dans un Code de la Grande Laure, il est à même de préciser l'époque de son activité, car les événements historiques, auxquels ces lettres se réfèrent comme leurs étant contemporains, ont eu lieu au XIe siècle.

B. Stephanidès. *Vestige des anciennes agapes dans l'Église orthodoxe* pp. 39-42.

On enseigne dans l'histoire ecclésiastique comme un fait incontestable que les anciennes agapes des chrétiens disparurent très vite. Ordinairement on place leur disparition au V s. Pourtant l'a. démontre que non seulement elles continuèrent en entier jusqu'au moins à la fin du VIIe s., mais qu'un vestige essentiel s'en conserve encore dans l'«artoclasie» ou cérémonie pendant laquelle on rompt le pain bénit.

Dém. Guinis. *Quelques questions sur l'Eclogue des Isauriens* pp. 43 54.

L'a. fait quelques observations sur l'histoire externe de l'Eclogue et propose d'abord quelques corrections au texte; il revi entensuite sur

la question de l'année de sa promulgation et il analyse le ch. II. 9 qui a été mal compris jusqu'à présent. Il finit par quelques corrections aux commentaires de divers chapitres de l'Eclogue. À la p. 52 l. 14 il faut corriger: προστατευομένη, au lieu de: προστατευομένων.

C. Dyovouniotis. *Panégyriques inédits des trois Hiérarques* pp. 55-71.

L'a. continuant la pnblication des panégyriques inédits des trois Hiérarques (cf. «Phare ecclésiastique» Alexandrie, t. XXXI (1932) p. 77) donne ici, d'après les Codes de Paris 817 (f. 134[b] - 146[a]) et 1214 (f. 1[a] - 11[b]) celui de Mathieu Camariote et prouve qu'il a été prononcé à Constantinople entre les années 1439 et 1448.

G. Colia. *Sidérokastro* pp. 72-82.

L'a. compléte ici l'histoire du fort moyenâgeux de Sidérokastro élevé sur le mont Œta et sur la frontière des duchés de Nouveau Patras et d'Athènes; il expose les causes de sa puissance et de sa décadence; puis, traitant de son emplacement exact, il réfute les opinions des auteurs qui l'ont précédé et reconnait, comme en faisant partie, les ruines du castel moyenâgeux de Couvelon, près de la gare d'Assôpos, là ou était située dans l'Antiquité la ville de Trachis.

Manôlis Criaras. *Le mot* **ἄτιε** *des textes crétois* pp. 83-94.

Réfutant l'opinion de feu St. Xanthoudidés sur le sens et l'étymologie de ce mot, l'a. soutient que ce terme n'est qu'une simple allocution de familiarité et doit être le vocatif ἄτυχε de l'adjectif ἄτυχος; il explique encore comment le mot a pris phônétiquement la forme ἄτιε et est devenu un mot invariable.

Phédon Coucoulés. *Diners, soupers et banquets des Byzantins* pp. 97-160.

L'a. se basant sur les renseignements fournis par les auteurs byzantins et les documents, utilisant les images que présentent les manuscrits enluminés ou les peintures murales, se rapportant enfin à la vie néogrecque, traite des questions suivantes: Combien de fois par jour mangeaient les Byzantins; quel était le nom, la forme, la matière et l'usage des differents objets de service de table, si les Byzantins mangeaient assis ou couchés, si les femmes mangeaient avec les hommes, si et quand les convives faisaient leur prière, comment se lavaient-ils les mains, comment mangeaient-ils et comment se comportaient-ils entre eux et enfin par qui étaient-ils servis. Pour compléter son sujet, il parle encore de la table des cénobites et des banquets officiels donnés au palais. Pour ces derniers il puise ses renseignements dans l'ouvrage «De Cerimoniis» de Constantin Porphyrogennète ainsi que dans le «Clétorologion» de Philotheos.

Jean Papadopoulos. *Le manuscrit N° 3 du Couvent d'Olympiotissa* pp. 95-96.

Ce couvent près d'Elasson possède dans sa Bibliothèque, entre autres un Code qui n'est qu'une chronographie populaire de l'histoire de Rome, de Byzance et des monarques Osmanides jusqu'à 1571. Il est du même type que celui de Paris (Gr. suppl. 467) étudié par Krumbacher. Mais tandisqu'il s'arrête à la campagne de Selim contre Chypre, le Code parisien qui en est presqu'une copie, avance jusqu'à 1640.

Evangelos Sabrami. *Le premier détrônement du patriarche œcuménique Cyrille V surnommé Caracalos* pp. 161-186.

Après un exposé circonstancié de la vie et de l'activité de Cyrille V et un coup d'œil sur l'herésie de l'Anabaptisme apparue en 1751 et enseigné par Auxentios, appuyé sous-main par Cyrille, l'a. parle des événements de Constantinople dont Cyrille fut l'instrigateur, et à la suite desquels Callinicos IV ex-métropolite de Proïlave le détrôna. Enfin il reproduit le texte de cette degradation emprunté au Code N° 22 de la Bibliothèque de la Chambre (p. 177-186).

N. Yannopoulos. *Contribution à l'histoire des colonies juives dans la Grèce continentale de l'Est* pp. 187-191.

C'est la suite de l'Étude inserée dans le t. VII de l'Epétiris. Il n'est ici question que de l'histoire de Chalkis et de 4 inscriptions juives de cette ville.

N. Tomadakis. *Renseignements et documents de l'Église de Crète pendant la domination turque* pp. 192-235.

L'a., qui est directeur des Archives Historiques de Crète, donne ici des notes biographiques sur les métropolites de Crète depuis la fin du XVIIe s. jusqu'aujourd'hui, avec une annotation abondante et un examen critique des documents. Plusieurs de ces prélats ont été massacrés pendant les soulèvements de la Nation. Suivent les biographies des évêques suffragants de Crète, ainsi que cinq documents rélatifs à l'histoire ecclésiastique de l'île durant la domination turque.

Athénagoras. *Métropolite de Paramythie. Catalogue descriptif des manuscrits du Couvent de Panaghia de l'île de Chalki* (Constantinople) pp. 236 292.

Description de 50 manuscrits de ce couvent. (La suite au prochain volume de l'Epetiris).

Const. Constantopoulos. *Le procés du Secretum* pp. 293 - 303.

L'a. décrit un sceau de plomb sur lequel figure Michel Paléologue, appelé par l'inscription qui l'entoure «nouveau Constantin», évidement pour avoir reconquis Byzance aux Latins. Sur le revers une inscription en vers l'appelle «le miracle des rois» qui y est prié de soutenir le jugement du Secretum, c'est-à-dire du Conseil ou Tribunal suprême siegeant au Palais. L'a. pense qu'il s'agit des efforts de ce Conseil, qui sous l'instigation de Michel, travaillait en faveur de l'Union des Églises, effort qui trouvait une opposition vigoureuse de la part du clergé et de nombreux notables. Pour soutenir sa thèse, l'a. expose les raisons de cette politique de l'empereur.

Dém. Pascalis. *Gabrielle III patriarche de Constantinople* pp. 304-320.

Biographie de cet excellent prélat à laquelle l'a. ajoute la lettre synodale de son élection, quelques lettres pastorales de lui, ainsi que la liste de ses dispositions canoniques.

A. Xyngopoulos. *Théotocos, le flambeau qui conçut la Lumière (Φωτοδόχος λαμπάς)* pp. 321-339.

Après une courte introduction sur la manière dont on rendit par l'image le fameux Hymne Acathiste, l'a. examine en détail l'iconographie du 21me æcos (οἶκος) de cette poésie. Les peintres rendaient pour la plupart par des images la lettre et non pas le sens du texte. De la comparaison du texte de cet æcos avec un petit opuscule de Nicéfore Callistos Xanthopoulos «Des cantiques» il résulte que sa composition s'est basée d'une part sur la tradition de la découverte miraculeuse de l'icône de Théotocos Kyriôtissa et d'autre part sur le miracle opéré par cette icône en faveur de Romanos Melôdos L'influence de ces traditions sur l'iconographie du 21me æcos de l'Acathiste apparait à un petit nombre seulement d'images, qui probablement se rattachent à la tradition artistique de Constantinople, tandisque la plupart des images connues sont étrangères à cette tradition et créées probablement loin de la capitale.

Même auteur. Les inscriptions de l'Église des Saints Théodores à Athènes pp. 450-453.

L'a. réfute l'opinion du P. Laurent qui a soutenu que les deux inscriptions qu'on lit sur la façade de l'église des Sts Théodores à Athènes sont contemporaines, d'où il a conclu que l'église remonte à l'XI s. L'a. croit que seule la grande inscription métrique appartient à cette église, qui a dû être elevée au XII s. tandisque la petite, qui porte la date 1065 p. j. Ch. (et non pas 1049 comme on le croit communement) est étrangère à l'église et constitue probablemen le commencement d'un épitaphe.

N. Andriotis. *De l'origine des idiomes septentrionaux de la langue néogrecque* pp. 340-352.

L'a. basé sur des textes moyenâgeux, examine l'époque à laquelle se formèrent les caractéristiques fondamentaux des idiomes septentrionaux du néogrec, c'est à dire le changement des ***e, o,*** non accentués en ***i, u*** et le rejet des ***i*** et ***u*** non accentués, qu'il fait remonter le premier au XIe et le second au XIIIe siècle p. J. Ch.

Vamvoudakis Emm. *Les «Kratimata» dans la musique Byzantine* pp. 353-361.

L'a. parle des mots ou syllabes, sans aucun sens en elles mêmes, employées pour prolonger ou orner une mélodie. La voix humaine ayant peu à peu supplanté l'orgue en usage au Grand Palais, on a cherché, par l'adjonction de consonnes les plus aptes, parfois renforcées ou doubles à imiter le son de l'orgue, qui à devant complétait les chants. Et le célèbre chantre du Palais, Jean Koukouzélis (XIIe s.), devenue moine au Mont-Athos, y a introduit cette innovation dans l'art de chanter les «Kratimata», qui, du fait qu'ils provenaient du Palais «sacré», furent propagés et conservés jusqu'à nos jours.

Aristôte Couzi. *L'ouvrage de Jean, évêque de Prizren «sur les ourines»* pp. 362-382.

L'a. qui a examiné les manuscrits de cet ouvrage deposés dans les bibliothèques de l'Europe et de l'Orient conclut que Jean l'évêque de Prizren n'en est pas l'auteur mais le propriétaire d'un de ces manuscrits, l'ayant peut être copié et ajouté quelques passages.

Manof Athanase. *Qui sont les Gagaouzes?* pp. 383-400.

Le long des côtes de la Bulgarie d'aujourd'hui et de la Bessarabie habite ce peuple curieux, chrétien du rite grec orthodoxe oriental, mais parlant le turc et l'écrivant en caractères grecs. Diverses conjectures furent proposées quant à leur nom. L'a. après avoir défini qu'ils sont de race turque christianisée, tandis que leurs proches parents, les Gadzals ou Tsitaks, devinrent mahométans, tous les deux descendants des Oghouz, prouve que l'adjonction du préfixe «Gaga» (Gaga-ouz) a servi à désigner les chrétiens orthodoxes de race Ouze ou Oghouze.

D. A. Zakythénos. *L'archevêque Antelme et les premières années de l'Eglise latine de Patras* pp. 401-417.

L'a. donne des renseignements détaillés sur la vie et l'activité de de ce prélat turbulent qui fut sacré chef de l'Église latine de Patras dès l'occupation de Byzance par les Latins; il eut à lutter contre les princes Francs de l'Achaïe et mourut d'après l'a. entre les années 1238 et 1243.

G. Sotiriou. *L'Ambon de Salonique* pp. 418-424.

Dans cette étude l'a. reconstitue le fameux Ambon de Salonique, dont deux fragments se trouvent au Musée de Constantinople. Il compléte ainsi la reconstitution essayée par le r. p. Guil. de Jerphanion, qui s'est basée sur l'Ambon de Thèbes en Thessalie. D'après l'a. la partie supérieure de cet Ambon peut se reconstituer non pas par une corniche, mais par des parapets qui seraient sculptés dans le même marbre aux côtés latérales, et libres dans la façade, unis entre eux par des colonnettes. Les fragments de Constantinople présentent des indices, en faveur de cette disposition. Le Ciborium se forme régulièrement par quatre colonnes, et non par trois, comme celui de l'Ambon des Thèbes, car les dimensions plus grandes de l'Ambon de Constantinople le permettent.

J. Sycoutris. *Léon le Diacre: éloge de Basile II* pp. 425-434.

L'a. publie pour la première fois, d'après un code Baroc. un éloge de Basile II composé par l'historien connu Léon le Diacre. Il a été composé vers 980, peu après l'etouffement de la révolte de Scléros, alors que Léon appartenait au clergé du palais. Il célèbre surtout l'humanité et la générosité du vasileus, qui par ces moyens cherchait à gagner la faveur populaire. Ainsi son discours constitue, à cause de son caractère officieux, un monument important pour la connaissance des premières années du règne de Baasile II.

Même auteur. Additions complementaires au tome synodal de Germanos III pp. 434-437.

Il prouve que l'acte de l'élection du métropolite d'Adrinople Germanos au trône patriarcal de Constantinople (1265) publié par l'a. dans le t. IX p. 178-212 de l'Epetiris a été basé, en dehors des sources y mentionnées, sur un document synodal de 1226 rélatif au déplacement du métropolite de Melitène Manuel, publié par A. P. Kerameus ('Ανάλεκτα 'Ιεροσ. Σταχυολογίας, 4 p. 114). Sur la foi de ce document se précise et se compléte tout ce qui y a été dit sur l'emploi des écrits de Basile le Grand et de Photius.

E. Pezopoulos. *Dissertations littéraires I. Épigrammes* pp. 438-449.

L'a. montre que l'épigramme publié par S. Lambros (N. Hellénomnémon t. XI) sub N° 10, a été composé par imitation de celui de Straton (Anth. Pal. XII, 205). Sur celui sub N° 5 qui est aussi une imitation de celui de l'Anth. Palat. (IX, 124) il fait observer que la variation de l'Anthologie de Planoude se trouve également chez Eustache (p. 1074, 59); puis il corrige l'épigramme moqueur du Géomètre, publié dans le N. Hellénomnémon (t. XVI p. 47), et explique un autre du même (p. 45) poète et de même genre, en conférant à un passage d'Aristophane, à un épigramme de Pallada, à un passage d'Eschyle, à un épigramme de Parménion, d'Embedocle ou de Simonide et à d'autres passages de poètes byzantins. Il traite encore de jeux étymologiques par allitération, et par homonymie, en citant des épigrammes de Lucille, de Marc Argentarius, de Nicarque, un autre byzantin chez Cramer, qu'il corrige, en ajoutant des passages de Sophocle, d'Euripide, d'Eschyle, d'Ammien, d'Archippe, d'Aristophane, d'autres compositeurs et enfin divers épigrammes byzantins (Christophore de Mytilène, Géomètre etc.).

Eugen Darkó. *L'importance historique et les plus remarquables monuments de Muchli* pp. 454-482.

D'après les renseignements historiques fournis par les sources écrites et rélatifs à la fondation, l'évolution et la décadence de la forteresse et de la ville byzantine de Muchli, on voit clairement, que cette

ville était une de plus importantes de Peloponnèse aux XIV-XV siècles soit par son étendue territoriale et le nombre des ses habitants soit par son rôle historique, qu'elle à joué pendant les péripéties de ces siècles. Muchli était fondée par les Byzantins à la fin de XIII siècle en vue de protéger les nouveaux domaines byzantins du sud-est de Peloponnèse contre tous les ennemis du nord et nord-est et surtout pour séparer les Francs de l'Est et de l'Ouest de Peloponèse, c'est-à-dire empêcher leur union au cœur de l'Arcadie. La reprise de la Peloponnèse par les Byzantins démontre que Muchli avait rempli sa mission historique parfaitement. Une investigation des ruines importantes de cette ville peut éclaircir mieux les dates assez incomplètes des sources historiques et c'est pourquoi l'auteur publie les photographies et les croquis, qu'il avait fait pendant deux visites dans les champs des ruines, en les accompagnant d'une courte description des églises, cisternes, maisons, tours, murailles et des autres bâtiments déjà en ruines qui se trouvent entre les vastes rochers du Muchli ancien.

'Εξεδόθη ἐπιμελείᾳ Φ. Κουκουλὲ καὶ Κ. Δυοβουνιώτου.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

